УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ЈЕЗИЦИ И КУЛТУРЕ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ

II/1

Тематски зборник

Нови Сад, 2013

ЈЕЗИЦИ И КУЛТУРЕ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ II
JEZICI I KULTURE U VREMENU I PROSTORU II
LANGUES ET CULTURES DANS LE TEMPS ET DANS L`ESPACE II
LANGUAGES AND CULTURES IN TIME AND SPACE II
ЯЗИКИ И КУЛТУРИ У ЧАСУ И ПРОСТОРУ II
ЯЗЫКИ И КУЛЬТУРЫ ВО ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВЕ II
JAZYKY A KULTÚRY V PRIESTORE A ČASE II
LINGUE E CULTURE NEL TEMPO E NELLO SPAZIO II
LENGUAS Y CULTURAS EN TIEMPO Y ESPACIO II
LIMBI ŞI CULTURI ÎN TIMP ŞI SPAŢIU II
NYELVEK ÉS KULTÚRÁK IDŐBEN ÉS TÉRBEN II

Уреднице
Проф.др Снежана Гудурић
Проф.др Марија Стефановић

Издавач:
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У НОВОМ САДУ

За издавача
Проф. др Ивана Живанчевић Секеруш

Академски одбор:
Проф. др Љиљана Суботић
Проф. др Ивана Живанчевић Секеруш
Проф. др Снежана Гудурић
Проф. др Тврто Прћић
Проф. др Владислава Гордић Петковић
Проф. др Едита Андрић
Проф. др Душанка Мирић
Проф. др Ђорђијана Лунгу Бадја
Проф. др Михај Радан
Проф. др Лариса Човић Раздобудко
Проф.др Моника Фин
Проф.др Христина Тончева
Проф.др Маја Марковић

Рецензенти Зборника:
Проф. др Октавија Неделку, Универзитет у Букурешту, Румунија
Проф. др Давиде Астори, Универзитет у Парми, Италија
Проф. др Драган Коковић, Универзитет у Новом Саду, Србија

Штампање Зборника помогао је Покрајински секретаријат за науку и технолошки развој АП Војводине.

У Зборнику су штампани изабрани радови изложени на другој конференцији Језици и културе у времену и простору, одржаној на Филозофском факултету у Новом Саду 24.11.2012. у оквиру истоименог Пројекта Министарства за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије, бр. 178002.

Рецензенти појединачних радова:
Georgina Lungu-Badea (Западни Универзитет у Темишвару, Румунија), Diana Motoc (Западни Универзитет у Темишвару, Румунија), Georgeta Raţa (BUASVM, Темишвар, Румунија), Михај Радан (Западни универзитет у Темишвару, Румунија), Дејан Стошић (Универзитет Артоа, Француска), Ксенија Ђорђевић (Универзитет у Монпељеу, Француска), Биљана Сикимић (Балканолошки институт САНУ, Београд), Софија Милорадовић (Институт за српски језик САНУ, Београд), Станислав Станковић (Институт за српски језик САНУ, Београд), Радивоје Младеновић (Универзитет у Крагујевцу), Анђелка Пејовић (Универзитет у Крагујевцу), Тијана Ашић (Универзитет у Крагујевцу), Слободанка Китић (Државни универзитет у Новом Пазару), Игор Лакић (Универзитет Црне Горе), Владимир Јовановић (Универзитет у Нишу), Селена Станковић (Униврзитет у Нишу), Зорка Кашић (Универзитет у Београду), Весна Половина (Универзитет у Београду), Гордана Терић (Универзитет у Београду), Жељко Ђурић (Универзитет у Београду), Јулијана Вучо (Универзитет у Београду), Татјана Шотра (Универзитет у Београду), Михаило Поповић (Универзитет у Београду), Милена Јовановић (Универзитет у Београду), Предраг Мутавџић (Универзитет у Београду), Веран Станојевић (Универзитет у Београду), Јасмина Грковић Мејџор (Универзитет у Новом Саду), Свенка Савић (Универзитет у Новом Саду), Драган Коковић (Универзитет у Новом Саду), Михал Тир (Универзитет у Новом Саду), Радмила Шевић (Универзитет у Новом Саду), Љиљана Матић (Универзитет у Новом Саду), Тврто Прћић (Универзитет у Новом Саду), Дубравка Валић Недељковић (Универзитет у Новом Саду), Ненад Крстић (Универзитет у Новом Саду), Владислава Гордић Петковић (Универзитет у Новом Саду), Едита Андрић (Универзитет у Новом Саду), Љиљана Недељков (Универзитет у Новом Саду), Душанка Звекић Душановић (Универзитет у Новом Саду), Слободан Павловић (Универзитет у Новом Саду), Марија Стефановић (Универзитет у Новом Саду), Зоран Пауновић (Универзитет у Београду и Универзитет у Новом Саду), Маја Марковић (Универзитет у Новом Саду), Ивана Ђурић Пауновић (Универзитет у Новом Саду), Николина Зобеница (Универзитет у Новом Саду), Кристина Драговић (Универзитет у Новом Саду), Драгана Дробњак (Универзитет у Новом Саду), Миливој Алановић (Универзитет у Новом Саду), Ксенија Шуловић (Универзитет у Новом Саду), Кристијан Екер (Универзитет у Новом Саду). Татјана Ђурин (Универзитет у Новом Саду), Љубица Влаховић (Универзитет у Новом Саду), Дојчил Војводић (Универзитет у Новом Саду), Биљана Радић Бојанић (Универзитет у Новом Саду), Жарко Бошњаковић (Универзитет у Новом Саду), Душанка Звекић Душановић (Универзитет у Новом Саду), Сабина Халупка Решетар (Универзитет у Новом Саду), Миливој Ненин (Универзитет у Новом Саду), Драгиња Рамадански (Универзитет у Новом Саду), Миливој Ненин (Универзитет у Новом Саду), Тврто Прћић (Универзитет у Новом Саду) и Снежана Гудурић (Универзитет у Новом Саду).

Компјутерски слог:
КриМел, Будисава

Штампа:
КриМел, Будисава

ISBN 978-86-6065-178-7

САДРЖАЈ

УВОДНА РЕЧ 9

I ЈЕЗИК, КУЛТУРА, ТРАДИЦИЈА 11

Edita Andrić, Pozdravljanje u mađarskom jeziku 13

Slavica Vrsaljko, Neverbalni oblici u svakodnevnoj, neformalnoj, govorenoj i pisanoj komunikaciji 27

Jagoda Granić, Diglosija i dinomija vs. bilingvizam i bikulturalizam 35

Јаков Ђорђевић, Културна етимологија речи *macabre* 45

Dunja Živanović, Srpska kultura u okviru kulturnih modela i mapa sveta 59

Владимир Ж. Јовановић - Владан Павловић, Ставови студената филозофских факултета у Нишу и Источном Сарајеву о односу језика и идентитета 69

Sanja Maričić, Govorni čin uvrede: elementi verbalne antiučtivosti u romanu *Priče iz pivnice Kronen* 83

Matei Monica Lucreția, Eugenia în mediile științifice românești din Cluj în perioada interbelică 97

Olga Panić Kavgić, Slaganje sa sagovornikom kao vid poželjnog verbalnog ponašanja u američkim i srpskim filmskim dijalozima 105

Diana Prodanović Stankić, An Analysis of Metaphor and Metonymy Interaction in Humorous Discourse 117

Nadežda Silaški, Metaphor and Culture – Evidence from English and Serbian 125

II ЈЕЗИЦИ КРОЗ ВРЕМЕ 133

Klara Buršić-Matijašić, Toponimija prapovijesnih gradina Istre 135

Nermin Vučelj, Francuski prosvetitelji o poreklu govora i prirodi jezika 149

Snežana Gudurić, Jezici i kulture u vremenu na prostoru Srbije. Dva primera iz dva vremena na jednom prostoru 157

III ЈЕЗИК И КУЛТУРА У МЕДИЈСКОМ ПРОСТОРУ 169

Дубравка Валић Недељковић, Скривена порука у потпису. Анализа потписа корисника онлајн издања медија и друштвених мрежа 171

Anamaria Macavei – Roxana Dorina Pop, Capturând trecutul imaginea familiei în presa transilvăneană interbelică 183

IV КЊИЖЕВНЕ ТЕМЕ 193

Florina-Maria Băcilă, Derivate cu prefixul *NE*- în lirica lui Traian Dorz: *nemargine* şi *nemăsură* 195

Marija Bradaš, Niccolò Tommaseo e la *oral theory* di Milman Parry: considerazioni comparative 205

Vladislava Gordić Petković, Minimalism and Gender in Ann Beattie's *Walks With Men* 213

Nikolina Zobenica, Medieval Swan Knight Legend in Modern Culture 221

Bernarda Katušić, Fikcija i fakcija u Pavićevom romanu *Hazarski rečnik* 229

Milena Kostić, Sukob političkog i ličnog u Šekspirovoj trilogiji *Henri VI* 237

Patrick Levačić, Motivi *graala* u ruskoj književnosti i ikonografiji 245

Igor Loinjak, Vrijednost književnog djela i problemi oblikovanja književnog kanona 255

Georgiana Lungu-Badea, Identités composites, fédérées, émiettées OU insularités, masques et ombres 263

Virginia Popović, Etapa parnasiană în poezia lui Ion Barbu 273

Жељка Пржуљ – Маријана Радовић, Живи палимпсести у савременој српској књижевности (на примјеру поетског и прозног стваралаштва Бранка Брђанина Бајовића) 281

Борис Стојковски, Ко је Фотин из Дантеовог *Пакла*? 291

Milena Ulčar, Odnos imitacije i ekspresije u kulturi njemačkog romantizma 305

Vesna Cakeljić, Postjugoslovenska književnost na francuskom: *Zmija sudbine* i *Sarajevo omnibus* 315

Simona Constantinovici, Pisica lui Schrödinger. despre vis şi texistenţă în literatura lui Mircea Cărtărescu 325

V МЕТОДИКА НАСТАВЕ 333

Maurizio Barbi, Nascita, sopravvivenza, fine dei neologismi nell'Italiano contemporaneo e possibili applicazioni didattiche 335

Radmila Bodrič, Prepoznavanje i zadovoljavanje potreba darovitih učenika engleskog kao stranog jezika (od 5-8. razreda) 349

Mirna Vidaković, Refleksivna praksa kao vid stručnog usavršavanja nastavnika stranog jezika 363

Julijana Vučo, O nekim specifičnostima interkulturne razmene u savremenoj nastavi stranih jezika 373

Tatjana Glušac, A Way of Reaching Individual Students in Class 381

Ivona Jovanović, Nastava stranih jezika u Crnoj Gori u kontekstu pridruživanja EU 389

Ana Mandić-Ivković, Primena različitih pristupa u kreiranju nastavnog materijala engleskog jezika struke 399

Вања Маниħ Матиħ - Сања Маричиħ - Наташа Поповиħ, Рекламни спот као аутентични документ у настави страног језика 411

Elenmari Pletikos Olof – Jelena Vlašić Duić, Govorna izražajnost umjetničkog proznog teksta 421

Biljana Radić-Bojanić – Jagoda Topalov, Afektivni filter i usvajanje gramatičkih sadržaja 433
Vesna Simović, Mesto i funkcija književnog teksta u udžbenicima francuskog jezika..... 443
Војкан Стојичић, „Грчка (ни)је само сунце и море...“ 453
Rita Scotti Jurić – Ivana Lalli Paćelat, Didattiche implicite ed esplicite tra apprendimenti e acquisizione..... 461

УВОДНА РЕЧ

Други у низу тематских зборника под заједничким насловом *Језици и културе у времену и простору* доноси укупно 92 рада аутора из 10 земаља, написаних на српском, хрватском, мађарском, румунском, словачком, енглеском, француском, шпанском, италијанском и руском језику. Радови су груписани по тематима у две књиге.

У првој књизи сабрана су 44 рада разврстана у пет темата (*Језик, култура, традиција, Језици кроз време, Језик и култура у медијском простору, Књижевне теме* и *Методика наставе страних језика*).

У другој књизи, у оквиру пет темата који се односе на проучавање језикā у времену *(Контрастивна анализа, Контактна лингвистика, Лексикографија, Традуктологија* и *Једнојезичка истраживања*), обједињено је 48 радова.

Иако на први поглед веома хетерогени, сви су радови заправо прожети јединственом нити, оном која данас повезује различите језике, културе и њихове носиоце, а то је тежња да се, с једне стране, сачува разноликост, а са друге, да се поспеши боље разумевање не само туђег већ и свог сопственог језичког и културног наслеђа. Стога *Језици и културе у времену и простору II* настављају причу започету у претходном зборнику, причу о свеопштем језичком и културном прожимању које доприноси богаћењу сваког појединца понаособ вредностима оног другог, чувајући при томе језички и културни идентитет свакога од нас.

Снежана Гудурић
Марија Стефановић

I

ЈЕЗИК, КУЛТУРА, ТРАДИЦИЈА

Edita Andrić

POZDRAVLJANJE U MAĐARSKOM JEZIKU[1]

Verbalni pozdravi (pa čak i oni neverbalni) razlikuju se u pojedinim kulturama, zavise od kulturnog okruženja, od društvenog raslojavanja, ali i od trenutačnih trendova. I pozdravi unutar istog jezika mogu biti različiti. Na osnovu pozdrava možemo da izvedemo zaključke o društvenom statusu, o rodnoj pripadnosti, o uzrastu osobe kome je upućen pozdrav, ali i samog govornika, često i o zanimanju, i o uzajamnom odnosu koji vlada među sagovornicima. U višejezičkim sredinama kao što je Vojvodina, oseća se i uticaj jezika društvene sredine, te se oblici pozdravljanja donekle mogu razlikovati od onih koji se koriste u matici.
Rad se bavi kategorijama pozdrava u mađarskom jeziku sa posebnim osvrtom na društvenu ulogu sagovornika, kao što su pervazivne (starosna dob i rod), porodične, profesionalne, situativne, privatne uloge. Razmatraju se i pozdravi koji se ubrajaju u pozajmljenice iz različitih jezika, ali i forme koje spadaju u sociolekte ili u teritorijalne varijetete jezika.

Ključne reči: pozdravljanje, iniciranje pozdrava, otpozdrav, mađarski jezik

1. UVOD

Čovek je društveno biće, a društvo predstavlja sistem odnosa među ljudima neke određene zajednice. Ti odnosi podrazumevaju interakcije raznih vrsta, pa i različite oblike komunikacije. Svaka komunikacija počinje uspostavljanjem direktnog ili indireknog kontakta među učesnicima. Vrsta i način komunikacije zavise od raznih činilaca, prvenstveno od rodne pripadnosti, uzrasta, odnosno starosne dobi, statusa u društvu ili zajednici, od društvenih uloga, pa i od ličnosti samih učesnika, od njihovog međusobnog odnosa (u kojoj meri se poznaju, koliko su bliski, na kakvim okolnostima se zasniva njihovo poznanstvo), zatim od spoljašnjih faktora, konkretne situacije u kojoj su se našli itd.

Komunikacija može biti unilateralna i bilateralna, tj. jednosmerna i dvosmerna, može biti interpersonalna (kada imamo samo dva učesnika) i javna. Svaku komunikaciju propisuju određene norme ponašanja i izražavanja, tradicija, kao i navike govornih predstavnika. Svaka komunikacija ima svoj početak, trajanje i kraj. Ovoj trojnoj podeli odgovaraju i određeni jezički znakovi, koje takođe propisuje društvo, njih nazivamo obrascima izražavanja kojih se svi učesnici u komunikaciji moraju pridržavati. Među takve obrasce spadaju i sredstva za uspostvaljanje kontakta: pozdravljanje i oslovljavanje. Oni čine složen sistem kulturnih, lingvističkih i nelingvističkih pravila.

Pozdravljanje predstavlja iskaz sa značenjem i vrednošću čitave rečenice, na osnovu njega često možemo da rekonstruišemo čitavu malu priču: ko koga, kakvim verbalnim i neverbalnim znacima, u kakvoj situaciji pozdravlja. To su zatvorene, stereotipne strukture, ali sadržinski pružaju neograničene mogućnosti realizacije.

Pozdravljanje se vezuje za početnu i za krajnju fazu komunikacije, koristi se kada se partneri u komunikaciji sreću, odnosno kada se rastaju. Istorijski gledano, nekada su forme pozdravljanja bile dosta raznovrsnije, čak su im se pripisivale i magijske karakteristike (verovanja su u mnogome doprinela nastajanju i upotrebi pozdrava), ali je vremenom to iščezlo, iako se u nekim izrazima još oseća prisustvo sujevernog straha koji se krije u rečima, kao npr. *Isten veled / Bog s tobom, Zbogom* (između ostalog sadrži zabrinutost da se sagovornici više neće videti). Novonastali pozdravi, naravno, nemaju takvu sadržinu.

Prema tvdnji Đerđa Papa, u istoriji pozdravljanja mogu se izdvojiti sledeće faze (Pap, 1979/80: 92-93.):

[1] Ovaj rad je načinjen u okviru projekta br. 178002 „Jezici i kulture u vremenu i prostoru“ finansiranog od strane Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Srbije.

1. najpre su postojali samo kinezički pokreti (pokreti delova tela, mimika, gestovi itd.);
2. kinezičkim pokretima su se pridružili verbalni znaci
   - pojedine gestove su zamenili njihovi verbalni opisi (klanjam se, ljubim ruke)
   - zatim su nastali pozdravi koji su izražavali želje, pojavile su se izjavne forme umesto imperativnih oblika: *üdvöz légy* (budi pozdravljen) – *üdvözöllek* (pozdravljam te).

Možemo govoriti o inicijalnom pozdravljanju, kada neko čini prvi korak za uspostavljanje kontakta i pozdravu kao odgovoru na inicijativu, odnosno o otpozdravu. Nepisana društvena pravila propisuju i ko treba ili sme da se javlja prvi prilikom susreta. Osoba koja pokreće komunikaciju bira iz repertoara pozdrava onaj koji odgovara situaciji, odnosu prema sagovorniku, ali i prema svojim namerama. Sve to podleže sistemu društvenih vrednosti, društvenim normama, koji određuju kako se može, sme ili kako treba pozdraviti određenu osobu u određenoj situaciji. Te norme su u okviru nekog društva, u pojedinim kulturama iste, što omogućava da ih svi pripadnici određene društvene zajednice ili grupe razumeju, i reaguju onako kako to od njih sagovornik očekuje. Reakcija je odgovor na pozdrav. Inicijalni pozdrav u mnogome određuje i otpozdrav.

Verbalni pozdravi (pa čak i oni neverbalni) razlikuju se u pojedinim kulturama, zavise od kulturnog okruženja, od društvenog raslojavanja, ali i od trenutačnih trendova, i istorijske prošlosti.

I pozdravi unutar istog jezika mogu biti različiti, vezani su za funkcionalne stilove, socijalna i teritorijalna raslojavanja, kao i za društvenu ulogu sagovornika. Na osnovu pozdrava možemo da izvedemo zaključke o društvenom statusu, o rodnoj pripadnosti, o uzrastu osobe kome je upućen pozdrav, ali i samog govornika, često i o njihovom zanimanju, i o uzajamnom odnosu (koji može biti distanciran i solidaran, ili čak intiman).

U interkulturalnom prostoru, u višejezičkim sredinama kao što je Vojvodina, oseća se i uticaj jezika društve sredine, te se pozdravljanje donekle može razlikovati od onih koji se koriste u matici. Tako se među prijateljima, uglavnom muškog pola, može čuti malo izmenjena varijanta srpskog oblika: *Dobordan*!, među mladima žargonski obojeno: *Vozdra*! Ili pri rastanku: *Zbogom*!

2. KATEGORIJE POZDRAVA U MAĐARSKOM

Najuobičajeniji pozdravi pri susretu u mađarskom jesu u zavisnosti od doba dana:

Jó reggelt! ('Dobro jutro!')
Jó napot! ('Dobar dan!')
Jó estét! ('Dobro veče!')
Jó éjszakát! ('Laku noć!')

Ukoliko želimo da budemo posebno učtivi, dodaje se i reč *kívánok*, što znači *želim*. Do 10 sati pre podne se smatra da je jutro, pa se do tada koristi pozdrav *Jó reggelt!* (*kívánok*)! Zatim preko dana *Jó napot!* (*kívánok*)! Sve do 18 časova kada bi trebalo da se koristi *Jó estét!* (*kívánok*)! Pri rastanku je najneutralniji pozdrav *Viszontlátásra!* ('Doviđenja!').

3. POZAJMLJENICE

Ima puno pozajmljenica koje spadaju u ovu oblast leksike. Pojedine od njih su u tolikoj meri prihvaćene, pa i adaptirane prema duhu mađarskog jezika, da se i ne smatraju stranim rečima. Tako npr. *szervusz* vodi poreklo od latinskog izraza *servus humillimus* „pokorni sluga". Mađarski prevodni ekvivalent je arhaična reč *alászolgája*, koja se danas više ne koristi (eventualno samo u nekim tradicionalnim sredinama ili u podrugljivom kontekstu). Oblik *szerbusz* je po nekim lingvistima posledica jezičkih promena, drugi pak smatraju da je i to pozajmljenica iz latinskog, naime *serbus* je u rimskom

carstvu označavao roba[2]. Interesantno je da se pod uticajem mađarskog, kao posredna pozajmljenica, baš ovaj oblik koristi i među nekolicinom srpskih žitelja Novog Sada[3]. *Szevasz* je žargonska varijanta iste lekseme. Sve tri su veoma frekventne u svakodnevnom životu, s tim da se izvorni oblik koristi u intelektualnim krugovima, *szerbusz* je uobičajeniji u razgovornoj varijanti jezika, a *szevasz* koriste uglavnom muškarci i podrazumeva drugarski odnos među sagovornicima.[4]

Nije toliko očigledna etimologija reči *szia*, koja zapravo vodi poreklo od engleskog pozdrava „see you later", odnosno skraćenog oblika te konstrukcije „see you". Veoma je rasprostranjen oblik pozdravljanja, koriste ga uglavnom mladi, kao i po starosnoj dobi i relacionim odnosima bliske osobe. *Hello, hi* i *bye* (kao i bezbroj raznih varijanti tih pozdrava) takođe potiču iz engleskog jezika. Interesantno je to što se *hello* u mađarskom razgovornom jeziku često koristi i kod rastanka, što u engleskom nije slučaj. Ostale pozajmljenice se mogu svrstati u trendovske pojave, u zavisnosti od uticaja programskih šema medija javljaju se pozdravi kao *alloha, holla*, *merhaba* itd.

Leksema *csao* i njene varijante se mogu čuti među mladima u Vojvodini[5], ali nisu toliko učestale kao u srpskom. Ovde bismo mogli da govorimo o pozajmljenici iz italijanskog posredstvom srpskog jezika.

4. POZDRAVI PREMA DRUŠTVENIM ULOGAMA SAGOVORNIKA

Društvene uloge sagorovnika u najvećoj meri utiču na način i ishod komunikacije. Te uloge mogu biti pervazivne (neotuđivo svojstvo pojedinca: uzrast i rod), srodstvo, odnosno porodične, profesionalne, situativne i privatne.

4.1. Pervazivne, odnosno elementarne uloge

Elementarne uloge utiču na sve druge društvene uloge pojedinca. Čine je neotuđive karakteristike neke osobe:

a) Starosna dob: u okviru ove sfere bismo mogli ustanoviti mnoštvo kategorija, ipak su osnovne dve, dečiji uzrast i odrasla osoba. Ako uzmemo u obzir i odnose koji vladaju među sagovornicima, zatim da li se radi o iniciranju pozdrava ili otpozdravu, odnosno da li označavaju početak ili kraj komunikacije, tj. da li se radi o susretu ili rastanku, možemo upotrebiti sledeće pozdrave:

Pozdravi koje upotrebljavaju deca

odnos među sagovornicima	upućeno	susret		rastanak	
		iniciranje	otpozdav	iniciranje	otpozdrav
bliskost	deci	Szervusz! Szerbusz! Szevasz! Szia! Hogy vagy?	Szervusz! Szerbusz! Szevasz! Szia! Jól, kösz.	Szervusz! Szerbusz! Szevasz! Szia! Papá! Pá! Jó éjt!	Szervusz! Szerbusz! Szevasz! Szia! Papá! Pá! Neked is!
distanciranost	deci	Ne postoji odnos među decom koji podrazumeva distanciranost.			

[2] Népszótár *nepszotar.com/?szo=**szervusz*** 17. 08. 2012.

[3] Jocić 343.

[4] Postoje još neke varijante ovih reči u razgovornom jeziku: *szesz, szega, szegasztok, szepa* (SZEvasz Paraszt), *szeva...*

[5] U Mađarskoj se izuzetno retko koristi.

bliskost	odraslima	Jó napot! Jó reggelt! Jó estét! Szerbusz! Csókolom!	Deca se po pravilu prva javljaju, te retko kad dolaze u situaciju da otpozdravljaju.	Viszontlátásra! Viszlát! Csókolom!	Viszontlátásra! Viszlát! Csókolom!
distanciranost	odraslima	Jó napot! Jó reggelt! Jó estét! Jó napot kívánok! Dícsértessék a Jézus Krisztus!		Viszontlátásra!	Viszontlátásra!

Pozdravi koje upotrebljavaju odrasli

odnos među sagovornicima	upućeno	susret		rastanak	
		iniciranje	otpozdav	iniciranje	otpozdrav
bliskost	deci	Szervusz! Szerbusz!	Szervusz! Szerbusz! Hogy vagy?	Szerbusz! Viszlát! Papá! Aludj jól!	Szerbusz! Viszlát! Papá! Jó legyél!
distanciranost	deci	Jó napot! Jó reggelt! Jó estét!	Jó napot! Jó reggelt! Jó estét! Mindörökké, ammen!	Viszontlátásra!	Viszontlátásra!
bliskost	odraslima	Szervusz! Szerbusz! Szevasz! Csókollak! Üdvözöllek! Jó napot! Adj Isten! Adjon Isten jó napot! Hogy vagy? Szebb napot! Jobb napot!	Szervusz! Szerbusz! Szevasz! Csókollak! Üdvözöllek! Jó napot! Fogadj Isten! Isten hozott! Kösz jól, és te?	Szervusz! Szerbusz! Szevasz! Viszlát! Minden jót! Isten áldjon! Jó éjszakát! Jó munkát! Jó szórakozást! Sok sikert!	Szervusz! Szerbusz! Szevasz! Viszlát! Ég veled! Isten veled! Jó álmokat! Köszönöm! Részed legyen benne! Kösz, neked is!
distanciranost	odraslima	Jó napot! Jó napot kívánok! Jó reggelt! Jó estét! Üdvözlöm! Hogy van? Alázatos szolgája! Kezét csókolom! Tiszteletem!	Jó napot! Magának/Ön-nek is! Jó reggelt! Jó estét! Örvendek! Köszönöm kérdését, jól! Alászolgája! Ó, kezét csókolom! Üdvözlöm!	Viszontlátásra! Minden jót! Isten vele! Ajánlom magamat! Volt szerencsém!	Viszontlátásra Ég önnel! Isten áldja!

		Dícsértessék a Jézus Krisztus! Adjon Isten jó napot!	Mindörökké, ammen! Fogadj Isten!		

b) Rodna pripadnost – različito se pozdravljaju žene i muškarci između sebe ali i uzajamno.

Pozdravi koje koriste muškarci

odnos među sagovornicima	bliskost		distanciranost	
	pri susretu	pri odlasku	pri susretu	pri odlasku
upućeno muškarcu	Szervusz! Szerbusz! Szevasz! Szia! Hogy vagy? Üdvözöllek! Jó napot! Jó reggelt! Jó estét!	Szervusz! Szerbusz! Szevasz! Szia! Viszlát! Minden jót! Ég veled! Isten veled! Isten áldjon! Sok sikert! Jó éjt!	Jó napot! Alázatos szolgája! Üdvözlöm! Dícsértessék a Jézus Krisztus!	Viszontlátásra! Üdvözlöm! Ajánlom magamat! Volt szerencsém!
upućeno ženi	Szervusz! Szerbusz! Szevasz! Szia! Hogy vagy? Jó napot! Jó reggelt! Jó estét!	Szervusz! Szerbusz! Szevasz! Szia! Viszlát! Minden jót! Ég veled! Isten veled! Isten áldjon! Sok sikert! Jó éjt!	Jó napot kívánok! Üdvözlöm! Tiszteletem! Kezét csókolom!	Viszontlátásra! Minden jót! Üdvözlöm! Ajánlom magamat! Volt szerencsém!

Pozdravi koje koriste žene

odnos među sagovornicima	bliskost		distanciranost	
	pri susretu	pri odlasku	pri susretu	pri odlasku
upućeno muškarcu	Szervusz! Szerbusz! Szia! Hogy vagy? Csókollak! Üdvözöllek! Jó napot! Jó reggelt! Jó estét!	Szervusz! Szerbusz! Szia! Viszlát! Isten veled! Pá!	Jó napot! Üdvözlöm! Hogy van?	Viszontlátásra! Üdvözlöm! Minden jót! Isten áldja!
upućeno ženi	Szervusz! Szerbusz! Szia! Hogy vagy? Jó napot! Jó reggelt! Jó estét!	Szervusz! Szerbusz! Szia! Viszlát! Minden jót! Jó éjt!	Jó napot kívánok! Üdvözlöm! Tiszteletem! Hogy van?	Viszontlátásra! Minden jót! Üdvözlöm! Volt szerencsém!

4.2. Porodične uloge

Pozdrav zavisi i od uloge koju pojedinac zauzima u porodici ili rodbinskim odnosima. Nekada su deca roditeljima persirala, pa su i pozdravi bili uzdržaniji, manje srdačni nego što su danas. Danas su ti oblici neposredniji i ujednačeniji, manje se razlikuju što se regionalnih podela tiče. Odnos roditelj – dete je, međutim, još uvek neravnopravan: roditelj je osoba koja kontroliše, određuje odnos, pa tako i norme ponašanja u porodici. Deca tokom svog odrastanja sve više dolaze u situaciju da iniciraju i da unose svoje norme u međusobne odnose, uspostavljaju sve složenije mreže odnosa. Postajući punoletni, sazrevajući preuzimaju obrasce svojih roditelja, isprobavajući formulacije odraslih.
Rodbina se pozdravlja u zavisnosti od uzrasta i od bliskosti rodbinskih veza.

Rodbina koja je približno iste starosne dobi međusobno i pri pozdravljanju mlađih srodnika	
pri susretu	pri rastanku
Szervusz! Szerbusz! Szevasz! Szia! Hogy vagy? Csókollak! Üdvözöllek!	Szervusz! Szerbusz! Szevasz! Szia! Viszlát! Minden jót! Jó álmokat! Üdv! Papá!
Pozdravljanje starijih i daljih rođaka	
pri susretu	pri rastanku
Jó napot! Jó reggelt! Jó estét! Jó munkát! Csókolom! Kezit csókolom! Dicsértessék! Dícsértessék Jézus Krisztus! Adj Isten! Adjon Isten jó napot!	Viszontlátásra! Minden jót! Jó éjt! Jó álmokat! Csókolom! Isten áldja! Isten vele!
Otpozdrav starije rodbine mlađim rođacima	
pri susretu	pri rastanku
Szerbusz! Jó napot! Mindörökké, ammen! Fogadj Isten! Jó napot! Jó reggelt! Jó estét!	Szerbusz! Viszontlátásra! Isten veled! Isten áldjon! Ég veled! Jó álmokat! Jó legyél!

4.3. Organizacione, profesionalne uloge

Život pojedinca se sastoji od čitave mreže različitih organizacionih relacija, koje takođe utiču na način pozdravljanja. Postoje zanimanja koja su uočljiva (policajac, vojnik, sveštenik se prepoznaje po uniformi, lekar po mantilu ili lekarskoj torbi), što indirektno upućuje na najverovatnije relacije između

sagovornika. Takvi su odnosi kupca i prodavca[6], pacijenta i lekara[7] itd. Kod profesionalnih uloga nije presudna sama delatnost koju osoba vrši (nevažno je da li je neko vodoinstalater, seviser, građevinar), već interaktivni odnos, koji se uspostavlja u hijerarhijskom nizu (svi su prethodno nabrojani prvenstveno radnici), pa prema tome možemo da razlikujemo solidarne i distancijalne odnose. U prvu grupu spadaju ljudi koji su istog socijalnog statusa i ranga, oni su u ravnopravnom odosu, jednaki su i u ophođenju su bliski, ne persiraju jedni drugima. U zavisnosti od stepena poznanstva upotrebljavaju pozdrave kao što su: *Jó napot! Szerbusz! Szevasz! Hogy vagy (komám)?* Pomenimo tu i pozdrav rudara: *Jó szerencsét* (Srećno!), ili lovaca *Dobar pogled, sigurna ruka*[8] itd.

Distancijalni odnos postoji između sagovornika sa različitim društvenim statusom, karakteriše ih nejednakost, službenost i formalnost. Često se radi i o hijerarhijskoj razlici među sagovornicima. Oni su rezervisani jedni prema drugima, međusobno se persiraju. Uvek je inferiorna osoba ta koja inicira pozdrav, čak se (iako retko) dešava da superiorno lice i ne odgovori za pozdrav. Pozdravi su vezani za doba dana, pa se poželi: *Jó reggelt!*, *Jó napot!*, *Jó estét!*, a kod rastanka *Viszontlátásra!*

4.4. Situativne uloge

Pojedinac ponekad samo privremeno preuzima određene društvene uloge, to traje samo dok je situacija aktuelna, pa su tako i norme koje su vezane za te uloge prolaznog karaktera. To su uloge npr. kupca, gosta u hotelu, poslovnog partnera itd. I prodavac se često nađe u ulozi kupca. Način ponašanja, pa i pozdravljanja uvek se usklađuje sa odgovorajućom aktuelnom ulogom.

4.5. Uloge iz privatne sfere

U međusobnim odnosima muškarca i žene razlikujemo razne faze bliskosti, tj. privatnosti:

- faza upoznavanja,
- faza poznanstva,
- drugarski odnos, ili prijateljstvo,
- intimni odnos.

Sve pomenute faze imaju svoje norme i pravila što se tiče pozdravljanja. Kod nas još uvek važi neko pravilo da je muškarac taj koji prilazi nepoznatoj ženi, i da inicira upoznavanje, pa se tako dešava da se prvi javlja. To su odmereni, suzdržani načini pozdravljanja, gde dominira izraz poštovanja, najčešće *Jó napot* (*kívánok*)! Kada je prisutna treća osoba koja posreduje u upozavanju, muškarac osim već pomenutog pozdrava koristi i forme kao: *Üdvözlöm!* (‘Pozdravljam Vas!’), *Örvendek!* (‘Drago mi je!’, doslovno: ‘Radujem se!’), *Kezét csókolom!* (‘Ljubim ruke!’), *Csókolom!*[9]. Žena obično odgovara sa *Jó napot* (*kívánok*)!. Nakon ove faze sledi faza poznanstva, gde se smatra već uobičajenim i da žene prilaze muškarcima koje su prethodno upoznali. Odnos među njima je neposredniji ali još uvek nije blizak, iako kod mlađe generacije pozdravljanje može biti spontanije. Sledeća faza je faza prijateljstva, drugarstva, gde je odnos bliskiji i inicijator pozdrava može biti bilo ko od partnera. Četvrta faza može sadržati različite stepene bliskosti, krajnja stepenica je intima. Odnos je krajnje neposredan, kod pozdravljanja se često kao obavezna dopuna javlja oslovljavanje i to oblici u deminutivu i hipokoristici, kao npr. *szivem* (‘srce’), *galambom* (‘golube moj’), *édes* (‚slatko moje’, ‚slatkišu’)...

[6] Kada kupac ulazi u prodavnicu, prodavac je taj koji će ga prvo pozdraviti, jer od njegove ljubaznosti zavisi u kojoj meri će kupac biti zadovoljan, da li će ponovo svratiti u prodavnicu, odnosno koliki će promet napraviti.

[7] Kod ove relacije pacijent inicira pozdav, pošto on ulazi u ordinaciju i njemu je potrebna usluga lekara.

[8] U mađarskom ne postoji inicirajući pozdrav za lovce, samo se kod rastanka i polaska u lov poželi “*Jó vadászatot*!” (‘Dobar lov!’)

[9] Poslednja dva se mahom upotrebljava u Mađarskoj, kod nas samo iznimno.

Faze privatnosti	pri susretu	pri rastanku
upoznavanje	Jó napot (kívánok)! Üdvözlöm! Örvendek!	Viszontlátásra!
poznanstvo	Jó napot! Jó estét! Hogy van? Kezét csókolom! Üdvözlöm! Tiszteletem!	Viszontlásásra! Jó éjt! Csókolom! Volt szerencsém! Tiszteletem!
prijateljstvo	Szevusz! Szerbusz! Szia! Szevasz! Hogy vagy? Kit látnak szemeim!	Szevusz! Szerbusz! Szia! Szevasz! Viszlát! Jó éjt! Sok sikert! Minden jót! Pá!
intima	Szerbusz, ... Szia, ... Szevasz...	Szerbusz, ... Szia, ... Szevasz... Pá, ...

Kod ljudi postoje odgovarajuće pretpostavke u vezi sa svim društvenim relacijama uloga i prema njima se vrši tipizacija interaktivnih situacija, koje zatim određuju odgovarajuću šemu ponašanja. U interakciji dve strane zajedničkim psihičkim naporima identifikuju situaciju, određuju međusobne odnose i ponašaju se u skladu sa njima. Svaka uloga postoji samo u odnosu na neku drugu ulogu, kao odgovor, kao suprotstavljena relacija, sama po sebi nema značaja. Pojavljivanje partnera i nastanak interaktivnog odnosa među stranama u kontaktu pokreće odgovrajuću šemu uloga. Jedna osoba se obično prepoznaje u više simultanih uloga[10], pa se one moraju sagledati u celosti i u zavisnosti od konkretne situacije, od socijalnog konteksta same interakcije. Društvena uloga je najznačajniji situacioni činilac komunikacije. U jednom određenom društvu paralelno egzistiraju razne društvene grupe, koje se takođe zasnivaju na različitim normama. Te norme pojedinac usvaja u procesu socijalizacije. Ustanovljeno je da će njegova veza sa određenom društvenom grupacijom biti srazmerno jača ukoliko se bude pridržavao normi koje važe za nju.

5. SOCIJALNO RASLOJAVANJE I POZDRAVI

Pored društvenih uloga, funkcionalnog raslojavanja, kod pozdrava treba govoriti i o društvenom, socijalnom raslojavanju. Jezik društvenih slojeva se takođe razlikuje, što se neko nalazi na višoj hijerarhijskoj lestvici i jezik kojim se koristi je istančaniji, raznovrsniji. Sve se to odražava i na načine pozdravljanja.

5.1. Dečiji govor

Sasvim mala deca, koja tek uče da govore još ne znaju u potpunosti da izgovore duže forme pozdrava, pa koriste skrećenice, s tim što se samoglasnici produžavaju:

[10] Na primer uloga žene, majke, supruge, snaje, sestre, kćerke, službenice, kupca, pacijentkinje, klijentkinje itd.

pri susretu	*pri rastanku*
Szē!	pá!
Szī!	papá!
	Szē!

5.2. Jezik mladih

Jezik đaka i studenata je naročito ekspresivan, inovativan uopšte, pa tako i što se tiče načina pozdravljanja, koje je veoma raznoliko, što se najviše ogleda u deminutivnim oblicima i oblicima sa sufiksima za stvaranje hipokoristika. Osim toga mladi koriste razne, često izmenjene forme pozajmljenica iz nekog stranog jezika (italijanski, engleski, španski). U nastavku dajem abecedni spisak pozdrava koje mlađa populacija i adolescenti koriste:

pri susretu	pri rastanku	pri susretu	pri rastanku
Aloha!	-	Hej!	Adió!
Ave!	-	Hello!	Adiosz!
Báj (bye)!	Báj-báj!	Helóóóka!	Aggyő!
Benzincső!	-	Helloka nyalóka!	-
Busz!	Busz!	Hi!	Viszlát!
Cia!	-	Mizzu vann?	-
Cs!	-	Na mi a puszta?	-
Csá!	Csá!	Ratyi!	-
Csacsi csalán!	-	Szalu!	-
Csá-csumi!	Csácsumicsá!	Szasz!	Szasz!
Csaó!	Csaó!	Szesz!	Szesz!
Cáo!	Cáo!	Szesztek!	Szesztek!
Csákány!	-	Szevasz!	Szevasz!
Csecs / csöcs!	Csecs / csöcs!	Szevasztok!	Szevasztok!
Csiga!	-	Szia!	Szia!
Csikiricsá!	-	Sziamia!	-
Csisz!	-	Sziasz!	Sziasz!
Csivacs!	-	Sziasztok!	Sziasztok!
Csoki!	-	Szicsu!	-
Csoki csipsz!	-	Szióka!	Szióka!
Csokiropi!	-	Szityasz!	-
Cső!	Cső!	Szösz!	Szösz!
Csőalváz!	Csőalváz!	Sztok!	Sztok!
Csőváz csákány!	-	Szvasz!	Szvasz!
Cső köcsög!	-	Szvesztek!	Szvesztek!
Csövi!	Csövi!	Szerbusz!	Szerbusz!
Csuka!	-	Shalom!	-
Csuma! / Csumi!	Csuma! / Csumi!	Uff haver !	-
Csüssz!	-	Üdv!	-
Háj!	Báj!	Vasz!	-
Hali!	-	Zighejl!	-
Halló!	So long!		

Ima i veoma neobičnih kombinacija, koje ukazuju na pronicljivost, duhovitost, ponekad se konstruišu čitave rečenice, stihovi sa rimama, koji sami po sebi ne znače ništa (pa se prema tome, ne mogu ni prevesti), imaju funkciju da se kao društvena grupa istaknu, budu drugačiji, duhoviti, da se razlikuju od ostalih:

Csá csumi csá, csokoládés csőtészta, szervókormány pilótakeksz!
Csőváz! Van nálad csőgáz?

Helló szia szevasz van nálatok terasz?
De ha nincsen terasz heló, szia, szevasz!:D
Heló mi- szalá mi!
Helo szia valencia!
Helló! Háj gezundháj!

Šaljivi pozdravi, sa lažnim prijateljima:

Hi evry bodri[11]*!* (Umesto *everybody*.)

Kezét csonkolom! (Umesto *csókolom – csonkolom*. *Csonkol* između ostalog znači i ubogaljiti, sakatiti)

Dešava se i da omladina posegne za arhaičnim i oblicima iz narodnog govora:

Pálinkás jónapot!!! (doslovno: rakijast dobar dan).

5.3. Sportski pozdravi

To su uglavnom neverbalni oblici, iako poneki sportski klubovi imaju i svoje verbalne pozdrave, koji neupućenima nisu poznati. Nekada su pre časa fizičkog vaspitanja učenici u vrsti svog nastavnika pozdravljali sa *Egészségünkre!* ('U naše zdravlje!'). Danas se, međutim, taj pozdrav više ne koristi. I navijačko *Hurrá*! se može tretirati kao pozdrav timu za koji se navija.

5.4. Javni pozdravi

Javnu sferu ponašanja odlikuje formalnost i uzdržanost, učtivost i distanciranost. Ovde prvenstveno treba pomenuti izraze koji se koriste u medijima, u političkom životu, u statusno označenim okvirima. Mediji imaju veliki uticaj na ponašanje društvene zajednice, pa i na način pozdravljanja. Televizijske i filmske zvezde služe kao uzori, često ih oponašamo, poistovećujemo se sa njima. To posebno važi za omladinu, koja želi da je u centru pažnje, pa često kopira svoje junake i u načinu pozdravljanja. Što se tiče samih pozdrava, oni se u medijima ne razlikuju puno od formi u standardnom jeziku, samo su oblici oslovljavanja, koji su obavezna dopuna pozdrava, drugačiji.

6. TERITORIJALNO RASLOJAVANJE

Razlike u upotrebi jezika u seoskim i gradskim sredinama su, baš zbog uticaja medija, sve manje izražene. Ta razlika se sve više eliminiše i u upotrebi pozdrava. Ipak, na selu i unutrašnjosti se još oseća konzervativizam, sklonost ka tradicionalnim oblicima, gde su prisutnije i verske formule pozdravljanja kao što su: *Adj Isten! Adjon Isten jó napot!* ('Pomoz Bog!' doslovno: Dao ti Bog dobar dan!) *Dícsértessék Jézus Krisztus!* ('Slava Isusu Hristu!'). Odnosno pri rastanku: *Isten veled!* ('Bog s tobom!' iliti 'Zbogom!'); *Isten áldja!* ('Bog vas blagoslovio!'); *Ég veled*! ('Neka je nebo s tobom!')

Pošto se radi o manjim zajednicima gde se ljudi i međusobno dobro poznaju, te su i distancirani pozdravi ređi, i svako svakoga pozdravlja. Muškarci se prvo pozdravljaju međusobno, tek kasnije se obraćaju ženama. Još jedna osobenost pozdravljanja u seoskim sredinama jeste da se pridošlica javlja i prilikom ulaska u zatvoreni prostor, bez obzira što je to već učinila kod susreta sa domaćinom van zgrade. Na ulici se obično javlja osoba koja je u pokretu, koja se približava nekome ko stoji ili sedi na klupi. U takvim situacijama uobičajene pozdrave mogu da zamene i situativna pitanja, kao što je npr. *No, kiü(l)té(l)*? (‚Sediš (na ulici)?'). Otpozdrav bi tada glasio *Kiültem egy kicsit*. (‚Seo/sela sam malo.')

Za seoske sredine je karakteristična forma pozdrava u vidu pitanja, na koje se zapravo i ne očekuje odgovor. Lice koje oslovljava pita da li osoba vrši neku radnju, kako napreduje sa poslom: *Megy a kapálás?* (‚Ide li kopanje?'); *Megy a munka?* (‚Ide li radnja?'); *Hogy megy?* (‚Kako ide?').

[11] Inače, *Bodri* je ime koje se daje psima.

pri susretu	pri rastanku
Adj Isten! Adjon Isten jó napot! Jó napot! Hogy van? Megy a munka? Megvagyunk? Dícsértessék Jézus Krisztus! Dícsértessék! Csókolom! Szerbusz!	Isten veled! Isten áldja! Viszontlátásra! Minden jót! Jó munkát! Ég veled!

Pozdravi u gradu, u urbanim sredinama se zasnivaju na oblicima govornog jezika, pa pošto se i govorni jezik može raslojavati bar na četiri nivoa, na:

- retorički govor,
- prestižniji, intelektualni govor,
- razgovorni jezik, i
- žargon,

tako svaki od njih ima svoje specifične načine izražavanja pozdrava. Dok kod retoričkog govora pozdravi uvek idu zajedno sa oslovaljavanjem, koje čini značajniji elemenat obraćanja javnosti (*Tisztelt hallgatóság, jó napot kívánok!; Üdvözlöm a kedves nézőket!*)[12], često se dešava da pozdravi i izostanu, pa oslovljavanje služi kao pozdrav (*Hölgyeim és uraim!; Elvtársak és elvtársnők*![13]), kod prestižnog govora pozdravi se poklapaju sa oblicima pozdravljanja u standardnom jeziku: *Jó napot kívánok!; Kezét csókolom!; Üdvözlöm!; Tiszteletem!*[14]*; Ajá(n)lom magamat!*[15]*; Volt szerencsém!*[16]

U okviru razgovornog jezika pored uobičajenih oblika *Jó napot!* (i ostalih varijanti u zavisnosti od doba dana) koriste se još i oblici *Csókolom!* ili *Kezitcsókolom!* dok je žargonski govor najbogatiji u ovom pogledu. Tu se javljaju pozdravi kao *szevasz, szia, csaó* i većina onih koje smo pominjali kada smo nabrajali pozdrave mladih.

7. ULOGA SITUACIJE KOD VERBALNIH POZDRAVA

Verbalna komunikacija predstavlja proces, uvek upućuje na kontekst. Kontekst pozdravljanja podrazumeva situaciju, a nju određuje više stvari:

7.1. Mesto

Mesto uspostavljanja kontakta igra jednu od presudnih uloga. Važno je gde dolazi do susreta: na ulici, na radnom mestu, u ordinaciji, na stanici itd. Tako u nekim kulturama saputnik ili drugi pacijent u čekaonici sasvim prirodno postaju poznanici, dok je u drugim kulturama situativni prostor upoznavanja strogo ograničen. Neosporno je, međutim, da se u zatvorenom prostoru lakše uspostavlja komunikacija i među nepoznatima.

[12] 'Poštovani slušaoci, želim vam dobar dan!'; 'Pozdravljam drage gledaoce!'

[13] 'Dame i gospodo!'; 'Drugovi i drugarice!'

[14] 'Poštovanje!'

[15] Doslovno: 'Preporučujem se!'

[16] 'Bilo mi je drago!'

7.2. Ko je prisutan prilikom susreta

Da li su akteri sami ili su u društvu, da li su ostale prisutne osobe poznanici ili ne, da li je – ukoliko je grupa u pitanju – ona homogena ili heterogena što se tiče uzrasta i pola kao i nacionalnosti. Često se i veoma dobri poznanici pozdravljaju formalno kada su u javnosti. Novinar, komentator na televiziji će u javnoj emisiji pozdraviti nekoga distancirano, čak će mu/joj i persirati, iako su privatno u prijateljskim odnosima.

7.3. Uloga vremena

Uloga vremena u odabiru pozdrava takođe je veoma bitna. Biraju se odgovarajući pozdravi u zavisnosti od doba dana – ukoliko se neadekvatno koriste to može imati podrugljiv prizvuk (npr. kad popodne poželimo „dobro jutro“ znači ili da je neko predugo spavao ili da je napokon shvatio očiglednu stvar) –, u zavisnosti koliko će dugo trajati kontakt među sagovornicima (da li se radi o prolaznom susretu, ili o dužem zadržavanju od toga zavisi i dužina pozdravljanja), ponekad i godišnje doba utiče na otpozdrav (sa *Kellemes nyaralást*![17] se možemo pozdraviti pri rastanku samo leti, pre letovanja), a pomenimo još i pozdrave povodom državnih i verskih praznika: *Boldog új évet/esztendőt!* (‘Srećna Nova godina!’); *Kellemes húsvéti ünnepeket*! (‘Srećni uskršnji praznici!’) itd.

7.4. Stepen poznanstva učesnika u kontaktu

Stepen poznanstva učesnika u kontaktu, kao što smo već videli, utiče u velikoj meri na oblike pozdravljanja.

7.5. Socijalni/distancirani odnos učesnika

Nastojanje da se stvori određena slika i povoljan utisak o sebi kod sagovornika ima takođe značajnu ulogu u odabiru idioma. Svaka osoba ima nekakvu sliku o sebi, koju želi da prezentuje prilikom komunikacije sa drugim ljudima. Ta slika govori o tome kakvo mi imamo mišljenje o nama samima, i kakvo ponašanje, komunikativni stil očekujemo od sagovornika, šta smatramo poželjnim ponašanjem tokom komunikacije. To nastojanje za pobuđivanje određene impresije može biti svesno (kada sa nekim ciljano želimo da stupimo u nekakav odnos i želimo da ostavimo dobar prvi utisak) i nesvesno. Od načina prilaska i pozdravljanja nepoznate osobe zavisi uspeh u komunikaciji. U početku je taj odnos distanciran dok ne stvorimo odgovarajući stepen bliskosti sa nepoznatom osobom.

8. ZAKLJUČAK

Kao što se iz samog rada može zaključiti, verbalni pozdravi u mađarskom jeziku zavise od mnogih faktora. Moraju se prvenstveno uzeti u obzir društvene uloge sagovornika, zatim značajnu ograničavajuću okolnost čine socijalna i teritorijalna raslojavanja kao i konkretna situacija u kojoj se pozdravi realizuju. Na pozdravljanje između ostalog utiče kulturno i društveno okruženje, trenutačni trendovi i medijske šeme, dolazi do inter- i intrajezičkog[18] pozajmljivanja i adaptacija kako u celokupnom, tako i u pojednim varijetetima jezika (npr. u vojvođanskom mađarskom jeziku).

I ovde možemo ustanoviti jedan nepromenjivi leksički fond, koji odoleva promenama i koji se može smatrati stalnim i formalnim. Promene su uglavnom uočljive na nivou neformalne komunikacije.

[17] Doslovno: ‘Prijatno letovanje!’

[18] Kada se recimo pozdravi karakteristični za pojedine sociolekte ili dijalekte izdižu na nivo opšte leksike.

Svi pozdravi treba da budu prihvaćeni od strane učesnika u komunikaciji, tek tada mogu da služe svojoj svrsi. Uz to i noviji načini pozdravljanja moraju da se uklapaju u gramatičke i stilske norme, inače će ih jezik, kao strano telo, ubrzo odbaciti.

LITERATURA

Buda, B. (1966). Buda Béla. A kommunikáció és az emberi kapcsolatok pszichológiája. *Valóság* 1966/6.
Buda B. (1979). Buda Béla. *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont
Ladó J. (1958). Ladó János. Köszönés és megszólítás napjainkban. *Nyelvőr*. 1958. 420-30.
Ladó J. (1959). Ladó János. Köszönés és megszólítás napjainkban. *Nyelvőr*. 23-36.
Pap Đ. (1979/80) Papp György. A köszönés szemiotikai megközelítése. *Tanulmányok* 12-13 szám
Solymos E. (1960) Solymos Ede – Zólyomi József. A köszönésről. *Nyelvőr*. 121-122.
Jocić M. (2011). Jocić Mirjana. Oslovljavanje i obraćanje. *Govor Novog Sada Sveska 2: Morfosintaksičke, leksičke i pragmatičke osobine*. Novi Sad, 297-346

GREETINGS IN HUNGARIAN

Summary

Verbal greetings, together with the non-verbal ones, are distictive markers of different cultures often depending on cultural context, social diversification, historical factors as well as the current trends. Even greetings of the same language may vary due to different functional styles, social and territorial diversification or the social role of the interlocutor. They can be the indicators of the social status, gender, age of both the adressee and the addressor. Furthermore, they can indicate their professional orientation and mutual relation, which may be distant, solidary or even intimate.
In Vojvodina, which represents an intercultural environment , the greetings are somewhat different from those which are commonly used in the first-language environment.
The paper deals with different classes and types of greetings in Hungarian. Special attention is paid to the social roles of the interlocutors such as pervasive, professional, situational and privative roles. In addition, the greetings borrowed from other languages will also be considered, as well as the greetings belonging to different sociolects and territorial varieties. Finally, we will investigate how communicative situations affect verbal greetings.

Keywords: greetings, verbal greetings, Hungarian language.

Edita Andrić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju
andrice@sbb.rs

Slavica Vrsaljko

NEVERBALNI OBLICI U SVAKODNEVNOJ, NEFORMALNOJ, GOVORENOJ I PISANOJ KOMUNIKACIJI

U radu će se analizirati neverbalni oblici u svakodnevnoj neformalnoj govornoj komunikaciji s jedne strane i u pisanim oblicima s druge strane. Bilježit će se situacije u kojima se rabe neverbalni oblici koje čine *geste* ili govor tijela (pokreti ruku, nogu, glave, ramena, tijela) i *mimika* (pokreti mišića lica i očiju). Geste i mimika mogu biti pratnja verbalnoj komunikaciji ili zamjena za verbalnu komunikaciju. Stavit će se naglasak na onim neverbalnim oblicima koji prate emocionalno-ekspresivne iskaze.
Pisani oblici neformalne svakodnevne komunikacije najvećim dijelom podrazumijevaju računalno i mobilno komuniciranje. Poruke napisane tim oblicima komunikacije nerijetko su popraćene grafičkim oznakama kao zamjeni za različite situacije u govornoj praksi primjerice različitim mimikama (smijeh, radost, tuga itd.) Oblici se neverbalne komunikacije zamjenjuju i sa slikovnim simbolima za osjećaje, stavove i sl. Pod grafičkim se oznakama govorne izvedbe podrazumijevaju: podebljavanja, podcrtavanja, uskličnici, upitnici i ostali interpunkcijski znakovi.

Ključne riječi: neformalna komunikacija, geste, mimike, pisana neformalna komunikacija, SMS poruke.

1. UVOD

Svakodnevna se komunikacija odvija u službenome i neslužbenom ozračju. Neformalna će komunikacija biti dijelom razgovornoga stila kao stila koji se ostvaruje u pisanome i govorenome mediju. Sadržaj mu je svakodnevni život, služi za potrebe svakodnevnoga sporazumijevanja, a označuje ga komunikacijska spontanost i nepripremljenost, prirodnost i sl. Obiluje ekspresivnim i emocionalno obojenim izrazima upotpunjenima gestama i mimikom.[1] Naime, svakodnevna će se komunikacija, kao i komunikacija uopće "dijeliti"na verbalni i neverbalni dio.

Sveobuhvatna bi definicija neverbalne komunikacije bila da je riječ o komunikaciji koja se ostvaruje nekim drugim sredstvima mimo riječi (pod pretpostavkom da su riječi verbalni elementi). Neverbalna komunikacija vrši tri funkcije: jedan dio našeg neverbalnog ponašanja usmjeren je reguliranju samog mehanizma socijalne interakcije, drugi dio se odnosi na izražavanje stavova, a treći je vezan za izražavanje emocionalnih stanja. Neverbalni znakovi uključuju izraz lica, ton glasa, geste, položaj tijela ili pokret, dodir i pogled. U svakodnevnoj, neformalnoj komunikaciji važna su tri znaka glatke izmjene govornika. To su verbalni znakovi (završetak rečenice i izrazi kao što su „znaš"), znakovi u intonaciji (otezanje zadnjih slogova i pad u jačini) i geste (posebno geste rukama koje označavaju kraj iskaza). Znači, i glasovni i neglasovni aspekti spontanog govora doprinose glatkom naizmjeničnom preuzimanju riječi.

Prva razrađena teorija o postojanju gestovnog jezik bila je ona G. Batista Vice iz 1725. godine, a za egzaktno znanstveno proučavanje neverbalnog koda prekretnicu označava 1952. godina, kada je objavljena knjiga R.L. Birdwhistella *Introduction to Kinesics*, kojom se utemeljuje *kineziologija* kao znanost o gestovnom kodu, dok sam naziv *neverbalna komunikacija* kao novi znanstveni termin predlaže fotograf W. Kees u svojoj knjizi *Nonverbal comunication.* (Hrnjak, 2005.) Geste i mimika dolaze u dvije funkcije, kao pratnja verbalnoj komunikaciji te kao zamjena za verbalnu komunikaciju. (isto, str. 98.) Kada prate verbalnu komunikaciju služe za pojačavanje onoga o čemu se govori. Kao zamjena za

[1] Detaljniji pristup karakteristikama razgovornoga stila dan je u disertaciji Slavice Vrsaljko, *Razgovorni stil hrvatskoga standardnog jezika* obranjenoj 12. listopada 2012.

verbalnu komunikaciju u različitim situacijama govorenja dolaze u situacijama nemogućnosti ili odbijanje govorenja, bilo da je riječ o fizičkoj udaljenosti ili svjesnog odbijanja govorenja.

2. KLASIFIKACIJA GESTI

Važan segment ovoga rada jest dio koji se odnosi na *geste* kao govor tijela (pokreti ruku, nogu, glave, ramena, tijela) i *mimika* (pokreti mišića lica i očiju) u situacijama neformalnoga karaktera. R. Volos daje jednu od najjednostavnijih i najsveobuhvatnijih klasifikacija gesti dijeleći ih na:

geste koje izražavaju čovjekova unutarnja stanja i osjećaj uslijed djelovanja vanjskih utjecaja (ja-geste),

geste koje izražavaju odnos prema drugoj osobi (on-geste),

geste koje pridjevaju određenu karakteristiku drugoj osobi (geste-epiteti),

geste koje služe kao sredstvo dodatnog pojačavanja (geste pojačavanja),

geste koje nose količinsku informaciju (količinske geste),

geste koje se upotrebljavaju kao zaštita od nekog ili nečega, kao obrana od fizioloških preopterećenja (geste zaštite),

geste koje zahtijevaju promjenu stanja, naređuju nešto, zapovijedaju ili izražavaju neku želju (imperativne geste) i

geste koje potpuno samostalno preuzimaju prijenos informacija drugom licu bez zvuka (geste za isključivanje govora).

Geste koje su dio nekog obreda, rituala, ceremonijala, upotrebljavaju se u prigodnim situacijama, te su nosioci tradicije i svjetonazora (obredne geste) (Volos, 1995, 5-6).

Također, osim spomenutih *ja-gesta,* koje obuhvaćaju sferu govornog lica, bilježe se i geste koje obuhvaćaju sferu primatelja poruke ili *ti-geste* i *treće lice-geste* koje obuhvaćaju osobe koje ne sudjeluju u neposrednoj komunikaciji ili predmeta, pojava koja denotiraju gestu, odnosno *mi, vi* i *oni* geste (Bakaršić, 2001., str. 99).

Geste u užem smislu obuhvaćaju semiotički izražajni potencijal ljudskog tijela pomoću gornjeg i donjeg dijela ruku i glave. Semiotički kontekst geste ponajprije je jezik, pa mimika i drugi modaliteti nerječite komunikacije i jezika tijela. Gesta je i svaka komunikativna radnja u ljudi. Još se definira kao pošiljateljevo ponašanje kojemu je posljedica prilagodba ponašanja u primatelja.

Razlikuje se pet kategorija gestičkog ponašanja:

emblemi – geste koje posjeduju izravan jezični prijevod. Dio jezičnog iskaza u pratnji geste emblem može ponoviti, nadomjestiti ga i protusloviti mu;

ilustratori – geste u vezi s govorenim jezikom, a istaknuto im je rečeno;

regulatori – geste što prate govor, a funkcija im je izjednačavanje interakcije među govornicima i slušateljima;

iskazi afekta – najčešće mimički oblici izraza emocije i afekta;

manipulatori tijelom –geste u kojima pošiljatelj manipulira bilo vlastitim tijelom bilo nekim predmetom, primjerice nervozno igranje olovkom. Te, uglavnom nesvjesne, radnje percipiraju se kao pošiljateljevi pokušaji da bez riječi reagira na teške situacije na vlastite tjelesne potrebe ili emocije (Noth, 2004).

Istaknuli smo da geste mogu pratiti verbalnu komunikaciju pa služe za pojačavanje onoga o čemu se govori, npr. A: *Što si ti mislila da ću **ja** njemu to reći?* (pokazujući prstom prema sebi) ili kada se želi naglasiti čija fizička mana ili vrlina, npr. A: *Ovakva mu je glava* (gesta kojom se pokazuju koliko je nečija glava velika; A: *Volio je cugnuti* (pokazujući gestu da je netko volio piti) itd. Također smo istaknuli da geste dolaze i kao zamjena za verbalnu komunikaciju u različitim situacijama govorenja, kao nemogućnost ili odbijanje govorenja, kada su govornici udaljeni pa mogu komunicirati samo gestama, kao vrsta „tajne komunikacije“ u situacijama u kojima verbalna komunikacija nije preporučljiva (kazališna predstava, crkveni obredi, predavanja i sl.) i kao izraz snažnih emocionalnih stanja (Bakaršić, 2001. str. 98), te u situacijama nemogućnosti ili odbijanja govorenja: A: *Što ima?,* – B: (pokazuje rukom

na grlo – u značenju 'nije u mogućnosti odgovoriti jer ga boli grlo'). Kada su sugovornici udaljeni pa mogu komunicirati samo gestama, primjerice na sportskim utakmicama, koncertima koje su popraćene velikom bukom: A pokazuje i maše drugoj osobi pokazujući na prazno mjesto pored njega i pozivajući ga da sjedne. Kao vrsta „tajne komunikacije", iskazivanje bliskosti, zagrljaji i sl, ili kao što je spomenuto način komuniciranja u situacijama u kojima verbalna komunikacija nije preporučljiva: A namigne B u znak podrške, ili podigne palac prema gore u znak odobravanja ili sviđanja nečega. Geste se koriste i kao izraz snažnih emocionalnih stanja: kada govornik krši ruke, to je izraz uzbuđenja, napetosti iščekivanja, prijetnja prstom je izraz ljutnje, govornik drži ruku na ustima kao izraz iznenađenja, zijevanja i sl, ili su mu usta poluotvorena kao izraz uzbuđenja ili šoka.

Osim toga, postoje individualne i grupne razlike u uporabi gesti. Individualne su vezane za individualni komunikacijski stil govornika (razlikuju se geste kod introvertiranih od ekstrovertiranih osoba, mogu zavisiti od spola itd.[2]), dok su grupne razlike kulturološki uvjetovane. Tako postoje predrasude o šutljivim sjevernjacima koji malo gestikuliraju i temperamentnim južnjacima kojima je svaki razgovor praćen gestama. Time bi se moglo pretpostaviti da Zagorci manje gestikuliraju od Dalmatinaca ili da Talijani više gestikuliraju od Nijemaca. Također postoje međukulturalne razlike u formama pozdravljanja, geste mahanja i sl. kao pratnja verbalnoj komunikaciji, primjerice rukovanje prilikom upoznavanja. U međukulturalnim doticajima može doći do nesporazuma u komunikaciji jer se značenja pojedinih gesti razlikuju među kulturama. Neka gesta u jednoj kulturi može biti gruba i vulgarna, a u drugim kulturama prihvatljiva. Međukulturalne razlike obuhvaćaju i geste pozdravljanja kao što su rukovanje, poljupci i sl. Što se tiče spolnih razlika, u neverbalnoj se komunikaciji žene više koriste mimikom, govoreći pokretom, držanjem, dodirima, imaju manju distancu i bolje čitaju iskrene emocije, dok muškarci bolje čitaju lažne emocije na licima sugovornika. U verbalnoj su komunikaciji žene sklonije pretjerivanju, više pričaju dok su muškarci u razgovoru konkretni.

Određene su geste bazično zamjena za verbalnu komunikaciju, ali detaljnijim istraživanjima njihova značenja uočeno je da oni mogu biti i dijelom verbalne komunikacije kada imaju frazemsku strukture. Time određene geste postaju dijelom frazeoloških konstrukcija koje su se kao takve proširile ostalim funkcionalnim stilovima kao književnoumjetnički i publicistički. Veliki je broj hrvatskih frazema gestovno-mimičkog podrijetla utemeljen na ja-gestama i mimičkim pokretima, a značenja im izražava određena čovjekova unutarnja stanja i osjećaje. (Hrnjak 2005: 33) Neke su od tih frazemskih konstrukcija: *trljati rukama, razrogačiti oči, objesiti brk, stisnuti zube* itd. Međutim, slobodna sveza riječi *trljati ruke* ne mora biti povezana sa značenjem frazema *trljati ruke.* U slobodnoj svezi riječi može se raditi o doslovnom trljanju ruku u trenutcima nekoga napetog i stresnog iščekivanja, npr. A: *Bože dragi, kakvi će mu nalazi biti?* (nervozno radeći gestu *trljanja ruku*), dok se frazemsko značenje odnosi na zadovoljstvo i veselje zbog nekoga uspjeha, npr. A: *Uspjela sam dobit kredit!* (izjavljujući zadovoljno uz gestu *trljanja ruku*). Naravno da tu važnu ulogu igra kontekst koji ukazuje na činjenicu da se značenje u slobodnoj svezi ne odnosi na gestu kojom se izražava zadovoljstvo, već o radnji koju subjekt čini u trenutku nervoze. Znači da u pozadini frazema takvoga tipa uvijek stoji slika koja prikazuje pokrete nekog dijela tijela, lica ili očiju. Tako je i s frazemom *izbečiti oči* utemeljenog na slici iznenadnoga otvaranja očiju uslijed silnog iznenađenja, npr. *Isuse Bože, oni su zajedno.* (uz gestu iznenađenja *izbečiti oči*), dok se frazem upotrebljava u značenju 'pogledati začuđeno (zbunjeno, zaprepašteno) *koga, što',* npr. *Kako je ona izbečila oči kada ga je vidila.*

2.1 Geste i mimike kao pratnja svakodnevnoj neformalnoj komunikaciji

Istaknuli smo da se svakodnevna neformalna komunikacija odvija u opuštenome ozračju, neovisno o tome je li riječ o neformalnom druženju na radnom mjestu, u obiteljskom okruženju, druženju s prijateljima u kafićima, barovima i sl. Ono što je važno istaknuti je koliko razumijevanju sugovornika

[2] Npr., razgovor dviju prijateljica, jedna je „pričljivija", a druga „šutljiva": *Ajme vidi što sam kupila* (rukom pokazuje majicu), *to ću nositi na one plave gaće* (rukama pokazuje kroj hlača), *promijenit ću frizuru* (rukama pokazuje kao će se ošišati).

neformalne komunikacije pridonose geste i mimike. Čestu su pratnja komunikaciji ili zamjena za komunikaciju, primjerice kada se sugovornici dobro poznaju ili su u svađi (neugodna šutnja). Ti su iskazi uglavnom emocionalno-ekspresivnoga karaktera dodatno pojačani gestovnim radnjama.

Neformalna se komunikacija uglavnom odvija među sugovornicima koji se jako dobro poznaju, stoga će i njihove geste biti i skladu s time. Naime, tijela će im biti opuštena, čime će odavati samopouzdanje i sigurnost, oči širom uprte u sugovornikove što znači da su zainteresirani za tijek konverzacije. Time će gesta u izražavanju osjećaja biti spontanije, otvorenije, neposrednije, impulzivnije pa samim time i iskrenija.

Spomenuli smo Nothovu podjelu gestičkoga ponašanja, koji između ostalih navodi *iskaz afekta* kao najčešći mimički izraz emocija i afekta (Noth, 2004). U literaturi ćemo također pronaći objašnjenja govora tijela prema Allanu Peaseu, koja potvrđujemo i našim primjerima.

Zamislimo situaciju u kojoj majka govori maloljetnoj kćeri: A: „*I sto put san **joj** rekla, a **ona** opet po svom*“. „ *Ma, vidi ti nje, di si bila do sad?*“ ; B: (gestom kojom djelomično pokriva usta) *Učila sam kod prijateljice.* Naime, prema Peaseu maloljetnik govori laž s jednom rukom djelomično pokrivajući usta (Pease: 2002, 12.). Vrlo malo dijete će na laž reagirati objema rukama prekrivajući usta, npr. A: *Tko je prolio ovo mlijeko?;* B: (dijete odgovara prekrivajući objema rukama usta) *Ja nisam!*

Svi oblici međuljudskih susreta uglavnom započinju rukovanjem. Postoji nekoliko oblika rukovanja, dominantno rukovanje – postavljanje ruke pri rukovanju u gornju ili dominantnu poziciju, podložno rukovanje – pružanje ruke dlanom okrenutim prema gore iskaz je pokornosti, uglavnom je izraženo kada se sugovorniku želi prepustiti kontrola, omogućiti mu osjećaj vladanja situacijom. Međutim, nastavak neformalne komunikacije često je uvjetovan načinom rukovanja. Naime, dominantno će rukovanje vrlo vjerojatno rezultirati time da će dominantna osoba voditi konverzaciju. Tako će poslije geste slijediti govor, nekad ga dijelom ili u cijelosti prati, nekad se gesta i govor izmjenjuju, tako da gesta zamjenjuje riječi, nekad gesta pomaže da se nađe odgovarajuća riječ pa ima onu ulogu koju su u govoru imale poštapalice itd. Npr., u dijalogu dviju osoba jedna osoba priča svoje probleme, a druga s odobravanjem i klimanjem glave daje znak da ju sluša, iako ništa ne iskazuje. Ako je gesta zamišljena i ostvarena bez verbalne pratnje uglavnom je riječ o iskazu unutrašnjeg govora.

Također, često neformalna komunikacija ne ide u željenom smjeru pa su sugovornici koriste „nepopularnim“ gestama kao što su pokazivanje kažiprsta čime se traži sugovornikova pozornost, npr.: A: *Slušaj ti mene, neću ti dvaput govorit!* (pokazujući kažiprst prema gore) B: (nervozno iščekuje grickajući nokte čime pokazuje da je pod stresom). Također sugovornikov odgovor gestom kojom drži glavu naslonjenu na ruku iskazuje da je nastupila dosada. Ova je gesta dominantna u komunikaciji ekstrovertirane osobe (koja puno priča) i introvertirane osobe (osobe koja uglavnom sluša). Suprotno tome, glavom nagnutom na stranu sugovornik pobuđuje zanimanje za ono što sluša.

Neformalna komunikacija može biti popraćena i sugovornikovom naglašenom gestikulacijom, mahanjem ruku pri čemu se želi nešto dokazati na agresivan način. Pogled je uglavnom usmjeren sa strane što znači da je osoba nervozna. Sugovornik nerijetko u tim situacijama sugovornikovu ispruženu ruku prima za zapešće što će agresivca dovesti u red, npr.: A: *Ovakvo ponašanje neću vrše trpiti,ovo je sad kraj* (pretjerano gestikulirajući); B: *Ajde, smiri se, možda sve bude ok.* (rukom hvatajući sugovornikovo zapešće). Umjerena agresivnost tijekom konverzacije pokazuje se laganim lupanjem prstom. Nervoza tijekom neformalnoga razgovora iskazuje se laganim trljanjem ruku ili grickanjem noktiju, npr.: A: *Reci mi istinu, nemoj mi lagati, laž me ubija?* B: (nervozno gricka nokte) *Ne znam kako bi ti rekla?!.* (prema Pease, A, 2002., str. 43.)

Pozitivne se emocije sreća i zadovoljstvo iskazuju gestama širom otvorenih ruku, očiju, većom brzinom trljanja dlanova, čime se iskazuje oduševljenje, primjerice: A: *Ajme, od kad se nismo vidile* (širom otvorene oči); B: *Kako mi je drago!*; *Uspjet ćemo mi pobijediti sve ovo* (uz gestu brzoga trljanja dlanova). Prilikom susreta dvoje dobrih prijatelja koji se nisu dugo vidjeli (gesta širom otvorenih ruku), npr. A: *Pa di si, ne pamtim kad smo se zadnji put vidili?*; B: *Bome ni ja, al tako mi je drago vidjeti te.* itd.

Osim iskazivanja govornikovih emocionalnih stanja tijekom neformalnih dijaloga, razumijevanju iskaza, pridonese geste koje prate konkretnu situaciju u kojima se odvijaju dijalozi neformalnoga karak-

tera uz prisutnost predmeta koji olakšavaju, racionaliziraju i ekonomiziraju sam iskaz. Takve su situacije svojstvene u sredstvima javnog prijevoza kada pitamo za slobodno mjesto pokazujući prstom na sjedalo, npr. *Slobodno?* Riječ je o takozvanim pokaznim gestama i usmjerenosti prema pravcu kao nejezičnome sredstvu koji olakšavaju komunikaciji. Također će dolaziti do izražaja u restoranima kada konobar pokazuje gostima slobodna mjesta, nezamijenjena pozicija ima značenje „funkcije koja je vezana za to mjesto". Postoje i situacije kada su raznorazni signali (npr. zvonjava telefona) sami po sebi predodređeni za komunikaciju pa se spontano povezuju. Signal podrazumijeva reakciju koja može biti verbalna, sadržajno, sintaktički i semantički raznolika, i kao takva čini sastavni dio konsituativnih iskaza.[3] Npr. zvoni telefon, a nitko se ne želi javiti, A: *Neću ja!* (´Neću se javiti na telefon, nije za me´) B: *Ti!* (pokazuje prstom prema telefonu). Pokazne geste dolaze do izražaja i u prodavaonicama, primjerice u dućanu nekog trgovačkog centra u kojemu se nalaze dvije prijateljice (A i B) i prodavačica (C), A kupuje bordo kožne čizme, C: *Odgovaraju?* (´pokazujući rukom na čizme´) A: *Preobične su* ; B: *Sive?* (pokazuje sive čizme). A govori C: *Kožne?* (dodiruje čizme i provjerava jesu li kožne).

3. ZNAKOVI GOVORNE KOMUNIKACIJE U NEFORMALNIM, PISANIM OBLICIMA

Razumijevanju neformalnih dijaloga, vidjeli smo, osim oslanjanja na kontekst pridonosila su izvanjezična sredstvima kao geste i mimike. Također se u govoru se miješaju tri vrste znakova, onih verbalnih (jezičnih), neverbalnih (nejezičnih) i znakova koji imaju obilježja i funkcije verbalnih i neverbalnih znakova, a zovemo ih koverbalnim (uzjezičnima). (Ivas, Žaja, 2003: 78) Naime, sastavni dio pisane neformalne komunikacije čine privatne SMS-poruke uglavnom emocionalno-ekspresivnoga karaktera.[4]

Privatne računalne i SMS poruke verbalni sloj poruke upotpunjuje dodatnim slikovnim znakovima koji u pisanje unose elemente govorne situacije. Bilježimo tri vrste takvih znakova, onih koji služe kao nadomjestak: radnji (npr. *zagrljaj*); grafičkih znakova govorne izvedbe (podebljanja, podcrtavanja, upotreba velikih slova, interpunkcijski znakovi) te slikovnih simbola za osjećaje, stavove i predmete, (emotikoni ili smajlići ili smiješci) (isto, 80).

Velik je broj poruka upotpunjen znakovima koji služe kao nadomjestak za neverbalne oblike usmene komunikacije. Kao i u govorenoj komunikaciji, znakovima se iskazuju pozitivne i negativne emocije.[5] Primjerice, napišemo li nekome A: *Neću nikako stić doć na kavu u pet.* B: (:& (ljutnja). Primatelj poruke B ovim je simbolom zamijenio mimički izraz lica kojim iskazuju ljutnju. Ogorčenost ili bijes iskazat ćemo odgovorimo li na SMS poruku, npr.: A: *Ne možemo se više viđati, ovo više nema smisla* B: :-| (bijes, ogorčenost). Veliku ljutnju ili bijes iskazat ćemo simbolom >:||. Tugu i nesreću iskazat ćemo primjerice ako odgovorimo A: *Umrla mi je baka;* B: (: - ((tuga). Primatelj poruke ovim je simbolom zamijenio mimički izraz kojim iskazuje tugu zbog pošiljateljeve trenutne situacije. Tuga se iskazuje i plačem, npr.: A: *Odlazim na neko vrijeme, nedostajat ćeš mi.* B: (:, (plač).

Osim što mogu preoblikovati značenje poruke, "smajlići" mogu biti nadomjestak pozdravu bez kakva značenja, npr. *Ma nego što, a i ti svašta saznaš*☺. "Smajlići" mogu biti i reduplicirani bez promjene značenja poruke, npr. *Već je prevedeno:)) Nadam se da ćeš sada brzo doktorirati:))))*.
Znakovi služe i kao nadomjestak radnji koje prate verbalnu komunikaciju, npr., A: *Jako si mi draga*; B: :*, pošiljatelj porukom upućuje poljubac. Također odgovor može biti i zamjena za romantični zagrljaj,

[3] U nekim su iskazima neformalnoga karaktera određene jezične sastavnice zalihosno nepotrebne jer se dijelovi sami po sebi podrazumijevaju iz konteksta stvarne situacije pa se u iskazima izostavljaju. U tim slučajevima govorimo i o tzv. konstitutivnim iskazima gdje cijeli smisao nije verbaliziran, odnosno sastoji se od verbaliziranih i neverbaliziranih komponenata. „Pritom verbalizirani dio sintaktičkom ili semantičkom predikacijom sastavnica koje ga činu omogućuju tzv. nezamijenjenu poziciju za neverbalizirani smisao, a konkretno leksikosemantičko značenje te pozicije određuje konstituacija (kontekst ili situacija) (Pranjković 1997: 409).

[4] SMS poruke, također, ukazuju na oblikovanje zasebnoga jezičnoga varijeteta koji dovodimo u vezu s ostalim oblicima neslužbene svakodnevne komunikacije tzv. *written speach.* U literaturi ćemo pronaći i termin *spoken message* pod kojim se podrazumijeva veza između govorenih i pisanih oblika, a na koje nailazimo u SMS porukama. (Crystal 2001: 24-48)

[5] Vidi objašnjenja emotikona iz imternetske i SMS komunikacije u *Rječniku kratica*, Babić, S., Žic Fuchs, M.

npr. A: *Nedostaješ mi*; B: { }. Zagrljaj može biti naglašen i sa simbolom za smijeh, primjerice : D (smijeh) ili :-D (veliki smijeh).

Najbrojnije su one poruke kojima se iskazuje intenzitet emocija gomilanjem uskličnik i upitnika. U kombinaciji dolaze upitnik i uskličnik zajedno, ali se reduplicira uskličnik iza upitnika u porukama kojima se izražava čuđenje, nevjerica npr. *Stvarno?!!!!*; *Ne mogu virovati, kako?!!!!, Zašto nisi došla, čekali smo te???!!!!*. Navedeno gomilanje znakova zamjena je za mimike širom otvorenih očiju kojima iskazujemo nevjericu, strah i sl. Gomilanje uskličnika može biti i zamjena za geste kojima se iskazuje ljutnja ili bijes, primjerice pretjerano mahanje rukama u porukama tipa *Ne mogu!!!! Pusti me na miru!!!!!!!!*. Vikanje i bijes označavaju se i pisanjem velikih slova, npr. *KOJA SI TI BUDALA..., IZLAZI VANI! NEĆU DOĆI NA RUČAK!* itd. kao zamjena za geste ispruženim kažiprstom kojom se označava svojevrsna prijetnja sugovornika. Gomilanjem uskličnika također se iskazuju i pozitivne emocije, npr. *Super!!!!!!*, *Jedva čekam!!!; Presretna sam!!!!*

4. ZAKLJUČAK

Širok je spektar mogućnosti svakodnevne, neformalne komunikacije. Može biti verbalna i neverbalna, kao pratnja verbalnoj komunikacije ili u njezinu odsustvu. Cilj je rada bio dati pregled onih vidova neverbalne komunikacije koja prati isključivo neformalne razgovore. Naime, svakodnevnu komunikaciju toga karaktera odlikuje naglašena emocionalna-ekspresivnost. Kao takva nije dužna pratiti stroge standardnojezične norme, niti jezične, a niti one koje se odnose na uljudno ponašanje. Stoga su takve geste spontanije, neposrednije, otvorenije i iskrenije. Osim toga omogućuju lakše i brže razumijevanje samog iskaza, a dijelom ga i racionaliziraju jer se oslanjaju na kontekst, a imaju funkciju ekonomiziranja jezičnih konstrukcija.

U radu se dao pregled neverbalnih oblika koji prate govornu komunikaciju, a izražavaju govornikova emocionalna stanja u neposrednom trenutku govorenja. Stavio se naglasak na emocijama ljutnje, bijesa, razočaranje s jedne strane, te pozitivnim emocijama sreće i zadovoljstva, s druge strane.

S obzirom na to da neformalna komunikacija podrazumijeva i pisani segment, u radu se također osvrnulo i na pisane oblike tog vida komunikacije. Naime, neformalan karakter imaju pisane SMS poruke koje su vrlo često upotpunjene slikovnim simbolima za neverbalne oblike govorene komunikacije. Djelovanje emotikona u pisanoj komunikaciji slično je onome što ga imaju izrazi lica (mimika) i intonacija u govoru, stoga bismo ih mogli smatrati znakom odgovarajućeg govornog izraza ili njegov nadomještaj. U tom se segmentu ovaj vid komunikacije razlikuje od govorne jer se u njoj verbalni i koverbalni komentar istovremeni s jezičnim, (verbalnim), dijelom poruke ili prethode simboličkoj, spontanoj, gesti. Također svakodnevnu komunikaciju prate neverbalni oblici koji su u tome kontekstu najiskreniji jer su neposredni i impulzivni dok emotikonima u pisanoj komunikaciji prethodi promišljanje.

LITERATURA

Babić, S; Žic Fuchs M. (2007). *Rječnik kratica.* Zagreb: Nakladni zavod Globus

Barthes, R. (1989). *Carstvo znakova.* Zagreb, Biblioteka Mixta.

Bešker, I. (2010). PRAVOPIS ESEMIZMA, Što vaš klinac kaže kad piše: btw. cuga, bilo ky. *Jutarnji list.* 18. rujna, Zagreb, str. 66.

Crystal, D. (1998). *Language and the Internet.* Cambridge: Cambridge Universety Press.,

Franičić, A.; Hudaček, L.; Mihaljević, M. (2006). *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku,* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Hrnjak, A. (2005). Geste i mimika kao izvor frazeologije (na primjeru hrvatske frazeologije. *Filologija* 44-4, str. 29-50.

Katnić-Bakaršić, M. (2001). *Stilistika.* Sarajevo: Naučna i univerzitetska knjiga.

Noth, W. (2004). *Priručnik semioti.* Zagreb: Ceres.

Pease, A. (2002). *Govor tijela.* Zagreb: AGH.

Pleše I. (2007). Etnografija pisanja: o nekim jezičnim i žanrovskim osobinama elektroničkih poruka/pisama. *Narodna umjetnost*, 44/2, 167-184.
Pleše I. (2002). Tijelo od riječi: elektronička poruka kao medij intime?, *Narodna umjetnost,* 39/2, str. 53-76.
Pranjković, I. (1997), Iz tipologije konsituativnih iskaza u tekstovima razgovornoga stila*,* u: (ur. Andrijašević, M; Zergollern-Miletić, L) *Tekst i diskur.* Zagreb: Hrvatsko društvo za primjenjenu lingvistiku, str. 85-105.
Silić, J, (2006). *Funkcionalni stilovi standardnoga jezik.* Zagreb: Disput.
Savić, S. (1993). *Diskurs analiza.* Novi Sad: Futura publikacije.
Tošović, B. (2002). *Funkcionalni stilovi.* Graz: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz.

NONVERBAL FORMS IN EVERYDAY, INFORMAL, SPOKEN AND WRITTEN COMMUNICATION

Summary

The paper analyzes nonverbal forms in everyday informal spoken communication on the one hand, and in written forms on the other hand. We will record situations in which nonverbal forms are used, made up of *gestures* or body language (movement of hands, legs, head, shoulders, body) and *mime* (movement of facial and eye muscles). Gestures and mime can accompany or replace verbal communication. The nonverbal forms accompanying emotional-expressive utterances will be highlighted.
Written forms of an informal everyday situation mostly imply computer and mobile phone communication. Messages written via those media are often accompanied by graphic marks as a substitution for different situations in spoken practice, for instance by different types of mime (laughter, joy, sadness etc.). Forms of nonverbal communication can also be replaced with graphic symbols for feelings, attitudes etc. Graphic marks of spoken performance imply: bolding, underlining, exclamation points, question marks and other punctuation marks.

Slavica Vrsaljko
Sveučilište u Zadru, Hrvatska
slavicav@unizd.hr

Jagoda Granić

DIGLOSIJA I DINOMIJA VS. BILINGVIZAM I BIKULTURALIZAM

Svaka je diglosija – najprije kao fergusonovski pojam koji podrazumijeva upotrebu dvaju varijeteta jednog jezika, poslije kao fishmanovski pojam koji uključuje dva jezika – u funkciji komunikacijskog konteksta, odnosno skupa konkretnih okolnosti u vremenu i prostoru. Neki su varijeteti, prema Fergusonovu modelu, označeni kao ''visoki'' (*high variety*) i prestižni (H), a neki kao ''niski'' (*low variety*), manje prestižni ili stigmatizirani (L). U promijenjenom društvenom kontekstu oni mogu zamijeniti svoje statuse. Ako je riječ o kulturama, onda bi dominantna, tj. *mainstream* kultura dobila oznaku H, a ona subordinirana, subkultura, dobila bi oznaku L. Uz prvu se vezuju i supranacionalna i nacionalna, većinska kultura, a uz drugu lokalna, indigena, manjinska. Ovakva analogija upućuje na koegzistenciju dviju kultura u jednom društvu, tj. na dinomiju. Bilingvizam i bikulturalizam, za razliku od diglosije i dinomije, nisu definirani društvenim kontekstom, pa izbor jezika i kulturnih normi nije ničim uvjetovan te stoga nema ni privilegiranih ni stigmatiziranih.

Ključne riječi: diglosija, dinomija, bilingvizam, bikulturalizam

1. UVOD

Današnji je svijet po mnogo čemu sličan onom davnašnjem, antičkom: multikulturalan je s multietničkim društvima u kojima dvojezičnost, odnosno višejezičnost, i socijetalna i individualna, postoji oduvijek, prirodna je pojava ili, kako to kaže Ranko Bugarski, ''prirodno je stanje čovečanstva''. François Grosjean smatra da je pola tog čovječanstva dvojezično, a Suzanne Romaine pak da ima trideset puta više jezikā nego državā (dvjesto), znači oko 6.000.

Svijet je u stalnom pokretu, uloge se mijenjaju, ali množina ne postaje jednina jer je ''monolingvizam mit udaljen od stvarnosti'' (Shohamy 2006: 173). No unatoč tome ne mogu se posve isključiti i jednojezični govornici. Toga su svjesni i oštri kritičari monolingvizma kad kažu: *''Monolinguals exist and the world would be a better place if they didn't.''* Svijet bi zasigurno bio bolji kad bismo se barem upoznali s drugim kulturama i drugim jezicima, posebno ako dijelimo zajednički prostor i vrijeme, dakako.

Umberto Eco (2004: 27) smatra da se ''s dramom fragmentacije jezika'', tj. s višejezičnošću, Europa odavno susrela – kad se pojavila ''najprije kao Babilon novih jezika, a tek poslije kao mozaik nacija'', dakle, jezična raznolikost nije ekskluzivnost moderne Europe, tog ''novog Babilona'' (ili *Euro-Babilona*). Uostalom, teza da multilingvizam kao društveni fenomen nije nikakav ovovremenski specifikum proizlazi i iz činjenice da su već mnoga predmoderna društva bila multikulturalna i multilingvalna.

No uspoređujući dvije udaljene sinkronije, moderno i predmoderno društvo, uočavaju se primjetne razlike. Multilingvizam je naime, a time i multikulturalizam, postao ''otvoreno'' pitanje jer su se jezični identiteti visoko pozicionirali u javnoj sferi. Paradoks modernog multilingvizma ogleda se u promicanju disimilacije u svrhu boljeg razumijevanja istih tih razlika. Naime, isticanje Drugoga i ''drugačijega'' snaži percepciju vlastitog identiteta, ali i pomaže razumijevanju drugih identiteta koji se, kao i svi identiteti, stalno mijenjaju. Dinamičnost proizlazi iz njihova kretanja u vremenu i prostoru, međusobnih kontakata i prožimanja koja impliciraju interkulturalizam i interkulturalnu komunikaciju.

Kulturnoj diversifikaciji kao društvenoj vrednoti, sasvim sigurno, danas pridonose i globalizacijski procesi, posebice međunarodna migracija. Novostečeni identiteti, manjinska prava i promicanje interkulturalizma opća su mjesta moderne europske jezične politike koja predviđa daljnji rast kulturne odnosno jezične raznolikosti. Premda višejezičnost kao opći fenomen, kaže Bugarski (2009: 12), zapravo ''predstavlja normu a ne izuzetak, a ono što je bilo i ostalo podložno promenama jeste opseg i tip

višejezičnosti", višejezičnost/multilingvizam, najbolje funkcionira kad se percipira kao mogućnost, a ne kao obaveza (Weber 2001: 190).

U današnjem kozmopolitskom svijetu, u novoj multikulturalnoj i multilingvalnoj stvarnosti, stvara se i širi neki novi multilingvizam – *metrolingvizam* (Otsuji i Pennycook 2010), koji je posljedica moderne i urbane interakcije u kojoj govornici različitih habitusa kreiraju svoje nove identitete u jeziku. U fokusu metrolingvizma nisu jezični sustavi nego jezici u interaktivnom kontekstu. Naime, to mnoštvo jezika uvijek se ostvaruje u nekom društvenom i političkom kontekstu (v. Blackledge i Creese 2010).

Višejezičnost i razlike u distribuciji društvene moći dovele su do stvaranja većine i manjine koje su u nekom trajnom političkom odnosu a koji uređuju njihove elite. Većinske elite promoviraju nacionalnu ideologiju i njezin ideal monolingvalnosti. Manjinske su elite najčešće bilingvalne, posjeduju kompetenciju i u većinskom i u svom manjinskom jeziku, ali podržavaju jednojezičnost i većine i neelitnog dijela svoje manjinske zajednice samo zato da većina ne komunicira s ostatkom manjine jer je onda elita nepotrebna kao posrednik.

U višejezičnoj sredini govornici koriste različite lingvističke izvore koji se stalno mijenjaju i razvijaju i koji svi skupa i svaki posebno – zajedno s nacionalnim naslijeđem, različitim kulturama, povijesnim tragovima te utjecajima različitih vernakulara, globalnog engleskog jezika i njegovih nestandardnih oblika i ''novih engleskih jezika'', kao i drugih ''velikih'' i ''malih'', većinskih i manjinskih jezika – stvaraju nov jezični repertoar. Kreiraju novu multikulturalnu i multilingvalnu stvarnost koliko god to neki pokušavali negirati i, što je još opasnije, eutanazirati.

Dvojezičnost je uvijek asimetrična, razvija se u nekim drugim okolnostima, kad manjina mora naučiti većinski jezik da bi uopće mogla komunicirati s većinom, ali i zbog prestiža, dok većina zna samo svoj jezik i on joj je dostatan. U tom slučaju dva su paralelna procesa: promicanje jednojezičnosti privilegiranih i dvo/više/jezičnosti (bilingvizma i multilingvizma) stigmatiziranih (kao što je bilo u antičkoj Grčkoj) koji, opredijelivši se stjecajem okolnosti za većinski jezik, u novoj generaciji najčešće promiču samo jedan – službeni većinski jezik.

Budući da jezici u skupu horizontalne, prostorne raznolikosti nisu autarkične i strogo delimitirane cjeline, u konstantnom su dodiru, interferiraju više ili manje, ovisno o migraciji govornika.

Jezična praksa pokazuje da je u svakoj jezičnoj sredini u upotrebi više različitih idioma, odnosno više horizontalnih i vertikalnih stratuma, dakle regionalnih i socijalnih varijeteta jednog jezika, kao i različitih registara. U tom kompleksnom jezičnom repertoaru ima i pomoćnih, specijalnih jezika. Razlike u leksiku, izgovoru, gramatici, stilu itd. distinktivna su obilježja svakog od idioma s kojima se pojedine društvene grupe, odnosno pojedinci kao njihovi članovi, identificiraju. Budući da pripadnost pojedinca jednoj zajednici ne dovodi u pitanje njegovu pripadnost i drugim zajednicama, očito je da posjedovanje različitih komunikacijskih kompetencija (uz jezičnu i pragmatičku) omogućuje izbor koji najčešće ovisi o temi razgovora, ali i o sugovornicima i njihovim kompetencijama, kao i o kolektivnom i političkom identitetu. Tema je najčešće glavni razlog promjene koda jer su dvojezični govornici komunicirali s jednim segmentom izvanjezičnog univerzuma na jednom jeziku, a s drugim segmentima na drugom jeziku i to je za njih prirodno stanje stvari. Nema šuma u komunikaciji, lakše se izražavaju jer imaju i bolju kompetenciju pa stoga i biraju određeni jezični kod.

2. DVOJEZIČNOST ILI DVOIDIOMNOST

Dvojezičnost (dvoidiomnost), odnosno višejezičnost kao posljedica jezičnih dodira, u suvremenim teorijama označuje se pojmovima DIGLOSIJA (poliglosija) i BILINGVIZAM/BILINGVALNOST (multilingvizam/plurilingvizam). Riječ je dakako o kalkovima, no ima razlika na planu sadržaja, premda vlada i prilična terminološka zbrka: tako, prema jednima, **bilingvizam** podrazumijeva i socijetalnu i individualnu dvojezičnost, premda Josiane Hamers i Michel Blanc (2000) uvode i temin ***bilinguality*** – bilingvalnost. U tom smislu multilingvizam bi označavao socijetalnu, a plurilingvizam individualnu višejezičnost.

2.1. Diglosija

Svaka je diglosija – najprije kao fergusonovski pojam koji podrazumijeva upotrebu dvaju varijeteta jednog jezika, poslije kao fishmanovski pojam koji uključuje dva jezika – u funkciji komunikacijskog konteksta, odnosno skupa konkretnih okolnosti u vremenu i prostoru, za razliku od bilingvizma koji podrazumijeva dvojezičnost neovisnu o kontekstu.

Komunikacija se smatra ''prirodnim'' kontekstom jezika (i govora) pa je stoga i komunikacijska kompetencija kontekstualizirana. Ovisno o različitim društvenim funkcijama, vremenskim i prostornim koordinatama, neki su varijeteti, prema Fergusonovu modelu, označeni kao ''visoki'' (*high variety*) i prestižni (H), a neki kao ''niski'' (*low variety*), manje prestižni ili stigmatizirani (L). Dakako, jesu li ''visoki'' ili ''niski'', o kojim kvalifikacijama ovisi i njihova upotreba u određenim okolnostima, u ingerenciji je same jezične zajednice.

Tako je, primjerice u SAD-u i u Engleskoj, uvriježeno mišljenje da je upotreba nestandardnog engleskog (uglavnom manjinske populacije, imigranata) uzrok slabijeg ekonomskog statusa tih govornika, a da će učenje ''dobrog'' engleskog automatski izbrisati klasne razlike i predrasude (Saville-Troike 2003: 31).

U nekim sredinama ne postoje dva takva polarizirana varijeteta nego čitava jedna skala – hijerarhija varijeteta uvjetovana izvanlingvističkim parametrima. To najbolje pokazuju načini upotrebe različitih jezičnih obrazaca koje jedna Japanka izabire kad poslužuje čaj u svojoj kući (v. Saville-Troike 2003: 44). Ovisi, dakako, pripada li srednjem i/ili višem društvenom sloju, ali i o tome obraća li se u tom kontekstu

- vlastitoj djeci (*Ocha?*)
- vlastitoj djeci, mlađim prijateljima te braći i sestrama (*Ocha dō?*)
- prijateljima svoje dobi i starijoj braći i sestrama (*Ocha ikaga*?)
- suprugu, svojim roditeljima i svojim tetkama i ujacima/stričevima, suprugovoj mlađoj braći i sestrama (*Ocha ikaga desu ka?*)
- svojim djedovima i bakama (*Ocha wa ikaga desu ka?*)
- suprugovoj starijoj braći i sestrama (*Ocha ikaga deshō ka?*)
- učiteljima, suprugovim roditeljima, njegovu šefu, njegovim djedovima i bakama (*Ocha wa ikaga deshō ka?*)

Ovoj hijerarhiji jezičnih oblika, čija je duljina proporcionalna stupnju uljudnosti (dulja rečenica – veće poštovanje) pridodaje se i parametar učestalosti komunikacije, dakle koliko se često sugovornici viđaju, a razina poštovanja koju žena pokazuje svom mužu ovisi o tome je li njihov brak ''dogovoren'' (*miai 'arranged marriage'*) ili je sklopljen iz ljubavi (*renai 'love marriage'*).

Dakako, u komunikaciji važnu ulogu osim jezičnih znakova imaju i oni neverbalni, posebice proksemički: stoje li sugovornici ili sjede, jesu li u japanskoj *tatami* sobi ili nisu; kako je okrenuta šalica (slika na šalici mora biti okrenuta sugovorniku!) itd.

''Visoki'' i ''niski'' jezični varijetet, kako ih je definirao Charles Ferguson (2003) davne 1959. godine, bili su ograničeni jednim te istim jezikom, s tim da je svaki od varijeteta imao svoju funkciju u komunikaciji: ''visoki'' je bio književni idiom, učio se u školi, a ne kod kuće, standardiziran, kompleksnije gramatike od ''niskoga'' s kojim je dijelio rječnik, ali uz postojanje komplementarne distribucije termina (Tablica 1.).

Primjeri su klasični arapski i njegovi kolokvijalni varijeteti, zatim *katharevusa* i *dhimotiki* (razlikuju se na svim jezičnim razinama: u fonologiji, morfologiji, sintaksi i u leksiku) te standardni njemački i švicarski njemački itd.

Kompetencija u ''visokom'' varijetetu stjecala se obrazovanjem, pa je diglosija na neki način drugima onemogućavala pristup komunikacijskim procesima i tako pridonijela njihovoj neravnopravnosti. Ali s druge strane, ono što je bilo važnije, izbor ''pravog'' varijeteta u pravom trenutku od presudne je važnosti, pa su tako jednako bili ismijavani i govornici ''visokog'' varijeteta ako su ga koristili u

neformalnim kontaktima, primjerice na tržnici i sl. (Mesthrie 2009). No to s druge strane znači da su govornici višeg društvenog sloja posjedovali kompetenciju u oba idioma, kako ih Basil Bernstein naziva, u ''razrađenom'' i ''ograničenom'' kodu, za razliku o tzv. *the blue collars* koji su imali/imaju kompetenciju samo u ''ograničenom'' kodu.

No dvoidiomnost nije uvijek i u svim društvima bila karakteristika višeg društvenog sloja, naprotiv (možemo samo usporediti situaciju u antičkoj Grčkoj i Rimu i razlike su očite u percepciji dvojezičnosti), ovisi o samom društvu i postojećim prilikama.

Tablica 1. Zajedničke karakteristike diglosije
(prema Coulmas 2005: 128)

	L	**H**
Funkcija	intimnost, solidarnost	formalizam, moć
Kontekst upotrebe	neformalni	formalni
Način upotrebe	uglavnom govoreni	uglavnom pisani
Norma/standard	osnova je suvremeni govor	arhaična, klasični tekstovi
Leksik	miješani	purističan, tehnički
Usvajanje	kod kuće – implicitna norma	u školi – eksplicitna norma
Prestiž	nizak	visok

Joshua Fishman je 1972. godine proširio pojam diglosije na dva jezika, ali zadržavši i dalje iste statusne podjele: jedan je jezik bio jezik škole i državnih institucija, a drugi se učio kod kuće. Često citirani primjer jest situacija u Paragvaju gdje je španjolski bio jezik obrazovanja i politike (H), a guaranski onaj koji se govori kod kuće. Ovo je primjer supostojanja *diglosije i bilingvizma* ili, kako bi to rekao Michel Blanc (2001), *diglosijskog bilingvizma*.

Uzevši u obzir i jednu i drugu percepciju diglosije, možemo govoriti o monolingvalnoj (Ferguson) i bilingvalnoj (Fishman) diglosiji.

Fishman (2003: 360) još ide korak dalje pa navodi četiri tipa socijetalne i individualne jezične distribucije:

- bilingvizam i diglosija
- diglosija bez bilingvizma
- bilingvizam bez diglosije
- ni bilingvizam ni diglosija

U ovoj projekciji diglosija je socijetalna, a bilingvizam individualna kategorija.

Problema, neovisno o Fergusonovu ili Fishmanovu stajalištu, u definiranju ovih pojmova ima mnogo, jer su i polazišta različita.

No treba upozoriti na činjenicu da regionalna distribucija idioma ne identificira diglosiju, kao u slučaju komplementarne regionalne distribucije francuskog i flamanskog u Belgiji, gdje svaki od ta dva jezika funkcionira u svim sferama upotrebe na određenom geografskom prostoru pa je to primjer *bilingvizma bez diglosije*.

Primjer *diglosije bez bilingvizma* jest klasični i kolokvijalni arapski u Egiptu, premda treba reći da je moderni standardni arapski, derivat klasičnog arapskog (koji se i dalje uči u školama, a naročito je važan u religiji), danas postao jezik javne komunikacije. Elita se nikad ne miješa s masom pa ne čine jednu govornu zajednicu, njihov je jezični repertoar diskontinuiran, a nekakav pokušaj intragrupne komunikacije odvija se posredstvom tumača, prevodilaca. Stoga nema prilike za razvoj socijetalnog bilingvizma.

Četvrti slučaj koji nije *ni bilingvizam ni diglosija* zapravo ovdje nije ni relevantan a može se eventualno pronaći u nekoj jednojezičnoj sredini. No bilo kakva ekspanzija, ekonomski rast i kontakti

s drugima otvorit će vrata i drugim jezicima, bilingvizmu a onda, s obzirom na ulogu društvenog konteksta, i diglosiji.

Unatoč strogo podijeljenim funkcijama i domenama upotrebe ‘’visokih’’ i ‘’niskih’’ idioma, vremenom, zbog nelingvističkih razloga, može doći i do nekih promjena pa je tako 1974. padom vojne hunte u Grčkoj kolokvijalni, narodni *dhimotiki* postao službeni jezik (Hudson 2001). Dakle, društvene promjene impliciraju i promjene u jezičnoj politici.

Što se tiče diglosije, postoje razne klasifikacije, ovisno o parametrima, pa su neke ‘’rigidne’’ a neke ‘’’fluidne’’, neke su ‘’djelomične’’ a neke ‘’potpune’’, postoji čak i tzv. ‘’pseudodiglosija’’ itd. (v. Hudson 2001: 229). Bilo kako bilo, ‘’klasična’’ je diglosija ona Fergusonova koja podrazumijeva varijetete jednog istog jezika, a ne različite jezike (ovo je ekstenzivnije tumačenje diglosije).

Stoga nas i zanimaju istraživanja u kojima ćemo saznati tko i kada izabire određeni jezični varijetet i u komunikaciji s kim, o kojoj temi, u kojem kontekstu i s kojim ciljem i u kakvoj relaciji s ostalim komunikacijskim događajima. Sinkronijski i dijakronijski pogled (v. Hudson 2003) na diglosiju dat će preciznija tumačenja ove pojave determinirane ponajprije situacijskim kontekstom.

2.2. Bilingvizam i bilingvalnost

Lako se složiti s tvrdnjom da je bilingvizam svuda oko nas, u svim društvenim slojevima i grupama (Grosjean 2001).

Kao što postoje različite percepcije diglosije, tako postoje različite i definicije i klasifikacije bilingvizma:

- rani i kasni / simultani i sekvencijalni
- simetrični i asimetrični
- aktivni i pasivni
- aditivni i subtraktivni
- individualni i socijetalni

Hamers i Blanc (2000) uveli su, kao što smo već rekli, termin *bilingvalnost* za individualni bilingvizam. No ne postoji samo zbrka u terminologiji nego i u percepciji dvojezičnosti uopće, odnosno u razini kompetencije u jednom i drugom jeziku (jednakoj, manjoj/većoj). Na početku je *code-switching*, pa onda *code-mixing* (pidžinizacija) a u konačnoj fazi slijedi izbor samo jednog, najčešće prestižnog većinskog jezika.

Socijetalni bilingvizam ne podrazumijeva dvojezičnost svih svojih članova, nastao je u posebnim društvenim uvjetima, najčešće na granicama država, u regijama, kao rezultat jezičnih dodira.

Pitanje je, naravno, jezične vitalnosti, upotrebe jezika jer jezik živi samo onda kad se upotrebljava. Ako se sve manje počinje koristiti i u privatnoj komunikaciji, kod kuće, u obitelji, ne samo što ga neće moći naučiti nove generacije, nego će postati nedostatan za svakodnevnu komunikaciju i onima koji su već stekli i jezičnu i komunikacijsku kompetenciju u tom jeziku kako bi mogli komunicirati svoju izvanjezičnu stvarnost. Jezik će se upravo održati upotrebom u svom *milieu*. Neće postati ugrožen ili, još gore, neće biti označen kao ‘’jezik u opasnosti’’ (v. Hagège 2005). No ako dugo ostane u statusu substrata ili čak i subsubstrata, u skoro vrijeme prijeti mu i ugasnuće, a to onda znači i kraj jedne kulture.

3. DINOMIJA I BIKULTURALIZAM

Budući da su u komunikaciji prisutni i neki drugi a ne samo jezični znakovi, dakle socijalni i kulturalni sistemi, Muriel Saville-Troike (2003) dodaje još jedan koncept, a to je DINOMIJA. Ako diglosija upućuje na dvojezičnost, tj. na dvoidiomnost, onda dinomija upućuje na dva kulturalna sistema i njihovu komplementarnu distribuciju. Dominantna, tj. *mainstream* kultura, prema postojećoj

analogiji dobila bi oznaku H, a ona subordinirana, tj. subkultura, dobila bi oznaku L. Uz prvu se vezuju i supranacionalna i nacionalna – većinska kultura, a uz drugu lokalna, indigena – manjinska.

U takvoj projekciji (Tablica 2.) i dinomija, kao i diglosija, ima socijalnu dimenziju, a bikulturalizam, poput bilingvizma, individualnu.

Joshua Fishman prvotno je 1980. godine prihvatio ovu analogiju:

diglosija / bilingvizam : dinomija / bikulturalizam

da bi poslije predložio novi pojam – *di-ethnia*, no taj pojam ne korelira s relacijom *jezik : kultura* i mnogo je složeniji.

Tablica 2. Jezični kod i kultura
(prema Saville-Troike 2003: 47)

	JEZIČNI KOD	**KULTURA**
DRUŠTVO	**diglosija**	**dinomija**
POJEDINAC	**bilingvizam**	**bikulturalizam**

Analogno odnosu diglosije i bilingvizma, mogli bismo ustanoviti relacije između dinomije i bikulturalizma:

- bikulturalizam i dinomija
- dinomija bez bikulturalizma
- bikulturalizam bez dinomije
- ni bikulturalizam ni dinomija

Bilingvizam i bikulturalizam, za razliku od diglosije i dinomije, nisu definirani društvenim kontekstom, pa izbor jezika i kulturnih normi nije ničim uvjetovan te stoga nema ni privilegiranih ni stigmatiziranih.

4. DIGLOSIJA/BILINGVIZAM I DINOMIJA/BIKULTURALIZAM U HRVATSKOJ

Pogled na jezičnu i kulturnu sliku Hrvatske nedvojbeno otkriva da je hrvatsko naslijeđe multikulturalno. Hrvatska je i danas, unatoč društvenim promjenama, multikulturalna sredina. Zanimljivo je da ”hrvatski građani zapravo pružaju nešto manji ’otpor multikulturalnom društvu’ (što mjeri Eurobarometar), jer se ukupno tek osam posto izjasnilo da je to loše ili jako loše za zemlju. Naime, gotovo svaki četvrti (23%) Europljanin nije suglasan s tvrdnjom da ljudi različitoga etničkoga ili kulturnoga podrijetla obogaćuju njihovu zemlju” (Mesić i Bagić 2011: 7). Od takvih se sigurno ne može očekivati gostoprimstvo jer za njih su Drugi uvijek na drugom mjestu, ako im ga uopće i daju. Europejstvo ne poznaje granice ni ”zidove” no, s obzirom na izražene animozitete prema drugim kulturama i etnicitetima, čini se da ih još uvijek ima. Multikulturalizam je očito, posebice u nekim sredinama, u velikoj krizi.

Uspoređujući talijanski i mađarski kao jezike nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj, uočavaju se velike razlike jer te dvije manjine žive u potpuno drugačijim društvenim uvjetima.

Što se tiče kompetencije u hrvatskom jeziku (što je, dakako, širi pojam od hrvatskog standarda koji slabo znaju i govornici kojima je hrvatski materinski jezik), ona nije visoka, a u nekim je slučajevima i veoma niska (naročito u Baranji i uz granicu s Mađarskom). Mađarsko stanovništvo u ruralnim je sredinama u Baranji uglavnom većinsko ili čak i jedino. Ne-mađarsko stanovništvo (uglavnom Hrvati i Srbi) nije pak motivirano u učenju mađarskog jezika, za razliku od ne-talijanskog stanovništva u Istri koje je prilično motivirano. Talijanski je, iako manjinski jezik u Hrvatskoj, regionalno veoma jak i prestižan idiom s izvjesnom mjerom službene i javne upotrebe.

4.1. Većina i talijanska manjina u Istri

U Istri, dakle, multikulturalizam evidentno nije u krizi jer na njezinu prostoru živi tridesetak manjina. Istra je prepoznatljiva kao višejezična sredina pa svaka jednojezičnost, bez obzira na komunikacijsku kompetenciju, smanjuje i vidike i dosege i dokida ravnopravan položaj govornika bilo u pisanoj bilo u govorenoj komunikaciji. Upravo dvo/više/struka komunikacijska kompetencija osigurava ravnopravan položaj u društvu dvo/više/jezičnih govornika.

Istra je i vrlo tolerantna sredina u kojoj su hrvatski i talijanski jezik visoko vrednovani idiomi s obzirom na svoje komunikacijske dosege, a neki drugi manjinski jezici (albanski, slovenski, makedonski …) nisu prestižni. Talijanskoj nacionalnoj manjini omogućeno je obrazovanje na materinskom jeziku.[1] Hrvatsko-talijanska dvojezičnost (bilingvizam) u Istri je dio identiteta autohtonog stanovništva bez obzira na nacionalnu (hrvatsku ili talijansku) pripadnost. To je pitanje ekstralingvističko – kulturološko i povijesno. Govoriti talijanski ne znači nužno političku (nacionalnu) identifikaciju. Taj je jezik duboko u tradiciji, mnogi su stanovnici dvojezični. Doseljenici (primjerice Albanci, Srbi, Bošnjaci, Makedonci ili Hrvati iz ostalih regija), želeći ravnopravno sudjelovati u svakodnevnoj i privatnoj i javnoj komunikaciji, suočavaju se s kasnim bilingvizmom ili plurilingvizmom.

Prožimanje jezika i kultura posve je logična posljedica suživota na tom prostoru. Uz *code-switching*, diglosiju i bilingvizam, za neke je etničke/nacionalne zajednice karakterističan i *language crossing* koji je možda najbliži asimilaciji, ali još uvijek nije prava asimilacija. U svakom slučaju riječ je o intencionalnoj upotrebi (nakon učenja i prihvaćanja) jezika one etničke zajednice koja ima viši društveni status. Njihov je jezik ‘’koji obećava’’, što je dovoljan motiv za njegovo učenje.

Kad, primjerice, migrant (Albanac) upiše svoju djecu u manjinsku talijansku školu u kojoj ona, dakako, stječu još jednu – treću jezičnu kompetenciju (uz albansku i hrvatsku), onda je to *language crossing* jer talijanski, iako manjinski jezik, ima visok status u društvu. Albanska djeca su tako otpočetka trojezična: albanski kao identitetski jezik govori se kod kuće, talijanski u školi i u igri s ne-albanskom djecom, a hrvatski s ne-talijanskim stanovništvom) (v. Granić 2003). Budući da je većina stanovnika dvojezična, ni Albanac ne želi da zbog neznanja talijanskoga, u odnosu na drugu djecu, njegova djeca budu ‘’jezično obespravljena’’ i na taj način isključena iz šire zajednice (Granić 2007). Naravno da postoje i neki drugi pragmatični razlozi, ali neovisno o tome još jedna jezična kompetencija samo uključuje, a ne isključuje nikoga iz govorne zajednice, a to je već dobra osnova za različite komunikacijske procese.

Kolokvijalni talijanski, kojim većina autohtonog stanovništva svakodnevno komunicira, vrsta je *veneto* narječja talijanskog jezika, a u hrvatskim i talijanskim školama uči se i standardni talijanski jezik (diglosija).

Očito je da jezik u Istri, na zapadnoj obali poluotoka, nije ekskluzivan nacionalni atribut jer djeca različitih nacionalnosti po svom izboru idu u škole u kojima se nužno ne obrazuju na prvom (materinskom) jeziku. Tako Hrvati i Albanci (i drugi) pohađaju talijanske, a Talijani hrvatske škole, bez straha od gubitka vlastitog nacionalnog identiteta. Naprotiv, žele steći još jedan identitet. Novi identitet sasvim sigurno neće poništiti nijedan postojeći, a samo će olakšati i obogatiti život, svakodnevnu komunikaciju na tom prostoru blizu granice, pa se može i govoriti o ‘’identitetu na granici’’ (v. Granić 2007).

Demografski faktor kao ekstralingvistički faktor očito nije bio presudan u zadržavanju službenog statusa talijanske manjine i nakon Drugog svjetskog rata, kad se broj Talijana u Istri osjetno smanjio. U ovom slučaju talijanski jezik (dijalekt i standard) zbog visoke razine komunikacijske kompetencije govornika, bez obzira na njihovo nacionalno očitovanje, uspijeva zadržati svoje mjesto socijalno relevantnog idioma. Njegovu funkciju prepoznaju i govornici ostalih manjina, posebice slovenska i albanska (naročito brojna u Poreču ali i u ostalim primorskim gradovima zapadne Istre).

[1] Ratificiran je bilateralan sporazum s Italijom o pravima manjina 1996. a godinu prije, 1995, i sporazum s Mađarskom o zaštiti mađarske manjine u Hrvatskoj i hrvatske manjine u Mađarskoj. No, Mađarska je, ‘’pod pritiskom radikalne desnice, iz svog ustava (ponovno) izbacila nacionalne manjine, određujući se isključivo etnički kao država mađarskoga naroda’’ (Mesić i Bagić 2011: 18).

4.2. Većina i mađarska manjina u Baranji

Mađarska manjina u Baranji datira još od 9. stoljeća kad su se doselili u Panonsku nizinu. Osječko-baranjska županija nije jedini prostor na kojem žive Mađari, koji su inače raspršeni na cijelom hrvatskom teritoriju, ali svakako ih je u Baranji najviše jer je to prostor njihova trajna naseljenja, neovisno o promjenama vlasti i pripadnosti tog teritorija različitim državama u različitim političkim vremenima. Život uz samu granicu s matičnom zemljom vjerojatno je još više potencirao svijest o nacionalnom identitetu. Mađarska manjina upotrebljava mađarski standard u svim domenama i diskursima, ali u heterogenim sredinama jak je utjecaj hrvatskog ili eventualno srpskog jezika. Mađarski je jezik važniji u simboličkom nego u komunikacijskom prostoru jer ga ne-Mađari ne uče, za razliku od ne-Talijana u Istri koji imaju potpuno drugačiji stav. Vjerojatno je to bio razlog zašto je došlo do ‘’krize jezičnog identiteta’’.

Mađari u Hrvatskoj cijene mađarski jezik i kulturu, ‘’mađarski jezik korelira s osjećajem etničkog identiteta Mađara u Hrvatskoj, ali prvenstveno na simboličkoj, manifestnoj razini, a komunikativna funkcija ima silaznu liniju. Ako se ‘izgubi’ sposobnost komuniciranja na materinskom jeziku, ne znači da se izgubio i mađarski identitet’’ (Domini 2002: 195). Mirjana Domini navodi i objektivne razloge koji mađarski jezik dovode u ‘’drugorazredni položaj’’ prema drugim susjednim jezicima. Među njima važno mjesto imaju mješoviti brakovi u kojima ne-mađarski partner(ca) uopće ne nauči mađarski jezik ili ima vrlo nisku jezičnu kompetenciju u mađarskome.

Jezična pak praksa u osnovnim školama mađarske nacionalne manjine u Baranji pokazuje da je kompetencija u hrvatskome kao većinskom jeziku mala. Stanovništvo je u tim mjestima uglavnom mađarsko, pa je i to jedan od razloga. Iako uče hrvatski kao većinski jezik u skladu s Nastavnim planom i programom, mlađe generacije vrlo teško ili gotovo nikako ne komuniciraju na hrvatskom jeziku. Iznimno su motivirani samo oni koji žive u miješanim sredinama (ali ni oni nisu svi jednako motivirani) i koji žele ostvariti kontakt sa susjedima ne-Mađarima.

U homogenim sredinama Mađari se s hrvatskim jezikom susreću tek u 1. razredu osnovne škole (kasni bilingvizam). Starije generacije, rođene i školovane u bivšoj Jugoslaviji, dobro ili čak izvrsno znaju hrvatski jezik pa se može govoriti o apsolutnom, savršenom bilingvizam, iako mnogi negiraju postojanje takvog bilingvizma. No s obzirom na to da takvi govornici ne prave nikakvu razliku u upotrebi jednog ili drugog jezika i imaju podjednako visoku razinu kompetencije, zaslužuju da im se prizna takav status.

Mlađi danas nastavljaju školovanje u susjednoj Mađarskoj, a nerijetko tamo i ostaju nakon studija. Očiti ekstralingvistički (ekonomski i drugi) razlozi utjecali su na promijenjen, slabiji jezični status hrvatskih Mađara[2] kao dvojezičnih govornika. Općenito mađarski i hrvatski bilingvizam ne nasljeđuju nove generacije, ali ima nekih naznaka da će se možda nešto i promijeniti budući da je 2007. godine na Osječkom sveučilištu otvoren studij mađarskog jezika i književnosti. Hungarologija će barem jednim dijelom sačuvati bilingvizam, i to edukacijom mađarske manjine, ali većine. Uostalom, na to će ih uputiti i posve pragmatični razlozi – prekogranična, regionalna suradnja Mađarske i Hrvatske u tzv. ‘’Europi regijā’’. No postoji ono još mnogo važnije: sačuvat će se jezici i kulture na tom prostoru i u ovom novom vremenu i ostat će u naslijeđe generacijama koje dolaze.

5. ZAKLJUČAK

Svaka nacionalna, tj. jezična manjina, pa i ove dvije (talijanska i mađarska), pridonose multikulturalnosti ukupnog hrvatskog društva. Kakav će, konačno, ovi manjinski jezici (ili neki dugi) imati status, hoće li ili neće ostati ili će tek postati socijalno relevantni, ovisi o komunikacijskoj a ne samo o jezičnoj kompetenciji govornika. Ali prije svega treba definirati stavove prema jezicima u višejezičnoj

[2] U Osijeku, sjedištu Osječko-baranjske županije, 1999. godine osnovan je Prosvjetno-kulturni centar Mađara u Republici Hrvatskoj (*Horvátországi Magyar Oktatási és Művelődési Központ*) u čijem su sklopu dječji vrtić, osnovna i srednja škola. U početku je nedostajalo nastavnika – izvornih govornika mađarskog jezika, a i broj učenika nije bio velik. Očekivati je da se ta slika popravlja.

sredini – bili oni autocentrični, alocentrični ili egalitaristički (Granić 2002: 86-87). O onima koji budu prevladali ovisit će i status manjinskih jezika, a time i položaj manjinā u široj društvenoj zajednici. U jeziku, u njegovu priznanju ili nepriznanju, prepoznaje se i stav prema Drugima, jer jezik ne postoji bez ljudi, bez govornika: prihvaćanje ili neprihvaćanje jezika zapravo znači prihvaćenje ili neprihvaćanje jezičnih, odnosno etničkih zajednica.

U sferi javnosti regionalni jezici, kao i regionalne kulture, prema modelu ''Europe regija'', dobivaju relativno bolji status.

Europa, odnosno Europska unija kao njezina moćna organizacija, stalno, posredno (raznim poveljama i konvencijama) i neposredno, promiče svoju multilingvalnost, multikulturalnost i interkulturalizam, no činjenica je da se ni svi jezici niti sve kulture ne percipiraju na jednaki način. Stavovi prema jezicima i jezična praksa pokazuju hijerarhiju jezikā i kulturā, a u nekim slučajevima iz posve pragmatičnih razloga, unatoč Shohamyevu stavu, i monolingvalni model – danas najčešći globalni engleski.

Politika monolingvizma – jezične monolitnosti – s jedne strane osiromašuje jedinstveni identitet, a s druge strane dovodi do gubitka množine identitetā. A upravo bi različiti identiteti danas trebali jamčiti ravnotežu moći i dominacije. U praksi to pak izgleda drugačije pa, parafrazirajući Pierrea Bourdieua (1992), zaključujemo: ako jedan jezik ima veću simboličku (a time i ekonomsku i političku) vrijednost u odnosu na druge jezike, tada će i pripadajuća mu zajednica biti dominantna, privilegirana i neće se ni u pravima (pa ni u onim jezičnima) htjeti izjednačiti s drugima. Simbolička vrijednost reflektira se na komunikacijsku vrijednost, tj. veća simbolička funkcija jamči i veći komunikacijski doseg. Tako se višejezična stvarnost sukobljava s ideologijom jednojezičnosti kao važnom kohezijskom silom koja bi trebala zaštititi ili pomoći izgraditi nacionalni i/ili nadnacionalni identitet.

Literatura

Blackledge, A. and Creese, A. (2010). *Multilingualism: A Critical Perspective*. London: Continuum.

Blanc, M.H.A. (2001). Bilingualism, Societal. In: *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (ed. R. Mesthrie). Amsterdam-New York-Oxford-Shannon-Singapore-Tokyo: Elsevier, 16-22.

Bourdieu, P. (1992). *Što znači govoriti: ekonomija jezičnih razmjena.* Zagreb: Naprijed.

Bugarski, R. (2009). *Evropa u jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek-Čigoja štampa.

Coulmas, F. (2005). *Sociolinguistics: The study of speakers' choice*. Cambridge University Press.

Domini, M. (2002). Hrvatska. *Manjine i prekogranična suradnja u alpsko-jadranskom prostoru.* Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 157-220.

Eco, U. (2004). *U potrazi za savršenim jezikom*. Zagreb: Hena com.

Ferguson, Ch. (2003). Diglossia. In: *Sociolinguistics: The Essential Readings* (eds. Ch. Bratt Paulston and G.R. Tucker). Oxford: Blackwell Publishing, 345-358.

Fishman, J.A. (2003). Bilingualism With and Without Diglossia; Diglosia With and Without Bilingualism. In: *Sociolinguistics: The Essential Readings* (eds. Ch. Bratt Paulston and G.R. Tucker). Oxford: Blackwell Publishing, 359-366.

Granić, J. (2002). Sociolingvistička dimenzija komunikacijske kompetencije u višejezičnoj sredini= Sociolinguistic Dimension of Communicative Competence in Language Pluralistic Environment. In: *Komunikacijska kompetencija u višejezičnoj sredini I.: prikazi, problemi, putokazi=Communicative Competence in Language Pluralistic Environment I.: Reviews, Problems, Guidelines* (eds. M. Kovačević and D. Pavličević-Franić). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu; Jastrebarsko: Naklada Slap, 79-87; 171-172.

Granić, J. (2003). Planiranje jezika u višejezičnoj zajednici=Language Planning in a Plurilingual Community. *Komunikacijska kompetenecija u višejezičnoj sredini II.: teorijska razmatranja, primjena=Communicative Competence in Language Pluralistic Environment II.: Theoretical Cosiderations and Practice* (eds. Dunja Pavličević-Franić and M. Kovačević). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu; Jastrebarsko: Naklada Slap, 136-147.

Granić, J. (2007). Identitet na granici. In: *Jezik i identiteti* (ur. J. Granić). Zagreb-Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 195-206.

Grosjean, F. (2001). Bilingualism, Individual. In: *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (ed. R. Mesthrie). Amsterdam-New York-Oxford-Shannon-Singapore-Tokyo: Elsevier, 10-16.

Hagège, C. (2005). *Zaustaviti izumiranje jezika*. Zagreb: Disput.

Hamers, J.F. and Blanc, M.H.A. (2000). *Bilinguality and Bilingualism*. Cambridge University Press.
Hudson, A. (2001). Diglossia. In: *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (ed. R. Mesthrie). Amsterdam-New York-Oxford-Shannon-Singapore-Tokyo: Elsevier, 226-231.
Hudson, A. (2003). Toward the Systematic Study of Diglossia. In: *Sociolinguistics: The Essential Readings* (eds. Ch. Bratt Paulston and G.R. Tucker). Oxford: Blackwell Publishing, 367-377.
Mesić, M. i Bagić, D. (2011). Stavovi hrvatskih građana prema kulturnim različitostima. *Migracijske i etničke teme* 27, 1, 7-38.
Mesthrie, R. (2009). Monolingualism and Multilingualism. In: *Introducing Sociolinguistics* (eds. R. Mesthrie, J. Swann, A. Deumert and W.L. Leap). Edinburgh University Press.
Otsuji, E. and Pennycook, A. (2010). Metrolingualism: fixity, fluidity and language in flux. *International Journal of Multilingualism,* Vol. 7, 3, 240-254.
Saville-Troike, M. (2003). *The Etnography of Communication: An Introduction*. Oxford: Blackwell Publishing.
Shohamy, E. (2006). Imagined multilingual schools: How can we don't deliver? In: *Imaging Multilingual Schools. Languages in Education and Globalization* (eds. O. Garcia, T. Skutnabb-Kangas and M. Torres-Guzman). Clevedon: Multilingual Matters, 171-183.
Weber, N. (2001). The Universe under the Microscope: The Complex Linguistic Situation of Luxembourg. In: *Institutional Status and Use of National Languages in Europe* (eds. C. De Bot, S. Kroon, P.H. Nelde and H. Van de Velde). Sankt Augustin: Asgard, 179-194.

DIGLOSSIA AND DINOMIA VS. BILINGUALISM AND BICULTURALISM

Summary

All diglossia – be it Ferguson's earlier notion of using two varieties of the same language, or Fishman's later concept that includes two languages (or more, yielding polyglossia) – is a function of the communicative context, i.e. of the set of concrete circumstances in time and space. The ambiguity of context and the different views of it that newer linguistic disciplines offer are once again in the focus of current research. Communication is thought of as the "natural" context for language (and speech), so that communicational competence is also put into context. Depending on various social functions and temporal and spatial coordinates, some varieties are in Ferguson's model termed "high" and prestigious (H), and others are "low", less prestigious, stigmatized (L). The ''high'' ones (H) have prestige and are learned in schools, while the "low" or L are learned at home. If the social context changes, the two kinds may exchange their statuses: a prestigious one may become less desirable, and a stigmatized one can gain prestige, depending on whether they are standard or nonstandard varieties, or are majority or minority languages. Diglossia is always asymmetric. It develops in circumstances where a minority must learn the majority language in order to be able to communicate with the majority at all, but also due to prestige. In such a case there are two parallel processes: promotion of monolingualism among the privileged and promotion of bilingualism among the stigmatized. If we speak of cultures, the dominant or mainstream culture would be H and the subordinate culture or subculture would be L. The first is associated with a supranational or national, majority culture, the second with local, indigenous, minority cultures. This analogy points to the coexistence of two cultures in one society, that is, to dinomia. Bilingualism and biculturalism, unlike diglossia and dinomia, are not defined by the social context, so that the choice of language and of cultural norms is not conditioned by anything, and no one is either privileged or stigmatized.

Keywords: diglossia, dinomia, bilingualism, biculturalism

Jagoda Granić
Sveučilište u Splitu, Hrvatska
Filozofski fakultet
jgranic@ffst.hr
jagoda.granic@gmail.com

Јаков Ђорђевић

КУЛТУРНА ЕТИМОЛОГИЈА РЕЧИ *MACABRE*

Овај рад разматра етимологију речи *macabre* преиспитујући пет најзаступљенијих хипотеза које расправљају о њеном пореклу. Арапска реч *maqābir* (гробови, гробља; множина од *maqbara*), хебрејска реч *meqaber* (гробар), имена Јуде Макавејца и светог Макарија, као и име непознатог песника/сликара прве песме/слике *Плес смрти*, све су то потенцијалне могућности. Постављајући *macabre* у временски и просторни контекст њеног настанка овај текст има за циљ не само да утврди њено право порекло, већ и да пронађе разлог трансформације њеног значења у придев који данас познајемо у више европских језика.

Ključne reči: macabre, свети Макарије, Јуда Макавеј, плес смрти, легенда о Три жива и три мртва

1. УВОД

Пред крај XIV века, француски песник Жан Ле Февр забележио је загонетну реч *macabre* међу стиховима своје поеме *Respit de la Mort*, да би се она вековима касније нашла у речницима неколицине европских језика.[1] Уколико бисмо потражили њено значење, указао би се придев који описује мрачно, суморно, или језиво, док би исцрпнији речници упутили свог читаоца и на литерарне и ликовне теме инспирисане сликом телесне трулежи, које су такође означене као *макабристичке*. Да ли је то било њено значење и у поеми Ле Февра? Многе хипотезе исплетене су око порекла речи *macabre*, али мало њих истински упућује на изузетно мрачан предзнак који данас носи. Чак ни арапска реч *maqābir* (гробови, гробља; множина од *maqbara*), нити хебрејска реч *meqaber* (гробар) саме по себи то не сугеришу, јер у времену у коме је реч настала гробље и гробар су били далеко од карактеристичних мотива попут оних у савременим хорор филмовима. Још је видљивије одсуство нечег *мрачног*, *суморног* и *језивог* у претпоставкама да порекло води од имена Јуде Макавејца или светог Макарија, као и имена непознатог песника/сликара прве песме/слике *Плес смрти*. Ових пет поменутих могућности су унутар научних кругова уједно и пет најзаступљенијих претпоставки етимологије *macabre*. Међутим, неретко су дате хипотезе биле више усмераване ка побијању „супарничких“ замисли, него ка покушају сопственог утемељења. Због тога је неопходно постављање сваке од пет наведених идеја у временски и просторни контекст настанка ове загонетне речи, како би се заиста испитала могућност њихове одрживости не ослањајући се само на лексичку сличност. Крајњи циљ овог рада је, међутим, да из расправе утврди разлог који је довео до трансформације оригиналног значења у придев који данас познајемо у више европских језика.

2. ПУСТИЊАК – УЧИТЕЉ И ВОЛШЕБНИК

„Какви сте ви сада били смо ми, а какви смо ми бићете једном ви“ речи су тројице лешева који су изненада нарушили уживање у шуми тројици племића препуштених чарима аристократске разбрибриге лова. Ово упозорење о пропадљивости свих земаљских ствари са човеком на челу лежи у бити макабристичких тема, од којих је легенда о *Три*

[1] R. Eisler, *Danse Macabre*, Traditio, Vol. 6 (1948), 187-225, 188, поред француског језика, срећемо је у енглеском, холандском, немачком, италијанском, португалском, шпанском и каталонском.

жива и три мртва само најранија.[2] Међутим, на тлу данашње Италије заплету приче доприноси још један актер – лик пустињака.

Описујући монументалну композицију *Тријумфа Смрти* у Пизи из XIV века, и у оквиру ње један од најраскошнијих призора *Легенде* данас сачуван, чувени Вазари означио је лик пустињака пред којим је стајла многољудна ловачка свита са своја три господара на челу, именом светог Макарија.[3] Подстакнути овим исказом, научници су повезали име ранохришћанског подвижника са речју *macabre*. Међутим, за разлику од пространстава јужно од Алпа, у Француској и Енглеској светог Макарија готово да уопште није ни било.[4] Да ли је онда његова фигура заиста толико важна да би могла да понесе читаву сцену у свом имену? Како би се ово сагледало потребно је разумети шта тачно његов лик доноси причи.

Да ли је то био одраз свакодневног живота који би учинио сцену пријемчивијом? Од почетка XIII века пратимо појаву успона просјачких редова, пре свега у италијанским градовима одакле ће се она даље ширити на читаво западно хришћанство. Лутајући улицама урбаних центара проповедајући покајање, просјачка браћа своју популарност нису дуговала само поверењу заслуженом њиховим начином живота, већ је она у многоме и плод питких проповеди прожетих узбудљивим анегдотама. Привлачност тих анегдота, *exempla*, лежала је у заводљивости излагања, напетостима радње и упечатљивом расплету. Прилагођаване свакој публици, представљале су водич савести како би се напослетку начинио исправан избор. До почетка XIV века неки просјачки проповедници су постали, како то Жак Ле Гоф каже, праве „звезде хришћанских маса“.[5] Са нестрпљењем је ишчекиван њихов долазак у градовима. Ако се сада вратимо легенди о *Три жива и три мртва*, какву налазимо на фресци у Пизи, затећи ћемо управо исечак оновремене стварности – старца од поверења како излаже поучно казивање многобројној публици.

Ипак, ту свакако постоји и нешто више. Политички специфична ситуација која је обележила токове историје Апенинског полуострва са његовим градовима-државама, као и нарочита позиција папе насупрот све моћнијим световним господарима, свакако се не могу заобићи: „ ...борећи се против идола стаклених ногу, против једне анахроничне силе, против цара, папа је занемарио – а понекад чак и фаворизовао – успон једне нове моћи, моћи краљева.“[6] У једној таквој друштвеној реалности неки истраживачи су видели *Легенду* као моћно оруђе фрањевачке полемике против моћи световних господара.[7] На зиду цркве у Асизију приказан је свети Фрања како се непосредно обраћа самом посматрачу узвраћајући му поглед са фреске, док левом руком указује на скелет безименог мртвог краља чији је идентитет давно заборављен, јер ништа сем круне и трагова одеће није остало да сведочи о њему. Свођењем *Легенде* на преминулог, чије су слава и моћ пропале на овоме свету, и проповедника, ни мање ни више него сопственог оснивача реда, фрањевци су посматрачу у својој цркви омогућили да сам постане *живи* из *Легенде*, истичући притом свог претходника (који је уједно и представник цркве) како хришћанским животом тријумфује над смрћу, али и световном влашћу, стицањем вечне славе.[8]

Ако се сада, пак, окренемо свету имагинарног, односно свету прича о лутајућим витезовима жељних опасности и авантуре, приметићемо да крајем XII века, баш у време обнове пус-

[2] S. Oosterwijk, *Of Corpses, Constables and Kings: The Danse Macabre in Late Medieval and Renaissance Culture*, Journal of the British Archaeological Association, Volume 157 (2004), 61-90, 62, *Легенада* се прво појавила у француској поезији XIII века.

[3] W. F. Storck, *Aspects of Death in English Art and Poetry-I*, The Burlington Magazine for Connoisseurs, Vol. 21, No. 113 (Aug., 1912), 249-256, 249.

[4] A. Kinch, *Image, Ideology, and Form: The Middle English "Three Dead Kings" in Its Iconographic Context*, The Chaucer Review, Vol. 43, No. 1 (2008), 48-81, 59, у Француској су сачуване само две предстве *Легенде* у којима је присутан лик пустињака, док га у Енглеској нема уопште.

[5] Ž. Le Gof, *Nastanak čistilišta*, Sremski Karlovci – Novi Sad 1992, 273.

[6] Ž. Le Gof, *Srednjovekovna civilizacija Zapadne Evrope*, Sremski Karlovci – Novi Sad 2010, 123.

[7] A. Kinch, *op. cit.*, 53.

[8] *Ibid.*, 53-54.

тињаштва на Западу,[9] у витешким романима пустињак постаје чест додатак „шумском декору“.[10] Шума је метафора за непознат, далек, стран, али и привлачан простор човеку који је живео као део чврстог колектива.[11] Она је свет препун опасности, чуда и магије. И управо је таква улога њених пустињака, „које народ лако меша са вешцима“[12] – чудесна. Та чудесна природа додатно је подвучена природом самих монаха – они, примајући монашки благослов, ритуално умиру за овај свет, и започињу улажање у истинито, нетрулежно и вечно Небеско Царство.[13] Извесни вид лиминалног периода, односно период њиховог путовања (преласка) ка Богу који се окончава физичком смрћу, чини од њих места укрштања два света, уливајући им чудесну снагу.[14] Радња легенде о *Три жива и три мртва* најчешће се одвија управо у шуми, односно, у пољу фантастичног, где заступник Христов има прилику да искаже своју моћ у посредовању са натприродним. Он посредује између живих и мртвих, што није од малог значаја у времену коначног успостављања и ширења доктрине чистилишта. Поистовећујући се са својим представником – мудрим волшебником – црква је наметала себе као неопходну спону у нарочитом савезништву живих са својим преминулима; а у таквом контексту име светог Макарија (пустињака *Легенде*) само би додатно истакло и снажило њен утицај и моћ.

3. АРАПСКИ ЈЕЗИК – ЈЕЗИК СВЕТОГ МАКАРИЈА (?)

Када се говори о причи о *Три жива и три мртва* занимљиво је приметити њено често довођење у везу са Истоком. Живот Буде заоденут у хришћанско рухо житијем о *Варлааму и Јоасафу* поседује изразите сличноси са *Легендом*, што је навело један број истраживача да трага за коренима макабристичких тема у будистичкој традицији.[15] Иако примамљива идеја, хришћанство насупрот томе има дугу *contemptus mundi* традицију која је укључивала и медитацију над мртвим телом,[16] стога, можда је ипак сувишно тражити тако далеко порекло. С друге стране, ни изрека „какви сте ви сада били смо ми, а какави смо ми бићете ви“ коју срећемо код једног арапског песника из VI века, није прошла неопажено.[17] Лилиан Гери је претпоставила да је она могла да дође на Запад преко двора Фридриха II, који је био место сусрета многих култура.[18] Обе наведене идеје сугеришу, грубо речено, да је Исток створио *Легенду*. Међутим, оно што бих овде желео да

[9] Ž. Le Gof, *Srednjovekovna civilizacija*, *op. cit.*, 229-230.

[10] *Istorija privatnog života II: Od feudalne Evrope do renesanse*, приредили F. Arijes, Ž. Dibi, Beograd 2001, 452.

[11] *Ibid*.

[12] Ž. Le Gof, *Srednjovekovna civilizacija*, *op. cit.*, 230.

[13] R. C. Finucane, *Sacred Corpse, Profane Carrion: Social Ideals and Death Rituals in the later Middle Ages*, у: *Mirrors of Mortality: Studies in the Social History of Death*, J. Whaley ed., London 1981, 40-60, 44-45, у средњовековној Енглеској правници су чак расправљали да монах, пошто је друштвено мртав, не може ништа да наследи, а сва његова завештања ступају на снагу у тренутку замонашења.

[14] A. Gurevič, *Problemi narodne kulture u srednjem veku*, Beograd 1987, 70, Арон Гуревич наводи интригантну епизоду у којој становници Тура и Поатјеа воде жучну расправу око тога ком граду ће припасти тело светог Мартина. Занимљиво је да становници Тура, града у коме је свети Мартин умро на месту епископа, износе као кључни реазлог зашто тело треба да остане њима, „чињеницу“ да је светитељева чудотворна снага („што је и он сам у више наврата говорио“) била већа пре него што је постао епископ, тако да је учинио више чуда у Поатјеу као монах, него у Туру као епископ. Овде видимо да оног тренутка када је свети Мартин дошао на чело града, и јасније се укључио у токове друштвене заједнице, његова моћ је почела да опада. Након смрти лиминални период је окончан, и он је у пуној мери прешао праг светости, тако да је његово тело остало као сигурно извориште „чудесних дела“, без опасности од њиховог престанка.

[15] J. Baltrušaitis, *Fantastični srednji vijek*, Sarajevo 1991, 207-218.

[16] О *contemptus mundi* традицији: Ž. Delimo*, Greh i strah I: Stvaranje osećanja krivice na Zapadu od XIV do XVIII veka,* Novi Sad 1986, 11-94.

[17] J. Baltrušaitis, *op. cit.*, 209.

[18] L. Guerry, *Le theme du "Triomphe de la Mort" dans le peinture italienne*, Paris 1950, 47.

предложим јесте другачији приступ проблему – да је прича о *Три жива и три мртва* могла свесно да прими Исток у себе.

Арапска реч *maqābir* (гробови, гробља; множина од *maqbara*) представља другу занимљиву могућност етимологије *macabre.*[19] Али због чега би хришћани прихватили реч из језика „неверника“? Њено преузимање за средњовековног човека могло је да понесе много већу дубину значења него што бисмо данас, у први мах претпоставили. Дебора Хаувард је у својој студији о утицајима ислама на Венецију показала могуће путеве транс-културалних преноса из једног религиозног контекста у други. Ту је расправљала о постојању могућности опонашања оновремених купола Александрије на цркви светог Марка, објашњавајући то чињеницом да су такве коришћене у исламском свету за наткриљавање важних гробница. Како је апостол Марко пострадао у Александрији, не само да је апропријација идентитета места његове смрти извршена кроз опонашање карактеристичних елемената египатске архитектуре XIII века, већ је то учињено и кроз потпуно разумевање њихове функције.20 С друге стране имамо великог египатског подвижника, светог Макарија, који је на представама *Три жива и три мртва* често указивао на мртве који леже или стоје у својим гробовима. Ово је битан иконографски детаљ, будући да гробове, као и пустињака, ретко срећемо северно од Алпа. Пошто смо се већ уверили у важност црквеног представника на приказима *Легенде*, онда је свакако умесна претпоставка да би реч која означава *гроб(ове)* у таквом контексту додатно нагласила лик светитеља? Али зашто на арапском језику? Средњи век је био веома „равнодушан у односу на време“, тј. није га занимало оно што бисмо ми назвали „научним“ или „објективним“ временом.[21] За људе средњег врека, свети Макарије је био египатски пустињак, односно боравио је на простору где се у њихово доба говорио арапски језик, логичним следом „чињеница“ сигурно га је и он сам говорио. Тако да *maqābir* не само да би указивала на гробове, иконографску специфичност *Легенде* јужно од Алпа, већ и на идентитет пустињака који је у свести оновремених људи говорио арапски језик. Треба напоменути да до језика „неверника“ није било тешко доћи, нарочито не у средоземним градовима где су га учили и синови трговаца[22] – александријска лука је била најзначајније место трговине.[23] Египат није био далек, а нарочито не Италији XIII века.

4. ЛЕ ФЕВРОВА ЗАГОНЕТКА И ЛИДГЕЈТОВА „ГРЕШКА“ У ПРЕВОДУ

Две претходно изнете хипотезе се, дакле, не чине нарочито немогућим саме по себи. Међутим, разлог због чега ипак морају остати по страни јесте чињеница да се реч *macabre* не повезује са легендом о *Три жива и три мртва* ни у једном извору пре него што је апстрахована у придев који данас познајемо.[24]

Њено најраније помињање доноси нам поезија Жан Ле Февра. Године 1376., након преележане тешке болести, овај француски песник записао је: „Je fis de *Macabré* la dance“.[25] Како разумети наведени стих? Оно што је сасвим извесно јесте да *Macabré* представља лично име, стога су

[19] R. Eisler, *op. cit.*, 193-194.

[20] D. Howard, *Venice and Islam in the Middle Ages: Some Observations on the Question of Architectural Influence*, у: *Late Antique and Medieval Art of the Mediterranean World*, E. R. Hoffman ed., London 2007, 389-404, 392-393.

[21] Ž. Le Gof, *Srednjovekovna civilizacija*, *op. cit.*, 215-216, с друге стране, средњовековни човек је био изузетно осетљив према времену, али само када су у питању кључни догађаји из хришћанске историје који су обликовали једну хронологију испуњену значењем.

[22] Ž. Dibi, *Vreme katedrala*, Beograd 1989, 212.

[23] Ž. Le Gof, *Da li je Evropa stvorena u srednjem veku?*, Beograd 2010, 235.

[24] Претпоставке да реч *macabre* потиче од имена светог Макарија или арапске речи *maqābir*, по мом мишљењу, једино могу бити одрживе у контексту легенде о *Три жива и три мртва*, тако да су оне у овом раду биле сагледаване само из тог угла. О разлозима због којих дате хипотезе нису одрживе у контексту *danse macabre* у: R. Eisler, *op. cit.*

[25] *Ibid.*, 188.

неки научници предложили: „Писао сам игру Макабреа“,[26] док су други читали: „Играо сам плес Макабреа“.[27] Заступници прве могућности видели су у Ле Февру творца, данас изгубљене, песме налик плесу смрти, на коју аутор кратко упућује њеним помињањем кроз: „начинио сам“, односно, „написао сам“.[28] Чак су и наставили са даљим развијањем тезе: можда је био инспирисан неком ранијом поемом, или чак сликом, сличне тематике која је име добила по свом творцу, и отуд *Макабреов плес*.[29] Исувише утемељена на нагађањима, ова хипотеза занемарује једноставнију, али загонетнију могућност (коју сугерише други начин читања): да је била у питању метафора заснована на мотиву очито добро знаном том добу, јер Ле Февр не показује икакву потребу да га додатно разјасни свом читаоцу.

Неколико деценија након што је поема *Respit de la Mort* била написана, на зиду надалеко чувеног Гробља невиних у Паризу, 1424. године, изведена је фреска чији је назив постао трајно боравиште овде разматране тајанствене речи – у питању је *danse macabre*.[30] Монументална композиција приказивала је све – од папе и цара, дуж низа најразличитијих сталежа и занимања, па све до пустињака и детета – како играју руку под руку са разиграним лешевима у стању телесног распадања. Непотребно је рећи да је представа доживела огромну славу. Налазећи се притом на једном од најпрометнијих места у ондашњем граду, није промакла ни погледу бенедиктинца Џона Лидгејта (1371-1449), енглеског монаха и песника, током његовог боравка у Паризу 1426. године.[31] Пошто је разговарао са тамошњим свештеницима о значењу раскошног мурала, одлучио је да по повратку у своју домовину начини превод текста који је пратио личности *danse macabre.* Пошто су нам обе поеме сачуване, занимљиво је уочити извесне разлике: прво, препеву је дато ново име – *Плес смрти*,[32] и тиме загонетна реч није стигла до Британског тла; и друго, фигура леша, која је у француском оригиналу била јасно означена као *le mort* (мртвак), а не *la mort* (смрт),[33] у енглеској верзији постала је лик персонификоване Смрти.

Како објаснити ове разлике, нарочито ако знамо да је Лидгејт добио све потребне информације приликом свог боравка у Француској. Да ли је у питању преводилачка грешка? И где се изгубила реч која је од личног имена преображена у придев? Шта је уопште тај придев значио? Да бисмо дошли до одговора на наведена питања неопходно је разумети саму природу *danse macabre* – односно дати одговор на ново питање: да ли говоримо о плесу смрти или плесу мртвих?

5. ПЛЕСОМ ДО МРТВИХ

У кратком поглављу своје књиге *Да ли је Европа створена у средњем веку?* посвећеном макабристичким темама, Жак Ле Гоф, са историчарском луцидношћу, износи једну интригантну, смелу и изузетно ретко формулисану констатацију: „Највише чуди то што се мртвачки плесови сусрећу у малим градским, или чак сеоским, црквама.“[34] И заиста, ако погледамо шта са собом носи типична представа *danse macabre*, видећемо да је она у потпуности прилагођена посматрачу свикнутом на друштвени живот (великог) града са његовим светковинама, и до танчина уређеним

[26] J. Хојзинга, *Јесен средњега века*, Нови Сад 1991, 191.

[27] R. Eisler, *op. cit.*

[28] Читава интерпретација почива на разумевању „Je fis“. Уколико тај део разумемо као „начинио сам“, онда би остатак стиха могао да представља име дела које је песник „начинио“, односно „написао“ – *Макабреов плес*.

[29] J. Хојзинга, *op. cit.,* 192; R. Eisler, *op. cit.,* 189.

[30] J. M. Clark, *The Dance of Death in Medieval Literature: Some Recent Theories of Its Origin*, The Modern Language Review, Vol. 45, No. 3 (Jul., 1950), 336-345, 344.

[31] S. Oosterwijk, *Of Dead Kings, Dukes and Constables: The Historical Context of the Danse Macabre in Late Medieval Paris*, Journal of the British Archaeological Association, Volume 161 (2008), 131-162, 131.

[32] Ž. Delimo*, op. cit.,* 120.

[33] J. Хојзинга, *op. cit.,* 194.

[34] Ž. Le Gof, *Da li je Evropa...*, *op. cit.*, 203.

процесијама.[35] На извесним примерима су чак и сложене политичке прилике датог историјског тренутка могле да нађу свој одраз.[36] Како су онда такве представе функционисале у срединама које нису носиле искуство урбаног центра? Мајкл Камил је у свом изузетном есеју о „анти-иконографији“ расправљао да културе које почивају на усменој, пре него на писаној (ученој), традицији, морају бити посматране изван оквира које пружа искључиво текст. Он подвлачи постојање „доминантног значења слике“, али и многих других значења која зависе од културног искуства којим је обликован посматрач.[37] Стога, да бисмо разумели приказе *danse macabre* у другачијем контексту од оног који одговара њиховом „доминантном значењу“, морамо се отиснути у потрагу за човеком чије су навике, потребе и сам живот били условљени сталним дијалогом са силама природе и присним односом са преминулим прецима.

5.1. Преговарање граница

Већ смо поменули монахе који умиру за живота како би, поново рођени у оквиру монашког братства, отпочели постепен прелазак у Небеско Царство. Ово је била пожељна смрт, смрт припремљена и вољно преузимана на себе из најчистијих побуда. Међутим, постојала су и друга обредна умирања, или боље речено, обредна усмрћивања, усмерена овог пута ка непожељним члановима заједнице. Губавци су морали да прођу све фазе прописне сахране, од цркве до гробља, током којих су над њима читане молитве намењене упокојенима. Након ритуалног искључења из заједнице, они су одлазили на посебна, унапред припремљена места, где би боравили чекајући и физичку смрт.[38] Другу групу образовали су „проклети покојници“, односно екскомуницирани - духовно и друштвено мртви. За њих је постојала шанса да поново „оживе“ – васкрсну – ритуалним праштањем.[39]

Очито су границе између живота и смрти биле танке и несталне у средњовековном друштву, тако да не би требало да нас чуди место које су истински преминули у њему заузимали. Они нису престајали да буду активни учесници заједнице, већ су само мењали статус, настављајући да испољавају потребе, пружају помоћ и захтевају права. Патрик Гери је то формулисао као *age class*, старосну групу, образовану од генерација претходника, чије се интересовање за послове овог света настављало дуго након што би га напустили.[40]

Међутим, мртви су водили и „активан друштвени живот“ међу собом.[41] Делићи казивања о плесовима, гозбама, турнирима и лутањима духова расути су по страницама црквених аутора, који нису пропуштали прилику да им припишу демонски карактер. Ипак, почев од XII века полако се пробија један нови тип прича који са узбуђењем бележе хроничари оног времена – *mirabilia*.[42] То су били наративи о *чудесном*, о скривеним тајнама природе које су голицале радозналост и будиле запрепашћење. Због чега тело пауна не труне, а вулкан не уништи снага његове сопствене бити,

[35] О *перформативности* плеса смрти који одговара контексту града: E. Gertsman, *The Dance of Death in Reval (Tallinn): The Preacher and His Audience*, Gesta, Vol. 42, No. 2 (2003), 143-159; о градским процесијама и њиховој улози: M. James, *Ritual, Drama and Social Body in the Late Medieval English Town*, Past & Present, No. 98 (Feb., 1983), 3-29.

[36] О сложеним политичким приликама у Паризу, и како су оне нашле своје место на плесу смрти Гробља невиних: S. Oosterwijk, *Of Dead Kings, Dukes and Constables, op. cit.*

[37] M. Camille, *Mouths and Meanings: Towards an Anti-Iconography of Medieval Art*, у: *Iconography at the Crossroads*, B. Cassidy ed., Princeton 1993, 43-58, 51.

[38] R. C. Finucane, *op. cit.*, 55.

[39] *Ibid.*, 56, након обреда, бивши екскомуницирани би симболично устајао са пода на коме је испружен лежао, враћајући се назад заједници хришћана коју је морао да напусти.

[40] P. J. Geary, *Living with the Dead in Middle Ages*, Ithaca, London, 1994, 36, 87.

[41] N. Caciola, *Wraiths, Revenants and Ritual in Medieval Culture*, Past & Present, No. 152 (Aug., 1996), 3-45, 37.

[42] J. C. Schmitt, Ghosts in the Middle Ages: The Living and the Dead in Medieval Society, Chicago 1988, 79-80.

само су неки примери чудесног.[43] Међу редовима *mirabilia* испричани су и догађаји који говоре о мртвима. У *De nugis curialium*, хроници Валтера Мапа, читамо:

> „ *...извесни витез сахранио је своју истински мртву жену, да би је затим истргао назад из кола. Напослетку је са њом имао децу и унучад, и њихови потомци опстају до данашњег дана. Они који воде своје порекло од ње постали су бројни, и сви их зову „деца мртве жене“* “[44]

Овде у пуној мери можемо да осетимо непостојаност граница између живота и смрти: мртва жена се враћа свом мужу да би му потом родила децу. Отсуство ужаса у начину приповедања је запањујуће. Ту нам се појављује и коло, кружни плес, у коме је она очито играла са другим преминулима, али не у обличју духа, већ као биће од крви и меса. Извесно је да плес не носи демонски карактер, јер плесачима није био циљ да увуку живе у њега. Он је представљен као безопасни ритуал којим се исказује да је покојник помирен са својим новим (друштвеним) статусом, и да усмерава енергију ка новој групи у оквиру заједнци.[45] Чињеница да је ту групу могуће напустити, без обзира на незадовољство мртвих због дрскости витеза, које Мап помиње на крају приче,[46] сведочи о истинском суживоту живих са мртвима у средњем веку.

5.2. Наметање граница

Приче које сведоче о веровању да мртви могу да устану и врате се међу живе нису нарочита реткост у средњем веку.[47] На пример проналазимо их у хроникама од XII века, као што је већ речено. Међутим, оне ту стоје у једном другачијем светлу од уобичајеног. Нама су ипак главни посредници црквени аутори чије бележење оваквих догађаја исказује веома јасан циљ – жељу да их сузбију, или макар припитоме. Хришћанска доктрина учила је о телу које чека дан коначног васкрсења, дан када ће устати потпуна личност која је била и за живота на земљи. Уколико повратак нечијег тела није сагледаван као васкрсење могао је да значи само једно – ђавољу игру. Стога све приче црквених аутора наглашавају да у тело преминулог улази демон који га онда покреће, уместо да то чини заостали траг животне снаге појединца.[48]

Требало је, дакле, наметнути донекле јасније границе између живота и смрти, и поставити их под контролу цркве. С обзиром да забране никада нису биле истински делотворне, већа нада полагана је у друге технике ширења правоверних учења. Клини је знао да одговори жељама непросвећених хришћана, „којима је било својствено да се сви религиозни обичаји сливају у култ мртвих“,[49] уводећи у XI веку литургију за све мртве на дан 2. новембра сваке године. Успостављањем доктрине чистилишта нарочито је настављено у правцу дефинисања граница. Међутим, најделотворнији вид мењања неподобних веровања у народу било је путем *exempla*. Узбудљиве, сликовите проповеди често су биле управо „реинтерпретације“ популарних прича које су се сукобљавале са хришћанском доктрином. На крају крајева, шта је јављање тројице

[43] *Ibid.*, 79.

[44] N. Caciola, *Wraiths, Revenants and Ritual, op. cit.*, 38.

[45] *Ibid.*

[46] *Ibid.*

[47] Поред изузетне студије Ненси Касиоле о томе видети и: C. Lecouteux, *The Return of the Dead: Ghosts, Ancestors, and the Transparent Veil of the Pagan Mind,* Rochester, Vermont, 2009; J. Simpson, *Repentant Soul or Walking Corpse? Debatable Apparitions in Medieval England*, Folklore, Vol. 114, No. 3 (Dec., 2003), 389-402.

[48] N. Caciola, *Wraiths, Revenants and Ritual, op. cit.*, 12-15.

[49] Ž. Dibi, *op. cit.,* 93.

преминулих из чистилишта у легенди о *Три жива и три мртва*, него савршен пример инструментализације веровања у духове. Иста судбина допала је и неупокојенима који су походили живе.

5.3 Ненасилни мртви и њихова кола

Приче настале из пера црквених аутора, дакле, говоре о злом духу унутар тела преминуле особе. И тако читамо редове и редове текста о разним неделима почињеним као последица оваквог збивања. Али шта је са оним мртвима који се враћају а нису насилни? Прича Валтера Мапа свакако представља проблем овој идеји, јер зашто би се демон настанио у мртвом телу и не починио никакав злочин.

Против повратка добрих неупокојених борило се чистилиште. Једна прича то нарочито добро илуструје: Био је један човек који је живео у кући уз црквено дворише у коме се налазило гробље. Пошто је свакога дана морао туда да прође како би дошао до својих врата, он је упућивао молитве Богу за душе преминулих који су ту лежали. Једног дана појурили су га његови непријатељи и он је брзо кренуо својој кући. Улазећи на гробље, по навици, махинално је отпочео молитву за душе умрлих. Истог тренутка мртви су кренули да излазе из гробова, сваки са инструментом свог заната који је практиковао за живота на земљи, и појурили непријатеље човека који је својим доброчинством допринео да се њихов боравак у чистилишту скрати.[50]

У овој причи, иако границе и даље нису довољно јасне, ипак се налазе у оквирима чистилишта. Међутим, чак ни „треће место у географији оног света“ није било довољно да обухвати и објасни кола мртвих – кола која су преминули плесали на гробљима, сами за себе, не претећи никоме, баш као у причи Валтера Мапа. Међутим, можда су она и могла да буду толерисана, као и разне друге неортодоксне локалне праксе које су понекад чак и снажиле, на необичан начин, универзалне хришћанске доктрине,[51] да их нису на истим местима играли и живи. Кружни плес је представљао интеракцију са преминулим члановима заједнице, и врсту симпатетичке магије којом би се упокојени држали у оквиру својих граница. Чак постоје основане претпоставке да су у тим приликама живи заиста веровали да играју са мртвима. Сачуван је до данас извор из IX века који бележи да су приликом извођења једног таквог кола на гробљу, неки чланови сеоске заједнице носили маске, представљајући тако преминуле у ритуалном плесу.[52]

Очито да леш запоседнут злим демонима није био довољан како би се црква изборила са једним ритуалом тако важним у свести људи. То је био задатак *danse macabre*, слике плеса мртвака, у којој живе силом увлаче у коло. Постоји још једна чињеница која сведочи о изузетној промишљености када је у питању борба против ове праксе. Уз веровање у повратак покојника, ишло је и веровање да се то може догодити само док тело преминулог у потпуности не иструне; односно, тек кад прође „влажну фазу распадања“ и постане „сува кост“, покојник је у потпуности мртав.[53] Ако се погледају ликовне представе *danse macabre* или легенде о *Три жива и три мртва*, све до око 1500. године, нећемо пронаћи плешуће скелете, већ само разигране лешеве.[54]

Једноставно речено, насилни и зли неупокојени могли су да наставе своје постојање кроз приче о ђаволу, док је коло мртвака, које у оку народа није носило одлике ужаса и страха, постало злокобни плес мртвих. У њему живи више нису вољно плесали са својим преминулим прецима, већ су насилно увлачени међу распадајућа тела. Чини се да је слици претходила нека врста дра-

[50] C. A. Stanford, *The Body at the Funeral: Imagery and Commemoration at Notre-Dame, Paris, about 1304-18*, The Art Bulletin, Vol. 89, No. 4 (Dec., 2007), 657-673, 667.

[51] О томе у: R. Gilchrist, *Magic for the Dead? The Archaeology of Magic in Later Medieval Burials*, Medieval Archaeology 52 (2008), 119-159.

[52] N. Caciola, *Wraiths, Revenants and Ritual, op. cit.*, 40.

[53] *Ibid.,*32. О овом веровању нарочито упутан текст: K. Park, *The Life of the Corpse: Division and Dissection in Late Medieval Europe*, Journal Of The History Of Medicine And Allied Sciences 50 (1995), 111-132.

[54] J. Хојзинга, *op. cit.,* 194.

ме,[55] а чињеница да је она извођена у цркви додатно подвлачи идеју да је коришћена како би се у свести народа преобразило одређено веровање.

5.4. „Плес гробара“

Као што смо имали прилику да видимо, плес на гробљима је извођен још у IX веку, а да је пракса упорно опстајала сведоче бројне забране које учестало срећемо од XIII, па све до XV века.[56] Ово је важно имати на уму због хипотезе коју је развио Роберт Ејслер, по чијем мишљењу је реч *macabre* потекла од хебрејске речи *meqaber* (најприближнији превод био би „гробар“).[57] Припадници јеврејских братовштина задужених за сахрањивање окупљали су се једном годишње како би одржали церемонијалну процесију на свом гробљу, и упутили извињење мртвима за сва непоштовања несвесно учињена.[58] Након тога би уследио банкет на коме су „гробари“, односно чланови братовштине задужене за покопавање мртвих, певали веселе и шаљиве песме ругалице, користећи притом, на „духовит“ начин, своје оруђе и прибор за сахрањивање.[59] Под претпоставком да су *danse macabre* осмислили доминикански монаси, и да је служио као пропагандна помоћ при покрштавању Јевреја,[60] не чуди зашто је име настало од хебрејске речи. На крају крајева, према мишљењу Ејслера, плес смрти у многоме наликује на „плес јеврејских гробара“, јер су лешеви са подсмехом увлачили живе, носећи притом уз себе оруђе за сахрањивање.

Необична идеја довођења у везу доминиканске тежње да се покрсте Јевреји у позном средњем веку са представама *danse macabre* тешко је одржива. Плес смрти у Паризу чак није ни садржао лик Јеврејина, а у каснијим случајевима када се он појављује увек је на слици укључена и фигура муслимана – очито тежња да се пред лицем Смрти обухвати читав свет. Друге могућности које би упутиле на „пропагандна“ значења усмерена стриктно ка Јеврејима, ако икаква и постоје, мало је вероватно да се могу пронаћи. С друге стране, кола на гробљима у хришћанском контексту – где су се у крајњој линији прикази *danse macabre* најчешће и налазили – довољно дуго су представљала проблем цркви.

5.5. Јуда Макавеј и савезништво са мртвима

У средњовековним текстовима повремено се сусрећемо са процесијом духова која лута пространствима овог света. Некада је то група блажених душа која се указивала монаху уверавајући га у истинитост спасења,[61] каткад би то била скупина ходачасника која је пролазила „чистилишно“ испаштање на земљи обилазећи света места,[62] али најчеће се радило о армији проклетих у потрази за новим жртвама.[63] Та армија позната је под многим именима од којих су најпознатија: *разјарена хорда*, *дивљи лов, Херлекинов лов,*[64]*Артуров лов,*[65]и најзад *Макавејски*

[55] E. Male, *Religious Art in France, The Late Middle Ages. A Study of Medieval Iconography and Its Sources*, Princeton 1986, 330.

[56] N. Caciola, *Wraiths, Revenants and Ritual, op. cit.*, 42.

[57] R. Eisler, *op. cit.* 200.

[58] *Ibid.,* 206*,* према речима Ејслера обичај је практикован у централној Европи и у његово време.

[59] *Ibid.,* 207.

[60] *Ibid.,* 211.

[61] J. C. Schmitt, *op. cit.,* 107.

[62] *Ibid.,* 105.

[63] *Ibid.,* 119.

[64] N. Caciola, *Discerning spirits: Sanctity and possession in the later Middle Ages. (Volumes I and II)*, Ph.D. dissertation, University of Michigan 1994, 181.

[65] J. C. Schmitt, *op. cit.,* 116-121.

лов.[66] Са асоцијацијом на име Јуде Макавејца најзад долазимо до пете и последње хипотезе етимологије речи *macabre* која ће бити разматрана у овом тексту.

Јуда Макавеј (*Judas Maccabée*) је библијски јунак који је у времену успона чистилишта добио значајно место у црквеној беседи, јер је, по предању, натерао људе да се моле за душе својих покојника.[67] Убрзо је постао један од узора витештва међу племством,[68] али се његово име увукло и у народна веровања, и то нарочито у она која су била у тесној вези са мртвима.[69] Међутим, уколико је заиста реч *macabre* потекла од његовог имена , због чега она данас носи мрачан предзнак, када је за људе позног средњег века име овог библијског јунака припадало контексту спасења, и подстицало на молитве за блиске преминуле? Како бисмо на ово питање одговорили, морамо да се окренемо *Макавејском лову* као кључном трагу.

У основи армије проклетих лежи једно прастаро веровање о хтонској фигури потентног, бестијалног ратника чији је женски пандан богиња природе и плодности.[70] Њих двоје предводили су душе умрлих отеловљујући идеју живота и смрти испреплетених у нераскидиви круг препорода и плодности. Када би им се указале почасти, дарови бујања и зеленила би уследили, док је одсуство поштовања доносило пустош. Као такви били су увезани са есенцијалним потребама руралног друштва. Међутим, Жан-Клод Шмит саветује да је боље заменити термин „веровање“ глаголом „веровати“ како би се нагласила никада до краја завршена активност, и избегло подразумевање нечег потпуно уобличеног, неизмењеног и коначног што долази из дубина времена.[71] То нису била пука паганска преживљавања, већ поново осмишљаване „суштинске споне које су везивале руралне заједнице са моћима које су их контролисале и које су оне [заједнице], уз помоћ религије, могле да контролишу“.[72] Стога, значење у свести оновремених људи није морало остати исто уколико је лик дивљег ратника поистовећен са неком одређеном личношћу из легенде и митологије. Исто тако ни покушај цркве да сведе вођу трупе духова на самог ђавола као господара мртвих,[73] не значи да је обичан свет на њега тако гледао.

Chasse Maccabée (Макавејски лов) јасно сведочи да је у неком тренутку и Јуда Макавеј постао предводник процесије. Веровања и ритуале је неопходно посматрати као органске целине, јер је сваки њихов део доприносио смислу укупне слике.[74] Тако библијски јунак сједињен са мртвима за које је захтевао молитву, и утеловљен у лик онога „чијим венама тече зелени сок обнове“,[75] чини ми се да је у пуној мери побуђивао значење идентично ономе које су имала кола на гробљима – играна са преминулим прецима у циљу обезбеђивања благостања заједнице. Борба цркве усмерена против играња на местима сахране могла је да обухвати и њиховог „парњака“ – Макавејски лов. Извори сведоче да је „једном или двапут“ име овог библијског јунака забележено „грешком“ као *Judas Macabré*.[76] Да ли би онда истински чудила могућност да је црква покушавајући да преобрази значење кола у свести људи, стварајући од њих злокобни плес смрти, њима припојила име чији је садржај такође желела да преобликује, јер је снажио оригинални ритуални карактер игре на гробљу и подстицао на неортодоксно савезништво са мртвима? Мењајући бит

[66] R. Eisler, *op. cit.* 192.

[67] Ž. Delimo, *op. cit.,* 104.

[68] J. Хојзинга, *op. cit.*, 90-91.

[69] Ž. Delimo, *op. cit.*

[70] N. Caciola, *Discerning spirits, op. cit.,* 184-190, 194-195, 199.

[71] J. C. Schmitt, *op. cit.,* 7.

[72] P. J. Geary, *Peasant Religion in Medieval Europe*, Cahiers d'Extrême-Asie, Vol. 12, 2001, 185-209, 205.

[73] J. C. Schmitt, *op. cit.,* 119.

[74] C. Watkins, *"Folklore" and "Popular Religion" in Britain during the Middle Ages*, Folklore, Vol. 115, No. 2 (Aug., 2004), 140-150.

[75] N. Caciola, *Discerning spirits, op. cit.,* 195.

[76] R. Eisler, *op. cit.*

игрању кружног плеса кроз његову *демонизацију*, иста судбина допала би и његовом имену испуњавајући га новим значењем, сасвим супротним од онога које је испрва носило.

6. ЗАКЉУЧАК

Ако се сада пак вратимо на неодговорена питања из претходних поглавља, решења проблема готово да сама проналазе свој пут:

Лидгејт, разговарајући са париским свештеницима, у потпуности је разумео саму есенцију *danse macabre.* Стварајући од фигура лешева персонификацију смрти, али с друге стране задржавајући у њој карактеристике неупокојених који устају из својих гробова, омогућио је намерну конфузију, односно, могућност вишеструког значења. Када је његов текст припојен слици плеса смрти, на гробљу цркве светог Павла у Лондону, посматрач је могао да види оно шта му је искуство налагало – уколико је то био неко ко је вољно узимао учешће у плесању са прецима, пред њим се ослобађала визија ужаса насилних мртвих који не допуштају могућност напуштања смртоносног кола; уколико би то пак био неко коме игра није носила такво значење, пред њим би се отварала добро позната прича о пролазности живота и једнакости свих пред лицем смрти. Та намерна неодређеност слике која не говори да ли је у питању фигура преминулог појединаца који се вратио, или пак персонификована смрт, налази своје место и у другим макабристичким темама, исто као део суптилног мењања веровања у повратак неупокојених. Тако се у XV веку често сусрећемо са минијатурама у молитвеницима где на приказима легенде о *Три жива и три мртва* умрли не упућују савете младићима, већ их лове и убијају стрелама и копљима. Овако илуминирана *Легенда* често се интерпретира као слика „изненадне“, „неприпремљене“ и „лоше смрти“,[77] где није у потпуности јасно да ли су лешеви смрт или мртви устали из гробова. Уверен сам да је та „нејасноћа“ последица дугог, упорног и добро осмишљеног „програма“ цркве да преобрази одређена веровања у свести људи.

Ако се запитамо, с друге стране, због чега Лидгејт није превео *danse macabre* као *Макабреов*, *макабристички*, или једноставно *macabre плес*, одговор додатно потврђује претпоставку да је име потекло из неког локалног веровања популарног међу народом у Француској, јер реч тиме не би имала никакво значење у Енглеској оног доба, и самим тим не би користила Лидгејту. *Макавејски лов* заиста јесте забележен као локална варијанта *дивљег лова.*[78]

И најзад, ако се сетимо Ле Феврового стиха „Je fis de Macabré la dance“, чини се да је стварно реч о метафори састављеној након прележане тешке болести која би сугерисала да је песник „плесао са мртвима“, односно, био на самој ивици смрти.

Литература

Baltrušaitis, J. (1991). *Fantastični srednji vijek*, Sarajevo: Svjetlost.

Caciola, N. (1994*). Discerning spirits: Sanctity and possession in the later Middle Ages. (Volumes I and II)*, Ph.D. dissertation, University of Michigan.

Caciola, N. (1996). Wraiths, Revenants and Ritual in Medieval Culture, *Past & Present* 152, 3-45.

Camille, M. (1993). *Mouths and Meanings: Towards an Anti-Iconography of Medieval Art*, u: Iconography at the Crossroads, Cassidy, B. ed., Princeton: Princeton University, 43-58.

Clark, J. M. (1950). The Dance of Death in Medieval Literature: Some Recent Theories of Its Origin, *The Modern Language Review* Vol. 45, No. 3, 336-345.

[77] C. Yvard, *Death Illuminated: Representations of Mortality in Books of Hours*, Irish Arts Review Yearbook 18 (2002), 114-123, 118.

[78] Ž. Delimo, *op. cit.,* 104. Подсетио бих: варијанта која сугерише да је *дивљи лов* испуњена новим значењем у том локалном облику. Плес на гробљима, с друге стране, није локалана карактеристика, већ је представљао проблем цркве широм западне Европе.

Delimo, Ž. (1986). *Greh i strah I: Stvaranje osećanja krivice na Zapadu od XIV do XVIII veka*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada: Dnevnik.
Dibi, Ž. (1989). *Vreme katedrala*, Beograd: Nolit.
Eisler, R. (1948). Danse Macabre, *Traditio* 6, 187-225.
Finucane, R. C. (1981). *Sacred Corpse, Profane Carrion: Social Ideals and Death Rituals in the later Middle Ages*, u: Mirrors of Mortality: Studies in the Social History of Death, Whaley, J. ed., New York: St. Martin's Press, 40-60.
Gertsman, E. (2003). The Dance of Death in Reval (Tallinn): The Preacher and His Audience, *Gesta* Vol. 42, No. 2, 143-159.
Gurevič, A. (1987). *Problemi narodne kulture u srednjem veku*, Beograd: Grafos.
Geary, P. J. (1994). *Living with the Dead in Middle Ages*, Ithaca, London: Cornell University Press.
Geary, P. J. (2001). Peasant Religion in Medieval Europe, *Cahiers d'Extrême-Asie* 12, 185-209
Gilchrist, R. (2008). Magic for the Dead? The Archaeology of Magic in Later Medieval Burials, *Medieval Archaeology* 52, 119-159.
Le Gof, Ž. (1992). *Nastanak čistilišta*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
Le Gof, Ž. (2010). *Da li je Evropa stvorena u srednjem veku?*, Beograd: Clio.
Le Gof, Ž. (2010). *Srednjovekovna civilizacija Zapadne Evrope*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
Guerry, L. (1950). *Le theme du "Triomphe de la Mort" dans le peinture italienne*, Paris: G.-P. Maisonneuve.
Hojzinga, J. (1991). Хојзинга, Ј. *Јесен средњега века*, Нови Сад: Матица српска.
Howard, D. (2007). *Venice and Islam in the Middle Ages: Some Observations on the Question of Architectural Influence*, u: Late Antique and Medieval Art of the Mediterranean World, Hoffman, E. R. ed., Oxford: Blackwell, 389-404.
Историја приватног живота II: Од феудалне Европе до ренесансе, Аријес, Ф., Диби, Ж. приредили (2001). Београд: Clio.
James, M. (1983). Ritual, Drama and Social Body in the Late Medieval English Town, *Past & Present* 98, 3-29.
Kinch, A. (2008). Image, Ideology, and Form: The Middle English "Three Dead Kings" in Its Iconographic Context, *The Chaucer Review* Vol. 43, No. 1, 48-81.

Lecouteux, C. (2009). *The Return of the Dead: Ghosts, Ancestors, and the Transparent Veil of the Pagan Mind*, Rochester, Vermont: Inner Traditions.
Male, E. (1986). *Religious Art in France, The Late Middle Ages. A Study of Medieval Iconography and Its Sources*, Princeton: Princeton University Press.
Oosterwijk, S. (2004). Of Corpses, Constables and Kings: The Danse Macabre in Late Medieval and Renaissance Culture, *Journal of the British Archaeological Association* 157, 61-90.
Oosterwijk, S. (2008). Of Dead Kings, Dukes and Constables: The Historical Context of the Danse Macabre in Late Medieval Paris, *Journal of the British Archaeological Association* 161, 131-162.
Park, K. (1995). The Life of the Corpse: Division and Dissection in Late Medieval Europe, *Journal Of The History Of Medicine And Allied Sciences* 50, 111-132.
Schmitt, J. C. (1998). *Ghosts in the Middle Ages: The Living and the Dead in Medieval Society*, Chicago: University of Chicago Press.
Simpson, J. (2003). Repentant Soul or Walking Corpse? Debatable Apparitions in Medieval England, *Folklore* Vol. 114, No. 3, 389-402.
Stanford, C. A. (2007). The Body at the Funeral: Imagery and Commemoration at Notre-Dame, Paris, about 1304-18, *The Art Bulletin* Vol. 89, No. 4, 657-673.
Storck, W. F. (1912). Aspects of Death in English Art and Poetry-I, *The Burlington Magazine for Connoisseurs* Vol. 21, No. 113, 249-256.
Watkins, C. (2004). "Folklore" and "Popular Religion" in Britain during the Middle Ages, *Folklore* Vol. 115, No. 2, 140-150.
Yvard, C. (2002). Death Illuminated: Representations of Mortality in Books of Hours, *Irish Arts Review Yearbook* 18, 114-123.

CULTURAL ETYMOLOGY OF THE WORD *MACABRE*

Summary

This paper examines five hypotheses on the etymology of the word *macabre*, with special emphasis on the name of Judas Maccabeus. It is argued that the *chasse Maccabée*, a variation of the Wild Hunt, had quite similar meaning, in minds of common folk, as the circle dance performed in a cemetery. They both encouraged unorthodox bounds with the departed members of community, promising fertility and prosperity. Church tried to transform the original meaning of those beliefs through the representations of danse macabre in the parish churches of the rural communities. The benevolent circle dance, danced with ancestors, was transformed into a sinister one, where people were dragged in by putrefied corpses. By attaching the name of *chasse Maccabée* to the *Danse*, Church altered the original meaning of the word, along with the essence of the dance itself, and it became the adjective that we know today. When John Lydgate was translating the famous poem into English, he did not use the word *macabre* because it came from the local belief, and had no meaning for Englishmen of the same period.

Keywords: macabre, Saint Macarius, Judas Maccabeus, Dance of Death, Legend of the Three Living and the Three Dead

Jakov Đorđević
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filozofski fakultet
jakovdj@gmail.com

Dunja Živanović

SRPSKA KULTURA U OKVIRU KULTURNIH MODELA I MAPA SVETA[1]

Ovaj rad istražuje načine na koje je srpska kultura opisana u okviru postojećih teorijskih modela kulture. Modeli koji u sebi sadrže informacije o srpskoj kulturi i čiji je pregled dat u ovom radu jesu modeli Hofstedea (2001), Trompenara i Hamden-Tarnera (1997), Švarca (2008) i Ingleharta (2000). Svaki od modela ističe različite vrednosti kao temelje kulture i stoga predstavlja posebnu perspektivu iz koje se srpska kultura može proučavati i upoređivati sa drugim kulturama sveta. Ovi modeli, odnosno mape kulture otvaraju zanimljiv prostor za analizu i objašnjenja kulturnih fenomena i mogu se koristiti kao dragocena teorijska osnova u istraživanjima.

Ključne reči: kultura, srpska kultura, modeli kulture

1. UVOD

Ukoliko želimo da proučavamo ono što Triandis (2002: 1) naziva *subjektivnom kulturom*, u fokusu našeg istraživanja ne nalaze se očigledne manifestacije kulture, kao što su, na primer, kulturni spomenici, običaji ili pravni sistem jedne zajednice, već dubinske vrednosti koje odlikuju život u jednoj sredini i koje nisu vidljive na prvi pogled. Benet (1998: 3) ovu vrstu kulture naziva *kultura sa malim početnim slovom (Lower-Case culture)* i razlikuje je od *kulture sa velikim početnim slovom (Upper-Case culture),* koja kao i Triandisov pojam *materijalne kulture* (2002: 1) označava konkretne tvorevine i institucije.

Paradoks u istraživanju subjektivne kulture jedne zajednice je činjenica da je posebno teško istraživati vrednosti sopstvene kulture, uprkos tome što je sasvim jasno da nijednu kulturu ne možemo poznavati bolje od one kojoj pripadamo. Međutim, u vrednosti svoje nacionalne kulture potpuno smo uronjeni - one predstavljaju temelje našeg načina razmišljanja i svakodnevnog funkcionisanja, koje vrlo retko preispitujemo. Zato nam je potreban naučni aparat, odnosno sistem univerzalnih parametara na osnovu kojih možemo da sagledamo svoju kulturu i da uočimo po čemu se ona razlikuje od ostalih kulturnih sistema. U ovu svrhu koriste se teorijski modeli kulture – konstrukti koji nude odgovor na to koje dimenzije čine kulturu, kao i okvir za poređenje različitih kultura. Modeli predstavljaju teorijski okvir za istraživanja, odnosno oruđe pomoću kog se mogu interpretirati pojedinačne kulturne pojave i fenomeni, te stoga predstavljaju dragocenu osnovu za istraživanja.

Modeli u koje su uključeni podaci o srpskom kulturnom sistemu su oni do kojih su u svojim istraživanjima došli Hofstede (2001), Švarc (2008), Inglehart (2000), Trompenar i Hamden-Tarner, 1997). Kao i ostali modeli kulture i ova četiri ispituju koje su to osnovne dimenzije kulture na osnovu kojih se kulture sveta mogu istraživati i upoređivati. Institucije kulture takođe su relevantne i proučavane, ali se u okviru ovih teorija uvek posmatraju kao nešto što je rezultat, manifestacija dubinskih vrednosti. Ukoliko iz lingvistike pozajmimo termin Noama Čomskog, pravni, politički, socio-ekonomski ili obrazovni sistem jedne zajednice, pripadali bi *površinskoj strukturi*, dok bi nas kao istraživače kulture zanimalo iz čega ovakva struktura proizilazi i koji sistem pravila i principa leži u njenoj osnovi.

Modeli kulture su konstrukti koji se međusobno razlikuju. Iako se modeli koji prikazuju Srbiju na kulturnoj mapi sveta poklapaju u shvatanju i definisanju pojma kulture, razlikuju se u aspektima koje stavljaju u prvi plan kompleksne slike univerzuma kulture. Hofstedeova definicija jedna je od najčešće citiranih. Hofstede definiše kulturu kao „kolektivno programiranje uma koje razlikuje jednu grupu ili ka-

[1] Ovaj rad je deo istraživanja koja se izvode na projektu 178018 *Društvene krize i savremena srpska književnost i kultura: nacionalni, regionalni, evropski i globalni okvir*, koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

tegoriju ljudi od druge." (2001: 9)[2] Švarc (2008, 2009), s druge strane, kulturu posmatra kao konstrukt, latentnu varijablu koja egzistira izvan pojedinaca i koja se može metaforično predstaviti kao presa ili kalup. Po njegovom mišljenju, kultura predstavlja „presu kojoj su pojedinci izloženi time što žive u konkretnim društvenim sistemima (2008: 128)." Ova presa ima različite pojavne oblike, kao što su na primer, društvena očekivanja, jezičke kategorije i drugi elementi koji oblikuju način na koji ljudi razmišljaju i delaju. Švarcov pojam *prese* srodan je Hofstedeovom (2001) pojmu *programa*, ali se razlikuju po tome što Švarc smatra da kultura u ovom smislu postoji izvan pojedinca. Trompenar kulturu posmatra primarno kao „način na koji ljudi rešavaju probleme (Trompenaars and Hampden-Turner, 1997: 6) Ovaj stav dele i drugi istraživači. Švarc tako razmatra koji su to društveni problemi ključni i iz njih izvodi dimenzije kulture, što se poklapa sa Hofstedeovom hipotezom (2001: 29) da je svaka od dimenzija kulture u njegovom modelu zasnovana na osnovnim pitanjima sa kojima se društvena zajednica suočava.

Način na koji članovi jedne kulturne zajednice, u ovom slučaju srpske nacionalne kulture, rešavaju osnovna društvena pitanja, određen je kulturnim vrednosnim orijentacijama (Hofstede, 2001; Trompenaars and Hampden-Turner 1997), odnosno naglaskom na određenoj vrednosti (Schwartz, 2008). Različita društva na različit način rešavaju ove probleme i ovo je zapravo glavno objašnjenje za postojanje kulturnih razlika. Suštinske razlike postoje na nivou dubinskih vrednosti, odnosno pristupa rešavanju osnovnih problema, koji variraju od jedne do druge zajednice. Tako, na primer, srpska nacionalna kultura spada u grupu kultura koje prednost daju vrednosnoj orijentaciji *kolektivizam* (Hofstede 2001), jer obaveze pojedinca prema okruženju, odnosno grupi kojoj pripada obično imaju jači uticaj od njegovih individualnih težnji.

Sva četiri teorijska modela prikazana u ovom radu nacionalne kulture posmatraju kroz prizmu vrednosnih orijentacija. Ono po čemu se razlikuju jeste koji su to društveni problemi izdvojeni kao glavni i koje su to vrednosne orijentacije koje rukovode ponašanjem pripadnika kulturne zajednice. Važno je naglasiti da ovaj rad ne daje evaluaciju modela niti procenjuje njihovu adekvatnost za opisivanje kulturnih vrednosti srpske nacionalne kulture. Oni se u ovom radu smatraju ravnopravnim i jednako vrednim oruđem za istraživanje i analizu, jer zahvaljujući razlikama svaki model osvetljava druge aspekte kulture.

2. KULTUROLOŠKI PROFIL SRBIJE

2.1. Hofstedeov model

Jedno od najcitiranijih dela u oblasti kulturnih studija i društvenih nauka uopšte jeste delo *Culture's Consequences* (2001) Herta Hofstedea, najuticajnijeg istraživača kulture i njenih dimenzija. Tokom svog rada za kompaniju IBM, Hofstede je sproveo istraživanje stavova zaposlenih u 72 zemlje, na 20 jezika i analizirao je razlike koje postoje među ispitanicima u različitim zemljama. Ova velika baza podataka nastajala je između 1967. i 1973. godine i u nju su uključeni podaci iz bivše Jugoslavije. Kada se Jugoslavija 1991. raspala, Hofstede je ponovo analizirao podatke koje je imao i razvrstao ih po zemljama, te se podaci u ovoj studiji sada mogu naći odvojeno za Srbiju, Hrvatsku i Sloveniju.

Hofstede je na osnovu serije kompleksnih statističkih analiza prikupljenih podataka došao do zaključka da se kulture mogu porediti u okvirima sledećih dimenzija:

Distanca moći odnosi se na načine na koje društva tretiraju nejednakost, koja postoji na različitim nivoima: fizičkih i mentalnih karakteristika, društvenog statusa i prestiža, bogatstva, moći, zakona i pravila (Hofstede 2001: 79-80). Ova dimenzija je definisana kao „stepen u kom manje moćni članovi institucija i organizacija u jednoj zemlji očekuju i prihvataju nejednaku raspoređenost moći." (Hofstede 2001: 98) U zemljama sa malim indeksom distance moći veruje se da svi treba da imaju ista prava i što više nezavisnosti, bez obzira na poreklo ili poziciju u okviru sistema (porodica, kompanija, škola i sl.). U zemljama sa velikim indeksom ove dimenzije kulture veruje se da pojedinci po svojoj prirodi nisu i ne mogu biti jednaki. Ovakve kulture karakteriše velika zavisnost od autoriteta i jasno definisana pozicija pojedinca na lestvici

[2] Sve citate koji su u literaturi na engleskom prevela je autorka rada.

moći.[3] U prvobitnoj studiji pokazalo se da Jugoslaviju karakteriše visoka vrednost, tačnije da je od pedeset zemalja ona na dvanaestom mestu (Hofstede 2001: 87). Nakon što je Hofstede rezltate podelio na pojedinačne zemlje bivše Jugoslavije, pokazalo se da Srbija ima najvišu vrednost na ovoj skali od sve tri zemlje.

Druga dimenzija nacionalne kulture je *izbegavanje neizvesnosti,* koje je po Hofstedeovom mišljenju nešto sa čim se suočavaju sva društva i način na koji sa ovim problemom izlaze na kraj je kulturološki uslovljen. Hofstede ovu dimeziju definiše kao „stepen u kom se članovi jedne kulture osećaju ugroženim pred nesigurnim i novim situacijama." (Hofstede 2001: 161) U društvima koja karakteriše jako izbegavanje neizvesnosti postoji izražena potreba za jasnom strukturom, kao i tendencija da se izbegnu sve nove i višesmislene situacije. Na suprotnom polu ove dimenzije nalaze se kulture u kojima se nesigurnost smatra inherentnim elementom života i prihvata se sa manje strepnje, što kao rezultat ima veću toleranciju na neodređene i rizične situacije i spremnost da se preuzmu rizici. (Hofstede 2001: 161; 2002: 105, 109)[4] Zanimljivo je da je srpska kultura vrlo blizu prvom polu. Na osnovu Hofstedeovih rezultata samo je u osam zemalja sveta ova dimenzija izraženija nego u bivšoj Jugoslaviji.

Treća dimenzija kulture zasniva se na odnosu između pojedinca i kolektiviteta. U društvima u kojima dominira *individualizam* veze među pojedincima su slabije i od ljudi se očekuje da brinu samo o sebi samima i najužoj porodici (Hofstede 2001: 225). Visoko se vrednuje nezavisnost pojedinca od institucija i organizacija, a ključnim faktorom uspeha smatraju se lične sposobnosti. Na suprotnom polu nalaze se *kolektivistička* društva, u kojima su „ljudi od rođenja integrisani u jake, kohezivne grupe, koje ih štite u zamenu za bezuslovnu lojalnost." (Hofstede 2001: 225) Identitet je u ovim društvima primarno utemeljen u društvenoj zajednici i postoji jaka emocionalna zavisnost od institucija i organizacija. Podaci pokazuju da Srbija spada u kolektivističke kulture. Međutim, postoji još dvadeset zemalja sa podjednako jakim ili jačim kolektivizmom, što znači da je srpska kultura nedge na sredini, iako bliža kolektivizmu nego individualizmu (Hofstede 2001: 225).

Četvrta dimenzija na osnovu koje se kulture mogu opisivati i porediti jeste dimenzija koju Hofstede naziva *muške vrednosti - ženske vrednosti*. Problem sa kojim se društva suočavaju je „koje implikacije biološke razlike između polova imaju na emocionalne i društvene uloge rodova." (Hofstede 2001: 279) U društvima sa izraženim muškim vrednostima, rodne uloge jasno su podeljene: od muškaraca se očekuje da budu snažni, da umeju da se nametnu i da se fokusiraju na ostvarivanje materijalnih ciljeva, dok se od žena očekuje da budu nežne, skromne i pažljive. U društvima sa izraženim ženskim vrednostima ne postoji ovakva jasna podela uloga. I od muškaraca i od žena se očekuje da budu „skromni, pažljivi i da se bave kvalitetom života." (Hofstede 2001: 297) Interesantno je da samo pet zemalja sveta ima jače izražene ženske vrednosti nego što je to slučaj u Jugoslaviji (Hofstede 2001: 286). Na intuitivnom nivou ideja da je srpska kultura „ženska" kosi se sa svakodnevnim iskustvom koje karakteriše muška dominacija u većini društvenih sfera. Međutim, muške vrednosti i ženske vrednosti ne impliciraju dominaciju jednog od polova i ne treba ih mešati s rodnom ravnopravnošću. Ova dimenzija kulture odnosi se na stepen u kom društva stavljaju naglasak na ono što se tradicionalno smatra muškim vrednostima, kao što su ambicioznost, takmičarski duh, težnja za dominacijom i odlučnost, odnosno tipično ženskim vrednostima, kao što je na primer solidarnost.[5] Iskustvo pripadnika srpske kulture potvrđuje da u srpskom društvu, među pripadnicima oba roda, ipak jesu naglašenije ženske vrednosti, ali bi svakako valjalo dalje istražiti u kojoj meri.

Isprva se Hofstedeov model sastojao iz samo ove četiri dimenzije. Međutim, postojala je sumnja da je ovaj model previše obeležen zapadnjačkim načinom razmišljanja i da možda nije adekvatan instrument kada se ispituju i upoređuju kulture koje ne pripadaju zapadnoj civilizaciji. Zato su Majkl Haris Bond i njegove kineske kolege sastavili upitnik koji se po svom sadržaju namerno razlikuje od onoga što bi bilo tipično za zapadnu civilizaciju i sproveli istraživanje širom sveta, u azijskim i nea-

[3] Za detaljnu listu vrednosti i stavova karakterističnih za kulture sa visokim i niskim indeksom distance moći vidi: Hofstede, 2001: 96, 98, 107, 108.

[4] Za detaljniji opis društvenih normi u kulturama sa visokim i niskim stepenom izbegavanja neizvesnosti vidi: Hofstede, 2001: 160-161.

[5] Za detaljan opis društvenih normi u kulturama sa izraženim muškim ili ženskim vrednostima vidi: Hofstede, 2001: 306, 312, 318.

zijskim zemljama. Rezultati su pokazali da postoje četiri dimenzije, ali nije bilo dokaza da je jedna od njih izbegavanje neizvesnosti. Umesto ove dimenzije ustanovljeno je da postoji nova dimenzija, koju je Bond nazvao *konfučijanski radni dinamizam*, a koju je Hofstede kasnije usvojio kao petu dimenziju kulture pod nazivom *kratkoročna – dugročna orijentacija.* Dugoročnu orijentaciju karakteriše vrednovanje osobina orijentisanih na nagrade koje će doći u budućnosti, na primer, istrajnosti i štedljivosti, dok je za kratkoročnu orijentaciju karakteristično da se vrednuju osobine u vezi sa prošlošću i sadašnjošću kao što su poštovanje tradicije, čuvanje dostojanstva i ispunjavanje društvenih obaveza (Hofstede 2001: 359). Nažalost, zasad nema podataka gde je Srbija u odnosu na druge kulture kada je ova dimenzija u pitanju.

Iako su se nakon Hofstedeovog pojavili mnogi drugi modeli kulture (Švarcov, Triandisov, Trompenarov, Inglehartov, itd.), njegov model i rezultati ostali su standard na osnovu kog se procenjuje validnost svakog novog rada u oblasti kulture i kulturnih razlika. Hofstedeov model poslužio je kao osnova za nekoliko studija srpskih autora koji su ispitivali vezu između dimenzija nacionalne srpske kulture i nekih konkretnih fenomena, kao što su tipovi vođstva (Mojić 2003), organizaciona struktura (Janićijević 2003), menadžment ljudskih resursa (Bogićević-Milikić and Janićijević 2009) i učenje engleskog kao stranog jezika (Vlaisavljević 2008). Zaključci ovih studija pokazuju da iako je Hofstedeov model adekvatan kao okvir za istraživanje i analizu, poziciju Srbije na Hofstedeovoj mapi kultura ipak treba uzeti s dozom rezerve. Na primer, Vlaisavljević (2008) je zaključila da su u Srbiji ženske vrednosti manje naglašene nego u Britaniji, što je obrnuto od onoga što pokazuju rezultati iz Hofstedeove tabele za ovu dimenziju. Drugi primer je Janićijevićeva studija (2003) koja sugeriše da u proučavanju kulturnih fenomena nije ispravno primenjivati Hofstedeove dimenzije kao pojedinačne, međusobno nezavisne varijable, već je potrebno da se u istraživanju nacionalne kulture sve dimenzije uzmu u obzir kao sistem međusobno zavisnih elemenata. Ovi radovi predstavljaju značajan doprinos opisu kulturološkog profila Srbije i svakako ih treba imati u vidu kao dragocen izvor informacija uz originalnu Hofstedeovu studiju.

2.2. Švarcova mapa nacionalnih kultura

Još jedna mapa nacionalnih kultura na kojoj se može pronaći Srbija delo je profesora Šaloma H. Švarca (2008), koji je identifikovao sedam vrednosnih orijentacija na osnovu kojih je moguće opisati kulture sveta i objasniti mnoge društvene fenomene, posmatrajući ih kroz prizmu odnosa sa dubinskim vrednostima kulture. Švarcov sistem kulturnih vrednosti zasnovan je na pretpostavci da postoji nekoliko problema koje društva moraju da reše:

- odnos pojedinca i grupe
- kako obezbediti odgovorno ponašanje ljudi koje je vezni element u društvenom tkivu
- kako raspolagati ljudskim i prirodnim resursima

Svaki od ovih problema ima jednu bipolarnu vrednosnu orijentaciju koja mu leži u osnovi i koja reguliše funkcionisanje u toj životnoj sferi (Schwartz, 2009):

1. *autonomija - konzervativizam (autonomy – embeddedness)*
2. *egalitarijanizam – hijerarhija (egalitarianism – hierarchy)*
3. *ovladavanje – harmonija (mastery – harmony)*

Važno je imati na umu da ovi koncepti nisu samo dve ekstremne kategorije u koje se kulture mogu svrstati. Oni su parovi „polarnih alternativa" (2008: 8), između kojih postoji čitav niz mogućnosti, u zavisnosti od toga u kojoj meri u kulturi postoji naglasak na jednoj ili drugoj orijentaciji. Švarc je istraživanje sproveo u 67 zemalja i 70 različitih kulturnih zajednica, među kojima je i Srbija. Rezultati su dali mapu svetskih kultura, raspoređenih duž tri osnovne ose kulture. Mapa daje informacije o tome koliko neka kultura naglašava jednu ili drugu orijentaciju i prikazuje gde kulture stoje jedna u odnosu na drugu. Mesto jedne nacionalne kulture na mapi, kao i na Hofstedeovim skalama, nije apsolutno, već relativno u odnosu na druge kulture. Tako i položaj srpske kulture na mapi opisuje njene vrednosti i omogućuje nam da je uporedimo sa kulturama drugih nacionalnih zajednica.

U kulturama koje naglašavaju *autonomiju* čovek se smatra nezavisnim i podstaknut je da „gaji i izražava lične sklonosti, osećanja, ideje i sposobnosti, kao i da traži smisao u svojoj jedinstvenosti.” (2008: 7) Švarc je identifikovao dva tipa autonomije. *Intelektualna autonomija* znači da se pojednici drže svojih nezavisnih ideja i intelektualnih usmerenja, te se u ovakvim kulturama vrednuju široki pogledi na svet, radoznalost i kreativnost (2008: 7). *Afektivna autonomija* znači da se pojedinci podstiču da tragaju za afektivnim pozitivnim iskustvima, kao što je zadovoljstvo ili uzbuđenje. Suprotan pol ove dimenzije je *konzervativizam,* definisan kao kulturološki naglasak na „održavanju *statusa quo* i ograničavanju postupaka i namera koje bi mogle da ugroze solodarnost grupe i ustaljeni poredak.” (2008: 7) Dominantne vrednosti u ovim kulturama su društveni poredak, poštovanje tradicije, sigurnost, poslušnost i mudrost (2009:4). Srbija se duž ove ose nalazi negde u sredini, ali ipak bliže polu afektivne autonomije, nego intelektualne autonomije. Zadovoljstvo kao cilj jeste visoko vrednovano u srpskoj kulturi i moguće je da je to objašnjenje zašto Srbija vrlo često privlači pripadnike drugih kultura kao destinacija poznata po „dobrom provodu.” Pozicija Srbije u odnosu na druge zemlje pruža nam mogućnost da postavimo hipoteze o tome kako je vide pripadnici drugih kultura. Tako je, na primer, srpska kultura u odnosu na nemačke standarde vrlo kolektivistička, dok iz perspektive pripadnika egipatske kulture Srbiju odlikuje individualizam.

Egalitarijanizam i hijerarhija su polovi dimenzije koja za cilj ima očuvanje društvenog tkiva (2008: 7). U kulturama sa jakim egalitarijanizmom ljudi sebe smatraju jednakima, prvenstveno po tome što dele osnovna ljudska interesovanja i potrebe i očekuje se da rade na dobrobiti drugih. Vrednuju se jednakost, socijalna pravda, čast, odgovornost i pomoć drugome. U kulturama bližim polu hijerarhije, postoji struktura dodeljenih uloga koja obezbeđuje produktivno i odgovorno ponašanje. Uloge pojedinaca definisane su njihovim položajem u hijerarhiji i primeri vrednosti koje Švarc ističe kao tipične vrednosti za ovakvu kulturu su društvena moć, autoritet, bogatstvo i učtivost (2008: 7). Švarcovi rezultati pokazuju da Srbija ne pripada nijednom od ekstrema. Egalitarijanizam je u Srbiji jači nego u Rusiji ili Turskoj, ali znatno slabiji nego u Norveškoj, Španiji iili Belgiji, te bi pripadnici ove tri kulture verovatno rekli da društvene interakcije u Srbiji diktira snažna hijerarhija i da ona definiše status pojedinca.

Slika 1. Švarcova mapa kultura. Preuzeto iz: Schwartz, S. H. (2008). *Cultural Value Orientations: Nature and Implications of National Differences.* Moscow: State University Higher School of Economics Press (str. 65).

Harmonija i ovladavanje odnose se na način na koji se upravlja ljudskim i prirodnim resursima. Harmonija znači da je važnije uklopiti se u svet onakav kakav jeste, nego menjati ga, upravljati njime i eksploatisati ga. Ovladavanje naglašava upravo suprotno – visoko se vrednuju nametljivost i ambicioznost, a od pojedinaca se očekuje da vladaju sredinom i da je menjaju (2008: 9). Švarcovi rezultati pokazuju da je srpska nacionalna kultura bliže polu ovladavanja, nego harmonije. Ono što je zanimljivo jeste da su zemlje bliske na geografskoj mapi, na Švarcovoj mapi kulutre često vrlo udaljene jedne od drugih. Takav je slučaj, na primer, sa Srbijom i Slovenijom kada je reč o ovoj dimenziji kulture. Kao što je to slučaj i sa prethodnom dimenzijom, izraženost ove dimenzije u srpskoj kulturi zavisi od perspective iz koje se ova kultura posmatra. Zemlja sa najizraženijom kulturnom orijentacijom ovladavanja je SAD, te iz ove perspektive može delovati da pripadnicima srpske kulture nedostaju ambicije i inicijativa.

2.3. Trompenarov i Hamden-Tarnerov model vrednosnih orijentacija

Podaci o srpskoj kulturi se pored Hofstedeove i Švarcove studije mogu pronaći i u tekstovima Fonsa Trompenara i njegovog saradnika Hamden-Tarnera, koji se takođe bave dubinskim, univerzalnim dimenzijama kulture (1997, 2000). Njihov model se sastoji od sedam dimenzija, koje se razlikuju od onih iz modela Švarca i Hofstedea.

Prva dimenzija kulture koju su Trompenar i Hamden-Tarner identifikovali jeste *univerzalizam – partikularizam (universalism-particularism).* Univerzalistički pristup zasnovan je na uverenju da se „ono što je dobro i ispravno može definisati i uvek primeniti" (Trompenaars and Hampden-Turner 1997: 8), dok partikularizam prednost daje konkretnim okolnostima i odnosima među ljudima. Odgovori koji su u istraživanju dobijeni od pripadnika srpske kulture pokazuju da je srpska kultura izuzetno partikularistička i da primena pravila zavisi od toga na koga pravilo treba da se primeni (1997: 37).

Drugi par orijentacija, *individualizam – komunitarijanizam* (*individualism - communitarianism)* odnosi se na to da li ljudi sebe smatraju nezavisnim pojedincima ili pre svega članovima grupa. Rezultati srpskih ispitanika pokazuju da je naša kultura negde na sredini ove skale i nije blizu nijednog od ekstrema (1997: 55-57).

Treća dimenzija predstavlja stepen u kom je u jednoj kulturnoj zajednici prihvatljivo izražavanje emocija. Neke kulture karakteriše *neutralnost*, dok druge obeležava *afektivnost (neutral – emotional).* Nažalost, u studiji nema podataka o tome koji položaj srpska kultura zauzima na ovoj skali.

Specifičnost – difuznost je još jedan par kulturoloških orijentacija koji oblikuje odnose među ljudima. Jedna mogućnost je da smo sa drugim ljudima povezani u jasno određenim sferama života i na određenim nivoima ličnosti, dok je druga mogućnost da se sa drugima povezujemo difuzno, istovremeno u različitim oblastima života i na različitim nivoima ličnosti. U konkretnom istraživanju, Trompenar i Hamden-Tarner (1997) ispitivali su koliko su povezani poslovni i privatni život. U kulturama koje karakteriše specifičnost ove dve sfere strogo su odvojene, dok je u „difuznim" kulturama to gotovo nezamislivo. Tabela za ovu nacionalnu dimenziju pokazuje da je srpska kultura najdifuznija od svih kultura obuhvaćenih istraživanjem (1997: 55-57).

Peta dimenzija nosi naziv *postignuće – pripisivanje* (*achievement – ascription*). Postignuće znači da društveni status čoveka zavisi od onoga što je postigao, dok pripisivanje znači da je pojedincu status dodeljen rođenjem, srodstvom, godinama, polom, školskim diplomama i ličnim vezama (1997: 9). Srpska kultura nalazi se negde na sredini ove skale.

Pored načina na koji su uređeni odnosi među ljudima, ono što takođe predstavlja temelj kulture je način na koji društva percipiraju koncept vremena. Neke kulture karakteriše *sekvencijalnost,* dok su druge *sinhronijske (sequential – synchronic).* Ovo znači da se u nekim kulturama vreme percipira kao linija sastavljena od tačaka i događaji se odvijaju po fazama, u jasnom nizu. U nekim drugim kulturama, pak, ljudi paralelno rade više stvari i percepcija vremena je mnogo difuznija (1997: 123-124). Nije istraženo gde je Srbija na ovoj skali, ali Trompenarova i Hamden-Tarnerova studija sadrži podatke o elementu kulture nazvanom *horizont vremena* (1997: 126). Pripadnici nekih kultura na umu imaju širi vremenski kontekst i dugoročne ciljeve, dok je u nekm drugim kulturama u fokusu najviše neposredna prošlost i neposredna, bliska budućnost. Podaci pokazuju da srpska kultura ima prilično dalek horizont vremena, i vrlo je bliska prvom polu dimenzije.

Poslednja dimenzija koja po mišljenju Trompenara i Hamden-Tarnera definiše kulturu jeste način na koji se pripadnici kulture odnose prema prirodi. Neke kulture počivaju na uverenju da ljudi mogu i treba da kontrolišu prirodnu okolinu. S druge strane, postoje i kulture u kojima se veruje da je čovek deo prirode i da mora da se prilagođava njenim zakonima i silama. U prvom slučaju smatra se da je izvor vrline u samom pojedincu, dok u drugom slučaju vrlina potiče iz prirodnih ritmova, međusobnih odnosa i snage prirode (2000: 234). Iako Trompenar i Hamden-Tarner nisu u studiju uključili podatke o Srbiji, ova dimenzija praktično je istovetna sa Švarcovom dimenzijom *harmonija – ovladavanje*, te se može pretpostaviti da bi podaci o Srbiji i ovde bili vrlo slični, odnosno da je pripadnicima srpske kulture bliži princip kontrolisanja, nego prilagođavanja prirodi.

2.4. Srpska kultura u okviru Inglehartovog modela kulturnih promena

Iako Hofstede, Trompenar i Švarc u nekoj meri uzimaju u obzir činjenicu da se kulture tokom vremena menjaju, oni se prvenstveno bave sinhronijskim opisom kulturne mape sveta. Kulture je, međutim, moguće proučavati i sa dijahronijske tačke gledišta. U jednom od takvih modela, koji su razvili Robert Inglehart i njegove kolege, postoji i prikaz kako se dubinske vrednosti srpske kulture menjaju u vremenu. Srpsko društvo proučavano je, zajedno sa još preko 80 društava širom sveta, u okviru projekta Svetska studija vrednosti (*World Value Survey*), koji vodi Inglehart, a čiji je cilj da istraži način na koji ekonomske i tehnološke promene transformišu osnovne vrednosti i motivaciju ljudi u indrustrijalizovanim društvima.[6] Sprovedeno je pet rundi istraživanja, između 1981. i 2007. godine, što je za rezultat dalo dinamičku kulturnu mapu sveta, koja prikazuje kako se vrednosti nacionalnih kultura razlikuju i u kom se pravcu menjaju.

Kada je Inglehart analizirao podatke na nacionalnom nivou, uočio je velike razlike između kultura i došao je do zaključka da se većina razlika koje postoje među kulturama, tačnije 70 procenata, može objasniti pomoću samo dve dimenzije kulture (Inglehart and Baker 2000: 24-25). Ove dimenzije su:

1. Tradicionalne naspram sekularno-racionalnih vrednosti (Traditional versus Secular-rational values)
2. Vrednosti preživljavanja naspram vrednosti samoizražavanja (Survival versus Self-expression values)

U kulturama bližim tradicionalnom polu više se značaja pridaje religiji, poslušnosti, poštovanju autoriteta i nacionalnom ponosu. U kulturama bližim suprotnom polu ovi elementi su manje važni, a veći je naglasak na nezavisnosti pojedinca. U kulturama u kojima dominiraju vrednosti preživljavanja ljudi prioritet daju ekonomskoj i fizičkoj sigurnosti, dok se na suprotnom polu nalaze kulture u kojima se pažnja posvećuje kvalitetu života, građanskoj i političkoj slobodi i nekonformizmu.

Kako društva napreduju putem demokratizacije i industrijalizacije, približavaju se polu *sekularno-racionalnih vrednosti* i *samoizražavanja.* Ovako se razvijaju i vrednosti u Srbiji:

Godina istraživanja	Rezultat Srbije u okviru Svetske studije vrednosti	
	Tradicionalne/sekularno-raconalne vrednosti	Vrednosti preživljavanja/ samoizražavanja
1995	0.84	-1.05
2000	0.65	-1.03
2005	0.35	-0.62

Tabela 1. Rezultati Srbije u Svetskoj studiji vrednosti.[7]

[6] Detaljnije na: http://www.worldvaluessurvey.org/

[7] Preuzeto sa: http://www.worldvaluessurvey.org/wvs/articles/folder_published/article_base_111 http://www.worldvaluessurvey.org/wvs/articles/folder_published/article_base_111 (15 Apr 2011)

Tabela 1. pokazuje kako naglasak srpske kulture na tradicionalnim vrednostima i vrednostima preživljavanja slabi, čime jačaju racionalne vrednosti i vrednosti samoizražavanja.

Indeksi nacionalnih vrednosti duž ove dve dimenzije kulture dali su mapu kultura sveta (Slika 2). Očigledno je da mapa nije samo kulturološka, već i ekonomska i politička. Ekonomski visoko razvijene nacije nalaze se u gornjem desnom uglu mape. Tako Švedska na obe skale ima najviši rezultat. Indeks Srbije pokazuje da u našoj kulturi dominiraju sekularno-racionalne vrednosti, više nego što je to slučaj u, na primer, SAD ili Irskoj. Položaj Srbije na horizontalnoj osi, međutim pokazuje da je naglasak na vrednostima preživljavanja još uvek jak i da se u manjoj meri ističu nezavisnost i sloboda pojedinca, nekonformizam i slobodno izražavanje.

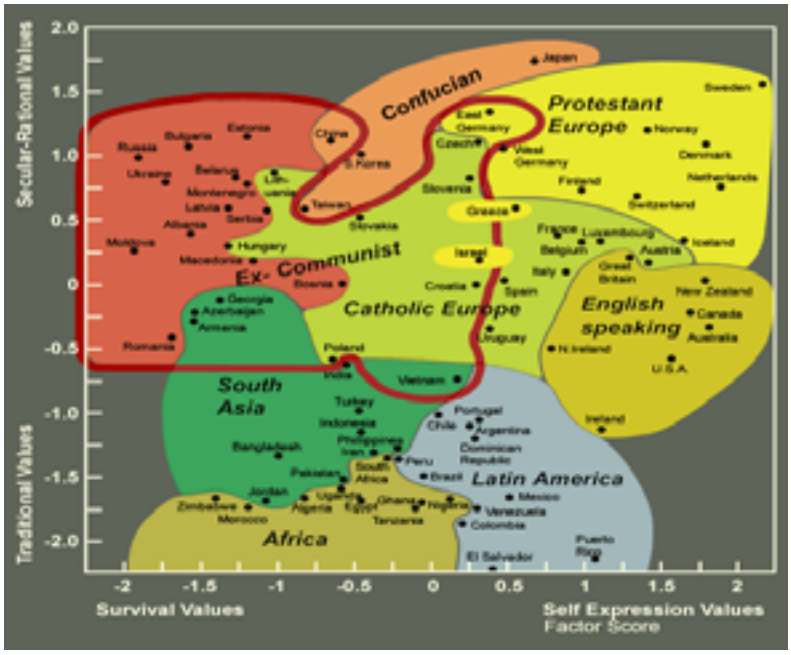

Slika 2. Inglehartova kulturološka mapa sveta[8]

3. ZAKLJUČAK

Kada uporedimo četiri prikazana modela kulture i mesto srpske kulture u njima, primećujemo razlike u tome koje se dimenzije kulture smatraju ključnim. Pošto integrišemo podatke koje nam različiti modeli nude, dobijamo profil srpske nacionalne kulture koji možemo sumirati na sledeći način:

Model	Opis vrednosti srpske nacionalne kulture
Hofstedeov model	• izražena distanca moći • snažno izbegavanje neizvesnosti • umereni kolektivizam • naglasak na „ženskim" kulturološkim vrednostima
Švarcov model	• između autonomije i konzervativizma, sa afektivnom autonomijom izraženijom od intelektualne autonomije • srednja vrednost između egalitarijanizma i hijerarhije • izraženije ovladavanje nego harmonija

[8] Preuzeto sa: http://www.worldvaluessurvey.org/wvs/articles/folder_published/article_base_54 (16 Apr 2011)

Trompenar i Hamden-Tarner	• izrazit partikularizam • srednja vrednost između komunitarijanizma i individualizma • izrazita difuznost • srednja vrednost između postignuća i dodeljivanja statusa • dalek horizont vremena
Inglehart	• umereno izražene sekularno-racionalne vrednosti • umereno izražene vrednosti preživljavanja

Tabela 2. Pregled vrednosti srpske kulture u četiri različita modela

Ako posmatramo kako je srpska kultura okarakterisana u ova četiri modela, vidimo da različiti modeli bacaju svetlo na različite aspekte srpske kulture, čime dobijamo širi i detaljniji kulturološki profil. Poznavanje različitih modela nam omogućuje da jednu kulturu, odnosno kulturološki fenomen, sagledamo iz različitih uglova, čime nam se otvaraju nove mogućnosti u opažanju i istraživanju kulturoloških pojava. Ovakav integrisani kulturološki profil može služiti kao okvir za istraživanje pojedinačnih pojava u srpskoj kulturi, a koje su u vezi sa duboko ukorenjenim vrednostima koje karakterišu društvo u celini.

Ovo je posebno značajano kada istražujemo kulturu kojoj i sami pripadamo i čije vrednosti ne primećujemo jer su deo našeg pogleda na svet. Opažanje i promišljanje uvek su ograničeni sopstvenom kulturološkom perspektivom, odnosno „mentalnim programom" (Hofstede 2001: 9), te nam kao istraživačima kulture zato može biti vrlo teško da primetimo i analiziramo mnoge pojave koje nam se kao pripadnicima te iste kulture čine toliko prirodnim, da ih nikada ne preispitujemo. Stoga su nam dragoceni teorijski okviri koji nam mogu pomoći da sopstvenu kulturu upoznamo i objasnimo i iz drugih uglova.

Razlike među prikazanim modelima kulture sugerišu da je univerzum ljudske kulture toliko kompleksan, da ne postoji nijedan model kojim se mogu obuhvatiti svi njegovi elementi. Zato je važno ne oslanjati se samo na jedan model, već stalno tragati za različitim uglovima gledanja na svoju kulturu. I sam Hofstede, svestan da ne postoji apsolutno neutralna kulturološka perspektiva, kaže da „u opisivanju društvene stvarnosti ne postoji objektivnost; međutim, možemo da se potrudimo da budemo ‚intersubjektivni,' tako što ćemo istraživati i integrisati različite tačke gledišta." (2001: 2) Tako srpsku kulturu možemo sagledavati dijahronijski, pomoću Inglehartovog modela, na primer, ili proučavati principe međuljudskih odnosa oslanjajući se na dimenzuje Trompenara i Hamden-Tarnera, Švarca i Hofstedea. Svaki od ovih modela nudi nam zanimljive uvide i prostor za analizu i interpretaciju, kao i osnovu za poređenje srpske kulture sa drugim kulturama sveta.

Literatura

Bennett, M. J. (1998). Intercultural communication: A current perspective. In: *Basic concepts of intercultural communication: Selected readings*. M. J. Bennett (ed.), Yarmouth, ME: Intercultural Press.

Bogićević Milikić, B. and Janićijević, N. (2009). Cultural divergence and performance evaluation systems: A comparative study of three Serbian companies. *Economic Annals*, 180, 40-55.

Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences*. USA: Sage Publications, Inc.

Hofstede, G. and Hofstede, G. J. (2004). *Cultures and Organizations: Software of the Mind.* New York: McGraw-Hill U.S.A.

Hofstede G.J., Pedersen P.B. and Hofstede, G. (2002). *Exploring Culture: Exercises, Stories and Synthetic Cultures.* USA: Intercultural Press, Inc.

Hofstede, G. and Hofstede, G. J. "Culture" (2 Feb 2011) http://www.geerthofstede.nl/culture.aspx

Inglehart, R. and Baker, W. (2000). Modernization, Cultural Change, and the Persistenceof Traditional Values. *American Sociological Review,* 65, 1, 19-42. (13 Apr 2011) http://my.fit.edu/~gabrenya/cultural/readings/Inglehart-Baker-2000.pdf

Inglehart, R. and Welzel, C. (2005). *Modernization, Cultural Change, and Democracy: the Human Development Sequence*. New York: Cambridge University Press.

Janićijević, N. (2003). Uticaj nacionalne kulture na organizacionu strukturu preduzeća u Srbiji. *Economic Annals, 156, January 2003 - March 2003.* 45-66.

Licht, A., Goldschmidt, C. and Schwartz, S. H. (2003). *Culture Rules: The Foundations of the Rule of Law and Other Norms of Governance.* William Davidson Institute Working Paper Number 605. (10 March 2011) http://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/2027.42/39991/3/wp605.pdf

Mojić, D. (2003). The Influence of National Culture on Organizational Subcultures andLeadership Styles in Serbian Enterprises: An Empirical Analysis. *Sociologija.* XLV, 4. 317-346. (10 Feb 2011)http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0038-0318/2003/0038-03180304317M.pdf

Schwartz, S. H. (2008). *Cultural Value Orientations: Nature and Implications of National Differences.* Moscow: State University Higher School of Economics Press.

Schwartz, S. H. (2009). Culture matters: National Value Cultures, Sources and Consequences. In: *Understanding Culture: Theory, Research and Application.* C.-Y. Chiu, et al. (eds.), New York: Psychology Press. 127-150.

Schwartz, S. H. (2004). Mapping and interpreting cultural differences around the world. In:*Comparing Cultures, Dimensions of culture in a comparative perspective.* H. Vinken, J. Soeters, and P. Ester (eds.), The Netherlands: Brill. 43-73.

Schwartz, S. H. Basic Human Values: An Overview. (13 March 2011) http://segr-did2.fmag.unict.it/Allegati/convegno%207-8-10-05/Schwartzpaper.pdf

Triandis, H. C. (2002). Subjective Culture. *Online Readings in Psychology and Culture, Unit 2*. (10 Feb 2011) http://scholarworks.gvsu.edu/orpc/vol2/iss2/6

Triandis, H. (2004). The many dimensions of culture. *Academy of Management Executive*, 18, 1. (20 March 2011) http://home.sandiego.edu/~pavett/docs/msgl_503/dim_of_cult.pdf

Trompenaars, F. and Hampden-Turner, C. (2000). *Building Cross-Cultural Competence: How to Create Wealth from Conflicting Values.* Yale University Press.

Trompenaars, F. and Hampden-Turner, C. (1997). *Riding the Waves of Culture.* London: Nicolas Brealey Publishing.

Vlaisavljević, A. (2008). Cultural Value Discrepancies in English Language Teaching: A Study of the British and the Serbs. In: *Culture-Bound Translation and Language in the Global Era.* Nikčević-Bartičević, M. Knežević (eds.), Cambridge: Cambridge Scholars Publishing. 95-115.

World Values Survey. 2009. World Values Survey. (15 April 2011) http://www.worldvaluessurvey.org

SERBIAN CULTURE ACROSS MODELS AND MAPS OF CULTURES

Summary

This paper explores the way in which Serbian culture is described in existing models of culture. Models which contain information on Serbian culture and whose overview is given in this paper are the models produced by Hofstede (2001), Trompenaars and Hampden-Turner (1997), Schwartz (2008) and Inglehart (2000). Each model contains a different set of value orientations, which are considered to be the building blocks of culture, and therefore represent different perspectives from which Serbian culture can be explored and compared with other cultures of the world. These models or maps of cultures represent an inspiring tool for analysing cultural phenomena and they can be used as invaluable framework for cultural and cross-cultural research.

Key words: culture, Serbian culture, models of culture

Dunja Živanović
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet, AFS Interkultura Srbija
dunja.zivanovic@yahoo.co.uk

Владимир Ж. Јовановић - Владан Павловић

СТАВОВИ СТУДЕНАТА ФИЛОЗОФСКИХ ФАКУЛТЕТА У НИШУ И ИСТОЧНОМ САРАЈЕВУ О ОДНОСУ ЈЕЗИКА И ИДЕНТИТЕТА

Рад се бави анализом повезаности између језичког, с једне, и националног и индивидуалног идентитета, с друге стране, код студената Филозофског факултета Универзитета у Нишу и Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву, односно разматрањем тога да ли у датој популацији доминирају ставови који се могу сматрати рефлексијом језичког национализма, или они који би представљали израз језичког космополитизма. Уз то, у раду се анализира и заступљеност поменутих ставова у односу на низ демографских варијабли: пол, етничку припадност, образовање родитеља, вероисповест, тип религиозности испитаника и сл. Као инструмент истраживања коришћена је анкета, изведена током летњег семестра академске 2011/2012. године, и то на три компарабилна департмана на сваком од два наведена факултета. Статистичка анализа података (уз помоћ SPSS пакета) показала је да међу демографским варијаблама највећи утицај на ставове испитаника о степену повезаности између наведених слојева идентитета има тип религиозности, а да значајан утицај, поред осталог, може имати и њихов образовно-професионални профил.

Кључне речи: језик, нација, идентитет, језички национализам / језички космополитизам, ставови о односу језичког и националног идентитета

1. УВОД

У европској културно-историјској традицији почев од краја 18. века (и аутора попут Хердера [Herder], Русоа [Rousseau], Фихтеа [Fichte] и времена Француске револуције) присутан је став да језички идентитет није тек један од слојева (индивидуалног и колективног) идентитета, који је равноправан са другим слојевима, већ да му међу различитим слојевима идентитета припада почасно место као „еманацији и огледалу народног духа", гаранту самобитности и просперитета нација које су се формирале у поменуто време (нпр. Бугарски 1996б: 121–161 и Бугарски 2002: 171–176). Отуда популарно веровање, које емпиријске чињенице најчешће заправо демантују, али које је и поред тога и данас присутно и у нашем друштву (на пример у ставовима крајње десних организација у Србији, а и у ширим лаичким круговима), да се може говорити о „светом тројству" језика, нације и државе, односно њиховој суштинској повезаности и међузависности, најчешће у односу један језик – једна нација – једна држава.

У том смислу, основни циљ рада је да испита да ли на изабраном узорку студената Филозофског факултета Универзитета у Нишу (у даљем тексту ФФУН) (са департмана за англистику, социологију и историју), и Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву (у даљем тексту ФФУИС) (такође са департмана за англистику, социологију и историју) преовлађују ставови о тесној повезаности између језичког и националног идентитета, односно да ли у датој популацији доминирају ставови који се могу сматрати експресијом језичког национализма, или они који би се могли окарактерисати као израз језичког космополитизма, као и да размотри могућу повезаност таквих ставова са неколико демографских варијабли. Студентска популација изабрана је јер се од ње очекује да буде интелектуални предводник нашег друштва у будућности.

Рад полази од *хипотезе* да студенти англистике оба факултета, захваљујући образовању које их нужно упућује да упознају друге културе кроз страни језик и књижевност, по овом питању заузимају ставове у којима преовлађује језички космополитизам, док код преосталих испитаних студентата ставови који су индикатор језичког национализма јесу нешто израженији. Уз то, *по-*

моћна хипотеза била би да студенти ФФУИС заузимају ставове у којима је израженији језички национализам у односу на студенте ФФУН, и то делом и због познатих дешавања у БиХ током деведесетих година.

1.1. Теоријске основе рада

Пошто у раду *вредносни судови* у вези са односом *језичког* и *националног идентитета* (схваћених *колективно* и *индивидуално*) заузимају значајно место, то ће овде бити дат осврт на теоријска гледишта у вези са наведеним терминима и појмовима.

Под *идентитетом* се у раду подразумева самоистоветност насупрот другости, тј. скуп и континуитет суштинских својстава којима се нека људска група или јединка дефинишу наспрам других, обезбеђујући тако своју „самоистоветност“ (Бугарски 2009: 12, Бугарски 2005: 67). Он се може сматрати састављеним од низа компоненти, где се може говорити о: 1) његовим *нивоима* и то: идентитету као хуманитету, колективитету и индивидуалитету; 2) његовим *слојевима* и то: етничком, конфесионалном, професионалном, социјалном, територијалном, културном, политичком, генерацијском, родном, па и језичком, националном и другим слојевима идентитета; 3) *степену његове израженості*, односно о јаком, средњем и слабом идентитету (Бугарски 2009: 12). Док поменути први ниво идентитета – хуманитет, није релевантан у овом раду јер на њему нема другости – рад се не бави упоређивањем људског рода са другим живим бићима, дотле су преостали поменути нивои (заједнички идентитет унутар неког колектива и јединствени идентитет појединца) међусобно тесно повезани, а уз то укрштањем са наведеним слојевима и степенима сачињавају врло комплексну структуру, чији су скоро сви елементи друштвено конструисани (а не „дати од Бога” или „Природе”) и подложни променама (*ibid.*). У том смислу овде ће се под језичким и националним идентитетом подразумевати типови слојева идентитета који се могу реализовати на поменутим нивоима колективитета и индивидуалитета (као нивоима значајним за наш рад), а који се могу испољити у поменутим степенима. Такође, појмови *народ*, *нација*, *етнос / етницитет*, *етнонационална свест* и *језик* коришћени су у овом раду у смислу у коме их користи Бугарски (1996б: 123–125 и 2002: 15–27).

Популарним (тј. лаичким) судовима о језику (а индиректно и са њима повезаним судовима о односу језичког и националног идентитета) бавио се Бугарски 1996а:164–171. На датом месту они се дефинишу као „анонимни и широко прихваћени општи ставови о језику и језицима који се преносе с колена на колено, најчешће у облику обичних конверзационих клишеа” (*ibid*, 164). Један део овог лингвистичког фолклора, како аутор даље наводи, чак и када су у питању пуке предрасуде и празноверице, потпуно је безазлен; међутим, међу њима има и таквих који могу имати теже последице и пред којима не треба остати нем.

Бугарски судове о језику класификује по три критеријума: а) по предмету, где судови обухватају цео распон од језика уопште, преко појединачних језика и дијалеката, до идиолекта као говора појединца; б) по врсти, на естетске, прагматичке и морално-друштвене, и в) по усмерености, тј. на судове који се односе на сопствени и оне које се односе на туђ језик, дијалект или идиолект. Ове поделе међусобно су тесно повезане, што поменути аутор илуструје бројним примерима.

Такође, Бугарски наглашава да је општа тенденција која прожима све наведене ставове, поред осталог, став којим се одобрава и проглашава нормалним своје, а изврга подсмеху или чак и анатемише туђе. Популарним веровањима о језицима и народима, о „нашем” и „страном” у језику, друштвеној основи језичких конфликата и ставова према језику, детаљно се бави Бугарски (1997б: 75–83, 2005: 43–51 и 2009: 11–73), а један од најранијих извора у коме се скреће пажња на потребу озбиљнијег изучавања области народне лингвистике (folk linguistics) је Hoenigswald 1966.

Питања односа између језика и етничко-националне свести, питања односа језика и нације у времену и простору, као и питања етничких обележја и национализма у језику, посебно се истичу

као значајна (Бугарски 1996б: 121–161, Бугарски 1997а: 70–79, Бугарски 2002: 11–94 и 171–176, и Trudgill 2001 [1983]). Наиме, пажња се скреће на следеће две значајне чињенице: прво, да не мора да постоји суштинска веза између језика, нације и државе, те да се један етницитет може конституисати као нација чак и ако нема свој засебан, стандардизован, национални језик којим би се служили сви припадници тог етницитета, и друго: потцртава се став да језик и етнонационална свест не морају бити нераскидиво повезани, односно да се етнонационална свест може развијати и без националног језика, који, дакле, не мора да представља ослонац и гарант очувања датог облика свести и „есенцијално отелотворење саме душе датог етницитета". Што је још значајније, за овакве ставове наводи се и велики број примера, о којима овде због ограниченог простора неће бити речи.

У том смислу, суштински романтичарски, мистичан и митолошки став о тесној повезаности језика, нације и државе, односно представа о томе да се свеколики идентитет може свести на етничко порекло оваплоћено у матерњем језику, као и став да се човечанство природно дели на нације од којих свака поседује свој особени и непоновљиви карактер, при чему је језик гарант те посебности, може се назвати *језичким национализмом* (Бугарски, 2002: 60). Обратно, за становиште које поменуто негира, а које се може сматрати рационалним, космополитским и окренутим будућности, у раду се употребљава термин *језички космополитизам*.

Инострани извори који се такође баве представљеним питањима били би, поред осталих: Edwards 2009, Fought 2006, Greenberg 2004, Joseph 2004, MacGiola Chríost 2003 и Fishman 1999. Они се баве питањима односа језика, с једне, и националног, етничког и верског идентитета, с друге стране, као и односом језика, национализма и етничких конфликата, и то како на подручју бивше Југославије (Greenberg 2004), тако и у другим деловима света (остали наведени аутори), при томе се посебно задржавајући на њиховој тесној повезаности као и на последицама такве повезаности.

Поред тога, извори из наше средине који су се бавили темама које имају додирних тачака са темом овог рада, били би: Ковачевић 2005 и 2004, Ђоровић 2004, Игњачевић 1998, Влаховић 1997, 1990 и 1989, Стојић 1991. Ови извори баве се истраживањима ставова како код студената тако и шире популације – говорника српског / српскохрватског језика, у вези са њиховим односом према страним језицима (нпр. значају њиховог учења и њиховој популарности), њиховим односом према варијететима српског / српскохрватског језика (тј. према књижевном језику / завичајном говору), и сличним питањима.

1.2. Метод

Као основни инструмент истраживања представљеног у овом раду коришћен је упитник, који се, поред питања о демографским детаљима, састојао од укупно 19 ставова са понуђеним алтернативним одговорима (*да* / *не*). Сами ставови састављени су на основу претходно наведене литературе, као и на основу судова о односу језичког и националног идентитета који се могу наћи на сајтовима екстремних десничарских организација у Србији, и то на сајту организације *Отачаствени покрет Образ* (www.obraz.rs) и организације *Српски народни покрет 1389* (www.snp1389.rs). Неки од тих ставова јесу следећи: *Матерњи језик сваког народа у себи садржи целокупну душу, целокупну прошлост, све духовне вредности и стваралачке замисли тог народа*, *Народ без свог језика и државе осуђен је на пропаст*, *Реч* српски *требало би писати* србски *(или, још боље,* Србски*), како би се боље истакла припадност српској нацији*.

Приликом формулисања тих ставова водило се рачуна о томе да испитаници који „нагињу" било „националистичким" било „космополитским" гледиштима стално морају да алтернирају између одговора *да* и *не*, пре него ли да стално (аутоматски) нуде један од та два одговора.

Анкетирање је спроведено током летњег семестра 2012. године на пригодном узорку који је чинило укупно 445 студената, и то 306 са ФФУН (146 студената са Департмана за англистику, 96 студената са Департмана за социологију и 88 студената са Департмана за историју), и 139 са

ФФУИС (61 студент са Департмана за англистику, 51 студент са Департмана за социологију и 34 студената са Департмана за историју)

Сви одговори из упитника потом су унети у програм за статистичку обраду података SPSS. Одговори испитаника на свих 19 ставова рекодирани су тако да је за „националистички" одговор на понуђени суд рачуната вредност 1, а за „космополитски" вредност 0. На основу тога израчунат је „индекс језичког национализма" (у даљем тескту ИЈН), као термин који има три сродна смисла: 1) на нивоу сваког појединачног испитаника, он представља укупну вредност рекодираних „националистички" усмерених одговора тог испитаника на представљене ставове; 2) на нивоу факултета / департмана, он представља средњу вредност која се добија када се рекодиране вредности „националистички" усмерених одговора свих испитаника на одређеном факултету тј. департману саберу и поделе бројем испитаних студената на том факултету / департману; 3) на нивоу целог узрока, он представља средњу вредност која се добија када се рекодиране вредности „националистички" усмерених одговора свих испитаника из узорка поделе укупним бројем испитаника.

Јасно, вредност у сваком од дата три смисла кретала се у распону између 0 и 19, при чему је вредност ближа нули указивала на то да код испитаника претежу „космополитски", а она ближа вредности 19 на то да код испитаника претежу „националистички" усмерени ставови.

Овако утврђен потом је укрштан са следећим демографским варијаблама: образовно-професионалним профилом, полом, годином рођења, националном припадношћу, местом рођења и сталног боравка, местом рођења и образовања родитеља, конфесионалном припадношћу испитаника и њиховим ставом према религији.

У раду се ни на који начин не заступа теза да вредности које се описаним израчунавањима добијају представљају било какве „апсолутне вредности", већ да оне једноставно могу указати на одређене тенденције код испитаника са различитих департмана односно факултета.

У раду ће се поред квантитативне дати и квалитативна анализе података, у мери у којој то просторна ограничења дозвољавају.

2. АНАЛИЗА И ДИСКУСИЈА

У анализи која следи биће сагледани резултати који су проистекли из анкетирања кроз призму одређених параметара који су самериви за студенте са два поменута универзитета. Ту се пре свега мисли на струковну оријентацију, односно департман на коме студенти студирају, али и на низ напред поменутих демографских карактеристика.

2.1. ИЈН по департманима

Један од сегмената истраживања био је покушај да се добије одговор на питање на ком ће од два факултета / универзитета студенти показати већи степен заштите националног идентитета на основу испољавања „језичког национализма". Осим тога, поставило се и питање на којим су департманима на сваком од испитаних факултета два поменута универзитета студенти склонији „језичком национализму", односно „језичком космополизму". С тим у вези, просечна вредност ИЈН је 9,42 код студената ФФУН и 11,12 код студената ФФУИС. У оквиру ФФУН најнижи ИЈН исказали су студенти англистике (7,96), а највиши студенти историје (11,60), што је значајна разлика. Студенти социологије ФФУН ближи су ставовима студената англистике, али су демонстрирали већи степен „космополитизма" у односу на своје колеге са ФФУИС. Укупно гледано, на ФФУИС такође предњаче студенти англистике по степену толерантности према питању односа језичког и националног идентитета, са ИЈН од 9,89 (који је за скоро 2 индексна поена већи од оног студената англистике у Нишу). Међутим, много је мања разлика у ставовима студената социологије и историје ФФУИС са 11,67, односно 11,94, дакле само 0,27 поена разлике. Компарирање резултата код студената историје на ФФУН и ФФУИС даје занемарљиву разлику од 0,34 поена, тако

да се изводи основни закључак да студенти историје на два универзитета имају готово идентичне ставове када је реч о односу језичког и националног идентитета.

Департман	Средња вредност	Број	Стандардна девијација
Англистика ФФУН	7,95	136	3,01814
Социологија ФФУН	8,71	87	3,30928
Историја ФФУН	11,60	83	3,34569
Англистика ФФУИС	9,89	56	2,78096
Социологија ФФУИС	11,67	51	1,84029
Историја ФФУИС	11,94	32	2,25671
Тотал	9,74	445	3,35570

Табела 1: Средње вредности ИЈН по департманима факултета на два универзитета.

2.2. ИЈН по демографским варијаблама

2.2.1 Пол

Када је у питању дистрибуција испитаника по половима, већи број испитаних је женског пола и износи 281 (63,15%), а 163 (36,63%) испитаних су мушкарци. Нешто израженију склоност ка језичком национализму, али тек за половину индексног поена, исказали су студенти, код којих је ИЈН 10,06, у односу на студенткиње (9,53). Уз то, разлика у ИЈН је нешто већа међу студентима и студенткињама на ФФУИС, готово за један индексни поен, док је та разлика готово пет пута мања код студената из Ниша.

Факултет	Пол	Средња вредност ИЈН	n	Стандардна девијација
ФФУН	Мушки	9,30	109	4,11
	Женски	9,08	197	3,17
	Укупно	9,16	306	3,53
ФФУИС	Мушки	11,56	54	2,64
	Женски	10,61	84	2,36
	нема података	14,00	1	.
	Укупно	11,01	139	2,51
Укупно	Мушки	10,06	163	3,84
	Женски	9,54	281	3,03
	нема података	14,00	1	.
	Укупно	9,74	445	3,36

Табела 2: Средње вредности ИЈН на факултетима према полу

2.2.2 Старост

При разматрању средње вредности ИЈН према старости анкетираних студената за анализу су узети у обзир само студенти између 20 и 23 година старости (што је 85,13% од укупног узорка, а где се готово одсликава и просечна индексна вредност од 9,72 са само 0,10 одступања). Вредна запажања је чињеница да најмлађи у тој групи имају и највиши ИЈН (10,40), што може да указује

на растући тренд „језичког национализма“ код млађе популације. Просечни индекс на нивоу целог узорка поново је виши за студенте ФФУИС, и то за нешто испод 2 поена. Подаци показују да је код студената у Нишу константан пад „језичког национализма” како се иде ка већој старости (и години студија), док је таква тенденција нестабилна у подацима о студентима из Источног Сарајева.

2.2.3 Националност

Када се узме у разматрање националност испитаних, добија се податак да 97,5% узорка чине студенти који су се изјаснили као Срби, са ИЈН од 9,79. Учешће осталих националности је занемарљиво (свака испод 1%) у укупној размери 2,5%, од којих су се појавиле: бугарска, црногорска, југословенска, хрватска. Занимљиво је да ИЈН који је већи од просека остварен код једног студента који се изјаснио као Југословен, и то у износу 11, док су припадници свих осталих мањина, међу којима је и Црногорац, испод вредности просека ИЈН за цео узорак од 9,74. Иако се ради о веома малом узорку, може се претпоставити да се високо изражени језички национализам код испитаника доводи у везу са осећајем угрожености етничког, односног националног идентитета. То на известан начин потврђује и поређење резултата на два универзитета где је вредност просека ИЈН код студената ФФУН 9,16, док је код студената ФФУИС износ за скоро два индексна поена већи и износи 11,04, и готово је двоструко већи од ИЈН код студената који нису исказали своју националност (којих је био мали број).

2.2.4 Место рођења

Анализа односа места рођења испитаника и ИЈН, показала је да нема значајније разлике у просечном оствареном скору (који минимално одступа од просека за цео узорак - 9,74) код студената рођених у варошима, градовима и великим градовима, а таквих чини 94,14% испитаних. Учешће осталих је занемарљиво, те не могу бити изнесени неки валидни закључци о утицају места рођења на „језички национализам” испитаника. Ипак, може се запазити извесна корелација између раста ИЈН и раста величине места рођења код студената и ФФУН и ФФУИС, односно да ИЈН у извесној мери расте са порастом величине места рођења. У том смислу, највише вредности ИЈН забележене код студената рођених у највећим градовима (Београд, односно Сарајево), као и код и оних који су рођени у местима од 50 до 100 хиљада становника.

2.2.5 Место боравка

Када је у питању место боравка, кренуло се од претпоставке да ће са повећањем величине метса боравка студената доћи до смањивања „језичког национализма”, но она није потврђена. Другим речима, показало се да је ИЈН већи како се иде ка већим и урбанијим срединама. Како је највећи ИЈН забележен код студената ФФУИС који бораве у граду од 50.000 до 100.000 становника, јасно је да је појава израженија код студената из БиХ, док је највећи ИЈН регистрован код студената из самог Сарајева, чак 13,29.

2.2.6 Место рођења мајке и оца

На основу показатеља из резултата анкетирања, може се закључити да место рођења мајке и оца не показују приметнији утицај на вредност ИЈН. Међутим, уочљиви су нешто традиционалнији ставови код студената оба универзитета чији су родитељи из мањих средина. Код студената са ФФУН, највећи ИЈН (9,8) имали су они чији су очеви рођени на селу (8,17%). Слично важи и код студената са ФФУИС чији су очеви такође рођени на селу (у питању је 52,52% таквих студената), код којих је, такође, регистрован највиши ИЈН (11,31).

2.2.7 Образовање родитеља

У случају образовања родитеља констатовано је да просечна вредност ИЈН бележи благи пад са порастом нивоа образовања родитеља. Када је у питању образовање оца, вредност ИЈН опада када се као полазиште узме основна школа, преко средње до више, а најмања је (9,19) у случајевима

кад отац има завршен факултет, што је разлика од 1,01 индексног поена. Код образовања мајке забележена је иста тенденција, док је разлика од основне школе до факултета још већа и износи 1,83. Налази су у складу са очекивањима да ће ниво „језичког национализма" бележити пад код испитаника са образованијим родитељима. Међутим, поредећи ставове студената на два универзитета, долазимо до закључка да је код нишких студената ИЈН 9,16, док је код сарајевских студената виши и износи 11,01 (са чим у вези треба приметити и да је процентуална учесталост мајки са факултетом и вишом школом 25,49% код студената ФФУН, док је у Сарајеву скоро 10% мања). Уз то, запажа се и извесна неуједначеност у кретању ИЈН код нишких студената, где се бележи раст ИЈН код студената чији су родитељи са средњим образовањем (9,18) и вишом школом (9,38), да би он опет у мањој мери пао са факултетским образовањем (8,77).

2.2.8 Религиозност

У оквиру овог параметра, настојало се да се утврди корелација између вероисповести и става према религији код студената са једне, и њиховог става у корист „језичког национализма", односно „језичког космополитизма", са друге стране.

Највећи део студената из узорка (70,33%) као вероисповест су навели „православље" (N = 313), и њихов просечан скор ИЈН износи 10,35. У узорку су значајније били заступљени „хришћани" (N = 34; 7,64%) са просечним скором ИЈН од 9,62 и „атеисти" (N = 21; 4,71%), код којих је забележена нижа просечна вредност ИЈН од 5,48. Учесталост осталих конфесија је занемарљива (свака испод 1%). Студенти који нису навели своју вероисповест (N = 48; 10,79%) оставарили су имају ИЈН од 8,02.

Појединачно посматрано, нишки студенти имају нижи укупни ИЈН (9,16), у поређењу са сарајевским студентима (11,01), док је разлика нешто мања кад су у питању православни: 9,85 према 11,30.

Вероисповест	**Средња вредност ИЈН**	N	**Стандардна девијација**
атеиста	5,48	21	3,54428
православна	10,35	313	3,10584
муслиманска/ исламска	10,50	2	7,77817
католичка	5,00	1	.
хришћанска	9,62	34	2,53478
„цедај"	5,33	3	4,16333
„растафаријанска"	6,00	1	.
„деиста"	5,50	2	,70711
„манихејство"	11,00	1	.
„марадониста"	9,00	1	.
„родноверје / српска"	11,42	14	1,91007
„агностик"	6,33	3	6,02771
нема података	8,02	48	3,11817
Укупно	9,74	445	3,35570

Табела 3: Средње вредности ИЈН на факултетима према вероисповести.

Код нишких студената атести имају већи удео у узорку (скоро 6%) и нижу вредност ИЈН (5,28), док је тај однос 2,16% и 6,67 код студената из Источног Сарајева. Значајно је истаћи да се у

нишком узорку две трећине студената изјаснило као „православци”, док је у на другом универзитету тај проценат 77,70%, уз 9,35% студената који су као своју вероисповест навели „родноверје / српска” са изнадпросечним ИЈН од 11,23, готово двоструко већим од ИЈН код оних који су се изјаснили као атеисти. Значајан део испитаних (10,79%) није се изјаснио да припада некој од вероисповести, не понудивши податке о овом питању.

Најјаснија веза која се може уочити у резултатима истраживања је она између ИЈН и става према религији. Основни закључак је да што је религиозност „јача”, то је већи и скор на ИЈН.

График 1: Средње вредности ИЈН и став према религији

Но, вредности стандардних одступања су релативно велика, те низак Спирманов коефицијент корелације (ρ = - 0,28) указује на то да нема значајније зависност ове две променљиве.

Свакако један од најуочљивијих фактора који утичу на висок ИЈН код студената из ФФУИС (11,01 за читав узорак) је и висок проценат студената који су се декларисали као верници или уверени верници 74,82%, док је тај проценат код нишких студената 53,59%.

СТАВ ПРЕМА РЕЛИГИЈИ	ФФУН			ФФУИС		
	СРЕДЊА ВРЕДНОСТ ИЈН	N	СТАНДАРДНА ДЕВИЈАЦИЈА	СРЕДЊА ВРЕДНОСТ ИЈН	N	СТАНДАРДНА ДЕВИЈАЦИЈА
Уверени/-а сам верник/-ца и прихватам све што моја вера учи	11,3906	64	3,07379	11,7042	71	1,99567
Религиозна/-ан сам, али не прихватам све што моја вера учи	9,8000	100	2,94392	10,3030	33	2,80050
Размишљам о томе, али нисам начисто да ли верујем или не	8,5926	54	3,03140	9,0000	8	3,20713
Према религији сам равнодушан/-на	7,3158	19	3,93069	12,4000	5	2,30217
Нисам религиозна/-ан, али немам ништа против религије	6,7447	47	3,13790	10,0000	9	2,54951
Нисам религиозан/-на и противник/-ца сам религије	5,2222	9	3,73423	7,0000	3	1,00000
нема података	9,7692	13	3,60911	11,5000	10	2,17307
Укупно	9,1601	306	3,52934	11,0144	139	2,51369

Табела 4: Средње вредности ИЈН по факултетима и став према религији

Сада ће бити представљена и анализа одговора испитаника на неке од понуђених 19 ставова (а у светлу просторних ограничења у овом раду, који нам не дозвољавају да детаљно анализирамо одговоре на сваки од тих ставова).

У том смислу, овде ће се дати осврт на укупно седам ставова.

Став бр. 1 из упитника гласи: *Природно је да свака нација има свој национални језик и своју националну државу*. Дати став није посебно дискриминативан када је у питању начин на који су испитаници са различитих факултета / департмана одговарали на њега, и то у смислу да се студенти са свих департмана / факултета са таквим ставом доминантно слажу (у питању је распон од 85,4% на Департману за социологију ФФУН до 98,4% на Департману за англистику ФФУИС). Ипак, са своје стране, и овакви подаци су врло битни у светлу чињенице да они одсликавају (просечан) изразит језички национализам испитаника када је у питању овај став, односно виђење степена повезаности између нације, језика и државе, а у светлу онога о чему је делом било речи и у делу посвећеном теоријском оквиру овог рада. Уз то, ако би овако снажан став у духу језичког национализма можда и могао да се очекује од студента на нефилолошким департманима, дотле је он у најмању руку изненађујућ када су у питању студенти Англистике оба факултета, који су показали *највећу* приврженост оваквом ставу (иако на својим студијама детаљно обрађују, поред осталог, и америчку, канадску и аустралијску књижевност и културу, односно свакако јесу свесни чињенице да ниједна од ове три нације нема никакав сопствени национални језик). Уједно, овакви резултати управо на Департманима за англистику (92,5% подршке наведеном ставу на ФФУН и 98,4% на ФФУИС), потцртавају чињеницу да би било корисно на датим департманима експлицитније говорити о питањима наведеног типа, односно на одговарајући начин допунити наставни програм појединих предмета.

Када је у питању став број 3 (*Матерњи језик сваког народа у себи садржи целокупну душу, целокупну прошлост, све духовне вредности и стваралачке замисли тог народа*), и на њега је већина испитаника на свим департманима на оба факултета такође одговорила потврдно (од 72,9% на Социологији ФФУН до 94,6% на Социологији ФФУИС), који одговори су такође у великој мери у духу језичког национализма. Овде треба скренути пажњу и на то да су студенти социологије ФФУН „најмање удаљени" од „космополитског" односа по наведеном питању – оног који овакав став заправо негира, док су студенти социологије ФФУИС „највише удаљени" од таквог односа. Студенти англистике заузимају средњу позицију на оба факултета, са 80,1% потврдних одговора у Нишу, и 90,2% у И. Сарајеву. Студенти са Департмана за историју ФФУН исказали су највећу подршку оваквом разумевању односа између језичког и националног идентитета.

Став бр. 5 из упитника гласи: *Ијекавски изговор (као у речима* млијеко*,* вријеме*,* дијете*) треба избацити из српског језика јер га користе и Хрвати и Бошњаци (на пример, у речима* одвјетник*,* исповијед*)*. Увођење наведеног става у анкету „инспирисан" је стварним догађајем (који је описан и у делу раније поменуте литературе), када је током последњег рата у Босни и Херцеговини, у Р. Српској ијекавски изговор постао законом забрањен у јавној употреби (а који закон је недуго потом био повучен јер људи – изворни говорници ијекавице, никако нису могли да се прилагоде новонасталој промени). Уз то, као што је познато, источно-херцеговачки дијалект ијекавског изговора, уз шумадијско-војвођански дијалект екавског изговора, чини основу српског књижевног (стандардног) језика, у ком смислу свако инсистирање на његовом избацивању из употребе, и поред великог броја говорника српског језика који се њиме служи, јесте у најмању руку парадоксалан. У том смислу, могли би се рећи да је охрабрујућа чињеница да дати став код студената на оба факултета обухваћена истраживањем не подржава натполовична већина испитаних. Ипак, број студената који су се потврдно изјаснили о наведеном ставу може да забрине, јер овај став представља становиште које је изузетно у духу језичког национализма (у питању је 32,2% испитаника на Англистици, 38,5% на Социологији и 42% на Историји ФФУН). На ФФУИС, просечан број студената који подржавају овакав став је тек 10,7%, што је и разумљиво, с обзиром на тода се (углавном) ради о изворним говорницима ијекавице.

Још један став на који ће овде бити скренута пажња је став бр. 7 из упитника - *Реч* српски *требало би писати* србски *(или, још боље,* Србски*), како би се боље истакла припадност српској нацији*. Наиме, поменути став преузет је директно са интернет презентације једне од крајње десних организација у нашој земљи (коју је поменута у уводном делу рада), те се пошло од претпоставке да би било корисно проверити колико студенти подржавају један овакав став који је изразито у духу језичког национализма (а уз то је и став који се директно коси и са правописом српскога језика како у смислу писања великих и малих слова, тако и у смислу примене правила о једначењу по звучности – упор. нпр. *врабац / врапца / *врабца*, *Шабац / Шапца / *Шабца*, и сл). Поред тога што се може констатовати да студенти из Ниша и И. Сарајева овакав став већински не подржавају, потребно је скренути пажњу и на незанемарљиву разлику у броју позитивних реакција (и самим тим оних које нагињу језичком национализму) на наведени став у појединим деловима узорка. Наиме, док је на Департману за англистику ФФУН одговор *да* дало тек 3,4% испитаника, на Департману за социологију ФФУН 13,5%, на Департману за историју ФФУН 23,9%, на ФФУИС је тај проценат у просеку (чак) 31,6%, где предњаче студенти историје са 44,1% потврдних одговора, док је проценат на англистици 11,5%, одакле се свакако ипак може добро видети утицај филолошког образовања на ставове испитаника.

Слични, могло би се рећи - делом забрињавајући подаци (*делом* јер најчешће није у питању натполовична већина), добијени су и као одговор на ставове 13 и 16, који гласе: *Матерњи језик, његова чистота и богатство, мора се заштити од промена, свакојаког кварења и штетних утицаја других језика* и *Погрешно је сматрати да дете не треба учити страним језицима док течно и логично не проговори на свом матерњем језику*. У вези са првим наведеним ставом потврдан одговор представљао би став који изразито нагиње језичком национализму (између осталог и у светлу чињенице да је српски, као што је познато, индоевропски језик, заједно са другим словенским, али и са германским, романским и још неколико других група језика и појединачних језика, у ком смислу и најсвакодневније речи у српском језику, попут речи *мајка*, *сестра*, *брат*, *ја*, *ти*, *сунце*, *месец* и др. вуку корен из протоиндоевропског језика, односно, могуће их је, у нешто измењеном фонетском, а неретко и графолошком, облику, наћи практично и у свим другим индоевропским језицима, што, са своје стране, у великој мери обесмишљава и сам појам „чистоте језика”). Ипак, управо такав – потврдан одговор, добијен је код 47,9% испитаника на Англистици ФФУН и 73,8 % на ФФУИС (што је најнижи проценат на свим департманима обухваћеним истраживањем за овај други универзитет), 58,3% испитаника на Социологији ФФУН и чак 94,1% ФФУИС, те чак 84,1% испитаника на Историји ФФУН и 88,2% на Историји ФФУИС. Слично важи и за давање негативног одговора на горе представљен став 16 (између осталог и у светлу чињенице да су у данашњем друштву, већ дубоко урођеном у процесе глобализације, билингвална деца – она која имају два матерња језика, све бројнија, као и у светлу потребе усвајања и учења додатних језика од најраније младости, како би појединац могао боље да функционише у таквом друштву). Такав – негативан однос, и самим тим однос који се може окарактерисати као ближи језичком национализму по наведеном питању, заузело је 26% испитаника на Англистици (што је најнижи проценат у корпусу), око 32% испитаника на Социологији и чак 61,4% испитаника на Историји ФФУН. Када су у питању студенати ФФУИС, 44,3% студената Департмана за англистику, 45,1% испитаника са Департмана за социологију и 44,1% анкетираних са Департмана за историју датог факултета се о наведеном ставу изјаснило позитивно.

Овај кратак осврт на однос испитаника у вези са наведеним ставовима завршиће се констатцијом да је на последњи став – став бр. 19: *Треба прихватити Европу, њену разноликост и вредности, као проширену културну, духовну и језичку домовину*, већина студената из узорка углавном дала потврдан одговор (и самим тим онај ближи „језичком космополитизму“). Најјасније је овакав став прихватила популација студената англистике из Ниша са 89,7%. На преостала два испитана депртмана ФФУН, проценат студената Социологије који се са оваквим ставом слаже је 76%, а на Историји 59,1%. Када су у питању испитаници са ФФУИС, добија се сличан однос студената три департмана, с тим што је њихово слагање са наведеним ставом мање изражено него

код студената из Ниша. И овде је највећи степен слагања са овим ставом уочен код студената англистике - 72,1%, потом на Департману за социологију - 66,7%, док он на Департману за историју износи свега 47,1%, односно једини је који на испитаним департманима није добио натполовичну већину.

3. ЗАКЉУЧАК

Полазна хипотеза могла би да се сматра потврђеном: студенти англистике на оба испитана факултета, као студенти филологије, по питању односа између језичког и националног идентитеа најчешће заузимају ставове који се могу сматрати ближим језичком космополитизму у односу на своје колеге са других департмана (посебно оба испитана департмана за историју, а нешто мање у односу на студенте оба испитана департмана за социологију). Овим је на известан начин емпиријски потврђено да отвореност ка језику других народа и планска изложеност страној култури иду у прилог поспешивању толерантности ка инородном и другачијем. Исто тако, потврђена је и помоћна хипотеза - студенти ФФУИС заиста заузимају ставове у којима је језички национализам нешто израженији у односу студенте са ФФУН (за шта су као један од могућих узрока горе наведена позната ратна дешавања у БиХ током деведесетих година).

Студенткиње из узорка генерално су показале нешто мање изражен „језички национализам". Старост испитаника на факултетима / департманима на којима је извршено анкетирање различито корелира са ИЈН и само се на Социологији може уочити јасан тренд да студенти са старијих година нагињу више „језичком космополитизму". Супротно очекивању, студенти који су рођени или живе у великим градовима немају значајније нижи скор ИЈН од оних који живе у мањим местима и селима. Што се образовања родитеља тиче, утврђено је да вредност ИЈН не пада у значајнијој мери код испитаника чији су родитељи даље одмакли у школовању. Код свих варијабли (сем вероисповести и става према религији) приметна је знатно већа вредност ИЈН код испитаника који нису дали податке (на основу постојећих информација не можемо да кажемо откуда већа неповерљивост код испитаника који се карактеришу израженијим језичким национализмом). Видљиво нижи скорови ИЈН забележени су код нерелигиозних људи, а код варијабле која се тиче ставова према религији уочена је „најправилнија" веза управне сразмере са ИЈН, мада није израчунат значајнији коефицијент корелације.

Када су у питању закључци везани за горе представљену анализу одговора студената на поједине ставове из упитника, може се рећи да су испитаници давали врло шаренолике одговоре, понекад оне за које се може рећи да указују на изразит језички национализам, али и оне за које се може рећи да се њима изражава јак језички космополитизам. Може се рећи да извесно изненађење представљају резултати по којима студенти на оба испитана департмана за англистику два универзитета, просечно гледано, немају очекивано „космополитскије" ставове у односу на питања којима се овај рад бавио.

На самом крају наведене анализе треба још додати да она пружа могућности за даљу разраду, у смислу извођења датог типа истраживања, поред осталог, и у вишим разредима средњих школа као и у пограничним крајевима Србије. Такво даље истраживање дало би прецизније резултате, што би могло бити од значаја како на теоријском плану - у смислу даље разраде теоријског и методолошког приступа наведеним питањима, тако и у емпиријском смислу, јер би се на већим популацијама испитаника можда могле уочити неке статистички заначајне разлике или корелације које у овом, релативно ограниченом истраживању, нису откривене. Коначно, истраживања ове врсте могла би имати и практичне ефекте, у смислу, на пример, увођења / допуњивања таквих наставних садржаја и на нивоу основног и средњег образовања који би развијали свест ученика о сложености односа између језичког и националног идентитета.

Захвалност

Захваљујемо се др Драгану Тодоровићу, мр Јелени Петковић и Душану Стаменковићу, нашим колегама са Филозофског факултета у Нишу, који су нам помогли у извођењу анкете на Департманима за историју, социологију и англистику тог факултета, др Вери Вујевић, која нам је помогла у извођењу анкете на Филозофском факултету у Источном Сарајеву, и Милошу Јовановићу, са Департмана за социлогију Филозофског факултета у Нишу, на помоћи око методолошких питања.

Литература

Бугарски, Р. (2005). *Језик и култура*, Чигоја штампа / XX век, Београд.

Бугарски, Р. (2002). *Нова лица језика – социолингвистичке теме*. Чигоја штампа / XX век, Београд.

Бугарски, Р. (1997а). *Језици*. Нови Сад: Матица српска.

Бугарски, Р. (1997б). *Језик у контексту*. Чигоја штампа / XX век, Београд.

Бугарски, Р. (1996а). *Лингвистика о човеку*. Чигоја штампа / XX век, Београд.

Бугарски, Р. (1996б), *Језик у друштву*. Београд: Чигоја штампа / XX век, Београд.

Влаховић, Х. (1989). *Популарни судови о језику на српскохрватском језичком подручју*. Магистарски рад, Филолошки факултет, Београд.

Влаховић, Н. (1997). Ставови о језику у оквиру општих изучавања ставова. У: Мајсторовић, С. (ур.): *Култура: часопис за теорију и социологију културе и културну политику, Завод за проучавање културног развитка*, Београд. стр. 61-77.

Влаховић, Н. (1990). ‚Из истраживања ставова о језику на српскохрватском језичком подручју. У: Пуповац, М. (ур): *Сол: лингвистички часопис*, Филозофски факултет, Загреб, стр. 43-51.

Ђоровић Д. (2004). Однос студената хуманистичких наука према страним језицима. *Настава и васпитање*, 53 (4-5), стр. 448-464.

Edwards, J. (2009). *Language and Identity – An Introduction*. Cambridge: CUP.

Fought, C. (2006). *Language and Ethnicity*, CUP, Cambridge.

Fishman, J. A. (ed.) (1999), *Handbook of Language and Ethnic Identity*, OUP, New York / Oxford.

Greenberg, R.D. (2004). *Language and Identity in the Balkans*, OUP, Oxford.

Hoenigswald, H. (1966). ”A Proposal for the Study of Folk-Linguistics“. In: Bright W. (ed.). Sociolinguistics, Mouton, The Hague, pp. 16-26.

Игњачевић, А. (1998). *Ставови о енглеском језику у средњем и високом образовању у Београду*, Магистарски рад, Филолошки факултет, Београд.

Jackendoff, R. (1994). *Patterns in the Mind – Language and Human Nature*, Basic Books, New York.

Joseph, J. E. (2004). *Language and Identity: National, Ethnic, Religious*. New York: Palgrave MacMillan.

Kalogjera, D. (1985). Attitudes towards Serbo-Croatian Varieties. *International Journal of the Sociology of Language*, 52, pp. 93-109.

Ковачевић Б. (2005). Ставови говорника српског језика према страним језицима. *Српски језик - студије српске и словенске*. 10 (1-2), стр. 501-518.

Ковачевић, Б. (2004). Ставови према варијететима српског језика. *Philologia*, 2, стр. 33-38.

Mac Giola Chríost D., (2003). *Language, Identity and Conflict – A Comparative Study of Language in Ethnic Conflict in Europe and Eurasia*, London and New York: Routledge.

Стојић, С. (1991). *Енглеске позајмљенице у говорном српскохрватском језику - познавање, употреба, ставови*. Магистарски рад. Београд: Филолошки факултет.

Trudgill, P. (2001 [1983]). *Sociolinguistics. An Introduction to Language and Society*, London: Penguin.

Шкиљан, Д. (1988). Ставови становника Загреба према језику. *Културни радник*. 41(5), стр. 166-212.

THE ATTITUDES OF THE STUDENTS OF THE FACULTIES OF PHILOSOPHY IN NIŠ AND EAST SARAJEVO TOWARDS THE RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE AND IDENTITY

Summary

The paper presents the results of a poll carried out among the students at the Departments of English, Sociology and History at both the Faculty of Philosophy of the University of Niš and the Faculty of Philosophy of the University of East Sarajevo, carried out during the spring semester 2012, on their attitude towards the relation between language identity and national identity (at both individual and collective levels). The basic aim thereby was to establish whether the students take the view that language identity and national identity are closely intertwined. If so, such a standpoint could indicate that the given population is characterized by what can be termed ‘’linguistic nationalism’’. If not, they could be argued to be closer to the position of ‘’linguistic cosmopolitism’’. In addition, the paper undertakes to analyse the given outlooks in relation to a number of demographic variables, including those peratining to the education and vocational orientation, sex, ethnicity, the place of birth, the education of parents and the degree of religiousness of the students polled. The main results such an analysis has yielded are as follows. Firstly, the hypothesis put forward at the beginning of the paper has been confirmed – namely, the students at the Departments of English at both faculties indeed have more ‘’cosmopolitan’’ attitudes on the issue when compared to their colleagues from the other departments where the poll was carried out. In addition, the students at the Faculty of Philosophy in Niš, on average, hold slightly more cosmopolitan attitudes when comapred to their colleagues from East Sarajevo. And secondly, of all the demographic variables, the ‘’index of language nationalism’’ that the paper has introduced correlates most strongly with the degree of religiousness of the examinees: the more religious they are – the higher the index.

Key Words and Phrases: language, nation, identity, language nationalism / language cosmopolitism, attitudes towards the relation between language identity and national identity.

Владимир Ж. Јовановић
Универзитет у Нишу, Србија
Филозофски факултет
vladimir.jovanovic@filfak.ni.ac.rs

Владан Павловић
Универзитет у Нишу, Србија
Филозофски факултет
vladanp2@gmail.com

Sanja Maričić

GOVORNI ČIN UVREDE: ELEMENTI VERBALNE ANTIUČTIVOSTI U ROMANU *PRIČE IZ PIVNICE KRONEN*[1]

U skladu sa teorijom o verbalnoj učtivosti, uvreda se opisuje kao govorni čin koji prekida komunikativni proces te je stoga treba izbegavati. Međutim, u svakodnevnoj komunikativnoj interakciji mladih Španaca uočava se učestala upotreba ovih činova. Zastupaćemo Cimermanovu ideju da uvrede, koje on naziva antiučtivim govornim činovima, izgovoreni u određenom kontekstu ili među određenim osobama, nemaju pravu funkciju uvrede. Cilj ovog rada je da istraži način na koji se mladi međusobno ophode i zbog čega upotrebljavaju pogrdne i vulgarne izraze, te koje vrste izraza koriste. Sledeći Cimermanovu definiciju uvrede, svaku reč, izraz ili rečenicu koja ima iste strukturalne lingvističke karakteristike kao uvreda tretiraćemo kao uvredu. Međutim, njenu funkcionalnu vrednost, odnosno da li je ona neučtiva ili antiučtiva, određivaćemo u zavisnosti od konteksta u kome je izgovorena i stepena ugrožvanja lica. Uvrede ćemo klasifikovati prema receptoru u cilju utvrđivanja da li se u podjednakoj meri upućuju i muškarcima i ženama.

Ključne reči: govorni čin ugrožavanja lica, uvreda, neučtivost, antiučtivost, omladinski žargon, *Historias del Kronen.*

1. UVOD

U skladu sa teorijom o verbalnoj učtivosti[1] (eng. *the politeness theory*)**,** uvreda se smešta izvan društvenih normi i opisuje se kao govorni čin (eng. *speech act*) koji prekida komunikativni proces i koji stoga treba izbegavati. Međutim, u svakodnevnoj komunikativnoj interakciji mladih Španaca uočava se učestala upotreba uvredljivih izraza. Cimerman (2003, 2005), Martines Lara (2006, 2009) i Santos Karetero (2011) u svojim istraživanjima uočavaju da neagresivnost prema drugom nije apsolutno pravilo u komunikativnoj interakciji. Oni smatraju da cilj jeste biti cenjen i prihvaćen od strane drugih, ali da su kritike i ugrožavanje integrativnog lica sagovornika prihvatljivi. Cimerman (2005: 249) nas podseća da učtivost (šp. *cortesía*) ne predstavlja društvenu konstantu već jednu od opcija između više mogućnosti. Uvrede (šp. *insultos*), pored toga što predstavljaju neučtive govorne činove (šp. *actos de habla descorteses*), mogu imati i druge funkcije, poput identifikovanja sa vršnjačkom ili određenom etničkom grupom ili pak uspostavljanja bliskih drugarskih veza između sagovornika. Ovaj autor pokazuje da uvrede i drugi neučtivi govorni činovi, izgovoreni u određenom kontekstu ili među određenim osobama nemaju funkciju uvrede (Zimmerman, 2005: 249). Takve činove on ne tumači kao neučtive već za njih uvodi termin „antiučtivi govorni čin“ *(šp. acto de habla anticortés)*. Dakle, antiučtivi su upravo oni govorni činovi u kojima ne dolazi do konflikta među sagovornicima, dok su neučtivi oni činovi čiji cilj jeste ugrožavanje nečijeg lica (eng. *face*) i u kojima dolazi do prekida komunikacije zbog nesporazuma ili konflikta (Martínez Lara, 2009:61). Čini se da se oni kojima su ovi govorni činovi upućeni ne osećaju napadnutim ili uvređenim kada im se govornik obrati, čak bi se moglo reći da im to prija (Zimmerman 2005: 249). Prema teoriji holandskog pragmatičara Haverkata (2004: 56) da je za španску kulturu karakteristična integrativna učtivost (eng. *positive politeness*) zbog izražene solidarnosti između njenih pripadnika, u ovom radu ćemo pokazati da se uvrede među mladim govornicima španskog jezika javljaju kao simbol jedinstva i identifikacije sa članovima te društvene grupe. Ti mladi, u određenim komunikativnim situacijama, markiranim socijalnom jednakošću između sagovornika, ne koriste

[1] Rad je urađen u okviru projekta MNTR RS br. 178002 *Jezici i kulture u vremenu i prostoru.*

Prevodi termina iz oblasti pragmatike preuzeti su iz *Malog englesko-srpskog rečnika pragmatičkih termina* prof. Prćića iz 2010. god.

uvrede samo u cilju izobličavanja standardnog jezika odraslih govornika, već da bi ojačali postojeće društvene veze između sebe i ostalih pripadnika grupe. Cilj ovog rada je da istraži način na koji se mladi međusobno ophode i zbog čega upotrebljavaju pogrdne i vulgarne izraze te koje vrste izraza koriste u govornom činu uvrede. Što se tiče konteksta, u pitanju su kolokvijalni razgovori tipični za mlade Špance u kojima oni koriste uvrede sa ciljem da postignu neku vrstu solidarnosti i integracije sa grupom ili generacijom kojoj pripadaju. Naš korpus predstavljaju primeri iz romana Hosea Anhela Manjasa *Historias del Kronen*[2] (Priče iz pivnice Kronen) iz 1994. godine. Sledeći Cimermanovu definiciju uvrede, svaku reč, izraz ili rečenicu koja ima iste strukturalne lingvističke karakteristike kao uvreda tretiraćemo kao uvredu (Martínez Lara, 2009: 61). Međutim, njenu funkcionalnu vrednost, odnosno da li je ona neučtiva ili antiučtiva, određivaćemo u zavisnosti od konteksta u kome je izgovorena i stepena ugrožvanja lica. (Anti)uvrede ćemo klasifikovati prema receptoru u cilju utvrđivanja da li se u podjednakoj meri upućuju i muškarcima i ženama. Klasifikaciju primera iz korpusa predstavićemo u vidu četiri tabele u kojima ćemo navesti osnovno značenje forme za obraćanje, objašnjenje izraza prema rečniku slenga i u kontekstu romana, primer i prevod primera na srpski jezik.

2. TEORIJSKI OKVIR

2.1. Verbalna agresivnost i govorni čin uvrede

Prema rečniku RAE, *uvrediti* znači vređati nekog provocirajući ga i iritirajući rečima i postupcima:

Insultar (Del lat.insultāre, saltar contra, ofender). tr. Ofender a alguien provocándolo e irritándolo con palabras o acciones (http://lema.rae.es/drae/?val=insultar).

Iako nečije ponašanje može biti uvredljivo, najučestaliji tip vređanja jeste verbalno. Verbalna agresivnost (šp. *agresividad verbal*) ili verbalno nasilje (šp. *violencia verbal*) se ispoljavaju u situacijama kada putem reči koje upotrebimo učinimo da se osoba oseća poniženo, povređeno i uvređeno. Verbalnim ponižavanjem ponižavanu osobu opisujemo ili etiketiramo kao nedovoljno vredno ljudsko biće, a ključni pojam u verbalnom ponižavanju jeste uvreda. Cilj ovog govornog čina jeste da omalovaži i ocrni drugu osobu. Uvreda predstavlja pripisivanje negativnih kvaliteta drugoj osobi. Ti negativni kvaliteti prema Santos Kareteru (2011: 4) mogu da se odnose na seksualno ponašanje (*puta*[3]), psihijatrijsku (*imbécil, idiota*) ili određenu socijalnu „dijagnozu" (*maricón, ladrón, borracho*[4]).

Gomes Molina definiše uvredu kao govorni čin koji poseduje jezičku formu, sociopragmatičku vrednost i etnografsku komponentu (Gómez Molina, 2000: 103, navedeno prema Martínez Lara, 2009: 60) kojim osoba A pokušava da povredi, napadne ili ponizi osobu B u određenom trenutku. Stana Ristć (2010: 201) smatra da se u ovom govornom činu primarna ilokuciona snaga uvrede ostvaruje direktnim povezivanjem pogrdnih imena sa adresatom, dok se agresivnost javlja kao perlokucioni efekat ovog govornog čina. Perlokucioni efekat uvrede ostvaruje se posredno preko simbolične upotrebe opscenih i pogrdnih reči, naziva za društvene, profesionalne grupe i pojedince, te seksualne manjine. U zakonskoj regulativi koja sankcioniše uvredu, ona se definiše kao izjava kojom se od strane jednog lica omaložava (negira ili potcenjuje) neka od vrednosti časti i ugleda drugog lica (Lazarević-Perić 1979: 108, navedeno prema Ristić 2010: 207).

Istraživanja o govornom činu uvrede u španskom jeziku nema mnogo pri čemu je broj onih koji se bave ovom vrstom činova u komunikativnoj interakciji mladih Španaca zanemarljiv. Martínez Lara (2009: 62) citirajući Haverkata (1994) nas podseća da je razlog tome negativna konotacija koje društvo ovakvim činovima pripisuje i markira ih kao negativne budući da predstavljaju elemente jezika (reči,

[2] Roman *Historias del Kronen* nije preveden na srpski jezik.

[3] kurva

[4] peder, lopov, pijandura

izraze i rečenice) čija je funkcija napad na drugo lice. Na još jedan razlog zbog kog istraživači ne pokazuju interesovanje za ovu temu ukazuje Cimerman (1996: 477) koji kaže da omladina nije nosilac dovoljno jake društvene moći, budući da su njeni pripadnici zakonski maloletni, ekonomski zavise od roditelja ili staratelja, a i njihov govor je relativno kratkog veka (Martínez Lara, 2009: 62).

2.2. Govorni čin uvrede i model učtivosti

Alvaro Garsia Meseger (1984: 80, navedeno prema Santos Carretero 2011: 10) ističe da je analiza uvreda u bilo kojoj kulturi od velike važnosti za upoznavanje utvrđenih društvenih vrednosti. Društveni obrasci se menjaju u skladu sa društvenim uslovima u kojima se komunikacija odvija. Tako se, na primer, kriterijum onog što je učtivo reći menja u zavisnosti od toga da li se komunikacija odvija u okviru bliske ili nepoznate grupe ljudi. Za uspešnost svakodnevnog dijaloga neophodno je poštovanje Grajsovog načela kooperativnosti (eng. *cooperative principle*) među sagovornicima kao jednog od glavnih načina za regulisanje komunikacije.

Učtivost (eng. *politeness*) se u jeziku poima kao termin koji pokriva sve jezičke odabire vezane za želju govornika da sačuva nečiju javnu predstavu o sebi, tj. svoje lice (Radić-Bojanić, 1997: 85). Polazeći od Gofmanovog principa lica (eng. *face*) i svoje tvrdnje da je svaki čin konverzacije potencijalno konfliktan, Braunova i Levinson (1987) tvrde da je lingvistička učtivost univerzalni princip koji služi kao strategija za regulisanje ravnoteže u interakciji. Cilj učtivosti bio bi da se izbegnu interpersonalni konflikti do kojih dolazi u svakoj vrsti verbalne razmene. Ovi autori razlikuju dve vrste učtivosti: integrativnu i individualističku (eng. *positive and negative politeness*). Prema njihovom mišljenju, integrativna učtivost služi da sačuva integrativino lice slušaoca (eng. *positive face*), dok individualistička ima za cilj delimično očuvanje individualističkog lica slušalaca (eng. *negative face*). U okviru svog modela učtivosti iz 1987. godine Braun i Levinson posmatraju uvredu kao čin koji predstavlja ugrožavanje integrativnoglica (eng. *face threatenig act*).

Svaki govornik ima svoje potrebe lica (eng. *face wants*) tj.očekivanja u vezi s javnom predstavom o sebi (Yule, 1996: 61). U interakciji sa drugima proizvodimo činove koji potencijalno ugrožavaju lice (naše ili tuđe). Kada vređamo nekoga, mi ugrožavamo njegovo integrativno lice. U modelu Braunove i Levinsona, učtivost predstavlja strategiju za ublažavanje ugrožavanja lica. Integrativna učtivost podrazumeva korišćenje jezika da se izrazi odobravanje i dopadanje. Indirektni govorni činovi vezuju se za društvene situacije u kojima govornici žele da budu obazriviji prema svojim sagovornicima zbog razlike u godinama, društvenom ili profesionalnom statusu (Radić-Bojanić, 1997: 93). Dakle, na princip učtivosti utiču odnosi među sagovornicima, a budući da su sagovornici u romanu *Priče iz pivnice Kronen* mahom jednakog statusa, komunikacija među njima je prilično neformalna.

2.3. Omladinski žargon

Suština žargona i glavni razlog njegovog postojanja jeste potreba člana neke društvene grupe da i specifičnim verbalnim sredstvima afirmiše svoj identitet i potvrdi svoju pripadnost datoj grupi (Bugarski 2005: 210). Omladinski žargon nije forma govora karakteristična za jednu društvenu grupu već za određeni uzrast, generaciju. Bugarski (2003: 9-10) definiše žargon kao „svaki neformalni i pretežno govorni varijetet nekog jezika koji služi za identifikaciju i komunikaciju unutar neke društveno određene grupe – po profesiji, socijalnom statusu, uzrastu i sl. - čije članove povezuje zajednički interes ili način života. On razlikuje stručni, omladinski, supkulturni žargon. Prema Bugarskom „žargon nastaje kao rezultat osobenog, spontanog i po pravilu anonimnog usmenog stvaralaštva osobito mlađih generacija“ (2003: 14).

Pretpostavlja se da mladi doživljavaju svoj jezik kao sredstvo pobune protiv zvaničnog jezika svojih roditelja i ostalih autoriteta, ali i kao sredstvo međusobne identifikacije. Za nas je interesantana pojava i upotreba žargonskih izraza koje mladi Španci primenjuju na veoma kreativan i ekspresivan

način. Cimerman (2002, navedeno prema Ákertage 2007: 7) smatra da su istraživanja o govoru mladih, koja su kao polaznu tačku uzimala razlike između govora obrazovanih i mladih govornika, bila pogrešna, jer je trebalo da kao predmet istraživanja imaju komunikativni čin između samih mladih. Složićemo se sa Cimermanovom konstatacijom da je osnovni cilj omladinskog govora da se razlikuje od standardnog, te mladi stvaraju neku vrstu kontrakulture i mada njihova namera nije da utiču na promenu standardnog jezika, oni tome ipak doprinose. Zbog sve veće prisutnosti u medijima i književnosti, jezik mladih zaslužuje da mu lingvisti u svojim istraživanjima posvete više vremena. Opštepoznata je činjenica da mladi vole da eksperimentišu jezikom. Hema Erero (2002, navedeno prema Ákertage 2007: 5) smatra da je posledica toga što se razgovori među mladima odvijaju na direktan način značajan porast ekspresivnih i apelativnih iskaza poput imperativa, formi za obraćanje, uvreda, prezrivih izraza i disfemizama. Jedna od odlika omladinskog žargona jeste upotreba određenih diskursnih markera karakterisitčnih za datu grupu. Tipično omladinski markeri, vokativi fatičko-nominalnog tipa (*tío*, *tronco*, *chaval*, *hombre*)[5], imaju funkciju dozivanja jedni drugih, skretanja pažnjena sebe, uveravanja da ih ostali slušaju dok govore (Jørgensen 2008: 388).

3. ELEMENTI VERBALNE ANTIUČTIVOSTI U ROMANU *PRIČE IZ PIVNICE KRONEN*

3.1. Korpus

Budući da se uvrede tradicionalno smatraju govornim činom pretnje koji je karakterističan za neučtivost i lingvističku agresivnost i koji ugrožava lice sagovornika, naša ideja je da sagledamo u kom kontekstu i u kojoj meri uvrede mogu biti upotrebljene u potpuno suprotnoj funkciji. Primere uzimamo iz romana Hosea Anhela Manjasa *Priče iz pivnice Kronen* iz 1994. godine. To je priča o obrazovanim mladim ljudima, studentima koji potiču iz porodica madridske srednje i više klase devedesetih godina. Roman pripada takozvanoj književnoj Generaciji X. Fenomen ove genaracije sa kraja XX veka, koja gaji prezir prema roditeljima, nepoštovanje prema bilo kakvom sistemu vrednosti, oslikava ne samo način života koji vode likovi iz romana već i jezik koji upotrebljavaju, a koji autor verodostojno ume da dočara. Roman obiluje dijalozima između mladih što ga čini pogodnim za naše istraživanje. Analiza našeg leksičkog korpusa, žargonskih izraza iz romana *Priče iz pivnice Kronen* uključuje uvredljive vokative, izraze za obraćanje drugima i izraze koje mladi koriste kada pričaju o drugima.

Dakle, ukoliko primarni cilj upotrebe uvreda među omladinom nije stvaranje neučtive atmosfere, postavlja se pitanje zbog čega ih mladi toliko često koriste i koji efekat time žele da postignu. Labov je 1972. godine uočio da upotreba uvrede i kontrauvrede tipa „T je q koliko i P," među mladim Njujorčanima, pripadnicima nižih socijalnih klasa, predstavlja neku vrstu igre ili rituala čiji su učesnici svesni da ništa od onoga što se kaže nije istina, i da oni pokušavaju da na svaku primljenu uvredu odgovore drugom, originalnijom i inovativnijom (Breñes Peña 2007: 206-7). U našem slučaju perlokutivni efekat uvrede nije deo rituala između sagovornika jer se ne uočava nikakva razmena originalno osmišljenih uvreda, već pokazivanje bliskosti među članovima i formiranje slike o sebi kao pripadniku jedne generacije i naglašavanje da se razlikuje od dece i odraslih. Cimerman (2003) povezuje ovakvu upotrebu čina uvrede kod omladine sa antinormativnim ponašanjem, i definiše ga kao antiučtiv, a ne neučtiv. Poput odraslih, mladi takođe žele da budu poštovani članovi svoje grupe, međutim, oni to ne postižu poštovanjem važećih društvenih pravila i normi, već njihovim kršenjem. Ovakve pogrdne termine mladi upotrebljavaju u cilju izobličavanja standardnog jezika odraslih da bi na taj način stvorili sopstveni identitet. U tom kontekstu, uvrede se ne shvataju kao čin ugoržavanja integrativnog lica sagovornika već kao čin jačanja osećanja pripadnosti grupi. Isto važi i za slučajeve kada su uvrede upućene trećoj osobi koja nije prisutna.

[5] brate, matori, dečko, čoveče

Kada govorimo o funkcionalnim odlikama (anti)uvrede, uzimamo u obzir komunikativnu nameru mladih govornika iz romana, odnosno da li je (anti)uvreda izrečena u cilju:

a) ugrožavanja integrativnog lica sagovornika,
b) iskazivanja određenog duševnog stanja govornika,
c) skretanja pažnje ili
d) zbližavanja sa članovima društvene grupe.

Na osnovu ideje Martines Lare (2009: 68-69), ove upotrebe mogu se klasifikovati kao neučtive uvrede (veoma preteće i preteće) i antiučtive uvrede odnosno antiuvrede (slabo preteće i nimalo preteće).

a) Veoma preteće uvrede: u ovu grupu svrstavamo uvrede kojima se napada, ponižava i diskredituje integrativno lice sagovornika i koje dovode do prekida komunikacije,
b) Preteće uvrede su one kojima se napada integrativno lice sagovornika ali koje, za razliku od prethodnih, ne prouzrokuju prekid komunikacije,
c) Slabo preteće su uvrede kojima se napada, ponižava i diskrediruje osoba koja nije prisutna, uvrede kojima se bilo pozitivno bilo negativno ocenjuje odsutna osoba, zatim one koje pozitivno ocenjuju sagovornike i one kojima se skreće pažnja sagovornika,
d) Nimalo preteće su uvrede i vulgarnosti koje se koriste kao uzrečice ili uzvici i koji se ne smatraju opasnim u interakciji, te se komunikacija nikada ne prekida.

Za naše istraživanje su najzanimljivije uvrede koje ne napadaju lice sagovornika niti prekidaju komunikaciju, već predstavljaju znak drugarstva i solidarnosti i pojačavaju koheziju među učesnicima konverzacije. (Anti)uvrede klasifikujemo prema receptoru, odnosno prema tome da li su upućene muškarcima ili ženama. Klasifikaciju predstavljamo u vidu tabela u kojimaje dato osnovno značenje forme za obraćanje, objašnjenje izraza prema rečniku slenga i u kontekstu romana, primer i prevod primera na srpski jezik.

a) **Antiuvrede slabo ili nimalo pretećeg tipa upućene muškarcima**

U ovu grupu spadaju oblici za obraćanje muškarcima koji ne predstavljaju pretnju integrativnom licu sagovornika i neretko se upotrebljavaju kao apelativi:

	Izraz	**Izvorno značenje**	**Objašnjenje**	**Primer iz romana**	**Prevod na srpski jezik**[6]
1.	*Chaval*	dečko, momak	Označava mlađu mušku osobu (Sanmartín Sáez, 2003: 215)	*Qué pasa, chavales. ¿Habéis visto el partido, troncos?* (HdK, 1997: 11)	Šta ima, momci? Jeste li gledali utakmicu, dečki?
2.	*Colega*	drug, kolega	Zajednička imenica koja se koristi u značenju drugara, ortaka ili kolege (Sanmartín Sáez, 2003: 256).	*Que no pasa nada, Roberto. Somos colegas, ¿no? Y no nos ha visto nadie. Eso es todo* (HdK, 1997: 220).	Ma, ništa, Roberto. Ortaci smo, zar ne? A i niko nas nije video. To je sve.

3.	*Tío*	ujak, stric, teča	Jedan od omiljenih apelativa među mladim Španaca kojom se oni direktno obraćaju drugu, ali i bilo kojoj drugoj osobi muškog pola (Sanmartín Sáez, 2003: 803).	*Sí, es un tío muy majo.* (HdK, 1997: 51).	Da, super je lik.
4.	*Tronco*	stablo	Jedan od izraza koji momci koriste u međusobnom obraćanju, a koja označava mladića uopšte (Sanmartín Sáez, 2003: 832).	*Vamos al Barflais, ¿no, troncos?* (HdK, 1997: 16)	Idemo u Barflajs, zar ne, frajeri.
				Es que estamos en verano, tronco (HdK, 1997: 173).	Brate, leto je.
5.	*Muchacho*	Mladić	Izraz koji momci koriste u međusobnom obraćanju a koji označava mladog muškarca.	*¿Pero qué os pasa, muchachos?* (HdK, 1997: 56)	Ma, šta vam je, momci?
6.	*Enano*	Patuljak, kepec	Zbog aluzije na nizak rast, ova reč se upotrebljava u značenju dečaka, klinca (Sanmartín Sáez, 2003: 323). Autor ga u romanu koristi kada govori o mlađem bratu.	*El enano grita: ¡gilipollas!, y me saca la lengua* (HdK, 1997: 21).	Balavac viče: kretenu! i plazi mi jezik.
7.	*Loco*	Ludak	Apelativ koji mladi upotrebljavaju u međusobnom obraćanju http://lema.rae.es/drae/	*Hola, loco, ponme un Jotabé con cocacola* (HdK, 1997: 62).	Zdravo, blesavi, daj mi Džej Bi[7] sa koka-kolom**.**

Tabela br. 1

b) **Uvrede pretećeg tipa koje se upućuju muškarcima**

Ovde izdvajamo uvrede koje predstavljaju pretnju integrativnom licu sagovornika:

[6] Prevod primera je urađen uz pomoć *Rečnika opscenih reči i izraza* i na osnovu konsultacija sa Špancima koji govore srpski jezik, kao i govornicima srpskog jezika koji su duže vreme živeli u Španiji.

[7] J&B vrsta viskija.

	Izraz	**Izvorno značenje**	**Objašnjenje**	**Primer iz romana**	**Prevod na srpski jezik**
1.	*Gabacho*	Osoba koja potiče iz nekog sela u Pirinejima http://lema.rae.es/drae/	Pogrdan naziv za osobu koja potiče iz Francuske (Sanmartín Sáez, 2003: 389).	*Un guiri, un gabacho, que ha venido a verla y la muy puta se va la semana que viene a París a vivir con él* (HdK, 1997: 213).	Neki dođoš Francuz, došao da je poseti i kučka ide sledeće nedelje u Pariz da živi sa njim.
2.	*Gilipollas*	Glupan, budala (Sanmartín Sáez, 2003: 408).	Predstavlja jednu od omiljenih uvreda među Špancima.	*Oye, ten cuidado, gilipollas – grito* (HdK, 1997: 156).	Alo, kretenu, pazi. – vičem.
3.	*Guiri*	Stranac	Označava osobu stranog porekla (Sanmartín Sáez, 2003: 427).	*Un guiri, un gabacho, que ha venido a verla y la muy puta se va la semana que viene a París a vivir con él* (HdK, 1997: 213).	Neki dođoš, Francuz, došao da je poseti i kučka ide sledeće nedelje u Pariz da živi sa njim.
4.	*Marica*	Izvedeno od ženskog imena *María* http://portada.smdiccionarios.com/app.php	Označava feminiziranog muškarca (Sanmartín Sáez, 2003: 543).	*Eres un marica, Roberto. No tienes cojones.* (HdK, 1997: 193).	Stvarno si šonja, Roberto. Nemaš muda.
5.	*Pringado / pringao*	Naivčina	Označava naivnu osobu koju je veoma lako prevariti (Iglesias González, 2003: 119). Osoba koja dozvoljava da je drugi iskorištavaju (Sanmartín Saez, 2003: 701).	*Pero qué has hecho, pringao? Ten un poco de cuidado* (HdK, 1997: 179).	Pa, šta si to uradio, bolidu? Pazi malo.
6.	*Viejo*	Starac, osoba u godinama	Otac, roditelj (Sanmartín Sáez, 2003:854). Ovako protagonista naziva svog oca kada ga pominje u romanu.	*Después de comer, el viejo se va a su cuarto a echarse una siesta* (HdK, 1997: 100).	Posle ručka matori ide u svoju sobu da odspava.

7.	*Cabrón*	Jarac	Augmentativ imenice *cabra* (koza), označava mužjaka ove životinje, ali u žargonu dobija značenje osobe koja nema dobre namere, koja igra prljavo i uznemirava druge (Sanmartín Sáez, 2003: 156).	*Jo, Carlos, no seas cabrón.* (HdK, 1997:31).	Jebiga, Karlose, nemoj biti majmunčina.
8.	*Carapolla*	/	Vrlo pogrdna uvreda čije poreklo i objašnjenje nismo uspeli da pronađemo ni u jednom od dostupnih rečnika slenga. Moguće je da potiče od engleskog kalka *dickhead*.	*En fin, que al final soy yo quien le da un puñetazo y el hijoputa del gordo, carapolla creo que se llamaba, un gominolo asqueroso con el pelo lleno de lefa...* (HdK, 1997: 19)	U svakom slučaju, na kraju ga ja nabadam, a debela svinja, mislim da se zove dupeglavac, ljigavac, odvratan lik, kose ulepljene spermom…
9.	*Facha*	Fašista	Pogrdan izraz koji označava fašistu (Sanmartín Sáez, 2003: 351).	*Vamos, pero a quién se le ocurre ir con una camiseta de milikaka en un sitio de fachas* (HdK, 1997: 18).	Ma daj, kome može da padne na pamet da dođe u buntovničkoj majici na fašističko mesto.
10.	*Hijo de puta / Hijoputa*	Kujin sin	Jedna od najzastupljenijih uvreda u španskom slengu. Glupson, idiot, bednik, loša osoba (Sanmartín Sáez, 2003: 437).	*¡Qué pasa, hijos de puta! ¿No me ibais a esperar?* (HdK, 1997: 104)	Šta ima, majmuni? Niste hteli da me sačekate?
				Que hijoputa eres, Carlos (HdK, 1997: 117).	Kakvo si đubre, Karlose.

Tabela br. 2

c) **Antiuvrede slabo ili nimalo pretećeg tipa upućene ženskim osobama.**

U ovu grupu spadaju oblici za obraćanje osoba ženskog pola koji ne predstavljaju pretnju integrativnom licu sagovornika i od kojih se većina upotrebljava u funkciji apelativa:

	Izraz	**Izvorno značenje**	**Objašnjenje**	**Primer iz romana**	**Prevod na srpski jezik**
1.	*Tía*	Ujna, strina, tetka	Izuzetno zastupljen apelativ među mladim Špancima (Sanmartín Sáez, 2003: 803). U romanu ga protagonisti upotrebljavju kao sinonim za devojku (primer a). Međutim, ovu formu upotrebljavaju i same devojke u obraćanju jedna drugoj (primer b).	*a)¿Seguro que no quieres que entremos a unas tías?* (HdK, 1997: 117)	Siguran si da nećeš da muvamo neke ribe?
				b) Hala, tía, Amalia. No vas a hacerle volver a su casa sólo para que traiga para fumar – dice la hermana de Amalia (HdK 1997: 127).	Daj, brate, Amalija. Nećeš ga valjda naterati da se vraća kući samo da bi ti doneo da pušiš – kaže Amalijina sestra.
2.	*Piba*	Devojka. Izraz argentinskog porekla odakle je prešao u govor mladih Španaca (Sanmartín Sáez, 2003: 666).	U romanu ga muški protagonista upotrebljavaju kao sinonim za apelativ *tía.*	*Oye, ¿quién era la piba esa?* (HdK, 1997: 105)	Ej, ko je bila ta cica?
				Espérate, tronco, que vamos a entrarles a unas pibas (HdK, 1997: 110).	Čekaj, matori, hajde da muvamo neke cice.
3.	*Nena*	Devojčica	Jedan apelativ za obraćanje osobi ženskog pola (http://lema.rae.es/drae/?val=nena).	*Cocaína, nena, cocaína* (HdK, 1997: 116).	Kokain, mala, kokain.
4.	*Vieja*	Starica	Ženski roditelj, majka (Sanmartín Sáez, 2003:854). Ovim apelativom protagonista naziva svoju, ali i majke svojih drugara.	*La vieja sale de la habitación y yo vuelvo a cerrar los ojos* (HdK, 1997: 27).	Keva izlazi iz sobe i ja ponovo sklapam oči.

5.	*Yanqui*	Amerka	Pozajmljenica koja potiče od engleske reči *yankee* i koja se koristi kao pogrdan naziv za građane Sjedinjenih Američkih Država (http://lema.rae.es/drae/?val=yanquie).	*Mira, Carlos, tronco. Es una Yanqui y se llama Joli* (HdK, 1997: 114).	Vidi, Karlose, brate. Amerka je i zove se Džoli.
				Oye, que no te he preguntado, Manolo. ¿Qué pasó con la cerda del otro día, la yanqui ésa?" (HdK, 1997: 175)	Hej, nisam te pitao, Manolo. Šta bi sa onom dromfuljom od pre neki dan, onom Amerkom?

Tabela br. 3

d) **Uvrede pretećeg tipa upućene osobama ženskog pola**

Ovde izdvajamo uvrede koje predstavljaju pretnju integrativnom licu sagovornika:

	Izraz	**Izvorno značenje**	**Objašnjenje**	**Primer iz romana**	**Prevod na srpski jezik**
1.	*Gorda*	Gojazna ženska osoba	Izraz koji muški protagonisti koriste kada govore o devojkama (http://lema.rae.es/drae/?val=gorda).	*La gorda coge el teléfono y me dice que ni se me ocurra cambiar de canal* (HdK, 1997: 68).	Krava se javlja na telefon i kaže da ni slučajno ne promenim kanal.
2.	Cerda	Svinja, krmača	Neuredna osoba (Sanmartín Sáez, 2003: 205). Vulgarni izraz koji mladići u romanu koriste kada govore o devojkama.	*Vamos a Malasaña, que hay una cerda queme mola* (HdK, 1997: 195).	Hajdemo u Malsanju, ima jedna rava koja mi se đasvi.
3.	Puta	Droca, fufa, kurva	Veoma učestala reč u omladinskom žargonu koja označava prostitku (Sanmartín Sáez, 2003: 713). Takođe predstavlja uvredu koja se upućuje ženskoj osobi.	*¡Vamos a pillar putas! – Eso, tronco, vamos a pillar putas, Roberto, vamos a vacilarlas* (HdK, 1997: 24).	'Ajmo na kurve! – Tako je, brate, 'ajmo na kurve, Roberto, 'ajde da ih ložimo.
				La muy puta ha llamado. Ya era hora (HdK, 1997:123).	Droljetina je nazvala. Bilo je krajnje vreme.
4.	*Putón*	Kurvetina	Izuzetno pogrdna reč čije se značenje odnosi na promiskuitetnu žensku osobu (Sanmartín Sáez, 2003: 714).	*Que se había convertido en un putón* (HdK, 1997: 57).	Postala je profuknjača.

5.	*Zorra*	Lisica	Veoma pogrdan izraz za žensku osobu (Sanmartín Sáez, 2003: 875).	*Mira, Amalia, sabes lo que te digo: que eres una zorra* (HdK, 1997: 211).	Čuj, Amalija, znaš šta ću da ti kažem: baš si kučka.
6.	*Cabrona*	Potiče od imenice *cabra* (koza)	Koristi se u značenju osobe koja nema dobre namere, koja igra prljavo, uznemirava druge i ne obazire se ni na koga (Sanmartín Sáez, 2003: 156).	*LA CABRONA DE MI HERMANA SIEMPRE CONSIGUE DEJARME EL DEPÓSITO A CERO* (HDK, 1997: 68).	Moja sestra, čobanka, uspe svaki put da mi isprazni rezervoar**.**
7.	*Guarra*	Prostitutka	Reč koja označava neurednu osobu i osobu neprikladnog i vulgarnog ponašanja. Kada se koristi u ženskom obliku može označavati odurnu ženu promiskuitetnog ponašanja (Sanmartín Sáez, 2003:423).	*[...] no voy a Vía Láctea, y menos para verte a ti comerte a una guarra* (HdK, 1997: 195).	Ne idem ja na Vija Lakteu a kamoli da te gledam kako zadovoljavaš neku kurvu.

Tabela br. 4

4. ZAKLJUČAK

Uzrast govornika jedan je od društvenih faktora koji može da odredi lingvističku upotrebu u govornoj zajednici. Omladinski žargon predstavlja fenomen u kome je samoidentifikacija govornika, koja se sastoji od upotrebe specifične leksike i frazeologije, najupadljivija. On oslikava želju mladih da budu drugačiji i razlikuje se u zavisnosti od društvene klase kojoj govornik pripada, nivoa obrazovanja, geografskog porekla, sredine u kojoj se govornik kreće (Mitkova 2007: 1). Na osnovu analiziranog korpusa, može se zaključiti da govornici španskog jezika vrlo često upućuju uvrede jedni drugima. Prisustvo ovih govornih činova uočeno je u pozorišnim predstavama, filmovima, televizijskim serijama, blogovima i društvenim mrežama (Santos Carretero 2011: 6). Međutim, zanimljivo je da u međusobnoj komunikativnoj interakciji mladi govrnici španskog jezika ne upotrebljavaju uvrede u izvornoj funkciji, u cilju napada na ugled sagovornika i ugrožavanja njegovog lica, već da bi postigli međusobnu bliskost i pokazali pripadnost određenoj društvenoj grupi. Primeri iz našeg korpusa su potvrdili da mladi govornici španskog jezika kroz čin upućivanja uvreda iskazuju želju da se identifikuju sa vršnjačkom grupom, da budu prihvaćeni i cenjeni. Stoga, upotreba uvreda među mladim Špancima može da funkcioniše u smislu pozdrava i prepoznavanja između pripadnika određene društvene grupe, a ne kao verbalna agresivnost.

Martines Lara zaključuje da uvrede predstavljaju rodni marker rezervisan isključivo za govor muškaraca (2006: 62). Međutim, složićemo se sa konstatacijom Santos Karetera (2011: 11) da i ženski govornici španskog jezika, poput muških, upotrebljavaju uvrede u kolokvijalnom govoru, a razlikuju se jedino prema vrsti izraza koje koriste.

Smatramo da bi za dalje istraživanje bilo interesantno analizirati koje vrste uvreda su karakteristične za ženski diskurs, budući da smo mi pravili podelu uvreda prema tome da li su one upućene muškim ili ženskim pripadnicima grupe. S obzirom na to da je u korpusu uočeno 12 (anti)uvreda upućenih ženskim osobama, od kojih je 7 pretećeg tipa, a 17 (anti)uvreda upućenih muškim osobama, od kojih je

10 pretećeg tipa, naša podela je pokazala da je španska omladina donekle obazrivija u činu upućvanja uvreda osobama ženskog pola, te da su mladi Španci kreativniji u upućivanju (anti)uvreda muškarcima.

Literatura

Åkerhage, Jessica. (2007). *Estudio sobre el lenguaje juvenil en la obra Historias del Kronen, de José Ángel Mañas*. Skinuto sa sajta 14. VI 2012. <http://www.google.rs/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&sqi=2&ved=0CB8QFjAA&url=http%3A%2F%2Fhis.diva-portal.org%2Fsmash%2Fget%2Fdiva2%3A158315%2FFULLTEXT01&ei=XnNTUM_pGNHKsga99YG4BQ&usg=AFQjCNGkHaqVAbeM2yRMS-6O74am5yI7DA&sig2=yd1n-ewPy-jxHSanjFfbKg>

Breñes Peña, Maria Ester. (2007).*Los insultos entre los jovenes: la agresividad verbal como arma para la creación de una identidad grupal.*Skinuto sa sajta 14. VI 2012.*<dialnet.unirioja.es/.../2316886.pdf>*

Brown, P., Levinson, S.C. (1987). *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bugarski, Ranko. (2003).*Žargon*. Beograd: XX vek.

Bugarski, Ranko (2005). *Jezik i kultura*. Beograd: XX vek.

Capanaga, Pilar. *La creación léxica en Historias del Kronen*. Skinuto sa sajta 14. VI 2012.<http://cvc.cervantes.es/literatura/aispi/pdf/08/08_049.pdf>

Chenoll, Antonio. *¡Quién cojones ha hecho esto! : Insultos, expresiones vulgares y coloquialismos en el aula de E/LE*.Skinuto sa sajta 10. VI 2012.<http://www.uv.es/foroele/foro3/Chenoll.pdf>

Corbalán Vélez, Ana. *Subculturas jóvenes posmodernas: Historias del Kronen como medio de escape y resistencia* .Skinuto sa sajta 10. VI 2012.
<http://alabama.academia.edu/AnaCorbalan/Papers/333886/_Subculturas_jovenes_posmodernas_Historias_del_Kronen_como_medio_de_escape_y_resistencia_>

Haverkate, H. (2004). El análisis de la cortesía comunicativa: categorización pragmalingüística de la cultura española. En Diana Bravo y Antonio Briz, *Pragmática sociocultural: Estudio sobre el discurso de cortesía en español*, 55-65. Barcelona: Ariel Lingüística.

Iglesias González, José María. (2003).*Diccionario de argot español*. Madrid: Alianza Editorial S.A.

Jørgensen, Annette Myre. Juan, A. Martínez López. (2007). *Los marcadores del discurso del lenguaje juvenil de Madrid*. ReVEL. Vol. 5, n. 9. Skinuto sa sajta 11. VI 2012.
<http://www.revel.inf.br/files/artigos/revel_9_los_marcadores_del_discurso_del_lenguaje_juvenil_de_madrid.pdf>

Mañas, José Ángel. (1997). *Historias del Kronen*. Barcelona: Ediciones Destino, S. A. (HdK)

Martínez Lara, José Alejandro. (2009). Los insultos y palabras tabúes en las interacciones Juveniles. Un estudio sociopragmático funcional. *Boletín de Lingüística*, XXI/31/ Ene – Jun, 59-85. Skinuto sa sajta 15. VI 2012.
<http://redalyc.uaemex.mx/src/inicio/ArtPdfRed.jsp?iCve=34711680003, >

Mitkova, Adriana. (2007). *El léxico juvenil por áreas temáticas*. Revista electrónica de estudios filológicos, XIV. Skinuto sa sajta 15. VI 2012.<http://www.um.es/tonosdigital/znum14/secciones/estudios-17-lexicojuvenil.htm>

Prćić, Tvrtko. (2010). Mali englesko-srpski rečnik pragmatičkih termina. *Diskursi i diskursi*. Zbornik u čast Svenki Savić. Urednica Vera Vasić. Novi Sad: Filozofski fakultet. 399-415.

Radić-Bojanić, Biljana. (2007). *Neko za chat? Diskurs elektronskih ćaskaonica na engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Real Academia Española. *Diccionario de la lengua española*. <http://lema.rae.es/drae/?val=insultar>

Ristić, Stana. (2010). Diskurs psovki u srpskom jeziku. *Diskursi i diskursi*. Zbornik u čast Svenki Savić. Urednica Vera Vasić. Novi Sad: Filozofski fakultet. 195-213.

Sanmartín Sáez, Julia. (2003). *Diccionario de argot*. Madrid: Espasa Calpe S.A.

SM diccionarios <http://portada.smdiccionarios.com/app.php>

Šipka, Danko. (2011). *Rečnik opscenih reči i izraza*. Novi Sad: Prometej.

Yule, George. (1996). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

Zimmerman, Klaus. (2002.) La variedad juvenil y la interacción verbal entre jóvenes. En: F. Rodríguez. *El lenguaje de los jóvenes*, Barcelona: Ariel.

Zimmerman, Klaus (2003). Constitución de identidad y anticortesía verbal entre los jóvenes masculinos hablantes de español. En Diana Bravo (ed.). *Actas del primer coloquio del programa EDICE*. Estocolmo. 47-59. Skinuto sa sajta 15. VI 2012: <http://www.ispla.su.se/gallery/bilagor/1coloquioEDICE.pdf >

Zimmerman, Klaus (2005). Construcción de la identidad y anticortesía verbal. Estudio de conversaciones entre jóvenes masculinos. En Diana Bravo (ed.) *Estudios de la (des)cortesía en español. Categorías conceptuales y aplicaciones a corpora orales y escritos*. Buenos Aires.245-271.

EL INSULTO COMO EL ACTO DE HABLA. LOS ELEMENTOS DE ANTICORTESÍA VERBAL EN LA NOVELA HISTORIAS DEL KRONEN.

Resumen

Garcia Meseguer (1984: 80) considera que el análisis de los insultos en cualquier cultura es fecundísimo para conocerlos valores sociales convenidos. Segun la teoria desarollada por Brown y Levinson (1987) sobre la cortesía, los insultos están marcados dentro de los actos amenazadores de la imagen positiva de los interlocutores. Estos actos de habla rompen el proceso comunicativo puesto que deberían ser evitados. El insulto es un acto de habla con el cual se intenta agredir, atacar y humillar a una persona en un momento determinado. Sin embargo, se nota que los insultos son usados corrientemente por los jóvenes españoles. Zimmerman (2005: 249) demuestra que existen isultos cuya función en ciertos contextos no es ofender y los denomina actos anticortesés. En sus interacciones comunicativas cotidianas, los jóvenes no usan los insultos como elementos de ataque verbal sino como saludo entre iguales, para mostrar cercanía y familiaridad o camadería.En este trabajo usamos el mismo tratamiento que Zimmermanutiliza para identificar y describir los insultos. Consideramos que una palabra, frase o enunciado es un insulto cuando tienelas mismas características lingüísticas estructurales que los insultos. No obstante, su valor funcional, es decir si es descortés o anticortés depende del contexto de enunciación.

Plabras clave: el acto de habla amenazador de la imagen positiva, el insulto, la descortesía, la anticortesía, el lenguaje juvenil, *Historias del Kronen*.

Sanja Maričić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
maricic.sanja@gmail.com

Matei Monica Lucreția

EUGENIA ÎN MEDIILE ȘTIINȚIFICE ROMÂNEȘTI DIN CLUJ ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

The notion of eugenics emerged in Romania during the 20th century, when the state tried to modernize the society and bring it to a higher level of civilization by enacting various laws in this sense. During the interwar period, the necessity of education and hygiene in every-day activity became a very popular idea. In order for the entire society to understand this, specialists had to work together with authorities to create the premises for a better development of life. The school of medicine in Cluj included eugenics as one of its disciplines after 1918, thus having the initiative of applying the eugenic ideas and disseminating them in the university circles.
Our current study will present the impact which the book "Eugenia" had on the specialized higher education system and it will help us understand the evolution of the interest over this discipline in the medical and social life of Cluj. We will also discuss about personalities who marked the medical system of Cluj by promoting the idea of a healthier life, through organizing various events and publishing different studies, and we will identify the sources used by intellectuals for disseminating the attitude of prevention.

Keywords: Eugenie, Medical School, inter-war society, Cluj.

1. INTRODUCERE

Societatea s-a bucurat de-a lungul secolelor de varii preocupări, ce au avut la bază cercetarea şi realizarea unui progres continuu care s-a răsfrânt ca un bine general asupra societăţii. De aceea, teoreticienii problemelor eugenice au trecut de graniţele instituţionale şi au vrut să dea un semnal de alarmă cetăţenilor în ceea ce priveşte sănătatea oricărei fiinţe umane. Cu alte cuvinte, organizarea sanitară a avut în vedere realizarea unei munci sistematice de prevenţie, de scutire şi de salvare a vigorii populaţiei, de influenţare a mediului ambiental şi de garantare a condiţiunilor prielnice de trai şi muncă, de dezvoltare a sănătăţii şi a progresului (*Anuarul Universităţii din Cluj* 1921-1922: 68).

La o primă vedere eugenia a fost considerată o teorie care viza ameliorarea calităţilor biologice umane prin măsuri genetice, folosită uneori în scopuri rasiste, idei ce au deschis apetitul grupării intelectuale să îşi îndrepte cercetarea spre ea. Astfel, fenomenul eugenic a fost tratat din multiple perspective atât înainte cât şi după cea de-a doua conflagraţie mondială. Dacă în timpul regimului comunist abordările au fost mai degrabă ideologizate, mai ales din perspectivă medicală, după revoluţia din decembrie 1989 s-au înregistrat câteva studii punctuale, mai cu seamă din punct de vedere demografic. La sfârşit de secol XX şi început de secol XXI conceptul de eugenie capătă o importanţă mai aparte şi începe să redevină un subiect de actualitate în societatea românească.

În ceea ce priveşte societatea perioadei pe care o abordăm, putem să o caracterizăm ca una aflată într-un continuu progres, datorită dezvoltării politico-economice şi culturale în spaţiul transilvănean. Clujul a reprezentat din cele mai vechi timpuri unul dintre cele mai importante oraşe ale regiunii Transilvaniei, el bucurându-se nu doar de un prestigiu politico-economic, ci mai ales de o vechime a istoriei fondării lui, devenind un cadru prielnic pentru apariţia unui progres intelectual de excepţie. În acest oraş s-au pus bazele învăţământul academic, încă din secolul al XIX-lea, lucru care a generat crearea unui mediu adecvat implementării şi dezvoltării şcolii medicale clujene şi implicit a îmbunătăţirii stării sanitare a populaţiei.

2. ASPECTE GENERALE DESPRE EUGENIE

Problema îmbunătățirii rasei umane a preocupat omenirea încă din antichitate. În India, Cartea lui Manu oprește căsătoria care ar primejdui însușirile biologice ale urmașilor (Darwin 1941). Biblia și Talmudul Evreilor vorbesc despre unirea între consângeni, interzic căsătoria cu epileptici, leproși, alcoolici etc. La Greci, Platon, în operele „Republica" și „Legile" întrezărind legile fundamentale ale eredității, formulează propuneri precise: „Scopul suprem al Statului este formarea de cetățeni perfecţi. Statul trebuie să îngrijească ca bărbații cei mai virili să se unească cu femeile cele mai perfecte" (Darwin 1941: 3). La vechii germani, copilul provenit din unirea unui om liber cu altul neliber, devenea sclav (Darwin 1941).

Problema înnobilării rasei omenești a fost dezbătută deopotrivă de biologi, medici, psihologi, sociologi, filozofi, oameni politici. De exemplu, fiziologul englez Francis Galton este cel care a dat o definiție științei care se ocupă cu „influențele care pot îmbunătăți însușirile înnăscute ale unei rase sau chiar să le dezvolte la maximum" (Darwin 1941: 5), numind-o *Eugenie*. Astfel, în 1883 a definit disciplina pe care o propunea ca fiind „știința ameliorării rasei, care nu se limitează doar la problemele acuplării judicioase, ci, mai ales în cazul omului, se ocupă de toate influențele capabile să asigure raselor mai bine înzestrate șanse mai numeroase de a se ridica deasupra raselor mai puțin bune" (Brătescu 1999: 318).

Apariţia termenului de eugenie în spaţiul românesc s-a materializat ca atare începând cu secolul XIX şi pe tot parcursul veacului următor, când statul a încercat prin diferite legi şi norme să modernizeze şi să aducă societatea românească la un nivel ridicat de civilizaţie. Astfel, tânărul medic Mihail Petrini-Galatz, viitor profesor de clinică dermatologică la facultatea bucureşteană, în lucrarea sa din 1876 *Despre ameliorațiunea rasei umane* se declară de acord cu proiectele vizând îmbunătățirea specie noastre mai ales prin împiedicarea perpetuării celor cu ereditate deficientă (Brătescu 1999: 406).

Pretextul apariţiei termenului de „eugenie" în mentalitatea colectivă s-a ivit odată cu declanşarea primei conflagraţii mondiale care a afectat întreaga omenire prin extinderea şi apariţia unor boli care au afectat sănătatea naţiunilor. Spectrul unei deteriorări a rasei umane, ameninţarea unei „degenerări demografice" i-a făcut pe specialiştii din diferite domenii ale ştiinţei şi medicinii să propună strategii de regenerare a societăţii şi implicit de educarea a populaţiei în ceea ce privea medicina socială.[1] Oamenii de ştiinţă şi doctorii s-au văzut ei înşişi drept gardieni ai viitorului cu misiunea de a aplica cunoştinţele lor pentru un viitor mai bun al umanităţii.

Imediat după 1918, au existat diverse iniţiative de aplicare a ideilor eugeniste în viaţa publică şi de introducere în studiul universitar. Eugeniştii au făcut mari eforturi pentru a crea un mediu civilizat, în sensul unor facilităţi publice şi al unor standarde obligatorii de construcţie igienică a locuinţei, urbanizare, modernizare. Au încercat să combată câteva chestiuni semnificative şi foarte răspândite: mortalitatea infantilă, cea mai grea problemă pe atunci, mizeria, alcoolismul, bolile venerice, tuberculoza, trecând îngrijirea medicală în sfera responsabilităţii statului. În perioada 1918-1948, un număr tot mai mare de specialişti, la început preponderent medici, au încercat să schimbe sistemul românesc de îngrijire medical, societatea şi statul român, după litera "evangheliei" eugeniste (Bucur 2005: 26). Două publicaţii lunare, *Buletin Eugenic și Biopolitic*[2] (1927-1947) şi *Revista de Igienă Socială* (1930-1944), difuzau cu precădere ideile eugeniste în mediul intelectual şi nu numai. Articole pe tema eugeniei apăreau însă în multe alte publicaţii, de la reviste de specialitate, cum ar fi *Ardealul medical* şi *Revista de Medicină legală*, până la periodice adresate publicului larg, de exemplu, *Societatea de Mâine, Transilvania* şi *Calendarul Asociațiunii* (Bucur 2005: 27).

[1] De exemplu, Philippe Ariès şi Georges Duby în lucrarea *Istoria vieții private* vorbeau despre „bolile de ieri" şi afirmau că: „între cele două războaie, a zecea parte din populaţie – adică în jur de 4 milioane de persoane – suferea de sifilis şi că 140000 de indivizi mureau anual din pricina aceasta. Iar cei 40000 de copii născuţi morţi erau puşi pe seama sifilisului. […] Tuberculoza era atât de răspândită încât statul, intervenind în viaţa privată, a impus în 1918, obligativitatea declarării cazurilor suspecte de această maladie, a sporit numărul dispensarelor, a format aşa-numitele cercuri de *instructoare de igienă* şi a creat câteva şcoli de infirmiere instruite anume pentru efectuarea vizitelor la domiciliu" (Ariès şi Duby 1997: 17-18).

[2] *Buletin eugenic și biopolitic* este o publicaţie periodică a Societăţii ASTRA, ce apărea lunar în Cluj, între anii 1927 şi 1947, cu o pauză în timpul crizei economice datorată lipsei de fonduri între 1931 şi 1933.

În perioada interbelică s-a răspândit ideea necesităţii unei activităţi bazate pe educarea şi îmbunătăţirea condiţiilor de igienă a populaţiei. Prin această activitate, eugeniştii urmăreau să pună în aplicare reforme în domeniul sănătății publice și al educației. Ei au impus în învățământ predarea ideilor eugeniste de la școala primară până la învățământul medical universitar (Bucur 2005). Şcoala de medicină din Cluj a inclus în programa sa disciplina eugeniei după 1918, având iniţiativa de aplicare a ideilor eugeniste în viaţa publică şi de răspândirea lor în mediul universitar. Eugeniştii au realizat cea mai cuprinzătoare lege dinainte de 1945, referitoare la responsabilitatea și autoritatea statului în domeniul sănătății publice. Legea Moldovan din 1930 prevedea o varietate de măsuri, începând de la pregătirea doctorilor, îngrijirea copiilor și controlul bolilor venerice, până la igiena industrială și strângerea de fonduri pe plan local pentru sănătatea publică (Bucur 2005). Fără doar şi poate această lege a creat cadrul necesar de răspândire a ideilor eugeniste la nivelul întregii societăţi şi de întărire a necesităţii aplicării lor în mediul casnic şi public, pentru început.

3. UNIVERSITATEA DIN CLUJ - FACULTATEA DE MEDICINĂ

Pentru ca „Eugenia" să se dezvolte ca o disciplină a fost nevoie de integrarea sa într-un mediu ştiinţific, iar necesitatea acută de a se crea specialişti în acest domeniu a făcut indispensabilă implementarea sa într-un spaţiu academic, unde tinerii cercetători să aibă acces la valenţele eugeniei şi să le amplifice nu doar în mediul universitar, ci mai ales în spaţiul cotidian.

În 1872 autorităţile vremii au înfiinţat Universitatea din Cluj cu predare în limba maghiară, purtând numele „Ferenc Jozsef", construită după model european, având patru specialităţi: Facultate de Drept şi Ştiinţe de Stat, Facultatea de Medicină, Facultatea de Filozofie, Litere şi Istorie şi Facultatea de Matematică şi ştiinţele naturii. „Începutul a fost extrem de dificil datorită crizei de specialişti la unele discipline chiar dacă mulţi din titularii catedrelor au venit din Budapesta" (Vais 2009: 31).

Cea de-a doua etapă a Universităţii din Transilvania[3] a debutat la scurt timp după înfăptuirea Marii Uniri din 1918, când s-a trecut la un învăţământ în limba română. În 1919 a luat fiinţă Facultatea românească de Medicină, parte integrantă a Universităţii *Daciei Superioare*[4] *din Cluj (Bârsu 2010). De pe urma acestei instituții orașul a câștigat enorm, deoarece i-a asigurat prestigiul de centru universitar regional. „Pentru multă vreme Clujul a fost singurul oraș universitar din Transilvania [...]. Universitatea a constituit un centru de coagulare în jurul căreia au gravitat numeroase instituții prestigioase din care cele mai importante au fost Spitalul Carolina* şi *Biblioteca universitară*" (Vais 2009: 31). Începând cu această dată, începe să se răspândească la nivelul societăţii ideea de eugenie, de aceea apare în învăţământul medical Catedra de Igienă, despre care vom discuta în cele ce urmează.

4. PERSONALITĂŢI ALE ŞCOLII MEDICALE CLUJENE

De-a lungul timpului au existat numeroase discuţii despre ideea de eugenie, însă abia la sfârşitul secolului al XIX-lea ea devine oficial o disciplină, studiată prima dată doar în cercurile de intelectuali, preocupaţi în principal de un astfel de palier de cercetare. Intelectualitatea a avut şi ea un rol desăvârşit în implementarea ideii de „eugenie" la nivel social. Se ştia că pentru ca lumea să audă şi să conştientizeze conceptele tratate de disciplina eugeniei era nevoie de voci puternice care să ducă mai departe de universitate aceste idealuri. De aceea, doctorii catedrei de Igienă de la Facultatea de medicină din Cluj nu

[3] Până la Primul Război Mondial a făcut parte din Imperiul Habsburgic, ulterior anului 1867 din Imperiul Austro-Ungar, iar după 1918 s-a unit cu celelalte provincii româneşti (Basarabia, Bucovina, Ţara Românească şi Moldova), formând ceea ce numim noi azi România.

[4] „Când se va scrie odată istoria vremurilor mari, a căror contemporani sântem, se va releva desigur, ca o faptă de mare importanţă, înfiinţarea Universităţii Româneşti din Cluj" (*Anuarul Universității Regele Ferdinand 1919-1920:1*).

şi-au oprit expunerile doar în sălile de clasă, ci au încercat să tragă un semnal de alarmă, pentru ca statul să se implice tot mai mult în problemele legate de igiena socială pentru a putea realiza un bine societăţii.

Promotorul mişcării eugeniste din România a fost medicul *Iuliu Moldovan*, primul român cu titlul de doctor în patologie generală. El a contribuit la întemeierea Facultăţii de Medicină din Cluj, unde a reuşit sa imprime viziunea eugenistă printr-o campanie care avea drept scop implementarea igienei sociale ca şi specializare de bază în cadrul acestei facultăţi.

IULIU MOLDOVAN (1882-1966) a urmat trei ani de zile facultatea de medicină din Viena (1903-1906), însă din 1903 se mută la Facultatea germană de Medicină din Praga, iar în mai 1906 îşi ia titlul de Doctor în medicină. Munca sa a fost recompensată cu „Signum Laudis”[5], iar la 15 decembrie 1918 este numit secretar general al Resortului Ocrotirilor Sociale din Consiliul Dirigent al Transilvaniei[6]. Activitatea sa didactică începe la 1 septembrie 1919, când este numit profesor de igienă şi igienă socială la Universitatea din Cluj şi director al Institutului Pasteur[7]. În perioada 1924-1925 a fost decan al Facultăţii de medicină din Cluj. Între 1927 și 1947 editează *Buletinul eugenic și biopolitic*[8] în cadrul secţiei medicale şi biopolitice a Astrei, perioadă în care a fost ales de mai multe ori preşedinte al Asociaţiunii pentru literatura şi cultura poporului român (Bârsu 2010).

În lucrările[9] lui Iuliu Moldovan, identificăm mai multe concepte şi sintagme eugenice, care au stat la baza igienei societăţii interbelice precum*: igienă socială, igiena rasei, determinism biologic, determinism ereditar, stat etnic, biopolitica, etnobiologie*. Astfel, în publicația sa *Igiena Națiunei* (Eugenia), autorul preciza că: „Eugenia în forma stabilită de Galton se ocupă numai cu factorii care pot modifica în bine ori în rău calitățile de rasă ale generațiilor viitoare. Ea se limitează deci de a influența numai calitățile ereditare, de rasă, igiena națiunei în felul conceput de noi, bazată pe faptul că națiunea este o formațiune biologic de rasă, se ocupă atât cu factorii care determină calitățile, cât și cu cei de importanță pentru asigurarea numerică a generației viitoare (Moldovean 1925: 36).

Alături de personalitatea lui Iuliu Moldovan, putem să numim şi alţi eugenişti ai şcolii clujene care au contribuit la răspândirea ideilor eugeniste atât în mediul academic, cât şi în exteriorul acestuia. Printre aceştia îi putem aminti pe: Petre Râmneanţu, Iordache Făcaoaru, Mihail Zolog, Mihail A. Botez etc.

PETRE RÂMNEANŢU la începutul carierei sale a fost asistentul lui Iuliu Moldovan la Institutul de Igienă Socială (1931) şi „a continuat să lucreze în spiritul conceptelor eugenice ale lui Moldovan până la moartea sa, în 1980” (Bucur 2005: 69). De-a lungul carierei sale Râmneanţu a publicat un număr impresionant de lucrări[10] care aveau la bază analiza statistică şi diverse măsurători bio- şi antropometrice pentru a determina fondul genetic şi potenţialul ereditar ale populaţiei din Transilvania, de-a lungul unor axe etnice (Râmneanţu 1935, 1(2): 45-49). Petre Râmneanţu, la fel ca şi colegul său, Iordache Făcăoaru, a fost influenţat de ideile eugeniste din Germania, iar studiile sale despre identitatea ereditară a popu-

[5] A fost Medalia Militară de Merit în Imperiul Austro-Ungar, creată de Împăratul Franz Joseph în 1890, pentru merite deosebite în război şi acordată apoi şi pentru servicii deosebite aduse în timp de pace (Bârsu 2010: 68).

[6] Munca sa se baza astfel pe organizarea activităţii sanitare din Ardeal, Banat, Maramureş şi Crişana.

[7] Institutul Pasteur a fost construit între anii 1912-1914 pentru catedrele de Patologie general, Terapeutică şi Farmacologie din cadrul vechii Facultăţii de medicină din Cluj. În timpul războiului acest edificiu s-a transformat în spital militar, iar după 1919 s-a transformat în Institutul Pasteur pe lângă catedrele de Igienă şi Igienă Socială şi Istoria medicinei (Marin 2000).

[8] Iuliu Moldovan afirma în primul număr: „Eugenia nu se gândeşte la reîntronarea selecţiunei naturale şi deci la recăderea în primitivitate, ea nu se gândeşte nici la o ameliorare a rasei prin mijloace împrumutate zootehniei, selecţionând şi copulând autoritativ indivizi cu calităţi superioare. Dacă câţiva adepţi prea înflăcăraţi şi lipsiţi de critică şi de simţul realităţii au militat pentru astfel de idei, este cel puţin o uşurinţă regretabilă şi o lipsă de seriozitate, dacă cineva ironizează şi bagatelizează întreaga nouă ştiinţă din motivul acelor exagerări” (Moldovan 1927:3).

[9] Reputatul medic Iuliu Moldovan, în vasta lui carieră didactică şi publicistică, a redactat mai multe lucrări. Amintim câteva din acestea: *Amintiri și reflexiuni* – este o autobiografie a autorului; *Introducere în etnobiologie și biopolitică*; *Igiena națiunei; Biologia familiei și etnobiologia; Combaterea tuberculozei*; *Organizarea sanitară rurală în României.*

[10] Amintim câteva studii: *Cercetări asupra constituției umane la români; Constituție și fertilitate*; *Contribuții la studiul debilității congenitale și la combaterea mortalității*; *Elemente de biometrie medicală și statistică vitală*; *Evoluția neamurilor* sau *Problema căsătoriilor mixte în orașele din Transilvania*.

laţiei de secui *(szekler*[11]*)* din sud-estul Transilvaniei au primit o recunoaştere continuă sub forma unor premii prestigioase în perioada de după 1944.

IORDACHE FĂCĂOARU a fost un colaborator apropiat al profesorului Iuliu Moldovan şi un susţinător neclintit al măsurilor eugenice coercitive, fiind interesat mai mult de găsirea soluţiilor celor mai eficiente de menţinere a sănătăţii naţiunii decât de adaptarea acestor soluţii la tradiţiile locale şi la mentalitatea populaţiei româneşti din acea perioadă (Bucur 2005). Făcăoaru s-a căsătorit cu o femeie de naţionalitate germană, din categoria sănătoasă a arienilor. „El s-a dovedit foarte minuţios în cercetarea purităţii genealogice şi a sănătăţii viitoarei sale soţii, Tilly, înainte de a lua decizia de a se căsători cu ea" (Bucur 2005: 70).

Făcăoaru[12] a întreprins propria sa cercetare de teren în Transilvania, cu fonduri obţinute de la Astra, studiu ce avea în vedere subiecte precum cercetarea familiilor şi genealogia acestora, iar analiza asupra statisticilor individuale au căzut în plan secundar. „Făcăoaru a folosit aceste cercetări pentru a schiţa portretul individului normal autentic de etnie română, astfel încât să poată separa această populaţie de celelalte, *impure,* care trăiau în România. Accentul pe care Făcăoaru îl punea pe puritate şi pe *curăţarea* populaţiei româneşti de grupurile şi indivizii inferiori ce slăbeau puterea naţiunii este foarte aproape de interesul german pentru purificarea rasei ariene - o viziune popularizată de Julius Friedrich Lehman de la sfârşitul anilor ‚20 şi care a devenit ideologia oficială a regimului nazist după 1933" (Bucur 2005: 71). Această înclinaţie a sa pentru puritatea rasei a fost întărită şi prin înclinaţiile sale politice de dreapta, cu toate acestea a fost unul dintre promotorii eugeniei care a acordat o atenţie sporită purităţii rasiale/etnice: argumentul este faptul că „eugeniştii nu au susţinut măsurile de sterilizare şi au fost reţinuţi în aprobarea avorturilor pe criterii eugenice" (Bucur 2005: 71).

Printre colaboratorii importanţi ai mişcării eugeniste din Cluj se mai numărau *Iuliu Haţiegan,* care a avut şi un mandat de rector al Universităţii din Cluj şi care îşi desfăşura activităţile în beneficiul eugeniei în cadrul Astrei, ca şef al Subsecţiei pentru Educaţie fizică şi Morală şi *Gheorghe Preda,* o altă figură importantă în Astra şi un specialist de renume în probleme de sănătate mintală.

5. EUGENIA CA ŞI DISCIPLINĂ

Medicina are o istorie îndelungată, unii ar afirma că există de când lumea şi pământul. Încă din antichitatea au existat oameni preocupaţi de această artă controversată a cunoaşterii, iar boala era considerată un simplu dezechilibru între elementele clasice. Perioada modernă şi în special cea interbelică creează însă cadrul adecvat de propulsare a acestei discipline în rândul ştiinţei universale. Apariţia numeroaselor boli şi epidemii, condiţiile precare care au caracterizat societatea modernă au fost doar câteva dintre impulsurile care au ajutat medicina să se dezvolte şi cu timpul să devină tot mai aplicativă şi mai înţeleasă de către fiinţele umane.

Încetul cu încetul statul a înţeles că pentru ca procesul de dezvoltare şi modernizare să se înfăptuiască este necesară implicarea tot mai mare în viaţa societăţii, prin crearea unor legi care vizau sănătatea populaţiei şi prin crearea unor locuri/centre specializate pentru tratarea diferitelor boli şi ocrotirea societăţii. Prima disciplină care a vizat în principal mediul înconjurător şi traiul uman a fost cea legată de eugenie, deoarece ea şi-a creat mediul de investigaţie nu doar organismul uman, ci în mod special cadrul vieţii de zi cu zi a oamenilor, care oferea oamenilor de ştiinţă nu doar dauna, ci şi efectul, medicina preventivă devenind astfel la fel de importantă ca şi cea generală.

Disciplinele eugenice care au fost abordate de medicii clujeni şi evoluţia/frecvenţa lor de-a lungul întregii perioade interbelice au contribuit la extinderea acestor concepte în şcoala medicală interbelică.

---

[11] Szeklerii erau un grup vorbitor de limbă maghiară care fusese adus în Transilvania încă din Evul Mediu ca populaţie de frontieră (Bucur 2005).

[12] Câteva din lucrările editate de acesta: *Antropologia în stat ca ştiinţă şi ca obiect de învăţământ*; *Criteriile pentru diagnoza rasială*; *Devalorizarea patrimoniului ereditar într-o familie de intelectuali* sau *Structura rasială a populaţiei rurale din România*.

Astfel, în 1919 Facultatea de medicină avea printre alte discipline dedicate igienei preventive şi disciplina "Igienă şi igienă socială", care se afla sub conducerea Institutului de igienă şi igienă socială, avându-l ca director pe Prof. Iuliu Moldovan.

Pe tot parcursul epocii interbelice igiena socială începe să capete o importanţă tot mai mare în mediul social, deoarece "igiena socială este ştiinţa care se ocupă cu boli şi fenomene cu caracter social" (*Anuarul Universității din Cluj* 1921-1922: 69): tuberculoză, alcoolism, boli venerice etc. Chiar în 1921 decanul Facultăţii de medicină afirma că "Institutul de igienă s-a mutat într-un local propriu…s-au amenajat sălile de lucrări practice şi s-a dat acestei ramuri importanţa cuvenită" (*Anuarul Universității din Cluj* 1921-1922: 26). Se pronunţă încă de la început în mediul academic ideea că îmbunătăţirea stării culturale şi economice a societăţii este singura soluţie a extinderii conceptelor eugenice în întreg mediul înconjurător. Mijlocul principal al studierii igienei sociale este statistica, obiectivul este organismul societăţii, ţinta este combaterea plăgii sociale, căutând a ataca cauzele morbide în defectele specifice a organismului social. Altfel spus, igiena socială iese deci din cadrele înguste a igienei şi chiar a medicinii, ea îşi extinde cercul de acţiune în teren care până acum nu erau departe de îndatoririle profesionale medicale (cultură, economie, morală-religie) şi angajează în luptă nu doar profesionişti, ci întreaga societate.

În ceea ce priveşte disciplinele eugenice care au fost abordate de către şcoala medicală din Cluj, o importanţă şi o frecvenţă mai aparte o au:

- *Curs de igienă și igienă socială* – susţinut de Prof. Moldovan şi care aborda teme precum: organizarea serviciului sanitar, epidemologie, boli, alimentaţie, igiena şcolară, militară sau cea de acasă etc.
- Lucrări practice de igienă şi bacteriologie (Prof. Dr. Botez)
- Epidemiologie
- Lucrări practice etc.

Catedra de Igienă şi igienă socială s-a bucurat de-a lungul activităţii sale şi de realizarea unor publicaţii, care erau adesea consemnate în anuarul universităţii. De exemplu pentru anul universitar 1922-1923 avem studii precum: *Moldovan:* Contribuţiuni la epidemiologia difteriei, în volumul destinat pentru expoziţia din Strassbourg; *Moldovan Zolog et lirica:* La coagulabilitatd du sang dansle choc anaphylactique. C. R. Soc. biol. Voi. 88 1923; *Moldovan Zolog et lirica:* Anaphylaxie par cellules (hematies)*; Moldovan et Zolog:* Reduction de rhypersetfsibilite' et modification du choc anaphylactique chez le Cobay 89; 5. *Moldovan et Zolog:* Le mechanism de l'action protectrice de l'encre de chine dans l'anaphylaxie chez le Cobay sau *Zolog et Tirica:* Contribution â l'analyse du syndron anaphylactique.

Învăţământul superior clujean de medicină şi-a structurat activitatea pe mai multe paliere, din care eugenia a început să câştige tot mai mult teren odată cu perioada de după 1918. S-a aplicat politica conservatoare, cea a „paşilor mărunţi", de aceea în domeniul sanitar efectele benefice au fost mai rezervate, deoarece procesul de schimbare al societăţii a fost unul mai lent.

5. CONCLUZII

Mişcarea eugenistă clujeană a constituit un adevărat imbold în acest domeniu în spaţiul românesc şi nu numai. Cu timpul s-au pus bazele unei activităţi susţinute în educarea şi îmbunătăţirea condiţiilor de igienă a populaţiei din ţară, a unei asistenţe sociale. Intelectualii au promovat, prin evenimentele organizate sau la care a luat parte, necesitatea îmbunătăţirii sănătăţii şi prevenirii îmbolnăvirilor, iar la acea vreme modul cel mai viabil de a răspândi cât mai repede informaţia consta în realizarea unor buletine informative, care să înştiinţeze, dar şi care să facă populaţia să conştientizeze necesitatea acordării unei importanţe mai mari igienei personale şi a bunului trai.

Apariţia unor instituţii care să impulsioneze ideea de „eugenie" în plan social, au creat mediul adecvat ocrotirii individului, familiei şi implicit a naţiunii. Fie că vorbim despre *igiena personală* (care se referă la obiceiurile zilnice ale individului: alimentaţie echilibrată, curăţenie, exerciţii fizice, echi-

librul între muncă şi repaus, care feresc sănătatea individului de influenţele nocive ale mediului) sau despre *igiena colectivă* (care cuprinde studiul şi măsurile luate pentru păstrarea sănătăţii unor grupări limitate de persoane cum ar fi: igiena comunală, igiena şcolară, igiena muncii şi igiena militară), un subiect aparte abordat şi propulsat de intelectualitatea şcolii medicale clujene a fost cel legat de igiena neamului care viza în primul rând ocrotirea familiei, stâlpul de bază al societăţii din toate timpurile.[13]

Bibliografie

Anuarul Universității din Cluj. 1919-1938. Cluj.

Ariès, Philippe şi Duby, Georges. (1997). *Istoria vieții private*. *De la Primul Război Mondial până în zilele noastre*. vol. X. Bucureşti: Editura Meridiane.

Bârsu, Cristian. (2010). *Repere din istoria disciplinelor de Farmagologie, Biochimie, Igienă, Microbiologie, Epidemiologie și Istoria medicinii ale Facultății de Medicină din Cluj în perioada 1919-1979*. Cluj-Napoca: UTRESS.

Bojiță, Marius. (2004). *Școala clujeană de medicină și farmacie.* Cluj-Napoca: Editura Medicală Universitară *Iuliu Hațieganu.*

Brătescu, Gheorghe. (1999). *Către sănătatea perfectă O istorie a utopismului medical*. Bucureşti: Editura Humanitas.

Bucur, Maria. (2005). *Eugenie și modernizare în România interbelică*. Iași: Polirom.

Darvin, Leonard. (1941). *Ce este Eugenia?*. Bucureşti: Editura Şcoala Poporului.

Marin, Florea. (2001). *Şcoala medicală clujeană*. Vol. 1-2. Cluj-Napoca: Casa Cărţii de Ştiinţă.

Moldovan, Iuliu. (1925). *Igiena Națiunei (Eugenia)*. Cluj.

Moldovan, Iuliu. (1927). *Eugenia – igiena nației*. În *Buletin eugenic și biopolitic*. Cluj. 1 (1): 3-5.

Pascu, Ştefan. (1974). *Istoria Clujului*. Cluj-Napoca.

Râmneanţu, Petre. (1935). *Origine etnique des Szekler de Transylvanie*, în *Revue de Transylvanie*, 2 (1): 45-59.

Vais, Gheorghe. (2009). *Clujul eclectic. Programe de arhitectură în perioada dualistă (1867-1918)*. Cluj-Napoca: UTRESS.

Monica Lucreţia Matei
"Babeş-Bolyai" University, Cluj-Napoca, Romania
Faculty of History and Philosophy
Department of History
stoicalm@gmail.com

[13] Această teorie a fost tratată amănunţit de Iuliu Moldovan în scrierile sale.

Anexă

Cursul de igienă socială a avut următoarele lecţiuni (*Anuarul Universităţii din Cluj* 1921-1922: 76-77).

I Introducere. Definiţiuni. II Organizaţiunea serviciului sanitar. III continuare. IV Etiologie generală. V Epidemiologie generală. VI continuare. VII Profilaxia şi combaterea bolilor infecţioase acute — privire generală. — VIII Epidemiologie, profilaxia şi combatarea holerei	IX continuare. X Febra tifoidă, epidemiologie, profilaxie şi combatere. XI Febra tifoidă, continuare. XII Febra paratifoidă. Intoxicaţiuni alimentare. XIII Disenteria, amibiană şi bacilară, epidemiologie. XIV Disenteria. Profilaxie şi combatere.	XV Bacilul coli. Flora intestinală şi importanţa ei. XVI Ciuma. XVII Difteria: epidemiologie. XVIII „ profilaxie şi combatere. Serul antitoxie. XIX Cărbune, morvă. XX Paludism. XXI Febra recurentă. XXII Turbarea. XXIII Scarlatină, pojar. XXIV Tifos exanthematic. XXV continuare. XXVI Variolă, Vaccină

Olga Panić Kavgić

SLAGANJE SA SAGOVORNIKOM KAO VID POŽELJNOG VERBALNOG PONAŠANJA U AMERIČKIM I SRPSKIM FILMSKIM DIJALOZIMA[1]

Rad se bavi analizom govornog čina slaganja sa sagovornikom u odabranim dijalozima iz dva novija američka i dva srpska filmska ostvarenja. Slaganje kao vid poželjnog verbalnog ponašanja kojim se izbegava sukobljavanje sa sagovornikom i narušavanje sagovornikove predstave o sebi u očima drugih sagledano je metodom kvalitativne analize kroz prizmu teorije učtivosti, na primerima dijaloga iz američkih filmova *Magnolia* i *Thirteen Conversations about One Thing*, kao i srpskih ostvarenja *Normalni ljudi* i *Đavolja varoš*. Cilj rada je da se, uz pomoć kategorizacije koju je uvela Pomerantz (1984), ustanove preovlađujući obrasci verbalnog slaganja sa sagovornikom u dve grupe dijaloga, te da se utvrde sličnosti i razlike u njihovom ispoljavanju u dva jezika. Očekuje se da rezultati istraživanja, kojima će, pretpostavlja se, biti potvrđeni i dopunjeni dosadašnji zaključci koji se tiču verbalno ispoljene integrativne i individualističke učtivosti u američkoj i srpskoj kulturi, doprinesu daljem uporednom proučavanju ovog fenomena u savremenom engleskom i srpskom jeziku.

Ključne reči: jezički ispoljeno slaganje sa sagovornikom, poželjno verbalno ponašanje, slaganje jačeg intenziteta, neutralno slaganje, slaganje slabijeg intenziteta

1. UVOD

Jezički ispoljeno slaganje sa sagovornikom, koje će u ovom radu biti analizirano na primerima filmskih dijaloga iz odabranih američkih i srpskih filmskih ostvarenja, predstavlja govorni čin slaganja sa prethodno iznetim stavom sagovornika. Osnovne karakteristike ovakvog govornog čina u svom prototipskom ispoljavanju jesu da on, nasuprot neslaganju kako ga definiše Loher (2004: 94), ne ograničava polje delovanja sagovornika i inherentno ne uključuje postojanje konflikta i sukoba interesa. Sa stanovišta teorije učtivosti, značaj slaganja sa stavom sagovornika među prvima je istakao Leech (1983). U okviru svog principa učtivosti, kao jednu od maksima ovaj autor uvodi maksimu slaganja (eng. *Agreement Maxim*), prema kojoj „treba težiti maksimalnom stepenu slaganja sa sagovornikom i minimalnom stepenu neslaganja“ (Leech 1983: 132). I Brown i Levinson (1987) imenuju dve potkategorije integrativne učtivosti, kojima se ističe stav da „treba težiti slaganju i izbegavati neslaganje sa sagovornikom“ (Brown i Levinson 1987: 112-177).

Kao najuticajniji proučavalac verbalno ispoljenog slaganja i neslaganja sa sagovornikom, Pomerantz (1984: 77) ističe da je slaganje najčešće (mada ne uvek) primer poželjne reakcije na sagovornikov iskaz, za razliku od neslaganja, koje se, uglavnom, smatra nepoželjnim. Tako je, dakle, u velikoj većini slučajeva na snazi shema po kojoj je slaganje pozitivan i poželjan, a neslaganje negativan i nepoželjan odgovor na sagovornikovo prethodno verbalno ponašanje. Drugim rečima, „slaganje sa stavom druge osobe ocenjujemo kao ponašanje usled kog se sagovornik oseća prijatno, kojim mu se pruža podrška, potvrđuju se i učvršćuju njegovi stavovi i kojim se, po pravilu, sagovorniku daje do znanja da želimo da uspostavimo prijateljski odnos i da delimo iste ili slične vrednosti“ (Pomerantz 1984: 77).

[1] Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektu Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije br. 178002 „Jezici i kulture u vremenu i prostoru“, koji se na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu realizuje pod rukovodstvom prof. dr Snežane Gudurić. Ovde iznesen sadržaj predstavlja rezultate istraživanja koji su usmeno saopšteni na Međunarodnoj konferenciji *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 2*, održanoj 24. 11. 2012. na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, u okviru realizacije istoimenog projekta.

Iz svega navedenog sledi da se slaganje sa sagovornikom obično smatra poželjnim vidom verbalnog ponašanja. Objašnjenje leži u činjenici da se činom slaganja najčešće ne ugrožava 'lice' sagovornika – „sagovornikova predstava o sebi u očima drugih" (Brown i Levinson 1987: 61, prema konceptu i terminu *face*, koji prvobitno uvodi Goffman 1967: 5). Postizanje slaganja, ali i izbegavanje neslaganja, stoga jeste jedan od osnovnih ciljeva uspešne komunikacije.[2] U nastavku rada biće reči o načinima na koje je moguće iskazati slaganje sa sagovornikom, u cilju izbegavanja konflikta i sukoba interesa.

2. TIPOVI ISKAZA KOJIMA SE IZRAŽAVA SLAGANJE SA SAGOVORNIKOM

Na osnovu jezičkog materijala koji je proučavala, Pomerantz (1984) je tipove iskaza kojima se izražava slaganje sa sagovornikom skalarno podelila u tri osnovna tipa:

1) slaganje jačeg intenziteta[3] (eng. *upgraded assessment* ili *upgrade*)
2) neutralno slaganje (eng. *same evaluation*)
3) slaganje slabijeg intenziteta (eng. *downgraded assessment* ili *downgrade*)

U daljem tekstu će u kratkim crtama pojedinačno biti predstavljeni svi navedeni tipovi iskaza, pri čemu treba napomenuti da podtipovi unutar svake kategorije predstavljaju kombinaciju klasa iskaza koje je ustanovila Pomerantz (1984) i novih grupa koje, kao svoj doprinos, predlaže autorka ovog rada. Sve vreme, međutim, valja imati na umu da navedena tri tipa iskaza ne predstavljaju obavezno odelite i jasno razgraničene kategorije, već bi slaganje sa sagovornikom trebalo posmatrati kao skalaran fenomen. Na jednom kraju skale bilo bi slaganje slabijeg intenziteta, u sredini neutralno, a na suprotnom kraju slaganje jačeg intenziteta, o kojem će više reči biti u odeljku koji sledi.

2.1. Slaganje jačeg intenziteta

Slaganje jačeg intenziteta podrazumeva da se prilikom slaganja iznosi vrednosni sud istog ili sličnog značenja, ali jačeg intenziteta u odnosu na prethodni sagovornikov stav. Ovakvo slaganje može biti eksplicitno, odnosno, jasno i vidljivo izraženo na formalnom i sadržinskom nivou, ili implicitno – izraženo samo na nivou sadržine iskaza, bez vidljivog formalnog markera slaganja. Izostavljeni element se podrazumeva, te se uvek može rekonstruisati i dodati na početak iskaza, ukoliko postoji potreba da se dokaže da implicitna potvrda u vidu govornikovog komentara ili objašnjenja zaista predstavlja čin slaganja sa sagovornikom. Slede podtipovi i primeri eksplicitnog i implicitnog pojačanog slaganja sa sagovornikom:

Eksplicitno slaganje:

- zamena dela iskaza drugim izrazom čiji je intenzitet skalarno viši, kao u sledećem primeru:
  A: *Isn't it* ***pretty***[4]?
  B: *Yeah, it's* ***beautiful***!
- ponavljanje vrednosnog dela iskaza uz upotrebu intenzifikatora:
  A: *He seems like a nice fellow.*
  B: ***Incredibly*** *nice!*
- potvrda praćena dodatnim objašnjenjem koje ide u prilog sagovornikovom iskazu:

[2] Slaganje sa sagovornikom ne predstavlja uvek najpoželjniju reakciju na sagovornikov iskaz i u tim slučajevima ono se ne smatra primerom pozitivnog verbalnog ponašanja. Ovakve primere u američkim i srpskim filmskim dijalozima analizira Panić Kavgić (2013b).

[3] U ovom radu se prvi put uvode prevodi stranih termina koji se odnose na tipologiju iskaza kojima se izražava slaganje sa sagovornikom, te oni predstavljaju autorkin doprinos domaćoj terminologiji iz oblasti govornih činova i jezički ispoljene učtivosti.

[4] Podebljanim kurzivom obeleženi su oni delovi teksta koji ukazuju na primenu određene strategije za postizanje pojačanog, neutralnog ili oslabljenog slaganja sa sagovornikom.

A: *These ski pants are so expensive!*
B: *You're right,* ***and it isn't even autumn yet****!*

- ponavljanje potvrdne reči ili celog potvrdnog iskaza dva ili više puta:
  A: *I really believe Peter is going to be OK.*
  B. ***Sure he is... Sure he is...***

Implicitno slaganje:
A: *Hajde da nastavimo gde smo stali.*
B: ***Možda nam u budućnosti stvarno bude bolje.***

2.2. Neutralno slaganje

Neutralno slaganje podrazumeva da se prilikom slaganja iznosi vrednosni sud istog ili sličnog značenja i približno ili potpuno istog intenziteta kakvim se odlikovao prethodni sagovornikov iskaz. Moguće je razlikovati tri vrste ovakvih iskaza:

- doslovno ponavljanje sagovornikovog iskaza ili dela iskaza (eng. *echoing*):
  A: *I liked the taste of this cake.*
  B: ***I liked it too****.*
  A: *It was great.*
  B: ***It was****.*
- najjednostavniji i najkraći oblik slaganja, obično jednom potvrdnom rečju (*da*, *jeste*, *yes*, *yeah*, *sure*, *exactly*…):
  A. *He seems stubborn.*
  B: ***Yeah****…*
- parafraziranje sagovornikovog iskaza:
  A: *I think I should stay.*
  B: ***It would be best if you stayed.***

2.3. Slaganje slabijeg intenziteta

Slaganje slabijeg intenziteta podrazumeva iznošenje vrednosnog suda istog ili sličnog značenja, ali slabijeg intenziteta u odnosu na sagovornikov iskaz. Ovakvo slaganje postiže se:

- zamenom ili modifikacijom dela iskaza drugim izrazom čiji je intenzitet skalarno niži:
  A: *Oh, she's* ***gorgeous****!*
  B: *Yeah, she's a* ***pretty*** *girl.*
- prvobitnom neutralnom potvrdom sagovornikovog stava, praćenom iznošenjem delimično ili potpuno drugačijeg mišljenja. U ovom slučaju, prvobitno potvrdan iskaz veoma često predstavlja uvod u zamaskirano neslaganje sa sagovornikom, te ima ulogu svojevrsnog upozorenja, ali i sredstva za ublažavanje potencijalnog neslaganja. Zato Pomerantz (1984) ovakve iskaze naziva 'slabim formama slaganja' (eng. *weak agreement forms*), za razliku od slaganja jačeg intentziteta, koje imenuje 'jakim formama slaganja' (eng. *strong agreement forms*). Odgovarajući primer bio bi sledeći:
  A: *It looks like we're gonna have a lovely day!*
  B: *Yes,* ***but look at those clouds****…*

Različiti načini slaganja sa sagovornikom u sledećem odeljku biće potkrepljeni primerima odgovarajućih filmskih dijaloga iz dva američka i dva srpska filmska ostvarenja novijeg datuma.

3. SLAGANJE SA SAGOVORNIKOM U ODABRANIM FILMSKIM DIJALOZIMA NA ENGLESKOM I SRPSKOM JEZIKU

Pre navođenja samih primera preuzetih iz filmova koji će u kratkim crtama biti predstavljeni u daljem toku rada, veoma je bitno dotaći se često osporavane prihvatljivosti filmskih dijaloga kao jezičkog materijala pogodnog za lingvističku analizu, odnosno, za prikaz načina na koje lingvističke teorije funkcionišu u razgovornom jeziku.

3.1. Opravdanost odabira filmskih dijaloga kao materijala za jezičku analizu

Dynel (2011) ukazuje na inherentnu dihotomiju koja odlikuje jezik filmskog scenarija: on nije spontan, ali bi trebalo da izgleda kao da jeste. Pojedini autori, poput Schegloffa (1988) ili Emmisona (1993) stoga zaključuju sledeće: pošto jezik filmskog scenarija jeste „veštački" generisan, činjenica je da je neizbežno neempirijski, odnosno, da nije utemeljen u stvarnom iskustvu i spontanom verbalnom ponašanju stvarnih govornika. U ovom radu će, međutim, biti zauzet suprotan stav. Naime, pošto je „verbalno ponašanje filmskih likova osmišljeno tako da odgovara pravoj, stvarnoj upotrebi jezika" (Georgakopoulou 2000, citirano u Dynel 2011: 43) ono, prema Boxeru (2002: 18), „predstavlja najpribližniji mogući pandan spontanom ponašanju ljudi u svakodnevnoj govornoj interakciji", što se u velikoj meri odnosi upravo na tip filmova koji će u ovom radu biti analizirani. Drugim rečima, kako naglašava Dynel (2011: 44), bez obzira na to da li su ih izrekli glumci koji u filmu igraju određene uloge ili obični, „stvarni", korisnici jezika u svakodnevnim životnim situacijama, izgovoreni iskazi imaju iste komunikacijske interpersonalne funkcije. Zato se „spontana" priroda jezika filmskog scenarija ogleda, između ostalog, i u činjenici da je na njemu moguće primeniti iste lingvističke teorije kao i na svakodnevnim neisplaniranim govornim situacijama, te da se te teorije mogu ispitativati – potvrđivati ili opovrgavati – i u analizi prethodno iskonstruisanog govora, po uzoru na pravi.

3.2. Odabrana američka i srpska filmska ostvarenja

Slaganje sa sagovornikom kao vid poželjnog verbalnog ponašanja u centralnom delu ovog rada biće analizirano na primerima dijaloga iz dva novija američka filma – *Magnolia* (srp. *Magnolija*, 1999, režija Paul Thomas Anderson) i *Thirteen Conversations about One Thing* (srp. *Šta reći o sreći*, 2001, režija Jill Sprecher), kao i dva srpska ostvarenja snimljena nakon 2000. godine – *Normalni ljudi* (2001, režija Oleg Novković) i *Đavolja varoš* (2009, režija Vladimir Paskaljević). U sva četiri slučaja reč je o filmovima sa mnogo međusobno povezanih likova, odnosno, o takozvanim *multi-protagonist* (*inter-action*) *films*[5]. Radnja američkih ostvarenja odvija se od 1998. do 2000. godine u dva najveća višemilionska grada u SAD: u Los Anđelesu (u slučaju filma *Magnolia*) i Njujorku (u *Thirteen Conversations about One Thing*). U oba dela data je verodostojna slika današnje urbane Amerike kroz živote predstavnika srednje i više srednje klase, koji govore savremenim razgovornim engleskim jezikom. U odabranim srpskim filmovima radnja obuhvata nekoliko dana tokom 2000. godine (u ostvarenju *Normalni ljudi*) i 2008. (*Đavolja varoš*) i odvija se u prestonici zemlje i njenom jedinom milionskom gradu – Beogradu. Ova ostvarenja pružaju objektivnu sliku današnje urbane Srbije, kroz živote likova koji govore savremenim razgovornim srpskim jezikom. Svi filmovi prate životne priče petnaestak likova, koji su, iako naizgled uhvaćeni u kolotečinu svakodnevice, suočeni sa teškim, neretko iznenadnim, dilemama i izborima koji će presudno uticati na dalji tok njihovog života i razvoj međusobnih odnosa.

Filmske radnje i odabrani dijalozi uporedivi su po kontekstualnim faktorima koji su relevantni za ovakvu vrstu analize – urbani kontekst, savremeno okruženje, slične teme uslovljene životnim prekretnicama i teškoćama koje su postavljene pred likove. Kao što je naglašeno i u Panić Kavgić (2012),

[5] Termin i pojam *inter-action film* u filmskoj teoriji razrađuje Ben Israel (2010).

podrazumeva se da u radu ovog obima nije moguće dati detaljnije opise govornih situacija i svih parametara koji su značajni za analizu dijaloga, te da su opisi i zaključci koji slede izneti uzevši u obzir autorkino znanje i svest o njima. Još jedna bitna činjenica jeste da bi za potpuno preciznu analizu koja bi uključivala sve vanjezičke kontekstualne faktore bilo potrebno imati uvid u „ličnu kartu svakog lika ponaosob“[6] (starost, pol, obrazovanje, profesija, društveni položaj, stepen bliskosti sa sagovornikom itd.), te da zato valja biti krajnje oprezan po pitanju donošenja sveobuhvatnijih kulturoloških zaključaka uslovljenih govornim ponašanjem likova, naročito na uporednom nivou, u ovom slučaju na primeru američke i srpske kulture. Imajući ovo u vidu, u daljem toku teksta naglasak će biti na jezičkoj analizi onih aspekata dijaloga na koje vanjezički kontekstualni faktori imaju najmanji mogući uticaj (iako je on, naravno, u izvesnoj meri uvek zastupljen) ili u kojima on, pak, nedvosmisleno postoji, ali nije od značaja za konkretne tematske okvire ovde sprovedene analize.

3.3. Analiza odabranih filmskih dijaloga

Primeri dijaloga koji slede grupisani su na osnovu najopštije podele predstavljene u Odeljku 2, uz pojedine nužne modifikacije navedenih podtipova društveno poželjnog slaganja sa sagovornikom. Ono što je takođe veoma upadljivo u odabranim primerima jeste da neretko dolazi do kombinovanja dve ili nekoliko strategija kojima se ispoljava verbalno slaganje sa drugim učesnicima u komunikaciji. U daljem toku rada biće dati samo reprezentativni primeri svakog tipa slaganja, a njihov broj u okviru svake od kategorija proporcionalno odgovara ukupnom broju pronađenih primera određenog tipa iskaza, u odnosu na brojnost ostalih tipova.

3.3.1. Slaganje jačeg intenziteta

Najčešći tip iskaza kojim se iskazuje slaganje jačeg intenziteta u svim analiziranim filmskim dijalozima jeste onaj kojim se na početku, kratko i neutralno, potvrđuje sagovornikovog stav, a zatim sledi objašnjenje ili komentar koji takođe ide u prilog sagovornikovom mišljenju, te se na taj način ono dodatno potkrepljuje:

Beatrice: *Oh, Greece… I think they went there a few months ago.*
Dorrie: ***Yeah, <u>I think they go there a lot</u>.***[7]

Beatrice: *They sleep in separate bedrooms.*
Dorrie: ***Yeah, <u>they probably both see shrinks too</u>.***

Wade: *He is lucky it didn't happen last week when we were having all that rain.*
Gene: ***Yes, <u>you tell him that, I'm sure he would appreciate your point of view</u>.***

Dick: *He walked out that door with a smile on his face. He was definitely smiling when he walked out that door and said good night.*
Gene: ***Yeah, <u>you won</u>.***

Bolničar: *Doktore, baba i nema neke velike šanse, je l' da?*
Doktor: ***Nema, <u>babe inače i nemaju neke velike šanse</u>.***

Nikola: *Voleo bih da ne moram da se sekiram. Samo da dođem, da me čeka posao, da radim, samo to…*

[6] Zahvaljujem se prof. dr Veri Vasić na ovoj korisnoj opasci datoj u toku diskusije nakon usmenog izlaganja rada.

[7] Primena određene strategije ili strategija za postizanje pojačanog, neutralnog ili oslabljenog slaganja sa sagovornikom označena je podebljanim kurzivom i/ili podvlačenjem (u slučaju više strategija unutar istog primera).

Prijatelj: ***Nema druge**, Nikola, **mora nešto da se radi, da se mulja, da se otima, da se vrši prevara**, razumeš?*

Duja: *Ja bih srušio onaj zid. I od poda do plafona otvorio prozor.*
Nikola: ***Ja isto mislim, zanimljivije je ljudima kad sednu da gledaju na ulicu**, je l' da?*

Filomen: *E, najgori ste vi oženjeni! Neću nikad da se ženim.*
Viktor: ***Ma nemoj, jebote**. **Osam godina smo zajedno, brate... Puk'o sam više, jebote. Moram malo da osvežim... Znaš... Znaš, najlakše bi mi bilo brate kad bi me ona prva prevarila. Eto, to bi onda bilo do jaja!***

Slede ostali primeri u kojima je primetno kombinovanje dve ili više različitih strategija za postizanje efekta slaganja jačeg intenziteta:

Chad: *It was scary, though.*
Phil: ***It's a hell of a disease***. (zamena iskaza skalarno višim izrazom)
Chad: *It **sure** is*. (upotreba intenzifikatora)

Rick: *It's cats and fucking dogs out there.*
Julia's mom: ***Cats and dogs indeed**.* (ponavljanje iskaza uz upotrebu intenzifikatora)
Rick: *I've **never** seen it rain **this bad** since last year. **Because of La Niña or El Niño or whatever the shit. No bueno El Niño.*** (upotreba intenzifikatora + dodatno objašnjenje / komentar)

Thurston: *You seem the sort of person who confuses the two.*
Donnie: ***That's right! That's the first time you've been right! I confuse the two, and I don't care!*** (intezifikacija + ponavljanje iskaza + dodatni komentar)

Toma: *Da, pa, mislio sam, možda bi mogli ti i mali da dolazite do mene. Vikendom. Promenite malo, šta? Stavim ga u kombi, upalimo, pustimo sirenu, rotaciju… Klinci to vole.*
Mira: ***Jeste, jeste**. **Super, super**… **Sigurno ćemo doći**. **Sigurno ćemo doći.** Nego, ovaj, vidiš, sad je takva situacija, znaš… Moram da ga držim kod mame, jer… Jedva čekam da se malo sredim pa da dođe kod mene*[8]. ***Znaš šta, mogli bi mi da odemo na neki izlet i tako da jedemo sendvič i kolače. Kao u normalnoj porodici. E i ono kod tebe bi moglo da se okreči. Znaš, kupimo ono par sitnica, tako malo doteramo… Ja znam da pravim palačinke od džema.*** (intenzifikacija + dodatno objašnjenje / komentar)

Irena: *'Ej, ja to cenim. I to je jako lepo od tebe. Ja sam glumica. Razumeš? Ja moram da glumim. To je talenat, čoveče. Ne razumeš ti to, to je… to je… to je dar. To je prirodni dar. Taj žar, taj zanos. Žrtvovati se. Dati sve od sebe. Preda mnom su velike uloge. I ja ću biti velika glumica. Sigurno ću biti velika glumica… Najveća... I svi će to znati, svi...*
Steva: ***U pravu si. Ništa ja tu ne razumem.*** (potvrda + intenzifikacija)

Zorka: *A da pređemo mi na artikle?*
Rajko: ***Neću da te zamaram mojim problemima…*** Evo pogledaj! (implicitna potvrda u vidu komentara)

[8] Deo iskaza koji sledi nakon prvobitnog slaganja jačeg intenziteta predstavlja vrlo redak slučaj pojačanog slaganja koje je praćeno stavom drugačijim od sagovornikovog, po čemu je ovaj primer, u ovom svom delu, sličniji slaganju slabijeg intenziteta, o kojem će više reči biti u pododeljku 3.3.3. Međutim, primer je ipak svrstan u slaganje jačeg intenziteta, pošto se govornica, nakon iznetog donekle drugačijeg mišljenja, naknadnim dodatnim objašnjenjem na kraju vraća svom prvobitnom stavu.

3.3.2. Neutralno slaganje

Očekivano, najčešći oblik neutralong slaganja sa sagovornikom jeste kratko potvrđivanje sagovornikovog stava, obično jednom potvrdnom rečju, kao u sledećim primerima:

Gene: *Probably better if you don't let him know I came up here. He's got a lot of pride, you know what I mean…*
Del: ***Sure.***

Doktorica: *Detetu ste dali alkohol.*
Viktor: ***Da…***

Zorka Rajić: *Stvarno… Zanimljivo, stvarno… Stvarno tako jeftino…*
Rajko Zorić: ***Jeste.*** *Mogu da vam pokažem sve?*

Zabeležena su dva slučaja slaganja praćenog parafrazom sagovornikovog iskaza:

Avory: *When two gases mix, the entropy is always greater than it was initially and it can never by itself unmix.*
Walker: ***Exactly***. ***<u>It can never go back to the way it was</u>.***

Avory: *Don't you have to assume that the car's velocity remains constant during the deceleration period?*
Walker: ***Yes, you're right***, ***<u>the constant in this case is in fact an average.</u>***

3.3.3. Slaganje slabijeg intenziteta

Oslabljeno slaganje u odabranim dijalozima skoro se po pravilu ostvaruje u vidu iskaza koji sadrži inicijalnu kratku i neutralnu potvrdu sagovornikovog stava, da bi potom bio iznet drugačiji stav, najčešće, ali ne i nužno, uveden suprotnim veznikom *ali* (eng. *but*). Ovakav vid govornog čina slaganja graniči se sa neslaganjem, pošto je, suštinski, krajnji saopšten stav u suprotnosti sa sagovornikovim, iako na početku to pokušava da se zamaskira i ublaži prividnim slaganjem. Stoga je tu, kao što je već napomenuto u pododeljku 2.3., reč o takozvanim 'slabim formama slaganja'. Na ovom mestu će biti navedeno nekoliko takvih primera:

Marcie: *I ain't got to answer you.*
Jim: ***No, you don't, <u>but</u> I'm going to ask you one more time***. *Are you alone in here?*
Marcie: *You're in here.*
Jim: ***That's true, <u>but</u> is there anyone else...besides me and you in this house?***

Gwenovier: *Are you close?*
Frank: *She's my mother.*
Gwenovier: ***Yes, <u>but</u> she's a woman, too***. *So, how does she feel about "Seduce and Destroy"? And what does she say?*

Gwenovier: *I wouldn't have brought that up if I had known. It's a very hard thing.*
Frank: *Please.* ***Yes, it is, <u>but</u>... Listen… I mean, you have to move forward. The past has its place. It was a long time ago and people die.***

Thurston: *Things go round and round, don't they?*
Donnie: ***Yes, they do. They do. <u>But</u> I'll make my dreams come true.***

Gene: *So, now you tell me if his happiness wasn't a curse, then what was it?*
Troy: ***Yes, but there is one fundamental difference between your friend and myself.***

Boris: *'Ajde, marš! Otpušteni ste!*
Radnik: *A da nas platiš?*
Boris: *Marš, bre!*
Drugi radnik: ***U redu, u redu je, bre. Nemoj da si bezobrazan. Možeš da dobiješ batine ako tako razgovaraš.***

Boris: *Evo, imam 230…*
Taksista Rajko: *Pa šta, to nije 250!*
Boris: ***Pa dobro, nemam više. Hoćete hiljadu, šta?***

Zorka Rajić: *Pa da…*
Rajko Zorić: ***Jeste... Al' su se vremena promenila. Ja sam zbog toga robijao tri godine, a pre toga šest godina zbog pljačke.*** *Zamisli…*

Davanje potvrdnog iskaza koji sadrži adjunkt ili diskursni marker[9] za snižavanje intenziteta (eng. *downtoner*) takođe se pokazalo kao relativno česta strategija za postizanje oslabljenog slaganja sa sagovornikom:

Chief: *This judge is tough. He is likely to give him the max.*
Troy: ***Probably.***

Milko: *Al' si ti seljak… Nek' uzmu ovaj viski.*
Kum: *Viski?* ***Pa može i to.***

Rajko Zorić: *A? Mhm… Onda znaš. Kolju oni nas, koljemo mi njih, takvo je vreme bilo.*
Zorka Rajić: ***Pa da…***

Konačno, potvrda može da bude praćena komentarom ili objašnjenjem kojim se dodatno ublažava slaganje ili se prelazi na drugu temu, ali se, za razliku od prvog ovde navedenog podtipa, ne prelazi na polje neslaganja. Nesigurnost u sopstveni iskaz kojim se izražava slaganje sa sagovornikom neretko je formulisana u vidu 'diskursnih ograda' (eng. *hedge*), koje se definišu kao svojevrsne jezičke mere opreza, jezičke ograde „koje se odnose na način na koji treba prihvatiti iskaz, a koriste se kad se daju nove informacije" (Yule 1996: 130).

Jim: *See you got some coffee brewing here.*
Claudia: ***Yeah, it's not... It's been on for a bit.***

Frank: *I mean, you have to move forward. The past has its place. It was a long time ago and people die.*
Gwenovier: ***Yeah. OK, let's switch gears here. Um…***

Walker: *So it can go from zero to sixty in about 4.8 seconds then?*
Troy: ***Yeah, something like that.*** (diskursna ograda)

[9] Diskursne markere ili partikule moguće je definisati kao „sekvencijalno zavisne elemente koji grupišu jedinice govora" (Schiffrin 1987: 31), kao što su: *well*, *oh*, *I mean*, itd.

Earl: *She's a good girl.*
Phil: ***Yeah***. (neutralno slaganje)
Earl: ***She's a little nuts, but she's a good girl, <u>I think</u>.*** (diskursna ograda)

3.3.4. Smenjivanje različitih načina slaganja sa sagovornikom unutar jedne situacije

Neretko se događa da unutar jednog razgovora u kom preovladava ton uzajamnog slaganja i potvrđivanja sagovornikovih stavova dolazi do smenjivanja strategija slaganja, odnosno, do primene različitih tipova i podtipova iskaza opisanih u prethodnim odeljcima. Jedan od takvih primera jeste i sledeći razgovor, iz filma *Magnolia*, između umirućeg pacijenta i bolničara koji ga neguje, pri čemu je tema razgovora bolesnikova trideset godina mlađa supruga. Bolničar Phil i pacijent Earl uzajamnim podržavanjem svojih stavova pokušavaju da daju potvrdan odgovor na Earlovu poslednju i najveću životnu dilemu: da li ga je mlađa žena s kojom živi uopšte volela?

Earl: *She's a good girl.*
Phil: ***Yeah***. (neutralno slaganje)
Earl: ***She's a little nuts, but she's a good girl, <u>I think</u>.*** (slaganje slabijeg intenziteta). ***Yeah***. ***<u>She's a little daffy</u>***. ***Yeah***. (slaganje slabijeg intenziteta)
Phil: ***Yeah***. ***<u>She loves you</u>.*** (slaganje jačeg intenziteta)
Earl: ***<u>Well, maybe</u>. Yeah***. (slaganje slabijeg intenziteta)
Phil: ***Yeah***. (neutralno slaganje)
Earl: ***She's a good one***. (slaganje jačeg intenziteta).

Na ovom mestu bi valjalo ponoviti da iskaze slaganja nije uvek nedvosmisleno moguće svrstati u jedan od tri tipa koji se smenjuju u navedenom razgovoru, te da je podela na različite podtipove koja je iznesena u ovom radu sprovedena na osnovu opisanih opštih zajedničkih karakteristika pojedinih iskaza, što ne znači da oni predstavljaju odelite kategorije bez sličnosti i zajedničkih osobina.

4. ZAKLJUČAK

Završna razmatranja biće izneta uz napomenu da su u ovom radu predstavljeni rezultati probnog, pilot istraživanja koje je sprovedeno na relativno malom uzorku filmskih dijaloga, te da obimnije istraživanje, koje bi potvrdilo ovde iznesene postavke, tek valja obaviti.

U svim analiziranim filmovima trostruko je manje govornih činova slaganja nego neslaganja sa sagovornikom, što nije iznenađujuće. Naime, neslaganje sa sagovornikom, kao primer dijaloga konflikta (prema podeli dijalogâ koju daje Katnić Bakaršić 2003), osnovni je pokretač dramske radnje, za razliku od slaganja, kao veoma slabog pokretačkog sredstva. U odabranim američkim filmovima, proporcionalno dužini filmova i dužini izgovorenog teksta, zabeleženo je za četvrtinu više primera slaganja sa sagovornikom nego u srpskim ostvarenjima. U analiziranim dijalozima na engleskom jeziku preovlađuje slaganje slabijeg intenziteta, uglavnom po modelu *potvrda + (ali) + drugačiji stav*, što, kao što je napomenuto u Odeljku 2.3., u stvari, predstavlja zamaskirano ili ublaženo neslaganje. Filmski dijalozi na srpskom, pak, u većoj meri sadrže iskaze slaganja jačeg intenziteta, uglavnom po modelu *potvrda + dodatno objašnjenje*. Najupadljivija zajednička odlika sva četiri analizirana ostvarenja jeste da najmanje zabeleženih primera ima unutar kategorije neutralnog slaganja sa sagovornikom.

Ukoliko se ove činjenice smeste u širi kontekst američke i srpske kulture verbalnog obraćanja sagovorniku, one idu u prilog više puta iznetim zapažanjima da savremeno američko društvo predstavlja kulturu sa više indirektnosti u obraćanju, u kojoj je naglasak na individualističkoj učtivosti, na poštovanju tuđe privatnosti i različitosti, na češćem slaganju sa sagovornikom i, pre svega na izbegavanju direktnog neslaganja (Panić 2010), u ovom slučaju putem uvodnog slaganja slabijeg intenziteta. Jednom rečju, radi se o tipičnim obeležjima takozvane **individualističke kulture**. S druge strane, kao što je već

naglašavano u Panić Kavgić (2012, 2013), kontekst srpskih filmova uklapa se u kulturnu matricu koja se odlikuje direktnijim načinom obraćanja, što je vidljivo u primerima slaganja jačeg intenziteta. U skladu s tim, neslaganje je takođe direktnije, ono se ne izbegava u tolikoj meri i ne ublažava se toliko često putem uvodnog slaganja slabijeg intenziteta. Bitno je, međutim, naglasiti da više direktnosti u obraćanju sagovorniku ne znači nužno manjak učtivosti (Perović 2009), već je takva učtivost pretežno integrativna, temelji se na naglašavanju istosti, stremljenju zajedničkim ciljevima, pripadanju istom društvenom krugu, što predstavlja glavna obeležja takozvane **integrativističke kulture**.

Kao što je, međutim, već rečeno, sva kulturološka uopštavanja koja se zasnivaju na ovako malom uzorku trebalo bi razmatrati krajnje kritički, pošto bi tek istraživanje većeg obima potvrdilo da nije reč o samo slučajnom uklapanju u dve preovlađujuće kulturne matrice.

Literatura

Ben Isreal, S. (2010). Inter-action movies: multi-protagonist films and relationism. In: *Intermediality and Storytelling* (M. Grishakova and M. L. Ryan, eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, pp. 122-146.

Boxer, D. (2002). *Applying Sociolinguistics: Domains of Face-to-Face Interaction*. Amsterdam: Benjamins.

Brown, P. and Levinson, S. C. (1987). *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dynel, M. (2011). Stranger than fiction? a few methodological notes on linguistic research in film discourse. *Brno Studies in English* 37/1, 41-61.

Emmison, M. (1993). On the analyzability of conversational fabrication: a conceptual inquiry and single case example. *Australian Review of Applied Linguistics* 16, 83-108.

Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual: Essays on Face to Face Behaviour*. New York: Anchor.

Katnić-Bakaršić, M. (2003). *Stilistika dramskog diskursa*. Zenica: Vrijeme.

Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. New York: Longman.

Locher, M. A. (2004). *Power and Politeness in Action: Disagreements in Oral Communication*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Panić Kavgić, O. (2010). Mitigated disagreement in dialogues selected from an American and a Serbian film. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 35 (2), 429-441.

Panić Kavgić, O. (2012). Veza između kooperativnosti i učtivosti prilikom neslaganja sa sagovornikom u američkim i srpskim filmskim dijalozima. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 1* (S. Gudurić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, str. 573-583.

Panić Kavgić, O. (2013). Neslaganje sa sagovornikom kao vid pozitivnog verbalnog ponašanja u američkim i srpskim filmskim dijalozima. U: *Jezik, književnost, vrednosti – jezička istraživanja* (B. Mišić Ilić i V. Lopičić, ur.). Niš: Filozofski fakultet, str. 367-379.

Panić Kavgić, O. (2013b, u štampi). Agreeing with the interlocutor as an example of dispreferred verbal behaviour in dialogues from American and Serbian films. In: *English Studies Today: Views and Voices 2. ELALT 2 Proceedings* (Z. Đergović Joksimović and S. Halupka Rešetar, eds.). Novi Sad: University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of English.

Perović, S. (2009). *Jezik u akciji*. Podgorica: CID, Institut za strane jezike.

Pomerantz, A. (1984). Agreeing and disagreeing with assessments: some features of preferred/dispreferred turn shapes. In: *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*. (J. M. Atkinson and J. Heritage, eds.). Cambridge: Cambridge University Press, pp. 75-101.

Schegloff, E. (1988). Goffman and the analysis of conversation. In: *Erving Goffman: Exploring the Interaction Order* (P. Drew and A. Wotton, eds.). Oxford: Polity Press, pp. 89-135.

Schiffrin, D. (1987). Discourse Markers. Cambridge: Cambridge University Press.

Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

AGREEING WITH THE INTERLOCUTOR AS AN EXAMPLE OF PREFERRED VERBAL BEHAVIOUR IN AMERICAN AND SERBIAN FILM DIALOGUES

Summary

The paper deals with the speech act of agreeing with the interlocutor in US and Serbian film dialogues, in instances when such verbal behaviour is seen as the preferred second turn in a talk exchange. The introductory section takes a look at the phenomenon of verbally expressed agreement with the interlocutor, highlighting the prevalent standpoint that agreement is considered to be the preferred speaker's response in most cases. Thus, achieving agreement and avoiding disagreement is generally seen as one of the main goals of successful communication. The next section discusses the three primary types of agreeing second turns, according to Pomerantz (1984) – upgraded assessments, same evaluations and downgraded assessments, as well as their various subtypes realized by means of different agreeing strategies. The central part of the paper introduces the phenomenon in the context of two recent US motion pictures (*Magnolia* and *Thirteen Conversations about One Thing*) and two Serbian films (*Normalni ljudi – Normal People* and *Đavolja varoš – Devil's Town*), following a brief discussion on the acceptability of film scripts as a viable source for linguistic analysis. The aforementioned three main types and numerous subtypes of agreeing remarks are then exemplified by a number of instances from the four sets of dialogues, accompanied by additional comments on the nature and frequency of a particular strategy. The concluding remarks summarize the points made in the previous sections, establishing a tentative link between the strategies of agreeing that were prevalent in the two sets of dialogues and the two predominant cultural patterns, when it comes to verbal behaviour in contemporary US and Serbian society.

Keywords: verbal agreement with the interlocutor, preferred verbal behaviour, upgraded assessment, same evaluation, downgraded assessment

Olga Panić Kavgić
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Philosophy
olgapk@sbb.rs

Diana Prodanović Stankić

AN ANALYSIS OF METAPHOR AND METONYMY INTERACTION IN HUMOROUS DISCOURSE

The main idea behind this article is to get a better insight in the interaction of metaphor and metonymy and humorous discourse. Several explanatory points are raised that pertain to the grounding of metaphor and metonymy, as well as incongruity between the conceptual domains and multiple interpretations of highlighted features. The results of the analysis, based on humorous telecinematic discourse, indicate that both metaphor and metonymy frequently serve as the source of humour, even though it is not always easy to make a clear distinction between them. By focusing on metaphor and metonymy as both conceptual and at the same time humorous mechanisms, the present study makes some preliminary suggestions to take the *General Theory of Verbal Humour* a step further towards encompassing both conceptual metaphor and metonymy within its frame.

Key words: metaphor, metonymy, humour, General Theory of Verbal Humour, telecinematic discourse

1. INTRODUCTION

Both humour and figurative speech represent creative uses of language that are omnipresent in everyday language. With the advent of cognitive linguistics attention was drawn to metaphor and metonymy as cognitive mechanisms that operate on the conceptual plane on the one hand, and on the other, as conceptual structures, they can be expressed by the means of language, images, signs etc. (Lakoff and Johnson 1980; Lakoff 1987; Lakoff and Turner 1989; Kövecses 2005). Still, the idea that humour and metaphor represent creative uses of language is certainly not a new one, since it originates from ancient philosophers, most notably Aristotele's *Poetics* (Aristoteles 2002). As much as humour and metaphor have been explored extensively, though separately, there are few studies that deal with some aspects of their interrelationship (Giora 1991, 2003; Brône and Feyaerts 2003).

The main idea behind this paper is to discuss the interplay of humour and figurative speech in order to identify a common denominator shared by both of these concepts. For that purpose we wanted to explore the humorous potential of metaphors and metonymies as found in humorous discourse, specifically, telecinematic discourse, as defined in Piazza, Bednarek, Rossi (2011: 2). Telecinematic discourse encompasses the discourse of feature films and television series used by fictional characters and created in such a way as to be as similar as possible to conversations occurring in natural non-fictional setting. Hence, we have analyzed five randomly chosen episodes of the popular Serbian humorous television series, *Bela lađa*[1] (2006–2012), created by Siniša Pavić and directed by Mihailo Vukobratović and Ivan Stefanović, in order to explore the humorous potential of metaphors and metonymies and to see to what extent are they used to create the intended humorous effect. In the sections that follow, we will first set out to compare and contrast humour and metaphor and metonymy and then we will focus on some examples taken from our sample of analysis.

2. THEORETICAL BACKROUND

It is really difficult to provide a precise and valid definition of humour, because the definitions that we can find in relevant literature either focus on the production or perception of humour. Nevertheless,

[1] The author wishes to thank Siniša Pavić, the scriptwriter of the series *Bela lađa* and the copyright holder for his permission to use some dialogues and pictures from the series as examples in this study

humour is part and parcel of almost all social interactions and a distinctive feature of human beings and in that way it can be matched to creativity and play because essentially it involves finding and creating new connections between different ideas and concepts. Attardo (1994: 26) argues that humour should be regarded as a generic term that covers a semantic field including puns, wit, ridicule, mock, sarcasm, and fun. Basically, humorous statements are speech acts that have different functions in spoken and written discourse. In this study, we will use the cover term ''humorous discourse'' to refer to telecinematic discourse that contains a variety of humorous forms, such as jokes, wordplay, wisecracks, puns and similar that are created in order to make the hearer laugh. Kotthoff (2006: 6) claims that conversational humor is chiefly situated practice, resting on inference-based interpretations.

Linguistic research of humor is mainly based on a variant of the incongruity theories of humor, known as the *Semantic-Script Theory of Humor* (SSTH) (Raskin 1985) later extended in the *General Theory of Verbal Humor* (GTVH) (Attardo 1994, 2001). According to these theories, humor consists of two facets, a semantic and a pragmatic one. Semantically, humour is seen as an antonymic opposition between two scripts/frames that are compatible entirely or in part with the text. Pragmatically, it is a violation of Grice's Cooperative Principle (CP). Still, all humour researchers agree on the fact that humour needs to entail incongruity between two scripts, or two interpretations of a given lexeme. This incongruity is unexpectedly resolved leading to a humorous effect. We assume that both the speaker and the hearer are willing to adopt a certain playful frame of mind that enables the hearer to interpret the speaker's intention to produce a humorous utterance and achieve the intended effect. Accordingly, Raskin (1985: 89, 100-101) makes a difference between two modes of communication, *bona-fide* and non-*bona-fide*, whereas joke telling is a kind of non-*bona-fide* communication. While the first represents the prototypical communication, which is carried on in accordance with Grice's cooperative principle (CP), leaving no place for ambiguity, irony or humour, the second, or the non-*bona-fide* mode is used when both the speaker and the hearer willingly switch to this mode in order to tell / hear a joke (indicating this switch using linguistic or paralinguistic signals). In non-*bona-fide* mode a modified set of Grice's maxims is applied, for example, say only what is compatible to the world of the joke etc.

According to Attardo (1994; 2001: 1–28), any instance of verbal humour can be analysed using six *Knowledge Resources* (KR) since each of these parameters contributes to the humorous effect:

1. Script opposition (SO): the central requirement for humour production that accounts for the opposition between different and opposed scripts
2. Logical mechanism (LM): accounts for the resolution of the incongruity caused by SO
3. Situation (SI): includes characters, objects, places, etc. presented in the humorous text
4. Target (TA): the aim of the humour; a person, people, institutions ridiculed by a particular instance of humour
5. Narrative structure (NS): genre and/or text organization
6. Language (LA): the verbalization of the given text (word choice, placement of functional elements, etc.

GTVH certainly represents the most encompassing and detailed formal theory that deals with humour, however, it does not make any reference to figurative speech, though Attardo (2001: 100–101) claims that humour is more often than not characterized by *hyperdetermination*, which involves the presence of more than one active source of humour at the same time. Hence, we still need to find a most suitable way to account for metaphors and metonymies within the linguistic theories of humour.

When it comes to conceptual metaphor and metonymy, it is well known that Lakoff and Johnson (1980: 36) explained that metaphor is principally a way of conceiving of one thing in terms of another. Its primary function is understanding a given concept and hence it represents a cognitive mechanism that can be expressed by the means of language or image. Metonymy, on the other hand, has primarily a referential function, allowing us to use one entity to stand for another, again first on a conceptual level, and then on the level of language.

The model of metaphor in cognitive linguistics has undergone three basic stages. First of all, conceptual metaphor was regarded as a result of direct metaphorical mapping from the source to the target domain (Lakoff and Johnson 1980: 38). Then, Lakoff and Turner (1989: 80-81) introduced the idea that metaphors can differ as regards the level and introduced the concept of generic-level metaphors that lack specificity (they do not have fixed source and target domains and fixed lists of entities specified in the mapping. An example of such generic-level metaphor would be EVENTS ARE ACTIONS metaphor, which, as Lakoff and Turner (1989: 82) have it, permits an open-ended range of metaphors for a given event, constrained only by the principle of preserving generic-level structure in the mapping. Finally, in the conceptual integration theory, proposed by Fauconnier and Turner (1994; 2002) the fourth element, blend, is added to the schema of conceptual mapping and schemas are replaced with mental spaces; there are typically four mental spaces involved in a blend, namely, two input spaces, a generic space and a blended space, as represented in Figure 1.

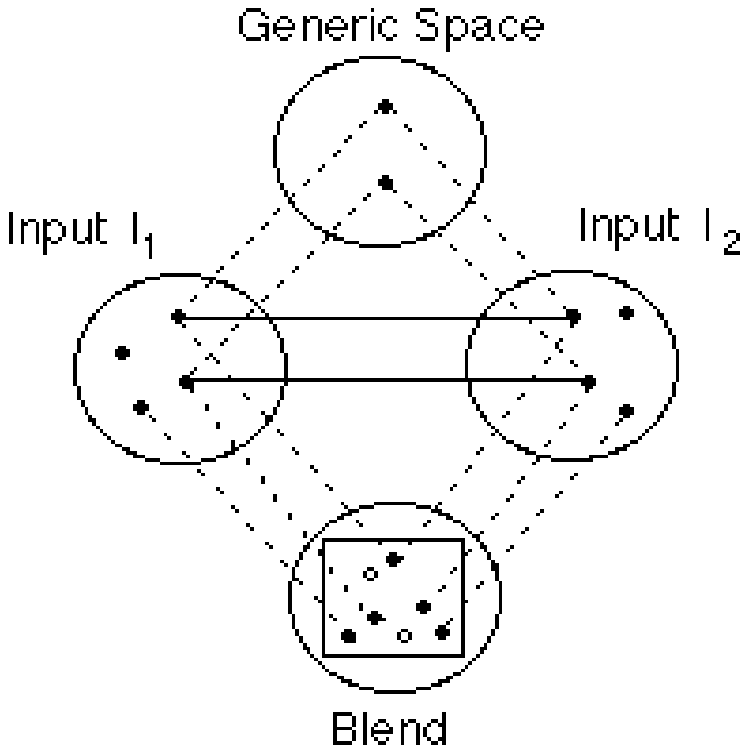

Figure 1

Conceptual metonymy is by some authors (Panther 2005) regarded as a process as fundamental to language and cognition as conceptual metaphor, pervasive in grammar, the lexicon, conceptual structure, culture and language use. It enables us to use one part or aspect of an experience to stand for some other part (or the whole) of that experience, as presented schematically in Figure 2. Unlike metaphor which involves two domains of experience, metonymy only requires one. Metonymies serve as reference points and provide natural inference schemas that guide much of pragmatic reasoning in the construction of meaning.

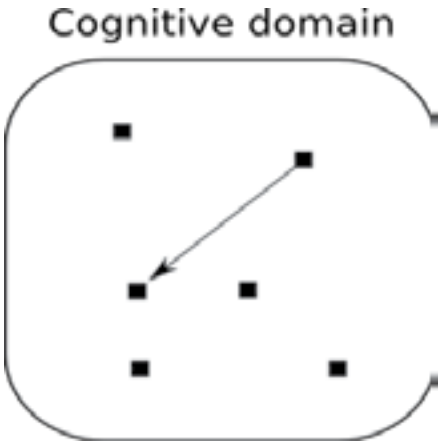

Figure 2

Moving on to the issue of humour, it must be stressed that both humour and metaphor involve two (incompatible) domains/ scripts / frames. Moreover, jokes, as prototypical form of humour are often regarded as typical examples of cases where blending processes are highlighted, according to Coulson (1996: 79). If we want to pinpoint the marked similarities between humour and metaphor, it is clear that both involve a specific kind of incompatibility which is something that the recipient has to disambiguate using his / her linguistic competence and extra-linguistic knowledge. The incongruity between conceptual domains can serve as a source of humour. Hence, creative metaphors and metonymies appear to be funny if the juxtaposition of concepts is unprecedented and surprising.

3. THE DATA OF THE STUDY

In Section 1. we have mentioned that the input data for this study was taken from five randomly selected episodes of the popular Serbian TV series *Bela lađa* (The White Ship). Each episode lasts on average fifty minutes. Following Attardo's (2001: 128–134) claim that the theoretical framework of *GTVH* can be applied to the analysis of any form of humour, starting from canned jokes to narrative texts or sitcoms, we have used the set of six *Knowledge Resources* first as a method for selecting the instance of humorous discourse from the scripted dialogues, and then to analyze the selected data. The results of the analysis indicate that verbally expressed humour in the series was based more on other mechanisms than metaphor or metonymy, whereas in the cases where there was an interaction of verbal and visual elements, metaphor, or more precisely, conceptual blending provided a sound basis for humour. To illustrate the group of examples in which verbally expressed humour is expressed by the means of a metaphor, we can take the dialogue from the episode 11, season 4. In this scene, the main character, Srećko Šojić has invited a priest to his house to perform the religious ritual, which is typically performed at home before the celebration of the patron saint's day. It turns out that the priest (Živorad) who came to Šojić's place used to be his schoolmate, who knows eveything about Šojić's past and his family, and of course, he knows that his family actually celebrates another patron saint's day not the one that Šojić does, which is regarded as an unprecedented disrespect of one's own family. However, as an upstart businessman and politician, Šojić has chosen a day that suits him most to invite and impress some distinguished guests:

(01) The priest: Šojiću, pet slava da slaviš ja ti neću seći kolač! (Šojić, even if you are to celebrate five patron saint's days, I won't cut your holy bread!)
(02) Srećko Šojić: Šta! nećeš! (What! You don't want to do it!)
(03) The priest: Ne, moraš da nađeš nekog drugog. (No, you should find someone else to do it)
(04) Srećko Šojić: E pa neće da može! (Well, this cannot be possible!)
(05) The priest: Šta neće da može? (What cannot be possible?)

(06) Srećko Šojić: Ima da vodiš računa o svaku zalutalu ovcu, a ne da ovde bistriš politiku! (You should look after every single strayed sheep, and not give chapter and verse when you are not supposed to meddle in other people's affairs!)

(07) The priest: A ti si zalutao? (And you are strayed, aren't you?)

(08) Srećko Šojić: Pa mlad čovek ima pravo da zaluta. Ja sam bio zalutao, a sad sam osvešćen. Oću da budem tretiran kao svaka druga ovca. Ti si profesionalac. (Well, a young person is allowed to stray. I was strayed, but I came round. I want to be treated as any other sheep. You are a professional!)

We will not discuss verbal humour expressed in this dialogue, since this is not closely related to our discussion. As regards metaphors, when Šojić mentions 'the strayed sheep' in the line (06), he in fact plays with the conventional metaphor that is well-known since it originates from the Bible. Of course, this metaphoric expression is a result of a range of conceptual metaphors such as PEOPLE are ANIMALS, CHRISTIANS WHO ARE BELIEVERS are A FLOCK OF SHEEP, A PRIEST is A SHEPARD, LIVING IN RESPECT OF CHRISTIAN PRINCIPLES is GOING ON A JOURNEY, etc. However, in line (08), Šojić plays with the metaphoric / literal meaning of the lexeme 'sheep' and with the cultural model associated with it and makes a joke with it. Referring to himself he actually discards the metaphoric meaning and highlights the literal interpretation, creating the intended humorous effect.

However, another issue that needs to be dealt with is the interplay of verbal and non-verbal elements of humour which is the result of conceptual blending and / or metaphoric / metonymic mapping. The *GTVH* does not account for the non-verbal elements, most notably images, though when it comes to the analysis of telecinematic discourse, one cannot overlook this non-verbal aspect. On the one hand, Attardo (2001: 22) clearly states that this is a linguistic theory that deals with verbal humour, yet, on the other, Attardo himself (2001: 128–134) takes the visual mode into account in his analysis of a sitcom, and specifies the Language KR as the signifier of the semiotic in general. Still, he does not explain in details the theoretical implications of this claim as regards *GTVH.*

In our analysis, a good example of this interplay of verbal, non-verbal and visual elements is the appearance of the main character. The first thing that is noticed about him is certainly his moustache, which is styled on the moustache worn by the infamous dictator and famous comic actor. In that sense, this moustache metonymically stands for both the actor and the dictator who had the same moustache and, of course, the most salient elements of knowledge people in the Serbian society have about them, which are the comic rendering of any situation in the case of the first and ruthlessness in the case of the second. These elements can then serve as a basis for metaphoric mapping. Hence, Srećko Šojić represents a parody of a political leader and this parody is achieved, in the visual sense, by a complex network, or to be more precise, cognitive amalgamation of metonymic and metaphoric mappings. Clearly, not all of the aspects of a frame or mental space have the same relative salience within the given frame. Also, it should be stressed that in humour that is a result of metaphoric or metonymic mapping, some aspects are more likely to be left implicit than others. In normal *bona-fide* communication, speakers tend to metaphorically or metonymically access target referents via salient or prototypical aspects of a domain, whereas in humorous discourse, there is a tendency towards the use of less salient reference points. Metonymic projections between mental spaces can increase the humorous effect especially when the elements are manifested visually.

4. CONCLUDING REMARKS

Metaphors and metonymies are quite frequent in the scripted dialogues that we have analysed, either as a source of humour as found in the dialogues, in the examples that are based on both verbal and non-verbal humour, or any other type of hyperdetermined humour. Apart from the fact that TV viewers use them to construct the meaning and arrive at the interpretation that lead them to humour, on the linguistic plane both conventionalized and creative metaphors are used to contribute to the verbally

expressed humour. Creative metaphors and metonymies appear to be funny if the juxtaposition of concepts is unprecedented and surprising, which is exactly the main precondition for achieving the intended humorous effect. Moreover, it seems that humorous metaphors that are grounded on source domains which are perceived as being tabooed or at least somewhat inappropriate produce a more remarkable effect. Hence, the TV viewers get engaged in the process of interpretation to grasp the intended meaning, which is closely related to the process of solving the incongruity set in the humorous utterance. In that way metaphors and humour are similar as both of these phenomena imply two domains or two interpretations that are related.

Still, it is difficult to account for metaphors and / or metonymies within the theoretical framework of the humour theory. As it was mentioned above, *GTVH* certainly represents the most encompassing and detailed formal theory that deals with humour, however, it does not make any reference to figurative speech. Hence, we suggest that metaphor and metonymy should be included in the 2nd Knowledge Resource, Logical Mechanism, to account for the examples in which metaphors or metonymies serve as a source of humour. If Logical Mechanism would account for both the resolution of the incongruity caused by Script Opposition and conceptual mapping of any kind, then we would be able to include the visual elements of humour that are based on these mappings into our analysis as well. Certainly, the interrelationship between verbal and visual metaphors and metonymies used as a source of humorous mechanism should be explored extensively so as to make a clear distinction between these concepts. Apparently, cognitive approaches to humour can offer a deeper insight into the mechanisms of humour and humour interpretation and the linguistic theories of humour would benefit from such approaches.

References

Aristoteles (2002) (ed. Đurić, M. N). *O pesničkoj umetnosti*. Beograd: Dereta

Attardo, S. (1994). *Linguistic Theories of Humour*. Berlin: Mouton de Gruyter

Attardo, S. (2001). *Humorous Texts: A semantic and pragmatic analysis*. Berlin: Mouton de Gruyter

Brône, G, Feyaerts, K.(2003). The cognitive linguistics of incongruity resolution: Marked reference-point structures in humor. [8th International Cognitive Linguistics Conference: July 20–25, 2003, University of La Rioja, Spain]. http://www.ling.arts.kuleuven.ac.be/iclc/Papers/broneFeyaerts.pdf (Accessed October 2012)

Fauconnier, G., Turner, M. (1994). Conceptual projection and middle spaces. Department of Cognitive Science Technical Report 9401. San Diego: University of California, San Diego. http://www.cogsci.ucsd.edu/research/files/technical/9401.pdf (Accessed March 2011)

Coulson, S. (1996). Menedez Brothers Virus: Blended spaces and Internet humor. In A. Goldberg (ed.) Conceptual structure, discourse and language. Cambridge: Cambridge University Press

Goldberg, A. (ed.) *Conceptual Structure, Discourse and Language I*, 67-81. Stanford: Center for the Study of Language and Information

Fauconnier, G., Turner, M. (2002). *The Way We Think: conceptual blending and the mind's hidden complexities*. New York: Basic Books

Giora, R. (1991). On the cognitive aspects of the joke. Journal of Pragmatics 16, 5, 464–485.

Giora, R. (2003). On our mind: salience, context, and figurative language. Oxford, New York, Auckland, Bangkok, etc.: Oxford University Press.

Kotthoff, H. (2006). Gender and humour: The state of the art. *Journal of Pragmatics* 38,1, 4–25.

Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in culture. Universality and variation.* New York and Cambridge: Cambridge University Press.

Lakoff, G. (1987). Women, Fire and Dangerous Things: What categories reveal about the mind. Chicago and London: The University of Chicago Press

Lakoff, G. and Johnson, M. (1980). *The Metaphors We Live By*. Chicago and London: Chicago University Press

Lakoff, G., Turner, M. (1989). *More Than Cool Reason: a field guide to poetic metaphor*. Chicago and London: Chicago University Press

Panther, K-U. (2005). The role of conceptual metonymy in meaning construction. In *Cognitive Linguistics: Internal Dynamics and Interdisciplinary Interaction.* M. Sandra Peña Cervel,Francisco J. Ruiz de Mendoza Ibáñez (eds.) Mouton de Gruyter: Berlin, 353-387

Piazza, R., Bednarek, M., Rossi, F. (2011). *Telecinematic Discourse: Approaches to the language of films and television series*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
Raskin, V. (1985). *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht: Reidel

ANALIZA MEĐUSOBNOG ODNOSA METAFORE I METONIMIJE U HUMORISTIČKOM DISKURSU

Rezime

Osnovna ideja ovog rada je da se bolje objasni međusobni odnos metafore i metonimije i humora koji nalazimo u okviru dijaloga filmskog i televizijskog diskursa. Zaključci koji su izneseni u radu zasnovani su na analizi odabranog korpusa koji je sastavljen iz dijaloga preuzetih iz nekoliko odabranih epizoda domaće humorističke serije *Bela lađa*, (2006–2012), za koju je scenario napisao Siniša Pavić, a koju su režirali Mihailo Vukobratović i Ivan Stefanović. Kao polazna definicija i metod odabira korpusa poslužili su nam parametri Opšte teorije verbalnog humora (Attardo 1994; 2001) kojima se najpre izdvaja suprotstavljenost skripta sadržnog u datom humorističnom iskazu, a zatim se pokazuje način na koji se rešava nepodudarnost koja postoji između njih, što dovodi do odgovarajućeg efekta. U ovoj analizi, nas su prvenstveno interesovali primeri u kojima metafora ili metonimija služe kao osnov humorističkog mehanizma, bilo da je reč o primerima u kojima je humor utemeljen na pojmovnoj metafori ili metonimiji, bilo da on proizilazi iz kreativnih metafora koje su izražene na nivou jezika. Analizom smo došli do zaključka da su metafore i metonimije češće pojavljuju u primerima u kojima postoji sprega između verbalnih i neverbalnih elemenata humora, posebno kada je reč o vizuelnim aspektima. Obično u takvim primerima, metafore i metonimije ulaze u složenu mrežu pojmovnog slivanja i aktiviranjem neočekivanih i zanimljivih asocijacija na poseban način pojačavaju efekat humora. Ono što predstavlja veliki izazov za samu Opštu teoriju verbalnog humora jeste pitanje na koji način uključiti kognitivne mehanizme u dati okvir već opisanih parametara.

Ključne reči : metafora, metonimija, humor, opšta teorija verbalnog humora, filmski i televizijski diskurs

Diana Prodanović Stankić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
stankicd@eunet.rs

Nadežda Silaški

METAPHOR AND CULTURE – EVIDENCE FROM ENGLISH AND SERBIAN[1]

Within the framework of Conceptual Metaphor Theory, as developed by Lakoff and Johnson (1980) but later modified and adapted so as to accommodate metaphors occurring in authentic discourse (Charteris-Black 2004; Cameron & Deignan 2006; Semino 2008; etc), the paper deals with the role culture may play in the type and frequency of metaphors used in a particular society. An attempt will be made to establish, by using the evidence from three studies of metaphors in Serbian (Đurović & Silaški 2010a, Đurović & Silaški 2010b, and Đurović & Silaški 2010c) and their comparison to those in English, to what extent metaphors may be culture dependent as well as why some metaphors seem to be more salient or, alternatively, non-existent in one language compared to the other. The paper will hopefully show that by researching metaphors it is possible to gain valuable insight into various cultural components of a particular society.

Key words: conceptual metaphor, culture, English, Serbian.

1. INTRODUCTION

The theoretical framework used in this paper will be that of Conceptual Metaphor Theory, as developed and propounded by Lakoff and Johnson (1980) but later modified and adapted so as to accomodate metaphors occurring in authentic discourse (Charteris-Black 2004; Cameron & Deignan 2006; Semino 2008 etc). Lakoff and Johnson (1980) clearly point out that metaphor is not only a textual decoration, a simple figure of speech, a device of the poetic imagination, as it was once generally thought, but much more than that – an important cognitive tool which we use in our daily thinking. According to the proponents of Conceptual Metaphor Theory, conceptual metaphor refers to the understanding of one, usually abstract and less structured, concept, expressed by the *target* conceptual domain, in terms of another, more physical and more easily comprehensible concept, expressed by the *source* conceptual domain, i.e. it consists of a set of mappings or correspondences between the linked source and target domains. Metaphors shape the way we think and in this regard may be viewed as an important instrument of categorising the world and making sense of abstract, mostly intangible and difficult-to-understand concepts. They reflect our conceptual structure, which means that they occur in speech because our *mind* is metaphorical in nature (Lakoff & Johnson 1980, Lakoff & Turner 1989, Kövecses 2002, etc.). In other words, researching what we say may help us to establish what we actually think.

Ever since the publication of Lakoff and Johnson's seminal book *Metaphors we live by* (1980) scholarly research has focused on questions of the connection between metaphor and culture, i.e. on the universality and diversity in metaphorical thought. Although researchers have mainly been concerned with the universal aspects of metaphor so far, the issue of culturally dependent metaphors has in the last decade gained attention in Cognitive Linguistics literature (e.g. Kovecses 2005, Yuanqiong 2009, etc.). In this paper an attempt will be made to establish, by using evidence from English and Serbian, to what extent metaphors used in public discourse of different societies are culture dependent, as well as why some metaphors seem to be more salient or, alternatively, non-existent in one language or culture compared to the other. The claim that culture shapes metaphors but is also shaped by them will be illustrated and corroborated by examples of metaphors used in authentic discourse and analysed in three specific

[1] The paper is the result of research conducted within project no. 178002 *Languages and cultures across space and time* funded by the Ministry of Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

studies of metaphors in Serbian (Đurović & Silaški 2010a, Đurović & Silaški 2010b, and Đurović & Silaški 2010c), which were then compared to those in English, demonstrating that the highlighted aspects of the source domain of a particular metaphor heavily depend on the prevalent cultural model. The paper will hopefully show that by researching metaphors it is possible to gain valuable insight into various cultural components of a particular society.

2. METAPHOR AND CULTURE

As already stated, although cognitive linguists have done extensive scholarly research on universal aspects of metaphor, they have paid much less attention to why metaphors vary both interculturally and intraculturally as extensively as they do. In other words, "cognitive linguists have over-emphasized the universality of some of the metaphorical structures that they found, and ignored the many cases of non-universality in metaphorical conceptualization" (Fernandez, 1991, quoted in Kövecses 2005: xii). This research gap was filled by Kovecses' seminal book *Metaphor in culture – between universality and variation* (2005), in which he poses an important question relevant to the discussion in this paper: "Are particular cultures characterized, or can they be characterized at all, by particular metaphors that "dominate," or are characteristic of, a particular culture? That is to say, are there any cultural "master" metaphors?" (Kövecses 2005: xiii).

In contemporary scholarly literature there are two different views on the relationship between metaphors and culture: one, which states that "cultural models exist without prior metaphorical understanding" (Yuanqiong 2009: 115), i.e. cultural models are not shaped by metaphorical thought (e.g. Quinn 1991), and the other, which holds that cultural models are constituted by metaphors (Lakoff & Johnson 1980, Lakoff & Kövecses 1987). The link between culture and metaphors becomes fairly straightforward if we define culture from an anthropologistic viewpoint as "a set of shared understandings that characterize smaller or larger groups of people (Kövecses 2005: 1). One of the main tenets of Conceptual Metaphor Theory states that metaphor is not only a matter of language but much more importantly a matter of thought, so that, as already stated above, "we actually understand the world with metaphors and do not just speak with them" (Kövecses 2005: 2). Therefore, metaphors may be said to be an inherent part of culture, since culture involves the understanding of the world shared by *groups of people*. Although metaphors are embodied i.e. based on embodied human experiences, which may make them universal, there are many metaphors which are not universal, i.e. there are wide variations in the use of metaphors across cultures. This in turn may mean, as Kovecses suggests, that there are "[m]etaphors [which] are not necessarily based on bodily experience – many are based on cultural considerations and cognitive processes of various kinds. These metaphors may lead to cultural models, or cognitive models for that matter, which are "culturally specific mental representations of aspects of the world" (Kövecses 2005: 7). In other words, there are metaphors "in which social-cultural experience overrides embodiment" (Kövecses 2005: 292).

In the next section we demonstrate, by using two examples of metaphors characteristic of contemporary Serbian public discourse and strikingly absent from English, how some metaphors tend to be culture specific, shaping the way we think and understand the phenomena which surround us.

3. EVIDENCE FROM ENGLISH AND SERBIAN

We have selected Serbian language and culture as a starting point and the research already done on the two metaphors dominant in the public discourse of contemporary Serbia. The two metaphors (POLITICAL COALITION IS A MARRIAGE and CORRUPTION IS A PLANT) have been analysed in terms of the mappings or conceptual correspondences which constitute them. We will show that, when it comes to culturally dependent metaphors, there are some mappings, or some specific, socio-cultural aspects of the source

domain incorporated into a particular metaphorical conceptualisation which makes it not only culturally specific but at times inapplicable and even incomprehensible in other cultures.

3.1. Political coalition as marriage

Using the data collection compiled from the leading Serbian dailies (*Glas javnosti*, *Danas*, *Večernje novosti*, *Blic*, *Press*, *Kurir*) and political weeklies (*Vreme*, *Evropa*), as well as the web site of the radio and TV B92, published between March 2006 and July 2008, Đurović and Silaški (2010a) analyse how the conceptual metaphor POLITICAL COALITION IS A MARRIAGE is used in Serbian as one of the aspects of ideologically biased discourse, political public discourse. This type of discourse includes examples which originate from various texts ranging from those which contain statements made by politicians themselves during press conferences and interviews given to these papers, to comments on the political situation in Serbia by political analysts and journalists. Đurović and Silaški (2010a) show that the MARRIAGE metaphor was used systematically to structure the relationship between the Democratic Party and the Democratic Party of Serbia following the 2007 parliamentary election, in which no political party succeeded in gaining an absolute majority and the government had to be formed between parties with rather different views on most of the main contemporary issues in Serbia. The same metaphor was further analysed in Đurović and Silaški (2010b), where it is convincingly shown to have structured the relationship between the Democratic Party and the Socialist Party of Serbia after the 2008 election, also resulting in a hung government. The main finding of the two studies is that the role of the husband (as one of the mappings of the MARRIAGE metaphor) is systematically assigned to a stronger political party at that time (the Democratic Party), the one that won a majority of votes, whereas the role of the wife in a metaphorical political marriage is assigned to the then smaller political party (the Democratic Party of Serbia and the Socialist Party of Serbia, respectively). This is evidenced in the following examples from authentic political media discourse of the time:

(1) Kao i svaka dobra *udavača*[2], i Demokratska stranka Srbije čekala je do poslednjeg trenutka da *da mig proscu*, koji ima najviše šansi *da dobije njenu ruku* posle izbora 21. januara. Ova neodlučnost *neveste*, budućeg *mladoženju* DS, prilično je naljutila, pa je doskora pretila opasnost da *brak ugovoren* još početkom leta prošle godine u Vašingtonu, zbog nesuglasica budućih *mladenaca zbog predbračnog ugovora* bude doveden u pitanje. (*Glas javnosti*, 14 Jan 2007)

(Like every good *marriageable girl*, the Democratic Party of Serbia waited to the last minute *to tip the wink to her suitor*, indicating who has the best chance *of winning her hand* after the elections on 21st January. This indecisiveness on the part of *the bride* was quite annoying to the future *bridegroom*, the DS, and until recently there was a danger that the marriage, already agreed back in the early summer of last year in Washington, might be called into question because of disagreements between the *newlyweds* to be over *the prenuptial agreement*.

(2) Najpoželjnija "*udavača*" srpske političke scene, Demokratska stranka Srbije... (*Vreme*, 8 March 2007)

(The most desirable "*marriageable girl*" of the Serbian political scene, the Democratic Party of Serbia...)

(3) To za njih, kažu, nije najava nove koalicije, mada ne kriju da je Tadićeva stranka dobar politički *đuvegija*. (*Večernje novosti*, 5 Sep 2006)

(They say it doesn't mean a new coalition is under way, although they are clear about Tadić's party being a politically *eligible young man*.)

[2] Henceforth, all metaphorical expressions linguistically realising the two metaphors, the POLITICAL COALITION IS A MARRIAGE and CORRUPTION IS A PLANT, will be *italicised*.

(4) DSS je *devojčura* koju su mnogi koristili, sad joj treba bilo kakav *đuvegija*. (*Forum B92*, 12 Jan 2007)

(The DSS is a *strumpet* used by many, now she needs any *eligible young man*.)

(5) Najpoželjnija "*udavača*" srpske političke scene Socijalistička partija Srbije opremila se dobrim *mirazom* za predizbornu trku, a njeni lideri se hvale da ih "*prosci*" saleću. (*Kurir*, 16 Mar 2008)

(The most desirable *marriageable girl* of the Serbian political scene the Socialist Party of Serbia has equipped itself with a handsome *dowry* for the pre-election race, whereas its leaders are bragging about its many *suitors*.)

(6) DSS se opremila dobrim *mirazom* za predizbornu trku. (*Glas javnosti*, 12 Jan 2007)

(The Democratic Party of Serbia has prepared a good *dowry* for the pre-election race.)

Even a very superficial glance at only some of the mappings which constitute the MARRIAGE metaphor as used for the conceptualisation of the political coalition between two parties, indicates that "Serbian political discourse is highly gendered, as gender roles, manifested through the assignment of wife and husband roles to political parties, are clearly delineated according to the traditional male-female dichotomy, implying stereotypical traits and patriarchal values characteristic of Serbian culture" (Đurović & Silaški 2010a: 237). It clearly favours men, i.e. the desirable characteristics of political leaders, while "female characteristics are ascribed to political opponents with the aim of belittling their political credibility" (Đurović & Silaški 2010a: 257). Thus, the choice of the MARRIAGE metaphor can be regarded as one of the "discursive strategies for the maintenance of inequality" (Van Dijk 1993: 250) and exploiting traditional man-woman stereotypical roles.

A marriage, of course, is a universal phenomena, which is why the MARRIAGE metaphor is based on some universal mappings such as it is a union of two people who love each other, the partners may enter this union for the reasons of their mutual interest, etc. But, the question which we are interested to answer in this paper is the following: the MARRIAGE metaphor, as used for the metaphorical structuring of political coalitions in which a bigger and a more important political party is assigned the role of a husband whereas a smaller political party is assigned the role of a wife – is it a universal metaphor?

To answer this question we analysed British political media and public discourse in the period when Conservative-Liberal Democrat Coalition Agreement was sealed following the 2010 general election in the United Kingdom. In order to find out whether the MARRIAGE metaphor would be used for the structuring of the political situation very similar to the one which occurred in Serbia back in 2007 and 2008 (namely, no single party had an overall majority, so the two parties, the Conservative Party and the Liberal Democrats, formed a coalition government), we conducted a Google search in which the query was "marriage", combined with the names of the political parties which formed the coalition and a small number of words referring the most salient features of "marriage" as a union entered into not for reasons of the compatibility of the political parties' programmes in ideological terms, but for reasons of political gain and benefit to each of the parties involved, i.e. their coming to power, such as "marriage of convenience", "forced marriage", etc. We also added a couple of expressions which characterised Serbian public discourse dealing with the two political coalitions in questions, such as "marriageable girl", "eligible young man", "dowry", etc. What was established was rather predictable: the Conservative-Liberal Democrat coalition was in a very few cases referred to as "a marriage of convenience", but there was no mention whatsoever of the wife/marriageable girl and husband/eligible young man roles, i.e. implicit or explicit gender roles that were systematically correlated with the relationship between political parties. This metaphor, as used in Serbian public discourse, was proved to be structured by means of some additional mappings between the source and the target domain (such as *mladoženja*, *udavača*, *đuvegija*, *miraz*), which were non-existent in English and therefore not selected by the speakers of the British culture.

3.2. Corruption as a plant

In another paper, Đurović and Silaški (2010c) analyse the second example of what was shown to be a prime example of a culturally dependent metaphor, the CORRUPTION IS A PLANT metaphor, a sub-metaphor of the COMPLEX ABSTRACT SYSTEMS ARE PLANTS, in which almost all mappings between the source and the target domain seem to be universal. The data collection for the analysis of the CORRUPTION IS A PLANT metaphor has been gathered from the leading Serbian dailies (*Blic*, *Kurir* and *Politika*) and political and business weeklies (*Vreme*, *Evropa*, *Biznis i finansije*) published between 2008 and July 2010, whereas a couple of examples were extracted from the web site of the radio and TV B92 as well as the transcripts of some talk shows on TV.

The universality of these mappings originates, as Kövecses (2002: 101) states, from "everyday knowledge that we as ordinary people (as opposed to experts such as biologists) have about plants". This knowledge is common for all human being, which is why the salient features of plants may be mapped onto corruption (viewed as one of the complex abstract systems Kövecses [2002] talks about) and still be comprehensible in various cultures. Let us illustrate several mappings of the CORRUPTION IS A PLANT metaphor, together with the examples of metaphorical expressions linguistically realising the metaphor in question, as found in authentic Serbian public discourse:

PREPARING THE DEVELOPMENT OF A COMPLEX ABSTRACT SYSTEM IS PREPARING THE GROWING OF A PLANT

(7) Plodno tlo za *uzgoj* korupcije su upravo periodi sveopšte tranzicije u svakom društvu. (*Biznis i finansije*, May 2009)

(A fertile soil for the *growth* of corruption in any society are the periods of its overall transition.)

(8) Nestašica novca, male i neredovne plate su podložno tlo za *klijanje* korupcije i mafije. (*Kurir*, 13 Jun 2008)

(A lack of money, small and irregular salaries are a suitable soil for the *germination* of corruption and the mafia.)

TO START OR CREATE A COMPLEX ABSTRACT SYSTEM IS TO SOW A PLANT

(9) Upravo se tu i *seju klice* korupcije koja nadalje izjeda čitav državni aparat na svim nivoima. (*Blic*, 25 May 2009)

(This is exactly where the *germs* of corruption *are sown*, which then eats into the whole state apparatus at all levels.)

(10) U suprotnom, ovo bi bilo *posejano seme* korupcije jer upravo ovi eksperti će da savetuju i kontrolišu uvoz, izvoz, kvote... (*B92*, 23 Nov 2009)

(Otherwise, this would mean *sowing the seeds* of corruption, because these very experts will be advising on and controlling imports, exports, quotas...)

THE INITIAL STAGES OF DEVELOPMENT ARE THE BEGINNINGS OF GROWTH

(11) Korupcija je *izdanak* politike koja se u Srbiji sprovodi poslednjih 15 godina. (*Blic*, 19 Oct 2009)

(Corruption is *an offshoot* of the policies pursued in Serbia for the past 15 years.)

TO MAINTAIN OR TAKE CARE OF A COMPLEX ABSTRACT SYSTEM IS TO CULTIVATE A PLANT

(12) *Rast* korupcije sada je pospešen svetskom ekonomskom krizom. (*Blic*, 22 Nov 2009)

(The *growth* of corruption is now also boosted by the current global financial crisis.)

However, there is one mapping of the CORRUPTION IS A PLANT metaphor which undermines the universality of this metaphor, namely THE BEST STAGE IN THE PROGRESS OR DEVELOPMENT OF A COMPLEX ABSTRACT SYSTEM IS THE FLOWERING OF A PLANT. This mapping is illustrated by the following examples in Serbian:

(13) Oni stvaraju plodno tle za *cvetanje* korupcije.
They are creating a fertile soil for corruption to *bloom*.

(14) Korupcija *cveta* u javnom sektoru.
(Corruption *is flourishing* in the public sector.)

Namely, although the flowering of a plant connotes the best stage in the progress or development, when mapped onto corruption it implies the highest degree of corruption, considerably questioning the validity of this mapping and putting the implied connotation into reverse. Thus the flowering of corruption is perceived by the members of Serbian society as the worst stage in its progress and development, hinging on an extremely negative evaluation of the society which cultivates and perpetuates the favourable conditions resulting in the plant giving flowers. Therefore, this mapping is characterised by a considerable experiential deviation from associating the fruits of a plant with the beneficial consequences of a development process, which is here equated with corruption. Although the CORRUPTION IS A PLANT metaphor as used in Serbian media discourse contains the conceptual mapping THE BENEFICIAL CONSEQUENCES OF A PROCESS ARE THE FRUITS OR THE CROP OF A PLANT (Kövecses 2002: 101), the target domain (i.e. corruption) and the implications it has when used in this particular discourse, pose serious constraints on the source-target relationship, giving rise to the following mapping – THE WORST STAGE IN THE DEVELOPMENT OF A NEGATIVELY PERCEIVED ABSTRACT PHENOMENON IS THE FLOURISHING OF A PLANT, which conflicts with the apparently universal mapping that leans on the universal experience all human being have in common when they deal with plants.

This was proved by a Google search in which the query word was *corruption*, coupled with the following three verbs: *flourish*, *blossom* and *flower*. The search was conducted in an attempt to find some evidence in English of the use of the mapping THE BEST STAGE IN THE PROGRESS OR DEVELOPMENT OF A COMPLEX ABSTRACT SYSTEM IS THE FLOWERING OF A PLANT, as applied to the CORRUPTION IS A PLANT METAPHOR. The only linguistic evidence of this mapping was found on some India-based websites in English and nowhere else, which is highly indicative of the constrained use of *all* the mappings of the CORRUPTION IS A PLANT metaphor in cultures not characterised by corruption as a pronounced social and political problem. The fact that this mapping was found in English spoken in India, a society which is known to suffer from the same problem as Serbian, clearly demonstrates that "cultural models function as filters in the selection of metaphors" (Yuanqiong 2009: 124), that is "[p]articular metaphors are selected by speakers, and are favored by these speakers, just because they provide satisfying mappings onto already existing cultural understandings" (Yuanqiong 2009: 124).

Further evidence of the culturally dependent mapping is the UNSUCCESSFUL OR INAPPROPRIATE DEVELOPMENT OF A COMPLEX ABSTRACT SYSTEM IS THE UNHEALTHY GROWTH OF A PLANT, in English mostly realised by means of the verbs *wither* and *wilt*. However, in Serbian there was no linguistic evidence of this mapping in the CORRUPTION IS A PLANT metaphor (e.g. *venuti*, *uvenuti*, etc.), which further indicates that the metaphorical withering of corruption, absent from the Serbian public discourse, points out that the corruption plant is of evergreen nature, impossible to wither since it is constantly being cultivated and taken care of.

4. CONCLUSION

Our analysis of the two metaphors, the POLITICAL COALITION-AS-MARRIAGE and the CORRUPTION-AS-A-PLANT metaphors, shows that some of the seemingly universal metaphors may be characterised by cross-domain mappings which heavily depend on the prevalent cultural model, which makes the source-target relationships difficult and in some cases impossible to generalise.

In the first example, the use of the MARRIAGE metaphor characterised by some additional mappings in Serbian which are nonexistent in English, may indicate that metaphors reflect the cultural model of

marriage, since such a distinctive conception of marriage (coloured by such mappings as the one leaning on the traditional notion of *dowry* as something, usually money, valuables or property, that a woman's family gives to her husband when they get married) takes the particular shape it does in Serbian because of the still prevalent, highly patriarchal cultural model of marriage. This means that "[d]ifferent construals of the same source domain may [...] lead to cross-linguistic metaphor variation" (Kovecses 2005: 119).

In the second example, however, the *target* domain, corruption, seems to be responsible for the cross-cultural variation between Serbian and English, since "[t]he target domain can also be conceptualized differently in two languages, and this can result in different metaphors" (Kovecses 2005: 121). Corruption, being perhaps the most important problem in contemporary Serbia, functions differently as a target domain in a culture where this phenomenon is not such a dominant part of people's everyday experience, thus being differently structured metaphorically as well.

In a nutshell, both the source and the target domain in the metaphorisation process, i.e. both the literal phenomena which are structured metaphorically *and* their conceptualisations by means of metaphorical concepts may definitely vary cross-culturally (at least as evidenced in English and Serbian), which calls for a critical reflection on the validity of apparently universal conceptual metaphors and the metaphorical expressions to which they ostensibly belong, as well as on their role in specific discourse topics.

The question posed at the very beginning of the paper – whether metaphors reflect or constitute cultural models – cannot be answered in a simple and straightforward manner. Judging from our data from English and Serbian, this is a two-way process, in which "[d]ifferential social–cultural experiences and differential cognitive processes can lead to variation in metaphors" (Kovecses 2005: 293), as well as the process in which "[u]niversal embodiment can be overridden by either social-cultural context (in the form of various experiences) or cognitive processes (in the form of) cognitive preferences" (Kovecses 2005: 293).

References

Cameron, L. & Deignan, A. (2006). The emergence of metaphor in discourse, *Applied Linguistics* 27/4, 671–690.

Charteris-Black, J. (2004). *Corpus approaches to critical metaphor analysis*, Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.

Đurović, T. & Silaški, N. (2010a). Metaphors we vote by: The case of 'marriage' in contemporary Serbian political discourse, *Journal of Language and Politics* 9/2, 237-259.

Đurović, T. & Silaški, N. (2010b). Politička koalicija kao brak, ili rodno obeleženi politički diskurs u Srbiji, *Teme* XXXIV/2, 619-638.

Đurović, T. & Silaški, N. (2010c). *Koreni i procvat korupcije* – konceptualizacija korupcije kao biljke u javnom diskursu Srbije, u: Mišić-Ilić, B., V. Lopičić (ur.) *Jezik, književnost, promene – jezička istraživanja – Zbornik radova*. Niš: Filozofski fakultet, 200-215.

Holland, D. & Quinn, N. (1987). *Cultural models in language and thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kövecses, Z. (2002). *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in culture: universality and variation*. Cambridge & New York: Cambridge University Press.

Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.

Lakoff, G. & Kövecses, Z. (1987). The Cognitive Model of Anger Inherent in American English, in: Holland, D. & Quinn, N. (eds.) *Cultural models in language and thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 195-221.

Lakoff, G. & M. Turner (1989). *More than cool reason. A field guide to poetic metaphor.* Chicago: University of Chicago Press.

Quinn, N. (1991). The cultural basis of metaphor, in: Fernandez, J. W. (ed.) *Beyond metaphor: The theory of tropes in anthropology*. Stanford, CA, 57-93.

Semino, E. (2008). *Metaphor in discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
Yuanqiong, Wu (2009). On the relationship between metaphor and cultural models – with data from Chinese and English language. Downloaded 20 Oct 2012 <http://www.metaphorik.de/17/wu.pdf>, 115-134.

METAFORE I KULTURA – PRIMERI IZ ENGLESKOG I SRPSKOG

Rezime

U ovom radu ispitujemo vezu između metafora i kulture na osnovu analize metafora iz autentičnog javnog diskursa na srpskom i engleskom jeziku. Koristeći kao okvir istraživanja teoriju pojmovne metafore (Lakoff & Johnson 1980), a naročito se oslanjajući na njenu unekoliko izmenjenu, diskursno orijentisanu verziju koju zastupaju pojedini autori (Charteris-Black 2004; Cameron & Deignan 2006; Semino 2008 itd.), u radu pokušavamo da ustanovimo kakvu ulogu igra kultura u vrsti i učestalosti pojedinih metafora koje se koriste u javnom diskursu određenog društva. Cilj nam je da na osnovu tri ranije nezavisno urađene studije metafora u srpskom jeziku (Đurović & Silaški 2010a, Đurović & Silaški 2010b, Đurović & Silaški 2010c), kao i njihovog poređenja sa metaforama u engleskom jeziku pomoću kojih se konceptualizuje isti ciljni domen (POLITIČKA KOALICIJA, odnosno KORUPCIJA), istražimo u kom stepenu su metafore zavisne od kulture, kao i zašto su pojedine metafore češće ili pak nepostojeće u jednom jeziku u odnosu na drugi. Istraživanje zasnivamo na analizi dve metafore veoma uočljive u javnom diskursu savremene Srbije (POLITIČKA KOALICIJA JE BRAK i KORUPCIJA JE BILJKA), koja će pokazati da se te dve metafore u engleskom jeziku ne koriste za konceptualizaciju istog ciljnog domena, ili barem da se ne koriste svi aspekti izvornog domena pri preslikavanju na ciljni. U radu smo pokazali da se istraživanjem metafora koje karakterišu javni diskurs može steći koristan uvid u različite komponente kulture jednog društva, kao i da je veza između metafora i kulture dvosmerna – metafore ne samo što odražavaju kulturne modele, već i utiču na njihovo oblikovanje i eventualnu modifikaciju.

Ključne reči: pojmovna metafora, kultura, engleski, srpski.

Nadežda Silaški
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Ekonomski fakultet
silaskin@sbb.rs

II

ЈЕЗИЦИ КРОЗ ВРЕМЕ

Klara Buršić-Matijašić

TOPONIMIJA PRAPOVIJESNIH GRADINA ISTRE

Gradine, ostaci prapovijesnih naselja, arheološki su, povijesni i kulturološki fenomen Istre. Njihova brojnost govori o mnogim aspektima života na Poluotoku tijekom dva posljednja tisućljeća prije Krista. Osim građevinskih karakteristika te materijalne kulture, jedna od zanimljivosti su toponimi, odnosno nazivi zemljopisnih mjesta na kojima se nalaze gradinska naselja ili samo ukazuju na njihovo postojanje. Riječ gradina ili kašteljer javlja se na vrlo širokom prostoru i u bezbroj inačica jer je Istarski prostor u jezičnom je pogledu zanimljivo područje jer se u njemu prožimaju tri jezične i etničke zajednice, hrvatska, slovenska i talijanska. U radu je izvršena analiza naziva nalazišta prema motivu postanka imena. Jezičnom prosudbom prepoznaju se tri povijesna i sedam lingvističkih slojeva. Na temelju toponima, dobivamo potpuniju sliku prapovijesnih naselja, a na temelju naziva mogu se detektirati dosad nepoznata nalazišta. Interdisciplinarno, arheološko, povijesno i jezično istraživanje gradina, doprinosi mnogo širem sagledavanju problema gradinskih naselja brončanog i željeznog doba Istre u kontekstu sjevernojadranskog prostora.

Ključne riječi: gradinska naselja, brončano i željezno doba, Istra, toponimi.

1. UVOD

Naslov *Toponimija gradinskih naselja Istre* nije slučajno odabran. Naime, istarski poluotok je zanimljiv ne samo s arheološkog stanovišta po brojnosti prapovijesnih nalazišta već i po njihovim topografskim imenima. Polazeći od toponimije, odnosno ukupnosti toponima (Skračić 2011: 33) Istarskog prostora te toponomastike, nauke koja se bavi proučavanjem toponima, a s ciljem što boljeg poznavanja tih prapovijesnih nalazišta, u radu sam posegnula za toponimima gradinskih naselja koja otkrivaju mnoge zanimljive detalje vezane uz dvotisućljetno razdoblje istarske prapovijest. Analizirala sam toponime, odnosno nazive zemljopisnih mjesta ili mjesnih imena na kojima se nalaze gradinska naselja kao i imena mjesta koja samo ukazuju na njihovo postojanje.

Prapovijest Istarskog poluotoka prati događanja koja su se zbivala na prostoru sjevernog Jadrana ali i mnogo šire. Kao i drugdje, prva naselja na uzvisinama počinju se javljati krajem eneolitika, a njihov pravi uzlet započinje početkom brončanog doba, na prijelazu iz trećeg u drugo tisućljeće.[1] Rad o toponimima gradinskih naselje, odnosno nalazišta s arheološki potvrđenim gradinama kao i onih lokaliteta s

[1] Kroz gotovo jedno stoljeće rada na istraživanju gradina, vodila se polemika o početku njihove gradnje. Od prvobitnih teorija o mitskim graditeljima, do teorije da su to ostatci rimskih postaja (Kandler), preko keltskih naselja (Carl von Czoernig), do potvrde o njihovom prapovijesnom porijeklu (Antonio Covaz i Tomaso Luciani), posljednjih tridesetak godina razvilo se nekoliko teorija o počecima nastanka naselja na dominantnim vrhovima Istre (Bandelli 2002: 223-254).
Pitanje kronologije bilo je, što je i jasno, vezano uz njihovo slabo poznavanje, odnosno nedostatka modernih arheoloških istraživanja. Velik problem predstavljao je sam prostor, odnosno kraški karakter terena u kojem je vrlo teško definirati relevantne stratigrafske slojeve. Prvi konkretni podaci u svezi osnivanja naselja na uzvisinama dobiveni su istraživanjima provedenim nakon Drugog svjetskog rata kada je Boris Baćić ustanovio prvo naseljavanje uzvisina bez sistema zaštite, početkom brončanog doba. Nakon prve faze, uslijedila je faza utvrđivanja naselja (Baćić, Kunci…). (Baćić 1970: 215-227).
Paralelno s istraživanjima u Istri, vodila su se i istraživanja susjednih prostora. Na Tršćanskom Krasu provedena su mnogobrojna iskopavanja, a rezultate je obradio i predložio vrijeme nastanka gradina sredinom brončanog doba Andrea Cardarelli. Njegovo se mišljenje temeljilo na analizi radioaktivnog izotopa ugljika sloja u kojem se nalazio određeni tip ručke keramičke posude na nalazištu Slivia (Cardarelli 1983: 87-113). Dugo su ovi podaci predstavljali čvrstu točku sagledavanja problema osnutka gradina kod mnogih znanstvenika (Buršić-Matijašić 1994: 247-260; Mihovilić 1997: 39-59).
Internacionalnim i interdisciplinarnim istraživanjima provedenim na gradini Monkodonja, ustanovljena je posljednja kronologija nastanka gradina u Istri (Teržan u: Hänsel, B. – Mihovilić, K. – Teržan, B. (1999). Monkodonja – utvrđeno protourbano naselje starijeg i srednjeg brončanog doba kod Rovinja u Istri (Monkodonja – a fortifield protourban settlement from the older and middle bronze age near Rovinj in Istria), *Histria archaeologica* 28/1997., Pula, str. 37-108.).

dvojbenim gradinskim nalazima temelji se na popisu kojeg sam učinila tijekom dugogodišnjih istraživanja kao i podacima iz Pismohrane Arheološkog muzeja Istre u Puli[2] (Buršić-Matijašić 2007).

2. TOPONOMASTIKA GRADINSKIH TOPONIMA

2.1. Toponimi *gradina* i *kašteljer*

Počevši od jezične definicije, možemo reći da imenica *gradina* ima dva značenja. U prvome, arheološkome smislu, označava prapovijesno naselje, utvrdu, a drugo značenje potječe od uvećanice riječi *grad*, i njome se označavaju srednjovjekovni burgovi ili njihove ruševine (Kovačec 1995: 324). Istarski prostor u jezičnom je pogledu općenito vrlo zanimljivo područje jer se u njemu prožimaju dvije jezične i etničke zajednice, hrvatska i romanska. Ova se dvojnost očituje i u nazivima nalazišta, pa tako i u onima koji predstavljaju prapovijesna gradinska naselja. Stoga se, istovremeno, uz naziv *gradina*, javlja i naziv *kašteljer* ili *kaštelir*, koji dolazi iz talijanske riječi *castelliere*, odnosno od latinske *castellum*, i, n. „utvrda". Riječ je panromanska, ali ju ne nalazimo u rumunjskom i dalmatskom. Potječe iz grčkog bizantskog *Kastellon* (DEI 799). *Castelliere* možemo također vidjeti i kao deminutiv latinske riječi *castrum*, i, n. koja znači „grad", „kulu" ili „tvrđavu" (Divković 1990: 170-171).

U arheologiji se riječ *gradina* upotrebljava za naselja na uzvisinama od prapovijesti do srednjeg vijeka (Korošec 1962: 443-444). Najpotpuniju definiciju značenja imenice gradina iznio je Borivoje Čović u "Glasniku Zemaljskog muzeja Sarajevo, 20", gdje je odredio sveobuhvatnu definiciju termina "gradina" u širem i užem smislu. Terminom gradina u širem smislu obuhvaćena su sva nalazišta na dominantnim položajima s utvrđenjem izgrađenim od trajnog materijala dok su, užem smislu, gradine po Čoviću: "*Sva mjesta trajnog boravka manjih ili većih praistorijskih zajednica koja su samim geografskim položajem pružale određeni stupanj bezbjednosti od iznenadnog napada; mogućnost kontrole i sagledanja bliže okoline; uslove za organiziranje obrane*" (Čović 1965: 29-30).

Imenica *gradina* ima vrlo mnogo sinonima. U literaturi nalazimo cijeli niz njezinih inačica: *gradinje*, *gradište*, *gradišće*, *gradac* poznatih u Dalmaciji, na prostoru Dinarida, "sjevernog Balkana" (Govedarica 1978: 132, bilj. 21). Kod jezika slavenskih naroda javljaju se slični nazivi: češki *hradište*, poljski *grodzisko*, ruski *gorodišće*. *Gradišće* se češće upotrebljava za slavensko ranosrednjovjekovno utvrđenje. Na prostorima slavenskih govora riječ *gradina* izvodi se iz imenice *grad* s mnogim sinonimima od varoš, urbs, civitas, πολις, Stadt, arx, utvrđenje. Feudalni grad bio je utvrđenje na brijegu pod kojim se razvija naselje, naziv koji se rabi na čitavom Balkanu. Iz feudalnog značenja su izvedenice na –ište i –ina poput *Gradište* i konačno, *Gradina*, ruševina starog grada (Skok 1971: 602-603). Važno je naglasiti da je već od samog imena jasno da su prepoznati kao mjesta stalnog boravka ljudi (Bandelli 1976-1977: 131, bilj. 6). U slovenskom jeziku nalazimo naziv *kaštelirji* ili *gradišča* (Truhlar 1975: 106-112; Perosa 1998: 27), dok toponim tipa *Ajdovski grad* (od njemačkog *Heidenschanze*[3]) takva mjesta dovodi u vezu s poganstvom, odnosno onih naroda koji su naseljavali ove prostore prije kršćana (Marchesetti 1903: 16, bilj. 1; Bandelli 1976-1977: 116). U engleskom jezičnom prostoru naselja na uzvisinama nazivaju se *castle*, a na njemačkom *Burgwall* ili *Wallburg* ili *Ringwall*. U talijanskoj literaturi najčešći naziv jest *castelliere*. Toponimi *Castellier*, *Caslir*, *Castellar* česti su kako u sjevernoj Italiji, tako i u pokrajini Puglia, kao i na prostoru pokrajine Ligurije ali i francuske Provanse (Battaglia 1958: 421). U govorima pokrajina sjeveroistočne Italije, Veneta i Furlanije (Friuli), imena prapovijesnih naselja na uzvisinama *castelliere* dolaze iz latinskog *castellum*[4] ili po nekima *castrum* (Cannarella 1968: 171). Venetski dija-

[2] Pismohrana Muzeja nastala je dugogodišnjim radom i marnošću voditeljice Prapovijesnog odjela dr. sc. Kristine Mihovilić kojoj i ovom prilikom zahvaljujem.

[3] *Heidenschaft* f. -, *Heidentum* n – (e)s poganstvo (Šamšalović 1982: 522).

[4] Već Burton bilježi da stanovništvo Istre, Talijani koji žive u gradovima, takva naselja nazivaju *Castelliere* (*vecchio castello* „stari kaštel"), a imenicu *castello* izvodi iz vulgarnog latinskog, *Castellerium*. Stanovništvo unutrašnjosti i sela, koje govori dvojezično, upotrebljava imenicu *grad* za utvrđeno mjesto ili *grad*, *Starigrad*, *Gradaz*, *Gradina* ili *Gradischia* (Burton 1877).

lekt skraćuje imenicu u *Castelier* ili *Casteller*. U talijanskoj pokrajini Trentino – Alto Adige toponimi poput poput *Castelir*, *Castlier*, *Castelaz*, *Castelera*, *Castelot*, *Castion*, *Caslac*, *Castelazza* ukazuju na mjesta s utvrđenim prapovijesnim naseljem. U ovoj pokrajini, zbog prožimanja dviju etničkih zajednica, one talijanske s njemačkom, nazivaju se i *Schlir*, *Schleier*, *Geisler* ili *Burgstall*, *Postal*, *Postol*, *Bostel* (Leonardi – Broglio 1970: 227, bilj. 3).

Naše gradine vrlo često nazivamo *Starim gradom*. To je najčešći pučki naziv za mjesta gdje se nekad živjelo, s jasnom razdiobom između onog starog i suvremenog, novog (Marchesetti 1903: 22, bilj. 2). U imenima nekih nalazišta uvrštena je i "gruba" - "pučka" datacija: Stari Pazin, Stari Draguć, Stari Buzet, Starigrad kod Ružića, a u blizini Krmeda nalaze se dvije uzvisine, jednu nazivaju Stari grad, a drugu Novi grad. Već nazivom kojeg je zabilježio Kandler, *Sidóri* (*Zidóvi*) "*di statura gigantesca e forze smisurate*"[5] gradinama se davao poseban značaj (Bandelli 1976-1977: 116, bilj. 8). U narodu još i danas postoje priče i legende koje kazuju da su na gradinama u prošlosti živjeli divovi, vrlo snažni i jaki, zvani "*zidori*". Pučka etimologija porijeklo ove riječi izvodi od *zidova* i *zidara* (Radetić 1969: 23).

2.2. Toponimi glavica i vrh

Posebna kategorija toponima jesu oni koji se nazivom odnose na visinski karakter, npr. *glavica*, ili jednostavno *vrh*. Međutim, oni se semantički ne vezuju za naselje, pa obično njihova pojava može značiti da je stanovništvo koje je živjelo u obližnjim naseljima izgubilo saznanja o tome da se radilo o nekom starom naseljenom mjestu, već je to za njih postala samo uzvisina koja se ističe u krajoliku. Takvih toponima u Istri ima na pretek, a više o njima i njihovom karakteru u slijedećim redcima.

3. ANALIZA TOPONIMA PREMA MOTIVU POSTANKA

U analizi naziva nalazišta izdvojila sam, prema motivu postanka imena, a po klasifikaciji Petra Šimunovića, nekoliko kategorija (Šimunović 1992): 1 - imena mjesta motivirana fiziogeografskim karakterom objekta, 2 - imena mjesta određena položajem, 3 - imena mjesta koja pokazuju utjecaj čovjeka na zemlju (uljuđena imena), 4 - imena mjesta motivirana biljem, 5 - imena mjesta motivirana životinjama, 6 - imena mjesta motivirana vodama, 7 - imena mjesta koja kazuju pripadnost tla pojedinim osoba ma ili kolektivima, 8 - imena mjesta koja u sebi nose ideju pripadnosti.

U analizi toponima uzeta su u obzir jezična tumačenja koja su na bilo koji način vezana uz topografiju.

3. 1. Imena mjesta motivirana fiziogeografskim karakterom objekta[6]

3.1.1. U ovu skupinu spadaju gradinska nalazišta na uzvisinama jednostavnih naziva poput Brdo, Glavica, Vrh i njihovih izvedenica: Glavica 70, Glavica – Sarancan 63, Glavica 80.7 – Jadreški, Glavica 161.7 – Boncastel, Glavica – Rapavel, Glavica 153.6, Glavica 373 – Štandar, Glavica – Mučitada, Gromača 399.4 – Rudani, Brdo 475 – Skitača, Manjan, M. Leme – Mulem, Glavica – Brečevići, Gromača 95, Grumazzo 73.9 – Paolija, Gomilla 155.5, Breg, 362, Brdo 244, Veliki vrh 346.

Prevladava toponim Glavica koji je podjednako raspoređen na svim dijelovima poluotoka. Glavica dolazi od hrvatske riječi glav|a *ž* koja ima višeznačno tumačenje. Vezano uz krajolik najčešće se odnosi na manje uzvisine, a može se javljati u mikrohidronimiji vezano za vrelo neke tekućice (Glava od vode) što u Istri nije slučaj. U obalnoj toponimiji susrećemo Zaglav ili pak Podglavica. Nije poznato da li toponim Glavicu možemo vezati i uz značenje jedne vrste korovne biljke iz porodice šiljevki (*Cyperaceae*) (HER 384-385).

[5] "*divovske veličine i neprocijenjive snage*"

[6] U popisu nalazišta donosim ime nalazišta, a s obzirom da ima vrlo mnogo lokaliteta istih imena, radi raspoznavanja, dodala sam nadmorsku visinu i ime današnjeg obližnjeg naseljenog mjesta. Kod nekih primjera razlikujemo i više imena.

Toponim *Glavica* ima i romansku verziju, a javlja se na prostoru južne Istre, u okolici Pule gdje su toponimi *Glavize* ili *Glavizise* zamijenili originalne nazive poput Monte S. Giovanni, odnosno Monte Magno, Montisel kraj Premanture kao i Monte del Castello kraj Šišana (Rosamani 1990: 440).

U Istri je također učestali i toponim Gromača, a javlja se i u talijanskoj verziji *Grumazzo*. Gromača se u Hrvatskom enciklopedijskom rječniku dovodi u vezu s ogradama od neobrađenog kamena bez vezivnog materijala između polja i pašnjaka (HER 408). U Istri je uobičajeni naziv za veće nakupine kamenja, imenica koja je prihvaćena i u arheologiji gdje ju često koristimo za označavanje tumula odnosno grobnih humaka. Talijanski prijevod hrvatske riječi *gromače*, *grumazzo* dolazi od lat. oblika *grumus*, i, m. „kup zemlje“, „humac“, (niži nego tumulus) ili *cumulus, i, m.* „gomila“ (Divković 1980: 459, 266), a odnosi se upravo na nakupine kamenja vrlo starog porijekla koji se često nalazi na vrhovima uzvisina.[7]

3.1.2. Drugu skupinu čine toponimi motivirani sastavom i izgledom tla: Crljene stine –Kaštelir 67.8 – Premantura, Cuf 288, Krč, Laštre 63.7, Veliki Golaš, Krog 590 – Gradac, Krug 308 –Triban, Montebello 237 – Černeka, Golaš 169.4 – Vrbanovići, Pietra Pelosa – Kosmati kaštel, Beligrad, Crni Grad, Završje – Piemonte, Hum.

U ovoj skupini izdvajamo nekoliko najzanimljivijih primjera poput Cufa, Pietre Pelose odnosno Kosmatog kaštela i Laštre. *Cuf*, toponim krajnjeg rta koji s juga omeđuje Luku Budava, na jugoistočnoj obali Istre, predstavlja hipotetični lokalitet, do danas bez vidljivih materijalnih dokaza o postojanju prapovijesnog naselja. Njegovo ime možemo dovesti u vezi s glagolom *cufati*, onaj koji se troši na krajevima, a riječ dolazi od njemačkog glagola *zupfen*, „čupati“ (Šamšalović 1982). *Pietra Pelosa – Kostel Petrapilosa - Kosmati Kaštel*, samo su neki od sinonima nalazišta u dolini rijeke Bračane, pritoke rijeke Mirne na Buzeštini (Darovec 1996: 9). Vjerojatno se njegovo ime dovodi u vezu s morfologijom i izgledom, zbog dominantnih ostataka zidova ili pak zbog raslinja koje je bilo prekrilo ostatke kaštela. Toponim *Laštre*, vezujemo uz izgled terena uzvisine gdje, vjerojatno zbog erozije terena danas dominira pločasto kamenje ili se s nalazišta pločasto kamenje, kojim su bili sagrađeni zidovi koristilo u sekundarne svrhe čime se lokalitet pretvarao u kamenolom. *Laštre* dolazi od talijanske riječi *lastra*, f, „ploča“, (*di pietra*) „kamena ploča“ (za pločnik), „kaldrma“ (Deanović - Jernej 1991), odnosno iz vulgarnog latinskog, i mediteranskog je porijekla (Devoto 1979: 240).

3.1.3. Metaforama: Kitica – Vinac 82, Krug - Bumberić, Šiljar, Kuk 531, Korona, Monte d’oro.

Metaforama označavamo figure u govoru kojima slikovito izražavamo određeni pojam. U Istri se javljaju u hrvatskim ali i toponimima romanskog porijekla.

Šiljar je dijalektalni oblik za „šešir“, a u metaforičkom obliku ukazuje na oblik nalazišta kod kojeg se ističe centralni plato i terasa koja ga okružuje poput oboda šešira. *Klobuk* ali i *šilar*, *šilar od slame* uobičajeni su nazivi u Svetvinčentu, Čabrunićima, Valturi i Ližnjanu (ILA/ALI: 232-233). U Funtani, na zapadnoj obali Istre, oblik *šjar*, *šjar od slame* (ImLA/ALIv/ibLA: 371).

Korona je toponim nalazišta u blizini današnje Kringe. Važan je lokalitet s nalazima iz željeznog ali i rimskog doba. Po De Franceschiju talijanski oblik *corona* upotrebljavao se u južnoj Istri za kameni ili zemljani nasip koji je okruživao obradivo zemljište (De Franceschi 1939-1940: 157). *Corona*, *f* , „kruna“; (*ghirlanda*) „vijenac“, m; (*cerchio*) „krug“, m, dolazi od latinske riječi *corona*, a ova od grčke *korone* (Deanović - Jernej 1991: 232, Devoto 1979: 104) i potpuno odgovara izgledu nalazišta u prostoru koji se dojma poput krune odnosno vijenca. *Corona* (m) < *Korone*, indoeuropskog podrijetla (DELI, 286).

3.1.4. Veličinom i drugim osobitostima objekta: Brdina – Monte Grosso 76.6, Montelongo 107.6, Veli vrh, Bale – Valle, Punta Lunga, Brullo kraj Poreča.

Ovim toponimima često je naglašena jedna od vidljivih karakteristika poput Montelongo, od tal. *lungo*, „dugačak“ (Deanović - Jernej 1991: 530). Drugi primjer, Brullo, nalazište u blizini Poreča dovodimo u vezu s njegovim izgledom, a riječ je talijanskog porijekla i označava *privo di vegetazione* „ogo-

[7] De Franceschi ih bilježi uz dolinu rijeke Mirne (De Franceschi 1939-1940: 160).

ljen“, „goletan“ (Deanović - Jernej 1991: 129). Čini se da *brulla* dolazi iz grčko-bizantske riječi *bryllon* (Devoto 1979: 55) što nas opet vraća u mediteranski kulturni krug. Brullo, pridjev „ogoljen“. Nepoznate etimologije. Nesiguran prijedlog je da je *brullo*, perticip prošli od *brullare* „goletan, bez lišća“, dijalektalni oblik *brulla* (DELI: 171).

3.1.5. Osobinama objekta na terenu: Obešenjak.

Ovakvi i slični toponimi karakterizirani su morfologijom tla, no ovise i o jeziku ili dijalektu područja na kojem nastaju (Šimunović 1992: 43).

3.2. Imena mjesta određena položajem

3.2.1. Položajem objekta: Osoje. Toponim je vrlo čest (Osoje kraj Tuzle), a samo rijetki pokazuju karakteristike prapovijesnog nalazišta. *Osojan*, *osojni*, koji nije okrenut suncu, hladovit (Anić1991: 428).

3.2.2. Položajem prema drugim objektima: Zagrad (Kozljak), Zazid, Podgaće.

Iako se neka nalaze u blizini lokaliteta, Zagrad pored Kozljaka, u ovim toponimima nisu prepoznata prapovijesna nalazišta.

3.3. Imena mjesta koja pokazuju utjecaj čovjeka na zemlju (uljuđena imena)

3.3.1. Imena naselja i staništa: Kućine - Vinkuran, Kaž, M. Mulino 174.9, Kortine 348.6, Mikulandrija, Dvigrad, Stari grad 403, Stari grad – Zelengrad, Starigrad 298, M. Casai, Salež.

Toponim koji bezuvjetno govori o naseljenom mjestu jest Kaž kraj Bala koji je kroatizirani oblik tal. *casa*, *f*, „kuća“, „dom“ (Deanović - Jernej 1991: 159). Tu je i talijanski oblik *M. Casai* također iz istog korijena, a *Kortine* dovodimo u vezu od tal. *corte*, *cortile, m,* „dvorište“ (Deanović - Jernej 1991: 236). U blizini Vodnjana gdje se još i danas njeguje istriotski dijalekt toponim M. Mulino od tal. *mulino* „mlin“ (Deanović - Jernej 1991: 588), ukazuje na korištenje prostora za život zajednice. Toponim Salež, naselje na Buzeštini, u čijoj se blizini nalazi lokalitet, vrlo je zanimljivog postanka i postoji nekoliko načina tumačenja njegova porijekla. *Salaš* znači imanje s gospodarskim zgradama, majur, konak, mandra, stan, od mađ. *szallas* (Klaić 1979: 1188). Salaši su poznati u Slavoniji, Hercegovini, Dalmaciji, a slično je i u Rumunjskoj. U bugarskom *salaš* znači „koliba od dasaka“. Ovakvo tumačenje moglo bi se prikloniti našem toponimu ako znamo da je Istra velikim dijelom bila naseljavana upravo iz navedenih prostora. Ako pak posegnemo za talijanskim jezikom teško je prihvatljivo tumačenje da riječ dolazi od tal. *salice* vrba, jer se nalazište Sv. Juraj pokraj Saleža nalazi na nadmorskoj visini od 423 m n/v, dok vrbe uspijevaju na ravničarskim terenima uz rijeke i potoke. Toponim možda možemo dovesti u vezu s današnjim izgledom naselja čije su ulice, dvorišta i podovi kuća prekriveni velikim kamenim pločama koje u narodu nazivaju *saliž* (Šimunović 1992: 54, bilj. 68; Buršić-Matijašić 2000: 11-12). *Saližom* su se prekrivali podovi konoba, natkrivenog dijela okućnice (ispod *ruze* ili *odrne*, hlada vinove loze). U Medulinu, *Šaliž*, -a, mn. *šaliži*, -ih m. „podne kamene ploče“ (Peruško 2010: 224).

3.3.2. Brojčano najveću skupinu predstavljaju imena s funkcijom obrane mjesta ili položaja poput: Vela Straža (Brijuni), Straža 306, Beligrad, Črni Grad, Stražica 460 [8], Tar-Torre.

Dva najučestalija oblika *Gradina* i njegove inačice, s 45 primjera, te *Kaštel* i inačice, s 26 primjera govore o prevlasti hrvatskih toponima kao i o svijesti ljudi o postojanju „velikih i starih“ ostataka nekadašnjih naselja.

[8] Takva imena pojavljuju se u Istarskom razvodu: *Grad*, *Gradina*, *Gradišće*, *Dvigrad* (Šimunović 1992).

3.3.3. Uzvisine gradinskog tipa sa svetačkim imenima također su vrlo brojne. Na uzvisinama su sagrađene crkve, a u slučaju napuštanja mjesta u narodu je često ostala svijest i pamćenje o svetačkom toponimu. U popisu gradinskih nalazišta Istre onih s imenima svetaca ima 73[9]: Sv. Petar 57.7, Svetica (Monte Madonna) 90.6, S. Marina 48.6, Sv. Antun 56.7, Sv. Nikola, Fort Mali Brijun 30.1, Sv. Jerolim, otok, 18.1, S. Mičel 162.0 kraj Vodnjan, Šandalj – S. Daniele 107.3, Sv. Jakov 160 kraj Guran, Sv. Vid kraj Divšići, Sv. Agnjija, Sv. Katarina, otok, M. Clemente – Moričovica, Sv. Kalcijan – Šimetov vrh, Sv. Ivan, otok (na pučini), Sv. Ivan, otok, Sv. Andrija – Crveni otok, Sv. Tomaž 102.9, Sv. Mićel, Mihovil 201, Sv. Petar (Tondolon) 247.2, Sv. Jelena, Sv. Križ – Kacura – Gradina 268, Sv. Ivan – Hrboki 258, S. Galo 278, Sv. Marina – Buligrad 442, Martin 67.1, Sv. Nikola, otok, 25.5, Sv. Martin 230.5, Sv. Martin – M. Rico – Gavanov vrh, 54, Sv. Anđeo Veliki, S. Agata – Kašteljir, Sv. Lovreč 202.0, Sv. Toma 272.0, Sv. Špeta, Sv. Martin 354.2, Brečevići, Sv. Marija Magdalena, Sv. Katarina, Sv. Martin, Sv. Duh, Sv. Križ, Sv. Pelagij 118 – Drače, Sv. Dionizij, Sv. Juraj 69.6, Sv. Marija 276 – Vižinada, Sv. Spas 400 – Kaldir, Lovreč, Sv. Jelena 421 – Oprtalj, S. Maddalena – G. Pahovići, Sv. Jure brih, Sv. Lovreč 452, Sv. Marija Snižna – Padova, 442, Sv. Lovreč 419, Sv. Marija, S. Clemente – Gradac 454, Sv. Križ 381, Sv. Kocijan 378, Sv. Marija, Sv. Ivan, rt, Sv. Petar 75.2, Pelegrin 185, Sv. Margerita, Sv. Juraj – Grožnjan, M. S. Marco sopra Sasori, Sv. Eufemija 187, Sv. Jure 384, Sv. Križ, Sv. Stjepan, Sv. Juraj 423 – Salež, Sv. Petar 242 – Štrped, Sv. Križ 284, Sv. Bartul 786 kraj Bresta, Sv. Martin – Vodice, Sv. Lucija 310 kraj Blatne Vasi.

Iz iznesenog popisa vidimo učestalost pojedinih imena svetaca: Sv. Marija i njene inačice poput S. Marina, Svetica, (Sv. Marija Magdalena) javlja se devet puta; Sv. Martin šest puta; Sv. Križ pet puta; Sv. Petar četri puta; Sv. Lovro i inačica Lovreč četri puta; Sv. Juraj i inačica Jure četri puta; Sv. Ivan četri puta; Sv. Nikola dva puta; Sv. Jelena dva puta; Sv. Katarina dva puta; Sv. Toma i inačica Tomaž dva puta; Sv. Mihovil i inačica S. Mičel dva puta. Imena drugih svetaca javljaju se samo po jedanput. Ovo naravno ne predstavlja učestalost hagiotoponima u Istri, već učestalost pojedinih svetačkih imena na gradinskim lokalitetima. Crkve se najčešće nalaze na gradinama malih dimenzija, no ipak predstavljaju jedan od elemenata kontinuiteta života na određenom mjestu. Nekoje su izgrađene na temeljima rimskih objekata, vila rustika (Matijašić 1988: 102-104), no većina je nastala na uzvisinama u čijim temeljima nalazimo prapovijesne tragove. I upravo ovih 73 nalazišta s imenima svetaca dokazuju koliko je bio važan sigurnosni element koji je odigrao presudnu ulogu u nemirnim vremenima kasne antike i ranog srednjeg vijeka s načinom nastajanja naselja na uzvisinama tijekom prapovijesti. Datacija sakralnih objekata je različita, mnoge crkvice su gotičke, poneke su iz ranijih romaničkih razdoblja, a više njih imaju karakteristike predromaničke gradnje (Marušić 1974).

3.4. Imena mjesta motivirana biljem

3.4.1. Šumske biljke, stablašice su najbrojnije: Vernal, Lešo, Brest, Črnica, Grabri ili Grabrovica ili Grabrovac 201.2, Grabrovac 378.6 (Rapavel), Bošket 249 (Vižinada), Trstenik.

Vernal toponim na sjeveroistočnoj periferiji grada Pule možda možemo vezati uz tal. riječ *verna*, *ontano*, bot. „joha“, „jalša“ f. (*Alnus glutinosa*), biljka iz porodice breza (Deanović-Jernej 1991: 618; ILA/ALI: 593; ImLA/ALIv/IbLA: 918). Monte Lešo botanički je naziv stabla crnike, česmine (*Quercus ilex*) koja čini sastavni dio biljne zajednice mediteranske makije (ILA/ALI: 602; ImLA/ALIv/IbLA: 932). Izvodi se od talijanskog naziva *leccio >lesso> lešo* (Deanović – Jernej 1991: 512). Bošket također izvodimo od tal. *bosco, m.* „šuma“ (Deanović – Jernej 1991: 122).

3.4.2. Biljke mogu spadati u skupinu kultiviranih biljaka: Monkodonja, Perovac, Oskuruša G., Jašmovica, Lanišće.

Fitonimi su vrlo korisni jer tim putem saznajemo o biljnom pokrovu vremena kad su imenovani. Drugi korisni podatak govori o gustoći tj. prevlasti jedne vrste biljaka nad drugom. Tako Lanišće, mjesto

[9] Toponimi su poredani s obzirom na zemljopisni položaj tako da sam krenula od juga Istre prema sjeveru.

na sjeveru Istre svjedoči o uzgoju nekoć važne biljke (*Linum usitatissimum*, jednogodišnja industrijska biljka iz porodice lana), a danas o zaboravljenom umijeću proizvodnje tkanina od lana ili pak korištene sjemenke za dobivanje eteričnog ulja.

Monocodogno ili hrvatski oblik Monkodonja, jedna od najbolje istraženih brončanodobnih gradina, uz zapadnu obalu Istre, nedaleko Rovinja. Život na gradini pratimo od 1800. do 1200. g. pr. Kr. Toponim je nastao u novijoj povijesti, na temelju stabla dunje, od tal. *cotogno, m.* „stablo dunja“, *Cydonia vulgaris*, koje je najvjerojatnije karakteriziralo ovo brdo (Deanović – Jernej 1991: 240).

Toponim Perovac dolazi od tal. *pero, m.* „stablo kruške“, *Pirus communis* (Deanović – Jernej 1991: 665). *Piro*, *pe'rer*, *'pero*, *'pir*, obici koji se javljaju u punktovima gdje se gaje romanski dijalekti (ILA/ALI: 552; ImLA/ALIv/IbLA: 852-853). Oskoruša, (*Sorbus domestica ili Fraxinus*), rod listopadnog drveta iz porodice ruža (HOL 1996: 713; ImLA/ALIv/IbLA: 867-868). Oskoruša je drvo južnoeuropskih zemalja, a u samoniklom obliku raste u primorskom i submediteranskom području. Zbog svoje dugovječnosti te zanimljivog i hranjivog ploda, na Mediteranu se uzgajalo u starom vijeku (Grlić 1990: 177).

3.5. Imena mjesta motivirana životinjama

Gradinska naselja s imenima motivirana životinjama su vrlo rijetka, a često mogu biti metaforijskog postanka: Monte Ghiro – Pula, Konjski vrh 87.4 – Galižana, Račice, Sovinjak, Kavruja, Krasica, Orljak iznad Lanišća.

Monte Ghiro je toponim jednog od sedam brežuljaka na kojem se nalazi gradsko groblje Pule. Ime dolazi iz tal. *ghiro, m.* „puh“ (*Myoxus glis*) (Deanović – Jernej 1991: 394) vjerojatno jer su se na brdu zadržavali ali i lovili puhovi. Toponim Kavruja hrvatska je izvedenica od tal. *capra, f.* „koza“ (Deanović – Jernej 1991: 152) čija su stada vrlo često nalazila ispašu upravo na našim gradinama. Orljak je vrlo čest toponim za vrhove gdje su se gnijezdili ili samo su oko njih kružili orlovi. Naravno, toponimi se javljaju na Ćićariji a jedan od najpoznatijih je onaj iznad Lanišća koji predstavlja hipotetično nalazište.

3.6. Imena mjesta motivirana vodama

Gradinska naselja koja nose takva imena, poput Račica, Boljuna jako su malobrojna, najčešće su hrvatskog postanja, a sva su u središnjoj Istri. Račice je ime današnjeg naselja u čijim temeljima nalazimo ostatke prapovijesnog vremena. Vjerojatno je naselje dobilo ime po rakovima koji su živjeli u potoku u podnožju gradine. Zagonetnijeg imena je svakako Boljun. Vjerojatno dolazi od lat. participa *bulliens* od glagola *bullire,* „vreti“ (Šimunović 1992: 48), slikovit naziv za vrutak vode, izvor koji se nekad nalazio na brdu i sigurno je bio jedan od glavnih razloga utemeljenja naselja.

3.7. Imena mjesta koja kazuju pripadnost tla pojedinim osoba ili kolektivima

3.7.1. Etnonimi mogu biti izravni poput Ugrini, Latini, Grki, no nismo našli niti jedan primjerak s gradinskim nalazištem.

3.7.2. Ojkonimi motivirani porodičnim i vlastitim imenima: Turtijan, Vrčevan, Barbolan, Mutvoran, Bogunov vrh 124.0, Perićeva glavica, 158.0, Črnjin vrh 223.0, Krnički vrh 303.5, Bilićev vrh, 338, Majerov vrh 70.6, Dodin vrh, Rajkov vrh, 373, Liretov brig 374.7, Zvonigrad, Vižintini vrh.

U ovu skupinu ulaze ojkonimi izvedeni od istih osnova i kolektivnim sufiksom poput Čuharija, Čabranija.

Većinom su to toponimi nastali od imena rimskih vlasnika i nalaze se na prostorima uz velika plodna polja južne Istre gdje se nalaze i ostatci njihovih stambenih i gospodarskih objekata (Matijašić 1988). Turti-

jan, od rimskog vlasnika posjeda imena *Tortilius* (Matijašić 1988: 77), Vrčevan (od rimskog vlasnika posjeda imena *Orcius*, *Orcivius*), a Barbolan po *Genio Barbulani* na rimskom natpisu, od rimskog imena *Barbula* (Matijašić 1988: 34). Porijeklo Mutvoran tumači se iz antičkog naziva *Mons Marianus*; *Castrum Monte Mariano* (1150); *In Castro Momarani In Ecclesia Sancte Marie* (1299); *Villa Momarani* (1333); *Castrum Monmarani* (1366, 1457); *Bosco Et Canal De Momaran* (1586); *Momorano* (De Franceschi 1939-1940: 165).

3.7.3. Treću podskupinu čine ojkonimi motivirani zanimanjem poput Kozara, Prašćara i sl. Medigi je zasad jedino nalazište gdje možemo pretpostaviti gradinske karakteristike. Ovi nazivi nastali su u kasnom feudalnom dobu zajedno s jačim razvitkom burgova u Istri i odraz su razvijenog i specijaliziranog načina privređivanja (Šimunović 1992: 57).

3.8. Imena mjesta koja u sebi nose ideju pripadnosti:

Jedini primjer jesu Sovinjska brda. Izgleda da su današnji ojkonimi prije proizvod administrativnog imenovanja no što su mogli biti proizvod spontanog ili pučkog nazivlja. Sovinjak, Sovinjska brda toponimi su na prostoru Buzeštine i vjerojatno se vezuju uz pticu sovu.

4. ANALIZA TOPONIMA

4.1. Važnost toponima

Topografska imena predstavljaju važan izvor za poznavanje određenog prostora jer su odraz povijesnog razvitka, gospodarstva i socijalnog stanja ljudi. Toponimi u imenima zemljopisnih objekata predstavljaju bogatstvo jezičnih podataka u dugom vremenskom razdoblju u izmjeni i preslojavanju etnosa (Šimunović 1991: 43, 59).

4.2. Povijest istraživanja

Istarska toponimija nije sveobuhvatno obrađena, pogotovo ne u širem kontekstu jadranskoga područja. U prvoj polovici 20. stoljeća Petar Skok je u svom bogatom opusu samo djelomično obradio istarske primjere. Prije Skoka, analize nekih toponima objavili su De Franceschi 1899. i Benussi 1924. godine. Zbog političke osjetljivosti prostora i odnosa romanstva i slavenstva istarskog poluotoka, u radovima talijanskih znanstvenika između dva svjetska rata jasno se odražava jednostranost. Od takvih se autora izdvaja Bernardo Schiavuzzi koji je sakupljenu građu (od 1500 pojmova) nastojao objektivno objasniti. Nakon drugog svjetskog rata uz rad Petra Skoka, Petra Šimunovića, Pavla Tekavčića i Mirka Deanovića značajan napredak u proučavanju etničke problematike predrimskog razdoblja postignut je u kontekstu prostora sjeverozapadnog "Balkana" (tj. Dinarida) i istočnojadranske obale i rješavanju tzv. "ilirskog pitanja" (Katičić 1964). O općim pitanjima toponomastike valja istaknuti radove Žarka Muljačića i Petra Šimunovića (Muljačić 1970; Šimunović 1972), nastaju značajna djela poput Cadastre National d'Istrie i svezak III. Anala Leksikografskog zavoda FNRJ. Razumljivo je da je najveći broj radova, i da su najzanimljivije rezultate postigle analize semantičkih veza s razdobljem rimske vladavine u Istri (Valušek 1981; Matijašić 1988).

4.3. Povijesni i lingvistički slojevi.

Pri analizama i proučavanju toponimijske građe vrlo je važna suradnja nekoliko znanstvenih disciplina: arheologije, povijesti i lingvistike. Samo interdisciplinarnim metodama možemo se približiti

znanstvenoj istini (Čače 1976: 133-148). Dok nam arheologija pruža materijalne podatke, povijest pisane dokumente, lingvistika podastire analizu toponima. U Istri preslojavanje naroda rezultiralo je slojevitom diferencijacijom toponima u kojima možemo prepoznati 3 povijesna i 7 lingvističkih slojeva. Istra je specifična po svom povijesnom razvitku. Poluotok je prostor dolazaka i odlazaka. Svaki je etnos ostavio duboki trag kako u materijalnom tako i u duhovnom nasljeđu. Tri povijesna sloja odgovaraju trima velikim etničkim zajednicama: histarska, rimska i slavenska. U sedam lingvističkih slojeva možemo prepoznati: predindoeuropski, indoeuropski, indoeuropskoilirski, rimski klasični, rimski vulgarni, srednjovjekovni romanski i srednjovjekovni slavenski sloj (Matijašić 1988: 74).

Kako ne poznajemo jezik i pismo Histra, predrimskog stanovništva Istre, lingvistika nam najviše pomaže u pronalaženju "relikata" u romanskom jeziku i u toponimima koji su se sačuvali do danas. Predromanskog podrijetla jesu imena današnjih gradića Buzet, Poreč, Roč u čijim temeljima prepoznajemo prapovijesne slojeve. Buzet je ušao u hrvatski jezik preko furlanskog izgovora, za vrijeme zajedničkog supostojanja romanskog i hrvatskog jezika u Istri (Šimunović 1992: 43-44). Slično je i kod Poreča gdje strukturalni dočetak *–entum*, upućuje da ojkonim Buzet pripada jednom od nepoznatih predromanskih jezika u Istri. Po Šimunoviću, ime Roč sigurno je prethrvatskog, pa čak predrimskoga podrijetla (Šimunović 1992: 45, 46).

Camillo de Franceschi nekoliko toponima dovodi također u vezi s predrimskim porijeklom nastanka. Pula, tj. Pola je po njemu predlatinskog porijekla, a imenicu Prostimo (Proština) koja se često javlja na prostoru južne Istre, smatra grčkom. Pod pojmom grčkog jezika jezikoslovci, ali i u narodnoj predaji, podrazumijevaju grčki koji potječe iz doba bizantske vladavine Istrom. Predromanskim se drži i ime nalazišta Vernal, u neposrednoj blizini Pule. Među takvim se imenima izdvaja i predrimsko porijeklo imena rijeke Raše, u talijanskom obliku Arsa ili Arsia (De Franceschi 1939-1940: 159 -183).

Najviše toponima romanskog porijekla nalazimo na obalnom području, ponajprije oko gradova Pule, Rovinja i Poreča, kao i gradova u slovenskom dijelu Istre, Pirana i Kopra. Oni svjedoče o romanskom sloju, a u imenima možemo prepoznati i predrimski element.

Rimskim osvajanjem istarskog poluotoka većina teritorija, osim užeg obalnog pojasa, nastavila je živjeti prapovijesnim načinom. Vremenom je neminovno došlo do postupnog miješanja stanovništva. Razmjena dobara, trgovina, vojska, državni aparat postupno ih je prisiljavao na suživot. Brojna su histarska vlastita imena i imena božanstava uklesana na antičkim sakralnim spomenicima, a u imenima mjesta izrazito su brojni predijalni toponimi iz antičkog onomastičkog fonda s pridjevskim sufiksom, danas prepoznatljivim po nastavku *–an* i *–ana* (Matijašić 1988: 72). Latinski jezik je bio službeni jezik i glavni oblik komunikacije sve do srednjega vijeka. Veliki dolazak izbjeglica iz sjeveroistočnih provincija Carstva počam od kasne antike uvelike je utjecao na populacijsku strukturu koja je u sebi imala slavensku sintagmu. Nakon ustaljenih nesuglasica između dva različita načina života, odnosi dviju potpuno različitih skupina donekle su uređeni 804. godine na znamenitoj Rižanskoj skupštini. Suživot i međusobno prožimanje utjecalo je na to da su Slaveni koji su se približili obali poprimili romanske elemente, a Romani koji su ostali u slavenskom okružju poprimili su slavenske elemente.

Na istarskom prostoru imamo nešto više primjera imena nalazišta romanskog podrijetla u kojima prepoznajemo elemente istriotskog, furlanskog i mletačkog utjecaja. To su Oprtalj – *Portole*, Boljun – *Bogliuno* (Šimunović 1992: 43). Gočan – *Golzana*, Mutvoran – *Mormorano*, Tinjan – *Antignana* i Vrčevan – *Orcino* (Matijašić 1988: 77-83). Vrčevan, brdo kod Medulina, ima vrlo stari naziv, a njegov se kontinuitet sačuvao u mnogim srednjovjekovnim spisima: *Orciano* 804; *vicus Orcevanus* 1150; *Urcianum* 1150; *villa Orcevani* 1303 i 1446; *Orceano* 1198 (Matijašić 1998: 78, 83). Toponim ipak ima romansko tumačenje, a prvi put se u pisanom obliku spominje u Rižanskom placitu 804. godine (De Franceschi 1939-1940: 194). Podrijetlo imena Motovun, tal. *Montona*, također se izvodi od klasičnog latinskog preko furlanskog dijalekta do hrvatskog jezika (Šimunović 1992: 46). Stariji su također Labin, tal. *Albona* i Plomin, tal. *Fianona*. Kod Oprtlja je prije 12. stoljeća, jednostavno prihvaćena latinska imenica s prijedlogom *ad Portulae*, u značenju "dverce" (Šimunović 1992: 47). Kod imena Boljun prihvaćen je poimenični oblik lat. participa *bulleius* od infinitiva glagola *bullire*, hrv. „vreti", „izvirati", a odnosi se na neki izvor u blizini Boljuna (Šimunović 1992: 53). Hipotetično prapovijesno nalazište

Turtijan danas predstavlja impozantne ostatke austrijske utvrde. Ime dolazi od tal. *Tortigliano* koji se prvi put u pisanom obliku javlja 1150. godine kao *vicus Tortilianum* (De Franceschi 1939-1940: 179; Matijašić 1988: 77). Barbulan je također romanskog porijekla: (tal. *Barbolano*) *Barbolanum*; *Petrus Buratelli vicus Barbolani* (1367); *B. contrata de villa Orcevani* (1370); *Villa B*. (1465); *contrata Barbolan in pertinentius Medolini* (1472); *eclesia S. Petri de B*. (1446); *laco di B.* (1591); *Barbolan* (1757) (De Franceschi 1939-1940: 150).

Iz drevnog hrvatskog razdoblja potječu nazivi lokaliteta Draguć, Lupoglav, Vrh, Sovinjak, Kringa, Brest, Jašmovica, Salež, Črni grad i Beligrad. Draguć je stari hrvatski posjedovni toponim izveden od osobnog imena, a nalazimo ga u 13. stoljeću. Lupoglav je nastao kao odraz posjedovnog odnosa ("mjesto koje posjeduje neki vlasnik"), u doba raspada patrijarhalne zajednice, a odraz je feudalizacije u Istri. Vrh je toponim motiviran uzvisinom kao "naselje na vrhu", a njegovo postojanje potvrđeno je u 13. stoljeću. Ovaj je toponim vrlo raširen u svim slavenskim jezicima. Brest je vrlo čest toponim na prostoru slavenske kolonizacije, a motiviran je biljem. Jašmovica je također ime motivirano biljem i to kultiviranim vrstama. Toponim Sovinjak izvodi se iz naziva ptice sove tj. Sovin vrh. Kringa kao naziv nastao je iz fiziogeografske značajke terena, po sastavu i izgledu tla. Najvjerojatnije dolazi od praslavenskog *krog* hrv. *krug*, srednjoistr. *krog*, a rumunjski ga je jezik preuzeo u liku *cring* (Šimunović 1992: 43, 48, 49, 52; RBČG: 415). Od mnogobrojnih značenja izdvajamo ona vezana uz toponime poput zaokružena zemlja, brežuljak, vrh gore (Skok 1972: 213). Tu je i već spomenuti Salež. Črni grad i Beligrad su toponimi koji pokazuju utjecaj čovjeka na okolinu i na mjesta koja su služila obrani mjesta i položaja. Oni se vrlo često javljaju, a u ovom obliku pokazuju slavenski dualistički pogled na svijet (Šimunović 1992: 54, bilj. 69; Balog 2007: 168-169).

Dva najučestalija oblika "Gradina" i njegove inačice, s 45 primjera, te "Kaštel" i inačice, s 26 primjera govore o prevlasti hrvatskih toponima. Slični toponimi javljaju se na području delmatskih gradina Duvanjskog polja. I ovdje kao i u Istri najveći broj nalazišta ima naziv *gradina*, a neke se razlikuju fizičko-zemljopisnim karakterom odnosno veličinom objekta poput Velike i Male gradine kod Mokronoga ili Velika i Mala gradina nad Mokrodolom. Jedna od najzapaženijih gradina jest Velika gradina ili Veliki gradec na Privali (Benac 1985: 35-37, 42). Velika prisutnost toponima koji pokazuju pripadnost tla pojedinim osobama među kojima se svojim položajem i veličinom ističe Mandina gradina, ali tu su i Ćurića i Anića gradina, Selimovića gradina, sve u Duvanjskom polju ili Ivića gradina u Livanjskom polju ili Barićeva i Cerina gradina na Glamočkom polju (Benac 1985: 16-20; 33-34; 55-56; 99-100; 148-150). Gradina Orlovača na prostoru Buškog blata u Hercegovini, poput našeg Orljaka, motiviran je imenima životinja (Benac 1985: 84-86), a gradina Šiljar kod Doca govori o fiziogeografskim karakteristikama terena (Benac 1985: 150).

Ispreplitanju jezičnih ostataka moramo još pridodati i različite kalkove, riječi pučke etimologije i različite hibridne nazive (Čače 1976: 134).

Više je primjera toponima u kojima se može prepoznati romansko-hrvatsko/slovensko zajedništvo. U imenima mjesta kao što su Roč, Poreč i Pićan, u latinskim oblicima *Rontius*, *Parentius* i *Petina*, skup /ti/ prelazio je kao refleks za jotovano /t/ /tsi/ u /č/ (Šimunović 1992: 46). Ojkonimi daju važne spoznaje o starosti naselja i jezičnoj pripadnosti njihovih stanovnika, te o načinu i putu opstanka do danas. Toponimi koji su vrlo dugo u uporabi često gube svoje značenje zbog etničkih i jezičnih preslojavanja, no oni su istovremeno i neiscrpno vrelo podataka.

Gradinski toponimi odraz su pogleda stanovnika samih mjesta ili obližnjih naselja na svijet (Črni grad i Beligrad), kao što i svjedoče o izgledu prostora (Hum, Glavica, Vrh, Golaš, Brullo). Oni govore o biljnom pokrovu koji prevladava u određenom prostoru (Jačmenica, Grabrovac, Dračevac), a ponekad je naglašen značaj vode za život ljudi i životinja, kao i njena važnost u razmještaju naselja (Boljun, Čiritež). Nazivi Grad, Gradina, Kaštel, Dvigrad odaju da je njihovim imenima naglašena obrambena funkcija. Bezbroj imena svetaca crkvica kojima su bile posvećene govore o duhovnom životu. Topografska imena, nadalje, govore o simbiozi i zajedničkom životu različitih etničkih skupina (Buzet, Motovun, Roč, Oprtalj).

Jezičnom prosudbom pojedinih imena možemo otkriti kad su došla do nas i odakle su ušla u hrvatski jezik. Mnogi nazivi nalazišta sačuvali su se u prvoj redakciji Istarskog razvoda[10] iz 1275. godine: Beram, Blzet (Buzet), Boljun, Draguć, Gračišće, Grožnjan, Kašćerga, Kočur, Kostel, Kringa, Kršan, Labin, Motmoran, Motovun, Oprtalj, Pazin, Pićan, Plomin, Poreč, Pulj (Pula), Račice, Rakalj, Satlovreč, Semić, Sovinjak, Sveti Mihovil, Šublent, Trviž, Vrh, Žminj.

Imena s topografskim značajkama nalazišta nastalih iz potrebe za orijentacijom u prostoru značajka su nomadskog načina života i predstavljaju u slavenskoj toponimiji najstariji toponomastički sloj.

Imena koja izražavaju vlasništvo s obzirom na osobe i teritorij poput Barbana, Filipane, Ližnjana, Vodnjana, a javljaju se iz potrebe za posjedovanjem, davala su se najviše za vrijeme rimske uprave. Hrvatska *nomina possessiva*, Draguć, Lupoglav, nastaju u Istri u razdoblju feudalizma (Šimunović 1992: 63).

5. ZAKLJUČAK

Topografska imena neiscrpan su izvor za poznavanje određenog prostora. Ona su odraz povijesnog razvitka, gospodarstva, društvenih odnosa i predstavljaju jezično bogatstvo u dugom vremenskom razdoblju u izmjeni i preslojavanju etnosa čime Istra svakako prednjači.

Literatura

Anić, V. (1991). *Rječnik hrvatskog jezika*. Zagreb.

Baćić, B. (1970). Prilozi poznavanju prahistorijske gradinske fortifikacije u Istri, *Adriatica praehistorica et antiqua Gregorio Novak dicata*. Zagreb, str. 215-227.

Balog, Z. (2007). Predkršćanski i dualistuički elementi u zemljopisnom nazivlju Ročkog kraja. *Buzetski zbornik* 34, str. 165-176.

Bandelli, G. (1976-1977). La questione dei castellieri, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno*, VII. Trieste, str. 113-137.

Bandelli, G. (2002). La questione dei castellieri da Pietro Kandler a Richard Burton, *Quaderni Giuliani di Storia*, XXIII, 2, str. 223-254.

Battaglia, R. (1958). I castellieri della Venezia Giulia, Estratto da: Le meraviglie del passato. Milano, str. 419-434.

Battisti, C. – Alessio, G. (1975). DEI, *Dizionario etimologico italiano*. Firenze.

Benac, A. (1985). Utvrđena ilirska naselja (I.), *Delmatske gradine na Duvanjskom polju, Buškom blatu, Livanjskom i Glamočkom polju*., knjiga 4, Djela, Knjiga LX.. Sarajevo: Centar za balkanološka istraživanja ANUBiH

Buršić-Matijašić, K. (1994). La ceramica a striature in Istria, Atti della XXIX riunione scientifica IIPP. Firenze, str. 247-260.

Buršić-Matijašić, K. (2007). *Gradine Istre – Povijest prije povijesti*, Knjiga 6. Pula: Zavičajna naklada "Žakan Juri".

Cannarella, D. (1968). *Il Carso*. Trieste.

Cardarelli, A. (1983). *Castellieri nel Carso e nell'Istria: cronologia degli insediamenti fra media età del bronzo e prima età del ferro, Preistoria del Caput Adriae*, Catalogo della mostra. Trieste, str. 87-113.

Cortelazzo, M. – Zolli, P. (1992). DELI, Dizionario etimologico della lingua italiana. Bologna: Zanichelli.

Čović, B. (1965). Uvod u stratigrafiju i hronologiju praistorijskih gradina u Bosni, Einleitung in Stratigraphie und Chronologie prähistrorischer Gradinen in Bosnien, *Glasnik ZMS* 20. Sarajevo, str. 27-145.

Darovec, D. (1996). *Kostel Petrapilosa*, Pazin – Buzet.

Deanović, M. – Jernej, J. (1991). *Talijansko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.

Devoto, G. (1979). *Avviamento alla etimologia italiana*, dizionario etimologico. Firenze.

[10] Istarski razvod je isprava o utvrđivanju granica, kompilirana vjerojatno u Pazinu u 15. stoljeću na temelju starijih dokumenata. Iako nije kronološki ni topografski jedinstven, Istarski razvod sadrži dragocjene gospodarske, socijalne, pravne i etnografske podatke, a predstavlja hrvatski glagoljski spomenik kao opsežan spis kojim se utvrđuju međe između pojedinih istarskih seoskih općina, njihovih feudalnih gospodara i Mletačke republike. Napisan je kao javnopravna isprava na hrvatskom jeziku u obliku bilježničkog instrumenta (ISTARSKI RAZVOD, Priredio, predgovor napisao i komentarima popratio Josip Bratulić, Pula 1989. godine).

Filipi, G. – Buršić-Giudici, B. (1998). ILA/ALI, *Istriotski lingvistički atlas/Atlante linguistico istrioto*. Pula.
Filipi, G. – Buršić-Giudici, B. (2012). ImLA/ALIv/ibLA, *Istromletački lingvistički atlas/Atlante linguistico istroveneto/Istrobeneški lingvistički atlas*. Zagreb – Pula.
Govedarica, B. (1978). Praistorijske gradine u Bosni i Hercegovini, Materijali SADJ-a 14, *Naseljavanje i naselja u praistoriji, Peć 1976*. Beograd, 117–133.
Grlić, Lj. (1990). *Enciklopedija samoniklog jestivog bilja*. Zagreb.
HER: *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, (2002). Zagreb: Novi Liber,
Hrvatski opći leksikon (1995). (ur. A. Kovačec), Zagreb, str. 324.
Katičić, R. (1964). "Die neuesten Forschungen uber die einhemiche Sprachschist in den Illyrischen Provinzen", ANUBiH 3 GCBI 1, str. 9-58.
Klaić, B. (1979). *Rječnik stranih riječi*. Zagreb
Korošec, J. (1962). Pojam Gradina u: *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 2, D – Ini. Zagreb, str. 443-444.
Kovačec, A. (1995). *Hrvatski opći leksikon*, (ur.). Zagreb
Leonardi, P. – Broglio, A. (1970). Ricerche sui castellieri del Trentino – Alto Adige, Adriatica praehistorica et antiqua Gregorio Novak dicata. Zagreb, str. 227-234.
Marchesetti, C. (1903). I castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia, Trieste, pretisak 1981.
Matijašić, R. (1988). Ageri antičkih kolonija Pola i Parentium i njihova naseljenost od I. do III. Stoljeća. *Latina et Graeca*, VI. Zagreb.
Matijašić, R. (1998). *Gospodarstvo antičke Istre, Arheološki ostaci za poznavanje društveno-gospodarskih odnosa u Istri u antici (I. st. pr. Kr. – III. st. posl. Kr.)*. Pula.
Mihovilić, K. (1997). *Fortifikacija gradine Gradac – Turan iznad Koromačna/ The fortification of Gradac or Turan Hill-Fort above Koromačno*. Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 18. Zagreb: Hrvatsko arheološko društvo, str. 39-59.
Muljačić, Ž. (1970). Toponomastičke dileme. *Godišnjak CBI* 7, 5. Srajevo, Hrvatskog arheološkog društva 133-140.
Perossa, M. (1998). *Kontinuitet v stanovanjski arhitekturi Istre*. Koper: Knjižnica Annales.
Peruško, M. (2010). *Rječnik medulinskog govora*. Medulin.
Radetić, E. (1969). *Zapisi iz Istre*. Zagreb

Rosamani, E. (1990). *Vocabolario Giuliano*, Dei dialetti parlati nella regione Giuliano-Dalmata quale essa era stata costituita di comune accrodo tra due stati interessati nel Convegno di Rapallo del 12-XII-1920. Trieste.
Skračić, V. (2011). *Toponomastička početnica, Osnovni pojmovi i metoda terenskih istraživanja*. Zadar.
Šamšalović, G. (1982). *Njemačko-hrvatski ili srpski rječnik*. Zagreb.
Šimunović, P. (1972). Toponomastika i istraživanje jezičnih prežitaka na Balkanu, Godišnjak Centa za balkanološka istraživanja 9, 7. Sarajevo, str. 189-194.
Šimunović, P. (1992). Buzetska toponimija, *Buzetski zbornik*, 17. Buzet, str. 43-65.
Šimunović, P. (2009). RBČG. *Rječnik bračkih čakavskih govora*. Zagreb.
Teržan, B. (1999). u: Hänsel, B. – Mihovilić, K. – Teržan, B. Monkodonja – utvrđeno protourbano naselje starijeg i srednjeg brončanog doba kod Rovinja u Istri (Monkodonja – a fortifield protourban settlement from the older and middle bronze age near Rovinj in Istria), *Histria archaeologica* 28/1997. Pula, str. 37-108.
Truhlar, F. (1975). Krajevna imena gradišća, gomila, groblje, žale, Arheološka najdišča Slovenije. Ljubljana, str. 106-112.
Valušek, B. (1981). Toponomastika područja Učke i pregled antičkih komunikacija na Učki, *Dometi* 5/1981. Rijeka 1981, str. 61-69.

LA TOPONOMASTICA DEI CASTELLIERI PREISTORICI IN ISTRA

Sommario

I castellieri, resti di abitati preistorici, sono un fenomeno archeologico, storico e culturale dell'Istria. La loro numerosità dimostra molti aspetti della vita sulla Penisola durante gli ultimi due millenni a.C. Oltre alle caratteristiche di costruzione (il luogo ed il modo di costruire) di queste culture materiali (in primo luogo i resti di ceramica), una delle cose interessanti sono sicuramente i toponimi, ovvero le denominazioni dei luoghi, geografici o locali, nei quali si trovano i castellieri o indicano soltanto la loro esistenza.

Il nome *gradina* ha due significati. Il primo, in senso archeologico, denota una fortificazione preistorica, *kašteljer* (dall'italiano *castelliere* ovvero dal latino *castellum*), mentre il secondo significato deriva dall'accrescitivo della parola *grad (città)* con la quale si denotano il borgo medievale o le sue rovine. La parola *gradina* o *kašteljer* si manifesta in uno spazio molto ampio, in innumerevoli varianti. Ebbene, oltre a queste denomanzioni, in Istra si presentano come categoria particolare di toponimi quelli indicanti il carattere altimetrico, per es. *glavica (testa)* o semplicemente *vrh (cima)*.
Sotto l'aspetto linguistico, l'Istria è un territorio molto interessante giacché su di esso convivono tre lingue e comunità etniche, croata, slovena e italiana. Questa triade si manifesta anche nei nomi delle zone archeologiche, cosi come nei nomi degli abitati preistorici. In questo lavoro si condurrà l'analisi dei nomi delle località secondo l'origine degli stessi. La toponomastica istriana non è universalmente trattata, soprattutto non nell'ampio contesto della regione adriatica.
La specificità delle vicende storiche nell'Adriatico orientale, in particolare sul suolo istriano, la sovrapposizione di popolazioni e genti, ha come risultato la differenziazione stratificata dei toponimi. In questi cerchiamo di riconoscere le tracce linguistiche dei popoli lasciate durante la lunga permanenza storica sulla penisola. A causa della specificità della posizione dell'Istria e del suo corso storico, nei toponimi dei castellieri possiamo individuare tre strati storici (degli abitanti preromani – gli Istri, i Romani e gli Slavi) e sette strati linguistici (preindoeuropeo, indoeuropeo, indoeuropeoillirici, romano classico, romano volgare, medievale romanico e medievale slavo). Accanto all'incrociarsi dei resti linguistici, abbiamo rivolto l'attenzione anche ai calchi, alle parole di etimologia popolare e alle diverse denominazioni ibride.
Tramite la stima linguistica dei singoli nomi abbiamo cercato di scoprire quando e da dove sono entrati nella lingua croata, così da dare un contributo alla migliore conoscenza dei castellieri e, forse, in base ai toponimi, alla scoperta di nuovi finora sconosciuti.
I nomi topografici rappresentano una fonte importante per la conoscenza di un particolare luogo, giacché sono il riflesso dello sviluppo storico, del commercio e dello stato sociale delle genti. Nell'analisi e nello studio del materiale toponomastico si useranno i risultati delle ricerche archeologiche, storiche e linguistiche. Solo osservando il problema nel suo insieme potremo avere risultati soddisfacenti e, per quanto possibile, accurati.

Parole chiave: castellieri, età del bronzo, età del ferro, Istria, toponimi.

Klara Buršić-Matijašić
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Hrvatska
Odjel za humanističke znanosti, Odsjek za povijest
kbursic@unipu.hr

Nermin Vučelj

FRANCUSKI PROSVETITELJI O POREKLU GOVORA I PRIRODI JEZIKA

Jedno od preovlađujućih filoloških razmatranja u francuskoj filozofiji osamnaestog veka jeste pitanje preimućstva jednog jezika nad drugim. Takvo razmatranje je trebalo da pruži pouzdane zaključke o tome šta je jezička prirodnost, a na osnovu čega bismo onda mogli da dokučimo i suštinske odlike prvobitnog govora. Sučeljavajući gledišta Kondijaka, Batea, Bozea, Dimarsea, Žirara, Didroa i Rusoa, u ovom izlaganju se ukazuje na nekoliko središnjih lingvističkih polemika u osamnaestom veku: poreklo verbalnog govora, sintaksičke odlike prvobitnog jezika, poređenje starih i modernih jezika, odnos predstave u duhu i njene verbalizovane oznake, pitanje inverzija u jeziku, odlike svakodnevnog govora i priroda pesničkog jezika. Namera ovog izlaganja je i da se kritički sagleda protivurečno ishodište prosvetiteljske teze o preimućstvu francuskog jezika nad latinskim u pogledu prirodnosti sintaksičke konstrukcije i savršene verbalne saobraznosti predstavama duha.

Ključne reči: prvobitni govor, transpozitivni i analoški jezici, inverzije, jezičko preimućstvo, francuski prosvetitelji.

1. UVOD: PROSVETITELJSKI TEORETIČARI GOVORA

Sredinom XVIII veka objavljeno je nekoliko značajnih naučnih razmatranja o nastanku i prirodi prvobitnog govora, o poreklu i razvoju jezika i odlikama pesničke komunikacije, te o poređenju starih i modernih jezika. Hronološki, tu je najpre francuski prevod *Ogleda o hijeroglifima* (1744), preuzetog iz opsežne studije *Mojsijevo božansko poslanstvo prikazano prema načelima pobožnog deiste* (*Divine Legation of Moses demonstrated on the Principles of a Religious Deist*, 1737-1741) engleskog teoretičara Vorbartona (William Warburton). Taj engleski spis je uticao na francusku teorijsku misao o jeziku, zato je uputno pomenuti ga u popisu prosvetiteljskih lingvističkih teorija. Sledi Kondijakov *Ogled o poreklu ljudskih znanja* (*Essai sur l'origine des connaisances humaines*, 1746), u kojem se autor poziva na prethodno pomenutog engleskog naučnika Vorbartona. Slede Žirarova *Stvarna načela francuskog jezika* (*Les vrais principes de la langue française ou la parole réduite à la méthode*, 1747), u kojima je ustanovljena podela jezika na dve glavne grupe – transpozitivne i analoške, podela zasnovana na sintaksičko-stilskim osobenostima jezika. Šarl Bate (Batteux) je objavio *Lepe veštine svedene na jedno isto načelo* (*Les Beaux-arts réduits à un même principe*, 1747) i dvotomna *Predavanja o književnosti kroz vežbanja* (*Cours de Belles-Lettres distribué par exercices,* 1747-1748), iz kojih treba posebno izdvojiti *Pisma o francuskoj rečenici upoređenoj s latinskom rečenicom* (*Lettres sur la phrase française comparée avec la phrase latine*). Deni Didro (Diderot) objavljuje *Pismo o gluvim i nemim na upotrebu onima koji čuju i koji govore* (*Lettre sur les sourds et muets à l'usage de ceux qui entendent et qui parlent*, 1751), koje je tri meseca kasnije dopunio *Dodacima koji služe da rasvetle neka mesta u Pismu o gluvim i nemim* (*Additions pour servir d'éclaircissements à quelques endroits de la Lettre sur les sourds et muets*). Rusoov (Rousseau) nedovršeni *Ogled o poreklu jezikâ* (*Essai sur l'origine des langues*, 1781) objavljen je posthumno.

Anri Vej (Henri Weil), pisac teze *O redu reči u starim jezicima u poređenju s modernim jezicima* (*De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes*, 1844), kaže (Weil 1844: 8-9) da su veliku raspravu oko reda reči u jezičkom iskazu u trećoj četvrtini XVIII veka vodili, s jedne strane, Boze (Beauzée) i Dimarse (Du Marsais) koji su preimućstvo dali francuskom kao analitičkom jeziku koji sledi misaonu logiku, a na latinski su gledali kao na „jezik s inverzijama", i, s druge strane, Šarl Bate koji odbija da dodeli prvenstvo bilo kom jeziku na osnovu podele na analitičke i inverzivne, i koji pobija i sâmo ustaljeno određenje pojma inverzija, tj. kao odstupanja od standardnog sintaksičkog

redosleda gramatički institucionalizovanog. Anri Vej u svom istraživanju sučeljava Dimarseov članak *Konstrukcija* (*Construction*, 1754) i Bozeove članke *Inverzija* (*Inversion*, 1756) i *Jezik* (*Langue,* 1765), objavljene u Didroovoj i Dalamberovoj *Enciklopediji*, s Bateovim *Načelima književnosti* (*Principes de littérature,* 1774).

2. PRVOBITNI GOVOR

Razmatranje pitanja preimućstva jednog jezika nad drugim trebalo bi da nam pruži pouzdane zaključke o tome šta je jezička prirodnost i da nas uputi na odlike prvobitnog govora. Kako je *prirodni poredak* u govoru onaj kakav je postojao u prvobitnom jeziku ljudi u prastarim civilizacijama pre pismenih i institucionalizovanih kultura, da bi se on rekonstruisao teorijski, tj. izvele njegove osobenosti, trebalo bi se vratiti na prapočetak civilizacije kada se pre verbalizovanog govora razvija najpre, kako je to nazvao Kondijak – „gestovni govor" (*langage d'action*): pokretima tela i izrazima lica ispoljavala su se htenja; vremenom su pokretima pridruživani glasovi i komunikacija se sve više verbalizovala (Condillac 1822: 202). Kondijakova teorija o redosledu nastanka *delova govora*, koji će u standarizovanom jeziku s propisanom gramatikom biti nazvani *vrstama reči*, polazi od logičke pretpostavke da su prvobitno, kada je jezik nastajao kao verbalni govor, ljudi zadugo imali samo reči kojima su imenovani „osetni predmeti" (*objets sensibles*), tj. oni o kojima se najčešće i govorilo: voće, voda, vatra, drvo, itd. (Condillac 1822: 270); glagoli su prvobitno imali samo infinitivni način – spekuliše dalje Kondijak (1822: 272-276); pridevi su u izumevanju reči prethodili imenicama, a jedino su se ranije koristile imenice za konkretne predmete (1822: 277-278).

I Didro, koji u *Pismu o gluvim i nemim* doslovno sledi Kondijakovu postavku, kaže – „umislili smo da je pridev stvarno podređen imenici, iako imenica u pravom smislu nije ništa, a pridev je sve".[1] Kako pridevi predstavljaju obično „osetne osobine", oni su – veli Didro (1996: 14) – prvi u „prirodnom poretku" (*ordre naturel*) ideja; međutim, za filozofe koji na imenice gledaju kao na „stvarna bića" (*êtres réels*), imenice koračaju prve u „naučnom poretku" (*ordre scientifique*), i bivaju, prema filozofskom načinu govora, „potpora ili podrška pridevima" (*le support ou le soutien des adjectifs*). Didroovo tumačenje suštinskog položaja prideva u odnosu na imenice, u metafizičkom, a ne sintaksičkom smislu, korespondira s argumentima koje u članku *Pridev* (*Adjectif*) daje Dimarse, u prvom tomu *Enciklopedije* (1751), četiri meseca nakon što je Didro objavio *Pismo o gluvim i nemim*. Pridev i imenica predstavljaju u duhu „jednu i istu jedinku" (*un seul & même individu*) – zapisano je u članku (Dumarsais 1751: 134): prvobitno su ljudi pojave i stvari određivali po njihovom *svojstvu*, a kako je svojstvo imenovano *pridevom*, to znači da je pridev, u stvari, „sušta imenica shvaćena s osobinom koju pridev iskazuje" (*le substantif même considéré avec la qualification que l'adjectif énonce*).

Žan-Žak Ruso smatra neodrživim preovlađujuće mišljenje prema kojem su ljudi najpre izmislili reči da bi njima izrazili svoje potrebe. Od strasti i moralnih poriva potiče poreklo reči – veruje Ruso, i dodaje: „Nisu to ni glad, ni žeđ, već ljubav, mržnja, sažaljenje, ljutnja, koji su iz čoveka izmamili prve glasove".[2] I budući da su strasti bile prvobitni pokretač ljudskog govora, tako su i prvi izrazi tog jezika bili tropi. „Najpre je nastao figurativni govor, poslednji je iznađen osnovni smisao reči" – veli Ruso, i zaključuje: „Najpre su ljudi govorili pesnički; mnogo kasnije su se domislili da rezonuju."[3]

Verbalizovani govor, što se više udaljavao od svog prvobitnog stanja, sve više se udaljavao i od prirodnosti i neposredno odražavajuće izražajnosti duha. Iskonska prirodnost govora podrazumevala je – kako to određuje naratolog Žerar Ženet (Genette) – „odnos analogije" između *reči* i *predmeta* koji

[1] « et l'on s'est imaginé que l'adjectif était réellement subordonné au substantif, quoique le substantif ne soit proprement rien, et que l'adjectif soit tout ». (Diderot 1996: 13)

[2] « Ce n'est ni la faim ni la soif mais l'amour, la haine, la pitié, la colère qui leur ont arraché les premières voix.» (Rousseau 2008: 52)

[3] « Le langage figuré fut le premier à naître, le sens propre fut trouvé le dernier. [...] D'abord on ne parla qu'en poésie ; on ne s'avisa de raisonner que longtemps après. » (Rousseau 2008: 51)

su rečima označeni, čime je „govor bio slikanje misli“, a „misli su bile slika predmeta“ iz čovekovog iskustva.[4] S obzirom na to da je pesnički jezik slikovit i emotivan, on se, što je već tradicionalno, uzima za ekvivalent prvobitnom govoru duše. Zato nas književnost na aluzivan način podseća na prvobitno pesničko stanje čovečanstva – kaže Mišel Fuko (Foucault 1966: 58) u studiji *Reči i stvari* (*Les mots et les choses*, 1966), koja je u podnaslovu definisana kao *arheologija čovekovih znanja*. Za prvobitne narode – čitamo dalje Fukoa (1966: 107) – reči su bile „zvučne oznake“ (*les marques sonores*) za stvari i *utiske* u duši, kao odgovor na spoljni svet; reči još uvek nisu bile povezivane u ono što je gramatička rečenica (*proposition*); rečenica je ta koja „odvaja“ (*détache*) zvučni znak od njegove neposredne izražajne vrednosti i nameće mu lingvistički okvir. Zato, govor ne predstavlja misao u njenoj sveukupnosti, već njome raspolaže pravolinijski, po etapama – zaključuje Fuko (1966: 96).

Takvo gledište je u skladu s Kondijakovim, koje je on izneo u *Gramatici* (*Grammaire*, 1775),[5] a prema kojem „duh istovremeno opaža sve predstave“ o kojima sudi, i izgovorio bi ih ostovremeno sve, da je moguće da ih izgovori onako kako ih opaža (Condillac 1803: 336). Skladnost stila je, međutim, svela leksičku izražajnost na prosto označavanje i institucionalizovala je određeni redosled reči u rečenici, veštački izveden na osnovu retorike. Tako se jezik javlja kao (Diderot 1996: 28) „rastavljanje istovremenih pokreta duše“ (*décomposition des mouvements simultanées de l'âme*). Jezik je po sebi neminovno *inverzija* duše – kaže Didro (1996: 31)– jer „uopšte nema i možda čak i ne može biti inverzije u duhu“. Međutim, ovde Didro samo verno sledi Kondijaka koji u *Gramatici* piše (Condillac 1803: 336) kako u *duhu* ne postoji ni „neposredan red“ (*ordre direct*), ni „izokrenut red“ (*ordre renversé*), budući da duh istovremeno opaža sve predstave o kojima sudi, i izgovorio bi ih istovremeno sve da je moguće da ih izgovori onako kako ih opaža. Prema tome, jedino u *govoru* (*discours*) predstave imaju direktan ili izokrenut poredak, jer one jedino u govoru slede jedna za drugom; oba poretka su jednako prirodna.

3. SAVRŠENI JEZIK

Da li je, onda, ijedan jezik (bio) blizu *idealu* – rečeno Fukoovom definicijom – da bude „u potpunosti pouzdan i jasan znak stvari koje obeležava“ (*un signe des choses absolument certain et transparent*), „kao što je snaga zapisana u telu lava, kraljevsko dostojanstvo u pogledu orla“ (Foucault 1966: 78); ili je moguć neki osobeni govor kojim se rekonstruiše prvobitna „sličnost sa stvarima“ (*ressemblance aux choses*)? Ako bi se, ipak, tražili jezici koji bi bili najbliži prirodnosti duše i spontanosti duha, onda bi takvi bili starogrčki i klasični latinski. Duga je lista latinofila, možda još duža lista helenofila. Anri Vej, u tezi o jezičkim inverzijama (1844), podseća da se starogrčki smatra „jednim od najsavršenijih jezika“ koji je ikada postojao (Weil 1844: 52). Ne znamo kako su se zaista izgovarali starogrčki i klasični latinski – tvrdi Anri Vej (1844: 2-3) – mi samo rekonstruišemo njihov izgovor, što je čak i ispod našeg poznavanja leksike i morfo-sintakse tih jezika. Posrednim saznanjima, filolozi su izveli zaključke o izuzetnosti starih jezika. Dokaz o tome kako je prozodija starogrčkog i klasičnog latinskog bila bliska „pevanju“ (*chant*) Kondijak (1803: 207-208) izvodi na osnovu beseda i kazivanja stihova. Naime, „deklamovanje“ (*déclamation*) se harmonski obeležavalo, a izvodilo se uz pratnju nekog instrumenta. U enciklopedijskom članku *Jezik* (*Langue*, 1765) Boze kaže (Beauzée 1765: 262) da je starogrčki jezik „ispunjen dvoglasnicima“ (*pleine de diphtongues*), koji izgovor čine „otegnutijim, zvonkijim, žubornijim“ (*plus allongée, plus sonore, plus gazouillée*).

Anri Vej je zaključio da savršenstvo starogrčkog jezika „leži u odsustvu bilo kakvog isključivog pravila“ (Weil 1844: 52). Naime, moderni su postavili kao pravilo teoriju o logičkom redosledu reči u rečenici, o čemu su još u antičko doba govorili Dionizije iz Halikarnasa (Διονύσιος), grčki retoričar iz I veka stare ere, i Kvintilijan (Marcus Fabius Quintilianus), latinski retoričar iz I veka nove ere, ali i oni su

[4] Odnos analogije između reči i stvari Žerar Ženet naziva *mimologijom* (mimologique). Vid.: Genette, *Mimologiques : Voyage en Cratylie*, Paris 1976.

[5] Prva redakcija Kondijakove *Gramatike* pada u period 1758-59, međutim, ona je objavljena tek 1775. godine.

to odbacili, jer je i jezička praksa odbacila isključiva pravila o redu reči u rečenici.[6] Prema tome, jezici u kojima se u konstruisanju rečenice ne sledi drugi poredak do onaj koji diktira „plamen mašte“ (*le feu de l'imagination*), u čijim rečenicama se predikat i objekat, kao i njihovi dodaci, slobodno premeštaju, to su „transpozitivni jezici“ (*langues transpositives*) – kako ih je u *Stvarnim načelima francuskog jezika* (1747) imenovao Gabriel Žirar (Girard 1747: 24-25), a takvi jezici su latinski, „esklavonski“ (*esclavon*), tj. dotadašnji govori na zapadnom Balkanu, što znači srpski i hrvatski, zatim tadašnji ruski (*moscovite*). Nasuprot njima su „analoški jezici“ (*langues analogues*), a to su italijanski, španski, francuski (Girard 1747: 25), u kojima je utvrđen sintaksički redosled (subjekat–predikat–objekat), i u kojima, u morfološkom smislu, nema padeških oblika za imenice i prideve. Dok u francuskom jeziku reči imaju uvek isti oblik, tj. završetak, te je time nametnut utvrđen red reči u rečenici, kako bi ona bila komunikativna, u latinskom jeziku, reči imaju svoj završetak koji nosi smisao, te se može premetnuti red reči i očuvati smisao (Girard 1747: 135)

Međutim, postoje i „mešoviti jezici“ (*langues mixtes*) ili „dvologički“ (*amphilogiques*), koji imaju „član“ (*article*) kao analoški, a padeže, ili deklinacijske završetke, kao transpozitivni jezici. Takav je, prema Žiraru (1747: 25), starogrčki jezik, kao i srednjevekovni zapadno-germanski govori, tj. jezik Franaka (*teutonique*). Budući da transpozitivni jezici slobodnije premeštaju reči u rečenici, nazvani su *inverzivnim*, dok su analoški jezici, zbog utvrđenog redosleda reči, nazvani *analitičkim*. U enciklopedijskom članku *Jezik*, i starogrčki je uvršćen u transpozitivne jezike. Boze je podelio transpozitivne jezike na dve *grane* (*classes*): *slobodne* (*libres*) – to su jezici u kojima rečenična konstrukcija zavisi od izbora onog koji govori, i *homogene* (*uniformes*) – jezici u kojima se rečenična kontrukcija nije više prepuštala slobodnom izboru, već ju je jezička praksa u dobroj meri uredila, a to je slučaj s nemačkim jezikom (Beauzée 1765: 258).

Iako je utvrđeni poredak reči u rečenici veštački uređen, što znači da je analizom izveden, i da nije saobrazan redosledu predstava u duhu, što valjda nameće zaključak da analitički red nije prirodni red, ipak se smatra da takav propisani sintaksički poredak odgovara redu misli, a ono što odgovara redu misli jeste *prirodno*, te je, prema tome, analitički, tj. sintaksički, tj. institucionalni, tj. naučni poredak reči u rečenici, u stvari – „prirodni poredak“ (*ordre naturel*). Još je Fren di Tramble (Frain du Tremblay), na početku XVIII veka, u *Raspravi o jezicima* (*Traité des langues*, 1709), bio optužio latinski jezik da je pribegao inverziji kako bi dobio milozvučniji iskaz, te je tako napustio prirodni poredak zarad kadence. Prirodni red je onaj koji odgovara redu misli – tvrdi Tramble (Tremblay 1709: 77).

4. PREIMUĆSTVO JEDNOG JEZIKA NAD DRUGIM

Ključno pitanje koje se sada nameće u našem izlaganju jeste sledeće: uprkos prihvaćenoj početnoj tezi, prema kojoj se u klasičnim jezicima redosledom reči u rečenici odražava prirodnost, kojom predstave nadolaze u duhu, a slobodnim premeštanjem reči unutar iskaza odražava samo kretanje duše, uprkos hvalospevima starogrčkom i klasičnom latinskom, zato što oni slede *plamen mašte*, čime su ti jezici smatrani bliži prvobitnom jeziku u detinjstvu čovečanstva, kako se onda, uprkos svemu tome, desilo da se izvede zaključak prema kojem je francuski jezik *analitički*, zato što on sledi prirodni poredak ideja, i time je i *prirodan*, dok su klasični jezici, rukovođeni načelima retorike, *inverzivni*, tj. izokrenuli su redosled ideja, i time napustili prirodnost. Tako Boze u enciklopedijskom članku *Jezik* kaže (Beauzée 1765: 258) da je *kretanje* (*la marche*) u analitičkim jezicima „na neki način paralelno s kretanjem samog duha, čije operacije sledi korak po korak“, i da su moderni evropski jezici – francuski, italijanski, španski – usvojili analitičku konstrukciju koja je bliža prvobitnom jeziku, nego što je to

[6] Dionizije ih Halikarnasa (današnjeg Bodruma u Turskoj) pisao je da imenice izražavaju *suštinu* (substance), i zato moraju da prethode glagolima, a ovi prilozima, zato što radnja, po svojoj prirodi, prethodi okolnostima, načinu, mestu i vremenu; pridevi dolaze iza imenica. Kvintilijan smatra da rečenici koja ne počinje subjektom manjka jasnoća, i da ona zadaje poteškoće i onom ko govori i onom ko sluša. (Weil 1844: 6-8)

slučaj sa starogrčkim i klasičnim latinskim, iako su moderni jezici vremenski udaljeniji od prvobitnog jezika nego što su to klasični jezici.

Ako je u duhu sve *istovremeno*, što onda čini da jezik neminovno bude uvek samo *inverzija* u odnosu na predstave u duhu – kako to tvrde Kondijak, Bate i Didro, i ako se klasični jezici smatraju slikovitijim jer ih odlikuju slobodne rečenične konstrukcije, čime su onda oni bliži prvobitnoj verbalnoj izražajnosti – a što eksplicitno kažu brojni teoretičari govora iz epohe francuskog prosvetiteljstva, onda je potpuno protivurečno teorijsko ishodište prema kojem francuski jezik ima prednost nad latinskim jer je određeniji, logičniji, sledi poredak misli, te je prema tome i prirodniji, a kad je prirodniji onda je i bliži prvobitnom govoru.

U tako preokrenutom lingvističkom teoretisanju, čiji se zaključci kose s početnom teorijskom postavkom, Deni Didro, na primer, kaže da „jezici s inverzijama" (*langues à inversions*), a to su sada starogrčki i klasični latinski, zahtevaju od čitaoca i slušaoca „napor" (*contention*) i „pamćenje" (*mémoire*), jer, ako je rečenica poduža, onda se skoro ništa ne razume, dok se cela rečenica ne izgovori ili ne pročita, kad se uzmu u obzir sve promene kojima podležu reči u rečenici: padeški oblici, konjugacijski nastavci i objekatska slaganja. Didro je očito u svom teoretisanju sledio Gabriela Žirara, koji četiri godine pre njega u *Stvarnim načelima francuskog jezika* tvrdi (Girard 1774: 24-25) da se u transpozitivnim jezicima, koji imaju slobodne rečenične konstrukcije, smisao hvata tek kad se dođe „na kraj perioda", tj. tek kad se čuje ili pročita cela rečenica.

Tvrđenje da Heleni i Latini ne mogu uhvatiti smisao ako rečenicu ne čuju ili ne pročitaju do kraja, s obzirom na to da njihovi jezici nisu *analitički*, kao što je to *savršeni* francuski, nema nikakve veze s verbalnom logikom čoveka antike, već jedino s verbalnom logikom čoveka moderne epohe. Reč je o zasebnim tačkama gledišta u koje smo uglavljeni. Još 1704. godine, u *Istraživanju narodnih predrasuda* (*Examen des préjugés vulgaires*, 1704) razborito kaže Bifije (Buffier 1704: 167-168): ono što jedan narod smatra *lakim*, *ugodnim* i *tačnim* u izgovoru na maternjem jeziku, neki drugi narod smatraće *grubim* i *neodgovarajućim*; što je jednima *lepo*, drugima može izgledati *smešno*. Anri Vej kaže (Weil 1844: 34) da gramatičari pate od optičke varke: poput čoveka koji, kada isplovljava na brodu, ima vizuelni utisak da se obala pomera i udaljava, a da brod stoji u mestu. Vej, inače, nastoji da odbrani klasične jezike, tako što kaže kako sintaksička konstrukcija može da se kreće u svim pravcima: prema tome, Stari su, kao i Moderni, imali „prirodan poredak" reči prema poretku misli, ali su sintaksički dodavali „drugi korak" radi *efekta*. Razlika je jedino u tome što moderni jezici nastoje da taj „udvojeni korak" (*double marche*) klasičnih jezika svedu samo na „jedan tok, jedno kretanje" (Weil 1844: 35). Moderni jezici – obrazlaže Vej (1844: 36) – od subjekta stvaraju polaznu tačku misli, zato se sintaksički rečenica ne razlikuje od kretanja same misli; ono što čine antički pisci nije *inverzija*, već „primena jedne druge sintakse" koja je *življa* od one koja se slaže s hodom ideja. Razboritiji je Vejov predlog (1844: 53-54) da se odbaci podela na *analoške* (analitičke) i *transpozitivne* (inverzivne) jezike, i umesto toga prihvate novi termini: „jezici sa slobodnom konstrukcijom" (*langues à construction libre*) i „jezici s utvrđenom konstrukcijom" (*langues à construction fixe*).

Mudrije od njega u *Gramatici* Kondijak kaže da se govor sastoji od „veze predstava" (*liaison des idées*) i „jedinstva" (*l'ensemble*): veza predstava uvek se nalazi u „neposrednom poretku" (*ordre direct*), ali da bi se misao sačinila, jedinstvo može da se nađe samo u „izokrenutom poretku" (*ordre renversé*): „Prema tome, potpuno je neophodno da se koriste inverzije; a ako su neophodne, znači da postaju prirodne."[7] Kako to sagledava Šarl Bate (Batteux 1754: 290), koji je isto tako nabeđen od strane Bozea, ali i Didroa, misao (*pensée*) je „unutrašnja slika" (*image intérieure*), koju duh (*esprit*) neposredno sagledava; izraz (*expression*) je „spoljna slika" (*image extérieure*), koja prikazuje misao „proizvoljnim ili prirodnim znacima" (*signes arbitraires ou naturels*). Mi ne tražimo redosled u kojem nam ideje dolaze, već redosled u kojem one izlaze iz nas, kada se ređaju, prisajedinjene rečima; ono što tražimo, to je „govorni poredak" (*ordre oratoire*), tj. onaj koji ostavlja *utisak* – objašnjava Bate (1754: 296-297). Zato,

[7] « Il est donc absolument nécessaire de faire usage des inversion ; et si elles sont nécessaires, il faut bien qu'elles deviennent naturelles. » (Condillac 1803: 50-51)

„raspored reči“ (*arrangement des mots*) zavisi od „duha, srca i uha“. Kako god da se istraživački priđe verbalnom iskazu, naposletku, uvek je reč o svesno uređenoj konstrukciji, a to je već oblast retorike; jer, kao što Fuko (2006: 97) citira opata Sikara (abée Sicard)[8]: misao je „jednostavna operacija“ (*opération simple*), iskazivanje misli je „uzastopna operacija“ (*opération successive*). Postavlja se pitanje čemu onda insistiranje na teoriji o logičkom redu reči i o tzv. inverzivnim jezicima kad time uvode vlastitu teoriju u protivurečnost mnogi ovde pobrojani teoretičari govora u epohi francuske prosvećenosti, s izuzetkom Batea i Kondijaka.

5. ZAKLJUČAK: JEZIK POEZIJE I POEZIJA JEZIKA

Naposletku, koji jezik odražava najbolje idealnu saobraznost duhu? Jesu li to klasični jezici? Da li stručna arbitraža može da presudi o preimućstvu jednog jezika nad drugim, u slučaju spora francuski ili latinski? Naime, ako su starogrčki i klasični latinski i bili savršeni jezici, saobrazni prirodi bića i poetski izraz duše, ipak nisu to ostali do samog kraja, do trena njihovog konačnog nestanka, u komunikacijskom smislu, sa ulica i iz porodica, kada je svaki verbalni žamor prestao, zbog čega su, za buduća pokolenja, imenovani mrtvim jezicima, čija emotivnost živi još jedino na stranicama knjiga i u duhovima klasičnih filologa. U *Ogledu o vladavinama Klaudija i Nerona, i o životu i spisima Seneke* (*Essai sur les règnes de Claude et de Néron et sur les mœurs et les écrits de Sénèque*, 1782), Didro podseća na to da Seneka, u pedeset osmom pismu, kaže da su stilisti, neprestano bruseći ga, zapravo osiromašili latinski jezik: „iz lažne finoće“ (*d'une fausse délicatesse*), izgnane su reči „koje vređaju uho ili remete izgovor“ (Diderot 1994: 1137). U Senekino vreme, veli Didro, Vergilije je bio počeo da stari.

Ako se stalnim usavršavanjem jezik udaljava od svoje prirodne izražajnosti, sadržane u intonativnoj raznovrsnosti i semantičkoj slojevitosti, onda on postaje samo pročišćeno i svedeno logičko označavanje, a ne više verbalna evokacija stanja duše. Opaska na račun latinskog jezika kakav je bio na kraju stare ere suštinski je istovetna opasci koju Fuko upućuje francuskom jeziku kakvim je on bio u XVII veku. Fuko kaže (2006: 78-79) da se sve do epohe renesanse govorom izražavala misao saobrazna duši (*pensée par ressemblance*), a klasicistička epoha je svela jezik na sistem znakova: smisao je ubuduće samo „sveukupnost znakova razvrstanih u njihovom nizu“ (*la totalité des signes déployée dans leur enchaînement*). I sam Didro kaže (Diderot 1996: 47) da su Heleni i Latini na svojim jezicima iskazivali „šta su hteli i kako su hteli“, dok su Francuzi *osiromašili* svoj jezik svodeći „predstavu“ (*idée*) na jedan „označavajući pojam“ (*terme*), i zarad „prefinjenog izraza“ (*terme noble*) oslabili su samu *predstavu*. I ovim iskazom Didro ulazi direktno u protivurečnost sa svojom tezom o preimućstvu francuskog kao logičkog, time i prirodnog jezika, nad latinskim. I obe oprečne teze on iznosi u istom spisu – u *Pismu o gluvim i nemim*.

I kad jezik nije više poezija duše, čoveku preostaje da od jezika stvori poeziju, tako što će rekonstruisati njegovu izgubljenu izražajnost, tako što će ga otrgnuti od automatizma svakodnevice, što će pristupiti njegovom *oneobičavanju* – rečeno terminom ruskih formalista s početka XX veka. Ako ne postoji više poezija u jeziku samom, a poetičnost je svojstvo koje je bilo pripisano klasičnim jezicima, nestalim iz govorne upotrebe, čoveku preostaje da iznova stvara jezik u poeziji. Govor, kao živa slika misli, kao „pravo slikanje“, vraća nas na razmatranje o izražajnosti prvobitnog jezika, čija je čednost sinonim poetičnosti. Po tom pitanju dovoljno je zaviriti u Kondijakov *Ogled o poreklu ljudskih saznanja* (Condillac 1746: 258): kad su jezici bili u svom detinjstvu, *prozodija* je bila bliska *pevanju*, a *stil*, budući *slikovit*, čime je omogućeno da jezik verbalno odrazi „čulne slike govora pokretima“ (*les images sensibles du langage d'action*), bio je „pravo slikanje“ (*une vraie peinture*), rečju – poezija. Žan-Žak Ruso kaže (Rousseau 2008: 52) da su prvobitni jezici bili „pevački i strastveni“ (*chantantes et passionnées*), pre nego što su postali „pojednostavljeni i metodični“ (*simples et méthodiques*).

Vrhunski umetnik kao stvaralački genije stupa u kontakt s čovekovom prirodom kakva je (bila) pre upliva kulture, tj. on obnavlja autentično osećanje izvan civilizacijski vođenje misli, pronalazi intuiciju

[8] Preuzeto iz: Abée Sicard, *Éléments de grammaire générale*, t. II, 3e édition, Paris1808, 113.

nasuprot stečenom refleksu. Njegova umetnost se pojavljuje kao senzitivna koncentracija individue, čime se dotiče suština bića, usled čega se umetnička emocija može preneti na druge duhove, dejstvovati intersubjektivno. Da bi to postigao, književni stvaralac mora prići jeziku na sasvim nov način, a to znači osloboditi komunikaciju od automatizma, rekonstruisati prvobitno stanje, ono u kojem je reč odslikavala misao, kada je govor bio prirodna artikulacija emocije. Italijanski estetičar Benedeto Kroče kaže (Kroče 1995: 20-21) – „poezija je jezik u njegovom čednom biću", a genije nanovo vasrksava pesnički jezik, oslobađajući ga utilitarne svakodnevice. Filolozi i filozofi modernih vremena čeznu za nekakvom, u njihovoj mašti zamišljenom, u njihovoj teoriji pretpostavljenom, ili jednostavno samo u njihovom estetsko-duševnom porivu umišljenom, izražajnošću prvobitnog govora i pesničkog stanja jezika prastarih društava. U ovom izlaganju smo se osvrnuli na takve tragaoce-estete u francuskoj teorijskoj misli epohe prosvetiteljstva.

Literatura

Batteux, Ch. (1753). *Cours de belles-lettres, ou Principes de littérature*, t. IV, Paris: Chez Durand, Dessaint & Saillant.

Batteux, Ch. (1746). *Les Beaux-Arts réduits à un même principe*. Paris: Chez Durand.

Batteux, Ch. (1800). Réflexions sur la langue française, *Suite des principes de literature*, t. VI, Lyon: Leroy, p. 217-324.

Beauzée, N. (1765). Idiotisme, *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des Métiers*, t. VIII, Paris, p. 497-500.

Beauzée, N. (1765). Inversion, *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des Métiers*, t. VIII, Paris, p. 852-862.

Beauzée, N. (1765). Langue, *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des Métiers*, t. IX, Paris, p. 249-266.

Condillac, E.B. de. (1822). *Essai sur l'origine des connaissances humaines*, Éd. Œuvres complètes, t. I, Paris: Librairies Lecointe – Durey – Tourney.

Condillac, E.-B. de. (1803). *Grammaire*, Œuvres complètes, t. VIII, Paris: Chez Dufart.

Diderot, D. (1996). *Lettres sur les sourds et muets*, *Diderot – Œuvres*, t. IV. Paris: Robert Laffont, p. 11-75.

Dumarsais, C.-Ch. (1751). Adjectif, *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des Métiers*, t. I. Paris: Éd. Diderot & d'Alembert, p. 133-137.

Genette, G. (1976). *Mimologiques: Voyage en Cratylie*. Paris: Éditions du Seuil. ISBN 2-02-004405-6

Girard, G. (1747). *Les vrais principes de la langue française ou la parole réduite en méthode*. Paris: Le Breton.

Kroče, B. (1995). *Poezija – uvod u kritiku i istoriju poezije i literature*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Rousseau, J.-J. (2008). *Essai sur l'origine des langues*. Profil Textes Philosophiques: édition électronique. Skinuto sa sajta 20. 6. 2012. <http://www.ac-grenoble.fr/PhiloSophie/>.

Warburthon, W. (1744). *Essai sur les hiéroglyphes des Égyptiens*. Paris: Hippolyte-Louis Guerin.

Weil, H. (1844). *De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes*. Paris: Crapelet.

Buffier, C. (1704). *Examen des préjugés vulgaires, pour disposer l'esprit à juger sainement de tout*. Paris: Chez Jean Mariette.

Foucault, M. (2008). *Les mots et les choses – une archéologie des sciences humaines*. Paris: Gallimard.

LES PHILOSOPHES DES LUMIÈRES SUR L'ORIGINE DU LANGAGE ET LA NATURE DE LA LANGUE

Résumé

La question de la prééminence d'une langue sur une autre se trouve parmi les grands sujets philologiques qu'élaborent les penseurs français du XVIIIe siècle. D'après les philosophes des Lumières, une telle approche théorique devrait permettre d'obtenir une notion sur la nature du langage et de reconstruire le caractère du langage originel. Dans

cette communication, en comparant les points de vue des théoriciens français – Condillac, Batteux, Beauzée, Du Marsais, Girard, Diderot et Rousseau, on met en lumière quelques questions linguistiques au XVIIIe siècle : l'origine du langage verbal, les caractères syntaxiques du langage originel, des langues anciennes comparées aux langues modernes, le rapport entre l'idée de l'esprit et de son signe verbal, l'inversion dans les langues, le caractère du langage quotidien et la nature de la langue poétique. Dans cet exposé, on se propose donc une approche critique à la thèse des théoriciens des Lumières sur la suprématie du français à l'égard du latin concernant l'expression syntaxique dite naturelle du français. La présente communication a son support scientifique dans la recherche d'Henri Weil *De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes* (1844) et dans l'étude de Michel Foucault *Les mots et les choses* (1966).

Mots-clés : langage originel, langues transpositives et analogues, inversions, prééminence d'une langue, philosophes des Lumières.

Nermin Vučelj
Univerzitet u Nišu, Srbija
Filozofski fakultet
nermin.vucelj@filfak.ni.ac.rs

Snežana Gudurić

JEZICI I KULTURE U VREMENU NA PROSTORU SRBIJE
Dva primera iz dva vremena na jednom prostoru

Rad prikazuje rezultate istraživanja, s jedne strane, vezana za romanofone zajednice na teritoriji Vojvodine, a sa druge istraživanja vezana za jednu davno išćezlu kulturu, vinačnsku, i njen jezik čiji su tragovi pronađeni na teritoriji Srbije, ali koja se, kako to šira arheološka istraživanja pokazuju, prostirala na širem delu današnje jugoistočne Evrope. U svojoj novoj domovini, romanofono stanovništvo, bez obzira kojem etnicitetu da je pripadalo, izgubilo je, tokom vremena, svoj jezik i svoje običaje utopivši se u jezik i kulturu sredine, iako su njihovi jezici i običaju nastavljali da žive u matičnim državama. O njihovom poreklu danas govore njihova prezimena. Od davno izgubljene civilizacije ostali su nam tragovi njene materijalne kulture sa mnogobrojnim urezanim znacima oko čije prirode arheolozi i paleolingvisti još uvek ne mogu da se slože: jedni zastupaju tezu da je reč o ukrasima i oznakama (škole ili vlasništva), drugi pak tvrde da je reč o razvijenom pismu.

Ključne reči: onomastika, romanofono stanovništvo, prezimena, Vojvodina, vinčanska kultura, Srbija.

1. UVOD

Jezik kao sredstvo komunikacije među ljudima dugo je bio više predmet mita nego nauke i ma koliko se lingvistika, arheologija i genetika danas trudile da objedine podatke kojima raspolažu u cilju otkrivanja porekla čoveka i njegovog najvažnijeg sredstva za komunikaciju, nastanak jezika i dalje ostaje u magli istorije. Proučavanje mnoštva jezika iz različitih krajeva sveta pokazalo je da medju njima postoje određene sličnosti, ali i neverovatne razlike. Ova je, međutim, jezička raznovrsnost na Zemlji ugrožena danas više nego ikada u istoriji – pojedini jezici nestaju, a sa njima i tradicionalni načini života ljudi koji su njima govorili. Na drugoj strani, mnoge manjinske zajednice, koje se najčešće služe dijalektima svog nacionalnog jezika, u višenacionalnim sredinama, polako gube svoj jezik i običaje, utapajući se u jezik i kulturu većinskog stanovništva. Iako njihovi jezici nastavljaju da žive u matičnim zemljama, zauvek se gube dijalekatske osobine karakteristične za svako podneblje u kojem su takvi dijalekti živeli.

Lingvistička se nauka danas trudi da zabeleži postojeće jezike, govore i dijalekte putem niza projekata koji podrazumevaju kako snimanje audio zapisa tako i opisivanje idioma kojima se danas iz dana u dan služi sve manji broj ljudi.[1]

Stare civilizacije, uz značajan broj spomenika u vidu različitih građevina (piramide, hramove, arene, palate i druge vrste zgrada), ukrasnih i predmeta za svakodnevnu upotrebu (vaze, ćupovi, posude za odlaganje i pripremanje hrane), oružja ili podzemnih grobnica, ostavile su nam i podosta zapisa na kamenu, u opeci, na koži, tkanini i papirusu, a iz kasnijeg perioda i na hartiji. Iz svega toga što je stiglo do nas, a pre svega iz dostupnih nam zapisa, možemo izvesti sasvim pouzdane zaključke o pojedinim jezicima kao sistemima, njihovoj strukturi i leksici. Ali govorni lik jezikā kojima su se ti stari narodi služili, ostaje na nivou manje ili više potkrepljenih pretpostavki. Grafička slika, odnosno zapis, pomaže,

[1] S obzirom na njihovu ugroženost, jezici se dele u tri velike skupine (Comrie et all. *The Atlas of Languages: the origin and development of Languages throughout the world*): a) mrtvi jezici (nema živih govornika), b) umirući jezici (ima živih govornika, ali mlađe generacije ih sve manje uče od roditelja– nestaće za jednu ili dve generacije; mogućnost učenja od deda i baka) i c) živi jezici (mlađe generacije usvajaju ih prirodnim putem).
Po mišljenju Michaela Kraussa (Language, 1992), za sto godina 90% jezika koji se danas govore na planeti (oko 6000) biće ili mrtvi ili će imati status umirućeg.)

ali ostaje pitanje koliko je ona pouzdana[2]. Zahvaljujući Šampolionu, danas čitamo hijeroglife, Evans i Čedvik su nam omogućili da proniknemo u tajne lineara B, ostaje još uvek otvoreno pitanje lineara A, ali i nekih drugih pisama i jezika koji do danas predstavljaju podjednako i nepoznanicu i izazov.

2. SUDBINA ZAPADNOROMANSKIH ZAJEDNICA U VOJVODINI

Prostor današnje Srbije podjednako je zanimljiv kako za proučavanje manjinskih jezika, tako i za istraživanja vezana za jezike i civilizacije izgubljene u magli daleke istorije.

Ako pogledamo jezičku i kulturološku sliku savremene Srbije, ne možemo se oteti utisku da je reč o specifično oblikovanom mozaiku nacija, tradicija i jezika, koji sada već vekovima žive na jednom geografskom, ali kroz vreme politički različito omeđenom, prostoru. Sa Albancima i Gorancima na jugu, Bugarima i Vlasima na istoku, Mađarima, Rumunima, Slovacima, Rusinima i Mađarima na severu, pripadnicima nekada konstitutivnih naroda bivše Jugoslavije razasutim po celoj zemlji, Srbija se danas može pohvaliti nečim što nijedna druga evropska država nema: šestojezičnim parlamentom u jednoj svojoj pokrajini - Vojvodini. Naravno, pored ovde pobrojanih po broju pripadnika najznačajnijih zajednica, postoje i druge (Nemci, Česi, Ukrajinci, Turci...), koje su danas malobrojne, ali koje i dalje, u manjoj ili većoj meri, čuvaju svoj jezik i običaje (Kicošev, Njegovan 2010) .

Ovakva etnička slika Srbije najvećim delom rezultat je ekonomskih, političkih i istorijskih činilaca s kraja XVII i tokom XVIII veka (seoba Srba, kolonizacije, bežanje siromašnih rumunskih seljaka sa severa preko Dunava na jug Srbije, plansko naseljavanje krajeva koji su bili pod turskom vlašću hrišćanima...).

O svakom od ovih naroda, njihovim jezicima, tradiciji i kulturi, kao i međusobnim uticajima, ispisano je mnogo stranica i o tome postoji relativno bogata literatura[3]. Nas, međutim, na ovom mestu zanimaju zajednice o kojima se manje zna, koje su u jednom trenutku bile značajne na ovim prostorima, ali koje kao celine nisu uspele da se odupru procesima asimilacije. Reč je o zapadnoromanskom življu pristiglom u ove krajeve tokom kolonizacija koje je austrougarska monarhija planski sprovodila tokom XVIII veka s ciljem da se južne granice carstva ojačaju prevashodno nemačkim nacionalnim elementom. Uz Nemce je, međutim, na ove prostore došlo i romanofono stanovništvo: Italijani, Francuzi i Španci[4].

Naseljavanjem romanskog življa u Vojvodini bavili su se uglavnom istoričari i etnografi, a sa lingvističke strane romanofonim doseljenicima bavili su se Nikolas Hes[5] i Žorž Rebate[6], kao i Milorad Arsenijević koji je dao i najveći doprinos proučavanju imena i prezimena romanskog porekla u severnoj srpskoj pokrajini.[7] O Francuzima u Banatu pisao je i Andre Rozamber[8] koji je posle Drugog svetskog rada posetio bivša francuska sela u Banatu i objavio više radova na tu temu, od kojih je najznačajniji svakako onaj objavljen 1952. godine pod naslovom *Émigrations et implantations occidentales en Euro-*

[2] Upor. današnje fr. *oiseau* ili eng. *enough* čije grafičke slike ne upućuju direktno na odgovarajuće akustičke slike.

[3] Najznačajniji su svakako radovi nastali u okviru projekata različitih instituta SANU, posebno Balkanološkog i Instituta za srpski jezik.

[4] Iako su Rumuni najbrojnija romanska skupina u Vojvodini, u ovom radu nećemo se baviti problematikom rumunskih imena budući da je reč o balkanskom, a ne zapadnoromanskom romanitetu.

[5] Bavio se posebno toponimijom, napisao dva članka o tri francuska sela. V. Bibliografiju.

[6] Kulturni savetnik Francuske ambasade u Beogradu šezdesetih godina XX veka, posebno se zanimao za patronime i antroponime, ali rezultati njegovih istraživanja nikada nisu objavljeni.

[7] Vršio istraživanja u okviru evropskog projekta PATROM, napisao i odbranio doktorsku disertaciju na temu Italijanska i zapadnoromanska prezimena u Vojvodini. V. Bibliografiju.

[8] André Rosambert, akademik i profesor univerziteta u Nansiju.

pe sudorientale[9]. Ovaj rad prestavlja sintezu rezultata do kojih su došli prethodni istraživači, dopunjenu novim podacima prikupljenim na terenu Bačke i Srema tokom prve decenije XXI veka[10].

Romansko stanovništvo počelo je planski da stiže u južnu Ugarsku početkom XVIII veka u okviru prve kolonizacije.[11] U tom prvom talasu najbrojniji kolonisti bili su Nemci iz zapadnih oblasti nemačkog carstva, u nešto manjem broju pristigli su Mađari, Česi, Slovaci, Francuzi, Italijani, a najmanje je bilo Španaca (Kicošev, Njegovan 2010:16). Druga, i po broju pristiglih kolonista najsnažnija, kolonizacija odvijala se u vreme vladavine Marije Terezije[12], a treća za vreme Franca Jozefa. Iako su i u kasnijim godinama zabeleženi dolasci pojedinaca ili čitavih porodica romanskog porekla u ove krajeve, taj priliv stanovništva nije imao karakter organizovanog naseljavanja i nije sotavio dublje tragove u onomastici ovog područja.

Istorijski izvori su prilično oskudni i danas nije moguće tačno ustanoviti broj francuskih kolonista, ali prema sačuvanoj arhivskoj građi i posrednim izvorima najviše ih je bilo u Beloj Crkvi i u Gudurici, dok ostala mesta u koja su stigli pripadaju danas Rumuniji. Još jedna okolnost uticala je na to da ne možemo sa sigurnošću tvrditi o kojem broju francuskih kolonista se radilo tokom karolinške kolonizacije – osim države, kolononiste su dovodili i krupni zemljoposednici i to često iza leđa državne uprave. Činjenica je, međutim, da su Francuzi, stigli tokom ovog perioda, bili razbacani po mnogim selima u Vojvodini, a najviše u Banatu[13].

Italijani koji su stigli u prvom transportu bili su malobrojni, kao uostalom i Španci koji su počeli da se naseljavaju u Banatu početkom decembra 1735[14] kada je zabeležen dolazak porodica Serano, Estri, Perez, Oliva, Formosa, Baquer, Salazar, Rodriguez, Andres, Calo, Calon, Carreras, Ferre, Lopez, Garcia, Marcos, Martinez, Medina, Mora de Murcia, Navarra, Rivas, Sanchez... (Arsenijević 1991:17). Kako su Španci nastavljali sa svojim običajima koje je okolno stanovništvo smatralo čudnim, Zemaljska uprava je, uz saglasnost Beča, odlučila da ih naseli na jednom mestu i za to je bio izabran Bečkerek (Zrenjanin). Određen je teren za novo naselje, precizirana je veličina kuća i raspored prostorija, prostor između kuća, razmeštaj ekonomskih zgrada i sl. Čak je utvrđeno i ime budućeg grada *La Nueva Barcelona*[15]. Međutim, novi rat sa Turcima i nezdravi vazduh u Banatu nisu prijali Špancima, te je najveći broj porodica odlučio da napusti svoj novi grad i naseli se u Budim i Peštu gde je osnovana značajna španska zajednica. Oni koji su ostali, bili su razasuti po selima i izmešali su se sa ostalim stanovništvom. Izgubili su jezik i običaje i potpuno su se asimilovali sa lokalnim stanovništvom prilagođavajući svoje navike, običaje i imena nemačkom ili mađarskom susedstvu (Mileker 1886:12, Jankulov 1961). *Naziv La Nueva Barselona* zadržao se sve do kraja XIX veka kada je naselje preimenovano u Malu Ameriku, po emigrantima-povratnicima iz Amerike.

[9] Za svoj rad Rozaber je dobio i posebnu povelju od pape Pija XII u znak zahvalnosti za istraživanja vezana za najistočniju rasprostranjenost Francuza u Evropi.

[10] Podaci su prikupljeni tokom poseta porodicama u selima i gradovima Bačke i Srema, u novim telefonskim imenicima, štampi, spiskovima studenata Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, nadgrobnim spomenicima.

[11] Tzv. *karolinške* (po imenu cara Karla VI) koja je počela posle povlačenja Turaka i zaključenja požarevačkog mira 1718. i trajala do austrijsko-turskog rata 1736-1739.

[12] Između 1745. i 1772. po Mariji Tereziji dobila ime *terezijanska*.

[13] Godine 1725. se u Beloj Crkvi naselila francuska porodica Boisse ponemčena u Boas, zatim 1731. porodica Maçon ponemčena u Massjung, Massio, Mason, a iste godine i porodica Duchon/ Duschon.

[14] Španski kolonisti došli su u Austrougarsku u vreme kada je Austrija izgubila Siciju i Napulj (1714-1715). Pristalice habzburgovaca koje su obavljale vojnu i upravnu službu, kao i uživaoci austrougarskih penzija i drugih privilegija, preselili su se za austrougarskim vlasima u Beč i Budim. Novi talas španskih izbeglica iz Napulja i sa Sicilije krenuo je ka Beču 1733. године (početak rata za poljsko nasleđe). Prvobitno dobro primljeni, Španci, ne mogavši da se prilagode drugačijoj klimi, mentalitetu, načinu života i sve težem amterijalnom položaju, dolaze u sukob sa bečkim vlasima koje odlučuju da ih presele u Banat. Početkom decembra 1735. godine 74 porodice španskog porekla i nekolicina italijanskih stigle su u Pančevo odakle su neke raseljene u druge banatske opštine, između ostalih u Vršac, Temišvar (u Rumuniji) i u Belu Crkvu.

[15] Katalonski: *nova*.

Tokom druge kolonizacije koju su naizmenično sprovodile carske vlasti i zemljoposednici, najviše uspeha imao je izvensi Johan Osvald koji je uspeo da u Banat dovede oko 1600 ljudi iz Lorene[16], Trira, Majnca i Luksemburga. Prema podacima dr Šifa iz Mercidorfa[17], u tom mestu je bilo 18% Nemaca, 58% Francuza i ukupno 24% Italijana i Španaca (Rosambert 1952:53). U ovom periodu, u Banatu su podignuta tri sela za francuske koloniste[18]: Saint-Hubert, Charleville i Seultour. Prvo i drugo selo dobili su imena po selima u okolini Meca iz kojih su kolonisti došli, a treće po usamljenoj kuli (*seule tour)* oko koje je podignuto novo naselje. U početku, francuska zajednica imala je svoju školu i crkvu, ali već treća generacija Francuza, pod jakim pritiskom suseda, najpre Nemaca, a zatim Mađara, izgubila je u potpunosti svoje običaje i jezik, da bi se u narednim generacijama potpuno utopila u nemačko, odnosno mađarsko okruženje. Ovome je naročito doprinela činjenica da su naseljeni Francuzi bili skoro svi veoma slabo obrazovani, većina je čak bila potpuno nepismena, a za upravne poslove bili su nadležni njihovi nemački ili mađarski susedi. Tri francuske naseobine čine danas Banatsko Veliko Selo, a uspomenu na nekadašnja tri francuska sela čuvaju imena pojedinih delova ove naseobine, prilagođena izgovoru savremenog srpskog jezika: Sveti Hubert, Šarlevil i Soltur. Treća kolonizacija dovela je dosta Italijana i zanemarljiv broj Francuza. Ovi potonji naselili su se u Plandištu (Zichydorf), posebno Lorenci, Luksemburžani i Burginjonci, a ovo selo se oko 1861. godine zvalo Mormintyé (Arsenijević 1992: 30), zatim u Banatskom Brestovcu (Brestowatz) i Orcidorfu (Orcydorf), danas poznatom kao Ordijeva pustara.

Prisustvo Italijana na ovom prostoru postaje značajnije tek nakon ove treće kolonizacije. Naime, prva grupa Italijana, pristigla uz Špance tokom prve kolonizacije, poticala je s juga Apeninskog poluostrva. Italijani pristigli krajem XVIII veka bili su veoma poželjna etnička grupa koja je svesno i planski dovođena iz Veneta, Lombardije, Furlanije, pa čak i iz Emilije Romanje. Iseljavanje je naročito pogodilo pokrajine Trento i Alto Adiđe. Italijani su bili posebno interesantni bečkim vlastima zbog svoje izuzetne veštine u gajenju svilene bube . Pored proizvodnje svile, Italijani su se pokazali veštim i u gajenju pirinča po banatskim močvarama, kao i u podizanju zasada badema i maslina (Arsenijević 1992: 31-32, Kicošev, Njegovan 20010:18). Iako su uglavnom bili raštrkani po selima, značajnije grupe Italijana postojale su u gradovima u kojima se začinjala industrija: u Vršcu, Beloj Crkvi, Mercidorfu, a pre svega u Temišvaru u čijem su jednom delu, koji se i dan-danas naziva Temišvar-fabrika, živeli isključivo Italijani.

Vojvodina je doživela još jedan talas italijanskih imigranata - bilo je to tokom XIX veka u vreme kada je za potrebe gradnje železničkih pruga dovedeno dosta Italijana sa čitavim porodicama.[19]

Ukoliko se napravi pregled sve tri kolonizacije, dolazi se do približnog broja pristiglog romanofonog življa: oko 35.000 Francuza, između 5000 i 7000 Španaca i između 5000 i 10 000 Italijana (Arsenijević 2001: 35). Svo ovo romanofono stanovništvo utopilo se tokom vremena u nemačko, mađarsko i ređe srpsko (zbog verske inkompatibilnosti). Kod Francuza je proces asimilacije trajao nešto duže budući da su živeli u etnički kompaktnim selima u kojima se još krajem XIX veka mogao naći pokoji stariji stanovnik kako se moli na francuskom. (Hess 1928: 198-201, Arsenijević 2001: 35)

Ono što se najduže održalo i što danas u najvećoj meri svedoči o postojanju romanofonih porodica u Banatu i šire u Vojvodini, jesu prezimena, koja su tokom vremena pretrpela brojne modifikacije.

Naime, u XVIII veku, službeni jezik, ali i jezik svakodnevne komunikacije, bio je nemački. U pisanoj komunikaciji (službena akta i dokumenti, ugovori, zahtevi, žalbe) upotrebljavan je i latinski sve do kraja veka, ali od XIX veka nemački je postao jedini zvanični jezik državne administracije. U kući su koloni nastavili da se služe svojim jezikom: druga generacija je bila bilingvalna[20], da bi treća u

[16] Izuzetno težak život u Loreni, visoki porezi, poplave, nedostatak hrane, kao i regrutacija i mobilizacija u sedmogodišnjem radu, uticali su na to da su mnogi Lorenci odlučili da napuste ovu oblast. Talas iseljavanja je bio toliki da su francuske vlasti 1. juna 1769. godine donele odluku o zabranu ekspatrijacije (Stanglica 1935 in Arsenijević 1992:23).

[17] Danas u Rumuniji.

[18] Francuzi su naseljavani i u mešane francusko-nemačke zajednice, npr. u Novim Kozarcima i Bogarošu.

[19] Samo u okolinu Vršca došlo je oko 100 takvih porodica (Arsenijević 2001: 33).

[20] Ovo stanje zabeleženo je i sredinom XIX veka (Hess 1928, Milleker 1933, Arsenijević 1992).

najvećem broju izgubila svoj jezik i potpuno prešla na zvanični jezik društvene sredine. Ovaj prelazak je često nametala državna administracija, ponekad je on bio prosto posledica administrativnih grešaka, ali nije bio redak ni slučaj kada je bio potpuno dobrovoljan.

Prve adaptacije imena kolonista načinjene su na listama na kojima su zabeleženi oni koji su dolazili u Banat i Bačku, početkom XVIII veka. Tako je ime *Michel Ducarne* bilo zabeleženo kao *Michael Dukarn*, ime *Francisko Vall de Oriola* kao *Franz Vall de Oriola, Jean-Baptist Cachenot* je pribeležen kao *Johann Baptist Kaschno, Francesca Capillo* kao *Franzischika Capillo* a *Jan Ockov* kao *Johann Ockov*[21]. Romanska prezimena dosledno su beležena u svojom germanizovanom obliku:

Martin → Marteng,Colin →Koleng i *Kohlen, Perrin →Perreng, Vautrin → Wottreng, Picard → Bikar, Thibault → Dippold, Dibold, Diebold, Tibolt, Düpold, Aubertin → Oberting, Oberteng, Oberding, Obertin, Fizanni → Fizand, Lenard → Lenhar , Lenhard, Lenhart,Mayette → Majet, Lacaille → Lakaj, Colin → Kohlen, De Jean →Teschan, Mougeon →Muschong, Lefort → Lefor, Lapin →Laping.*

Potvrđena je i adaptacija sledećih imena: *Michel → Mischel,Villard → Willar, Laurent → Loran, Richard → Rischar*.

Tokom dva veka, tragovi germanizacije imena romanofonih kolonista skoro su se u potpunosti izgubili budući da se ovo stanovništvo najvećim delom utopilo u mađarski etnicitet (Kirilović 2006). Otuda oblici: *Paul → Pál; Nicolas→ Miklos; Pierre, Peter → Péter; François, Franz → Ferenz; Jean, Johan(n) → János;Michel, Michael→ Mihály;Georges, Georg → Győrgy*, kaoi *Gaudin → Gaudenyi.*

Ipak, najveći broj imena i prezimena doživela su fonološke modifikacije uslovljene opštim fonetskim zakonitostima.

Najprisutnija pojava je bilo propadanje nenaglašenog vokala: *Cauderet →Kotre, Cachenot → Kaschno, Maréchal → Marschal*. S druge strane, finalna suglasnička grupa razbijana je umetanjem vokalske jedinice: *Lefèvre →Lafeber*.

Francuski vokali koji nisu postojali u nemačkom, zamenjivani su sličnim iz nemačkog vokalskog sistema. Tako se umesto nemog *e* i prednjeg zatvorenog *ø* izgovaralo zatvoreno *e*:

Leblanc – Leblan, Mathieu – Matje .

U slučajevima gde je u francuskom postojao finalni nazalni vokal, nemačka grafija onoga vremena dosledno ga beleži sa *–(i /e/a)ng* : *Lapin → Laping, Aubertin → Oberting, Martin → Marteng, Vautren → Wottreng, Perrin → Perreng, Marchand → Marschang, Damant → Dammang, Amant → Hammang*[22] *,Masson → Massong*.

Potpuna denazalizacija beležena je sporadično i to na sledeći način: *Laurent → Loran, Bertrand → Bertram, Martin → Martin* (uz oblik *Marteng*).

Promene suglasnika najčešće su se odnosile na procese sonorizacije: *Parmentier → Barmentje, Thibault → Dippold, Picard → Bikar* i desonorizacije: *Blaise → Bless, Loudier → Lutje*.

Jedno od prezimena koje je dalo najviše oblika jeste *Thibault* koje se pojavljuje kao *Dibold / Dippold / Diebold*, odnosno kao *Tibolt / Thibault / Thibo*.

Pojedina prezimena javljaju se u dvostrukim oblicima : *Ambroš* i *Ambruš*, *Lenard* i *Lenart*, *Lavro i Labro....*

Menjanje oblika romanskih imena i prezimena, kako na fonološkom tako i na ortografskom planu, nastavilo se i kroz XIX i XX vek, ali u ovom periodu izmene su išle u pravcu njihove mađarizacije, kroatizacije i/ili srbizacija, pri čemu je opredeljenost za određenu veroispovest predstavljala značajan elemenat u njihovom krajnjem oblikovanju. Otuda danas susrećemo oblike *Ambrušić / Ambrošić, Lenartić, Berarov, Arasko / Araškov, Soldatić / Soldatović, Šilić, Šofejović, Žakanov / Žakonov...*

Zanimljiv je slučaj oblikā *Ferarin* i *Ferarinov*, koji se vezuju za porodicu *Ferrari*, pristiglu iz Ferare tokom prve kolonizacije. Srpske komšije veoma brzo su dodale nastavak *–(i)n* na osnovni oblik prezimena svojih novih sugrađana katoličke veroispovesti. Posle drugog svetskog rata, jedan od dvojice braće Ferarin prešao je u pravoslavlje i dodao je svom prezimenu nastavak *–ov*, smatrajući da

[21] Popis romanskih imena prvih kolona i njihovih adaptacija dat je prema Arsenijević 1992.

[22] Glas *h* se pojavljuje u inicijalnom položaju usled uticaja snažne germanske ekspiracije.

oblik *Ferarinov* više odgovara njegovom novom identitetu. Drugi brat i dalje nosi prezime *Ferarin*[23], katoličke je veroispovesti i izjašnjava se kao Hrvat.

Bilo da se osećaju i izjašnjavaju kao Mađari, Hrvati ili Srbi, većina potomaka španskih, italijanskih i francuskih kolonista svesni su svog porekla, pototovo s obzirom na to što njihova prezimena šalju jasnu poruku o njihovim korenima.

3. O NEKIM TRAGOVIMA NEOLITSKIH KULTURA NA TERITORIJI SRBIJE

Nisu samo romanofone jezičke zajednice izgubljene tokom vremena na našim prostorima. Bilo je tu i drugih kultura o kojima nemamo toliko podataka, ali koje iz dubine istorijske tame pokušavaju da nam kažu nešto o sebi, otkrivajući se kroz milenijumima izgubljene, ali konačno na svetlost dana iznete, poruke. Mi, nažalost, još uvek nismo u stanju da ove poruke u potpunosti i na pravi način razumemo, možda još uvek nismo spremni za to, a možda nam samo nedostaje nekakav „rozetski kamen“ koji bi nam jasno ukazao na put koji treba slediti u njihovom dešifrovanju. Reč je, zapravo, o davno nestalim zajednicama iz doba mezolita i neolita, čiji su tragovi otkriveni na nekoliko lokaliteta u Srbiji (Lepenski Vir – mezolit, vinča i Starčevo – neolit, itd.), a čije je prisustvo potvrđeno i na lokalitetima u Rumuniji (Tordoš, Tartarija), Bugarskoj (Sitovo, Gradešnica, Karanovo), Grčkoj (egejska oblast) i Turskoj (Troja).

Ovim kulturama bave se prevashodno arheolozi, dok je broj radova paleolingvista i lingvista o mogućim oblicima sredstva za komunikaciju ovih zajednica veoma mali. I pored veoma oskudnog materijala kojim su raspolagali, pojedini istraživači potrudili su se da ponude odgovarajuća tumačenja o odnosima koji su postojali između pojedinih onovremenih zajednica, temeljeći svoje tvrdnje na pronađenim artefaktima koji svedoče o veoma razvijenim trgovačkim odnosima između tih starih davno nestalih kultura.[24] A razvijena trgovina podrazumevala je i razvijena sredstva za komunikaciju, od kojih su nam danas ostali samo tragovi u vidu zapisa na kamenu ili na predmetima pronađenim na pomenutim lokalitetima. Sa sistematizacijom ovih zapisa krenulo se tek polovinom prošlog veka, iako je još početkom XX veka MilojeVasić smatramo da je reč o „pismenim znakovima“:

> „Na već priličnom broju keramičkih proizvoda iz Vinče nađeni su čitavi redovi pismenih znakova koje još ne mođemo čitati. Sami po sebi ti znaci dokazuju da osnivanje Vinče pada u doba s pismenošću i da će redovi pismenih znakova, kada budu pročitani i objašnjeni pretvoriti ovo, za sada „praistorijsko2 doba u doba istorijsko, što će znatno pomeriti granicu istorije u našoj oblasti u dalju prošlost“ (Vasić 1933:4)

U svojoj studiji s početka šezdesetih godina prošlog veka Todorović i Cermanović posvećuju jedno poglavlje pisanim znacima pronađenim na delovima keramike otkrivenim na Banjici, u Gornjem gradu, Gomolavi, Ledinama, kod Aradca i Kormadina (Todorović – Cermanović 1961). Oni navode opšte karakteristike znakova klasifikujući ih prema mestu[25] i tehnici[26] ureza i pozivaju druge stručnjake da daju svoje mišljenje o ovim „pismenima“. Ovaj poziv ostaje bez odjeka i tek devet godina kasnije Jovan Todorović (Todorović 1969: VII-VIII) će se prihvatiti zadatka da dâ potpuniji popis znakova nađenih u Vinči (sl. 1 i 2):

---

[23] Sugrađani pripadnike ove porodice nazivaju *Fererenima* (*Fererinka*, *Fererin*). Zabeleženo u Irigu.

[24] „Brojna iskopavanja i istraživanja koja su vršena poslednjih godina u Podunavlju, na Balkanu i u egejsko-anadolskim oblastima, znatno su unapredila znanja o vinčanskoj civilizaciji, naročito o njenom poreklu, brojnim aspektima njenog razvoja, rasprostiranju i njenoj ulozi u dugoj i kompleksnoj istoriji neolitskih i halkolitskih društava istočne i jugoistočne Evrope. Uloga grčke arheologije u rešavanju ovih problema je od velike važnosti.
Novija iskopavanja u istočnoj Makedoniji (Sitagroi, Dikili Tash i dr.) i u Tesaliji (Plateia Magoula, Zarkou, Makrishori i dr.) pokazuju da se za srednji neolit severne Grčke može vezati samo jedan horizont sa crnom keramikom koji je bez ikakvog anadolskog uticaja, a koji odgovara ekspanziji (ili bar jakim uticajima) iz oblasti srednjeg Podunavlja, odnosno vinčanske kulture, i to sve do severnih obala Egeje.“ (Seferijades 1990). Videti takođe Vasić1906,1932, 1936, Todorović 1969.

[25] Ha obodu, pri dnu ili na samom dnu posude.

[26] Pre ili posle pečenja.

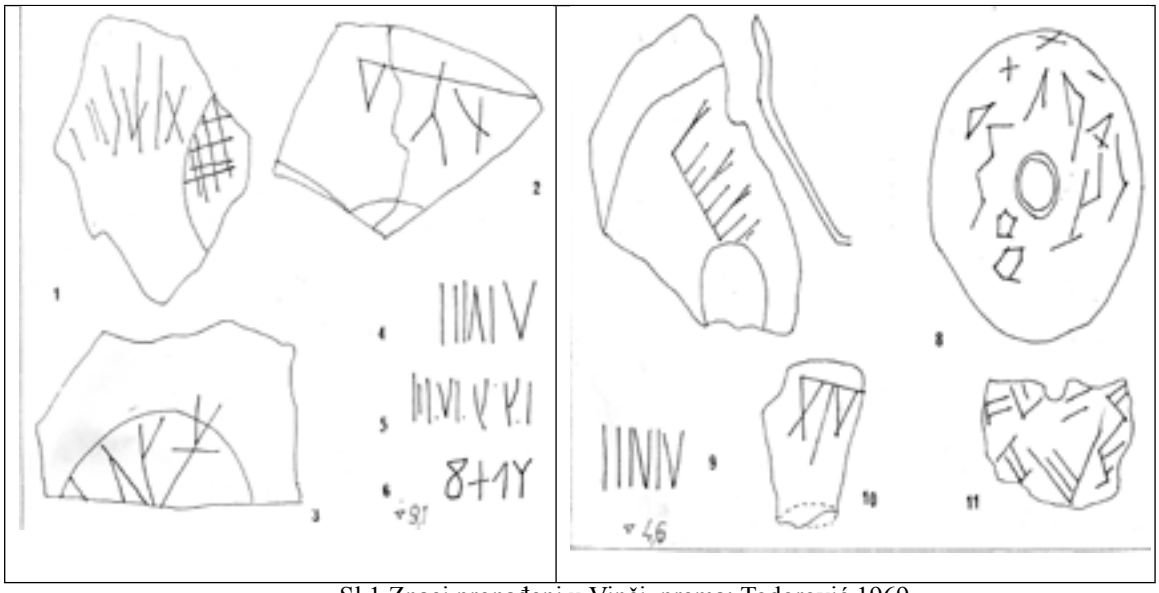

Sl.1 Znaci pronađeni u Vinči, prema: Todorović 1969.

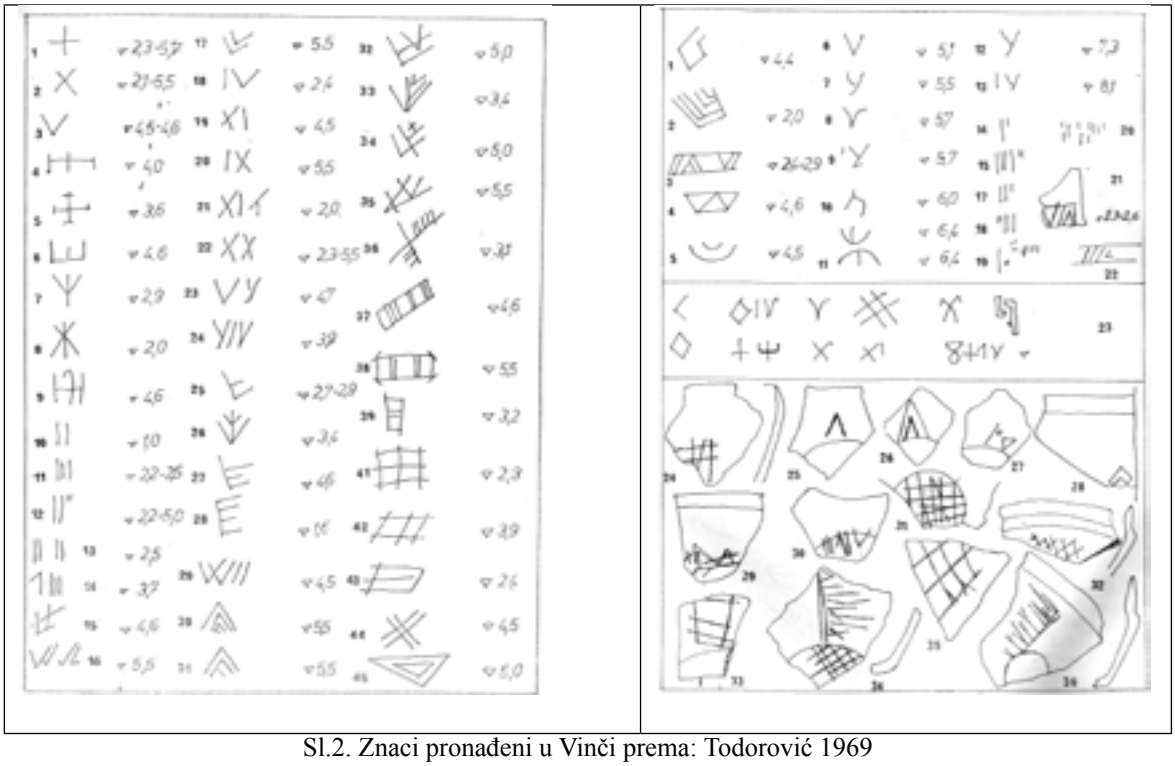

Sl.2. Znaci pronađeni u Vinči prema: Todorović 1969

Todorović (Todorović 1969: 80) je uočio da se pojedini znakovi javljaju i na drugim lokalitetima koji pripadaju jugoistočnoj evropskoj regiji i stoga nudi njihovu uporednu tabelu (sl. 3).

Sl.3. Uporedna tabela znakova pronađenih na arheološkim lokalitetima u jugoistočnoj Evropi, prema: Todorović 1969.

Otkriće jednog drugog lokaliteta – Lepenskog Vira (1965-1970), dalo je novi zamah istraživanjima znakova iz neolitskog doba[27]. Oslanjajući se na arheološke nalaze D. Srejovića, S. Bilbija (Bilbija 1984), a nakon njega i R. Pešić (Pešić 2008) pokušali su da dokažu da su na svetlost dana konačno izašle pisane poruke jedne daleke i do tada zaboravljene kulture[28].

Ostaje velika nepoznanica zašto dva tako velika naučnika kakvi su bili, svaki u svojoj oblasti, Dragoslav Srejović i Radivoje Pešić, nisu uspel da objedine svoje snage i pruže celovitiji uvid u život starih stanovnika Lepenskog Vira i Vinče. I jedan i drugi su primetili da se pojedine oznake konstantno javljaju u okolini žrtvenika u Lepenskom Viru i to u skupini od 7 ili više, u različitim rasporedima. U zavisnosti od kretanja sunca i ugla posmatranja, te oznake menjaju formu i samim tim sadržaj, odnosno poruku. Ta tri znaka su A Λ Δ, načinjeni od kamena, ukopani oko žrtvenika i povezani sa žrtvenikom, celim naseljem i sa kosmosom. I tu prestaje svaka sličnost u tumačenju dvojice naučnika. Jedan u ovim znacima vidi geometrijsko preslikavanje oblika iz prirode (brdo u obliku Λ, ugao koji stvaraju dva brda u obliku V, horizontalni nivo vode u odnosu na brdo Δ) (Srejović 1969). Drugi pak u njima vidi „osnovne elemente jednog vida jezika“, nalazeći da različito ispoljavanje ovih osnovnih znakova pruža sistem od 48 znakova koji je sasvim dovoljan za prenošenje najrazličitijih poruka (Pešić 2008: 12-18).

[27] V. radove S. Bilbija, R. Pešić, V. Milosavljević, G. Grinjevič, M. Gimbutas.

[28] Starost ovih kultura procenjuje se na oko 10.000 godina pre nove ere za Lepenski vir, odnosno 5500 godina p.n.e. za Vinču.

Od velikog broja znakova pronađenih u Vinči, Pešić bira jedan broj i upoređuje ih sa poznatim sistemima starih pisama: starofeničanskim, feničanskim, kiparskim, kritskim linearima A i B, starogrčkim, zatim sa anglosaksonskim runama, brahmi jezikom, palestinskim i zapadnosemitskim, ali i sa latiničnim, glagoljičnim i ćiriličnim pismom, kao i sa pismom iščezle etrurske kulture.

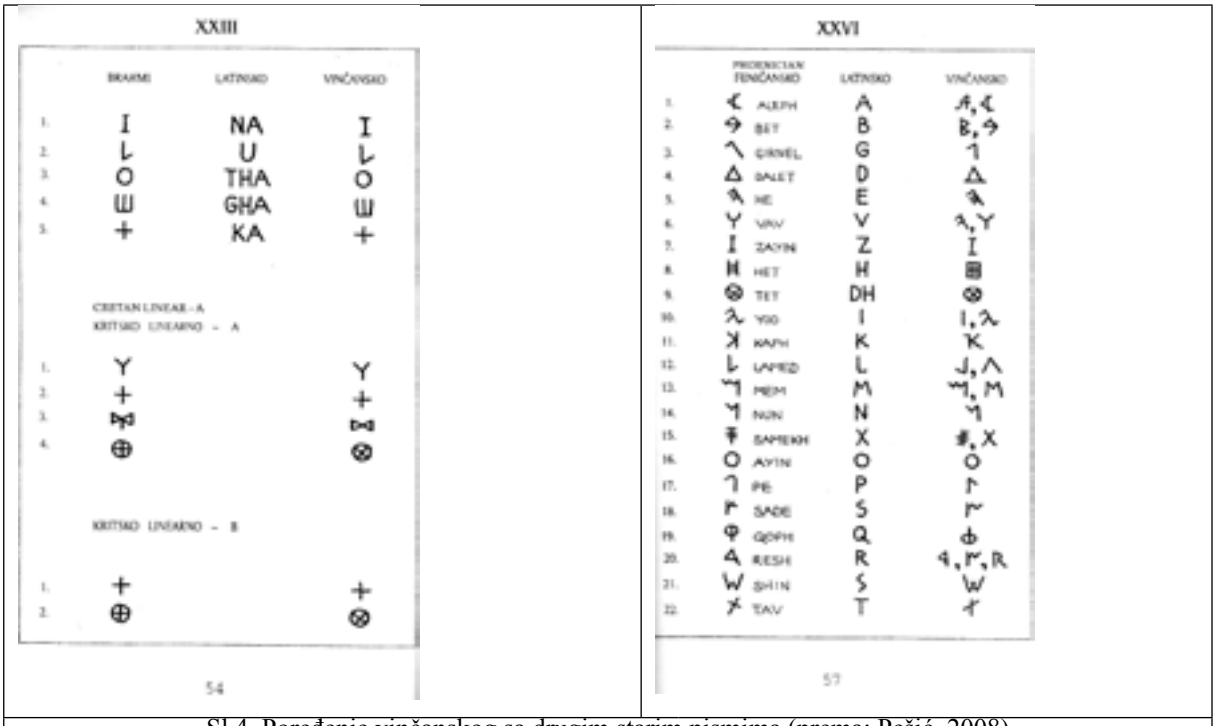

Sl.4. Poređenje vinčanskog sa drugim starim pismima (prema: Pešić, 2008)

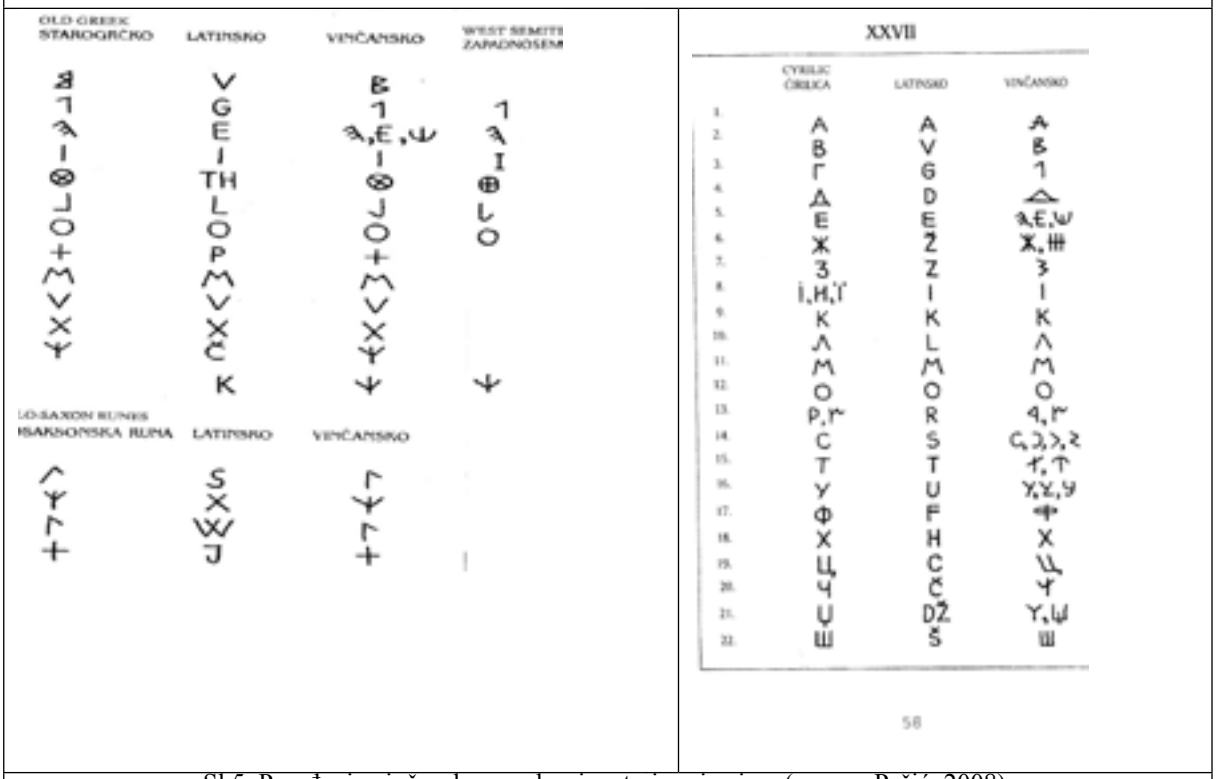

Sl.5. Poređenje vinčanskog sa drugim starim pismima (prema: Pešić, 2008).

Novija istraživanja lokaliteta Vinče potiskuju u treći plan pitanje vinčanskih „pismena“. U monografiji *Vinča, praistorijska metropola, Istraživanja 1908-2008*[29] vinčanskim znacima posvećeno je svega 15 redova. Autori priznaju da su „zagonetni urezani znaci još jedno od značajnih otvorenih pitanja u srpskoj i evropskoj nauci čije razrešenje već dugi niz godina traže arheolozi i paleolingvisti, ali i amateri i ljubitelji arheologije“ (Tasić 2008: 35). Pretpostavke o ulozi znakova su različite: moguće je da je reč o oznaci vlasništva, kauciji, ali isto je tako moguće i da je reč o piktogramu ili slikovnom pismu, kao i da se radi o već formiranom fonetskom pismu.

Činjenica je da mi još uvek pouzdano ne možemo znati kojoj su grupi naroda pripadali Vinčanci, što u najvećoj meri onemogućava da odgonetnemo i jezik kojim su govorili. Postoje, međutim, neobične sličnosti znakova ove kulture sa znakovima koje su nam ostavile neke druge kulture van teritorija koje smo spomenuli. Godine 1984 Svetislav Bilbija objavio je studiju *Staroevropski jezik i pismo Etruraca* u kojoj ukazuje na flagrantnu sličnost znakova koji se javljaju u zapisima različitih kultura, etrurske na zapadu, slovenskih na istoku i starih kultura (Vinča, Lepenski vir) u Podunavlju.

Sl.6. Uporedni pregled znakova otkrivenih na etrurskim, likijskim i lidijskim spomenicima, (prema: Bilbija 1984).

[29] У оквиру пројекта Филозофског факултета Универзитета у Београду, Народног музеја у Београду и Музеја града Београда Сто година истраживања археолошког локалитета Винча – Бело брдо, руководилац пројекта: Дубравка Николић.

Značajan potstrek za izučavanje vinčanskih znakova dao je u protekloj deceniji i Petar Milosavljević svojom monografijom *Srpska pisma* (Milosavljević 2006).

Da bi nam se jednog dana širom otvorila vrata sveta starih civilizacija koje su nekada naseljavale današnju Srbiju i širi region Podunavlja, neophodno je objediniti rad istraživača iz različitih disciplina, arheologa, (paleo)lingvista, čak i genetičara. Ovo je ne samo dug prema precima, već i amanet budućim mlađim istraživačim, budući da nemaran odnos prema rezultatima dosadašnjih istraživanja na ovom polju utiče na dalje produžavanje prekida civilizacijskog kontinuuma koji je, a u tome se svi istraživači slažu, postojao na ovim prostorima u periodu dužem od sedam milenijuma.

Literatura

Арсенијевић М. (1992). *Италијанска и западнороманска презимена у Војводини,* докторска дисертација, рукопис. Нови Сад: Филозофски факултет.

Hess N. (1928).Heimatbuch der drei Schwestergemeinden Sveti Hubert, Charlevil und Soltur im Banat 1770-1927. Veliki Betschkerek.

Јанкулов Б. (1961). *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку.* Нови Сад: Матица српска.

Кицошев С, Његован Д. (2010). *Развој етничке и верске структуре Војводине.* Нови Сад: Прометеј – МИД.

Кириловић, Д. (2006). Помађаривање народа у бившој Угарској. Нови Сад – Србиње: Добрица књига.

Mileker, S. (1886). *Povesnica Slobodne kraljeve varoši Vršca*. Pančevo.

Milleker, F. (1933). *Geschichte der Stadt Veliki Bečkerek 1333-1918*. Wrschatz.

Милосављевић П. (2006). Српска писма. Бања Лука: Бесједа.

Seferiades, M. (1990). Vinca et l'archéologie grecque, in *Vinča i njen svet*, Međunarodni skup „Podunavlje između 6000 i 3000 g. p.n.e, SANU, Centar za arheološka istraživanja Filozofskog fakulteta, Beograd. . http://rastko.rs/arheologija/grupa-vinca_svet.html#_Toc503523164, pristupljeno 10. jula 2012.

Srejović, D. (1969*). Lepenski vir. Nova praistorijska kultura u Podunavlju*. Beograd: SKZ.

Stanglica, F. (1935). *Die Auswanderung der Lotharinger in das Banat und die Batschka im 18. Jahrhundert*. Frankfurt a.M.

Todorović J. (1969). Written signs tn the Neolithic cultures of Southeastern Europe*,* in *Archaeologica Iugoslavica*, No 10.

Todorović, J., Cermanović A. (1961). *Banjica, naselje vinčanske kulture*. Beograd: Muzej Grada Beograda.

Vasić M. (1933). Preistoriska Vinča. *Godišnjica Nikole Čupića*, XLII.

LANGUES ET CULTURES DANS LE TEMPS EN SERBIE.
Deux exemples des deux époques dans un espace

Résumé

Ce texte présente les résultats des deux recherches menées séparément : la première porte sur le destin des communautés romanophones en Voïvodine, notamment sur les Français, les Italiens et les Espagnoles venus en Voïvodine lors des trois colonisations au XVII siècle; la seconde essaie de réconcilier les faits archéologiques avec les recherches des (paléo)linguistes pour obtenir une image plus claire et plus exacte d'une culture danuvienne perdue depuis des milénaires dans les ténèbres historiques, dont les traces ont été découvertes sur plusieurs sites en Serbie.

Alors que les noms de famille tels que *Ambrušić / Ambrošić, Lenartić, Berarov, Arasko / Araškov, Soldatić / Soldatović, Šilić, Šofejović, Žakanov / Žakonov* des voïvodiniens témoignenent de leur origine, bien que ces populations romanophones ait complétement perdu leurs langues et leurs moeurs en se noyant dans la population et la langue majeure, par contre, la culture des sites de Vinca et de Lepenski vir ne nous est que partiellement connue, la langue de leurs habitants nous restant absolument inconnue. Les chercheurs ne reussissent pas à se

mettre d'accord sur la nature des signes trouvés aux deux cites: les uns les traitent de signes décoratifs ou de marques de propriété, les autres prétendent qu'il s'agit d'un système de l'écriture bien évolué.

Mots-clés: l'onomastique, population romanophone, patronymes, Voïvodine, culture de Vinca, Lepenski vir, écriture, Serbie.

Snežana Gudurić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet, Odsek za romanistiku
guduricsn@gmail.com

III

ЈЕЗИК И КУЛТУРА У МЕДИЈСКОМ ПРОСТОРУ

Дубравка Валић Недељковић

СКРИВЕНА ПОРУКА У ПОТПИСУ
Анализа потписа корисника онлајн издања медија и друштвених мрежа

Основна претпоставка је да корисници онлајн издања медија, веб сајтова и друштвених мрежа, у односу на контекст теме и културни контекст институционално постављеног текста, као и уређивачку политику медија, креирају потпис под коментар који су поставили. Циљ је да се деконструишу дискурсне стратегије корисника Интернета у креирању потписа под коментар да би се уочило како, на експлицитан, али и на имплицитан начин, додатно исказују однос према тексту, теми, другим коментаторима, медију.
Истраживачки корпус је прикупљен током 2011. и 2012. на различитим мултимедијалним платформама о четири теме: сиромаштво и социјална искљученост, студентски протести, предизборна кампања и став патријарха Српске православне цркве о паради поноса. Резултати су показали да су потврђене хипотезе да је потпис под коментар увек став, а не идентификација аутора. Метафоричан потпис је додатни коментар на сопствени коментар, текст и медиј. Уређивачка политика контекстуално утиче на тип потписа под коментар. Уочено је да су потписи на мултимдијалном сајту *Б92* углавном метафорични и то у прве четири варијабле, а да се опозитно томе на сајтовима *Политике* и на *Фејзбук* страницама политичких странака коментатори потписују готово искључиво по фактографском моделу.

Кључне речи: коментари корисника, онлај медији, метафора, скривен идентитет

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

1.1. Виртуелна јавност

Интернет као Нови медиј, подразумева да се сви садржаји постављени на Вебу сматрају делом јавне сфере, без обзира на ауторство. Када су у питању онлај медији, то важи и за новинарски текст/аудиовидео прилог и за коментар корисника. Њихов крајњи учинак је увек допринос формирању јавног мњења о одређеним питањима од интереса за целу заједницу, ма колико то била партикуларизована јавност (Валић Недељковић 2012 а,б). Прекомеран број информација и упућивања на сличне, или исте садржаје/теме на Мрежи, доводи до тога да се информисаност брка са знањем. Гери Волф (према Dan Thu Nguyen and Jon Alexander 2001 : 167) закључује да у свету Мреже знање није нешто што производите, већ нешто у чему суделујете.

Модерни чувари капија/контролори информација које долазе „споља“, то јест коментар корисника на новинарске садржаје, су све чешће технички администратори мултимедијалних портала, а не главни и одговорни уредници који креирају медијску политику и утичу на дискурс садржаја који се објављују. Шта ће бити објављено на порталу, а шта не, формализовано је у „упутству“.

Пример[30] *1*: Блиц

„Пре слања коментара молимо Вас да прочитате следећа правила:

Коментари који садрже псовке, увредљиве, вулгарне, претеће, расистичке или шовинистичке поруке неће бити објављени. Молимо читаоце Блиц онлине да се приликом писања коментара придржавају правописних правила.

Строго је забрањено лажно представљање, тј. остављање лажних података у пољима за слање коментара. Коментари који су написани великим словима неће бити одобрени. Редакција Блиц онлине има право да не одобри коментаре који су увредљиви, који позивају на расну и етничку мржњу и не доприносе нормалној комуникацији између читалаца овог портала.

Мишљења изнешена у коментарима су приватно мишљење аутора коментара и не одражавају ставове редакције Блица. Администраторима Блиц онлине се можете обратити овде: internet@blic.rs“

Важна препорука за читање текста на мултимедијалним порталима више није тема/догађај/личност, или аутор текста, већ „топ листа“ најчитанијих и највише коментарисаних новинарских садржаја, која заузима значајан простор на првој страни портала. Аудиторијум често прво чита коментаре, а затим уколико га заинтригирају, и сам новинарски текст.

На имплицитан начин виртуелни аудиторијум је тај који „уређује“ мултимедијални портал. Својом подршком/оспоравањем коментара утиче на администраторе да их оставе или повуку са портала.

Dan Thu Nguyen тврди (2001 : 167) да постоји скривена елита која одржава Интернет.

Контроверзност Мреже се огледа у томе да корисници никада нису сигурни ко је извор неновинарских садржаја, колико је он/она кредибилни, без обзира на то што су коментари најчешће, на одређен начин, ауторизовани потписом. Односно да ли су аутори коментара довољно одговорни за постављено на Мрежу и колико остали корисници могуи бити сигурни у објављену информацију и истинитост тврдњи. Мрежа је скројена тако да је у сваком случају анонимност загарантована уколико је намера корисника да скрије идентитет из било којег разлога.

Ауторсво коментара се огледа у потпису, али се додатно у потпису огледа и скривена порука. Енигма је конструисана у метафоричким потписима. Деконструисање потписа као коментара на коментар је контекстуално условљено садржајем/темом новинарског текста, али и типом портала на којем се објављује. Деконструкција таквих потписа указује на право расположење партикуларизоване виртуелне јавности у односу на тему и актере друштвене праксе који чине садржај новинарског текста објављеног на мултимедијалном порталу.

1.2. Метафора као порука

Метафору представници когнитивне лингвистике према Душки Кликовац (2004:11) дефинишу као „*разумевање једног појма (или појмовног домена) помоћу другог појма (појмовног домена)“*. „Тако дефинисана“, наводи надаље Кликовац, „метафора није само ствар језика – чак ни првенствено ствар језика – него је пре свега ствар мишљења“ и додаје (2004 :11) „а кад постоји у мишљењу, онда она одређује и наше понашање: метафора управља и нашим опажањем, поступцима, односима са другим људима итд.“

Лекоф и Џонсон (2003:19-20) разликују три врсте метафора структуралне, оријентационе и онтолошке, док Kovecses (2002 : 15) набраја изворе метафора: људско тело, здравље/болест, животиње, биљке, зграде/изградња, машине/алатке, игре/спорт, новац/посао, кување/храна, топло/хладно, светлост/тама, силе, кретање, смер. Осим наведеног

[30] Сви примери су наведени у форми у којој су објављени на мултимедијалним сајтовима. Није било лекторских, коректорских, нити било којих других интервенција. Изворно латинични текстови су за потребе овога рада пребачени у ћирилицу.

идентификовао је особености: облик, боја, величина, тврдоћа, провидност, оштрина, тежина.

Помоћу метафоре апстрактна значења се конкретизују и постају сликовитија, а једна од најчешћих фраза у дефинисању медијске презентације садржаја гласи *слика вреди више од хиљаду речи*.

1.3. Контекстуалност

Друштено-политички контекст

Сви анализирани догађаји/појаве/људи којима су се медији бавили у посматраном корпусу обележени су дубоком економском и друштвеном кризом у Србији 2011. и 2012. године. Економска криза условила је велику социјалну несигурност и искљученост маргинализованих група као што су сиромашни, незапослени, пензионери. „У Србији је сиромаштво дефинисано као вишедимензионални проблем који, поред недовољних прихода за задовољење животних потреба, подразумева и немогућност запошљавања, неодговарајуће стамбене услове и неадекватан приступ социјалној заштити, здравственим, образовним и комуналним услугама.[31]"

Број оних који живе испод линије сиромаштва у Србији је 560.000 и креће се до готово 700.000 грађана (око 9% популације). Међутим изразитио је велики број оних који су на самој граници али се њихова свакодневица ни мало не разликује од оне коју живе они испод линије сиромаштва. Прва тема коју смо анализирали на мултимедијалним порталима је управо сиромаштво, а друга студентски протести који су економске природе.

Друштвено рањиве категорије, међу којима су и млади, нису нужно ван токова јавног комуницирања. На против, 99% студентске популације је активно на Интернету. Последње истраживање „IAB Europe" о начину и учесталости употребе медија под називом „Mediascope Europe 2012″ указује да 3,2 милиона становника Србије старије од 16 година активно користи Интернет, што чини 52% српске популације. „Корисници Интернета у Србији недељно проведу у просеку 13 сати у различитим активностима на Интернету, од којих су најпопуларније комуникација е-маилом, размене инстант порука и активности на друштвеним мрежама.[32]"

Трећа тема посредно везана за кризу и сиромаштво је предизборна кампања 2012. која је била у знаку партијских програма за нова запошљавања, покретање привреде, довођење страних улагача и томе слично. Све странке у овој кампањи су нудиле исто (бољи живот грађанима) чак и на сличан начин.

Четврта тема, став патријарха СПЦ о Паради поноса само привидно излази из контекста сиромаштва и економске кризе, јер суштински транзициона и посттранзициона друштва, обремењена општим падом животног стандарда, драстичним раслојавањем становништва и надолазећем поретку друштвених неједнакости, намећу нетолернтни дискурс према другом и другачијем. Парада поноса у последњих неколико година није успела да се организује у Београду, односно праћена је озбиљним противљењима, уличним протестима и нередима неистомишљеника.

У време оштре полемике о томе да ли ће Параде бити 2012. или не, осим уобичајених субјеката друштвене праксе, јавно се изјаснио против и патријарх СПЦ Иринеј, чиме је црква поново из приватне сфере ушла, веома бурно, у јавни дискурс.

Контекст медија

Понуда мултимедијалних платформи у Србији је велика. Према МЦ адресару Медија центра Србије у АПР су регистровани следећи интернетски портали који се сматрају медијима по

[31] http://www.prsp.gov.rs/staje.jsp.

[32] http://marketingmreza.com/portal/95-korisnika-interneta-srbiji-cita-vesti-preko-mreze/ poseceno 22. фебруара 2013.

следећим секцијама: интернетских медија има 131, новинских агенција 9, фото агенција 10, магазина и часописа 46, недељника 17, писаних дневника/блогова 15, радија 25, телевизија 24.

На сајту radiostanica.com може се наћи понуда од 142 онлајн радијске станице. Део има и земаљско емитовање, а већина је активна само на интернету.

Према сајту ТВ канали - www.Beograd-Online.info може се на рачунару пратити 40 телевизијских канала регистрованих у Србији, који емитују и онлајн и земаљски, или само онлајн.

Мултимедијални портали садрже на насловној страници крупне наслове и лид информације које омогућавају да се по жељи корисника отвори као цео текст и надаље остави коментар на прочитано. Ова директна комуникација аудиторијума и креатора медијских садржаја отвара једну сасвим нову перспективу у интеракцији између пошиљаоца и примаоца поруке у којој су обе стране активне. Интерактивност је омогућена и на нивоу комуникације између медија/новинара и аудиторијума, али и унутар самог аудиторијума, јер корисници имају могућност да једни друге коментаришу и тако отварају полемику у виртуелном простор-времену.

2. ЦИЉ, МЕТОД, КОРПУС, ХИПОТЕЗЕ

2.1. Циљ

Циљ је да се деконструишу дискурсне стратегије корисника Интернета у креирању потписа под коментар да би се уочило како, на експлицитан, али и на имплицитан начин, додатно исказују однос према тексту, теми, другим коментаторима, медију.

2.2. Метод

У раду се користи критичка анализа медијског дискурса за коментарисање резултата добијених квантитативно-квалитативном анализом садржаја. Одабрана је као продуктивна анализа односа између језика медијскг текста, аудиторијума и друштва. Од осталих ову методу разликује то што не полази a priori од теорије и методе, већ од саме теме истраживања (Валић Недељковић 2010). Током анализе ослања се и на ова два доминантна елемента.

Агенду релевантних друштвених питања креирају медији. Њихов одабир тема и позиционирање сваке од селектованих утиче на то какву ће јој значајност придати аудиторијум.

Дискурс се не може разумети ван контекста у ком је настао, па је контекст стога у центру пажње истраживања свих који се баве дискурсом. Кроз одређене интеракције на одређеном простору, језички и културни обрасци постају релевантни (Keating, Duranti, 2011: 333-337).

Норман Феркло, наводи да је критичка анализа дискурса посебно важна у проучавању улоге дискурса у важним друштвеним променама и манифестације тих промена у дискурсу, као и да је то начин да се изучава и разуме и сама друштвена промена (Fairclough, Norman 1995).

У овом раду се бавимо управо медијским садржајима који се баве важним друштвеним променама (студентски протести, избори, Парада поноса) и манифестацијама/појавама (сиромаштво и социјална искљученост).

Заговорник критичке анализе дискурса Теун ван Дијк (2008 : 23), објашњавајући однос медија и друштвене моћи, истиче да онај ко у једној заједници контролише дис-

курс може индиректно да контролише и мишљење људи. Моћне елите најпре одлучују ко може да партиципира у неком комуникативном догађају, када, где и са каквим циљем, а затим контролишу његов дискурс. Комуниктивни догађај, додајмо, може бити и спектакл.

Дискурзиви доминације, како наводи ван Дијк (2008:20), су дезинформација, манипулација, стереотипи, предрасуде, недостатак знања и индоктринација. Битно је, по овом аутору, анализирати како ти дискурзиви доприносе друштвеној неједнакости. Критичка анализа дискурса, према ван Дијку, може да укаже на то како јавни дискурс елита може да утиче на мњење грађана и какву улогу тај утицај игра у репродукцији друштвених структура и моћи.

Ова метода је одабрана и стога што дозвољава релативно велике јединице анализе унутар које се може одредити минимална јединица.

У овом истраживању[33] *јединица анализе* је новинарски текст са припадајућим коментарима укључујући све елементе опреме текста (наднаслов, наслов, поднаслов, фотографије) и коментара (наслов коментара, коментар, потпис, одредница препоручује се/не препоручује се и томе слично).

Минимална јединица анализе је потпис под коментар корисника која се анализира у односу на све остале елементе у оквиру јединице анализе. У овом раду се бавимо само анализом минималне јединице - *потписа под коментаре.*

2.3. Корпус

Корпус је прикупљан током 2011. и 2012. на различитим мултимедијалним платформама и Фејзбуку о различитим темама. Анализирани су: у октобру и новембру 2011. (1) текстови о сиромаштву и социјално искљученим категоријама становништва; (2) текстови о студентским протестима и пензионерима објављеним на сајту Б92, најпосећенијем онлајн медију у Србији. (3) У априлу и мају 2012. Фејзбук странице политичких партија у време предизборне кампање 2012. у Србији. (4) Током октобра 2012. анализирани су текстови о односу патријарха Српске православне цркве (СПЦ) Иринеја према организовању Параде поноса у Београду на мутимедијалним платформама Б92, Политика, Новости, Данас, Блиц, Курир, Телеграф.

2.4. Хипотезе

Потпис под коментар је увек став, а не идентификација аутора.

Метафоричан потпис је додатни коментар на сопствени коментар, текст и медиј.

Корисници скривају идентитет иза метафоричних потписа под коментар који су поставили на медијске текстове о осетљивим политичким питањима.

Уређивачка политика мултимедијалне платформе контекстуално утиче на тип потписа под коментар.

3. АНАЛИЗА

У анализираном корпусу уочене су две основне дискурсне стратегије потписивања коментатора на новинарске текстове: 1) фактографску и 2) метафоричку.

[33] Рад је настао у оквиру пројекта министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије III 47020 „Дигиталне медијске технологије и друштвено-образовне промене” 2010-2014.

3.1. Фактографски потписи

Фактографски потписи представљају аутентично ауторство коментатора било да је дато као потпуна идентификација, или нека од скраћених варијанти.

У овој стратегији уочено је шест варијетета: а) име и презиме; б) име; ц) надимак; д) презиме; е) иницијали; ф) комбинација.

Употреба фактографске дискурсне стратегије у потписима корисника под коментаре медијских текстова уочена је, пре свега, на Фејзбук страницама партијских сајтова. Коментаре су остављали или чланови странке, или доследни следбеници/симпатизери и стога им је важно да буду препознати у пуном имену и презимену. Поруке су најчешће активистичке и мобилизаторске природе.

Пример 2 ЛДП
„**Марко Митровић**
гласамо па на славу.
5 May at 12:33 • Like“

Чак и када поруке садрже језик мржње партијски следбеници се потписују пуним именом и презименом.

Пример 3 СНС
„**Јана Јовановић**
Ма бре, само Тадиц да се смени... Тадиц= Лопов, наркоман, краде да би се дрогир’ооо :Д
16 May at 23:53 • Like • 2“

Ову дискурсну стратегију користили су најчешће јавни извори информација у корпусу о студентским протестима када су демантовали писање медија о ситуацији на факултетима, односно коментаре корисника. Потпис је у овом случају извор конкретних информација и пуно име и презиме тим информацијама даје кредибилитет релевантног извора. Ову стратегију су користили и они који нису директно везани за студентске протесте, значи да их јасно идентификован идентитет неће довести у неповољан положај на факултету.

Пример 4
„Важно да су проверене чињенице. Хемијски факултет не наплаћује уверења о редовном студирању, а образац у књижари кошта 3(три)динара. Далеко од тога да браним некога, али очекивао бих да се мало боље провере информације.
Лука Михајловић, 23. октобар 2011 11:45“

Само је један пример потписа пуним именом и презименом у целом корпусу о сиромаштву. Наша традиционалистичка култура се стиди сиромаштва, тако да ће они који су „у потреби“ пре сакрити идентитет, него јавно признати свој статус.

Пример 5
„Ово је срамота! *** А сутра ће Вучић да пегла ситуацију.
Никола Видовић, 17. октобар 2011 19:11“

У корпусу о односу патријарха према Паради поноса пуно име и презиме је ретко коришћено, али ипак много чешће него у корпусу о сиромаштву. У већини случајева кад су се коментатори тако потписивали подржавали су став патријарха и билу су против Параде поноса. То је забележено у коментарисању текстова забележених на сајту *Политика* онлајн. И ово је одраз тра-

дционалистичке културе која не подржава другог и другачијег, а посебно особе чија сексуална оријетација не одговара патријархалном друштву.

Пример 6
„**Вукосава Макарин**
Нека отворе Свето писмо, Трећу њигу Мојсијеву, 20 поглавље, 13 стих у коме пише: Ко би мушкарца облежао као жену, учинише гадну ствар обојица, да се погубе; крв њихова на њих“.

На сајтовим либералнијих медија као што су *Данас*, а пре свега *Б92*, пуним именом и презименом су се потписивали они који су осуђивали ставове патријарха.

Пример 7
„**Михајло Јовановић**
И ја тражим забрану СПЦ-а. Ал ко ме пита.
Тако и господин патријарх има право да тражи забране чега год хоће“.

Остали варијетети фактографске дискурсне стратегије (иницијали, надимци, само име, комбиновани модел) су само мање формална верзија навођења пуног имена и презимена. Комуницирање на онлај мултимедијалним платформама и јесте превасходно изношење приватних мишљења и заступање партикуларизованих интереса у полуструктурираном јавном дискурсу који има много елемената и приватног комуницирања. Корисници се обраћају једни другима са „ти“, лексика је пуна жаргона и обележја неформалног говора, користе се емотикони, скраћенице, сленг, рекламни слогани који су ушли у свакодневну комуникацију као узречица, тако да је и начин ауторизације примерен особеностима неформалног текста.

Пример 8.
„**Јован**
Када се сви већ толико позивате на Устав, бар га прочитајте.
У члану 54 Устава Србије каже се да се слобода окупљања може ограничити ако је то неопходно ради заштите јавног здравља, морала, права других или безбедности Републике Србије. Значи и забрана је по Уставу“

„**Јасна**
Као маргарин у све се меша.“

3.2. Метафорички потписи

Механизми метафоре функционишу тако што се са добро познатог појма пресликава структура на други домен. Онај који позајмљује своју структуру је *изворан,* а онај други који боље разумемо, тако што смо узели структуру првог, је *циљни* (Кликовац 2004 : 12).

Изворни домени препознати у нашем корпусу метафора у потписима на коментар корисника, од оних наведених код Kovecsesa (2002: 15-25), су углавном сви побројани укључујући и *основни ентитет* као што су својства, супстанце, предмети и садржитељи.

Сви циљни домени које је навео Kovecses препознати су у нашем корпусу такође. Реч је о онима из области емоција, жеља, морала, друштва/нације, политике, међуљудских односа, комуникације, вере, догађаја и акција.

Идентификовано је 10 варијетата у оквиру дискурсне стратегије метафоричких потписа: а) синтагма; б) став; в) асоцијативни; г) игра речи; д) припадност групи; ђ) топоним; е) занимање; ж) национална припадност; з) држављанство; и) робна марка.

(а) *Синтагма* – у овај варијетет смо уврстили све оне потписе који по дефиницији представљају скуп двеју или више речи од којих је једна главна реч, а остале зависе од ње. Ове речи су повезане заједничким, у овом случају, метафоричним значењем.

Оваквих потписа је било највише у коментарима на текстове поводом изјаве патријарха да треба забранити одржавање Параде поноса.

Пример 9

„Земља у којој се поглавари верских организација, а не Закони, одређују ста ко сме да ради, нису дрзаве него фундаменталистичке теократије.

Православна талибанија, 3. октобар 2012 11:04“

У *Примеру 9* се користи политички и верски циљни домен. Коментатор у поруци критикује спрегу секуларне државе (Устав Републике Србије 2006) и једне доминирајуће цркве (СПЦ). Да би појачао/појачала изнесене ставове коментар потписује метафоричним називом који даје држави „Православна талибанија[34]“. На имплицитном нивоу се сугерише да је реч о верској фунадаменталистичкој творевини јер се пореди са Авганистаном у време владавине Талибана.

Пример 10

„Све је то супер, само ме занима због цега се Факултетима сању `препоруке` да ослободе дела сколарине људе са 48+ бодова, итд,

због цега то нису уредбе/наредбе, или несто друго сто мора да се постује, а не оно сто је препоруцено?

Министарство јесте изнад њих и они би требали да послусају `препоруке`, али верујте да управе појединх Факултета ни према коме, па тако мисле да су најјаци на свету, а камоли у насем јадном образовном систему.

Продајем Бубрег За Семестар, 22. октобар 2011 20:16“

У *Примеру 10* потпис „Продајем Бубрег За Семестар“ у граматичком смислу представља глаголску синтагму. Наводимо га као прототипичан пример „коментара у потпису на коментар новинарског текста“. Пошиљалац је на метафоричан начин указао на изузетно високе школарине.

Сличан синтагми је варијетет метафоричног потписа (б) *став*. Ово је веома честа стратегија у целом корпусу. У неким примерима је било веома тешко сврстати потпис у једну, или другу, групу јер су се подједнако уклапали у обе. У *Примеру 11* коментатор јасно износи став у потпису да је транзиционо друштво великих социјалних разлика.

Пример 11

„То је оно сто стално осудјујем и осудјивацу до задњег свог даха - на једној страни сминка и супермедиска “битка за инкубаторе” а овамо конкретну децу избацујете на улицу! Намерно говорим у другом лицу мнозине, јер ја у томе не бих уцествовао ни под разно, а да помогнем не могу, јер сам теско болестан и са малим станом, који није моје власништво. Она треба да трази помоц од социјалне слузбе, а да ли зна где је то и како се трази? Па за њу јос и некако, али децу се не би смело избацивати на улицу НИКАКО. Долази изврсни орган да исељава, сними ситуацију и казе мајци “Ти цес морати да се иселис, а ста са децом - имас ли за њих сместај?” Нема. Орган зове полицију, социјалну слузбу, бога оца, и не празни стан док се питање деце не реси, одмах, ту, овог тренутка, као у филмовима омрзнуте нам Америке. **сви (ни)су исти**, 27. октобар 2011 16:01“

(в) *Асоцијативни*

Преовлађујући је у текстовима о сиромаштву.

[34] Подсећамо да су Талибани фундаменталистички сунитски муслимански и етнички паштунски покрет који је владао у Авганистану од 1996. до 2001. Док су били на власти, Талибани су захтевали примењивање најстрожијих шеријатских закона до тада невиђено у исламском свету. Постали су познати по свом мизогином понашању према женама.

Пример 12
„Да ли је ова вест преузета са њуз.нет? :)
клингон, 17. октобар 2011 08:42“

Да би се разумео *Пример 12* потребне су контекстуалне информације. Најпре да је *Njuz.net* портал са шаљивим, изокренутим, саркастичним, измишљеним вестима које само личе на аутентичне. Друго, „**клингон“** је измишљени лик часног ратника из серијала Звездане стазе. Аутор коментара себе сматра борцем за грађанска права.

Са варијететом (г) *игра речи* заокружују се прва четири типа метафоричних коментара. Базирају се на имагинацији. За њих су потребна контекстуална знања и информације да би се правилно декодирали и, што је још важније за ову подгрупу, конотацијом дешифровала права порука коментатора. Под варијетет *игра речи* смо сврстали и потписе који су сачињени тако да су мењана места слова у имену. У *Пример 13* име „Влада“ је заменом места слова претворено у „Довла“. Ово је честа дискурсна стратегија у сленгу адолесцената.

Пример 13
„забраните то цудо или их пустите да сетају сумом па узмите да радите несто за ову дрзаву!
Довла“

У осталих шест варијетета метафоричних потписа под коментаре новинарских текстова је много јаснији процес разумевања намере корисника онлајн медијских портала да у потпису пошаље додатни коментар на скривен начин.

Коментатори су имали потребу да се ближе дефинишу наводећи у потпису место живљења, порекла или тренутног пребивалишта и занимање. Те информације су у суштини контекст који би требало да допринесе бољем разумевању самог коментара.

Овом дискурсном стратегијом обилује материјал о сиромаштву, студентским протестима и ставу патријарха према Паради поноса. Потпуно изостаје у партијским профилима на Фејзбуку. У *Примеру 14* се наводе најфреквентнији.

Пример 14
“Дифовац”, „Занатлија“, „Београђанин“, „ЕУ пожаревљанка“, „Ђорђејугос“, „Србин“, „Швођанин“, „Луди Миле с Велебита“, “бивши дс-овац”, “студенткиња на буџету”, “угрожени грађанин”, “отац самофинансирајућег студента”.

Само у коментарима на изјаву патријарха о Паради поноса идентификовано је неколико примера потписа у форми робне марке, пре свега омиљеног пића.

Пример 15
„Амстел“, „Deer Beer“, „Тоник“

Последњи пример „Тоник“ би се могао разумети и као скраћени облик фразе идентификоване у сленгу „хладан као Тоник“ (раније се употребљавало чешће „хладан као шприцер“), а значи смирен, без додатног узбуђивања итсл.

4. ЗАКЉУЧАК

Анализа потписа под коментаре корисника мултимедијалних сајтова на текстове новинара о сиромаштву, студентским протестима и апелу патријарха да се не одржи Парада поноса, као

и на Фејзбук страницама политичких странака пред изборе 2012. потврдила је све постављене хипотезе.

Потпис под коментар је увек став, а не идентификација аутора. Чак и када је потпис пуним именом и презименом има значење које се очитује у жељи корисника да буде видљив или као партијски следбеник, или као кредибилан извор за податке којима се негира написано у новинарском тексту, или другим коментарима корисника портала.

Подела потписа корисника под новинарске текстове у онлајн медијима, коју смо у овој анализи предложили, је да су коментатори користили две основне дискурсне стратегије фактографску и метафоричку. У фактографским потписима је уочено још шест варијетата, а у метафоричким 10.

Метафоричан потпис је додатни коментар на сопствени коментар, текст и медиј. У метафоричким се може у оквиру 10 индентификованих варијетета груписати четири за чије разумевање су потребне контекстуалне информације и претходна знања. Њихово потпуно разумевање је могуће, пре на конотативном, него на денотативном нивоу.

Корисници скривају идентитет иза метафоричних потписа под коментар који су поставили на медијске текстове који извештавају о осетљивим политичким питањима. Уједно додатно метафоричким потписом подупиру став изнесен у коментару. Највише метафоричких потписа и то у прве четири поткатегорије (синтагма, став, асоцијација, игра речи) је било у коментарима на текстове о изјави патријарха поводом Параде поноса, о сиромаштву и студентским протестима. Готово потпуно изостају на Фејзбук страницама странака.

Уређивачка политика контекстуално утиче на тип потписа под коментар. Уочено је да су потписи на мултимдијалном сајту *Б92* углавном метафорични и то у прве чеири варијабле, а да се, опозитно томе, на сајтовима *Политике* и на *Фезбук* страницама политичких странака коментатори потписују готово искључиво по фактографском моделу.

Свако инсистирање на униформисаности потписивања под коментаре на мултимедијалним сајтовима могло би ограничити слободу интернетске комуникације и креативности корисника Интернета, али и омогућити простор за цензурисање садржаја.

Препорука за бољу праксу, о чему би стручна и научна јавност ваљало да отвори дебату, би могла да се односи на уједначавање правила за остављање коментара на новинарске садржаје мултимедијалних портала. Тиме би се додатно спречио говор мржње у онлај дијалогу. Што је још важније ограничило би се техницистичко поступање администратора, на основу реаговања корисника Интернета, чији резултат је сада повлачење садржаја без обзира да ли су, или нису, у (ин) директном складу са правилима. Увођење статуса одговорног уредника, уместо администратора, додатно би појачало ниво одговорности за објављене садржаје.

Овај рад је тек отворио једно важно истраживачко поље (не)скривеног идентитета на интернетским мултимедијалним порталима од којег се тек очекују продубљеније анализе. Резултати будућих истраживања у оквиру овог поља могли би допринети већ започетом јавном дијалогу о потенцијалним начинима да се *Интернет* као *Нови медиј* уреди по моделима важећим за јавно комуницирање у традиционалним масовним медијима за које важе строга правила заснована како на слободи да се објави, тако и на одговорности за објављено.

Литература

Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language.* London: Routledge.

Lakoff, G., Mark, J. (2003). *Metaphors We Live by*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Keating, E.*;* Duranti, A. (2011). Discourse and culture. In: *Discourse Studies: A multidisciplinary Introduction*, (Van Dijk, Teun A. ed.). London: SAGE Publications, 331 - 353.

Кликовац, Д. (2004). *Метафоре у мишљењу и језику*. Београд : Библотека XX век.

Kovecses, Z. (2002). *Metaphor: a Practical Introduction*. Oxford University Press.

МЦ адресар (2013). Медија центар Србија.

http://www.mc.rs/code/navigate.aspx?Id=36 (прегледано 15.02.2013).
Валић Недељковић, Д. (2010). Зашто обавезни предмет анализа медијског дискурса? У: *Књига извода из саопштења пети научно-стручни скуп "ИнтерРегиоСци"*, Нови Сад : Влада АП Војводине, Покрајински секретаријат за науку и технолошки развој, 86.
Валић Недељковић, Д. (2012а). Дигитална слика студентског протеста. У: *Дигиталне медијске технологије и друштвено-образовне промене 2,* (Дубравка Валић Недељковић и Владимир Баровић ур.). Нови Сад : Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду, 24-45.
Валић Недељковић, Дубравка (2012б). Интернетска медијска презентација сиромаштва са становишта Грајсовог "принципа кооперативности" и Личовог "принципа учтивости". У: *Годишњак филозофског факултета,* (Владислава Гордић- Петковић, ур.), Књига 37, 251-267.
хттп://дигиталнабиблиотека.тк/дигитална-библиотека?таск=виew&ид=82&цатид=0
Van Dijk, Teun A. (2008). *Discourse and Power*. New York Стр 24-45.: Palgrave Macmillan.
http://marketingmreza.com/portal/95-korisnika-interneta-srbiji-cita-vesti-preko-mreze/ посећено 22. фебруара 2013.
Thu, N., Alexander, J. (2001). Dolazak kiberprostorvremena i kraj političkog poretka. U: *Kulture Interneta*, (ур. Rob Shields). Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo, 147-185.

A HIDDEN MESSAGE IN THE SIGNATURE
Analysis of signatures of online media and social network users

Summary

The basic assumption is that users of online editions of media, web sites and social networks, create a signature under the comment they post, in relation to the context of the topic and the cultural context of the institutionally set text, as well as to the editorial policy. The aim is to deconstruct the discourse strategies of Internet users for creation of signatures under comments which are written either explicitly or implicitly, in order to further express their attitude towards the text, subject, other commentators, the media. The research corpus was collected during 2011 and 2012, from various multimedia platforms on four topics: poverty and social exclusion, the student protests, the election campaign and the standpoint of the Serbian Orthodox Church patriarch on "Parade".
The results approved the hypothesis that the signature under the comment is always a standpoint of the user - not the identification of the author. Therefore, metaphorical signature represents an additional comment on their own comment, on the text, and the media. The editorial policy contextually influences the type of signatures under review. It was observed that the signatures on the B92 multi-medial website was mostly metaphorical and in the first four variables. In contrast, on the site of Politika and Fecebook pages of political parties commentators signed themself almost exclusively by non-metaphoric model.

Keywords: comments, online media, metaphors, hidden identity

Dubravka Valić Nedeljković,
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Philosophy, Department of Media Studies
dnvalic@gmail.com

Anamaria Macavei – Roxana Dorina Pop

CAPTURÂND TRECUTUL
IMAGINEA FAMILIEI ÎN PRESA TRANSILVĂNEANĂ INTERBELICĂ

Presa scrisă reuşeşte să reflecte anumite norme culturale şi realităţi sociale, ea este un mijloc de socializare care condiţionează deciziile oamenilor şi conduitele acestora, perpetuează prejudecăţi şi stereotipuri sau impune modele sociale, standarde şi valori.
Cercetarea pe care o propunem urmăreşte surprinderea şi analiza ipostazelor în care apar femeile, bărbaţii şi modul în care este promovată imaginea de familie prin intermediul unor ilustrate. Noutatea temei constă tocmai în utilizarea imaginii ca şi mijloc de surprindere a unor momente importante din viaţa familială, precum şi realizarea unei comparaţii între epoca modernă şi perioada interbelică.
În ceea ce priveşte metodologia vom avea în vedere studierea „imaginii familiei" din perioada interbelică, aşa cum apare ea în presa transilvăneană, atât prin cercetarea textului scris, cât şi prin analiza imaginii,. Prezenţa în presă a imaginii de familie poate fi încadrată într-o anume schemă mai rigidă, iar participarea activă în viaţa publică este mai curând prerogativa bărbatului, în timp ce rolul firesc al femeilor este îngrijirea familiei, a gospodăriei şi creşterea copiilor, aspect zugrăvit şi prin ilustraţiile prezente în paginile perioadicelor transilvănene.

Cuvinte cheie: Familie, Transilvania, imagine, presă, femei.

Individul nu aparţine lui, ci familiei care
sistemizează trecutul și în care
plămădește viitorul.
Dr. Ovidiu Comşia

1. INTRODUCERE

Perioada interbelică pentru România şi în mod special pentru Transilvania, a presupus un val de eliberare, de schimbare sau de prefacere, răsfrântă în toate palierele importante ale vieţii sociale. Familia, "celula de bază a societăţii" (Adumitrăcesei 2009, 17), a reprezentat o carte de vizită rămasă în istorie a fi cercetată nu doar prin documentul scris, ci şi prin cel vizual (caricaturi sau ilustraţii), de aceea lucrarea de faţă încearcă să surprindă universul familiei, al femeii, aşa cum apare redat în presa transilvăneană interbelică. Pentru a scoate mai bine în evidenţă evoluţia acestei tematici am avut în vedere şi realizarea unei analize comparative între imaginea familiei regăsită în paginile periodicelor de secol XIX şi XX.

Presa scrisă, ca şi *document* al cercetării secolelor studiate, reuşeşte să reflecteze anumite norme culturale şi realităţi sociale. Este un mijloc de socializare care condiţionează deciziile oamenilor şi conduitele acestora, perpetuează prejudecăţi şi stereotipuri sau impune modele sociale, standarde şi valori. Ea se face responsabilă, într-o anumită măsură şi la un anumit nivel, de formarea şi educarea cititorului, în ceea ce priveşte rolurile şi expectanţele de gen, mai concret, modul în care, în societate, este „perceput" bărbatul şi este „văzută" femeia. Astfel, presa joacă un dublu rol, pe lângă faptul că este o „oglindă" a societăţii, ea are şi puterea de a influenţa această societate (Saharneanu 2007, 5).

De-a lungul timpului familia a trebuit să facă faţă la numeroase provocări, care inevitabil au influenţat atât constituirea, cât şi disoluţia acesteia, însă ea întotdeauna a reprezentat „locul unde li s-a acordat partenerilor posibilitatea afirmării depline şi cadrul în care s-a dat mai multă valoare personalităţii individuale" (Bolovan 1995,127), precum şi „focarul tuturor tensiunilor şi încordărilor vieţii, exteriorizate prin rutină, plictiseală şi uneori agresivitate" (Bolovan 1995, 127).

2. IMAGINEA FAMILIEI REFLECTATĂ ÎN PRESA TRANSILVĂNEANĂ DE SECOL XIX

Începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea se poate observa privilegierea familiei în raport cu alte instituţii de tip comunitar, familia concentrând deopotrivă „sentimente autentice de dragoste, de solidaritate, statut suportabil sau insuportabil, încălcări ale echilibrului conjugal, determinaţii materiale/pecuniare ale organizării şi funcţionării sale, desfaceri ale căsătoriei, investiţia în copil, ca un garant al conservării pământului şi al averii sau al unei bătrâneţi sigure, dar şi copilul ca expresie a afectivităţii" (Crăciun 2010, 240).

Prezenţa în presă a femeii şi a bărbatului poate fi încadrată într-o anume schemă mai rigidă, căci suntem departe de a vorbi de o egalitate de gen, sentiment ce se va mai păstra o bună perioadă de timp. Doar cu perioada interbelică femeia începe să îşi facă simţită prezenţa pe scenă, devenind un interlocutor social tot mai exigent, cu o voce publică distinctă. Astfel participarea activă în viaţa publică a fost mai curând prerogativa bărbatului[1], în timp ce locul firesc al femeilor a fost acela de îngrijirea familiei, a gospodăriei şi grija copiilor, aspecte zugrăvite şi prin ilustraţii în presa vremii (vezi Anexa 1 şi 2). Se accentuează importanţa căsătorie[2], a creşterii şi educării copiilor[3] împreună, în cuplu, în interiorul căruia rolurile dintre parteneri erau cât se poate de clar stabilite.

Perioada modernă surprinde publicul cititor prin integrarea în paginile sale a caricaturii şi a ilustraţiei[4], care vin în completarea articolelor dedicate tematicii. În publicaţiile consultate[5], se poate observa o discrepanţă între mesajul propagat prin intermediul articolelor şi cel surprins în ilustraţii, astfel în texte se pune accentul pe cuplu şi „munca de echipă" în interiorul familie, pe când în imaginile regăsite, tatăl nu este la fel de prezent precum se încearcă să fie promovată prin cuvântului scris, ceea ce ne face să credem că vorbim de două realităţi. Una ideală în care partenerul/bărbatul este implicat activ în viaţa de familie şi în creşterea copiilor şi cealaltă, realitatea, în care femeia este cea care se ocupă de casă şi de creşterea copiilor. Publicaţiile, cu toate că prin conţinut vizează atât bărbaţii cât şi femeile, prin intermediul imaginilor denotă un alt public ţintă şi un alt mesaj: este surprinsă viaţă după căsătorie şi activităţile desfăşurate în interiorul gospodăriei. Mamele sunt surprinse în ipostaza ideală, aceea în care îngrijesc copii sau îi pregătesc pentru viaţa lor[6]. Pe de altă parte imaginile în care apare tatăl sunt destul de rare, ceea ce contrastează cu mesajul transmis prin intermediul textului scris. De obicei prezenţa soţului/tatălui este surprinsă, fie în mijlocul familiei (vezi Anexa 3), fie în compania soţiei, nicidecum nu îi este atribuit rolul principal în creşterea şi educarea copiilor.

Imaginile dedicate familiei ne oferă o mostră din realitatea secolului al XIX-lea. Pe lângă modul de viaţă, oferă publicului cititor o idee despre vestimentaţie, despre modul în care trebuie să se desfăşoa-

[1] În articolul „Despre ascultare si fidelitate" (*Familia* 1867, III (24), 287), Vasiliu Popu ne permite să aruncăm o scurtă privire în universul casnic al soţiilor, astfel dacă bărbatul este cel care ţine frâiele în familie, sfătuieşte că acest lucru nu trebuie să fie considerat degradant pentru femeie căci dacă pe de-o parte „natura din puntu de vedere a constitutiunii mai debile a deregatu de la dinsa dreptulu guvernârii casnice" , pe de altă parte ea este destinată a fi mamă. Conform autorului, natura este cea care a desemnat activităţile soţilor „si numai acela e la loculu seu, carele nu turbura dispusetiunile naturii; femeia in cerculu seu neci decâtu nu e mai mica decâtu barbatulu in maretiele sale aspiratiuni."

[2] Vezi articolele: Negruţiu, N.F. (1872). Casatoria fericita si nefericita (din „Meditatiunile" lui Kotzebue). *Familia*, VIII (32), 377;Mănăstirean, Nina. (1883). Consideraţiuni diverse despre căsătorie. *Familia* XIX (27), 326-328; Homoriceanu Stoenescu, Eufrosina. (1884). Casatoria. *Amicul Familiei* VIII (9), 122-123, (11), 142-143; (24), 274-275; (1884). Despre casatorie - Observatiuni satirice. *Amicul Familiei* VIII (1), 17-18; (6), 93-94; (7), 106-107; Dalbar, Otto. (1900). Căsătoria. *Familia* XXXVI (41), 486-487.

[3] Vezi articolele: Dariu, Jonu. (1888). Crescerea copiiloru in familie. *Amicul Familiei*, XII, (1): 15-17, (21): 286, (24): 333-336; Dr. (1900). Educaţia fetelor. *Familia* XXXVI (5), 56; At. Marinescu. (1869). Crescerea fetitieloru romane mai nainte, si acum. *Familia* V (12), 133-134; Romanulu, S. (1880). Crescerea copileloru nostre. *Amicul Familiei* IV (33), 275.

[4] De exemplu, prima categorie, cea a caricaturilor, oferea cititorului scene din viaţa reală a unui cuplu reprezentate prin intermediul umorului, ironiei, iar ce-a dea doua categorie oferea imagini care să promoveze fericirea de cuplu, fericirea copiilor şi natura femeilor, aceea de a fi mame şi gospodine desăvârşite.

[5] Aici facem referire la *Familia* şi *Amicul Familiei*.

[6] Vezi articolele: P., Eugenia. (1879), Muma şi copilulu. *Amicul Familiei* III (3), 22; Dariu, Jonu. (1888). Crescerea copiiloru in familie. *Amicul Familiei* XII (1),15-17; (21), 286; (24), 333-336.

re viaţa cotidiană, viaţa de cuplu, sfaturi pentru creşterea copiilor etc. Aceste imagini/ilustraţii reprezintă pentru cercetător o altfel de sursă, care alături de documentul scris, nu fac altceva decât să confirme o realitate, să creeze un tablou mai particular asupra ideii de familie la nivelul societăţii. Textul scris furnizează informaţii preţioase în special cititoarelor în ceea ce priveşte menajul, îngrijirea casei sau chiar egalitatea în interiorul unei căsnicii, dar în acelaşi timp oferă soţului indicaţii şi sfaturi pentru o mai bună înţelegere în familie. Totul se îmbină perfect, reuşind astfel să transmită acelaşi mesaj prin intermediul a două mijloace şi anume, atât prin intermediul cuvântului, cât şi prin intermediul imaginii.

3. FAMILIA TRANSILVĂNEANĂ ÎN PRESA INTERBELICĂ

Într-o societate în continuă transformare, precum cea românească în perioada interbelică, inevitabil instituţiile tradiţionale s-au văzut puse în postura de a se adapta noilor condiţii şi de a face faţă noilor provocări. La fel a fost şi cazul instituţiei familiei considerată „atom al societăţii civile, gestionara intereselor private a căror bună confecţionare este esenţială forţei statelor şi progresul umanităţii" (Ariès şi Duby 1997 vol. VII, 87), celulă a reproducerii, garantă a rasei, creuzet al conştiinţei naţionale şi creatoare atât de cetăţenie, cât şi de civilizaţie (Ariès şi Duby 1997 vol. VII, 87).

Pentru a înţelege dinamica acestor modificări şi totodată pentru a o putea reliefa, am recurs la una dintre sursele istoriografice sugestive pentru perioada premergătoare primului război mondial, respectiv presa. Doar prin parcurgerea filelor periodicelor epocii, şi în special a celor destinate educaţiei şi informării cititorilor, am putut surprinde şi înţelege concepţia despre familie şi realităţile sale, dar şi problematica familiei şi modul în care aceasta a fost reflectată.

La începutul demersului nostru ne reveneau sistematic câteva întrebări, precum: Mai regăsim această problematică în paginile presei interbelice? Continuă să îi mai fie acordată aceeaşi importanţă precum în perioada precedentă? Răspunsurile nu au întârziat să apară. Astfel, la un prim contact, descoperim faptul că presa interbelică o alungă din primele sale pagini sau o ignoră complet, acordând atenţie, cu precădere, unor subiecte precum cele economice sau politice, această instituţie fundamentală fiind tratată rar şi superficial. Nu mai întâlnim aceeaşi diversitate în articole, nu mai întâlnim sfaturi adresate partenerilor, practic familia este împinsă într-un con de umbră, cel puţin pentru mediul urban.

O regăsim timid în lumea satului, acolo unde familia continuă să fie, „leagănul prunciei noastre, acolo unde mama ne-a legănat doinindu-ne cântece bătrâneşti. Ne-a culcat cu grijă, ne-a sărutat în somn, ne-a păzit totdeauna de cele rele. Este cuibul gândurilor nostru, acolo unde tata ne-a ridicat cu amândouă mâinile ca să ajungem podul casei cu creştetul capului. Este ograda casei, acolo unde ne-am jucat sub cerurile albastre cu fraţii noştri şi cu surorile noastre" (*Femeia satelor* 1936 II (5-6), 10).

Spre deosebire de lumea idilică a satului, zguduită pe alocuri de adevărate drame legate de căsătoriile aranjate pe baze pecuniare, aglomerările urbane oferă un tabloul puţin diferit. De ce? Pentru că în acest peisaj individul este absorbit de valul de individualism pe care îl răspândeşte mediul civilizat, este înghiţit de lumea anonimă a vieţii urbane şi în acelaşi timp evadează de sub controlul grupului familial şi al comunităţii locale (Comşia 1934, 194), iar contactul cu propriul grup se diminuează în favoarea contactelor secundare şi a relaţiilor impersonale, faţă de trecut, când pentru păstrarea tradiţiei hotărâtoare erau grupul familial şi comunitatea locală.

„În legăturile familiare dorinţele individuale erau reprimate, conflictul şi tensiunea se consumau fără pericolul disoluţiei, viaţa familială pulsa în ritmul stabil dictat de sufletul comunităţii şi conştiinţa ancestrală a formelor permanente" (Comşia 1934, 194). Nebunia vieţii de oraş a năruit dogma stabilităţii, noul mediu pretinzând individului alte calităţi decât cele cultivate în grupul familial, iar el îndepărtat de tot ce era familiar, cunoscut şi încurajat de toate curentele noi, porneşte în viaţă pe cont propriu. Tot ce considera normal este schimbat, el trebuie să facă faţă unor noi provocări, unei noi dinamici în viaţa de familie.

În societatea interbelică divorţul[7], separarea, infidelitatea[8], concubinajul sau căsătoriile de probă[9] au luat proporţii neobişnuite[10], însă cu tot efortul lor nu au reuşit să distrugă instituţia familiei, ea reuşind să supravieţuiască şi să se menţină în mare parte forţei tradiţiei. Acestor subiecte le sunt dedicate în special articole cu specific moralizator, pentru a atrage astfel atenţia asupra pericolelor care se abat asupra familiei, dar în acelaşi acest comportament deviant menţinând treaz şi interesul presei, care prin reportajele sale sporeşte tensiunea în rândul opiniei publice.

3.1. Dragostea modernă sau despre căsătoria.

„Deşi în perioada interbelică *romanul de dragoste* avea cea mai mare căutare, în fapt căsătoria era mai curând o *afacere* a părinţilor decât a tinerilor. Din această cauză au apărut numeroase drame sentimentale care i-au inspirat pe scriitori. Fetele şi băieţii citeau cu nesaţ asemenea cărţi, visând la o căsătorie fericită, întemeiată pe dragoste. Pentru cei mai mulţi, visele nu se îndeplineau" (Scurtu 2009, 112). O categorie norocoasă era reprezentată de studente, care trăiau şi jucau în propriul roman de dragoste, ele fiind extrem de curtate, în special de tinerii ofiţeri care îşi permiteau să îşi acorde timp pentru a le cunoaşte, a le alege şi apoi a se căsătorii cu ele. Dar aceste situaţii nu sunt la fel de dese precum şi-ar dori tinerele domnişoare, motiv pentru care în majoritatea cazurilor, relaţiile dintre tineri se stabileau prin intermediari.

De regulă, căsătoria se încheia între membrii aceluiaşi grup social definit fie prin avere, statut sau studii. La oraş căsătoria reprezenta un act mai complicat şi datorită faptului că tinerii aveau posibilitatea de a se cunoaşte mai bine, de a-şi declara dragostea şi de a lua împreună decizia vieţii, spre deosebire de lumea satului unde existau femei care se ocupau cu peţitul, ele fiind cele care tatonau, pe lângă părinţii fetelor sau băieţilor ajunşi la vârsta căsătoriei, iar legătură dintre cei doi se încheia în urma întâlnirii părinţilor şi a discuţiei acestora despre zestre pe care o oferea. Existau însă anumite bariere ce nu puteau fi doborâte şi anume cele legate de statut, avere şi moralitate. La fel ca şi în mediul rural, logodna era precedată de discuţii între părinţi în ceea ce priveşte zestrea cu care tinerii porneau la drum, apărând ocazional şi anunţuri în ziarele locale cu descrierea tânărului cuplul, a părinţilor şi a naşilor sau doar a fericitului eveniment.

Chiar şi în cadrul anunţurilor de căsătorie, destul de frecvente în paginile *Gazetei*[11], precum: „Domn serios 40 ani, comerciant, cultură superioară, studii comerciale în străinătate şi cu poziţie bună, doreşte căsătorie

[7] Divorţul devine şi el un subiect abordat în presa transilvăneană, chiar dacă se susţine că desfiinţarea căsătoriei ar duce inevitabil la distrugerea societăţii. Cauzele divorţului ar fi variate: fie certurile din cauza banilor; fie certuri şi aversiuni reciproce; fie din cauza nepotrivirii sexelor; fie din cauza greutăţilor de zi cu zi sau gelozia. Soluţia care se dă pentru toate aceste divergenţe este simplă: „divorţul, fără ca vre-unul să se mai intereseze apoi de celălalt" (*Gazeta de Transilvania* 1927, 40 (28), 2).

[8] „Prin urmare societatea trebuie să-l respingă pe adulterin din sânul ei pentru a nu deveni şi ea complicele şi protectoarea imoralilor, care prin asemenea fapte contribuie la dizolvarea instituţiei familii şi a întregii societăţi." (Tribuna 1934, 32(VII), 12).

[9] În special la oraş s-a extins în rândul tinerilor cu venituri modeste căsătoria de probă sau „pe încercate": „Se răspândeşte tot mai mult căsătoria pe încercate. În jur veţi vedea numai perechi pe care doar zefirul i-a cununat, mai ales în lumea funcţionarilor lucrătorilor şi micii burghezii. Într-o zi se mută împreună, cumpărându-şi o maşină[de gătit] Sirius, patru farfurii, o cratiţă de altă, alta pentru mâncare, o tigaie pentru prăjit, două furculiţe, două cuţite, două linguri, o solniţă, două pahare, două ceşti de cafea, un ibric de cafea. În sfârşit embrionul unei gospodării. ... Sunt mii de aceste perechi pretutindeni şi ies împreună şi trăiesc frumos, cinstit, nesupărând pe nimeni, punând în comun dureri şi bucuri. Majoritatea se legitimează într-o zi când situaţia s-a schimbat, când buna stare a apărut. Primul gând al celor ce-au suferit împreună, care şi-au încercat caracterele şi au căpătat unul pentru altul o afecţiune solidă, este să se căsătorească legitim." (Scurtu 2009, 121 apud *Universul* 1934).

[10] Un alt articol din *Ardealul*, „După *amorul liber* sau desfrâul legalizat" surprinde modul în care instituţia familiei s-a schimbat odată cu emanciparea femeii:„căsătoriile şi despărţirile au fost simplificate în aşa mod încât în 24 de ore puteai să te însori de 3-4 ori şi să divorţezi tot de atâtea ori, fără să te coste vreun ban şi să pierzi timpul cu formalităţi inutile. Din punct de vedere masculin era un lucru foarte comod şi agreabil. Când dădeai ochii cu o duduiţă drăguţă şi nostimă nu aveai nevoie să pierzi timp cu discuţii lungi şi asigurări pătimaşe de iubire veşnică. Era suficient să-i oferi inima şi mâna, luând din loc direcţia spre biroul de înregistrare al căsătoriilor".

11 „Ofiţer din vechiul regat, locotenent în activitate, licenţiat în drept, etate 26 ani, distins, fizic plăcut, întreprinzător, cu avere frumoasă, caracter nobil, pe cale de a se retrage din armată, din această împrejurare doreşte căsătorie cu o doamnă sau domnişoară din Transilvania, Banat sau Bucovina, indiferent naţionalitatea, să fie persoană distinsă, serioasă, caracter nobil şi să posede avere mobilă sau imobilă, moşie, întreprindere sau numerar. Răspund propunerilor serioase însoţite eventual de fotografie sau detalii amănunţite." (*Gazeta de Transilvania* 1920, 83 (78), 3)

cu văduvă sau domnişoară mai în vârstă, educaţie aleasă, fizic plăcut şi dotă corespunzătoare. Se reflectă numai la propuneri serioase, cărora li se vor păstra întreaga discreţie" *(Gazeta de Transilvania* 1920, 83 (145), 2) regăsim această regulă nescrisă, dar respectată cu sfinţenie, atât în mediul urban, cât şi cel rural. Zestrea e mai mult decât importantă în găsirea unui partener de viaţă. Într-un articol din *Ardealul*, „Căsătoria de ieri şi cea de azi"se comenta faptul că în societatea actuală tinerii nu mai sunt tentaţi în a-şi întemeia un cămin, iar cei care vor totuşi să se căsătorească transformă instituţia căsătoriei într-o afacere, devenind vânători de zestre[12].

Acest subiect, tratat mai mult decât superficial în această perioadă, îl regăsim în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea abordat din diverse unghiuri, fie că vorbim despre definirea căsătoriei[13], enumerarea unor argumente[14] sau ridicarea acesteia la rangul de liant între indivizi sau temelia vieţii omeneşti.[15] Articolele sunt mai mult decât variate, atingând diverse aspecte şi informând cititorul în legătură cu diverse aspecte ce merită a fi cunoscute. Prin intermediul paginilor dedicate se încearcă întărirea şi transmiterea mesajului că cu bune sau rele, căsătoria este protectoarea bunelor moravuri.

3.2. Viaţa de familie

În ceea ce priveşte viaţa de familie, aceasta curge într-un ritm al său şi a fost influenţată atât de mediu, cât şi de mentalitatea colectivităţii respective. Într-un scurt articol dedicat acestui subiect regăsim câteva rânduri sugestive referitoare la acest aspect. Într-un cadru specific, este surprinsă sub forma unor mici bârfe dintre femei, retrase într-un colţ intim, dezbătând aprins defectele tovarăşilor de viaţă, suferinţele lor proprii, dar uită să omită propria sa parte din vină şi se agaţă cu încăpăţânare de a arăta doar greşelile aproapelui, ca şi cum sublinindu-le s-ar câştiga un concurs. Sfatul ce reiese din acest mic articol este că micile imperfecţiuni cu multă dragoste pot fi trecute cu vederea. În timpul vieţii conjugale este normal ca vălul ce le acoperea privirea să fie dat la o parte şi adevăratele caractere doar acum să se vadă şi să se descopere. Deci socoteala e clara, în ambele părţi există decepţii, însă ambii trebuie să ţină cont de faptul că dragostea este „îndelung răbdătoare, plină de bunătate, care nu pizmuieşte, nu se laudă, nu se umflă de mândrie, nu uită ce datoreşte altora, nu caută folosul său, nu se mânie, nu se gândeşte la rău, se bucură de adevăr, găseşte dezvinuire pentru orice, crede, nădăjduieşte, suferă totul" (*Lumina femeii* 1920 I, 35-36)[16]. Deznodământul este mai mult decât sugestiv, indiferent de greutăţi, indiferent de obstacole, lupta pentru fericirea conjugală merită a fi purtată, căci prada de război este mai mult decât mulţumitoare.

O mai mare importanţă a fost acordată acestui subiect în trecut[17], când fericirea era atinsă doar prin amorul conjugal, căci omul are nevoie să-şi împărtăşească trăirile, nefiind nimic mai dureros şi mai insuportabil decât traiul în izolare şi singurătate. Se încurajează introspecţia cititorilor şi întărirea legăturilor existente între membrii deoarece în final doar familia îi va oferi sprijinul de care are nevoie, îi va consola în clipele grele.

3.3. Femeia şi statutul său în cadrul familiei

Tot în paginile publicaţiilor vremii este adusă în prim plan suferinţa şi angoasa prin care a trecut femeia, atât în timpul, cât şi după marea conflagraţiei mondiale. Acum apar articole consacrate mai mult a

---

[12] „Astăzi căsătoria a ajuns un târg murdar, un bâlci la care unul dintre parteneri îşi oferă tinereţea, iar cealaltă parte cumpără tinereţea unui bărbat, oferindu-i în schimb o zestre mai mult sau mai puţin importantă".

[13] Otto, Dalbar. (1900). Căsătoria. *Familia* XXXVI (41), 486: „instituţie care ridică pe bărbat şi pe femee d'asupra sensualismului, de oare ce se basează sau cel puţin ar trebui să se baseze pe iubire şi stimă reciprocă, şi are de scop ajutorul mutual – mutuum adjutorium- şi sacrificiul de sine pentru binele celuialalt. Căsătoria mai are de obiect procrearea, creşcerea copiilor, căci familia e fundamentul statului."

[14] Vezi Hommoriceanu Stoenescu, Eufrosina. (1884). Casatoria. *Amicul Familiei* VIII (9), 122.

[15] Vezi (1884). Despre casatorie - Observatiuni satirice. *Amicul Familiei* VIII (1), 17.

[16] Vezi (1920). Viaţa de familie. *Lumina femeii* I, 35-36 *apud* Corintienii.

[17] Vezi Botta, Ana. (1874). Temeiulu vietii familiarie. *Familia* X (22), 260; Popa, Vasiliu. (1868). Vietia familiaria la romani. *Familia* IV (23), 271.

efectelor pe care le-a avut acest eveniment la nivel social. Sunt dedicate o serie de lucrări mamelor[18] şi sunt prezentate emoţiilor prin care aceste fiinţe au trecut în tot acest timp. Primul război mondial a produs mai ales în cadrul familiei o zdruncinare, iar detaşarea soţiilor pe câmpul de luptă a creat o ruptură în interiorul familiei, femeia devenind stâlpul gospodăriei şi implicit capul familiei. Despărţirea de cei dragi a creat un sentiment acut de dor faţă de cei aflaţi pe front şi viceversa. Într-un articol dedicat mamei, un copil îşi aşternea gândurile care l-au cuprins de prea mult timp: „Sunt 7 ani de când ne-am despărţit. Sunt 7 ani de când ne-am dus dorul unul altuia. Furtună pustiitoare ni se interpuse în drum. Războiul groaznic ne-a pus barieră ori cărei comunicaţii. Şi în vâltoarea lui, noi prinşi de dânsul am uitat orice legătură sfântă cu ai noştri. […] Sufletele în zilele de odihnă ne zburau înspre cei de acasă despre cari nu ştiam nimic" (*Gazeta de Transilvania* 1919, 194, 1). Sentimentul de revedere, devine pentru soldatul plecat la luptă o senzaţie de recompensă pentru toată durerea şi dăruirea cu care s-a angrenat în război, iar pentru părintele lăsat acasă această zi devine una sfântă şi plină de fericire şi speranţă, că după atâta timp soarta se va schimba în bine, reîntregind familia, dezbinată de ororile şi îndatoririle războiului.

Rolul femeii în structura familiei nu a fost niciodată disputată, deoarece încă din cele mai vechi timpuri sarcina principală era gospodăria şi creşterea copiilor, însă niciodată femeia nu a deţinut doar acest statut. Ea a fost asociată de multe ori cu ceea ce face, nu cu ceea ce poate. Ea a fost fiică, soţie, mamă[19], educatoare, iar meritul ei nu depăşea împrejmuirile casei. Însă perioada interbelică îi oferă posibilitatea de a spera la mai mult, căci acum pe lângă îndeletnicirile tradiţionale şi ea va contribui la întreţinerea familiei prin noul său rol să anume cel de muncitoare. Trebuie însă să avem în vedere faptul că emanciparea femeii a fost un proces lent şi anevoios, care îşi găseşte rădăcinile în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi care s-a extins în mediul urban, prea puţin în cel rural. Cu toate acestea, angajarea femeii şi în special împărţirea acesteia „Între cămin şi profesie…" a reprezentat în acest interval de timp o adevărată problemă a societăţii, în special celei de gen masculin. Se considera că dacă s-ar interzice ca femeile să facă profesie „s-ar combate libertinajul multor funcţionare, care au cu ce trăi acasă şi şi-au lăsat creşterea copiilor exclusiv numai pe seama servitoarelor…de dragul funcţiei" (*Gazeta de Transilvania* 1937, 85 (99), 3), acuzaţii care discreditau capacităţile femeilor de a se împărţii pe mai multe planuri.

3.4. Copilul, mica fericire.

În studiile de specialitate se spune adesea că familia a oferit condiţiile necesare pentru dezvoltarea sănătoasă (fizică şi spirituală) a copiilor, prin asigurarea unei educaţii alese şi a creat cadrul necesar pentru afirmarea personalităţii soţilor şi implicit a copiilor (Adumitrăcesei 2009). De aceea, părintele are obligaţia de a sprijini şi „a ridica rând pe rând comorile din sufletul copilului, încet şi cu nespusă grijă şi iubire, căci altfel ar putea să le piardă pentru totdeauna" (*Gazeta de Transilvania* 1937, 100 (40), 1).

În presa transilvăneană din perioada interbelică apar articole în care este anunţată sărbătorirea copiilor prin diferite activităţi timp de o săptămână la care sunt angrenaţi să participe nu doar profesorii, ci şi părinţii. Prin această sărbătoare destinată copilului se dorea să se propage „în masele cele mai adânci ale populaţiei *Cultul Copilului*" (*Gazeta de Transilvania* 1932, 95 (42), 2), cea mai de preţ fiinţă a cadrului familial.

Interesant este şi articolul intitulat „Problema copiilor", în care se aduce la cunoştinţa cititorului necazurile cu care se confruntă familia interbelică. Dacă în epoca modernă copiii erau ajutorul de nădejde al părinţiilor în gospodărie, odată cu noua legislaţie de la începutul secolului al XX-lea importanţa copilului în societate se schimbă. Se vorbea în presă despre faptul că „copiii în societatea modernă nu mai sunt, ca în vremea patriarhală vlăstarele casei în care s-au născut. În aceea vreme copiii creşteau lângă părinţii lor, fiindu-le de imediat ajutor, de cum se ridicau. Acum nici la săteanul plugar nu mai sunt copiii simple anexe ale casei părinteşti" (*Gazeta de Transilvania* 1933, 96 (22), 2). Se subliniază

[18] În perioada interbelică sesizăm în ziare şi articole dedicate sărbătoririi "zilei mamei", ea fiind considerată cea dătătoare de viaţă, iubire şi credinţă, iar "numele de *mamă* este scutul tuturor relelor" (*Ardealul* 1932, XI (14), 1).

[19] Vezi articolele despre mamă*:* Obiceiuri de căsătorie la alte popoare. *Gazeta de Transilvania* 1930, 93 (3); Ziua mamelor. *Gazeta de Transilvania* 1930, 93 (48); Ziua mamelor şi De ziua mamelor. *Gazeta de Transilvania* 1930, 93 (49).

astfel obligativitatea copiilor de a urma şcoala primară, de a face obştirea (pentru băieţi), de a se angaja în întreprinderile de stat sau cele industriale, pentru ca astfel să susţină statul, deoarece ei „sunt destinaţi unor necesităţi sociale" (*Gazeta de Transilvania* 1933, 96 (22), 2). O atitudine interesantă este cea scriitorului articolului „Problema copiilor", care se adresează adresată publicului astfel: „Ca atare *domnii* şi *doamnele*,care-şi fac de lucru îngrijind câini de rasă, sau plictisindu-se că n-au ce face, neavând copii de crescut, să fie impuşi la o dare specială, care să alcătuiască *fondul de educaţie şi cultură* naţionale" (*Gazeta de Transilvania* 1933, 96 (22), 2), folosit pentru îngrijirea şi educarea copiilor, care apoi vor devenii la maturitate susţinătorii binelui şi protectorii statului.

3.5. Educaţia în familie

Consecinţele marelui război şi declinul economic şi-au extins tentaculele şi în interiorul familiei, modificând comportamente şi transformând relaţiile existente. Cei afectaţi, fără a avea vreo vină, copii, care au resimţit din plin aceste prefaceri, iar într-o măsură egală o parte din vină o purtau şi părinţii care „lasă totul în sarcina şcolii, bărbaţii preocupaţi într-o goană nebună în lupta pentru trai, unii muncind din greu pentru a-şi putea agonisi abia cele necesare familiilor lor din cauza exorbitantei scumpiri a vieţii, alţii dispreţuind şi boicotând pe cei dintâi, formând valul cel mare ai celor care aleargă îndulciţi de gustul îmbogăţirii fără muncă în detrimentul celor credincioşi şi al întregii ţări, pretându-se la fel de fel de expediente cunoscute şi prisoselnia a le mai înşira; de altă parte femeile soţiilor celor dintâi în mizerie din cauza lipsei, iar ale celor de-al doilea, în goana după lux şi cochetărie, consecinţă a bogăţiilor nemuncite, uită cu desăvârşire de marele rol şi obligaţiune socială a educaţie morale a copiilor lor (*Societatea de mâine* 1924, 1(8), 179). Consecinţa acestei delăsări era superficialitatea cu care copiii erau crescuţi, educaţia morală îndoielnică pe care o primeau acasă şi tratarea cu o sensibilă indiferenţă a valorilor tradiţionale.

Tocmai pentru că educaţia din familie urma a fi completată cu cea deprinsă în şcoală, această dificultate nu trebuia să cadă doar pe umerii dascălilor. Pe lângă intervenţia lor era nevoie şi de colaborarea din partea părinţilor „începând atât cu tata, dar mai ales mama, a le arăta cum trebuie să trăiască, a-i învăţa cum să deosebească binele de rău, moralul de imoral, dreptul şi obligaţia faţă de furt şi minciună, a le insufla deci simţul respectului de sine şi semeni, simţul datoriei, gustul muncii oneste, foloasele lor, apoi degeaba cu moravurile care s-au înrădăcinat în ei, rar ajung la minunea de a-i salva de iadul către care sunt atraşi şi a-i aduce pe calea adevărului" (*Societatea de mâine* 1924, 1 (8), 180).

O critică adusă societăţii epocii respective, în care predomina superficialitatea, în unele cazuri, iar în altele în care predomina lupta pentru subzistenţă, doar printr-un efort comun, atât al părinţilor, cât şi al profesorilor acest pericol putea fi eliminat.

Coroborarea educaţiei însuşită în familii, cu educaţia deprinsă în institutele de învăţământ a stat la baza ideii de pregătire completă şi morală a tinerei generaţii, căci „din momentul în care copilul a păşit pragul şcolii, el nu este mai mult numai a părinţilor" *Lumina femeii* 1921, II (1), 15, cele două de acum înainte se împletesc. Este nevoie de armonie între aceste două instituţii pentru a prospera activitatea şcolară, căci tot efortul depus dispare dacă în mediul familial copilul nu găseşte decât materialism, interes şi egoism. Şcoala cu greu îşi poate îndeplini misiunea fără ajutorul familiei, iar dacă şcoala stă în ajutorul familiei, de ce nu şi familia ar sta în ajutorul şcolii? Iar celor care le revenea acest rol erau cu precădere mamelor.

Tocmai de aceea greşeala mamelor de a nu se implica în educaţia copiilor şi de a avea iluzia că prin trimiterea la şcoală toate aceste defecte şi lipsuri vor fi umplute, ducea la o anumită discrepanţă. Şcoala nu reuşeşte decât să vină în completarea educaţiei primite acasă. Copiii copiază comportamentul părinţilor, motiv pentru care se recere ca ei să fie un model, atât din punct de vedere moral, cât şi comportamental (*Femeia satelor* 1936, II (7-8-9), 14).

Cele câteva articolele dedicate acestui subiect propun şi accentuează necesitatea unei colaborări, necesitatea îmbinării educaţiei primite în cadrul familiei, cu cea oferită într-un cadru organizat, ambele

completându-se reciproc şi formând un tot unitar. Indiferent că lumea spre care se adresează îşi duce existenţa în mediul rural sau în cel urban, autorii converg asupra aceleaşi concluzii.

4. CONCLUZII

Acest studiu a avut în vedere observarea şi conturarea imaginii familiei aşa cum se regăseşte ea în paginile presei transilvănene. În perioada interbelică, în comparaţie cu cea anterioară, familiei apare mai degrabă sub raport textual, surprinsă doar prin intermediul articolelor, spre deosebire de sfârşitul sec XIX când periodicele în paginile lor promovau şi elementul vizual, viaţa de toată zilele fiind expusă şi prezentată cu ajutorul unor ilustraţii. Momente importante din viaţa familiei, mama şi copilul, educaţia copilului, sărbătoarea în familie nu mai sunt surprinse în presa interbelică, fiind ignorate cu desăvârşire, iar locul lor luat ocazional de răzleţe fotografii dedicate unor personalităţi feminine. Această lacună se explică prin faptul că problemele sociale au trecut pe un loc secund, în defavoarea evenimentelor politico-economice, care au acaparat majoritatea editorialelor, motiv pentru care articolele dedicate mediului familial se axează mai degrabă pe emanciparea femeii şi lupta ei pentru dobândirea unor drepturi social-politice. Această tratare superficială a temei „familiei" se poate explica şi prin faptul că după prima conflagraţie mondială presa a acordat atenţia mai departe problemelor de actualitate naţionale sau internaţionale, socialul ocupând un ultim loc (lucru sesizat prin poziţionarea articolelor dedicate acestui segment pe ultimele pagini ale publicaţiilor şi lipsa totală a ilustraţiilor spre deosebire de perioada anterioară, în care cuvântul scris era întărit prin folosirea imaginii).

Acest subiect sărac în abundenţă, reuşeşte totuşi atunci când este adus în atenţia cititorului să trateze într-un mod variat diverse teme prezente în viaţa de zi cu zi şi să ofere sfaturi, necesare unei bune organizări a sectorului familial al societăţii transilvănene interbelice. Inevitabil, publicistica perioadei studiate a vrut să îşi focalizeze atenţia nu doar asupra bărbaţilor, ci şi femeilor, iar, treptat, articolele destinate aspectului social au devenit adevărate mondenităţi, necesare dezvoltării aspectului spiritului critic şi comunicării în interiorul cercurilor intime ale stratului social interbelic.

Anexa 1

Anexa 2

Anexa 3

BIBLIOGRAFIE

Lucrări generale

Adumitrăcesei, Ioan D. (2009). *Familia în triplă ipostază*. Iaşi, Editura Noël.

Ariès, Philippe şi Duby, Georges. (1997). *Istoria vieţii private*. vol. VII, X. Bucureşti, Editura Meridiane.

Bolovan, Sorina. (1995). Aspecte ale ciclului vieţii familiale în satul românesc din nord-vestul Transilvaniei la mijlocul secolului al XIX-lea. *Sabin Manuilă. Istorie şi demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX*, Bolovan, Sorina, Bolovan, Ioan (coord.), Cluj-Napoca, Editura Fundaţia Culturală Română.

Dr. Comşia, Ovidiu. (1934). Biologia familiei. *Buletinul eugenic şi biopolitic* V (8-9-10), 193-199.

Crăciun, Corneliu. (2010) Consideraţii asupra familiei în presa românească din Transilvania, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. *În căutarea fericirii. Viaţa familială în spaţiul românesc în sec XVIII-XX*. Bolovan, Ioan; Covaci, Diana (coord.), Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană.

George, Nica. (2008). *Oraşele României. Sfârşitul secolului XIX- începutul secolului XX.* Bucureşti, Editura Cetatea de Scaun.

Iluţ, Petru. (2007). *Dimensiuni ale familiei actuale din România.* Cluj, Presa Universitară Clujeană.

Mihăilescu, Eusebiu. (1981). *Omul şi convieţuirea socială. Cugetări şi reflecţii*. Bucureşti, Editura Albatros.

Nicolescu, Alexandru. (1934). *Familia*. Lugoj, Editura Librăriei Diecezane.

Saharneanu, Maria. (2007). *Imaginea femeii şi a bărbatului în presa scrisă: studiu de gen*. Chişinău.

Scurtu, Ioan. (2009). *Istoria civilizaţiei româneşti*. *Perioada interbelică 1918-1940.* Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Articole presă

Benţia, Ana S. (1937). Sufletul copilului. *Gazeta de Transilvania* 100 (40), 1.

Căsătoria. (1920). *Gazeta de Transilvania* 83 (78), 3.

Cârneaţă, Ecat. (1937). Între cămin şi profesie... *Gazeta de Transilvania* 85 (99), 3-4.

Chiva. (1936). Despre educaţia în familie. *Femeia satelor* II (7-8-9), 14.
Dr. P. Debu. (1926). Femeia română şi Biserica. *Gazeta de Transilvania* 89 (93), 2.
Dr. I. L. (1927). Dragoste, căsătorie, divorţ. *Gazeta de Transilvania* 40 (28), 2.
Gologan, Mărioara. (1932). Ziua mamei. *Ardealul* XI (14), 1.
Prof. Ionescu, Alex N. (1924). Lacunele educaţiei familiare. *Societatea de mâine*, 1 (8), 178-181.
Dr. Precup, E. (1921). Şcoala şi familie. *Lumina femeii* II (1).
Mişa. (1919). Mama. *Gazeta de Transilvania* 80 (94), 1.
Poiană-Năsturaş, Volbură. (1936). Familia. *Femeia satelor* II (5-6), 10.
Popa, Vasiliu. (1867). Despre ascultare si fidelitate. *Familia* III (24), 288.
Negulescu, Iuliu. (1933). Problema copiilor. *Gazeta de Transilvania* 96 (22), 2.
(1930). Obiceiuri de căsătorie la alte popoare. *Gazeta de Transilvania* 93 (3), 2.
(1932). Săptămâna copilului. *Gazeta de Transilvania* 95 (42), 2.
(1920). Viaţa de familie. *Lumina femeii* I, 35-36 *apud Corintienii*.
(1930). Ziua mamelor. *Gazeta de Transilvania* 96 (48), 2.

Anamaria Macavei, Roxana-Dorina Pop

CAPTURÂND TRECUTUL.
IMAGINEA FAMILIEI ÎN PRESA TRANSILVĂNEANĂ INTERBELICĂ

Summary

The written press manages to reflect certain cultural norms and social realities, it is a means of socialization that conditions the people's decisions and their conduct, perpetuates prejudices and stereotypes, or imposes social models, standards and values.
The research conducted herein aims to identify and analyze the representations of women and men, as well as the manner in which the image of the family was promoted through text and illustrations (only for the nineteenth century). The novelty of the theme lies precisely in the use of images as a means for capturing important moments in family life, and in drawing a comparison between the modern era and the interwar period.
In terms of methodology, we have considered studying "family portraits" from the interwar period, as they appear reflected in the Transylvanian press, by both examining written texts and analyzing images. The presence of family portraits in the press can be framed in a somewhat rigid scheme: active participation in public life tended to be a male prerogative, while women's natural roles included taking care of the family or household and raising children, these aspects being also depicted in various articles on family and social issues published in the pages of the Transylvanian periodicals.

Keywords: Family, Transylvania, image, press, women.

Anamaria Macavei
PhD at "Babeş-Bolyai" University, Faculty of History and Philosophy, Department of History,
Cluj-Napoca, Romania,
miamacavei@yahoo.com

Roxana DorinaPop
PhD at "Babeş-Bolyai" University, Faculty of History and Philosophy, Department of History,
Cluj-Napoca, Romania,
roxana_dorinapop@yahoo.com

IV

КЊИЖЕВНЕ ТЕМЕ

Florina-Maria Băcilă

DERIVATE CU PREFIXUL *NE-* ÎN LIRICA LUI TRAIAN DORZ[1]: *NEMARGINE* ŞI *NEMĂSURĂ*

Lucrarea noastră îşi propune să ia în discuţie semnificaţiile expresive a două derivate atipice cu prefixul *ne-*, *nemargine* şi *nemăsură*, semnalând rolul lor în configurarea universului liric al lui Traian Dorz – un poet român contemporan, din păcate mai puţin studiat, autor a mii de poezii de factură mistică, precum şi a numeroase volume de memorii şi meditaţii religioase. Vom avea în vedere faptul că cei doi termeni (înregistraţi sporadic sau absenţi din dicţionarele limbii române) antrenează îndeosebi accepţii figurate, ilustrate şi prin intermediul altor elemente echivalente semantic: formaţiile prefixate *nehotar* şi *nemărginire*, locuţiunile (adjectivale / adverbiale) *fără (de) margini*, *fără (de) măsură* sau construcţiile alcătuite din *a fi* ori *a avea* la forma negativă şi bazele de la care s-au format derivatele menţionate. Dincolo de aceasta, semantica celor două substantive pune în lumină anumite aspecte referitoare la crezul artistic al autorului, la concepţia sa despre viaţă şi despre Divinitate.

Cuvinte-cheie: derivare, lexicologie, prefix, semantică, stilistică

1. INTRODUCERE

În cadrul clasei de afixe ale românei, prefixele de negare formează o categorie aparte, a cărei caracteristică o constituie marcarea opoziţiei negativ / pozitiv. Pe plan morfologic, acestea fac parte din sistemul derivării, iar pe plan semantic – din acela al antonimiei.

De origine slavă, foarte răspândit în toate epocile de dezvoltare a limbii noastre şi în toate stilurile, *ne-* este cel mai frecvent şi mai productiv prefix de negare în română, cu o complexitate semantică demnă de semnalat (motiv pentru care s-a şi bucurat de o atenţie specială din partea cercetătorilor[2]), întâlnindu-se, de obicei, la formarea cuplurilor antonimice alcătuite dintr-un termen pozitiv şi unul negativ derivat – mijlocul cel mai des utilizat pentru realizarea antonimiei în limba română, pornind de la aceeaşi rădăcină. *Ne-* fie exprimă negaţia propriu-zisă, opoziţia (totală sau parţială), contrariul (***ne**adevărat*, ***ne**lămurit*, ***ne**mulţumit* etc.), fie conferă o valoare privativă derivatelor, mai ales în cazul substantivelor

[1] **TRAIAN DORZ** s-a născut la 25 decembrie 1914, în satul Râturi (azi, Livada Beiuşului), judeţul Bihor. La vârsta de 16 ani, aderă la „Oastea Domnului", mişcare religioasă iniţiată de preotul Iosif Trifa la Sibiu, în 1923, având drept scop renaşterea spirituală „a Bisericii noastre [Ortodoxe – n.n. F.-M.B.] şi saltul calitativ moral, cultural şi social, în Hristos, al poporului nostru" (Dorz 1993: 242). De prin 1933 începe să scrie poezii de factură mistică, pe care le trimite spre publicare la Centrul „Oastei Domnului" din Sibiu. Începând din 1934, Dorz devine colaborator apropiat al preotului Trifa, iar un an mai târziu îi apare primul volum de versuri, intitulat *La Golgota*. Continuă să scrie şi să publice în libertate până la sfârşitul lui 1947, când este arestat de Securitate. Cu foarte puţine întreruperi, a petrecut 17 ani în închisorile comuniste, acuzat fiind pentru apartenenţa sa la mişcarea „Oastea Domnului" (organizaţie ce fusese scoasă în afara legii), pentru activitatea intensă şi bogată în cadrul acesteia, pentru implicarea în coordonarea ei la nivel naţional, pentru scrierea, posesia şi răspândirea de materiale religioase neautorizate. În ciuda condiţiilor de detenţie, a repetatelor arestări, anchete, percheziţii, ameninţări, amenzi etc., Traian Dorz creează sute şi mii de poezii, deschizând lunga serie a *Cântărilor Nemuritoare*; cele mai multe au fost puse pe note şi constituie un veritabil tezaur muzical al asociaţiei „Oastea Domnului", însă ele au ajuns să fie cunoscute şi de către membrii altor confesiuni creştine. În perioada regimului comunist, volumele sale au putut circula (în clandestinitate) numai sub formă dactilografiată sau copiate de mână, iar o parte dintre poezii au văzut lumina tiparului în străinătate, prin bunăvoinţa unor creştini care au apreciat talentul creator, spiritul profund religios şi vocaţia de „misionar laic" a acestui poet român. Traian Dorz a trecut la cele veşnice la 20 iunie 1989, în localitatea natală. După 1990, multe dintre scrierile sale (poezii, memorii sau meditaţii) au fost publicate în ţară, la edituri precum „Oastea Domnului" din Sibiu sau „Traian Dorz" din Simeria.

[2] Vezi Băcilă 2011: 81, notele 5 şi 6, unde sunt enumerate câteva dintre lucrările de specialitate care abordează – sub diverse aspecte (fonetică, lexicologie, semantică, gramatică, stilistică) – problema derivării cu prefixul *ne-*.

abstracte, redând lipsa, absenţa, insuficienţa noţiunii exprimate de bază (***ne**astâmpăr*, ***ne**curăţie*, ***ne**cuviinţă*, ***ne**plăcere*, ***ne**somn*, ***ne**ştiinţă* etc.) (vezi FCLR II 1978: 164). Funcţia fundamentală a lui *ne-* este deci aceea de a nega conţinutul semantic al bazelor cărora li se ataşează, formând cuvinte cu valoare negativă în raport cu noţiunile pozitive corespunzătoare.

În multe contexte, o calitate a formaţiilor cu prefixul *ne-* n-o reprezintă însă – din punct de vedere stilistic – numai negarea cuvântului de bază, ci ele sunt marcate expresiv şi datorită faptului că, în componenţa lor, conţin pozitivul din care au fost alcătuite, îl neagă, exprimându-l (vezi Coteanu 1956: 95-96; Diaconescu 1974: 644-645).

Derivatele cu *ne-* aparţin unui număr mare de clase lexico-gramaticale: astfel, potrivit normelor limbii române, aproape orice substantiv sau adjectiv poate da naştere unui cuvânt nou cu ajutorul prefixului în discuţie; pe lângă aceasta, *ne-* „creează formaţii nestabile care, în corelaţie cu corespondentul pozitiv, alcătuiesc construcţii expresive" (DLRM, s.v.; vezi aceeaşi idee în MDE, s.v.). Aşadar, sub aspect logic, posibilitatea de a crea cuvinte noi prin prefixare cu *ne-* apare teoretic nelimitată[3], întrucât „*conținutul oricărui termen poate admite logic negarea lui prin simplă absență* [subl. aut.]." (Diaconescu 1974: 644).

Marea productivitate a lui *ne-* în română şi complexitatea semantico-stilistică a acestuia permit, îndeosebi în poezia actuală, realizarea unor creaţii personale ad hoc, extrem de sugestive. Ne referim la ataşarea prefixului *ne-* unor substantive concrete sau unor verbe care, în limbajul curent, nu au corespondent antonimic. Din punct de vedere strict lingvistic, fenomenul nu reprezintă o abatere de la regulile generale ale formării cuvintelor, unui anumit lexem putându-i-se adăuga, pentru marcarea negaţiei, prefixul menţionat. De altfel, în lirica modernă, derivatele negative nu au, de cele mai multe ori, un echivalent lexical: aceste antonime, rod al creaţiei poeţilor, sunt întrebuinţate în structuri inedite, se abat de la uz, situându-se dincolo de rigorile normei, pe care autorii le încalcă deliberat pentru a obţine un maximum de efecte expresive, ilustrând disponibilităţile uluitoare ale derivatelor respective.

2. DERIVATUL *NEMARGINE*

2.1. Sensuri abstracte

Am arătat, într-un alt studiu (vezi Băcilă 2011: 79-94), că, printre formaţiile cu prefixul *ne-* utilizate în opera poetică a lui Traian Dorz, dar neînregistrate în lucrările lexicografice, se numără şi substantivul *nehotar*, în relaţie de sinonimie cu altele de acest tip, cum sunt *nemargine* şi *nemărginire*. Astfel, *margine* nu acceptă, în mod curent, o eventuală derivare cu prefixul negativ *ne-*, care se ataşează, frecvent, unui adjectiv (calificativ sau provenit din participiu), unui verb ori unui termen abstract din punct de vedere semantic, pentru a releva o valoare negativă, un antonim al acestuia. În poezia dorziană, am identificat însă patru ocurenţe ale derivatului *nemargine* < *ne-* + *margine* – termen de origine latină (< lat. *margo*, *-inis*), glosat în dicţionare astfel: „(urmat, de obicei, de determinări în genitiv sau introduse prin prepoziţia *de* şi în opoziţie cu *mijloc*, *centru*) parte extremă a unui teren, a unei suprafeţe, a unei regiuni, a unei localităţi etc."; „punct iniţial sau final al unei suprafeţe, al unui lucru etc.; capăt, extremitate, sfârşit"; „(fig.) limită, punct extrem până la care se poate concepe, admite sau până la care e posibil ceva"; „(înv. şi pop., spec.) teritoriu de graniţă; frontieră, hotar" (vezi DLR, MDA, DEX, DLR-LC, DLRM, Şăineanu, DU, CADE, MDE, NDU, CDER 5102, s.v.). Derivatul amintit este înregistrat numai în câteva dintre dicţionarele consultate de noi, cu menţiunea „(rar) nemărginire" (vezi DLR, MDA, DEX, NDU, s.v.) – o glosare prin intermediul unui cuvânt din aceeaşi familie lexicală, dar mult

[3] În acest sens, Dominte 2003: 163 arată că, „în limba vorbită, orice cuvânt, în principiu, poate fi derivat cu prefixul *ne-*, luând naştere ceea ce am putea numi «derivate libere»"; cf. şi Noica 1996: 172: „De altfel, în cazul lui *ne-*, nu cuvintele gata făcute sunt vrednice de reţinut, ci *capacitatea* [subl. aut.] prefixului de a face cuvinte, ba chiar de a face tot ce-i place, ca tăgadă, în vorbirea noastră vie."; *ne-* „neagă tot ce vrei, cu o uşurinţă pe care n-o găseşti lesne în alte limbi, ba dă îmbinări expresive, poate fără echivalent [...]. Căci într-adevăr cu *ne-* te joci de-a negatul în toată împărăţia vorbirii." (Noica 1996: 173).

mai cunoscut şi mai des întrebuinţat (ca, de altfel, şi adjectivul *nemărginit*)[4]. Toate lucrările lexicografice indică drept sinonime (figurate) ale substantivului *nemargine* lexemele *capăt*, *hotar*, *limită*, *sfârşit*; aşadar, semantismul lui implică lipsa oricăror limite, mai bine zis, negarea lor[5].

Acesta este şi cazul unui fragment dintr-o poezie dedicată simbiozei unice dintre Adevărul absolut, generator de eliberare spirituală (ca atribut suprem al Divinităţii)[6], şi „Eterna Iubire"[7] – o altă dimensiune de necontestat a acesteia, situată pe aceleaşi coordonate ale infinitului; o atare legătură indestructibilă conturează, din perspectiva veşniciei, însăşi esenţa Dumnezeirii[8]: „Adevărul, Legea Firii / Veşnicului Savaot, / ca **Nemarginea** Iubirii, / biruie şi-ntrece tot." (CA 149, *Adevărul, Legea Firii*[9]).

Alteori, pentru valenţele semantice legate de absenţa limitelor în iubire, ca trăsătură definitorie a lui Dumnezeu (cf. *I Ioan* 4: 8, 16) şi, în consecinţă, a celor credincioşi, autorul întrebuinţează, pe lângă formaţiile cu prefixul *ne*- din această sferă, fie locuţiunea (adjectivală / adverbială) *fără (de) margini* „care este sau pare a fi nelimitat"; „(în chip) nesfârşit, nemărginit, nestăvilit, infinit, imens"; „foarte mare, foarte întins"; „foarte puternic, foarte mult, intens" (vezi DLR, MDA, DEX, DLRLC, DLRM, CADE, MDE, NDU, s.v. *margine*); „(metaforic) atotputernic şi veşnic" (DLPE, s.v. *margine*): „... Toate gândurile mele, doar iubire, / împletite-n rugăciune liniştit, / se înalţă printre lacrimi, mulţumire / peste ceruri, pân' Acolo, dăruire / Inimii ce **fără margini** m-a iubit!" (CÎnd 106, *Când gândesc...*); „– O, cum aş vrea să-mi cresc un suflet / mai nalt ca tot ce-i omenesc, / cu el adânc şi **fără margini**, / cât pentru toţi, să Te iubesc!" (CCm 98, *O, cât de vrednic*); „Mi-a sfinţit odată faţa / dulcea-I sărutare, / dorul după El de-atuncea / creşte tot mai mare – / **fără margini**, fără moarte, creşte tot mai mare." (CCm 150, *Unde-i Domnul meu?*), fie construcţii (cu aceeaşi semnificaţie) conţinând unul dintre verbele *a avea* şi *a fi* la forma negativă, urmate de substantivul *margine* (pl. *margini*) şi / sau de un sinonim al său (în structuri deseori redundante) (vezi Băcilă 2011: 85): „veniţi – Iubirea **n-are margini**" (PD 6, *Pășune dulce e Cuvântul*); „C-a Ta iubire **n-are margini**, / nici început şi nici sfârşit, / că nimeni şi nimic, ca Tine, / nu-i vrednic a mai fi iubit." (CCm 60, *Iisuse, când purtat de patimi*); „Te voi slăvi de-a pururi mereu mai fericit, / că-n dragostea cerească **nu-s margini**, / nici sfârşit." (CNoi 83, *O, n-am să uit*); „Numai Ţie, Doamne,-Ţi sunt [sic!] / mai dator iubire / cât **nu sunt** pe-acest pământ / **margini** şi oprire."[10] (CBir 100, *Numai Ţie, Doamne*); cf. şi următoarele versuri care susţin cele menţionate mai sus, subliniind unicitatea dragostei omului pentru Creatorul său, în corelaţie directă cu existenţa Lui dintotdeauna şi într-o oarecare antiteză cu iubirea de semeni: „– Dar în iubirile acestea, / în toate-i un hotar ceresc, / **o margine** la care toate / se sting, se şterg şi se sfârşesc, // Numa-n iubirea Ta, Iisuse, / n-am nici hotar şi nici sfârşit, / pe Tine Te iubesc atâta / pe cât eşti Tu: Nemărginit." (CCm 97, *Iubesc pe-ai mei*). În definitiv, dragostea

[4] Mihăilă 1984: 337 precizează că „substantivele cu prefixul *ne*- au, în marea lor majoritate, un corelat adjectival sau verbal (adică, de la aceeaşi temă, există un adjectiv sau un verb). Cel mai adesea corelatul este format pe terenul limbii române."

[5] Valenţele semantice ale derivatului *nemargine* sunt valorificate şi în lirica eminesciană – cf., în acest sens, următoarele fragmente din poemul *Feciorul de împărat fără de stea*: „orice om în lume / Pe-a cerului **nemargini** el are-o blândă stea" (Eminescu 1982: 156); „A pus în tine Domnul **nemargini** de gândire." (Eminescu 1982: 159); „aste mari **nemargini** unde gândiri ca stele / Lin înfloresc" (Eminescu 1982: 159).

[6] Ideea este reflectată în mai multe pasaje biblice, îndeosebi în *Cartea Psalmilor* (vezi, de pildă, *Psalmii* 30: 25; 50: 7; 118: 86); cf. şi *Ioan* 1: 14, 17; 8: 32; 18: 37 sau *Ioan* 14: 6: „Iisus i-a zis: Eu sunt Calea, **Adevărul** şi Viaţa."; *Ioan* 17: 17: „cuvântul Tău este **Adevărul**." (trimiterile la textele biblice conţin titlul cărţii respective, urmat de numărul capitolului şi al versetului / al versetelor la care se face referire).

[7] Această sintagmă reprezintă titlul unui volum al lui Traian Dorz conţinând meditaţii religioase şi publicat la Sibiu, în Editura „Oastea Domnului", 2007.

[8] De altfel, conform preceptelor scripturistice, dragostea însăşi se bucură de adevăr (cf. *I Corinteni* 13: 6); pentru ideea dualităţii *Adevăr* / *Iubire*, vezi, de pildă, şi CDr 82-83, *O, Doamne, fericit e-acela*, CCnţ 111-112, *Din Adevăr și din Iubire*, sau CCnţ 164, *O, Adevăr* (cf. *infra*, nota 9).

[9] Spre a nu îngreuna parcurgerea referinţelor bibliografice, am optat, în lucrarea de faţă, pentru notarea, în text, a trimiterilor (cu abrevieri) la volumele (aparţinând lui Traian Dorz) din care au fost selectate secvenţele lirice, urmate de numărul paginii (paginilor) la care se află fragmentul respectiv şi de titlul poeziei.

[10] De remarcat, în aceste versuri, nuanţa intensităţii maxime, relevată prin intermediul unei propoziţii circumstanţiale cantitative (o relativă fără antecedent introdusă prin adverbul relativ *cât*) având verbul-predicat *a fi* la forma negativă, urmat de pluralul *margini* şi de un sinonim contextual al acestuia, cu funcţie sintactică de subiect multiplu.

este singura care conferă sufletului dimensiuni eterne, umplându-l de bucuria de a fi şi de a dărui, de infinita frumuseţe a chemării spre trăirea continuă în lumina poruncilor lui Dumnezeu, El Însuşi echivalent, prin definiţie, cu Iubirea nemuritoare – condiţia sine qua non a miracolului vieţii: „O, eşti Frumos cum e Iubirea, / dumnezeiescul Har slăvit, / Iubirea care, ca şi Tine, / **e fără margini** şi sfârşit!" (CCm 143, *În faţa Ta plec ochii umezi*).

O componentă fundamentală a multor creaţii poetice ale lui Traian Dorz o reprezintă relevarea caracterului atotputernic al Divinităţii, în afara oricăror graniţe ale timpului sau ale spaţiului, în contrast cu natura umană, supusă vremelniciei, altfel spus, evidenţierea ideii de autoritate deplină (cf. *Faptele Apostolilor* 17: 28) a Celui ce, în faţa provocărilor cotidianului, îl ajută pe om să depăşească frontierele sinelui, învăţându-l să-şi asume cu demnitate şi cu speranţă ascensiunea spirituală, să aştepte împlinirea neîntârziată a promisiunilor Lui, ca o încununare a tuturor sacrificiilor necesare pe drumul credinţei (cf. *I Corinteni* 2: 9); în atari situaţii, se utilizează fie derivatul *nemargine*: „Nălţarea duhului ne-nvins, / renaşterea din jale, / hotarul încă necuprins, / răsplata Ţelului atins: / – **Nemarginile** Tale!" (CCm 118, *Suspinurile Tale*), fie grupuri verbale similare cu cele discutate anterior, mai ales în construcţii frastice care, din perspectivă semantico-pragmatică, indică opoziţia, prin intermediul coordonării adversative: „Că-n noi e totul mărginit, / dar Tu **n-ai margini**, nici sfârşit." (CCm 50, *Noi Te dorim*); „Tu nu ai pentru mine, / Iisuse,-un stăvilar, / eu nu ştiu pentru Tine / un Timp sau un hotar. / Ajung un «nu se poate», / la tot ce ştiu acu'... / O margine-mi au toate / – Iisus, Tu însă **nu**!..." (CÎnv 83, *Tu nu ai pentru mine*).

De altfel, numeroase alte secvenţe lirice potenţează, în aceleaşi maniere, atributele de prim rang ale Creatorului, printre care se înscrie absenţa limitelor ce vizează inclusiv darurile inestimabile oferite de graţia divină celor credincioşi şi reflectate, cum e firesc, dincolo de orice bariere, în modul lor specific de a fiinţa: „pacea **fără margini**" (CÎnd 13, *Slăvită-mpărăţie-a păcii*); „mila Domnului e **fără margini**" (CÎnd 74, *Mai este încă har...*); „harul **fără margini**" (CCm 25, *Iisuse Drag, ce Crucea*); „Ţi-aş striga de-adânc din suflet / nu ştiu cum iubirea / care-mi nalţă şi-mi lumină / viaţa şi simţirea – / fericindu-mi **fără margini** viaţa şi simţirea." (CCm 156, *Ce fierbinte e iubirea*); „haru-Ţi **fără margini**" (CÎnv 42, *Cu Tine-am să mă laud*); „harul **fără margini** al lui Hristos" (CVeşn 22, *O, dragoste respinsă*); „bucuria / cea **fără margini** şi fără sfârşit." (CNoi 175, *Sfârşească-se frumos*); „O, cerul **fără margini** / al ochiului curat, / ce dulce-a fost 'naintea / căderii în păcat" (CCnţ 18, *O, cerul **fără margini***); „crede **fără margini**" (CViit 109, *Nu mai este nimeni*); „Dacă Domnul **fără margini** e-n Puternicia Sa, / cere-I, dar şi El îţi cere o credinţă tot aşa." (CViit 110, *Nu mai este nimeni*); „bucuria noastră / **să n-aibă margini**, nici sfârşit." (CÎnd 69, *Ne-ai cercetat*); „răbdarea mea **să n-aibă margini**" (CA 156, *O, Duh Preasfânt*); „Cât de bogat eşti Tu, Părinte! / – noi cerem, iar Tu dai şi dai, / şi bunătatea-Ţi nu sfârşeşte, / şi **margini** îndurării **n-ai**" (CVeşn 107, *Cât de bogat eşti Tu...*).

Alteori, spre a reda nuanţa de superlativ absolut în relaţie cu mesajul desfiinţării limitelor în ceea ce priveşte revărsarea darurilor lui Dumnezeu, înfăptuirea miracolelor în viaţa urmaşilor Săi din toate vremurile şi din toate locurile, se întrebuinţează fie un alt verb din această sferă semantică, în asociere cu pluralul *margini*: „curajul meu **să-ntreacă margini**" (CÎnv 160, *O, ce divin!...*), fie un grup prepoziţional incluzând prepoziţia *peste*: „Tot astfel, Doamne,-i revărsarea / de har şi binecuvântări / ce-mi umple **până peste margini** / a' inimii adânci cămări." (CCm 100, *Iisus, Oceanul Fericirii*), fie o sintagmă formată din verbul *a fi* şi adjectivul *necuprins*, care, prin sensul lui, trimite la ilimitarea în spaţiu, în timp, în intensitate („nelimitat, nemărginit, nesfârşit, infinit, imens"; „neînţeles, nepătruns; (înv.) neajuns, necunoscut" – vezi DLR, MDA, DEX, DLRLC, DLRM, MDE, NDU, s.v.): „Oricât să gândesc la multul / şir de mari minuni ştiut, / **marginile**-s necuprinse, / numără-i necunoscut, / căci prin toate-i luminos / Taina Harului: Hristos." (CNem 148, *Oricât să ascult*).

Mai mult decât atât, pentru a-L numi pe Iisus Hristos – Sursa vieţii celei adevărate, Dătătorul de lumină, de bucurie, de cântec şi iubire, de curaj şi înţelepciune – şi pentru a sublinia, astfel, concomitent, cele două naturi ale Sale (omenească şi dumnezeiască), autorul apelează, în unele creaţii lirice, la anumite grupuri nominale (care pot fi considerate nume proprii compuse, cu rol de subiect, nume predicativ sau apoziţie) având drept centru un substantiv din câmpul semantic al nelimitării ori pronumele semiindependent *cel* (grafiat cu majusculă). Aceste structuri punctează câteva note definitorii ale lui

Iisus – întruparea şi naşterea minunată din Fecioara Maria, misiunea Lui de esenţă divină şi sacrificiul de neegalat de pe Golgota, alături de nemărginirea, unicitatea şi eternitatea Sa: „Iisuse, **Mare fără margini** / de binecuvântări şi har" (CCm 33, *Iisuse,* ***Mare fără margini***); „Minune şi Taină e Sfânta-Ntrupare, / când **Cel-Fără-Margini** Se strânge-ntr-o zare" (MT 25, *Minune și Taină*); „Tu, Iisuse, Tu eşti unicul Izvor / al vieţii lumii, Soare fără nor, / **Zare fără margini**, Cântec şi Fior, / dragostea nestinsă, nesfârşitul zbor" (MT 165, *Minunat Iisuse*) – toate privite, uneori, ca un conglomerat de aparente contraste, căci Hristos e atotprezent, deşi (în mod paradoxal) poate încăpea în sufletul omului (cf. *Luca* 17: 21; Trifa 2007: 43-44), este veşnic, nu însă şi inaccesibil setei noastre de nemurire; ideea este accentuată, în poezia dorziană, şi printr-o propoziţie exclamativă ce redă gradul maxim al însuşirii exprimate de locuţiunea adjectivală cu funcţie de nume predicativ, al cărei accent o plasează în registrul afectiv: „Cât eşti de pretutindeni / şi totuşi cât de-ascuns, / <u>cât</u> **eşti** <u>de</u> **fără margini** / şi totuşi ne-ndeajuns" (CÎnv 179, *Iisuse, Dumnezeul*). Şi discipolii Săi conştientizează imperativul de a-şi depăşi, în unitatea credinţei, condiţia umană, inerent supusă unor tipare existenţiale, de a se elibera de graniţele comune ale eului pentru a-L putea sluji pe deplin: „Numai înfrăţiţi învingem / luptele de-aici, de jos, / numai **liberi de-orice margini** / suntem robii lui Hristos." (CUrm 153, *Pacea sufletului nostru*). Iar în faţa infinitei iubiri primordiale a Cerului (vezi *I Ioan* 4: 19), reflectată concret în harul cu care ea îi înconjoară pe pământeni, omul nu poate răspunde decât printr-o puternică dragoste jertfitoare, care să învingă moartea şi efemeritatea cotidianului: „– şi Tu meriţi **cât nu-s margini**, / şi Ţi-aş da şi nu ştiu cât, / bogăţia Milei Tale / mi-a făcut atât, atât!" (CNoi 85, *Cum voi răsplăti?*; cf. şi *supra*, nota 10).

2.2. Sensuri concrete

În alte cazuri, derivatul *nemargine* nu se referă la o trăsătură a caracterului Divinităţii, ci are un înţeles concret, şi anume „spaţiu / întindere fără limite"; iată, în acest sens, o secvenţă ce conturează sugestiv imaginea răsplătirii inimaginabile pe care, în concepţia creştină, aşteaptă să o primească, la sfârşitul veacurilor, credincioşii ce şi-au dedicat plenar viaţa lui Dumnezeu, asumându-şi această misiune pe pământ, în pofida oricăror sacrificii: „Culesul roadelor răbdării / va-ncepe în curând, grăbiţi! / – întregi **nemarginile** zării / nu vor cuprinde cât primiţi." (CDr 156, *Culesul roadelor răbdării*). Însăşi trăirea copleşitoare din ceasul de taină al împărtăşirii, în rugăciune, cu Hristos anulează barierele temporale şi spaţiale; structura strofei devine aproape redundantă, de reţinut fiind construcţia cu *de* antepusă locuţiunii adjectivale, în care adverbul *atât* are semnificaţie de cantitativ nedefinit, utilizat pentru aprecierea graduală superlativă, dublată de o intonaţie specială cu caracter exclamativ (vezi GALR I 2005: 163): „Afundă-ne, Iisuse, atunci în tot <u>Cuprinsul</u> / <u>atât de</u> **fără margini** şi-atât de fericit, / să ardă-n veci din sine de-a pururi nemaistinsul / fior al însoţirii în care ne-am unit!" (CVeşn 9, *O, glasul meu cel veşnic*).

În lirica lui Traian Dorz, am identificat, de asemenea, mai multe ocurenţe ale grupurilor nominale având drept centru substantivul *margine* (pl. *margini*) şi determinantul *lume* în acuzativ sau în genitiv, sintagme actualizând accepţiile „limită a pământului, privit ca întindere", „întregul univers", „foarte departe" (vezi DLR, MDA, MDE, NDU, s.v. *margine*): „O, morţi rămaşi pe funduri de-ocean îndepărtat, / nainte de-a ajunge corabia la Ţintă, / voi, cei ce către **margini de lumi** v-aţi avântat / şi n-a putut ispita, nici iadul să vă mintă!..." (CA 109, *O, morți rămași!...*); „Merg cu-Adevărul şi Iubirea / **la marginile lumii** chiar, / dar fără ele-oricine-ar zice, / nu pot şi nu pot... în zadar!" (CCnţ 112, *Din Adevăr și din Iubire*); de altfel, şi Sfânta Cruce este considerată, sugestiv, elementul de bază care uneşte punctele cardinale: „Cheie care **cele patru margini ale lumii**-nchizi" (CA 130, *Taina Crucii*). Prin urmare, cei care au primit în viaţa lor revelaţia minunată izvorâtă din strălucirea inconfundabilă a harului divin sunt chemaţi să o transpună în starea de rugăciune şi în creaţia nemuritoare, răspândind, la rându-le, pretutindeni, în lungul şi latul pământului, ba chiar dincolo de limitele firescului spaţial, „lumina cunoştinţei de Dumnezeu", precum odinioară Sfinţii Apostoli: „Deschide-te-nspre Soare tu, suflete trezit, / cuprinde-i tot şuvoiul de taine şi lumini / şi fă-le-n tine lacrimi şi cântec strălucit, / **nemarginile** lumii cu ele să-nsenini." (EP 51, *Izvoarele Luminii*).

3. DERIVATUL *NEMĂSURĂ*

După cum se ştie, unele formaţii lexicale cu prefixul *ne-* nu numai că nu trimit la o reprezentare negativă, ci redau, paradoxal, o idee afirmativă („gândul pozitiv, exprimat la modul negativ" – Noica 1996: 171). Aceasta este şi situaţia substantivului *nemăsură*, ocurent de două ori în poezia lui Traian Dorz, dar neînregistrat în niciuna dintre lucrările lexicografice consultate de noi, mult mai cunoscute şi mai frecvent întrebuinţate fiind *nemăsurare* şi *nemăsurat* (cf. şi *supra*, nota 4). Termenul este format, prin derivare, de la substantivul *măsură* (< lat. *mensura*) „valoare a unei mărimi, a unei cantităţi, a unei dimensiuni etc., determinată în raport cu o unitate dată; măsurare, determinare"; „cantitate determinată, întindere limitată"; „limită, punct extrem până la care se poate concepe, admite sau până la care este posibil ceva"; „moderaţie, cumpătare, înfrânare, prudenţă"; „(fig.) proporţie firească, cuvenită a lucrurilor"; „(fig.) valoare, capacitate, putere, grad" (vezi DLR, MDA, DEX, DLRLC, DLRM, Şăineanu, DU, CADE, MDE, NDU, CDER 5141, s.v.). În versurile de mai jos, sensul termenului (grafiat, în context, cu majusculă) presupune, evident, absenţa limitelor cu privire la singularitatea miracolului aducător de transformare lăuntrică în viaţa fiecărui om care se roagă consecvent pentru izbăvire în impasurile existenţei; astfel, fiinţa devine copleşită de imensitatea şi plinătatea harului de Sus, de fiorul sacru al întâlnirii salvatoare – în ceasurile de suferinţă sau de singurătate – cu experienţa modelatoare a atingerii reale a infinitului: „Ce unică-i minunea când Dumnezeu coboară / pân' a atinge viaţa întinsă ca să-L ceară; / când sufletul se umple de-această **Nemăsură**, / îl 'nalţă-al Slavei zvâcnet şi-a Harului arsură." (CViit 52, *Cu dorul Tău, Iisuse*).

Din dorinţa de plasticizare a contrastelor, coroborată cu efectul creat de concizia maximă a expresiei, derivatul în discuţie este poziţionat, alteori, în componenţa locuţiunii adverbiale *cu **nemăsură*** „în afara limitelor acceptabile, fără moderaţie sau chibzuinţă" (antonimă a locuţiunii *cu măsură* şi sinonimă cu gruparea *fără măsură*, alcătuită din prepoziţia *fără* şi baza derivatului), ocurentă într-o poezie concepută sub forma unei stăruitoare rugăciuni de cerere pentru răsplătirea celor ce caută binele, adevărul, integritatea, omenia şi pentru îndestularea celor oropsiţi: „Celui ce <u>măsoară</u> plin, / Doamne, dă-i **cu nemăsură**, / celuia cu prea puţin, / Doamne, tot aşa Te-ndură!" (CVeşn 118, *Celui cu viaţă grea*). De altfel, locuţiunea adjectivală / adverbială *fără (de) măsură* „din cale-afară, exagerat, excesiv (de mult, de mare etc.); nemăsurat" (vezi DLR, MDA, DEX, DLRLC, DLRM, MDE, s.v. *măsură*) este întrebuinţată în două secvenţe dedicate resurselor spirituale inepuizabile care izvorăsc din jertfa supremă de pe Golgota spre cei ce doresc să învingă frontierele efemerului fizic, spaţial ori temporal, în ciuda tuturor opreliştilor, şi să acceadă la dimensiunile vieţii veşnice trăite împreună cu Dumnezeu: „iertarea **fără de măsură** / la Tine au aflat în dar." (CDin 116, *De când la Cină*); „Păduri de mâini se-nalţă cerşind o fărmitură / şi nor de buze arse aşteapt-un strop de har, / – şi Cele Patru Taine se dau **fără măsură**, / şi Cele Patru Braţe se-ntind <u>fără Hotar</u>..." (CNoi 159, *Din locul unde sufăr...*; de remarcat sinonimia contextuală a celor două grupări). În plus, sunt de semnalat (aşa cum arătam mai sus, cu referire la derivatul *nemarginе*) construcţiile (cu aceeaşi semnificaţie) conţinând unul dintre verbele *a avea* şi *a fi* la forma negativă, urmate de substantivul *măsură* (şi, adesea, de un sinonim al său, tot în structuri frecvent redundante), care, uneori, prin intermediul unor subordonate consecutive sau comparative, redau superlativul absolut: „În aceste stări de haruri / <u>vremea</u> **n-are** nici **măsură**, / nici putere, / nici valoare: / – este ca şi cum n-ar fi." (CR 101, *Rugăciuni*); „Cu-atâta largă dărnicie / mi-ai dat mereu, mi-ai dat, Iisus, / din nesfârşita-Ţi bogăţie / atâtea daruri mi-ai adus! // Mi-ai revărsat, că **nu-i măsură** / să le cunoască-ntregul preţ, / cu bogăţia lor umplură / cuprinsu-ntregii mele vieţi." (CCm 81, *Cu-atâta largă dărnicie*); „A fost o Cruce, Una numai, / în care este-al Vieţii har, / atât de grea şi-atât de mare / că **nu-i măsură**, <u>nici hotar</u> / [...] // Pe Crucea Asta, doar pe Asta, / S-a-ntins o Jertfă, Una doar, / atât de grea şi-atât de mare / cât **nu-i măsură**, <u>nici hotar</u> / [...] // În Jertfa Asta, doar în Asta, / e-o mântuire, Una doar, / atât de grea şi-atât de mare / cât **nu-i măsură**, <u>nici hotar</u>" (CBir 97, *A fost o Cruce...*). Excepţională prin definiţie, graţia divină nu va putea fi niciodată transpusă fidel în cuvinte ori în creaţii artistice şi nici îngrădită de tiparele normalităţii, de proporţiile obişnuite ale lucrurilor, căci ea naşte sentimente ieşite din comun şi potenţează, în clipe memorabile, unicitatea trăirilor, altfel de neconceput: „Îţi zic..., dar orişicât Ţi-aş zice, / nevrednic simt

orice cuvânt; / – încep să cânt atunci, dar nu e / pe-**a Ta măsură** niciun cânt." (CNem 75, *Ce slab e glasul meu*); „Cu ce **măsură** minunată / în inimi ne-ai putut turna / iubiri cum n-am putut cunoaşte, / simţiri cum n-am putut visa?" (CCm 38, *Lumina veșniciei noastre*); „Cine-ar şti cânta **măsura** / harului ce n-am atins, / când nici inima, nici graiul / n-au putere, nici cuprins?" (CCm 66, *Cine-ar ști?*).

În anumite situaţii, pentru a sublinia aceeaşi idee a revărsării harului ceresc în chip nelimitat, sfidând graniţele general perceptibile de condiţia umană, se întrebuinţează fie locuţiunea adverbială *peste măsură* „din cale-afară de mult, foarte (prea) mult, nespus de mult; mai mult decât trebuie, exagerat, excesiv" (vezi DLR, MDA, DEX, DLRLC, DLRM, CADE, MDE, NDU, s.v. *măsură*): „Tu-mi pui masa-n faţa celor / ce mă văd cu ură, / Tu-mi ungi capul şi-n paharu-mi / torni **peste măsură**, / în paharul meu plin, Doamne, / torni **peste măsură**..." (CP 42, *Psalmul 23*), fie sintagme nominale (cu rolul de a sugera intensitatea maximă), alcătuite din substantivul-centru de grup *măsură* şi un adjectiv-atribut – care, prin semantica sa, trimite la principiul permanenţei, al continuităţii, al infinitului – sau o propoziţie atributivă relativă, menită să evidenţieze, în aceeaşi direcţie, prezenţa şi implicarea lui Dumnezeu în viaţa celor credincioşi, surmontând toate genurile de bariere: „Tu n-ai ţinut ce-ai câştigat / ascuns de cei ce-ndură, / de-aceea strângi şi strângi bogat, / c-**o** veşnică **măsură**." (CS 92, *Tu n-ai știut iubi zgârcit*); „De Tine-s pline toate, oriunde m-aş uita, / din Tine gust aroma din tot ce e mai dulce, / pe toate văd lumina, pe toate, Faţa Ta / din toate cu-**o măsură** ce-abia de-o mai pot duce" (CÎnv 15, *Iubirea mea, Iisuse*). Dincolo de orice, dragostea rămâne liantul de neclintit dintre Cer şi pământ, reflectarea concretă a legăturii fiecărui om cu semenii săi şi maniera cea mai adecvată de a-I mulţumi Celui de Sus, cu statornicie şi recunoştinţă, pentru nesfârşitele Sale binefaceri: „Iubire, fii-mi totdeauna / **măsura**-n care să-mpărţesc / avutul inimii şi-al mâinii / acelor care mi-l râvnesc." (CNem 91, *Iubire,-arată-mi totdeauna*); „Nici noi, Iisus, nu Te-am lăsat / şi-n veci nu Te-om lăsa pe Tine, / căci vrem să-ntoarcem revărsat / **măsurii** Dragostei Divine!..." (CÎnv 30, *Tu n-ai lăsat să fim zdrobiți*).

4. CONCLUZII

După cum se poate observa, formaţiile atipice cu prefixul *ne-* cunosc o frecvenţă notabilă în opera lui Traian Dorz, antrenând (în ocurenţele pe care le-am identificat) mai ales accepţii figurate, ilustrate şi prin intermediul unor sinonime ale acestora, cum sunt, de pildă, derivatele *nehotar* şi *nemărginire* (aparţinând aceleiaşi sfere semantice), locuţiunile (adjectivale / adverbiale) *fără (de) margini*, *fără (de) măsură* sau construcţiile alcătuite din *a avea* ori *a fi* la forma negativă şi bazele de la care s-au format derivatele menţionate[11]. Comparativ cu perifrazele, formaţiile prefixate (unele dintre ele obţinute, ca rezultat al tendinţei de economie în limbă, prin contragerea unor grupări echivalente cu semnificaţie negativă sau privativă) dispun, în general, de un plus de inedit şi de expresivitate, motiv pentru care sunt şi preferate în lirica modernă. Desigur, nu în numărul apariţiilor lor în context stă capacitatea creatoare a poetului, ci în poziţia pe care el le-o asigură faţă de alte elemente, în asocieri surprinzătoare. Acest lucru dovedeşte, încă o dată, că studiul lexicului unui poet constituie una dintre modalităţile cele mai adecvate pentru a-i înţelege crezul artistic, orientările şi filozofia de viaţă, intensitatea cu care percepe lumea, experienţele neaşteptate de tot felul, precum şi modul lui specific de a le transpune în imagini poetice.

Pe lângă faptul că cei doi termeni sunt înregistraţi sporadic în lucrările lexicografice (sau lipsesc, deşi, practic, e posibil să existe ca atare), analiza fragmentelor în care aceştia apar relevă faptul că ei se înscriu în rândul formaţiilor cu *ne-* ce exprimă, în realitate, o afirmaţie[12], de cele mai multe ori însoţită

[11] Câteva dintre ocurenţele acestor structuri au fost amintite şi / sau discutate în studiul de faţă. Date fiind condiţiile în care a circulat ori s-a tipărit, de-a lungul timpului, creaţia lirică dorziană, nu am putut cita fragmente din „ediţiile" princeps, deci este posibil ca unele dintre aceste ocurenţe să fi fost inexacte sau neconforme cu originalul, iar altele să fi fost omise, din aceleaşi motive obiective. Opera poetică a lui Traian Dorz a apărut în mai multe volume, ce se constituie într-o ediţie de popularizare, la Sibiu, în Editura „Oastea Domnului", în perioada 2004-2010 (deşi părţi din ea – reluate ulterior – au fost publicate şi înainte de 2004, la aceeaşi editură), fără să existe, din păcate, o ediţie critică a acesteia – demers de importanţă majoră pentru studierea anumitor elemente lexicale sau a unor construcţii gramaticale cu potenţial expresiv.

[12] Ni se pare oportună, în acest sens, următoarea constatare: „E ceva curios în negaţia românească: uneori *nu desfiinţează, ci*

de efecte stilistice: „Negaţia *desfiinţează* [subl. aut.], dacă e luată în înţelesul ei absolut. Dar în înţelesul ei obişnuit negaţia *respinge* [subl. aut.]; într-o privinţă poţi spune [...] că negaţia doar *restrânge* [subl. aut.]; în orice caz, fie că atacă însuşi faptul de a fi sau numai felul de a fi, negaţia *suspendă* [subl. aut.].” (Noica 1996: 178-179)[13]. Iar în lirica dorziană, prin ataşarea prefixului *ne-* substantivelor *nemargine şi nemăsură*, se suprimă (în direcţie semantic pozitivă!) limitele (şi limitările), sfidându-se, astfel, normele impuse de dimensiunile lumii fizice, ale spaţiului şi ale timpului, dar nu ca rezultat al intenţiei de distrugere a unor precepte general valabile, ci ca propensiune înspre eternitatea lipsită de constrângerile adesea artificiale ale acestei existenţe, ca năzuinţă a contopirii cu întregul univers, guvernat de plenitudinea prezenţei lui Dumnezeu: „Limitele nu vin să despartă, ci să contureze o făptură, iar ele exprimă astfel plinătatea, făcută prin ele să ţină. [...] Când e înfrânt diavolul? Atunci când, înţelegând că totul are hotare, ştii să transformi limitaţia într-una ce *nu* [subl. aut.] limitează; când aşadar nu e vorba de limitaţia de care fugi neîncetat, ci de aceea la care poţi rămâne neîncetat. Diavolul e înfrânt când hotarul vine dinăuntru, nu din afară; când ai nelimitaţia înăuntrul şi nu în afara hotarelor.” (Noica 1996: 208-209). Iată, în acest sens, ce scrie Traian Dorz într-una dintre artele lui poetice: „Voi trăi în orice cântec, – orice frunză-mi va fi soră, / orice fir de iarbă – prieten, orice seară – auroră, / orice foşnet – frate dulce, casă-mi va fi orice zare, / căci prin toate trece veşnic harfa mea **nemuritoare**.” (CVeşn 93, *Nu-mi acoperiţi mormântul*). Poate nu întâmplător autorul a preconizat ca integrala creaţiei sale lirice să se intituleze *Cântări **Nemuritoare***...

Referenţe

Băcilă, F.-M. (2011). Substantivul *nehotar* în lirica lui Traian Dorz. *Filologie și bibliologie. Studii*. Timişoara: Editura Universităţii de Vest, 79-94.

CADE: Candrea, I.-A., Adamescu, Gh. ([1926-1931]). *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. Partea I: *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, de I.-A. Candrea. Partea a II-a: *Dicționarul istoric și geografic universal*, de Gh. Adamescu. Bucureşti: Editura Cartea Românească.

CDER: Ciorănescu, A. (2011). *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediţie îngrijită şi traducere din limba spaniolă de Tudora Şandru Mehedinţi şi Magdalena Popescu-Marin. Bucureşti: Editura Saeculum I.O.

Coteanu, I. (1956). Creaţia lexicală în poezia noastră nouă. *Limbă și literatură* II, 89-108.

Diaconescu, P. (1974). Concepte moderne în analiza limbii. Implicaţiile lor în analiza stilistică a textului literar. *Limbă și literatură* IV, 639-648.

DEX: *Dicționarul explicativ al limbii române* (1996), ediţia a II-a. Bucureşti: Editura Univers Enciclopedic.

DLR: *Dicționarul limbii române* VI-VII (1965-1971). Bucureşti: Editura Academiei.

DLRLC: *Dicționarul limbii române literare contemporane* III (1957). Bucureşti: Editura Academiei.

DLRM: *Dicționarul limbii române moderne* (1958). Bucureşti: Editura Academiei.

Dominte, C. (2003). *Negația în limba română*. Bucureşti: Editura Fundaţiei *România de Mâine*.

Dorz, T. (2007). *Eterna Iubire*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.

Dorz, T. (1993). *Hristos, mărturia mea*. Simeria: Editura „Traian Dorz”.

GALR I: *Gramatica limbii române. I. Cuvântul* (2005). Bucureşti: Editura Academiei Române.

FCLR II = Graur, Al., Avram, M. (coord.) (1978). *Formarea cuvintelor în limba română*, volumul al II-lea. *Prefixele*. Bucureşti: Editura Academiei.

MDE: *Mic dicționar enciclopedic* (1986), ediţia a III-a, revăzută şi adăugită. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

MDA: *Micul dicționar academic* III (2003). Bucureşti: Editura Univers Enciclopedic.

Mihăilă, E. (1984). Formaţiile negative cu prefixul *ne-* din cadrul grupului nominal în poezia română actuală. *Studii și cercetări lingvistice* 4, 333-344.

Noica, C. (1996). *Cuvânt împreună despre rostirea românească*. Bucureşti: Editura Humanitas.

NDU: Oprea, I., Pamfil, C.-G., Radu, R., Zăstroiu, V. (2007). *Noul dicționar universal al limbii române*, ediţia a II-a. Bucureşti – Chişinău: Editura Litera Internaţional.

înfiinţează [subl. n. – F.-M.B.].” (Noica 1996: 170).

13 Cf. şi Noica 1996: 174: „*ne-* are o *in*dependenţă [subl. aut.] suverană, care-l face să tăgăduiască totul nebuneşte”.

Şăineanu, DU: Şăineanu, L. ([1925]). *Dicționar universal al limbei române*, ediția a V-a, revăzută şi adăugită. Craiova: Editura Scrisul Românesc.
Trifa, I. (2007). *600 istorioare religioase*, ediția a V-a. Sibiu: Editura „Oastea Domnului".
DLPE: Vianu, T. (coord.) (1968). *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*. Bucureşti: Editura Academiei.

Surse

CA = Dorz, T. (2006). *Cântarea Anilor*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului".
CBir = Dorz, T. (2007). *Cântarea Biruinței*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului".
CCm = Dorz, T. (2007). *Cântarea Cântărilor mele*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului".
CCnţ = Dorz, T. (2008). *Cântările Căinței*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului".
CDin = Dorz, T. (2004). *Cântările Dintâi*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului".
CDr = Dorz, T. (2006). *Cântări de Drum*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului".
CÎnd = Dorz, T. (2004). *Cântări Îndepărtate*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului".
CÎnv = Dorz, T. (2007). *Cântarea Învierii*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului".
CNem = Dorz, T. (2007). *Cântări Nemuritoare*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului".
CNoi = Dorz, T. (2008). *Cântări Noi*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului".
CP = Dorz, T. (2005). *Cântările Psalmilor*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului".
CR = Dorz, T. (2006). *Cântările Roadelor*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului".
CS = Dorz, T. (2008). *Cântări de Sus*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului".
CUrm = Dorz, T. (2007). *Cântările din Urmă*, . Sibiu: Editura „Oastea Domnului".
CVeşn = Dorz, T. (2007). *Cântarea Veşniciei*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului".
CViit = Dorz, T. (2008). *Cântarea Viitoare*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului".
EP = Dorz, T. (2010). *Eternele poeme*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului".
MT = Dorz, T. (2006). *Minune și Taină*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului".
PD = Dorz, T. (2006). *Pășunile dulci*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului".
Eminescu, M. (1982). *Poezii. I.* Ediție critică de D. Murăraşu. Bucureşti: Editura Minerva.

DERIVATES WITH THE PREFIX *NE*- IN TRAIAN DORZ'S LYRIC: *NEMARGINE* AND *NEMĂSURĂ*

Summary

The present paper's objective is to take into consideration the special connotations of two atypical derivates with the prefix *ne*-, *nemargine* and *nemăsură*, highlighting their role in setting the lyric frame of Traian Dorz – a contemporary Romanian poet, unfortunately less studied, who wrote thousands of poems of mystic insight and numerous volumes of memoirs and religious meditation. We will take into account that the two terms (which are not present in the Romanian language dictionaries, though, actually, it is possible for them to exist as such) claim (in the contexts that we had identified) mostly figurative meanings and the analyses of the fragments in which they appear reveals the fact that they are like the formations with *ne*- that express, in reality, an affirmative idea, accompanied by stylistic effects; the creative capacity of the poet does not lie mostly in the number of their presence in a certain context, but in the position he assures them towards other elements, in some surprising lexical combinations. Beyond the simple actualization of some meanings more or less known, this fact proves, again, that the study of the vocabulary used by a poet represents one of the most adequate ways to understand his artistic belief, his trends and directions, his philosophy of life (in this case – the vision on Divinity), the intensity with which he perceives the world, the unexpected, varied experiences, as well as his original way to transpose them in poetical images.

Key-words: derivation, Lexicology, prefix, Semantics, Stylistics

Florina-Maria Băcilă
Universitatea de Vest din Timişoara – România
florina_bacila@yahoo.com

Marija Bradaš

NICCOLÒ TOMMASEO E LA *ORAL THEORY* DI MILMAN PARRY: CONSIDERAZIONI COMPARATIVE

Lo studio comparatistico qui proposto ha come retroscena due momenti importanti per la ricezione della poesia popolare serbo-croata: l'epoca romantica, in cui questa poesia prosperò maggiormente, e gli anni Trenta del secolo scorso nei quali veniva formulata la celebre *oral theory*. Comparando gli scritti di Niccolò Tommaseo, lo scrittore italiano del XIX secolo e il più importante traduttore dei canti popolari serbi in lingua italiana, con le idee elaborate un secolo più tardi dallo studioso americano Milman Parry, l'ideatore della *oral theory*, individueremo e analizzeremo i punti di contatto tra i due studiosi a livello sia formale che contenutistico.

Parole chiave: studio comparatistico, poesia popolare serbo-croata, oral theory, Niccolò Tommaseo

1. INTRODUZIONE

Questo studio prende in esame gli scritti teorici che il poeta e prosatore italiano Niccolò Tommaseo (1802-1874) ha dedicato alla poesia popolare serbo-croata[1], mettendoli a confronto con le posizioni elaborate un secolo più tardi dallo studioso americano Milman Parry (1902-1935), al fine di porre in risalto i punti di contatto tra i due studiosi. Bisogna però sottolineare fin da subito che la nostra intenzione non è quella di presentare Tommaseo come predecessore o annunciatore della celebre *oral theory* di Parry. Nonostante notevoli punti di contatto, tra i quali l'interesse per la poesia popolare serbo-croata e la solida formazione classicista, la distanza che divide questi due studiosi non è solo temporale. Infatti il secolo che li separa è il secolo del grande dibattito sulla questione omerica tra gli analitici e gli unitaristi[2], che ha modificato la percezione dei più grandi poemi dell'Antica Grecia influenzando così il giovane studioso americano, oggi vastamente riconosciuto come uno dei maggiori studiosi novecenteschi dello stile di Omero.

1.1. Niccolò Tommaseo e la poesia popolare «illirica»

La poliedrica personalità di Niccolò Tommaseo fu descritta molto bene da Vittore Branca: «Profeta ed eroe del Risorgimento, filosofo morale ed estetico, educatore e sociologo, poeta e narratore, critico e dantista, filologo e lessicografo, folclorista e traduttore da lingue antiche e moderne, redattore di periodici e animatore di circoli, autore di scritti storici, politici, religiosi: tutto questo – e altro – fu il Tommaseo[3]». Sebbene questo elenco sia molto ricco, non descrive in maniera del tutto esauriente la prolifica produzione di Tommaseo. Vi si potrebbero aggiungere altre tre categorie, di particolare interesse per questo studio: il comparatista, il metricologo e il raccoglitore di canti popolari. La grande raccolta di

[1] Il termine «illirico» è interscambiabile in senso ampio con slavo-meridionale e in senso ristretto con serbo-croato (cfr. Tommaseo 1973: 5). Con il 'serbo' e il 'croato' si trova quindi piuttosto in un rapporto di iponimia/iperonima che di sinonimia, come abbiamo già avuto modo di sottolineare (cfr. Bradaš 2013). Nel presente studio verrà usato più spesso il termine serbo-croato in quanto i lavori teorici di Tommaseo hanno il carattere più ampio e generale, mentre il termine «serbo» verrà adoperato in riferimento alle traduzioni tommaseiane dei canti popolari serbi presi dalla celebre raccolta di Vuk Stefanović Karadžić e riguardo alle osservazioni che Tommaseo ne fece.

[2] Per una panoramica sulla questione omerica cfr. gli studi di Dukat 1988 e Foley 1988.

[3] Branca 1977: 9.

poesia popolare (1841-42) che Tommaseo curò, nonché il famoso prosimetro *Scintille* (1841)[4], che doveva essere il proemio della raccolta ma per motivi di censura uscì quasi contemporaneamente ad essa, sono le massime espressioni dell'atmosfera comparatistica che caratterizzava gli studi di Tommaseo, la cui cornice è «una visione plurale di nazionalità non aggressive, fondate sul popolo e la vita civile[5]». I *Canti popolari illirici,* il quarto volume della raccolta di Tommaseo e notoriamente la più importante traduzione dei canti popolari serbi in lingua italiana, sono ricchi di osservazioni acute su metro, lingua e stile, spesso caratterizzate da una modernità insolita per l'epoca e soprattutto per l'ambiente in cui Tommaseo visse e operò[6]. L'Italia preromantica e romantica, dopo l'importante esempio di Alberto Fortis[7], non prestò particolare attenzione alla poesia popolare serbo-croata o «illirica» per dirla con Tommaseo. Sergio Bonazza (1987) sostiene che il poco successo riscosso dalla poesia popolare serbo-croata in Italia in confronto alla Germania sia dovuto principalmente alla profonda differenza tra i due movimenti romantici, quello tedesco più puro ed estremo rispetto a quello italiano e all'influenza del classicismo nell'Italia dell'Ottocento. In tale clima Tommaseo rappresenta senz'altro un'eccezione, essendo l'unico tra i principali esponenti della cultura italiana dell'epoca ad occuparsi della poesia popolare «illirica», e avvicinandosi così alle tendenze europee del momento. Mirjana Drndarski (1989) nella sua importante monografia distingue il lavoro che Tommaseo fece come raccoglitore di poesia popolare *in loco* dalla sua attività di traduttore, mentre per la nostra analisi saranno più importanti i lavori del Tommaseo critico letterario e metricologo nell'ambito ristretto della poesia popolare serbo-croata. Oltre ai lavori già nominati, in questo studio verranno presi in esame anche alcuni articoli pubblicati sull'«Antologia», nonché il trattato tommaseiano *Sul numero*, opera scritta durante il secondo esilio di Tommaseo a Corfù (1850) e rimasta inedita per quasi un secolo. Il nostro interesse si limiterà ai parallelismi che l'autore istituisce tra la poesia popolare «illirica» e i grandi poemi omerici per individuare e in seguito anche analizzare alcuni concetti che si rivelano simili a quelli che Parry elaborerà quasi un secolo più tardi.

1.2. La *oral theory* di Milman Parry

Col suo lavoro il critico statunitense Milman Parry ha dato una svolta agli studi sull'*Iliade* e sull'*Odissea*, perché fu in grado di riconoscerne lo stile tradizionale e il rapporto con l'oralità propria dei due grandi poemi. Le ricerche che Parry, insieme al suo allievo e continuatore Albert B. Lord, ha eseguito nelle terre del sud-ovest balcanico a partire dagli anni Trenta del XX secolo hanno portato infatti alla formulazione della famosa teoria orale (*oral theory*) che presuppone il carattere orale dei due maggiori poemi epici dell'antica Grecia: studiando la natura e l'impiego delle formule epiche nei canti popolari serbo-croati, questi due studiosi vi hanno trovato analogie con i testi omerici, ovvero formule e temi comparabili formalmente, seppure a distanza di tempo di molti secoli. La quantità assai significativa di formule che Parry riuscì ad individuare nei testi omerici l'aveva portato a concludere che questi testi erano tradizionali e, inoltre, di origine orale. Non avendo la possibilità di confronto con altri testi greci dell'epoca (Omero, come si sa, precede di gran lunga ogni altra opera della letteratura greca), per provare la sua tesi, Parry aveva bisogno di seguire la nascita e l'elaborazione di una poesia orale diversa da quella continuata nella Grecia antica. Essendo la poesia serbo-croata la più accessibile delle poesie

[4] Cfr. l'ultima edizione di questo libro, «unico nella tradizione italiana, e forse, non solo italiana» a cura di Francesco Bruni, Tommaseo 2008, in cui è descritta anche la travagliata storia del testo.

[5] Tommaseo 2008: XCVIII.

[6] La modernità di alcune osservazioni che Tommaseo riserva alla poesia popolare serbo-croata viene sottolineata negli studi di Frangeš 1977 e Drndarski 2004. Ivo Frangeš ammira in particolare la capacità di Tommaseo di intendere la sostanza del decasillabo slavo-meridionale (cfr. n.12), mentre Mirjana Drndarski sottolinea la straordinaria sensibilità con cui Tommaseo interpreta il canto *Banović Strahinja*.

[7] Cfr. Fortis 1774 in cui, com'è noto, viene pubblicato per la prima volta un canto serbo-croato. Nel capitolo dedicato ai Morlacchi, Fortis riporta il canto *Hasanaginica*, sia in originale che in traduzione, a cui dopo si ispireranno molti (basti nominare la celebre traduzione di Goethe).

orali ancora vive all'epoca, Parry decise di continuare le sue ricerche in loco, cioè nei Balcani. Uno dei risultati delle sue ricerche è una grande raccolta di materiali registrati: la "Milman Parry Collection of Oral Poetry" alla Harvard University. Purtroppo, una morte violenta e prematura gli ha impedito di concludere le sue ricerche sulla poesia orale serbo-croata, visto che scrisse solo le prime pagine del suo *Singer of Tales,* pagine che in seguito userà Lord, assieme al titolo, come punto di riferimento per il suo libro. Le ricerche compiute da Parry e poi pubblicate nella grande raccolta *The Making of Homeric Verse*, insieme al nominato libro di Lord sono stati qui confrontati con i già nominati scritti di Tommaseo.

2. POESIA POPOLARE E POESIA COLTA

Sia in Tommaseo che in Parry e Lord è frequente il parallelismo tra la produzione orale e quella scritta ovvero tra la letteratura popolare e la letteratura colta. Ma se Tommaseo si richiama a questo nesso lo fa quasi sempre per sottolineare la superiorità dell'espressione nella poesia popolare: da una parte criticando la produzione letteraria dell'epoca, troppo accademica e artificiosa (in questo senso il termine 'letterato' ha una connotazione fortemente negativa), e dall'altra alzando la poesia popolare (orale) al livello delle massime espressioni della letteratura elevata (frequenti comparazioni con Dante, Omero e i Latini[8]). Interessante l'osservazione a riguardo del demologo Giovanni Battista Bronzini:

> «A Tommaseo […], studioso della lingua per libera scelta professionale, interessava il compito minuzioso […] di scandagliare tra i materiali delle due sfere, la culta e la popolare, al fine di far emergere la pariteticità di valore e spesso la superiorità stilistica degli esiti della seconda sulla prima e di dare soprattutto risalto alla funzione conservativa della tradizione orale che, anziché sfaldarsi, si arricchisce nel tempo di ulteriori apporti dei secoli intermedi, attraverso i quali recupera nella categoria poetica degli affetti le eredità mitemiche ed espressive della letteratura classica[9]».

In Parry e Lord invece tale nesso serve esclusivamente a sottolineare la profonda differenza che divide la produzione orale da quella letteraria ovvero scritta.

Nell'articolo *Gita nel Pistojese*, che Tommaseo pubblicò nel 1832 sull'«Antologia», si incontra la prima testimonianza dei suoi contatti con la poesia popolare viva dell'Appennino pistoiese e del suo lavoro di raccoglitore. In questo e nei seguenti scritti teorici di Tommaseo non mancheranno i paralleli tra la poesia colta (qui intesa come accademica e perciò negativamente connotata) e quella popolare. Così si legge infatti nella *Gita*: «il verseggiare è quasi istinto ne' tagliatori e ne' carbonai di que' monti (...). Io vorrei che i nostri scienziati scrivessero come questa gente parla, e lasciassero un poco l'illustre in un canto[10]». Simile a questo è un passo dalle *Scintille*: « Le più colte letterature d'Europa, sazie della poesia imitatrice e erudita, già cominciano nelle schiette parole cantate dall'umile popolo a tergere e rinfrescare i pensieri. E non errerebbe, al parer mio, chi dicesse che dalla poesia popolare può l'arte apprendere rapidità, grazia, franchezza, evidenza: e che al fiume derivato per tanti canali di pietra e di piombo non è per nuocere un po' di margine erboso e la modesta armonia che fan l'acque rotte tra' sassi[11]». Nel saggio *Sul numero*, dove tratta del metro e dello stile dall'epoca antica fino all'età a lui contemporanea, Tommaseo afferma inoltre: «Egli è, del resto, mirabile a notare che i canti del rustico popolo serbico più fedelmente osservano il metro, e rendono più soave e più intera l'armonia che non i giambi de' preti (sic) latini, certo la più colta gente dell'età loro: tant'è vero che i numeri sono cosa d'istinto, né l'arte li crea[12]». Questo non è certo l'unico caso che dimostra la predilezione di Tommaseo per la poesia popolare, poesia dove «nulla sovrabbonda e tutto tende dritto alla fine», per citare la sua

[8] I Latini sono *in primis* i grandi poeti dell'epoca romana, Virgilio e Ovidio.

[9] Bronzini 2000: 232.

[10] Tommaseo 1832: 18.

[11] Tommaseo 2008: 352-3.

[12] Tommaseo 1954: 9.

definizione. Anche Milman Parry ammirerà l'economicità (*thrift*) del linguaggio poetico nella poesia orale dell'ex Yugoslavia, la quale, insieme alla notevole assenza di *enjambement,* sarà uno dei principali parametri utili a dimostrare l'oralità di un testo. È interessante, inoltre, come entrambi gli autori si esprimeranno in maniera quasi identica per spiegare la natura del decasillabo «illirico» o slavo meridionale, come lo chiama Parry. Nella prefazione ai *Canti popolari illirici* Tommaseo scrive: «Il verso non rimato, di cinque trochei, con posa dopo il secondo; e ciascuno compie il concetto da sé[13]». Quest'idea del «compimento» del concetto in un verso solo torna anche nelle *Scintille*: «Converrebbe che quasi sempre il concetto si compisse col verso; legge e della poesia popolare e d'ogni poesia non cincischiata dall'arte[14]», mentre in Parry viene espressa con le seguenti parole: «In both the poetries [Greek and Southslavic] we find the same idea being stated in just the length of a verse[15]». Nello studio comparatistico di Parry, *Whole Formulaic Verses in Greek and Southslavic Poetry*, abbondano le analogie tra la produzione orale serbo-croata e quella omerica, ma esse non mancano nemmeno nel testo tommaseiano: «Le imbasciate, all'omerica, sono ripetute a parola. Sovente cominciasi: *E beea vino in tale o tal luogo*, per indicare il luogo del fatto[16]». Si può notare quindi come Tommaseo abbia intuito l'esistenza della formula epica, senza accorgersi però delle forti restrizioni metriche che dettavano il suo uso. O meglio, Tommaseo si accorgeva sicuramente delle posizioni metriche di certe parole e certe espressioni, però non avrebbe mai potuto interpretarle come un mero mezzo di «riempimento» delle sillabe a disposizione del bardo, in quanto il suo lavoro e la sua visione della poesia popolare furono elaborati su un piano di prassi e teoria poetico-retorica, e non di ricerca scientifica fornita di strumenti filologici moderni, come era il caso di Parry.

La netta distinzione tra la produzione orale e quella scritta, che comporta anche l'impiego di due diversi sistemi di valutazione e che sarà la fonte principale per la critica della *oral theory*, rappresenta, a nostro avviso, il principale punto di divergenza tra le idee tommaseiane e le teorie di Parry, e in particolare del suo allievo Albert B. Lord. Non è indifferente infatti che Tommaseo ammiri le stesse caratteristiche sia nella produzione orale che in quella da lui definita colta. Un esempio lampante è quello di Dante, che Tommaseo celebra tra l'altro anche per la suddetta economicità del linguaggio, annoverando così solo Dante e la poesia popolare serba tra i modelli di una poesia perfettamente chiara ed essenziale. Inoltre, i paralleli che Tommaseo istituisce tra la poesia orale serba e quella di Omero sono altrettanto frequenti quanto le comparazioni in cui come termini di paragone con la poesia popolare serba si presentano oltre a Dante, anche Virgilio, Orazio, Petrarca, ecc. Tommaseo così riesce ad individuare caratteristiche comuni e analogie che all'occhio di un lettore comune sfuggirebbero di certo. Per Parry e Lord le analogie tra la poesia orale serbo-croata e la poesia colta dell'epoca latina e delle epoche successive, sarebbero invece assurdi. A loro avviso le ripetizioni e i *clichés* tipici della produzione orale, molti dei quali vennero in seguito denominati 'formule epiche', non hanno un valore espressivo particolare. Anzi, secondo questi autori, ne sono prive in quanto il loro impiego all'interno di un canto è dettato piuttosto da un'esigenza metrica che da quella espressiva. Questa caratteristica intrinseca a tutte le formule, a partire dagli epiteti fissi, comporta come conseguenza l'impossibilità di applicare i criteri propri di una critica letteraria tradizionale all'analisi dei testi che hanno carattere orale. Un'idea che Tommaseo, se fosse sorta ai suoi tempi, avrebbe trovato senz'altro inconcepibile e contraria alla natura della poesia.

[13] Tommaseo 1973:30. Nel citato lavoro di Ivo Frangeš si legge: «Con queste sue idee il Tommaseo ha precorso di ben sessant'anni le conclusioni a cui giunse più tardi, dopo i suoi studi sulla poesia popolare serbo-croata, Tomislav Maretić». Frangeš allude certamente al lavoro che Maretić dedicò alla metrica dei canti popolari serbo-croati, decenni dopo queste osservazioni di Tommaseo (cfr. Maretić 1907).

[14] Tommaseo 2008: 355.

[15] Parry 1971: 379.

[16] Tommaseo 1973: 30.

2.1. Le «alate parole» (έπεα πτερόεντα)

Per illustrare il punto di divergenza nel modo di intendere l'essenza della poesia popolare serbo-croata nei due studiosi, riportiamo le loro stesse parole. Nel già nominato trattato *Sul numero*, dove abbondano riferimenti alla poesia serbo-croata, si legge nel passo seguente: «Ne' canti serbici è una bella parola che ritorna frequente come il *piè veloce* e le *alate parole* di Omero, e raccoglie in un breve suono lo spirito della nazione, che, nella forza, è modesto: *soavemente parla*, che rammenta il bello, ma lungo di Dante:

E cominciommi a dir soave e piana
Con angelica voce, in sua favella[17]».

Parry stesso individuerà una forte analogia tra l'έπεα πτερόεντα (*winged words*) e il sintagma avverbiale serbo *tiho govoriti* (letteralmente: 'parlar piano', 'parlar sommessamente') che appare anche nella variante *tiho besjediti*, nella quale il cantore popolare offre un altro *verbum dicendi* con lo stesso significato nel ruolo di testa del sintagma. Parry, afferma uno dei suoi continuatori in America, John Foley, vedeva questa formula come metricamente adeguata per introdurre il discorso (diretto) quando il personaggio che deve parlare è il soggetto dell'ultimo verso e quando perciò la ripetizione del suo nome nel verso che segue risulterebbe ingombrante. Si legge infatti in Parry:

«If both the speaker and the person spoken to are clear in the hearer's mind Homer uses the verse:

And addressing to him he spoke winged words (49 times)

This in Southslavic is:

Pak mu poče tiho govoriti
And quietly she began to speak to him.

The word quietly in the one poetry has become as conventional as winged in the other[18]».

Nonostante la comune analogia, la differenza nell'interpretazione degli stessi versi che i due autori danno si nota anche solamente dai due modi diversi con cui traducono l'avverbio serbo *tiho*. Come si vede dall'esempio, Parry traduce letteralmente *quietly*, mentre la traduzione di Tommaseo ('soavemente') richiama i valori poetici della parola, nei quali lo scrittore italiano riconosce romanticamente lo spirito dell'intera nazione. Inoltre non è un caso che Tommaseo traduca *tiho* proprio come 'soavemente', che nei *Canti popolari illirici* si trasformerà in un ancora più suggestivo 'soave'[19]. Del resto si vede nella citazione dantesca riportata che tale aggettivo (sia in funzione avverbiale che non) era ben presente nella tradizione letteraria italiana, spesso proprio in *iunctura* con un *verbum dicendi*, e questo non poteva sfuggire a Tommaseo, che, approfittando della coincidenza, riunisce felicemente nella sua traduzione il popolare e il sublime, dimostrando un'altra volta i punti di contatto tra Dante e la poesia orale. Per Parry invece si trattava solo di una formula convenzionale con la quale il bardo riempiva i versi solitamente occupati da un nome proprio, o meglio da un epiteto e nome proprio.

2.2. Particelle nella dizione epica

La poesia colta è chiamata in causa anche per sostenere la teoria di Tommaseo riguardo alle particelle che ricorrono frequenti nella dizione epica. In una delle note al primo canto illirico da lui tradotto, sottolinea la ridondanza del pronome dimostrativo *to* e nella spiegazione si richiama un'altra volta ai

[17] Tommaseo 1854: 185 (n.1).

[18] Parry 1971: 380-1.

[19] Per la resa di questo avverbio nella traduzione cfr. Bradaš 2013.

Latini: «*To gospodsko jelo*. *To* è inutile, che l'illirico non ha articoli. Ma risponde all'*il* nostro che viene dall'*ille* latino. Anco i Latini talvolta l'adoperano a modo d'articolo. Ma forse *to* ha non so che qui di disprezzo.» Le ultime parole della nota sono di particolare importanza per noi, perché sono un'ulteriore prova del piano poetico-retorico su cui si svolgono i ragionamenti di Tommaseo, che persino nelle particelle (in questo caso si tratta di un pronome dimostrativo) vede un valore poetico particolare.

Nei seguenti esempi invece Tommaseo riconosce la ridondanza nell'uso delle particelle, e perciò in qualche modo intuisce il loro valore formulare, però non si spinge mai oltre. Non arriva mai a sostenere che «l'intrusione, la soverchiatezza o il valore riempitivo», per citare la sua terminologia, sia dettata dalle leggi metriche. Così si legge: «*Pa on sigie*. L'*on*, *egli*, talvolta è soverchio, e direbbesi francesismo. Il *pa*, *poi*, nel principio del verso è frequente come le particelle in Omero. E talvolta forse intruso.» Riportiamo i versi in questione per facilitare la comprensione:

Poi scende dalla candida torre Па он сиђе низ бијелу кулу

Il fatto che Tommaseo interpreti la ridondanza del pronome personale, che nella lingua serba, come in quella italiana, non è indispensabile per la comprensione dell'enunciato, come simile ad un francesismo, risulta particolarmente sorprendente, in quanto Tommaseo sapeva benissimo che il francese non poteva influenzare la lingua pura del popolo, al quale tale letteratura era completamente estranea per noti motivi storici. Comunque sia, è notevole il bisogno del traduttore e del curatore della raccolta illirica di spiegare questa ridondanza, che lui chiama «intrusione», e può essere un ulteriore argomento per sostenere la nostra posizione. Come si è già detto, Tommaseo intuiva bene le leggi dello stile orale, ma non le collegava mai esplicitamente con le regole metriche. Un esempio simile lo troviamo in un altro commento di Tommaseo: «*E* è riempitivo: come *ecco*», riferito al verso:

E della città si aperser le porte.

Qui abbiamo solo una constatazione, senza nessuna spiegazione, tranne un accostamento ad un'altra particella riempitiva.

In Lord invece si legge: «In a style in which actions or things are added one to another in series, the conjunction plays a large role, and the most common patterns for the beginning of the line naturally begin with a conjuction. […] There are many initial formulas beginning with a conjunction, especially when an uncompounded form of the verb is used, for example, the narrative present, the imperfect, or the aorist[20]». I tempi composti non necessitano dell'effetto riempitivo delle particelle (nella maggior parte dei casi si tratta infatti di congiunzioni), in quanto appunto l'ausiliare che ne fa parte, contribuisce a riempire le sillabe a disposizione. Come ci si poteva aspettare, l'unica spiegazione che ci dà Lord è quella di natura sintattico-metrica, priva di ogni commento sul valore poetico-espressivo del testo analizzato.

3. CONCLUSIONI

Nonostante i comuni interessi e numerosi punti di contatto che si possono incontrare nell'analisi tommaseiana e quella di Parry e Lord, la differenza dei piani su cui si svolgono queste due teorie rimane comunque notevole. Se poi si pensa alla grande sensibilità di Tommaseo per il valore semantico della parola, il fatto che la posizione scientifica di Parry trascuri del tutto l'aspetto semantico della formula è un ulteriore punto di divergenza nel pensiero dei due studiosi. Infine, se ci dovessimo chiedere se, e in quale misura, Tommaseo abbia compreso la natura della formula, sosterremmo, ripetendo qualche osservazione precedente, che Tommaseo ha sicuramente intuito la regolarità delle espressioni formulari, senza però collegarla solo ed esclusivamente ad un dettato metrico, come hanno invece fatto Parry e Lord e i loro continuatori. Per lui, e lo dimostrano non solo gli studi sulla poesia popolare serbo-croata, ma, ci pare, anche l'opera complessiva di questo poliedrico autore, sarebbe impossibile analizzare un testo poetico privandolo proprio di questa sua natura.

[20] Lord 1964: 41-2.

Riferimenti bibliografici

Bonazza, S. (1987), *Recepcija Vuka S. Karadžića u Italiji*, in *Naučni sastanak slavista u Vukove dane "Vuk Karadžić i njegovo delo u svome vremenu i danas"*, 17. Beograd: Međunarodni slavistički centar - Filološki fakultet, pp. 485-500.

Bradaš, M. (2013), *I* Canti popolari illirici *di Tommaseo tra l'oralità dello stile popolare e la tradizione letteraria italiana*, in «Italica belgradensia» 2013, n.2 (in corso di stampa).

Branca, V. (1977), *Nel centenario del Tommaseo,* in Branca, V. – Petrocchi, G.(1977), *Niccolò Tommaseo nel centenario della morte*. Atti del Convegno di studi tenuto a Venezia, Firenze, Leo S. Olschki, pp. 9-16.

Bronzini, G.B. (2000), *La scoperta della poesia popolare. "Canti popolari toscani corsi illirici greci (1841-1842)",* in Turchi, R.- Volpi, A. (2000), *Niccolò Tommaseo e Firenze*, Atti del convegno di studi, Firenze, 12-13 febbraio 1999. Firenze: Leo. S. Olschki, pp. 225-252.

Drndarski, M. (1989), *Tomazeo i naša narodna poezija*. Beograd: Institut za književnost i umetnost.

Drndarski, M. (2004), *Tommaseo e la poesia popolare serba: tra estetica e psicologia*, in Allegri, M. (2004), *Niccolò Tommaseo dagli anni giovanili al "secondo esilio"*. Atti del Convegno di studi, Rovereto, 9-10-11 ottobre 2002, Rovereto, Osiride, pp. 177-186.

Dukat, Z. (1988), *Homersko pitanje*. Zagreb: Globus.

Foley, J. M. (1988), The Theory of Oral Composition. History and Methodology, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press.

Frangeš, I. (1977), *Tommaseo traduttore dei canti illirici,* in Branca, V. – Petrocchi, G.(1977), *Niccolò Tommaseo nel centenario della morte*. Atti del Convegno di studi tenuto a Venezia, Firenze: Leo S. Olschki, pp. 519-532.

Lord, A.B. (1964), *The Singer of TalesI.* Cambridge, Massachussets: Harvard University Press.

Maretić, T. (1907), *Metrika naših narodnih pjesama*, in "Rad JAZU" 1907, n.1-2.

Parry, A. (1971), *The making of Homeric verse. The collected papers of Milman Parry.* Oxford: Clarendon Press.

Tommaseo, N. (1832), *Gita nel Pistojese*, in «Antologia», XLVIII, (ottobre 1832), pp. 12-33.

Tommaseo, N. (1954), *Sul numero*, a cura di Giovanni Papini. Firenze: Sansoni.

Tommaseo, N. (1973), *Canti popolari toscani, corsi, illirici, greci 1841-1842* (riproduzione anastatica), a c. di Giovanni Battista Bronzini. Bologna: Forni, vol. IV.

Tommaseo, N. (2008), *Scintille*, a cura di Francesco Bruni con la collaborazione di Egidio Ivetić, Paolo Mastandrea, Lucia Omacini, Parma, Fondazione Pietro Bembo, Ugo Guanda.

Niccolò Tommaseo and Milman Parry's Oral Theory: Comparative Considerations

Summary

Serbo-Croatian oral poetry received general acclaim during the Romanticism period thanks to the appreciation of figures such as Goethe, Puškin, Walter Scott, Jacob Grimm, etc. The second great moment of its popularity came with the Parry-Lord's oral theory, formulated in the first half of the XX century. These two moments represent the sociocultural background for the comparative analyses that this paper offers. Niccolò Tommaseo's theoretical works related to «Illiric» popular poetry and, a century later, Milman Parry's oral theory, based on the studies of the same oral production, are compared in order to show the modernity of Tommaseo's interpretation of oral poetry, particularly regarding his translation of Serbian epic poems. Despite some significant and surprising similarities, the two different types of analyses applied by the XIX century Italian writer and XX century American scientist are still discernible. The sociocultural context plays an important role in explaining these differences: Tommaseo was strongly influenced by the century-long rhetorical tradition in Italy, while Parry used a rigorous scientific method typical of the academic world he was educated in.

Keywords: comparative studies, Serbo-Croatian oral poetry, oral theory, Niccolò Tommaseo

Marija Bradaš
Università degli Studi di Padova, Italia
bradas.marija@gmail.com

Vladislava Gordić Petković

MINIMALISM AND GENDER IN ANN BEATTIE'S *WALKS WITH MEN*

Although the term »minimalism« defies an all-encompassing definition, it appears that various »minimalisms« share some common features, such as the interrogation of the limits of the art. Minimalism in fiction rejects those customary conventions which turn realism into a system of literary artifice: according to American novelist John Barth, minimalist fiction is terse, oblique, extrospective and slightly-plotted, its practitioners (such as Raymond Carver and Frederick Barthelme) being called »the sullen nephews of Hemingway and Chandler«. The paper focuses on *Walks with Men* (2010), the latest novel by Ann Beattie, who is probably the best representative of the minimalist fiction written by women. Being protean in its manifestations, literary minimalism is also tightly connected to the visual aspects of the narrative, as will be shown in Beattie's work, mostly by contrasting her male and female characters and their understanding of failures in private and professional life. Unlike Raymond Carver, who dealt with blue-collar workers and their so called low-rent tragedies, Beattie focuses on the New York white upper middle class, dealing with her characters' grieves, pleasures and fears with a mixture of empathy and irony. Gender representations are tightly connected to the setting, tone and narrative strategies of the author, heavily influenced by her hidden agenda to show more by saying less.

Keywords: gender, women's writing, postmodernism, minimalism

Defined as an aesthetic impulse towards reduction, minimalism in art and literature focuses on careful observation. One of the highly acclaimed American novelists and short story writers Ann Beattie (1947) often describes the anxieties of single women – or women feeling single – using the tenets of minimalism. With their double standards, observed in the fact that they struggle against singledom yet recognize its advantages, Beattie's female characters anticipate the postfeminist ideology of the nineties, which also calls for a toned-down narrative technique, stripped off all the ornaments traditional realism would allow. Her style mimics the impassivity of her characters, which have passed from their youthful anomie in the 1970's to the struggling with the middle age in the first decade of the 21th century. In recent years, Beattie has invested a considerable effort to make the transition from her early, widely imitated style of elliptical narratives free of authorial comment but filled with contemporary details and bright fragments of dialogue, to a more introspective and carefully plotted approach.

Praised as a careful observer of the urban landscape and intimate relationships that are presented in sharp detail and followed by an open-ended resolution, Ann Beattie is ready to take any formal risk, especially in her earlier carrier, which was marked by an instant success. The characters in her stories written during the eighties and the nineties seem almost unable to communicate, too fragile and inarticulate to handle the duress they are exposed to. The endings of the stories used to be more tenuous and risky to the point of causing confusion. In spite of being spare and reductive, Beattie's stories were met with critical acclaim, unlike her novels, which somehow failed to apply the reductive elements of minimalism which were effective in short narrative forms. Her stories written in the 21st century tend to be more developed, the characters and emotions richer, whereas the writing becomes more subtle and detailed. However, Beattie's fictional concerns have remained constant over the years and the agents of her stories are often similar: either divorced or on their way to divorce, not quite sure of life or of themselves, sensitive and unable to be self-reliant. Relationships have always been central in Beattie's fiction, while all her stories scope remained tightly focused on the ordinary desperation of middle-class lives.

Beattie treats her characters in a uniform way, regardless of gender: what some critics call "beattiesque", "Beattieland", "the Beattie generation" is actually a paradigm which does not recognize gender. According to William Deresiewitz (Deresiewitz, 2011), her characters are

Self-involved stoners, serial wives, absentee parents, would-be hippies, women trapped not in domesticity but outside it—stunted, stunned, impulsive, lost; hungry for love but unable to give it. People without families, without contexts, without enduring relationships, without anything at all to hold them in place. People yearning to escape, then yearning to escape their escape. People who needed to feel unique and ended up making themselves completely typical. People who couldn't grasp what was happening to them, even though they were the ones who were doing it (Deresiewitz, 2011).

Refering to Beattie's career, Deresiewitz makes an interesting comparison with Bob Dylan:

she reminds me of Bob Dylan. Both exploded on the scene with a talent that seemed fully formed. Both created works of perfect purity, efficiency, tact. Both seemed to speak, however unwillingly, for a generation. Both produced and developed at a phenomenal pace. And both, after holding the stage for a number of years, had nowhere to go but down. (Deresiewitz, 2011).

Yet, Deresiewitz argues that Beattie's stories are completely contemporary, regardless of the fact that her early work is identifiable as belonging to a certain age. The errors and patterns of Beattie's characters, their selfishness, foolishness, self-pity and cowardice, belong to the present times as much as they seemed to be the trademark of the baby boom generation. Ann Beattie seems to have become a storyteller who exposes her characters' unwillingness not only to discuss their problems, but even to contemplate about them, and that reluctance to involve into solitary apprecation has become one of the outstanding features of the new era of media saturation. As a result of this lack of insight, Beattie's characters cling to sudden revelations which equally border on epiphany and triviality. One of her most popular stories, »The Burning House«, is a clear example of this. At the very end of the story, an estranged husband tells to his wife about the difference between men and women:

"But your whole life you've made one mistake—you've surrounded yourself with men. Let me tell you something. (...) Men think they're Spider-Man and Buck Rogers and Superman. You know what we all feel inside that you don't feel? That we're going to the stars." (Ann Beattie, "The Burning House").

This speech delivered by a man is the famous ending of the story, to which Beattie has to add her personal note: "Women come up to me at readings and they have that speech cut out and it's in their wallets where they used to have pictures of their husbands and children" (Cox, 2011). The speech reveals much both about minimalism and gender: both are about something missing, and both try to compensate for the deficiencies. Minimalism leaves a lot unspoken, as the gender roles are usually created with the objective to compensate for the power and influence that are inscribed in the social roles men and women play, or fail to play. We will try to see if the greatest part of what remains unspoken concerns the unbridgeable gulf between men and women, and if this gulf is really hopeless.

"The Burning House" is told from the point of view of Amy and focuses on her complicated and controversial relationships with men. She tells all the secrets to her gay brother-in-law who is also her best friend, although stubbornly loyal to his brother. Amy's husband Frank is having an affair and plans to leave her, but during the story we learn that she has also taken a lover. Frank tells Amy that her biggest mistake in life was surrounding herself with men, thus indicating that she is alienated, with no one to talk to or open up to. As the story unfolds, we discover many other unspoken secrets that keep the house together, but they do not add up to intimacy. Amy is painfully aware of this: "I've known these people for years … But all those moments, and all they meant was that I was fooled into thinking I knew these people because I knew the small things, the personal things." Much remains hidden and unspoken, and the story ends in the sadness of an unpredicted loss. This loss is caused by inability to reflect and fully engage in the necessary perils of emotional relations.

The course of Ann Beattie's career is more or less familiar to the devoted readers. She gained attention in the early 1970s with the short stories published in *The New Yorker* magazine, and became best known as an ironic and witty chronicler of the upper-middle-class generation that came of age in the 1960s. In her later work, especially from the beginning of the 1990s onwards, she largely concentrates on the same generation of New Englanders - grown older, prone to rumination, but not happier or calmer

after having led uneventful lives. Beattie is sometimes called a compiler of trivia and a voice of the baby boomers, since she writes about the post-hippie generation's inability to cope with changes and risks in everyday life, but the traits she focuses on has become far more universal than it seemed in the 70s and 80s. Ranges of characters and situations in her short stories become more intriguing as we observe their repetitiveness and the ways they change in time. The motives such as divorce, adultery and abortion are almost obligatory in Beattie's early stories, together with the inconspicuous symbolism of objects and rituals such as the poison ivy in the novel *Falling in Place* and the story "The Second Question", or tweezing eyebrows to make eyes look bigger in *Falling in Place* and *Chilly Scenes of Winter*. Beattie uses musical or visual leitmotifs to open her heroes' hearts to us, thus creating a distinctive kind of selective objective correlatives. These correlatives and their functions are largely dependent on the reader's sensibility and susceptibility. In search for an appropriate narrative technique to match her matter-of-factly focus upon banal details of contemporary popular culture, Ann Beattie has developed an ascetic, seemingly impoverished style of short flat sentences and non-sequiturs. Her story-telling is fragmentary and economic, regularly lacking a central theme, consistent characterization and a clear time-scheme. Still, a careful craftsmanship, profound insight and emotional depth relate her to the masters of realism such as Jane Austen or Henry James: the only difference is that Beattie uses much less than they do to say much more. Juxtaposition, montage effects and the prevalence of exposition connect Beattie's short stories to silver screen narratives more than to her contemporaries who are keen on detailed descriptions and verbosity.

Exceedingly shrewd perception and vivid imagination of Beattie's characters serve both to depict a person and narrate the story. What Beattie's storytelling shares with film narrative is not only the short cuts effect, snapshots, or juggling with urban eccentricities and brand names, but also the strategies of storytelling. Her subtle use of musical and visual leitmotifs as cues to her characters' state of mind is rare in contemporary fiction. The recurring song in the novel *Falling in Place*, Blondie's »Heart of Glass«, signals the protagonists' emotional fragility, whereas »As Tears Go By« sung by the coarse voice of Marianne Faithful which opens the novel *Another You* predicts the downfall of the main character. By the end of *Another You*, the main hero is watching the film version of Harold Pinter's »The Betrayal«, a story of a love triangle where the author uses reverse chronology in structuring the plot. Beattie's character finds an equivalent for the mess of his life in the celluloid love story told backwards.

Loneliness is hitting hard upon Beattie's female characters even when they seem to be basking in bliss. Seemingly strong and composed, but fragile and vulnerable on the inside, they are trapped by their own indecisiveness and listlessness. Their quirky combination of inhibition and detachment have anticipated the single women featured in the high-rated TV shows such as »Sex and the City« and »Ally McBeal«. Beattie's and the TV show characters reject the notions of sisterhood and collective values, more or less overtly. This could be taken as a thoroughly postfeminist attitude, were this hesitation to go with the flow less the matter of anxiety than the matter of choice.

All Beattie's characters are ready to choose the lesser evil, turning their lives into an endless sequence of neurotic hesitation to comply with their own wishes, as well as into an unseen reaching out to the world.The lives of the characters revolve around the inexplicable hesitation to pursue their goals. Unable to change, take risks and make sacrifices, they choose *status quo* resulting in lethargy and emotional stupor, obsessively attached to their dogs, plants, privileged objects or bizarre rituals, and thus finding relief in bonding to non-human – that is, non-demanding - things. The same as the constant droning of TV in Raymond Carver's stories becomes a perfect excuse not to communicate, Beattie's characters seek refuge from emotional misfortunes in becoming attached to privileged objects or their pets.

The most striking example of a privileged object turning into a powerful symbol is found in »Janus«, the story of a bowl which becomes both a lucky charm and a sad reminder for its owner. The real estate agent Andrea got the enticing object from her ex-lover, and she keeps this present only because she did not dare keep the relationship. She never parts with the bowl: it is either on her coffee table, or carefully placed in the houses which she shows to prospective buyers, in order to make them

intrigued and trick them into purchasing the estate. Being the symbol of Andrea's hollow and empty life, the bowl is also a magic reminiscence she needs to keep on living.

Another example refers to a more personal object: a pearl necklace. After breaking up with her married lover, a nameless hand model going under the nickname Rac (short for raccoon) from the story »The Second Question« starts taking care of a dying friend. She is on easier terms with death than with truth: when the pearl necklace of her lover's wife she was wearing broke during a sexual intercourse, Rac swallowed several pearls so that the necklace would not be the same length when restrung. She wanted to warn her rival of the imminent change: however, the message of »breaking bonds« did not get through. »The Second Question« and »Janus« demonstrate the importance of visual cues: while the bowl is represented as a Holy Grail of inexplicable power, the pearl necklace invokes the conflicting images of binding and bonding.

The story »Where You'll Find Me« is narrated by a nameless woman in her late thirties, whose splendid isolation invokes the issue singledom that will become hype in the 1990s, at least in the respect of sad ironic tone and quirky metaphors she uses to introduce herself:

Friends keep calling my broken arm a broken wing. It's the left arm, now folded against my chest and kept in place with a blue scarf sling that is knotted behind my neck, and it weighs too much ever to have been wing like. The accident happened when I ran for a bus. I tried to stop it from pulling away by shaking my shopping bags like maracas in the air, and that's when I slipped on the ice and went down (Beattie, 1986: 185).

After this telling image has seeped in, the character can use our knowledge of the episode and her acknowledged fear of balance to cast an ironic image of herself: »I am a thirty-eight-year-old woman, out of a job, on tenuous enough footing with her sometime lover that she can imagine crashing emotionally as easily as she did on the ice.« (Beattie, 1986: 188). However, this ironic self-introduction can never be far from self-pity. While her seeming stronger and more energetic brother Howard helps her to put her coat on, she feels helpless and vulnerable, invoking the initial metaphor again: she feels »like a bird with a cloth draped over its cage for the night. This makes me sorry for myself, and then I *do* think of my arm as a broken wing, and suddenly everything seems so sad that I feel my eyes well up with tears.« (Beattie, 1986: 188).

Encouraged by Howard to confide something in him as teenage girls do, this wounded bird tells of a romantic San Francisco episode. A man who kept gazing at her in a restaurant left his card in her hotel and several identical messages: »Who are you? Please call.« She does not respond, but keeps the card. A couple of months later, she sends her photograph to the unknown admirer, leaving no return address. She equals her experience of sudden and inexplicable emotional intensity to the effects a »bad movie« produces, whereas passionate, impulsive and incurably romantic Howard asks her not to let the man slip away. Whether for fear or indifference, she sticks to a non-romantic explanation: a »magic encounter« might not be more than an unsuccessful one-night stand. Thus singledom becomes a privileged position of manipulating the fantasy of others: however, the character's fear of committment strikes the readers as more saddening than they would have expected.

Howard's sister decides to keep the card of the man who is never going to find her. She prefers the suspension of the romantic encounter over the suspense of a secret love-affair, and her reluctance to take emotional risks seems good enough to wrap up the narrative. However, the story takes an unexpected turn: Howard confesses having a passionate affair with his friend's student. Seemingly more romantic than his sister, he turns out to be less responsible: the affair is bound to complicate his otherwise hectic life with a mother of two whom he met on a blind date and quickly moved in with. Thus emerges a pattern of a reckless emotional behaviour disguised by romantic idealism, which casts a different light upon the life choices of Howard's sister. The focus of the narrative has suddenly moved from the discretion of the single girl to the failings of the partnership.

This change of focus is quite common in Beattie's stories, and the critics have noticed her narration of double intention: "Beattie's female speakers are telling stories with value, self-assertion, and closure. But they puzzle the readers because they tell two stories at once: the open story of the objective,

detailed present is juxtaposed with a closed story of the subjective past, a story the speaker tries hard not to tell." (McKinstry, 1987: 111-112). Whereas the narrators of "The Second Question" and "Janus" tell the stories of other people or inanimate objects in order to forget about their own loneliness, the experience of the female narrator in "Where You'll Find Me" serves as a backdrop for the story of her brother's emotional disorder. Beattie's single girls dread new commitments, but also the possibility of hurting other people. Passive and cowardly they may be, they act as responsible and mature persons.

On the surface, the female characters tell one story of objective present, but beneath it, they either struggle to come to terms with their emotional past. In his article "The Shock of Unrecognition", Anatol Broyard admitted that after reading Beattie's stories he felt "like a psychiatrist at the end of a hard day": "I would like to run out and hug the first stodgy person I can find. I am beginning to feel like an alarmed ecologist of personality." (Broyard 1976: 27). The "Beattie people" constitute a strange lot that makes us wonder whether a certain ecology of human relationships is indeed necessary. Unable to change, reluctant to take risks and incapable of draining the cup of experience, these characters choose status quo and emotional stupor which are both alarming and painful. The anomie of her characters resulted in Beattie's writing accused of being bland, unengaging, her stories are criticized for being plotless, and themes and situations considered all too repetitive.

Mixed reviews of Beattie's novel *Walks with Men* might prove that minimalism has come to the end of its powers, but that it still has helped articulating new gender anxieties.With her much praised collection of stories *Follies* Beattie finally invents a newly flexible voice that reflects both her patented gift for social observation and her more recent interest in her characters' inner lives, a voice that allows her to move fluently back and forth in time, back and forth from memory to rumination. Whereas her earliest characters tended to live resolutely in the present tense, refusing to connect the dots from their pasts, the people described in *Follies* are in the position of looking back over the receding landscape of their lives and to reconsider their choices and mistakes. They still have time to reinvent their lives, but they are acutely aware of the ticking clock and life's unexpected twists, so that their youthful anomie does not take a revolutionary turn. Some of these people lead solitary existences, unable or unwilling to connect, while others are captured by their everyday routine, such as aging parents, estranged spouses and stubborn children. There is an intense awareness that the family ties cannot alleviate the sense of alienation and loss.

As her characters have grown older and more aware of the passage of time, the theme of random and precarious nature of life has become more prominent in Beattie's new stories. Accidents and unexplained events, as well as Beattie's unwillingness to explain or connect events has turned into a hallmark of her style. The author's minimalism became more focused on reducing the plot than minimizing the characters. The best example of the newly acquired plot randomness is offered in the lengthy novella »Follies«, which tells of a car accident that brings together a middle-aged CIA operative and a nurse in an assisted-living facility: she hires him for a task that will lead to his unexpected death, which will remain unknown to his girlfriend and his partner. In »Just Going Out,« two children who are being brought up by their uncle in Minneapolis become involved in a menacing e-mail exchange with a young, mentally disturbed filmmaker from New York; years later, one of them has a chance encounter with a woman who was exploited by the same man. Almost all the stories from *Follies* show that even the problems of a less spectacular kind can result in devastating consequences. Either an insecure and heart-broken woman of fifty witnesses her mother's slide into dementia, or a young woman sees her carefully planned party turned into disaster. Beattie manages to capture irony and sadnesses of living a lonely life, and carefully maps the emotional faults of her characters, who can all be accused of living an improvised life.

Set in the early '80s, Beattie's latest novel *Walks with Men* is a variation of the Faustian motive of the devil and his disciple. A young literarily inclined woman, named Jane, meets an older man who teaches her how to be clued-in and refined, deliberately tricking her that artistic taste is all. "In 1980, in New York, I met a man who promised me he would change my life, if only I'd let him. The deal was this: he'd tell me anything, *anything*, as long as the information went unattributed." (Beattie 2010: 1). In

short, Jane Jay Costner, a summa cum laude from Harvard, lets Neil, a professor at Barnard, change her life. Because Jane thinks knowing about men will "give [her] information about the way I could make a life for myself" (Beattie 2010: 1), she agrees to Neil's terms: she won't tell anyone he is the source of her new taste and sophistication, not even her boyfriend in Vermont. When she decides to break up with her boyfriend Ben, she tells him: "I know this is going to be hard for you to believe, but I met a man in New York. He's everything we hate: a professor who sounds professorial; somebody who writes for the mainstream press. But I've fallen in love." (Beattie 2010: 10). Neil thus becomes a role model of patriarchy that promises power and freedom, but catches Jane in the web of dependency and subjection instead.

Neil promises to share his wisdom about men and the ways of the world with Jane, but as it happens in all Faustian stories, the promised chunks of wisdom for which Jane trades her body and her inner peace turn out to be quite superficial, bizarre and more or less useless. Yet she believes Neil when he tells her "that purchasing only the finest brands or shopping at thrift shops was the only way to acquire things – anything in between was bourgeois and pathetic" (Beattie 2010: 12-13). He also instructs her that "only dumb people bought cars instead of leasing them; crystal wineglasses were for morning orange juice, and grappa was best sipped from the bottle; Turgenev was a greater writer than Dostoyevski" (Beattie 2010: 13). Some of Neil's tips are difficult to comprehend: "Don't use hair conditioner", he says; "Electricity is sexy. When your hair falls forward, it reaches out. It lets me know some part of you wants something." By "revealing" to Jane that asparagus are the best vegetable or that she should wear only raincoats made in England, Neil turns into a cruel parody of male authority. Jane's lover (and later husband) is nothing but a pompous pedant full of specific suggestions about how to live a better life, and the reader is puzzled with the fact that she needs a very long period of time to understand that he is only superficial and snobbish. If Jane learns anything by the book's end, it is the fact that any human experience can undo such guidance.

The greatest part of the book is focused on Jane's passive acceptance of Neil's guidance and control. She is unable to see through his lame excuses and cowardly lies, and seems to be unnaturally cold and indifferent while narrating about her youthful obsession and illusion. Jane and Neil move into an apartment in not-yet-fashionable Chelsea, and she takes on the role of a dutiful wife who ardently does research about birds in the South to help Neil for a book he is supposedly writing. "I did my research, did my homework, and often went to the movies with friends. Some of them couldn't imagine why I believed Neil was writing every night until dawn (Because he came back to my apartment. We had early-morning sex. He told me writers wrote at night.)." (Beattie 2010: 12). Although Jane seemed to be naive and gullible, she turned out to be unable to compromise with Neil's lies and emotional blackmail. When she discovers he is married, she manages to summon enough will to get herself out the door and sleep on a friend's floor for a couple of weeks. However, one night after too much chardonnay she returns to Neil, wearing a raincoat over her nightgown and ready to accept his proposal.

Walks with Men is a young woman's testimony of a willful subordination to a masculine authority simply because a man promises to make her powerful and knowledgeable. Jane knows that "clichés so often befall vain people" (Beattie 2010: 13), but she never tries to justify her choices. "The '80s were not a time when women had to put up with male tyrants. No woman had to fit herself around a man's schedule. To do so was lazy, as well as demeaning. But I didn't introspect; I didn't ask enough questions." (Beattie 2010: 13). Jane admits that she pretended that whatever she did for Neil was "charming, old-fashioned dutifulness" (Beattie 2010: 13), and the reader is puzzled with her complacency and readiness to accept any condition or situation imposed by the man she was obsessed with. Jane simply registers her blunders and submission, her lack of initiative and excess of faith rather impassionately, with no urge to explain or justify her actions. The fact that she did not ask questions is registered bemusedly, as if the character herself was surprised or bewildered with her own reactions. Beattie's minimalism is thus used to picture a heroine who is painfully numb and a stranger in her own life.

The narrator begins to see through her Henry Higgins early on, for in spite of being naive and passive, she is wise and calm, since she knows she has personality without Neil's instructions; at least she had had a short-lived fame before she met him. Her rejection of social conventions and denial of gender

and social prescriptions is perceived in her early career: »I became something of an overnight sensation, when I was 21, for an interview I gave The New York Times, in which I — one of that year's summa cum laude Harvard graduates — disparaged my Ivy League education, at graduation, in the presence of President Jimmy Carter, and stated my intentions to drop out and move to a farm in Vermont.« (Beattie 2010: 4). At first, Jane vaccilates between being a rebel and a dutiful old-fashioned woman. She makes a wrong choice and readily tells about it without pain or regret. Jane offers us a flat and indifferent account of her life, making it seem rambling, aimless and without initiative, leaving us to pine for an omnicient glimpse into her soul that might explain her passivity.

The story of a twenty-something woman in New York who falls for a man she knows to be manipulative, was largely criticized for piling on incidents without a connecting thread. In spite of her passive critical insight, Jane seems to be stuck in the role of reflector: when she is alone, she seems dull and passive but when encouraged the men, she becomes witty and insightful. She draws her ambition and motivation from the men in her life and, figuratively speaking, she takes her walks with men because she is too insecure and frightened to walk alone. Jane's emotional paralysis is the result of her inability to be independent, but such a simple issue is difficult to understand because Ann Beattie consistently omits transitions between the dialogue and the action, demanding an unreserved suspension of disbelief. Beattie's refusal to overdetermine her characters and her reluctance to explain their behavior is a hallmark of her style, and one of the reasons she came to be identified as a minimalist. One might think that she chooses minimalism as the best way to present the mystery of human life: she simply shows that things happen in a way that is not always explicable, and her characters try to cope with the unpredictabilities the best they can.

In *Walks With Men* we are pretty much living in a universe of accidents and unexplained events; Beattie's unwillingness to explain or connect becomes radical when she introduces the motif of death. For instance, when Jane's old hippie boyfriend from Vermont whom she had left for Neil, now known as Goodness, comes to the city and visits her, he brings no sudden change or resolution we might expect. Goodness reemerges in Jane's life only to be pushed under the wheels of a subway train. She learns of his grisly death on the evening news, and that is about all. Beattie tells of this death in a cold and detached manner, as if she wanted to accentuate the randomness of life. Discussing Beattie's style, Margaret Atwood argues that: "The detail is casually dropped on the reader's head in passing, not treated with special rhetoric, just there, like a vase or a clock; and it is the evenness of tone used to describe both horrific event and trivial observation alike that accounts perhaps for the eerie, shell-shocked effect of Miss Beattie's prose. By now this is a technique she wields with absolute control." (Atwood, 1982). Atwood understands Beattie's hunger for details as a metaphysical pursuit of signs: "No one is better at the plangent detail, at evoking the floating, unreal ambiance of grief." (Atwood, 1982).

With their concentration on surfaces and every sentence pared to the bone, the microscopic attention to detail, where every word and punctuation must carry a great deal of weight, minimalists still provoke attention and interest. The ambivalence of the signals this fictional style send to the world is best seen in an episode from the novel *Falling in Place*: John, art director of a marketing company, is flipping through an artist's portfolio and »wonders whether or not it was deliberate that one long black hair was stretched across two sample layouts on top of the plastic«. John asks his secretary for one of her long blond hairs and puts it where the other one has been, hoping that the rejected artist will notice the substitution and see it as a proof that the editorial duties have been performed. Ann Beattie's fiction is hanging on such a thin line - the readers may observe the small changes, and yet they may not; either they will grasp the meaning, or let it go. The long blond hair here seems to wrap up the limits of minimalism.

Works Cited

Atwood, Margaret. (1982). Stories from the American Front, *The New York Times*, September 26. http://www.nytimes.com/books/98/06/28/specials/beattie-house.html.

Beattie, Ann. (1986). *Where You'll Find Me.* New York: Macmillan Publishing Company.

Beattie, Ann. (2005). *Follies.* New York: Scribner.

Beattie, Ann. (2010). *Walks with Men.* New York: Scribner.

Anatole Broyard. (1976). The Shock of Unrecognition. *The New York Times*, 24 August, p. 27.

Christopher Cox, Ann Beattie. (2011). An Interview with Ann Beattie. *The Paris Review*, 196. <http://www.theparisreview.org/interviews/6070/the-art-of-fiction-no-209-ann-beattie>

Deresiewitz, William. (2011). Beattitudes: On Ann Beattie. *The Nation*, December 12. <http://www.thenation.com/article/164753/beattitudes-ann-beattie#>

Felman, Shoshana. (1993). *What do Women Want? Reading and Sexual Difference*. Baltimore: John Hopkins University Press.

Gilbert, S. and S. Gubar. (1984). *The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. New Haven: Yale University Press.

Gordić Petković, Vladislava. (2010). The Shock of Unrecognition: Single-Girl Narrative in Ann Beattie's Short Stories and Postfeminist TV Shows. *Short Story Criticism*, ed. Jelena Krstović. Detroit: Gale Cengage Learning, 23-29.

Kimmel, M. and Amy Aronson (eds.). (2004). *Men and Masculinities: A Social, Cultural, and Historical Encyclopedia.* Santa Barbara: ABC-CLIO Inc.

Susan Jaret McKinstry. (1987). The Speaking Silence of Ann Beattie's Voice. *Studies in Short Fiction*, 24/2, p. 111/117.

EN BITI, *ŠETNJE S MUŠKARCIMA*: MINIMALIZAM I ROD

Rezime

Minimalizam je još uvek neadekvatno i neprecizno definisan pojam u interpretaciji savremene umetnosti; međutim, prisustvo ovog termina u muzici, likovnoj umetnosti, arhitekturi i teoriji pripovedanja ukazuje na isto – na potrebu za svedenošću reprezentacije i odsustvom eksplikacije. U radu se analiziraju osnove minimalističke pripovedne poetike, koju odlikuje ekonomija jezičkog izraza i svođenje klasičnih elemenata pripovedanja kao što su naracija i deskripcija na ekspoziciju vizuelnog sadržaja. Pisci minimalizma pokušavaju da prikažu realnost onakvom kakva u kontinuumu jeste, ne pokušavajući da je intenziviraju kao što čini tradicionalna realistička proza, i odbijaju svako sažimanje i zaoštravanje koje bi pripovedanje učinilo napetim i dramatičnim. Pripadnike ove prozne škole, koja uključuje tako različite pisce kao što su Rejmond Karver, Frederik Bartelmi, Bobi En Mejson i Meri Robinson, duhovito nazivaju "namrgođenim nećacima Ernesta Hemingveja i Rejmonda Čendlera". Minimalistička poetika i njena fokusiranost na vizuelizaciju detalja biće predstavljena na primeru proznog opusa američke književnice En Biti, zadržavajući se na detaljima iz romana *Šetnje s muškarcima* (Walks with Men, 2010). Usredsređena na seizmografsko beleženje jednolične svakodnevice usamljenih, preosetljivih i često disfunkcionalnih junaka, autorka najčešće opisuje žensko iskustvo i ženski senzibilitet. Bilo da pripovedaju u prvom ili trećem licu, njene junakinje su po pravilu svedoci tuđih kriza i problema, i priče su često sačinjene od nanizanih vizuelnih doživljaja koji odslikavaju ne samo sećanje ili iskustvo, već i odnos prema svetu koji odlikuje uporna pasivizacija junaka. Kratke priče ove autorke odlikuju se doslednom ekonomičnošću izraza u predstavljanju moralne paralize i emotivne pasivnosti junakinja i junaka, a rad će pokušati da odgovori i na pitanje da li se minimalizam, u težnji ka redukciji i suzdržanosti, jednako dosledno realizuje i u predstavljanju rodnih razlika.

Ključne reči: rod, ženska književnost, postmodernizam, minimalizam.

Vladislava Gordić Petković
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija Filozofski fakultet
vladysg@yahoo.com

Nikolina Zobenica

MEDIEVAL SWAN KNIGHT LEGEND IN MODERN CULTURE

The medieval Swan Knight Legend has been modified during centuries in different literary genres, beginning with heroic poetry (*chansons de geste*), through medieval court novels, to the fairy tales, legends and a libretto in the 19th century. However, since the end of the 19th century this legend has transcended the boundaries of the literary text and has entered other spheres of culture, specifically other media and arts. This paper offers an overview of transtextual (intertextual), transfictional and transmedial transformations of the medieval Legend in space and time, with the aim to point at similarities and differences between the cultural phenomena which are built on the same basis, but which undergo some changes in the contexts to which they adapt themselves.

Key words: Swan Knight Legend, intertextuality, transfictionality, transmediality.

1. TEXT CONCEPT

A Swan Knight legend has been narrated in oral, (hand)written and printed texts; it is also shown in paintings, opera and film, and it even inspired founding of societies. In other words, the legend has been modified in different semiotic systems, in various codes, media and contexts. In order to encompass all the appearances of the Swan Knight narrative, the text concept should be expanded from the linguistic definition of a text as a coherent succession of language units to a semiotic concept, which includes audio and audiovisual texts as well, as combinations of language, picture and sound. In the most recent poststructuralist approaches, the text concept is understood in the broadest sense of the word, and accordingly, everything can be regarded as a text (Gast 1993: 7, 11; Schweikle 2007: 760, 700). This text concept plays a crucial role, since the Swan Knight Legend has taken various text type forms, and the original story often changed in accordance with the new contexts. All these texts share some common features and manifold relations can be established among them.

Transtextuality is the hypernym for different text relations, and one of its subtypes is intertextuality, a relation in which one text appears in other(s) in form of quotations, plagiarism and allusions (Schweikle 2007: 357-358). Transtextuality can refer both to fiction or non-fiction, in divergence to transfictionality which denotes migration of fictional entities only, such as a story, a character or a setting. In this way a new fictional world is created through expansion, modification or transposition. Expansion means that new existents are added to the original storyworld, such as species and objects that populate the storyworld and individual characters who act as protagonists, or that a secondary character becomes the hero in a story of his own, or that the time covered by the original story is expanded. A modification is in fact a new version, where the structure of a narrative is redesigned and the story reinvented, while in a transposition the story remains the same, but is situated in a new setting. If a fictional entity migrates across many different media, then it is a special case of transfictionality, which is transmediality or transmedial storytelling (Ryan 2012).

Readers can identify the relations among different texts only if they share the same background knowledge and belong to the same socio-cultural context as the author (Rajić 2009: 156-157). Taking into account that the socio-cultural context changes in space and time, and that audience often loses its interest in a text if it is not modernised, an old story is usually adapted to new circumstances, since only narratives capable of adjustment can stand the test of time. This process has consequences, as the basic structure of the narrative undergoes changes and the relations among the versions cannot be easily identified any more. There are not many readers who can follow the history of such a story like the Swan Knight Legend through centuries, and most of them are not even aware of the antiquity of this narrative.

2. INTERTEXTUALITY AND TRANSFICTIONALITY

The Legend of the Swan Knight consists of two parts: the Swan Children Legend and the Swan Knight Legend. The Swan Children narrative as recorded in the oldest Latin version tells the story of a young nobleman, who steals a gold necklace from a bathing fairy and thus induces her to marry him. She then gives birth to six sons and one daughter, and all of them wear a necklace. When the necklaces are removed, the children are transformed into swans to keep this shape until the day of their redemption. Their mother falls victim to an intrigue and is unfairly punished by her husband until her long sufferings are also redeemed by her son. However, one of the swan children keeps the shape of the bird and pulls a boat of an armed knight (Walter 2000: 2080-2081). This is where the actual Swan Knight Legend begins. One day the Swan Knight is sent to help a damsel in distress, usually a widow or a daughter of the late Duke, to save her land against a pretender to the duchy, usually her brother-in-law. The damsel claims her right to govern her lands before the Emperor, but only an ordeal by battle can decide the feud between her and the pretender. The knight in a boat pulled by a swan is the only one ready to fight on her behalf, and after he defeats his opponent, he marries the lady or her daughter with only one condition: she must promise never to ask for his name or origin. After she eventually breaks her promise, he departs and leaves her and their child(ren) forever.

This is the original story and its elements and entities can be found in different texts, both fictional and non-fictional. The relations among the texts can be intertextual and transfictional, depending on whether the texts are linked through allusions and quotations or expansions, modifications and transpositions.

2.1. Fictional texts

From the intertextual point of view, it must first be noted that the Swan Children Legend resembles the most famous Celtic story of shape changing, the myth of sea god Lêr and his children. After his wife's death, sea god Lêr marries her sister Aife, who is childless and jealous of his daughter and three sons. Having magical powers, she changes them into swans, without affecting their mind and speech. The father is told that they drowned in the lake, but the truth is revealed when he goes to the lake and hears them talking. They ask him to change them back into their shapes, but his magic is not as powerful as his wife's. Eventually, Aife receives her punishment by her foster-father, who turns her into the shape most abhorring to her: a demon of the air (Squire 2000: 95-97). The common traits of two texts can be easily recognised. In both texts the children are boys and one girl, transformed into swans because of the jealousy of the female member of the family (grandmother/ mother-in-law or aunt/ step-mother), who is eventually punished for her deeds by their (grand)father. The similarity of two texts cannot be accidental, but it is not sufficient to regard them as two versions of the same text, but only as two texts linked intertextually, as the fairy tale borrowed elements from the ancient myth.

The Swan Knight Legend was created first, and then the Swan Children Legend was added to elaborate the origin of the Swan Knight. The second legend is designed as an introductory part to the narrative, as a pre-sequel. The fictional worlds of two narratives are linked with expansion, as the scope of the original storyworld extends by expanding and adding new existents (cf. Ryan 2012). We therefore have an example of transfictionality already at the early stage of the story development.

Both parts of the Swan Knight Legend have been adapted many times throughout history, beginning with four French versions of the Swan Children narrative, over the *chansons* about Crusades with Godfrey of Bouillon as the hero (Loomis 1969: 244), numerous versions in the French and German Middle Ages, until the 19th century fairy tales, legends, and Wagner's libretto (cf. Zobenica 2012). Retelling a story about the same hero, which then results in multiple performances of the same story, is an example of the one-world-many-texts relation which is typical of oral culture (Ryan 2012). All the texts belong to the same storyworld, despite the differences which arise among them, because the entire story migrates across different texts and adjusts itself to the new socio-cultural context.

Some minor changes are made along the way. The story of the Swan Knight was transposed to different settings (parts of Netherlands, Belgium or Germany), certain elements were added (expansion), and in some texts the legend even underwent modifications, like in legends *Karl Ynach, Salvius Brabon and Frau Schwan* and *Loherangrin`s End in Lorraine* (*Loherangrins Ende in Lothringen*). In the former narrative Salvius Brabon follows a swan swimming along the Rhine which takes him to a woman whom he helps by reconciling her with her brother and marrying her afterwards. The land in which they live is named Brabant after him. In the latter legend, Loherangrin's life and death are depicted in the land *Lyzaborie*, which is named *Lotharingen* after his decease (Grimm 1965: 527-546).

From the Middle Ages until the 19th century the story was rather productive in fiction. Interestingly, the narrative entered the non-fiction already in the Middle Ages and remained in this sphere even at the beginning of the new millennium.

2.2. Non-fictional texts

Transfictionality is supposed to refer to fiction only, but intertextual relations can be found both in fictional and non-fictional texts. In the Middle Ages people seemed to believe in the Legend of the Swan Knight. The connection between this legend and the Bouillon family was established not only in literature, but in historical texts as well. In a letter from Guido of Bazoches from ca. 1180 Baldwin, Godfrey's brother, was named a grandson of *miles cygni*. The medieval historian William of Tyre refers to the fairy origin of the family in his text from 1184 (Walter 2000: 2080-2081). However, though this might have been recorded as a fact in the Middle Ages for political reasons, how could it be possible that even today some families claim their descendancy from the Swan Knight?

An example is the Kassin/ Kissane family which are supposed to be Jewish descendants of the secretly Davidic Royal Dynasty of the Swan Knight from French and German legends, and were recognised as such already in the medieval period. For this reason, white swans are supposed to be the symbol of the family which allegedly originates from the 11th century Ireland (Kedosha 2007). Genealogies are supposedly non-fictional texts, but this text is as a sort of a sequel to the fictional legend and it expands the original storyworld. The transfictionality is actually the proof of fictionality of this genealogy.

Intertextual relations to the legend can be found in commercials as well. There is a gourmet coffee in Seattle named Swan Knight. Alluding to Wolframs *Parzival,* the novel in which the Swan Knight appears as the son of the Grail king, the coffee is a "blend of Centrals and Indonesians", "united together for a common cause, the ultimate offering – 'The Perfect Cup'" (Gourmet Coffee 2012). The high quality is also claimed for another Swan Knight product – the "Lohengrin chocolate" (Old Dutch Store 2012).

In all these cases, the texts belong to the same semiotic system (language), but media differ (oral, written, printed). However, already in the 19th century the story transcended the boundaries of this semiotic system and entered media which use other signs and codes.

3. INTERMEDIALITY AND TRANSMEDIALITY

The Swan Knight narrative has been presented in paintings, opera and film. It has also influenced social practice and the swan even found entrance in archaeology and speculations about universe. In other words, the Swan and the Swan Knight transcended all the imaginable boundaries of space and time.

3.1. The Swan Knight in visual texts

The adaptations of literary works in other media have always been controversial. In 1766 Gotthold Ephraim Lessing started an animated discussion on this subject with his work *Laokoon.* Lessing pointed at the differences among the arts and their autonomy in expression. As paintings use forms and colours in space to show objects, they are not like literature, which uses articulated sounds in time to

show actions. Therefore the result of these two arts cannot be the same. Whereas a writer can narrate a whole story, a painter can depict only a meaningful moment, alluding to the preceding and following action (cf. Lessing 2007: 11-206). The crucial moment of the Swan Knight Legend is certainly the arrival of the Knight in his boat pulled by the Swan. Anyone who knows the legend will immediately recognise the figure and remember the rest of the story.

The most famous painting with the Swan Knight can be seen in Bavaria, in the beautiful Salon of the Neuschwanstein castle (19th century). The cycle of pictures was inspired by Wagner's opera, which the king Ludwig II loved and which had a great impact on his life: he saw himself both as the real knight of Schwangau and the fictitious Swan Knight Lohengrin. In some other paintings he himself is depicted as the knight standing in the boat pulled by a swan (Swan Knight 2012), so this painting actually tells us both the story of a fictional character and of a real king.

As paintings indeed can tell a story, they build a one-to-many relation in a storyworld, since the (visual) text is so indeterminate that every user can construct a different narrative. The painting urges the spectator to imagine a story about the scene presented, but because it has no temporal extension, the painting cannot represent a sequence of events, and will therefore inspire highly variable narrative interpretations (Ryan 2012). Even if the spectator happens to be familiar with the story, there are so many versions, that no two persons could ever recall the same one.

Considering the visual signs, in addition to the paintings, the Swan Knight Legend also entered the world of heraldry. In France of the 19th century the legend *Le chevalier au Cygne* was revived by an archivist Ernest Deseille, who explained that the coat of arms of the town in northern France, Boulougne sur mer, was inspired by this legend. This coat of arms shows a swan in a triangle with three discs representing Lambert, Quéhen and Herquelinghe, the hills surrounding the town (L' Histoire du Chevalier au Cygne 2009). This symbol alludes to the fictional story which belongs to the history of the community. The question is: was fiction taken for reality by the founders of this settlement? Moreover, there are many similar coats of arms with the swan in France and Germany, all of them "telling" the story of the Swan Knight. From the semiotic point of view, the coat of arms can also be regarded as a text, particularly if one bears in mind that each of them was inspired by a story which it retells indirectly in pictures. Accordingly, we have again an example of intertextuality or, more precisely, intermediality, since the coat of arms is an allusion to the text in other media.

3.2. The Swan Knight in opera

Opera is a complex semiotic system which includes language, picture, music and movement (dance). Since the 19th century it has been regarded as a "total work of art" ("Gesamtkunstwerk"), as presented by Richard Wagner. It was this great composer who was so attracted to the Swan Knight narrative that he presented it in his masterpiece *Lohengrin* (1850). The sources for the opera were medieval German versions of the narrative, legends of the Brothers Grimm and different texts on the history of law. In this opera Elsa of Brabant is accused of murdering her brother Godfrey by Count Frederick of Telramund, who demands judgment from King Henry and pretends to the throne of Brabant. The Swan Knight protects Elsa and marries her, but she asks the doomed question and loses him. As Lohengrin is about to depart with the swan, Frederick's pagan wife Ortrud reveals that she has transformed Godfrey into a swan and that now there is no redemption for him anymore. However, Lohengrin's prayer changes Godfrey back, but Elsa dies (Lohengrin 2004; Die Oper Lohengrin von Richard Wagner 2012). In this opera, Wagner actually strove to correctly depict the medieval court life, so his work was based on authentic historical-political facts (Wehrli 1997: 498-499). On the other hand, the religious dualism of paganism and Christianity permeates his work, so the roots of the narrative remain preserved in this transmedial adaptation.

The lasting attraction of the character is proved by another transmedial adaptation, again in opera. A composer and conductor Glen Cortese, together with the tenor Marc Deaton, created a monodrama for tenor voice, piano quintet and film. The text is based on personal journals of the singer and tells the story of a young boy who endures abuse from his mother and finds comfort in his fantasy world involving the Swan Knight Lohengrin (Deaton 2012). Once again, we have a completely new setting, a new story,

and the same character in a new world. Three elements play an important role: the strong attachment to mother, boy's suffering and the Swan Knight who offers comfort in distress. The boy creates a parallel world to his harsh reality, using imagination to escape from sorrow. Creation of a completely new, parallel story is also an example of transmedial modification.

3.3. The Swan Knight in film

In the scope of comparative media study referring to literature and film (Bohnenkamp 2005: 11-19) adaptations used to be analysed mostly from the point of faithfulness to the original, but nowadays, when literature, media and art move closer to one another, this attitude is regarded as obsolete (Drexler 2004: 123). A literary work may precede the film, but both are works of art and therefore must be considered as equal, because adaptation includes both a transformation of the initial text and a productive reception. For this reason, literary science has recently paid attention to analysis of mutual influences between media, that is, to intermedial transfer in the creation of different versions of the same fictional entities in different media (Bohnenkamp 2005: 11-19).

Semiotics played a key role in this change of focus. As the new text concept includes the audiovisual and audio texts, intermediality could be regarded as a subtype of intertextuality (quotations, allusions), and transmediality as a subtype of transfictionality, i.e. the flow of content through multiple media platforms. The content inevitable evolves as it passes from one medium to another, since it is impossible for two different media to project the same world (Ryan 2012).Transmedial adaptations therefore involve greater transformations than those which remain within the scope of the same media.

The narrative of the Swan Knight was also transformed into a cartoon, which made it accessible to present day children. The Swan Knight fairy tale can be found among World Famous Fairytales adapted for children in the late 80's (The Swan Knight 1987). In this cartoon, the story is partly shown and partly retold by the voice-over narrator, and it focuses on Elsa and her brother Godfrey, who has been transformed into a swan by a sorcerer. This version relies on Wagner's opera to a great extent. However, the new media created the opportunity to underline the swan symbolism, since at the end Lohengrin departs in the boat pulled by many swans flying towards the sky, to the light, to God. As the story is given an ending different from other versions of the narrative, this is an example of transmedial expansion, because a new element has been added. However, the story still belongs to the same world, because although it migrated across two different media, its main traits are preserved.

Remarkably, the Swan Knight narrative shows an exceptional attraction towards the cartoon film. It also appeared in a Japanese cartoon series *Saint Seiya: Knights of the Zodiac* (1986-1989) as Hyoga, "Chevalier du Cygne" (Knight of the Swan). He is a teenager traumatised by tragic death of his mother, to whom he was strongly attached. After the evil threatens the world, he has to leave her body in Siberia, in order to return to Japan and fight the evil forces (Chevaliers du Zodiaque 2007; Hyoga, chevalier du Cigne 2009; *Knights of the Zodiac* 2012). This is a new, completely different story, but there are transmedial relations between this cartoon and the Legend of the Swan Knight. Hyoga bears the title of the Swan Knight, his power comes from the Swan and he fights on the side of Good. His personal attachment to his mother is also an element from the Swan Knight Legend, because the maternal lineage is of greater significance than the paternal one in all the versions of the Legend. The setting and the story are changed, but the character migrates to another storyworld, and the main traits of the original story are still preserved.

The main symbol of the medieval Swan Knight legend has also entered the new media, internet. The main page of the online game "Fédération des peuples libres" bears a picture of a swan and the motto "Justice, Honnéur et Loyauté". This Federation consists of three Orders and they fight against evil in their country Nacridan ("Fédération des peuples libres" 2012; "L'Histoire du Cygne" 2011). Knights of the Swan ("Chevaliers du Cygne") come from the federation "La Fédération polaris". However, their name does not refer to the Knight with the Swan, but to the guardians of Cygne, a "country" in the universe ruled by "le Grand Empereur Suprême, Gardien de l'Univers". In this game, Cygne is actually a constellation consisting of a few inhabited planets ("L'Histoire du Cygne" 2011).

3.4. The Swan in space: architecture and universe

The swan is generally regarded as a celestial symbol (Gerbran; Ševalije 2009: 473-475), but interestingly, there is indeed a constellation in universe named Cygnus, the Swan, which was supposedly significant for many ancient religions. At Newgrange, in Ireland's Boyne Valley, there is a gigantic passage grave encircled by a massive stone circle. It is famous for its alignment towards the midwinter solstice, because each year the first sunlight penetrates a narrow corridor and enters a womb-like chamber at the heart of the monument, which was built c. 3000 BC. This monument is related to the mythological story of Angus and his love for a swan-maiden (Collins 2006), one of the most beautiful Celtic narratives of swan transformation in which a swan fulfils its function as the symbol of love (Gerbran; Ševalije 2009: 473-475). In this story Angus, the Gaelic Eros, falls in love with a woman who visits him in dreams. After he discovers that she is a swan-maiden, he waits patiently for the day of her magical change, when he sees her surrounded by "thrice fifty swans" and recognises her although she is in the shape of the swan. Angus proclaims her his love and discloses his name, and the swan-maiden, Caer, promises to be his bride if he turns into a swan as well, which he readily accepts. From then on, they live happily "as long as could be expected of such changeable immortals as pagan deities" (Squire 2000: 94-95). Newgrange is supposed to be the place to which they flew off in the form of swans[1].

Two Irish researchers of earth mysteries, Anthony Murphy and Richard Moore, believe that the annual spectacle of Newgrange might have influenced the mythology and practices of those who built the monument, and they wonder whether the passage grave reflects the influence not just of the Sun, but also that of Cygnus, the celestial Swan. Further research on relations between Cygnus and ancient religions has led to many a bold assumption, such as one claiming that ancient people all around world "fixed the location of heaven - the source of cosmic life and death - in the same segment of sky, the constellation of Cygnus, the Swan", or that "Cygnus is at the root of all the world's religions". The veneration of Cygnus as a bird associated with cosmic life and death is supposed to go back 17,000 years, when the constellation allegedly occupied the pole position in the northern night sky. Furthermore, the origins of astronomy, literature, ancient cosmologies, even transoceanic sea voyages all supposedly occurred some 17,000 years ago (Collins 2006).

Collins establishes a vague connection between these mysteries and the Swan Knight and Maiden, and though his assumptions will not be discussed in this paper, they indeed prove that the Swan and the Swan Knight symbolism possess really archaic traits. It certainly stems from Indo-European time (Zobenica 2012), and the roots of this symbolism are very deep. However, even if it belongs to the past, the Swan Knight narrative is still of some interest for the modern society as well.

3.5. The Swan Knight Legend in societies

Societies with their combinations of signs and codes can also be regarded as complex semiotic systems encompassing language, picture and rituals. A society of noblemen founded in 1440 by the elector Friedrich II von Brandenburg, the "Order of the Knights of Our Lady of the Swan" ("Orden der Ritter Unserer Lieben Frau zum Schwan"), was obviously inspired by the Swan Knight Legend. Its aim was to enhance the Christian way of life of the court nobility through prayer, charity and the binding of the vassals to the sovereigns. Women were allowed to be members of the Order from the very beginning, as it is testified by the picture of a lady with the medal of the Swan Knight Order from 1460, in Lindenholz (South Germany). Again, the painting tells a story which a spectator can only construct, since nothing is known about the painter or his model.

In 1843, the society was revived by King Friedrich Wilhelm IV von Preussen under the name of the "Order of the Swan Knights". It was open not only for the members of both genders, but also

[1] The story does not appear only in the Irish mythology, but in the Scottish folklore as well, in which Angus was married to goddess Bride, a swan-maiden (Collins 2006).

for all ranks and confessions, with the aim to relieve ailments of body and mind. The Order still exists in Nürnberg as a non-profit society, with the purpose of researching history and culture. Their work is charitable; they support acquisition of cultural goods and plead for ecumenism. The members of the Order wear the medal with the swan in the middle, symbolising the purity of heart (Schwanenritterorden zu Brandenburg Ansbach 2012). There is also a picture of Virgin Mary with her child in the medal, again the element of motherhood playing an important role.

The name of the Order and the symbol of Mother and the Swan, as well as the main purpose of the society as stated in their program (charity), clearly allude to the Swan Knight Legend. The text relations in this case are manifold, since there are a few semiotic systems involved. From the point of view of language, the name of the Order and its program are examples of intertextuality (allusion to the Swan Knight Legend). The pictures of the Swan on the outfit of the society members and in the medal, as well as the rituals (non-verbal communication) are examples of intermediality (again allusion to the Swan symbolism, Swan Knight and court life). Finally, the founding of the Society itself, the fact that they attempt to transfer moral values of the Swan Knight from fiction to social practice, to reality, is an example of expansion and transposition not only to a new media (transmediality), but to a new world as well – to reality.

4. CONCLUSION

The Swan Knight Legend has been adapted many times – in literature, painting, opera and film - , it has influenced non-fictional texts, heraldry, online games, speculations on the universe and founding of societies, but despite all the transformations, all text, art and media migrations, the figure of the Swan Knight has remained the same. The meaning of the story has not changed, its essence remained deeply humane, as the Swan Knight always, in all the possible versions, fights for Good and supports those in distress and in need of comfort. There are obviously people who believe in such a character and want to keep it alive through space and time. From this point of view, this story will last as long as there are readers who (re)construct it over and over again.

References

Bohnenkamp, Anne. 2005. Literaturverfilmungen als intermediale Herausforderung. *Literaturverfilmungen.* Stuttgart: Reclam, 9–38.

Chevaliers du Zodiaque. 2007. Retreived 9th July 2012. URL: <http://rclens2.over-blog.com/article2308096.html>.

Collins, Andrew. 2006. Swan Knights and Swan Maidens. Retrieved 9th July 2012. URL: <http://www.andrewcollins.com/page/articles/thecygnusmystery_knights.htm >.

Deaton, Marc. 2012. The Swan Knight. Retrieved 10th July 2012. URL: <http://www.indiegogo.com/The-Swan-Knight>.

Die Oper Lohengrin von Richard Wagner. 2012. Retrieved 10th July 2012. URL: < http://wagnerportal.de/wissen/opern/lohengrin/ >.

Drexler, Peter. 1990. Erzählen in verschiedenen Medien: MISERY Stephen Kings Roman (1987) und Rob Reiners Film (1990). *Einführung in die systematische Filmanalyse.* Hrsg. v. Helmut Korte. Berlin: ESV, 119–158.

Fédération des peuples libres. 2012. Retrieved 9th July 2012. URL: <http://cygne.xooit.fr/f2-Les-Chevaliers-du-Cygne.htm>.

Gast, Wolfgang. 1993. *Grundbuch: Einführung in Begriffe und Methoden der Filmanalyse.* Frankfurt a/M: Verlag Moritz Diesterweg.

Gerbran, Alen/ Ševalije, Žan. 2009. *Rečnik simbola.* Transl. by Pavle Sekeruš; Kristina Koprivšek; Isidora Gordić. Novi Sad: Stylos.

Gourmet Coffee – Seattle Swan Knight. 2012. Retrieved 9th July 2012. URL: <http://blackswancoffee.com/seattle_swan_knight.html >.

Grimm, Jacob und Wilhelm. 1965. *Deutsche Sagen* 2. München: Winkler.

Hyoga, chevalier du Cygne. 2009. Retrieved 9th November 2012. URL: < http://www.youtube.com/watch?v=Zp2XV5C1YoE >.
Kedosha, Miriam ha. 2007. The Kassin/Kissane Family and the Swan Knights. Retrieved 9th July 2012. URL: <http://miriamhakedosha.blogspot.com/2007/09/vauclause-region-home-of-kassin-family.html>.
Knights of the Zodiac. 2012. Retrieved 9th July 2012. URL: <http://www.imdb.com/title/tt0161952/reviews?start=20 >.
L' Histoire du Chevalier au Cygne. 2009. Retrieved 12th July 2012. URL: <http://www.godefroy-de-bouillon.com/accueil/blason/lecygne.htm>.
L'Histoire du Cygne. 2011. Retrieved 12th November 2012. URL <http://cygne.xooit.fr/t38-L-Histoire-du-CYGNE.htm>.
Lohengrin: The Tale of the Swan Knight. 2004. Retrieved 19th July 2012. URL: <http://www.aaronshep.com/stories/064.html>.
Loomis, Laura Alandis Hibbard. 1969. *Medieval Romance in England: A Study of the Sources and Analogues of the Non -Cyclic Metrical Romances.* New York: Burt Franklin.
Old Dutch Store. 2012. Retrieved 28th December 2012. URL <http://www.olddutchstore.com/sweets/ chocolate-and-candy/freia-lohengrin-creambars.html>.
Rajić, Ljubiša. 2009. *Umeće čitanja.* Beograd: Geopoetika.
Ryan, Marie-Laure. 2012. Transmedial storytelling and transfictionality. Retrieved 7th November 2012. URL: < http://users.frii.com/mlryan/transmedia.html >.
Schwanenritterorden zu Brandenburg-Ansbach. 2012. Retrieved 10th July 2012. URL: <http://www.schwanenritter-orden.de/>.
Schweikle, Günther und Irmgard. 2007. *Metzler Literatur Lexikon.* Stuttgart: Metzler.
Squire, Charles. 2000. *The Mythology of the British Islands: An Introduction to Celtic Myth, Legend, Poetry and Romance*. Ware: Wordsworth.
Swan Knight. 2012. Retrieved 9th July 2012. URL: <http://www.neuschwanstein.de/englisch/idea/schwan.htm>.
The Swan Knight (1987). Retrieved 8th November 2012. URL: <http://www.youtube.com/watch?v=Dqb2FspNTSI>.
Walter, Philippe. 2000. Lohengrin in romanischen Literaturen. *Lexikon des Mittelalters* 5. Stuttgart: Metzler, 2080-2081.
Wehrli, Max. 1997. *Geschichte der deutschen Literatur im Mittelalter.* Stuttgart: Reclam.
Zobenica, Nikolina. 2012. Legend of the Swan Knight. In Zoja Karanović, Willem de Blécourt. *Belief Narrative Genres.* Novi Sad: Filozofski fakultet, 111-118.

SREDNJOVEKOVNO PREDANJE O VITEZU S LABUDOM U SAVREMENOJ KULTURI

Rezime

Srednjovekovno predanje o vitezu s labudom se obrađivalo tokom vekova u različitim književnim žanrovima, počevši sa junačkom poezijom (*chanson de geste*), preko srednjovekovnih dvorskih romana, do bajki, predanja i libreta u devetnaestom veku. Međutim, od kraja dvadesetog veka ovo predanje je prešlo granice književnog teksta i ušlo u druge oblasti kulture, odnosno druge medije i umetnosti. U ovom radu su se pratile intertekstualne, transfikcionalne i transmedijalne transformacije srednjovekovnog predanja u prostoru i vremenu, sa ciljem da se ukaže na sličnosti i razlike između kulturnih fenomena koji počivaju na istim osnovama, ali se menjaju u skladu sa kontekstom kojem se prilagođavaju.

Ključne reči: vitez s labudom, intertekstualnost, transfikcionalnost, transmedijalnost.

Nikolina Zobenica
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Philosophy
nikolinazobenica@gmail.com

Bernarda Katušić

FIKCIJA I FAKCIJA U PAVIĆEVOM ROMANU *HAZARSKI REČNIK*

U prilogu se zastupa teza da je disparatnost literarnih strategija u Pavićevu romanu *Hazarski rečnik* moguće objediniti postupkom stalnog njihalnog kretanja između fikcije i fakcije. Navedena problematika analizira se s aspekta žanra rječnika i romana.

Ključne riječi: Milorad Pavić, Hazarski rečnik, fikcija, fakcija

1. UVOD

U dosadašnjoj kritici Pavićev roman *Hazarski rečnik* (1984) nerijetko se označavao kao jedno od najreprezentativnijih djela srpske postmoderne (Pantić 1987; Leitner 1991; Burkhart 1992). Kao tipična postmoderna obilježja kojima se Pavić služi u tom višeslojnom tekstu isticali su se sljedeći literarni postupci: istovremeno korištenje najrazličitijih stilskih i žanrovskih formacija, intertekstualna prožimanja, autoreferencijalne opaske, propitivanje uloge autora i čitatelja, tekstovna otvorenost na svim razinama, miješanje fikcije i fakcije itd. Iako se u stručnoj literaturi često svraćala pozornost na odnos između faktične i fiktivne potke Pavićeva teksta, navedenoj se problematici dosad nije sustavno pristupalo. Suprotno dosadašnjim tumačenjima Pavićeva djela koji navedeni odnos između fikcije i fakcije promatraju tek kao jedan od segmenata autorove poetike i, shodno tome, navedena postmoderna obilježja promatraju izolirano, ne uspostavljajući dublju međusobnu povezanost, u ovoj se interpretaciji zastupa teza da je naznačenu disparatnost literarnih postupaka moguće objediniti postupkom svojevrsnog njihalnoga kretanja između fikcije i fakcije. Nadalje, takav se naglašeno dinamičan postupak ujedno nameće i kao krucijalna posebnost Pavićeve poetike. Navedena problematika u daljnjem će se analizirati s dvaju aspekta, s aspekta dvaju žanrova – rječnika-leksikona i romana – koji se ističu već u naslovu djela. Pritom će se rječnik poimati kao tipičan faktični žanr koji pretendira stvarnost predstaviti onakvom kakva jest, a roman kao karakterističan fikcijski žanr utmeljen na otklonu od stvarnosnoga.

2. SIMULACIJA ZNANSTVENOG DISKURSA

Da je *Hazarski rečnik* realiziran osebujnom simulacijom znanstvenog diskursa, često je isticao i sam Pavić. Autor i ne krije da se pri oblikovanju fikcijskog štiva iscrpno služio konkretnim povijesnim činjenicama. Tako on u mnogobrojnim komentarima i tumačenjima vlastitog romana eksplicitno ističe kako je, u skladu sa svojom strukom književnog povjesničara, godinama istraživao i prikupljao kulturnopovijesni i ideološki materijal o hazarskom pitanju, prvobitno namjeravajući napisati raspravu o Ćirilu i Metodu i njihovoj misiji među Hazarima. Na kraju sakupljeni materijal nije, kao što je poznato, iznjedrio povijesnoznanstvenu studiju nego fikcijski tekst (vgl. Pavić 1989: 638).

Da se Pavić u svom romanu služi poetskim rekvizitima tipičnim za znanstveni žanr rječnika-leksikona,[1] evidentno je već na prvi pogled. Naime, kao što očekujemo od rječnika-leksikona, i Pavićev tekst funkcionira kao abecedno posložen priručni rječnik-leksikon koji iscrpno obrađuje određeno te-

[1] Iscrpno znanstveno određenje žanra leksikona, odnosno rječnika, kako se ono nerjetko razmatra u novijoj stručnoj literaturi, znantno bi prešlo prostorne okvire ovoga rada. Daljnja znanstvena elaboracija ovom prilikom utemeljena je na određenju žanra rječnika-leksikon kakvo nalazimo u standardiziranim leksikonskim priručnicima: „ Rječnik-leksikon je priručnik za određeno znanstveno područje s natuknicama svrstanima po abecednom redu“ (Enzyklopädie Philosophie und Wissenschaftstheorie 2004: 604).

matsko područje. Sukladno žanrovskim konvencijama rječnika-leksikona, sadržajnu okosnicu njegova teksta čini specifična znanstvena tematika: povijest Hazara, izumrlog naroda turskog podrijetla koji je živio na području ruskih stepa od 2. do 12. stoljeća. U skladu s uzusima znanstvenog žanra rječnika-leksikona, Pavić svoju namjeru – znanstveno hvatanje u koštac sa specifičnom povijesnom tematikom – naznačuje i nagovještava u uvodnoj opasci romana (usp. Pavić 1990: 11).

Pavić se u *Hazarskom rečniku* služi i drugim načinima izlaganja koji se vezuju uz znanstveni diskurs. Tako primjerice tekst referira na konkretan vremensko-prostorni okvir te obrađuje čitav niz povijesnih činjenica (ratovi Hazara s Arapima, hazarski savez s bizantskim carem Heraklitom iz 627, zabrana ženidbe Hazara s katolicima iz 627, Papina potvrda navedene zabrane ženidbe iz 1346, hazarska misija, Ćirilova hazarska polemika iz 861. itd.) kao i povijesnih osoba (car Heraklit, knez Svjatoslav, Oleg Pravitel, knez Vladimir Monomach, Juda Halevi, Ćiril Konstantin, Metodije itd.).

Nadalje, znanstveni diskurs simulira se čestom uporabom standardiziranih znanstvenih formulacija poput sljedećih: „prema jednoj ruskoj hronici iz XII veka“ (12), „beleže drevne hronike“ (13), „očevici beleže“ (ibid.), „neki izvori tvrde“ (ibid.), „pominje Halevi“ (ibid.), „Ćirilo beleži“ (ibid.), „prema tvrđenju Ibn Fadlana“ (134–135), „jedno svedočanstvo iz IX veka (Jakubi) govori“ (135) itd., kao i čestim navodima autentičnih dokumenata (usp. str. 32, 67, 122, 135, 142, 195, 209–210, 234) te navodima autentičnih literarnih izvora u fusnotama (usp. str. 11).

U Pavićevu se romanu ne simulira tipičan znanstveni žanr rječnika-leksikona samo tematskom potkom, nego i formalno-optičkom. Tako primjerice već sadržajna opaska nagovještava tekst koji nedvojbeno operira rekvizitima svojstvenima žanru rječnika-leksikona. Naime, roman je satkan od sljedećih poglavlja:

Sadržaj

PRETHODNE NAPOMENE
1. Istorijat *Hazarskog rečnika* 11
2. Sklop rečnika 17
3. Način korišćenja rečnika 20
4. Sačuvani odlomci iz predgovora uništenom Daubmanusovom izdanju rečnika od 1691. godine (u prevodu s latinskog) 22

REČNICI
Crvena knjiga (hrišćanski izvori o hazarskom pitanju) . . 27
Zelena knjiga (islamski izvori o hazarskom pitanju) . . . 113
Žuta knjiga (hebrejski izvori o hazarskom pitanju) . . . 181

APPENDIX – I
Otac Teoktist Nikoljski kao prerađivač novog izdanja *Hazarskog rečnika* 269

APPENDIX – II
Izvod iz sudskog zapisnika sa iskazima svedoka u slučaju ubistva dr Abu – Kbira Muavije 289

ZAVRŠNA NAPOMENA 295

POPIS ODREDNICA 297

Beleška o autoru 299

Također, Pavićev pripovjedač-autor, fiktivni leksikograf, u uvodnoj bilješci, naslovljenoj „Prethodne napomene“, poput pravog leksikografa navodi što *Rečnik* sadrži i kako ga čitatelj treba upotrebljavati.

> Ona ima odrednice, konkordanse i natuknice kao svete knjige ili ukrštene reči i sva imena ili pojmove obeležene ovde malim znakom krsta, polumeseca, Davidove zvezde ili drugim znacima, treba potražiti u odgovarajućem rečniku ovog rečnika da bi se našlo podrobnije obaveštenje o njima. To jest, reči pod znakom:

† – treba tražiti u *Crvenoj knjizi* ovog rečnika (hrišćanski izvori o hazarskom pitanju)

☪ – treba tražiti u *Zelenoj knjizi* ovog rečnika (islamski izvori o hazarskom pitanju)

✡ – treba tražiti u *Žutoj knjizi* ovog rečnika (hebrejski izvori o hazarskom pitanju). (20)

Nadalje, Pavićev tekst satkan je od samostalnih cjelina koje, iako različitih veličina, poredane po abecednom redosljedu, kako optički tako i po sadržajnoj strukturi sugeriraju leksikografske natuknice.

3. SIMULACIJA ROMANESKNOG DISKURSA

Uz tako opisani „čisto“ znanstveni diksurs Pavić se istovremeno u romanu služi i „čisto“ romanesknofantastičnim diskursom. Tako su u navedenu leksikografsku strukturu utkane mnogobrojne legende i fantastične priče, kao što su „Legenda o Petkutinu i Kalini“, „Legenda o Adamu Kadomanu“, „Legenda o mrtvoj djeci“ itd.

Usto, tipični znanstveni diskurs gubi na oštrini strukturom romana utemeljenoj na motivu izgubljena rukopisa. Kao što Pavić na više mjesta u *Rečniku* eksplicitno i ističe, njegov tekst na razini globalne narativne strukture funkcionira kao svojevrsna rekonstrukcija i dopuna jednog fingiranog izvora. Da se radi o tekstu koji izravno referira na nepostojeći („uništeni“) predložak, upućuje sljedeća ilustracija otisnuta na prvim stranicama romana:

LEXICON
COSRI

Continens

COLLOQUIUM
SEU DISPUTATIONEM
DE RELIGIONE

Ratisbonae
excudebat
typographus
Ioannes
Daubmannus

Anno
1691

Naslovna strana prvobitnog (uništenog) Daubmanusovog izdanja «Hazarskog rečnika» iz 1691. godine (Rekonstrukcija).

Navedenom ilustracijom, ali i drugim izravnim sadržajnim uputama u tekstu čitatelju se višestruko priopćava da je taj roman-leksikon ustvari svojevrsna replika-dopuna fingiranog i fantastičnog *Lexicon Cosri* koji je 1691. na latinskom jeziku objavio stanoviti Johannes Daubmannus. Fantastični obrisi navedenog izvornika *Lexicona Cosri* ne očituju se samo u neobičnoj središnjoj pripovijesti, nego i u načinu kako je ona oblikovana, na što također upućuje autor-pripovjedač najnovijeg izdanja:

> To Daumbanusovo izdanje – rečnik rečnika o hazarskom carstvu, imalo je neobičnu sudbinu. Između 500 primeraka ovog prvog rečnika o Hazarima Daubmanus je otisnuo i jedan primerak otrovnom štamparskom bojom. Uz ovaj otrovni primerak zatvoren pozlaćenom bravicom išao je i jedan kontrolni primerak istog leksikona sa srebrenom bravom. Inkvizicija je 1692. godine uništila sve primerke Daubmanusovog izdanja i ostavljeni su u opticaju samo onaj otrovni primerak knjige, koji je izmakao pažnji cenzure, i pomoćni primerak sa srebrenom bravom, koji je išao uz njega. Tako su bili izloženi smrti nepokorni i nevernici koji su se usuđivali da čitaju zabranjeni rečnik. (15)

Uzajamno prepletanje „čisto“ znanstvenog i „čisto“ romaneskno-fantastičnog diskursa uočljivo je ne samo na razini globalne strukture nego i u pojedinačnim pripovjednim segmentima. Ono posebice dolazi do izražaja na mjestima teksta gdje se eksplicitno „dokumentira“ iznesena građa. Tekst, naime, obiluje markiranim uputama, kao što su primjerice „važnija literatura“ (67, 195, 234) ili „izvori“ (32, 142, 209–210), koje su oblikovane kao bilješke ispod glavnoga teksta, tj. fusnote, koje čine jedno od tipičnih obilježja znanstvenog diskursa. Sučeljavanje znanstvenoga i romanesknoga posebice je vidljivo u tome što navedene narativne sekvence donose, s jedne strane, dokumentarnu građu potkrijepljenu autentičnim izvorima i stručnom literaturom relevantnom za tzv. hazarsko pitanje, tj. egzaktnim referencama koje uključuju naslov izvornika, godinu izdanja, citiranu stranica i sl., ali istodobno, s druge strane, i ničim utemeljene, nevjerojatne legendarno-fantastične priče.

Takvo istovremeno podastiranje i opovrgavanje povijesno-činjeničnoga očituje se i u načinu oblikovanja kategorija vremena i prostora. Tako primjerice, kako izričito stoji u tekstu, „kroz hazarsko carstvo teče reka [koja] ima dva imena, jer jedan tok reke u istom koritu ide s istoka na zapad, a drugi sa zapada na istok“ (126). Kad je pak riječ o poimanju vremena:

> (...) Hazari smatraju da se tokom četiri godišnja doba uvek smenjuju dve, a ne jedna godina, pri čemu jedna teče u suprotnom smeru od druge (...). Obe pri tom mešaju dane i godišnja doba kao karte, pa se otuda mešaju zimski s prolećnim i letnji s jesenjim danima. I ne samo to: jedna od dve hazarske godine teče iz budućnosti ka prošlosti, a druga iz prošlosti u budućnost. (126)

Polaritet između faktičnoga i fiktivnoga vidljiv je i u načinu predstavljanja likova. Naime, u Pavićevu tekstu na isti su način predstavljene autentične povijesne ličnosti i likovi s fantastično motiviranom potkom.Tako su primjerice istom tehnikom prestavljeni braća Ćiril i Metodije, Juda Halevi kao i Sotona Sevast Nikon, šejtan Jabir Ibn Akšani, lovci snova (sekta hazarskih svećenika koji su imali sposobnost čitati tuđe snove i u njima stanovati kao u vlastitoj kući), Petkutin (treći sin Avrama Brankovića kojeg je sam Branković stvorio, tj. načinio od gline), Adam Kadoman (golemo ljudsko biće, veličine kontinenta, sačinjen od snova sviju ljudi) itd.

Jednom jasno markirane vremenske i prostorne realije u Pavićevu fiktivnom svijetu isto se tako jasno narušavaju i potkopavaju i stalnim umnažanjem i račvanjem agirajućih figura. Naime likovi nerijetko djeluju ili kao dvojnici koji žive u različitim vremenima i prostorima ili se pak javljaju u najneobičnijim reinkarnacijama. Tako primjerice princeza Ateh u snovima putuje kroz različita vremena i prostore živeći u vremenskom rasponu od 9 stoljeća.

4. LEKSIKOGRAFSKA FIKCIJA

Jedna je od osnovnih značajki Pavićeve poetike da se navedena dva načina oblikovanja književne građe, iako sama po sebi dijametralno suprotna, ne isključuju, nego se uzajamno reflektiraju i nadopunjuju. U tom smislu, Pavićev se tekst nadaje , oksimoronski rečeno, svojevrsnim oblikom leksikografske fikcije u kojem se evidentne suprotnosti kontinuirano u isti mah markiraju i brišu. Takav estetski postupak koji je moguće označiti kao svojevrsnu poetiku njihaja realiziran je na svim razinama Pavićeve naracije.

Već je osnovna strukturalna matrica *Hazarskog rečnika* uspostavljena na neočekivanim međusobnim njihajima i niveliranjima leksikografskoga i romanesknoga. Kao što je već istaknuto, tekst je strukturiran je prema principu kontingentnog alfabetskog poretka, uobičajenom za leksikon-rječnik, ali je istovremeno podijeljen i u tri zasebne rječničke cjeline, koje čine kršćanski, hebrejski i muslimanski rječnik. Oblikovani kao zasebni, autonomni dijelovi, oni djeluju kao komplementarne jedinice koje se međusobno nadopunjuju i osvjetljuju, ali istodobno i isključuju, propituju i relativiziraju, tvoreći tako u isti mah i integralnu i narušenu cjelinu jednog velikog rječnika. Govoreći nerijetko o identičnim sadržajima, oni evidentno izlažu različita stajališta, sučeljavajući se međusobno u ključnim točkama. Takvim se postupkom eksplicitno markirani znanstveni diktus potkopava, poprimajući obrise fantastičnog.

Na taj način potkopan znanstveni diskurs u Pavićevom tekstu prelazi u fantastični ne samo osnovnom strukturom trijadnog rječnika, trima različitim vizurama i izvorima predstavljene građe, nego i cjelokupnim naracijskim postavom koji na svim razinama vidljivo balansira između alfabetske strukture rječnika-leksikona i transparentnog policentrizma. Navedeno poigravanje strategijama autentičnoga i fingiranoga vidljivo je već u navodima o podrijetlu teksta. Roman je, kao što je već istaknuto, rekonstrukcija i nadopuna, odnosno rekonstrukcija rekonstrukcije stanovitog „izvornog dokumenta“ *Lexikona Cosri*, koji je sam rekonstrukcija rekonstrukcije. Navodni izvornik obiluje fantastičnim sekvencama (navodi se da su neki primjerci bili otrovni i da čitatelj, kad dospije do određene stranice, umire), te su i u njemu, kao i u Pavićevu tekstu, granice između stvarnih i izmišljenih informacija, odnosno izvornih i imaginarnih referenci očito izbrisane. Takvom tehnikom stalnog međusobnog njihalnog prožimanja fikcijskog i fakcijskog pozicija nametnuta čitatelju nerijetko vodi do apsurda. Na osnovu izloženoga čitatelj u konačnici ne dobiva vjerodostojnu informaciju o tome je li navedeni izvornik *Lexikon Cosri* ikada postajao. On na više mjesta u tekstu nailazi na iscrpnu dokumentaciju o navedenom izvorniku, ali isto tako više se puta susreće s tvrdnjom o njegovu nepostojanju ili uništenju. Navedenu njihajnu igru o egzistenciji izvornika i njegovim nadnaravnim mogućnostima Pavić nastavlja sve do aktualnog čitatelja, ističući već u prvoj rečenici romana:

> Sadašnji pisac ove knjige uverava čitaoca da neće morati da umre ako ju pročita, kao što je bio slučaj s njegovim prethodnikom, korisnikom izdanja *Hazarskog rečnika* iz 1691. godine kada je ova knjiga još imala svog prvog spisatelja. (11)

Navedeni procesi niveliranja i miješanja fakcije i fikcije vidljivi su i na svim drugim razinama romana. Tako primjerice vremensko-prostorna kategorija počiva istovremeno na principu realne i fiktivne logike. Naime, nerijetko se u tekstu navedeni konkretni povijesni lokaliteti multipliciraju sugerirajući novi, tekstno imanentni prostorno-vremenski redoslijed, što je vidljivo iz sljedeće leksikografske jedinice:

> Mokadas Al Safer (IX, X i XI vek) – hazarski sveštenik u jednom ženskom manastiru. S nekim monahom iz drugoga manastira igrao je tokom svog drugog života šah bez table i figura. Igrali su jedan potez godišnje na ogromnom prostoru između Kaspijskog i Crnog mora, a životinje na koje bi naizmenično pustili sokola bile su im umesto figura. (166–167)

U Pavićevu tekstu razmjerno se često javlja i prožimanje romanesknih, internih fikcionalnih događaja s povijesnim, autentičnim događajima, čime fantastično-legendarno zadobiva funkciju znanstvene argumentacije, tj. pseudoargumentacije. Takav postupak moguće je ilustrirati načinom na koji je u tekstu predstavljena legenda o hazarskom jeziku.

Naime, nakon što se – kako izvješćuje Žuta knjiga – hazarski kagan odrekao hazarske vjeroispovijesti i prihvatio hebrejsku, islamski demon kažnjava princezu Ateh, te ona zaboravlja vlastiti, hazarski jezik i sve svoje pjesme, čime taj jezik počinje izumirati. Prije nego što se to desilo, predosjećajući opasnost, princeza Ateh naređuje da se prikupi veliki broj papagaja vičnih ljudskom govoru. Potom ih šalje u svijet kako bi druge papagaje naučili hazarski jezik, a ti opet druge. U jednom su trenutku još samo papagaji znali hazarski jezik. U 17. stoljeću proučavatelji Hazara slučajno nalaze papagaja koji je znao recitirati pjesme na nekom čudnom jeziku. Najvjerovatnije je na taj način hazarski jezik dospio do Daumbannusova izdanja *Hazarskog rečnika*.

Općenito, čitatelju se nameće dojam da se svaki u tekstu izneseni znanstveni argument s eksplicitnom referencijom na istinito nivelira legendarno-mističnim, odnosno fantastičnim pseudoargumentom. To se dade potkrijepiti i sljedećom rečenicom: „Jedan od ruskih vojskovođa X veka, knez Svjatoslav, ne silazeći s konja pojeo je hazarsko carstvo kao jabuku.“ (12) Nadalje, diktus znanstvenog diskursa istovremeno je konstituiran i destruiran i time što uz već istaknute prepoznatljive znanstvene formulacije „prema jednoj ruskoj hronici iz XII veka“ (12), „Ćirilo beleži“ (13), „prema tvrđenju Ibn Fadlana“ (134-135), „jedno svedočanstvo iz IX veka (Jakubi) govori“ (135) itd. u tekstu stoje i slijedeće: „prema jednom predanju“ (29), „prema drugim pričama“ (119), „prema jednoj legendi“ (173), „prema narodnom vjerovanju“ (201), „prema navodu sotone“ (238) itd.

Stalno isprepletanje fakcije i fikcije u Pavićevu romanu razabire se i u načinu na koji su oblikovani likovi. Tako su u njegovu tekstu povijesne osobe karakterizirane mitsko-fantastičnim elementima, a fiktivne realnim. Primjerice muslimanski šejtan Akšani Jabir Ibn karakteriziran je kao osoba krajnje misterioznih osobina; on se javlja uvijek nanovo u likovima drugih osoba, na jednom se mjestu ustvrđuje da je umro, dok na drugom nalazimo podatak da je još uvijek živ i da tumara naokolo. S druge strane, islamski je šejtan istovremeno predstavljen i kao povijesna ličnost pa podatke o njegovu životu saznajemo iz leksikografske natuknice u kojoj je egzaktno navedeno vrijeme kada je živio (17. stoljeće), godina kada je umro (1699) kao i mjesto gdje je pokopan (Trnovo u blizini Neretve).

5. ZAKLJUČAK

Na temelju svega navedenoga, smisao Pavićeva romana ostaje otvoren. Gotovo nezaobilaznim nadaje se pitanje: što je autor htio izreći takvim naglašenim markiranjem dvaju dijametralno suprotnih diskursa i njihovim istovremenim prožimanjima i niveliranjima? Je li je autor navedenom poetikom njihala namjeravao rekonstruirati i obnoviti tradicionalni realistični roman? Ili je pak njegova namjera bila još jedanput propitati jedno od glavnih esteteskih uporišta zapadnoeuropskog promišljanja književnosti – pitanje bitka i privida, istine i fikcije književne tvorevine? Je li Pavić navedenom estetskom koncepcijom namjeravao inaugurirati novi koncept književnosti, koja svoju samobitnost ne crpi iz oponašanja stvarnosti nego iz sebe same, ono što Pantić, čitajući njegov roman, naziva „aleksandrijskim sindromom“ (usp. Pantić 1987)? Ili je Pavićeva namjera bila stvoriti novi krajnje pluralističan i policentričan koncept stvarnosti, koji ne počiva na stvarnom nego na mišljenom o stvarnom (usp. Baudrillard 1987, Leitner 1991, Schmidt 1992)? Je li Pavićeva namjera bila reagirati na aktualna politička zbivanja? Naime, nije malen broj kritičkih promišljanja koji povlače paraleleu hazarske sudbine s narodima bivše Jugoslavije (Pavić 1989, Leitner 1991, Žunić 2002)? Ili je pak, pišući svoj roman, ispisao autobiografiju (Šolo 5)? Je li svojim romanom nastojao opisati diskontinuitet i raspršenost ljudske individue kao takve? Ili pak propitati granice između dobra i zla, aktualizirati pitanja smisla i tolerancije? Je li njegova namjera bila – kao što su to učinili Eco, Borges, Bitov, Ransmayr – napisati otvoreno djelo, tipičan postmoderni tekst, koji već etabliranim estetskim strategijama, ludizmom, pluralizmom i najrazličitijim tehnikama variranja raslojava faktično. Na osnovu rečenoga sigurno je samo jedno: Pavićeva namjera nije bila podastrijeti kakvo unaprijed određeno značenje. To se očituje i u cijelom nizu pitanja koja se kao i značenjski potencijal *Hazarskog rečnika* ne mogu lako iscrpiti.

Literatura

Baudrillard, J. (1987). *Agonie des Realen*, Berlin: Merve Verlag

Burkhart, D. (1992). *Traumjäger, Trialoge und Teelandschaft. Zur postmodernen Poetik von Milorad Pavić*, Wiener Slawistischer Almanach, 29 / 1992, München, str. 185-202

Leitner, A. (1991). *Milorad Pavićs Roman „Das chasarische Wörterbuch"*, Klagenfurt: Verlag Carinthia

Monros-Stojaković, S. (1985). *Četvrta strana trougla. O romanima „Školice" H. Kortazara, „Ime ruže" U. Eka i "Hazarski rečnik" M. Pavića*, Književnost, 40 / 1985 / 4, Beograd, str. 715-723

Pantić, M. (1987). *Aleksandrijski sindrom*, Beograd: Srpska književna zadruga

Pavić, M. (1989). *O „Hazarskom rečniku"*, u: *Srpska fantastika. Natprirodno i nestvarno u srpskoj književnosti*, Beograd: Srpska Akademija nauka i umetnosti, str. 633-638

Pavić, M. (1990). *Hazarski rečnik. Roman leksikon u 100.000 reči*, drugo izdanje, Beograd: Prosveta [1984]

Schmidt, J. S. (1992) *Der Kopf, die Welt, die Kunst*, *Konstruktivismus als Theorie und Praxis,* Wien / Köln / Weimar: Böhlau

Šolo, A. (1990). *Hazari, ili obnova vizantijskog romana. Razgovori sa Miloradom Pavićem*, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod

Žunić, D. (2002). *Nacionalizam i književnost. Srpska književnost 1985-1995.*, Niš: Prosveta

DAS FAKTISCHE UND FIKTIVE IN PAVIĆS ROMAN

Zusammenfassung

Im Beitrag wird die These aufgestellt, dass das ständige Oszillieren zwischen Wirklichkeit und Fiktion die Kerneigenschaft von Pavićs Poetik ist. Wie diese pendelartige Bewegung zwischen Wirklichkeit und Fiktion in seinem Roman *Das chasarische Wörterbuch* zum Ausdruck kommt, wird im Beitrag am Beispiel von zwei entgegen gesetzten Prosaarten gezeigt – dem Wörterbuch und dem Roman, auf die auch im Titel und Untertitel verwiesen wird.

Schlüsselwörter: Milorad Pavić, Das chasarische Wörterbuch, Wirklichkeit, Fiktion

Bernarda Katušić,
Univerzitet u Salzburgu, Austrija
bernarda@katusic.net

Milena Kostić

SUKOB POLITIČKOG I LIČNOG U ŠEKSPIROVOJ TRILOGIJI *HENRI VI*[1]

Rad *Sukob političkog i ličnog u Šekspirovoj trilogiji Henri VI* zamišljen je kao kritička analiza drama posvećenim jednom od vladara iz Šekspirovog istorijskog opusa. Istraživanje će se usredsrediti na razmatranje dva ključna pojma: političkog i ličnog – sa posebnim akcentom na razrešenje dileme izbora između dužnosti i savesti. Ova dva pojma biće sagledana naspram subverzivnog karaktera Šekspirove trilogije *Henri VI.* Upravo zbog ambicije da kontrolišu život, a ne da mu služe, vladari iz Šekspirovog istorijskog opusa ne mogu da postanu kompletne ličnosti, već ostaju „podeljeni" (između političkih i ličnih izbora), zbog čega trpe tragične posledice. T. S. Eliot smatra da treba prevazići ovu disocijaciju senzibiliteta, što nije lak zadatak, ali nije ni neostvariv - ‚podeljen' čovek može ponovo postati kompletan, i to samo ako služi životu, a ne kontroliše ga. Pri izradi ovog rada koristiće se kritički uvidi novog istorizma, ali će neizostavno biti prisutna i humanistička kritik**a.**

Ključne reči: političko/lično, novi istorizam, prezentizam

1. UVOD: RENESANSNE IDEJE O ISTORIJI

Šekspir i njegovi savremenici nisu delili mišljenje, široko rasprostranjeno među velikim brojem istoričara i književnih kritičara današnjice, da postoji značajna ideološka, politička i društvena razlika između prošlosti i sadašnjosti, te da je ta razlika značajnija od koncepta istorijskog kontinuiteta. Za Viljema Šekspira, renesansnog autora istorijskih drama, prošlost nije predstavljala nepoznati entitet u kome su na snazi bili drugačiji ideološki principi, državni zakoni i političke igre moći. Razumevanje istorije, kako navodi Ser Tomas Nort u svom predgovoru *Plutarhovih života* (1595), jednom od Šekspirovih izvora za iskazivanje sopstvene vizije istorijskih dešavanja u feudalnoj Engleskoj i drevnom Rimu, od vitalnog je značaja jer povezuje prošlost sa sadašnjošću – istorija nas uči na primerima prošlosti, omogućava nam da shvatimo sadašnjost tako što izvodimo zaključke na osnovu primera prošlih trijumfa, ali i propuštenih prilika. Praktične lekcije istorije značajne su za svakodnevni život, zbog mogućnosti „poređenja i primenjivanja" na trenutne okolnosti:

> Postoji određeno pravilo i uputstvo, koje nas uči da na osnovu primera prošlosti sudimo o događajima sadašnjim, kao i da predvidimo ono što će se tek desiti: tako da možemo da zaključimo šta nam se dopada i šta da sledimo, šta nam se ne dopada i šta da izbegnemo. (North, 1595: iii- iv)

Događaji o kojima Šekspir piše u svojim istorijskim dramama bitno se razlikuju od događaja opisanih u drugim dramskim žanrovima, jer se zasnivaju na pretpostavci da su iz istorijske perspektive istiniti. U procesu nastajanja ovih drama, autor, pored oslanjanja na sopstvenu imaginaciju i kreativnost, morao je da uzme u obzir istorijske činjenice. Zapravo sve Šekspirove istorijske drame predstavljaju sponu između činjenica i fikcije, istorije i imaginacije, pri čemu se oštra razlika između kreativnog umetnika i racionalnog istoričara, o kojoj govori čuveni renesansni pesnik Filip Sidni u *Odbrani poezije* (1579) zapravo gubi, te se kvaliteti umetnika i istoričara objedinjavaju radi stvaranja posebnog žanra tipičnog za elizabetinsku Englesku.

U ovom eseju, Sidni pravi razliku između „zlatnog" sveta pesnika, koji ima slobodu da osmisli kreativnu alternativu monotoniji realnosti zahvaljujući svojoj nesputanoj imaginativnoj sposobnosti,

[1] Rad predstavlja deo istraživanja na doktorskoj disertaciji „Sukob političkog i ličnog u Šekspirovim istorijskim dramama". Obimnija verzija analize Šekspirove drame „Henri VI" prezentovana je na konferenciji „Jezik, književnost, vrednosti", na Filozofskom fakultetu u Nišu, 2012 god.

dok, s druge strane, obični ljudi i istoričari moraju da se zadovolje „bronzanim" svetom opštepriznatih činjenica i unapred datih podataka. (Sidney, 1989: 107) Sama reč „pesnik" vuče poreklo iz starogrčkog jezika i označava „stvaraoca"; tj. po Sidnijevom shvatanju, pesnik je zadužen za stvaranje nove realnosti u kojoj kombinuje istorijske činjenice i filozofske apstrakcije na način razumljiv većini ljudi. Jedan od najvažnijih razloga koje Sidni navodi da bi istakao superiornost umetnika nad istoričarem i filozofom jeste kombinacija istorijskih i filozofskih metoda koje pesnik koristi u svom kreativnom procesu:

> Pesnik bez premca obavlja obe funkcije [filozofa i istoričara]. Sve što filozof smatra da treba da se uradi, pesnik ilustruje preko savršenog primera pojedinca koji je to već učinio, tako da opšte pojmove dokazuje na pojedinačnim primerima...Pesnik koristi činjenice istoričara, ali ih oplemenjuje koristeći imaginaciju u kreativnom procesu i na taj način nas može naučiti vrlini... (Sidney, 1989: 109)

Shodno prethodnoj Sidnijevoj konstataciji, Šekspirove istorijske drame pokazuju da, iako je autor morao da se ograniči određenim istorijskim okvirom, postoji mogućnost pronalaženja drugačijih umetničkih uvida u istoriju i novih tumačenja postojećih događaja, zahvaljujući umetnikovoj imaginativnoj sposobnosti. Istoričar i pisac pozorišnih komada koji se bave istom tematikom moraju da donesu određene formalne odluke prilikom selekcije istorijske građe, jer, kako je teoretičar renesanse Hejden Vajt prokomentarisao, obojica „su izloženi vrtogu već predstavljenih događaja, od kojih moraju da izaberu elemente priče o kojoj će pisati". (White, 1973: 6) U zavisnosti od odabira materijala i elemenata priče koji se naglašavaju u procesu stvaranja može se praviti razlika između istorijske i umetničke vizije datih događaja.

Bez obzira na to koje su elemente istorijske priče naglašavali u svom radu, zajednički obrazac za engleske renesansne istoričare i pisce pozorišnih komada se zasnivao na didaktičkoj ideji izvlačenja praktičnih pouka iz istorijskih dešavanja, te su u svim tim dešavanjima pokušavali da dođu do sveobuhvatnih praktičnih lekcija koje bi se, koherentno, primenjivale na tadašnje političke, društvene i ekonomske okolnosti. Dakle, kasnija pozitivistička tumačenja koncepta istorije (popularizovana tokom XIX veka)[2], koja su se zasnivala na ideji istoričara kao objektivnog i nepristrasnog naučnika čiji je zadatak striktno prezentovanje istorijskih činjenica, ili, pak, poststrukturalistička tumačenja ovog koncepta (popularizovana tokom XX veka)[3] koja dovode u pitanje objektivnost samih istorijskih činjenica, predstavljale su nepoznanicu u doba renesanse u Engleskoj.

Irving Ribner, književni kritičar, u svojoj opsežnoj studiji o fenomenu žanra istorijskih drama u renesansnoj Engleskoj, *Engleska istorijska drama u doba Šekspira*, (prvi put objavljena 1957. godine), nudi veoma slikovit uvid u dihotomiju shvatanja koncepta istorije u elizabetinskom renesansnom periodu. Ribner smatra da možemo da izdvojimo dva različita pristupa koja su uticala na elizabetinsku istoriografiju: humanistički, pod snažnim uticajem starogrčkih filozofskih klasika, i srednjovekovni, zasnovan na osnovnim premisama hrišćanskog verovanja. Za razliku od srednjovekovnog hrišćanskog pristupa koji je sva istorijska dešavanja tumačio iz apokaliptične i univerzalne perspektive, humanistički pristup je prednost davao didaktičkoj, svetovnoj, pragmatičkoj, političkoj, nacionalističkoj sferi. Pripad-

[2] Glavni predstavnik pozitivističkog shvatanja koncepta istorije je nemački istoričar Leopold fon Ranke (1795-1886). Osnovna karakteristika njegovog rada jeste isticanje značaja izučavanja originalnih istorijskih izvora i objektivnog istorijskog stava. Ranke se smatra utemeljivačem naučne istoriografije i tradicionalne nemačke istorijske škole. U uvodu svog kapitalnog dela *Istorija romanskih i germanskih naroda* (1495-1535), Ranke se suprostavlja dotadašnjoj pragmatičkoj istoriji čuvenom tvrdnjom da želi da istraži prošlost onako kako se zaista desila, (*wie es eigentlich gewesen*), čime je izrazio težnju za potpunom objektivnošću istoričara.

[3] Poststrukturalističko shvatanje koncepta istorije potiče od Sosirove distinkcije između istorijskog (dijahronog) i deskriptivnog (sinhronog) čitanja teksta. Iz ove osnovne razlike, poststrukturalisti su došli do zaključka da istorija zapravo analizira deskriptivne kulturne koncepte, a proučavanjem u kolikoj meri su se razni kulturni koncepti vremenom menjali, poststurkturalisti žele da protumače kako se ti isti koncepti doživljavaju u sadašnjem trenutku. Dakle, istorijsko činjenično stanje nije od primarnog značaja, čak se dovodi u pitanje objektivnost istorijskih činjenica, a ono što se naglašava i proučava jeste reakcija savremenika na kulturne primere iz prošlosti. Npr. Fukoova studija *Ludilo i civilizacija* (1964) istovremeno nudi istorijski pregled raznih kulturnih teorija koje su se bavile ovim fenomenom, kao i savremeni pristup tumačenja kulturnih stavova o ludilu, pri čemu je druga komponenta rada, tj. savremenost teme, mnogo značajnija od problematične objektivnosti njenog istorijskog pregleda.

nici elizabetinskog društva nisu pravili jasnu razliku između ova dva suprostavljena pristupa istorijskoj naraciji; štaviše, tvrdi Ribner, „engleska renesansa predstavlja primer preklapanja srednjovekovnog i humanističkog" tumačenja istorije. (Ribner, 2005 : 21)

Renesansni istoričari naklonjeni humanističkom tumačenju istorije su se, tvrdi Ribner, bavili sledećim pitanjima: nacionalnom glorifikacijom Engleske, analizom tadašnjih društvenih i političkih dešavanja (kako bi naglasili prednosti i mane državnih zvaničnika), upotrebom političkih dešavanja iz prošlosti radi formiranja vodećih političkih stavova, upotrebom istorije radi dokumentovanja tadašnje političke teorije, i, konačno, razmatranjem prošlih političkih neuspeha i kriza radi učvršćivanja stoičkog odnosa prema eventualnim političkim nedaćama u budućnosti. S druge strane, renesansni istoričari naklonjeni srednjovekovnom hrišćanskom tumačenju najčešće su se bavili sledećom tematikom: ilustracijom božjeg proviđenja kao osnovne pokretačke sile u ljudskim i političkim dešavanjima, kao i obznanjivanjem ideje o božjem racionalnom i logičnom planu svega što se dešava u političkoj i privatnoj sferi, a koji je istovremeno potvrda božje mudrosti i pravde. (Ribner, 2005: 24) Sve ove (zlo)upotrebe istorije mogu se identifikovati u Šekspirovim istorijskim dramama – bilo da su samo ovlaš spomenute ili studiozno predstavljene, bilo da su opisane radi zabave renesanse publike ili isticanja prihvatljivosti određenih političkih teorija.

Međutim, ideja da se Šekspirove istorijske drame bave isključivo političkom i društvenom tematikom vezanom za elizabetinsku Englesku je, u najmanju ruku, nepotpuna. Sama suština istorijskih drama nalazi se u traženju analogija između prošlih i sadašnjih dešavanja. Upravo ova odlika, vanvremenska sveobuhvatnost istorijiskih drama, predstavlja jedan od presudnih faktora prilikom odabira ove teme rada i njenog značaja za razumevanje političkih, društvenih i ekonomskih dešavanja u savremenom društvu, što ćemo pokazati na primeru Šekspirove trilogije *Henri VI*, sa posebnim osvrtom na temu dihotomije političko/ lično.

2. ŠEKSPIROVA TRILOGIJA *HENRI VI*

2.1 Renesansni koncept čoveka: dihotomija političko/lično

Za razliku od većine istorijskih drama iz Šekspirovog istorijskog opusa, kritika je o trilogiji *Henri VI* uglavnom bila nepovoljna, što stav Dovera Vilsona (1952), jednog od najcitiranijih i najautoritativnijih kritičara o Šekspirovim dramama s polovine XX veka, najbolje ilustruje: „ove drame su nepromišljeno uklopljene, izraz im je sirov i nespretan, i najverovatnije, nisu Šekspirove". (Wilson 1952, xxi) To je verovatno i jedan od razloga zašto ova „ dramska zakrpa", kako je naziva Vilson, (Wilson 1952, xxi) nije izvođena donedavno.

S druge strane, Tilijard u svojoj uticajnoj studiji *Šekspirove istorijske drame* (1944) ističe činjenicu da svaka drama iz ove trilogije predstavlja organski deo jedinstvene tvorevine, koja ilustruje Šekspirov sveprisutni moralni obrazac, „to naravoučenije da sadašnjost treba da se gradi na poukama prošlosti, da u potpunosti treba osuditi svaku vrstu građanskog razdora" (Tillyard 1964, 155), kao i da ne treba raspravljati o pojedinačnim sudbinama kralja Henrija VI, njegove kraljice i sledbenika, već da prilikom interpretacije uvek i jedino treba govoriti o sudbini engleske nacije.

Iako ova didaktička i patriotska interpretacija trilogije zaslužuje posebnu pažnju, ovaj rad se pre svega zasniva na ideji koji su prvobitno izrazili Filip Brokbenk u studiji *Rani Šekspir* (1961) i Imriz Džons *u Šekspirovom poreklu* (1977) da dominantan obrazac u ovim komadima nije didaktički, već tragičan. Tragična okosnica komada zasniva se na neskladu između političkog i ličnog sistema vrednosti koja se dalje manifestuje konfliktom između patriotske dužnosti i lične savesti. Većina Henrijevih plemića, uključujući i kraljicu Margaretu, poseduje makijavelističku ambiciju za kontrolom i manipulacijom, pritom narušavajući sopstveni sistem vrednosti i moralna načela, što je najverovatnije i jedan od razloga zbog kojih ih Šekspir opisuje kao inicijalno tragične likove. Ova Eliotska „disocijacija senzibiliteta"

(Eliot 1921, 64), tj. davanje prioriteta samo jednom aspektu bića (u ovom slučaju, javnom i političkom), na štetu drugog (u ovom slučaju, ličnom i privatnom), treba postepeno da se prevaziđe izbegavanjem kontrole, manipulacije i, konačno, zloupotrebe ovog aspekta senzibiliteta.

Disocijacija senzibiliteta je uočljiva na primeru pojedinca u borbi sa političkom stvarnošću korupcije, ambicije i nemorala, ali takođe i na primeru kolapsa same države u anarhiju, politički haos i bezvlašće. Sveprisutno je sećanje na slavnu prošlost herojske Engleske u sukobu protiv Francuske tokom Stogodišnjeg rata (1337-1453), samo da bi se naglasila činjenica da je situacija o kojoj govori Šekspir u potpunosti drugačija – nema više viteštva, a stari herojski etos zamenjuje bezobzirnost, lukavost i proračunatost nove generacije plemića, čiji vrhunac prestavlja korupcija ženskog principa koji se ogleda na primeru kraljice Margarete. Tako stari engleski generali heroji, Selisberi, Bedford, Talbot, predstavljaju usamljene preživele primerke iz drugog, jednostavnijeg i poštenijeg vremena. Zamenjeni su bezobzirnom, ambicioznom i korumpiranom mlađom klasom plemića, čiji su predstavnici, Vinčester, Jork i Somerset, nova vrsta ljudi, koja održava privid viteških vrlina i herojskih manira, ali je zapravo bez ikakve ideje dužnosti, vernosti i morala za razliku od njihovih prethodnika.

Nova klasa plemića deli iste makijavelističke interese. Imajući u vidu da su ljudi, prema Makijaveliju, skloni prevari, pohlepi, ostvarenju svojih beskrupuloznih interesa, a pre svega očuvanju moći, bez obzira na posledice, idealni vladar je onaj koji se ne usteže da koristi bilo kakva represivna sredstva kako bi lakše kontrolisao svoje podanike. Mora da pribegne sili kako bi stvorio „idealno" društvo i vladu čiji je cilj da zaštiti čoveka od samog sebe. Svi heroji mlađe generacije iz Šekspirovog *Henrija VI* ponose se i veličaju svoje zajedničke kvalitete poput bezobzirne ambicije, lukavstva, uspeha i političkog nepoštenja. Političko nepoštenje je, prema Makijaveliju, sasvim legitiman vid političkog bivstvovanja, jer, u nesavršenom svetu, vladar ne može i ne sme da bude moralno savršen, pošto na taj način doprinosi svom političkom krahu. Naravno da je poželjno da podanici svog vladara smatraju poštenim i dobrim čovekom, ali takođe, primeri moćnih i uspešnih vladara iz istorije pokazuju da idealni vladar mora da pravi kompromise sa standradima dobrote i vrline kad god je to neophodno zarad očuvanja svoje političke moći. (Machiavelli 1953: 58) Tako najpoznatiji makijavelistički moto - „cilj opravdava sredstva" (Machiavelli 1953: 59) – koji podrazumeva privid moralnosti i ispravnosti, ali i odbacivanje ovog privida čim situacija zahteva ispoljavanje okrutnosti, postaje ideja vodilja nove generacije Henrijevih plemića, koji, poput svog književnog idola, ne gube vreme razmatrajući moralna načela i usredsređujući se, pre svega, na ostvarivanje političke moći.

Za razliku od makijavelističkog shvatanja koncepta idealnog vladara, potpuno drugačije shvatanje ovog političkog koncepta prisutno je u *Utopiji* Tomasa Mora, koji predstavlja tradiciju kojoj, na žalost, plemići iz Šekspirove trilogije *Henri VI*, ne pripadaju. Mor smatra da se čovek ne rađa kao zlo i politički nekorektno biće, već da kasnija moralna iskvarenost čoveka u potpunosti predstavlja društveni proizvod. Autentični, istinski čovek je, kako piše Mor, čovek ljubavi i pravde, koja se ostvaruje u pravičnom društvu, tj. društvu koje se zasniva na zajedničkoj podeli imovine i dobara. (More 1953:102) Otelotvorenje Morove vizije idealnog, autentičnog čoveka u Šekspirovoj trilogiji *Henri VI* je zapravo sam kralj Henri.

Kralj Henri je čovek pobožnosti i mira, čovek koji prioritet daje meditaciji, a ne političkoj akciji, molitvi, a ne državnoj politici. Takav čovek zaista ne može da kontroliše i da vlada sukobljenim frakcijama svojih plemića. Njegov sukob je u potpunosti hamletovski: on je čovek kontemplacije, a ne akcije, koji do kraja treće drame, izrasta u mučeničku figuru. Za razliku od svojih plemića makijavelista, kralj Henri je politički neefikasan, neambiciozan, u potpunosti moralno neiskvaren, što često i predstavlja uzrok neizbežnih plemićkih borbi za ostvarivanje političke dominacije. Poput stare, lojalne generacije svojih savetnika, kralj Henri ne pripada novom političkom svetu kriminala i spletkarenja. Njegova kraljica, s druge strane, je u potpunosti upoznata sa načinima za ostvarivanje uspeha u ovakvom svetu i oseća se prilično ugodno u njemu, o čemu će biti reči kasnije u radu.

2.2. Sukob sistema vrednosti u *Henriju VI*

„Gubitak nevinosti", u prvoj drami trilogije predstavljen kao gubitak starih, časnih vojnih heroja, u drugoj drami trilogije manifestuje se kroz simboličan gubitak engleskih pravnika i zakonodavaca. Druga drama ove trilogije zasniva se na padu Glostera sve do sredine trećeg čina. Vojvoda Gloster je još jedan izaslanik iz starog sveta viteštva i časti, zadužen za izvršenje i poštovanje zakona na osnovu principa moralne pravde i ličnog integriteta. Dok je on zadužen za englesko zakonodavstvo i izvršnu vlast, još uvek postoji vizija pravičnog društvenog uređenja. Međutim, nakon uspešne političke zavere u kojoj je njegova žena optužena za učešće u vračanju, obeščašćeni Gloster moli kralja da mu dopusti da napusti službu. Šekspir poistovećuje odlazak Glostera sa gubitkom engleske časti, pri čemu se kralj upozorava da sa gubitkom starog sistema vrednosti ne može da se nada nikakvom pozitivnom ishodu u upravljanju zemljom, već samo anarhiji koja će neminovno uslediti.

Od tog trenutka, kralj Henri postaje svestan da koncept legalnosti više ne podrazumeva pravdu, već, sasvim suprotno, postaje maska za kriminalne igre moći i zločine počinjene da bi se politička moć ostvarila. Stoga, pravičan kralj postaje samo nemoćna figura, politički obespravljena. S ubistvom starog, časnog zakonodavca, nema više vladavine prava i pravičnosti, kako je ranije napomenuto, a Šekspir to groteksno opisuje – iz Glosterovih iskolačenih očiju, publici se jasno stavlja do znanja da je zadavljen, a samim tim je, sasvim simbolično, „vrlina" ugušena „nepoštenom" ambicijom.

Iskalkulisana proračunatost kao osnovna karakteristika engleskih plemića gladnim političke moći, a naročito njihovo nehumano i nedostojanstveno ponašanje prema starom, vernom Glosteru, može da se poveže sa idejama o kojima je svojevremeno govorio Ričard Rubenštajn. Ovaj savremeni mislilac koji kritikuje određene političke obrasce u istoriji zapadnih evropskih zemalja, u svojoj studiji *Lukavstvo istorije* (1975), zapaža i opisuje slične igre moći o kojima je govorio Šekspir u istoriji zapadnih zemalja. Politički procesi, inicirani revolucijom u renesansi, koja je podrazumevala u potpunosti neinhibirani koncept čoveka, koji može da ostvari šta god zamisli, svoju kulminaciju doživljavaju tokom XX veka. Rubenštajn ove procese naziva: sekularizacija, svetovno otrežnjenje i racionalizacija. Sekularizacija počiva na oslobađanju od religiozne dominacije. Svetovno otrežnjenje nastaje kada čovek shvata da misteriozne transcedentne sile ne postoje i da sve može da se kontoliše jedino ljudskom kalkulacijom. Racionalizacija se zasniva na preciznom proračunu adekvatnih sredstava neophodnih da bi se određeni cilj ostvario. (Rubenstein 1975: 28)

Kombinacija svetovne otrežnjene svesti i iskalkulisane racionalnosti udaljava čoveka od najdubljih ljudskih potreba i na taj način sprečava iskazivanje bilo kakvog moralnog principa u ponašanju prema drugim ljudima ili pak prema prirodnom ili političkom poretku. Umesto toga, stav koji preovlađuje u ophođenju prema ljudima zasniva se na nepristrasnoj objektivnosti, a u odnosu na politički poredak zagovara bespogovornu poslušnost. Osnovna karakteristika birokratije XX veka jeste, kako piše Rubenštajn, upravo dehumanizovani stav, pri čemu se ispoljavanje bilo kakvih ličnih emocija ostavlja po strani, kao što smo videli u Šekspirovom primeru odnosa prema vernom Glosteru.

Iako je Zigmund Bauman posvetio svoju studiju Život *u fragmentima: eseji o postmodernoj stvarnosti* (1995) analizi moderne kulture i njenom moralnom posrnuću, njegovi uvidi mogu biti od izuzetnog značaja u razumevanju problema između savesti i dužnosti, moralnosti i legalizma u Šekspirovom *Henriju VI*. Bauman smatra da (post)moderan čovek robuje konvencijama i da ne posuduje osobinu posvećenosti. Konvencionalna pristojnost je odgovor na usmene zahteve, ona se rukovodi etikom pravila, zakona i intelektom. Sve emocije osim vernosti normama i svaka posvećenost osim posvećenosti društvenim pravilima doživljavaju se kao potencijalno opasni uljezi u modernom društvu. Ova etika se zasniva na strahu – strahu od anarhičnog sveta u kome pravila ne važe i strahu od zakonskih kazni za neposlušnost. S druge strane, posvećenost, tvrdi Bauman, predstavlja odgovor na nepisane molbe i htenja, ona potiče iz spontane moralnosti, ljubavi i brige koju osećamo jedni prema drugima. U trilogiji *Henri VI*, Šekspir opisuje svet u kome izbor između javne i lične sfere ne postoji, zato što niko od makijavelističkih likova nije sposoban da se posveti nepisanim moralnim zakonima, što kao rezultat ima

izdaju humanističkih principa. Za plemiće makijaveliste, ubistvo Glostera predstavlja nužnost, ličnu i političku, te je, iz njihove perspektive, u potpunosti opravdano.

U prvom delu trilogije, stari vitezovi nestaju; u drugom, pravični zakonodavci su uklonjeni; u trećem delu trilogije, gradaciono prevladava potpuno bezvlašće i anarhija. Štaviše, u trećem delu trilogije, likovi nemaju unutrašnji život, Šekspir ih opisuje kao fantome koji se kreću po svetu koji se u potpunosti raspada, a vođeni su svojim primarnim strastima (besom, mržnjom, ambicijom, pohlepom, itd.) Šekspir namerno koristi tipsko opisivanje ovih likova, gde samo jedan aspekt u liku postaje dominantan, kako je bilo uobičajeno u ranim komadima moraliteta – osvetoljubivi Kliford, sveti Henri, požudni Edvard, ambiciozni Ričard – svi likovi su u potpunosti i namerno dehumanizovani. Ističući značaj ove tehnike koju koristi Šekspir, Brokbenk kaže da ovakvi likovi zapravo predstavljaju neku vrstu ubilačkih automata. (Brockbank 1961: 98)

U prvoj sceni trećeg dela trilogije, kralj Henri, iskreno zabrinut za dobrobit nacije, odlučuje da se odrekne krune i da je ponudi Vojvodi od Jorka, kako bi izbegao krvoproliće koje bi usledilo kao rezultat Jorkove bolesne ambicije. Kraljica Margareta ga kritikuje na način koji anticipira nastajanje još jednog značajnog šekspirovskog ženskog lika, dame Makbet. Pošto je Henriju draži život od časti, Margareta preuzima na sebe ulogu vođe lankastrijske vojske; s njene tačke gledišta, Henri dovodi u pitanje svoju ulogu kralja i oca. Poput Margarete, dama Makbet kritikuje svog supruga zbog nedovoljnog iskazivanja muževnosti, na taj način pokazujući sopstvenu odlučnost koja se kosi sa tradicionalnim shvatanjem ženstvenosti. U sceni koja sledi, Margareta uživa u mučenju zarobljenog Vojvode od Jorka, koje bi, kako Šekspir implicitno nagoveštava, svakog mučitelja pogodio i naterao da se sažali, osim u slučaju nehumane i neumoljive Margarete. Njeno opravdanje leži u činjenici da brani pravo svog sina na presto i zato ne sme da se uzdrži od praktikovanja brutalnosti nad svojim političkim neprijateljima; međutim, Šekspir opisuje njeno iskreno zadovoljstvo u činu mučenja ljudskog bića, što je još jedan primer, eliotske disocijacije senzibiliteta, o kojoj je bilo reči ranije, a koja je, u slučaju kraljice Margaret, naglašenija, jer ovakav vid ponašanja tradicionalno posmatrano nije svojstven ženi.

Uticajna studija Teda Hjuza *Šekspir i boginja celovitog bića* (1992) može dosta da posluži u analizi ove teme. Po Hjuzu, svi Šekspirovi komadi kao zajednički činilac imaju istu mitsku metaforu, mitsku jednačinu, čiji je prvi element odbijanje i uništavanje Boginje od strane novog patrijarhalnog boga. Šekspirov arhetipski model zapravo predstavlja mit o Veneri i Adonisu, Velikoj Boginji i njenom pratiocu, žrtvenom božanstvu, koji je jedan od najrasprostranjenijih arhaičnih mitova. Umesto ljubavi, kao u izvornom mitu, Šekspirov Adonis, mladić koga kroz život vodi intelekt, odbija strastvenu ponudu Velike Boginje i odlazi u lov, tj. daje prioritet novoj koncepciji muške vrline, arete. Deo jednačine zasniva se na tragičnim posledicama ovog zločina, kako ga Hjuz doživljava, po zapadnog čoveka i društvo. Zapadnu istoriju će, od tada, pa nadalje, stvarati ludaci željni moći, predviđa odbačena Venera. Posmatrano sa psihološkog aspekta, Hjuz tumači da Šekspirova česta upotreba motiva ludila zapravo predstavlja rezultat odbacivanja Boginje, koji podrazumeva „istovremeno odbacivanje sopstvene duše od strane ega". (Hughes 1992: 43) Konačno, jednačina podrazumeva i viziju, realizovanu u Šekspirovim poslednjim komadima, o pomirenju Boginje i povratka izgubljene duše, koja se ne uočava na primeru Šekspirovih istorijskih drama.

Šekspir je reinkarnirao Adonisa, ludaka željnog moći, u velikom broju svojih likova, a u trilogiji *Henri VI*, sasvim simbolično ga oslikava kroz lik kraljice Margarete, koja je krvoločnija od svojih muških sledbenika. Ona daje zapovest da se pogubi Rutland, nevino dete jednog od njenih političkih protivnika, i iako ta dužnost osvete u potpunosti dehumanizuje same krvnike, kraljica Margareta sa užitkom prihvata ovaj neprirodan i nehuman čin.

Konačno, groteskni čin Jorkovog krunisanja krunom od papira, još jedna od okrutnih Margaretinih zamisli, aluzija je na Hristovo raspeće, koje u ovom slučaju, zasigurno ne počiva na ideji oslobađanja od svih patnji. Makijavelističko veličanje moći se u Margaretinom slučaju svodi na svirepo mučenje čoveka, bez ikakvih reperkusija koje bi trebalo da uslede za ovaj zločin, što može da se poveže sa Grinblatovim opisom užitka u nemotivisanom nasilju engleske posade prema domaćem stanovništvu Sijere Leone u eseju *Marlowe and the Will to Absolute Play* (1990). Iako Grinblat, rodonačelnik novog

istorizma, u ovom eseju zapravo osuđuje engleski imperijalizam u doba renesanse (Greenblatt 1990: 193), koji potpuno opovrgava Morovu humanističku veru u unutrašnju dobrotu i kreativni potencijal čoveka, izveštaji na koje se poziva u mnogome su identični sa Šekspirovim opisima scena mučenja u kojima Margareta uživa. Još jednom Šekspir naglašava da se ova priča nikako ne može dovesti u vezu sa hrišćanskim milosrđem i oprostom koje plemići prividno proklamuju, ali u stvarnosti ne praktikuju.

Daleko od scena krvoprolića i okrutnosti, Šekspir dočarava još jednu tragičnu scenu u kojoj kralj Henri žudi za mirom i spokojstvom koje nikada nije mogao da dostigne. On zamišlja idealistički pastoralnu scenu u prirodi, i sebe kako lagano prati i poštuje sve prirodne cikluse, daleko od spletkarenja i bolesne ambicije u dvorskom okruženju svojih plemića makijavelista. U svom eseju *O orfizmu* (1994), Bela Hamvaš govori o iskonskom, božanskom konceptu prirode, jedinstvenom prirodnom poretku, koji predstavlja osnovu svih prirodnih procesa kroz borbu suprotnosti, a koji može da posluži u analizi Henrijeve kontemplacije. U borbi suprotnosti o kojoj piše Hamvaš, nijedna strana ne dominira, jer bi to označilo kraj života. Smisao ravnoteže ili kosmičke pravde predstavlja osobinu duše koja se manifestuje kao spontana, intuitivna spoznaja o dobrom i lošem, o onome što obogaćuje život, kao i o onom što ga korumpira. Ova drevna tradicija, izgubljena ili potisnuta od strane političara makijavelista željnim vlasti, koju Hamvaš simbolično naziva „kvarenjem bitka",(Hamvas 1994: 45), zapravo predstavlja tradiciju kojoj pripada kralj Henri, za razliku od svojih plemića.

3. ZAKLJUČAK

Poslednji deo trilogije *Henri VI* Šekspir posvećuje Ričardu, koji predstavlja vrhunac gradacije u opisu makijaveliste, čoveka bez ikakvih moralnih nazora, oličenje žudnje za moći u najopasnijem obliku. Svest o fizičkoj deformaciji koju poseduje motiviše Ričardovo ponašanje, tj. njegovu ideju da tako deformisan nije vredan i sposoban da voli, što ga vodi do konačne dehumanizacije, kao logične posledice života u svetu nemorala, korupcije i kriminala.

Henrijeve poslednje reči, pre nego ga Ričard ubije, anticipiraju nastavak građanskog rata i velike ljudske gubitke za Englesku, jer Ričardova najava sopstvenog suvereniteta i odbacivanje svih humanističkih principa samo služi da opiše kulminaciju nepostojanja tradicionalnih veza između prirode i društva, koje u potpunosto bivaju zamenjene ambicioznim grupama plemića usredsređenim na ostvarivanje moći, vlasti i ličnog interesa, bez ikakvih uzdržavanja, ograničenja i reperkusija. U ovoj konačnoj fazi, koju predstavlja Ričard od Glostera, želja za ostvarivanjem nesputane moći se poistovećuje sa nagonom za uništavanjem.

Glorifikacija egoizma, kao i veza koju Šekspir pravi između Ričardove fizičke i moralne degradacije je još jedan primer disocijacije senzibiliteta (Eliot) i kvarenja bitka (Hamvaš) o kojima je bilo reči ranije. Međutim, ukoliko posmatramo Šekspira kao našeg savremenika, kako sugerišu prezentisti, kraj ove istorijske drame može da se interpretira kao komentar o alijenaciji čoveka u modernom društvu. Naravno da sve Šekspirove istorijske drame treba da se tumače u istorijskom kontekstu, ali ako istoriju posmatramo kao neprekidni dijalog između prošlosti i sadašnjosti, nama kao čitaocima drame ili publici u pozorištu postaje veoma teško da odlučimo kojim istorijskim događajima treba dati prioritet, događajima iz našeg ili Šekspirovog vremena, jer je činjenica da sva pitanja koja postavljamo prilikom tumačenja književnih tekstova oblikuju naša trenutna interesovanja i problemi. (Grady, Hawkes 2007: 5) Možda ovaj stav prezentista govori o Šekspirovom upozorenju budućim generacijama. Ukoliko pomislimo na problem savremenog društva, alijenaciju modernog čoveka, čiji je prioritet „posedovati", a ne „voleti", kako bi From rekao, (Fromm 2000), Šekspirova trilogija *Henri VI* definitivno može da se interpretira kao upozorenje generacijama koje dolaze, koje je, na žalost, do sada u većoj meri bilo zanemareno.

Literatura

Bauman, Z. (1995). *Life in Fragments: Essays on Postmodern Reality.* Oxford: Blackwell Publishers.
Brockbank, J.P.(1961) 'The frame of Disorder: Henry VI' in *Early Shakespeare*, ed. John Russell Brown and Bernard Harris. London: Edward Arnold.
Fromm, E. (2000). *The Art of Loving*. New York. Perennial Classics.
Grady, H., Hawkes, T. (eds). (2007). *Presentist Shakespeares*. London: Routledge.
Greenblatt, S. (1990). *Learning to Curse: Essays in Early Modern Culture,* Routledge, Chapman and Hall Inc.
Grierson Herbert J. C.,(ed.) (1984) *Metaphysical Lyrics and Poems of the Seventeenth Century: Donne to Butler*, Oxford: Clarendon Press.
Hamvas,B. (1994). *Patam*. Beograd: Centar za geopoetiku.
Hughes, T. (1992). *Shakespeare and the Goddess of Complete Being*. London: Faber and Faber.
Jones, E. (1977), *The Origins of Shakespeare*. Oxford: Clarendon Press.
Kostić M., Petrović L. (2010) ''From Lord of Misrule to Reformed Prince: Choice between Private Conscience and Public Duty in Shakespeare's Henry IV", in *Language, Literature, Change – Proceedings*, eds.: Vesna Lopičić, Biljana Mišić Ilić, Niš: Faculty of Philosophy. p. 143-155
Machiavelli, N. (1953) "The Prince". In *Three Renaissance Classics*. (Burton A. Milligan, ed.). New York: Charles Scribner's Sons.
More, T. (1953). "Utopia". In *Three Renaissance Classics.* (Burton A. Milligan, ed.) New York: Charles Scribner's Sons.
North, T. (1595) *The Lives of the Noble Grecians and Romans, Compared Together by that Grave Philosopher Plutarke*. London
Ribner, I. (2005) *The English History Play in the Age of Shakespeare*. London: Routledge.
Rubenstein, R. (1975). *The Cunning of History: The Holocaust and the American Future.* New York: Harper & Row, Publishers.
Sidney, P. (1989) *Selected Writings*. (Richard Dutton, ed.) Manchester: Carcanet.
Tillyard, E.M.W. (1964) *Shakespeare's History Plays*. Harmondsworth: Penguin.
White, H. (1973) *Metahistory*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press.
Wilson, D. (1952). The Fortunes of Falstaff. Cambridge: Cambridge University Press.

CONFLICT BETWEEN PRIVATE AND PUBLIC IN SHAKESPEARE'S HISTORY PLAY *HENRY VI*

Summary

The paper 'Conflict between Private and Public in Shakespeare's *Henry VI'* deals with the critical analysis of one of the plays from Shakespeare's history sequel. The research is based on the study of tragic consequences that appear as a result of the conflict between the political and personal system of values with the special emphasis on the resolution of the dilemma between patriotic duty and private conscience.
Instead of serving life, the rulers from Shakespeare's history plays attempt at controlling it, which is one of the reasons why Shakespeare portrays them as tragic characters - they remain 'split' between their Machiavellian political ambitions at the cost of their own system of values and morality. T.S. Eliot claims that this 'dissociation of sensibility' should be gradually overcome – by coming to terms and acknowledging the personal/private sphere, and not constantly attempting at its control, manipulation and, ultimately, abuse. New Historicist and Presentist, as well as Humanist, critical insights will be used in the research.

Key words: political/private, duty/conscience, new historicism, presentism

Milena Kostić
University of Niš, Serbia
Faculty of Philosophy
mkostic76@gmail.com

Patrick Levačić

MOTIVI *GRAALA* U RUSKOJ KNJIŽEVNOSTI I IKONOGRAFIJI

U članku ćemo preko mita o graalu približiti srednjovjekovnu francusku i rusku književnost. U prvom dijelu to približavanje je utemeljeno na komparativnim istraživanjima ruskog akademika Aleksandra Nikolajeviča Veselovskoga koji je uspostavljao vezu između mita o graalu s dvjema ruskim apokrifima: *Golubinjom knjigom* i *Pričom o Salamunu i Kitovrasu*. Povezujući dosadašnja istraživanja s ruskom ikonografijom, ovaj rad razmatra pitanje postoji li zajednički arhetipski model za graal i za dva dragocjena kamena alatir i šamir koji se nalaze u spomenutim ruskim apokrifima.

Ključne riječi: graal, alatir, šamir, ikonografija, kriptogram

1. UVOD

Čuveni ruski komparatist književnosti prvi je svojim radovima uspostavljao vezu između graala u francuskoj i njemačkoj književnosti i nekih graalskih motiva koji se pojavljuju u ruskoj književnosti. Izravno spominjanje graala u staroruskoj književnosti nije pronašao no svojim radom otkriva prisutnost graalskih motiva u staroruskoj književnosti koje je moguće izravno povezati s graalskom tematikom i načinima njegove obrade i prikaza u starofrancuskoj književnosti. Osim njegove disertacije *Славянские сказания о Соломоне и Китоврасе и западные легенды о Морольфе и Мерлине* iz 1872. godine mislimo na njegov članak »Der »Stein Alatyr« in den Localsagen Palästinas und der Legende vom Gral« u *Archiv für slavische Philologie*, 6/1882., str. 33 – 72., u kojem se motiv kamena alatira iz staroruskog apokrifa *Голубиная книга* (*Golubinja knjiga*) dovodi u vezu s atributima graala, kao i na motiv kamena šamira iz apokrifne priče o Salomonu i Kitovrasu - *Повесть о Соломоне и Китоврасе*.

Ovaj rad bit će nastavak njegovih istraživanja i on će tražiti odgovor gdje se ruski graalski motivi mogu susresti s francuskim te postoji li neki zajednički izvor tim motivima. Prvi dio ovoga rada bit će uspoređivanje staroruskih i starofrancuskih graalskih motiva a u drugom dijelu rada dajemo jedinstveno arhetipsko izvorište iz kojih su mogli poteći graalski motivi. Teškoće pri ovakvom pristupu su mnogobrojne. Prvo, vrlo je teško uspoređivati nešto što je mistično i višeznačno kao što je to slučaj s graalom. Stoga umjesto traženja jasnih definicija koje bi istraživanje usmjerile na pitanje što je graal, naše konačno pitanje je drugačije postavljeno i svodi se na to može li se otkriti svijet u kojem prebiva graal, zadržavajući pri tom njegovu izvornu mističnu narav. Ukratko, naše načelo je da se mistično može objasniti samo novim mističnim, što ćemo u zaključnom dijelu pokazati.

Graalska tematika se inače može proučavati iz različitih perspektiva (npr. keltske, orijentalne, katarske/bogumilske, u kontekstu kulta prirode i posude obilja itd.) no mi ćemo se od toga izdvojiti jer ono što objedinjuje ruske i francuske tekstove vezano je uz kršćanstvo, kult relikvija i mistični aspekt Kristovog tijela umreženog u mnoštvo kršćanskih metafora kao nebeska knjiga, kamen, hram, Riječ itd.

Ikonografijom se ne služimo samo kao pomoćnim sredstvom već je ona nužna u proučavanju staroruske književnosti. Naime, književnost stare Rusije nije imala svoga "protivnika" u kritici i znanosti o književnosti, ona se odražavala u likovnoj umjetnosti i sama ju je odražavala, kao u nasuprotnim ogledalima. Književnost je provjeravala i komentirala sebe u slikarstvu, i to u svim njegovim vidovima. (Lihačov 1972:187) Vodeći se tom činjenicom, pri argumentaciji naših teza služimo se dakle i ruskom ikonografijom.

2. OD RUSKE IKONE DO *GRAALA*[1]

Rusku fresku (prva u prilogu) razmatramo samo u okvir glavnih motiva koji se pojavljuju ne ulazeći iz metodičkih i praktičnih razloga u slojevito polje ruske povijesti umjetnosti.[2] Glavni motivi koji se pojavljuju bili bi sljedeći: Isus na nebu drži knjigu te mu iz boka ide krv koja preko goluba dolazi do patrijarha.Sa strane su kraljevi. Ispod goluba je Crkva odnosno Hram, a u gornjem desnom kutu imamo kuće kao sinegdohu grada.

Kad govorimo o francuskom kršćanskom definiranju graala onda se najčešće kritičari pozivaju na roman Roberta de Borona *Joseph d'Arimathie* u kojem se kaže da je graal kalež Posljednje večere u kojoj je Josip iz Arimateje skupio Kristovu krv s križa. (Walter 2001:16) Pretpostavlja se da je taj roman napisan između 1226.-1230.godine. Na fresci je ova definicija graala slabo naglašena iako je krv koja šiklja iz boka na knjigu relativno graalski motiv. Uvjerljiviju poveznicu freske i romana *Joseph d'Arimathie* imamo kad se graal tumači kao knjiga i to kao knjiga koju je napisao Krist nakon uskrsnuća. Pripovjedač Roberta de Borona prvo govori kako "nitko neće znati sve pustolovine svetog graala", a onda dalje pripovijeda "nećete naći nijednog smionog klerika koji će reći da je nakon uskrsnuća napisao ništa drugo nego sveti tekst Svetog Graala koji je Sin Božji napisao svojom rukom." Nakon toga se to još jednom potvrđuje jer se kaže "sveti tekst Svetog Graala što je Sin Božji napisao svojom rukom nakon što je napustio smrtno tijelo nakon čega se, uzašavši na nebo, obukao u veličanstveno nebesko tijelo."[3] (Boron 2001:238) Sa freskom se sada podudara motiv da je Krist napisao knjigu kad je napustio smrtno tijelo odnosno da je knjiga dovedena u vezu s nebeskim Kristovim tijelom. Ono što se ne podudara je to da u francuskom izvorniku knjiga napisana Njegovom rukom. Međutim, na ruskoj fresci vidimo da Kristove ruke zauzimaju prirodni položaj i da se također sugerira čin pisanja.

Motiv Kristovog pisanja poznat je u ruskom folkloru. Potvrdu o tome da se staroruska književnost odražavala u ikonografiji imamo u staroruskim duhovnim stihovima. Kao primjer navodim u slobodnom prijevodu stihove koje bi odgovarale fresci. Uz motiv Kristovog pisanja pojavljuju se kraljevi i patrijarsi, grad i nebeski svitak stavljen u kontekst da je nastao nakon Kristovog uskrsnuća:

U svetom gradu Jeruzalemu,/ Trećoj godini uskrsnuća Kristova,/ Iz sedmoga neba pade kamen,/ Kamen ni vruć ni hladan,/Širina mu dva aršina,/ Njegovu težinu nitko ne može opisati./ Kraj kamena su se okupili/ Carevi i patrijarsi,/ Igumeni, redovnici, svećenici,/ Pravoslavni kršćani,/ I nad kamenom su služili/ Tri dana i tri noći./ Kamen se raspolovio na dva dijela/ **U tom je kamenu Svitak/ Jeruzalemski Spisak/ Tko je njega napisao./ Ni patrijarh ni anđeli Božji,/ Već je Bog napisao/ Gospodin naš Isus Krist/ Čiji je rukopis Duhom Svetim otisnut** (preveo Patrick Levačić)[4] (Серяков 2001:143).

Spojeni motivi knjige i goluba imaju svoj odraz i u apokrifu *Golubinja knjiga*. U njemu se navodi kako je Isus napisao *Golubinju knjigu*.[5] Iz analognih motiva nebeske knjige u ruskoj i francuskoj

---

[1] Za samu riječ graal postoje mnogobrojne inačice. Najčešće su: Graal, Gral, gral i graal. U radu koristimo graal jer se taj oblik pojavljuje u kronološki prvom književno-mističnom prikazu graala, odnosno u romanu *Perceval ou le Conte du Graal* autora Chrétiena de Troyesa iz 1191.godine. U tom djelu prvi prikaz graala imamo u stihu 3220 "Un graal antre ses deux mains". U prevođenju i citiranju držimo se izvorne grafološke verzije. Staronjemačke inačice su gral i Gral.

[2] Rusku fresku smo našli na internetskoj stranici www.cnit.uniyar.ac.ru/projects/Elijah/rus/fresco. Za tri ikone u prilogu nismo ustanovili kojem umjetničkom stilu pripadaju. Konzultirajući se sa stručnjacima iz povijesti umjetnosti zaključili smo da konzervativne kulture znaju perpetuirati način umjetničkog oblikovanja iz prošlih stilskih razdoblja pa se priložene ikone tek uz detaljnu analizu mogu svrstati unutar određenog povijesno umjetničkog stila.

[3] Sve citati iz romana *Joseph d'Arimathie* preveo je autor ovog članka.

[4] Во святом граде Ерусалимове,/ В третым году воскрению Христову,/ Из седьмого неба випадеше камень,/*К*амень ни огнян, ни стюден,/ Ширины *о*б аршине,/Тяготы яму не споведать никому./ Съезжалися к камню цари и патриархи /Игумны,попы,священники,/ Християне православные,/*С*лужили над камнем / Три дни и три нощи. / Камень распадехом на две половины / Втом же камне есть Свиток, /Ирусалимский Список / Хто ж яго писал ***?/*** Ни патриарх и ни ангел Божий***,/*** Во прети Бог написал***./ Господа нашего Исуса Христа,/Яго рукописание духом святым напечатано.***

[5] «Писал сию книгу сам Исус Христос,/Исус Христос, Царь Небесный; Prvo poglavlje, stihovi 28-29 na stranici http://old-rus.narod.ru/01-1.html

književnosti pokazuje se da je jedan od mitskih vidova svetoga graala knjiga što se može potvrditi i na etimološkoj razini; knjiga- *gradal*, lat.*graduale.*

3. *GOLUBINJA KNJIGA*, *ALATIR* I *GRAAL*

Članak A.N.Veselovskog »Der »Stein Alatyr« in den Localsagen Palästinas und der Legende vom Gral« povezat će ruski kozmološki apokrif *Golubinju knjigu* s motivom čudesnog kamena alatira te graal-kamen. Tako definiran graal pojavljuje se u staronjemačkom djelu *Parzival* Wolframa von Eschenbacha nastalo u prvom desetljeću trinaestog stoljeća. Poznato je da se njemački autor inspirirao romanom Chrétiena de Troyes *Perceval ou le Conte du Graal* iz 1191.godine. O toj vezi ćemo kasnije jer smo prvo dužni objasniti naziv ruskog apokrifa koji se najčešće tumači na tri načina:

1. *Knjiga Duha Svetoga*, s obzirom na biblijsku simboliku goluba, npr. u Ivana 1,32.

2. Duboka *Knjiga* (od rus. *glubina*), s obzirom da je u dubini sakrivena Premudrost Božja te se dovodi u vezu s 1. Kor. 2.6-13.

3. Pretpostavlja se da je u trenutku pojavljivanja Petoknjižja u staroj Rusiji hebrejski naziv *sefer tora* (Knjiga Zakona, Tora) bio osmišljen kao *sefer tor,* što znači *knjiga goluba* (Серяков 2001: 15,16-21).

Značenje kamena *alatira*, motiva iz *Golubinje knjige* i dalje je predmet polemika kao što je to slučaj i s graalom. Od mnogih hipoteza navest ćemo najvažnije. A.N. Afanasjev izvodi naziv *alatira* od sankritskog *ark*- « blistati » , « ispuštati svjetlost », A.N.Veselovski - *алтарь* (oltar), Savinov – grč. *elektron* tj. *jantar*, Čiževskij- od naziva sibirskog grada *Alatira*, Sobolevskij od *latigor* tj. *latiš*. Etimološki rječnik ruskog jezika navodi *Ала́тырь* kao ime grada i kao oznaku « prebivališta » a za *ала́тырь* (isto i za ла́тырь) navodi da je « kamen svega kamenja » (*всем камням камен*) temeljni kamen Hrama, blizu kojeg je pala *Golubinja knjiga*. Taj je kamen prinesen sa Sinaja i tamo je postavljen kao oltar [6] (*Фасмер* 1986 : 68,69).

Graal Wolframa von Escenbachov je « *lapsit exillis* » što se tumači kao « kamen koji je pao s neba » (« *lapis lapsus ex coelis* »), i može se povezati s kamenom *shetiyah*, temeljnim u jeruzalemskom hramu. Kamen *shetiyah* smješten je pod mjestom gdje će biti Kovčeg Saveza simbolizirajući tako središte svijeta, omfalos. (Sambunjak 1998 : 257)

Ruski kamen-*alatir* može se dovesti u vezu s graalom- kamenom na sljedeći način: graal Chrétiena de Troyesa napravljen je od neprocjenivog dragog kamenja pa se stihovi (3234-9) tumače kao ishodište graala-kamena Wolframa von Eschenbacha. Stihovi se mogu slobodno prevesti na sljedeći način:

Na graalu se moglo vidjeti mnogovrsnog neprocjenjivog i dragog kamenja što se može naći u moru ili u zemlji. Bez sumnje je da je graalovo kamenje po vrijednosti nadilazilo sva druga kamenja. U komentaru stihova stoji da se graal Wolframa von Eschenbacha poziva na graal Chrétienov de Troyesa. Spominje se čak i to da se radi o istom koji je protumačen u oba slučaja kao neki magijski kamen (Troyes 1994:765, Poiron 1994:1300). Osim toga u svom djelu *Parzival*, Wolfram von Eschenbach će spomenuti Chrétiena de Troyesa kao uzornog literalnog majstora. Možemo dakle pretpostaviti da je Gral-kamen Wolframa von Eschenbacha preuzet od Chrétiena de Troyesa, stoga su u mogućoj vezi.

Shematski bi to ovako izgledalo :

a) Chrétienov **graal od kamena** → b) Wolframov **Gral-kamen** → c) **alatir-kamen**

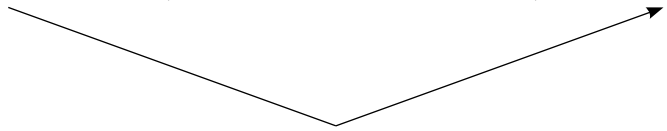

V. Jagić isključuje proučavanje kamena *alatira* izvan kršćanskog mitologijskog okvira, (Jagić 1948:110) što odgovara našoj usporedbi s graalom. Kod V. Jagića *Golubinja knjiga* se naziva, prema grčkom značenju riječi *apokrif*, tajna knjiga.

[6] Prev.P.L.

U tajnoj se knjizi spominje alayrj-kamen dva puta: jednom kao bliža oznaka mjesta gdje je tajanstvena knjiga pala na zemlju; drugi put u nizu pitanja i odgovora, i to na pitanje: koji je kamen mati svega kamenja? Latyrj ili alatyrj smatra se materom svega kamenja, s ovakvim obrazloženjem: a) jer je Hrist sa svojih 12 apostola na ovom kamenu počinuo i na njem utemeljio svoj nauk; ili b) jer su ispod ovoga kamena istekle sve rijeke preko cijele zemlje spas svijeta (Jagić 1948:110).

Kamen *alatir* kao oznaka mjesta može se dovesti u vezu s vrlo raširenim mišljenjem u cijeloj kršćanskoj starini prema kojem se "nad vodom, naročito nad četiri rijeke, izdiže kamen ili kamena građevina (stup, kula), koja se alegorijski povezivala s Kristom i njegovom crkvom" (Jagić 1948: 112).

U ruskim blagoslovima *alatyrj*-kamen smješta se na istok:

"Na istočnoj strani, na ocean-moru, ima sveti božji otok, a na njemu bijeli užareni kamen alatir..." (A. Afanasjev, *Pjesnički nazori o prirodi kod Slavena* II.144). U ruskom se folkloru istočno i vrlo udaljeno, sad hladno, sad toplo ocean-more izjednačuje ne samo s rajem, nego i s Jeruzalemom, ili barem sa svetom zemljom (Jagić 1948:113).

Osim što *alatir*-kamen ima moć da oživljuje i navodnjuje (Jagić 1948:113), slično općem značenju graala, u bajalačkom i praznovjernom kontekstu *alatir* ima drugačiju funkciju. U bajanjima *alatir*-kamen nalazi se u sakralnom središtu jer na njemu najčešće sjede Isus, Bogorodica i Ilija prorok. Kamenu se čovjek obraća preko bajalice. Tamo se šalju bolesti, klevete (rus. *наговоры*), poroci itd. Pod kamen-alatir postavljaju se ključevi kojima je, kako se mislilo, bilo zaključano zlo. Trajnost i snaga *alatira* (rus. *крепость*) omogućuje da ti ključevi budu dobro pohranjeni. (*Крепок как камень алатырь; опусти замки в окиян море под камень алатыр ь*). Kamen-alatir tako dobiva ulogu kozmičkog središta. Prema bajanjima kamen-*alatir* je i oltar bez kojega je nemoguće ostvariti obrednu učinkovitost, skraćeni "potencijalni" model svemira preko kojega se, ritualom, nanovo ustrojava pojedinac, kolektiv, svjetski poredak i svemir (Серяков 2001:394, Jagić 1948:119).

Navodimo tako u nastavku neke podudarnosti između graala i *alatira*:

- *alatir* je smješten na Golgoti, isto kao i graal,
- u graalu je Kristova krv potekla s križa, što je isti slučaj i s *alatirom* jer je kroz taj kamen prošla Kristova krv, s razlikom da krv dolazi do Adama,
- Perceval uoči dolaska do graalove utvrde vidi rijeku koja okružuje *graalovo* mjesto[7] dok je *alatir* kamen koji se često smješta u kontekst mora i rijeka,
- oko nebeskog kamena okupljaju se kraljevi, svećenici, vitezovi (rus. *богатыри*) isto kao i oko graala[8] (Lagarde, Michard 2002: 42,XII),
- *alatir* je u središtu svijeta ili kozmosa, dok je graal smješten u središtu okruglog stola koje se može protumačiti kao središte svijeta[9] (Pauphilet 1980:76),
- *Golubinja knjiga* u cijelosti, stoga i motiv kamena *alatira,* dovodi se u vezu s Ivanovim *Otkrivenjem* i Jeruzalemom, a to je slučaj i s motivom graala (Chevalier 1989:176),
- pod *alatirom* zaključava se zlo što drugim riječima znači zazivanje milosti dok jedna od literarnih etimologija graala je milost: *grâce*.

4. *GRAAL* - ŠAMIR

U uvodu navedenog članka A. N. Veselovski pozivat će se na priču o Salomonu i Kitovrasu gdje nalazimo motiv neobičnog kamena nazvanog šamir (rus. *шамиръ*). Jezičkom analizom pokazalo se da je ta apokrifna pripovijetka bila prevedena na ruski ili ruskoslavenski jezik neposredno s grčkog, i to

[7] U romanu Chrétiena de Troyesa *Perceval ou le Conte du Graal* to je stih 3034 *Pres de rivieres et de bois*.

[8] Kao primjer uzimam ilustraciju *Pojavljivanje Graala vitezovima Okruglog Stola*.

[9] *Car en ce qu'ele est apelee Table Reonde est entendue la reondece del monde... dont len puet dire que en la Table Reonde est li mondes senefiez a droit*. Prijevod P.L: *Naziva se Okrugli stol jer to znači okruglost svijeta (...) isto tako može se reći da Okrugli stol predstavlja svijet.*

ne poslije XII stoljeća. U ruskim rukopisima apokrif se pojavljuje tek u drugoj polovini XV stoljeća (Milidragović 1976: 40).

> *Kitovras je demonsko biće, čudovište neobične snage (grčki kentaur, staroindijski gandarva), koje zna mnoge tajne i koje može da predskaže budućnost. Solomon je uspio da uhvati živog Kitovrasa, koji je živio u nekoj dalekoj pustinji, oslonivši se na "najboljeg svoga boljara"(odraz domaće, ruske sredine), koji se poslužio lukavstvom. Uz velike teškoće doveli su to čudovišno biće u Jerusalim; jer Kitovras nikada nije išao krivim putem već samo pravim, te je pred njim trebalo uklanjati sve prepreke pa čak i kuće rušiti. Kitovras je, izišavši pred Solomona, pokazao svoju demonsku mudrost: otkrio mu je način kako da bez upotrebe željeza oteše kamenje potrebno za gradnju hrama u Jerusalimu ("Svjataja svjatih"). I zahvaljujući njegovoj pomoći, Solomon je došao do tajnog sredstva, do kamena* šamira *(to je dragi kamen-almaz, dijamant), koji se nalazio u gnijezdu neke ptice, na visokoj kamenitoj planini, u dalekoj pustinji. Zahvaljujući tome kamenu Solomon je i riješio teški zadatak koji mu je bio postavljen* (Milidragović 1976: 40).

Najvažniji rad koji je dao objašnjenje ovoga kamena čuvena je disertacija P. Cassel, *Schamir*, Erfurt, 1854. (*Denkschriften der königlichen Akademie gemeinnütziger Wissenschaschaften*). Sažetak mnogobrojnih studija dao je poznati francuski slavist André Mazon u članku *Le nom du chamir dans la légende vieux-russe de Salomon et Kitovras,* izdanom 1925. godine u Parizu.

Prema različitim tradicijama šamir pripada mineralnom, životinjskom ili vegetativnom svijetu. To je kamen, crv ili biljka. Naziv koji susrećemo u Bibliji najvjerojatnije označava dijamant, možda sitnozrni korund, tvrdi mineral koji služi za rezanje stakla, poliranje čelika i dragih kamenja. Postoji teorija po kojoj je Bog drugog dana stvaranja stvorio šamir koji je nestao sa Zemlje nakon izgradnje Hrama. Slijedimo li Talmud, šamir je neko živo biće, životinja koja bez napora siječe kamenje. Njegova je debljina analogna zrnu žita, a moderna židovska tradicija otprilike od XI stoljeća naše ere predstavlja ga kao crva.

Članak Andréa Mazona osporavat će tumačenje šamira A.N. Veselovskog. Veselovski će reći da je šamir « *названіе червяка по ошибкъ перенесено на птицу* ».[10] Prijevod: "naziv crva pogrešno prenesen na pticu" (Preveo Patrick Levačić). Tumačenje je utemeljeno na sceni gdje lancima vezani Kitovras govori Salamonu da postoji način da se bez korištenja željeznog oruđa može sjeći kamenje potrebno za izgradnju Hrama. »*Есть ноготь птичь малъ во имя шамиръ. Хранить же кокоть дътькы въ гнъздъ своемь...* » (Mazon 1925:108). Po tradicijama nikad šamir nije bio identificiran pticom, premda *nogotj* označava pticu (orla, strvinara ili noja), stoga će problem naziva šamir moći biti riješen kad se utvrdi pravo značenje riječi *nogotj.* André Mazon će u nastavku članka reći kako ta riječ nema druge vrijednosti od grčkog kalka óνυε, óνυχιον koji objedinjuje značenja «nokat, pandža» i «oniks»[11] pa se ruski tekst značenjski utvrđuje kao: «Postoji dragi kamen (oniks) ptice, malen, koji se zove šamir. » Staroruski prijevod *Knjige Ezekijela* (XXVIII, verset 13) što ga je napisao novgorodski svećenik Upir Lixoj (rus. Упырь Лихой) 1047. godine, potvrdit će da riječ *nogotj* označava dragi kamen oniks:

(...) *ты весь камень цъньны навязаль си еси сардіонъ, и паизишнь, и змарагдонь иакунтонь, и антраксь, и сапфиронь, иіаспинь, и сребро, и злато, и лигуришньи хаатишнь, иаметусть, и златои камыкь, вурідишнь, и ногътъ* (Mazon 1925:112).

Kamen šamir i njegov najveći atribut koji je vezan uz gradnju Hrama moguće je dovesti u vezu s graalom Wolframa von Escenbacha jer se njegove vitezove graala povezuje s tajnama gradnje (Borne 1982:142). Motivi koji prate lik Percevala u zadnjoj Chrétienovoj pripovijesti, jednim svojim dijelom mogu se približiti apokrifu o Salamonu i Kitovrasu. Perceval je udovičin sin,[12] a u taj opseg pojma ulazi i Hiram (Salamon posla po Hirama iz Tira. Bio je to sin udovice... I Kraljevi 7,13), dok je zajedničko za

[10] Mazon tu komentira 210. stranicu disertacije Aleksandra NikolajevičaVeselovskog Славянские сказания о Соломоне и Китоврасе и западные легенды о Морольфе и Мерлине.

[11] Mazon u navedenom članku navodi: *Le mot* ноготь *n'y a d'autre valeur que celle d'un calque du grec* óνυε, óνυχιον, *lequel signifie à la fois "ongle, griffe" et "onyx"; et le sens du texte contesté se laisse établir à coup sûr : 'Il est une pierre précieuse (un onyx) d'oiseau, et petite, et qu'on appelle chamir.*

[12] U navedenom romanu Chrétiena de Troyesa to je stih 74 *li filz a la veve dame.*

Hirama i Kitovrasa poznavanje umijeća gradnje Hrama. O važnosti toga apokrifa u povijesti i mitologiji graditeljstva ukazali su još Afanasjev i Ribakov:

> *Skaska o gradnji Solomonovog hrama spominje mudrog Kentaura Kitovrasa. Car ga poziva da mu izvede nacrte temelja zamišljenoga hrama. I Kitovras dolazi pred cara sa svojim alatom, sa tri drvena pruta od po četiri lakta raznih veličina. Ove će etalone, mjerne obrasce, položiti na 'dolinu', izabrano građevno zemljište i opcrtati mjesto, oblik i veličinu svetišta. Afanasjev i Ribakov su pokazali da je geometrijski oblik, koji arhitekt izvodi na mjestu radnje, i u naravnom mjerilu, bio izlazna mjera cijele građevine određujući i mjere ostalih dijelova u horizontalnom i vertikalnom smislu. Na dno rova iskopanog za temelj hrama položene su moći svetaca, čiji će likovi i djela biti poslije raspoređeni na stijenama crkve upravo iznad tih mjesta u temeljima* (Pejaković 1978:90, Sambunjak 1998:93). Dodajmo tome da se biblijski mjerni obrasci spominju u Ivanovom Otkrivenju 21,15.

Veza između graala i šamira tek bi se uspostavila na osnovi zajedničkih atributa da je riječ o tajnom, neobičnom kamenu. O tome da je graal neposredno povezan s tajnama gradnje ipak nije naglašen u starofrancuskoj književnosti, no neki motivi iz viteških romana ga donekle usmjeravaju u tom pravcu. Perceval je udovičin sin kao Hiram, a kod Wolframa von Eschenbacha vitezovi koji čuvaju graal poznaju tajne gradnje. Francuska književna kritika tako dovodi u vezu i motiv tornja koji propada u zemlju u Boronovom romanu *Merlin* s kamenom šamirom (Micha 2000:50). Ukažimo i to da se do sada nije dovoljno istražila etimološka varijanta graala kao *Gr(oss)ahl* što na starogermanskom znači Veliki Hram (Rivière 1990:38).

Povezati graal s hramom moguće je ako uočimo pojedinosti na još jednoj ruskoj ikoni.

5. *GRAAL* - PREMUDROST SEBI SAZDA HRAM

U bizantsko-ruskoj ikoni *Premudrost sebi sazda Hram* (u prilogu pod brojem 2) možemo naći slikovni motiv općeprihvaćene definicije graala kao kaleža/posude Posljednje večere u kojoj je kasnije skupljena Isusova krv na Golgoti. Takva definicija graala pojavljuje se u viteškom romanu Roberta de Borona *Joseph d'Arimathie* napisan početkom 13. stoljeća.

U francuskim znanstvenim krugovima ova se ikona dovodila samo posredno u vezu s graalom, premda kalež/posuda na ikoni jasno označava i spaja Posljednju večeru, jer se nalazi na oltaru, i Kristovu skupljenu krv s raspela na Golgoti. Ovo tumačenje može se potvrditi komentarima Vloberga i Kondakova. M. Vloberg za tu sliku navodi :

Bizantska, kao i naša srednjovjekovna umjetnost, između ostalog je neprekidno pojačavala značenje Euharistije kao teme. Veliki broj grčkih i slavenskih ikona su piktografija Knjigâ Mudrosti: 'Premudost je sebi sagradila hram'. Hram Sofije je predstavljen kao bazilika u čijem je središtu oltar koji predstavlja Kalvariju s Djevicom i Ivanom sa svake strane raspela. Krv iz Kristovih rana teče u kalež koji je smješten na oltar[13] (Vloberg 1946:153).

Akademik Kondakov navodi: „ Podnožje križa utvrđeno je u unutrašnjosti prijestolja, a na prijestolju stoji *sasud* u koji se sliva Kristova krv koja istječe iz probodenog Tijela.

Prijestolje je postavljeno na velikom kamenu i stupnjevitu uzvišicu što predstavlja Golgotu"[14] (Кондаков 1905:76, 80). Motivi oko oltara odgovarali bi ruskoj narodnoj pjesmi *Ikona Obnovljenog Hrama uskrslog Krista* u kojoj stoji stih: *Propovjednici, Mučenici, Pustinjaci, Proroci, Mudre žene i mučenice. I svi stoje tijelom prema oblaku i prema Crkvi i motre na gornji Jeruzalem*[15] ((Буслаев 1861: 298).

[13] Preveo Patrick Levačić

[14] U izvorniku na stranici 76. navodi se „подножие креста утврждено внутри престола**,** а на престоль стоить сосудь, вь который вливается кровь Христова, истекающая изь прободеннаг Его Тьла; престоль же поставлень на большомь каменномь и ступеньгатомь возвишении, представляющемь скалу Голгофы". Ikona *Premudrost sebi sazda Hram* se nalazi se u navedenoj knjizi pod brojem 80.

[15] Preveo Patrick Levačić

6. *GRAAL* KAO KRIPTOGRAMSKI HRAM NOVOG JERUZALEMA

U trećem dijelu romana *La Queste del Saint Graal* izabrani heroji na Salamonovoj lađi mistično putuju prema gradu koji simbolizira Nebeski Jeruzalem (Pauphilet 1980: XIII). Komentar francuskog medievaliste Pauphileta ukazuje nam o eshatološko literarno oblikovanje putujuće Crkve – *ecclessia itinerans* od Noine Arke do Nebeskog Jeruzalema. Kod Borona se putujuća Crkva povezuje s motivom zdjele (écuelle) u kojoj je ljubav Gospodina (Boron 2001: 38,39). Vidjeli smo kamen alatir kao potencijalni skraćeni model univerzuma. To je kamen, kamena građevina „koja se alegorijski povezivala s Kristom i njegovom crkvom." Istočni smještaj alatira povezuje se s rajem i s Jeruzalemom (Jagić 1948: 112,113). U apokaliptičkom arhetipskom modelu imamo ujedinjenje svih kategorija u identitet Krista. Za mineralni svijet imamo sljedeći obrazac: mineralni svijet=grad=jedna Zgrada, Hram, kamen (Frye 2001:162,163). Potencijalno skraćeni univerzumi kamen-graal, šamir i alatir našli bi se u arhetipskom mineralnom svijetu Nebeskog Jeruzalema jer se drago kamenje (Iv 19,19) hram i grad ujedinjuju u mistično Kristovo Tijelo:

> *Hrama u gradu ne vidjeh. Ta Gospod, Bog, Svevladar, hram je njegov - i Jaganjac! I gradu ne treba ni sunca ni mjeseca da mu svijetle.Ta Slava ga Božja obasjala i svjetiljka mu Jaganjac!* ***Narodi*** će hoditi u svjetlosti njegovoj, a ***kraljevi*** *zemaljski* ***u nj donositi slavu svoju****.Vrata mu se ne zatvaraju obdan,a noći ondje i nema.* ***U nj će se donijeti slava i čast naroda****. Ali u nj neće unići ništa nečisto i nijedan tko čini gadost i laž, nego samo oni koji su zapisani u Jaganjčevoj knjizi života* (***Jeruzalemska Biblija***, **Iv 19, 22-27**).

Osim *knjige života* što bi se moglo odnositi na prvi dio našeg rada, odnosno na *Golubinju knjigu*, istaknuli smo motive koji bi odgovarali ilustracijama *L'apparition du Graal aux chevalier de la Table Ronde* (Lagarde, Michard 2002:42,XII) i ruskoj minijaturi Nebeskog Jeruzalema.[16] Motive okupljanje naroda i kraljeva spominje *Golubinja knjiga*: *A na tu Goru Sionsku/ Skupili su se i sastali/ Četrdeset cara s carevićem/ Četrdeset kralja s kraljevićima/I četrdeset hodočasnika i duhovnika/ I moćni, jaki vitezovi/ U jedan krug su se postavili* [17] (preveo Patrick Levačić).

Po **Iv 19, 22-27** otvara se još jedna mogućnost tumačenja graala. S obzirom da Chrétien de Troyes prvi uvodi mistični aspekt graala vjerujemo da je u pojedinačnom (u samoj riječi graal) sažeo eshatološki mineralni svijet. Plotinova rasprava *O ljepoti* opisujući nebo i bogove kaže kako je u tom svijetu „pojedinačno uvijek iz cjeline istovremeno je i pojedinačno i cjelina" (Ouspensky 1990:248). Ako zamislimo da je graal relikvija ili još više, relikvija nad relikvijama, a relikvije, zna se, držale se u kriptama, gdje je Chrétien mogao držati svoju "relikviju" ako nije graditelj kripti već pisac, umjetnik? Jedino u skrivenom slovu, kriptogramu. Kad u *Rječniku alkemijskog slikovlja* (Abraham 1998:10) pogledamo pod *temple*, autorica nas upućuje na pojam *ark* gdje nalazimo da je to ime alkemičarske tajne posude.[18] Veza posude i hrama događa se usporedimo li gore označene riječi s graalom kao kriptogramom:**R-** kralj, rex, roi**A-** zajedništvo i jedinstvo naroda. U alkemiji važe hebrejska, grčka i latinska slova. A je prvo slovo svih triju azbuka i predstavlja, zapravo, njihovo jedinstvo. (Hocke 1974:1062) Osim toga, zajedništvo naroda podrazumijeva i jezično jedinstvo i stoga nema savršenijeg slova koje bi to moglo označiti i koje bi bilo razumljivo svim narodima,odnosno jezičnim skupinama. Recimo i to da ideja Hram je viša i općenitija od Crkve i ona nadilazi sve religije. Vitezovi, odnosno likovi, Gahmuret, de Feirefis i Parzival inkarniraju tri abrahamske tradicije: Gahmuret inkarnira židovski svijet, Feirefis arapski svijet a Parzival kršćanski (Rivičre 1990:139).

Al- Aleluja, *lat*.alleluia < *grč*.allēlouia: slava tebi JahveRječnik simbola nam ukazuje da **G** može biti početno slovo Geometrije. (CHEVALIER 1989:159) Svijet usklađene proporcionalnosti pojavljuje

---

[16] Ikona se nalazi u knjizi *L'Iconographie russe de l'Apocalypse* u prilogu pod oznakom W.65(XXI.1 à 4).U našem radu je pod brojem 3.

[17] А на ту гору па Сионскую /Собиралися-соезжалися /Сорок царей со царевичем,/Сорок королей с королевичем,/ И сорок калик со каликою, И могучи-сильные богатыри,/ Во единой круг становилися. http://old-rus.narod.ru/ 01-1.html

[18] "the name of the alchemist's secret vessel...", str. 10.

se kod Chrétiena de Troyesa pri opisu graalske dvorane koja je koliko duga toliko i široka (TROYES 1994: 762)[19] Takav opis imamo i za Nebeski Jeruzalem (Iv, 21,16).

7. ZAKLJUČAK

Ovim radom otvorili smo nove istraživačke smjernice i vjerujemo da naša kriptogramska hipoteza graala ne odstupa bitno od srednjovjekovnog imaginarija. Potraga za kozmološkim sažetim prapočelom objedinjenim u eshatološkoj viziji svijeta svojstvena je srednjovjekovnom duhu.

Analogni graalski motivi iz francuske i ruske književnosti i ikonografije ne pojavljuju se zato jer je došlo do susreta među umjetnicima kao što je to slučaj utjecaja Chrétiena de Troyesa na Wolframa von Eschenbacha. Susret francuskih i ruskih graalskih motiva ostvaruje se u kolektivnom nesvjesnom, mitu i arhetipu. U tom smislu graal, alatir i šamir imali bi svoj arhetipski predložak u mitskom potencijalu *kamena* i vječnom željenom i savršenom svijetu kakav je Nebeski Jeruzalem.

Literatura

Barthélemy, V. R. – Hyart, C. (1985). *L'Iconographie russe de l'Apocalypse*. Paris : Les Belles Lettres.

Boron, R. (2001). *Joseph d'Arimathie,* u: *Le Livre du Graal*, urednik Daniel Poirion. Paris: Bibliothèque de la Pléiade, Éditions Galimard.

Borne, G. (1987). *Der Gral in Europa,* Fischer Taschenbuch Verl., Frankfurt am Main.

Duval, P. (1979). *La pensée alchimique et le conte du Graal*. Paris : Librairie Honoré Champion,.

Escenbach, W.V. (1998). *Parzival*, Berlin, New York: Walter de Gruyter.

Frappier, J (1971). *Chr*étien de Tro*yes et le mythe du graa.* Paris*:* Bibliothèque du moyen age.

Frye, N. (2000). *Anatomija kritike, Četiri eseja*. Zagreb. S engleskog prevela Giga Gračan.

Hocke, G.R. (1974). Alhemija i čarolija reči, prevela s njemačkog Dušanka Maricki, *Delo*, II, god. XX, broj 8, str. 1056.-1068.

Jagić,V. (1948). Kršćanski- mitologijski sloj u ruskoj narodnoj epici, *Izabrani kraći spisi*, preveo Mihovil Kombol. Zagreb: Matica hrvatska, str.103-149.

Jagić, V. (1873). Novi prilozi za literaturu biblijskih apokrifa*, Starine* V, Zagreb: JAZU, str.69-108.

Lagarde, A., Michard, L. (2002). *Collection Litteraire: Les grands auteurs francais, Moyen Age*. Tours: Bordas.

Lihačov, D.S. (1972). *Poetika stare ruske književnosti*, preveo Dimitrije Bogdanović, Beograd: Književna misao 5.

Mazon, A. (1925). Le nom du chamir dans la legende vieux –russe de Salomon et Kitovras*, M*élanges publié en l*'honneur de M.Paul Boyer; travaux publiés par l'Institut d'*études *slaves*. Paris: Librairie Ancienne Honoré Champion, str. 104-115.

Micha, A. (2000). Étude sur le *Merlin* de Robert de Boron: roman du XIIIe sičcle. Genčve: Droz,.

Milidragović, M. (1976). *Stara ruska književnost,* Sarajevo: IP Svjetlost.

Ouspensky, P.D. (1990). *Tertium organum*, prevela s ruskog Mihaela Vekarić. Zagreb: Naprijed.

Pauphilet, A. (1980). *La Queste del Saint Graal*. Paris: Éditeur Honoré Champion.

Pejaković, M. (1978). *Broj iz svjetlosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Troyes, C. (1994). *Chrétien de Troyes Œuvres complètes,* urednik Daniel Poirion, bilingvalno izdanje. Paris: Bibliothčque de la Pléiade, Éditions Gallimard.

Poiron, D. (1994) *Perceval ou le Conte du Graal*, Bilješke (Notice) str.1299.-1318. u: *Chrétien de Troyes Œuvres complètes*, bilingvalno izdanje. Paris: Bibliothèque de la Pléiade, Éditions Gallimard.

Rivičre, P. (1990) *Le Graal Histoire et symboles*. Monaco : Éditions du Rocher.

Sambunjak, S. (1998). *Gramatozofija Konstantina Filozofa Solunskoga*. Zagreb: Demetra.

Veselovsky, A.N. (1882). »Der »Stein Alatyr« in den Localsagen Palästinas und der Legende vom Gral«, *Archiv für slavische Philologie*, 6/1882., str. 33. – 72.

Vloberg, M. (1946). *L'Eucharistie dans l'art*, t.I. i II. Grenoble-Paris : B. Arthaud,.

Walter, P. (2001). *Livre du Graal*, Bibliothèque de la Pléiade, urednik Daniel Poirion. Paris: Éditions Galimard.

Буслаев, Ф.И. (1861). Русская народная поэзия. Санкт-Петербург :Типография "Общественная польза".

[19] (...) *la grande salle, qui était bien proportionnée, aussi longue que large*. (3083-3084)

Кондаков, Н.П. (1905) Лицевой иконописный подлинник, т. I. Иконография Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа. Санкт-Петербург.
Мильков, В.В. (1997). Апокрифы древней Руси – тексты и исследовання. Москва: Наука.
Порфирьев, И.Я. (1877). Апокрифическия сказания о бетхозаветных лицах и событиях по рукописям соловецкой библиотеки. (Сборник Отделеняи Русково Язика u Словесности Императорской Академии Nayк) Санкт-Петербург: Отделеняи Русково Язика u Словесности Императорской Академии Nayк
Серяков, М.Л. (2001). Голубиная книга. Москва: Алетейя.

Rječnici i Biblija

Abraham, L. (1998). *A Dictionary of Alchemical Imagery*. Cambridge: University Press.
Chevalier, J.,Gheerbrant, A.(1989). *Rječnik simbola.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
Фасмер, *М. Р. (1986)*. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т.: Пер. с нем. **Москва**: Прогресс.
Jeruzalemska Biblija, (1994). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Sitorafija

www.old-rus.narod.ru/01-1.html
www.cnit.uniyar.ac.ru/projects/Elijah/rus/fresco.
http://www.ermey.ru/rus_frame.htm

DIE MOTIVE VOM HEILIGEN GRAL IN DER RUSSISCHEN LITERATUR UND IKONOGRAFIE

Zusammenfassung

Dieser Artikel ist die Erweiterung meiner Untersuchung von A.N.Veselovski, *Der Stein Alatyr in den Lokalsagen Palästinas und der Legende vom Gral.* Die Verwendung von russischer Ikonografie, hatte zum Ziel, einen gemeinsamen Archetyp vom Gral, Stein Alatyr und Stein Schamir zu finden. Wir interpretieren den Gral als kryptografischen Tempel aus dem apokalyptischen Neuen Jerusalem.
Das Zusammentreffen von französischen und russischen Gralmotiven wird durch das kollektive Unbewusste zum Mythos und Archetyp. In diesem Sinne, haben der Gral, Alatyr und Schamir ihr archetypisches Modell im mythischen Potential des Steines.

Schlüsselwörter: Graal, alatir, Samir, Ikonographie, Kryptogramm

Patrick Levačić
Sveučilište u Zadru, Hrvatska
Odjel za francuske i iberoromanske studije
plevacic@unizd.hr

Prilozi

Slika 1.

Ruska freska bez naslova sa http://www.cnit.uniyar.ac.ru/projects/Elijah/rus/fresco.

Slika 2. Iz knjige *Лицевой иконописный подлинник, т. I. Иконография Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа.*

Slika 3. Ruska minijatura Nebeskog Jeruzalema. Iz knjige *L'Iconographie russe de l'Apocalypse*.

Igor Loinjak

VRIJEDNOST KNJIŽEVNOG DJELA I PROBLEMI OBLIKOVANJA KNJIŽEVNOG KANONA

Na području književnosti razmatranju kanona pripada osobit značaj. Možda baš to i jest razlog brojnim nesuglasicama oko oblikovanja književnog kanona koje su postale osobito naglašene sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća. Određeni je oblik kanonizacije postojao još od najranijih vremena. U antičkom se svijetu nije dovodila u pitanje vrijednost Homerovih i Vergilijevih djela. U narednim su se razdobljima na sličan način književnom kanonu dodavali novi klasici uz poneku reviziju starih popisa. Kanon ne treba gledati suviše kruto budući da je on sklon promjenama te predstavlja odraz određenog povijesnog trenutka. Razmotrivši spomenutu prepirku oko kanona koju su u prošlome stoljeću vodili ugledni teoretičari književnosti, može se reći kako je ona čedo svoga vremena i samo je se pod tim vidikom može adekvatno procjenjivati. Glavni je zadatak ovoga rada problematski pristupiti književnom kanonu te pokušati uočiti glavne smjernice u njegovu oblikovanju. Pri tome će pomoći teorijska djela brojnih književnih teoretičara koji su istom problemu pristupali s različitih teorijskih stajališta. U ovoj problematici osobita važnost pripada književnoj kritici jer određivanje književne vrijednosti i adekvatno vrednovanje određenog djela nerijetko predstavlja kamen spoticanja. Upravo je vrednovanje bitan faktor kanonizacije koji se u suvremenim promišljanjima književnih teoretičara sve češće potiskuje na margine.

Ključne riječi: književni kanon, teorija književnosti, revizija kanona

1. UVOD

Pod riječju kanon misli se na zbir fundamentalnih, kvalitetnih i vrijednih djela koja zaslužuju da im se pokloni više pozornosti. Grčka riječ κανών označava trstiku, štap, štap na tkalačkom stanu na koji su pričvršćene niti osnove, ravnalo, a u prenesenome značenju pravilo, mjeru. Kanon dakle predstavlja neki temelj, osnovu, pravilo i slično.

S fenomenom se kanonizacije može susresti još od pradavnih vremena. Nepobitna je činjenica kako se u antičkom svijetu nije dovodila u pitanje vrijednost Homerovih ili Vergilijevih djela. Događalo se da kanon doživi i određene mijene što ne treba zabrinjavati jer se na kanonski popis ne treba gledati suviše kruto budući da je i on sklon promjenama te predstavlja odraz određenog historijskog trenutka. Razmotrivši spomenutu prepirku oko kanona koju su u prošlome stoljeću vodili ugledni teoretičari književnosti, može se reći kako je i ona čedo svoga vremena i samo je se pod tim vidikom može adekvatno procjenjivati.

Pitanja vezana za oblikovanje kanona dobrim su dijelom isprepletena s poviješću književnosti i književnom kritikom, pri čemu upravo kritici pripada osobita važnost jer pitanje književne vrijednosti i adekvatnog vrednovanja književnih djela nerijetko predstavlja kamen spoticanja, a upravo je vrednovanje bitan faktor kanonizacije koji se u suvremenim promišljanjima u znanosti o književnosti sve češće potiskuje na margine ili se o njemu jednostavno ne raspravlja.

2. KAKO ODREDITI JE LI NEKO KNJIŽEVNO DJELO DOBRO ILI NIJE

Stručnjaci za književnost bi trebali biti u stanju argumentirano procijeniti koje je djelo dobro, a koje nije. Postavlja se pitanje koje kriterije treba uzimati u obzir kod vrednovanja književnoga djela da bi ono bilo objektivno. Vrednovanje postaje osobito sporno kada se u pregledu prijašnjih epoha naiđe na primjere velikih književnih stručnjaka koji su otpisivali vrijednost svojim suvremenicima koji su

u narednim razdobljima postali kanonski pisci. Tako Sainte-Beuve nije cijenio Stendhala, a Brunètier Baudelairea i Zolu.[1]

Zdenko Škreb u *Književnosti i povijesnom svijetu* priznaje da čitatelj ima pravo na svoj osobni stav prema djelu koje sam odabere te da prema istom djelu ne moraju svi čitatelji ostvariti identičan odnos.[2] Međutim, znanost o književnosti ne može samo tako olako odbaciti problem vrednovanja budući da je ono nedjeljivo od pitanja oblikovanja kanona.

Kada se govori o vrednovanju, treba imati na umu i sljedeće. Često se može naići na stav da je ono moguće samo na razini sinkronije, dok je vrednovanje različitih književnopovijesnih razdoblja neutemeljeno jer književnost nema i ne može imati progresivan razvoj. Tim se problemom bavio francuski estetičar Gaëtan Picon,[3] a od hrvatskih je teoretičara književnosti na isto upozoravao Viktor Žmegač. On piše i o nemogućnosti primjene istih estetskih načela na djela iz različitih vremenskih epoha te ističe da povijest književnosti ne poznaje estetski napredak jer djela ne postaju ni bolja ni lošija, već naprosto drugačija.[4] Što se, pak, sinkronijskog proučavanja književnosti tiče, Žmegač načelo vrednovanja smatra nužnim.

Drugi je problem, koji u tom slučaju ostaje neriješen, određivanje kriterija prema kojima će se književnost vrednovati u njezinom vlastitom području. Svako vrednovanje djela traži poštivanje određenih normi koje bi trebao slijediti onaj tko vrednuje. Netko će misaonu pjesmu smatrati vrednijom od pejzažne; drugi će pak sonet ocijeniti boljim od pjesme u slobodnom stihu, a treći će angažiranu književnost staviti iznad larpurlartističke i tome slično. Time se otvaraju brojni problemi s kojima će se svatko tko se upušta u vrednovanje književnog djela susresti i kojih mora biti svjestan. Njih si je vrlo rano osvijestio Thomas Stearns Eliot zalažući se za odjeljivanje književnosti i vrijednosti. Literarnost teksta, tvrdi Eliot, ovisi isključivo o estetskim kriterijima, ali veličina književnog teksta ovisi o kriterijima koji nisu estetske prirode: „'Veličina' književnog djela ne može se odrediti uzimajući u obzir samo književne kriterije; iako moramo imati na umu da odluka je li nešto književnost ili nije, mora biti vođena isključivo književnim kriterijima."[5]

Eliotova pozicija ipak nije postala opće prihvaćenom dogmom. Formalisti se primjerice pokušavaju što je više moguće ograditi od sadržaja dovodeći ga u drugi plan te se fokusirati tek na formalna obilježja djela. Većina pripadnika formalističke škole književnu vrijednost smatra primarno ugrađenom u sam tekst, dok je temelj čina vrednovanja u uočavanju novine što je donosi svaki novi tekst.[6] Iz toga proizlazi da književna i umjetnička vrijednost teksta raste proporcionalno s brojem novih figura, motiva ili drugih literarnih postupaka koje pisac kroz djelo nudi čitatelju. Ono *novo* što književni tekst stavlja pred čitatelja jest, i trebalo bi biti, drugačije od svega do tada viđenoga pa od recipijenta zahtijeva dodatni angažman što u konačnici, prema Šklovskom, dovodi do estetskog užitka. On u eseju *Umjetnost kao postupak* govori o umjetničkom postupku očuđenja ili oneobičenja jezika: „[...] postupak oneobičavanja stvari, postupak otežane forme, koji potencira teškoće i vreme trajanja percepcije, jer je taj proces u umjetnosti sam sebi cilj i mora biti produžen; umjetnost je način da se doživi proces stvaranja stvari, dok ono što je u umjetnosti stvoreno od sekundarnog je značenja."[7] Nedostatak ovog shvaćanja leži u činjenici da svaka novost u određenom trenutku postaje normom, a kada do toga dođe, onaj dio koji je u nekom historijskom momentu oneobičavao u budućnosti može postati nalik epigonskoj tričariji. Zato je vrednovanje književnog djela nemoguće odijeliti od povijesti književnosti budući da na vrijednost djela utječu vrijeme i kontekst iz kojeg je ono proizašlo.

---

[1] Compagnon, 2007: 261.

[2] Škreb, 1981: 8.

[3] Picon, 1965: 56.

[4] Žmegač, 1982: 23.

[5] Eliot, 2009: 326.

[6] Za formaliste su novine koje neko književno djelo donosi temeljni estetički princip koji treba slijediti u vrednovanju književnog djela. Petrov (ur.), 1970: 76-77.

[7] Petrov (ur.), 1970: 86.

Uz novinu se veže i originalnost nekog pisca ili djela pa se često pažnja usmjerava prema traženju razlikovnih obilježja koja će književnika učiniti samosvojnim i individualnim. No, Eliot vezano za to upozorava: „Ukoliko, naprotiv, pjesniku pristupimo bez tih predrasuda često ćemo ustanoviti da, ne samo najbolji, nego i najindividualniji dijelovi njegova opusa mogu biti upravo oni u kojima mrtvi pjesnici, njegovi preci, najsnažnije potvrđuju svoju besmrtnost. Pritom ne mislim na mladenačko doba kada smo osobito prijemčivi, nego na doba pune zrelosti.“[8]

3. SUODNOS UKUSA I VRIJEDNOSTI

Milivoj Solar pod pojmom loš ukus podrazumijeva pomanjkanje moći estetičkog prosuđivanja, a tim se problemom detaljno bavio u knjizi *Predavanja o lošem ukusu*. Ondje ne priznaje mogućnost postojanja subjektivnog ukusa. Solar je već i ranije, pozivajući se na Welleka i Warrena, odbacivao vjerodostojnost osobnog vrednovanje djela: „Ako je umjetnički doživljaj uvijek moj osobni, subjektivni doživljaj, pa je i književna vrijednost uvijek samo moja osobna, subjektivna i individualna vrijednost, svatko ima, strogo uzevši, vlastitu *Božanstvenu komediju*, svojega *Hamleta* i svojega *Uliksa*. Takva tvrdnja može goditi taštini modernih čitalaca, ali je čak i Wellek i Warren, kojima inače nije sasvim strana ideja o umjetničkom doživljaju, u svojoj *Teoriji književnosti* s pravom osuđuju [...]“[9] Premda odbacuje osobni ukus kao relevantan obrazac za vrednovanje djela, Solar priznaje da postoji mogućnost, o kojoj je pisao Škreb, da različiti čitatelji prema nekom djelu zauzmu različite stavove. Ali, ono što Solar traži od onoga koji izriče vrijednosni sud nije samo izjava „to mi se sviđa“. Štoviše, tu je izjavu potrebno i obrazložiti tako što će se na određeni način ući u opis predmeta, a susljedno tome i u određeni oblik tumačenja.[10]

Glavni su krivci za gubitak moći estetskog prosuđivanja, tvrdi Solar, prevlast slike nad pojmom, prevlast sinkronije nad dijakronijom te nepreglednost količine informacija.[11] U prijašnjim se razdobljima ukus oblikovao prema univerzalnom načelu ljepote. Danas tome nije tako te se podvrgava prvenstveno modi pa se obrazloženja za sudove ukusa više ne oslanjaju na moć prosuđivanja, već utemeljenje traže u teorijama. A te teorije žele odbaciti vladajuće kanone kao zastarjeli model i oblikovati nove prema načelu „što ljudi čitaju – neka nam služi kao primjer“.[12] Suočen s takvim načinom razmišljanja, kanon visoke književnosti našao se pred procesom prestrukturiranja jer sve manje kanonskih djela ulazi u *osobnu lektiru* velikog dijela čitalačke publike. Ozbiljno se, međutim, treba zapitati u kojoj mjeri vladajući ukus može oblikovati vrijednosnu skalu književnih djela, osobito ukoliko se prihvati Solarova pozicija o degeneraciji ukusa.

4. KANONSKI PISCI KAO NAMETNUTA ILI STVARNA VRIJEDNOST

Jednu od najčuvenijih i najpoznatijih definicija klasika ili klasičnog pisca dao je Sainte-Beuve, a donosi je i Compagnon u *Demonu teorije*: „Pravi je klasik [...] autor koji je obogatio ljudski duh, koji je stvarno uvećao njegovu riznicu, koji mu je omogućio da ode korak dalje, koji je otkrio neku neosporivu moralnu istinu ili iznova dokučio neku vječnu strast u ljudskom srcu, iako se činilo da se u njemu sve spoznalo i istražilo; koji je svoju misao, svoje zapažanje ili maštu dočarao u bilo kakvu, no široku i veliku, profinjenu i pametnu, zdravu i po sebi lijepu obliku; koji je svima progovorio samosvjesnim stilom kakav je ujedno i svačiji stil, stilom koji je nov bez neologizama, nov i drevan, prikladan da

[8] Eliot, 2009: 212.

[9] Solar, 1976: 143.

[10] Solar, 2004: 30.

[11] Solar, 2004: 21. Vidi i dalje.

[12] Solar, 2004: 44.

postane suvremen svim razdobljima.“[13] Pojam klasika uključuje i pojam tradicije budući da svaki kanonski pisac predstavlja malen dio tradicije koja bi njegovim isključivanjem ostala osiromašena. Pisac kojeg od jednog trenutka u povijesti književnosti nazivamo klasikom ne mora taj epitet nositi oduvijek. Nerijetko je prisutno prvotno neprepoznavanja klasičnih pisaca od strane njihovih suvremenika. Kao primjer mogu poslužiti Molière, Stendhal, Charles Baudelaire, Marin Držić, Janko Polić-Kamov, Marija Jurić Zagorka i brojni drugi. Pierre Bourdieu zastupa tezu o paradoksalnoj promjeni u recepciji, to jest o obrnuto proporcionalnom odnosu prvotne popularnosti i kasnije kanoničnosti.[14] Opravdanje toga, prema Bourdieuovu mišljenju, leži u činjenici da kvalitetne pisce u početku najčešće čitaju samo drugi kvalitetni pisci i time oblikuju smjernice za otkrivanje novih, dotad još nepoznatih područja književnog stvaralaštva. Picon za primjer takvih prometejskih pisaca navodi Mallarméa i Joycea jer oni pišu za publiku „čijem će stvaranju ono doprineti.“[15]

Sličnu je tezu ponudila i estetika recepcije. Jauß dobar kriterij za određivanja vrijednosti djela vidi u njegovoj prvotnoj recepciji, u kojoj mjeri ono ispunjava, nadilazi ili opovrgava očekivanja prve publike što on naziva estetskim otklonom. Vrhunska su književna ostvarenja ona, tvrdi Jauß, kod kojih postoji veći raspon između djela i očekivanja prve publike. Taj se raspon za buduće generacije u pravilu uvijek smanjuje. Istoj kategoriji pripadaju i djela koja nemaju prvu publiku, već ju je tek potrebno oblikovati.[16]

S klasicima su povezana klasična ili kanonska djela. Hans Georg Gadamer je u 20. stoljeću pokušao obnoviti pojam klasičnog koji je povezan i s kanonom, a sve s ciljem zatomljivanja Kantova i Humeova relativizma. Prema Gadamerovu je mišljenju klasično djelo ono koje skriva pukotinu nezamjetljivu suvremenicima te zahvaljujući kojoj preživljava u budućnosti: „[…] klasično je ono što izdržava [povijesnu] kritiku, jer njegova povijesna vladavina, obvezujuća moć njegova baštinjenog i očuvanog [autoriteta], prethodi svoj [povijesnoj] refleksiji i u njoj se odražava.“[17] Svako značajno djelo stoji u određenom tradicijskom odnosu prema prošlosti i budućnosti. Eliot se zadržao samo na odnosu pjesnika prema prošlosti, a važnost je tog odnosa vidio, prije svega, u književnikovoj relaciji prema mrtvim pjesnicima budući da živi pjesnik u svom djelu ne posjeduje svoje potpuno značenje.[18] Budućnost se uzima u obzir kod Picona. On piše kako važnost djela ovisi ne samo o prijašnjim djelima i trenutku nastanka, nego i o djelima koja će doći. Za potkrjepljenje ove tvrdnje poslužio mu je primjer iz područja likovnih umjetnosti – El Greca najavljuje Tintoretto, ali njegova se važnost zaokružuje tek u djelima Paula Cézannea.[19]

Na Gadamerove su se riječi nadovezali i teoretičari recepcije. Njegov se utjecaj može vidjeti u Ingardenovim *mjestima neodređenosti* koja postoje u većoj ili manjoj mjeri u svakom djelu. Uloga je čitatelja da ih popunjava i tako konkretizira samo djelo. Ne pruža svako djelo u svakom vremenu jednake poticaje recipijentima tako da ne postoji uvijek identičan stupanj recepcije što ovisi i o povijesnim okolnostima: „Umetničko delo prestaje za čitaoca da bude čitljivo, ili nailazi na posmatrače koji sasvim drugačije emocionalno reaguju i koji su neosetljivi prema izvesnim njegovim vrednostima, ili se čak ponašaju neprijateljski prema njima.“[20] Mjesta neodređenosti prihvatio je i Wolfgang Iser pridavši im još važniju ulogu. Iser je Ingardenu zamjerao što mjestima neodređenosti nije dao nikakvu ulogu, dok ih je ovaj smatrao temeljem za recepciju književnog teksta.[21]

---

[13] Preuzeto iz: Compagnon, 2007: 272.

[14] Bourdieu se ovim pitanjem opširno bavi u poglavalju *The Market for Simolic Goods* svog kapitalnog djela *The Rules of Art*. Bourdieu, 1995: 141-173.

[15] Picon, 1965: 24.

[16] Jauß, 1978: 64-66.

[17] Compagnon, 2007: 282-263. Mnogi autori inzistiraju upravo na ovoj odlici kapitalnog umjetničkog djela, a među njima su Umberto Eco, Gaëtan Picon te brojni drugi. Te pukotine ili, rečeno rječnikom Wolfganga Isera *prazna mjesta* o kojima govori u *Apelativnoj strukturi tekstova*, otvaranju široki prostor za slobodno tumačenje što je zadaća svakog čitatelja pa tako i pisca koji čita druge pisce. Maricki (ur.), 1978: 97-101.

[18] Eliot, 2009: 213.

[19] Picon, 1965: 78.

[20] Ingarden, 1975: 191.

[21] Maricki (ur.), 1978: 100-101.

5. KANON

Pitanje o potrebi preoblikovanja sveučilišnih kurikula i silaba u Sjedinjenim Američkim Državama pokrenuto je šezdesetih godina 20. stoljeća. Revizionistički je pokret u početku bio slab i u prvih dvadesetak godina nije došlo ni do kakvih značajnijih promjena. Glavni je problem ležao u ranijem konstantnom isključivanju crnaca i književnica iz popisa kanonskih djela koja su bila uvrštena u književne kurikule.

Paul Lauter je uzeo dva silaba izvođena osamdesetih godina na sveučilištima u Kaliforniji (*The American Literary Imagination*) i Ohiju (*Life and Thought in American Literature*). Prvi je silab uključivao trideset i dva književnika od kojih su gotovo svi bili bijelci i muškarci (primjerice, Philip Freneau, William Cullen Brynt, John Crowe Ransom, Ezra Pound...), a od književnica su bile zastupljene tek Emily Dickinson i Marianne Moore. U drugom je silabu sitaucija bila još lošija. Na kolegiju *Life and Thought in American Literature* obrađivalo se trideset i tri književnika među kojima je jedno Dickinsonova bila žena, a crnaca nije bilo.[22]

Brojne antologije s početka osamdesetih pokazuju gotovo identičnu sliku – književnici crne boje kože kao i književnice gotovo i ne postoje. U narednom periodu dolazi pak do određenih promjena pa tako antologija *The Heath Anthology of American Literature* iz 1990. godine pokazuje nešto raznolikiju sliku. U njoj je zastupljeno sto devet književnica različitog etničkog podrijetla, dvadeset pet indijanaca, pedeset tri Afroamerikanca, trinaest Hispanoamerikanaca i devet azijskih Amerikanaca.[23]

Navedene brojke dokazuju kako su težnje feminističkog pokreta te crnačkih i drugih manjinskih udruga jednim dijelom bile opravdane. Stanfordov se popis kanonskih pisaca zapadne kulture također našao na udaru pobunjenika.[24] *Standforska udruga crnih studenata* (*Stanford Black Student Union*) je takav popis smatrala rasističkim jer nije uključivao pisce crne boje kože pa je došlo do nekih izmjena u samom popisu.

6. TREBA LI KANON ZADRŽATI U POSTOJEĆEM OBLIKU?

Pokretanje pitanja revizije kanona književne je teoretičare podijelilo u dva tabora. S jedne su se strane našli pripadnici revizionističke struje i promicatelji izmjene starog kanona njegovim obogaćivanjem te uključivanjem novih pisaca. Ovu poziciju drže teoretičari poput Johna Guilloryja, Barbare Herrenstein Smith te Paula Lautera. Suprotni je stav, onaj konzervativistički, zazuzeo onaj dio teoretičara koji su ostali vjerni starom kanonu protiveći se radikalnim promjenama kanonskog popisa. Jedan je od predvodnika ove pozicije Harold Bloom. On kanon vidi kao izbor djela propisanih od strane obrazovnih institucija. Usprkos stavovima suvremene politike multikulturalizma, Bloom polazi od pitanja što pojedinac koji želi čitati treba nastojati pročitati iz korpusa djela nastalih kroz povijest.[25] Pri tome uz običnog čitatelja, Bloom veliku važnost pridaje poziciji književnik-čitatelj. Gordana Slabinac iznosi kako je Bloomova osnovna teza u knjizi *The Western Canon* da „svi veliki pisci *hotimično* iskrivljeno (pogrešno) čitaju svoje prethodnike kako bi suzbili strah od utjecaja i omogućili prostor djelovanju vlastite imaginacije ...“[26] Književnost iz ranijih epoha za živuće pisce predstavlja kanon zabrana, to jest formi koje više ne mogu i ne bi trebale biti korištene jer su već dovoljno eksploatirane.[27]

Književni teoretičari po pitanju tradicionalno oblikovanog kanona, kako se može vidjeti, ne prihvaćaju jedno univerzalno rješenje. Raspravom oko kanona detaljnije se bavio John Guillory u djelu *Cultural Capital*. Prema njegovu je mišljenju problematična činjenica što se određivanje kanonskih i

[22] Lauter, 1991: 97.

[23] Lauter, 1991: 101.

[24] Popis djela iz Stanfordova popisa vidi u: Guillory, 1995: 31-32.

[25] Bloom, 1994: 15.

[26] Slabinac, 2006: 173.

[27] Ovaj stav zastupa W. Jackson Bate u *The Burden of the Past and the English Poet*. Perkins, 1991: 162.

nekanonskih djela provelo samo na razini institucija pa iz tog razloga traži reviziju kanona.[28] Nadalje, on tvrdi kako tradicionalni kanon predstavlja samo dominantnu socijalnu skupinu, dok supkulturna literatura u takvom sustavu nužno prebiva u domeni nekanonskih djela.

Na sličnim se polazištima temelji i misao Barbare Herrenstein Smith na koju se Guillory poziva. Herrenstein Smith u *Contingencies of Value* piše da određeno djelo nema gotovo nikakve šanse da uđe u kanon ukoliko se ne potvrđuje u ideologiji dominantne društvene grupacije.[29]

Kritičarima kanona osobito je važno poništiti znak jednakosti između kulture i vrijednosti. Problem vide u tome što kanonska djela poput Homerovih, Shakespeareovih, Eliotovih ili Austenovih prezentiraju *ideale zapadne civilizacije* i onda te ideale jedne (zapadne) kulture oblikuju kao idealne vrijednosti.[30] Mnogi se teoretičari slažu da je ideologija institucija često tijesno povezana s kanonizacijom te da iz toga razloga kanon ne treba poštivati kao *status quo*.

Bloom se već u samim početcima rasprave oko kanona usprotivio književnim teorijama koje su pokušavale u kanon uključiti pisce samo zato što su žene ili što pripadaju nekoj drugoj kulturi. Tu se osobito misli na nekritički shvaćen feminizm i postkolonijalizm.

7. ZAKLJUČAK

Kod oblikovanja književnog kanona dvije su stvari vrlo važne mada se na prvi pogled može reći da primarno ne pripadaju književnom djelu kao takvom, već ga istražuju u kontekstualnom odnosu prema drugim djelima. U jednu je ruku potrebno kontekstualizirati odnos određenog književnog djela prema ranijoj književnoj tradiciji. Kontekstualizacija se odnosi na sve sadržajne i formalne elemente koje je književnik čije se djelo proučava nasljedovao od književnih djela koja su mu prethodila, od odabira teme i načina na koji se ona oblikuje do odabira sličnih pjesničkih figura i stilskih komponenti.[31] Nadalje, potrebno je proučiti odnosu književnika-potomaka prema djelu koje se nalazi u centru pozornosti samog istraživača (takav način refleksije nije moguć ukoliko proučavatelj književnosti pred sobom ima suvremeno djelo koje još nije uspjelo privući recepciju ostalih književnika pa je u tom slučaju besmisleno govoriti o kanonizaciji jer je za nju nužan stanovit historijski odmak, odnosno vrijeme koje je potrebno da se dijelo profilira kroz recepciju publike, bilo stručne bilo laičke). U ovom se slučaju drugi faktor čini mnogo važniji.

Svjetska književnost čini zatvoreni sustav sačinjen samo od književna djela, ali taj se zatvoreni sustav neprestano mijenja i stalno dobiva nove elemente koji će više-manje biti zapaženi *tek ako se oslanjaju na zapaženoga pretka*, ali uz to otkrivaju i nove smjernice potomcima koji će ih, ukoliko su sami spretni, znati adekvatno iskoristiti. Valja primijetiti kako *oslanjanje na zapaženog pretka* nije nužan uvjet za nastanak vrhunskog književnog djela mada se čini logičnim da nasljedovanje osrednjosti teško da može uroditi iznimnim književnim ostvarenjem, osim ako se ne radi o istinskom književnom geniju – koji nije shvaćen u romantičarskom smislu – a takvi su rijetka pojava.

Literatura

Beker, M., (1979). *Povijest književnih teorija (od antike do kraja devetnaestog stoljeća)*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

Bloom, H., (1994). *The Western Canon. The Books and School of the Age.* New York – San Diego – London: Harcourt Brace & Company.

[28] Guillory, 1995: 3.

[29] Guillory, 1995: 19-20.

[30] Guillory, 1995: 21-22.

[31] Paul Van Tieghem u *Komparativnoj književnosti* (1931.) spominje četiri vrste utjecaja pisca na pisca: a) djelovanje pisca samom svojom ličnošću (moralnom i duhovnom), b) djelovanje svojim umijećem (tehnički utjecaj), c) djelovanje obrađenom građom ili temom te d) djelovanje *idejama*. Preuzeto iz: Beker, 1995: 40. Za potrebe oblikovanja književnog kanona od presudne su važnosti točke b) i c) tako da se samo njima pridaje veća pozornost.

Bourdieu, P., (1995). *The Rules of Art. Genesis and Structure of the Literary Filed*. Stanford – California: Stanford University of Press.
Compagnon, A., (2007). *Demon teorije*. Zagreb: AGM.
Eliot, T. S., (2009). *Pusta zemlja i druga djela*. Zagreb: Školska knjiga.
Guillory, J., (1995). *Cultural capital. The problem of literary canon formations*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
Ingarden, R., (1975). *Doživljaj, umetničko delo i vrednost*. Beograd: Nolit.
Jauβ, H. R., (1978). *Estetika recepcije: izbor iz studija*. Beograd, Nolit.
Lauter, P., (1991). *Canons and Contexts*. New York – Oxford: Oxford University Press.
Maricki, D. (ur.), (1978). *Teorija recepcije u nauci o književnosti*. Beograd: Nolit.
Petrov, A. (ur.), (1970). *Poetika ruskog formalizma*. Beograd: Prosveta.
Perkins, David, *Is literary history possible?* Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press, 1993.
Picon, G., (1975). *Uvod u jednu estetiku književnosti. Pisac i njegova senka*. Beograd: Kultura.
Slabinac, G., (2006). *Sugovor s literaranim đavlom. Eseji o čitateljskoj nesanici.* Zagreb: Naklada Ljevak.
Solar, M., (1976) *Književna kritika i filozofija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
Solar, M., (2004). *Predavanja o lošem ukusu*. Zagreb: Politička kultura.
Škreb, Z., (1981). *Književnost i povijesni svijet*. Zagreb: Školska knjiga.
Žmegač, V., (1982). *Književnost i zbilja*. Zagreb: Školska knjiga.

THE VALUE OF A LITERARY WORK AND ISSUES WITH SHAPING THE LITERARY CANON

Summary

In the field of literature a special significance is given to considering the canon. Perhaps that is the reason of many disagreements about shaping the literary canon that became particularly emphasised during the seventies and eighties of the 20th century. A certain form of canonization existed since the earliest times. In the ancient world the value of Virgil and Homer's works was not questioned. In subsequent periods new classics along with a few revision of the old lists were similarly added to the literary canon. Canon should not be looked at too solid since it tends to change and reflects a particular historical moment. Having considered the mentioned canon dispute, which was led by prominent literary theorists in the last century, one can say that it is a child of its time, and just under that perspective can be adequately appraised. The main task of this paper is to problematically access the literary canon and try to spot the main guidelines in its design. Numerous theoretical works of literary scholars who have approached the same problem from different theoretical viewpoints will be helpful. In this issue particular importance belongs to literary criticism, because determining the literary value and adequate evaluation of certain works is often a stumbling block. Validation is an important canonization factor, which in modern considerations of literary theorists has increasingly been pushed to the margins.

Keywords: literary canon, theory of literature, revision of the canon

Igor Loinjak
Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska
Filozofski fakultet
igor.loinjak@gmail.com

Georgiana Lungu-Badea

IDENTITÉS COMPOSITES, FÉDÉRÉES, ÉMIETTÉES OU INSULARITÉS, MASQUES ET OMBRES[1]

« Une identité n'est jamais donnée, reçue ou atteinte. »
(Derrida *Le Monolinguisme de l'autre*, 1996, 53)

Dans cet article, nous examinons les expressions identitaires illustrées par Dumitru Tsepeneag, Virgil Tanase, Matei Visniec et Antonio Rinaldis. Du nivellement à l'atomisation identitaire, nous passons en revue des identités difficilement gérables, des identités prototypes et symboliques.

Mots-clés : identité(s), nivellement identitaire, pluralité.

1. INTRODUCTION.

Au format d'un sujet traditionnellement abordé, nous ajoutons dans cette étude la liberté du point de vue, le nôtre et, notamment, celui des écrivains thématisés. À savoir: Dumitru Tsepeneag, Virgil Tanase, Matei Visniec et Antonio Rinaldis. Thème de ressources pour les chercheurs, les (en)jeux identitaires séduisent par des corrélations multiples, organiques ou casuelles, débouchant sur une ouverture conceptuelle, une diversification des méthodes de recherche et des ramifications (inter)disciplinaires qui les rend parfois très hybridés. Rien de scolastique dans notre approche d'un thème déjà connu et délimité. Nous traitons les étapes de cheminement et d'affranchissement qu'ont parcourues les « protagonistes », quatre écrivains, dans des circonstances particularisantes, dans lesquelles se confrontent la liberté – ou l'absence – du choix, les entraves identitaires que chacun d'eux essaie de surpasser.

Un thème mort-né ?

Peut-être, n'y a-t-il plus rien à exprimer, sauf une représentation, une mosaïque inévitablement fragmentaire. Les préjugés sur le soi-même, l'identité et ses egos, ses masques et rôles, nous les prendrons comme prétexte pour dévisager des préjugés d'autres. Contournant des canons, balises et carcans, nous tenterons de construire un sens, en mêlant les approches littéraire, scientifique et autobiographique. Notre refus de choisir un genre se fait l'écho du refus des écrivains d'opter pour un genre, se situant à mi-chemin entre le pacte d'écriture explicite et la confession implicite. Le premier dénominateur commun est leur rapport à l'exil et à l'insularité, à l'errance et au pacte identitaire, à la destinée accomplie, détériorée. La quête et les risques identitaires, l'exil, le contre-exil (imaginé, géographique, etc.) et le déchirement, le démembrement et le remembrement sont envisagés à travers l'écriture et la réception – directe ou moyennée par la traduction, parfois, par l'autotraduction. L'incontestable francophilie et l'indubitable francophonie représentent un autre aspect que ces écrivains ont en commun, aspect qu'on pourrait nonobstant ignorer, car ce n'est que secondaire.

2. L'AUTRE COMME SOI-MÊME.

À première vue, la tentation de rapprocher Dumitru Tsepeneag, Virgil Tanase, Matéï Visniec et Antonio Rinaldis serait disharmonique. Cependant, ils se rencontrent tous au carrefour de leurs errances

[1] Projet du MNTR de Serbie, No 178002, Langues et cultures dans le temps et dans l'espace.

au tour du soi. Atours, détours, retours identitaires. Des identités désespérées et désemparées se cachent derrière les carcasses identitaires des protagonistes, armures potentielles de l'identité écrivante. L'image dialectique de l'errance, qui dirige ces écrivains et leurs protagonistes aux confins de la l'histoire du passé et de l'histoire vécue, les pousse à préserver leurs racines dans une terre – conçue selon le modèle de l'Ithaque pour Ulysse – et à ouvrir leurs ailes vers d'autres horizons. La différence dans le style et la forme est doublée de la posture d'être soi. Tsepeneag, Tanase, Visniec et Rinaldis sont à la fois « universel[s] et anonyme[s], tout-identité et sans-identité » (cf. Gus Astic 1998, 145), se ressourçant tous – tantôt directement, tantôt par intermédiaire – à l'héritage grec, et dévoilant en même temps de petits secrets de la vie d'écrivain.

Ce qui retient notre attention, c'est notamment la filiation d'idées, reposant sur tout en arsenal de stratagèmes et de manières mises en œuvre et à l'œuvre pour dépasser le cadre étroit de la culture d'origine, de la culture d'adoption, pour faire bourgeonner la confédération d'idées traversant l'espace et le temps et conclure que ce tout à des racines anciennes et universelles.

Partant de l'idée que les écrivains ne sont que des produits culturels, dont le fonctionnement et l'usage qu'on en fait sont moins soumis à la langue-culture de naissance qu'à une mentalité globalisante qui fragilise les valeurs, il nous a semblé intéressant de relever la manière à laquelle chacun d'eux a recours afin d'éviter d'« être frappé d'obsolence » (Houellebecq 2010).

3. TENTATION OU OBSESSION DE L'EXIL. VOLETS IDENTITAIRES

La littérature des écrivains mentionnés porte témoignage des relations identitaires créées selon la manière de chaque individu de se rapporter à l'espace unique, à la multiplicité des espaces dont les valeurs découlent des pratiques sociales, relationnelles, discursives, etc. Elle certifie également l'hétérogénéité discursive et spatiale ce qui permet d'envisager l'étude de l'expression identitaire (changeante, urbaine, insulaire, *communautariste*, à savoir isolé dans une île de civilisation, etc.), selon les interactions sociales, spatiales et linguistiques qui se réalisent ou non. Il est donc question dans cette littérature de la manière de quatre écrivains de saisir l'individu, l'identité et l'appartenance, aspects déterminés par un espace-source et par un espace-cible, dans des circonstances variables.

Tel qu'il est accrédité, ce concept d'identité ne correspond pas au même découpage chez les quatre écrivains. C'est ainsi donc qu'au bout de l'analyse, nous avons constaté que l'accès à une conclusion fermée, à une interprétation unique est plutôt un préétabli. Trois volets identitaires relèvent leur noyau universalisable et leur côté individualisable : 1) l'identité postmoderne et composite des écrivains qui, s'exprimant dans leur langue ou dans une langue d'adoption, la construisent après avoir pris conscience de l'/leur identité en rupture ; 2) l'identité fédérée ou la confédération des identités des écrivains et des traducteurs ; 3) le visage caché des écrivains et l'identité émiettée de leurs personnages. Ces écrivains se font l'écho de leurs prédécesseurs avec tout ce qu'ils ont recueilli de bon et de mauvais, de juste et d'injuste, de subjectif et d'objectif, d'authentique et d'artificiel.

Nous avons identifié toute une typologie des *identités urbaines : communistes, communautaires, communautaristes*, chez Dumitru Tsepeneag (*La Belle Roumaine*, 2006) et chez Virgil Tanase (*Zoïa*, 2003). Ceux-ci perçoivent et conçoivent l'individu par rapport à la ville comprise en tant que « médiation symbolique de l'identité et de l'appartenance, inscrite dans un espace particulier et, dès lors, fondée sur les caractéristiques « de l'espace source » (Lamizet 2002, 180) – roumain, ici – dans des circonstances différentes. L'examen des préjugés que les Européens de l'Ouest et de l'Est ont les uns des autres, des mentalités sociales nous a permis de remarquer comment s'opère le passage de l'espoir de liberté identitaire au constat que l'exil est un emprisonnement en soi, guère répit, que chacun gère à sa façon. Se libérer ou s'occidentaliser, c'est se faire autre. D'où l'ambiguïté de l'exil. Ainsi, les protagonistes sont à la fois prisonniers d'un système historique, idéologique, politique, etc. ; et prisonniers d'eux-mêmes. La nature de l'exil donnera l'ampleur de l'identité recherchée. L'identité féminine, objet d'interrogation et de quête, transgresse les normes, les frontières du communisme afin que Ana et Zoïa se créent une

identité communautariste. Celle-ci n'est pas ultime – et ce n'est pas l'ironie du sort – parce que les protagonistes ne rompent jamais, définitivement avec l'ancienne identité (communautaire). Au contraire, celle-ci vient doubler la nouvelle identité, ce qui fait qu'Ana et Zoïa ont, au moins, une double identité de laquelle elles se rendent compte. Ou, possèdent-elles deux identités ? La tentation communautaire débouche finalement sur le communautarisme, appliquant les normes communes et favorisant la juxtaposition de normes juridiques diversifiées. À la recherche du cercle vertueux, les personnages-habitants de Tsepeneag et Tanase restent prisonniers du cercle vicieux : insularisés dans une mer d'anonymes.

Et l'écrivain bilingue ? Il en a combien ? *L'ipséité de l'écrivain bilingue, la rapport entre identité, altérité et empathie* caractérisent la *dé-* et la *re*-construction identitaire qu'on constate chez Dumitru Tsepenag et chez Matéï, les deux fictionnalisant l'expérience de l'exil, de l'auto-exil de la langue maternelle. L'hybridation esthétique, générique se présente comme étant l'expression d'une forme d'empathie.

4. LA VOIE DE LA DHIMMITUDE CULTURELLE, LINGUISTIQUE, MENTALE

L'alliance et la confédération des voix de l'auteur et du traducteur engendrent le contexte favorable au survol des limites et des libertés, mutuellement déterminées. Ainsi est-elle dangereuse la liaison de l'auteur et du traducteur. « Soi-même comme un autre » ? En tant qu'autre (Ricœur, 1990, 13) ? Difficile d'harmoniser l'« identité *ipse* » – de soi-même – et l'« identité-*idem* » de ces deux instances écrivantes. En choisissant de fictionnaliser l'acte d'écrire et l'acte de traduire, Tsepeneag (*Le Mot sablier,* 1984, 2006) donne libre voix à toutes les interprétations possibles et portraiture les identités composites de l'écrivain et du traducteur, à travers des masques, ombres et lumières. La voix du traducteur est en même temps un atout et un handicap nécessaires ; une chance et une menace pour l'auteur, lorsque le traducteur décide d'interpréter le rôle de l'*Ombre* d'Andersen. Cela correspond à dire que la ré-énonciation effectuée par le traducteur véhicule aussi un autre rythme que celui de l'auteur ; c'est le rythme du temps et de la culture-cible que portent en eux les mots de la langue-cible, parce que « le sens des mots, devient un sens du temps, sens d'une histoire, sens d'un sujet » (Meschonnic 1989, 185). Interaction conflictuelle ou non, les deux voix devraient s'harmoniser et cohabiter le même texte, parce que tout écrivain – contemporains de son traducteur – n'est pas à même de faire taire le dernier sans se faire taire soi-même. Car, pour épiloguer avec Derrida (1996, 14), il n'a qu'une langue, or, même celle-là, ce n'est pas la sienne. « Un malin cet auteur ! À moins qu'il n'y ait pas d'auteur et que ce soit le traducteur qui ait écrit ce livre. » (Tsepeneag, *Pigeon vole*, 1989).

5. UN MASQUE PEUT EN CACHER UN AUTRE, OU PLUSIEURS

L'écriture de Visniec agit sur les propriétés des mentalités, des espaces, des temps au sein desquels les êtres (é)migrent, dirigés par un rythme chaotique. Le dramaturge se méfie des conventions et décompose ainsi les notions de « frontière » temporelle, spatiale, nationale, de « scène », de « personnages ». Ses protagonistes viennent des quatre coins du monde et circulent partout au monde. D'ailleurs, c'est de ce monde qu'ils montent sur scène. Chez Visniec, la technique dialectique et l'usage du logos sont fondés sur la misologie des protagonistes qui détournent la logique et sa philologie qui y ramène tout, spéculant le langage et la connaissance, afin d'unir le dire, l'être et l'être dans le vrai. Nous y décelons des racines platoniciennes (*Phédon*, pour la misologie, et *Théétète*, pour la philologie), mais aussi nietzschéennes. Matéï Visniec se sert des paroles, des vocables pour nous faire rire. Un rire fou qui (nous) sauve. Il ne juge ni le monde ni les protagonistes ni les récepteurs. Réversibilité et réinvention identitaire, c'est ce que Visniec nous offre et nous incite à les essayer. Qui se trouve derrière le masque de l'auteur ? Derrière le masque des protagonistes, des comédiens, du metteur en scène ? Et qui se trouve derrière le masque du lecteur, du spectateur ? « Si vous souhaitez connaître [*i.e.* apprendre la vérité sur] les choses, regardez-les de près. Si vous souhaitez les aimer, regardez-les de loin ! » (Caragiale, nous

traduisons – G.L.B.). L'identité de Visniec est mouvante sans être éclatée : elle a les racines en Roumanie et les ailes en France (Pitteloud/Visniec, 2003).

Rien n'est certain du parcours (interculturel et identitaire) présumé de l'écrivain à l'époque postmoderne. Un écart considérable vient s'insinuer entre le parcours réel et le parcours présumé où l'identité linguistique se situe au centre du processus d'identification du soi-même vis-à-vis de l'Autre (i.e. accueillant) et il doit avoir comme conséquence la reconnaissance de l'Autre. La langue française devient donc un moyen de reconstruction identitaire et d'insertion dans un espace culturel choisi (exil volontaire ou auto-exil – chez Visniec – qui ne suppose pas automatiquement un exil intérieur) ou imposé (exil involontaire, expatriation [2] susceptible d'engendrer l'exil intérieur). Une image légitime s'impose : ces écrivains, parce qu'ils parlent et écrivent en plusieurs langues, semblent avoir une identité brisée. Une identité multiple. Plusieurs identités (Calvet 2001, 151). Une identité-palimpseste (Bauman 1989). Une identité *créole* (Hylland Eriksen 2003). Ou sont-ils les prisonniers du monolinguisme de la langue maternelle qu'ils considèrent orgueilleusement comme étant la leur, anticipant de la sorte l'hypothèse derridienne : « je n'ai qu'une langue, or ce n'est pas la mienne. » (Derrida 1996, 15) ? Les langues sont-elles – à côté des cultures, politiques, religions, de l'imaginaire, etc. – des facteurs identitaires ou de simples instruments (Calvet 2001, 156) ? Il est sûr et certain que l'identité se construit, qu'elle n'est ni donnée ni immuable. Elle est mouvante sans être éclatée

6. EN-QUÊTE IDENTITAIRE

Le contre exil de Virgil Tanase et l'exil de ses personnages de *Zoïa* représentent une excellente occasion que saisit l'écrivain pour portraiturer des identités bariolées et fragmentées. Au-delà des circonstances politiques et oniriques, il crayonne son autoportrait d'écrivain. En quête d'un autre espace d'expression, où d'autres sens sont en train de grandir et de passer les frontières floues des langues, protagoniste et écrivain font l'expérience d'une acmé identitaire. Cette aventure spirituelle et matérielle – sociale, civilisationnelle, etc. – dépasse le cadre étroit concernant l'individu et renvoie à expérience générale humaine. Ayant perdu tout sentiment d'identité, dans leur pays d'origine, l'écrivain et ses personnages essaient de la reconstruire ailleurs et choisissent (logiquement !) l'exil. Retenons la variété des thèmes traités et par lesquels s'affirme l'originalité de Tanase assez indifférent aux canons et conséquences dogmatiques. L'outrance des personnages qui ne se définissent que par rapport aux autres : femmes fatales, débauchés communistes, mégalomanes ou souffrant de délire de persécution, maladies mortelles, suicides, etc., l'intensité des scènes burlesques et/ou tragiques… Il n'est pas dans notre propos de reproduire ici les critiques et les analyses faites sur ce sujet, mais nous pensons qu'on puisse y voir une filiation directe entre Tanase et Dostoïevski, filiation qui ne manque pas de maillon. Rapporter Tanase au grand écrivain russe, ce n'est pas qu'un raccourci sans fondement. Ses romans montrent que, dans la présentation de l'histoire des hommes et de l'histoire de son temps, Virgil Tanase n'ignore pas la variété de styles, même à l'intérieur d'une même création, et la conception structurale – foisonnement des intrigues, digressions, etc. – de Dostoïevski, auxquels il montre un vif intérêt, techniquement conjugué avec les subtilités du roman contemporain.

7. COMPOSSIBILITÉ DES IDENTITÉS

Ce sont toujours des errances autour du soi qui incitent Antonio Rinaldis à proposer un scénario (*Dancing Nord. Voyage chez les Inuit de Canada ; L'Isola fatale*) où il entend valoriser les qualités, valeurs et bénéfices d'un voyage d'initiation. L'Autre, insulaire ou Inuit, devient l'horizon intime de

[2] L'expatriation (dont les circonstances ont été récemment reprises par l'écrivain aussi dans l'interview accordée à Zelenko) de Tsepeneag n'est pas explicitement une interdiction du roumain. C'est à la fois une décision d'auteur et d'éditeur. Le traduire et le publier en français coûtant trop cher, la maison d'édition lui demanda d'apprendre à écrire en français.

l'identité du protagoniste, potentiel alter ego de l'écrivain, de l'Occidental. Parce que « toute identité s'étend dans un rapport à l'autre », elle « devient capacité d'imagination » (Glissant 1990, 155-156) et, par cela, capacité de reconnaissance de son altérité.

L'Isola fatale et *Dancing Nord,* comme *Vento largo*[3] ou *L'Été*, sont des livres qui soulignent d'une part la filiation d'idées existant entre des flâneurs comme Rinaldis, Camus, Biamonti et d'autres écrivains – contemporains ou non, de l'espace français ou non – et, d'autre part, la manière formelle et stylistique différente de mettre en œuvre les inquiétudes qui hantent l'âme, poussant les êtres à osciller entre la révolte et la servitude, entre la liberté et la soumission, entre la lutte et la résignation, etc. Des histoires de passage, d'affranchissement des limites, des histoires d'état d'âme, silence, solitude (Orengo 1991, 5), des histoires pour apprendre, d'une part, à vivre avec la guerre entre la raison et les passions (Pascal, *IX. Injustice et corruption de l'homme*), la passion et ses raisons ; et, d'autre part, à identifier le *kairos*, donc éviter le naufrage protagoréen, afin d'accepter le jeu et ses implications, et la condition humaine. Ce sont des histoires qui dépassent largement le cadre des frontières (littéraires) nationales et donnent au lecteur le goût du risque et l'illusion du gain. À travers ces thèmes universels, au cœur des contradictions sans solutions pour la solitude, la finitude et l'imperfection, – à l'auteur comme à nous – il ne reste qu'à admettre avec Cioran que : « exister[4] est un plagiat » (*Écartèlement*, 1979, 78). Mourir l'est aussi… Reflétant aussi bien sa manière de concevoir la vie comme une œuvre d'art, un autel sculpté dans le sable que dissipe le « vento largo » (Biamonti), qu'un parcours et une métamorphose, les livres d'Antonio Rinaldis offrent aux protagonistes-narrateurs l'occasion de jouer[5] « croix ou pile ». Aux lecteurs, une fois « embarqués » et sans leur déjouer la vigilance, l'écrivain leur donne la chance non seulement de s'interroger sur la vie et la mort, l'individu et la société, que celle-ci soit avancée, primitive ou déchue, mais aussi de décider s'ils se trompent à la saint Augustin, cogitent à la Descartes, parient à la Pascal…

Toutes les histoires que les quatre écrivains relatent commencent par un mouvement centripète – vers l'ailleurs qui, de loin, semble accueillant ; elles s'achèvent toutes, implicitement, par la « nostalgie centripète »[6] qu'éprouve Usbek : « heureux celui qui […] ne connaît d'autre terre que celle qui lui a donné le jour. »

8. IDENTITÉS EN LIBERTÉ : COMPOSITES, BARIOLÉES

Un sens interdit au bonheur permettrait qu'on pensât librement ? Dans l'absence d'une pensée libre et muselée par la censure, pourrait-on envisager l'identité ? Ou l'on constaterait plutôt l'installation de la « dépersonnalité » qui, dissociant le moi et de ses états, menait à l'hypertrophie de la conscience (Hummel 2005, 178) ? Faute d'idées en libertés, pas d'identités en liberté non plus. La contrainte à l'aventure intérieure engendre l'identité bigarrée et composite qui mêle les aspects communautaires et communautaristes.

La pensée, les idées infusées de philosophie, littérature et théories littéraires de Dumitru Tsepeneag, Virgil Tanase, Matéï Visniec et Antonio Rinaldis, sont à l'origine de l'intérêt pour une identité plurielle. Une identité à des accents cosmopolites. De l'impressionnisme au postmodernisme et au déconstructivisme, tout permet, voire exige, constamment la décomposition identitaire et la recomposition de l'identité. Une identité mouvante, chaque jour, dans chaque œuvre, dans chaque relation ou rapport avec soi, avec l'autre.

L'identité composite – des écrivains et de leurs protagonistes – puise ses racines dans l'identité en rupture, « façonnée » avant leur exil, dans une Roumanie sans perspective, enclavée, comme une île. La

[3] Biamonti, *Vent largue*. Traduit en français par Bernard Simeone. Éditions Verdier, 1993.

[4] Donc également écrire, comme tout autre acte caractérisant le fait de vivre.

[5] « Solo e pensoso i più deserti campi » (Pétrarque, Seul et pensif, les champs les plus déserts).

[6] Dont parle Jean Starobinski, dans la préface des *Lettres persanes* de Montesquieu, Paris, Gallimard, 1973, p. 32.

Roumanie et l'Île. Ce sont des lieux de définition d'une identité concrète qui marque le commencement d'une quête de « soi-même comme un autre », à l'aide de nouvelles références.

Ces identités composites ne dérivent pas d'une écriture hybride ni hybridée, mais de la pluralité d'horizons culturels et linguistiques que les auteurs maîtrisent. Le fait de *se dire* et de s'entredire leur permet de construire « une mythologie de soi » (cf. Martine Mathieu-Job, *L'entredire francophone*, p. 294) qui naît du métissage, de l'acculturation et de la découverte tangible d'un autre espace-temps (jusqu'à leur exil qu'imaginé), et où l'identité de l'origine ne se superpose jamais à l'identité de la citoyenneté. Cela leur permet d'évoluer *entre* cultures.

Sans requérir l'univocité, mais sans être pour autant moins authentiques, dans les atours identitaires des quatre écrivains se retrouvent cultiver le « bilinguisme de création », l'identité et la destinée fabriquées et par la société-culture d'origine et par la société-culture d'accueil. À des degrés différents d'immixtion des deux dernières. Choisir le français comme langue d'expression a, pour d'aucuns, la fonction de l'éclat de lumière en photographie : il leur permet de rendre lisible (et visible), donc de matérialiser, aussi bien une pensée qui, dans d'autres circonstances, serait restée immatérielle (et invisible) qu'une littérature ouverte à la multiplicité des origines culturelles. L'hybridation identitaire des écrivains roumains bilingues n'a rien affaire à la déformation ou à la malformation de l'être, il s'agit d'une formation au sens d'un raffinement de style, de langage, d'écriture…

Tous les quatre écrivains et leurs protagonistes essaient de redéfinir leur identité, en rupture de l'espace d'origine (d'une société où le modèle dominant était la une soi-disant homogénéité – à savoir, un nivellement intellectuel, idéologique, économique, etc. – caractérisée par l'absence de marque identitaire), dans un autre espace, dans une autre communauté. Pour qu'ils se reconstruisent une nouvelle (autre ?) identité, certain(e)s renoncent à l'ethnicité et adoptent une citoyenneté nouvelle qui, à leurs yeux, acquiert une valeur éloquente de refuge, à même de répondre à leurs aspirations, désirs...

9. RECOMPOSER L'IDENTITÉ BRISÉE

Certainement, il est question des atours identitaires à de nouvelles bases. Par des détours et retours, les écrivains montrent que la fragilité de l'identité vient du fait qu'elle n'est pas immuable, qu'elle se modifie selon les circonstances et, surtout, qu'elle est ouverte, en mouvement. De constatation, de conflit, de compensation, de dédommagement (cf. George Banu 2011), l'identité et aspects identitaires relevés par les quatre écrivains mettent en lumières la promotion du moi et la condition de ses possibilités d'être, ses métamorphoses et ses fluctuations dues aux mutations sociales

10. CONCLUSION

Plusieurs aspects fondamentaux unissent les quatre écrivains que nous avons étudiés et dont l'association, au début, paraissait dissonante. Ce n'est pas la nécessité d'apprendre à vivre et à aimer, c'est la revendication du droit à la vie, à l'amour, à l'identité, c'est la requête de se forger une destinée et, notamment, le refus du silence et de l'attitude de vaincus, c'est également la résistance à la mécanique de broyer les consciences.

Si l'on n'est pas né révolté, on le devient assez vite ; révolté contre tout – parfois, surtout contre soi-même –, contre tout ce qui nous empêche de vivre. On est, donc, révolté depuis toujours, dans une crise (pluriaspectuelle, que nous évitons délibérément de la qualifier) qui emprunte différents aspects, selon l'intensité des événements vécus, des sentiments éprouvés, des émotions qui déchirent, gênent ou rendent heureux et qui, tous, poussent vers des comportements compulsifs.

Enfin, pour revenir à la démultiplication des identités. Comme nombre d'écrivains – dissidents ou pas –, ayant perdu assez vite l'identité homogène, lorsqu'ils étaient eux-mêmes (*ipse*) et égaux à eux-mêmes (*idem*) – nous estimons que cette identité, idéale et utopique pour les adultes, n'est réservée qu'aux enfants –, au profit d'une identité plus nuancée où ils ont décidé d'être soi-même (sans *idem*). Ils

n'ont jamais tempérer leurs actes, comportements, conduites même s'ils étaient embarrassants (surtout avant de quitter la Roumanie), ils n'ont jamais accepter de devenir et d'être égaux à eux-mêmes (sans *ipse*) dans toutes les circonstances, privées, littéraires, mondaines. Ils ont tenu bon au nivellement identitaire du communisme, refusant de se placer sur un lit de Procuste. Cela prouve que la vie est une rature indéfinie, comme la pensée et l'écriture chez Valéry, une épreuve sisyphienne qui embrasse la raison lucide et engouffre la résolution de l'absurde par suicide. [7]

Si « exister est un plagiat » (Cioran), écrire l'est d'autant plus, un plagiat au second degré. Et alors, écrire dans une langue étrangère est un plagiat au troisième de degré, au même niveau que traduire l'est. Nous ne pouvons qu'admettre « l'impossibilité du plagiat » (Borges in Borges/Sabato 2001, 50) : « tout est plagiat et rien ne l'est au sens strict. Parce que chacun y met son propre esprit, une tonalité propre. » (Sabato in Borges/Sabato 2001, 50). Écrire, c'est penser et « penser, c'est avant tout vouloir créer un monde (ou limiter le sien, ce qui revient au même). » (Camus, *Le Mythe de Sisyphe*)

Bibliographie sélective

Astic, Gus. (1998) « Le Dit du Bâtard dans The Moor's Last Sight (1995) de Salman Rushdie ». In : *Du mot à l'identité. Annales littéraires de l'Université de Franche-Comté. Colloque des 26 et 27 avril 1996 du groupe de recherche ALSO*, pp. 121-159.

Banu, George. (2011) « Triada unei identităţi : Caragiale-Cioran- Brancuşi ». Traduit du français par Adina Dinitoiu. In *Observatorul cultural*, anul XII, nr. 310 (568), 24-30 martie 2011, p. 9.

Bauman, Zygmunt. (1989) *Modernity and the Holocaust.* Cambridge: Polity Press.

Biamonti, Francesco. *Vento largo*. Torino : Einaudi, 1991.

Borges Jorge Luis, Sabato, Ernesto. *L'art et le rêve ont un principe commun*. Extrait de Orlando Barone, Jorge Luis Borges/Ernesto Sabato, Conversations à Buenos Aires, collection bibliothèques 10/18, Éditions du Rocher, 2001, 1975, 15 mars.

Calvet, Louis-Jean. (2001). « Identité et plurilinguisme ». In : *Trois espaces linguistiques face aux défis de la mondialisation/Tres espacios lingüísticos ante los desafíos de la mundialización/Três espaços linguísticos perante os desafios de la mundialização*, Colloque international [Paris, 20 et 21 mars 2001], pp. 147-160.

Camus, Albert. *Caligula*. Pièce en quatre actes. In : *Le Malentendu* suivi de *Caligula*. Nouvelles versions, p. 97-229. Paris : Éditions Gallimard, 1958.

Camus, Albert. *Carnets I*. Paris : Éditions Gallimard, Coll. « Blanche », 1962.

Camus, Albert. *Carnets II*. Paris : Éditions Gallimard, Coll. « Blanche », 1964.

Cioran, Emil Michel. *Écartèlement*. Paris : Éditions Gallimard, 1979.

Derrida, Jacques. *Le Monolinguisme de l'autre ou la prothèse d'origine*. Paris : Éditions Galilée, 1996.

Derrida, Jacques. *Scriitura şi diferenţa*. Titre original : *L'écriture et la différance*. Paris : Seuil, 1979. Traducere de Bogdan Ghiu şi Dumitru Ţepeneag. Prefaţă de Radu Toma. Bucureşti : Editura Univers, 1998.

Glissant, Édouard. *Poétique de la Relation.* (III) Paris : Gallimard, NRF, 1990.

Hummel, Pascale. *Vie (privée). Essais sur l'idée de destinée*. Berne : Peter Lang, 2005.

Lamizet Bernard. « Qu'est-ce qu'un lieu de ville ? ». *Lieux de ville et territoires (perspectives en sociolinguistique urbaine)* Volume 2, L'Harmattan, Paris, 2004 : 115-166.

Les Sophistes. I. Protagoras, Gorgias, Antiphon, Xéniade, Lycophron, Prodicos, L'Anonyme de Jamblique, Critias. Présentations et traductions sous la direction de Jean-François Pradeau. Paris : Éditions Flammarion, 2009.

Pascal, Blaise. *Pensées*. Édition de 1671. Orthographe moderne. URL : http://abu.cnam.fr/cgi-bin/go?penseesXX1 et URL : http://lirenligne.free.fr/livre.php?livre_id=19.

Pitteloud, Anne. « Une voix originale chez les écrivains francophones ». Interview avec Matei Visniec. Dans *Le Courrier*. URL : http://www.lecourrier.ch/index.php?name=NewsPaper&topic=15&file=desktop&startnum=1801

Consulté: le 10 mars 2010.

Platon. *Cratyle*. Traduction inédite, introduction, notes, bibliographie et index par Catherine Dalimier. Paris : Éditions Flammarion, 1998.

[7] « L'absurde, c'est la raison lucide qui constate ses limites. » et « A sa manière, le suicide résout ''absurde. » (Camus, *Le Mythe de Sisyphe)*

Ricœur, Paul. *Soi-même comme un autre*. Paris : Seuil, « L'ordre philosophique », 1990.
Rinaldis, Antonio. « Genèse et développement d'une idée : le « prométhéisme » comme dégénération nihiliste de l'impiété ». In : Valentina Radulescu, Laurent Rossion, Monica Tilea (éds.). *Les Brouillons* sur *soi. Lectures génétiques et poïétiques.* Craiova : Editura Universitaria, 2010 : 125-142.
Tanase, Virgil, *Virgil Tanase : le promeneur solitaire*, in Combat magazine, Périodique multilingue. Littérature / politique/ culture, ISSN 1777-585X, http://www.combats-magazine.net:
Yatrides, Georges, *Jugement professionnel. Analyse et pensées*, 1984, disponible à http://www.yatrides. org/ commentaires /commentaires.HTM

Références bibliographiques des œuvres/ouvrages cité(e)s

Tsepeneag, Dumitru
Arpièges. Rien ne sert de courir. Traduit du roumain par Alain Paruit. Paris, Flammarion, 1973
Le Mot sablier. Traduit du roumain par Alain Paruit. Paris, P.O.L. éditeur, 1984.
Roman de gare, Paris, P.O.L. éditeur, 1985.
Cuvântul nisiparniţă. [*Le Mot sablier.*]. Édition critique et postface de Georgiana Lungu-Badea, Editura Universităţii de Vest, 2e édition (2005 [1994]).
Les Noces nécessaires. Traduit du roumain par Alain Paruit. Paris, Flammarion, 1977.
Nunţile necesare (*Les Noces nécessaires*). Bucureşti : Editura ALLFA, ([1992] 1998).
Maramureş. Cluj-Napoca : Editura Dacia, 2001.
Au pays de Maramureş. Traduit du roumain par Alain Paruit. Paris, P.O.L. éditeur, 2001.
La Belle Roumaine. Traduit du roumain par Alain Paruit. Paris : Éditions P.O.L., 2006
Vain Art of the Fugue. Translated by Patrick Camiller, Dalkey Archive Press, 2007.
Pastenague, Ed. *Pigeon vole*. Traduit du français par Dumitru Ţepeneag. Paris : P.O.L. éditeur, 1989.
Pastenague, Ed. *Porumbelul zboară*!... traduit par Dumitru Tsepeneag, Bucuresti : Editura Univers, 1997.

Tănase, Virgil
Portrait d'homme à la faux dans un paysage marin, Paris, Flammarion, 1976.
C'est mon affaire : sotie... Paris, Flammarion, 1983.
Le Bal sur la goélette du pirate aveugle, Paris, Gallimard, Folio junior, 1987.
Le bal autour du diamant magique, Paris, Gallimard Jeunesse, 1987 (2003)
La vie mystérieuse et terrifiante d'un tueur anonyme, Paris, Editions Ramsay-de Cortanze, 1990.
Ma Roumanie : entretiens avec Blandine Tézé-Delafon, Paris, Ramsay de Cortanze, Médias, 1990.
Ils refleurissent, les pommiers sauvages, Paris, Ramsay de Cortanze, 1991.
Apocalypse d'un adolescent de bonne famille, Paris, Flammarion, 1992.
Zoïa. Bucureşti : Editura Allfa, 2003.
Béatrix. Macferlone. Isabelle in Dialogues francophones, n° 14.2008.

Visniec, Matéï
Du pain plein les poches et autres pièces courtes (*Le dernier Godot, L'araignée dans la plaie, Le deuxième tilleul à gauche*). Arles : Actes Sud-Papiers, 2004.
L'Histoire des ours panda racontée par un saxophoniste qui a une petite amie à Francfort. Lyon : Éditions du Cosmogone, 1996.
L'Histoire du communisme racontée aux malades mentaux. Carnière-Morlanwelz, Lansman, 2000.
La Machine Tchékhov. Carnière-Morlanwelz, Lansman, coll. « La preuve par 3 » (2001, www.machine-tchekhov. com), 2006.
La noapte va ninge [Cette nuit, il neigera]. Bucuresti, Editura Albatros, 1980.
Le Roi, le rat et le fou du Roi. Carnière-Morlanwelz, Lansman, 2002.
Le Spectateur condamné à mort. Paris : Espace d'un instant, coll. « MEO », 2006.
Les détours Cioran, ou Mansarde à Paris avec vue sur la mort. Carnière-Morlanwelz, Lansman, 2007.
Les partitions frauduleuses et Petit boulot pour vieux clown. Paris : Éditions Crater, 1995.
Lettres d'amour à une princesse chinoise ou Comment j'ai dressé un escargot sur tes seins, 2010.
Mais qu'est-ce qu'on fait du violoncelle?. Paris : Crater, coll. « Théâtre en coulisse », 1999.

Mais, maman, ils nous racontent au deuxième acte ce qui s'est passé au premier. Paris : L'Espace d'un instant, coll. « Maison d'Europe », 2004.
Petit boulot pour vieux clowns, Editions Actes Sud-Papiers, 1998.
Richard III n'aura pas lieu ou Scènes de la vie de Meyerhold. Carnière-Morlanwelz, Lansman, coll. « La preuve par 3 », 2005.
Rinaldis, Antonio, *Dancing Nord. Viaggio in Canada tra gli inuit*. Torino : E.D.T. Edizione di Torino, 1999.
L'Isola fatale. Milano : Viennepierre Edizione, 2006.

COMPOSITE, FEDERATED AND CRUMBLED IDENTITIES, OR INSULARITY, MASKS AND SHADOWS

In this article we examine the identity expressions illustrated by Dumitru Tsepeneag; Virgil Tănase Matei viniec and Antonio Rinaldis. From the identity levelling to the identity fragmentation, we shall go over some identities difficult to handle, emblems of prototypes and symbolic identities.

Keywords : identity (identities), identity levelling, plurality.

Georgiana Lungu-Badea
Université de l'Ouest, Timisoara, Roumanie
Faculté des Lettres, Histoire et Théologie
Département de langues modernes
glungubadea@yahoo.fr

Virginia Popović

ETAPA PARNASIANĂ ÎN POEZIA LUI ION BARBU[1]

Etapa parnasiană în poezia lui Ion Barbu se caracterizează cu înaltă virtuozitate prozodică, în care se foloseşte un limbaj abstract şi livresc, subliniază caracterul dualistic al cunoaşterii, omul oscilând între două opţiuni contrarii, între două căi (dionisiacă şi apolinică) aflate într-un veşnic echilibru al luptei. Jocul materiei şi poezia materialităţii imaginii pe care îl întâlnim în etapa parnasiană duce la evocarea grandioasă şi cu virtuozitate a civilizaţiilor trecute de către parnasieni, care este unul din motivele principale care i-a făcut pe aceştia preţuiţi de către poeţii moderni care şi-au găsit o filiaţie spirituală cu Grecia antică. Ion Barbu, care a cultivat într-o primă etapă o poezie de tip parnasian, găseşte caracteristica cea mai importantă a parnasianismului tocmai în „concepţia unei anumite Grecii: academică, decorativă…”

Cuvinte cheie: poezie, parnasianism, materialitatea imaginii, apolinic, dionisiac

Lirica lui Ion Barbu ilustrează, după propria mărturisire, relaţia dintre matematică şi poezie. Fiind contemporan cu Lucian Blaga şi Tudor Arghezi, poezia lui Ion Barbu este mai aproape de concepţia unor poeţi moderni ca Mallarmé, Valery, Baudelaire, dar şi de cântecele de lume ale lui Anton Pann. Creaţia lui Barbu exprimă, mai ales, dorinta lui de comunicare cu Universul, de contemplare a lumii în totalitatea ei, este o stare de intelectualitate, izvorâtă din concepţia că poezia este pentru însuşi Ion Barbu o prelungire a geometriei. Aspiraţia sa către lirismul pur presupune o stare iniţiatică, ce nu poate fi exprimată decât într-un limbaj încifrat, în care concizia este formula cea mai aleasă a lirismului barbian, concretizată în imagini-sinteză, propoziţii eliptice, asocieri de cuvinte deseori şocante. Versul lui Ion Barbu nu se supune niciunei reguli de logică între cuvinte, făcând ca limbajul său să fie criptic şi ermetic. În 1935, în primul studiu consacrat operei poetului, *Introducere în poezia lui Ion Barbu*, Tudor Vianu propune trei etape: parnasiană, baladic-orientală şi ermetică. Prima etapă, cea *parnasiană*, aparţine perioadei între anii 1919 şi 1921 când apare placheta de versuri *După melci*. Poeziile care aparţin ciclului *Isarlâk,* sunt elaborate în perioada 1921-1924, cu excepţia poeziei *Încheiere,* care e redactată în 1926. Poeziile care aparţin ciclului ermetic sunt publicate între anii 1926-1929. În etapa parnasiană intră poeziile iniţiatice, de tip „mister” şi cele erotice, însăşi Ion Barbu în interviul acordat lui Felix Aderca a contrazis „aparentul parnasianism, de componenta dinamic-nietzscheană a creaţiei sale” (Petrescu 2006: 46). La fel, poetul a afirmat că nici de la Helada parnasiană, nici de la „Grecia emisă de ciudatul şi singuraticul Louis Ménard, profesor de greacă: academică, decorativă” nu se revendică propria-i creaţie, ci de la „Helada lui Nietzsche: Elanul, cutreierând dinamic fiinţele şi ridicând extatic un cer platonician” (Barbu 1970: 176). Ion Barbu şi-a asumat conceptele nietzscheene, întemeindu-şi, pe baza lor, propria viziune poetică. Pe lângă opoziţia tradiţională nietzscheană *muzical / plastic*, conceptelor *dionisiac/ apolinic* sunt asociate şi următoarele perechi de termeni care dezleagă terminologia enigmatică a poeziei barbiene: *condiție subiectivă / obiectivare în principiul individuației, cutremur/ extaz, somn/ vis.*

Prima poezie a lui Ion Barbu, *Ființa*, devenită apoi *Elan*, a apărut în *Literatorul* lui Macedonski în septembrie 1918. Ea reapare împreună cu alte patru poezii (*Lava, Munții, Copacul* şi *Banchizele*) în *Sburătorul* lui Lovinescu în 1919, unde poetul mai publică, în acelaşi an, *Pentru marile Eleusinii*, *Panteism*, *Arca*, *Ți-am împletit*, *Umbra* şi *Dionisiacă*, în 1920, *Nietzsche*, *Pytagora*, *Peisagiu retrospectiv*, *Fulgii, Cucerire, Luntrea, Solie, Când va veni declinul, Râul, Umanizare* şi *Înfrângere*. Nu toate aceste poezii sunt parnasiene, unele privesc universul exterior impasibil, unele poartă şi mărturisirea unui gând pro-

[1] Lucrarea este realizată în cadrul proiectului *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, nr. proiect 178002, finanţat de Ministerul de Învăţământ şi Ştiinţă, Serbia.

priu, ajung chiar până la romantismul tiradei. Parnasianismul este denumirea curentului poetic constituit în al şaptelea deceniu al secolului trecut, ale cărui principii sunt opuse atât principiilor naturalismului, cât şi celor ale literaturii romantice. Despre parnasianism în primul rând, poetul parnasian exclude din poemele sale orice preocupare de viaţă socială, retrăgându-se în sine nepăsător faţă de problemele lumii din jur. Spre deosebire de romantici, poeţii parnasieni refuză să-şi dezvăluie emoţiile şi sentimentele intime. Ca urmare, poezia lor va fi obiectivă, rece, reţinută. Termenul de *parnasianism* este derivat din *parnasian,* fr. *parnassien,* a apărut mai întâi în literatura franceza sub numele de *„*Le Parnasse*”*. Parnasianismul este o reacţie la subiectivismul romantic. Punctul de plecare pentru acest curent este volumul *„Les Emaux et Camées”,* al lui Théophile Gautier, şi primii reprezentanţi sunt Théodore de Banville şi Charles Leconte de Lisle, care editează o culegere de poezii intitulată „*Le Parnasse contemporain” / „Parnasul contemporan*” (1866-1867), Revista, la rândul ei, poartă numele muntelui Parnas, casa *Muzelor* în *mitologia greacă*. Parnasienii erau influenţaţi de doctrina lui Théophile Gautier numită „artă pentru artă”, iar din dorinţa de a elibera poezia de influenţa romantismului militau pentru poezia obţinută cu ajutorul meşteşugului, tematica lor viza subiecte clasice sau exotice pe care le tratau cu o mare rigiditate a formei şi cu o maximă detaşare a emoţiei. Elementele acestei detaşări proveneau în foarte mare măsură din *Estetica* lui Arthur Schopenhauer. Pentru poeţii parnasieni, definitorii sunt *atitudinea impersonală***,** *descrierea senzorială* a lucrurilor şi a fenomenelor, *cultul formei***.** Theophile Gautier afirmă: „Nu cere poeziei sentimentalism. Cuvinte strălucitoare, cuvinte luminoase, cu un ritm şi o muzică - iată poezia!”[2] Poeţii parnasieni au o anume înclinaţie către *pitoresc***,** predilecţia pentru *tărâmuri exotice***,** pentru *temple și tărâmuri îndepărtate***.** Versul parnasian se distinge prin rigurozitate, prin cizelare, iar în câmpul liricii intră mitologiile antice, o natură exotică şi pietrele preţioase. Parnasienii cultivă *sonetul* şi *rondelul***.** În literatura română se face mai greu o distincţie între simbolism şi parnasianism. Alexandru Macedonski, care este receptat, la început, ca un teoretician al simbolismului, îşi va încheia cariera poetică sub semnul parnasianismului. Parnasianismul cultivă imaginea templelor, a construcţiilor arhitectonice lansate spre cer, spre tărâmuri pline de soare, folosind extazul ca mijloc de alunecare în tărâmul visului, prin parfumul „rozelor”, elemente ale perisabilităţii. Versul este dezbrăcat de orice emoţie, iar metrica este bine studiată, rotundă, muzicală. În poezii, notele de parnasianism se reperează în imagini exotice, în culori vii şi parfumate, în muzica de natură celestă care învăluie întregul tablou. Poeziile lui Ion Barbu din perioada parnasiană descriu peisaje mineralizate, evocă zeităţi mitologice sau surprind anumite procese de conştiinţă, ca în cazul poeziei *Panteism***.** Influenţa parnasiană era înţeleasă de Barbu ca fiind: „imagine placată“, „insolubilitatea în aer“, „distribuţia naiv simetrică a materialelor“, „cer platonician“, „elanul cutreierând dinamic fiinţele“ (Alexandrescu 2010: 408). Tensiunea afectivă sublimată este o trăsătură a stilului barbian şi-i dă densitatea neobişnuită.

În literatura română, încă din 1880 şi până în perioada interbelică, alături de simbolism, parnasianismul a reprezentat o notabilă direcţie modernistă a poeziei noi / decadente, direcţie promovată – în „simbioza parnasianism-simbolism“ – îndeosebi de revistele „*Literatorul*” (Bucureşti), „*Vieața nouă*” (Bucureşti), „*Versuri și proză*” (Iaşi) etc. Primele semne ale parnasianismului şi-au făcut aparţia în literatura română, între 1866 şi 1869, în *Pasteluri* de Vasile Alecsandri, aproape sincron cu cele din Franţa, unde curentul şi-a avut „prima şcoală“ între 1866 şi 1880. Prima veritabilă „şcoală“ parnasiano-simbolistă din literatura română se datorează lui Alexandru Macedonski, cenaclului şi revistei sale, „*Literatorul”,* pe care le-a condus şi în primele două decenii ale secolul al XX-lea.

Poeţii parnasieni români, în primul rând, au arătat în poezia lor o obiectivitate faţă de nebulozităţile lirice ale romantismului, obiectivitate susţinută şi solicitată de formele prozodice fixe cultivate, punând inspiraţia şi fluctuaţiile ei în tipare. Frumosul preferat de aceşti poeţi parnasieni era cel din picturile şi sculpturile antichităţii, din miturile şi istoriile civilizaţiilor arhetipale din toate ariile planetei, îndeosebi (după cum arată şi numele mişcării, de la pelasgo-thracul „munte al muzelor“, Parnas) din Hellada. În spiritul parnasienilor, antichitatea capătă culori vii, picturalul, vizualul dominând totul: nimfe cu sâni albi, coborând din ţinuturi marmoreene, cu corpuri mlădioase, îmbietoare, de culoarea petalelor

[2] http://enciclopedie.citatepedia.ro/index.php?c=poezie

de trandafir, împrăştiind parfumuri, mai ales de liliac, levănţică, roze, cu îmbrăţişări graţioase, într-o muzică misterioasă a lirelor, cu apariţia bacantelor în delir, etc. Ion Barbu este considerat, în etapa timpurie, un poet al cărui act poetic se revelează „într-o formulă inspirată, muzicală, de o perfecţiune apollinică" (Mincu, 1985: 210), foarte dificil de înţeles, „unul dintre cei mai greu de descifrat poeţi ai literaturii române"[3], poate chiar cel mai dificil dintre toţi poeţii şi cel mai modern. Motiv pentru care a fost condus în vecinătatea lui Mallarmé şi Valéry şi a conceptului de *poezie pură*. Etapa parnasiană în creaţia lui Ion Barbu cuprinde poeziile publicate între anii 1919 şi 1920 în revista „Sburătorul". Afirmarea lui Ion Barbu este făcută de criticul Eugen Lovinescu în articolul întitulat *Un poet nou,* spunând că „nimănui nu-i va scăpa viziunea genetică, lapidaritatea concepţiei şi a expresiei, sobrietatea relativă [...], ...care ne evocă în versuri frumoase şi reci, poezia forţelor naturii, a materiei inerte, a prefacerii universale şi a misterelor germinaţiei" (Mincu 1990: 24). În această etapă intră poeziile care prin denumirile lor fac aluzie la numeroase influenţe ale poeziei parnasiene franceze asupra liricii sale: *Elan* (28 septembrie, 1918, *Literatorul*), *Lava* (6 decembrie, 1919, *Sburătorul*), *Panteism* (13 Decembrie, 1919, *Sburătorul*), *Arca* (20 decembrie, 1919, *Sburătorul*), *Dionisiacă* (27 december, 1919, *Sburătorul*), *Nietzsche* (3 ianuarie 1920, *Sburătorul*), *Pitagora* (3 ianuarie 1920, *Sburătorul*), şi multe altele.[4]

Aceste poezii propun un univers tematic restrâns, sunt scurte şi riguroase ca formă, iar Barbu a ales pentru conţinutul lor peisaje mineralizate, forme ale geologicului şi ale florei, zeităţi mitologice sau surprinde procese de conştiinţă cum este „solemnul legământ al lepădării de păcatul contemplaţiei abstracte în favoarea voinţei de a trăi cu frenezie, într-o totală consonanţă cu ritmurile vii ale naturii"[5]. În perioada de început, poezia lui Ion Barbu conţine un fond dionisiac al poeziei, care o apropie de poezia parnasiană. În volumul al III-lea al *Istoriei literaturii române contemporane,* intitulat *Evoluția poeziei lirice* (1927), Eugen Lovinescu încearcă să facă o imagine globală a poetului, revizuind şi adăugând prima delimitare istorică şi valorică în trei etape a lirismului barbian. Versurile lui Ion Barbu care au o formă parnasiană, „strofe ca arcuri puternice de granit, cu un vocabular dur, nou însă, cu ton grav de gong masiv [...] o muzică împietrită. [...]...Materialul întrebuinţat era mai mult cosmic: lava, munţii, copacii, banchizele, bazaltul, granitul, silexul, dar sub această carapace de crustaceu, se zbătea, totuşi, un suflet frenetic" (ibidem: 26), în care peisajele, pasteluri exotice şi imaginare, închid în ele elanuri şi încorsetări ale fiinţei umane, aspiraţii patetice şi încrâncenate refuzuri. Versurile din etapa parnasiană a lui Ion Barbu sunt influenţate de poezia parnasiană franceză, reprezentată prin Leconte de Lisle sau José Maria de Hérédia, care era fundamental decorativă şi antiromantică în conţinut, neîngăduind elanuri sufleteşti, pe când la Ion Barbu, sub împietrita şi recea marmură a versului, se răsucesc pasiuni violente, nelinişti şi aspiraţii, ceea ce denotă o structură romantică. Pe cât este de aproape de poeţii francezi, cu atât se diferenţiază de ei, poezia lui Barbu nu este pur formală ca cea a lui Hérédia, nici plină de pesimism ca cea a lui Leconte de Lisle, în conţinut, versurile lui Ion Barbu sunt de o noutate verbală în care Eugen Lovinescu descoperă un „suflet dionisiac, ascuns sub expresia statuară, apolinică". Imaginile pietroase divulgau elanuri nietzscheene mai caracteristice poeziei romantice decât celei parnasiene, statice şi aproape exclusiv decorative. Elementele cosmice folosite trimit, în fond, la „un filon romantic esenţial" (Mincu 1990: 26-27). Un joc al materiei în descoperim în versuri de forma: „spasm încremenit" (*Munții)*, „Supremă încordare de granit" între „crengile crispate" şi „licoarea opalină" (*Copacul*) unde în materia verbală cuprinde încremenirea minerală telurică şi lichiditatea spaţiului uranian. La fel argintul ca materie albă şi luminoasă, element de construcţie a versului barbian din poezia *Luntrea*, simbolizează puritatea: „Se nalţă [...]/ Statura ta turnată în luminos argint".

[3] http://www.teologiepentruazi.ro/2011/01/05/poezia-lui-ion-barbu-adevarul-elementar-ermetizat-1/

[4] Această clasificare a poemelor lui Ion Barbu se bazează pe analiza clasificărilor facute de următorii critici literari privind criteriul cronologic şi tematic (Tudor Vianu, *Ion Barbu*, Bucureşti, Editura Minerva, 1970; Eugen Lovinescu, *Evoluția poeziei lirice* în *Istoria literaturii române contemporane*, II, Bucureşti, Editura Minerva, 1981; George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Bucureşti, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, 1941; Vladimir Streinu, *Pagini de critică literară*, I, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1968; Mircea Tomuş, *Ion Barbu* în *15 poeți*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1968; Dinu Pillat, *Ion Barbu*, Bucureşti, Editura Tineretului, 1969; Dorin Teodorescu, *Poetica lui Ion Barbu*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1978).

[5] http://www.academician.ro/article/18771/Ion-Barbu-Dan-Barbilian/3

Argintul este lumina pură, aşa cum este ea primită şi redată de transparenţa cristalului, de limpezimea apei, de strălucirea diamantului. În simbolistica creştină, el reprezintă înţelepciunea divină, aşa cum aurul evocă înţelepciunea divină pentru oameni. Termenii sub care se ascunde parnasianismul sunt decorativismul arheologic care cuprinde expresia statică asociată răcelii hieratice a sentimentului poetic. E. Lovinescu descoperă în versurile lui Ion Barbu „un suflu debordant, neliniştea dionisiacă a sufletului congenital romantic. Nietzsche, spărgând crusta apollinică a statuarei greceşti, dezvăluia angoasa Occidentului, cuprinsă în [...] spiritualitatea străvechei Elade" (ibidem: 210).

Parnasienii abordează problema îmbogăţirii rimelor, preiau de la romantici ceea ce le convine, fiind preocupaţi de exotism (cadre şi atmosferă), de feeric, de peisajele luxuriante, ori de cele ecuatoriale, polare, extrem-orientale, de japonezerii sau chinezerii etc., dar cu proiectare în impersonal, „în zone statice", „sub o cupolă de gheaţă", „ca într-o vitrină". Prin parnasieni, geografia lirică se extinde la întregul cosmos. Adevăratul „manual" al noului curent datează din 1872 când a apărut *Micul tratat de poezie franceză* (*Petit traité de poésie française*) de Théodore de Banville, în care sunt date caracteristicile acestui curent. Pastelul lui Ion Barbu, cu „o structură dramatizată, de scenariu iniţiatic" (Petrescu 2006: 68) este prezentat de Ioana Em. Petrescu în cartea *Ion Barbu și poetica modernismului* ca un pastel dinamic unde se desfăşoară o dramă cosmică, un scenariu al ciclicei morţi sau renaşteri a naturii, un „proces de iniţiere în drama [...] unei agonii cosmice". Această agonie cosmică o putem vedea într-un joc al materiei provocate sub „un soare fără spiţe de raze" şi „o brâncă înnorată" sub care se desfăşoară un măcel în timp ce „tihnita noapte a muls opal de sus". Frământarea oţelurilor cu aşchiile de şindrilă, duce la moartea proiectată la dimenisiuni de măcel cosmic: „Un soare fără spiţe de raze, spre apus,/ Părea un ochi cu fiere umplut, şi cu obidă;/ O brâncă înnorată lupta să ni-l închidă./ Apoi, tihnita noapte a muls opal de sus" (*Măcel,* în „România Nouă", 29 mai 1921). A denumi lupta un joc înseamnă „a folosi un dicton la fel de vechi ca şi înseşi cuvintele „«luptă» şi «joc»" (Huizinga 2006: 54).

Evocarea grandioasă şi cu virtuozitate a civilizaţiilor trecute de către parnasieni e unul din motivele principale care i-a făcut pe aceştia preţuiţi de către poeţii moderni care şi-au găsit o filiaţie spirituală cu Grecia antică. Ion Barbu, care a cultivat într-o primă etapă o poezie de tip parnasian, găseşte caracteristica cea mai importantă a parnasianismului tocmai în „concepția unei anumite Grecii: academică, decorativă…" (Brut 2003: 86). Dorința parnasienilor de atingere a perfecțiunii formale i-a trezit lui Rimbaud admirația și chiar dorința de situare în continuitatea aceleiași aspirații: „Îi iubesc pe toți poeții, pe toți bunii Parnasieni (căci poetul este un Parnasian), îndrăgostiți de frumusețea ideală" (Rimbaud 1992: 231).

Poeziile lui Ion Barbu de la începutul etapei sale creatoare, care sunt de altfel publicate în revista „Sburătorul", au fost considerate de critica literară drept poezii parnasiene datorită faptului că predomină forme prozodice fixe, motive istorice, mitice şi imagini puternic vizuale. Ion Barbu în aceste poezii de început, se apropie de parnasianism mai mult prin forma acestor poezii. În volumul *Pagini de proză*, Ion Barbu spune că „parnasiană este prima formă. (...) Imaginea placată, distribuţia naiv simetrică a materialelor, «insolubilitatea în aer», sunt caracterele producţiei de atunci." (Barbu 1997: 106). Spiritul vechii Grecii nu mai este cel academic şi decorativ perceput de Hérédia, Leconte de Lisle, ci el e reconstituit de Nietzsche: „Elanul, cutreierând dinamic fiinţele şi ridicând extatic un cer platonician" (Barbu 1968: 45). Aceste versuri de început ale lui Ion Barbu, la fel consideraţiile de mai sus, ale căror veridicitate practică a fost acceptată de criticii epocii, ne îndreptăţesc să căutăm „virtualităţile şi modul de constituire al viitoarelor sugestii şi semnificaţii poetice" (Brut 2003: 129). Spiritul contestatar şi autocontestatar, căutător şi tumultuos al lui Ion Barbu a devenit statornic în momentul raportării sale la vechea Heladă. Aprofundarea dualismului apolinic-dionisiac, prin intermediul lui Nietzsche, a avut un impact enorm asupra poetului, fascinându-l. Mihaela Brut vorbeşte în cartea s-a despre atracţia tipic dionisiacă a trăirii intense, asemănată de Nietzsche beţiei, încât potenţează până la exacerbare toate simţurile, instinctele. Dimpotrivă, are efect confuzia, „strania mixtură şi dualitatea din afectele exaltaţilor dionisiaci, acel fenomen ce face să smulgă din piept strigăte de chin" (Nietzsche 1992: 10-14) şi atracţie irezistibilă a neantului. Atracţia contrară, adică „tendinţa apolinică spre frumos, prin tranziţii încete, a făurit lumea olimică a bucuriei". Aici se vorbeşte despre asociaţia atracţiei contrare a lui Nietzsche cu vi-

sul, deoarece „în vis ne desfătăm într-o percepere directă a reprezentărilor; toate formele ne vorbesc; nu există nimic indiferent şi inutil" (ibidem: 17). Acestă tendinţă întăreşte dorinţa de obiectivare a propriei individualităţi, inclusiv în creaţii artistice. Ion Barbu adânceşte idealul visului apolinic până la extaza ce dezvălui formele arhetipale – „elanul (...) ridicând extatic un cer platonician".

Impulsurile contrarii ale individului, care sunt consolidate ca organice în Grecia antică sunt, în viziunea lui Nietzsche, cele care coordonează întreaga creativitate artistică, încât „evoluţia permanentă a artei este legată de dualismul *apolinic-dionisiac*" (ibidem: 7). Poezia de început a lui Ion Barbu este dominată de măştile lirice: Nietzsche şi Pytagora. Ei se întreţin în subtext pe tot parcursul operei lui Barbu, la fel ei vor reapare şi în creaţiile ulterioare volumui *Joc secund*. Nietzsche este un „războinic dur şi aprig cuceritor de zări", el întreprinde „asaltul temutelor portale", şi adânceşte „cu groază abisul numenal", converteşte absurditatea în se*n*s.

Axa principală a creaţiei lui Ion Barbu din această perioadă este viziunea arhaicului revelator al universalului. Acest univers poetic „se configurează dintr-o lume proiectată în arhaic şi mitic, cu ecouri prelungi în timp, ce aspiră cu fervoare spre absolut [...], uneori cele două aspiraţii apar îmbinate" (Brut 2003: 131), prefigurându-se, astfel, conceptul de „nuntă" din volumul *Joc secund.* Mircea Scarlat în *Ion Barbu - Poezie și deziderat* vorbeşte despre poeziile scrise de Ion Barbu înainte de 1921 „subliniază unitatea structurală a poeziei barbiene" (Scarlat 1981: 27). Panteismul, după Scarlat, este o constantă definitorie a poeziilor din această etapă, Ion Barbu, încă din primele poezii vorbind despre „Viața universală" şi mărturisind tendinţa spre „Acordul pur": „Smulgându-ne din cercul puterilor latente, / Vieţii universale, adânci, ne vom reda..." (*Panteism,* 1919*)* sau „Şi nu ştiu ce amestec de-arome şi zăduf/ Topea orice făptură în marea nuntă-a firii" (*Driada,* 1920).

Elanul vitalist şi dionisiac întâlnit în primele poezii prevesteşte distrugera fiinţei prevestită de Nietzsche care este anulată de visul apolinic, încât „intuiţiile dionisiace, omorâtoare prin excesul durerii dezlănţuite, scapă condiţiilor subiective, obiectivându-se în plin vis: într-o lume închipuită, unde drămuirea armonică a formelor ascunde substratul dionisiac" (ibidem: 132). În poezia *Elan,* eul liric este pătruns de patosul dionisiac, el este conştient că „Fragilă, unitatea mi-e pieritoare", aspiră totuşi ca în „Înalta Cumpănă" efortul său să fie apreciat drept consistent. Prin teluric se pot deschide porţi spre celest, deoarece trăirea în dimensiunea ritmurilor cosmice ancorează, dar în acelaşi timp determină familiarizarea cu teluricul. Atracţia teluricului şi a tanaticului nu e una ucigătoare deoarece la limita neantului se relevă noi sensuri ale lumii ce revitalizează spiritul, dându-i noi raţiuni de a fi, conducându-l „din soare în soare" : „Un roi de existenţe din moartea mea răsar/ Şi-adevăratul nume ce-l port e: unduire".

Cele două polarităţi (apolinic-dionisiac) nu sunt întotdeauna diferenţiate net. „Apollo este de obicei simbol al unei victorii asupra violenţei, stăpân pe sine în entuziasm, într-o asociere a pasiunii cu raţiunea. Înţelepciunea sa nu este o moştenire, ci rodul unei cuceriri" (Binder 1997: 110). Dacă lui Dionysos i se atribuie forţele de disoluţie ale personalităţii, regresia spre haotic şi primordial al vieţii, scufundarea conştiinţei în subconştient, dar şi elanul vital, dărnicia, el se opune lui Apollo, acesta reprezentând un principiu al armoniei iar Dionysos al iluziei. Complementaritatea principiului apolinic şi al celui dionisiac, a furnizat un criteriu în analizarea şi gruparea termenilor prin care Ion Barbu dar şi Paul Valéry circumscriu domeniul spiritului. Rodica Binder în cartea *Ion Barbu și Paul Valéry. Incidențele poeticului* vorbeşte despre opoziţia mitologică care este recurentă nu numai în scrierile teoretice ci şi în praxisul poetic al celor doi autori şi „se încadrează în funcţia de ipoteză morală pe care i-o acorda Barbu Greciei antice şi admiraţia lui Valéry pentru spiritul Greciei" (ibidem). Autoarea volumului face un inventar al termenilor folosiţi de Barbu şi Valéry în poezia lor, pe de o parte sunt date stări, procese, operaţii şi obiecte apolinice iar pe de cealaltă pare cele dionisiace. Elementele lumii şi ale cosmosului „simbolizează constant elemente ale antroposului" (ibidem), obiectele lumii naturale, materia, devin „componente ale Anthroposului" (spiritul). Cosmosul (lumea) foloseşte majoritatea termenilor prin care ei conotează limbajul şi poezia şi atâta timp cât lumea este haotică, ea nu merită redată de cuvântul poetic. Toate simbolurile poeziei lui Ion Barbu se pot înţelege într-un joc al materiei, încât „spiritul formator de limbă sare [...] de pe planul material la idee, în spatele fiecărei exprimări a abstractului se află o metaforă, şi în fiecare metaforă se ascunde un joc de cuvinte" (Huizinga 2003: 13). Materia folosită

de Ion Barbu în etapa parnasiană sunt un şir de figuri (simboluri şi metafore) pe care Rodica Binder în cartea sa despre poetica lui Ion Barbu şi Paul Valéry le-a împărţit conform mai multor paradigme: cosmică (zodie, astru, constelaţie, raze, azur, etc.) arhitectonică (pod de raze, construcţie, cupolă, acoperiş, turn, monument, templu, etc.), ştiinţifică (geometrie, algebră, cristal, corpuri pure, poliedru, restrânsele perfecţiuni poliedrale, vid absolut, etc.), mitologică (imn spiritual, liră, cunună înflorită, ghirlande, joc, sacru, aur, etc.), umană (spirit, intelect, extază, geometria, etc.). Caracteristicile boltei cereşti, constelaţiei sau azurului sunt de un ideal inaccesibil şi pur, ele sunt imateriale. Paradigma arhitectonică descoperă caracterul construcţiei, formei materiei, poezia fiind iarăşi orientată în sus, spre cer: cupole, turnuri, acoperişuri, etc., anihilarea enigmelor, a întrebărilor şi problemelor, astfel poezia fiind înţeleasă ca o formă superioară a activităţii creatoare. Termenii din paradigma ştiinţifică nu provin direct din ştiinţele oculte, cum ar fi alchimia, astrologia, ei descoperă obiecte care au forme perfect articulate, cristalizate (poliedrale sau plane, heptagonul ciclic în poezia lui Barbu). La fel, o materie des întâlnită în poezia lui Ion Barbu este *aurul*, care simbolizează valori absolute.

Sensul poeziilor de început ale lui Ion Barbu sunt prezentate într-un limbaj coerent şi sensul lor conceptual se poate descifra fără mari dificultăţi, descoperind în conotaţia versului adoraţia poetului faţă de frumosul ideal. Originalitatea lui Ion Barbu constă în caracterul de tip iniţiatic al poemelor, ceea ce pune în discuţie „receptarea unei opere care nu se cere contemplată cu detaşare estetică, ci [...] prin cunoaştere participativă" (Petrescu 2006: 58). Temele lui Ion Barbu abordate în poeziile lui parnasiene sunt legate de arhetipul traseului spiritului care este angajat într-o cunoaştere participativă pe care îl alcătuieşte orfismul şi vechile religii ale misterelor. Divinităţile vegetalului în poezia lui Barbu: Persephona, Dionysos, Osiris, Attys, etc., „îşi iniţiază credincioşii în marea taină a morţii spre renaştere" (ibidem: 57 -58).

Temele şi motivele din poezia de început a lui Barbu sunt preluate de multe ori în creaţia de mai târziu: revelaţia eleusinică a ciclicei renaşteri, întrupată simbolic în spic de grâu, rod al nunţii subterane, acest spic orfic îl reîntâlnim în poezia ciclului ermetic (*Lemn sfânt*), aşa cum vom întâlni un şir de alte elemente ale ritului eleusinic (*Uvenderode*). Poezia de tip parnasian, prima dată a fost experimentată de Alexandru Macedonski, acceptată de Mateiu I. Caragiale, Victor Eftimiu şi M. Codreanu, ca proprie fiinţei lor, iar în perioada interbelică Alexandru Philippide şi Ion Pillat scriu astfel de poezie mai mult din punct de vedere cultural. Ion Barbu, deşi a renegat însăşi poezia sa de tip parnasian, ea se poate considera o poezie care vădeşte originalitatea atât faţă de poezia parnasiană franceză cât şi în spaţiul cultural românesc. Prin poezia parnasiană a lui Ion Barbu concepem un joc al materialităţii „imaginii dematerializate prin transcenderea graniţelor material/imaterial" (Carmen Dărăbuş 2010: 31). Materialitatea imaginilor artistice, fantezia metaforică, asocierile semantice inedite conferă forţa de sugestie a ideilor poetice şi modernitatea textului liric barbian.

Bibliografie

Alexandrescu, Emil (2010). *Literatura română în analize și sinteze.* Ediţia a VII-a revăzută şi completată. Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică.

Barbu, Ion (1997). ***Opere***, vol I, ***După melci. Joc secund***, Prefaţa, stabilirea textului şi aparatul critic de Mircea Coloşenco. Cluj-Napoca: Editura Echinox.

Barbu, Ion (1968). ***Pagini de proză***. Ediţie, studiu introductiv şi note de Dinu Pillat. Bucureşti: E.P.L.

Barbu, Ion (1970). ***Poezii***, Ediţie îngrijită de Romulus Vulpescu, ***Originale*** apărute în periodice, apărute în volume; ***Versuri de circumstanță, Traduceri*** apărute în periodice, apărute în volume, ***Addenda*** – texte de Ion Barbu, texte despre Ion Barbu. Bucureşti: Editura Albatros.

Binder, Rodica (1997). ***Ion Barbu și Paul Valéry. Incidențele poeticului***. Bucreşti: Editura Cartea Românească.

Brut, Mihaela (2003). *Poetica și lirica lui Ion Barbu. Mentalități afine.* Iaşi: Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Dărăbuş, Carmen (2010). *O poetică a plasticizării imaginii în evenimentul cotidian*, apud *Simpozionul internațional Ion Flora.* Novi Sad: Fond Europa.

Huizinga, Johan (1977). *Homo ludens.* Bucureşti: Univers, 1977.

Mincu, Marin (1990).*Opera literară a lui Ion Barbu.* Bucureşti: Cartea Românească.
Marin Mincu (1995). *Poezia lui Ion Barbu*. Constanţa: Editura Pontica.
Nietzsche, Friedrich (1992). *Naşterea tragediei*, traducere de Ion Dobrogeanu–Gherea şi Ion Herdan. Bucureşti. Editura Pan.
Petrescu, Ioana Em. (2006). *Ion Barbu şi poetica postmodernismului.* Ediţie îngrijită de Ioana Bot şi Ligia Tudorachi. Cluj-Napoca: Editura Casa Cărţii de Ştiinţă.
Rimbaud, Arthur (1968). ***Scrieri alese***. Tălmăciri de Petre Solomon şi N. Argintescu–Amza. Prefaţă de Al. Philippide. Note şi comentarii de Irina Bădescu. Bucureşti: E.P.L.U.
Scarlat, Mircea (1981). *Ion Barbu-poezie si deziderat*. Bucureşti: Editura Albatros.

PARNASSIAN PHASE IN ION BARBU'S POETRY

Summary

Barbu's first, so called, „Parnassian" phase, which is characterized by a highly developed prosodic virtuosity, abstract and literary language as well as an emphasized dualistic character of cognition where a person oscillates between two opposites, between two paths (Dionysian and Apollonic) and the eternal endeavour to equilibrate the conflict. The game of substance and poetry of materialization of images that we encounter in the Parnassian phase leads to a grandiose and virtuous evocation of ancient civilizations. This is one of the main reasons why the modern poets came to appreciate the poets of Parnassism as they recognized their spiritual connection to ancient Greece. As a Parnassist himself, in the early stage of his work, Ion Barbu finds one of the most important Parnassian features in the „idea of a distinct Greece".

Key-words: Romanian poetry, Parnassianism, materialization of images, Apollonian, Dionysian

Virginia Popović
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
popovic.virdjinija@gmail.com

Жељка Пржуљ – Маријана Радовић

ЖИВИ ПАЛИМПСЕСТИ У САВРЕМЕНОЈ СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ
(на примјеру поетског и прозног стваралаштва Бранка Брђанина Бајовића)

Појам *живи палимпсести* користићемо као метафору под којом подразумијевамо интертекстуалност, вишеслојност и вишезначност која карактерише дјело Бранка Брђанина Бајовића. Анализом и интерпретацијом романа *Сила* и збирке изабране поезије *Трнов вијенац* покушаћемо да докажемо да је он један од ријетких савремених аутора који успјешно одговара на изазове интертекстуалности, и уједно, да је савремена српска књижевност у сталном дијалогу, како са пјесничком традицијом, тако и са усменим предањем. Као најзначајнију у роману издвојићемо релацију према дјелу Иве Андрића. У збирци пјесама, слиједићемо траг употребе најрепрезентативнијих мотива српске народне поезије којима аутор на изненађујуће жив и експресиван начин приказује страдања српског народа у Босни и Херцеговини деведесетих година двадесетог вијека. У оба случаја Брђанинови специфични поетички поступци носе и универзалну поруку о природи и суштини како самог стваралачког чина, тако и књижевности као умјетности уопште.

Кључне ријечи: палимпсест, интертекстуалност, цитатност, текст, подтекст

Да бисмо приступили предмету нашега рада, подсјетићемо се једне од многих општих дефиниција књижевности у којој се каже да је књижевност „континуирани дијалог људи кроз историју“ (Лешић, 2008: 79). Ова, помало онтолошка дефиниција, у фокус ставља релације између националних књижевности у општем систему књижевности као умјетности које, прије свега, почивају на односима између самих књижевних текстова. Доминантна особина постмодерне, савремене књижевности управо је *интертекстуалност* која у ширем смислу подразумијева „непрекидни процес међусобног повезивања и уланчавања текстова“, а у ужем „присуство трагова других текстова у једном одређеном тексту, и то у виду реминисценција, алузија, реплика, цитата [...]“ (Лешић, 2008: 80). Иако је сам појам *интертекстуалност* творевина двадесетог вијека[1], евидентно је да је ова појава била присутна још у прадавним временима, чувајући своју, у основи синкретичку специфичност, све до данас, попримајући особеност *метода* који се у самим књижевним дјелима остварује путем конкретних ауторских поступака. За потребе овога рада, нагласићемо још да *интертекстуалност* с обзиром на своју природу ослањања потоњег на претходно, односно извјесног самјеравања традиција, покреће суштински важно питање које се тиче памћења и заборава. У том смислу, основни задатак нашега рада и јесте показати на који начин ослањање и позивање на друге текстове и стални дијалог са њима доводи до оживљавања традиције на нов начин, који истовремено значи и још један развојни корак за савремену књижевност. Управо због свега напријед реченог опредијелили смо се за синтагму *живи палимпсести*[2] у наслову рада коју смо посудили од Лазе Костића.

[1] Јулија Кристева, инспирисана Бахтиновом теоријом о полифоничности романа, 1968. године дефинише модерну теорију интертекстуалности. У складу са Бахтиновим тврђењем да је у свакој ријечи одређени појам познат захваљујући другим, туђим, ријечима, Кристева у сваком тексту проналази реакцију на друге текстове. Значајан допринос проучавању ове појаве дали су и Р. Барт, М. Рифатер, Ј. Лотман, Ж. Женет, Д. Ораиħ –Толиħ.

[2] Палимпсест у палеогрфији означава рукопис написан на пергаменту, рјеђе на папирусу, који је писан преко првобитног текста (Скарић, 1928)опраног цијеђењем или струганог ножем. Такав рукопис често крије више слојева различите старине и на различитим језицима. Реконструкција првобитног рукописа је могућа. Теорија интертекстуалности користи палимпсест као термин којим указује на чињеницу да се значење текстова уобличава кроз њихов однос са другим текстовима.

Есејом *Живи палимпсести* Костић се укључио у расправу о *Ведама Словена* које је објавио Стефан Верковић[3]. Залагавши се за упоредну етнологију и истраживање народних пјесама и предања Костић је предлагао да изучавање књижевног насљеђа буде „налик археолошком разлучивању и реконструисању временски неједнаких слојева“ (Крњевић, 1992: 108). „Метафора *живи палимпсести* има двојако значење: прво, духовно наслеђе које опстојава у народном језику *жив* је процес; друго, он се одвија по одређеним поетичким законима од којих је суштинско стваралачко начело наслојавање, преслојавање, увођење свежег градива у наслеђене обрасце и стварање нових амалгама“ (Крњевић, 1992: 108).

Палимпсест је за дјело Бранка Брђанина Бајевића веома прикладна симболичка назнака јер се њоме говори како у његовом тексту постоје и неки други текстови. Наиме, успостављање веза са другим текстовима, који припадају различитим ауторима и епохама, у виду цитата, алузија, реминисценција, јесте једно од основних обиљежја његове ауторске поетике. Посматрање Брђаниновог текста као својеврсног дијалога намеће се као једина могућност тумачења и проналажења смисла истог.

*

С обзиром на то да ли је између текста и подтекста остварена директна или индиректна веза, интертекстуалност се дијели на два основна типа: *експлицитну* и *имплицитну*.[4] Прва и најважнија веза са другим писцем и његовим текстовима у роману *Сила*, у домену оба типа интертекстуалности, јесте веза са Андрићем, а она је вишеструка и комплексна. Она се огледа и у композицији романа и на тематско – мотивском плану.

Роман се састоји се од поглавља: *У Сарајеву*, *На путу*, *У Зинд-хану*, што у потпуности одговара структури Андрићеве приповијетке *Пут Алије Ђерзелеза*. Она је, као што знамо, подијељена на три цјелине: *Ђерзелез у хану*, *Ђерзелез на путу* и *Ђерзелез у Сарајеву*, које се, ако изузмемо име главног јунака из наслова, сасвим подударају са Брђаниновим. Заплет у *Сили*, који се односи на мистериозна убиства жена, најчешће проститутки, организован је на принципу детективских романа. Убиства се дешавају на готово идентичан начин као што је то радио Џек Трбосјек у Лондону 1888. године, с тим што су његове жртве припаднице различитих конфесија, и то управо свих оних које одавно већ насељавају Босну и Херцеговину. Код Брђанина жене су жртве серијског убице, а код Андрића жртвом можемо назвати Алију Ђерзелеза, и то од стране лијепих жена, такође припадница различитих конфесија. Лик који је понајвише комплементаран Алији Ђерзелезу јесте Русмир Петровић Рус. Њихова тачка додира је однос према женама. Као што је Алија Ђерзелез јунак пред којим иду приче о његовој слави, тако је и Русмир Петровић, додуше у нешто блажем облику, успјешан и супериоран у послу којим се бави - „полицајац од каријере“ (Бајовић, 2010: 54). Обојица су мушкарци у зрелим годинама, али, најблаже речено, неостварени на љубавном плану. Русмир има иза себе један пропали брак због прељубе, а склон је и честим везама, најчешће са проституткама, у чему се огледа његова *ђерзелезовска* немоћ. Повезаност између ова два лика Брђанин износи алузијама на текст Андрићеве приповијетке и шифрираним цитатима. То се огледа нарочито у ситуацији када Рус од „мршаве понуде“ локалних проститутки бира Земку Циганку (Земка је и у *Ђерзелезу*) и каже јој: „Земко, роспијо; ‘вамо дођи“, или када јој умјесто Земка каже Јекатарина и запита се: „Зашто се само до *ове* стиже идући право?“ (Бајовић, 2010: 202) Међутим, и лик Ћамил Џемала има нешто од особина Алије Ђерзелеза. Џемалов надимак је Самсон Поаро, који, као и већина имена и надимака код Брђанина, функционишу на принципу пародије (представља вид имплицитне интертекстуалне везе), настао је према познатим

[3] *Веде Словена* (Београд, 1874. и С. Петербург, 1881) је збирка пјесама које је Гологанов послао С. Верковићу, а овај их објавио у увјерењу да су усмене по постанку и помоћу њих покушао да докаже трачко – илирско поријекло и старост словенске културе и цивлизације на Балкану, старосједелачки примат словенских племена. Појава ове збирке изазвала је велику научну расправу у Европи.

[4] Типологија цитатности употријебљена према *Теорији цитатности* Дубравке Ораић-Толић (Загреб, 1990).

мотивима или ликовима из свјетске књижевности и културе уопште. Поаро је настало према лику чувеног детектива из романа Агате Кристи, а Самсон према легенди о Самсону и Далили. Први знак апсурдности овог надимка је у томе што је Самсон, митски јунак, горостас чија снага је била у дугој и бујној коси, а Ћамил Џемал, алијас Самсон Поаро, ћелав је и низак. Заправо, тај његов недостатак симболизује полну немоћ коју компензује убијањем проститутки и иживљавањем над њима као јединим могућим видом тјелесног општења са њима. Осим надимка, илустративно је и његово име – Ћамил Џемал. Андрићев Ћамил из *Проклете авлије*, усљед забрањене и неостварене љубави, тип је човјека немоћног да схвати законитости свијета који га окружује, послушан и безусловно подређен по цијену властите жртве. Такав, с разлогом се идентификује са несрећном *авељевском* судбином Џем-султана. Брђанин свој лик у зачетку формира према истом мотиву, међутим, Ћамил Џемал узима судбину у своје руке. Бори се против свега што је доводио у везу са иницирањем своје немоћи. С обзиром на то да је она изазвана формирањем огромног страха приликом сунећења, свој револт према религији исказује тиме што је постао припадник секте. На тај начин, и за разлику од Андрићевих ликова, он постаје *жртва-џелат.*

Осим приповијетке *Пут Алије Ђерзелеза* улогу подтекста у Брђаниновом роману имају и есеј *Један поглед на Сарајево*, те приповијетке *Писмо из 1920.* и *Мрак над Сарајевом*. Повезаност Брђаниновог текста са поменутим есејом остварена је путем експлицитне интертекстуалне везе, у виду потпуних цитата са вањским цитатним сигналима који, у овом случају подразумијевају посебан тип слова и навођење тачних података о подтексту из којег потиче цитатни текст, односно наглашавањем да се ради о Андрићевом есеју. Наиме, у пролошком и ненасловљеном дијелу романа, цитатни текст Андрићевог есеја *Један поглед на Сарајево* има улогу објективног приповједача од кога сазнајемо мјесто догађања радње романа, а то је Сарајево, и то Сарајево као град непомирљивих супротности које вијековима трају и нагомилавају се, чинећи га тако *демонским* градом. У Самсону Поароу, иронично представљеном реченицом „Белгијанац нашега поријекла [...] рођени Сарајлија“, који се „naturalizirao у родном граду“ (Бајовић, 2010: 7) који свој родни град посматра као *тамни вилајет* говорећи: „Овдје мрака не фали. Мурија, гариби од свакак’е феле: фуксе и кураве; башка цркве, обашка џамије“ (Бајовић, 2010: 7), а за своју домовину Босну и Херцеговину каже: „Ово није земља, него хапсана“ (Бајовић, 2010: 13), можемо препознати алузију на Макса Левенфелда и његов поглед на Босну и на Сарајево из Андрићевог *Писма из 1920*. Алузивног типа је и веза са приповијетком *Мрак над Сарајевом*, која се огледа у даљем развијању представе о мрачној злокобној атмосфери која је владала у Сарајеву године 1989, када се радња и дешава, у коме су се људи с првим мраком закључавали у своје куће плашећи се да не буду невино оптужени, као српски свештеник у истој приповијеци. Функција везе овога типа је предсказивање грађанског рата у Босни и Херцеговини, у коме ће кулминирати деструктивна разноликост „поноситог Сарај’ва“ (Бајовић, 2010: 13). Исти тип везе се може осјетити и са другим Андрићевим дјелима. Управо мотивом невино оптуженог упућени смо и на судбину фра Петра у *Проклетој авлији*. Такође, и мотив града који је у цивилизацији, а због накарадних законитости по којима се одвија живот у њему ипак тако далеко од ње, упућује на сам затвор проклету авлију. Сарајево – хронотоп као централни елемент структуре романа, који је тачка преламања и прошлости и садашњости и будућности упућује нас на вишеградску ћуприју као централни мотив и условно речено главни лик Андрићевог романа. С друге стране, Сарајево, као град са изузетно крвавом историјом, на коју је подсјетио и сам аутор, која се и даље понавља у незаситом тражењу нових жртви до којих неминовно и долази, упућује на *мост и жртву*, односно на град који као и мост има функцију обредног жртвеника.

Брђанин је, осим са поменутим Андрићевим текстовима, остварио исти тип интертекстуалне везе и са Владиславом Скарићем и његовим дјелима *Српски православни народ и црква у Сарајеву у 17. и 18. вијеку* и *Сарајево и његова околина од најстаријег времена до аустроугарске окупације*. Такође, потпуним цитатима доноси нам и дијелове текста Вилијама Трајба *Шетајући Сарајевом*. Сва ова мјеста у тексту која говоре о историји града Сарајева су тзв. експликативне аналепсе, односно имају функцију мотивације. С обзиром на то да она говоре о крвавим догађаји-

ма, ратовима, бунама – једном ријечју о смрти, а укрштају се са садашњим тренутком у коме се јавља серијски убица, њихова објединилачка функција и крајњи ауторов циљ јесте антиципирање грађанског рата почетком деведесетих.

На другој страни Брђаниновог приповједачког поступка, што не значи и у мањој мјери, налази се и имплицитна интертекстуална веза са многим другим књижевним текстовима, затим примјерима других врста умјетности. О њима можемо говорити како у оквиру српске тако и европске књижевности и умјетности.

Поред сталног дијалога са Андрићем, честе су непотпуни цитати и алузије на Костића (*Santa Maria della Salute*), Илића (*Сиво, суморно небо*), Његоша (*Горски вијенац*), Нушића (*Сумњиво лице*), Дучића (*Акорди*), Диса (*Нирвана*), Црњанског (*Стражилово*, *Дневник о Чарнојевићу*, *Гардиста и три питања*, *Суматра*), Крлежу (*Повратак Филипа Латиновића*), Селимовића (*Дервиш и смрт*), Киша (*Рани јади*), Данојлића (*Драги мој Петровићу*) итд. Што се тиче европске књижевности присутни су Е. А. По (*Гавран*, *Анабел Ли*), Љермонтов (*Јунак нашега доба*), Булгаков (*Мајстор и Маргарита*), Бекет (*Чекајући Годоа*), Ками (*Процес*).

Чести су *интрасемиотички цитати*, који подразумијевају да цитирани текст не припада истој умјетности као и текст у коме се цитира. Претежно се односе на култне филмове попут Хичкокових (*Психо*), Луиса Буњуела (*Тај мрачни предмет жеља*) - читава сцена убиства газдарице Желимирке у *Сили* одговора чувеној сцени у купатилу из филма *Психо*; или домаћег играног филма као што је нпр. Кустуричин *Сећаш ли се Доли Бел*, или Хајрудина Крвавца *Валтер брани Сарајево*; на поп-рок и фолк музику: Бијело Дугме, Азра, Филм, Мерлин, Прљаво казалиште, Ђорђе Балашевић, Цуне Гојковић итд.

Узимајући у обзир интертекстуални поступак у цјелини закључујемо да је Брђанину било важно успоставити везу са пјесничком традицијом која му је претходила и то је урадио преко најрепрезентативнијих и највреднијих примјера: Андрића, Црњанског, Селимовића. Тиме је указао и на своје главне узоре на челу са Андрићем: „Брђанин је као озбиљан писац и приљежан читалац и тумач књижевности старије од њега и његовог писма, дубоко свјестан трансверзале на коју уводи своје дјело. Отуда и не чуди константна игра са Андрићем, аутором незавршене *хронике* града. Зна Брђанин да ако пишеш о Босни и о Сарајеву, свјесно или не дописујеш Андрићев незавршени роман. За разлику од иних, Брђанин андрићевски подтекст не скрива од читаоца, не гурајући га никако у први план, али је његова свеприсутност вишедимензионална и полифункционална у овом роману“ (Кнежевић, 2011: 209). Отуда свјесни дијалог који води од почетка до краја романа говори и о његовом односу према литератури на коју се ослања, а који и сам експлицира у роману: „Утока прошлог је извор будућег; неодољива инспирација којој се тешко стаје уз бок, а још теже бива извинути се од ње“ (Бајовић, 2010: 21).

*

Склоност ка успостављању веза са другим текстовима из српске књижевне традиције једна је од најбитнијих особина Брђанинове поезије. Овом приликом покушаћемо оцртати само темељна обиљежја тог поступка на примјерима из збирке изабране поезије *Трнов вијенац* која садржи истоимену збирку пјесама (објављена 2000. године), а уз њу, како сам аутор каже, „удобно су се смјестили под исти кров“ (Бајовић, 2011: 149) и стихови из збирки *Лирика Атике* (1993), *Из небеске земунице* (1994), *Тамница* (1997) и *На сарајевској цести* (1997). Избор је сачинио сам аутор. Пјесме је поредао хронолошки, али не по реду објављивања, већ по времену њиховог настанка чиме је читаоцу олакшао праћење његовог пјесничког сазријевања, самим тим и употребе интертекстуалног поступка.

Трнов вијенац је антологија пјесникове ратне, родољубиве поезије.[5] Историјске околности битно су утицале на Брђанинову поетику. Прихватањем традиције као основе на којој ће ства-

[5] Ратну књижевност, односно ратну поезију, можемо посматрати у ширем значењу као темпоралну ознаку за књижевност насталу за вријеме рата, а у ужем смислу овај појам би означавао књижевна дјела која имају тематику

рати, он се прикључио оној генерцији српских пјесника који, предвођени Матијом Бећковићем и Рајком Петровим Ногом, своју поетику граде на националним темама, те епску традицију обнављају у лирском кључу.

Брђанинови интертекстуални поступци су својеврстан облик књижевног памћења. У свом поетском тексту он је „похранио“ усмено предање, те успоставио жив дијалог са својим претходницима, али и сапутницима, од Ловћена до Стражилова. Владимир Јагличић примјећује да је „Брђанин добро утувио пјесничке лекције из властите традиције“, али да је у његовим стиховима присутан и „дух савременика“ (1993: 39). Као добар познавалац српске пјесничке традиције, он је интертекстуалне предлошке бирао по дубљој, животној и поетској сродности са њиховим стваралоцима, те се у његовом поетском дјелу сусрећемо са алузијма и цитатима из дјела Петра Петровића Његоша, Милоша Црњанског, Рајка Петрова Нога, Матије Бећковића, Милована Данојлића и других. Из њиховог пјесништва, али и из усмене, првенствено епске поезије, која је темељ свеукупног српског поетског стваралаштва, присвајао је само оне елементе које је могао да актуализује и примјени у садашњости. Као таква, Брђанинова поезија захтијева реципијента који располаже великим читатељским искуством.

Пажњу ћемо најприје усмјерити на однос према насљеђу усмене књижевности „јер апсорбовање и актуализација вриједности похрањених у српском усменом пјесништву представља вјероватно најизраженију особину савремене српске поезије, оно по чему се њен израз најјасније издваја на фону укупних тренутних поетичких тенденција“ (Миличевић, 2005: 192). Из сложеног и богатог корпуса српске усмене традиције у Брђаниновом опусу опажамо бројне референце које упућују на наше епско насљеђе.

Неколико пјесама је насловљено појмовима из српског фолклора: *Злопоглеђа*, *Гладна ала*, *Клетва*, *Нови Скадар*. Позајмљени мотив истакнут у наслову, са са собом доноси и сва претходна значења која је посједовао у ранијим контекстима у којима је имао обитавалиште,

али апсорбује и значења условљена новим контекстом. Узећемо за примјер пјесму *Нови Скадар* из *Небеске земунице*. Скадар из наслова пјесме нас асоцира на народну пјесму *Зидање Скадра* и младу Гојковицу која је постала симбол невине жртве. За проклету Јерину се пак везују бројна предања, народне пјесме и и пословице о зидању утврђених градова и намету који чини народу. Стари симболи проговарају новим смислом. Брђанин пјева о сукобу благородног и проклетог у српској историји, о сукобу који нема рјешење:

„Јеросима ил’ Јерина
А ни рода ни порода.“

Јунаци, мотиви, симболи које Брђанин актуалзује углавном су преузети из епских пјесама баладно обрађених. Сусрећемо се са алузијама на боланог Дојчина, војводу Пријезду, Дамјана Југовића, тачније његовог Зеленка, старог Вујадина итд.

Актуелни тренутак историје пјесник осјећа као *пошљедње вријеме*, те употребом овакви предложака успоставља аналогију између онога некада и овога сад. Видимо то из стихова пјесме *Бугарија* из збирке *Тамница*:

„Грдан ли је вакат надошао
Земан дође: Ваља војевати
Има ли кога од Војиновића

Није л’ мајка родила јунака“ (Бајовић, 2011:23)

уско везану са ратним збивањима. И у једном и у другом смислу поезија Бранка Брђанина Бајовића у овом избору је ратна. Рат се у њој „опажа као пресудни стваралачки агенс чак и када није мотивски назначен“ (Поповић, 2007: 259).

Овим стиховима пјесник алудира на Косово. „Ми заправо немамо ни шире, ни стабилније, па наравно ни значајније симболичко језгро у језику од косовског: поменете кондир вина или божуре или пшеницу белицу или брата од заклетве или бојно поље или равно поље и крваво разбојиште или часни крст, и већ сте у власти косовског предања: све примисли које изазивају ове слике воде вас према њему“ (Петковић, 1989: 48). Косово је симбол српског народа, његове несреће, вјековног ропства, али и борбе за част и опстајања кроз вијекове. „Препознавање и прихватање косовског мита у ратној стварности је основа на ком почива српска поезија овог рата“ (Миличевић 2005: 93).

Брђанин се, као што смо рекли, не ослања искључиво на народну књижевност, већ на цјелокупан корпус српске књижевности која се углавном базира на националним мотивима.

Зато, неријетко, истовремено успоставља релацију и са усменом поезијом и поезијом савременика који су инспирацију проналазили у истој. Најбољи примјер за то су почетни стихови пјесме *Зимовање* из збирке *Тамница*:

„Утежеш се Џигерицу Ребра
Пустим стихом: белом крпом платна
Да се глува слова не размину.“ (Бајовић, 2011: 28)

„Бела крпа платна“ нас упућује на епску пјесму са израженим баладичним елементима *Болни Дојчин* и јунака који је постао симбол снажне људске воље којој је подстицај јака емоција и јуначка част. Као и Брђанин, Рајко Петров Ного је у програмској пјесми *Да се наше речи не размину* овог трагичног јунака и његову одлуку да, мада тешко болестан, спаси част не само своје породице, него и свих солунских дјевојака, па и самог Солуна, повезао са функцијом стиха и поезије:

„Стих је што и платно болном дојчину
Сестрица Јелица Њене златне руке
Да се наше речи не размину
У стих ко на коња гори у хајдуке.“

И као што је некада од исхода Дојчиновог мегдана зависио опстанак његовог дома, породице, на крају и народа, Брђанин и његови савременици вјерују да данас наш духовни опстанак зависи од стиха и да само стих има моћ да очува лични и национални идентитет.

Његошево дјело је тијесно повезано са српском традицијом, историјом, народном пјесмом и језиком. Сви они проблеми са којима се и данас носимо, имали су своје мјесто и у његовом стваралаштву, тако да је Брђанинов дијалог са овим великаном наше књижевности очекиван. Стихови из *Горског вијенца* јављају се као прави цитати, означени знацима навода, као нпр. у пјесми *Тропар* „Уједно су овце и курјаци“ (Бајовић, 2011: 27) или „Нека буде што бити не може“ (Бајовић, 2011:93) у поеми *На Сарајевској цести* итд. Његошеви стихови су у Брђаниновој поезији нашли контекст у којем битно не мијењају значење. И Брђанинови гномски изрази често зазвуче његошевски: „У времена версије нема“ (Бајовић, 201: 29), „Понајтеже по земљи се ‘оди“ (Бајовић, 201: 24), „Само су посту вични/ Лебац крстили колачем“ (Бајовић, 201: 38) и сл.

Поступак интертекстуалности у српској књижевности постаје уочљивији у периоду између два рата захваљујући Милошу Црњанском. Култном збирком *Лирика Итаке* из 1919. године Црњански успоставља дијалог са античким митом, те Одисеј постаје пандан пјеснику који је преживио ратне страхоте и разочаран у живот тежи повратку кући. Овом збирком он је у потпуности остварио концепт авангардног преобликовања и превредновања традиције и критички сагледао национални мит. Са овим великим пјесником Брђанин је успоставио дијалог и експлицитним и имплицитним путем. Збирка *Лирика Атике*, која је сва у „немирењу, побуни и грчу“ (Јагличић, 1993: 40), је експлицитна веза са Црњанским и његовом *Лириком Итаке* којом влада слична атмосфера. Петар Брајовић примјећује да су у овој збирци „садржане све Брђанинове теме које се

касније гранају и шире: страх или оптужба пред заборавом властите традиције, и стихови као последње уточиште и тражење правде али и увиђање да је овде, на Земљи, нема“ (2011: 9).

Мотив повратака из рата као „најтужнијег доживљаја човјека“ присутан је у циклусу од десет сонета *О четересници и другим духовима* са епилошком пјесмом *Босна* на крају који је посветио пријатељима страдалим у „небеској земуници“. „Тиховање с мртвим друговима“ је прилика да се критички сагледају и преиспитају национални митови и поремећен систем вриједности након рата. То је управо оно што је урадио Црњански својом збирком *Лирика Итаке*.

Сеобе су, изгледа, дио судбине и дио историје српског народа, па је потпуно разумљива заокупљеност наших стваралаца овом појавом. Мотив сеоба и узалудног страдања национа Црњански је најавио у *Лирици Итаке* пјесмом *Химна*, а касније на њему изградио монументалне романе *Сеобе*. И овај мотив је једна од додирних тачака поменутих аутора. У основи је поеме у десет сонета *На Сарајевској цести*. Ријеч је о сеоби Срба из Сарајева након Дејтонског споразума у зиму 1996. године. Овом поемом он је отворио и дијалог са Бранком Ћопићем и његовом пјесмом *На Петровачкој цести* која је настала 1944. године. Мотив и слике су сличне, узроковане истом инспирацијом: колоне избјеглица, рањеника, гладних и промрзлих траже уточиште у коме има „ватре, слободе и хљеба“. Међутим, у обради овог мотива Брђанин ће отићи корак даље, па ће опјевати и мотив сеобе гробова и костију српских ратника: „У коферу и ковчегу сва се лоза скупа веже“ (Бајовић, 2011: 99). То је, на жалост, била историјска стварност крајем рата у Босни и Херцеговини. О сеоби и сеоби гробова пјевали су и Брђанинови савременици и саборци Зоран Костић (*Чарнојевић*), Раде Симовић (*Путујући Христос*), Жељко Грујић (*Сарајво - Не осврћи се*), Дејан Гутаљ (*Напуштање Грбавице*) и други. „Мотив сеоба временом је у српској књижевности постао један од оних топоса у коме се огледа укупна историјска судбина нације“ (Поповић, 2007: 176).

Повратак традицији огледа се и у опредјељењу за класичне облике стиха, па можемо говорити и о *метричкој* цитатности Брђанинове поезије. Наравно, старим пјесничким облицима прилази се из другог угла. Стих задржава битне особине говорне ријечи. Омиљени стихови су му десетерац, александринац, шеснаестерац. Традиционални десетерац у потпуности потчињава својој емоцији, те му даје особен тон. Неријетко ће тај стих бити преломљен на цезури, због тежине садржаја, ка на примјер у *Песми покојног претка* из *Небеске земунице*:

„Луда пчела
На Босну је села
Без невоље
Нема Богомоље“ (Бајовић, 2011: 53).

Сонет као врло тежак пјеснички облик, унутрашње драмске структуре, у потпуности одговара Брђаниновој тематици и пјесничком мајсторству. Чврст облик за тешке садржаје. Њиме се врло често служе и његови савременици, али сонетни вијенци су још увијек ријеткост у нашој поезији. У овом избору нашала су се два: *Свјато серпство* и *Акростихование*. Брђанин се опредјелио за елизабетанску варијанту сонета (abab cdcd efef gg). Експозиција је у три катрена, а поента је згуснута у два последња стиха. Овакав сонет му пружа могућност да у куплетима оствари ефектна поентирања у духу десетерачке традиције. Навешћемо као примјер посљедње стихове сонета *На Романији* из *Небеске земунице*:

„Што нам свет закува мора да се куса:
Нас и Браће Руса Као И Без Руса“ (Бајовић, 2011: 63).

Закључни стихови често изненађују читаоца, јер умјесто разрјешења нуде питања и дилеме. Специфичан је и завршетак сонета *Никола у Србији*, такође из *Небеске земунице*. Наиме, ријеч је о правом цитату, назначеном типом слова, и духовно посвојеном, Данојлићевог катрена из пјесме *Да се размемо*:

„*Ој Животе Идиоте Што Си Тако Црн*
Киша Пада Биће Града Процветаће Трн“ (Бајовић, 2011: 67).

У Брђаниновој поезији је примјетна и честа употреба *трансемиотичких цитата у ужем смислу ријечи.*[6] Мотивисан изванкњижевним, политичким и идеолошким разлозима при стварању, Брђанин природно у свој поетски текст уткива крилатице, политичке пароле, народне изреке, фразе и сл. Како Јагличић каже: „Бајовићева поезија је сабирач животних утисака“ и „воли да сакупља шљам и отпад“, те у њој има „вања са ђубришта, фекалне истине наших живота и кафанских киселих задаха“ (1993: 41- 42). Зато је Брђанинова лексика разноврсна: жаргонизми, локализми, турцизми, вулргаризми, архаизми. Пјесник је свјестан поетског значења употребљене лексичке грађе. Његов језик је истовремено и колоквијалан и пјеснички узвишен. Шатровачки израз или псовка у овим стиховима никада не звуче вулгарно или увредљиво. Постоји ли експресивнији начин да се искажу „урлик костију“ палих бораца од реченице: „Не може нам бити јебеније?“

„Плови патка Плива гуска – Ова земља биће турска“, крилатица коју је Сенад Шахинпашић Шаја, посланик Странке демократске акције, изговорио у Скупштини Босне и Херцеговине 1993. године и изазвао својеврстан скандал у она смутна времена, пронашла је мјесто у поеми *На Сарајевској цести*. Коришћењем оваквог типа цитата Брђанин показује колико је његова поезија утемељена у стварности. Другом приликом, такође употребљавајући ратну крилтицу „Благо нама тицама на зеленим гранама/ Све што нама треба Добијамо с неба“, пјесник отвара могућност да иронично проговори о вјеровању Срба да су „народ небески“ - „Протекцијом Небески народ има небески приоритет“ (Бајовић, 2011: 98). У већ помињаном циклусу *О четерсници и другим духовима* указујући на поремећен систем вриједности и лажно родољубље својих сабораца, које именује Његошевом синтагмом – *грдно племе*, пјесник употребљава крилатицу из Првог балканског рата „Што би дике оде у војнике/Ово шкарта оста да се карта“ (Бајовић, 2011: 80). У петом сонету циклуса пјесник сам указује на пријекло употребљеног цитата „Стару нашу песму из онога рата“ (Бајовић, 2011: 83). Неријеко подтексте овога типа Брђанин третира полемички.

Читање и тумачење Брђанинове поезије је „ход по трњу“ кроз српску историју и традицију, њено преиспитивање и прихватање. Сагледавши употребу интертекстуалног поступка у збирци изабране поезије *Трнов вијенац*, закључујемо да пјесник вјерује да српски народ одговор за своју несрећну судбину може наћи само у себи, тј. својој култури и тардицији:

„Остаде предање – једино имање
У њега спевасмо и шта смо и ко смо“ (Бајовић, 201: 129)

Зато је употреба овог поступка овдје у потпуности оправдана.

*

Књижевно стварање подразумијева мноштво текстова у текстовима, утицаја на које се стварaоци, свјесно или несвјесно, надовезују. То се нарочито односи на постмодерну књижевност која се управо и заснива на интертекстуалности, цитатности, алузијама и реминисценцијама, и сталном преиспитивању и преобликовању књижевне традиције. Текст не губи на читљивости уколико се не идентификују све његове цитатне релације, али открићем цитата значење текста свакако бива оплемењено.

Иако, можда, на прво читање дјелује да су текстови у роману *Сила* и поезији *Трновог вијенца* насумице ослоњени један на други, Брђанинов палимпсест је добро осмишљен поступак. Из-

[6] Ријеч је о цитатима из некњижевних текстова, документарних хроника, новинских чланака, рекламних слогана, девиза и сл.

бором интертекстуалних предложака аутор ствара својеврсну антологију српске књижевности нудећи пресјек кроз готово све епохе српске књижевности.

У роману *Сила* интертекстуалним везама, првенствено с Андрићевим дјелом, Брђанин наговјештава почетак грађанског рата у Босни и Херцеговини. То ће и експлицитно назначити у посљедњој реченици романа, у некој врсти post festuma: „Само непуне три године касније – од прољећа 1992. године, *у окружењу* грађанског рата – Karakazan ће постати крваво разбојиште; The Crime Scene, са бескрајним низом неистражених и нерасвијетљених злочина, тортура, убистава, мучења и страдања, чији ће виновници – узајамно, једни другима, - бити управо дојучерашњи susjedi и комшије...“ (Брђанин 2010: 206) У поезији пак, користећи се традиционалним мотивима и пјесничким облицима, опјевао је страдање српског народа на крају 20. вијека у Босни и Херцеговини. Брђанин нам својом поезијом показује да наше пјесничко насљеђе није престало да буде савремено и свевремено. Не говори нам само о оном што је било, него и о ономо што јесте или може бити. Поводом рата пјесник је размишљао и пјевао о важнијим питањима човјекове егзистенције, културе и судбине.

Опстанак и очување идентитета је кључно питање књижевности, а књижевна традиција је темељ тог идентитета. Користећи интертекстуални поступак Брђанин преноси знања, чува идентитет и креира културно памћење. Дјела о којима је овдје било ријечи су репрезентативан узорак поетике једне читаве генерације.

Литература

Бајовић, Б. Б. (2010). *Сила: Пут у завичај.* Београд: Филип Вишњић.

Бајовић, Б. Б. (2011). *Трнови вијенац, Изабране пјесме.* Пале: Просвјета.

Брајовић, П. (2011). Песме пркоса и наде. У Б. Б. Бајовић, *Трнов вијенац*. Пале: српско просвјетно и културно друштво “Просвјета”, 7-19.

Јагличић, В. (1997). Вера вере праве. У Б. Б. Бајовић, *На сарајевској цести*. Пале: Српска новинска агенција СРНА, 39-43.

Квас, К. (2006). Kvas, K. *Intertekstualnost u poeziji.* Beograd: Zavod za udžbenike.

Кнежевић, С. (2011). Knežević, S. Sila koja Boga ne moli (Branko Brđanin Bajović: Sila, Filip Višnjić, Beograd, 2010). *Polja,* god LVI, br. 467 , Novi Sad, str. 209-210.

Крњевић, Х. (1992). Веда Словена и Живи палимпсести. У *Вековита јабука Лазе Костића* Нови Сад: Матица српска, 95-111.

Лешић,З. (2008). Lešić, Zdenko. *Teorija književnosti.* Beograd: Службени гласник.

Миличевић, Д. (2005). *Плаштаница стиха, О православном духу у савременој српској поезији.* Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

Петковић, Н. (1989). Два Лазара. У Р. П. Ного, *Лазарева субота*. Београд: СКЗ, 47-64.

Поповић, Р. (2007). *Завјетно памћење пјесме: стварносни контекст српске поезије с краја 20. вијека.* Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

Скарић, В. (1937). *Сарајево и његова околина од најстаријег времена до аутроугарске окупације.* Сарајево: Издање општине града Сарајева.

Скарић, В. (1928). *Српски православни народ и црква у Сарајеву у 17. и 18. вијеку.* Државна штампарија: Сарајево.

Толић, Д. О. (1990). Oraić-Tolić, D. *Teorija citatnosti.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

Трајб, В. (1983). *Шетајући Сарајевом.* Сарајево: Свјетлост.

ЖИВЫЕ ПАЛИМПСЕСТЫ В СОВРЕМЕННОЙ СЕРБСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ
(На примерах поэтического и прозаического творчества Бранка Брджянина Баевича)

Резюме

Мы использовали понятие живой палимпсест в качестве метафоры в соответствии с которой включили бы мы интертекстуальность, многослойность и многозначность характеризующие творчество Бранка Брджянина Баевича. Анализом и интерпретацией романа *Сила* (Филип Вишнич, Белград 2010) и сборника избранных стихов *Трнов вијенац* (Венец терновый) (Сербские культурно-просветительское общество *Просвета, 2011)* мы старались доказать, что Бранко Брджянин Баевич является одним из немногих современных писателей, которые успешно отвечают вызовам интертекстуальности, и в то же время, что современная сербская литература в постоянном диалоге как с поэтической, так и устной традицией. Самой значительной реляцией мы выделили отношения к работе Ива Андрича, и то на примере конкретного и оригинального использования автором эссея *Один взгляд на Сараево*, а также и на структурным и контекстуальным отношениям с рассказом *Путь Алии Джерзелеза* и романом *Проклятый двор.* В сборнике избранных стихов *Трнов вијенац,* с другой стороны, мы следовали за использованием самых представительных мотивах сербского фольклора и, чаще всего, народных эпических поэм, используя которые автор удивительно живым и выразительным способом показал страдания сербского народа в Боснии и Герцеговине в течени девяностых годах XX века. Специфичные поэтические процессы Брджянина, в обоих случаях, и в романе и в сборнике песен, несут универсальное послание как о природе и сущности самого творческого акта, так и о литературе как о творчеству в целом.

Ключевые слова: палимпсест, интертекстуальность, цитатность , текст, подтекст.

Жељка Пржуљ
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
april99@teol.net

Маријана Радовић
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
marijana_radovic@live.com

Борис Стојковски

КО ЈЕ ФОТИН ИЗ ДАНТЕОВОГ *ПАКЛА*?[1]

У раду се просопографски анализира место из *Пакла* Дантеа Алигијерија у коме се помиње Фотин, као особа која папу Анастасија навела на кривоверје. Готово сви досадашњи преводиоци и тумачи Дантеа Алигијерија и његове *Божанствене комедије* на исти су начин анализирали ове две личности и тврдили да је у питању Фотин из Солуна који је папу навео на јерес негирања божанске Христове природе. Међутим, аутор у овом раду доказује да су у питању потпуно погрешне претпоставке и да се ради о Фотину, епископу Сирмијума, као и папи Анастасију II. Између ове две личности размак је готово једно столеће и посреди је највероватније Бокачова хронолошка збрка. Поједини аутори су до сада и били на овом трагу, али нису до краја рашчланили нити идентификовали на прави начин ову личност коју Данте спомиње. Што се порекла ове забуне тиче, вероватно је да потиче од Ђованија Бокача.

Кључне речи: Данте Алигијери, *Пакао,* Фотин, Сирмијум, папа Анастасије II

Божанствена комедија Дантеа Алигијерија спада у надвременски значајна дела. Овим ренесансним уметником и његовим делом бавили су се током столећа стручњаци свих профила, историчари, поглавито медијевисти и историчари ренесансе, потом историчари књижевности, уметности, културе, затим свакако лингвисти и многи други. Постоје бројна издања овог дела на великом броју светских језика. Исто тако, постоји и много анализа овог Дантеовог бесмртног дела. Међутим, управо из разлога толиког значаја, као и комплексности *Божанствене комедије* постоји још нерешених питања везаних за њу.

Управо ћемо се у наредним реченицама позабавити једним до сада погрешно тумаченим делом из *Пакла.* Наиме, у њему се помињу имена папе Анастасија и Фотина. Готово сви преводиоци, тумачи и коментатори Дантеовог *Пакла* на многобројним светским језицима дају исти коментар на помен ове двојице ликова у овом ренесансном делу. Нажалост, ти коментари углавном, уз врло мале изузетке, нису тачни и не одговарају историјској истини. И они који су најближи решењу не дају потпуно и целовито објашњење. Стога ћемо дати једну детаљну просопографску анализу двојице ликова из *Пакла* и скренути пажњу на то ко су они заиста били у позној антици односно раном средњем веку када су и живели.

У *Једанаестом певању* међу јеретицима шестог круга које Вергилије наводи у *Паклу* налазе се и два за нас овде врло занимљива имена.

Ево како Данте пише:

'Anastasio papa guardo,
lo qual trasse Fotin de la via dritta'. [2]

---

[1] Рад представља фазни резултат истраживања за два пројекта: *Војвођански простор у контексту европске историје* (бр. 177002) финансиран од стране Министарства просвете и науке Владе Републике Србије и *Средњовековна насеља на тлу Војводине. Историјски процеси и догађаји,* бр. Решења 114-451-2216/2011, који финансира Покрајински секретаријат за науку Владе Аутономне покрајине Војводине.

[2] Преузето из: Dante Alighieri, *Divina comedia. La Commedia secondo l'antica vulgata,* a cura di Giorgio Petrocchi, Milano, 1966-1967, 44; консултовано и Robert M. Torrance, *Dante's Inferno*, *a New Translation in Terza Rima,* Bloomington, 2011, 142.

Односно у преводу на српски то би гласило:

Гле папа Анастасије,
Што га Фотин с правог пута заведе [3]

Готово сви тумачи Дантеа, од Бокача до савремених преводилаца сматрају да је папа примио неког солунског ђакона Фотина који је био јеретик и учио како Син, тј. Исус није јединосуштан са Оцем, већ је рођен као и сваки други човек. Даћемо само неколико примера, а започећемо наравно са два важна савремена извора-Гвидом из Пизе и Ђованијем Бокачом. Напоменимо да свакако овом приликом нисмо користили сва постојећа издања, што би било и немогуће, али смо се потрудили да се концентришемо на она најважнија. Исто тако, више издања једног преводиоца махом нисмо узели у обзир, са обзиром на то да су коментари везани за нашу тему исти. Осим тога, споменимо и да смо консултовали знатно већи број издања Дантеовог *Пакла,* али неке нисмо ставили што због понављања, што због простог изостављања коментара у вези са нашом темом.

Гвидо из Пизе био је, као што је познато, италијански ренесансни писац. Познат је и као аутор објашњења за Дантеову *Божанствену комедију.* Овај средњовековни ренесансни писац је наведене стихове Дантеовог *Пакла* овако тумачио. По њему је Фотин био солунски ђакон који је био јеретик и који је такође јеретичког папу Анастасија одвео на пут кривог учења. Поменути папа је хтео да рехабилитује јеретика Акакија. Против тога се побунио римски клир, и папа Анастасије је кажњен божанском вољом, *како се чита у римским књигама.* [4]

Ђовани Бокачо, сем као аутор још једног величанственог ренесансног ремек-дела *Декамерона,* био је и *Lector Dantis,* односно тумач његове *Божанствене комедије.* У вези са стиховима 11.8-9 Бокачо је изнео следеће тумачење. Према њему, Фотин је био ђакон у Тесалији, а затим је постао епископ у Галатији, у Малој Азији. Овај је Фотин, даље излаже Бокачо, постао покварен и отишао је далеко од католичке вере и постао близак са човеком по имену Акакије. Тај је Акакије, наводно, учио како је Исус Христос рођен као човек зачет од Богородице и Јосифа. Због таквог учења речени је Фотин био проклет од хришћана. Али, папа Анастасије је, како пише Ђовани Бокачо, је много радио да приведе Фотина Светом Причешћу. Папа је, према Бокачу, свој живот завршио тако што је, још док се опирао протестима хришћана, завршио на месту *где се утроба испражњава.* После кратког понтификата, Божијим Судом, скончао је овај папа за ког се верује да га је Фотин одвео од праве, односно католичке, вере. [5] Видећемо у даљем излаагњу да је Бокачо побркао изгледа више извора, а помешао и више особа које се зову Фотин. И велики број, можемо рећи предоминантна већина каснијих тумача Дантеове *Божанствене комедије* ове стихове из *Пакла* су на овом трагу објашњавали. Нека издања ћемо поменути у наставку излагања.

Почнимо са преводиоцима на српски језик (односно српскохрватски). Пре више од једног века сликар, историчар уметности и политичар Исо Кршњави је у Загребу превео *Божанствену комедију* и за ове стихове само је кратко рекао да је Данте, по кривом схватању свога времена мислио да је поменути папа јеретик.[6] У коментару негдашњег угледног преводиоца Миховила Комбола наилазимо на мишљење да је папа Анастасије II заслужио месту у *Паклу* јер је срдачно примио солунског ђакона Фотина који је сматрао да је Исус природно зачет. [7] Још један наш, и даље врло активни, угледни преводилац са италијанског, Драган Мраовић, дао је потпуно исти

[3] Као основа за превод овог Дантеовог стиха нам је послужило издање Данте Алигијери, *Пакао,* превод и пропратни текстови Драган Мраовић, Београд, 1998, 89. Тај смо превод унеколико изменили, упоредивши га са осталим коришћеним издањима.

[4] Guido da Pisa, *Expositiones et glose super Comediam Dantis*, a cura di Vincenzo Cioffari, Albany, 1974, 210.

[5] *Bocaccio's Expositions on Dante's* Comedy, translated by Michael Papio, Toronto, 2009, 458-459. О Бокачу као тумачу *Божанствене комедије,* уп. *Исто,* 3-37.

[6] Dante Alighieri, *Božanstvena komedija. Prvi dio Pakao,* preveo i protumačio Iso Kršnjavi, Zagreb, 1909, 85.

[7] Dante, *Pakao,* preveo sa italijanskog Mihovil Kombol, Beograd, 1959, 66. У свим осталим издањима Комболовог превода коментар је исти, стога их не наводимо посебно.

коментар. [8] Занимљиво је да Коља Мићевић у свом најновијем издању ни не наводи коментар за Фотина. Бројна издања на светским језицима дају релативно сличне коментаре или евентуално уз неке мање разлике и одступања. Француски преводилац и приређивач *Божанствене комедије* Лисијен Портије кратко само наводи у коментару на једанаесто певање *Пакла* да је папа Анастасије подржавао ђакона Фотина који је проповедао људску природу Христа.[9] Луиђи Брасући је, у индексу имена која се помињу у Дантеовим делима, навео да је Фотин био ђакон из Солуна, присталице Акакијеве јереси према којој је Христос имао само једну људску природу и да је папа Анастасије II био присталица тог Фотина и његовог учења. [10]

Пина Палма, познати стручњак за средњовековну, посебно ренесансну, италијанску књижевност у *Дантеовој енциклопедији* под одредницом Фотин такође пише о солунском ђакону из V века који је негирао божанску природу Исуса Христа и кога је папа Анастасије II причестио и тиме био посматран од стране савременика као јеретик. [11] Занимљив је коментар бразилског приређивача Дантеовог дела. Жозе Педро Ксавијер Пињеиро наводи да се овде ради о пермутацији и да Данте није мислио на папу Анастасија, већ његовог имењака и цара у Византији и да је Фотин у своју јерес завео цара. [12] Поред овог бразилског издања, постоји слично мишљење и код још неких критичких проучавалаца Дантеовог дела. Џеј Рад тако наводи да су се средњовковни писци углавном концентрисали на причу како је папа дозволио Фотину да се причести и тиме прекршио Акакијеву шизму. Овај научник такође сматра да је могло доћи до бркања истоимених царева и папе. [13] Марк Муса наводи готово истоветно као Бокачо, да је Фотин био солунски ђакон који је прихватио Акакијеву јерес, а папа Анастасије му је дозволио да се причести. И он сматра да је дошло до мешања истоименог папе и тадашњег византијског цара. [14] Исто износи у најновијем издању оригиналног италијанског текста, пропраћеног коментарима на енглеском језику и Роберт Торенс. [15] Поред њега и Џон Сијарди доноси исте ставове о Фотину и Анастасију. [16] И румунски приређивачи и преводиоци дају истоветан став о ове две личности. И према њима дошло је домешања цара и папе Анастасија (захваљујући средњовековним хроничарима), а Фотин је представљен као солунски ђакон који је учио да је Исус Христос рођен као обичан човек. [17] Исто тумачење ова два стиха из једанаестог певања даје и преводилац на турски језик и коментатор *Пакла* Феридун Тимур. [18] Чувени мађарски преводилац, књижевник и историчар књижевности Михаљ Бабич у свом преводу наводи да је Фотин био солунски ђакон и присталица Акакијеве јереси и да је на њу навео и папу Анастасија II. [19] У новијем издању превода, уредник тог издања Ласло Кајзер је напоменуо да је у стварности папу осудио римски клир, а да није прекршио црквене законе и да је у питању погрешна традиција. [20]

Веома је занимљив став Мартинеза и Дурлинга да је идентификација ових личности, као и синтакса у овом стиху тешко разјашњива и да је вероватно Данте то намерно урадио. Према

[8] Данте Алигијери, *Пакао,* превод и пропратни текстови Д. Мраовић, 89. Исто као и у претходној напомени, у свим осталим издањима Мраовићевог превода коментар је идентичан.

[9] Dante Alighieri, *La divine comédie,* traduction par Lucienne Portier, Paris, 1987, 533.

[10] Dante, *Tutte le opere,* a cura di Luigi Brasucci, Milano, 1993, 878, 900.

[11] Pina Palma, *Photinus,* у: *The Dante Encyclopedia,* ed. by Richard Lansing, New York-London: Routledge, 2012, 697.

[12] Dante Alighieri, *A divina comédia,* tradução José Pedro Xavier Pinheiro, São Paolo, 2003, 93.

[13] Jay Ruud, *Critical Companion to Dante,* New York, 2008, 382.

[14] *Dante's Inferno,* translated and edited by Mark Musa, Indiana, 1995, 92.

[15] R. M. Torrance, нав. дело,148.

[16] Dante Alighieri, *The Inferno,* Translated by John Ciardi. Historical introduction by Archibald T. MacAllister, New York, 1982, 107.

[17] Dante, *Divina comedie,* în traducerea lui George Coşbuc, ediţie îngrijită şi comentată de Ramiro Ortiz, Iaşi, 2000, 129.

[18] Dante, *İlahi komedya. Cehennem,* İtalyanca aslından dilimize çeviren Feridun Timur, İstanbul,1969, 154.

[19] Dante, *Isteni színjáték,* Babits Mihály fordítása, Budapest, 1940, 110.

[20] Dante, *Isteni színjáték,* fordította Babits Mihály, szerkesztette és az előszót írta Kaiser László, Budapest, 1998, 474.

истим ауторима оба имена просто имају везе са питањем божанске природе у Христу. [21] Овакво објашњење, иако специфично, превише је уметнички слободно. Доста је суздржан коментатор шпанског (односно аргентинског) издања који наводи да је према недоказаној традицији папа Анастасије II прихватио доктрину Фотина из Солуна, који је негирао божанско рођење Исуса Христа. [22]

Просопографском анализом, међутим, долазимо до посве другачијег тумачења овог места у *Паклу.* Папа Анастасије II је изабран за папу 24. новембра 496, а свега три године доцније је умро и тиме са завршио његов краткотрајни понтификат, који му је, ипак донео место у Дантеовом *Паклу,* међу јеретицима у шестом кругу. Утврђено је да је његово писмо Хлодовеху, франачком владару, фалсификат. Међутим, његови напори да се измири са цариградским патријархом Акакијем су му вероватно донели ово место. [23]

Како бисмо боље разумели забуну коју је Данте црпео из својих извора, али и омашку која се затим пронела од Бокача до данас, даћемо у неколико реченица кратак преглед поменутог сукоба Рима и Цариграда у доба патријарховања Акакијевог. Наиме, у доба византијског цара Зенона (474-491) и константинопољског патријарха Акакија донет је, јула 484. године, документ познат као *Хенотикон,* односно *Едикт о уједињењу.* Овим актом цар је покушао, уз патријархов благослов, да разреши питње монофизитског сукоба (спор о питању Христове природе) који је тињао неко време већ у хришћанској васељени. Рим је, међутим, одбио јединство са монофизитском Александријом и тако је започео сукоб који је трајао готово три деценије, познат у науци и као *Акакијева шизма.* Долазак цара Анастасија I (491-518) означио је заоштравање овог сукоба, јер је цар, иако је формално признао подршку никејској (православној, католичкој) догми, био ипак монофизита. Папе Симплиције, Феликс III и Гелазије су посебно инсистирали својим актима на непомирењу са монофизитима, али и патријархом Акакијем, међутим, долазак папе Анастасија II променио је римску политику. Истини за вољу, овај папа није желео да се повуче анатема са патријарха и његових следбеника, али је предложио извесно компромисно решење, пославши двојицу легата у Цариград. Иако је Акакијево име требало да буде избрисано из диптиха, крштења и друге свете тајне које би учинио паатријарх или његове присталице би посталче валидне за римску епископску катедру. Већи део римског клира остао је против помирења са Акакијем. А када је недуго потом папа Анастасије умро, његови су противници то тумачили као знак Провиђења и казну због његове јереси. Зато је и заслужио врло циничну и горку оцену у *Liber pontificalis,* која је изгледа и главни извор, или макар најбитнији, за заврзламу око Фотиновог имена у *Паклу.* У њој се наводи да је Фотин припадао Акакијевог странци и да је папа хтео да рехабилитује Акакије без успеха, а затим је умро Божијом вољом. [24] Дакле, у *Liber pontificalis* наилазимо на исту причу о папи Анастасију II као и код Гвида из Пизе. Очигледно је да је књига о папама била примарни извор за Гвида, а вероватно и Дантеа. Део података несумњиво је преузео и Бокачо, посебно онај који се односи на порекло папе Анастасија као и његову смрт.

Други значајан извор Дантеу за овакво тумачење је био *Decretum Gratiani.* Ово дело је написао око 1150. Јован Грацијан, монах из Камалдодезеа. Ради се у ствари о збирци канонског

[21] *The Divine Comedy of Dante Alighieri, Edited and Translated by* Robert M. Durling, *Introduction and Notes by* Ronald L. Martinez and Robert M. Durling, New York, 1996, 178. Они чак анализирају и тако што преводе имена Анастасија и Фотина са грчког, што овде вероватно ипак нема неке везе.

[22] Dante Alighieri, *La comedia divina,* ilustrada por Gustava Dorè, Buenos Aires, 2005, 38.

[23] Од његових биографија уп. *New Catholic Encyclopedia,* Vol. 1 A-Azt, Detroit-New York-San Diego-San Francisco-Cleveland-New Haven, Conn. –Waterville, Maine-London-Munich, 2003, 387. (J. Chapin); J. N. D. Kelly, *The Oxford Dictionary of Popes,* Oxford, 2005, 49-50.

[24] Од извора за Акакијеву шизму највише података даје Евагрије Схоластик, в. Evagr., *HE,* 3.15-23, 3.44; о папи Анастасију и начину како га *Liber pontificalis* посматра уп. новије критичко издање Louise Ropes Loomis, *The Book of the Popes (Liber Pontificalis),* New Jersey, 2006, 114-115. Од литературе везане за патријарха Акакија и сукобе са Римом уп. *The Oxford Dictionary of Byzantium* Volume 1, ed. Alexander Kazhdan, Oxford, 1991, 42-43 са пратећом библиографијом; Георгије Острогорски, *Историја Византије,* Београд, 1996, 83-84; Стивен Мичел, *Историја позног Римског царства 284-641.,* Београд, 2010, 370, 396-397.

права. Први део овог списа садржи 101 дистинкцију, од којих се првих 20 односи на неки општи увод у канонско право, и управо претпоследња од тих 20 се односи на папу Анастасија II и ђакона Фотина. У њој се такође наводи за папу Анастасија II да је примио Фотина који је био у вези са Акакијем и то без одлуке сабора бискупа, презвитера или клира Римске цркве. Папа је покушао да успостави јединство Акакијем, али није успео и умро је, наравно Божијом вољом. [25]

Име Фотин се, без сумње, појављује у изворима и односи се на више историјских личности. Отац чувеног Светог Теодора Студите, великог богослова, браниоца икона и православља у доба иконоклазма, звао се Фотин. [26] Дакако, он није био ђакон у Солуну који је навео папу на јерес. Осим овог Фотина, познато је у изворима и име стратега теме Анатолика Фотина. Он се спомиње 828. у вези са византијско-арабљанским сукобима око Крита. [27] Постојао је и један македонски епископ по имену Фотин, којег је 414. признао папа Иноћентије I, али су га његови претходници на римској епископској катедри осуђивали. Нешто више од столећа доцније живео је и манихејски учитељ Фотин који је 527. расправљао о бројним богословским питањима, као и питањима хришћанске и манихејске теологије, космологије и антропологије са Павлом Персијанцем, чувеним сиријским хришћанским философом и теологом. [28]

Да ли је онда заиста постојао у историји неки ђакон из Солуна који се звао Фотин? Постојао је, тачније постојала су неколицина ђакона (и уопште црквених лица) овог имена, од тога један из Солуна. Први ђакон Фотин је био из Кападокије за кога знамо да се 401. обрео у манастиру Пафнутију где је беседио против једне од многобројних јереси тога доба-антропоморфизма. [29] Међутим, помен другог ђакона Фотина солунског могао би да нам осветли нашу анализу ова два Дантеова стиха. У изворима његово име наилазимо у *Liber pontificalis.* Дотични ђакон из Солуна, по имену дакле Фотин, био је примљен од стране папе Анастасија II, и чак му је папа дозволио причешће. Фотина је послао солунски епископ, који је желео да обнови јединство са Римском црквом. [30]

Очигледно је да је Бокачо био најзначајнији извор и Дантеу, а највероватније и другим тумачима. Користећи се *Liber pontificalis* и можда још неким изворима, попут Грацијановог Декрета Бокачо је побркао имена изгледа двојице Фотина. Са друге стране, Данте је можда на уму и имао солунског ђакона, али му изгледа није била позната природа односа папе и овог ђакона, изузев онога што је знао из *Liber pontificalis* или евентуално од Грацијана. Међутим, писац *Декамерона* је пренебрегнуо постојање једне друге особе која се звала Фотин и који је заиста учио о томе да је Исус Христос био обичан човек, негирајући његово божанско порекло и рођење.

[25] *Decretum Gratiani,* I, 19, 9. Занимљиво је да се сама глава у овој дистинкцији зове *Anastasius a Deo reprobatus, nutu diuino percussus est.* Јасна је алузија на његово кршење канонског права; у вези са *Паклом* уп. Dante Alighieri, *La Divina Commedia. Inferno*, A cura di Carlo Salinari, Sergio Romagnoli, Antonio Lanza, Roma, 1980, 145. Једино скрећу пажњу на овај извор, али и ови приређивачи Фотина називају солунским ђаконом који је био присталица учења Акакијевог да је Христос имао само једну природу.

[26] Κωνσταντίνου Γ. Μπόνη, *Οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος οι των Σλάβων απόστολοι και η Βασιλική του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης*, Αθίναι, 1969, 67, 131, 134, уп. 46 за родословну таблицу.

[27] Помиње га Георгије Кедрен, визнтијски писац из XI-XII столећа. B. Cedr. 977. Од литературе уп. A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, *T. I: La dynastie d'Amorium (820-829),* édition française par H. Grégoire/M. Canard, Bruxelles, 1935, 60; K. Γ. Μπόνη, нав. дело, 24-25.

[28] William Smith, Henry Wace, *A Dictionary Of Christian Biography, Literature, Sects And Doctrines N To S,* London: J. Murray, 1877, 305.

[29] W. Smith, H. Wace, нав. дело, 305; Mary Carruthers, *The Craft of Thought: Meditation, Rhetoric, and the Making of Images* 400-1200, Oxford, 2003, 70-71. Осим њега на Халкедонском сабору 451, као и на неким концилима уочи, било је неколико личности по имену Фотина, епископ Лида, затим епископ Тевхеире у Либији, представник епископа Доротеја Неокесаријског је био ђакон и звао се Фотин, као и архиђакон Фотин, који је представљао Теоктиста Песинскога, а у Халкедону је био присутан и неки цариградски монах Фотин. уп. *The Acts of the Council of Chalcedon,* Translated with introduction Richard Price and Michael Gladis, Liverpool, 2006, 275 са индексом у којим су све расправама учествовали поменути прелати имена Фотин. Ниједан од њих није заступао тезу о рођењу Христа као и сваког другог човека.

[30] *Liber pontificalis,* 114-115, нап. 3.

Епископ Фотин, био је засигурно најпознатија и најконтроверзнија личност међу сирмијским епископима IV столећа, али и црквеним лицима у Панонији у ово доба. Извори се слажу да је Фотин из Галатије, одакле вероватно и Бокачу податак да је Фотин живео и делао у Галатији. С тим што га је он погрешно искористио.

У свом спису *De viris illustribus,* међу биографијама знаменитих људи, Хијероним (Свети Јероним) даје и кратку Фотинову биографију. Наводи да је из Галатије и да је био ученик Маркелов који је обнављао евионитску јерес. Јероним наводи да је Фотин писао против пагана и одговоре цару Валентинијану који га је изгнао из цркве. [31] Неколико основних биографских података о Фотину даје савремени црквени историчар Сократ Схоластик у осамнаестој глави друге књиге *Црквене историје*. Он наводи да је Фотин био рођен у Малој Галатији, да је био ученик Маркела, епископа анкирског и најистакнутији представник његове теологије. [32] Свети Хроматије, епископ Аквилеје, пише да је Фотин био постављен за епископа од стране *католичких епископа* али је после показао своје право лице. [33] Фотинови списи нису сачувани и само их Свети Јероним наводи, каже како је Фотин писао против паган и одговоре цару Валентинијану. [34] Фотинова теологија је блиска оном типу модалистичке теологије коју још називамо и монархијанизам. То је учење које наглашава јединство Бога, али тиме негира и божанску природу Исуса. Овакво учење је блиско и адопционизму, које такође може да се припише Фотину, а која учи да је Исус рођен као обичан човек, који је безгрешном посвећеношшћу Божјој вољи заслужио је да постане Христос. Фотин је за своју теолошку концепцију узео само основу од свог учитеља Маркела, али је развио своје учење. [35]

О Фотину се расправљало још на сабору у Антиохији 344. године. [36] На овом сабору састављена је једна дугачка формула, позната и као *μακρόστιχος.* Ова формула је осудила аријанство. Поред тога, она је осудила и савелијанизам, а са њим и Маркела из Анкире, али и његовог ученика Фотина.. [37] Црквени историчар Сократ Схоластик у својој *Црквеној историји* пише о овим догађајима, пре сабора у Сердици. Његова хронологија јесте понекад нетачна, како је и Зеје приметио, али могуће је да је Фотин био и део сирмијског клира у то време и да је тад ширио своје идеје. [38] Он не само да је био ученик Маркела из Анкире, већ вероватно и његов ђакон. [39] Није познато како је постао епископ Сирмијума, али се зна да је то учињено на радост многобројног

[31] Jérome, *Les hommes illustres,* introduction, traduction, notes par Delphine Viellard, Paris, 2009, 159-160; српски превод са коментарима код Борис Стојковски, *Хијероним о епископу Сирмијума Фотину,* Антика, савремени свет и рецепција античке културе. Зборник радова. Ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд, 2012, 422-428.

[32] Сократ Схоластик, *Историја цркве*, Сремски Карловци, 1997, 40; Борис Стојковски, *Сократ Схоластик као извор за рану црквену историју Сирмијума,* Споменица Историјског архива *Срем*, 8, 2009, 213-214, нап. 6. Маркел из Анкире је био представник *модалистичке* или *савелијанске* теологије. По њему Бог и Божја Реч су слични човеку и његовој речи. За њега је Реч постојала и пре него је *изговорена* и божанска имена за Исуса- Пут, Истина, Живот, па чак и Христос или Син Божији се односе само на оваплоћеног Бога. Carl L. Bleckwith, *Hilary of Poitiers on the Trinity. From* De Fide *to* De Trinitate, Oxford, 2008, 20. Антон Карташов, *Васељенски сабори,* Београд, 2009, 55-57; Б. Стојковски, *Сократ Схоластик*, 214, нап. 6 са библиографијом, исти, *Подаци из Црквене историје Саламинија Хермија Созомена као извор за рану хришћанску историју Сирмијума,* Konštantínove listy, roč. 3/2010, 5-6.

[33] Yves-Marie Duval, *Aquilée et Sirmium durant la crise arienne (325-400)*, Antichità altoadriatiche, 26/2, 1985, 333. И он доводи Фотина у везу са савелијанством.

[34] Jérome, нав. дело, 160, напомена 518.

[35] D. H. Williams, *Monarchianism and Photinus of Sirmium as the Persistent Heretical Face of the Fourth Century,* Harvard Theological Review, 99: 2, 2006, 188-206 са библиографијом. Треба напоменути да је он врло скептичан у вези са Маркеловим утицајем на Фотина. О томе је писао још Matija Pavić, *Arijanstvo u Panoniji sriemskoj,* Đakovo, 1891, 24-25. који је такође сумњичав око утицаја Маркеловог.

[36] Осуђен је и у Милану, 345, па онда у Сирмијуму, в. *Sirmium* у: *New Catholic Encyclopedia*, Volume XIII, Scu to Tex, New York-St Louis-San Francisco-Toronto-London-Sydney, 1996, 260.

[37] Athan. *De Synodis,* PG XXVI, 727-736, Atanasije за Фотина каже *Μαρκέλλου καί Σκοτείνου 'Ανκυρογαλατων* који су *инфицирали јудејством* учење о Христовом постојању и божанству, пре свих векова, као и његово вечно царство. Што се имена Скотин тиче питању је игра речи, φωτεινός значи светао, а σκοτεινός мрачан.

[38] Жак Зелер, *Почеци хришћанства на Балкану*, Подгорица, 2005, 153, уп. и напомену 69.

[39] *Szókrátész Egyháztörténete*, fordította Baán István, Budapest, 1984, Напомена 171 на 505; А. Карташов, нав. дело, 75.

верног народа у граду. [40] Можемо дакле претпоставити да је био презвитер пре тога у овом граду, и да је као утицајан свештеник и ученик Маркела Анкирског ширио своју науку и пре хиротоније за епископа. Али, о томе немамо никаквих доказа.

Фотин је без сумње био образован, његово знање језика потврђују и други извори, као и то да се његова реч поштовала у народу. Како се наводи, Фотин је био познат по лепим врлинама и у почетку није одступао од православног учења, тј. никејске догме. Постављен је за епископа Сирмијума вероватно 344, као четврти са списка епископа Сирмијума. Познавао је грчки и латински, био елоквентан и популаран у народу. Касније је почео да проповеда да је Христос био човек и да га је родила Марија. [41] Његове идеје изједначаване су са савелијанством Павла из Самосате[42], а он сам умањује божанско у Христу знатно више него његов учитељ Маркел. Фотин учио да је пре стварања света постојао само Отац као ὑπόστασις. Логос је постојао у Оцу (од времена пре времена) као његов δύναμις без посебног ὑπόστασις. Христос аналогно томе може да буде само логос, док се имена као Христос или назнаке Њега као Сина Божијег односе на историјског Исуса, дакле после инкарнације. Фотин је у том контексту био можда ближи учењу Павла из Самосате схватањем да је Христос био само човек који је због посебне врлине заслужио блискост са Богом. [43] Један од савремених писаца, Саламиније Созомен, у својој *Црквеној историји* каже за Фотина да је *признавао је да постоји један Свемогући Бог чијом је Речју све настало, али није желео да призна да су настанак и постојање Сина били пре свих векова; напротив, тврдио је да Христос своје постојање добија од Марије.* [44]

Дакле, питање Логоса и његовог оваплоћења је за готово све изворе кључно у учењу овог епископа. И Нестор, патријарх цариградски, у једној својој беседи, осврће се на Фотиново учење у контексту христологије. Нестор, свакако, у духу званичног учења Цркве тумачи почетак Јеванђеља по Јовану тако да је Логос постојао и пре рођења Христовог од Духа Светога и Богородице. Он даје акценат и на маријологију, јасно истичући да је Богородица прави назив за Марију Дјеву, а не Христородица или поготово не човекородица. [45] И различити црквени писци Запада ово питање сматрају најважнијим. Свети Зенон, епископ Вероне, у свом *Tractatus* посвећује три расправе питању Христовог рођења у коме, побијајући савелијанску и фотинијанску јерес, доказује да је Логос постојао као Син и пре самог чина рођења и да није обичан човек. [46] У спису *Contra sabellianos* који се приписује Псеудо-Атанасију (односно можда Светом Василију Великом), осуђује се Фотин, чија је јерес *јудаизирана*, која наводи да Христос није био Бог. [47]

[40] Ж. Зелер, нав. дело, 251.

[41] Nagy Tibor, *A Pannoniai kereszténység története a Római védőrendszer összeomlásáig*, Budapest, 1939, 114, нап. 40; Miroslava Mirković, *Sirmium. Istorija rimskog grada od I do kraja VI veka,* Sremska Mitrovica, 2006, 121; Петар Милошевић, *Археологија и историја Сирмијума*, Нови Сад, 2001, 203; *The Cambridge history of early Christian literature*, edited by Frances Young, Lewis Ayres, Andrew Louth, Cambridge, 2006, 424, 432; А. Карташов, нав. дело, 75-76.

[42] Зато и Руфин Аквилејски у својој *Црквеној историји* изједначава присталице Павлове и Фотинове. У свом тумачењу канона Никејског сабора и као XXI тачка каже се: *et ut Paulinistae, qui sunt Photiniani rebaptizentur. Rufini Aquileiensis presbyteri in suam et Eusebii Caesariensis Latinam ab eo factam Historia*, PL XXI, col. 461-624; *The Church History of Rufinus of Aquileia*, Philip R., S. J. Amidon (Translator), Oxford, 1997, 16; Борис Стојковски, *Дела Руфина Аквилејског и Теодорита Кирског као извори за црквену историју Сирмијума,* Богословље 1, 2011,146-147.

[43] Nagy T, нав. дело, 115; Ж. Зелер, нав. дело, 252; C. L. Bleckwith, нав. дело, 32-33; 119-120; А. Карташов, нав. дело, 75; Б. Стојковски, *Сократ Схоластик*, 214, нап. 6.

[44] Б. Стојковски, *Подаци,* 4, коментари на 5-6.

[45] *Nestoriana. Die Fragmente des Nestorius,* gesammelt, untersucht und herausgegeben von dr. Freidrich Loofs, Halle, 1905, 303-312.

[46] PL XI, 407-417, уп. посебно напомену 3 на 407. Поред њега, и тројица других епископа са тла данашње Италије, Филастрије из Бреше, Луцифер из Каљарија и (Свети) Јевсевије из Верчелија су оптуживали Фотина да је негирао божанску Иусову природу, а јеретиком га држи и Пруденције, песник из V столећа. Уп. детаљан преглед са библиографијом код D. H. Williams, *Monarchianism*, 187-188.

[47] Joseph T. Lienhard, *Ps-Athanasius, Contra Sabellianos, and Basil of Caesarea, Contra Sabellianos et Arium et Anomoeos: Analysis and Comparison*, Vigiliae Christianae, Vol. 40, No. 4 (Dec., 1986), 365-369.

За нашу је тему значајан још један Јеронимов податак, а то је онај по коме је Фотин наставио евионитску јерес. Ово учење ћемо мало детаљније описати јер је оно у тецној вези са теолошким тумачењима Фотинове христологије код Бокача и других Дантеових преводилаца и приређивача. Наиме, у периоду 132-135. Палестина је била поприште устанка јевреја против Римског царства. Након крвавог гушења овог устанка, издвајају се две главне групе јудеохришћана на Блиском Истоку од којих су нама важни евионити. Постоје различите тезе како су добили име, можда по наводном утемељитељу Евиону, али можда и према једној од хебрејских речи за *сиромашан-ебион.* Њихове почетке (Свети) Епифаније, епископ Саламине и аутор *Панариона* у коме је пописао све јереси, ставља у време после разарања Јерусалима. Своје учење почели су да шире испрва у околини Пеле у Трнасјорданији. Евионити су проповедали да се Исус родио као обичан човек и син Марије и Јосифа и да је тек крштењем на њега сишао Дух Свети (којег код Епифанија евионити називају Христос) и да је тек тада он постао Месија. Штавише, према Епифанију, и Адам је за поједине евионите био Христос. Сматрали су да постоје два највећа бића које је Бог створио. Један је Исус, који је владао будућим царством, а други Ђаво, који влада земаљским. Признају само Јеванђеље по Матеју а дела Светога апостола Павла негирају и одбацују, сматрајући да је он отпао од закона. Старозаветне пророке, пак, су користили на другачији начин од учења цркве, одбацујући све што се односи на крвне жртве. Њихов начин живота је, према Светом Иринеју Лионском, био више јеврејски, чак су се за време молитвених обреда окретали ка Јерусалиму јер по њима тамо обитава Бог, а користили су и бесквасни хлеб и обичну воду. Дуализам у њиховом веровању је есенски, стога су можда они обраћени есени, а са овом јудејском сектом имали су још неке додирне тачке, попут одбацивања крвних жртава, свакодневног крштења, аскетизма, итд. Постоји и тзв. *Евионитско Јеванђеље* које је превео Симах. Његов превод је и Свети Јероним изузетно ценио, а њиме се служио и Ориген. Јевсевије Кесаријски наводи да је Симах својим коментарима на Матејево Јеванђеље желео да ојача *своју јерес*, тј. евионитско учење. [48]

Фотина као настављача евионитске јереси спомиње и Хиларије Пиктавијски. Он у свом делу *De Trinitate* пише *Hebion quod est Fotinus.* Према њему, заједничко је Савелију, Фотину и Арију да негирају да су Бог Отац и Бог Син једно и да су га терали да проповеда да има два бога. [49] Овај велики западни црквени отац спомиње, додуше индиректно, Фотина још у једном свом делу. Наиме, у *Коментарима на Матејево Јеванђеље* он полемише са различитим христолошким тезама. Добар део коментара је одговор на учења која умањују Христову божанску природу, између осталог и на Фотиново. [50] О Фотину као настављачу евионитске јереси пише и Теодорит Кирски у својој *Црквеној историји*. У писму које је папа Дамазд послао извесном епископу Павлу у Македонију, у Солун, а које преноси Теодорет у свом делу, папа осуђује јереси, између осталог и Фотинову, *који је наставио Евионову јерес, према којој Христос потиче само од Богородице (Марије).* [51]

Вероватно најоштрији у осуди Фотина и његовог учења био је митрополит кипарски Свети Епифаније. Видели смо већ да је његово дело најважнији извор за евионитско учење. Што се Фотина тиче овај Свети Отац наводи да је сирмијски епископ био *луђи од свих пре њега.* Он наводи да је Фотин подучавао да је Исус постао Христос тек када је на њега сишао Свети Дух, а да је пре

[48] Најдетаљније о њима наилазимо у изворима код Епифанија, в. *The* Panarion *of Epiphanius of Salamis. Book I (sects 1-46),* translated by Frank Williams, Leiden-Boston, 2009, 133-165; Као такве их зна и Свети Иринеј Лионски који их повезује евионите и са учењем извесног Керинта из Египта који је такође учио да је Исус обичан човек рођен од Марије и Јосифа, в. Iraeneus, *Adversus haereses libri quinque,* у PG VII/1, 1, 26 на 686-687; Iraeneus, *Adversus haereses,* у: *Ante-Nicene fathers,* volume 1, The Apostolic Fathers, Justin Martyr, Irinaeus, ed. by Alexander Roberts and James Donaldson, Grand Rapids, 1885, 352. Јевсевије Симаха и његово Јеванђеље помиње у 17. глави шесте књиге, в. Јевсевије Памфил, *Историја цркве,* Шибеник, 2003, 160-161, уп. нап. 1; в. детаљније и Б.Стојковски, *Хијероним о епископу Сирмијума Фотину,* 424-426 са библиографијом.

[49] PL X, 200-201.

[50] Carl L. Bleckwith, *Photinian Opponents in Hilary of Poitiers's Commentarium in Matthaeum,* Journal of Ecclesiastical History, Vol. 58, No. 4, October 2007, 611-627.

[51] PG LXXXII, 1221; уп. Б.Стојковски, *Дела Руфина Аквилејског и Теодорита Кирског*, 150.

тога био човек рођен од Марије. Епифаније преноси и дискусију Фотинову на сабору у Сирмијуму 351. са Василом Анкирским. У Фотиновим репликама се могу назрети и црте његовог учења. Према њему, Реч је била у Оцу, али није била Син. Кад је Отац рекао да ће да начини сопствену слику, настао је Исус, и то разумом, а Реч је већ била у Оцу. [52]

Овакво учење је, као што смо видели, осуђено у Антиохији. Потом је сазван сабор у Милану 345, са намером да се Фотин осуди. Потом је Фотин осуђен и две године доцније, такође у Милану, у присуству цара Константина и изасланика римског епископа. Али, становници града на Сави били су уз свог архипастира, и чак и после две осуде за две године, Фотин је остао на својој катедри.[53] Четврта осуда Фотина уследила је већ наредне године и то у Сирмијуму. Једна група се сакупила у самом Сирмијуму да пише против свога епископа. Фотин је осуђен, али је сабор закључио да је тако далеко отишао у јереси, јер је био под утицајем свог учитеља Маркела.[54] Фотин јесте био осуђен, али је остао на својој позицији, подржан од народа. Наредна политичка дешавања ће га тек удаљити са историјске сцене. У раним месецима 351. године док је био у Сирмијуму, цар Констанције је сазвао сабор у вези са епископом Фотином и његовим учењем. Сазвао је прво комисију од осморице учених хришћана да саслушају Фотина и његову одбрану. Одржана је расправа између Фотина и Васила из Анкире, и Фотин је изгледа поражен. Потом је сазван сабор који је наново осудио Фотина, и он је збачен. Деценију касније, доласком цара Јулијана Апостате 361, Фотин, као и други свргнути епископи, враћен је на своју катедру. Овај цар је представницима свих хришћанских учења и свргнутим епископима саопштио да свако може да исповеда своје учење слободно. Међутим, свега три године касније на престо је дошао Валентинијан који је свргнуо Фотина и овај умире као изгнаник вероватно 376. године.[55]

Дакле, ово је био Фотин који је негирао Исусову божанску природу и чије се учење код Бокача приписало ђакону из Солуна, а потом ушло у готово све тумаче *Божанствене комедије.* У науци, међутим, постоје од раније сумње у истинитост овог тумачења Дантеовог податка. Преводилац и приређивач Дантеовог дела на француски из 1927, Анри Овет је напоменуо да треба игнорисати наводну јерес папе, која је све до краја средњег века била присутна код свих средњовековних писаца. [56] У већ цитираном италијанском критичком издању Карла Салинарија, Серђа Романьолија и Антонија Ланце наводи се да овај податак у *Паклу,* односно ово тумачење Дантеовог стиха о Фотину као солунском ђакону и његовом односу са Акакијем има слабу основу. Вреди међутим рећи да ова три италијанска приређивача и сами праве грешку и наводе да је монофизитизам учење по ком је Христос имао само људску природу. [57] Занимљиво је да је Мајкл Папио у индексу имена која помиње у својој едицији Бокачовог тумачења *Божанствене комедије* Фотина назвао *из Сирмијума.* Међутим, ни он није дао потпуно тумачење помена Фотиновог, нити исправио досадашње грешке у тумачењу *Пакла* 11.8-9 иако је очигледно био на правом трагу. [58] У опису певања (које се налази у оквиру уводних страница) из *Пакла* један од коментатора Дантеовог дела (једног од многих на енглеском језику) Питер Бонданела просто наводи да је Анастасије јеретик,

[52] *The* Panarion *of Epiphanius of Salamis. Books II and III (sects 47-80 and* De Fide*),* translated by Frank Williams, Leiden-Boston, 1994, 418-423.

[53] Под именом Фотина осуђен је Маркел, а против њих је и осуда из Антиохије, в. Hans Christof Brennecke, *Hilarius von Poitiers und die Bischofsopposition gegen Konstantius II. Untersuchungen zur dritten Phase des arianischen Streites,* Berlin-New York, 1984, 57-62, 100; Ж. Зелер, нав. дело, 252-254.

[54] Ж. Зелер, нав. дело, 254-256; Gonzalo Fernández, *La deposición de Fotino de Sirmio,* Gerión, 16, 1998, 340-343.

[55] Никола Вулић, *Војводина у римско доба, Војводина I. Од најстаријих времена до Велике сеобе,* Нови Сад, 1939*,* 76-77; H. C. Brennecke, нав. дело, 90-92; David Hunt, *The successors of Constantine*, у: *The Cambridge Ancient History volume XIII. The Late Empire A.D. 337-425*, edited by Averil Cameron, Peter Garnsey,Cambridge, 1998, 18-20; Ж. Зелер, нав. дело, 278-279; Johannes Roldanus, *The Church in the Age of Constantine. The theological challenges*, New York, 2006, 88, 97.

[56] Dante, *La Divine Comédie, I. L'Enfer,* introduction, traduction et analyses par Henri Hauvette, Paris, 1927, 76. За њега је Фотин солунски ђакон који је негирао божанску природу Исуса Христа.

[57] D. Alighieri, *La Divina Commedia. Inferno*, A cura di C. Salinari, S. Romagnoli, A. Lanza, 145.

[58] *Bocaccio's Expositions on Dante's* Comedy, 751.

док се у коментару поново тврди да је Данте побркао папу и цара због истог имена. Са друге стране, за Фотина Бонданела наводи да је био или солунски ђакон или епископ Сирмијума који је учио да је Христос рођен као човек. [59] Дакле, иако је био на трагу тачне идентификације, ни он није дао детаљнију анализу и разрешио дилему.

Занимљиво је да су, међутим, у XIX веку већ биле познате ове забуне и омашке у тумачењу Дантеа и да су дате две исправне просопографске анализе овог одељака Дантеовог *Пакла.* Први је био Сципионе Колели, који је први закључио да се ради о епископу Фотину из Сирмијума, и који је чак и за своје доба веома критички анализирао савремене изворе (пре свега *Liber Pontificalis* и још неке хронике), дајући правилно тумачење Фотина из Дантеовог дела. Ваља исто тако напоменути да је и он био склон мишљењу да је дошло до мешања цара и папе који се зову Анастасије. [60] Бонавентура Виани, у свом чланку из 1851, дао је добро објашњење Фотина, показујући и веома добро познавање биографије овог сирмијског епископа, као и извора за његово деловање и учење. Са друге стране, личност папе Анастасија је погрешно анализирао, дајући предност хронолошкој повезаности двају личности, које, ипак, нису живеле у истом времену. Исто тако, Виани је благо давао предност тези и бркању имена папе и цара. [61]

Видимо, дакле, да велики број савремених ранохришћанских извора IV и V века, као и неки из каснијег столећа стављају акценат у фотинијанској теологији и христологији на његово негирање Христове божанске природе. Очигледно је, онда, да Фотин којег спомиње Бокачо, није солунски ђакон, који је можда био монофизита, него Фотин. Монофизитизам, сам по себи, не само што не негира Христову божанску природу, већ је, напротив, пренаглашава. Монофизити уче да у Христу постоји само једна, божанска природа. Очигледно је *Liber pontificalis,* Грацијанов *Декрет* и традиција да је папа Анастасије II био јеретик преовладала и постала и главни извор Дантеу. Папа је можда и примио и причестио неког солунског ђакона Фотина, али је тај ђакон, у најмању руку, могао бити само монофизита или присталица *Хенотикона.* Ни у једном, ни у другом случају није негирао Христову божанску природу нити Његово безгрешно зачеће и рођење. Поред тога, Бокачо наводи да је у питању ђакон из Тесалије и врло је могуће да је током времена дошло и до мешања два топонима-Тесалије и Солуна (Тесалоники), због чега је овај Фотин постао ђакон из Солуна. Друга могућност је да је Бокачо погрешно протумачио књигу о папама или Грацијана и његов декрет и лоше прочитао место одакле долази ђакон Фотин. Што се папе Анастасија II тиче, вероватно ипак Данте није бркао њега и истоименог визнтијског цара и савременика овог римског понтифекса. Напротив, примање ђакона Фотина од стране папе Анастасија II Дантеу доступни извори су осуђивали. Због тога је папа и могао бити сматран јеретиком. Ђакон Фотин из Солуна је можда и утицао на папу, али само у контексту мирења Истока и Запада и превзилажења *Акакијеве шизме.* Али, у историји је заиста постојао један сирмијски епископ и јеретик који је негирао Христову божанску природу и носио име Фотин. Ђовани Бокачо, међутим, помешао је двојицу црквених прелата истог имена, и унео забуну која прати тумаче Дантеа до данас. Иако има неколико приређивача који су били близу истине, велика већина је имала погрешно тумачење Фотинове и Анастасијеве личности, стога смо и одлучили да дамо овај скромни просопографски прилог даљем изучавању Дантеовог *Пакла.*

[59] Dante Alighieri, *The Inferno,* translated by Henry Wadsworth Longfellow, with an Introduction and Notes by Peter Bondanella, New York, 2003, X, 56.

[60] *Illustrazione della* Divina comedia, *in rettificazione e supplemento dell'edizione Machiavelliana di Bologna 1819,* compilate da Scipione Colelli, Rieti, 1822, 153-155.

[61] Bonaventura Viani, *Dissertazione sopra un passo di Dante,* Articolo estratto dal Giornale Scientifico-Letterario-Agrario di Perugia e sua Provincia. Dispensa VI[a] dell Anno 1859, 7-8.

Издања Дантеове *БОЖАНСТВЕНЕ КОМЕДИЈЕ*:

Dante Alighieri (1909). *Božanstvena komedija. Prvi dio Pakao,* preveo i protumačio Iso Kršnjavi, Zagreb: Matica hrvatska.

Dante (1927). *La Divine Comédie, I. L'Enfer,* introduction, traduction et analyses par Henri Hauvette, Paris: La renaissance du Livre.

Dante (1940). *Isteni színjáték,* Babits Mihály fordítása, Budapest: Revai.

Dante (1959). *Pakao,* preveo sa italijanskog Mihovil Kombol, Beograd: Rad.

Dante Alighieri (1966-1967). *Divina comedia. La Commedia secondo l'antica vulgata,* a cura di Giorgio Petrocchi, Milano: Arnoldo Mondadori Editore.

Dante (1969). *İlahi komedya. Cehennem,* İtalyanca aslından dilimize çeviren Feridun Timur, İstanbul: Altın kitaplar.

Dante Alighieri (1980). *La Divina Commedia. Inferno*, A cura di Carlo Salinari, Sergio Romagnoli, Antonio Lanza, Roma: Editori Riuniti.

Dante Alighieri (1982). *The Inferno,* Translated by John Ciardi. Historical introduction by Archibald T. MacAllister, New York: Penguin.

Dante Alighieri (1987). *La divine comédie,* traduction par Lucienne Portier, Paris: CERF.

Dante (1993). *Tutte le opere,* a cura di Luigi Brasucci, Milano: Sansoni editore.

Dante's Inferno (1995). translated and edited by Mark Musa, Indiana: Indiana University.

The Divine Comedy of Dante Alighieri (1998). Edited and Translated by Robert M. Durling, *Introduction and Notes by* Ronald L. Martinez and Robert M. Durling, New York: Oxford University Press.

Данте Алигијери (1998). *Пакао,* превод и пропратни текстови Драган Мраовић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Dante (1998). *Isteni színjáték,* fordította Babits Mihály, szerkesztette és az előszót írta Kaiser László, Budapest: Akkord.

Dante (2000). *Divina comedie,* în traducerea lui George Coşbuc, ediţie îngrijită şi comentată de Ramiro Ortiz, Iaşi: Ed. Polirom.

Dante Alighieri (2003). *A divina comédia,* tradução José Pedro Xavier Pinheiro, São Paolo: Atena editora.

Dante Alighieri (2003). *The Inferno,* translated by Henry Wadsworth Longfellow, with an Introduction and Notes by Peter Bondanella, New York: Barnes&Noble.

Dante Alighieri (2005). *La comedia divina,* ilustrada por Gustava Dorè, Buenos Aires: Terramar ediciones.

Torrance Robert M. (2011). *Dante's Inferno*, *a New Translation in Terza Rima,* Bloomington: Xlibris.

Извори и литература:

The Acts of the Council of Chalcedon (2006). Translated with introduction Richard Price and Michael Gladis, Liverpool: Liverpool University Press.

Ante-Nicene fathers (1885). volume 1, The Apostolic Fathers, Justin Martyr, Irinaeus, ed. by Alexander Roberts and James Donaldson, Grand Rapids.

Bleckwith C. L. (2007). *Photinian Opponents in Hilary of Poitiers's Commentarium in Matthaeum,* Journal of Ecclesiastical History, Vol. 58, No. 4, October 2007: 611-627.

Bleckwith C. L. (2008). *Hilary of Poitiers on the Trinity. From* De Fide *to* De Trinitate, Oxford: Oxford University Press.

Bocaccio's Expositions on Dante's Comedy (2009). translated by Michael Papio, Toronto: Toronto University Press.

Brennecke H. C. (1984). *Hilarius von Poitiers und die Bischofsopposition gegen Konstantius II. Untersuchungen zur dritten Phase des arianischen Streites,* Berlin-New York: Walter de Gruyter.

Vasiliev A. A. (1935). Byzance et les Arabes, *T. I: La dynastie d'Amorium (820-829),* édition française par H. Grégoire/M. Canard, Bruxelles : Institut de philologie *et d'*histoire orientales.

Viani B. (1859). Dissertazione sopra un passo di Dante. *Articolo estratto dal Giornale Scientifico-Letterario-Agrario di Perugia e sua Provincia.* Dispensa VI[a] dell Anno 1859.

Williams D. H. (2006). Monarchianism and Photinus of Sirmium as the Persistent Heretical Face of the Fourth Century*, Harvard Theological Review*, 99/2: 188-206.

Војводина I. Од најстаријих времена до Велике сеобе, Нови Сад: Историско друштво Нови Сад.

Guido da Pisa (1974). *Expositiones et glose super Comediam Dantis*, a cura di Vincenzo Cioffari, Albany: State University of New York Press.

The Dante Encyclopedia (2012). ed. by Richard Lansing, New York-London: Routledge.

Decretum magistri Gratiani (1879). Ed. Lipsiensis secunda post Aemilii Ludovici Richteri curas ad librorum manu scriptorum et editionis Romanae fidem recognovit et adnotatione critica instruxit Aemilius Friedberg, Leipzig.

Duval Y-M. (1985). Aquilée et Sirmium durant la crise arienne (325-400), *Antichità altoadriatiche*, 26/2: 331-375.

Евагрий Схоластик (1999). *Церковная история,* перевод с греческого, вступительная статья, комментарии и приложения И. В. Кривушина, Санкт Петербург: АЛЕТЕЙЯ.

The Ecclesiastical History of Evagrius Scholasticus (2000). Translated by Michael Whitby, Liverpool: Liverpool University Press.

Зелер Ж. (2005). *Почеци хришћанства на Балкану*, Подгорица: CID.

Jérome (2009). *Les hommes illustres,* introduction, traduction, notes par Delphine Viellard, Paris: Migne.

Карташов А.(2009). *Васељенски сабори,* Београд: Српска књижевна задруга, Институт за теолошка истраживања.

Kelly J. N. D. (2005). *The Oxford Dictionary of Popes,* Oxford: Oxford University Press.

Μπόνης , Κ. Γ. (1969. *Οι* άγιοι Κύριλλος *και Μεθόδιος οι των Σλάβων απόστολοι και η* Βασιλική *του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης*, Αθίναι.

Lienhard J.T. (1986). Ps-Athanasius, Contra Sabellianos, and Basil of Caesarea, Contra Sabellianos et Arium et Anomoeos: Analysis and Comparison, *Vigiliae Christianae,* Vol. 40, No. 4 (Dec., 1986): 365-389.

Loomis L. R. (2006). *The Book of the Popes (Liber Pontificalis),* New Jersey: Evolution Publishing.

Милошевић П. (2001). *Археологија и историја Сирмијума*, Нови Сад: Матица српска

Mirković M. (2006). *Sirmium. Istorija rimskog grada od I do kraja VI veka,* Sremska Mitrovica: Blago Sirmijuma i Filozofski fakultet Beograd.

Мичел С. (2010). *Историја позног Римског царства 284-641.,* Београд: CLIO.

Nagy T. (1939). *A Pannoniai kereszténység története a Római védőrendszer összeomlásáig*, Budapest: Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Érem- és Régiségtani Intézete.

Nestoriana. Die Fragmente des Nestorius (1905). gesammelt, untersucht und herausgegeben von dr. Freidrich Loofs, Halle: Max Niemeyer.

New Catholic Encyclopedia (2003). Vol. 1 A-Azt, Detroit-New York-San Diego-San Francisco-Cleveland-New Haven, Conn. –Waterville, Maine-London-Munich: Gale.

New Catholic Encyclopedia (1996). Volume XIII, Scu to Tex, New York-St Louis-San Francisco-Toronto-London-Sydney: Gale.

Острогорски Г. (1996). *Историја Византије,* Београд: Просвета.

The Oxford Dictionary of Byzantium Volume 1*,* ed. Alexander Kazhdan, Oxford: Oxford University Press.

Pavić M. (1891). *Arijanstvo u Panoniji sriemskoj,* Đakovo: Biskupijska tiskara.

The Panarion *of Epiphanius of Salamis. Book I (sects 1-46)* (2009). translated by Frank Williams, Leiden-Boston: Brill.

The Panarion *of Epiphanius of Salamis. Books II and III (sects 47-80 and* De Fide*)* (1994). translated by Frank Williams, Leiden-Boston: Brill.

Patrologiae Graecae cursus completus (1815-1875). accuravit J-P Migne, Paris: ed. J-P Migne.

Patrologiae Latinae cursus completus(1815-1875). accuravit J-P Migne, Paris: ed. J-P Migne.

Illustrazione della Divina comedia, *in rettificazione e supplemento dell'edizione Machiavelliana di Bologna 1819.* (1822). compilate da S. Colelli. Rieti.

Roldanus J. (2006). *The Church in the Age of Constantine. The theological challenges*, New York: Routledge.

Ruud J. (2008). *Critical Companion to Dante,* New York: Facts on File.

Сократ Схоластик (1997). *Историја цркве*, Сремски Карловци.

Smith W. Wace H. (1877). *A Dictionary Of Christian Biography, Literature, Sects And Doctrines N To S,* London: J. Murray.

Szókrátész Egyháztörténete (1984). fordította Baán István, Budapest: Szent István Társulat.

Стојковски Б. (2009). Сократ Схоластик као извор за рану црквену историју Сирмијума*, Споменица Историјског архива Срем,* 8: 210-222.

Стојковски Б.(2010). *Подаци из Црквене историје Саламинија Хермија Созомена као извор за рану хришћанску историју Сирмијума,* Konštantínove listy, roč. 3/2010: 1-10.

Стојковски Б. (2011). *Дела Руфина Аквилејског и Теодорита Кирског као извори за црквену историју Сирмијума,* Богословље 1: 144-151.

Стојковски Б. (2012). Хијероним о епископу Сирмијума Фотину. *Антика, савремени свет и рецепција античке културе. Зборник радова*. Ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд: Друштво за античке студије Србије, 419-429.

Fernández G. (1998). La deposición de Fotino de Sirmio*, Gerión* 16: 339-343.

The Cambridge Ancient History volume XIII. The Late Empire A.D. 337-425 (1998). edited by Averil Cameron, Peter Garnsey,Cambridge: Cambridge University Press.

The Cambridge history of early Christian literature (2006). edited by Frances Young, Lewis Ayres, Andrew Louth, Cambridge: Cambridge University Press.

Carruthers M. (2003) *The Craft of Thought: Meditation, Rhetoric, and the Making of Images* 400-1200, Oxford: Oxford University Press.

The Church History of Rufinus of Aquileia (1997). Philip R., S. J. Amidon (Translator), Oxford: Oxford University Press.

WHO IS PHOTINUS FROM DANTE'S *INFERNO*?

Summary

The aim of the paper is to provide prosopographical analyze of the Dante's *Inferno* XI, 8-9 where the names of pope Anastasius II and Photinus are mentioned. According to tradition and sources, *Liber Pontificalis* and Gratian's *Decretum* pope Anastasius II was considered heretical pope because he tried to overcome the conflict between Rome and Eastern Churches, the so-called Acaccian schism. The mentioned sources also state that the pope received and provided Holz communion to certain deacon from Thessalonica named Photinus.

The vast majority of editors and translators of the *Divine comedy* think of the deacon Photinus as a deacon who taught that there is only one sole human nature in Christ. This hypothesis is based on the commentary of Bocaccio, who was *lector Dantis.* Based on many sources and a vast amount of literature the author explains that the Photinus mentioned by Bocaccio and other editors is actually a Sirmian bishop of the 4th century who did preach that Jesus Christ is merely a human being, rather than divine.

It is most certain that Bocaccio has mixed the names of some deacon, who according to medieval sources tradition, led pope Anastasius towards heresy, with bishop of Sirmium.

Keywords: Dante Lighieri, *Inferno,* Sirmium, Photinus, pope Anastasius II

Boris Stojkovski
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet, Odsek za istoriju
stbs@ptt.rs

Milena Ulčar

ODNOS IMITACIJE I EKSPRESIJE U KULTURI NJEMAČKOG ROMANTIZMA

Problem imitacije u romantizmu je, u starijoj literaturi koja se bavi ovom temom, najčešće označavan kao koncept koji se napušta zarad narastajuće samosvijesti umjetnika kao jedinstvenog, originalnog stvaraoca. Tako knjige poput: *Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature* (E. Auerbach, 1946.) *ili The Mirror and the Lamp: Romantic Theory and the Critical Tradition* (M. H. Abrams, 1953.) prilično zanemaruju period romantizma, što je slučaj u prvom, ili ističu obrt koji su započeli romantičari prihvatajući ekspresivnost i kreativnost kao imperative svog stvaralštva, što je slučaj u drugom primjeru.
U ovom radu ću pokušati da pristupim problemu imitacije kroz odnos prema, tada narastajućoj, temi umjetničke ekspresivnosti. Time bih ukazala na to da korišćenje imitacijom i ekspresijom, u skladu sa novim estetskim modelom „stvaranja" svijeta, prevazilazi samo umjetničko, i posebno, samo formalno tretiranje stvarnosti. Ono postaje način razmišljanja o sebi, o cjelokupnom univerzumu, panteističkom ili teističkom bez razlike, u kom umjetnost dobija status jedinog potpunog, još uvijek uticajnog njegovog dijela.

Ključne reči: imitacija, ekspresija, romantizam, Šeling, Šlegel

1. UVOD

Odnos imitacije i ekspresije u epohi njemačkog romantizma dobija oblik primjeren osnovnoj niti romantičarskog poimanja religije, filozofije i politike. Panteizam, kao oživljeni vid Spinozinog religijsko-filozofskog pogleda na svijet, uči o odnosu forme i sadržaja, o materiji i duhu ne više kao suprotstvljenim entitetima, već kao nosiocima iste božanske sile u različitom stepenu. Filozofija radi na spoju svjesnog i nesvjesnog, na izbjegavanju potpunog ovladavanja razuma koji vodi u ateizam ili nihilizam, ali i na izbjegavanju njegovog potpunog nedostatka koji vraća na dogmatizam i politički izolacionizam. U politici, progresivne liberalane struje ranog romantizma počinju da se mješaju sa sve jačim, nacionalističkim previranjima. Kao jedan od puteva spajanja sva tri navedena smjera romantičari nude umjetnost, estetski model po kom bi se uspostavio željeni model svijeta.

Imitacija i ekspresija postaju neka vrsta odgovora na sve navedeno, dio formule po kojoj se može tretirati svaki problem u željenom zahtjevu, a koji bi izbjegao greške prošlosti. Nastaje neka vrsta jednačine u kojoj sukob dva pojma ne znači nužno stvaranje suprotnosti, a ni neizbježno mirenje u proizvodjenju trećeg, već njihovo objedinjavanje uz granice i različitosti koje nosi svaki od njih. Tako umjetnici i teoretičari umjetnosti, da bi se suprotstavili negativnoj, lažnoj, mrtvoj, znači potpunoj imitaciji, nude neku vrstu ekspresije, ili bolje, vid njihovog objedinjenja. Time bi se istovremeno dobio model svijeta koji nije od njega odvojen, ali koji se ne može ni potpuno identifikovati sa njim. Stvaraju stalan dijalog, produktivno ogledanje, kroz različitosti izmedju stvarnosti i njene slike.

Tako srž sveukupnog ljudskog življenja, model postojanja, postaje suživot imitacije i ekspresije, osvješćavanja sopstvene otvorenosti za uzor i potvrdjivanja autonomnosti. Znanje ili intuicija, ili najčešće oba, vode dalje ovaj model ka stvaranju umjetnosti, ka procesu ponavljanja i ka ponovljenim motivima, sa uvijek istaknutom ličnošću autora koji vodi pomenuti spoj. Samo priznavanje takve dualnosti garantuje slobodu, nikad potpuno fihteovsku, utemeljenu u sebi i iz sebe, i nikad potpuno poklonjenu, utemeljenu samo u božanskom. Treba priznati nedoslednosti i prihvatiti antiteze, dopustiti sebi povremeno razdvajanje od sebe, dopustiti svojoj umjetnosti da samu sebe misli, biti dio prirode i potvrditi se zbog izražavanja. Jedan od načina osvješćivanja sopstvenog položaja u svemiru, po svojoj biti ironičnog, jeste artikulisanje imitacije i ekspresije kao makar djelimične forme u kojoj bit mora biti izražena.

2. SPINOZA I FIHTE: STVARANJE SLIKE UNIVERZUMA

Šeling je početkom 19. vijeka razvijao svoje učenje suprotstavljajući ga Kantovom i, posebno, Fihteovom subjektivizmu. Medjutim, poput Novalisa, najveći dio svoje filozofije bazira upravo na postignućima Fihteovog učenja o sopstvu. Fihte je, zajedno sa Spinozom, tih godina smatran za najradikalnijeg filozofa svih vremena. Njemački mislioci su, vodjeni krizama i protivrečnostima u kojima se našla nauka, pokušali da naprave još radikalniji korak kako bi ih ukinuli: da pomire i spoje učenja ova dva, potpuno suprotna, mislioca.[1]

Generacija romantičara je, poput svojih prethodnika, u Spinozi vidjela jedini dosledni vid napora da se racionalizuje religija. Činilo se da njegovo *deus sive natura* može da razriješi konflikt izmedju religije i razuma. Ako je istina da je sve jedno, ako božansko nije ništa više do beskonačnost prirode, sistematsko jedinstvo njenih zakona, onda nema smisla suprotstavljati vjeru i razum. Objekat i nauke i teolgije je, na taj način, isti. Umjesto vrste misterioznog duha, nekog vida apstrakcije, Spinozin Bog je prisutan jednako u svemu, što je mogla biti nova šansa neuspjeloj demokratiji i propalom egalitarizmu prošle epohe.[2] Što se tiče Fihtea, morao ih je privući njegov radikalan koncept slobode, posebno teza da sopstvo samo sebe uspostavlja. To znači da ono nema spoljni uzrok, nije uslovljeno ničim izvan njega: svako može biti ono što sam od sebe stvori. U političkom smislu, opet, to bi značilo nužnu aktivnost, ne samo mogućnost, već i obavezu čovjeka da djeluje, da mjenja socijalni i politički poredak. Projekat spajanja ova dva učenja je od suštinske važnosti za razumjevanje romantizma. Može se učiniti vrlo kontradiktornim i, čak, apsurdnim poredjenje Spinozinog naturalizma i Fihteovog radikalnog subjektivizma. Sam Fihte je smatrao da postoje dvije vrste filozofije: njegova i Spinozina, idealizam i realizam, ili, u Kantovim terminima, kriticizam i dogmatizam. Ako smo idealisti, po njemu, činimo sopstvo apsolutnim, a prirodu njegovim proizvodom, ako smo realisti, priroda postaje apsolutna, a čovjek samo jedan njen vid, posledica. Takodje, Fihteov humanizam je ateističan, on negira postojanje onakvog Boga kakvog Spinoza proglašava za jedinu realnost. Istovremeno, Spinozisti odbacuju Fihteovo shvatanje slobode: mora postojati nužnost u svemu, posebno u čovjeku, ako je njegova misao ništa drugo do mišljenje Boga kroz njega. Po Spinozi, sve je manifestacija Boga. To bi značilo da je sve racionalno i nužno, da nema potrebe za promjenom, onakvom kakva je činila Fihteovu suštinu postojanja.[3] Iako povremeno može zazvučati kao vještačka rekonstrukcija istoričara filozofije, ovaj konflikt je, početkom 19. vijeka u Njemačkoj, bio izuzetno vitalan i jak.

Da bi se uspjelo u stvaranju nove misli, sudaranjem i mirenjem ove dvije navedene, bila je neophodna reinterpretacija Spinozinog, i ograničavanje Fihteovog učenja.[4] Šeling piše: „Spinozizam bi se u svojoj krutosti mogao posmatrati kao Pigmalionov kip, koji bi morao da se oživi dahom vrele ljubavi“. Takodje, o prethodnim učenjima piše: „Tada je mehanički način mišljenja – koji u francuskom ateizmu dostiže vrhunac bezbožnosti – obuzeo sve glave. Pošto izvorno nemački duh nikada nije mogao sa sobom da poveže ono što iz toga sledi, dolazi do karakterističnog cepanja na glavu i srce“.[5] Iz ovih navoda se može vidjeti da Šeling kritikuje i jedne i druge, pri čemu, kao bazu sopstvenog sistema uzima upravo ono suštinsko iz oba učenja. Potrebu za ovom vrstom oživljavanja osjetio je i Šlegel: „Izgleda mi da Spinoza ima istu sudbinu kao i dobri stari mitski Saturn. Novi bogovi su svrgli preuzvišenog sa visokog trona nauke. On je skliznuo u sveti mrak fantazije, gde živi sa drugim Titanima u počasnom izgnanstvu. Zadržite ga ovde!“. U istom zapisu govori o potrebi preoblikovanja idealizma, iz kog bi, kada „izadje iz sebe“, trebalo „da izraste novi, takodje bezgranični realizam“.[6]

---

[1] F. C. Beiser, *Religion and Politics in Frühromantik*, u: *The Romantic Imperative. The Concept of Early German Romanticism*, Cambridge, Massachusetts, and London 2003, 175.

[2] *Ibid*, 177.

[3] Ibid 176-185.

[4] A. Bowie, *Schelling: art as the 'organ of philosophy'*, u: *Aesthetics and subjectivity: from Kant to Nietzsche, Manchester and New York 2003*, 104.

[5] F. V. J. Šeling, *O suštini ljudske slobode*, Beograd 1985, 23, 21.

[6] F. Šlegel, *Razgovor o poeziji*, Beograd 1992, 42, 43.

Po Šelingu „Bog je sebe učinio personalnim kada je izgovorio reč“.[7] Njegovo učenje se zasniva na izjednačavanju, iako ne potpunom, Boga sa svijetom ili prirodom. Ne postoji bilo kakva vrsta antropomopfnog ili apstraktnog božanstva koje obitava van zemaljske kugle. Kada je Bog *zaželio* da učini sebe ličnošću, da od svog ranijeg postojanja načini sopstvo, on je izgovorio riječ, počeo je da se stvara stvarajući svijet. Zbog toga, „Bog nije Bog mrtvih nego Bog živih“.[8] Sve na svijetu je živo, sve je dio Boga. Takodje, sve ima snagu, volju, zato što je i Bog sam prvobitno imao kada je zaželio da sebe, kroz svaki pojedinačni svoj dio, stvori. Medutim, u postojanju univerzuma postoji hijerarhija. Sam Bog je alfa i omega, ili bolje, beskonačno kretanje od prvog do poslednjeg, pri čemu svaki postojeći stupanj sadrži klicu sledećeg. Šeling piše da je prilikom stvaranja čovjeka „samo u njemu Bog voleo svet“. Samo kroz ljudski um, koji se nalazi na vrhu hijerarhije, Bog može da misli sebe, samo je u njemu „sva moć mračnog principa i u njemu je istovremeno sva sila svetlosti“. [9] Čovjek svojim umom omogućava Bogu da se, kroz njega, divi svojoj kreaciji, da promišlja svoje postojanje koje u vulkanskoj erupciji, recimo, ne može, jer nema svijesti, nema misli u njoj. Bog tako zavisi od ljudi upravo onoliko koliko ljudi zavise od njega. Samo na ovaj način se Spinozin naturalizam može pomiriti sa Fihteovim isticanjem ljudske moći i prvenstva, bez medjusobnog ukidanja. Razlika u stvarima, ili bolje rečeno, u bićima od kojih je sačinjen univerzum, nije u vrsti, već u stepenu kojim se približavaju umu, svijesti, i samim tim, vrhuncu Božijeg i ljudskog postojanja – samosvijesti. O materiji, koja je sada živa, osim filozofije i teologije, koja je svoj vrhunac imala u Šelingovom radu, pišu i fizičari i hemičari, koji novim eksperimentima sa elektricitetom i magnetizmom pokazuju istu stvar. Šeling piše: „U božanskom razumu postoji sistem, ali Bog sam nije sistem, nego život“[10]. Biti živ, po učenju ovakve vrste panteizma, znači nesvodivost na bilo kakvu vrstu očiglednosti i jasnoće, na bilo koju vrstu sistema koji bi bio potpuno saznatljiv. Još jednom počinje da se smatra da postoji „neuhvatljiva baza realiteta u stvarima“, mračan dio postojanja, besvjestan, koji se ne rješava potpuno ni svjetlošću ljudskog uma. Čovjek takodje posjeduje tamnu stranu razuma, „ostatak koji se nikad ne pomalja“[11], zbog sopstvene povezanosti sa prošlim stupnjevima, sa prirodom čiji je dio, sa Bogom koji je jedini, izgovarajući riječ, spoznao način potpunog prelaska iz tame u svijetlost. Zbog ovakve vrste postojanja i različitog odnosa u bićima, po Šelingu se, mnogo više nego po Novalisu, mogu praviti najrazličitije analogije. Tako umjetničko djelo spaja u sebi svijetlost i tamu: „taj će produkt sa produktom slobode imati zajedničko to što je proizveden sa sviješću, a s prirodnim produktom da je nesvjesno proizveden“.[12]

3. PLATON I ARISTOTEL: KORJENI ROMANTIČARSKE IMITACIJE

Mimezis je kroz istoriju predstavljao grupu koncepata i vrlo često je bio centar debate o estetici, čak i onda kada bi bivao „napušten“. Postrenesansna teorija mimezisa bila je vrlo široka: mogla je sadržavati u sebi zahtjev za potpuno naturalističkim efektom djela, do više platonističkog, idealizatorskog zahtjeva za izdizanjem empirijskog do duhovnog.[13] Mnogi autori prije doba romantizma su opisivali imitaciju kao umjetničku metamorfozu, više nego kao čistu reprodukciju, i mnogi su uporedjivali umjetnički mimezis sa aktom božanske kreacije.

Platon je često autorima koji su se bavili ovom temom koristio kao vrsta primjera negativnog stava o podražavanju. Posebno se često navode djelovi desete knjige *Države* u kojoj Platon razgovara o manama umjetničke imitacije: „ako hoćeš da uzmeš ogledalo i da ga svuda nosiš: brzo ćeš napraviti i

[7] F. V. J. Šeling, *op. cit.*, 20.

[8] *Ibid*, 70.

[9] *Ibid*, 37.

[10] *Ibid*, 73.

[11] *Ibid*, 33.

[12] F. V. J. Schelling, *Sistem transcendentalnoga idealizma*, u: *Klasični njemački njemački idealizam i odabrani tekstovi filozofa,* V. Filipović, Zagreb 1983, 227.

[13] S. Halliwell, *The Aesthetic of Mimesis. Ancient Text and Modern Problems,* New Jersey 2002, 367.

sunce, i stvari na nebu, brzo zemlju, brzo samoga sebe i druge životinje, sprave i biljke“, „ali samo prividno, a ne i u stvarnosti“.[14] Korišćenje ogledala kao metafore potpunog kopiranja prirode i spoljašnjeg svijeta, nasuprot ekspresivnosti subjektivističkih pokreta poput romantizma, opstaje dugo u pisanjima autora o suštini ovog doba. Medjutim, Novalis piše o ogledalu kao o varci, o gledanju u svijet koji je izokrenut, *ordo inversus,*[15] gdje lijevo postaje desno i obrnuto, gdje je potrebna dvostruka refleksija da bi se spoznala istina. Ogledalo, tako, nije instrument puke imitacije, već orudje produktivnog ogledanja, gdje onaj koji gleda u sebe mora aktivnošću uma da se uspostavi. On koristi ovu sliku da bi potvrdio svoj prethodno pomenuti stav o nemogućnosti ljudskog uma da neposredno dodirne suštinu, o stalnoj potrebi izokretanja i posredovanja uma da bi se saznao bar dio istine. Tako odraz u ogledalu sada postaje izraz unutrašnjeg, vrsta ekspresivnosti koja je svakako još uvijek prožeta oživljenom imitacijiom.

Kada se govori o Platonovim optužbama imitacije navodi se njegov primjer tri kreveta: prvog kao ideje, vječitog pojma u božanskom umu, drugog kao stvari, proizvoda stolara, i trećeg, naslikanog, kao produkta umjetnika: „svakog onoga ko prema pravoj prirodi te stvari stoji na trećem mestu nazvaćemo, dakle, podražavaocem“.[16] Naravno, svaka umjetnost koja podražava je daleko od istine, umjetnik „ne pravi biće, već nešto što je tek nalik na biće“[17], i to tek trostrukim udaljavanjem od ideje. Medjutim, nešto ranije u istom djelu Platon govori o vrlinama koje treba imitirati u edukativne svrhe, kao i o potrebi imitacije kao manjeg dijela književnog teksta, najčešće dijaloga, pri čemu kao istaknut primjer navodi Homera. Takodje, u kasnijim svojim djelima, posebno u *Timaju*, postaje jasno da se Platon izrugivao mimezisu pojave, a ne forme. Formalni elementi poput reda, ritma, harmonije, proporcija, predstavljaju derivat idealnog savršenstva.[18] Nešto kasnije, od Plotina i neoplatonista, sve jasnije se formira shvatanje mimezisa umjetnika kao vrste ponavljanja božanske kreacije. Prije romantizma, poslednje izdanje Platonovih spisa u Njemačkoj datira iz 1602. godine.[19] Krajem 18. vijeka interesovanje za platonističke ideje jača, prevode se njegova djela, posebno Šlajermaher ima udjela u širenju njegovog učenja.

Za razliku od Platona, Aristotel imitaciju smješta u domen realnog, smatra je prirodnom čovjeku: „podražavanje je čoveku urodjeno još od detinjstva, i on se od ostalih stvorenja razlikuje po tome što najviše naginje imitiranju“, „svi ljudi osećaju zadovoljstvo kad posmatraju tvorevine podražavanja“.[20] Medjutim, ni za njega imitacija ograničena na pojavno nema veliku vrijednost. Drama mora da bude „podražavanje radnje i života“, karaktera; ono što treba da se podražava je najprije mentalno, a tek onda fizičko. Oba ova procesa, imitacija idealne forme i imitacija procesa misli su važni za period romantizma. Još jednom, iz istovremenog mirenja i sukobljavanja dva tradicionalno suprotstavljana autora, nastaje osnova za romantičarsko poimanje svake vrste stvaralaštava, ovoga puta sa naglaskom na umjetničkom.

4. ŠLEGEL I ŠELING: ODNOS IMITACIJE I EKSPRESIJE

Fridrih Šlegel, u jednom od svojih fragmenata piše: „Samog sebe, pa ni svoj duh, niko ne može direktno posredovati, jer taj duh mora biti naprosto objekat čiji centar posmatrač postavlja izvan sebe“, i nastavlja „Posrednik je onaj ko u sebi opaža ono božansko i žrtvuje sebe, uništavajući se, da bi to božansko objavio...“[21] Ova misao, zapravo, ponavlja Novalisovu ideju o nemogućoj apsolutizaciji sebe koju je

[14] Platon, *Država*, Beograd 2002, 297.

[15] Novalis, *Fichte Studies*, New York 2003, 262; A. Bowie, *Aesthetic and subjectivity,* 90-94, E. Mittman, M. R. Strand, *Representing Self and Other in Early German Romanticism*, u: *Theory as Practice. A Critical Anthology of Early German Romantic Writings*, Jochen Schulte-Sasse ed, London 1997, 58-66.

[16] Platon, *op. cit.*, 298.

[17] *Ibid*, 297.

[18] F. Burwick, *Mimesis and its romantic reflections*, University Park, Pennsylvania 2001, 49, 50.

[19] F. C. Beiser, *Struggle against subjectivism*, Cambridge, Massachusetts, London 2002, 365.

[20] Aristotel, *O pesničkoj umetnosti*, Beograd 1955, 18, 19.

[21] F. Šlegel, *Fragmenti Ideje*, u: *Ironija ljubavi*, Beograd 1999, 110.

Fihte svojim učenjem predložio. Šlegel smatra da subjekat ne može potpuno pristupiti sebi filozofijom, a da ne bude posredovan. Medjutim, u narednom fragmentu piše: „Umetnik je neko ko ima sopstveni centar u sebi". Samo umjetniku nije neophodan posrednik, samo on to može biti sam sebi. Svi ostali koji to nisu, koji ne mogu imati neposredan odnos sa apsolutom moraju „izabrati izvan sebe odredjenog vodju i posrednika".[22]

Posredovati i biti posredovan je problem imitacije. Samoformiranje i samostvaranje jesu privilegije umjetnika. On je vaspitač koji ne uči zapravo, već služi kao vrsta modela. Svi oni koji *nemaju svoj centar u sebi*, moraju prihvatiti vid aproprijacije unutrašnjeg, ponavljanja samog trenutka konstitucije subjekta.[23] Tako imitacija kod Šlegela preuzima neku vrstu ezoterične djelatnosti. Medjutim, karakteristično za ovo doba, svaki vid unutrašnje aktivnosti mora naći put ka spoljašnjoj, u ovom slučaju radikalno spoljašnjoj aktivnosti: političkoj. Šlegel predlaže neku vrstu *Bildunga* mimezisom, pri čemu umjetnik, srodno Šilerovom primjeru, mora postati političar, mora pokazati put onima koji ga nemaju u sebi.[24] Na ovaj način umjetnik i sam postaje model imitacije, ne samo onaj koji imitira. Umjetnik postaje neka vrsta umjetničkog djela, koje stvara samog sebe. Ovo stvaranje, karakteristično za Šlegela, mora biti povezano sa žrtvovanjem. *Ubeskonačavanje* sebe nužno podrazumjeva vrstu izvještačenosti, pri čemu se ono što je po prirodi konačno mora uništiti: „pravi smisao žrtve je uništavanje konačnog zato što je konačno".[25] Ovo je izuzetan primjer Šlegelove ironije, uspostavljanja poretka i sistema i podrazumjevanja njegovog rušenja zbog nemogućnosti dostizanja apsoluta. Umjetnik, koji ga jedini, barem dijelom, može neposredno dodirnuti, uništava sam sebe tim dodirom, postaje model, pravi od sebe ono čemu prvobitno teži.

Manje opasnu teoriju imitacije nudi Šeling. Njegova verzija panteizma, samo djelom prihvaćena od strane Novalisa i Šlegela, mu omogućava objavljivanje nužnosti mimezisa, kao jedinog vida potpunosti u postojanju. Njegov umjetnik stoji, kao i Šlegelov, iznad filozofa. Samo on, svojim djelanjem, može omogućiti životnost i stvarnost onoga što filozof može samo dovesti do granice apstraktnog, do poslednje stepenice subjektivnog. Poput Šilera, i većine kasnijih autora, i on vjeruje u političku djelotvornost umjetnosti. U skladu sa tim, tekst u kom na najjasniji način objavljuje svoj stav o imitaciji nastaje u svrhu usmenog izlaganja u Akademiji nauka u Minhenu 1807. godine, u čast kraljevog rodjendana.[26]

Šeling piše: „većina umetnika, iako svi oni vele da podražavaju prirodu, retko uspeva da pojmi šta je bit prirode".[27] Za njega imitacija ne mjenja svoje izvorno značenje, podražavanje prirode, već je priroda ta koja je postala neshvaćena, „šuplja konstrukcija formi, čiju bi isto tako šuplju sliku trebalo preneti na platno, ili isklesati u kamenu".[28] On kritikuje ranije shvatanje odnosa prirode i umjetnosti, posebno odnos Vinkelmana prema ovom problemu. Medjutim, kada govori o njegovom radu, Šeling uvažava doprinos koji je dao jednoj strani teorije umjetnosti: „on je duši umetnosti ponovo dao svu njenu delotvornost, i uzdigao je iz odnosa nedostojne zavisnosti u carstvo duhovne slobode". Ipak, ni Vinkelman nije uspjeo da prevazidje shvatanje prirode kao „pukog proizvoda": „Dok je ranija upotreba umetnosti prozvodila tela bez duše, ovo shvatanje učilo je samo tajni duše, bez tela".[29] Ono što nedostaje svakom od ovih učenja jeste postojanje „žive sredine".

Po ranijim autorima, posebno po Kantu, postoji barijera izmedju uma i materije, um može znati samo fenomen neke stvari, a nikada stvar po sebi, ono što ona, nezavisno od ljudske misli, jeste. Isto tako, postoji granica u saznavanju stvari u svijesti, u saznavanju samog sebe. Šeling je želio da prevazi-

[22] *Ibid*, 110, 111.

[23] P. Lacoue-Labarthe, J. Nancy, *The Literary Absolute. The Theory of Literature in German Romanticism*, New York 1988, 68.

[24] *Ibid*, 69, 70.

[25] F. Šlegel, *op. cit.*, 119.

[26] F. V. J. Šeling, *O odnosu likovnih umetnosti prema prirodi*, u: *Spisi iz filozofije umetnosti,* Sremski Karlovci, Novi Sad 1991.

[27] *Ibid*, 184.

[28] *Ibid*, 185.

[29] *Ibid*, 186, 187.

dje ovaj posredan, prenesen osjećaj sopstva. Neposredna svijest o sebi, po Šelingu, može se doseći u trenutku estetskog iskustva. Univerzum je božje umjetničko djelo, i umjetnik učestvuje u tom božanskom, kreativnom činu. Mimezis se, tako, povezuje sa procesom, načinom, često više nego sa proizvodom stvaralačkog djelovanja.[30] Krajnji prozvod bi, pri tom, označavao simbol procesa, simbol kreacije koja ne prestaje od trenutka kada je Bog izgovorio riječ.

Šeling smatra da umjetnost, pri svom nastajanju, mora prvo da se odvoji od prirode da bi joj se, tek u krajnjem dovršenju, vratila. On objašnjava ovu vrstu neobične imitacije kroz napuštanje: „u svim prirodnim bićima pojam života deluje samo slepo: kad bi takav bio u umetniku, ne bi se umetnik ni razlikovao od prirode. Ali kada bi se on svesno sasvim podredio onome što je stvarno i to postojanje prikazao sa ropskom vernošću, svakako bi proizveo larve, ne umetnička dela“.[31] Znači, ako se umjetnik potpuno utopi u prirodi, i ne prizna svoju *različitost*, djela koja bi tako nastala ne bi imala duha, ne bi bila obilježena umom. Da bi se izbjeglo tako nešto, po Šelingu, umetnik mora „da se sroza u pojedinačno“, da se odjeli od objedinjenosti prirode, i da ne preza „od osamljenosti, od bola, čak ni od patnje forme“.[32] Zbog toga on navodi primjer podražavanja stvarnosti koji dovodi do opsjene kao negativan, on kritikuje postavljanje iluzije kao svrhe umjetnosti. Djelo mora da se razlikuje od onoga po čemu nastaje, samo to predstavlja istinitu imitaciju: *prepoznavanje* umjetnosti. Efekat optičke varke, ili Platonovog ogledala, značio bi povratak na pasivno kopiranje prethodnih epoha. Kao što je svako djelo živo, sadržavajući u sebi mračnu i svijetlu stranu, onu nesvjesnu, prirodnu snagu i jasnoću i moć ljudskog uma, tako i imitacija mora da bude oživljena, mora da se animira nekom vrstom ekspresivnosti u proizvodjenju. Ispoljavanje „stvaralačke snage“ izdizanjem iz prirode, znači zapravo prihvatanje uloge koje je Bog zadao sebi kroz čovjeka: korišćenje razuma, snage iznutra koja bi u svom izražavanju dala pečat svakom djelu, a posebno umjetničkom.

Na ovaj način Šeling, poput većine autora ovog doba, razlikuje istinsku imitaciju prirode, od pukog kopiranja. Avgust Vilhelm Šlegel piše o ovoj vrsti razlikovanja onih koji „zanatski“ podražavaju, „bez ikakvog duha“, stvarajući „mrtve školske vežbe“ od „pravih sledbenika starih, njihovih takmaca“.[33] Tako, u pisanjima slikara i književnika ovog doba, imitacija uvijek ima dva lica. Ona „nepravilna“[34], „pokorna“, „lažna“, „prazna“[35], „negativna“[36] se obično vezuje za kritiku stvaralaštva prethodne epohe, dok se nade u novo doba polažu uz predlog nove vrste imitacije, koja mora, kao i kod Šelinga, biti oživljena ekspresijom.

5. KASPAR DAVID FRIDRIH: HORIZONTALNA I VERTIKALNA IMITACIJA

Navedena vrsta različitosti, koja se pojavljuje u samom procesu stvaralaštva, uspostavljanjem ljudskog identiteta naspram postojanja u prirodi, nastavlja se i po završetku kreacije, u životu samog djela. Ako imitacija treba da predstavi fenomen subjektivnog iskustva, ona mora da se susretne sa sopstvenom objektivnom formom. Po estetici romantizma, mimezis je shvaćen kao transformacija u kojoj se esencijalna istost zadržava uprkos različitosti u materijalnim pojavama.[37]

Ako uzmemo kao primjer bilo koju predstavu Kaspara Davida Fridriha, na kojoj je prikazan neki objekat iz prirode, recimo drvo, koje je čest motiv u njegovom opusu, i smjestimo ga u ovaj vid teo-

[30] F. Burwick, *op. cit.*, 24, 25.

[31] F. Šeling, *O odnosu likovnih umetnosti prema prirodi,* 190.

[32] *Ibid*, 192.

[33] A. V. Šlegel, *Predavanja iz dramaturgije* u: Z. Gluščević, *Romantizam*, Cetinje 1967, 78, 79.

[34] F. Ramdohr, *'Remarks upon Landscape Painting intended as an Altarpiece by Herr Friedrich in Dresden, and upon Landscape Painting, Allegory and Mysticism in General'* u: *Art in Theory, 1648-1815. An Anthology of Changing Ideas*, C. Harrison, P. Wood, J. Gaiger eds., Massachusetts 2000, 1020.

[35] F. Schlegel, *From Description of Paintings in Paris and the Netherlands in the Years 1802-04*, u: *Art in Theory*, 926, 931.

[36] P. Cornelius, *Letter to Joseph Gorres*, u: *Art in Theory*, 1136.

[37] F. Burwick, *op. cit.*, 50.

retskog tumačenja mimezisa, dobićemo primjer romantičarskog uspostavljanja identiteta u različitosti. Po Šelingu, forma i bit svakog pojedinačnog djela prirode ne mogu da postoje razdvojeno. Tako drvo, na primjer, u svom spoljašnjem obliku, ne predstavlja ograničenje forme koja se nameće suštini pojma drveta, već „mjeru koju sila samoj sebi nameće".[38] Po Kantu, kada bismo posmatrali to drvo, ne bismo mogli imati uvid u tu pomenutu suštinu, već bismo, po Fihteovom razradjenijem planu, mi bili ti koji bismo mu sopstvenom snagom uma pripisali značenje. Šeling smatra da snaga našeg uma kojom možemo da mislimo o drvetu nije različita po kvalitetu od snage koja je u samom drvetu, pa ni od snage koju je Bog morao upotrebiti kada je stvarao isto to drvo. Po kvantitetu, ljudski um je superiorniji od snage objekta iz prirode koji je nesvjestan, koji nema potrebu da sam sebe promišlja. Tako, po ovom učenju, kada čovjek gleda i razmišlja o drvetu, on dovodi njegovu snagu do svijesti, na neki način, on dalje učestvuje u samom njegovom stvaranju. Da bi mogao ovo da izvede, po Šelingu, da bi stvorio misao o drvetu koju će prenjeti na platno, slikar mora da se, samo trenutno, odvoji od prirode, da se posveti ideji, da bi na kraju mogao da dovrši „stvar". Kada u trećem koraku slikar svori sliku drveta, on u njoj stvara najvišu moguću savršenost božanske kreacije. On koristi istovremeno skrivenu, neosvješćenu snagu koju priroda nosi u sebi, i svijesnu moć svog uma koji se izdiže, nikad potpuno, iz takve prirode. Sam proizvod, umjetničko djelo, po završetku slikanja, dobija novi život. Završava se proces kojim slikar imitira božanski način kreiranja, a otpočinje novi, koji samo djelo, nezavisno od slikara, može da iznese, jer se ono sada vraća prirodi u najsavršenijem njenom vidu. Zato se Novalisu čini da djelo, po svom završetku *bježi od majstora*.[39] Zato, izmedju ostalog, Fridrihovi pejzaži u prvom trenutku nailaze na nerazumjevanje. Kritičar Ramdor osudjuje „neprirodnost" njegove prirode: nedostatak jasne tačke u kojoj bi posmatrač zamislio sebe kako stoji u prirodi, nedostatak svijetla, nedostatak pravilne perspektive.[40] Fridrihovi djelovi prirode prevazilaze moć čovjeka da ih obuhvati, onakvu kakvu je nudio Mendelson ili Baumgarten u svojoj estetici. Djelo umjetnosti u ovom dobu dobija pravo da postoji bez povinovanja posmatraču, ima pravo da sakrije ono što mu njegov prirodni dio ne dopušta da izloži svijesti.

Tako, pri izradi slike, poput Fridrihove slike drveta, umjetnik se služi nekom vrstom vertikalnog napredovanja u imitaciji. Od percepcije drveta, preko njegove spoznaje u mišljenju i osjećanju, stiže do prikazivanja, spoljašnjeg predstavljanja takve spoznaje, do krajnje tačke božanskog stvaranja istog tog drveta, koja je na vrhu hijerarhije. Istovremeno traje proces, kretanje koje nije toliko zavisno od objekta, i koje se može nazvati, kao suprotnost prvom, horizontalnim vidom imitacije. Ovdje slikar predstavlja vrstu karike u postojanju, u Božijem stvaranju svega, pa i samog sebe, koje se ne završava. To je vrsta istog onog apsoluta Novalisa i Šlegela koji ne može biti obuhvaćen i svakako ne zaustavljen. Ovdje je umetnik, kao i svaki čovjek, osudjen na neku vrstu stalnog imitiranja nastajućeg. Svačiji život je, tako, ponavljanje Božijeg postojanja ili, pravilnije rečeno, postajanja koje se proteže kroz cjelokupan univerzum, ili, kako to Šeling tumači, kroz cjelokupnu prirodu.

6. ZAKLJUČAK

Šeling piše: „Bog zri stvari po sebi".[41] Ovaj iskaz se može shvatiti kao suština njegove sveukupne misli i kao neka vrsta njegovog odgovora na biblijsko „Bog stvori čovjeka po obličju svom" (1 Moj 1:27). U Šelingovom vidjenju stvaranja ne podrazumjeva se Bog kao odvojeni entitet koji *stvara*, vršeći uticaj na nešto različito od sebe. Po njemu Bog *zri*. *Po sebi*, u ovom slučaju, podrazumjeva „ono što počiva na samom sebi, volju, slobodu".[42] Čovjek, tako, nastaje kao slobodno biće koje može da bira izmedju dobra i zla, ali koje svoj temelj ima u božanskom. On objašnjava pojavu zla: „Početak greha se sastoji u tome da čovek iz istinskog bića prelazi u nebiće, iz istine u laž, iz svetlosti u tamu, da bi sam

[38] F. V. J. Šeling, *O odnosu likovnih umetnosti prema prirodi*, 192.

[39] Novalis, *Iz fragmenata o estetici*, u: *Romantizam*, 66.

[40] F. Ramdohr, *op. cit.*, 1018, 1019.

[41] F. V. J. Šeling, *O suštini ljudske slobode*, 20.

[42] *Ibid*, 20.

postao onaj tvorački temelj i kako bi upotrebljavajući moć središta koju ima u sebi, vladao nad svim stvarima".[43] Šeling smatra da Bog jedini ima svoj uzrok, uslov, sam u sebi. Čovjek svoj uzrok ima u Bogu. On ne stvara sebe, ali želi, postoji stalna „glad samočežnje" pri kojoj se čovjek odvaja od svog uslova, Boga, i tako nastaje zlo. Bog je dozvolio čovjeku takvu vrstu slobode i volje, da može da želi *centar u sebi*. *Zri*, u pomenutoj rečenici, može se dovesti u vezu sa sveukupnim panteističkim i organskim shvatanjem prirode. Bog ne odvaja čovjeka od sebe pri stvaranju, odnos čovjeka prema Bogu je sličan odnosu lista i drveta. Novalis piše o tome: „O prirodi kao o zatvorenom telu, kao o drvetu, na kojem smo mi cvetni pupoljci".[44] Vrhunac stvaranja Bog ima u čovjeku, medjutim, čovjek je obuhvaćen Bogom, Šeling posebno insistira na toj vrsti zavisnosti koja uvijek postoji.

Na ovaj način, Šeling u jednoj rečenici objavljuje ono što postaje suštnski problem i imperativ romantizma: odnos i igra izmedju zavisnosti i prepuštanja. Bog je stvorio čovjeka sa voljom, toliko da čak ima pravo da poželi da izdigne sebe do temelja, ali ga je uslovio i zavisnošću, nemogućnošću da napusti svoj uzrok. Ovdje se zapravo sažima i osnovni problem filozofije: mirenje Fihteovog subjektivizma i Spinozinog naturalizma, kao i politički zahtjev jačanja nacije kao organizma uz čuvanje humanosti i liberalizma. Na kraju, svaka vrsta estetskog stava se pronalazi u sličnim antitezama. Odnos imitacije i ekspresije se vrlo jasno može shvatiti kroz ovu vrstu stalne napetosti u odnosu istog i različitog. Potpuna ekspresija, iz ovoga slijedi, jeste grijeh. Potpuno izražavanje sebe, iz sopstvene unutrašnjosti, sopstvene *genijalnosti* i samosvijesti je, po Šelingu, recept za stvaranje zla. Priznati sebe kao prvi princip stvaralaštva, kao potpunog pokretača koji ne imitira, koji nema potrebu da crpi iz okruženja, već iz sebe, znači udaljavanje od Boga. Isto tako, i potpuna imitacija je besmislena. „Identitet nije istost"[45], piše Šeling. Čovjek se, zato što je Bog tako htio, razlikuje od njega upravo po volji, koja čini personalnim i jednog i drugog. Takodje, potpuna iluzija u slikarstvu, na primjer, stvara sličnu vrstu istosti koja, nedostatkom razlikovanja, ne obezbjedjuje sebi život. Zbog toga se romantičari zalažu za novi vid imitacije, kosmičke, one kojom se obezbjedjuje postojanje, i umjetničke, one kojom to postojanje nastavlja svoj život.

Za razliku od Lesinga, koji u svom sistemu suprotstavlja dvojne serije pojmova, ili od Šilera, koji ih izmiruje u trećem, oni biraju, još jednom, sredinu. Ne vjeruju u suprotstavljanje koje je donjelo izdjeljenost u svakom smislu, a ne vjeruju ni u mirenje i pronalaženje konačnog rješenja, što su bila nastojanja prošle epohe. Autori ovog doba, tako, vjeruju u antiteze, dopuštaju nedorečenosti ili nejasnoće, iako najčešće stvaraju sistem, ništa manje uobličen od prethodnih. Tako imitacija postaje srž stvaralaštva, ali i životna sila koja se, uprkos težnji ka zlu, ne može naspustiti, dok ekspresija obezbjedjuje različitost, neophodnu za svaku vrstu bivstvovanja.

Literatura:

Aristotel (1955). *O pesničkoj umetnosti,* Beograd.

Art in Theory, 1648-1815. An Anthology of Changing Ideas, C. Harrison, P. Wood, J. Gaiger eds. (2000). Massachusetts.

Bowie A. (2003). *Aesthetics and subjectivity: from Kant to Nietzsche*, Manchester and New York.

Burwick F. (2001). *Mimesis and its romantic reflections*, University Park, Pennsylvania.

Filipović V. (1983) *Klasični njemački idealizam i odabrani tekstovi filozofa,* Zagreb.

Gluščević Z. (1967). *Romantizam*, Cetinje.

Halliwell S. (2002). *The Aesthetic of Mimesis. Ancient Text and Modern Problems*, New Jersey.

Novalis (2003). *Fichte Studies*, New York.

Platon. (2002), *Država*, Beograd.

Šeling F. V. J. (1991). *Spisi iz filozofije umetnosti,* Sremski Karlovci, Novi Sad.

Šeling F. V. J. (1985). *O suštini ljudske slobode*, Beograd.

Šlegel F. (1992). *Razgovor o poeziji*, Beograd.

[43] *Ibid*, 64.

[44] Novalis, *op. cit.*, 438.

[45] F. V. J. Šeling, *O suštini ljudske slobode*, 19

Šlegel F. (1999). *Ironija ljubavi*, Beograd.
Theory as Practice. A Critical Anthology of Early German Romantic Writings, Jochen Schulte-Sasse ed. (1997) London.

BETWEEN IMITATION AND EXPRESSIVITY IN CULTURE OF GERMAN ROMANTICISM

Summary

If one should look for the concept of imitation in Romanticism, he would find in the older literature concerning this topic, that this notion is replaced by the idea of an artist as creator of the original and unique art. The idea of imitation is usually neglected, while the exspressivity is emphasised as new characteristic of the romantics.
The expressivity understood as opposed to the imitation resembled antagonism between the concept of *self* and the idea of *other*. In the period of Romanticism the experience of *self* was changed through the changed attitudes toward God and nature. The notion of imitation with its altered essence embraced everything previously marked as the *other* and inanimated and transformed it into an active being.
In this paper I will try to show expressivity and imitation in a broader context, other then just as parts of aestetic model, but as parts of all-embracing understanding of the universe and the self.

Key words: imitation, expression, romanticism, Schelling, Schlegel

Milena Ulčar
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filozofski faklutet
lena.ulcar@gmail.com

Vesna Cakeljić

POSTJUGOSLOVENSKA KNJIŽEVNOST NA FRANCUSKOM: *ZMIJA SUDBINE* I *SARAJEVO OMNIBUS*

Mnogi pisci rodom iz bivše Jugoslavije uspešno se pozicioniraju na francuskoj književnoj sceni. Njihovo stvaralaštvo neretko je percipirano kao proizvod one privlačne i u isti mah odbojne „drugosti" koja proizvodi niz konfliktnih identiteta ali i bujnu imaginaciju. Neki od njih, iseljenici ili nomadi mlađe generacije, kroz svoja dela i njihov propratni paratekst ispoljavaju multikulturni identitet što se odupire svakoj petrifikaciji i svrstavanju u kanonski niz neke od nacionalnih književnosti. Nazvali bismo ih „deca postjugoslavije". Tipičan predstavnik takvog intelektualno-umetničkog profila je Igor Štiks, čiji je roman *Elijahova stolica* (2006), u francuskom prevodu *Le serpent du destin* (zmija sudbine), objavljen u Parizu u isto vreme kad i roman *Sarajevo Omnibus* (2012) Velibora Čolića, napisan na francuskom. Dvadeset godina nakon početka rata u Bosni, odnosno opsade Sarajeva, oba pisca ukazuju omaž „balkanskom Jerusalimu". Dok Štiks artikuliše svoj imaginarni svet oko ratnih zbivanja 90-ih u gradu-raznolikosti koji nestaje kao takav, Čolić iz više vizura fantazmagorijski slika grad kao poprište dramatične istorije u čijem je središtu čuveni Sarajevski atentat. Pokušaćemo da razmotrimo na koji način pomenuti pisci fikcionalizuju iskustvo prelaska kulturalnih granica baveći se univerzalnim temama, pre svega problematikom identiteta.

Ključne reči: „deca postjugoslavije", Štiks, Čolić, Sarajevo grad-raznolikosti

1. UVOD: „ORIJENTALIZAM" I „BALKANIZAM"

Autori sa prostorâ bivše Jugoslavije, naročito pripadnici srednje i mlađe generacije, u poslednjoj deceniji izvršili su značajniji prodor na francusku književnu pozornicu. To se delimično može objasniti pojačanom prevodilačkom aktivnošću sa južnoslovenskih jezika, i većim zanimanjem francuskih izdavača za stvaralaštvo Balkana, koji je u Metropoli, perjanici kulture viđene kao univerzalne, percipiran kao *drugi*, a neretko i kao egzotičan. Geografski u srcu Evrope a skrajnut na njene simboličke margine, odbojan i privlačan (lakanovski paradoks), Balkan je ne samo njena nesvesno žuđena i neželjena unutrašnja Drugost, onaj tamni odraz u njenom ogledalu, već i zagonetno mesto na kome se prepliće mnoštvo divergentnih identiteta, u isti mah evropskih i neevropskih, koji proizvode konfliktne nacionalne, religijske, rodne, političke i druge odnose, ali i bogato umetničko stvaralaštvo: film, muziku, slikarstvo, književnost.

Interesovanje za različitost malih balkanskih literatura sa takozvanih „rubnih pozicija" bez sumnje podstiče i veoma aktuelna postkolonijalna teorija sa svojim pluridisciplinarnim pristupom književnosti iz perspektive marginalizovanih društvenih grupa, koja je u Pariz stigla s one strane Atlantika, tek pre desetak godina, na talasima klasičnih američkih *postcolonial studies*. Njeni utemeljivači: Edvard Said, Homi Baba i Gajatri Spivak, inspirisali su se idejama *francuskih* teoretičara: Lakana, Fukoa, Deride, Burdjea, Deleza,[1] diveći se liku i delu Franca Fanona, čuvenog psihijatra i esejiste sa Martinika, i njegovim stavovima o ulozi intelektualca u savremenom društvu.[2] Danas se spacijalno polje istraživanjâ

[1] Said je koristio Fukoovu analizu diskursa i ideja o *drugome*, Baba Lakanovu psihoanalitičku terminologiju gde postoji razlika između Drugog i drugog, a Spivak Deridinu teoriju dekonstrukcije. *Cf.* Edward W. Said, *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*, London, Routledge & Kegan Paul, 1978; Homi K. Bhabha, *The Location of Culture*, London/New York, Routledge, 1994; Gayatri Chakravorty Spivak, *A Critique of postcolonial reason: Toward a history of the vanishing present*, Harvard University press, 1999.

[2] *Cf.* Fanon, Frantz, *Peau noire, masques blancs*. Paris, Éditions du Seuil, 1952. i *Les damnés de la terre*. Paris, François Maspero, 1968. Upravo je Fanon, koji se borio rame uz rame sa Alžircima za nezavisnost njihove domovine od francuske kolonijane imperije, bio neka vrsta inkarnacije one identitetske mnogostrukosti kolonizovanog subjekta koja bi trebalo da bude prihvaćena kao ravnopravna među autohtonim Zapadnjacima, šta god ovaj pojam značio.

iz postkolonijalne perspektive neminovno širi. Iako se Saidov „orijentalizam“, sinonim za dominaciju Oksidenta (Zapada) nad Orijentom, odnosi na vanevropske regije sa kolonijalnim iskustvom, preciznije, na Bliski Istok, mogao bi se primeniti i na jedan unutarevropski prostor – balkanski. Kao što je Said istraživao stereotipe i znanja preko kojih je Zapad sistematski pristupao Orijentu tražeći legitimizaciju svojih imperijalističkih ciljeva,[3] tako je Marija Todorova, američka istoričarka bugarskog porekla, istraživala mrežu nacionalnih stereotipa o Balkanu kao konstrukciju zapadnjačkog imaginarijuma, označivši taj diskurs terminom „balkanizam“. Ozlojeđena negativnom i okamenjenom slikom svog Balkana, autorka je želela da osvetli razloge i razvoj tih negativnih predstava iščitavajući putopise, književne i novinarske tekstove, diplomatske zapise i dokumente. Verujući da je *balkanski alteritet* pre plod geopolitičkih planova Zapada vezanih za Balkan nego stvarnosti same regije, Todorova u predgovoru drugom izdanju na srpskom jeziku kaže da „balkanizmom“ možemo smatrati jedan od „najistrajnijih recepata, formi, šema ili 'mentalnih obrazaca' putem kojih se plasiraju informacije o Balkanu, i to naročito u novinarstvu, politici i književnosti“ (Todorova, 2006:11).

Premda su i „orijentalizam“ i „balkanizam“ diskurzivne tvorevine, koje se dodiruju preko „stabilnog sistema stereotipa“, Balkan je, po Todorovoj, konkretan geografski i istorijski pojam, dok Orijent uglavnom ima metaforičku i simboličku prirodu. Upravo je snaga metafore ono što najviše povezuje ova dva fenomena. Tako je Balkan, nakon raspada Osmanskog carstva „sve više postajao simbol za nešto agresivno, netolerantno, varvarsko, polurazvijeno, polucivilizovano, poluorijentalno“ (*ibid*) dok je danas više sinonim teritorijalne usitnjenosti i razgradnje (za razliku od homogenizovanog saidovskog Orijenta). Ne objašnjavajući Balkan samo putem analize prostora, Todorova ističe da se svaka regija može shvatiti kao „proizvod kompleksne interakcije brojnih istorijskih perioda, tradicije i nasleđa“ i tvrdi da je u konstrukciji Balkana najvažnije bilo osmansko nasleđe, ne misleći pri tom na period Osmanskog carstva nego na procese koji su se odvijali posle njegovog raspada, a koji vuku korene iz 18. i 19. veka. Međutim, autorka smatra da Balkan u suštini nikada nije bio kolonijalni posed, i da ga tako nije doživljavala ni Osmanska vlast ni lokalno podjarmljeno stanovništvo. Ovim ukazuje na to da naučni pristup balkanskom prostoru, gde svako svakome može s lakoćom da postane *drugi*, zahteva drugačiju percepciju alteriteta.

Ne želeći da njena studija bude pogrešno interpretirana kao „priča o moralu koji jednostavno razotkriva imperijalističke ili moralističke predrasude Zapada“ ili pak težnja za stvaranjem nekog suprotnog stereotipa o Zapadu, Todorova naglašava da su stavovi Zapada o Balkanu ipak uglavnom stereotipni, i da ih često i prihvataju i sami stanovnici Balkana, koji nisu nedužni u njihovom stvaranju. U zaključku kaže:

> Pošto je geografski neodvojiv od Evrope, ali je kulturalno kontruisan kao „unutrašnja drugost“, Balkan je zgodno poslužio da apsorbuje mnoštvo eksternizovanih političkih, ideoloških i kulturnih frustracija koje potiču iz tenzija i protivrečnosti svojstvenih regionima i društvima izvan Balkana. Balkanizam je vremenom postao zgodna zamena za emocionalno pražnjenje koje je ranije pružao orijentalizam, pošto je oslobodio Zapad optužbi za rasizam, kolonijalizam, evrocentrizam i hrišćansku netrpeljivost prema islamu. Uostalom, Balkan se nalazi u Evropi, Balkanci su beli, uglavnom su hrišćani, pa se zato projektovanjem sopstvenih frustracija na njih mogu zaobići uobičajene rasno ili verski obojene insinuacije [...] Ako je Evropa stvorila ne samo rasizam, nego i anti-rasizam, ne samo mizoginiju, nego i feminizam, ne samo antisemitizam, već i njegovu osudu, onda za takozvani balkanizam još uvek nije pronađen komplementaran i oplemenjujuć par (*Ibid*: 355-356).

2. „DECA POSTJUGOSLAVIJE“

Raskrinkavanjem mehanizama pomoću kojih se diskurs o Balkanu postepeno pretvarao u pežorativni stereotip, Todorova je nesumnjivo doprinela realističnijem sagledavanju kako balkanske regije tako i načina na koji tumačimo turbulentne događaje što je karakterišu. Podstakla je, takođe, druga

[3] U osnovi Saidovih istraživanja bili su britanski, francuski i američki doživljaj Orijenta, pre svega Arapa i islama na Bliskom istoku.

istraživanja koja su dala brojne publikacije o Balkanu. „Tako je, paradoksalno, tragedija Jugoslavije doprinela interesovanju za regiju," konstatuje naučnica.[4] Prostor te multikulturne zemlje, istorijski počivše a duhovno još žive, koji je novinar Tim Džuda nazvao Jugosfera, danas predstavlja rasadnik žanrovski hibridnih, tematski i duhovno raznovrsnih književnih dela uzbudljive i zapletene fabule koja, na tragu postkolonijalne paradigme, favorizuju priču; a priče i istorije pod našim balkanskim nebom ima na pretek, kažu, i previše. U to francuske čitaoce već duže vreme uveravaju: Svetislav Basara, Dževad Karahasan, Radoslav Petković, David Albahari, Dubravka Ugrešić, Drago Jančar, i drugi, kojima je po nekoliko knjiga objavljeno na francuskom.

Ništa manje pažnje ne privlače mlađi autori, rođeni u postkolonijalno doba, 60-ih godina prošlog veka i kasnije u raznim krajevima Jugoslavije, koji su se izgrađivali kao pisci dok se njihova zemlja razgrađivala ili je već duže vremena nije bilo, dakle, počev od 90-ih godina, afirmišući kompozitni identitet mnogostrukih pripadnosti i pravo na različitost. Ovi stvaraoci uglavnom su izmešteni iz svog rodnog prostora, pa imaju iskustvo prelaska kulturalnih granica, dok njihovi junaci taj isti prostor ne uspevaju da napuste. Njihova migrantska misao, sklona istoricizmu i intertekstualnom dijalogu sa književnim prethodnicima, neretko ukazuje na znake netolerancije i iscrpljenosti naših civilizacija, o čemu je pisao Amin Maluf u poznatom eseju *Poremećenost sveta* (Maluf, 2009). Nazvali bismo ih „deca postjugoslavije", slobodno se inspirišući terminom: „deca postkolonije" (*les enfants de la postcolonie*),[5] frankofonog pisca poreklom iz Džibutija, Abdurahmana Vaberija, koji sâm sebe svrstava u ovu grupaciju odbijajući bilo kakvu drugu literarnu pripadnost.[6]

Ko su „deca postjugoslavije" i šta preciznije podrazumeva ova sintagma? Ne bi je trebalo shvatiti u usko hronološko-istorijskom i geografskom smislu već pre svega u kulturološkom i simboličkom, kao odrednicu koja bi mogla dopuniti one već postojeće. Reč je, dakle, o postjugoslovenskim piscima intelektualnog duha nadnacionalnog karaktera i značajnog interkulturalnog potencijala, migrantima ili nomadima u svakom smislu: unutrašnjim, kako je pisala Julija Kristeva (Kristeva, 1991), književnim, spacijalnim. U društvenom aspektu svog delovanja: u izjavama, javnim nastupima, intervjuima, kao i u pozicioniranju u svojim književnim tekstovima, oni mahom ispoljavaju multikulturni identitet koji se odupire svakoj petrifikaciji, nastanjujući prostor u međuzoni između kulturalnih obrazaca bivše jugoslovenske države u kojima su nataloženi slojevi kulturnog nasleđa iz austrougarske i turske vladavine, po mnogima postkolonijalni, te oni iz titoističkog i novijeg perioda. Značajan paratekst koji prati objavljivanje njihovih dela: novinski članci, kritički prikazi, antologijski izbori, potvrđuje da se oni osećaju jednako dobro u različitim književnim kulturama i miljeima odbijajući svrstavanje u kanonski niz neke od nacionalnih književnosti koje su se izrazitije profilisale kao srpska, hrvatska, bosanska ili crnogorska. U njihovom slučaju, nacionalna kategorizacija ne bi ni bila opravdana, budući da su, većinom, napustili zemlju svog porekla, ili pripadaju nekoj manjinskoj grupi u okviru usvojene domovine. Štaviše, neki od njih, Aleksandar Hemon, Saša Stanišić, Tea Obreht *et al*, čiji su romani sjajno dočekani od francuske kritike, ne pišu na svom maternjem jeziku.

Tipičan primer ovog autorskog profila je Igor Štiks, romansijer, pesnik, politikolog i aktivista,[7] rođen 1977. u Sarajevu. Početkom opsade svog rodnog grada (1992–1996) morao je da pređe u Zagreb,

[4] Izvod iz intervjua sa M. Todorovom, „Balkan nije ni bolji ni gori", koji je vodio Muharem Bazdulj, *Dani*, br. 218, 10. 08. 2001. URL: http://www.bhdani.com/arhiva/218/intervju.shtml.

[5] Abdourahman Waberi, « Les enfants de la postcolonie. Esquisse d'une nouvelle génération d'écrivains francophones d'Afrique noire. » Paris, *Notre Librairie* 135/1995, str. 8-15.

[6] Vaberi ima u vidu autore rođene u vreme i posle dekolonizacije (60-ih godina), koji su se uglavnom školovali na zapadnim univerzitetima ili su stasali na evropskom tlu kao potomci imigranata. Prihvatajući svoje „mešanstvo" (*métissage*) oni teže izvesnom univerzalizmu, a mnogi od njih žive podeljeni između nekoliko svetskih metropola i pravi su „književni nomadi". Njihovo žanrovski hibridno pismo nosi snažan pečat traganja za identitetom i preispitivanja istorijske kolonijalne prošlosti, pokušavajući da se oslobodi evrocentričnih kanona Francuske, jedine od bivših kolonijalnih sila koja je zadržala središnje mesto u odnosu na svoje „periferije".

[7] Napisao zbirku pesama *Povijest poplave* (2008) i politički esej *Pravo na pobunu – uvod u anatomiju građanskog otpora* (2010) u koautorstvu sa Srećkom Horvatom. Jedan od osnivača i organizatora *Subversive festivala* u Zagrebu, koji okuplja vodeće svetske intelektualce humanističke orijentacije.

gde se školovao, da bi kasnije živeo u nekoliko zapadnih metropola, kao doktorand i na postdoktorskim studijama. On prećutno odbija svrstavanje u neki matični korpus: „Književnost ne zanimaju politički entiteti koji su nastali na ovom prostoru u okviru jednog jezika i njegovih različitih varijanti, standardnih ili dijalektalnih.“[8] Iako redovno učestvuje na francuskim tribinama posvećenim hrvatskoj književnosti i važi za hrvatskog pisca, nije ispravio voditeljku radija *France Inter* kada ga je nazvala srpskim piscem. Srpskohrvatski jezik (sa raznim nazivima i varijantama na prostorima bivše Jugoslavije) smatra svojom suštinskom domovinom: „Ako mi oduzmete jezik, postajete moj neprijatelj,“[9] kaže autor, koji ne želi „dijeljenje vokabulara“ koristeći u svom pismu „avgust“ i „kolovoz“ na istoj stranici svog poslednjeg romana.

> Jezik, sam po sebi, stvara kulturnu i političku regionalnu realnost. Tako je bilo pre Jugoslavije kao političkog entiteta, tako je i sada. Biti pisac štokavskog narečja nikad ne znači biti samo nacionalni pisac. To je nacionalistička iluzija. Opet, neverovatno je koliko je prepreka književnoj komunikaciji, dok muzika, pogotovo ona nižeg kvaliteta, bez većih problema prelazi i nadilazi granice. Nije toliko važno da li je uzrok za to tehničke ili ideološke prirode, suština je da su postojeće institucionalne granice naprosto neodržive. A neprirodne granice treba rušiti...[10]

Štiksa možete sresti u Zagrebu, Sarajevu, Beogradu. „Pripadam, kao hiljade ljudi moje generacije, jednom mondijalizovanom intelektualnom proletarijatu“, objašnjava, i dodaje da treba „depatologizovati Balkan“ (Dérens, 2012).[11] Aleksandar Hemon, rođen 1964. u Sarajevu iz ukrajinsko-srpskog braka, živi u Čikagu i piše o laganom umiranju svog rodnog grada. Sudeći po antologijskim izborima, Vladimir Pištalo, rođen u Sarajevu 1960, jeste srpski ali i bosanski pisac, sutra možda i američki, kao i Hemon, a Miljenko Jergović, rođen 1965. u Sarajevu, i bosanski je i hrvatski pisac.[12] „Istaknuti švajcarsko-italijanski pisac hrvatsko-srpskog porekla Sergej Serđo Roić“[13] (šest romana i knjiga priča, tri knjige intervjua), rođen 1959. u Šibeniku, do pete godine je živeo u Bosanskom Grahovu a do devete u Puli, studirao u Zagrebu, živeo u Milanu, sada živi u Luganu. Smatrajući sebe više *jugoslovenskim piscem* nego hrvatskim ili srpskim, pita se šta to danas znači, i „da li je moguće biti pisac prošlosti“ ili „možda neke neodređene kulturne ’povezanosti’ nakon što je politički projekat propao.“ Po njemu je „multi-kulti“ pozicija velika prednost zato što je to „pozicija budućnosti.“ Određujući se kao „postnacionalni pisac“ još kaže: „Svi, i oni koji neće, vrlo brzo će izgubiti, ako već nisu, eksluzivnu pripadnost jednoj i samo jednoj državi ili ne daj bože, plemenu, krvi i sličnim atavizmima.“[14]

O ovome nam je najbolje mogao pričati Ivo Andrić, koji je među prvima otvorio prostor „između“[15] u postkolonijalnim graničnim oblastima kultura i tradicija bivše Jugoslavije, „svojevrsni međuprostor između južnoslavenskih književnosti“ (Lujanović i Škvorc, 2011:38), i to na dva nivoa: na nivou teksta, „odnosno pozicioniranja autora u tekstu i glasova koji intencijski ’oblikuju stvarnost teksta’, obrasce identifikovanja s likovima, pripovedačem, legendom i njegovom redistribucijom mita“ (*ibid*), i na nivou piščevog sopstvenog društvenog rada. Pa ipak, brižni čuvari nacionalnog blaga nikada mu nisu davali mira gurajući ga po svaku cenu u ovaj ili onaj nacionalni tabor. Tako su nedavno njegovu srpsku pri-

[8] Igor Štiks, u emisiji *Dvougao ex libris*, Biblioteka grada, 06. 06. 2012.

[9] *Ibid*.

[10] Izvod iz intervjua sa I. Štiksom, koji je vodio Predrag Dragosavac: „Igor Štiks, post-jugoslovenski intelektualac: Nit zavičaj nit tuđina“, Beograd, *Status*, br. 118/2012, str.. 86-93, p. 93.

[11] « *J’appartiens, comme des milliers de gens de ma génération, à un prolétariat intellectuel mondialisé.* »

[12] Početkom 2012. kod uglednog francuskog izdavača Actes Sud objavljen je peti prevedeni roman Miljenka Jergovića: *Ruta Tannenbaum*, inspirisan likom jevrejske devojčice iz Zagreba, po imenu Lea Deutsch, koja je bila zvezda Hrvatskog nacionalnog kazališta 30-ih godina prošlog veka, kao jugoslovenska Širli Templ.

[13] Izvod iz intervjua sa S. Roićem, koji je vodio Dušan Veličković: „Sergej Serđo Roić, pisac“, *Novi magazin*, 19.07.2012/64, str. 78-80.

[14] *Ibid*.

[15] Termin *in between* je uveo Homi Baba u svojoj knjizi *Smeštanje kulture* (*The Location of Culture*, 1994), premda je ovde reč o fluktuirajućem pozicioniranju između kultura i paradigmi.

padnost uzidali u kamen podigavši mu takozvani „Andrić grad“. Proučavajući pitanje „čiji je“ Andrić, kroz interakciju piščevog dela i njegovog postupanja u javnosti, Nebojša Lujanović i Boris Škvorc zaključuju:

> Andrić je na oba područja uspješno balansirao između identitetski, nacionalno i kulturološki različitih, čak i podijeljenih strana koje su ga nastojale prisvojiti i prisvajati, te do kraja života ostao neizjašnjen zadržavši status pisca koji se osjeća stanovnikom svijeta. Smjestivši svoj književni svijet u prostor „između“, u „priču o priči“ i o pričanju, Andrić ostaje izvana, premda se neki put prigodno svrstava određujući mitsku tradiciju i identitet koji prisvaja (*ibid*).

U svojevrsnoj odbrani Andrića, kroz tumačenje neraskidive isprepletenosti kulturnih identiteta u njegovom delu, autori se bave i nizom gradova u kojima je nobelovac živeo i koji su ostavili dubokog traga na njegov duhovni razvoj. Ovde nalazimo sponu sa piscima na čije romane ćemo se osvrnuti, rođenim, kao i Andrić, u Bosni, kojoj su tematski ostali verni, da bi, kao i Andrić, jednu balkansku lokaciju *par excellence* zamenili zapadnoevropskom. Dok je Igora Štiksa životni put vodio iz Sarajeva u Zagreb, a zatim u Pariz,[16] Čikago i Edinburg, u kojima je sukcesivno živeo, Velibor Čolić (1964) otišao je iz rodne Modriče na studije u Sarajevo, da bi u vreme opsade grada izbegao u Francusku nastanivši se trajno u Bretanji. Tačno dvadeset godina od početka rata u Bosni, na proleće 2012. u Parizu je objavljen prevod Štiksovog romana *Elijahova stolica* (2006) pod naslovom *Le serpent du destin* (*Zmija sudbine*) i Čolićev roman *Sarajevo omnibus*, napisan direktno na francuskom. Hronotop oba romana je sličan, oba smeštaju isprepletene narativne tokove u ratno i multikulturno Sarajevo, čineći mu izvestan *hommage*, i tu se svaka sličnost završava.

3. GRAD KAO TRAGIČNA METAFORA

3.1. *Elijahova stolica* Igora Štiksa

Elijahova stolica[17] je drugi roman Igora Štiksa, koji je u francuskoj kritici pozdravljen kao nezaobilazan fenomen mlade književnosti Balkana. Pozicioniran transnacionalno i okrenut univerzalnim vrednostima, ovaj tekst je pogodan za razmatranje različitih aspekata problematike individualnog i kolektivnog identiteta koju autor majstorski tematizuje homodijegetičkim pripovedanjem.

Pedesetogodišnji austrijski pisac Rihter, rođen 1942. u Beču, nakon dugog života u Parizu vraća se u rodni grad, gde ga je nekad odgajala majčina sestra. U njenom stanu slučajno pronalazi beležnicu svoje majke, koja je umrla ubrzo po njegovom rođenju, gde otkriva tajnu svog porekla. Njegov pravi otac nije austrijski vojnik koji se ubio nakon povratka sa ruskog fronta, nego jevrejski komunista i špijun „iz onog grada u kojem su ubili nadvojvodu“ (*ES*, 43), reći će mu tetka, koji je bio na zadatku u Beču prvih godina Drugog svetskog rata. Potraga za ocem vodi Rihtera, kao ratnog izveštača, u Sarajevo 1992, na samom početku opsade, a zatim prati razbuktavanje rata. Mladi Ivor, prevodilac njegovih romana sa nemačkog, primiće pisca u svoj stan ne znajući pravi razlog njegovog boravka u Sarajevu, i upoznaće ga sa glumicom Almom. Traganje će Rihtera spojiti i sa neobičnim starcem Simonom, koji se više puta pojavio niotkuda u ključnim trenucima junakovog života (kao što čini prorok *Eliah*/ Elija/ Ilija čiji je dolazak nepredvidiv), prvi put kad je ovaj saznao da mu je otac živ, sedeći a da to i ne zna, na Elijahovoj stolici u staroj sinagogi-muzeju.[18]

Višestruki paralelizmi sudbina u različitim vremenima dinamizovani strukturom *mise en abyme* čine kostur dijegeze, gde se u napetim dramskim obrtima neprestano smenjuju narativni tokovi koje deli

[16] Pariz kao da je meka savremenih pisaca-nomada iz celog sveta.

[17] U daljem tekstu *ES*.

[18] Obredna stolica za obrezivanje koja je izložena u Muzeju Jevreja u Sarajevu.

pedeset godina (bez ijedne beline u tekstu), koliko će potrajati i Rihterov život: najpre periodi dva rata, zatim dani Rihterovog boravka u Sarajevu, koje mu je bilo potpuno nepoznato, te dani u Beču pre i posle incesta što ga je junak nesvesno počinio sa svojom polusestrom Almom, koja je pod granatama režirala pozorišni komad *Homo Faber*, po romanu Maksa Friša. Neposredni prelasci iz prošlosti u sadašnjost ukazuju na uzročno-posledične veze između dva rata. Višeslojna intertekstualna mreža značenja, odnosno ženetovska hipertekstualnost fokusirana oko problema porekla i identiteta, osvetljava Rihterovu sudbinu kroz Edipovu, Odisejevu i Faberovu, koje su ispod nje naslagane jedna na drugu poput prozirnih filmskih folija.

Nad fatumom ljudskih života nadvija se senka Grada, tragične metafore sveta zajedništva u različitosti koji je posvuda osuđen na propast. Za razliku od drugih pisaca koji su ratnu dramu balkanskog Jerusalima slikali kroz svakojako dovijanje njegovih stanovnika da prežive, Štiks se ne bavi mnogo gradom žiteljâ, premda svega nekoliko prizora ljudskih patnji u *Elijahovoj stolici* izaziva više empatije nego desetine detaljnih opisa njegove književne sabraće (naročito narativ koji se preliva iz bolničke mrtvačnice na groblje). Autor je fokusiran na Grad, višestruki simbol, koji pokušava da se odupre razaranju svoje kulturno-istorijske baštine, ali koji ne uspeva da se odupre razaranju svog bića. Relikte bogate sarajevske prošlosti nalazimo u opisu jedne balske prostorije koji daje ermit Simon. U sličnoj sceni, starac se nalazi u ulozi jednog od poslednjih Sefarda u Sarajevu, lamentirajući nad nestankom ove stare zajednice koja simboliše iskonsko i raznoliko:

> Kako nam se broj smanjuje, tako je i Sarajevo sve manje mikrokozmos koji odražava staro stanje stvari iz doba Osmanlija, pa potom Austrijanaca i jugoslavenske kraljevine. Šta ćeš, Sarajevo je tek posljednje u nizu tog prokletstva... (...) neka paklenska logika, neko davno prokletstvo koje ne znam kako smo zaslužili, polagano briše s lica zemlje gradove u kojima su se vjere, narodi, jezici, tonovi, puti miješali kao špilkarte (*ES*, 103).

Zanimljivo je da i Štiks i Maluf, čiji je novi roman *Dezorijentisani* izašao u Parizu u isto vreme kad i prevod *Elijahove stolice*, na sličan način žale zbog propasti niza gradova kao što su: Smirna, Jerusalim, Konstantinopolj, Bejrut, Krakov, Sarajevo, koji nestaju kao mit izvesnog harmoničnog suživota različitih etničkih zajednica, kakav je postojao u velikim kolonijalnim carstvima. „Govoreći o takvim gradovima, ja ne volim odrednicu multikulturni jer ta reč podrazumeva suživot i toleranciju, ali ništa ne govori o mešanju koje smo mi živeli“,[19] kaže Štiks. Kroz proročke reči Simona/Elijaha/Ilije pisac poručuje da je sudbina tih mešanih gradova njihovo prokletstvo:

> O ovome ti govorim, o tome da je, ako se doista potrudiš i pogledaš kroz ovu zvijezdu iz svih krajeva sinagoge, s galerija ili iz prizemlja, moguće u njezine krake uloviti krov medrese, ili koji minaret, o pravoslavnima iza leđa, o katolicima na dohvat ruke, ne o pasivnom *su-postojanju* već o miješanju svega toga u nove oblike, u Sarajlije. To nestaje. Ljudi nestaju, ostaju samo prazne zgrade, poput ove sinagoge, muzeji... (*Ibid*)

Moderni svet ne želi takve sredine, poručuje Alma realizacijom Frišovog dela, naglašavajući kratkovidost neoliberalnog tehnokrate koji ne uviđa da pasivnošću pred zločinom lišava sebe budućnosti, te da zdrava budućnost leži upravo u mešanju različitih, (franc. *métissage*), a ne u spajanju istorodnih. Uništavanje multietničnosti u Gradu-Kavezu simboliše incestuozna veza glavnog junaka koji je takođe „uhvaćen u zamku“. Autor poručuje da je život samo sa „svojima“ neprirodan, odvodeći aktere incestuoznog čina, Rihtera i Almu, u smrt. Dok Rihter izvršava samoubistvo, Alma, barem pošteđena strašne istine, gine u saobraćajnoj nesreći. Njihovom nerođenom detetu, plodu greha, uskraćena je mogućnost da živi.

Premda „matrice moći i dominacije ostaju neprestano na sceni“ (Said, 2000: 459) širom sveta, Igor Štiks, što se moglo očekivati, ne insistira na razlikama kulturoloških modela, te naracija u romanu nije fokusirana na Bosnu kao kolonijalni prostor. Pa ipak, slika zapadnjačke dominacije kao nasleđa

[19] Izvod iz intervjua sa I. Štiksom: „Igor Štiks, post-jugoslovenski intelektualac...“, *art. cit.* str. 89.

kolonijalizma ne izostaje, kao ni osuda „zapadnjačke kamuflirane ravnodušnosti“ (Tomić, 2007: 209); predstavljena je kroz privilegovanu poziciju i licemerne motive humanitarnih organizacija velikih sila u Sarajevu, čiji pravi cilj nije humanost. Štiks kao da je morao da izbaci iz duše ono što ga je bolelo, a što priznaje u jednom intervjuu: „Pisanje *Elijahove stolice*, čija se radnja delom odvija za vreme opsade Sarajeva, za mene je bilo katarktično iskustvo“ (Halkon, 2011).[20] Njegov Rihter kao stranac-došljak veoma brzo shvata ponašanje nadmenog Zapadnjaka u dodiru sa nisko valorizovanim *drugim*, i odbacuje ulogu izmanipulisanog medijskog izveštača koga ne bi trebalo suštinski da pogađa drama bratoubilačkog konflikta u kome se našao. On odlazi iz grada odnoseći sa sobom deo njegove duše, kao što Malufovi „dezorijentisani“ protagonisti odlaze iz Bejruta (Maalouf, 2012), u kome onaj mitski Orijent više ne postoji.

3.2. *Sarajevo omnibus* Velibora Čolića

Sarajevo omnibus,[21] treći roman koji je Velibor Čolić napisao na francuskom, pruža sliku Sarajeva kao egzotičnog orijentalnog grada, u čijoj su pozadini mnogi već viđeni kulturni stereotipi, i pozitivni i negativni. Kamen temeljac čolićevskog „omnibusa“ koji nas vraća u naizgled davnu a zapravo vrlo aktuelnu istoriju Balkana, predstavlja „slavni sarajevski atentat (28 juin1914) što je izazvao Veliki rat i propast tri carstva – osmanskog, austrougarskog i ruskog“[22] (*SO*, 7). Ekstradijegetički pripovedač osvetljava taj događaj iz raznih perspektiva i u više navrata, ukrštajući istorijska zbivanja sa dogodovštinama izmišljenih junaka, i provlačeći ih kroz fikciju urnebesno à la Kusturica, te u većini slučajeva ne znamo koji su protagonisti izmišljeni a koji stvarni. Tako Nikola Barbarić, piščev deda po majci (ako mu je verovati) i „bosanski baron fon Minhauzen“ koji je izgubio glavu za vreme nemačke okupacije zbog prevelike sličnosti sa Titom (*SO*, 170), deluje veoma romaneskno, kao i nesrećni atentator Gavrilo Princip, koji sa pet godina ume da broji do hiljadu, sa šest može da piše levom rukom ćirilicu a desnom latinicu (*SO*, 38), ili Aleksandar Vitek, arhitekta Vijećnice, pesnik, slikar i šahovski velemajstor.

Neposredno pre no što će podleći ranama od metaka, austrougarski prestolonaslednik Franc Ferdinand gleda živopisne slike te „čudne zemlje“ (*SO*, 72), u koje spada i neobičan skup koji će svedočiti njegovom tragičnom kraju; naime, blizu Latinske ćuprije su se našli vođe verskih zajednica, dobri prijatelji: hodža-travar Ildan Dizdarević, „jedan od retkih Bosanaca, ako ne i jedini, koji se plaši svoje žene“ (*SO*, 81),[23] a koji maže pazuho belim lukom kao dezodoransom da se zaštiti od šejtana, rabin-filozof Baruh Abramović, koji će biti pokošen u atentatu skupa sa nadvojvodom od Habzburga i njegovom suprugom Sofijom, kao žrtva zalutalog „petog metka“ što se odbio od ćupriju i zabio mu se u potiljak, župnik Latinović, koji je u mladosti burno živeo ali je neslavno završio, zatim, u drugom redu, pop Aksentije, te Cigančići, vojnici i razni civili. Čović je svoju rekonstrukciju vidovdanske nedelje, koja će obeležiti istoriju Balkana, udenuo među pripovesti o glavnim reperima Sarajeva: o staroj Latinskoj ćupriji, koja se zove i most Gavrila Principa (zavisi ko je posmatra), o sarajevskoj Vijećnici, koja je prvo bila Gradska kuća a potom biblioteka, te o čuvenoj Sarajevskoj hagadi (*Haggadah*), sefardskoj iluminaciji iz XIV veka koja je volšebno preživela granatiranje Vijećnice, što je jedan u nizu romansiranih podataka, dozvoljenih stvaraocu koji podvlači u prologu da je njegov tekst „delo fikcije sa istorijskim ličnostima (...) zamišljen i koncipiran kao neki kinematografski omnibus, kao pet poglavlja jedne iste priče“[24] (*SO*,

[20] « L'écriture de *La chaise d'Elie*, dont l'action se déroule en partie pendant le siège de Sarajevo, a été pour moi une expérience cathartique ».

[21] U daljem tekstu: *SO*.

[22] « [...] *le fameux attentat de Sarajevo (28 juin1914) qui provoqua la Grande Guerre et la chute de trois empires — ottoman, austro-hongrois et russe*. »

[23] « *…l'un des rares Bosniaques, si ce n'est l'unique, à avoir peur de sa femme.* »

[24] « *Le texte qui suit est une œuvre de fiction avec des personnages historiques* (...) *imaginé et conçu comme un omnibus cinématographique, comme cinq chapitres d'une même histoire.* » Podsećamo da je filmski omnibus kompilacija više segmenata, sekvenci ili priča oko iste tematike, u realizaciji više autora. Noviji primer je film *Paris, I Love You* (*Parize, volim te*, 2006) sastavljen od 18 kratkih filmskih priča raznih reditelja, od kojih je svaka posvećena nekom od kvartova Grada svetlosti.

7), pozivajući se i na Kunderine reči iz *Umetnosti romana*, (1986): „Romanopisac, *dixit* Milan Kundera, ne treba nikome polagati računa, osim Servantesu[25] (*SO*, 8).

Žrtva autorove naglašene kreativne slobode u portretisanju „grada svih granica"[26] (*SO*, 71-80) i romansirani lik koji je najlošije prošao u čovićevskoj šemi aktancijalnih uloga je Ivo Andrić: on je član dve terorističke organizacije: Mlada Bosna i Crna ruka, obožava srpski nacionalistički spev *Gorski venac*, i sastaje se po kafanama sa pukovnikom Apisom koji ga (kako pretpostavlja francuski čitalac) vrbuje za učešće u uroti protiv austrougarskog prestolonaslednika. Da ne govorimo o pitanju Andrićeve nacionalne pripadnosti, koju autor/narator ističe u ironijskom kontekstu, u svom postmodernističkom poduhvatu podrivanja jednog književnog autoriteta. Neproverenim podacima o čoveku i piscu Andriću: kome je „*larvatus prodeo*" bila „maksima" (*SO*, 50), čiji je otac bio plavokosi „austrijski vojnik", dakle, Arijevac (*SO*, 51), koji je bio „slavni hrvatski a zatim srpski pisac"[27] (*SO*, 119), a nakon Prvog svetskog rata se „izjasnio kao Srbin i (...) definitivno [se] nastanio u Beogradu"[28] (*SO*, 56), Čolić se pridružuje onima koji su nobelovca prisilno svrstavali u neki od nacionalnih književnih korpusa, ortodoksno shvaćenog kanona i konzervativne ideološke podloge. Nažalost, pojedini francuski kritičari, zaboravljajući autorovu uvodnu napomenu da je pred njima samo delo fikcije, uzimaju Čolićeve tvrdnje za *Aristoteles dixit*, te u prikazima njegovog romana možemo osetiti pomalo čuđenja (Francuzi su ipak uzdržani) nad velikosrpskom urotom u kojoj je učestvovao intelektualac takvog formata, a koja je, navodno, ceo svet gurnula u varvarstvo.

Autori iz južnoslovenskih zemalja neretko ponavljaju one tipične zapadnjačke stereotipe o Balkanu koje pominje Todorova, misleći možda da se to od njih na Zapadu očekuje. U *Sarajevskom omnibusu* „orijentalni svet" je oličenje prljavštine[29] (*SO*, 69). Tako se Gestapovcu Ernstu Rosenbaumu prevrće utroba od neke čudne mešavine zadaha i vonja dok 1942. ulazi u Sarajevo da ga očisti od preostalih Jevreja (*SO*, 107). Kontroverzne i nejasne granice balkanskih zemalja, koje su, po Todorovoj, posledica Osmanske vladavine, evocira i Čolić:

> U ovom svetu slabo definisanih granica, u kome Srednja Evropa više ne zauzima istinski središte nego se pruža svuda pomalo, Hrvati zapravo žive u četiri zemlje i govore sedam jezika. Dok njihovi susedi Srbi, sasvim suprotno, žive u sedam zemalja i govore samo tri jezika. Ostali slavenski narodi takođe su razasuti, Bošnjaci žive već četiri veka u srcu Turskog carstva, a Slovenci na germanofonom području[30] (*SO*, 137-138).

Sarajevo omnibus vrvi od raznih jezika, kultura, religija, običaja, šaljivih opaski, kulinarskih poslastica. To bogatstvo raznolikosti je prisutno i u čuvenoj Vijećnici, najlepšem gradskom objektu koji je projektovao u pseudo-mavarskom stilu arhitekta i šahista Aleksandar Vitek (*Wittek*), što se uzdiže između Latinske ćuprije i stare Baščaršije. Poredeći je sa turskim kolačem, narator kaže: „U njoj se mešaju čipke od otomanskog kamena i pruska stamenost, narandžaste i tamnožute boje Juga, i veliki prozori ala austrijski (*SO*, 94)."[31] Kroz burnu balkansku istoriju putovala je menjajući uloge, da bi na koncu, kao biblioteka, do temelja izgorela u požaru izazvanom granatama sa srpskih položaja.

---

[25] « *Le romancier, dixit Milan Kundera, n'a de comptes à rendre à personne, sauf à Cervantès.* »

[26] « *la ville de toutes les frontières.* »

[27] « *... le célèbre écrivain croate puis serbe Ivo Andrić.* »

[28] « *On note aussi qu'après la Seconde Guerre Andrić se déclara Serbe et s'installa définitivement à Belgrade.* »

[29] *« Sale et mal lavé. »*

[30] *« Dans ce monde aux frontières mal définies, où l'Europe centrale n'occupe plus vraiment le centre, mais s'étend un peu partout, les Croates vivent en effet dans quatre pays et parlent sept langues. Tout le contraire de leurs voisins serbes, qui, eux, vivent dans sept pays et ne parlent que trois langues. Les autres peuples slaves également sont éparpillés, les Bosniaques vivent depuis quatre siècles au sein de l'Empire turc, et les Slovènes dans l'espace germanophone. »*

[31] *« S'y mêlent les dentelles de pierre ottomanes et la solidité prussienne, les couleurs orangées et ocre du Sud, et les grandes fenêtres à l'autrichienne. »*

4. ZAKLJUČAK

U Francuskoj su sve brojniji prevodi književnih delâ autora mlađe generacije, iseljenika i/ili nomada koji su rođeni na tlu bivše Jugoslavije gde im pak nije bilo suđeno da se razvijaju kao pisci. Iako su izmešteni iz prostora sopstvenog identitetskog obrasca, on ostaje duboko utisnut u njihovo pismo. Tematski i duhovno raznovrsni romani „dece postjugoslavije", artikulisani oko dramatičnih ratnih zbivanja, problematike identiteta i dezorijentisanosti, neretko su čitani kao dela one privlačne i u isti mah odbojne „drugosti" Evrope. *Zmija sudbine* (*Elijahova stolica*) Igora Štiksa i *Sarajevo omnibus* Velibora Čolića izrazili su svojevrstan omaž Sarajevu, paradigmi grada kao jedinstva raznolikosti koji nestaje, nastavljajući da živi u duši migranata rasejanih po svetu. U isto vreme kad i ova dva romana, u Parizu je objavljena mala zbirka kratkih priča iz Srbije: *Nouvelles de Serbie*[32], u kojoj je zastupljena i priča *Mostar* Vladimira Pištala (1960), književnog nomada rođenog u Sarajevu. To je omaž još jednom gradu-raznolikosti u nestajanju, koji je u ratnim operacijama pogođen u srce. Stari kameni most, biser osmanske arhitekture, podignut u XVI veku za vladavine sultana Sulejmana Veličanstvenog, vekovima je odolevao vremenskim i istorijskim nepogodama, da bi ga 1993. srušili... U svom romanu *Milenijum u Beogradu*,[33] čiji je francuski prevod bio u najužem izboru za nagradu *Femina étranger 2008*, Pištalo kaže: „Nepitan ću vam reći nešto o balkanskim narodima – ti narodi pojma nemaju jedni o drugima. Ti narodi su kao crteži, nacrtani jedan preko drugog koji kad se odmakneš čine jedinstven crtež" (Pištalo, 2000:41).

Literatura

Baba, H. (1994). *Smeštanje kulture*. Beograd: Beogradski krug.

Čolić, V. (2012). *Sarajevo Omnibus*. Paris : Gallimard.

Dérens, J.-A. (2012). « Forum subversif de Zagreb: d'autres Balkans sont possibles ». URL: http://blog.mondediplo.net/2012-06-12-Forum-subversif-de-Zagreb-d-autres-Balkans-sont; postavljeno 12. 06. 2012; pristupljeno 15. 07. 2012.

Halkon, R. (2011). « Crise du livre dans les Balkans : l'ex-Yougoslavie a du mal à tourner la page. » Cafebabel.com, Le Magazine Européen, 24/08/11. URL : http://www.cafebabel.fr/article/38425/crise-livre-balkans-ex-yougoslavie-tourner-page.html.

Kristeva, J. (1991). *Etrangers à nous-mêmes* [1988]. Paris: Gallimard [Fayard], Folio Essais.

Lujanović, N. i Škvorc, B. (2011). „Andrić kao model izmještenog pisca (ili kako je otvoren prostor za 'pozicioniranje između' korpusa i kulturalnih paradigmi)". *FLUMINENSIA*: časopis za filološka istraživanja, Vol. 22 No.2, feb. 2011. str. 37-52. (fluminensia@ffri.hr); DOI:http://hrcak.srce.hr/file/97878. URL: http://www.ffst.hr/odsjeci/hrvatski/nastava/Andric%20i%20Krleza/predavanje_2.pdf; pristupljeno 2. 06. 2012.

Maalouf, A. (2012). *Les désorientés*. Paris : Grasset & Fasquelle.

Maluf, A. (2009). *Poremećenost sveta. Kada se naše civilizacije iscrpe*. Beograd: Laguna, prev. V. Cakeljić.

Pištalo, V. (2000). *Milenijum u Beogradu.* Beograd: Narodna knjiga-Alfa.

Said, E. (2000). *Orijentalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek, prev. Drinka Gojković.

Štiks, I. (2010). *Elijahova stolica*. Beograd: Arhipelag, 2010 [Fraktura 2006].

Todorova, M. (2006). *Imaginarni Balkan* [1999], Predgovor drugom izdanju na srpskom jeziku. Beograd: Biblioteka XX vek, str. 5-36.

Tomić, S. (2007). „Roman o gradu: Hommage Sarajevu. Igor Štiks, *Elijahova stolica*." Sarajevo: Novi Izraz, N° 37-38, str. 208-211.

Waberi, A. (1995). « Les enfants de la postcolonie. Esquisse d'une nouvelle génération d'écrivains francophones d'Afrique noire. » Paris : *Notre Librairie* N°135.

Intervju sa Marijom Todorovom, vodio M. Bazdulj, „Balkan nije ni bolji ni gori", *Dani*, br. 218, 10. 08. 2001. URL: http://www.bhdani.com/arhiva/218/intervju.shtml; pristupljeno: 5. 08. 2010.

Intervju sa Igorom Štiksom, vodio P. Dragosavac, „Igor Štiks, post-jugoslovenski intelektualac: Nit zavičaj nit tuđina". *Status*, br. 118/2012, Beograd, pp. 86-93.

Intervju sa Serđom Roićem, vodio D. Veličković, „Sergej Serđo Roić, pisac", *Novi magazin*, 19.07.2012/64, str. 78-80.

[32] Éditions Magellan & cie, Paris, 2012; priredila V. Cakeljić, preveli Gojko Lukić i Jacqueline Busseron.

[33] *Millénaire à Belgrade*, Phébus, 2008, preveli Ljiljana Huibner-Fuzellier i Raymond Fuzellier.

LITTÉRATURE POST-YOUGOSLAVE EN FRANÇAIS :
Le SERPENT DU DESTIN ET *SARAJEVO OMNIBUS*

Résumé

Beaucoup d'écrivains issus de l'ex-Yougoslavie se sont positionnés avec succès dans la littérature de langue française. Peuplés de rêves et de fantômes d'un pays qui n'est plus, leurs ouvrages sont souvent perçus comme production d'une altérité balkanique chargée d'innombrables images stéréotypées qui répugnent et séduisent à la fois, capable d'engendrer des identités conflictuelles et dotée d'une imagination débridée. Certains migrants ou nomades de la jeune génération, exhibent à travers leur écriture une identité multiculturelle refusant toute petrification et tout enfermement dans le cadre d'une littérature nationale. Un représentant typique de ces « enfants de la postyougoslavie » est sans doute Igor Stiks, dont le roman *Elijahova stolica* (*La chaise d'Elie*, 2006), traduit et publié en français sous le titre *Le Serpent du destin* (2012), a paru à Paris presque simultanément que le roman *Sarajevo omnibus* de Velibor Colic, écrit directement en français. Vingt ans après le début du siège de Sarajevo (1992–1995), ces deux écrivains rendent hommage à « Jérusalem des Balkans » mettant en scène l'univers bosniaque et sa diversité singulière. Tandis que Stiks articule sa narration autour de la quête identitaire d'un écrivain autrichien dans la ville-mosaïque, un creuset de nationalités en train de disparaître, Colic dresse dans la veine fantasmagorique un portrait de la ville martyre, théâtre de nombreux évènements historiques, à travers la chronique kaléidoscopique de l'assassinat de l'archiduc François-Ferdinand, en juin 1914. Nous tenterons d'explorer de quelle manière ces deux écrivains fictionnalisent l'expérience de traversée des frontières culturelles tout en exploitant des thèmes universels, premièrement la problématique de l'identité.

Mots-clé: «enfants de la postyougoslavie», Stiks, Colic, Sarajevo ville-mosaïque

Vesna Cakeljić
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Fakultet organizacionih nauka
cakeljic.vesna@fon.bg.ac.rs

Simona Constantinovici

PISICA LUI SCHRÖDINGER. DESPRE VIS ȘI TEXISTENȚĂ ÎN LITERATURA LUI MIRCEA CĂRTĂRESCU

Însoțit, aproape întotdeauna, de un determinant (*fantastic*, *nebunesc*, *atipic, recurent* etc.), *visul* cărtărescian traversează, ca *temă, simbol, poveste*, *context* și *pretext*, întreaga operă. Visul său e *pisica lui Schrödinger*, realitate iluzorie. Nu vom ști niciodată unde începe și unde se sfârșește. Cărtărescu ne atrage, prin *vis*, într-o turbulență imagistică fără precedent în literatura română. Densitatea lexicală și, implicit, stilistică creează o scriitură puternic hibridizată, în care trimiterile la teoria fractalilor și la texistență sunt multiple. Visul e ceea ce însoțește textul, ceea ce-l fragmentează, ca, mai apoi, să-l reasambleze, e *realitate* (din perspectiva povestitorului) și *ficțiune* (din perspectiva cititorului). Ramificațiile sale pornesc din *jurnal*, lucrarea cea mai în măsură *să decodifice* sensurile creației. Aici, autorul explică, erudit și complex, ce înseamnă, pentru el, *visul*. Conceptul de *texistență*, unic, probabil, în literatura română și universală, inventat de prozator pentru a(-și) explica scrisul, se poate defini, și el, prin semantica *visului*.

Cuvinte-cheie: Cărtărescu, vis, texistență, jurnal, stil.

1. PREAMBUL

Scriu despre cărțile lui Mircea Cărtărescu pentru că ele mi-au declanșat nevoia de-a mă cunoaște mai bine și mi-au ascuțit simțurile, mi le-au cizelat într-un mod aparte, cum n-au reușit, de-a lungul timpului, alte cărți. E CEVA în ele ca un traseu printr-o pădure deasă. Mă iau după semne și sunt sigură că, la sfârșit, voi ajunge într-un spațiu pe care l-am visat, de împăcare a ființei mele cu sine, un spațiu al mântuirii. Multora li se va părea halucinantă această idee, desprinsă dintr-o pagină de literatură. Dar eu pot spune că aceste scrieri m-au făcut să cred cu tărie în ceea ce VA URMA. Pagini care-ți dau încredere, te ajută să înaintezi, cu tot cu cohorta de amintiri estompate și de vise neterminate.

2. MARGINALII LA TEXISTENȚĂ

2.1. Un hibrid lexical : *texistența*

Termenul de *texistență*, un hibrid lexical, format prin compunerea a două cuvinte, *text* și *existență*, apare în toată literatura lui Mircea Cărtărescu, fie că e vorba de roman, de poezie sau de jurnal. *Texistența* este o formă de salvare a sinelui și de accedere spre ființa divină prin rescrierea, pe calea memoriei, a trecutului. E o relație construită pas cu pas de scriitor în chiar procesul creației. Nu e, așadar, doar viața pe care o trăiește, dar nu se reduce nici la textul scris. E o realitate hibridă. E o figură de viețuire magică, ca un truc autentic de scamatorie, un fel de scufundare a ființei în realul literei scrise, o desprindere a sinelui din zonele deja decriptabile ale realității. De aici, din această minimală definire și, probabil, incapacitatea termenului de a-și găsi repere clare. Literatura cărtărescană în totalitate, dar mai cu seamă jurnalul său, dau seama despre texistență. Textul embrionar, textul în curs de a se scrie, textul visat, textul decorporalizat, textul criticat, textul privit din multiple perspective (așa cum, de altfel, e privit și visul), textul-hologramă, definesc, cu puterea unor semantisme diferite, în funcție de context, *texistența*. Energia textului (sub orice formă s-ar manifesta el și-n orice stadiu s-ar afla) puternică, ”orbitoare”, ireală, atrage iremediabil, cu perfidia jocului asumat, ființa autorului. Aceasta, la rându-i, ”confecționată”,

încă de la naștere, din părți comunicante, inseparabile una de alta, atrage ființa textului, corpul și spiritul lui. Atracția, manifestată în forță, face să se producă inevitabil o zonă de sudură, de alipire a extremelor, ca-n banda lui Möbius, astfel încât ar fi extrem de greu să ne dăm seama care e fața reală a lucrurilor. E vorba, așadar, de energii transferabile. Din text înspre autor și viceversa, dinspre autor către text. Texistența e, din acest punct de vedere, un termen ambivalent, conceput pe un semantism în continuă schimbare, dual, bipolar. Texistența probează continuu ceea ce postulează, de fapt, autorul: existența unei relații indestructibile între ființa creatorului și text (operă). A le scinda, a încerca să definim opera ca operă și textul ca text, limitativ, așadar, înseamnă a pierde sensul, direcția, esența. Texistența se situează și situează textul cărtărescian în această zonă a fascinației, a învăluirii, a magiei textuale și existențiale. Texistența, ca dublu, ca geamăn al existenței, presupune o continuă sfâșiere, o paralizie în fața nimicului existențial. Rețeaua de sensuri și, implicit, de formule expresive care se țese între textele cărtăresciene nu poate fi ignorată când vorbim de texistență. Visând să creeze, precum demiurgul, un text desăvârșit, Cărtărescu își gândește lucrarea. Totul e bine așezat. Am găsit nenumărate simetrii sau conexiuni între textele sale, obsesii, structuri iterative, simboluri reluate (*mama, fluturele, visul, păianjenul* sunt doar câteva dintre acestea). De unele, pe anumite porțiuni, cititorul se simte atras. Ele devin, însă, de la un anumit punct, monstruoase, distrugătoare. Nu știu dacă poezia oferă suficiente însemne ale texistenței. Ele sunt vizibile, sar în ochi, în schimb, în proză și în jurnal.

Texistență, concept inventat de Cărtărescu, propulsat de el în oceanul literaturii române, poate fi extrapolat, folosit, probabil, și-n cazul definirii altor autori. Acest fapt nu diminuează cu nimic extraordinara lui pliere pe textul celui care l-a creat pentru a-și autodefini literatura. *”(...) deja facem parte din mașinăria ce ne inventează moment cu moment, așa că participăm clipă de clipă la pictarea, sculptarea, zămislirea, brodarea noastră. Dacă n-ar fi așa, n-am putea mișca nici un deget, căci degetul de carne, zgârciuri și os nu s-ar simți dator să ne asculte. Pentru că participăm deja la Dumnezeire, emanăm cu toții, din tufele subțiorilor, din grăsimea șoldurilor și mai cu seamă din cochilia de pe umeri o lumină înmiresmată ce ne-nvelește ca o suveică. E mandorla ce ne va sui cândva către ceruri, coaja seminței ce conține un embrion viu. Da, suntem embrioni neurali, mormoloci încurcați în organe atavice, ținând de două medii, de două zone ale ființei.”*[1]

Texistența n-ar fi posibilă fără Dumnezeire. Inventăm textul inventându-ne, de fapt, pe noi. Ne pictăm, ne sculptăm, ne zămislim, ne brodăm pictând, sculptând, zămislind, brodând textul.

Într-un interviu dat Eugeniei Vodă, în emisiunea *Profesioniștii*, Cărtărescu afirma că nemurire înseamnă trecerea vieții în text. Sau, poate… în TEXT, în marele corp, în corpul-matcă. Este, de fapt, o referire la conceptul de *texistență*. Finalul romanului *Orbitor* este de o răvășitoare expresivitate. Sunt pagini întregi în care autorul, cumulând sens după sens, metaforă după metaforă, trasează o coloană de comunicare între noi, muritorii, și divinitate. Apocalipsa devine, astfel, în viziunea sa, o imagine oarecare, repetabilă, din covorul cel mare în care suntem, cu toții, țesuți.

”Sfârșitul lumii vine de bilioane de ori simultan, în fiecare clipă, în fiecare loc unde-un licăr de conștiință a sclipit în noaptea fără dimensiuni și fără sfârșit, cu fiecare neuron, cu fiecare ochi, cu fiecare mișcare. Când pier o floare sau o muscă, dispare o lume care nici măcar n-a știut că, o clipă, a existat. Când moare un fetus avortat și aruncat între lături și gunoaie, se stinge un cosmos smochinit înainte să fi putut ființa. Apocalipsa e banală și cotidiană ca și geneza în această lume ce le amestecă în fiecare clipă, genezo-apocalipsă sau apocalipso-geneză desfăcută pe-o tijă neuronală. Dar adevărata lume trăiește-ntre prima și ultima foaie scrisă cu pixul, adevăratul cosmos se deschide-n mâinile tale, între coperțile acestei cărți. Donjon derizoriu, prăbușit pe-o rână în molozul sfârșitului de civilizații și lumi, manuscrisul meu e căptușeala realității, cu neputință de desprins de ea, căci fața și căptușeala sunt una, și e cu neputință de distins punctul în care, rotite în a patra dimensiune, lumea curge-n text și textul în lume. Apocalipsa nu e niciodată finalul. Ea precedă finalul, căci e sfârșitul unei lumi, nu al lumii în întregul ei miraculos. E stingerea unei scântei a conștiinței, și nu al conștiinței copleșitoare ce susține, pe spatele covorului universal, arhitectura fragilă de spații și timpuri întrețesute. (…) Tot ce-a avut vreodată ființă are ființă etern, căci fața nevăzută-a covorului, cu împletitura ei inextricabilă de cauze și efecte, e ferită etern de distrugere, de vreme ce distrugerea nu e mai mult decât un desen din covor. Apocalipsa stinge aici un soare și distruge acolo un

[1] Mircea Cărtărescu, *Orbitor. Aripa stângă*, București, Editura Humanitas, 1996, p. 215.

univers, dar țesătura lumilor, textila lor, textura lor, textul lor rămâne întreagă și vie. Sfârșitul lumii precede finalul ei, căci finalul înseamnă ultima copertă ce se închide ușor peste ultima filă. El nu distruge textul, ci îl delimitează, îl curbează-n sine, îl face rotund și întreg ca o vietate, un obiect limitat dar fără margini pe care mintea ta, venind din a patra dimensiune, îl poate cuprinde în întregime, se poate contopi cu el și pot zămisli împreună un copil minunat, având buzele mele și ochii tăi, zâmbetul meu și glasul tău, nebunia mea și melancolia ta, chiar a ta, cea care te-ndrepți acum spre finalul acestei lumi ce s-ar putea numi

ORBITOR"[2]

Tot în finalul romanului, își cheamă personajele, chiar și pe cele pasagere, la raport. Ca la ordon. *"Îi știam pe toți, fiecare fusese conectat la viața mea, doar o clipă, doar o atingere, doar un impuls decisiv. Fiecare-avusese ființă doar pentru acel gest și dispăruse apoi în inomabil. Alții mă-nfășuraseră ani sau decenii în fibrele lor, mă hrăniseră și mă informaseră, injectaseră-n mine imagini și gânduri ce se contopiseră cu carnea mea. Câți erau? Atâția câți apăruseră-n carte, fie și doar într-un rând, într-o paranteză a ei. Iată, unul din ei se-ntrupează acum, în chiar fraza asta, și tot în fraza asta aș putea aduce în sală alte câteva milioane."*[3] E important să le vedem defilând, pentru că ele, prin poveste, fac și desfac lumea, trăiesc potrivit principiului texistenței.

2.2. Manuscrisul și cititorul

Cărtărescu propune o estetică a receptării textelor sale. Nu vorbește despre cititor *implicat, ideal, viu, potențial* etc., nu clasifică, nu-și dorește decât să ajungă la acel melanj fericit, la acea înaltă comuniune dintre carte și cititor. Relația aceasta e văzută ca o îndrăgostire, ca un schimb de informații primordiale între două conștiințe, între două manuscrise. Manuscrisul lui și manuscrisul cititorului. Nu putem vorbi de suprapunerea lor. După ce e scris, definitivat, manuscrisul lui Cărtărescu va pleca în căutarea cititorilor, se va transforma, cu alte cuvinte, în funcție de puterea de receptare, de simțul estetic, în funcție de atâtea alte elemente care ne spun, ne sugerează, ne fac să fim ceea ce suntem. A citi o carte la lumina lumânării, într-o cameră obscură, sau a o citi sub umbra unui copac, a o citi cu glas tare sau în gând, întins pe pat sau agățat de bara rece a unui metrou parizian, nu-i același lucru. Fiecare decor adaugă ceva interpretării declanșate în chiar timpul lecturii. Fiecare decor scurtcircuitează, paralizează interpretarea și așa mai departe. Fiindcă noi suntem diferiți, mereu alții, în funcție de acel decor, în funcție de timpul care aduce în prim plan acel decor.

Manuscrisul e un nume care revine constant, însoțit sau nu de determinantul *ilizibil*. Autorul preferă să-și scrie romanul cu propria mână, neintermediat, pentru a menține, prin asta, viu, activ, fluxul *neuroni* (creier, adică parte dintr-un întreg care e organismul) – *corp* (întreg). La ce se referă *ilizibilitatea*? La faptul că e imposibil să fie citit corect. *Ilizibil* înseamnă *de nedescifrat*, *opac*. Un manuscris care-și depășește condiția, care se transformă într-altceva. Manuscrisul trimite și la ideea de *vechime*, de epoca de dinainte de inventarea tiparului, de calmul și răbdarea cu care erau copiate cărțile odinioară, ține de *caligrafie*, de arta de a scrie frumos, dar și de *apocrife*, de scrierile atribuite altor autori decât cei adevărați, despre scrieri a căror autenticitate este îndoielnică.

Autorul se adresează direct celei care citește. De ce femeie? Pentru că fiecare avem în noi o amprentare genetică bipolară, masculinul și femininul coexistă, e doar o problemă de asamblare, la un moment dat, a pieselor, a substanțelor vitale. Sau poate că-și dorește ca lectura să fie a unei femei, despre care se știe că are o intuiție mult superioară celei a bărbatului, o putere de observație mult mai acută și un simț al conexiunilor de-a dreptul ieșit din comun. Apoi, mergem mai departe și riscăm prin a spune că interpretarea e la genul feminin, analiza, sinteza, disecarea, observația etc., de asemenea, adică aproape toate fenomenele prin care încercăm să înțelegem lumea, să ne-o apropiem. Texistența, tot o "reprezentantă" a genului feminin, se definește, și ea, prin procedeele de mai sus.

[2] Mircea Cărtărescu, *Orbitor*. *Aripa dreaptă*, București, Editura Humanitas, 2007, p. 549-551.

[3] *Ibidem*, p. 560-561.

> ”Tu, care citești acum, întinsă pe canapeaua ta, cartea asta de necitit, care nu spune nimic, nu vrea nimic și nu-nseamnă nimic, traversezi împreună cu ea, ca o navă cu pânze, planul transparent al lumii noastre. Ești, la începutul acestei fraze, o secțiune la tomograf – o femeie cu o carte în mână – ghilotinată dintr-un calup fusiform care-i adevăratul tău corp, iar acum ești o altă secțiune, cu o altă secțiune de carte în mâini. Cartea mea te-nsoțește ca un pui de focă urmându-și mama, cu mult mai scurt decât ea, iar ceea ce se desfășoară-ntre voi, plasa deasă de păianjen dintre creierul tău și ea (două manuscrise față-n față între care gândurile și intuițiile și tropismele tale glisează ca o suveică sau ca o rază tot mai intensă între oglinzile unui laser) străbate asemenea perpendicular membrana existenței, devenind o sferă sclipitoare de abstracțiuni, adevărata carte, interfața dintre mintea mea și a ta, felul în care eu mă aplec adânc asupra ta și-ți vorbesc. Căci așa cum între doi oameni navigând alături se întâmplă povestea lor de dragoste, altceva decât ei, mereu alta, mereu cu o personalitate imprevizibilă dinainte, ca un copil pe care mințile lor, după o pasionată copulare, l-ar zămisli, la fel obiectul posac, ca o placă de lemn, al cărții nu-i cartea nu-i cartea însăși, ci instrumentul prin care cartea are o șansă să se producă. Injectez prin ea, în mintea ta visătoare, jumătate din codul meu genetic. Abia în țeasta ta ocrotitoare cartea se va putea dezvolta, când va fuziona cu jumătate din codul ființei tale.”[4]

Tot ce a scris Mircea Cărtărescu înainte de *Orbitor*, povestirile, mini-romanele, constituie o pregătire, o testare, o învârtire în jurul aceloraşi idei, devenite, în timp, obsesii.

Cartea parcurge un timp obiectiv, real, și unul iluzoriu (subiectiv) până la întâlnirea cu cititorul. Într-un anume fel, cititorul e urmărit de cartea pe care urmează s-o citească până-n ziua-n care o va lua în mâini şi-o va răsfoi. Situarea cărții într-o galaxie spirituală, într-un mecanism ale cărui legi sunt greoaie și, pe alocuri, ilizibile, amplifică legătura dintre sensurile ei și reflecția cititorilor.

> ”Acum, însă, când scriu rândurile-astea, tu încă nu bănuiești că acest lucru trebuie să ți se-ntâmple, pentru că nu a intrat încă-n lume secțiunea corpului tău cu o carte în mâini. (…) La fel, nu a intrat încă-n lume cartea asta în întregimea ei, ci pătrunde încă încet, pagină după pagină și literă după literă, ca și când ar crește și s-ar înălța, foarte lent, din lemnul mesei mele, ca o floare de hârtie murdărită de pastă de pix. Sunt sute de diapozitive suprapuse, fiecare pagină o secțiune din lumea ei, fiecare atât de subțire, încât prin pielița ei se văd vasele capilare și terminațiile nervoase irigând literele, care fără ele s-ar veșteji. Manuscrisul întră-n lume chinuitor de încet, fiecare pagină lăsând după ea jeturi de linii punctate ca niște mănunchiuri de raze, ca niște faruri îndepărtate după care-mi ghidez vârful de metal galben al pixului.”[5]

Cartea, ca o colecție de ”sute de diapozitive suprapuse”, cartea ca ”un puzzle psihic multicolor”[6]. Există o programare căreia nu putem să ne sustragem, o programare universală, înscrisă în fibra destinului nostru de ființe umane. Lungul drum parcurs de carte până-n mâinile cititoarei certifică acest fapt.

O dată ajuns pe teritoriul cărții, Cărtărescu îl ține pe cititor cu niște sfori invizibile, asemănătoare celor cu care se manevrează marionetele, îl ademenește, îl întoarce din drum, îi trasează semne ca-n pădure, pe copaci, să nu se rătăcească, îl, cu alte cuvinte ghidează din postura de partener. La un moment dat, explică, e drept, prin cuvintele lui Herman, un personaj complicat din roman, cum sunt eliminați, rând pe rând, cititorii, rămânând, în final, doar cei aleși. E vorba de răutate, de cinism sau de o luciditate extremă? E una dintre acele pagini prin care acest autor trece dincolo de sensul comun al lucrurilor, transgresează literatura. După ce te face să crezi că tu ești cel ales să-i descifrezi cartea, te abandonează, urcând temperatura discursului înspre zone inaccesibile și dând de înțeles că el își este, de fapt, unicul cititor, că nimeni nu va reuși să-l cunoască fără a derapa, fără a pierde controlul, fără a cădea în trapa halucinației sau a unei psihoze incurabile. Nu cred că asta-și dorește, dar deschide uși, lasă căile să se arate, alegerea va fi doar a cititorului.

---

[4] Mircea Cărtărescu, *Orbitor. Corpul*, București, Humanitas, 2008, p. 509-510.

[5] Mircea Cărtărescu, *Orbitor. Corpul*, București, Humanitas, 2008, p. 510.

[6] *Ibidem*, p. 460.

> ”Orice scriere trebuia să fie, după el, o Evanghelie, sau să nu fie deloc. Mai mult decât orice era pornit împotriva literaturii. O carte n-avea de ce să fie un parat de visat frumos, ea nu se justifica decât ca săgeată-ndreptată spre mântuire. Iar mântuirea nu era pentru toți, nici pentru mulți. O carte era până la urmă o sită,un mecanism selectiv, o succesiune de grile și probe din ce în ce mai dificile, așa încât hoarda de cititori ce pătrundea în marea sală inițială să se piardă pe drum, să se-njumătățească, dacă se putea, după primele zece pagini și să rămână redusă doar la o zecime după prima sută de pagini. De-acolo-nainte tunelurile-ar deveni mai strâmte, trapele și capcanele s-ar înmulți, fiare monstruoase ar prinde grai și ar spune lucruri pe care puțini ar putea să le primească, și-n nici un caz cei deprinși cu lapte și terci. Iar spre sfârșit probele-ar deveni inumane, pretențiile absurde, despuierea ar fi urmată de jupuire, o jupuire totală, de limbaj, de valori, de însăși imaginea cosmosului pe care toți o avem ștampilată pe piept, pe spate și umeri la naștere. (…) Până când unul singur ar căpăta premiul, coroana și mântuirea, cel care-avusese puterea să străbată tot labirintul pentru că el construise labirintul, cel care știa răspunsul pentru că el pusese-ntrebarea. O carte adevărată selecta mereu un singur cititor, după cum o lume adevărată mântuia un singur suflet iar un ovul adevărat alegea o singură spermie, căci într-un fel scriitorul și cititorul sunt una, lumea și sufletul sunt una, ovulul și spermia sunt una. Iar mântuirea înseamnă să-nțelegi, distrugându-te, acest lucru.”[7]

Aici spune că ”într-un fel scriitorul și cititorul sunt una”, anticipând, de fapt, ce avea să spună la sfârșitul acestei cărți, anume că apropierea, până la confundare, dintre scriitor și cititor, osmoza, joncțiunea dintre cele două tipare, se face genetic. Jumătate din codul genetic al scriitorului va fuziona cu jumătate din codul genetic al cititorului. Codul genetic e, în termeni metaforici, acea ștampilare, acea amprentare cu imaginea cosmosului, cu imaginea Lui, a divinului. Codul genetic e unic pentru fiecare, nu-i interșanjabil, nu se negociază, nu se extirpă, cum nu se transplantează, e ADN-ul acuzator, după care suntem iremediabil sortați în burta cosmosului. El ne leagă de ce-a fost și ne-mpinge spre ce va fi. E legătura dintre trecut și viitor. *Genetica* sau *ingineria genetică* ar trebui inclusă într-o analiză pertinentă a scrierilor cărtăresciene, știința care citește, selectează și, în final, prin cele mai sofisticate minți și aparate, manipulează informațiile transmise genetic, celulele și ADN-urile indivizilor de acum și din trecut, pentru a obține hibrizi, alăturări teribile de animat și de inanimat, de frumos și de urât. La această știință de ultimă generație trimite Cărtărescu atunci când îi portretizează pe Herman, pe Soile etc. Hibridul său textual, stilistic, lexical, emoțional, aduce în prim-plan povestea ingineriei genetice. Cu desfășurarea de forțe a literaturii, e drept.

Și extrapolarea e, bineînțeles, posibilă. Scriitorul se vede ca pe un scormonitor al acestei lumi, o etalează pe-o hartă în mai multe dimensiuni și-i stabilește, explicit sau implicit, conexiunile, postează toate încrengăturile, toate lipiturile, armoniile și dizarmoniile dintre părți. Manuscrisul lui constă în rescrierea acestei hărți care ni s-a dat. Cu, parcă, un pistol la tâmplă, lucrează fervent, epuizându-se fizic și psihic. Dacă el va reuși să rescrie această hartă, atunci probabilitatea ca altcineva s-o rescrie, la rându-i, e mare.

3. VISELE PLURIDIMENSIONATE

3.1. Jurnalul – reper inconturnabil în descifrarea viselor

Cred că, în mare măsură, Mircea Cărtărescu își inventează visele. De cele mai multe ori, lipsesc părți întregi din vis, rămân doar fragmente, un fel de cioburi, cu care nu reușim să reconstituim întregul așa cum s-a consumat el, dincolo de perdeaua realității trăite. Se impregnează, de obicei, în memorie, imaginile tari, dominante, ale visului, figurile umane sau animaliere. Acestea, mai cu seamă, persistă sau o stare puternică, prelungită și după terminarea actului oniric. O scurgere a visului, o alunecare a lui, situată între starea de somn și cea de trezie, o legătură țesută fin între două lumi care ne aparțin deopotrivă, între două lumi prin care și în care ființăm. O coadă a visului, ca o coadă de cometă.

[7] *Ibidem*, p. 186-187.

Sunt convinsă că, așa cum filozofii își construiesc sistemele lor de gândire pornind de la niște dominante, transformate, mai apoi, în universalii, tot așa Cărtărescu, care nu e departe de universul filozofic, prin abordare și stil, își construiește creația, pas cu pas, cu intermitențe, adesea, cu intermitențe suportate greu, pornind de la *vis*.

Începutul povestirii *Mendebilul* ne furnizează suficiente indicii pentru a concluziona fără ezitare că cele ce vor fi scrise în continuare se bazează pe o abordare autentică a visului de către autor.

> ”Visez enorm, colorat în demență, am în vis senzații pe care nu le încerc niciodată în realitate. Mi-am notat sute de vise de-a lungul ultimilor zece ani, dintre care unele se repetau convulsiv, târându-mă pe sub aceleași furci caudine ale rușinii și urii și singurătății. Sigur, se spune că scriitorul pierde cu fiecare vis povestit câte un cititor, că visele plictisesc într-o povestire, fiind doar o metodă comodă și învechită de punere în abis. Rareori, într-adevăr, un vis este semnificativ pentru celălalt. În plus, scriitorii uzează câteodată de contrafaceri, construiesc visul la calibrul cerut, care să reflecte și să ordoneze realitatea difuză a povestirii, așa cum, dacă pui un capac de stilou în mijlocul unei mâzgăleli anamorfotice, vezi reflectată în el femeia goală. Pentru că vreau să încep povestirea aceasta cu un vis, încerc să mă apăr cumva de acuzația de lene și naivitate care s-ar declanșa automat.”[8]

Această povestire e absorbită în materia romanului *Orbitor*. Personajul mereu invocat al copilăriei, Dan Nebunul sau Mendebilul, personajul născător de poveste și nostalgie, traversează magistral orbitele textului său romanesc. Înghiocarea lumilor apare și-n aceste povestiri, prefigurând ceea ce avea să urmeze, la o scară mult mai mare, în roman.

> *”Dar în păpușarul meu există alt păpușar, care stă în țeasta lui și seamănă perfect cu mine, iar în el altul și mai mic și tot așa, la nesfârșit. Iar păpușa mea mânuiește o altă păpușă, mult mai mare, în a cărei țeastă trăiește, și care mânuiește și ea altă păpușă, și tot astfel la nesfârșit. Lumea lor e la fel ca lumea noastră.”*[9]

În *jurnal*, Cărtărescu (pe care criticii s-au înghesuit, de la apariție și până acum, să-l considere nesemnificativ în comparație cu celelalte scrieri ale sale), dă, într-un mod elegant și mereu iterat, uneori cu obstinență, până la epuizare, cheia de interpretare a creației sale, fie că e vorba de poezie, fie că e vorba de proză. Jurnalul, oricât ar părea de paradoxal, trebuie situat la rădăcina scrierilor sale. Ramificațiile de acolo pornesc. Sinceritatea privită ca una artificială, trucată, din masiva sa lucrare de literatură diaristică, constituie forma pe care o ia conștiința scriitoricească și combustibilul necesar arderilor viitoare. Jurnalul, atât de masiv, e dovada clară că Mircea Cărtărescu nu-l repudiază, nu-l lasă nici pentru posteritate, ci-l scoate la atac, bărbătește, cu toate riscurile posibile, pentru că el este cel mai în măsură să-l clarifice, pe el, ca scriitor, pe el, ca om, să-l interpreteze înainte de-a o face ceilalți, criticii, stilisticienii, hermeneuții. Cred că e pe deplin conștient că acest jurnal îl poate discredita, ”cărămida” asta poate să-i asfixieze opera, nu zic să i-o anuleze, să arate un alt Cărtărescu, total diferit de cel pe care-l cunoșteam. Efectul însă e cu totul altul și, așa cum am precizat mai sus, jurnalul oferă, pe nepusă masă, căi de acces la opera cărtărescană. Luminează cumva, ca un felinar, drumul spre creație și asta nu e puțin lucru. Cunoscut ca un foarte rafinat teoretician, Cărtărescu mizează pe simțul specializat al *cititorului viu*, care nu se lasă doborât de multitudinea și densitatea paginilor. *Nucleu* a ceea ce a fost spus în creația sa și *germene* a ceea ce este permanent gândit și va fi, probabil, spus. Chiar și atunci când vorbește despre faptul că nu va ajunge niciodată un autor recunoscut în străinătate, chiar prin menționarea periodică a procesului anevoios prin care-i sunt traduse peste hotare cărțile, Mircea Cărtărescu își consolidează sistemul și lucrează la sinele său. Totul se arhivează, se clădește, se sedimentează, sunt straturi ale conștientului și inconștientului care se condiționează reciproc. Sigur că e captată doar o parte infinitezimală din stocul informațional, sigur că predomină caracterul aluvionar, neomogen, al informației, însă nici nu se poate altfel. În momentul în care notează ceva, orice, din ordinea evenimențială a unei zile, scriitorul deja e cu

[8] Mircea Cărtărescu, *Mendebilul*: povestiri, București, Humanitas, 2007, p. 41.

[9] *Ibidem*, p. 70.

gândul la altceva, iese din pagină, intră într-alt joc conceptual sau scriptural. Sunt porțiuni de informație care nu ajung niciodată să se întâlnească, unele nici nu intră în atenția lui, nu va bănui niciodată cât de important e ceea ce s-a pierdut.

Visul este figura dominantă, tutelară, a prozei cărtăresciene, a scrisului său. El traversează și hrănește ca un fir de apă subteran (dar și la vedere, în straturile de suprafață) întreaga sa operă. Ramificațiile sale pornesc – aș zice răspicat – din *jurnal*. Jurnalul său, privit, adesea, după cum spuneam, ca o înșiruire nesemnificativă de evenimente, în care se ”varsă” la kilogram toate angoasele, în care autorul se lamentează și își plânge neputința la infinit, mi se pare, de fapt, lucrarea cea mai în măsură *să decodifice* creația sa. Aici, Cărtărescu spune răspicat, apăsat, aproape pe fiecare pagină, ce înseamnă pentru el visul. Conceptul de TEXISTENȚĂ, unic în literatura română și universală, probabil, inventat de prozator pentru a(-și) explica scrisul, se poate defini prin *visul ca viață* sau *viața ca vis*. Dacă admitem că *viață* (trăită) sau existență = vis și *vis* = *text*, activat sub amprenta subconștientului, atunci lesne am putea inversa (permuta) termenii sub semnul relației de *tranzitivitate* (dacă A =B și B = C, atunci și A = C), ajungând la echivalența *existență* = *text*. Viața nu există, nu poate fi concepută, în cazul lui, fără vis.

Jurnalul ca lume a visului, funcționează aproape ca o existență secundă. E ca-n *Orbitor*, viața trăită are un corespondent în ”viața” din vis. Cele două tipuri de *viață* (deși al doilea tip e unul fabricat sub puterea subconștientului: *viața visată, viața netrăită, viața în stare latentă, viața fantastică* etc.) se întrepătrund sau își răspund în oglindă, ca foaia de hârtie străpunsă de pix. Există un punct de tangență, o zonă de ”intimitate” maximă, în care rolurile se, parcă, inversează, până la pierderea identității, până la a nu mai ști ce este real (viață trăită) și ce-i fantastic (lumea visului). Și, din nou, apelul la conceptul de Texistență. Visul care poate fi (re)povestit funcționează, în sine, ca un text.

> *”Existau canale între vise, ele comunicau așa cum construcțiile din București comunicau toate unele cu altele, așa cum fiecare zi a vieții mele, la distanță de ani sau de luni, sau de o singură noapte, se lega prin tuburi filiforme, insesizabile, de toate celelalte. Dar nu toate catacombele, tuburile, cablurile, sârmele și canalele erau la fel de importante. Magistrale ale visului virau brusc în autostrăzi ale realității, creând constelații și engrame pe care cineva, de foarte sus, le-ar fi putut citi ca pe un tatuaj multicolor, iar cineva de foarte jos le-ar fi simțit pe propria piele, ca pe tortura sadică a tatuării.”*

Cărtărescu își introduce visul în cutia realității și începe să experimenteze. Îl întoarce pe toate fețele, îl observă, îl târăște după el peste tot. Visul lui e când viu, cu elemente la vedere, prin urmare *decodabil*, transparent, când ”împrăștiat în bucățele”, opac, precum pisica lui Schrödinger într-o anumită etapă a observării ei. E imposibil să rămâi ca cititor al cărților lui la o interpretare liniară. Dacă nu părăsești tărâmul literaturii, dacă nu te îndrepți și spre altceva, mai bine nu-l citești. Interpreții lui trebuie să plece la drum cu arme de felurite mărimi, sofisticate, din domenii uneori totalmente diferite de reflecție (filozofie, religie, fizică, matematică etc.). Ți-o cere, într-un mod elegant, chiar el, în jurnal, spre exemplu: ”*20 mai* (2003 – n.n.) Criticii sunt insensibili la tot ce nu pare ”literatură” (personaje, viziune etc.) în cărțile mele. Cultura filozofică, teologică, științifică, tehnologică etc. etc. pare să fie cam lacunară în ce-i privește. Țin minte că nici unul dintre criticii invitați n-a comentat, la o emisiune TV, afirmația mea că romanul *Orbitor* nu poate fi înțeles cu adevărat rămânând doar la literatură, că el consună cu dezvoltări din matematicile și fizica actuală, cu ecuațiile nelineare, teoria catastrofelor, a haosului, a fractalilor, cu hologramele cuantice etc. Și totuși un european mediu instruit ar trebui să știe cum arată lumea lui în clipa asta și cum se rotunjește frontul cunoașterii. Chiar și la nivel de știință popularizată, chiar și numai atât. Eu însumi ar trebui să-nțeleg infinit mai mult.”[10]

[10] Mircea Cărtărescu, *Orbitor. Aripa stângă*, București, Humanitas, 1996, p. 31.

Bibliografie

Cărtărescu, Mircea, 1996, *Orbitor. Aripa stângă*, Bucureşti, Editura Humanitas.
Idem, 2007, *Jurnal*. II. 1997-2003, ediția a 2-a, Bucureşti, Editura Humanitas.
Idem, 2007, *Orbitor*. *Aripa dreaptă*, Bucureşti, Editura Humanitas.
Idem, 2007, *Mendebilul*: povestiri, Bucureşti, Editura Humanitas.
Idem, 2008, *Orbitor. Corpul*, Bucureşti, Humanitas.

LE CHAT DE SCHRÖDINGER. SUR LE RÊVE ET LA TEXISTENCE DANS LA LITTÉRATURE DE MIRCEA CĂRTĂRESCU

Résumé

Accompagné presque toujours d'un déterminant (*fantastique*, *fou*, *atipique, récurrent* etc.), le rêve de Cărtărescu traverse, en tant que *thème, symbole, récit*, *contexte* et *prétexte*, toute son oeuvre. Son rêve est *le chat de Schrödinger*, c'est-à-dire une réalité illusoire. On ne saura jamais où il commence et où il finit. Cărtărescu nous attire par le rêve dans une zone d'excès imagistique sans précédent dans la littérature roumaine. La densité lexicale et, implicitement, stylistique crée une écriture fortement hybridisée, où les renvois à la théorie des fractales et à la texistence sont multiples. Le rêve est ce qui accompagne le texte, ce qui le fragmente, ce qui le réassamble, il est *réalité* (par rapport au narrateur) et *fiction* (par rapport au lecteur). Ses ramifications partent du journal, l'ouvrage capable à décodifier les sens de la création. Dans le journal, l'auteur explique, d'une façon érudite et complexe, ce que le rêve signifie pour lui. Le concepte de *texistence*, unique, probablement, dans la littérature roumaine et universelle, inventé par le prosateur pour expliquer son écriture, peut être défini, lui aussi, par la sémantique du rêve.

Mots-clé: *Cărtărescu, rêve, texistence, journal, style*.

Simona Constantinovici
Universitatea de Vest din Timişoara, România
simonadiana@hotmail.com

V

МЕТОДИКА НАСТАВЕ

Maurizio Barbi

NASCITA, SOPRAVVIVENZA, FINE DEI NEOLOGISMI NELL'ITALIANO CONTEMPORANEO E POSSIBILI APPLICAZIONI DIDATTICHE

Nel presente lavoro, dopo aver illustrato una sintetica cronologia dell'attenzione dedicata dai dizionari ai neologismi, verranno esaminati i diversi criteri di classificazione e di suddivisione di questi ultimi. Inoltre, si tenterà di rispondere ai seguenti interrogativi: come nascono i neologismi? Cosa determina il loro successo, la loro sopravvivenza o la loro caducità?
Verranno poi presentati i risultati di un questionario rivolto a italofoni, realizzato allo scopo di testare la conoscenza di alcuni neologismi attraverso domande a scelta multipla. Come confronto, a fianco di questi risultati ne verranno presentati altri, ottenuti da un corpus costituito dagli studenti di italiano del IV anno della Facoltà di Filologia dell'Università di Belgrado ai quali è stato somministrato lo stesso questionario. Come verifica della comprensione dei termini richiesti, agli stessi studenti è stato somministrato anche un secondo questionario facilitato dalla presenza di brevi testi.
Infine, verranno presentate alcune possibili applicazioni didattiche riguardanti i neologismi.

Parole chiave: italiano, neologismi, didattica

1. IL NEOLOGISMO: UNA DEFINIZIONE APPARENTEMENTE UNIVOCA.

Allo scopo di definire l'oggetto del presente lavoro, sono stati analizzati diversi dizionari, i quali non hanno portato ad una definizione univoca, confermando come approssimativa la comune convinzione che attribuisce al neologismo semplicemente una parola nuova. Di seguito, si vedranno le differenze e i punti in comune dei dizionari presi in esame riguardo a questo termine.

Lo Zingarelli 2011 definisce il neologismo come un "*Vocabolo o locuzione di recente creazione, anche come prestito da un'altra lingua*". Ma anche come "*Ogni nuova accezione di una parola già in uso*".

Il Sabatini Coletti (nella versione on-line) suddivide invece i neologismi in: neologismo lessicale, ovvero una nuova parola (per esempio *chattare*); neologismo semantico, ovvero un nuovo significato per un'espressione già esistente (per esempio *girotondo* nel senso di movimento di protesta) e neologismo sintattico, ovvero una nuova locuzione (per esempio *laurea breve*).

Secondo il Palazzi (1974) il neologismo è una "voce nuova, o nuovo modo di dire, creati in una lingua per esprimere nuovi concetti o per rappresentare nuove scoperte o invenzioni".

Secondo il Palazzi – Folena (1995), il neologismo corrisponde a una "Voce nuova, o nuovo modo di dire, creati in una lingua o presi in prestito per esprimere nuovi concetti o per rappresentare nuove scoperte o invenzioni".

Secondo il Devoto Oli (1990) il neologismo è un "termine o costrutto di recente introduzione nella lingua, motivato da nuove esigenze tecniche o di costume".

Tra i dizionari presi in esame, quello di M. Dardano (1982) è l'unico che tratta i neologismi in un apposito approfondimento. Come il Sabatini Coletti, li divide in tre categorie: neologismi lessicali, sintattici (o della frase) e semantici (o di significato). Dardano, però, afferma che queste «sono suddivisioni fatte per comodità descrittiva, visto che la neologia talvolta interessa contemporaneamente più di un livello».

Di seguito, verrà proposto un esempio per ognuna di queste categorie considerandone anche alcune che interessano più livelli.

Sui neologismi lessicali, Dardano[1] afferma che «qualsiasi parlante, disponendo di una base lessicale e avendo la competenza della lingua, può comprendere e produrre delle intere serie». In questo modo, col sostantivo "*etichetta*" possimo ad esempio creare: *etichettare* / *etichettazione* / *etichettamento* / *etichettabile* / *rietichettare* / *rietichettabile* / *disetichettare*[2]/ *supereticheta* / *antieticheta* / *etichettabilità* / *etichettamento* / *etichettatura* / *etichettatrice* / *etichettificio* / *netichetta*[3].

Nei neologismi sintattici o della frase vengono accoppiate parole per creare nuovi significati. Dardano menziona "lotta" e "classe", per creare il neologismo *lotta di classe*. E anche i numeri non sono esclusi, come dimostrato da "*a chilometri zero*"[4]. Oggigiorno qualsiasi aspetto della vita quotidiana, può essere descritto utilizzando il neologismo "a 360 gradi", che secondo lo Zingarelli 2011 corrisponde a "*in tutte le direzioni", "a tutto campo"*. Riportando qualche esempio a proposito, possiamo indagare a 360 gradi (su chiunque), possiamo svolgere un'intervista a 360 gradi (che riguarda temi diversi); e anche la pubblicità cavalca l'onda di questa nuova formazione[5]. Questo è un esempio di come la neologia possa interessare contemporaneamente più di un livello, come affermato da Dardano nel suo dizionario. "A 360 gradi" risulta essere un prestito (adattato dall'inglese *360 degrees*), un neologismo sintattico (due parole messe insieme per ottenere un nuovo significato) e anche un neologismo semantico, dove un nuovo contesto fa nascere un nuovo significato, se ad esempio si considera la precedente esistenza del *grado di longitudine,* i *360 gradi della circonferenza equatoriale*, o anche i 360 gradi presenti nel goniometro.

I neologismi semantici o di significato invece, si realizzano quando un nuovo contesto permette che la parola assuma un nuovo significato. Come esempio, viene di seguito proposto l'aggettivo "*precario*". È noto il significato di "equilibrio precario" (temporaneo, incerto, provvisorio), ma è diffuso anche *"un impiego precario"*, ed è presente anche come sostantivo (*i precari della scuola*...).

La suddivisione dei neologismi esposta da Dardano risulta simile anche in Aprile (2005: 56-60), il quale prevede la loro creazione seguendo due criteri: quello del neologismo lessicale (che si forma attraverso le regole di formazione delle parole, come la prefissazione, la suffissazione, la composizione, il prestito e la produzione di un'unità polirematica) e quello del neologismo semantico (dato dalla nascita di un nuovo significato che si affianca a un termine già esistente). A fianco di questa suddivisione, Aprile cita anche i neologismi stilistici, propri del linguaggio giornalistico (ed affetti da elevata caducità) e i neologismi denominativi. Questi ultimi sono caratterizzati dalla necessità di descrivere nuovi oggetti o nuove tecniche e riescono così a colmare le conseguenti lacune lessicali, come nel caso dell'*agroecologia* (la scienza che studia i fenomeni ecologici all'interno del campo coltivato inteso come ecosistema) e della *computergrafica* (la grafica computazionale).

2. PERCHÉ I NEOLOGISMI NASCONO, SI AFFERMANO, OPPURE ESCONO DAI DIZIONARI?

L'attenzione ai neologismi pone anche diversi interrogativi, legati alla loro fortuna all'interno dei dizionari. Di seguito, si tenterà di rispondere ai quesiti presenti nel titolo di questo elaborato, attraverso le posizioni di affermati linguisti che con i loro contributi hanno approfondito questi argomenti.

[1] Dardano, M. (1982). *Nuovissimo Dardano. Dizionario della lingua italiana*. Roma, Armando Curcio Editore.

[2] Si veda a riguardo, nella sitografia al termine del presente lavoro il riferimento all'articolo tratto dal "Corriere della Sera" del 07.03.2003.

[3] Da una ricerca effettuata su Google, sono 17.000 i risultati riguardanti questo termine, realizzato da un adattamento di *netiquette* che secondo lo Zingarelli 2011 corrisponde a "complesso delle norme di comportamento per gli utenti, spec. nello scambio di messaggi tramite posta elettronica".

[4] Per un approfondimento, si veda il seguente sito web: http://www.treccani.it/magazine/lingua_italiana/parole/chilometri_zero.html

[5] Per la consultazione delle immagini inerenti l'utilizzo di questo neologismo, si rimanda alla sitografia del presente contributo.

2.1 Quando nascono?

Secondo Dardano[6], una parola nuova nasce perché «creare una nuova unità lessicale rappresenta il mezzo più semplice ed economico per identificare oggetti del mondo fisico e contenuti mentali», mentre secondo Serianni[7] i neologismi vengono prodotti in larga misura dai giornalisti, ma anche dai comuni parlanti e in gran parte scompaiono. Pochissimi di essi potranno affermarsi nella lingua.

Renzi (2012; 8-17), invece, riguardo al cambiamento della lingua e all'introduzione di nuovi termini sostiene la coesistenza di due possibili similitudini, una economica e una biologica. Quella economica vede le innovazioni linguistiche come dei prodotti nuovi che si propongono sul mercato, che si potranno attestare solo se vinceranno la concorrenza. L'ipotesi biologica si basa invece sul concetto darwiniano di "lotta per la vita". «*In biologia, come in linguistica, la sopravvivenza è data dall'adattamento della mutazione all'ambiente*. [...] *Un nuovo elemento linguistico* si inserisce *nella struttura linguistica solo se trova uno spazio libero».* Se questo non accadrà esso sarà destinato a scomparire.

2.2 Quando si affermano?

Secondo Serianni, tutti i dizionari che inseriscono nuove parole procedono molto cautamente. Il rischio maggiore è che la parola appena introdotta sia già vecchia. Questo impone un'attenta valutazione, come nel caso del neologismo *acqua spinning* (ginnastica praticata in piscina) attestata nel dizionario Devoto Oli nel 2005, per il motivo che questo termine ha dimostrato una certa capacità di sopravvivenza. Ma se cesserà il successo di questa attività, questo termine scomparirà.

Se consideriamo come esempio il termine "*applicazione*", possiamo notare, confrontando il dizionario Zingarelli nelle edizioni del 1994 e del 2003 una crescita del numero di accezioni (nel 1994 erano cinque), ma nell'edizione del 2003 è presente anche quella informatica, che corrisponde a "programma o insieme di programmi destinato a impieghi specifici come elaborazione di testi, contabilità".

Dardano (2009; 13), invece, afferma che il dizionario va visto come un corpus di esclusione, dove non va considerato come neologismo ciò che è contenuto in un dizionario.

2.3. Quando escono dai dizionari?

Perché i neologismi spariscono? O meglio: Spariscono? Se sì, una ragione potrebbe essere quella – squisitamente pratica – della mancanza di spazio nel dizionario cartaceo. Se infatti entrano circa mille parole nuove ogni anno (come dichiarato da molti dizionari che vengono pubblicati ormai a cadenza annuale[8]) si potrebbe arrivare a realizzare dizionari in più volumi, a scapito della praticità e dei conseguenti costi. Dall'altro lato, è ormai affermata e diffusa la realizzazione di dizionari su supporti digitali (CD-rom, DVD) che consentono la conservazione di una quantità di lemmi inimmaginabile per qualsiasi dizionario cartaceo. Senza considerare che non si porrebbe più, per i lessicografi, il problema di scegliere quale parola (neologismo o meno) eliminare dal dizionario. E quindi un termine strumentale per esprimere un fatto contingente se ne starebbe dimenticato in un angolo del CD o del DVD. Oppure, la motivazione potrebbe essere un'altra. Secondo Lepschy (2002; 75-76), nel corso dell'ultimo secolo, i neologismi (e i forestierismi) sono stati spesso utilizzati per snobismo o per descrivere e connotare cose nuove. Ma vengono criticati dai puristi, che li ritengono superflui e responsabili della corruzione e dell'inquinamento della lingua italiana. Sembra che tutto dipenda dal prestigio di chi li crea e utilizza come abbiamo già visto dall'opinione di Serianni. E soprattutto dall'ambiente in cui questi si diffondo-

[6] [Dardano 1993; 294] in Aprile, M. (2005; 56).

[7] Per un approfondimento sulla presente affermazione di L. Serianni (e quelle successive riguardanti lo stesso autore) si veda il seguente sito web: http://www.festivaldellamente.it/eventi_dettaglio.asp?id=205

[8] Per un approfondimento si consulti a riguardo il seguente sito web: http://www.ilfattoquotidiano.it/2012/01/02/bunga-bunga-twittare-celodurismo-ecco-neologismi-dello-zingarelli-2012/181108/

no. Dardano e Trifone (1995; 358–359) condividono questa opinione ma aggiungono altri fattori, come la moda, la funzionalità e la necessità del neologismo.

3. I QUESTIONARI REALIZZATI, IL CORPUS DI RIFERIMENTO E I RISULTATI RAGGIUNTI

Le precedenti premesse teoriche, hanno portato a verificare "sul campo" la percezione di alcuni di questi termini. Partendo dalla classificazione precendentemente proposta da M. Aprile, sono stati selezionati dieci neologismi presenti all'interno del vocabolario Zingarelli 2011 con l'eccezione di due casi[9]. L'elemento di novità è rappresentato dal confronto tra i risultati ricavati da un corpus on-line[10] destinato ad un pubblico presumibilmente italofono e disomogeneo in termini di età, formazione e cultura ed i risultati ottenuti da un corpus costituito dagli studenti del IV anno di italianistica della Facoltà di Filologia dell'Università di Belgrado (a.a. 2012-2013). Agli studenti sono stati somministrati due questionari. Il primo conteneva alcuni neologismi presenti anche nel questionario on-line, in aggiunta ad altri selezionati secondo la classificazione proposta da Aprile, somministrati attraverso la tecnica della scelta multipla, in modo analogo al questionario "italiano". Il secondo questionario proponeva gli stessi neologismi, da inserire però all'interno di brevi testi (sempre scegliendo il neologismo opportuno attraverso una scelta multipla). In questo modo, confrontando i risultati del primo questionario con quelli del secondo, ci si propone di verificare quanto la presenza del contesto sia importante per la comprensione dei neologismi. I questionari riferiti al corpus serbo serviranno ad analizzare la competenza degli studenti nella comprensione dei neologismi selezionati seguendo la classificazione proposta da Aprile, restringendo l'analisi sui neologismi lessicali. In particolare, verranno osservati alcuni esempi relativi alle seguenti regole di formazione delle parole:

- composizione attraverso il processo di riduzione e troncamento (*cinecocomero*; *archistar*; *apericena*)
- composizione a base nominale (*infografica*)
- suffissazione (*gollonzo*)
- prefissazione (*tecnostress*; *ecoauto*)
- prestito adattato (*a 360 gradi*)
- prestito non adattato (*tankini*)

Seguendo la posizione di M. Aprile, questi neologismi rientrano anche nella definizione di neologismo denotativo, vista in precedenza.

3.1 Il questionario "italiano"

Il questionario "italiano", così denominato per distinguerlo da quelli somministrati al corpus costituito dagli studenti serbi, è stato volutamente ridimensionato, scegliendo solo alcuni termini tra quelli disponibili on-line, allo scopo di evitare la realizzazione di un questionario che sarebbe diventato troppo impegnativo e soprattutto sarebbe risultato di difficile comprensione per gli studenti, vista anche la presenza di un lessico specialistico, o eccessivamente legato a regionalismi, ben rappresentati da *inguattare* (verbo che corrisponde a "nascondere", presente nell'Italia centrale e meridionale).

L'utilità del questionario "italiano", infine, è data dalla presenza delle risposte esatte fornite dai partecipanti. Questo ha consentito di ottenere dei risultati paragonabili a quelli ottenuti dagli altri questionari realizzati per gli studenti serbi, come si vedrà in seguito.

[9] I neologismi presenti nel corpus on-line e nei questionari, ma assenti nel dizionario Zingarelli 2011 sono *tecnostress* (stress indotto dall'uso prolungato di strumenti e tecnologie informatiche) ed *ecoauto* (automobile a impatto ambientale bassissimo o nullo per l'impiego di carburanti alternativi).

[10] Il sito web di riferimento è il seguente: http://notizie.virgilio.it/cronaca/lingua-italiana-nuove-parole-conosci.html

3.2 Il primo questionario somministrato agli studenti serbi

Per verificare la percezione e la competenza sull'uso dei neologismi selezionati (e riportati nelle tabelle 1-3), è stato realizzato un primo questionario nel quale sono stati inseriti dieci neologismi, somministrato attraverso la tecnica della scelta multipla ad un corpus composto da 55 studenti frequentanti il IV anno di italianistica della Facoltà di Filologia dell'Università di Belgrado (a.a. 2012-2013). A differenza del corpus precedente, quello rappresentato dagli studenti serbi è caratterizzato da una forte omogeneità in termini di età, formazione e cultura.

3.3 Il secondo questionario somministrato agli studenti serbi

Per verificare la comprensione dei dieci neologismi in questione, è stato somministrato agli stessi studenti un secondo questionario nel quale essi hanno dovuto inserire i termini appropriati (gli stessi del primo questionario) all'interno di brevi testi, aiutati questa volta dal contesto e dalle risposte a scelta multipla previste.

3.4 I risultati dei questionari somministrati agli studenti serbi

Di seguito verrà esposto il confronto dei risultati (intesi come risposte esatte) tra il questionario italiano e quello senza contesto, ovvero il primo questionario per studenti serbi, considerando i seguenti cinque neologismi, comuni in entrambi i questionari e con gli stessi distrattori.

	questionario "italiano"	Quest. n°1 per gli stud. serbi
apericena	84 %	33 %
cinecocomero	74.5 %	22 %
archistar	62 %	16 %
gollonzo	75 %	18 %
tankini	80 %	34 %

Tabella 1: Confronto tra le risposte esatte (espresse in percentuale) del questionario italiano ed il primo questionario realizzato per il corpus composto dagli studenti serbi.

Il risultato di questo confronto è una netta (e attesa) maggioranza di risposte esatte da parte del questionario italiano. Ciò che invece ha destato sorpresa è il seguente risultato, ottenuto dal confronto tra le risposte esatte dei due questionari somministrati agli studenti serbi e (in corsivo, per chiarezza), le risposte esatte relative alle domande presenti anche nel questionario italiano.

	questionario n°1 st. serbi	questionario n°2 st. serbi	questionario "italiano"
apericena	33%	67%	84%
cinecocomero	22%	75%	74,5%
archistar	16%	80%	62%
gollonzo	18%	98%	75%
tankini	34%	96%	80%
ecoauto	96%	93%	/
infografica	49%	98%	/
tecnostress	55%	100%	/

	questionario n°1 st. serbi	questionario n°2 st. serbi	questionario "italiano"
a 360 gradi	47%	82%	/
a chilometri zero	9%	40%	/

Tabella 2: Confronto tra le risposte esatte (espresse in percentuale) dei due questionari realizzati per il corpus composto da studenti serbi e quelli del questionario "italiano". Vengono evidenziati in corsivo i termini presenti sia nei questionari somministrati agli studenti serbi che in quello rivolto al corpus italiano.

Interpretando le risposte esatte del secondo questionario rivolto agli studenti serbi possiamo subito notare che queste sono, in quattro casi su cinque, addirittura in percentuale maggiore rispetto al questionario "italiano". Per quanto concerne gli altri cinque neologismi (non presenti nel questionario "italiano"), la determinante presenza del contesto e delle domande a scelta multipla hanno consentito in alcuni casi anche un raddoppiamento delle risposte esatte tra i due questionari rivolti agli studenti serbi. Osservando il confronto della tabella 2 tra i risultati dei questionari del corpus serbo e quelli del questionario "italiano", bisogna tenere in considerazione anche la diversa organizzazione del lessico mentale esistente tra il corpus serbo (parlanti non madrelingua) e quello italiano (madrelingua), come osserva Drljević (2012: 2-4).

Se si prendono in esame le classificazioni proposte nel cap. 3 da Aprile, possiamo notare come i neologismi ottenuti attraverso la composizione per riduzione e troncamento (*cinecocomero*; *archistar*; *apericena*) abbiano ottenuto nel secondo questionario rivolto agli studenti serbi una percentuale di risposte esatte molto più alta rispetto al primo questionario. Anche i neologismi ottenuti dai prestiti (*tankini*; *a 360 gradi*) hanno quasi triplicato la percentuale di risposte esatte, soprattutto nel caso del prestito non adattato *tankini*. I neologismi ottenuti per prefissazione (*tecnostress*; *ecoauto*) hanno portato risultati evidenti solo nel caso di *tecnostress*.

Come ulteriore elemento di paragone, sono state confrontate le percentuali di risposta esatta di entrambi i questionari per studenti serbi con i rispettivi risultati quantitativi ottenuti da una ricerca su Google riguardante la frequenza dei termini in oggetto:

	questionario n°1 st. serbi	questionario n°2 st. serbi	risultati Google
apericena	33%	67%	404,000
cinecocomero	22%	75%	33,000
archistar	16%	80%	173,000
gollonzo	18%	98%	29,500
tankini	34%	96%	9,230,000
ecoauto	96%	93%	464,000
infografica	49%	98%	823,000
tecnostress	55%	100%	19,300
a 360 gradi	47%	82%	28,500,000
a chilometri zero	9%	40%	1,360,000

Tabella 3: Confronto tra le risposte esatte (espresse in percentuale) dei due questionari somministrati agli studenti serbi ed i risultati ottenuti con il motore di ricerca Google.

Dalla tabella 3 si evince che non esiste una corrispondenza diretta tra questi risultati e le risposte esatte. D'altronde, entrano in gioco variabili difficilmente valutabili quali l'associazione più o meno immediata del prefisso o del suffisso o della familiarità del neologismo con il contesto (ad esempio nel breve testo in cui doveva essere inserito il termine "gollonzo", si faceva riferimento al termine "goal"). In questo caso si spiega la differenza di risposte esatte tra il primo e il secondo questionario rivolto agli studenti serbi, ma non il numero di risultati ottenuti da Google. All'opposto, si noti l'esempio di "a

chilometri zero", che a fronte di ben 1,360,000 risultati, non ha superato il 40% di risposte esatte nel secondo questionario e il 9% nel primo questionario.

I risultati ottenuti dalla tabella 2 evidenziano come la presenza del contesto sia determinante per la corretta interpretazione dei neologismi. L'importanza del contesto viene analizzata anche da Vučo (2009: 1) la quale opera una distinzione tra la presenza di un contesto ridotto, proprio dei linguaggi settoriali e vicini alla competenza linguistica rivolta a scopi accademici ed il contesto caratterizzato dalla possibilità di parafrasi e rielaborazione proprio della competenza di base degli apprendenti. Alcuni dei neologismi presenti nella tabella 3, potrebbero rientrare in alcuni linguaggi settoriali, come ad esempio l'italiano dei giornali, citato anche da Aprile (2005: 57).

3.5 Ma è italiano, questo?

Le impressioni degli studenti raccolte durante la somministrazione e lo svolgimento dei questionari sono state tanto utili quanto inattese. Tutti gli appartenenti al corpus (con una sola eccezione[11]) sono rimasti piacevolmente sorpresi dal tipo di prova e questo si è tradotto nell'accettazione della novità e della sfida relativa al compito assegnato. Questo atteggiamento rientra tra i fattori decisivi propri del processo di acquisizione della competenza accademica in una L2 citati da Vučo (2009: 1-2).

Al termine della compilazione del primo questionario uno studente ha posto la domanda che dà il titolo a questo paragrafo e questo ha contribuito a stimolare una riflessione a riguardo. Gli studenti in questione, dopo aver letto i questionari, si sono concentrati sulle differenti scelte a loro disposizione e si è potuto notare il riscontro concreto del loro interesse nel momento in cui molti di loro hanno subito chiesto le soluzioni corrette riguardanti i termini proposti.

Le ragioni di questa generale condizione si potrebbero giustificare con i risultati relativi al loro approccio verso la stampa italiana, come si evince dai risultati ottenuti.
All'interno della seguente tabella sono riportate le domande che sono state rivolte agli studenti riguardo alla lettura di quotidiani e riviste in italiano:

Leggi quotidiani (anche su internet), riviste o altro in italiano? □ Sì □ No Se hai risposto „Sì", indica di seguito con quale frequenza leggi quotidiani (anche su internet), riviste o altro in italiano: □ poco (es. 1 volta al mese) □ spesso (es. 2 o 3 volte alla settimana) □ sempre (ogni giorno)

Tabella 4: Domande informative poste all'inizio del primo questionario somministrato agli studenti serbi.

Le risposte a queste domande hanno portato alla raccolta dei seguenti dati, esposti in percentuale, sulla lettura della stampa italiana (intesa sia come quotidiani che riviste) che spesso si presenta ricca di neologismi (Gualdo 2007; 89). Il corpus, composto da 55 studenti, ha fornito queste informazioni: gli studenti che affermano di leggere riviste e quotidiani italiani rappresentano l'89% del totale, mentre chi afferma di non leggerli sono l'11% del totale degli studenti che hanno costituito il corpus.

Di seguito, i dati relativi agli studenti che hanno risposto affermativamente:

Legge poco (es. una volta al mese)	Legge spesso (es. due o tre volte alla settimana)	Legge sempre (ogni giorno)
42%	47%	0%

Tabella 5: Percentuale di studenti che afferma di leggere quotidiani e riviste in italiano.

[11] L'unica eccezione è rappresentata da una studentessa che pur avendo svolto entrambe le prove assegnate, ha manifestato il proprio disagio riguardo al primo questionario (risposte a scelta multipla senza contesto) percependo i neologismi presentati come parole semplicemente incomprensibili.

I risultati ottenuti fanno riflettere. Da un lato stupisce l'assenza di lettori "forti". Nessuno studente, tra quelli che rientrano nel corpus, legge quotidianamente notizie, articoli, informazioni, o si documenta in ambiti estranei allo studio attraverso la propria conoscenza della lingua italiana. Dall'altro lato, la percentuale di lettori "medi" corrisponde quasi perfettamente a quella dei lettori occasionali o "deboli". Il quadro che si delinea è quello di una scarsa attenzione a questo tipo di lettura, dove meno della metà degli studenti afferma di leggere spesso riviste e quotidiani in lingua italiana (anche in versione on–line).

4. CONSIDERAZIONI E PROPOSTE PER UNA DIDATTICA DEI NEOLOGISMI

A fronte dei risultati raggiunti, sia in termini di comprensione dei neologismi somministrati al campione analizzato che in base alla curiosità che il corpus composto da studenti serbi ha manifestato sul tema, si pensa che sia concretamente attuabile una didattica mirata sui neologismi, nonostante si tratti sicuramente di un lessico specifico, ma non per questo di nicchia e riservato a pochi. Sono infatti sempre più numerose le interviste televisive e i telegiornali che fanno utilizzo di questi termini e quindi potrà essere utile ad ogni studente di italiano di livello avanzato la conoscenza e l'apprendimento dei neologismi. La selezione dei testi dovrà privilegiare i testi autentici, come affermato da Spagnesi (2001: 245-248), allo scopo di individuare il testo come il fine di un apprendimento e non solamente un mezzo. Ogni apprendente si trova oggi esposto, grazie ad Internet, a trasmissioni televisive, radiofoniche ed a testi giornalistici in L2 e questa è una realtà che va tenuta in considerazione nell'insegnamento dell'italiano a stranieri. Secondo Balboni (2002: 119-121) l'acquisizione del lessico resta un problema aperto, prospettandone la soluzione attraverso lo sviluppo delle potenzialità della mente. In questo assume un ruolo fondamentale il meccanismo del LAD sviluppato da Chomsky (Balboni 2002: 116-117). Considerando queste premesse, verranno di seguito esposte alcune possibili attività rivolte all'apprendimento dei neologismi.

4.1 Elicitazione

Tra le diverse attività prese in esame, si potrebbe iniziare motivando e stimolando gli studenti all'analisi di immagini scelte, contenenti i termini da analizzare o che rimandano al contenuto del termine da analizzare. Ad esempio si vedano le immagini su "a 360 gradi"[12], utili per la formulazione di ipotesi sul significato del termine da analizzare. La curiosità facilita la comprensione globale di un testo, come afferma Spagnesi (2001: 246-251).

4.2 Sinonimi

La scelta di utilizzare i sinonimi come attività legata al lessico risulta molto peculiare, se applicata ai neologismi, in quanto si tratta di trovare un termine analogo che si possa sostituire ad un termine nuovo, collocato all'interno di un testo. In particolare, si fa riferimento ai sinonimi relativi descritti da Aprile (2005: 27-29), i quali si rivolgono al contesto d'uso in cui è inserito il termine in oggetto. Questo in realtà è meglio applicabile in casi particolari come i prestiti, ma se si allarga il campo anche alla perifrasi allora questa attività risulta valida anche come attività di comprensione del nuovo termine, come rappresentato dall'esempio sottostante.

Trova il sinonimo appropriato tra quelli elencati corrispondente al seguenti neologismo. Scegli tra a), b), c):
Es. *ecoauto* a) auto economica / b) auto ecologica / c) auto rumorosa.

[12] Per una consultazione delle immagini funzionali all'attività di elicitazione si rimanda alla sitografia del presente contributo.

Si è scelto di evitare la formulazione di neologismi contrari in quanto sarebbe molto difficile riuscire a trovarne uno, visto che i neologismi vengono creati ad hoc per spiegare alcuni fenomeni contingenti. Naturalmente le eccezioni non mancano[13]. I contrari a cui ci si riferisce a proposito dei neologismi, in questo caso, sono quelli che non richiedono un prefisso, ma un termine diverso in grado di esprimere il suo contrario, nei termini di "giusto/sbagliato". Si potrebbero proporre delle attività sui contrari, ma queste si limiterebbero solo all'impiego di specifici prefissi, a scapito della riflessione sul significato del neologismo.

4.3 Scelta multipla

La tecnica della scelta multipla risulta essere molto precisa ed è inserita da Balboni[14] tra le tecniche per guidare e verificare l'abilità di comprensione. Inoltre, può risultare utile per far riflettere lo studente sul significato del nuovo termine. In particolare, risulta preferibile optare per items costituiti da intere frasi e non da singole parole, allo scopo di rendere facilitante il compito agli apprendenti. Biotti (2001: 311) suggerisce di somministrare tre o quattro alternative, cercando di renderle omogenee nella lunghezza, nella lingua e nella complessità della base concetttuale.

4.4 Collocazione

La collocazione riferita ai neologismi ha consentito la creazione degli esempi 1 e 2 riportati di seguito, basati sulle proposte di Ambroso e Stefancich (2002: 52-53) che si potrebbero far rientrare nelle cosiddette collocazioni fisse[15], dove solo determinate parole compongono idiomi ed espressioni cristallizzate dall'uso che non ammettono varianti.
Inoltre, si potrebbe unire la tecnica della scelta multipla sopracitata con la collocazione, per realizzare un'attività come quella proposta di seguito, nell'esempio 3.

Scegli l'utilizzo adatto per i seguenti neologismi all'interno delle seguenti coppie di frasi:

Es. 1: Ieri ho fatto la spesa e ho comprato tanti prodotti a chilometri zero. / Ieri mi sono accorto che la mia auto non aveva più benzina e sono rimasto a chilometri zero.

Es. 2: Al museo mi sono girato a 360 gradi e non ho visto nessuno dei miei amici. Erano già usciti ed io ero rimasto ancora dentro. / Ieri, al museo io e i miei amici abbiamo fatto una visita a 360 gradi. Abbiamo visto tutte le opere presenti.

Es. 3: collocazione con scelta multipla
A 360..... A) chilometri / B) gradi / C) metri
A chilometri ..... A) zero / B) 360 / C) cento

4.5 Polisemia

Tra le diverse applicazioni didattiche qui proposte, quella relativa alla polisemia[16] è probabilmente la più produttiva. La ragione di questa affermazione è da ricercare nella tipologia di neologismi semantici (o di significato), che si realizzano quando un nuovo contesto consente alla parola di assumere un nuovo significato. Come si è potuto osservare in precedenza attraverso la distinzione operata da

[13] Un esempio in questo senso è rappresentato dalla coppia berlusconismo / antiberlusconismo. Per un approfondimento, si veda il seguente sito web: http://www.ilgiornale.it/news/cultura/se-berlusconismo-male-e-lantiberlusconismo-peggio.html

[14] Per un approfondimento sulla tecnica della scelta multipla, si veda Balboni (2002; 250).

[15] Per un approfondimento sulla collocazione, si veda Ambroso e Stefancich (2002; 52-53).

[16] Per un approfondimento sulla polisemia, si veda Ambroso e Stefancich (2002; 64-65).

Dardano, essa consiste nella creazione di nuove accezioni di termini già esistenti. Questa caratteristica si accorda molto bene con la presente attività, come dimostrato dal seguente esempio:

Es. collega la definizione scritta in corsivo con il termine sottolineato.
1. Ho un grosso naso...ed è per questo che ho un profilo riconoscibile!
2. Mi sono dimenticato di aggiornare il mio profilo su Facebook!
3. Seleziona il tuo profilo. In questa sezione puoi informarti sulle differenti modalità di ingresso nell'Istituto. Vai direttamente alle pagine dedicate al percorso di carriera più adatto a te.
Il profilo spesso contiene fotografie e liste di interessi personali, raggruppati in "categorie" di informazioni sui dati personali (come "Data di nascita", "Istruzione e lavoro", ecc.).

In questo esempio le risposte esatte sono rappresentate dagli items 2 e 3, a dimostrazione delle molteplici possibilità espressive rappresentate dalla polisemia, come viene affermato anche da Aprile (2005: 22-24).

4.6 Attività legate alla transcodificazione

Nel seguente esempio si propone un'attività di transcodificazione, utile per guidare e verificare l'attività di comprensione[17]. Viene chiesto agli studenti di osservare delle immagini contenenti diversi neologismi, oppure anche lo stesso neologismo[18] e di provare a descrivere lo scopo dell'immagine. Al termine, verranno date le "chiavi" agli studenti, contenenti le definizioni dei neologismi utilizzati per poter verificare autonomamente o in gruppo le loro risposte. L'attività risulta utile anche per il rinforzo e il reimpiego del congiuntivo e dei periodi ipotetici, anche nel momento del confronto tra i diversi gruppi.

4.7 Attività legate alle attività di produzione e alle abilità integrate

Si potrebbero trovare ulteriori applicazioni per la didattica dei neologismi anche all'interno di attività di produzione e di abilità integrate[19], come nella seguente sequenza, che prevede la comprensione di un testo abbinata a quella di produzione di uno o più termini nuovi.

a) Somministrazione di brevi articoli tratti da quotidiani.
b) Elencazione alla lavagna di possibili prefissi e suffissi (preparati in precedenza in base agli argomenti da proporre).

L'obiettivo che ci si pone di raggiungere è quello di realizzare nuove parole che spieghino o che si riferiscano alla notizia principale contenuta nell'articolo (procedendo dal significato alla forma) come nel seguente esempio che utilizza il suffisso *-poli*:

Es. *–poli.* Da *Tangentopoli* a... *Regionopoli.*

Un esempio di attività di produzione legata ai neologismi potrebbe consistere nel fornire agli studenti alcuni termini, scelti in precedenza dall'insegnante, con i quali realizzare il più alto numero di nuove parole[20]. Dopo che lo studente avrà creato il proprio personale elenco di nuovi termini, potrà

[17] Per un approfondimento su queste abilità si veda il seguente sito web: http://venus.unive.it/filim/materiali/accesso_gratuito/Filim_TECNICHE_DIDATTICHE.pdf

[18] Un esempio utile a questa attività è rappresentato dalle immagini 1, 3, 4, 5, 7, 8, 9 presenti nell'appendice II del presente elaborato.

[19] Vengono definite „integrate" quelle abilità che fanno interagire abilità ricettive e produttive oppure orali e scritte. Per un approfondimento su queste abilità si veda il seguente sito web: http://venus.unive.it/filim/materiali/accesso_gratuito/Filim_TECNICHE_DIDATTICHE.pdf

[20] Un riferimento a questo tipo di attività lo si può osservare nel primo capitolo del presente elaborato, relativamente al sostantivo „etichetta".

produrre un breve testo (seguendo lo stile giornalistico dei testi dell'attività precedente) utilizzando i neologismi (procedendo dalla forma al significato).

4.8. Attività legate alla didattica ludica

La scelta di applicare la didattica ludica alle attività didattiche legate ai neologismi è stata dettata anche dalla peculiarità dei termini inclusi nel presente lavoro, alcuni dei quali possono risultare enigmatici e ambigui, soprattutto se presentati in diversi contesti[21]. Il modo per poter giungere alla conoscenza, all'apprendimento e all'acquisizione di questi termini, però, viene proposto secondo modalità ludiformi, come afferma Visalberghi[22]. In questa direzione, la seguente proposta, sicuramente non esaustiva, è rappresentata dall'indovinello, dal gioco a squadre, dal mesostico e dall'acrostico.

4.8.1. Indovinello

Secondo Mollica, una delle caratteristiche degli indovinelli è quella di richiedere al solutore di forzare il proprio modo di pensare, per poter vedere le cose in altri modi[23].

...è diventato famoso, ma non è una rockstar, fa l'architetto, è diventato... Archistar

4.8.2. Gioco a squadre

I giochi a squadre, molto diffusi all'interno dei più recenti manuali realizzati per l'apprendimento di una lingua straniera, rappresentano un momento di verifica personale per gli studenti, evitando al tempo stesso la ripetitività e stimolando una positiva competizione tra gli apprendenti, come nel seguente esempio:

Dividetevi a coppie e poi compilate il seguente percorso con l'opportuno periodo ipotetico. Vincerà la coppia che arriverà per prima al traguardo.

4.8.3. Mesostico

Secondo Mollica[24], il mesostico può rappresentare uno strumento utile per l'insegnamento degli aggettivi, ma in questo caso, si potrebbe creare una nuova applicazione per questa tecnica, chiedendo agli studenti di completare la griglia contenente la parola "neologismo" con i nuovi termini affrontati nei questionari che hanno compilato. La griglia completata viene proposta di seguito:

[21] Si veda a proposito dell'importanza dell'enigma nella didattica il capitolo di A. Mollica "Indovina indovinello": l'enigma e l'indovinello nella glottodidattica in In.IT (2006, 12-17).

[22] In Caon (2006, 3). Visalberghi differenzia l'attività ludica, che corrisponde al gioco libero, da quella ludiforme, che si riferisce al gioco didattico. Quest'ultima attività è caratterizzata da una finalità che supera quella del gioco stesso.

[23] Per un approfondimento, si veda A. Mollica (2010; 117-144).

[24] Per un approfondimento, si veda A. Mollica (2010; 27-42).

			A	P	E	R	I	C	E	**N**	A									
A	T	R	E	C	E	N	T	O	S	**E**	S	S	A	N	T	A	G	R	A	D	I
							I	N	F	**O**	G	R	A	F	I	C	A				
						A	C	H	I	**L**	O	M	E	T	R	I	Z	E	R	O	
						T	E	C	N	**O**	S	T	R	E	S	S					
										G	O	L	L	O	N	Z	O				
						T	A	N	K	**I**	N	I									
					A	R	C	H	I	**S**	T	A	R								
		C	I	N	E	C	O	C	O	**M**	E	R	O								
								E	C	**O**	A	U	T	O							

4.8.4. Acrostico

Un acrostico, secondo Mollica[25], corrisponde a una composizione poetica in grado di creare un nome, una frase o un messaggio leggendo verticalmente le lettere iniziali del verso una dopo l'altra. Di seguito vengono presentati alcuni esempi che originano la parola "neologismo":

N iente	**N** essuno	**N** icola
E è	**E** ra	**E** ra
O ggettivo.	**O** ltre	**O** riginale,
L e	**L** uigi.	**L** ungimirante.
O ccasioni	**O** ltrepassarlo	**O** ggi
G enerano	**G** arantiva	**G** arantisce
I dee	**I** mpegno,	**I** struzione,
S tupende	**S** udore,	**S** pecializzazioni,
M entre	**M** a	**M** anuali,
O periamo.	**O** rgoglio.	**O** ccupazione.

5. CONCLUSIONI

Nel presente lavoro sono stati analizzati diversi dizionari e le posizioni di alcuni tra i più rappresentativi linguisti sul tema dei neologismi, allo scopo di giungere a verificare la concreta percezione di alcuni tra i più recenti termini tra gli utenti (italiani e non). Come si è potuto verificare, alcuni risultati hanno fornito diversi spunti di riflessione, che hanno portato alla realizzazione di alcune attività didattiche che possano stimolare l'apprendimento e l'acquisizione dei neologismi.

Sarebbe interessante alimentare e dare continuità a questa idea – la quale, in quanto tale non ha pretese di esaustività – verificando tra gli studenti la percezione, l'accettazione e i risultati delle diverse attività didattiche proposte legate ai neologismi. Nel presente lavoro, infatti, gli esempi sono stati creati ad hoc con il solo scopo di indicare possibili percorsi didattici, ma questo ha dimostrato che esistono i presupposti per creare in futuro attività didattiche mirate, utilizzando oltre ai giornali anche filmati tratti da qualsiasi mezzo di informazione, dalla radio a Internet, utili agli studenti per comprendere che questi termini sono da considerarsi vivi e che non sono stati creati per essere confinati all'interno della quarta di copertina di un dizionario. Queste considerazioni rappresenteranno un'ulteriore conferma alla risposta affermativa da fornire alla domanda del paragrafo 3.5.

Bibliografia

Aprile, M. (2005). *Dalle parole ai dizionari*. Bologna: il Mulino.
Ambroso, S.; Stefancich, G. (2002). *Parole. 10 percorsi nel lessico italiano*. Roma: Bonacci Editore.
Balboni, P. (2002). *Le sfide di Babele*. Torino: UTET Libreria.
Balboni, P. (2008). *Imparare le lingue straniere*. Venezia: Marsilio.
Bazzanella, C. (2008) *Linguistica e pragmatica del linguaggio*. Roma-Bari: Laterza & figli Spa.

[25] Per un approfondimento, si veda A. Mollica (2010; 27-42).

Biotti, F. (2001). La costruzione delle prove di verifica, in *Insegnare italiano a stranieri*, a cura di P. Diadori. Le Monnier, pp. 309-317.
Caon, F. (2006). La glottodidattica ludica: fondamenti, natura, obiettivi. *In.it,* (19), pp. 2-5.
D'Achille, P. (2003). *L'italiano contemporaneo*. Bologna: il Mulino.
D'alessandro, S. (2011). *Il libro delle parole altrimenti smarrite*. Milano: RCS Libri.
Dardano M.; Trifone P. (1995). *Grammatica italiana. Con nozioni di linguistica*. Bologna: Zanichelli Editore.
Dardano, M.; Trifone, P. (1985). *La lingua italiana*. Bologna: Zanichelli.
Dardano, M. (2009). *Costruire parole*. Bologna, il Mulino.
Drljević, J. (2012). Acquisizione del lessico nello studio dell'italiano L2 a livello iniziale. In: Pirvu, E. (a cura di), *La lingua e la letteratura italiana in Europa*. Atti del Convegno Internazionale di Studi di Craiova, 18-19 ottobre 2010 (pp. 111 – 123). Craiova: Editura Universitaria.
Gualdo, R. (2012). *L'italiano dei giornali*. Roma: Carocci Editore.
Lepschy, L; Lepschy,G. (2002). *La lingua italiana*. Milano: Bompiani.
Lorenzetti, L. (2002). *L'italiano contemporaneo*. Roma: Carocci Editore.
Mariano L. B.; Gabrielli, P. (2009). *I linguaggi del '68*. Milano: Franco Angeli.
Mollica, A. (2006). "Indovina indovinello": l'enigma e l'indovinello nella glottodidattica. *In.it,* (19), pp. 12-17.
Mollica, A. (2010). *Ludolinguistica e Glottodidattica*. Perugia, Guerra Edizioni.
Morosin, M. S. (2006). Emozioni e Apprendimento: il cervello che sente e impara. *In.it,* (19), pp. 6-10.
Renzi, L. (2012). *Come cambia la lingua*. Bologna: il Mulino.
Rutka, S. (2006). Non solo giochi: il concetto di ludicità. *In.it,* (19), p. 11.
Sensini, M. (1997). *Grammatica della lingua italiana*. Milano: Mondadori.
Spagnesi, M. (2001). L'uso didattico di un testo, in *Insegnare italiano a stranieri*, a cura di P. Diadori, Le Monnier, pp. 245-251.
Trifone, P.; Palermo, M. (2000). *Grammatica italiana di base*. Bologna: Zanichelli.
Vučo, J. (2009). Scienza multilingue per serbofoni, in *Scienza multilingue. L'italiano disciplinare attraverso la lingua madre dello studente straniero*, a cura di C. Marello, Guerra Edizioni, Perugia, 2009, pp. 235-247
Zamora, P.; Alessandro, A.; Ioppoli, E.; Simone, F. (2006) *Hai voluto la bicicletta...* Perugia: Guerra Edizioni.

Dizionari

Dardano, M. (1982). *Nuovissimo Dardano. Dizionario della lingua italiana*. Roma, Armando Curcio Editore.
Devoto, G.; G. C. Oli (1990). *Il dizionario della lingua italiana*. Firenze, Le Monnier.
Palazzi, F. (1974) *Novissimo Dizionario della Lingua Italiana.* Milano, Fratelli Fabbri Editori.
Palazzi, F.; Folena, G. (1995). *Dizionario della lingua italiana*. Torino, Loescher Editore.
Zingarelli, N. (1994) *Lo Zingarelli 1994. Vocabolario della lingua italiana.* Bologna, Zanichelli Editore.
Zingarelli, N. (2003) *Lo Zingarelli 2003. Vocabolario della lingua italiana.* Bologna, Zanichelli Editore.
Zingarelli, N. (2011) *Lo Zingarelli 2011. Vocabolario della lingua italiana.* Bologna, Zanichelli Editore.

Sitografia

25 preparano il factory store della Brianza (07.03.2003). Corriere della Sera. Sito web: http://archiviostorico.corriere.it/2003/marzo/07/preparano_factory_store_della_Brianza_cl_0_030307022.shtml
360 gradi. Sito web: http://it.wikipedia.org/wiki/360_Gradi
360 gradi di rabbia. Sito web:http://www.ibs.it/code/9788861581173/mearini-elena/trecentosessanta-gradi-rabbia.html
360 gradi. Sito web: http://it.paperblog.com/editoria-a-360-gradi-nasce-tre60-912559/
360 gradi. Sito web: http://www.asitec.it/
360 gradi. Sito web: http://panora.it/blog/page/2/
360 gradi. Sito web: http://www.cronacamilano.it/associazioni/11130-corso-volontariato-nuova-acropoli-milano-dal-5-marzo-2011.html
Abilità integrate: http://venus.unive.it/filim/materiali/accesso_gratuito/Filim_TECNICHE_DIDATTICHE.pdf
Apericena: TG1 (20.9.2012). Sito web: http://www.tg1.rai.it/dl/tg1/2010/edizioni/ContentSet-9b6e0cba-4bef-4aef-8cf0-9f7f665b7dfb-tg1.html

Assistenza a 360 gradi. Sito web: http://www.assistenza360gradi.com/assistenza/Default.aspx
Aulenti, archistar "artigianale" mai travolta dalle mode (01.11.2012) La Repubblica. Sito web: http://www.repubblica.it/speciali/arte/recensioni/2012/11/01/news/ritratto_aulenti-45731796/
Banca d'Italia. Seleziona il tuo profilo. Sito web: http://www.bancaditalia.it/bancaditalia/lavorare/profilo
Berlusconismo e antiberlusconismo: http://www.ilgiornale.it/news/cultura/se-berlusconismo-male-e-lantiberlusconismo-peggio.html
Festival della Mente (05.09.2009). *Come cambia la lingua degli italiani*. Sarzana.: Sito web: http://www.festivaldellamente.it/eventi_dettaglio.asp?id=205
Lingua italiana. Le nuove parole. Le conosci? Fai il quiz (01.10.2010). Sito web: http://notizie.virgilio.it/cronaca/lingua-italiana-nuove-parole-conosci.html
Regionopoli/ Formigoni: usano gli sprechi per farci chiudere (01.10.2012) informazione.it. Sito web: http://www.informazione.it/a/C16B26E5-545E-49AD-9376-069404336518/REGIONOPOLI-Formigoni-usano-gli-sprechi-per-farci-chiudere
*Tendenza nella formazione di neologism*i (10-11.06.2009). Sito web: http://blog.terminologiaetc.it/2009/06/12/tendenze-nella-formazione-di-neologismi/

NASTANAK, OPSTANAK I KRAJ NEOLOGIZAMA U SAVREMENOM ITALIJANSKOM JEZIKU I MOGUĆE PRIMENE U NASTAVI

Rezime

Polazeći od analize nekoliko italijanskih rečnika, najpre smo nastojali da istražimo prividnu jednoznačnost termina „neologizam", da bismo potom pokušali da odgovorimo na pitanja sadržana u naslovu ovog rada, koja se tiču nastanka, opstanka i kraja neologizama u italijanskom jeziku.
Da bismo pružili konkretan doprinos ovim pretpostavkama, sačinjena su dva upitnika s ciljem da se proveri poznavanje nekoliko neologizama prisutnih u rečniku Zingarelli iz 2011. godine. Prvi upitnik, kome su dodati drugi neologizmi, sačinjen je od nekih već postojećih pitanja u jednom on-line upitniku, namenjenom po svoj prilici korpusu koji su činili izvorni italijanski govornici, nehomogenom po pitanju uzrasta, obrazovanja i kulture. Prvi tako sačinjen upitnik dat je korpusu homogenom po pitanju uzrasta, obrazovanja i kulture, koji su činili studenti četvrte godine italijanskog sa Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu, da bi se uporedila zajednička pitanja sa korpusom izvornih govornika. S druge strane, drugi upitnik, namenjen isključivo korpusu srpskih studenata, ima za cilj da proveri značaj konteksta za razumevanje određenog neologizma. Poređenje rezultata ova dva upitnika u smislu tačnih odgovora pružilo je neočekivane ishode, koji su doveli do određenog pristupa didaktici neologizama. Ovaj pristup, svakako ne iscrpan, teži stvaranju leksike koja iako specifična nije namenjene malobrojnim poznavaocima, već studentima italijanskog jezika višeg nivoa. Predlozi u vezi sa ovim pristupom tiču se: elicitacije, sinonima, pitanja sa ponuđenim odgovorima, položaja, polisemije, transkodifikacije, integrisanih aktivnosti i aktivnosti kroz igru (pogađanja, grupnih igara, akrostiha, mezostiha).
Željeni cilj za budućnost, u skladu sa pozitivnim pretpostavkama, tiče se realizacije nastavnih aktivnosti koje sadrže i neologizme, budući da su ovi novi termini apsolutno živi i prisutni u italijanskom jeziku.

Ključne reči: italijanski, neologizmi, nastava

Maurizio Barbi
Univezitet u Beograd, Srbija
Filološki fakultet
maurizio1973@yahoo.it

Radmila Bodrič

PREPOZNAVANJE I ZADOVOLJAVANJE POTREBA DAROVITIH UČENIKA ENGLESKOG KAO STRANOG JEZIKA (OD 5-8. RAZREDA)

Darovitost predstavlja jedinstvenu kombinaciju natprosečne sposobnosti, motivacije i kreativnosti. Postoji nekoliko zajedničkih karakteristika koje omogućavaju nastavnicima da prepoznaju darovitost kod učenika: tečno se usmeno izražavaju i s lakoćom učestvuju u komunikativnim aktivnostima; s posebnom pažnjom čitaju velike količine materijala; uspešno ovladavaju veštinom pismenog izražavanja; kod rešavanja problema često pronalaze više različitih rešenja; veoma su zaokupljeni onim što rade i samostalno razvijaju interesovanja. Tri su ključne dimenzije po kojima se daroviti razlikuju od svojih prosečnih vršnjaka: 1) brzina učenja, 2) dubina razumevanja naučenog materijala, 3) brojna interesovanja. Da bi se zadovoljile potrebe darovitih učenika u okviru nastave engleskog kao stranog jezika na osnovnoškolskom uzrastu potrebno je prepoznati osobine darovitih i adekvatno ih zadovoljiti. U ovom radu će se ispitivati kako i u kojoj meri je izvodljiv proces otkrivanja darovitih učenika osnovne škole i njihovog podsticanja u izazovnim okruženjima, kao i stručnog usavršavanja profesora engleskog jezika za rad s darovitima.

Ključne reči: darovitost, engleski kao strani jezik, prepoznavanje darovitih učenika, potrebe darovitih, stručno usavršavanje profesora engleskog jezika

1. UVOD

Daroviti pojedinci su u svakom društvu uvek bili njegov glavni razvojni resurs. Ulaganje u obrazovanje darovitih učenika predstavlja ulaganje u budućnost, te se ranom prepoznavanju i sistemskim merama podrške razvoja darovitih mora pokloniti posebna pažnja. Krajem prošlog i početkom ovog veka postojala je sve izraženija potreba za podrškom koju školski sistem treba da pruži razvoju celokupnog društva kroz adekvatnu pripremu svakog njegovog pojedinca (up. Milovanović 2011). Da bi se potencijali svih učenika u potpunosti razvili neophodna je organizacija sistema obrazovanja i njegovih sadržaja prilagođenim sposobnostima učenika, bez obzira na vrstu, stepen i načine ispoljavanja sposobnosti. Od školske 2010/11. godine u sve osnovne škole u Srbiji *sistemski* je uvedena inkluzivna nastava. Inkluzivna nastava predstavlja individualizovanu nastavu, nov didaktički model organizovanog učenja i podučavanja koji obuhvata i intenzivno uključuje decu i omladinu s posebnim obrazovnim potrebama (tj. s razvojnim teškoćama, teškoćama u učenju, darovite učenike, pripadnike nacionalnih manjina, one koji govore različitim jezicima) – prema njihovim individualnim potencijalima, potrebama i interesovanjima (up. Milenović i Lučin 2011; Todorović 2011).

Na pitanje šta je darovitost ne postoji jednoznačan odgovor jer se radi o višedimenzionalnom konstruktu podložnom različitim tumačenjima. Najuticajniju teoriju darovitosti formulisao je Renzuli (Renzulli 2005), i nazvao ju je *Koncepcija tri prstena*. Ova koncepcija postulira tri različite dimenzije: natprosečnu sposobnost, posvećenost zadatku i kreativnost, čija interakcija objašnjava 'darovito ponašanje' pojedinca u opštim (matematika, društvene nauke i dr.) i specifičnim oblastima ljudske delatnosti (poezija, slikarstvo, astronomija, arhitektura i dr.). Smatra se da se daroviti učenici najčešće prepoznaju u pojedinačnim oblastima znanja, tj. da imaju 'jake i slabije tačke' u različitim nastavnim predmetima. U literaturi se neretko navodi da se akademski daroviti učenici najlakše prepoznaju u oblastima matematike i jezika jer su ove oblasti formalne i visoko strukturisane (Winner 1996), što znači da u okviru njih postoje jasna pravila prepoznavanja natprosečne sposobnosti u smislu količine i vrste sadržaja kojima učenik treba da ovlada kako bi bio prepoznat kao darovit. Međutim, izrazitoj transparentnosti matematičke i jezičke (u literaturi takođe nazivane lingvističke ili verbalne) darovitosti doprinosi u ogromnoj

meri i činjenica da se ovi tipovi darovitosti najviše favorizuju u okviru tradicionalno postavljenih obrazovnih sistema (Gardner 1993).

Jezička darovitost ima opšteprihvaćene psihometrijske karakteristike u vidu koncepata verbalne sposobnosti, verbalne fluentnosti i razumevanja, koji se nalaze u osnovi većine baterija testova za merenje konstrukta inteligencije. Savremene teorije o strukturi inteligencije jezičku darovitost definišu kao visoku sposobnost jezičkog izražavanja i razumevanja jezika, tj. kao sposobnost korišćenja jezika (Gardner i dr. 1999). Gledano kroz prizmu pojavnih oblika, dve oblasti se izdvajaju u kojima visoke verbalne sposobnosti dobijaju prepoznatljiv izraz: to su usmeno i pismeno izražavanje. Jezička darovitost se ogleda i u lakom ovladavanju čitanjem, izuzetnoj sposobnosti slušanja i sposobnosti pamćenja velike količine jezičkog materijala.

Rad će, pre svega, pružiti pregled teorijskih koncepcija darovitosti, koje bi trebalo da omoguće razumevanje kompleksne prirode darovitosti, potom će se usredsrediti na razmatranje pojmovne kategorije jezičke darovitosti i pojavnih oblika darovitosti u oblasti stranog jezika i, konačno, na istraživanje koje je obuhvatilo profesore engleskog jezika koji drže nastavu od 5-8. razreda osnovne škole na teritoriji Republike Srbije. Istraživanje je sprovedeno s ciljem ispitivanja stavova nastavnika o profesionalnoj i stručnoj osposobljenosti za rad s darovitom decom, o mogućim oblicima rada, svojstvima koja nastavnik treba da poseduje za rad s takvom decom i dugim aspektima koji osvetljavaju proces prepoznavanja i zadovoljavanja potreba darovitih učenika engleskog jezika na osnovnoškolskom uzrastu.

2. TEORIJSKE KONCEPCIJE DAROVITOSTI

Polazna osnova naučnih istraživanja o prirodi darovitosti prepoznaje se u pionirskim tradicijama izučavanja (opšte) inteligencije istraživača F. Goltona (krajem 19. veka) i A. Binea (A. Binet) početkom 20. veka (Pekić 2011). Iako su međusobno udaljene u svojim određenjima i tumačenjima, ove dve tradicije dele shvatanje o inteligenciji kao merljivom konstruktu. U svojoj *Teoriji o ljudskim sposobnostima i njihovom razvoju* antropolog Golton postulira dve opšte osobine koje uslovljavaju razlike između darovitih i onih koji to nisu, označavajući ih kao potencijal za rad i osetljivost na fizičke podsticaje. Visoko postignuće na mentalnom testu Golton je smatrao indikatorom inelektualne naprednosti pojedinca. Zasluga mu pripada prvenstveno za prenošenje problematike darovitosti sa terena spekulacije na teren empirije i za razmatranje darovitosti kao merljivog konstrukta i kao ekstremno pozitivnog odstupanja od proseka.

Nasuprot Goltonu, Alfred Bine, poznati istraživač karakteristika dečjeg mišljenja, osporava Goltonovo uključivanje psihofizičkih kategorija u oblast inteligencije i uspostavlja shvatanje inteligentnog ponašanja kao manifestacije razumevanja, prosuđivanja, zaključivanja i domišljatosti (Pekić 2011). U skladu s tim, Bine u saradnji sa Simonom konstruiše test inteligencije sa zadacima praktičnog i svakodnevnog znanja koji je s relativnom preciznošću otkrivao decu kojima zbog intelektualnog nedostatka nije odgovarala nastava u redovnim školama. Ovakva zamisao merenja konstrukta inteligencije poslužila je kao osnova za materijalizovanje intelektualne darovitosti (gde je koeficijent inteligencije zapravo unapređeni koncept mentalnog uzrasta) i time utrla put budućim ispitivanjima konstrukta darovitosti. Darovitost, dakle, svoje prve naučne odrednice dobija na području inteligencije, pa iako je Golton uspostavio paradigmu o darovitosti kao o izrazito visokoj inteligenciji – na polju teorijske konceptualizacije, a Bine u aspektu koncipiranja metodologije njenog merenja, obojica su nesumnjivo nagovestili referentni okvir za istraživanje darovitosti po kojem je ona dugo vremena izjednačavana sa visokim postignućima na testovima inteligencije.

Međutim, savremene teorije u razmatranje problematike darovitosti uključuju aspekte ličnosti i kontekst sredine, te se darovitost više ne posmatra kao datost već kao interakcija pojedinca i njegovog okruženja (Cross i Coleman 2005), i u tom smislu predstavlja cilj koji ima značenje kako potencijala tako i učinka. Kao što je u uvodu bilo reči, prvi analitički, dualistički, pristup razmatranju prirode darovitosti pripisuje se Renzuliju koji u okviru svoje *Koncepcije tri prstena* sistematizuje ranija određenja

darovitosti i predlaže kategoriju *školske darovitosti*, koja se manifestuje lakim ovladavanjem nastavnih sadržaja i često se otkriva standardnim tehnikama procene (Renzullli 2005: 253), i *kreativno-produktivne darovitosti*, koja podrazumeva stvaranje proizvoda s karakteristikama upotrebljivosti i novine. Darovitost, prema Renzuliju, predstavlja sinergiju natprosečne sposobnosti, visoke posvećenosti zadatku i kreativnosti. Natprosečna sposobnost (eng. *above-average ability*), prvi 'prsten' ove teorije, obuhvata opštu inteligenciju (tj. univerzalni faktor darovitosti – g faktor) i specifične sposobnosti koje se manifestuju u okviru užih oblasti delovanja (u oblasti muzike, umetnosti i sporta). Visoka inteligencija se smatra uslovom za dostizanje visokih nivoa kreativnosti. Posvećenost zadatku (eng. *task commitment*), koja je najvažnija lična karakteristika, motivacionog je karaktera i njena odlika je nalaženje velikog zadovoljstva u aktivnosti koja se obavlja. Kreativnost, treći prsten, Renzulli je definisao kao sposobnost generisanja novih, originalnih i jedinstvenih ideja ili proizvoda. Iako je ova teorija napravila proboj u sagledavanju različitih dimenzija darovitosti ipak je samo implicitno sadržavala kontekst sredine ili neposrednog okruženja, čiji su značaj na razvoj darovitosti istraživači sve više počeli da ističu.

Savremene kontekstualističke koncepcije darovitosti, čiji je rodonačelnik Tanenbaum (Tannenbaum 1986, 2000), posebno naglašavaju ulogu faktora sredine na aktualizaciju visokog potencijala pojedinca, kao što su: veličina i socioekonomski status porodice, intelektualna stimulacija u okviru porodice, odnos sa braćom i sestrama, preovlađujući vaspitni stilovi roditelja, kvalitet nastave, atmosfera u školi/odeljenju, reakcije okruženja – nastavnika i vršnjaka – na uspeh ili neuspeh, ključni lični događaji (priznanja i nagrade, bolesti, porodične nedaće) i dr. Uključivanjem faktora neposrednog okruženja u razmatranje fenomena darovitosti uvodi se razvojna perspektiva proučavanja darovitosti i time dobija potpuniji uvid u njenu kompleksnu prirodu. Tanenbaum pravi razliku između darovitosti kao potencijala i darovitosti kao učinka ili postignuća (tj. krajnjeg ishoda razvojnog procesa), a kvalitet interakcije darovitog pojedinca sa neposrednim okruženjem u velikoj meri određuje da li će njegov visoki potencijal prerasti u izuzetan učinak (Tannenbaum 2000: 26-30).

U odnosu na kontekstualističke koncepcije darovitosti, Ganje (Gagné) pravi iskorak i pokušava da ustanovi viši stepen terminološke preciznosti u oblasti definisanja darovitosti. Naime, Ganje smatra da je potrebno napraviti razliku između pojmova 'darovitost' i 'talenat' (2005: 98-100) i u skladu s tim definiše *darovitost* kao posedovanje i ispoljavanje prirodnih darovitosti (ili darova) u najmanje jednom specifičnom domenu (intelektualnom, kreativnom, socioafektivnom i senzomotornom) i to do nivoa koji svrstava pojedinca u 10% najboljih u okviru njegove uzrasne grupe, dok *talenat* određuje kao superiornu ovladanost sistematski razvijanim sposobnostima i znanjima u najmanje jednoj oblasti ljudske delatnosti (akademske, umetničke, sportske, poslovne i dr.), do nivoa koji svrstava pojedinca u 10% najboljih u vršnjačkoj grupi koja je (bila) aktivna u istoj oblasti. Preciznije rečeno, termin darovitost implicira visoke rezultate ili izuzetna dostignuća u naučnim disciplinama, dok su izuzetna dostignuća u muzici, umetnosti i sportu označavana kao talenat (Pekić 2011). Međutim, ovakva terminološka razgraničenja mnogi smatraju neosnovanim i degradirajućim po 'neakademske vidove darovitosti', te termine *darovitost* i *talenat*[1] upotrebljavaju u istom značenju, argumentujući takvo izjednačavanje univerzalnim karakterstikama darovite dece, dakle visokim intelektualnim sposobnostima, visokom motivisanošću za usvajanje novih znanja i posvećenošću određenoj oblasti, kreativnošću i nezavisnošću u rešavanju raznovrsnih zadataka i/ili problemskih situacija (Dean 2008; Gojkov 2008; Grandić i Letić 2008; VanTassel-Baska i Stambaugh 2008). U svakom slučaju, i dualističke i kontekstualističke koncepcije darovitosti uvode raznorodne konstituente darovitosti i pokazuju sklonost ka iscrpnijem tumačenju 'neintelektualnih' aspekata darovitosti. Ovo sve ukazuje na činjenicu da ni teorija, uopšteno uzev, ne daje jednoznačne odgovore na pitanja: *Šta je darovitost? Koja su deca darovita?* i sl., budući da se radi o višeslojnom i višedimenzionalno uslovljenoj pojavi – iz čega posledično proizlaze različiti pristupi definisanju ove pojave (Grandić 2008: 105).

[1] U ovom radu pojmovi 'darovitost' i 'talenat' koristiće se uporedo.

3. JEZIČKA DAROVITOST

Neki učenici temeljnije i brže uče strane jzike od svojih vršnjaka (Harmer 2007: 85). I proces usvajanja maternjeg jezika u velikoj meri varira od pojedinca do pojedinca. Mnogi nastavnici stranih jezika susretali su se sa situacijom u razredu gde su pojedini učenici vrlo brzo napredovali u učenju stranog jezika (L2), dok su drugi vrlo sporo napredovali, čak i u 'idealnim' okolnostima. Jezička darovitost (talenat) je pojam koji je teško definisati. Sposobnost za učenje stranog jezika (eng. *language aptitude*) predstavlja psihološki kontstrukt koji i istraživači i laici, podjednako, prepoznaju i priznaju, i niko ne dovodi u pitanje tezu da se urođena sposobnost za učenje stranog jezika razlikuje od učenika do učenika, bilo da je reč o ranom uzrastu ili kasnijoj uzrasnoj dobi (Dörnyei 2005: 33). Prema mišljenju Dernjeija, čak i nastavnicima stranih jezika je teško da definišu šta 'sklonost' ili 'dar za jezike' obuhvata i njihova određenja se znatno međusobno razlikuju, baš kao što je to slučaj sa istraživačima iz oblasti psihologije i sposobnosti za učenje jezika. Jedan od centralnih problema u nastavi stranih jezika upravo je nerešenost pitanja prirode sposobnosti za učenje stranog jezika. Često se postavlja pitanje da li postoji jedna posebna sposobnost na osnovu koje se onaj koji postiže uspeh u učenju stranog jezika izdvaja od ostalih, odnosno da li postoji jedna jedinstvena jezička sposobnost koja je po svojoj prirodi takva da se može analizirati i objektivno meriti (Dimitrijević 1986: 50; Dörnyei 2005: 33-34). Takva sposobnost ne postoji, već postoji niz kognitivnih sposobnosti koje – objedinjene – čine sposobnost za učenje stranog jezika i olakšavaju proces učenja stranog jezika (prema Carroll i Sapone 1959, navedeno u Dörnyei 2005: 34).

Pedesete i šezdesete godine 20. veka, ili tzv. zlatno doba naučnog ispitivanja sposobnosti za učenje L2 iznedrilo je dva testa sposobnosti za učenje L2, koji su i danas u široj upotrebi. To su MLAT (The **M**odern **L**anguage **A**ptitude **T**est), koji su konstruisali Kerol i Sapon (Carroll & Sapone) 1959. godine, i PLAB (The **P**imsleur **L**anguage **A**ptitude **B**attery) koji je konstruisao Pimsler 1966 godine. Prema Kerolu sposobnost za učenje L2 sastoji se od (Carroll 1981: 105): 1) Sposobnosti fonetskog kodiranja (eng. *phonetic coding ability*), koja se smatra najvažnijom komponentom sposobnosti učenja L2 i predstavlja sposobnost povezivanja odnosa glas-simbol, tj. kodiranja, asimilacije i pamćenja fonetskog materijala; 2) Osećaja za gramatiku (eng. *grammatical sensitivity*), koja podrazumeva sposobnost prepoznavanja gramatičkih funkcija reči u rečenicama, tj. svest o gramatičkim odnosima i sposobnost stvaranja sintaksički koherentnih verbalnih materijala; 3) Sposobnosti induktivnog učenja jezika (eng. *inductive language learning ability*), koja predstavlja sposobnost induktivnog usvajanja gramatičkih pravila i osobina jezika (uključujući dimenzije značenja i forme) kada su dati odgovarajući jezički materijali; 4) Sposobnosti mehaničkog pamćenja (eng. *rote learning ability*), koja pretpostavlja sposobnost brzog i efikasnog učenja veza između glasova i značenja, kao i njihovog pamćenja.

Proučavanje sposobnosti učenja stranog jezika pod rukovodstvom istraživača Kerola imalo je za glavni cilj sastavljanje testova sposobnosti koji bi predviđali verovatnoću uspeha u učenju stranog jezika učenika čiji je izvorni jezik engleski. Drugim rečima, učenik sa visokom sposobnošću za učenje L2 može da uči lakše i brže nego učenik koji ove osobine nema. Za razliku od Kerola, Pimsler (1966: 14) smatra da jezički nadareni pojedinci poseduju i ispoljavaju: 1) verbalnu inteligenciju (eng. *verbal intelligence*), ili logičko rezonovanje o verbalnom materijalu; 2) motivaciju i 3) auditivnu sposobnost (eng. *auditory ability*), koja je posebno značajna za razvoj i obogaćivanje vokabulara. Sposobnost za učenje L2 samo je jedna od individulanih razlika koja izdvaja jezički darovitu decu od ostalih vršnjaka. Skian (Skehan), na primer, smatra da se jezički daroviti učenici razlikuju od ostalih po neobičnoj memoriji, pogotovo kada je reč o pamćenju stvari koje čuju (Skehan 1998: 234). Neka neurolingvistička proučavanja pokazuju da je kod jezički darovite dece neuronska povezanost u dugoročnoj memoriji razvijenija i rasprostranjenija i samim tim manje otporna na gubitke. Isto tako, kritični prag znanja stranog jezika bi se mogao poklapati sa određenom količinom i intenzitetom informacija pohranjenih u dugoročnoj memoriji, što omogućava da se na usvajanje stranog jezika troši manje energije. Ove natprosečne sposobnosti prilikom obrade jezika veoma su korisne i to je ono što pospešuje usvajanje velike količine jezikog materijala i njegovo izrazito dugoročno pamćenje.

Postoji nekoliko karakteristika koje omogućavaju nastavnicima stranih jezika da prepoznaju darovite učenike L2 (tumačeno prema Dean 2008: 13-15; Lightbown and Spada 2006: 55): s učenjem L2 daroviti učenici obično počinju još na ranom uzrastu; lako i brzo usvajaju jezički materijal; lako se izražavaju i komuniciraju na L2 sa starijima; s entuzijazmom i preciznošću pogađaju značenja reči tj. manipulišu jezičkim sredstvima kako bi postavili hipoteze koje kasnije proveravaju u praksi; imaju vrlo visok koeficijent inteligencije: preko 130; podjednako obraćaju pažnju i na značenje i na jezičku formu; imaju vrlo razvijene veštine pismenog izražavanja i vole da eksperimentišu sa kreativnim pisanjem; konstantno traže situacije gde će aktivno upotrebljavati L2; uspešno razumeju i tumače tekstove s kojima se susreću na stranom jeziku; veoma su zainteresovani za kulturu L2 i traže načine da što više saznaju o njoj; imaju pozitivnu sliku o sebi i imaju mnogo samopouzdanja; na problemske jezičke situacije mogu da ponude više različitih rešenja, kao i da na času izvode neobične i originalne zaključke; pokazuju spremnost da dugo i naporno rade kako bi što bolje ovladali znanjima; postavljaju brojna pitanja kako bi produbili jezičko znanje. Treba istaći da neće svi daroviti u podjednakoj meri ispoljavati natprosečne sposobnosti u svim navedenim aspektima (Dean 2008: 15). Kombinacija kognitivnih i afektivnih faktora, odnosno individualne razlike između svih učenika stranih jezika (a i ostalih nastavnih predmeta/oblasti) snažno utiču na proces učenja putem interakcije s kontekstom u kojem se jezik uči.

Iznenađujuće malo istraživanja je urađeno u vezi sa izuzetno talentovanim učenicima stranih jezika. Takva istraživanja su, prema mišljenju pojedinih stručnjaka, teško izvodljiva jer nema mnogo darovitih učenika koje je moguće skupiti u jednu grupu kako bi se izvela zadovoljavajuća faktorska analiza (Biedroń i Szczepaniak 2009: 54-55). U prilog toj činjenici ide i mišljenje da su i kriterijumi izbora studija slučaja predstavljenih u literaturi donekle nedosledni (Biedroń i Szczepaniak 2009: 54-55). Prema Sternbergu (1998), potrebno je ispitivati tzv. implicitne teorije nastavnika i učenika, školskih stručnih službi o darovitosti jer se podučavanje darovitih učenika, uprkos brojnoj stručnoj literaturi, često temelji na implicitnim teorijama njihovih nastavnika o karakteristikama darovite dece i modelima njihovog podučavanja. Cilj ovog rada jeste ispitivanje implicitnih teorija nastavnika engleskog jezika o darovitosti učenika engleskog jezika na osnovnoškolskom uzrastu, te razmatranje implikacija tih teorija na proces učenja i podučavanja engleskog kao stranog jezika.

4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Istraživanje u ovom radu obuhvatilo je stavove nastavnika o konstruktu jezičke darovitosti. Cilj istraživanja je, kao što je u uvodu naglašeno, sticanje uvida u to kako profesori engleskog jezika na osnovnoškolskom uzrastu (od 5-8. razreda) shvataju fenomen jezičke darovitosti i njene kreativno-produktivne manifestacije, koje didaktičko-metodičke modele rada s jezički darovitim učenicima predlažu u okviru redovne nastave, koje kompetencije treba da poseduju nastavnici za rad s takvom decom, a razmatraće se i svi ostali aspekti koji proniču u suštinu ove kompleksne problematike.

Metod. Sprovedeno istraživanje je anketnog tipa. Za potrebe ovog istraživanja konstruisan je upitnik za profesore koji sadrži dvanaest pitanja, od kojih su jedanaest otvorenog, a jedno zatvorenog tipa. Pitanjima su prethodile demografske varijable: pol, starosna dob, godine radnog staža, škola u kojoj profesori rade i mesto u kojem se škola nalazi. Upitnik je bio anoniman, odnosno profesorima je ostavljena mogućnost da po sopstvenoj želji upišu ime i prezime, što je jedan deo i učinio. To nimalo nije umanjilo validnost ispitivanja budući da su profesori u oba slučaja davali vrlo iscrpne i iskrene odgovore. Postupak anketiranja delom je realizovan slanjem upitnika posredstvom elektronske pošte, a delom popunjavanjem anketnih listića koji su im neposredno doneti u školu. Istraživanje je sprovedeno početkom drugog polugodišta školske 2012/13. godine.

Uzorak. Anketa je obuhvatila 52 profesora engleskog jezika iz 24 osnovne škole na teritoriji Republike Srbije. Među profesorima engleskog jezika bilo je 48 žena (92,3%) i 4 muškarca (7,7%). Najviše ispitanika je srednje starosne dobi: prosečna godina starosti je 38,4. Procentualna distribucija uzorka prema godinama starosti može se slikovito videti na Dijagramu 1:

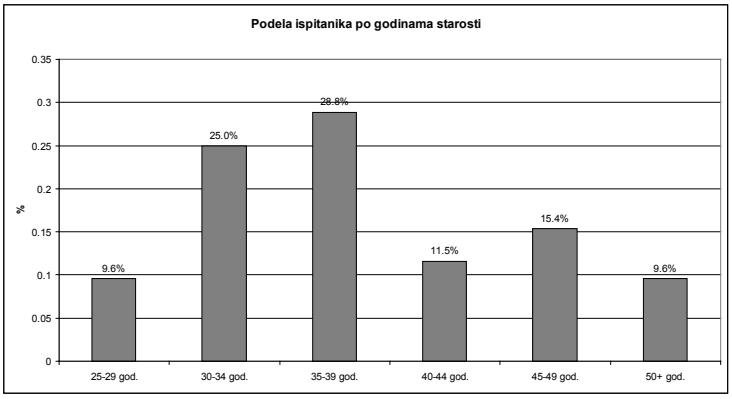

Grafikon 1: Struktura uzorka prema godinama starosti

Kada je reč o godinama radnog staža može se konstatovati da profesori poseduju prilično iskustvo; trećina ispitanika ima preko 16 godina radnog staža (36,5%), a prosečna dužina radnog staža ispitanika je 13,4 godina. Procentualna distribucija uzorka u ovom parametru može da se vidi na Dijagramu 2. Varijabla radnog staža je od značaja za istraživanje jer višegodišnje praktično iskustvo nastavnika u radu s darovitom decom ukazuje na to da razumeju prirodu fenomena darovitosti i otuda mogu da predlože mere koje će znatno doprineti razvoju potencijala jezički darovitih učenika.

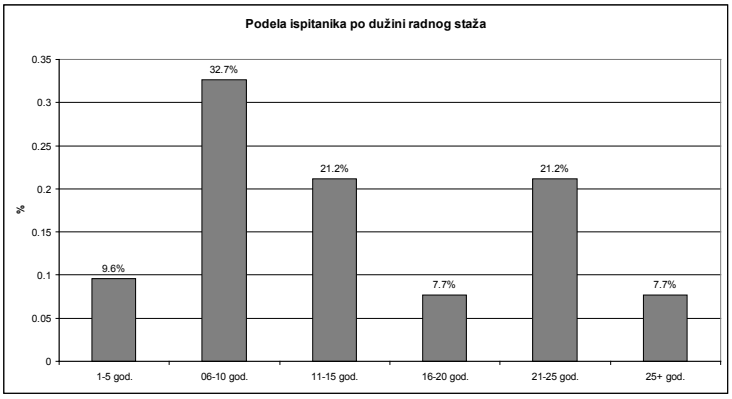

Grafikon 2: Struktura uzorka prema dužini radnog staža

4.1. Rezultati istraživanja i diskusija

Na početku istraživanja želeli smo da saznamo koje su, po mišljenju profesora, specifične karakteristike koje ispoljavaju izuzetno daroviti učenici engleskog jezika na osnovnoškolskom uzrastu, što je bio sadržaj prvog pitanja u okviru upitnika. Sve pojavne oblike jezičke darovitosti koje su profesori pobrojali pokušali smo da sažmemo i svrstamo u određene kategorije koje nisu međusobno isključive, već se međusobno prepliću tako što jedna karakteristika može da bude svrstana u dve (ili više kategorija). Na ovaj način dobijena je sveobuhvatna slika ili tzv. kognitivni profil jezički darovitog učenika, čime se dokazuju teze da je jezička darovitost višedimenzionalni konstrukt i da se realizacija jezičkog talenta svodi na interakciju kognitivnih i afektivnih aspekata, kroz visoke domete u jezičkim sposobnostima. Izuzetnost u domenu engleskog kao stranog jezika (i jezika, generalno) ima uporište u visoko razvijenim verbalnim sposobnostima, visokom potencijalu za učenje, nesvakidašnjoj saznajnoj radoznalosti za usvajanjem novih elemenata stranog jezika i kulture, težnji da daroviti budu stalno izloženi izazovnim nastavnim sadržajima, njihovoj pozitivnoj slici o sebi, što se može videti iz priložene tabele:

Stilovi i strategije učenja	*Motivacija i stavovi (afektivni domen)*	*Kognitivne sposobnosti*	*Jezička oblast*	*Karakteristike ličnosti (afektivni domen)*
1. znanja iz engleskog jezika primenjuju u drugim nastavnim oblastima 2. upoređuju pravila i zakonitosti jezika i samostalno izvode zaključke 3. vole izazove i stalno traže prilike da koriste engleski jezik, ne pokazujući strah od pravljenja grešaka 4. često sami traže odgovore koji prevazilaze okvire školskog gradiva 5. uvek traže teže i zahtevnije zadatke koje brzo i s lakoćom rešavaju	1. Engleski jezik uče jer ga vole, zabavno im je i korisno 2. gaje posebnu naklonost prema britanskoj i američkoj kulturi, muzici, književnosti, filmovima i sl. 3. pokazuju veće zalaganje na časovima od svojih vršnjaka 4. posebno su zainteresovani za vannastvani rad 5. postavljaju najrazličitija pitanja vezana za engleski jezik i kulturu i stalno istražuju 6. rano pokazuju interesovanje za jezik 7. rado glume	1. visoka opšta inteligencija 2. kritičko razmišljanje 3. dobra sposobnost pamćenja 4. brže pamte i reprodukuju jezičko gradivo od svojih vršnjaka 5. poseduju funkcionalno znanje 6. ističu se stvaralačkim mišljenjem	1. brzo, s lakoćom i samostalno usvajaju gramatičke strukture i vokabular u okviru školskog gradiva i van njega 2. izuzetno razvijena veština slušanja i usmene komunikacije 3. veoma bogat vokabular i odlično poznavanje slenga i kolokvijalnih izraza 5. tečno čitaju i prepričavaju tekstove i pravilno akcentuju reči 6. umeju odlično da opisuju lica, mesta i događaje, da obrazlože mišljenje i učestvuju u diskusiji 7. vrlo tečno i precizno upotrebljavaju jezik	1. imaju visok stepen samopouzdanja i takmičarski duh 2. vole da su uspešni i zapaženi 3. ambiciozni su i vole da dominiraju 4. perceptivni su, kreativni i inventivni 5. imaju širok dijapazon interesovanja i uvek su željni znanja 6. veoma su komunikativni i socijalno adaptivni 7. imaju originalne ideje i bujnu maštu

Tabela 1. Karakteristike darovitih učenika engleskog jezika na osnovnoškolskom uzrastu

Na drugo pitanje, *Da li ste do zaključka o karakteristikama darovitih učenika engleskog jezika došli njihovim posmatranjem i sistematskim praćenjem ili se oslanjate i na druge izvore podataka npr. stručnu literaturu, razmenu iskustava s kolegama iz stručnih aktiva, na školskog pedagoga i psihologa, pouzdane merne instrumente, pohađanje akreditovanih seminara i sl.?* 48 profesora (92,3%) je odgovorilo da su do takvih zaključaka došli na osnovu sopstvenog dugogodišnjeg iskustva, tj. posmatranjem, beleženjem i sistematskim upoređivanjem takvih učenika, potom 26 profesora (50%) razmenjuje iskustva sa (starijim) kolegama iz stručnih aktiva, 12 profesora (23%) oslanja se na stručnu literaturu i priručnike za nastavnike, samo 9 profesora (17,3%) pohađa stručne seminare, sedam profesora (13,4%) razmenjuje iskustva i konsultuje se sa školskim pedagogom i psihologom, a po jedan profesor (1,9%) razgovara s roditeljima i razmenjuje iskustva s kolegama na stručnim seminarima, ponaosob. Tako profesori komentarišu sticanje iskustva u prepoznavanju darovitih učenika na sledeći način:

> ***P52****: Zaključak je izveden na osnovu višegodišnjeg posmatranja, aktivnog učestvovanja u radu sa takvom decom i sistematskog praćenja, kao i kroz razmenu iskustava s kolegama iz stručnog aktiva, kroz razgovor s roditeljima, PP službom ... Konkretno, jedan od nadarenih učenika prošao je kroz trodnevno testiranje inteligencije koje je sprovela školski psiholog, pri čemu je testirana i verbalna inteligencija. Takođe, prisustvovala sam seminaru o inkluziji u našoj školi, odnosno izradi indivualnih obrazovnih planova za učenike koji su u toj kategoriji. U okviru predmeta na Filološkom fakultetu u Beogradu (Pedagoška psihologija i Metodika nastave engleskog jezika), kao i u okviru Pedagogije položene u okviru stručnog ispita, bilo je reči o radu sa posebnim grupama učenika, ali u veoma ograničenom, šturom obimu, tako da ideje za rad sa ovakvim učenicima, pored ranije navedenog, često dobijam tako što pohađam stručne seminare, čitam literaturu, iskustva i predloge profesora engleskog jezika na brojnim grupama na LinkedIn-u, kao što su: ESL Educators, ESL & Bilingual teachers, ESL International, ESL/EFL World, ESL Excellence itd.*

Profesori su, u načelu, veoma motivisani za rad s darovitom decom te ne čudi procenat profesora, 17,3%, koji pohađaju seminare na ovu tematiku. Međutim, na osnovu odgovora profesora koji su mišljenja da je sve manje kvalitetnih seminara, kao i na osnovu analize Kataloga akreditovanih programa

stručnog usavršavanja zaposlenih u obrazovanju u Srbiji (up. Anđelković i dr. 2011), može se zaključiti da je programa za podsticanje razvoja talenata veoma malo. Naime, ne postoje programi koji se bave isključivo jezičkom darovitošću, uglavnom dominiraju programi koji se bave identifikacijom i radom s darovitim učenicima u oblasti matematike, fizike, likovne i muzičke kulture (v. Katalog 2009/10; 2010/11; 2011/12). U svakom slučaju, u oblasti *Vaspitni rad* postoje programi koji se bave podsticanjem učenja, i obuhvataju stilove učenja, višestruku inteligenciju i sl., što opet predstavlja solidnu osnovu za sticanje profesionalnih kompetencija i zadovoljavanje profesionalnih potreba profesora engleskog jezika za rad sa svom decom uključujući i darovitu decu. Nadalje, ne dovodeći u pitanje sposobnost nastavnika da prepoznaju i pravilno usmeravaju jezički nadarenu decu ipak je potrebno uzeti u obzir i druge validne načine prikupljanja podataka poput: testiranja intelektualnih sposobnosti, objektivno testiranje (standardizovanim prognostičkim testovima, testovima opšteg jezičkog znanja i dr.), opservacije ponašanja, biografsko-anamnestičke podatke (ako postoje), kontrolne liste i skale procene karakterističnih oblika jezičkog ponašanja, kvalitativne analize postignuća u oblasti jezika, analizu postignuća darovitog učenika u obogaćenim aktivnostima na času, podatke prikupljene iz razgovora s roditeljima, procene vršnjaka i samoprocene darovitog deteta.

Sledećim, trećim pitanjem, pokušali smo da saznamo da li su i na koji način u toku svog inicijalnog obrazovanja profesori bili upoznati s tematikom i principima razvoja jezičke darovitosti. Ne iznenađuje činjenica da je 15 profesora (28,9%) odgovorilo da su u nedovoljnoj meri bili upoznati s tematikom darovitosti na osnovnim studijama, 29 (55,8%) uopšte nije bilo upoznato, a upoznato ih je bilo 8 (15,3%), npr:

> ***P51****: U okviru predmeta Metodika nastave engleskog jezika i Pedagoška psihologija pruženo je nedovoljno informacija o radu s učenicima koji su van okvira standarda prosečnih učenika – bilo da je reč o darovitim, ili učenicima koji imaju teškoće kod postizanja minimuma standarda, te su one [informacije] teško primenljive u svakodnevnom radu sa ovakvim učenicima.*

Inicijalno obrazovanje ne može da obezbedi profesorima sva neophodna znanja i veštine koji će im biti potrebni da izađu na kraj s različitim aspektima buduće profesije. Ključne kompetencije za rad s darovitima nastavnici mogu da steknu sopstvenim opredeljenjem za celoživotno učenje, razne oblike stručnog usavršavanja, od kojih je pohađanje stručnih seminara jedan od najpristupačnijih oblika. No, i pored toga ipak je potrebno pronaći način da se ova problematika približi studentima osnovnih studija (a ne samo diplomskih ili doktorskih).

Četvrto pitanje ticalo se najprikladnijeg oblika vaspitno-obrazovnog rada s darovitim učenicima engleskog jezika u okviru redovne nastave, pa su profesori bili zamoljeni da podvuku odgovarajući odgovor i da ga obrazlože, kao i da eventualno ponude neki drugi. Od 52 profesora njih 19 (36,6%) smatra da je *obogaćivanje programa* (eng. *enrichment*) najprikladniji oblik u našem obrazovnom sistemu, 8 profesora (15,3%) smatra da je to oblik *izdvajanja* ili *grupisanja po jednakim sposobnostima* (eng. *cluster grouping*), a 1 profesor (1,9%) je mišljenja da je to *ubrzavanje* (eng. *acceleration*). Za kombinaciju obogaćivanja programa i grupisanja po sposobnostima opredelilo se 18 profesora (34,6%), za kombinaciju ubrzavanja i obogaćivanja programa – 3 profesora (5,8%), kombinaciju ubrzavanja, obogaćivanja programa i grupisanja po sposobnostima – 2 (3,9%) profesora, i kombinaciju ubrzavanja, obogaćivanja i isključivo *individualizovanog rada* – 1 profesor (1,9%). Za zadovoljavanje potreba darovitih učenika u današnje vreme se u svetu najčešće koriste sledeći oblici rada (Dean 2008: 27-39):

1) *grupisanje s učenicima jednakih sposobnosti* – podrazumeva učenje u posebnom okruženju (tzv. *special placement*), u grupi učenika jednakih sposobnosti, i to prilikom obavljanja određenih aktivnosti, a obuhvata i tzv. uzimanje darovitih učenika iz redovne nastave i njihovo okupljanje u jednu grupu (eng. *pull-out programme*), kao i formiranje tzv. specijalnih odeljenja unutar redovne škole. Ovaj oblik rada može da pruži veću kognitivnu stimulaciju nadarenim učenicima, ali je, s druge strane, u suprotnosti sa prihvaćenim konceptom inkluzivnog obrazovanja;

2) *Ubrzavanje (akceleracija)* – podrazumeva ubrzano (umereno ili radikalno) prelaženje gradiva i završavanja programa. Ovaj oblik rada često ne znači da dete uči po posebnom programu za darovite već

isti program prelazi bržim tempom, otuda je ovo adekvatno rešenje za darovitu decu, vrlo ekonomično i uvek primenljivo; međutim, s psihološke strane gledano možda tera dete da prerano emocionalno sazri i na taj način mu uskrati pravo na „bezbrižno detinjstvo";
3) *Obogaćivanje programa* – podrazumeva da darovito dete, u okviru heterogene grupe svojih vršnjaka, uči po posebnom, proširenom programu, koji obezbeđuje dodatna, složenija, i kognitivno izazovnija obrazovna iskustva; ovakav način rada može se efikasno sprovoditi u okviru (i izvan) redovne nastave i u potpunosti je saobražen s idejom inkluzije, ali zahteva mnogo veći angažman i kreativnost nastavnika.

Anketirani profesori daju prednost obogaćivanju programa u okviru redovne nastave jer smatraju da se tim oblikom rada dobija i na dubini i širini znanja koje je potrebno darovitim učenicima engleskog jezika, a da se, pri tom, učenici ne odvajaju od svojih vršnjaka po uzrastu – kojima inače mogu da pomognu i posluže kao dobar uzor, npr:

> ***P15****: Iako je ubrzavanje ponekad korisno, može doprineti prividu progresa i dovesti do nedovoljno obrađenih nastavnih jedinica kasnije. Zbog toga, obogaćivanje programa je, po meni, najvažnije jer šîri spektar obrazovanja darovitih učenika, davajući im dovoljno dodatnih aktivnosti da zadovolje njihove „kapacitete" bez preskakanja ili sažimanja bitnih delova gradiva. Često, nadareni učenici imaju odbojnost prema učenju osnova i to se može fosilizovati i manifestovati kroz rupe u znanju kasnije.*

Obogaćivanje programa profesori sprovode kroz razne debate, referate, argumentativne eseje, izrade projekata različite, učenicima zanimljive tematike, obradu Jutjub klipova, pesama, prepričavanje omiljenih filmova, kompjuterske igrice – jezičke, čitanje posebne lektire prilagođene nivou znanja (g*raded readers*) i popunjavanje vežbi u okviru tih knjiga, konverzacije, računarske prezentacije i sl. Profesori koji su se opredelili za oblik grupisanja po jednakim sposobnostima smatraju da bi daroviti u odgovarajućem okruženju i s vršnjacima istog nivoa znanja, darovitosti i interesovanja mogli samo dalje i bolje da razvijaju svoj talenat i da napreduju, pa jedan nastavnik komentariše svoj odabir na sledeći način:

> ***P38****: Najpodesniji oblik bi bio onaj koji objedinjuje sva tri oblika rada ali sam se odlučila za grupisanje prema sposobnostima zbog pozitivnog podsticaja koji bi daroviti učenici imali jedni na druge.*

Na peto pitanje, da li smatraju da poseduju potrebno stručno znanje, pedagoško-psihološke, didaktičko-metodičke i druge kompetencije za rad s izuzetno darovitom decom u redovnoj nastavi engleskog jezika (5-8. razreda), od 52 profesora 24 (46,1%) smatra da poseduju potrebna znanja, 20 (38,5%) da ih delimično poseduju i 8 profesora (15,4%) smatra da ne poseduju potrebna znanja, npr.

> ***P7:*** *Godine starosti i životnog iskustva, godine stručnog iskustva i konstantno usavršavanje putem seminara, webinara, internet izvora, engleskih sajtova za nastavnike i razgovori sa kolegama iz Engleske su me osposobili za rad sa ovakvom decom i njihovo prepoznavanje. Fakultet, takav kakav je bio kada sam ja studirala, nije puno mario za takve teme. Naravno, bitna je i moja želja da se bavim takvom decom i da im posvetim dodatnu pažnju i neplaćeno vreme. (profesor sa 23 godine radnog staža)*
> **P3:** *Smatram da posedujem sve kompetencije za rad s darovitom decom, prepoznajem izuzetno darovitu decu i sa njima radim, a primer za to su deca koja postižu odlične rezultate na takmičenjima. (profesor sa 7 godina radnog staža)*
> ***P26:*** *Nedovoljno, mislim da bi mi bila potrebna dodatna obuka u tom smislu, mada sa ovoliko godina iskustva u radu s decom mogu da kažem da se dobro snalazim. (profesor sa 22 godine radnog staža)*

Profesori koji smatraju da ne poseduju sve potrebne kompetencije, mišljenja su da je za kvalitetan rad s darovitim potrebno mnogo godina radnog iskustva i pohađanja što više seminara.

Cilj šestog pitanja bio je da proveri da li je i kada u školi u kojoj rade uveden model „Inkluzivno obrazovanje – škola po meri deteta" i rad s darovitim učenicima u okviru individualizovane nastave. Iz odgovora profesora može se zaključiti da je ovaj diferencirani vid nastave u povoju. Inkluzivna nastava podrazumeva pripremu posebnog plana i programa za pojedine nastavne predmete (prvenstveno jezik, matematika i prirodne nauke) u zavisnosti od stepena mentalnog i fizičkog razvoja. Samo 4 (7,7%) profesora kažu da je inkluzivni model i rad s darovitima uveden 2009/10, 9 (17,3%) profesora kaže da je on

uveden 2010/11, 11 (21,1%) da je uveden 2011/12, a 11 profesora (21,1%) tvrdi da je inkluzivni model samo za decu sa funkcionalnim i razvojnim smetnjama uveden 2011/12, potom 4 profesora kažu da je inkluzivni model za darovite uveden ove 2012/13. godine, a 2 profesora (3,9%) kažu da je ove godine uveden inkluzivni model za decu sa smetnjama u razvoju i teškoćama u učenju. Projekat inkluzije je veoma zahtevan i kompleksan proces koji zahteva potpunu senzibilizaciju, dobru obučenost nastavnika i poznavanje specifičnih potreba dece, njihovu veliku motivisanost i kreativnost, i raspoloživost odgovarajućim programima, metodama i oblicima rada, stručnom literaturom, potom kompletnu opremljenost škole i dr. Otuda se u mnogom školama u Srbiji trenutno ne poštuje model inkluzivnog obrazovanja (up. Todorović 2011). Da model nije u potpunosti zaživeo dokazuju i odgovori profesora:

> ***P15:*** *Da, školske 2011/12. godine ali u većini slučajeva nema jasno definisane norme i većina kolektiva ne može da se nosi sa zahtevnošću inkluzije i balansiranjem gradiva za ostale učenike i individualizovanog gradiva za nadarene učenike ili učenike sa određenim teškoćama u učenju.*
> ***P52:*** *Krajem decembra 2011. godine imali smo seminar u školi koji se ticao ove tematike. Konkretan odgovor od predavača, na dva puta jasno postavljeno pitanje – da li u inkluzivnu decu ubrajamo i nadarenu decu koja postižu izuzetne rezultate iz određenih predmeta, nisam dobila. Očigledno je bilo da je ideja inkluzivne nastave u povojima. U tekstualnom delu materijala koji smo dobili, pisalo je da deca koja ne uspevaju da postignu dobre rezultate u školi, a nadarena su, spadaju u inkluzivne učenike. Nije bilo nigde ni reči, ni slova o tome da deca koja su nadarena i postižu izvanredne rezultate, spadaju u kategoriju za koju se izrađuje IOP. Kasnije, 2012. godine, dobili smo obrasce u kojima je već bilo jasno da se inkluzija ne odnosi samo na darovite učenike koji iz nekog razloga ne postižu rezultate koje bi mogli, već i na izuzetno uspešne darovite učenike, koji postižu sjajne rezultate.*

Sledećim, sedmim, pitanjem pokušali smo da saznamo da li postoje individualni obrazovni planovi (IOP) za darovite učenike engleskog jezika i u kom razredu, pa je 40 profesora (77%) odgovorilo da uopšte ne postoje, da postoji u 4. i 5. razredu kaže 1 profesor (1,9%), u 6. i 7. razredu kaže 1 profesor (1,9%), u 6, 7, i 8. razredu 1 (1,9%), samo u 5. razredu kažu 2 (3,9%), samo u 7. razredu tvrdi 4 profesora (7,7%) i da samo u 8. razredu postoji takav plan, tvrde 3 profesora (5,8%). Pojedini profesori komentarišu:

> ***P15:*** *Ne, sami ga pišemo u krajnje minimalizovanoj formi, jer je na nivou Ministarstva obrazovanja ovaj bitan faktor nastave zapostavljen i krajnje šturo objašnjen, sa gomilom „nemogućih misija" za nastavnike.*

Ispitivanjem stavova o radu s darovitim učenicima engleskog jezika u okviru redovne i dodatne nastave, što je sadržaj 8. pitanja, saznali smo da pozitivan stav imaju skoro svi nastavnici – 45 (86,5%), ali da im se u okviru redovne nastave ne pruža mogućnost da se potpuno posvete takvoj deci i da im dodatna nastava daje više mogućnosti za kvalitetan rad. Samo 5 nastavnika (9,6%) je odgovorilo da i u okviru redovne nastave mogu lepo i lako da rade s njima, a 2 nastavnika (3,9%) su imala neodređen stav. Na sledeće, 9. pitanje, kojim se proverilo na koji način bi škola ili Ministarstvo prosvete moglo da ih motiviše za rad s darovitim učenicima engleskog jezika, najveći broj nastavnika 21 (40,4%) smatra da škola, posredstvom Ministarstva prosvete, treba da im obezbedi uslove za rad s darovitom decom, pre svega specijalizovane, multimedijalne učionice, što više očiglednih nastavnih sredstava, naime interaktivne table, laptopove, video-bimove, pristup internetu, dodatne udžbenike i stručnu literaturu iz oblasti darovitosti, kao i testove pripremljene od strane Ministarstva; 18 profesora (34,7%) smatra da im treba obezbediti stručno usavršavanje u vidu organizovanja besplatnih seminara, potom putovanja u engleska govorna područja i saradnju s inostranim školama; 10 profesora (19,2%) tvrdi da treba sprovesti reformu obrazovnog sistema i u tom pogledu smanjiti broj učenika po odeljenjima, povećati fond časova, uvesti pomoćnike u nastavu, rasteretiti administrativnim obavezama i sl.; 9 profesora (17,3%) smatra da treba da postoji mehanizam nagrade za nastavnike u vidu novčanog stimulansa i 4 profesora (7,7) je mišljenja da treba organizovati kampove za darovite učenike engleskog jezika, zatim takmičenja za 5, 6. i 7. (a ne samo osme) razrede, potom konkurse za razne radove, učeničke razmene u engleska govorna područja i davanje stipendija takvim učenicima.

Na deseto pitanje od profesora se tražilo da od ponuđenih 12 zaokruže 6 karakteristika koje bi trebalo da poseduje profesor engleskog jezika za rad s darovitim učenicima:

da poseduje odlično stručno znanje,	43	82,7%
da je motivisan za stalno stručno usavršavanje i primenu novih saznanja u praksi,	41	79%
da stalno motiviše učenike za više nivoe postignuća,	38	73%
da zna i razume razvojni potencijal učenika i njihove osobine,	34	65,4%
da stvara pozitivnu atmosferu u razredu/grupi i podstiče istraživački rad darovitih učenika,	33	63,4
da bude fleksibilan i inventivan u komunikaciji i vaspitno-obrazovnom radu s darovitim učenicima,	29	55,8%
da pozitivno vrednuje i uvek ističe rezultate kreativnih sposobnosti učenika,	25	48%
da ima pozitivne stavove prema darovitim i talentovanim učenicima,	23	44,2%
da poseduje istraživačke kompetencije i široka interesovanja,	21	40,4%
da poseduje sposobnost izrade individualnih obrazovnih planova,	14	27%
da je zainteresovan za saradnju s roditeljima darovitih učenika,	6	11,5%
da ima pozitivne stavove prema inkluzivnoj/individualizovanoj nastavi.	5	9,6%

Tabela 2. Karakteristike koje bi trebalo da poseduje profesor engleskog jezika za rad s darovitim učenicima

Za prepoznavanje, usmeravanje i razvijanje sposobnosti darovite dece neophodan je organizovan i usmeren rad s jasno postavljenim ciljevima. Da bi nastavnici uspešno odgovorili zahtevima inkluzivnog obrazovanja potrebno je da poseduju niz kompetencija koje predstavljaju kombinaciju stručnog znanja, relevantnih veština i stavova. Stoga nastavnici, koji imaju vrlo kompleksnu profesionalnu ulogu u podučavanju darovitih, kao ključnu kompetenciju smatraju posedovanje stručnog znanja, potom motivaciju za profesionalno usavršavanje i primenu novih saznanja u praksi, pa podsticanje darovitih da napreduju, znanje i razumevanje razvojnih mogućnosti i osobina takvih učenika, zatim kapacitet da stvaraju pozitivnu atmosferu u odeljenju/grupi podstičući pri tom istraživački duh učenika, fleksibilnost i inventivnost u radu s darovitima, i druge intelektualno-stvaralačke i organizacione sposobnosti, koje sve zajedno čine višeslojnu pedagogiju neophodnu za razumevanje i funkcionisanje različitosti.

Jedanaestim pitanjem želeli smo da proverimo s kojim poteškoćama se profesori engleskog jezika suočavaju u radu s darovitim učenicima u okviru redovne i dodatne nastave. Ogromna većina profesora je navodila da u okviru redovne nastave: ne mogu da im posvete dovoljno pažnje i vremena, da nisu stalno u prilici da im zadaju ili donose posebne zadatke te im je stoga dosadno na času, da su hiperaktivni i time smetaju ostalim učenicima koji ne poseduju sposobnosti da savladaju i onaj osnovni sadržaj predviđen nastavnim planom i programom. Pojedini profesori ovako tumače trenutno stanje stvari i poteškoće:

> ***P50:*** *Papirologija i vremenska ograničenost! Važnije je napisati IOP-e nego provoditi vreme u radu s darovitim učenicima, spremanju materijala i sl. Priprema za rad s takvom decom oduzima dosta vremena, jer je to vid istraživačkog i kreativnog rada, a stiče se utisak da je važnije napisati planove na papir (i to različitim olovkama – da inspektori ne bi rekli da je to napisano u jednom danu, pre njihovog dolaska!) nego zaista posvetiti pažnju traženju zanimljivih tekstova, materijala koji će zainteresovati darovitu decu.*

U okviru dodatne nastave profesori imaju, naravno, mnogo manje poteškoća, ali ističu da postoji: nedostatak očiglednih nastavnih sredstava i specijalizovanih učionica, termina za rad s darovitim učenicima, preopterećenost takvih učenika brojem časova i vanškolskim aktivnostima jer su često nadareni i za druge nauke te su rastrzani između nekoliko predmeta – što svojom voljom što voljom nastavnika i sl.

Na kraju ankete od profesora se tražilo da navedu neka svoja zapažanja ili korisne sugestije u vezi sa vaspitno-obrazovnim radom s darovitim učenicima engleskog jezika. Skoro svi profesori naglašavaju da su ova deca vredna svakog truda i vremena koje im nastavnici posvećuju, te da im treba posvetiti mnogo veću pažnju jer su „konstantno u senci lenjih i nezainteresovanih učenika za bilo koji predmet,

pa i engleski jezik (P7)" i da „na entuzijazam treba odgovarati entuzijazmom" (P52). Pojedini profesori daju konkretne sugestije, npr:

> ***P9:*** *Do sada se jako korisnim pokazalo elektronsko učenje u radu sa ovakvim učenicima. Tokom pripreme za takmičenja, rad sa učenicima ovim putem je lakši, jer su učenici daleko odmorniji nego kada se dodatna nastava organizuje za vreme predčasa ili nakon redovnih časova. Ujedno mi je lakše da ih upućujem na druge izvore znanja, mogu da koristim brojne sadržaje sa interneta, dodatna vežbanja, video zapise sa izvornim govornicima, obrazovne igre, sajtove namenjene razvijanju određene jezičke veštine. Često se trudim da saznam interesovanja darovitih učenika i povežem gradivo sa temama bliskim učenicima ili ih jednostavno pitam šta bi to oni voleli da uče i na koji način.*

Savremena nastava bi trebalo da ih stavi u povoljniju poziciju radi postizanja optimalnijih efekata i potpunijeg iskorišćavanja učeničkih potencijala, neophodno je stalno podsticati ih i usmeravati ka sticanju novih znanja i načinima njihovog sticanja, motivisati ih na istraživački rad i samostalno otkrivanje novih informacija, razvijati njihovu kreativnost, a u ceo ovaj proces, pored nastavnika koji imaju presudnu ulogu u svim segmentima, potrebno je uključiti i roditelje i sve postojeće stručne, pedagoško-psihološke službe. Profesori smatraju da za svakog darovitog treba uraditi konkretne mere individualizacije i da ne treba generalizovati; potrebno je utvrditi gde je učenikovo interesovanje (gluma, gramatika/vokabular, slušanje, čitanje), podsticati ga da napreduje u tom pravcu i povremeno ga angažovati da bude *co-teacher* i pomaže vršnjacima koji slabije napreduju. Sve u svemu, profesori zaključuju da treba uložiti mnogo truda i vremena da bi rad s darovitim učenicima imao efekta, što ume da bude „prilično ozbiljna žrtva imajući u vidu slobodno vreme koje im oduzima i niske plate koje primaju za sav trud. Ali, ta žrtva može stvoriti buduće jezičke stručnjake koji će uspeti da se izbore sa svim problemima nastave koje mi imamo danas. Zato, kroz individualni rad sa darovitom decom mi radimo za budućnost naše profesije" (*P15*).

5. ZAKLJUČAK

Iako prepoznavanje darovitih učenika iz različitih oblasti može da započne u rano predškolsko doba, glavni deo procesa identifikacije i podrške odvija se tokom osnovnog obrazovanja. Svi teorijski i praktični pristupi jezičkoj i svakoj drugoj darovitosti naglašavaju da je osnovni cilj okrivanja darovitih učenika obezbeđivanje odgovarajuće vaspitno-obrazovne podrške kroz akceleraciju, obogaćivanje ili grupisanje po sposobnostima. U našoj nastavnoj praksi, obogaćivanje programa najčešći je, najizvodljiviji i najprihvatljiviji oblik rada u okviru redovne nastave, koji zahteva izuzetnu fleksibilnost nastavnika, senzibilitet za individulane potrebe darovitih učenika, tj. njihove individualne različitosti, te odlično stručno znanje iz oblasti inkluzije za rad s darovitima. Kvalitet rada s darovitim učenicima zavisi od ličnih i stručnih kompetencija nastavnika. Podaci prikupljeni anketiranjem profesora engleskog jezika uveravaju nas da daroviti učenici engleskog jezika zaslužuju veću pažnju. Veće uvažavanje potreba kako darovitih tako i njihovih profesora može samo da doprinese stvaranju boljih uslova za kreativno stvaralaštvo i dalje napredovanje najsposobnije dece. A utisak je da je rad s darovitom decom prepušten entuzijazmu nastavnika i više je rezultat individualnih ili grupnih nastojanja, nego briga celog društva, o čemu svedoči nedostatak nacionalnog programa ili strategije za brigu o darovitima, kojim bi se stekli svi zakonski okviri i svaki vid podrške nadarenim učenicima, profesorima i stručnim saradnicima.

Napomena:
Autor rada izražava ogromnu zahvalnost svim profesorima engleskog jezika, i onim anonimnim i onima koji su se potpisali, što su odvojili dragoceno vreme za popunjavanje upitnika i dali iscrpne i iskrene odgovore. Iskrenu zahvalnost autor duguje i koleginicama koje su, posredno ili neposredno, distribuirale upitnike širom Srbije. Autor zahvaljuje: Isidori Korać, Editi Klimenti, Tatjani Glušac, Vladimiru Širokom, Dijani Kadić, Nadi Purtić, Katarini Janković, Ani Fodori, Mariji Bejatović, Jeleni Babić, Snežani Bajat, Ivani Kokar, Zorici Jovanović, Dragani Tijanić Borić, Eleni Adamović, Jasmini Simić, Jeleni Radosavljević, Sabini Đukić, Tatjani Mutavdžić, Tanji Isailović, Meleki Mahmutović, Aidi Hamidović, Marini Anić, Lidiji Naglić i Heleni Pop.

Literatura

Anđelković, J. i dr. (2011). Analiza zastupljenosti akreditovanih programa vezanih za rad sa talentovanom decom. U: *U službi talenata.* Zbornik radova sa III međunarodne naučne konferencije o negovanju talenata. Kanjiža: Regionalni centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju, 20-31.

Biedroń, A., Szcsepaniak, A. (2009). The cognitive profile of a talented foreign language learner. A case study. In: *Psychology of Language and Communication* 13/I, 54-71.

Carroll, J. B. (1981). Twenty-five years of research on foreign language aptitude. In: *Individual differences and universals in language learning aptitude* (K. C. Diller, ed.). Rowley, M. A: Newbury House.

Cross, T. L., Coleman, L. J. (2005). School-based conception of giftedness. In: *Conceptions of Giftedness* (R. J. Sternberg and J. E. Davidson, eds.). New York: Cambridge University Press, 52-63.

Dean, G. (2008). *English for Gifted and Talented Students*. Los Angeles: Sage Publications.

Dimitrijević, N. (1986). *Testiranje u nastavi stranih jezika*. Sarajevo: Svjetlost.

Dörnyei, Z. (2005). *The Psychology of the Language Learner*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Gagné, F. (2005). From gifts to talents: The DMGT as a developmental model. In: *Conceptions of Giftedness* (R. J. Sternberg and J. E. Davidson, eds.). New York: Cambridge University Press, 98-120.

Gardner, H. (1993). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. New York: Basic Books.

Gardner, H., i dr. (1999). *Inteligencija: različita gledišta*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Gojkov, G. (2008). Modularna teorija i darovitost. U: *Praktični aspekti savremenih shvatanja darovitosti*. Zbornik radova 13. Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača „Mihailo Palov",

Grandić, R., Letić, M. (2008). Darovitost – dar ili kazna. U: *Praktični aspekti savremenih shvatanja darovitosti*. Zbornik radova 13. Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača „Mihailo Palov", 104-116.

Harmer, J. (2007). *The Practice of English Language Teaching*. Harlow: Pearson Education Limited.

Lightbown, P. M., Spada, N. (2006). *How languages are learned*. Oxford: Oxford University Press.

Milenović, Ž., Lučin, I. (2011). Svojstva učitelja za vaspitanje i obrazovanje učenika sa iznadprosečnim sposobnostima u inkluzivnoj nastavi. U: *U službi talenata.* Zbornik radova sa III međunarodne naučne konferencije o negovanju talenata. Kanjiža: Regionalni centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju, 200-211.

Milovanović, B. (2011). Odnos nastavnika prema darovitim učenicima. U: *U službi talenata.* Zbornik radova sa III međunarodne naučne konferencije o negovanju talenata. Kanjiža: Regionalni centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju, 212-228.

Pekić, J. (2011). *Karakteristike porodica sa akademski darovitim adolescentom*. Odbranjena doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Pimsleur, P. (1966). *Pimsleur Language Aptitude Battery (PLAB)*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.

Renzulli, J. S. (2005). The three-ring conception of giftedness: A developmental model for creative productivity. In: *Conceptions of Giftedness* (R. J. Sternberg and J. E. Davidson, eds.). New York: Cambridge University Press, 246-280.

Skehan, P. (1998). *A Cognitive Approach to Language Learning*. Oxford: Oxford University Press.

Sternberg, R. J. (1998). Abilities are forms of developing expertise. *Educational Research* 27 (3), 11-20.

Tannenbaum, A. J. (2000). A history of giftedness in school and society. In: *International Handbook of Giftedness and talent* (K. A. Heller, F. J. Mönks, R. J. Sternberg, R. Subotnik, eds.). Oxford: Elsevier Science, 23-55.

Todorović, M. (2011). Položaj talentovane dece u inkluzivnoj nastavi. U: *U službi talenata.* Zbornik radova sa III međunarodne naučne konferencije o negovanju talenata. Kanjiža: Regionalni centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju, 282-290.

VanTassel-Baska, J., Stambaugh, T. (2008). Curriculum and Instructional Considerations in Programs for the Gifted". In: *Handbook of Giftedness in Children* (S. I. Pfeiffer, ed.). New York: Springer Science, 347-367.

Winner, E. (1996). *Gifted Children: Myths and Realities*. New York: Basic Books.

RECOGNISING AND CATERING FOR PRIMARY-SCHOOL GIFTED STUDENTS IN HETEROGENEOUS EFL CLASSES (GRADES 5 TO 8)

Summary

Giftedness is a unique combination of exceptional ability, motivation and creativity. It is not a state students reach by a particular age and, therefore, recognition of such students should be an ongoing process. Certain common features can enable teachers to recognize gifted students. Namely, the gifted are articulate and participate more often in communicative activities; they read avidly, quickly making full sense of text, and are able to call on a wide repertoire of nuances in their understanding; they write well across a range of text types; they are interested in problems and can often see more than one solution, making connections more quickly than their peers; they engage deeply with their work and may develop interests independently. Gifted students potentially differ from their classmates on three key dimensions: 1) learning speed; 2) depth of understanding; 3) numerous interests. To meet the needs of gifted students in heterogeneous EFL classes at primary-school level it is necessary to recognise, address and accommodate these defining characteristics. The paper will explore how and to what extent it is possible to recognise primary-school gifted students and expose them to challenging learning environments and whether EFL teachers receive in-service training for dealing with them.

Radmila Bodrič
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
radmila.bodric@gmail.com

Mirna Vidaković

REFLEKSIVNA PRAKSA KAO VID STRUČNOG USAVRŠAVANJA NASTAVNIKA[1] STRANOG JEZIKA

u današnje vreme neosporna je činjenica da se nastavnici moraju stalno usavršavati kako bi unapređivali svoju pedagošku praksu i obrazovni sistem uopšte i tako išli u korak sa sve većim zahtevima društva i vremena. U ovom radu istražuje se refleksivna praksa kao jedan od vidova stručnog usavršavanja. Autorka polazi od pretpostavke da se u vreme brzih promena, koje su rezultat tehnološke informaciono-komunikacione revolucije, sve više okrećemo sticanju novih kompetencija, pri čemu se dešava da, u manjoj ili većoj meri, zapostavljamo refleksiju kao način na koji možemo evaluirati sopstvenu praksu, te je i poboljšati. U ovom radu, nakon kratkog teorijskog uvoda, predstavljeni su rezultati istraživanja koje je za cilj imalo da utvrdi u kojoj meri su u Srbiji zastupljeni sadržaji putem kojih se nastavnici stranog jezika mogu upoznati sa refleksivnom praksom, koliko se ona zaista sprovodi u praksi, te kakvi su stavovi i mišljenja nastavnika stranog jezika prema ovom vidu usavršavanja.

Ključne reči: strani jezik, refleksivna praksa, stručno usavršavanje

1. UVOD

Stručno usavršavanje i celoživotno učenje postali su zahtev današnjeg vremena, društva, pa tako i profesije nastavnika. Mnogi autori ukazuju na to da inicijalno obrazovanje ne može da pruži dovoljno znanja i veština nastavnicima tokom njihove karijere (Darling-Hammond 2006, Pešikan, Antić, Marinković 2010, Richards i Farell 2005, Teachers Professional Development – Europe in International Comparison 2010). Takođe, ubrzan razvoj informaciono-komunikacionih tehnologija dovodi do korenitih promena kako u društvu uopšte, tako i u sferi obrazovanja, gde se drastično menjaju shvatanja učenja i podučavanja, uloge nastavnika, odnos nastavnika i učenika, nastavnika i institucije, kao i odnos između samih nastavnika. Stoga, neizbežne su i promene u oblasti stručnog usavršavanja. U svom članku, "The Language Teacher's Development", Mann (2005: 105) analizira stavove autora u vezi sa usavršavanjem nastavnika, te daje opis savremenih postavki na kojima se zasniva usavršavanje nastavnika stranog jezika. On zaključuje da je u današnje vreme usavršavanje proces koji ide od specifičnog ka opštem, pri čemu se ističe važnost „usavršavanja koje potiče iznutra", tj. polazi se od toga da su sami nastavnici podstaknuti da istražuju sopstvenu praksu i samostalno iznalaze rešenja umesto da nekritički preuzimaju stavove stručnjaka i rešenja koja nudi teorija. Takođe, usavršavanje danas je stalan i kontinuiran proces koji obuhvata ličnu, moralnu i vrednosnu dimenziju, nezavisno je od institucije, ali bolje funkcioniše kada postoji neki vid podrške i priznanja, i može da bude integrisano u obuku i razne obrazovne programe (Mann 2005: 105).

2. REFLEKSIVNA PRAKSA KAO VID STRUČNOG USAVRŠAVANJA

U svetu se u poslednje dve decenije pojavilo izuzetno mnogo literature i dokumenata koji se bave obrazovanjem i usavršavanjem nastavnika, a u njima se „kao jedno od najaktuelnijih i istovremeno najmanje razjašnjenih pitanja može uočiti koncept refleksivne prakse" (Radulović 2011: 13). Radulović (2011: 12) međutim konstatuje da je „ova oblast kod nas u zaostatku za kretanjima u naučnim istraživanjima u svetu i za realnim društvenim potrebama". Pa ipak, postoje autori i autorke koji su dali značajan

[1] Termin *nastavnik* u ovom radu koristi se kao opšti termin koji obuhvata nastavnike i profesore na svim nivoima obrazovanja.

doprinos unapređivanju ove oblasti kod nas. Na primer, Pešikan, Antić i Marinković (2010: 2) kažu da bi „nastavnici trebalo da budu tako 'opremljeni' da mogu da odgovore narastajućim izazovima društva znanja, da aktivno učestvuju u tom društvu, pripremaju one koji uče za autonomno doživotno učenje i da neprekidno preispituju i promišljaju o procesu učenja i nastave". U ovom citatu javljaju se ključne reči u vezi sa savremenim shvatanjem usavršavanja, a to su: *autonomno*, *doživotno*, *preispitivanje* i *promišljanje*. Drugim rečima, autorke (Pešikan, Antić i Marinković 2010: 2) ukazuju na to da je danas na samom nastavniku odgovornost planiranja ličnog usavršavanja, koje je stalan, kontinuiran proces. Pojmovi *preispitivanje* i *promišljanje* u direktoj su vezi sa shvatanjem refleksivne prakse, što će biti objašnjeno kasnije u teorijskom prikazu.

Pozivajući se na dokumente Evropske komisije koji se bave usavršavanjem i kompetencijama nastavnika, Pešikan, Antić i Marinković (2010: 3) navode da kao jedan od zahteva koje obrazovni sistem treba da obezbedi jeste „promovisanje modela reflektivnog[2] nastavnika i istraživanja vlastite prakse". Vujisić-Živković (2007: 249) govori kako je „izraz 'reflektivni praktičar' postao 'čarobna reč', nastavnici su ga prihvatili, naročito onaj njegov drugi deo – praktičar, pedagoški teoretičari takođe, naročito zbog onog prvog dela – reflektivni", tj. ona je mišljenja da „teorija o nastavniku reflektivnom praktičaru popularnost duguje pokušaju da odgovori na pitanje kako da prevaziđemo jaz između teorije i prakse u obrazovanju nastavnika". Radulović (2011: 25) smatra da „shvatanja refleksivne prakse i delovanja nastavnika kao refleksivnih praktičara mogu predstavljati osnov za ustanovljavanje relativno novog pristupa profesiji nastavnik, a koji će odgovarati savremenom razumevanju profesionalizma, kao i saznanjima o vaspitanju, obrazovanju, školi i ulogama nastavnika".

2.1. Refleksivna praksa – kratak teorijski prikaz

Začetnikom ideja o refleksivnom praktičaru može se smatrati Dewey i njegova knjiga *How We Think* iz 1933.g. Ovaj autor opisao je refleksivnog pojedinca kao osobu koju odlikuju: otvorenost (prema novim idejama i pogledima), odgovornost (razmišljanje o posledicama do kojih može dovesti neka akcija) i sposobnost da se „prevaziđu strahovi i nesigurnosti i da se (pojedinac) kritički osvrne na sopstvenu praksu kako bi načinio smislenu promenu" (Farell 2008: 1). Interesovanje za refleksivnu praksu javlja se ponovo 80ih godina prošlog veka, kada su objavljena dva dela koja će na nov način utkati put refleksivnoj praksi i refleksivnom praktičaru, *The Reflective Practitioner* (1983) i *Educating the Reflective Practitioner* (1987) Donalda Schöna. Schönov rad smatra se „prekretnicom u načinu razumevanja nastavnikovih znanja i teorijskim polazištem za razumevanje refleksivne prakse" (Radulović 2011: 25). U poslednje tri decenije veliki broj autora bavio se pojmom refleksivne prakse, a Radulović (2011: 33) uočava da „ne samo da postoje različita shvatanja" ovog pojma, „već su različita i pitanja oko kojih se pojedina shvatanja međusobno razlikuju", te da „postoje ne samo mogući različiti kriterijumi (dimenzije poređenja) već da su ti kriterijumi međusobno toliko različiti da bi se moglo reći da uopšte nisu dimenzije koje se odnose na istu kategoriju problema". U ovom radu, autorka će se usredsrediti na refleksivnu praksu shvaćenu kao vid usavršavanja nastavnika stranih jezika. U tom kontekstu, posebno treba istaknuti doprinos koji su dali autori poput Farella, Richardsa i Lockharta.

Govoreći uopšteno u refleksivnoj praksi u kontekstu nastave, Farell (2008: 1) kaže da nju sprovode nastavnici koji „svesno preuzimaju ulogu refleksivnog praktičara, podvrgavaju svoja lična verovanja u vezi sa nastavom i učenjem kritičkoj analizi, preuzimaju punu odgovornost za sopstveno delovanje u učionici i nastavljaju da unapređuju svoju pedagošku praksu" tj. on je mišljenja da se refleksivna praksa kao vid usavršavanja zasniva na verovanju da nastavnici mogu da unaprede svoju praksu ukoliko svesno i sistematski promišljaju sopstvena iskustva u nastavi (Farell 2008: 1, prema Farell 2004, 2007). Prema Richardsu (Farell 2008: 1, prema Richards 1990: 5), oni predavači „koji preispituju sopstveni rad i praktikuju kritičko razmišljanje mogu da unaprede svoju praksu na taj način što će od nivoa na kom njihovo delovanje može biti u velikoj meri impulsivno, intuitivno ili stvar rutine preći na nivo gde će ono biti

[2] U literaturi se kao pridev imenice *refleksija* javljaju dva oblika, *refleksivno* i *reflektivno*.

zasnovano na refleksiji i kritičkom razmišljanju“. Mann (2005: 108) navodi stavove Yosta i dr. (2000) i McMenimanna i dr. (2003), prema kojima su „refleksivni nastavnici bolji u praćenju (nastavnog procesa), u donošenju odluka u trenutnim situacijama i lakše se prilagođavaju promenljivim potrebama učenika“. Radulović (2007: 601) nudi opis nastavnika koji je refleksivni praktičar, te kaže da „odlike koje karakterišu nastavnika kao refleksivnog praktičara jesu one koje ga određuju kao istraživača sopstvene prakse, aktera i kreatora sopstvenog razvoja, kao i kurikuluma i užeg i šireg okruženja, autonomnog u donošenju odluka važnih za njegov posao, saradnika i aktivnog člana profesionalne grupe, onoga ko uočava, definiše i rešava probleme u praksi. Nastavnik kao refleksivni praktičar se, takođe, određuje kao nastavnik koji poseduje neku vrstu kulture koja prevazilazi svaku od posebnih odlika, koja objedinjava: određen način razumevanja prakse, prihvaćene vrednosti i model ponašanja, iz kojih proizlaze njegova pojedina delovanja i odlike.“ U vezi sa ovim prikazom, potrebno je naglasiti to da sve navedene komponente treba shvatiti kao celinu koja čini pristup nastavniku kao refleksivnom praktičaru.

2.2. Načini sprovođenja refleksivne prakse

Richards i Farell u knjizi *Professional Development for Language Teachers – Strategies for Teacher Learning* (2005) daju iscrpan prikaz načina na koje profesori mogu da unaprede sopstvenu praksu kroz refleksiju, neki od njih su: samoposmatranje, vođenje dnevnika, opservacije kolega, pravljenje portfolija, međusobno obučavanje kolega, akcijsko istraživanje i sl.

Farell u članku “Teacher Reflective Groups (TRGs): A Framework for Serbia“ (2012) daje predlog realizovanja ovog vida usavršavanja u Srbiji kroz opservacije kolega, vođenje dnevnika i rad u okviru grupe nastavnika. Pored opisa postupka, ovaj autor ističe to da je za uspešno sprovođenje celog procesa neophodno zadovoljiti određene preduslove, kao što su sâmo pružanje mogućnosti za ovaj vid usavršavanja, utvrđivanje osnovnih pravila njegovog sprovođenja, poverenje među članovima grupe, tj. stvaranje atmosfere u kojoj se niko ne oseća ugroženo, spremnost da se izdvoji vreme za refleksiju (kao pojedinac i grupa) i neophodnost preispitivanja shvatanja i iskustava do kojih pojedinac dođe, u odnosu na savremenu teoriju i stručna viđenja.

U ovom poglavlju neće se dublje zalaziti u načine sprovođenja refleksivne prakse, s obzirom na to da je cilj rada predstavljanje istraživanja koje je izvršeno sa nastavnicima stranog jezika u vezi sa ovim načinom usavršavanja.

3. ISTRAŽIVANJE

U ovom radu sprovedeno je istraživanje kako bi se utvrdilo u kojoj meri su zastupljeni programi putem kojih se nastavnici stranog jezika mogu upoznati i obučiti za refleksivnu praksu, kakvi su stavovi i mišljenja nastavnika stranog jezika prema njoj i u kojoj meri se ona zaista sprovodi u praksi. U vezi sa tim, izvršena je analiza kataloga stručnog usavršavanja i drugih sadržaja koji nisu obuhvaćeni katalogom, a koji su u vezi sa stručnim usavršavanjem, i sprovedena je anketa sa nastavnicima engleskog jezika na svim nivoima obrazovanja. U nastavku rada biće opisana navedena istraživanja i predstavljeni rezultati.

3.1. Istraživanje I - Analiza programa stručnog usavršavanja

Prvi deo istraživanja predstavlja analizu kataloga stručnog usavršavanja kako bi se utvrdilo koliko su zastupljeni programi upoznavanja i obučavanja nastavnika stranog jezika sa refleksivnom praksom. Analiza je obuhvatila:

- *Katalog programa stručnog usavršavanja zaposlenih u obrazovanju za školsku 2009/2010. godinu* (oblasti: Strani jezik, Vaspitni rad i opšta pitanja nastave – Osnaživanje kompetencija nastavnika, Srednje stručno obrazovanje),

- *Katalog programa stalnog stručnog usavršavanja nastavnika, vaspitača, stručnih saradnika za školsku 2010/2011.* (oblasti: Strani jezik, Vaspitni rad i opšta pitanja nastave, Srednje stručno obrazovanje – Metodika, Upravljanje i rukovođenje, Programi koje je odobrio Pedagoški zavod Vojvodine) i
- *Katalog stalnog stručnog usavršavanja nastavnika, vaspitača, stručnih saradnika za školsku 2012/2013. i 2013/2014.* (oblasti: Strani jezik, Opšta pitanja nastave, Srednje stručno obrazovanje (stručni predmeti) – Metodika, Upravljanje, rukovođenje, normativa, Programi koje je odobrio Pedagoški zavod Vojvodine).

U vezi sa odabirom oblasti koje su analizirane, autorka je pošla od činjenice da je refleksivna praksa kao vid usavršavanja zahtev postavljen pred nastavnike uopšte, stoga su pored oblasti Strani jezik navedene i druge oblasti u kojima su se mogli naći sadržaji relevantni i za nastavnike stranog jezika. Razlike u oblastima iz kataloga koje su obuhvaćene ovim istraživanjem javljaju se usled njihovog nepoklapanja u samim katalozima.[3] Kao kriterijum za odabir programa koji su predstavljeni u radu uzeto je to da se u opisu ciljeva ili sadržaja javlja termin *refleksija*, samostalno ili u kolokacijama *refleksivna praksa*, *refleksivni praktičar* i sl., kao i pojmovi koji se dovode u vezu sa refleksivnom praksom, kao što su *samoevaluacija*, *opservacija*, *saradnja kolega*, *akciono istraživanje*, *portfolio* i sl. Prilikom istraživanja, pak, naišlo se na par nedoumica u vezi sa sadržajem programa, jer, na primer, u prvom i drugom katalogu nisu postojale kategorije opštih i specifičnih ciljeva koje bi precizirale sadržaj datog seminara ili radionice. Tako su u radu predstavljeni i oni programi koji se uopšteno bave temom profesionalng razvoja, međutim, nije se moglo utvrditi na osnovu opisa tema da li se oni bave i refleksivnom praksom. Ta mogućnost postoji, jer se o refleksivnoj praksi danas sve više govori u literaturi, i vladajući stav je da savremeni nastavnik treba da bude refleksivni praktičar.

Analizom sadržaja kataloga stručnog usavršvanja došlo se do sledećih rezultata:

U *Katalogu programa stručnog usavršavanja zaposlenih u obrazovanju za školsku 2009/2010. godinu,* u oblasti *Strani jezik*, od ukupno dvadeset sedam programa, šest se bavilo temom profesionalnog razvoja nastavnika, a za jedan je neutvrđeno jer u sadržaju piše da se „teme biraju na osnovu najčešćih interesovanja nastavnika, a treća je neka aktuelna tema kojoj se posvetila posebna pažnja na međunarodnim konferencijama u prethodnoj ili tekućoj godini“ (*Zimski i letnji republički seminari za nastavnike engleskog jezika*). Pet od navedenih šest programa bilo je namenjeno nastavnicima engleskog jezika, a jedan nastavnicima uopšte. Od toga, tri programa sadržavala su termin *refleksivno* u svom opisu, i sva tri bila su podržana od strane Udruženja profesora engleskog jezika Srbije ELTA. To su *Ka boljem razumevanju*, seminar koji se, između ostalog, bavio „refleksivnim pristupom nastavi, profesionalnim usavršavanjem i ulogom nastavnika“, *Novi horizonti – savremene teorije u nastavnoj praksi engleskog jezika*, čija je jedna od tema bila „profesionalni razvoj nastavnika – reflektivna nastava, partnerstvo u profesionalnom razvoju – neophodnost i značaj“ i *ELTA – Konferencija za stručno usavršavanje nastavnika engleskog jezika*, koja se bavila pitanjima „evaluacije i samoevaluacije“ i „reflektivnog pristupa nastavi“. Preostala dva programa obrađivala su pojmove koji se povezuju sa refleksijom, kao što su „samovrednovanje, dobijanje povratne informacije od strane kolega i od strane učenika, osvrt na održani čas sa zaključcima i sugestijama za dalji rad – po principima učenja po iskustvenom krugu, povratna informacija o internom praktikumu i problemi koji se javljaju“ (*Kontinuirani razvoj nastavnika*) i „evaluacija i samoevaluacija“ (*Moja učionica – program za stručno usavršavanje nastavnika engleskog jezika u osnovnim i srednjim školama*).

Iz oblasti *Vaspitni rad i opšta pitanja nastave – Osnaživanje kompetencija nastavnika*, od ukupno osamdeset osam programa, osam je bilo relevantno za upoznavanje sa refleksivnom praksom kao vidom usavršavanja, jer su uključivali sledeće odrednice u prikazu tema kojima su se bavili: „akciono istraživanje“ (*Akciona istraživanja u obrazovno-vaspitnom procesu*), „nastavnik i njegova slika o sebi u

[3] Na primer, oblast Upravljanje i rukovođenje nije postojala u prvom katalogu, dok se u trećem katalogu ona javlja pod imenom Upravljanje, rukovođenje, normativa. U vezi sa Srednjim stručnim obrazovanjem, tek se u drugom i trećem katalogu javlja Metodika kao zasebna oblast. U prvom katalogu, unutar oblasti Vaspitni rad i opšta pitanja nastave, od dve postojeće oblasti samo je prva - Osnaživanje kompetencija nastavnika, smatrana relevantnom za rad.

odnosu na očekivanja, potrebe, dileme, perspektivu, samopoštovanje, struku i profesiju" (*Kompetentan nastavnik između teorije i prakse*), „evaluacija i samoevaluacija rada nastavnika" (*Povećanje kompetencija nastavnika za kvalitetnije ostvarivanje pedagoške efikasnosti na času, Samovrednovanje u funkciji razvoja škola/ustanova*), „nastavnička struka kao kompleksna i refleksivna delatnost, shvatanja o profesionalnom razvoju nastavnika/učitelja i vaspitača" (*Modeli profesionalnog razvoja nastavnika*), „vrednovanje i samovrednovanje, saradnja sa kolegama, profesionalni razvoj" (*Osposobljavanje pripravnika za samostalan obrazovno – vaspitni rad kroz pripremu za polaganje ispita za licencu*) i „profesionalni razvoj, samovrednovanje, kritički prijatelj" (*Uzajamno profesionalno osnaživanje za unapređivanje kvaliteta nastave (učenje putem interneta)*). Tema programa *Profesionalizam – jačanje profesionalne uloge u obrazovanju* bila je „planiranje ličnog profesionalnog razvoja", što je previše uopšteno da bi se sa sigurnošću moglo tvrditi da se bavio i refleksivnom praksom.

U oblasti *Srednje stručno obrazovanje*, od ukupno devedeset osam programa, postojao je jedan koji je posvetio pažnju „kriterijumima za posmatranje nastave", a ciljna grupa bili su nastavnici ekonomskih škola (*Nastava orijentisana na delovanje u srednjim ekonomskim školama – model za planiranje nastave*).

U *Katalogu programa stalnog stručnog usavršavanja nastavnika, vaspitača, stručnih saradnika za školsku 2010/2011.,* u oblasti *Strani jezik* od ukupno dvadeset dva programa, šest je uključivalo elemente koji se povezuju sa refleksivnom praksom u nastavi, četiri su bila namenjena nastavnicima engleskog jezika, jedan nastavnicima ruskog jezika, a jedan nastavnicima stranih jezika uopšte. Dva programa bavila su se „reflektivnim pristupom nastavi", i to su *ELTA – Konferencija za nastavnike engleskog jezika* i *Ka boljem razumevanju*, koji se javljaju i u prethodnom katalogu. Ostali programi imali su tematske odrednice kao što su „evaluacija i samoevalucija" (*Zimska škola za stručno usavršavanje nastavnika i profesora ruskog jezika, Moja učionica 2 – program za stručno usavršavanje nastavnika engleskog jezika u osnovnim i srednjim školama*), „profesionalni razvoj nastavnika, saradnja sa drugim nastavnicima" (*Pearson Longman – Great Teachers*) i „elementi profesionalnog samopouzdanja kroz pitanja: Kada verujem u ono što radim? Šta me čini zadovoljnim/zadovoljnom posle uspešnog časa/teme/tromesečja? Šta mi smeta u radu? Da li preispitujem svoj način rada?" (*Autonomija nastavnika i učenika u nastavi stranih jezika*).

U oblasti *Vaspitni rad i opšta pitanja nastave* od ukupno dvesta dva programa, četiri su obuhvatila pojmove koji su u vezi sa refleksivnom praksom, kao što su opservacije časova, evaluacija i samoevaluacija, razmišljajuće delovanje i sl., i to su *Kompetentan nastavnik između teorije i prakse* i *Samovrednovanje u funkciji razvoja škola/ustanova*, *Kako unaprediti sopstvenu praksu* i *Modeli profesionalnog razvoja nastavnika*.

U oblasti *Srednje stručno obrazovanje – Metodika* nije bilo relevantnih sadržaja.

U oblasti *Upravljanje i rukovođenje*, od ukupno trideset jednog programa, jedan (*Efikasan i delotvoran profesionalac u vaspitno-obrazovnoj ustanovi*) se bavio „planiranjem ličnog profesionalnog razvoja za delotvorni rad u ustanovi na osnovu potreba i prioriteta, veštinama planiranja, organizovanja i vođenja delotvornih sastanaka, diskusija, grupnih i individualnih razgovora i drugih oblika rada u obrazovno-vaspitnoj ustanovi", što se može dovesti u vezu sa refleksivnom praksom.

Među programima koje je odobrio *Pedagoški zavod Vojvodine* nije bilo sadržaja relevantnih za ovaj rad.

Analiza *Kataloga stalnog stručnog usavršavanja nastavnika, vaspitača, stručnih saradnika za školsku 2012/2013. i 2013/2014.* pokazala je da u oblasti *Strani jezik* od ukupno dvadeset devet ponuđenih porgrama, četiri se bave temom usavršavanja nastavnika, jedan se odnosi na nastavnike stranih jezika uopšte, jedan je namenjen nastavnicima engleskog jezika, jedan nastavnicima francuskog jezika, a jedan nastavnicima ruskog jezika. Termin *refleksivna praksa* javlja se kao glavna tema *11. ELTA Konferencije za nastavnike engleskog jezika* pod naslovom "He Who Dares to Teach must Never Cease to Learn". Ostali programi uopšteno govore o profesionalnom razvoju nastavnika, ali sadrže aspekte koji se povezuju sa refleksivnom praksom. Usavršavanje se javlja kao tema *Zimske škole: godišnjeg seminara za stručno usavršavanje nastavnika i profesora ruskog jezika*, programa koji kao specifičan cilj

navodi „unapređenje kreativnosti, istraživačkog i samostalnog rada nastavnika“. Seminar *Kontinuirano usavršavanje profesora francuskog jezika* kao jedan od specifičnih ciljeva ima „podizanje kvaliteta nivoa teorijskog i praktičnog znanja profesora francuskog jezika“, a refleksivna praksa se upravo odnosi na povezivanje teorije sa praksom. Seminar *Autonomija nastavnika i učenika u nastavi stranih jezika*, kao opšti cilj navodi „pripremanje i osnaživanje učesnika za ostvarivanje profesionalne autonomije i doživotnog obrazovanja u nastavi stranog jezika“.

U oblasti *Opšta pitanja nastave* od ukupno stotrideset osam programa, trinaest je relevantno za upoznavanje i ovladavanje refleksivnom praksom. Od toga, četiri programa kao jednu od osnovnih tema imaju refleksiju: *Kompetencije nastavnika za primenu nove paradigme učenja* govori o samorefleksiji nastavnika, *Čitanjem i pisanjem do kritičkog mišljenja Modul II* kao opšti cilj ima „ovladavanje refleksivnim i interaktivnim pristupom podsticanja kritičkog mišljenja, razvijanje prakse bazirane na ulozi refleksivnog praktičara“, i obrađuje „usvajanje tehnike nastavnički portfolio kao metode za planiranje i praćenje profesionalnog napredovanja“, *Modeli profesionalnog razvoja nastavnika: učitelja, profesora, vaspitača, stručnih saradnika i direktora* bavi se pitanjima „nastavničke struke kao kompleksne i refleksivne delatnosti (razmišljajuće delovanje, vrste ili modeli refleksije u nastavi, strategije i načini podsticanja refleksije)“ i *Akciono istraživanje u funkciji samovrednovanja rada škole* istražuje akciono istraživanje kao vid samovrednovanja. Ostali programi u okviru ponuđenih tema dotiču i sledeće: samoevaluaciju nastavne prakse, opservaciju časova, primanje i davanje povratne informacije, uspostavljanje saradnje i sl. (*Kako da naučeno na seminarima postane deo školske prakse*, *Kako unaprediti i vrednovati sopstvenu nastavnu praksu*, *Kompetentan nastavnik između teorije i prakse*, *Motivisanje profesora i učenika u cilju unapređenja obrazovnog procesa u srednjim školama, Nastavnici kao lideri – osnaživanje za upravljanje promenama u obrazovnom procesu, Osnaživanje kompetencija nastavnika i vaspitača*, *Samovrednovanje u funkciji razvoja škola/ustanova, Komunikacija i interakcija u savremenoj školi – elektronski seminar*).

U oblasti *Upravljanje, rukovođenje, normativa*, od šezdeset tri programa, tri se bave planiranjem profesionalnog razvoja, od kojih jedan, pod nazivom *Kako pripremiti školski i lični plan stručnog usavršavanja* konkretnije govori o SWOT i drugim tipovima analize „radi uvida u sopstvene slabe i jake strane“.

Oblast *Programi koje je odobrio Pedagoški zavod Vojvodine* ne sadrži relevantne seminare, radionice ili konferencije.

Od programa koji nisu obuhvaćeni katalogom, a koji su u vezi sa promovisanjem i obučavanjem za refleksivnu praksu, treba navesti konferenciju pod nazivom *Unapređenje obrazovanja učitelja i nastavnika – od selekcije do prakse*, koja je održana 2009. g. na Pedagoškom fakultetu u Jagodini, pri Univerzitetu u Kragujevcu. U prvom tomu zbornika[4] radova sa navedene konferencije daje se „slika sprovedenih istraživanja i reformskih aktivnosti u okviru Tempus projekta Curriculum Reform in Teacher Education JEP-41074-2006“ (http://www.pefja.kg.ac.rs/preuzimanje/Tempus/Tempus_zbornik_knjiga_1.pdf 2010: 5) i gotovo svi radovi ukazuju na važnost refleksivne prakse kao vida usavršavanja, i to ne samo nastavnika, nego i studenata koji planiraju da se bave nastavom.

3.2. Istraživanje II – Analiza rezultata ankete

U okviru drugog dela istraživanja, sprovedena je anketa sa nastavnicima engleskog jezika u Srbiji kako bi se utvrdilo u kojoj meri su oni upoznati sa refleksivnom praksom i načinima njenog sprovođenja, i kakvi su njihovi stavovi i mišljenja u vezi sa ovim vidom usavršavanja. Anketu je popunilo 45 ispitanika, od kojih najveći broj pripada starosnoj grupi od 31 do 40 godina (57,8%), nešto manji broj je u starosnoj grupi od 21 do 30 godina (22,2%), 11,1% pripada grupi od 41 do 50 godina, dok je 8,9% u grupi od 51 do 60 godina. Od navedenih ispitanika, podjednak broj radi u osnovnoj školi (31,1%), srednjoj školi (33,3%) i u privatnoj školi stranog jezika (37,8%), a preostali ispitanici (9%) predaju engleski

[4] Zbornik sadrži dva toma.

jezik na fakultetu. 35,6% strani jezik predaje između 6 i 10 godina, 33,3%, između 11 i 15 godina, a ostali ispitanici su u nastavi između 1 i 5 godina (13,3%), 16 i 20 godina (8,9%), 21 i 25 godina (2,2%), i preko 25 godina (6,7%).

Nakon prvog dela ankete, koji je za cilj imao prikupljanje opštih podataka o ispitanicima, sledila su pitanja koja su ispitivala upoznatost nastavnika engleskog jezika sa refleksivnom praksom i vidovima njenog sprovođenja. Na pitanje „Da li ste upoznati sa pojmom refleksivna praksa“, 42,2% dalo je potvrdan odgovor, 35,6% negativan odgovor, dok je 22,2% delimično upoznato sa ovim pojmom. Najveći broj onih koji su upoznati ili delimično upoznati sa refleksivnom praksom prvi put su se sa njom susreli na konferencijama i seminarima (71,4%), a ostali putem blogova i foruma (33,3%), institucije u kojoj rade (19%) i časopisa (4,8%). Kada se radi o načinima sprovođenja refleksivne prakse, 46,5% ne poznaje, dok 32,6% delimično zna na koje načine ona može da se sprovodi. 20,9% ispitanika upoznato je sa načinima sprovođenja ovog vida usavršavanja. Ispitanici koji u praksi sprovode refleksiju (a kojih je 61,5%), najčešće to čine samostalno (35,9%), a manji broj u saradnji sa kolegama (20,5%). 23,1% ispitanika odgovorilo je da vrši samoevaluaciju kroz istraživanje relevantne stručne literature, 15,4% sprovodi međusobne opservacije kolega, isti postotak učestvuje u studijskim grupama (uključujući i virtuelne grupe), 7,7% vodi dnevnik, a 2,6% vrši akcijsko istraživanje. Rezultati poređenja poznavanja refleksivne prakse nastavnika u zavisnosti od tipa obrazovne institucije na kojoj rade ukazuju na to da na fakultetima, u srednjim školama i privatnim školama stranog jezika najveći broj nastavnika i profesora zna za ovaj vid usavršavanja, dok je u osnovnim školama broj nastavnika koji ga ne poznaju daleko veći od broja onih koji su se sa ovim pojmom u potpunosti ili delimično upoznali. Anketa je takođe pokazala da podjednak broj ispitanika koji su upoznati sa refleksivnom praksom nju sprovodi u potpunosti ili delimično. Kod ispitanika koji su delimično upoznati sa ovim pojmom, isti postotak je delimično sprovodi ili ne sprovodi uopšte.

Poslednja tri pitanja ankete zahtevala su opisne odgovore nastavnika engleskog jezika. Na pitanje „U kojoj meri refleksivna praksa doprinosi ličnom razvoju?“, od ukupno 45 ispitanika 24 je dalo pozitivan odgovor, od kojih većina smatra da je doprinos velik, ali takođe dodaje da rezultat zavisi od interesovanja i angažovanja pojedinca. Neki ispitanici su, pored toga, primetili da mnogi nastavnici nisu spremni da izdvoje vreme i ulože dodatan trud kako bi se na ovaj način usavršavali. Ostali ispitanici nisu imali jasnu predstavu o uticaju refleksivne prakse na lični razvoj jer nisu dovoljno upoznati sa ovim vidom usavršavanja. Na naredno pitanje „U kojoj meri refleksivna praksa pospešuje uspeh učenika?“, 23 ispitanika ima pozitivan stav, dok ostali, iz malopre navedenog razloga nisu dali konkretan odgovor. Oni koji su dali potvrdan odgovor smatraju da ovaj vid usavršavanja poboljšava kvalitet nastave i uspeh učenika, i da je nastavnik koji je refleksivni praktičar ujedno i motivisaniji nastavnik. Poslednje pitanje bilo je „Da li promovišete refleksivnu praksu u Vašoj instituciji ili van nje? Ukoliko je odgovor ’da’, na koji način to činite?“. 11 nastavnika dalo je potvrdan odgovor na prvi deo pitanja. Kada se radi o načinima promovisanja refleksivne prakse, ispitanici su naveli da to čine kroz evaluacione listiće, sprovođenje međusobnih opservacija kolega, na sastancima, seminarima ili konferencijama kao izlagači ili u razgovoru sa kolegama i koleginicama, kroz mentorstvo (u radu sa studentima ili kolegama početnicima), kao urednici strukovnih časopisa i sl. Neki od ispitanika su pak rekli da su voljni da u budućnosti promovišu refleksivnu praksu kao vid usavršavanja, ali je neophodno da se prvo bolje upoznaju sa njom.

4. ZAKLJUČAK

U ovom radu izvršeno je istraživanje u vezi sa refleksivnom praksom kao vidom stručnog usavršavanja nastavnika stranih jezika u Srbiji, sa ciljem da se utvrdi koliko su oni upoznati sa njom i načinima njenog sprovođenja, koliko je zaista sprovode u praksi, i kakve stavove i mišljenja dele u vezi sa ovim vidom usavršavanja. Izvršena je analiza sadržaja programa kataloga stručnog usavršavanja i drugih programa koji katalogom nisu obuhvaćeni, i sprovedena je anketa sa nastavnicima engleskog jezika.

Analiza programa stručnog usavršvanja i rezultati ankete pokazali su da kod nas postoji svest o važnosti stručnog usavršavanja i refleksivne prakse kao novog zahteva kome nastavnici stranog jezika

treba da odgovore, ali da sami nastavnici još uvek nisu u dovoljnoj meri upoznati sa njom i načinima njenog sprovođenja. Poređenjem kataloga moglo se uočiti da u poslednjem izdanju postoji više programa koji se konkretnije bave refleksivnom praksom kao vidom usavršavanja i koji detaljnije obrađuju neke oblike njenog sprovođenja, kao što su kreiranje portfolija i akciono istraživanje, što je značajan pomak u odnosu na prethodne kataloge. Međutim, to su i dalje jednokratni, sporadični događaji, i nije utvrđen način praćenja sprovođenja naučenog, što je od vitalnog značaja za uspešnost programa.

S obzirom na to da je danas nastavnik kao refleksivni praktičar zahtev vremena i novog shvatanja obrazovanja, neophodno je izvršiti obuku nastavnika za refleksivnu praksu i ukazati na višestruku korist koju od nje mogu imati ne samo nastavnici, nego i učenici. Takođe, programe obuke za refleksivnu praksu treba osmisliti tako da oni odgovaraju stvarnim potrebama nastavnika, i da se osigura sprovođenje ovog vida usavršavanja u praksi.

Literatura

Darling-Hammond, L. (2006). Constructing 21st Century Teacher Education. *Journal of Teacher Education* 57, (X), 1 – 15. Skinuto sa sajta 20.8.2012. <http://ewa.convio.net/docs/linda_darlinghammond_article1.pdf>.

Farell, T. S. C. (2008). Reflective Practice in the Professional Development of Teachers of Adult English Langauge Learners. Skinuto sa sajta 8.8.2012. <http://www.cal.org/caelanetwork/pdfs/ReflectivePractice FinalWeb.pdf>.

Farell, T. S. C. (2012). Teacher Reflective Groups (TRGs): A Framework for Serbia. *MELT magazine for English Language Teachers*. Skinuto sa sajta 8.8.2012. <http://www.britishcouncil.org/serbia-elta-newsletter-2012-april.htm>.

Katalog programa stručnog usavršavanja zaposlenih u obrazovanju za školsku 2009/2010 godinu. Skinuto sa sajta 9.10.2012. <http://www.mpn.gov.rs/userfiles/dokumenti/Strucno_usavrsavanje/katalog0910.pdf>.

Katalog programa stalnog stručnog usavršavanja nastavnika, vaspitača, stručnih saradnika za školsku 2010/2011. Skinuto sa sajta 9.10.2012. <http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/arhiva%20 kataloga/katalog20102011.pdf>.

Katalog stalnog stručnog usavršavanja nastavnika, vaspitača, stručnih saradnika za školsku 2012/2013. i 2013/2014. Skinuto sa sajta 9.10.2012. <http://katalog.zuov.rs/Default.aspx?oblast=25#kompetencije>.

Mann, S. (2005). The language teacher's development. *Language teaching* 38, 103–118. Skinuto sa sajta 8.8.2012. <http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/al/staff/teaching/mann/mann_s/stateof.pdf>.

Radulović, L. (2011). *Obrazovanje nastavnika za refleksivnu praksu*. Beograd: Filozofski fakultet.

Richards, J. C., Farell, T. S. C. (2005). *Professional Development for Language Teachers. Strategies for Teacher Learning*, Cambridge: Cambridge University Press.

Teachers'Professional Development. Europe in International Comparison. An Analysis of Teachers' Professional Development Based on the OECD' Teaching and Learning International Survey (TALIS). (2010), Office for Publications of the European Union, Luxembourgh. Skinuto sa sajta 20.8.2012. < http://ec.europa.eu/education/school-education/doc/talis/report_en.pdf>.

Unapređenje obrazovanja učitelja i nastavnika. Od selekcije do prakse. (2009). Zbornik radova. Jagodina: Pedagoški fakultet. Skinuto sa sajta 8.8.2012. <http://www.pefja.kg.ac.rs/preuzimanje/Tempus/Tempus_zbornik_knjiga_1.pdf>.

REFLECTIVE PRACTICE AS A FORM OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF FOREIGN LANGUAGE TEACHERS

Summary

This paper investigates reflective practice as a form of professional development of foreign language teachers in Serbia with the aim of discovering whether our programmes of professional development offer topics which familiarize teachers with reflective practice, to what extent reflective practice is conducted in practice, and what are the teachers' views of this form of professional development. In order to obtain the answers to the above posed

questions, the author of this paper has conducted an analysis of professional development programmes that are available in Serbia, and carried out a survey with English language teachers working in primary and secondary schools, private schools of foreign languages and at institutions of higher education.
The analysis has shown that people working in educational system are aware of the importance of reflective practice as a form of professional development. However, the results of the survey have also indicated that teachers do not possess sufficient knowledge about reflective practice and the ways it can be carried out. By comparing catalogues of professional development for teachers from 2009 up to now, one could witness the growing number of programmes that address reflective practice and concepts related to it, such as evaluation and selfevaluation, class observation, creating portfolios, action research etc. The drawback is that these programmes are mostly of short duration and do not ensure the actual application of what has been learnt in practice, which is of vital importance for a programme to succeed.
Having in mind that being a teacher who is a reflective practitioner is a requirement in todays teaching world, it is necessary to provide programmes which will be more comprehensive, which will enable teachers to familiarise themselves more deeply with reflective practice and manifold benefits this form of professional development brings not only to teachers but to students as well.

Keywords: foreign language, professional development, reflective practice

Mirna Vidaković
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Ekonomski fakultet u Subotici
vidakovicm@ef.uns.ac.rs

Anketa

1. Kojoj starosnoj grupi pripadate?
    a. 21 – 30
    b. 31 – 40
    c. 41 – 50
    d. 51 – 60
    e. preko 60
2. U kakvom tipu ustanove radite?
    a. Osnovna škola
    b. Srednja škola
    c. Viša škola
    d. Fakultet
    e. Privatna škola stranih jezika
3. Koliko godina predajete strani jezik?
    a. 1 – 5
    b. 6 – 10
    c. 11 – 15
    d. 16 – 20
    e. 21 – 25
    f. preko 25
4. Da li ste upoznati sa pojmom *refleksivna praksa*?
    a. Da
    b. Ne
    c. Delimično
5. Ukoliko je odgovor na prethodno pitanje „da", na koji način ste se upoznali sa pojmom *refleksivna praksa*?
    a. Preko institucije u kojoj radim.
    b. Preko časopisa.
    c. Putem foruma i blogova.
    d. Na konferencijama/seminarima.
    e. Drugo (navesti).
6. Da li ste upoznati sa vidovima sprovođenja refleksivne prakse?
    a. Da
    b. Ne
    c. Delimično
7. Na koji način sprovodite refleksiju? (Mogućnost davanja više odgovora).
    a. Ne sprovodim refleksiju.
    a. Samostalno.
    b. Sa kolegom/koleginicom.
    c. U okviru studijske grupe (uključujući i virtuelne grupe).
    d. Vodim dnevnik.
    e. Kroz međusobne opservacije kolega.
    f. Kroz akcijsko istraživanje.
    g. Vršim samoevaluaciju kroz istraživanje relevantne stručne literature.
    h. Drugo (navesti).
8. U kojoj meri refleksivna praksa doprinosi ličnom razvoju?
9. U kojoj meri refleksivna praksa pospešuje uspeh učenika?
10. Da li promovišete refleksivnu praksu u Vašoj instituciji ili van nje? Ukoliko je odgovor „da", na koji način to činite?

Julijana Vučo

O NEKIM SPECIFIČNOSTIMA INTERKULTURNE RAZMENE U SAVREMENOJ NASTAVI STRANIH JEZIKA[1]

Savremena nastava stranih jezika podrazumeva stav o neodvojivosti učenja, usvajanja i nastave jezika i kulture zemlje, naroda, areala ciljnog jezika. U širokoj perspektivi kulturnog zaokreta u ostalim društvenim naukama postmodernog društva (Byram, 2004:159), ovim pitanjem, kao i kulturnim razlikama i odnosom prema "drugome", bez obzira na nacionalnu, etničku, društvenu, regionalnu, institucionalnu ili drugu različitost, između ostalog, bavili su se i Tomalin & Stempelski, (1993), Byram, (1989, 1994, 2004), Kramsch, (1993, 2013), Risager, (1998), Spolsky& Hult, (2008), Spolsky (2009), Fantini, (2000) Mazzotta, 2002), Pellizza, (2001).
Na primerima iz udžbenika italijanskog jezika za osnovne škole u Srbiji, u radu se uočavaju kulturno markirane i nemarkirane teme u različitim fazama didaktičkog udžbeničkog konteksta, analizuju se nosioci kulturnog transfera i definišu modaliteti interkulturne razmene.

Ključne reči / Keywords: interkulturna komunikacija, komunikativna nastava, italijanski jezik

1. UVOD

Poznavanje kulture drugog smatra se veoma bitnim u komunikativnoj nastavi stranih jezika budući da se podrazumeva da su teme iz oblasti kulture i civilizacije okvir i sadržaj o kome i u kome treba komunicirati, i oko koga se komunikacija razvija.

Kako Byram upućuje (2004:159), zasnovan na kulturnim razlikama podrazumevajući razvoj misli u pravcu udaljavanja od etnocentrizma ka relativnosti, ovaj concept široko se upotrebljava ne samo u vezi sa stranim jezicima već i sa ostalim školskim predmetima, geografijom, istorijom i društvenim naukama, maternjim jezikom. Ipak, najizraženiji je u učenju stranih jezika i može se pratiti u svim uzrastima.

Znanja vezana za kulturu drugog u okviru učenja stranog jezika i svest o kulturi drugog jesu koncept opšteg tipa koji postaje jedan od ciljeva učenja i nastave stranih jezika. Interkulturna kompetencija, poznata kao tehnički pojam, upotpunjava pojam komunikativne kompetencije i uvodi se kao veština. Interkulturna kompetencija je veština stvarne interakcije sa ljudima koji potiču iz različitih kultura (Byram, 2004:297). Dok je stvarna interakcija među kulturama ona koja podrazumeva posredovanje među ljudima kako na specifičnom tako i na planu opšteg. Cilj komunikativne nastave nije više obaveza da se podražava pretpostavljeni i zadati model izvornog govornika (Kramsh, 1993, Byram, 2004). Nastavnici, autori udžbenika više nisu ambasadori kulture drugoga, posmatrane kao statične, samoj sebi dovoljne i strane, već je njihova uloga u tome da uvaže i primene interaktivnu prirodu i društvene, političke i etičke implikacije učenja i nastave o kulturi.

2. „KULTURA SA VELIKIM K" I „KULTURA SA MALIM K", „TREĆI PROSTOR" I „MEĐUPROSTOR"

U zavisnosti od intelektualne i profesionalne orijentacije, po mišljenju Kremšove (Kramcsh, 2013: 64-65) opšte uzevši, moglo bi se govoriti o najmanje dva različita gledišta sa kojih nastavnici posmatraju

[1] Ovaj rad izrađen je u okviru projekta *Dinamika struktura srpskog jezika*, 178014, koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

kulturu u nastavi jezika. U teoriji i u praksi učenja i nastave jezika u današnje vreme koegzistiraju modernistička i postmodernistička perspektiva. U modernističkom viđenju kulture prepliću se "Kultura sa velikim K", postavljena kao humanistički koncept, kao proizvod kanonske književnosti koja se uči u školama, koja se poistovećuje sa opštim znanjima iz književnosti i umetnosti, zaklanjajući se stereotipima ili literarnom fikcijom. Drugi način viđenja kulture odnosi se na "kulturu sa malim k", fokusiranu na komunikaciju i interakciju u društvenom kontekstu svakodnevnog života. Ovo viđenje podrazumeva podražavanje načina ponašanja, ishrane, razgovora, stanovanja, zatim običaje, verovanja i vrednosti kulture drugog.

U nastavi stranih jezika ova dva načina uočavaju se tako što se kultura sa velikim „K" posreduje na tradicionalan način, najčešće standardnim nacionalnim jezikom, podučavajući o istoriji, instutucijama, književnosti i umetnosti ciljne zemlje kao i o ciljnom jeziku. Kultura sa malim „k" i dalje koristi pretpostavku da se jedan jezik izjednačava sa jednom kulturom, uspostavljaju se modeli i sheme ponašanja i komunikacije u društvenom kontekstu sredine drugog, te nastavnici, kao nekada gramatičkim, podučavaju učenike sociolingvističkim pravilima jezičke upotrebe.

Međutim govoreći o nastavi kulture u postmodernom periodu globalizovanog geopolitičkog okruženja i širenja digitalno posredovanih tehnologija, smatrajući da je duboko promenila prirodu i ulogu nastave jezika, Kremšova ističe da se posredovanje strane kulture događaja u nelinearnom nizu interakcije sa drugima, a društvena realnost stvara u trenutku govora: učeći strane jezike učenici ne menjaju svoj identitet, već menjaju poziciju, perspektivu posmatranja, birajući ili izbegavajući u online ili neposrednoj interakciji teme o kojima žele ili ne žele da diskutuju. Kulturu čini upravo takvo pomeranje pozicije subjekta, spoznaja specifičnih okolnosti, situacija, običaja u različitim istorisjkim i socijalnim kontekstima.

Interkulturna komunikacija odvija se u "trećem prostoru", (Bhabha, 1992:66), mestu na kome se susreću kulture u edukativnom procesu. Baba upućuje da u interkulturnim prenošenjima u nastavi treba odabrati treći put, onaj koji vodi procenjivanju i vrednovanju razlika između vrednosti i stavova različitih ljudi, čak i onih koji se na prvi pogled učine nepremostivim.

Kremšova kao cilj nastave kulture stranog jezika vidi stvaranje međuprostora (Kramsch, 1993) koji omogućava pristup značenju kulture drugog, priznaje i prihvata druge u okvirima našeg sveta, i pomaže da se izabere put koji vodi ka proceni različitih vrednosnih sistema i ponašanja ljudi različitih od nas, čak i onih koje se čine nepremoistivim, izbegavajući prostore trenja, sukoba i polarizovanja.

3. NASTAVNIK I INTERKULTURNA RAZMENA

Veza ovih teorisjkih stavova i praktičnih realizacija u nastavi može se ostvariti višestrukim interkulturnim delovanjem kroz ulogu nastavnika, propisane programe, odabrane udžbenike. Ako komunikativna nastava podrazumeva jezk kao sredstvo komunikacije, ciljni jezik koristi se, u najvećoj meri, kao instrument za komunikaciju na relaciji učenik - nastavnik i učenik – učenik. Komunikativna nastava podrazumeva da je govorna delatnost nastavnika prilagođena uzrastu i znanjima učenika. Jezik koji nastavnici koriste u komunikativnoj nastavi ne čine samo znanja o drugim zemljama i njihovoj nacionalnoj kulturi, već veštine promovisanja specifične atmosfere tokom nastavnog procesa koja će učenicima omogućiti da se upuste i otisnu u komunikaciju na drugom jeziku i da promišljaju o tom svom iskustvu (Byarm, Gribkova, Starkly 2002:34).

Da bi se postigla takva vrsta interkulturnog posredovanja potrebne su duboke promene u obrazovnom procesu budućih nastavnika. Nastavnik ima obavezu da menja svoje stavove, jer više nije samo obučeni i obavešteni poznavalac ciljne kulture, već onaj koji razvija kritički stav prema učenju i nastavi strane kulture, ciljnoj i polaznoj kulturi, prema interkulturnoj interakciji. Ne favorizuje ciljnu ili polaznu kulturu već prihvata stavove kulturnog relativizma (Freddi, 1985), po kome jedna kultura nije istaknutija, značajnija ni bolja od druge, već svaka predstavlja svoje pripadnike na celovit način.

Kremšova smatra da su nastavnici neizvorni govornici u prednosti jer su strani jezik učili na način na koji ga uče i njihovi učenici, ali se često nelagodno osećaju kada treba da podučavaju pojmove iz svakodnevne kulture koju ne poznaju najbolje i koja im nije dovoljno bliska (Kramcsh, 2013:59) .

Strahuju da će zapasti u stereotipe koje proizvode udžbenici i marketinška industrija, te tako radije ostaju na čvrstom terenu podučavanja gramatike i vokabulara.

Nastavnicima se preporučuje da treba da razmišljaju o načinu na koji njihovi stereotipi i predrasude mogu podsvesno da utiču na nastavu, i kakve posledice na učenike može da ima takvo ponašanje. S druge strane, Byram, Gibkova i Starkly (2002:36) smatraju da nastavnici moraju da promišljaju kako da odgovore na izazove koje pred njih postavljaju predrasude njihovih učenika, ne samo kao nastavnici već i kao ljudi. Isti autori smatraju da nastavnik ne može da bude neutralan kada je reč o kulturnim sadržajima i da oni reaguju na druge kulture kao ljudska bića, a ne samo kao nastavnici jezika (Vučo, 2007: 232).

Nastava kulture će uvek po mišljenju Kremšove izazvati napetost, s jedne strane, između potrebe da se identifikuju, klasifikuju, objasne i kategorizuju ljudi i događaji u skladu sa savremenim i objektivnim kriterijima, a sa druge strane, da se uzmu u obzir postmodernističke subjektivnosti živih govornika i autora koji zauzimaju pozicije promenjenih subjekata u decentralizovanom, globalizovanom svetu. Obe ove potrebe oslikavaju se u jeziku, čineći tako ulogu nastavnika stranih jezika složenijom i značajnijom nego ikada do sada (Kramcsh, 2013: 71-72).

Konačni cilj interkulturne didaktike nije uklanjanje stereotipa da bi se zaključilo da smo svi isti, ili da neko nije onakav kakvim mi očekujemo da ga vidimo, kao ni da ne treba po svaku cenu povezivati razlike niti zatvarati oči pred razlikama težeći nečem niverzalnom, poručuje Macota (Mazzotta, 2002: 91). Uloga nastavnika u prevazilaženju interkulturnih razlika podrazumeva da se uzme u obzir i način na koji njihovi sopstveni stereotipi i predrasude mogu podsvesno da utiču na nastavu, i kakve posledice na učenike može da ima njihovo ponašanje i njihov način razmišljanja. Bajram, Gipkova i Starkli (Byram, Gibkova i Starkly, 2002: 36) smatraju da ne samo u svojoj pedagoškoj i ulozi posrednika znanja, već i kao ličnosti, nastavnici moraju da nastoje da pronađu odgovore za izazove koje pred njih postavljaju predrasude njihovih učenika.

4. KULTURNO MARKIRANE TEME I POJAVE, STEREOTIPI

Komunikativna nastava podrazumeva i uključivanje načela refleksivnosti, razumevanja, praksi ili simboličkih sistema kultura drugog da bi se prepoznao i razumeo sopstveni identitet i identitet drugog u savremenom globalističkom okruženju. Jedan od načina kulturnog prenošenja i prepoznavanja jesu autentični tekstovi, didaktizovani ili nedidaktizovani, u kojima se prenose komunikativne aktivnosti vezane za kontekst koji pripada "stvarnom svetu" (Bingham Weshe, Skehan, 2002:208), uključujući na taj način i spremnost ka otvaranju i ka transferu kulturnog konteksta.

U komunikativnoj nastavi nastavi stranih jezika izdvaja se i problem spoznaje nacionalnih stereotipa (Mazzotta, 2002: 89-90, Byram 2004, 547-548), stav da svet može da bude viđen iz različitih perspektiva, pa i nacionanih. Interkulturalnost predstavlja u tom kontekstu i kulturno i lično sazrevanje pojedinca, dajući mu tako priliku da upoređuje svoju sa kulturama drugih. Takva poređenja omogućavaju uvođenje ili prenošenje stereotipa (Mazzotta, 2002:89). Komunikativna nastava, takođe, podrazumeva primenu principa refleksivnosti, razumevanja iskustva, prakse ili značenjskih sistema drugih kultura kako bi se tim putem došlo do spoznaje sopstvenog identiteta i identiteta drugog.

Stvoreni kristalizacijom stavova i verovanja koja su deo kolektivnog mišljenja jednog naroda i često generalizacije kulturnih modela koji pripadaju polaznoj kulturi ali ne i onoj na koju se odnose, najčešće su stvoreni u posrednom, a ne u direktnom kontaktu, stereotipi su plod predstave o pojmovima, običajima, osobinama, itd. široke publike. Bajram smatra da stereotipi (Byram, 2004:574) mogu da budu i filter kroz koji posmatramo druge ljude, njihov način života i kulturne vrednosti, ali da se negativni aspekti posmatranja čitave grupe kroz spereotipne poglede mogu umanjiti uključivanjem u nastavu veće svesti i znanja vezanih za kulturu drugog.

Koristeći informacije koje pruža, sa ciljem da bude prilagođen na osnovu verodostojnih poređenja, stereotip se u nastavi stranog jezika može shvatiti i kao korisna polazna tačka. Stereotip tako postaje

dvostruko koristan instrument: s jedne strane omogućuje da se postavi pravac na osnovu koga ipak postoji, imajući u vidu da u osnovi stereotipa ipak ima nečeg tačnog, upućujući učenike da svoja saznanja postepeno koriguju. Hofstede i Hofstede smatraju da će na taj način učenici istovremeno promišljati o sopstvenom svetu, o sopstvenoj kulturi koja je generisala te stereotipe, naučiće da bolje upoznaju sebe same (Hofstede i Hofstede, 1991:332).

Po mišljenju Pelice (Pelizza, 2000:45), pomenuti kontrastivni pristup dovodi u odnos realnost koju pruža stereotip i korigovanu generalizaciju sociotipa, čime se ostvaruje mogućnost da se razmišlja kako o kulturi i mentalnim shemama onog drugog, tako i o sopstvenim mentalnim shemama i kulturnim modelima, postavljajući tako osnove za gore opisani tip interkulturne komunikacije. Predznanja studenata, među koje se ubrajaju i stereotipi u fazi prelaska u sociotipe, predstavljaju čvrste oslonce za koje se vezuju nova saznanja u toku usvajanja ne određujući gubljenje ili napuštanje sopstvenog kulturnog identiteta. Ciljevi nastave SJ se zasnivaju na razvoju komunikativnih znanja i veština medijacije i pregovaranja koje pozicioniraju pojedinca u prostor između identiteta i kulture (Vuco, Moderc 2005, Filipović 2007, Vučo – Zavišin 2011), bazirajući se na procesima transfera, rifleksije i rekonstrukcije.

5. INTERKULTURA NA DELU

Na osnovu nekoliko primera iz prakse u nastavnim materijalima za italijanski jezik, ovde ukazujemo na moguće pravce razmišljanja i činjenja u nastavi u domenu interkulturne kompetencije.

U udžbenicima i nastavnim materijalima javljaju se kulturno markirane i kulturno nemarkirane teme. Kulturno markirane teme nadilaze stereotipe ili svakodnevnu tematiku vezanu za opšte poznate radnje i pojave, odnose se na sadržaje vezane za socijalni i kulturni kontekst, na specifičnosti društvene sredine čiji se jezik izučava i čije se posredovanje iz polaznog u ciljni jezik i kulturu ne mogu u potpunosti ostvariti putem principa reciprociteta ili ekvivalencije sa polaznim jezikom i kulturom.

Nemogućnost potpune razmene potiče iz razlika u običajima, kulturnim navikama, istorijskom i društvenom kontekstu koji se u ciljnoj kulturi i jeziku javljaju kao neobičnost ili kao nove ili jos neprihvaćene prakse. Takve su, na primer, u udžbenicima italijanskog jezika za osnovnu školu[2], u odnosu na našu sredinu, teme specifične za italijansku sredinu koje se tiču karakterističnih običaja, solidarnosti, dobrovoljnog rada, zaštite životne sredine, zaštite životinja, odnosa prema starima itd. Za razumevanje i usvajanje, uspešno posredovanje pomenutih tema potrebna su dodatna znanja koja će nepoznati pojam, karakterističan za samo jednu sredinu, učiniti prihvaćenim i jasnim. Pomenute teme praćene su i specifičnim leksemima za koje često nema korispondenta u našem jeziku, ili je za njihovo razumevanje potrebno dodatno kulturno-istorijsko kontekstualizovanje pojma, koje će doprineti lakšem transferu značenja (npr. italijanski leksemi *presepe* - jasle, *duomo* - katedrala, *giallo* – kriminalistički film, roman ili priča, *merendina* – slatka, fabrički pripremljena užina, *caffettiera* – mašina za kafu itd.). Proces refleksije dovešće i do rekonstrukcije značenja leksema sa svim posebnostima vezanim za društveni, istorijski i kulturni kontekst, u čemu su uloga nastavnika, njegova obaveštenost, motivisanost i i ličnost od presudnog značaja.

Udžbenici i jezik kojim su pisani, u sociokulturnom smislu, ne bi trebalo da se zadovolje ciljevima prema kojima se podvlače razlike, pojednostavljuje empatija, konstatuju stereotipi i jednostavne sličnosti i razlike.

5.1. Interkultura kroz teme

Savremeni udžbenici italijanskog jezika prate aktuelne tendencije u učenju i nastavi stranih jezika kao i teorijske postavke vezane za usvajanje sadržaja vezanih za kulturu. Struktura savremenog udžbenika je kompaktna, koordinisana, koherentna, istovremeno se usredsređuje na usvajanje jezika i kulture

[2] Primeri preuzeti iz udžbenika *Amici 4*, italijanski jezik za osmi razred osnovne škole, Jasmina Stojković i Katarina Zavišin, Zavod za udžbenike, Beograd, 2010, u daljem tekstu A4.

i prezentuje ih istovremeno, ne odvajajući ni u formalnom, strukturnom smislu kulturu kao posebnu oblast[3]. Kultura je prisutna u svim fazama didaktičke jedinice i ne posreduje se u posebnom odeljku, fazi usvajanja, već je utkana u svaku rečenicu, ilistraciju, fotografiju, aktivnosti itd. Količina informacija varira, instrumenti za prikaz kulturnih sadržaja su raznovrsni, od tekstova za čitanje ili slušanje, gramatičkih vežbi ili primera u ilustrovanju gramatike, do čitavih delova didaktičke jedinice posvećenih veoma raznovrsnim kulturnim sadržajima. Kulturni sadržaji obuhvataju kako tradicionalno poimanu kulturu sa velikim „K“ , tako i onu sa malim „k“, uključenu u pojedinosti vezane za svakodnevni život i saznanja neophodna za preživljavanje u stranoj, italijanskoj sredini. Svakodnevni život i pragmatične potrebe čine udžbenike svojevrsnim brevijarima za interkulturnu komunikaciju, npr. o načinu korišćenja gradskog saobraćaja u velikim gradovima, Rimu, Milanu, Napulju i Đenovi i načinu kupovine karata za javni prevoz (NPI: 40, 41; 85), korišćenju službi za hitne intervencije, brojeva ovih službi, pozivnih brojeva većih italijanskih gradova (NPI: 55). Obavezna tema, veoma pogodna za interkulturna poređenja jesu ishrana, kuhinja i specifični prehrambeni proizvodi, ako i običaji vezani za ishranu, kulturu pijenja kafe itd. (NPI: 67; 69-67; 94; 98-100). U uobičajeni repertor spadaju informacije vezane za zaštitni znak italijanske industrije i dizajna – modu NPI: 146, 147), kao i ostale proizvode koji se i u Italiji predstavljaju pod zaštitnim znakom Made in Italy, a podrazumevaju poznate prehrambene industrije. Npr. Predstavljeni su zaštićeni prehrambeni proizvodi sa geografskim poreklom (u kratkim prigodnim tekstovima opisani su posebne vrste sira i pršute *Parmigiano Reggiano*, *Prosciutto di Parma* i *Mozzarella di bufala*), modne marke sa poznatim zaštitnim znakovima koje su odavno deo svetske proizvodne i potrošačke baštine, globalno rasprostranjene kafe *Illy* i *Lavazza*, keks *Mulino Bianco*, čokoladne praline *Baci perugina* zatim proizvodi italijanske automobilske i motorne industrije *Fiat*, *Vespa* i *Piaggio* itd. Autori udžbenika ne usredsređuju se samo na teme koje bi se kritički mogle oceniti i kao italijanski stereotipi, već uvode učenika u podatke o italijanskim medijima, najvažnijim televizijskim, nacionalnim i privatnim, programima (NPI: 157; 166-167), upotpunjuju korisne informacije i podacima o istoriji italijanskih programa, o pisanim medijima itd. Savremena muzika i film (NPI 114-116; 182-183) su umetnosti koje se provlače kroz sve didaktičke jedinice udžbenika

Koncentrišući se većinom na kulturu svakodnevnog života i na posredovanje sociokulturnog konteksta, izbegavajući tradicionalne postavke kulture medijacije, kulture sa velikim „K“, autori ovog udžbenika daju, ipak, nepotpunu sliku o italijanskoj kulturi i uskraćuju učeniku očekivane makar i osnovne podatke o istoriji (osim pominjanja dana Republie Italije (NPI: 65), geografiji (osim ilustracije Italije na početku udžbenika NPI: 27), religiji, istoriji umetnosti, arhitekturi: potpuno zanemaruju saznanja i tekovine velike, kako stare tako i savremene, italijanske književnosti (nema pomena o Italijanima dobitnicima Nobelove nagrade); izostavljene su teme iz domena crkve i religije, nezaobilazne u svakodnevnom životu Italijana, kao i široka tema porodice i njenog značaja u životu Italijana, koji se mogu se prepoznati samo u okviru teme praznika i putovanja (NPI: 83-84). Izostavljen je sport, čak i fudbal kao nacionalni sport i neizostavni deo života Italijana.

Ako pažnju prenesemo na udžbenik sličnog nivoa, domaćih autora, za uzrast od 14 -15 godina, uočićemo da se tematski kontekst deidaktičkih jedinica bitno ne razlikuje, ali da su u interkulturni repertoar uvršćene i one „markirane“ teme, koje pripadaju domenu kulture sa malim „k“, ali koje su izvan uobičajenih stereotipa, te približavaju specifičnosti svakodnevice ciljnog jezika, npr. dobrovoljni rad, briga o starima, očuvanje životne sredine, briga o životinjama itd. Takođe, imajući kompleksan pogled na italijanski društveno istorijski kontekst, autori prezentuju teme iz savremene književnosti bliske uzrastu ciljne grupe korisnika (vođeno čitanje odlomka iz romana Natalije Ginsburg, (A4: 18); dela autora kriminalističkih romana Andere Kamilerija i Karla Lukarelija, (A4: 31), romana i filma *Tre metri sopra il cielo* Federika Moče; istorije Italije (podaci o Etrurcima, (A4 62, 83) itd.). Pretpostavljamo da je ovako objektivan i sveobuhvatan pristup izboru tema odraz zrelosti autora, složenog pogleda na Italiju

[3] Kao primer savremenog udžbenika italijanskog jezika za strance poslužio nam je u ovom radu udžbenik *Nuovo progetto italiano*, Corso multimediale di lingua e civiltà italiana, livello elementare A1 – A2, T. Marin, S. Magnelli,Edilingua, Roma, 2009, u daljem tekstu NPI.

očima strancakoji sistematično „vidi“ čitav sistem, ali i postojanja instrumenta, nacionalnog programa za strane jezike, čije je praćnje obavezujuće za autore i izdavače udžbenika.

5.2. Inetrkultura kroz gramatiku

O prožetosti savremenih udžbenika interkulturnim sadržajima svedoče primeri preuzeti iz delova udžbenika koji tretiraju znanja o jeziku. Očigledno je da se svaki deo udžbenika, svaka prilika može iskoristiti za proširivanje saznanja o kulturnim vrednostima ciljnog konteksta, što uvećeva potrebu za stabilnim i ažuriranim specifičnim znanjima nastavnika, vezanim kako za istorijska kretanja, tako i za savremene tokove svih domena kulturnog i društvenog života ciljne zajednice. Velika većina primera i vežbanja integrisana je u tematski kontekst didaktičke jedinice, impregnirana kulturnim sadržajima koji se iskazuju na brojne, različite načine: italijanskim imenima aktera svih radnji (Caterina, Maria, Vittorio itd.), toponimima (Catania, Roma, Firenze, Pisa itd.) itd.

Na nekoliko ilustrativnih primera preuzetih iz gramatičkog dela udžbenika u kome autorke preuzimaju pojmove italijanske, ciljne kulture, integrisane u polaznu kulturnu stvarnosti, ukazujemo na izvanredan postupak za ostvarivanje kulturne imerzije nastavnog materijala, priliku da se prepoznaju, uporede i fiksiraju već poznati pojmovi i sadržaji, ali i stvori prilika nastavniku da produbi, uporedi, raščlani, interkulturno deluje upravo ističući vrednosti stereotipa i snagu globalne interkulturne razmene (3), (7), (10), kao i one za koje je potrebno predznanje ili objašnjenje nastavnika: (1), (2), (5), (6), (8) i (9).

(1) *Natalia Ginzburg*[4] è nata nel 1916. (A4: 84)
(2) *Le Alpi e gli Appenini* sono *le montagne italiane* più importanti. (A4: 84)
(3) Questo *tiramisù* è ottimo. (A4: 90)
(4) A Serena sono piaciute molto le canzoni di *Laura Pausini* che abbiamo ascoltato. (A4: 98)
(5) *Michelangelo Buonarroti* è nato nel quindicesimo secolo. (A4: 105)
(6) Secondo la leggenda, nell'ottavo secolo a.C. *Romolo fonda la città di Roma*. (A4: 105)
(7) Vanno in *pizzeria* stasera? (A4: 106)
(8) Vittorio è di *Catania*. (A4:105)
(9) *Siena* si trova vicino a *Firenze*. (A4: 107)
(10)Non mangia *le olive*, le odia! (A4: 91)

6. ZAKLJUČCI

Nastava stranih jezika sadrži činjenice i informacije koje se odnose na razlike između polaznog i ciljnog jezika i njihovih kultura. Tumačenje svih poruka u intertkulturnoj razmeni u okviru nastave stranog jezika zavisi od stavova govornika oba jezika. Kritička nastava stranih jezika ima zadatak da upućuje učenika ka razvoju znanja i prihvatanju vrednosti drugih jezika i kultura, sa ciljem da se ojača samopoštovanje učenika i osećaj sopstvene vrednosti, istakne značaj "jedinstva u kulturnim razlikama " globalizovanog sveta. Bajram i Morgan. poručuju da kritička nastava stranih jezika razvija sposobnost učenika da formira kognitivne strategije, da bolje razume sebe i druge "prolazeći kroz proces preusmeravanja i uspostavljanja recipročnosti, iz koga proističe moralna dimenzija, težnja ka razmišljanju koje nije definisano samo na formalnim i logičnim osnovama ". Jednostavnim rečima, strane jezike učimo da bismo postali bolji ljudi (Byram, Morgan, 1994).

Tokom procesa učenja i usvajanja stranog jezika formira se "treći prostor" koji povezuje dve stvarnosti, edukuje, podučava putem tematskog konteksta u koji su uključeni i stereotipi (moda, kuhinja, istorija umetnosti, turističke destinacije, praznici, globalno poznati proizvodi itd.), ali i specifičnosti

[4] Istakla J.V., u svim primerima od 1 – 10.

koje još uvek nisu postale integralni deo polaznog kulturnog i socijalnog miljea (dobrovoljni rad, zaštita životne sredine, briga o starima itd.). Kremšova rezultat interkulturne razmene vidi u stvaranju interkulturne kompetencije koja neće osiromašiti polaznu ni ciljnu kulturu, već će učenike učiniti kulturnim medijatorima u globalizovanom svetu (Kramcsh, 2013: 57), a učionica u kojoj se odvija nastava stranog jezika postaje „treći prostor", prostor u kome se polazna i ciljna kultura susreću da bi uspostavile ambijent interkulturne razmene koja vodi ka višim nivoima interkulturne i višejezične svesti.

U savremenim udžbenicima italijanskog jezika uočava se da su kulturni sadržaji, u većoj ili u manjoj meri, sveprisutni i prožeti kroz teme i delove didaktičkih jedinica.

Literatura

Bhabha, H. (1994). *The location of culture*. London: Routhledge.

Bhabha, H. K.. (1992). Postcolonial Authority and Postmodern Guilt, u L.Grossberg et al. (ur.), *Cultural Studies*, Routledge, London, str. 55-56.

Byram, M., Morgan. C. (1994). *Teaching and learning language and culture*, Multilingual Matters.

Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters.

Byram, M. (2004). *Routledge Encyclopedia of Language Teaching and Learning*, Routldge, London, New York

Byram, M., Gribkova B., Starkey, H. *Developing the Intercultural Dimension in Language Teaching*. Modern Languages, Language Policy Division, Council of Europe, Strasbourg, 2002.

Byram, M. (2000). *Assessing Intercultural Competence in Language Teaching*. Sprogforum, 18 (6): 8-13.

Council of Europe. (2001). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment*. Cambridge: Cambridge University Press.

Fantini, A. E. (2000). *A central concern: Developing intercultural competence*. Report by the Intercultural Communicative Competence Task Force. Brattleboro, VT, USA: World Learning.

Filipović, J. (2007) Interkulturna komunikativna kompetencija u nastavi i učenju stranih jezika. U: *Multidisciplinarnost u nastavi jezika i književnosti*. Ur. J. Vučo, Univerzitet Crne Gore, Podgorica

Kramish, C. (1993*). Context and culture in language teaching*, Oxford: Oxford University Pres

Kramsch, C.(1998). The privilege of the intercultural speaker. U: M.Byram i M. Fleming (ur.) *Language Learning in Intercultural Perspective. Approaches through Drama and Ethnography*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kramsch C. (2013). Culture in foreign language teaching, *Iranian Journal of Language Teaching Research*, 1(1), (Jan., 2013) 57-78, www.urmia.ac.ir/ijltr, pristupljeno 15. 01.2013.

Mazzotta, P. (2002). *Europa, lingue e istruzione primaria*, UTET, Torino.

Spolsky, B., Hult, F. M. (2008). *The Handbook of Educational Linguistics*, Blackwell Handbooks in Linguistics.

Tomalin, B., Stempelski, S. (1993). *Cultural awareness*, Oxford: Oxford University press.

Vučo, J. (2007) Intercultural dimension in language teaching, *Language and Culture*, Filozofski fakultet, Nikšić. 2007.

Vučo, J. (2010). Interkulturalnost kao okvir i kontekst komunikativne nastave stranih jezika u ranom uzrastu, *Inovacije u nastavi*, br. 23, str. 53 – 61.

Vučo, J. , Zavišin, K. (2011). Bilingual education: the road to multilingualism, *Linguistic and Cultural Diversity within Learning Communities: Cross-cultural and Trans-national Perspectives*, Sarajevo, 713 – 723

SOME SPECIFICITIES OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Summary

Contemporary foreign language teaching implies the attitude about inseparability of learning, adopting and language teaching and culture of the country, people, and area of the target language. With a wide perspective of cultural swerve in other social sciences of the post-modern society (Byram, 2004:159), Tomalin & Stempelski (1993),

Byram (1989, 1994, 2004), Kramsch (1993, 2013), Risager (1998), Spolsky & Hult (2008), Spolsky (2009), Fantini (2000), Mazzotta (2002), Pellizza (2001), among others, dealt with this issue, as well as with cultural differences and relation with "another", regardless the national, ethnic, social, regional, instructional or other difference. On examples from Italian language textbooks for primary schools in Serbia, culturally marked and non-market themes in different phases of didactic textbook context are noticed in the paper, carriers of the cultural transfer are analyzed and modalities of intercultural exchange are defined.

Keywords: intercultural communication, communicative teaching, Italian language

Julijana J. Vučo
University of Belgrade, Serbia
Faculty of Philology
julivuco@gmail.com

Tatjana Glušac

A WAY OF REACHING INDIVIDUAL STUDENTS IN CLASS

The paper presents findings of yearlong research into peer coaching as a means of dealing with specific classroom challenges. Ten research participants (6 primary and 4 secondary school English language teachers from Novi Sad) used peer coaching, among other reasons, to reach individual students with special needs (an autistic child, a child with weak motor abilities), students with learning difficulties (an unmotivated student), students with psychology-related problems (a child with low self-esteem, a child with emotional problems) or to learn about each student's language competence, participation in class or reaction to the feedback they received from the teacher. Using peer coaching, the teachers collected data based on whose analysis they made decisions related to their future activities. The findings indicate that peer coaching is an effective means of reaching individual students. It helped the teachers learn about individual student's needs, abilities, learning styles and habits owing to which they adapted their teaching to those students and thus helped them progress.

Key words: individual students, peer coaching, English language teachers, individualized learning, personalized learning.

1. INTRODUCTION

It is beyond doubt that an image of a good teacher has been unchanged for decades. A good teacher is the one who has an extensive knowledge of the subject he/she teaches. A good teacher is also somebody who uses varied teaching methods and strategies effectively owing to which he/she transmits knowledge to students in a way that is interesting and easy to grasp. A good teacher establishes good communication and a relationship of trust and understanding with his/her students. A good teacher does not make a grade the aim of students' learning, but rather insists that a continuous quest for knowledge and application of that knowledge in real life situations be the goals of one's academic endeavors.

Besides these fundamental traits of a good teacher, a good teacher today also believes in the academic capacities of every student and strives to approach students individually so as to enable each of them to succeed on their personal academic paths. Today a good teacher is said to possess skills and capacities to recognize every student's learning preferences and capabilities; such knowledge should be used to tailor the teaching/learning process in a way that is acceptable even to students with specific learning needs and personal traits. A good teacher today makes students feel good about themselves, creates a positive and safe learning environment in which every student is given a chance to thrive academically in accordance with his/her abilities and preferences.

The reality is that however stimulating group and/or class work may be, there are always students who do not necessarily progress in a cohort. They need to be given a teacher's undivided attention and time if they are to be given a chance to progress. The teacher today understands that it is not the student's specific learning requirements that he/she needs to blame, but the curricula and the overall concept of education that leave no time for the teacher to cater for individual students' needs in order to help them enhance their academic potential. The teacher today barely finds time to get to know his/her students personally and it is more often than not that behind the "academic personality" of a student there is "a different personality" the teacher never discovers, which has a tremendous impact on his/her academic outcomes. Hopefully, there will come the day when policy makers and curriculum designers will understand that education entails a set of personal, emotional, cognitive, and biological aspects of a student, all of which have a crucial role in the his/her academic life. Until that day comes, there are teachers who have already realized the importance of reaching every individual student and who have tried hard to find time, motivation and strength to get to know those different aspects of their learners to help them achieve academic and personal success.

The paper presents peer coaching, a form of teacher cooperation and a means of professional development, as an effective way of reaching individual students in class. Moreover, the paper deals with the effects peer coaching has on students' academic success and their personal development.

2. INDIVIDUALIZATION AND PERSONALIZATION IN TEACHING

Some researchers, educators and methodologists (Yonezawa, McClure and Jones 2012; Steinberg and Allen, 2002; Zahorik, 1999) advocate personalization and individualization in teaching for improved student learning and general progress. Personalization is defined as " the web of positive relationships cultivated among adults and youth in classrooms, schools, and communities that promotes learning by helping students feel competent in and connected to the world" (Yonezawa, McClure & Jones 2012: 1). The idea behind personalization is that educators get to know their students better, both academically and privately, which helps them create individualized instruction and guidance. Besides teachers, learners themselves actively participate in designing their own learning process. Different objectives are set for different students as learning is seen as a personal quest of an individual and a way of maximizing every learner's potential.

Individualization, on the other hand, presupposes customization of the teaching content to individual student's capabilities. As opposed to personalization in which learners create networks of peers, teachers and other people to help them support their learning, the teacher or other professional has a pivotal role in individualized learning as he/she supports an individual student's learning by adapting the learning content to the student's needs, setting personal, customized goals for the student and offering one-to-one assistance. While there are class objectives that all learners are expected to attain, individual goals are set for those learners that require personal assistance of a teacher.

Too often, teachers have busy timetables and are pressed for extensive administration and/or tests their students are to take, which makes them "teach to the middle". In other words, they usually have no time or energy to think through their curricula and/or teaching materials, but they mainly teach in a way that is, at the same time, not enough challenging for advanced students and is yet too difficult for the students lagging behind. The reality is that such a way of teaching suits a few "middle" students. In a situation when the teaching content is not challenging or is too challenging, students experience boredom, disengagement, academic failure, dropouts, irrelevance and, even, anonymity. That said, it becomes obvious that personalization and individualization of the education process are a must if every student is to be given a chance to thrive academically.

Personalization and individualization are responsibilities undertaken mainly by an individual teacher aiming to develop a relationship with young people. Both help the teacher recognize and respond to students' individual interests and needs. From 2000 there has emerged a burgeoning body of research "regarding the positive academic and social effects of a more personalized approach to instruction" (Yonezawa, McClure & Jones 2012: 5). Positive teacher-student relationships are evidenced to have a positive impact on students' academic, social, behavioral, and emotional state. In their study of teacher-student attachment, Bergin and Bergin (2009: 6) discovered that "warm, positive interactions that are characterized by teacher's responsiveness, provision of student choice, and avoidance of coercive discipline promote student/teacher attachment, and that improved attachment is associated with higher standardized test scores, increased academic motivation, and fewer retentions or special education referrals".

With everything said so far, it seems such a reasonable deed of a teacher to bring personalization and/or individualization into play any time he/she considers it would help individual students. However, how can a teacher discern the right moment to make teaching / learning individual and/or personal? Can a teacher always recognize a student who needs an individualized/personalized approach? Some students are simply shy, which does not necessarily mean they are not intellectually involved in the learning process. The teacher needs skills, knowledge and experience to distinguish among different students in a class. The teacher also needs to make sure the individualized/personalized approach does not inhibit the student even more and thus produce an effect contrary to that desired.

3. PEER COACHING AS A MEANS OF LEARNING ABOUT INDIVIDUAL STUDENTS

There is evidence which indicates to a mismatch between English language teachers' (ELTs') professional development needs and what is offered to them through accredited activities they are obliged to attend (Glušac, 2012b). Even if ELTs attend an activity that suits their interests and needs, there remains a question of whether they implement into their repertoire of teaching practices what they have learned, how that is implemented and what effects the implemented novelty has on students.

In an attempt to provide ELTs in Serbia with a form of professional development that could compensate for the evident lack of adequate professional development activities responding to ELTs' diverse needs (Glušac, 2012b), the author of the paper offered peer coaching to a group of teachers (more about those teachers in Section 3.1.) so as to investigate whether or not it can help them overcome day-to-day classroom challenges for which accredited professional development activities provide no guidance. Not only is peer coaching a means of resolving various classroom issues, but it also serves as an indispensable tool in introducing novelties in the teaching process and investigating the effects they have on students.

The teachers were encouraged to use peer coaching to overcome any challenge they had regardless of whether it was related to their students' learning or their teaching practice. While personalization/individualization was in most cases not the teachers' focus of interest per se, the data gathered through the experimental form of professional development helped the teachers gain an insight into different aspects of their students' personalities and their learning. That, in turn, enabled them to personalize and individualize their teaching, which yielded positive results.

As highlighted by many researchers and educators (Nolan and Hoover, 2005; Petrić, 2006; Glušac, 2011a, 2011b, 2012a, 2012b), peer coaching is a very effective means of professional development and teacher collaboration. This form of professional development is undertaken by two teachers who wish to improve their own practice or their students' learning. It is essential the teachers have a good, collegial relationship based on trust as they voluntarily enter the process of peer coaching that requires from them to disclose entirely their teaching practice and share their (deeply rooted) teaching values and beliefs. Peer coaching is a non-evaluative process and the two teachers can keep it as such as long as they have received proper training. The teacher-observer serves as a "mirror" to the colleague as it depends on his/her observation and data collection skills what data will be gathered and, to some extent, how the data will be interpreted.

Peer coaching has proved to be helpful to teachers for a number of different reasons (Glušac, 2012b; Nolan and Hillkirk, 1991), some of the most important, perhaps, being that it helps the teacher solve concrete classroom problems and deal with individual students.

Peer coaching presupposes extensive logistics as it takes time to be implemented, which can many a time be an extra burden in the already busy teachers' timetables. However, the research conducted so far (Glušac, 2012b) shows it has long-term positive impacts on student learning and it can be a handy way of solving many classroom situations that are otherwise difficult, if not impossible, to solve. This form of teacher cooperation and professional development is conducted in several stages, best described by Nolan and Hoover (2005: 53-77):

(1) *Espoused platform*. Prior to commencing the peer coaching process, teachers discuss their teaching beliefs, repertoire of teaching practices and techniques they use, cand hanges in their practice so as to be able to interpret data and find viable solutions more easily.
(2) *Pre-observation conference*. Before each classroom observation teachers do pre-observation conferencing in order to get acquainted with the aim of the lesson, activities planned, what needs to observed, data collection technique the observed teacher would like the observer to employ, etc.
(3) *Observation***.** The observer collects data on what the observed teacher regards important for him to find about.

(4) *Post-observation conference***.** Teachers meet to discuss the data gathered and try to draw a conclusion that the teacher will implement to improve the existing situation.
(5) *Cycle evaluation*. After the solution has been implemented, the observer collects data on the same issue again this time to examine whether there have been any changes issuing from the implemented solution.

3. RESEARCH

3.1. Participants

In September 2009 five English language teachers volunteered to participate in the research. Relying exclusively on personal contacts, it was important to find teachers willing enough to undertake quite a demanding task of engaging in a new, experimental, professional development activity. The teachers who consented to participation needed to choose a colleague with whom they had a good, collegial relationship as they were going to work with him/her during the course of the research. More precisely, each teacher was to disclose his/her teaching practice to the colleague. All participants held a university degree in English language and literature. Moreover, six teachers taught in primary schools and four worked in secondary schools. Their teaching experience ranged from 5 to 22 years at the time the research was conducted.

A two-day workshop was organized so as to provide them with necessary knowledge and skills needed for successful implementation of peer coaching. The workshop was given in November 2009.

3.2. Methodology

At the beginning of the research, the teachers were given a questionnaire to complete regarding their professional development engagement and preferences. For the purposes of this research each teacher needed to choose one class he/she taught in which he/she wanted to improve certain aspects by exploring them in greater detail by having a colleague to observe his/her classes. The participants had freedom to choose the time to do peer coaching sessions, to determine the focus of all observations and the number of observations they wanted to conduct.

The participants were asked to make a portfolio and keep a journal so as to collect data. The portfolio needed to contain information regarding all observation stages (pre-conference, observation, interpretation of data, post-observation conference, and cycle evaluation). Moreover, it was important that teachers document evidence of students' reactions to an implemented solution, be it more or less favorable, as well as any additional material they consulted when seeking for a solution. As regards the journal, it was important that teachers keep records of their feelings, reflections, and impressions before and after an observation, ask themselves questions, enter comments regarding their students' progress and the like.

4. FINDINGS

The research findings reveal that the goal of many observations (15 out of 46) was students. The participants mainly used the experimental form of professional development to inquire about their students' motivation and participation in class activities. Some observers gathered data for individual students, whereas some noted down general observations, such as "The class was motivated to participate in the activities". The goals of these observations were not individual students, but the whole class.

However, there were three pairs of teachers whose goals of observation were individual students. Some of those teachers wanted their colleague to observe a particular student because they knew the student needed support. Other teachers' primary goal of observation was the whole class, and the data

gathered through observing a class revealed to the teacher that there was a student who needed individual support. The student, then, became, the goal of the teacher's observations.

Each observation that dealt with an individual student is presented separately[1]. The findings are given in the original form, i.e. as noted by the observed.

4.1. Pair 2

At the time the research was conducted, the teacher had 5 years of experience, whereas the observer had 19. Both worked in a primary school. For the purposes of this research, the observations were done in grades 7 and 2.

Observation 1

Grade: VII
Goal of observation: The students with poor knowledge of English and the student with autism.
Findings: The listening task was too long, students lost motivation gradually and stopped working. The boy with autism did not do anything at all.

Observation 2

Grade: VII
Goal of observation: The students with poor knowledge of English and the student with autism.
Findings: The students managed to do all the activities (same as in the previous class) as they were simplified this time. The boy with autism participated eagerly after he had got clear instructions from the teacher.
Conclusion: The student with autism needs the teacher's personal assistance, clear instructions.

Observation 3

Grade: II
Goal of observation: The student with emotional and long-term memory problems.
Findings: The student was given a chance to show what he knew - imitate animals. Praised for good work. Motivation boosted.

Observation 4 (a few weeks after)

Grade: II
Goal of observation: The student with emotional and long-term memory problems.
Findings: The student's participation in class improved significantly. Got 5 in reading.
Conclusion: Give the student more opportunities to show what he knows and can do.

4.2. Pair 3

At the time the research was carried out, the teacher had 16 years of experience and the observer had 5. They both work in a secondary school. The teacher chose grade 2 to conduct all her peer coaching sessions.

Observation 1

Goal of observation: Student participation. Introducing portfolio as a means of self-assessment. Name a folder "I've improved this much" and find pieces of work to document you have made progress in learning.

[1] For more details refer to Glušac (2012b: 114-246).

Findings: 2 students did not choose anything for the folder. The teacher named a special folder for them "I'm proud of this". One student chose a test in which she had got 3 grades, the other did not choose anything.

Observation 2

Goal of observation: The student who did not put anything in the folder.

Findings: Conducted the survey eagerly. Reported on the findings and stated he felt relieved about the findings. Chose something for his folder.

Conclusion: The student felt privileged and flattered for having been entrusted a special task.

4.3. Pair 5

In this pair the teacher had 10 years of teaching experience and the observer had 22. The teacher worked in a primary school, whereas the observer worked in a secondary school.

At the beginning of the research (December 2009), the teacher wanted the observer to observe the motivation of a whole class of third grade students. The findings revealed that there was a student with weak motor abilities in the class. The teacher devised and implemented an individual approach to the student. At the end of the research (June 2010), the teacher and the observer met for peer consultation and the teacher shared her impressions with the colleague.

Peer consultation

June 2010: The student improved her writing skill. She found her own way of learning. During a writing task, the teacher was walking around the classroom to monitor the students' work. She noticed the student with weak motor abilities had a piece of paper on the desk she was looking at. The teacher inspected the paper only to find out it was a table of the three scripts (Cyrillic, Latin and English alphabet) that was made so that each letter in the Cyrillic script the student knew well had its equivalents in the Latin script and the English alphabet. The student made it herself to help her own self improve in writing.

Conclusion: A more entertaining approach to writing is needed at that age so that children can master different scripts and progress in mastering writing in English.

5. DISCUSSION

It is an encouraging finding that there are teachers who cater for individual student's needs and abilities. They seem to try to find ways to get every student involved in the learning process. The finding is even more encouraging when it is considered from the aspect of teachers' teaching experience. Both less (pair 2) and more experienced teachers (pairs 3 and 5) strive equally hard to enable all their students to progress in learning the language.

Moreover, it is an interesting finding that even very young teachers (pair A) can be well acquainted with their students' individual characteristics. That indicates to the fact that teaching experience is not necessarily a determining factor in the teacher's readiness to cater for individual student's needs. On the other hand, some teachers (pairs 3 and 5) learn about their students' characteristics while focusing on other issues in their peer coaching sessions. It is noteworthy, though, that the moment they learn about their individual student's needs, the teachers take action and cater for them.

The teacher from pair 2 seems to be very determined in her attempt to make learning accessible to every student. Despite her rather short teaching experience, she seems to know her students, their learning abilities and personal traits quite well since individual students are the goals of her observations. The data gathered through peer coaching observations indicate to ways in which she needs to tailor her teaching to engage students with problems such as autism and emotional and long-term memory constraints. For the

student with autism the teacher adopts an individualized approach, whereas the student with emotional and long-term memory problems requires she take a personalized approach. Her ability to adopt both approaches helped in boosting the students' motivation and achieving some positive learning results.

While observing a class for their motivation when doing self-assessment, the teacher in pair 3 discovers there is a student with low self-esteem. The student does not find a single piece of his work that could document he made progress in learning. Even when the teacher set a new task for him, he could not perform it. To convince him that other students in the class had experienced failures in learning, the teacher asked the student to conduct a survey to find out how many of his classmates had put pieces of their work in the special folder named "For my eyes only". To his amazement, the student discovered everybody had got poor grades they were ashamed of. The personalized goal the teacher set for this student helped in boosting his motivation to perform the task set initially.

The teacher in pair 5 also discovered about one student's specific learning needs while focusing on the motivation of the whole class in an observation. The findings the observer gathered helped the teacher realize there was a student who needed her support in learning. Having personalized her teaching, the teacher managed to help the student with weak motor abilities to improve her writing and gain confidence.

The data the research yielded show that peer coaching was a beneficial tool for a number of reasons. It is beyond doubt that peer coaching enabled the teachers to create a positive and safe learning environment in which students with very diverse personal and learning abilities can thrive.

6. CONCLUSION

In all the observations presented in this paper it is clearly evident that peer coaching aids the teachers and his/her students in a number of ways:

(1) It enables teachers to get to know their students better.
(2) It helps teachers personalize and individualize their teaching.
(3) It aids students in learning the language.
(4) It helps teachers overcome challenges the existing professional development opportunities do not help them with.
(5) It enables teachers to make data-informed decisions.
(6) Teachers manage to solve specific classroom-related problems.
(7) It provides teachers with the tools to monitor their students' progress.
(8) Using peer coaching helps creating a positive working environment and a solid teacher-student relationship.

Had the research participants defined the goals of observations more precisely and had they chosen more appropriate data collection techniques, the data gathered would have been more accurate. That would have undoubtedly affected the interpretation of the data collected and the solutions devised. Despite that, peer coaching helped the participants and their learners in the ways discussed. It would be well worth investigating possible ways of informing ELTs of this effective and inexpensive peer coaching method in their arduous attempt to reach individual students who need their support in learning.

References

Bergin, S., Bergin, D. (2009). Attachment in the Classroom. *Educational Psychology Review*, *21*, 141-170.

Glušac, T. (2011a). Peer coaching as a form of professional development: Pros and cons. In: Tomović, N., Vujić, J. (Eds.), *English Language and Literature Studies: Image, Identity, Reality* (pp. 437-447). Beograd: Filološki fakultet.

Glušac, T. (2011b). Peer coaching: Another burden on EL teachers' shoulders or a way out? In: Delija, S. (Ed.), *Ultimate Teacher*, *5* (pp. 11-17). Tirana, Albania: English Language Teachers' Association Journal.
Glušac, T. (2012a). Teaming up to overcome the 21st century classroom challenges. In: Electronic proceedings of the First International Conference on English Studies *English Language and Anglophone Literatures Today* (pp. 139-150). www.digitalnabiblioteka.tk.
Glušac, T. (2012b). *Međusobno obučavanje kolega kao oblik stalnog stručnog usavršavanja profesorâ engleskog jezika: teorijski, metodološki i praktični aspekti*. Unpublished doctoral dissertation defended on 18 September 2012 on the Faculty of Philosophy, Novi Sad.
Nolan, J., Hoover, L. (2005). *Teacher supervision and evaluation*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
Nolan, J., Hillkirk, K. (1991). The effects of a reflective coaching project on veteran teachers. *Journal of Curriculum and Supervision*, 7/1, 62–76.
Petrić, B. (2006). *Rečnik reforme obrazovanja*. Novi Sad: Platoneum, Misao, Pedagoški zavod Vojvodine.
Steinberg, A., Allen, L. (2002). *From Large to Small: Strategies for Personalizing the High School*. Boston, MA: Jobs for the Future.
Yonezawa, S., McClure, L., Jones, M. (2012). *Personalization in Schools*. Boston, MA: Jobs for the Future.
Zahorik, J. (1999). Reducing Class Size Leads to Individualized Instruction. *Educational Leadership*, *50*/1, 50-53.

NAČIN POJEDINAČNOG PRISTUPANJA UČENICIMA U ODELJENJU

Rezime

Danas, verovatno više nego ikada ranije, među učenicima postoje značajne razlike u predznanju, kao i njihovim mentalnim i fizičkim osobinama. Profesorima su potrebna znanja i veštine kako bi uspešno radili sa odeljenjima u kojima postoje značajne razlike među učenicima i kako bi svakom pojedinačnom učeniku pomogli u njegovom ličnom traganju za znanjem.
Ovaj rad prikazuje rezultate jednogodišnjeg istraživanja koje je ispitivalo međusobno obučavanje kolega kao mogući način rešavanja specifičnih situacija u toku procesa učenja. U istraživanju je učestvovalo deset profesora engleskog jezika iz Novog Sada zaposlenih u osnovnim i srednjim školama (6 nastavnika radi u osnovnim, a 4 u srednjim školama). Između ostalog, učesnici u istraživanju su koristili međusobno obučavanje kolega i kako bi pristupili pojedinim učenicima koji imaju posebne potrebe u učenju (dete sa autizmom, dete sa slabim motornim sposobnostima), učenicima koji imaju poteškoće u učenju (nemotivisani učenici) i učenicima sa nekim psihološkim smetnjama (učenik sa nedostatkom samopoštovanja, učenik sa emotivnim problemima). Osim toga, profesori su koristili međusobno obučavanje i da saznaju nešto više o jezičkim sposobnostima svojih učenika, njihovom učešću u radu na času ili načinu na koji reaguju na povratnu informaciju koju dobiju od profesora. Eksperimentalni oblik stručnog usavršavanja je pomogao profesorima da prikupe podatke na osnovu kojih su doneli odluke u vezi sa svojim budućim aktivnostima i postupcima.
Rezultati istraživanja ukazuju na činjenicu da je međusobno obučavanje kolega efikasan način da profesori pojedinačno pristupe učenicima. Eksperimetalni oblik stručnog usavršavanje je pomogao profesorima da saznaju pojedinosti u vezi sa potrebama i sposobnostima pojedinačnih učenika, njihovim stilovima u učenju i navikama, zahvaljujući čemu su prilagodili svoje nastavne metode tim učenicima i tako im pomogli da ostvare napredak u učenju.

Ključne reči: pojedinačni učenici, međusobno obučavanje kolega, profesori engleskog jezika, individualizovana nastava, personalizovana nastava.

Tatjana Glušac
Univerzitet Union, Beograd, Srbija
Visoka škola „ Pravne i poslovne akademske studije
dr Lazar Vrkatić", Novi Sad
tatjana.glusac@gmail.com

Ivona Jovanović

NASTAVA STRANIH JEZIKA U CRNOJ GORI U KONTEKSTU PRIDRUŽIVANJA EU

U okviru evropske perspektive Crne Gore i sve izraženije potrebe za govornicima radnih jezika EU, u ovom radu se prezentuju podaci o zastupljenosti stranih jezika u crnogorskim školama i podvlači interesovanje učenika i studenata za izučavanjem pojedinih stranih jezika. Paralelno, ovo istraživanje bavi se i problematikom izučavanja stranih jezika u zemljama EU, preporukama Evropske komisije, kada je u pitanju nastava stranih jezika, kao i pitanjem školovanja budućeg prevodilačkog kadra u Crnoj Gori, neophodnog institucijama EU.
Rad se bazira na analizi podataka Zavoda za školstvo Crne Gore o zastupljenosti stranih jezika u crnogorskim školama i uporednoj studiji Evropske komisije o nastavi stranih jezika u zemljama članicama EU.

Ključne reči: Nastava stranih jezika, Evropska unija, Crna Gora

1. UVOD

Osnivanjem nadnacionalnih institucija kao što su Savet Evrope (1949) i Evropska ekonomska zajednica (1957, danas Evropska unija) stvoren je institucionalni okvir za jedinstvenu evropsku jezičku politiku.[1] Evropska komisija već 30 godina postavlja nastavu stranih jezika kao jedan od svojih prioriteta. Na Evropskom savetu, održanom u Barseloni u martu 2002. godine, preporučeno je obavezno izučavanje dva strana jezika u školama i to od najranijeg uzrasta. Da li se deset godina nakon održavanja ovog samita zemlje članice EU pridržavaju pomenute preporuke i kakva je jezička politika u današnjoj Crnoj Gori koja je 2010. postala zvaničan kandidat za članstvo u EU?

Uz engleski jezik, francuski i nemački spadaju u jezike kojima govori najveći broj stanovnika Evropske unije. Pomenuta tri jezika spadaju i u radne jezike ove nadnacionalne institucije. Dok se engleski jezik u Crnoj Gori izučava u gotovo svim školama kao prvi strani jezik, francuski jezik mnogo je manje zastupljen u poređenju sa italijanskim jezikom i ruskim jezikom, dok se nemački uči samo u pojedinim gradovima u Crnoj Gori. I dok je engleski kao prvi strani jezik obavezan nastavni predmet u svim osnovnim i srednjim školama, Crna Gora je tek pre dve godine uvela obaveznu nastavu drugog stranog jezika i to samo u višim razredima osnovne škole, gimnazijama i srednjim turističkim i ugostiteljskim školama.

Iako Crna Gora kao svoju prioritetnu privrednu granu ističe turizam, manjka za kadrovima koji vladaju stranim jezicima. Nedostaju turistički radnici koji vladaju ruskim, francuskim i nemačkim jezikom odnosno onim jezicima kojima govore najbrojniji inostrani turisti u Crnoj Gori. Osim toga u zemlji koja pretenduje da bude članica EU otvara se i pitanje školovanja budućeg prevodilačkog kadra neophodnog njenim institucijama.

2. EVROPSKA JEZIČKA POLITIKA

U knjizi *Evropa u jeziku* Ranko Bugarski piše: „Pokazalo se veoma brzo da prvobitno zamišljena ekonomska, a delom i politička integracija evropskih država nije moguća bez izrazitijeg uključivanja prethodno zanemarenih sociokulturnih komponenti, što je u prednji plan izbacilo i krupno pitanje jezika. Kojim će jezikom, ili jezicima, ta Evropa zvanično govoriti na putu ujedinjenja, kao sredstvom komunikacije i dogovora između učesnica tog procesa?”

[1] R. Bugarski, *Evropa u jeziku* (2009). Beograd: Biblioteka XX vek, str.22

Da je jezičko obrazovanje od prvorazrednog značaja za očuvanje jezičke raznolikosti i unapređivanje socijalne i individualne višejezičnosti danas je svima jasno stoga je i politika višejezičnosti nametnula preispitivanje nacionalnih jezičkih i obrazovanih politika i sprovođenje dalekosežnih reformi na ovom području. Poznati lingvista se dalje bavi pitanjem primene u praksi višejezičnosti koju Evropa zvanično propoveda, pa navodi: „Odavno je poznato da međunarodne organizacije ne mogu da funkcionišu ako ne izaberu jedan jezik (ili mali broj njih) kao sredstvo zvanične komunikacije između svojih članica. Tako Ujedinjene Nacije u svom radu priznaju šest jezika (engleski, španski, ruski, francuski, kineski i arapski), OEBS, NATO i Savet Evrope uglavnom samo engleski i francuski, a EFTA (Evropsko udruženje za slobodnu trgovinu) samo engleski. Međutim, EU je, nasuprot ovoj praksi, kao prva u istoriji i dosad jedina takva organizacija od samog početka stala na stanovište da se potpuna ravnopravnost u njoj okupljenih država, malih kao i velikih, mora garantovati i time što će svi nacionalni jezici njenih članica automatski dobiti status službenih i radnih jezika Unije. To teoretski znači da celokupna usmena komunikaciji na zvaničnom nivou mora uključiti sve zastupljene jezike, i da se svi dokumenti moraju prevoditi na svaki od njih."[2]

Današnji zbir država EU iznosi 27 (sa ukupno 486 miliona građana) i 23 službena jezika, dok je nekadašnji (1957. godine) iznosio 6 država (Francuska, Nemačka, Belgija, Holandija, Luksemburg i Italija) i službena 4 jezika. Danas EU ima najveću prevodilačku službu na svetu koja košta 1% njenog ukupnog budžeta, ali čak 40% njenog administrativnog budžeta. Mora se dakle pribeći kompromisima i potražiti manje-više prihvatljiva alternativna rešenja. „Potpuna višejezičnost", ističe Bugarski, „uistinu opstaje samo na vrhu hijerarhije, gde nacionalnim jezicima pripada simbolička uloga državnih zastava na plenarnim zasedanjima Evropskog parlamenta, Evropske komisije itd., dok na nižim nivoima posao na sebe preuzimaju radni jezici EU".[3]

Dakle, kao radni jezici EU u suštini se koriste svega tri – engleski, francuski i nemački. Engleski kao faktički vodeći jezik međunarodne komunikacije kako u samoj Evropi tako i van nje; francuski kao glavni prvobitni medijum oblikovanja evropskih institucija čija se sedišta nalaze na tlu država u kojima je francuski službeni jezik; nemački kao demografski najjači jezik Unije kojim kao maternjim govori blizu 100 miliona ljudi. Uz to su sva tri službeni jezici u po tri ili četiri članice, što im daje dodatnu transevropsku dimenziju[4]. Ipak računa se da je približna trenutna situacija sledeća: engleskim jezikom govori ukupno oko 50% stanovnika EU, nemačkim oko 32%, a francuskim nekih 27%, uz zasad zanemarljivu mogućnost pojavljivanja još nekog jezika u toj ulozi.

Kada se 2007. godine Evropska Unija proširila na 27 članica rešavanje problematike višejezičnosti povereno je jednom komesarijatu. Time je ova organizacija istakla značaj jasno definisane i koherentne politike višejezičnosti koju je spremna da sprovede u delo. Godine 2008., nadležni komesarijat za višejezičnost u svom obraćanju proklamovao je da se svakom građaninu mora pružiti istinska mogućnost da nauči da komunicira na dva strana jezika osim svog maternjeg. Ovaj zahtev poznat je kao formula M+2, gde M označava maternji jezik, u smislu nacionalnog tj. službenog, a ne etničkog jezika, te bi za pripadnike manjina ovo značilo M+3, dakle ukupno 4 jezika.[5]

Mreža *Eurodyce* zadužena za prikupljanje informacija o školskim sistemima unutar zemalja EU, u saradnji sa Biroom za statistiku evropskih zajednica (Office statistique des communautés européeennes) i Evropskom komisijom objavila je 2004., 2008., a potom i 2012. (u skraćenoj verziji), na engleskom, francuskom i nemačkom, studiju pod nazivom „Ključne brojke u nastavi jezika u Evropi" (Chiffres clés de l'enseignement des langues à l'école). Reč je o publikaciji koja pruža detaljan uvid u organizaciju nastave stranih jezika u školama na prostorima EU, u različite nivoe znanja stranih jezika i obučenost nastavnog kadra.[6] Ovaj detaljan pregled ima pre svega za cilj podizanje kvaliteta i efikasnosti nastave stranih jezika na prostorima EU. Na ovaj način države članice dobile su empirijsko istraživanje

[2] *ibid*, 25

[3] *ibid*., 28

[4] *ibid*, 31

[5] *Ibid,* 25

[6] Ova publikacija postoji u elektronskoj formi (u skraćenoj verziji, na francuskom jeziku, za 2012. godinu), na sajtu: http://eacea.ec.europa.eu/education/Eurydice/documents/key_data_series/143FR_HI.pdf, za 2008. godinu : http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/key_data_series/095FR.pdf,

na koje se mogu pozvati u formiranju političkih mera i izgradnji odgovarajućih strategija na prostorima multilingvalne Evrope.

3. NASTAVA STRANIH JEZIKA U EU

Pojedine zemlje članice EU nameću svojim učenicima nastavu određenih jezika iz istorijskih i političkih razloga, kao što je to slučaj u Belgiji, Luksemburgu, Finskoj ili na Islandu[7]. Međutim, engleski jezik je svakako najizučavaniji strani jezik u Evropskoj uniji (izučava ga preko 90% učenika), a njegovo učenje je zakonom propisano u čak 13 država članica Unije.[8] Osim toga, većina država članica zahteva izučavanje ovog jezika tokom obaveznog osnovnog školovanja.

Francuski i nemački dele mesto najizučavanijeg drugog stranog jezika u zemljama članicama EU gde se 23,8% učenika opredeljuje za francuski jezik, dok 15,4% uči nemački. Dok nemački jezik zauzima vodeće mesto kao drugi strani jezik u većini nordijskih zemalja, centralnoj, istočnoj Evropi i Holandiji, francuski je popularniji u zemljama južne Evrope, a posebno u zemljama u kojima se govore romanski jezici (Španiji, Italiji, Portugaliji). Francuski jezik se takođe u velikom broju slučajeva izučava kao drugi strani jezik u Grčkoj i u Rumuniji kao i germanskim zemljama. Ruski zauzima mesto najizučavanijeg drugog stranog jezika u 3 baltičke zemlje kao i u Bugarskoj. Svega u 5 zemalja EU drugi najizučavaniji strani jezik nije francuski ili nemački. U Francuskoj i u Švedskoj to je španski jezik, na Malti italijanski, u Finskoj švedski, a u Irskoj danski**.** U ove dve poslednje zemlje radi se o jezicima čije je izučavanje propisano zakonom.[9] Najnoviji podaci iz 2012. godine pokazuju da je procenat učenika, u zemljama EU, koji ne izučavaju kao drugi strani jezik engleski, francuski, španski, nemački ili ruski, manji od 5%.[10]

U školskim planovima i programima u zemljama članicama EU se, dakle, kao drugi strani jezik najčešće pominju neki od najrasprostranjenijih jezika EU. U pojedinim zemljama (Bugarska, Španija, Poljska, Velika Britanija) školski planovi i programi ne sadrže listu ponuđenih stranih jezika i obrazovne institucije su u mogućnosti da ponude strane jezike, u zavisnosti od zainteresovanosti učenika i roditelja i od raspoloživosti nastavnog kadra.

Za najveći broj ponuđenih jezika učenici se mogu opredeliti u Francuskoj gde su na spisku uz engleski, nemački, španski i italijanski često nalaze i ruski, kineski, holandski i arapski jezik. U zemlje sa širokom lepezom ponuđenih jezika spada i Letonija gde učenici u pojedinim školama mogu da biraju između engleskog, francuskog, nemačkog, španskog, italijanskog, ruskog, kineskog, danskog, švedskog, japanskog ili finskog jezika. Slična je situacija i u Austriji i Velikoj Britaniji kao i u Holandiji gde u srednjoj školi učenici mogu da biraju između 8 jezika. [11]Ovakva politika izučavanja stranih jezika predstavlja značajnu podršku politici višejezičnosti koja je proklamovana od strane EU i svakako doprinosi negovanju jezičke različitosti.

4. NASTAVA STRANIH JEZIKA U CRNOJ GORI

4.1. Zakonski okvir

Kada je reč o crnogorskom zakonskom okviru, u članu 25. stav 1. Zakona o osnovnom obrazovanju i vaspitanju u Crnoj Gori piše da učenici u školi izučavaju sledeće strane jezike: engleski, ruski, italijanski, francuski, njemački i španski; škola može, na osnovu izražene želje učenika i njihovih roditelja, uz saglasnost osnivača, uvesti izučavanje i drugih stranih jezika koji nisu predviđeni stavom 1 ovog člana**.** Učenici izučavaju strane jezike po pravilu po sopstenom izboru i mogućnostima škole.

[7] http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/key_data_series/095FR.pdf, str.45

[8] *Ibid*

[9] *Ibid*, str.67

[10] http://eacea.ec.europa.eu/education/Eurydice/documents/key_data_series/143FR_HI.pdf, str.3

[11] http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/key_data_series/095FR.pdf, str.48

Osnovno obrazovanje u Crnoj Gori traje 9 godina. Obrazovnim programom propisano je učenje prvog stranog jezika počev od četvrtog razreda**,** u tzv. drugom ciklusu osnovnog obrazovanja.U najvećem broju slučajeva u crnogorskim školama, prvi strani jezik je engleski jezik, a samo u neznatnom broju osnovnih škola, uglavnom na severu republike, umesto engleskog uči se francuski ili ruski jezik.

Strani jezici se u Crnoj Gori mogu učiti i fakultativno. U članu 18 Zakona o osnovnom obrazovanju istaknuto je da škola može organizovati fakultativnu nastavu iz pojedinih predmeta koja je obavezna za sve učenike koji se za nju opredele. Ocena iz fakultativne nastave se unosi u svedočanstvo, ali ne utiče na opšti uspeh učenika. Engleski se, kao strani jezik, uči fakultativno u velikom broju osnovnih škola u Crnoj Gori sa fondom od 2 časa sedmično počev od prvog razreda osnovne škole. Nastavu izvode nastavnici specijalno obučeni za rad sa šestogodišnjacima, koji se u prvom razredu još uvek ne opismenjavaju ni iz maternjeg jezika. Odabir engleskog je logičan jer se radi danas o vodećem jeziku u međunarodnoj upotrebi. Do trećeg razreda nastavnici su dužni da deci razviju jezičke veštine (slušanje, razumevanje živog i simuliranog govora, razvijanje izgovora), dok se sa čitanjem i pisanjem postepeno počinje tek od druge polovine trećeg razreda.

Nastavnim planom devetogodišnje osnovne škole u Crnoj Gori propisano je učenje drugog stranog jezika u sedmom razredu (od 2010. kao obaveznog, a ne više izbornog predmeta) sa fondom od 3 časa sedmično, u tri posljednja razreda osnovne škole. Ponuđeni drugi strani jezik je, u zavisnosti od raspoloživog nastavnog kadra u školama i interesovanja roditelja i dece, ruski, nemački, francuski ili italijanski jezik. Međutim, poslednjih godina javlja se interesovanje i za španskim kao i za turskim jezikom za koji se, kada je u pitanju izborni predmet, opredeljuju učenici u školama koje se nalaze u opštini Rožaje, u kojoj Bošnjaci muslimanske vjeroispovesti čine preko 80% stanovništva.

Na osnovu dole prezentovanih podataka Zavoda za školstvo Crne Gore o broju učenika na nastavi stranog jezika, kao obaveznog predmeta u osnovnim i srednjim školama 2011/12 godine, zaključujemo da je engleski najizučavaniji strani jezik u osnovnoj kao i u srednjoj školi. Slede ruski, italijanski i francuski u osnovnoj školi odnosno italijanski, ruski i, tek na trećoj poziciji francuski, u gimnazijama, dok se za nemački jezik, kojim kao maternjim govori najveći broj stanovnika EU, opredeljuje najmanji broj učenika na svim obrazovnim nivoima. Ovi podaci, kada je u pitanju drugi strani jezik ne korespondiraju sa pokazateljima u zemljama EU gde, kao što je već navedeno, nemački ili francuski predstavljaju najizučavaniji drugi strani jezik.

Osnovna škola		**Gimnazija**		**Stručna škola**	
Obavezni predmeti		**Obavezni predmeti**		**Obavezni predmeti**	
Engleski jezik	42926	Engleski jezik	9613	Engleski jezik	14932
Ruski jezik	1723	Italijanski jezik	3323	Ruski jezik	1706
Italijanski jezik	1570	Ruski jezik	2924	Italijanski jezik	701
Francuski jezik	928	Francuski jezik	1900	Francuski jezik	432
Nemački jezik	198	Nemački jezik	997	Nemački jezik	455
Izborni predmet		**Izborni predmet**		**Izborni predmeti**	
Ruski jezik	5958	Italijanski jezik	517	Italijanski jezik	1091
Italijanski jezik	5711	Španski jezik	457	Engleski jezik	705
Francuski jezik	3775	Francuski jezik	322	Ruski jezik	276
Nemački jezik	1698	Turski jezik	199	Francuski jezik	250
Engleski jezik	371	Ruski jezik	136	Nemački jezik	120
Španski jezik	152				

Slika br.2: Tabelarni pregled broja učenika na nastavi stranog jezika u Crnoj Gori za školsku 2011/12, Izvor: Zavod za školstvo CG

4.2. Zastupljenost stranih jezika u nastavi u Crnoj Gori po regijama

Na osnovu nepotpunih podataka koji su dostavljeni Zavodu za školstvo 2007. godine za potrebe jednog istraživanja (55% osnovnih škola i 28% crnogorskih srednjih škola je dostavilo podatke na zahtev Zavoda za školstvo Crne Gore) možemo da dobijemo uvid u regionalnu zastupljenost pojedinih stranih jezika u crnogorskim školama. Zaključujemo da je italijanski jezik kao drugi strani jezik izuzetno zastupljen u primorskim opštinama i na Cetinju gde se uči čak 13 puta više od ruskog, 8 puta više od nemačkog i gotovo tri puta više od francuskog jezika. Polazeći od činjenice da je turizam u Crnoj Gori jedna od osnovnih privrednih grana, ovakva zastupljenost italijanskog jezika u školama lociranim u opštinama koje posećuje najveći broj inostranih turista (u najvećem broju iz Rusije) u disproporciji je sa stvarnim potrebama za poznavanjem ovog jezika. Dok je ruski jezik na primorju skoro potisnut (uči se svega u nekoliko osnovnih škola), i dalje se u velikoj meri tradicionalno izučava na severu Crne Gore.

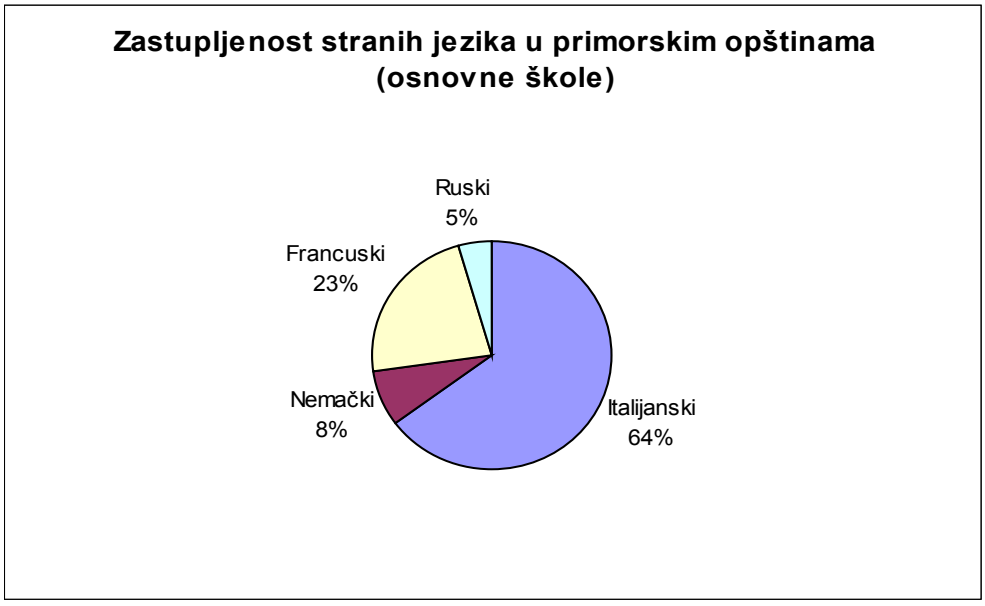

Slika br. 1: Zastupljenost stranih jezika u osnovnim školama u primorskim opštinama u Crnoj Gori – Izvor: obrada autora, 2007.

Za turistički manje razvijene opštine dakle, rezervisan je jezik najvećeg broja turista u Crnoj Gori, dok u onim školama, lociranim u opštinama koje se mogu pohvaliti najvećim brojem turista u Crnoj Gori dominira italijanski jezik, za kojim vlada mnogo manja potražnja u turističkom i hotelijerskom sektoru. Francuski jezik gotovo da i nije zastupljen u školama bokokotorskog regiona koji je tradicionalno orijentisan ka kulturnom turizmu, najtraženijem vidu turizma od strane francuske klijentele. Francuski jezik nije zastupljen ni u turističkom mestu Žabljak koji poslednjih godina beleži sve veću posećenost francuskih gostiju kao ni u Petrovcu u kome se nalazi jedini hotel klupskog tipa popunjen gotovo isključivo francuskim turistima.[12]Osim toga, iznenađuje izuzetno niska zastupljenost nemačkog jezika u crnogorskim školama što je u suprotnosti sa evropskim opredeljenjem Crne Gore. Iako je uvršten u nastavne programe škola u većini crnogorskih primorskih opština (ne uči se jedino u školama u kotorskoj opštini), nemački gotovo da nije zastupljen u drugim crnogorskim gradovima osim Berana.[13] Podsećanja radi, Crnu Goru je u decenijama koje su prethodile izbijanju građanskog rata na prostorima

[12] Jovanović I., Milivojvić A., (2008). Nastava stranih jezika i razvoj turizma i hotelijerstva u Crnoj Gori, *Hotellink br.9-10*, Beograd, str.899

[13] Budo Mojašević, (2004) .Njemački jezik u susret promjenama vaspitno-obrazovnog sistema Crne Gore, Podgorica: *Vaspitanje i obrazovanje*

bivše Jugoslavije posećivao najveći broj turista sa ovog emitivnog tržišta. Osim toga, Nemačka spada i u značajnije ekonomske partnere Crne Gore.

Velika zastupljenost italijanskog jezika u Crnoj Gori posebno u Boki kotorskoj ima korene u istorijskim vezama primorskog dela Crne Gore i Venecije (Mletačke republike).[14] Od ukupno 11 osnovnih škola, 5 srednjih i jedne muzičke škole, italijanski se izučava u 10 osnovnih, 4 srednje kao i u muzičkoj školi.[15]Na njegovu popularnost utiče i veoma aktivna delatnost društva „Zajednica Italijana Crne Gore" koja besplatno organizuje učenje italijanskog jezika na večernjim kursevima i realizuje veliki broj projekata sa susednom Italijom. Italijanski jezik kao strani jezik veoma je zastupljen i u Podgorici gde se njegova popularnost objašnjava ne samo blizinom susedne Italije već i veoma plodnom ekonomskom i kulturnom saradnjom kao i atraktivnim studijskim programima na tlu Italije u kojoj studira ne tako mali broj Crnogoraca. Ruski jezik se tradicionalno izučava u kontinentalnom delu Crne Gore takođe iz istorijskih razloga. Dugogodišnju „nepopularnost" koja je pratila ruski jezik poslednjih decenija XX veka, pa i sve manju zastupljenost u školama na jugu zemlje (gde je u praksi najpotrebnije vladanje ovim jezikom zbog velikog broja ruskih turista, ruskih državljana i poslovnih ljudi nastanjenih u Crnoj Gori) smenjuje zainteresovanost i svest o stvarnoj potrebi. Što se tiče francuskog jezika tradicija za njegovim učenjem je najduža. Ovaj jezik prvi je uveden još u XIX veku u crnogorske škole, a njime se opštilo i na crnogorskom dvoru.[16] Uprkos zastupljenosti u institucijama EU i brojnim inicijativama koje pokreće Francuska ambasada sa ciljem da ga populariše, zainteresovanost za njegovim učenjem u Crnoj Gori je u opadanju. Godine 2011. potpisan je Administrativni sporazum između Ministarstva inostranih i evropskih poslova Republike Francuske i Ministarstva prosvjete i sporta Crne Gore o promovisanju nastave francuskog jezika.[17]Cilj ovog sporazuma je podsticanje formiranja većeg broja odeljenja u školama u kojima se uči francuski jezik, uvođenje francuskog jezika na pojedinim studijskim odsecima, stavljanje na raspolaganje francuskog lektora određenom broju fakulteta i stipendiranje crnogorskih studenata za nastavak školovanja u Francuskoj.

Kada je reč o Univerzitetu Crne Gore, ukoliko zanemarimo filološke studije u Nikšiću i Podgorici na kojima se studiraju svetski jezici, uz prvi strani jezik koji je obavezan na gotovo svim studijskim odsecima kada su u pitanju društvene i humanističke nauke, drugi strani jezik se izučava jedino na Fakultetu političkih nauka na smeru diplomatija i na Fakultetu za turizam i hotelijerstvo sa sedištem u Kotoru. U ovoj instituciji predaju se engleski, ruski, italijanski, francuski i nemački jezik. Studenti sami biraju prvi i drugi strani jezik pri čemu je fond časova na osnovnim studijama, u svih šest semestara 2+1.[18]

4.3. Fond časova i propisani (maksimalan) broj učenika u školskim odeljenjima

Stranim jezicima je u srednjim školama u EU određeno od 9 do 20% ukupnog fonda časova.[19] Većina država članica zahteva izučavanje prvog i drugog stranog jezika tokom obaveznog osnovnog školovanja. U jednom manjem broju zemalja članica EU zakonom je predviđeno da se izučavanje drugog stranog jezika započne tek u srednjoj školi, dakle nakon obaveznog školovanja. U takve država spadaju Nemačka, Austrija, Poljska i Lihtenštajn. U proseku, procenat djece koja uče drugi strani jezik kao obavezan predmet tokom obaveznog školovanja dostiže 58% u 27 zemalja članica EU.[20]

---

[14] R. Kovijanić, I.Stjepčević, (2003). *Kulturni život starog Kotora*, Cetinje:Obod

[15] Ane Ferri, *Italijanski jezik u Boki kotorskoj*, dipl.rad odbranjen na Filozofskom fakultetu u Nikšiću juna 2008. pod mentorstvom dr Julijane Vučo, str.42

[16] Ivona Jovanović, *Francuski jezik i kultura u Crnoj Gori(1834-1941)*, doktorska disertacija odbranjena 2007. godine na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu

[17] *Administrativni sporazum između Ministarstva inostranih i evropskih poslova i Republike Francuske i Ministarstva prosvjete i sporta o promovisanju nastave francuskog jezika u Crnoj Gori*, potpisan 29. juna 2011. godine u Podgorici.

[18] Vidi: www.fthkotor.me (studije, nastavni plan)

[19] http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/key_data_series/095FR.pdf, str.99

[20] *Ibid*, 37

U osnovnim školama u Crnoj Gori, fond časova prvog stranog jezika iznosi 2 u četvrtom razredu, 3 u petom, osmom i devetom, i 4 časa sedmično u šestom i sedmom razredu.[21] Drugi strani jezik se izučava sa fondom od 3 časa u tri poslednja razreda osnovne škole.

U svim srednjim školama u Crnoj Gori, prvi strani jezik ima status obaveznog predmeta, uči se u svim razredima sa fondom od 3 časa sedmično i polaže na maturskom ispitu. Drugi strani jezik obavezan je predmet u svim crnogorskim gimnazijama,[22] gde se izučava sa fondom od 2 časa sedmično u prva tri razreda gimnazije i sa fondom od 3 časa sedmično u četvrtom razredu. U crnogorskim gimnazijama postoji takođe i mogućnost učenja trećeg stranog jezika kao izbornog predmeta sa fondom od 2 časa sedmično[23]. Drugi strani jezik zastupljen je u Crnoj Gori i u 11 srednjih turističkih i ugostiteljskih škola sa fondom od 3 časa sedmično u sva četiri razreda.

Kada je u pitanju propisani broj učenika u školskim odjeljenjima, u 1/3 zemalja članica EU ne postoje zvanični propisi kojima je definisan maksimalan broj učenika na časovima uključujući časove stranog jezika. U ostalim zemljama zakonom je određen maksimalan broj učenika, a on ne premašuje nikada 36 učenika (broj određen kao maksimalan u Estoniji i Bugarskoj). U pojedinim zemljama članicama EU zakonom je predviđeno da broj učenika na časovima stranih jezika mora biti manji od propisanog za ostale predmete. U Češkoj republici propisani broj učenika u odeljenjima na časovima stranog jezika ne premašuje 20 do 25 učenika, u Estoniji, Litvaniji i Letoniji 20 učenika. U Slovačkoj zakon propisuje da se odeljenja na časovima stranih jezika moraju deliti na pola, dok se u Poljskoj takva praksa samo preporučuje. U Mađarskoj odeljenje se može podeliti na pola ukoliko je broj učenika po grupi veći od 50% maksimalno propisanog broja po odeljenju (za uzrast od 9 do 12 godina maksimalan broj učenika po odjeljenju iznosi 35 učenika).[24]

U Crnoj Gori, Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju (član 23) propisuje da odeljenje istog razreda može imati najviše 30 učenika, dok samo odeljenje sa nastavom na jeziku i pismu manjine može imati manji broj učenika koji ne može biti manji od 50% od broja učenika predviđenog propisom Ministarstva. Takođe u istom stavu se kaže da izuzetno od stava 1 ovog člana, odeljenje može imati 33 učenika, po odobrenju ministra nadležnog za prosvetu i nauku.[25]

Na Univerzitetu Grne Gore saglasno Pravilima studiranja na osnovnim studijama, broj studenata na pojedinačnim izbornim predmetima (kursevima) ne može biti veći od 40.[26] Međutim, ovo se pravilo u praksi ne poštuje uvek na tzv. masovnim fakultetima, a o propisanom broju studenata na časovima stranih jezika nema ni pomena u Statutu.

Primena Zajedničkog evropskog okvira za žive jezike koji je lansirao Savet Evrope 2001. preporučuje se u većini evropskih nastavnih programa.[27] Više od polovine zemalja propisuju ili preporučuju upotrebu Zajedničkog evropskog okvira za žive jezike. U Crnoj Gori Zajednički evropski okvir preveden je 2003. godine i njegova se upotreba preporučuje u izradi nastavnih programa osnovnih i srednjih škola.

4.4. Školovanje prevodilačkog kadra

Crna Gora je od 17. decembra 2010. godine zvanično postala kandidat za članstvo u EU. Ova činjenica otvara pitanje školovanja budućeg prevodilačkog kadra neophodnog njenim institucijama. Pre-

[21] http://www.gov.me/files/1098963826.pdf str.9

[22] Crna Gora broji 22 gimnazije koje pohađa 9951 učenik (podaci iz školske 2006/2007. god.)

[23] http://89.188.32.41/download/izb_predmeti_gimn2.pdf str.9

[24] http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/key_data_series/095FR.pdf , str.101

[25] Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju RCG, *Službeni list RCG* br.64/02 od 28.11.2002; 49/07 od 10.08.2007, 45/10 od 4/08 2010.

[26] Pravila studiranja na osnovnim studijama, Odluka Senata br. 830 od 20. 4. 2004., član 9-stav 3, *Dokumenti*, Univerzitet Crne Gore, Podgorica, str.120

[27] http://eacea.ec.europa.eu/education/Eurydice/documents/key_data_series/143FR_HI.pdf, str.6

vodioci se u Crnoj Gori školuju na Institutu za strane jezike (Univerzitet Crne Gore) gde su akreditovana dva studijska odseka za prevodilaštvo: jedan za engleski i francuski jezik koji se izučavaju uporedo, a drugi, za engleski i ruski jezik.[28]Ni na ovoj instituciji nemački jezik nije zastupljen, pretpostavljamo usled nedostatka odgovarajućeg nastavnog kadra.

Test za akreditaciju pri evropskim institucijama za konferencijsko prevođenje, u organizaciji Direktorata za usmeno prevođenje Evropske komisije, položili su u februaru 2012. i prvi kandidati iz Crne Gore. Tri prevodioca akreditovana su za prevođenje sa/na engleski jezik, dok je dr Jasna Tatar-Anđelić, nastavnik na Univerzitetu Crne Gore, jedina akreditovana za prevođenje sa/na francuski jezik.

U susednoj Hrvatska koja od ove godine postaje članica EU, otpočelo je zapošljavanje za rad u institucijama EU. Naime, nedavno je raspisan konkurs za 152 radna mesta, uglavnom za lingviste i diplomirane pravnike. Za rad pri Evropskoj komisiji i drugim institucijama EU traži se 70 hrvatskih prevodilaca, 35 konferencijskih prevodilaca i 47 pravnika-lingvista. Od prevodilaca se zahteva univerzitetska diploma, izvrsno vladanje hrvatskim kao i engleskim, nemačkim ili francuskim jezikom i još jednim službenim jezikom EU. Kada je reč o pravnicima-lingvistima tražena je diploma hrvatskog pravnog fakulteta, savršeno vladanje hrvatskim jezikom i još najmanje dva jezika EU (engleski, francuski, nemački, italijanski, španski).[29]

ZAKLJUČAK

Mi smo i u ranijim radovima istakli potrebu za usvajanjem nacionalne strategije učenja stranih jezika u Crnoj Gori[30]. Ovom prilikom ponovo ističemo da se prioritet u obrazovnom sistemu Crne Gore svakako mora dati radnim jezicima Evropske unije, ali i onim jezicima za koje vlada najveća potražnja u turizmu, najznačajnijoj privrednoj grani Crne Gore. Istovremeno neophodno je povesti računa i o adekvatnijoj zastupljenosti određenih stranih jezika u crnogorskim školama i o efikasnijoj nastavi, pre svega u turističkim školama i na fakultetima, u kojima bi se strani jezik izučavao isključivo kao integralni deo samog poziva uz privilegovanje veštine govora i usmenih aktivnosti.

Učenje drugog stranog jezika u Crnoj Gori, posebno na višim etapama, na nematičnim fakultetima, po našem mišljenju, ne daje zadovoljavajuće rezultate. Razlozi za to su nekoliki. Drugi strani jezik gotovo nije zastupljen na crnogorskim visokoškolskim ustanovama na kojima se ne školuju budući lingvisti. U zemlji koja govori jednim „malim jezikom", svakako je neophodno uvrstiti ga u nastavne planove, barem na fakultetima društvenih nauka. Na taj način obezbedio bi se kontinuitet u učenju stranih jezika nakon osnovne i srednje škole, oformio kadar koji aktivno vlada sa 2 strana jezika, što bi mnogim studentima omogućilo nastavak školovanja i usavršavanje na inostranim univerzitetima.

Mišljenja smo takođe da bi se drugi strani jezik, osim što se izučava u gimnazijskim odeljenjima i u odeljenjima turističkih tehničara, kao obavezan predmet trebao uvrstiti i u programe ostalih srednjih stručnih škola, posebno u one ekonomskog i trgovačkog profila.

Evidentan je problem velikog broja učenika i studenata na časovima stranog jezika. Nastava stranog jezika koja zahteva specifičnu metodiku i individualnu aktivnost, kao i interaktivni pristup savladavanju specifičnih znanja i veština neostvariva je u uslovima u kojima broj učenika i studenata često prevazilazi i cifru od 40.

Crna Gora na pragu EU u svojim zakonima iz domena jezičke politike deklarativno prihvata njene preporuke, ostaje još da se pojedine od njih primene u praksi.

---

[28] Progam studija http://www.isj.ucg.ac.me/Plan%20i%20program%20studija.htm

[29] D.N., Minimalno 4200 eura: Želite radno mjesto u institucijam EU?, *Dalmacija,* 27.lipanj 2012.

[30] I.Jovanović , A.Milivojević (2008). Nastava stranih jezika i razvoj turizma i hotelijerstva u Crnoj Gori, *Hotellink br.9-10*, Beograd str.900; I.Jovanović, A.Pejanović, L'enseignement de la 2ème langue étrangère au Monténégro, The 2nd international conference on Linguistic and Intercultural Education (CLIE2), 10-12 juni 2010, Herceg Novi, Book of abstracts 69-70.

Literatura

Administrativni sporazum između Ministarstva inostranih i evropskih poslova i Republike Francuske i Ministarstva prosvjete i sporta o promovisanju nastave francuskog jezika u Crnoj Gori, potpisan 29. juna 2011. godine u Podgorici.

Bugarski R. (2009). *Evropa u jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek

Chiffres clés de l'enseignement des langues à l'école en Europe, (2008),Bruxelles, EACEA P 9, Eurodyce.

D.N., Minimalno 4200 eura: Želite radno mjesto u institucijama EU?, *Dalmacija,* 27.lipanj 2012.

Ferri Ane, *Italijanski jezik u Boki kotorskoj*, dipl.rad odbranjen na Filozofskom fakultetu u Nikšiću juna 2008. pod mentorstvom dr Julijane Vučo

Joksimović Vesko (2001). Strani jezici u osnovnoj školi, Podgorica: *Vaspitanje i obrazovanje* br.1

Jovanović Ivona, *Francuski jezik i kultura u Crnoj Gori(1834-1941)*, doktorska disertacija odbranjena sept. 2007. godine na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu

Jovanović I., Milivojević A. (2008). Nastava stranih jezika i razvoj turizma i hotelijerstva u Crnoj Gori, Beograd: *Hotellink br.9-10*

Kitić Slobodanka (2006). Zašto reforma i reformisana nastava jezika?, Filozofski fakultet Nikšić: *Nastava jezika u reformisanom obrazovanju,* Zbornik radova, priredila J. Vučo

Kovijanić R., Stjepčević I., (2003). *Kulturni život starog Kotora*, Cetinje: Obod

Mojašević Budo (2004). Njemački jezik u susret promjenama vaspitno-obrazovnog sistema Crne Gore, Podgorica: *Vaspitanje i obrazovanje*

Pravila studiranja na osnovnim studijama (2006), Odluka Senata br.830 od 20.04.2004. god., član 9,
Dokumenti, Univerzitet Crne Gore, Podgorica

Šofranac V., Učenje jezika i politika EU, *Pobjeda*, 23.maj 2010

Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju Crne Gore, član 18 i 25, *Službeni list RCG,* br.64/02 od 28.11.2002, 49/07 od 10.08.2007

Zajednički evropski okvir za žive jezike (2003).Podgorica: Republika CG, Vlada RCG, Ministarstvo prosvjete i nauke

Internet izvori:

http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/key_data_series/095FR.pdf
http://fr.wikipedia.org/wiki/Langues_dans_l'Union_europ%C3%A9enne
http://eacea.ec.europa.eu/education/Eurydice/documents/key_data_series/143FR_HI.pdf
http://www.isj.ucg.ac.me/Plan%20i%20program%20studija.htm
http://www.gov.me/files/1098963826.pdf
http://89.188.32.41/download/izb_predmeti_gimn2.pdf

L'ENSEIGNEMENT DES LANGUES ETRANGERES AU MONTENEGRO DANS LE CONTEXTE DE SON INTEGRATION A L'UE

Résumé

Dans le contexte actuel de l'intégration du Monténégro à l'UE, un besoin de plus en plus manifeste de locuteurs des „grandes langues européennes" se fait sentir. Il est question, en particulier des langues de travail de l'UE, de l'anglais, du français et de l'allemand. Outre l'anglais qui représente pour la majorité d'élèves la première langue étrangère, les langues les plus couramment enseignées dans les écoles au Monténégro sont le russe et l'italien. L'italien est particulièrement populaire dans le sud du pays et sur la côte, alors que le russe est la langue traditionellement enseignée dans les régions du nord. Le français et l'allemand, parlés par environ 30% de locuteurs en UE ne sont qu'en 4ème et 5ème position dans les écoles primaires et secondaires au Monténégro. Mentionnons également que ces deux langues sont également celles d'un grand nombre de touristes au Monténégro et qu'un déficit permanent de ces locuteurs dans le secteur prioritaire de l'économie monténégrine est présent depuis une décennie. Le Conseil européen de Barcelone a recommandé en 2002 aux Etats membres de l'UE l'apprentissage d'au moins 2 langues étrangères dans les écoles, dès le plus jeune age. Les nouveaux programmes d'enseignement primaire au Monténégro qui sous-entendent 9 ans de scolarité obligatoire ne prevoient que depuis deux ans l'enseignement obligatoire de la 2ème langue étrangère, et cela à partir de 12 ans en 7ème classe. La 2ème langue étrangère est également enseignée dans les lycées et dans les écoles hôtelières, mais ne l'est pas dans les autres écoles techniques. A l'Université du Monténégro, mis à part la chaire de français à la Faculté de philosophie à Nikšić et l'Institut des langues étrangères à Podgorica, la 2ème langue étrangère n'est présente dans les programmes d'enseignement qu'à la Faculté de tourisme et d'hôtellerie à Kotor ainsi qu'au département qui forme les diplomates à la Faculté des Sciences politiques à Podgorica.

Mots clés: L'enseignement des langues étrangères, l'UE, le Monténégro

Ivona Jovanović
Université du Monténégro, Monténégro
Faculté de tourisme et hôtellerie, Kotor
ivonaj@t-com.me

Ana Mandić-Ivković

PRIMENA RAZLIČITIH PRISTUPA U KREIRANJU NASTAVNOG MATERIJALA ENGLESKOG JEZIKA STRUKE

Profesori stranih jezika na visokim školama i fakultetima od početka bolonjskog procesa nalaze se pred velikim izazovom: kako da unesu neophodne promene i osavremene kurseve stranog jezika struke, a u skladu s tim, i nastavni materijal, kao i pristupe i metode koji se primenjuju prilikom predavanja. Visoko obrazovanje je pod konstantnim pritiskom društvenih i ekonomskih promena koje nameću potrebu za širokim spektrom znanja, veština i novih pristupa u skladu sa visokim zahtevima modernog doba 21. veka. U jednom takvom procesu naš vlastiti koncept učenja i podučavanja se menja a učenje posmatramo kao proces stalnih transformacija na ličnom i drušvenom planu. Uloga predavača je da uspešno objedini različite elemente mnogobrojnih metodoloških pristupa u nastavi u jednu razumljivu i koherentnu celinu. U ovom radu dat je pregled na koji način su unete novine u cilju osavremenjavanja kursa engleskog jezika struke na Beogradskoj poslovnoj školi, uvođenjem novog nastavnog programa koji se zasniva na komunikativnom jezičkom pristupu, leksičkom i metodološkom pristupu davanja zadataka. Obrazlaže se pomeranje središta pažnje sa gramatike na leksiku što će biti ilustrovano različitim vežbanjima koja se koriste u cilju usvajanja specifičnog vokabulara jezika struke i razvoja veštine govora.

Ključne reči: komunikativni, leksički, metodološki jezički pristup

1. UVOD

Profesori stranih jezika na visokim školama i fakultetima od početka bolonjskog procesa nalaze se pred velikim izazovom kako uneti neophodne promene i osavremeniti kurseve stranog jezika struke, a u skladu s tim, i nastavni materijal, kao i pristupe i metode koje se primenjuju prilikom predavanja. Visoko obrazovanje je pod konstantnim pritiskom društvenih i ekonomskih promena koje nameću potrebu za širokim spektrom znanja, veština i novih pristupa visokim zahtevima modernog doba 21. veka. Ubrzani korak razvoja novih tehnologija kao i stalnih društvenih promena, nameće obavezu profesorima da kada razmišljaju o obrazovanju svojih studenata, ne smeju da uzimaju u obzir samo trenutne potrebe već i buduće. Od profesora se zahteva veća fleksibilnost i kreativnost u obrazovanju budućnosti, a od studenata se očekuje da razviju veštine učenja kao i sposobnost umeća da primene ono što je naučeno na nove daleko složenije situacije. U jednom takvom procesu naš vlastiti koncept učenja i podučavanja se menja a učenje posmatramo kao proces stalnih transformacija na ličnom i drušvenom planu.

Široko je prihvaćeno mišljenje da postoji potreba da prilikom kreiranja nastavnog materijala za potrebe određenog kursa moraju biti zastupljena najrazličitija iskustva, pristupi i metode a da se pri tom imaju u vidu ciljevi, sadržaj i struktura kursa. Uloga predavača je da uspešno objedini različite elemente mnogobrojnih metodoloških pristupa u nastavi u jednu razumljivu i koherentnu celinu. Prilikom osmišljavanja kursa treba uzeti u obzir tri osnovna pravca razvoja mišljenja današnjih stavova u metodici odabira nastavnog materijala karakterističnih za visoko obrazovanje tokom poslednjih 20 godina. Prvi pravac uzima u razmatranje istraživanja vezana za način kako studenti uče. Drugi pravac se zasniva na pojmu višestruke inteligencije, koja po Gardneru ne podrazumeva samo uzak pojam inteligencije već uključuje druge dimenzije poput verbalno-lingvističke, vizuelno-prostorne, logičko-matematičkog načina razmišljanja itd. Treći pravac razmatra razvoj u teoriji inovacije i razmatra proces promena u samoj organizaciji, imajući u vidu promene u poslovanju i industriji, sa osvrtom na promene u konceptu visokog obrazovanja i u metodici podučavanja (Light 2001: 71).

Uzimajući u obzir ovakve stavove nama predavačima se pruža mogućnost ne samo unapređenja samih kurseva stranog jezika, već i razumevanje osnovnih principa podučavanja, a svakako značajnu ulogu

ima i lična sposobnost nastavnika da poboljša nekadašnje tradicionalne metodološke pristupe u nastavi. U skladu sa takvim principima i sam kurs menja svoj koncept stavljajući akcenat na značenje, svrhu i povezivanje vlastitog iskustva sa širim kontekstom nastavnog materijala. Cilj kursa i jeste da se studentima omogući da unaprede svoja znanja i pronađu rešenja za neke praktične probleme sa kojima će se susresti u svom poslovnom okruženju. Za razliku od formalnih tradicionalnih kurseva koji su uglavnom pružali pasivno znanje kako gramatike tako i vokabulara, a da pri tom studenta ostavljaju u nemogućnosti da to svoje znanje aktivno upotrebi u svakodnevnoj komunikaciji, pred nama je zahtev za upoznavanjem sa novim informacijama i idejama koje će biti predstavljene na jedan drugačiji način, primenjujući komunikativni metod učenja kojim student stiče samopouzdanje i nove veštine. Te inovacije zasnivaju se na promeni stavova i metodoloških pristupa a ne na samu izmenu sadržaja. Tradicionalni pristup ne zahteva od studenta da uzme učešća i oproba se u različitim ulogama, nastava se zasniva na slušanju, čitanju, rešavanju zadatih gramatičkih vežbanja što svakako nije u skladu sa problemima sa kojima će se student susresti u profesionalnom svetu. Međutim primenom komunikativne metode podučavanja studente stavljamo u interpersonalni kontekst u kome oni sami doprinose procesu učenja ali isto tako uče od drugih, što se može videti na primeru rada u malim grupama gde se učenje zasniva i na metodi rešavanja zadataka. Pred studente možemo postaviti zadatak u kome će oni uzeti aktivnu ulogu bilo kroz prezentovanje kratkih predavanja ili vođenja diskusije , nakon čega može uslediti njihov izveštaj o rezultatima grupnog rada.

U ovom radu dat je pregled na koji način, polazeći od tradicionalne nastave engleskog jezika koja se uglavnom zasnivala na učenju gramatike, su unete novine u cilju osavremenjavanja kursa engleskog jezika struke na Beogradskoj poslovnoj školi, uvođenjem novog nastavnog programa koji se zasniva na komunikativnom jezičkom pristupu, leksičkom i metodološkom pristupu davanja zadataka. Obrazlaže se pomeranje središta pažnje sa gramatike na leksiku što će biti ilustrovano različitim vežbanjima koja se koriste u cilju usvajanja specifičnog vokabulara jezika struke i razvoja veštine govora.

Kod kreiranja kursa i nastavnog materijala akcenat sa stavlja na što je moguće sveobuhvatniji princip razvoja profesionalnih veština. Kreira se sredina u kojoj se komunikacija, učenje i razumevanje postižu kroz dijalog sa studentima a ne monologom. U obzir se uzima i širi društveni kontekst u kome se odvija interakcija i uzajamno učenje kako studenata tako i predavača.

2. KOMUNIKATIVNI JEZIČKI PRISTUP U KREIRANJU NASTAVNOG MATERIJALA ENGLESKOG JEZIKA STRUKE

Krajem šezdesetih godina prošlog veka pojavljuje se jedan novi komunikativni jezički pristup podučavanju kao reakcija na kritike istaknutog američkog lingviste Noama Čomskog, koji je u svojoj knjizi *Sintaksičke strukture* (1957) izneo stav da trenutne standardne strukturalističke teorije jezika ne mogu da prenesu osnovnu karakteristiku jezika kao što je kreativnost i originalnost individualnih rečenica. Britanska primenjena lingvistika izdvojila je još jednu osnovnu dimeziju jezika koja je ostala zanemarena u dotadašnjim pristupima podučavanju jezika – funkcionalni i komunikativni potencijal jezika. Otuda je ponikla potreba da se u podučavanju jezika prioritet da razvoju komunikativne sposobnosti nad ovladavanju strukturama (Richards 1991: 64).

Vilkins u svom delu *Pojmovni silabusi* 1976. godine, pruža osnovu za razvoj nastavnog materijala komunikativnog jezičkog pristupa analizirajući koja su to značenja koje učenik treba da razume i izrazi. Nasuprot tradicionalnom pristupu gramatici i vokabularu,Vilkins demonstrira sistem značenja koji leži u osnovi komunikativne upotrebe jezika. Opisuje dva tipa značenja: pojmovne kategorije (kao što su vreme, mesto, količina, učestalost) i kategorije komunikativnih funkcija (kao što su zahtevi, odbijanja, ponude, žalbe). Vilkinsova teorija imala je snažan uticaj na formiranje komunikativnih jezičkih programa i udžbenika u Evropi. Litlvud smatra da je glavna karakteristika ovakvog pristupa to što je sistematski usmeren i na funkcionalni i na strukturalni aspekt jezika (Richards 1991: 65).

Prilikom podučavanja treba jasno ustanoviti vezu između lingvističke forme, komunikativne funkcije i semantičkog značenja. Do nedavno većina metoda podučavanja stranog jezika zasnivala se na sin-

tetičkom pristupu, u kome su se različiti lingvistički elementi, poput gramatičkih, leksičkih i fonoloških komponenata, podučavali ponaosob. Tokom osamdesetih, sa pojavom ranih verzija komunikativne jezičke metode podučavanja, ovakav pristup se dovodi u pitanje, jer se svako fokusiranje na formu smatra suvišnim, dok se zastupa stav da ono što je učenicima zaista neophodno kod usvajanja stranog jezika, jeste mogućnost da komuniciraju na datom jeziku. To je dovelo do raskola i formiranja jedne grupe pristalica koji su smatrali da podučavanje treba da bude zasnovano na formi, i druge grupe koji su se zalagali da se podučavanje zasniva na značenju, pri tom, ni ova grupa nije odbacivala stav da je poznavanje gramatike osnova uspešne komunikacije ali bez stavljanja akcenta na samu formu. Stoga u skorije vreme u primenjenoj lingvistici se javlja težnja da je pravi izazov pedagogije da izvrši reintegraciju formalnih i funkcionalnih aspekta jezika i da učenicima jasno sistematizuje odnos između forme, funkcije i značenja (Nunan 2004: 37).

Jezik ne čini grupa gramatičkih pravila ili deo vokabulara koji treba memorisati, već je jezik dinamički proces koji stvara značenja. Učenik može poznavati gramatičke strukture i imati određen fond reči stranog jezika ali neophodno je pronaći način kako sve što je naučeno uspešno primeniti u komunikaciji. U poslednjih trideset godina mnogo toga je napisano o komunikativnoj metodi i na prvi pogled moglo bi se pomisliti da je to jedan jedinstven metod podučavanja, ali u realnosti vidimo da se ovaj pristup sastoji od više različitih pristupa koji se međusobno prepliću i dopunjavaju. Kod komunikativnog pristupa najznačajniji korak je napravljen u pravcu pristupa jeziku kao sredstvu komunikacije a ne kao grupi fonoloških, gramatičkih i leksičkih pravila koje treba upamtiti. Takav pristup doveo je i do kreiranja novih nastavnih programa koji će zaista biti u mogućnosti da zadovolje potrebe učenika. U procesu jezičkog podučavanja kao važna podgrupa izdvojio se engleski jezik struke, sa vlastitim pristupima, kako razvoju nastavnog materijala tako i pedagogije, testiranja i istraživanja.

Sa usponom komunikativnog jezičkog pristupa, mesto koje gramatika zauzima u nastavnom programu, postalo je dosta nesigurno i potisnuto u drugi plan. Neki lingvisti zauzeli su stav da eksplicitno fokusiranje na formu nije neophodno i da će se sposobnost upotrebe stranog jezika razviti automatski ukoliko se učenik usmeri na samo značenje u procesu rešavanja zadataka. Međutim u skorije vreme takvi stavovi se preispituju te se iznova srećemo sa mišljenjem da i sam fokus na formu svakako mora naći svoje mesto u nastavi. Gramatika se shvata kao osnovni izvor razumevanja značenja. Pred nama je postavljen zadatak kako odrediti u kojoj meri gramatika treba da bude zastupljena u nastavnom planu i programu. Na primer, komunikativni zadaci sa kojima se studenti susreću u nastavi od njih zahtevaju da primene svoje gramatičko znanje u clju saopštavanja određenog značenja na stranom jeziku, i pri tom se akcenat stavlja na značenje, ali ni forma pri tom ne može biti zanemarena. Samim tim svesni smo u kojoj meri se gramatička forma i značenje uzajamno prepliću.

Osnovne postavke na kojima se temelji komunikativni pristup su sledeće: značenje je od najveće važnosti; osnovu čini kontekstualizacija; učenje jezika zasniva se na uspešnoj komunikaciji i njoj se pristupa već od početnog nivoa; prevod ili upoteba maternjeg jezika se koristi onda kada je to studentima neophodno; lingvističke varijacije čine koncept nastavnog materijala i metodike; student putem pokušaja i greške razvija sposobnost govora; od studenata se očekuje interaktivan pristup i rad u parovima ili grupama (Richards 1991: 68).

U skladu sa gore navedenim principima pristupa se izradi nastavnog materijala koji će se sastojati od određenog broja tekstova razvrstanih po tematskim jedinicama; materijalu koji se zasniva na principu rešavanja zadataka; i korišćenja određenog autentičnog materijala iz novinskih članaka, magazina, oglasa koji mogu poslužiti kao osnov za vežbe komunikacije u radu u grupama.

3. METODOLOŠKI PRISTUP I PRISTUP DAVANJA ZADATAKA U KREIRANJU NASTAVNOG MATERIJALA ENGLESKOG JEZIKA STRUKE

Engleski jezik struke bavi se analizom potreba studenata i razvojem materijala čiji je cilj zadovoljenje potreba određene struke, ali ono što ostaje u drugom planu je metodološki pristup samoj nastavi koji se ne može isplanirati unapred pre početka kursa. Prema Džonsonu, postoje dva pristupa u izučavanju

engleskog jezika struke: *ortodoksni* pristup kakav zastupaju Manbi i Vilkins, aktuelan tokom 70 tih godina dvadesetog veka, gde se prilikom kreiranja kursa unapred predviđaju potrebe studenata, pri čemu su kako tehnike tako i nastavni materijali prvenstveno usmereni na samog predavača, dok je metodologija potisnuta u drugi plan; i *metodološki* pristup zastupljen kod Brina, Kendlina i Džonsona tokom 80 tih godina prošlog veka, koji takođe naglašava važnost analize potreba studenata i kreiranja adekvatnog materijala, ali u prvom planu ističe metodologiju koja u centar interesovanja postavlja samog studenta (Markee 2000: 28). Marki smatra da postoji prostor za primenu oba pristupa nastavi, a da sam odabir pristupa zavisi i od toga koliko su studenti samostalni ili pak zavisni od svog nastavnika, dok nastavnik prvenstveno treba da insistira na korišćenju onih tehnika koje podstiču studente na samostalnu komunikaciju tokom časova.

U praksi se pokazalo da je rad u grupama važan činilac komunikativne metodoliogije, ali pre svega treba obratiti pažnju i na sam kvalitet takvog rada. Praksa ukazuje na činjenicu da oni zadaci kod kojih se od studenata očekuje da odgovaraju na pitanja vezana za pročitani tekst kako bi se proverilo njihovo razumevanje, u daleko manjoj meri razvija njihove komunikativne sposobnosti, za razliku od drugog tipa vežbanja koji podrazumeva dopunjavanje praznina informacijama koje nedostaju. Nastavnik koji pred studente postavi zadatak koji ne podrazumeva unapred utvrđene odgovore, na taj način podstiče njihovu kreativnost da samostalno osmišljavaju odgovore na engleskom jeziku kako bi definisali suštinu problema i ponudili moguća rešenja. Pošto nijedan odgovor nije unapred utvrđen kao jedino tačno rešenje, studenti su podstaknuti da brane svoje stanovište u datom trenutku, iznoseći vlastite argumente. Najbolji odgovori su oni koji proističu iz njihove diskusije, pružajući im pri tom mogućnost da sami ocene kvalitet svog rada.

Metodološki pristup engleskom jeziku struke nameće mnoga interesantna pitanja koja su vezana za samu ulogu nastavnika, odnosa između govornog jezika i izučavanja gramatičkih pravila, kao i samog pristupa ispravljanju grešaka. Uloga nastavnika prvenstveno je u organizaciji samih nastavnih aktivnosti na času i razvijanja komunikativnih sposobnosti studenata kroz rad u grupama, te se stoga akcenat stavlja na komunikaciju a ne na gramatiku. Takav stav svakako ne podrazumeva da gramatiku treba potpuno zanemariti. Bramfit smatra da je osnovna razlika između primene komunikativnih metoda nastave i tradicionalnog pristupa, ta što se od studenta očekuje da prilikom govora koristi sve svoje raspoložive resurse kako bi saopštio svoje misli, a da se tek naknadno fokusira na gramatičku ispravnost izgovorenog sadržaja (Markee 2000: 29). Nastavnik umesto da unapred predviđa moguće greške studenata, pak usmerava njihovu pažnju na važne greške koje su napravili tokom svog govora (na primer upotreba glagolskih vremena, članova ili zavisnih rečenica). Na taj način nastavnik kao poznavalac ciljanog jezika, ponovo dobija svoju tradicionalnu ulogu nekoga ko je obučen da ponudi studentu lingvističku pomoć u vidu ispravljanja grešaka. Takođe se pokazalo kao uspešna metoda i ona u kojoj studenti međusobno zapažaju i ispravljaju greške svojih kolega gde se njihovom međusobnom interakcijom unapređuje proces učenja (Senior 2006: 92).

Nastava jezika koja se zasniva na pristupu davanja zadataka (*task-based language teaching*) ističe u prvi plan sledeće principe: odabir sadržaja nastavnog materijala zasniva se na potrebama učenika; akcenat se stavlja na usavršavanje komunikacije kroz interakciju; uvode se autentični tekstovi; učenici se fokusiraju na sam proces učenja; lično iskustvo učenika predstavlja važan doprinos procesu nastave; jezik učionice povezan je sa jezikom spoljneg sveta (Nunan 2004: 1). Svakako iz ovoga možemo zaključiti da se ovakav metod i razvio na osnovama komunikativnog pristupa jezičkom podučavanju, koje predstavlja širok filozofski pristup nastavi jezika i koji se zasniva na lingvističkim istraživanjima, antropologiji, psihologiji i sociologiji; dok se pristup davanja zadataka zasniva pre svega na formiranju samog nastavnog materijala i metodologiji (Nunan 2004: 10). Takođe ovakav pristup u prvi plan ističe rad u malim grupama u kojima će učenici naučiti kako da uče i razviti društvene i komunikativne veštine i po tom principu u sebi sadrži osnov metodološkog pristupa.

Kako bi u učionici stvorili uslove za učenje, neophodno je određene situacije iz svakodnevnog života i poslovnog sveta, prevesti u pedagoške zadatke, jer jezik nam je neophodan kako u razmeni robe i usluga tako i u socijalizaciji sa drugim ljudima. Na primer studentima se postavlja sledeći zadatak: u cilju razvijanja veštine traženja posla student treba da sastavi svoju radnu biografiju, zatim da je razmeni

sa svojim partnerom, potom pogleda oglase za posao i pronađe tri oglasa koja bi bila adekvatna njegovoj biografiji. Nakon toga studenti upoređuju izbore koji su napravili i diskutuju o tome. Na taj način njihovo reproduktivno jezičko znanje sticano kroz obradu ponuđenih tekstova, postaje kreativno, jer na novi način kombinuju naučene jezičke strukture i usvojeni vokabular.

Prilikom kreiranja nastavnog materijala polazi se od sledećih postavki:

- Proučavanje već postojećih materijala iz oblasti poslovnog engleskog jezika.
- Usklađivanje sadržaja izvora sa potrebama kursa.
- Logičko organizovanje materijala i usklađivanje sa nivoom predznanja, kao i utvrđivanje tempa u radu sa studentima koji ne sme biti ni previše spor ni previše brz.
- Procena koliko je sadržaj usklađen sa savremenim tokovima.
- Procena nivoa razumljivosti materijala koji ne treba da budu ni previše jednostavni ni previše komplikovani studentima (Forsyth 1999: 61-64).

Nasuprot tradicionalnom metodu učenja putem čitanja i prevođenja, pristup se menja u pravcu kontekstualizacije gde se akcenat prebacuje sa forme na sadržaj a nastavni materijal treba da bude u skladu sa realnom autentičnom komunikacijom u datom okruženju. Materijal treba da prezentuje situacije koje daju privid realnosti, koje sugerišu pravu komunikaciju imajući u vidu stil i registar (Madsen 1978:5).

Polazeći od pomenutih postavki i kombinujući pomenute različite pristupe u nastavi jezika pristupilo se kreiranju nastavnog materijala za kurseve Engleskog jezika I i II na Beogradskoj poslovnoj školi, a glavni izazov predstavljalo je usklađivanje potreba jezika struke sa realnim mogućnostima studenata koji imaju različite nivoe predznanja. Sadržaj tekstova je morao biti jasan, aktuelan, usklađen sa fondom časova pri tom logički organizovan i prilagođen njihovom nivou. Stoga je nastavni materijal podeljen u dve knjige i tri tematske celine koje predstavljaju tri stepena nivoa znanja engleskog jezika od početnog, preko srednjeg ka višem. Prvi nivo, namenjen studentima prve godine, podeljen je na deset nastavnih jedinica a tekstovi su organizovani u obliku dijaloga kako bi simulirali situacije iz svakodnevnog života i poslovnog okruženja od razgovora za posao, telefoniranja, razgovora u banci ili prodavnici, prilikom putovanja, organizovanja sastanaka, poslovne prepiske itd. Drugi nivo namenjen studentima druge godine uvodi ih u svet poslovne ekonomije i bavi se temama tržišne ekonomije, proizvoda, određivanje cena, promocije, prodaje, troškova, knjigovodstva, korupcije... Treći nivo pre svega ima za cilj da se studenti osamostale kod čitanja stručnih tekstova. Stoga se prelazi na aktuelne teme i novinske članke u kojima se diskutuje o temama tržišne konkurencije kod kompanije Nokia, reklamnih kampanja kod Nike-a, i raznih tema iz oblasti korporativnog poslovanja kao što su Ikea ili Miele.

U skladu sa pomenutom podelom na nivoe i tematski usklađene sadržaje sastavljena su vežbanja posle svake tematske jedinice, koja na osnovu primene leksičkog pristupa omogućavaju studentima da ovladaju vokabularom poslovnog engleskog jezika što će biti ilustrovano u narednom poglavlju.

4. LEKSIČKI PRISTUP U KREIRANJU NASTAVNOG MATERIJALA ENGLESKOG JEZIKA STRUKE

„Bez gramatike možete malo toga saopštiti. Bez reči ne možete saopštiti ništa," rekao je Britanski lingvista Dejvid Vilkins 1972. godine. Istraživanja nekih metodičara ukazuju na činjenicu da pravljenje gramatičkih grešaka ipak rezultira razumljivim strukturama, dok pogrešna upotreba vokabulara ometa sam proces komunikacije. Tradicionalna nastava engleskog jezika uglavnom se zasnivala na učenju gramatike koja je za osnovu imala skup pravila koherentne strukture koju su studenti usvajali i pamtili, dok je podučavanje i usvajanje vokabulara ostajalo u drugom planu. Međutim, tokom poslednjih nekoliko decenija, situacija se bitno promenila, što je dovelo do naglog porasta interesovanja za izučavanje same leksike i pojave velikog broja različitih istraživanja u ovoj oblasti. Od šezdesetih godina XX veka, razvoj engleskog jezika struke, čija se struktura zasniva na leksičkom razvoju, uzrokovao je nastajanje brojnih studija ne samo na temu vokabulara, već i samog načina usvajanja određenog fonda reči. S obzirom da engleski jezik struke podrazumeva usvajanje usko specijalizovanog jezika, specifične termi-

nologije i sadržaja, važnost usvajanja vokabulara je neosporna, ali se nameće pitanje koji su to aspekti podučavanja stručne terminologije i koji su to pristupi koje treba primeniti u nastavi.

Frejzer smatra da „usvajanje značenja stručnih reči automatski proističe iz procesa proučavanja određene oblasti u kojoj se one upotrebljavaju". Ipak reči koje se ne koriste u svakodnevnom govoru već imaju specifično i usko stručno značenje u nekoj naučnoj oblasti, čine 9-25% leksičkih termina u tekstovima (Đurović 2011: 87). Stoga se težište mora staviti na takozvane polustručne reči koje su deo vokabulara svakodnevnog govornog engleskog jezika, a koje poprimaju specifično značenje kada su upotrebljene u određenoj naučnoj oblasti; kao i one nestručne reči koje se ređe koriste u svakodnevnom govoru ali su zato u čestoj upotrebi u određenoj naučnoj oblasti bez promene osnovnog značenja (npr. *financial loss* = finansijski gubitak ili *income* = dohodak).

Nastavnik se često nalazi pred teškim zadatkom kako organizovati usvajanje vokabulara, ne prepuštajući studentima da sami tragaju za pravim značenjem nepoznatih reči sa kojima se susreću u stručnim tekstovima. Najvažnije je imati u vidu činjenicu da se prilikom usvajanja novih stručnih reči ne podrazumeva učenje pojedinačnih reči izolovanih od samog konteksta. Prema Luisu „leksika je srce jezika" i ona se razlikuje od termina vokabular jer je daleko kompleksnija, te pored individualnog značenja reči, podrazumeva i složenice, idiome, kolokacije i izraze. Lingvisti poput Sinklera, Luisa i Natingera, prkose tradicionalnim stavovima tako što težište stavljaju na „leksičke fraze", na osnovu kojih učenik počinje da spoznaje jezičke matrice, morfologiju i neke druge jezičke karakteristike, koje su tradicionalisti smatrali sastavnim delom gramatike. Njihova osnovna zamisao bila je uvođenje promena u nastavi stranog jezika, u pravcu preusmeravanje pažnje učenika na leksiku i njenu uobičajenu zastupljenost u jeziku, umesto dotadašnjeg oslanjanja na jezik učionice i stavljanje akcenta na gramatička objašnjenja, vežbanja i ispravljanje grešaka. Preciznije, ta radikalna promena stavova u odnosu na dotadašnja stanovišta koju su uglavnom zastupali strukturalisti, odnosila se na razgraničavanje termina *vokabular,* koji su tradicionalisti posmatrali kao skup individualnih reči sa svojim utvrđenim značenjem, i *leksike* koja podrazumeva ne samo reči ponaosob već kombinacije reči koje pamtimo kao smislene celine koje se mogu povezivati i time proizvesti koherentan tekst (Đurović 2011: 88).

Luis zastupa stav da je suština uspešne komunikacije u ovladavanju leksikom a ne gramatičkim sistemom, stoga akcenat treba staviti na učenje jezičkih fraza koje u sebi kombinuju i gramatički i leksički aspekt. Nastavnici treba da preusmere pažnju sa gramatičke strukture rečenice, na gramatiku reči, to jest skup pravila po kome reči sačinjavaju jezičku matricu. Ovakav postupak treba shvatiti kao sadejstvovanje gramatike i vokabulara, a ne potiskivanje učenja gramatike zarad učenja vokabulara. Od izuzetne je važnosti insistirati na učenju upotrebe reči u određenom kontekstu, što ukazuje na to da je jezik daleko više idiomatski i metaforičan nego što se obično misli, a ujedno doprinosi potvrđivanju osnovne ideje leksičkog pristupa procesu kombinovanja reči, kako bi se prenelo pravo značenje u govoru.

Sam proces pamćenja informacija i organizovanja neke vrste mentalnog leksikona je od izuzetne važnosti u procesu pronalaženja što efikasnijeg načina usvajanja leksike. Gejrns i Redman smatraju da je taj mentalni leksikon izuzetno dobro organizovan na osnovu semantičkog povezivanja reči u skupine koje se umrežavaju putem asocijacije. Učestalost upotrebe određenih reči, od velike je važnosti, pošto mnogo lakše prepoznajemo ili pamtimo one termine sa kojima se češće susrećemo. Ovakava teorija ide u prilog leksičkom pristupu, koji i zastupa stav da se lakše prisećamo jezičkih fraza smeštenih u semantičko polje našeg pamćenja, nego izolovanih reči, što svakako olakšava sam proces učenja. Upravo je od izuzetne važnosti uloga nastavnika koji studentu treba da ukaže na postojanje određenih jezičkih fraza koje on, samostalno, nije u mogućnosti da uoči (Đurović 2011: 89). U pogledu usvajanja leksike engleskog jezika struke, Dadli Evans predlaže tri načina koja mogu doprineti unapređenju vokabulara:

- usvajanje reči kao sastavnog dela situacione, semantičke i metaforičke građe (npr. *assets, balance sheet, income statement* kao primeri semantičke građe iz oblasti računovodstva);
- stavljanje težišta na kolokacije i njihovu upotrebu (npr. *fixed costs, variable costs, direct costs, indirect costs*);
- pamćenje delova jezičkih konstrukcija ili leksičkih fraza (*...estimate sales growth, ... to compete on price, if inflation doubled...*).

Uzevši u obzir činjenicu da student neće biti u mogućnosti da odmah aktivno upotrebi nove termine sa kojima se po prvi put susreće, koriste se razne tehnike kod usvajanja leksike na engleskom jeziku iz oblasti ekonomije. Bramki i Vilijams proces „leksičkog upoznavanja" kategorizuju u šest grupa: (1) davanje primera; (2) objašnjavanje; (3) definisanje; (4) utvrđivanje; (5) uvođenje sinonima; (6) ilustracija (Đurović 2011: 90).

U ovom radu koji se bavi metodama podučavanja i načinom usvajanja ekonomske leksike koja se obrađuje na kursu Engleskog jezika struke na Beogradskoj poslovnoj školi, izneću raznovrsne primere vežbanja koja su osmišljena u cilju usvajanja vokabulara struke i time ilustrovati u praksi način primene iznetih teorijskih načela. Nakon što se studenti upoznaju sa tekstom svake nastavne jedinice od njih se očekuje da povežu značenja novih termina sa njihovim definicijama.

Match the words with their definitions.

1. The most important company of its type in the world
2. Measures of quality by which the processes of producing goods in factories are judged.
3. To sell products more cheaply.
4. Providing all the things that are needed without help from outside.
5. Employing another company to do work for you.
6. A high price for something special.

a) price premium
b) move downmarket
c) self-sufficient
d) global leader
e) manufacturing standards
f) outsource

(Mandić-Ivković 2012: 48)

4.1. Reči koje imaju gramatičku funkciju

U ovim vežbanjima akcenat se stavlja na reči koje imaju gramatičku funkciju takozvane gramatičke lekseme gde se od studenata očekuje da iz pročitanog teksta pronađu odgovarajuće termine i uoče razliku u vrstama reči: da li je u pitanju imenica, glagol ili pridev, kao i značenje same imenice koja se može odnositi na sam zločin, izvršioca ili počinjeno krivično delo.

Complete this table using words from the text.

Noun: crime	**Noun: criminal**	**Verb: What the criminal does (he/she…)**	**Noun: thing made or done in the crime**	**Adjective**
counterfeiting	counterfeiter	counterfeits	a counterfeit	counterfeit
	embezzler			
	faker			
			a forgery	
	fraudster	defrauds		

Noun: crime	**Noun: criminal**	**Verb: What the criminal does (he/she…)**	**Noun: thing made or done in the crime**	**Adjective**
	money launderer		/	/
		recketeers	/	/

(Mandić-Ivković 2012: 42)

Sledeće vežbanje ilustruje kako student treba da uoči gramatičku funkciju reči kao i njihovo različito leksičko značenje u okviru konteksta ponuđenih rečenica.

Choose the correct word to complete each sentence.

1. The bank lent / loan me $150,000 and I repay / repayment $550 a month.
2. I have a loan / lend to buy a car. The repayments / repaid for this are $90 per month.
3. It cost / costs so much to eat out in restaurants! I prefer to eat at home.
4. I get $2,000 a month from my job. I spend $1,800 and save / savings $200.
5. I lent / borrowed from my mother $1,000 to go on a holiday last summer. Then I won some money so I repay / repaid $500.

(Mandić-Ivković 2011: 33)

4.2. Reči sličnog značenja

Posebnu pažnju kod usvajanja vokabulara engleskog jezika struke treba obratiti na pravilnu upotrebu reči sličnog značenja koje u ekonomskom kontekstu mogu izazvati zabunu. Nerazumevanje ili nepravilna upotreba istih može se javiti iz različitih razloga: neke od njih su semantički slične (*predict / forecast / anticipate*), neke imaju isti oblik a upotrebljavaju se kao različite vrste reči (npr. *cost* može se javiti kao imenica ili kao glagol prelazan ili neprelazan).

Which of the groups of people:

1. are buyers? .....
2. are sellers? .....
3. are intermediaries? .....
4. offer goods at reduced prices? .....
5. sell directly to the public? .....

agents clients consumers customers discounters
manufacturers retailers shoppers vendors wholesalers

(Mandić-Ivković 2012: 62)

Neophodno je napraviti jasnu i preciznu razliku u značenju reči sličnog značenja ili iz srodnih porodica reči, kako bi student bio u mogućnosti da ih upotrebi u adekvatnoj situaciji u budućem profesionalnom okruženju.

WORD FAMILIES

Which is the odd one out in each of these groups of business words and phrases?

1.	a) sack	b) dismiss	c) demote	d) fire
2.	a) check	b) survey	c) control	d) monitor
3.	a) predict	b) forecast	c) anticipate	d) analyse
4.	a) lay off	b) employ	c) take on	d) recruit
5.	a) rewrite	b) redraft	c) reword	d) restore
6.	a) timetable	b) diary	c) schedule	d) strategy
7.	a) banned	b) prohibited	c) postponed	d) forbidden
8.	a) cancel	b) put off	c) put back	d) postpone
9.	a) busy	b) engaged	c) tied up	d) unavailable

(Mandić-Ivković 2012: 69)

4.3. Kolokacije

Kolokacije su kombinacije reči koje se veoma često javljaju u leksici engleskog jezika struke i imaju široku upotrebu u oblasti ekonomije, stoga se u vežbanjima uvode u kombinaciji sa glagolima ili pridevima sa kojima formiraju relativno fiksne jezičke matrice.

price boom = a good period for sellers, when prices are rising quickly
price controls = government efforts to limit price increases
price cut = a reduction in price
price hike = an increase in price
price war = when competing companies reduce prices in response to each other
price leader = a company that is first to reduce or increase prices
price tag = label attached to goods, showing the price

Complete the sentences with the appropriate words from the text.

1. A price _____ by Mills may indicate the start of price increases by other producers.
2. Britain's house price _____ has gone beyond London, with properties in Kent now worth 25 per cent more than a year ago.
3. Consumers will get price _____ of eight per cent off phone bills from May.
4. When President Tomson ended price _____, electricity, phone and transport costs went up.
5. Petron is a price _____; it's usually the first to offer lower prices.
6. The project had many design problems, pushing up the price _____ for each helicopter from $11 million to $26 million.
7. There is a price _____ between Easyjet and KLM on the London to Amsterdam route.

(Mandić-Ivković 2012: 30)

4.4. Semantičke i metaforičke jezičke matrice

Kako bi student bio u mogućnosti da zapamti i usvoji nove leksičke termine neophodno je da stvori mentalni leksikon u kome će vokabular biti organizovan na osnovu semantičke povezanosti onih

reči koje pripadaju istom semantičkom polju. Imajući u vidu da je je jezik ekonomije u značajnoj meri metaforičan, važno je u vežbanjima formirati metaforičke jezičke matrice kako bi omogućili studentima da na što lakši način usvoji nove termine koje bi u suprotnom sa velikom teškoćom mogao da razume. U ovim vežbanjima akcenat se stavlja na figurativno značenje reči u poslovnom engleskom jeziku dok mnogobrojni primeri rečenica ilustruju preplitanje doslovnog značenja (npr. *bankrupt, tax return*) i metaforičkog značenja (npr. *in the red, tax havens*) pojedinih reči i izraza.

Money and debt

Circle the correct words to complete the text.

I started my own business – a small clothes shop – about five years ago. At first the (1) costs / debt were very high – finding the right place and decorating it, and buying the clothes – but I managed to keep within the (2) budget / interest I had in mind. I'd hoped to make a profit fairly quickly and (3) credit limit / invest that in the business, as well as paying back the bank. But I've actually had to use up all of my (4) savings / expenses and borrow money from my brother to keep the business going, and now I find myself in (5) broke / financial difficulties. If things don't get better in the next three months, I'm going to have to declare myself (6) bankrupt / in the red and close the shop. In the meantime, I'm really going to have to (7) economise / overdraft – I'll have to get rid of my assistant and work in the shop myself all the time. Otherwise, there's no way I'll be able to (8) cut back / make ends meet.

Complete the text with the other words which were not used in the first text.

I've just got my bank statement this morning and I see, to my horror, that my account is (1) .... I will have to pay (2) ..... on the money I now owe, although I can have an (3) ..... of $1,500 before the bank stops my cheques. However, I've nearly reached that limit. I've never been in (4) ..... like this before. I'm usually (5) .... by the end of the month, but I pay my salary into my account and then I'm OK again. I've had a few (6) ..... recently, it's true – a new DVD player and my road tax. But I'm really going to have to (7) ..... – perhaps not buy the new digital camera I had in mind. I could use my credit card, but my (8) ..... is $2,000 and I couldn't pay the money back if I spent it. I need to win the lottery!

(Mandić-Ivković 2011: 51)

Brojni primeri navedeni u ovom istraživanju pokazuju način na koji se rešavaju složeni problemi sa kojima se profesori engleskog jezika struke susreću: kako podučavati stručne termine koji, za razliku od gramatike, funkcionišu prema dobro organizovanom principu, jer se reči na sebi svojstven način upotrebljavaju u odnosu na druge, menjaju značenje sa promenom konteksta ili situacije. Ukoliko bi se leksički princip dosledno primenio, studenti bi bili u mogućnosti da usvoje vokabular koji je u skladu sa budućim potrebama struke.

5. ZAKLJUČAK

Tokom procesa reformisanja univerziteta i uvođenja bolonjskog procesa negde se nameće pitanje: da li jedan profesor stranog jezika rođen u Jugoslaviji u 20. veku obrazovan po principu klasičnog sistema obrazovanja, može da bude uspešan predavač u 21. veku? Naše obrazovanje zasniva se na klasičnom načinu obrazovanja gde se u gimnazijama dve godine izučava latinski jezik, a prvi strani jezik, engleski, izučavao se po metodi učenja napamet, kako tekstova tako i gramatičkih pravila. Studije jezika zasnova-

ne su na piramidalnim strukturalističkim idejama počev od fonetike preko morfologije i sintakse. Jezik se izučava putem gramatičkih drilova i prevođenja literarnih tekstova. Kontrastivnoj analizi engleskog i srpskog jezika pridaje se veliki značaj.

Da li sve te metode koje su nekad smatrane izuzetno korisnim a danas prevaziđenim, za nas predavače predstavljaju kočnicu, stegu, prepreku ka usvajanju jezičkih metodoloških novina 21. veka? Ili možda zahvaljujući tome što smo lično iskustveno prošli kroz sve te „zastarele metode podučavanja stranog jezika" imamo širu percepciju i svesrdno prihvatamo nove ideje. Svakako da želimo da prenesemo znanje stranog jezika najbolje što možemo, i da pritom imamo u vidu da u sadašnjem vremenu u kome se promene odvijaju neverovatnom brzinom, i naši učenici žele što brže i što bolje da ovladaju stranim jezikom. Zato neumitno moramo da uvodimo nove metode ali i da primenimo ono najbolje od onog što smatramo starim, možda prevaziđenim. Ali ako je naše znanje poniklo iz tih metoda svakako su i one u sebi nosile elemente pozitivnog koje treba prepoznati i isprepletati sa nitima novog. Treba iskoristiti sve ono što se u odnosu profesora i učenika pokaže uspešnim i interesantnim. Treba osluškivati njihove potrebe, procenjivati njihove mogućnosti i iznalaziti uvek nove pristupe u metodologiji a sve u cilju da bi ih podučili. Naš zajednički cilj je ovladati i progovoriti novim stranim jezikom.

Literatura

Đurović, T. & Silaški, N. (2011). Stories behind Words – Putting Lexical Approach into Practice in an ESP Economics Classroom, *Stavovi promjena – promjena stavova*, (ur. J. Vučo, i dr.), Filozofski fakultet, Nikšić, 86-101.

Forsyth, I. et al. (1999). *Preparing a course: Practical Strategies for Teachers, Lecturers and Trainers*. London: Kogan Page.

Light, G. & Cox, R. (2001). *Learning and Teaching in Higher Education.* London: Paul Chapman.

Madsen, H.S. & Bowen, J.D. (1978). *Adaptation in Language Teaching*. Rowley, Massachusetts: Newbury House Publishers, Inc.

Mandić-Ivković, A. (2011). *Everyday Business English with Grammar*. Beograd: Beogradska poslovna škola.

Mandić-Ivković, A. (2012). *English for Business Communication with Grammar*. Beograd: Beogradska poslovna škola.

Markee, N. (2000). Methodology in ESP. In: *Responses to English for Specific Purposes* (P. Master), Washington DC: US State Department, 27-30.

Nunan, D. (2004). *Task-Based Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.

Richards, J.C. & Rodgers, T.S. (1991). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.

Senior, R.M. (2006). *The Experience of Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.

WEAVING DIFFERENT APPROACHES IN CREATING ESP TEACHING MATERIALS

Summary

Since Bologna reforms, foreign language teachers in higher education and universities are facing great challenges: how to introduce necessary changes and modernize ESP language courses as well as syllabus, approaches and methods. There are social and economic pressures on higher education to generate wider range of knowledge, skills and attitudes for coping with complex demands of our age. Teachers are required to have greater flexibility and imagination in educating for the future, and students need to develop learning skills and the ability to transfer what is learned to new and more complex situation. In the process our very concepts of learning and teaching are changing and learning is itself regarded as a process of change including personal and social transformations. There is now a broad consensus on the need to engage with a more diverse range of experiences, approaches and methods in the design of courses considering course objectives, content and structure. Teacher's role involves weaving different elements of diverse approaches and methods into a comprehensive and coherent whole. This

paper presents in what way the reforms in ESP course in Belgrade Business School were made, moving away from traditional approach towards communicative, lexical, methodological and task-based approach. It provides main reasons for this shift away from grammar to lexis, exemplifying the points with various exercises used for the acquisition of specialist vocabulary and developing communication skills in ESP economic course.

Keywords: communicative, lexical, methodological language approach

Ana Mandić-Ivković
Beogradska poslovna škola, Beograd, Srbija
ivkovic.dj@sbb.rs

Вања Маниħ Матиħ - Сања Маричиħ - Наташа Поповиħ

РЕКЛАМНИ СПОТ КАО АУТЕНТИЧНИ ДОКУМЕНТ У НАСТАВИ СТРАНОГ ЈЕЗИКА[1]

У овом раду биће речи о коришћењу рекламних спотова у настави страних језика. Услед технолошког напретка, данашња настава страних језика налаже употребу модернијих дидактичких средстава. Рекламе су данас присутне свуда око нас и у разним облицима. Чињеница да представљају кратку, заокружену целину чини их веома захвалним за рад у настави. Реч је о креативним, оригиналним и аутентичним документима који приказују ситуације из стварног живота говорника Л2 и омогућавају упознавање елемената језика, културе, цивилизације, па самим тим и стицање боље интеркултурне компетенције. Имајући у виду све наведене разлоге, одлучиле смо се да кроз анализу неколико рекламних спотова са француског и шпанског говорног подручја прикажемо на које све начине они могу да се користе у настави и који је њихов допринос.

Кључне речи: рекламни спот, (интер)културалност, језичке компетенције, француски, шпански.

1. УВОД

Услед технолошког напретка, данашња настава страних језика налаже употребу савременијих дидактичких средстава. Без обзира на методу која се користи, увек је неопходно трагати за новим дидактичким материјалима који ће привући пажњу ученика и додатно их мотивисати. Један од таквих елемената који може да оствари вишеструку примену у настави страног језика је свакако аудио-визуелни материјал. У овом раду определили смо се за рекламе, које, за разлику од филма, најчешће трају краће од 60 секунди и представљају заокружену целину, па су самим тим практичније за рад у настави. Рад са филмом захтева дужу припрему часа, а и прилично је тешко одабрати праве делове филма као наставни материјал.

Рекламни спотови преносе социокултурне елементе страног друштва у контексту и помажу ученицима да праве интеркултурна поређења. Уз то нуде бесконачан број слика, звукова, граматичких структура, лингвистичких израза, широк дијапазон лексичких јединица, језичких регистара и паралингвистичких елемената, мимике, гестова, интонације, који доприносе бољем разумевању дијалога и упознавању понашања говорника страног језика.

Рекламе представљају део нашег свакодневног живота и њихов утицај је неоспоран будући да смо постали потрошачко друштво *par excellence*, тј. непрестано смо „наговарани“ да у изобиљу користимо разне производе и услуге. „Рекламе се служе различитим техникама завођења, улагивања, подилажења, стереотипима, продајући не производе, него снове и чежње за срећом, љубави, љепотом, обитељи. Звучне су, забавне, духовите, опојне и маштовите, изврсне у технолошком смислу и сваким даном све савршеније и суптилније“ (Зграбљић Ротар 2005: 7)

Рекламе играју веома важну улогу у свакодневном животу и у комуникацији савременог друштва. Оне су присутне свуда око нас још од античког доба, а и дан-данас се реализују у различитим облицима (флајери, плакати, каталози, радијске и телевизијске рекламе и сл.) и непрестано усавршавају технике убеђивања. Како би задовољиле укусе хетерогеног аудиторијума, емитују многобројне и разнолике садржаје. „Рекламе су данас постале изнимно занимљив културолошки производ, једнако важан произвођачима као и потрошачима. Нема више начина да се заустави медијска производња ни потрошња реклама, јер тај жанр најизразитије остварује сан о интерактивној спони медија и медијских корисника. Реклама показује како бити у друштвеној интеракцији с

[1] Овај рад је урађен у оквиру пројекта МНТР РС бр. 178002 - *Језици и културе у времену и простору*.

онима који чине то исто што и ја, односно показује како припадати заједници, како бити укључен у групу.“ (Зграбљић Ротар 2005: 7)

М. Мелер (2005: 90) помиње два типа рекламе. Она може да буде *пропагандног типа*, са циљем да убеди или посаветује примаоца да поступи на одређени начин, или *комерцијалног типа*, са циљем да убеди конзументе да купе одређени производ. Реклама представља објективну информацију о карактеристикама неког производа приказујући га кроз низ позитивних конотација не би ли га учинила привлачним у очима конзумената.

Корпус нашег истраживања чини двадесет француских и шпанских реклама комерцијалног типа у којима су заступљени разноврсни производи (одећа, обућа, парфеми, пиће, храна, аутомобили итд). Ове рекламе смо одабрале јер је реч о романском говорном подручју и полазимо од претпоставке да ће већина њих пружити подједнаке могућности за развијање културолошких и језичких компетенција.

Најпре ћемо навести разлоге због којих се препоручује употреба аудио-визуелног материјала у настави страног језика, а затим приказати закључке до којих смо дошле анализирањем корпуса, тј. зашто су рекламни спотови погодни за развијање (интер)културне компетенције и који је њихов допринос у развијању језичких вештина.

2. АУДИО-ВИЗУЕЛНА КОМПОНЕНТА У НАСТАВИ СТРАНОГ ЈЕЗИКА

Заједнички европски оквир говори о аудио-визуелној рецепцији када корисник језика истовремено прима аудио и визуелну информацију. У ове активности се убраја

- праћење изговореног текста;
- гледање телевизије, филмова (синхронизованих или са титлом);
- коришћење нових технологија (мултимедија, ЦД-ром, итд.). (ЗЕО 2003: 85).

Када наводи дескрипторе за разумевање телевизијских емисија и филмова, Заједнички европски оквир за живе језике (ЗЕО 2003: 76-77) указује на то да ученици већ на нивоу А2 могу да прате поједине репортаже у дневнику или у документарним серијама, ако се говори лагано и разговетно, стандардним језиком, чак иако се не разумеју сви детаљи. Полазници нивоа Б1 могу да разумеју већину телевизијских емисија које се баве животним темама (краћи интервјуи, конференције и информативне емисије) уколико се говори лагано и на прилично разговетан начин; могу да прате већину акционих филмова или серија у којима доминирају визуелни ефекти, а изражавање је непосредно и разговетно; могу да разумеју основни смисао телевизијских програма који говоре о познатим темама са прилично разговетним начином изражавања, као и да одреде носећи значењски елемент у вестима о неком догађају, удесу, уколико их прати коментар у виду визуелног записа. Током рада са рекламним спотом слушалац треба да разуме:

- глобалну информацију,
- посебну информацију,
- потпуну информацију и да наслути скривено значење (ЗЕО 2003: 78).

Овде је реч о комуникативној способности која обухвата целокупни процес интерпретације дискурса, од просте декодификације и лингвистичког разумевања фонетског ланца (фонеме, слогови, речи, итд.) до интерпретације и личне процене; тако да без обзира на свој рецептивни карактер, изискује активно учешће слушаоца.

Као краћи аудио-визуелни запис, реклама се служи вербалним регистром и визуелним елементима како би пренела поруку која мора бити оригинална, кратка и ефектна. Што се више употребљава визуелна компонента у преношењу неке поруке, више помоћи се пружа њеном рецептору, а још више уколико је визуелна компонента подржана аудитивним елементима (Pons 1999: 775). Аудио-визуелна средства подразумевају синхронизацију слике и тона, те се за њихово

перципирање истовремено користе чула вида и слуха, тако да обезбеђују богатију и успешнију комуникацију од употребе само чула вида или само чула слуха.

Према мишљењу Т. Ескудера (2009: 24) када користимо видео-материјал у настави, можемо се играти његовим елементима: звуком и сликом. Када је конкретно реч о рекламним спотовима, у зависности од њиховог типа, предлажемо следеће опције за њихову примену у настави:

а) слушање рекламе без слике:

у одсуству слике, усмерава се пажња ученика на језички модел (вокабулар, граматичке конструкције), на интонацију и подстиче њихова креативност у изношењу претпоставки о месту и времену дешавања радње, као и о актерима и рекламираном производу.

б) гледање рекламе без тона:

када се елиминише звук, скреће се пажња ученика на паралингвистичке елементе тј. покрете тела, гестове, мимику. На овај начин се поспешује усмена продукција.

в) истовремено слушање и гледање рекламе:

које даје комплетну слику дате ситуације, производа итд.

Визуелни и аудитивни контекст значајни су и за усвајање прагматике у страном језику. Показало се да је уз овакав инпут лако учити и имитирати прагматичке и дискурзивне одлике Л2. (Vinther 2003: 1) Такође, једноставно баратање и приступачност уређаја за репродукцију дигиталних видео-записа, бројне могућности коришћења аудио-визуелног материјала које ти уређаји пружају (квалитетан звук, лако проналажење траженог видео-записа и могућност узастопног гледања или убрзавања његових одређених делова, заустављање слике, гледање са или без титлова, итд.), изузетно су погодне за наставу страних језика (Радусин-Бардић 2009: 181).

3. АНАЛИЗА КОРПУСА

Приликом одабира рекламних спотова, руководиле смо се критеријумима које предлаже А. Пинар (2012:16-17):

- ✓ *квалитет и естетска компонента*: Да ли је реклама оригинална, креативна, занимљива? Да ли може да заинтересује гледаоце?
- ✓ *мотивација*: Да ли тема рекламе може мотивисати ученике, пробудити њихову машту и навести их да говоре и смишљају претпоставке о ономе што виде? Уколико се гледа без звука, хоће ли пробудити њихову знатижељу?
- ✓ *елементи културе које приказује*: Да ли су релевантни и лишени стереотипа? Да ли су разумљиви другој култури? Да ли их је могуће употребити у учионици?
- ✓ *лексички елементи*: Да ли реклама омогућава спровођење одређене активности са аутентичним и релевантним лексичким садржајима? Да ли се појављују стручни термини и у којој мери? Да ли одабрани рекламни спот одговара нивоу знања ученика?
- ✓ *језички модел*: Да ли је изговор разумљив? Да ли је језички регистар (не)формалан?
- ✓ *граматички елементи*: Које се врсте граматичких конструкција појављују? Да ли су исувише једноставне или можда превише компликоване? Да ли је на основу рекламе могуће осмислити вежбу са граматичким елементима које она садржи?

Анализом корпуса утврдиле смо да једна реклама тешко може да задовољи све наведене критеријуме. Нпр. француска реклама за парфем *Шанел* задовољава естетске критеријуме, мотивише гледаоце, приказује извесне елементе културе, док је лингвистичка компонента практично

занемарљива. С друге стране, шпанска реклама за фудбалски клуб *Атлетико Мадрид* у највећој мери задовољава језичке (императив, давање савета, жаргон) и културолошке компоненте (добре и лоше навике, стереотипи Шпанаца).

3.1. Рекламни спот у циљу развијања (интер)културних компетенција

Процес учења страног језика већ дуже време не представља само пуко овладавање граматиком и познавање одређеног броја речи, већ подразумева и схватање погледа на свет његових изворних говорника, познавање њихових обичаја, традиције, понашања у одређеној ситуацији.

Рекламни спот осликава основне социокултурне аспекте по којима се земље разликују, као и њихове културе, нпр. аспекте свакодневног живота који су у вези са начином исхране, слободним временом, међуљудским односима итд. Рекламе представљају везу између језика и културе, те омогућавају ученицима да прошире своје познавање света и друштва говорника циљног језика.

Међутим, ученик може да има проблема приликом разумевања културолошких одлика земље коју наставник жели да му приближи. Уколико није у директном контакту са културом циљног језика, тешко му је да усвоји његове прагматичке и социолингвистичке елементе (гестови, разлике у регистру, лингвистички варијетети). Учити страни језик подразумева учити како функционише култура говорника у њиховој узајамној комуникацији. Дакле, комуникативна компетенција постаје неодвојива од културне компетенције. Језик се не може подучавати без културолошке компоненте коју обухвата, а рекламни материјал веродостојно преноси ту компоненту.

Следећи идеју двеју ауторки, Лурдес Микел (Lurdes Miquel) и Неус Санс (Neus Sanz) из 1992. године, које тврде да није битно да ученик само познаје Културу са великим К (уметност, историју, књижевност итд.), већ и скуп знања и веровања која припадници те културе деле и користе да би се оријентисали и деловали у различитим ситуацијама, закључује се да наставник треба да буде извор информација и стратегија које ће ученицима омогућити да на адекватан начин комуницирају у датим ситуацијама. (Sánchez Rodríguez 1999: 369). Сматра се да је улога наставника да буде водич својим ученицима у разумевању К2 са циљем да стекну већу интеркултурну компетенцију. На тај начин се омогућава боље разумевање културолошких разлика и развија толеранција према култури која је у почетку непозната.

Брз развој технологије и медија такође је утицао је на то да је данас интеркултуралност доступна свима. Она обухвата и сазнање о начину на који нека заједница види другу, а то се обично јавља у облику стереотипних представа (ЗЕО 2003: 109). Реклама веома често прибегава стереотипима како би на што бољи, бржи и уверљивији начин саопштила одређену поруку. Стереотипи могу да представљају захвалан дидактички материјал, будући да је реч о мање или више познатим појмовима и чињеницама.

Тако при рекламирању већине производа, оглашивачи за француско тржиште се често позивају на извесне елементе француске цивилизације; нпр. у рекламама 1, 2, 3 и 4, појављују се слике Париза (Ајфелова кула, Монмартр, француска архитектура), Версаја или познатих личности. У реклами бр. 3 реч је о измишљеној и режираној причи о чувеној фотографији познатог француског фотографа Робера Доаноа (Robert Doisneau) - *Пољубац код градске куће* (*Le baiser de l'hôtel de ville*). Декор је урађен у црно-белој техници, а у центру пажње је *Пежо 406* у боји, који оличава непролазну лепоту, попут Доаноових фотографија. То је уједно и слоган реклама - *La beauté échappe aux modes passagères*. Насупрот томе, шпанске рекламе су усмерније ка свакодневном животу типичног Шпанца, чији најбољи пример представљају рекламе 12 и 13. Тако реклама бр. 12 приказује дневну рутину и начин живота Шпанца у поодмаклим годинама, који нам приповеда које је све лоше навике напустио зарад здравља и дужег живота, али нам на крају открива да постоји једна ствар коју никако не успева да остави и која га убија али му истовремено и уноси радост у живот, на шта указује и индикативни слоган *El Atleti. Me mata. Me da la vida*. Реклама за шпанско пиво (бр. 13) чији је слоган *Hecha de Andalucía,* дочарава свеобухватну слику

Андалузије, најјужније шпанске покрајине, упознаје нас са њеном историјом, гастрономијом (*el jamón*, *las tapas*, *el tomate*, *el aceite de oliva*, *la cerveza*) незаобилазном поподневном дремком (*la siesta*), представља нам свој традиционални плес (*el flamenco*), незаобилазну кориду и два уметника којим се највише поноси (Пабло Пикасо и Камарон де ла Исла).

Имајући у виду да увек треба доводити у везу две културе (изворне - К1 и циљне - К2), ове рекламе често могу бити погодне за разбијање предрасуда о К2, што је случај са рекламом бр. 4 где један просечан Парижанин уместо Ајфелове куле туристима скреће пажњу на једну од битних, а свету мање познатих, вредности париске културе (дневни лист *Parisien*). Када је реч о предрасудама у шпанској култури, на сличан пример наилазимо у реклами бр. 16 у којој мушкарац више није типични латино заводник него верни мушкарац који се тиме чак и поноси.

Овај материјал истовремено може да подстакне ученике на размишљање о сопственој култури и постојању предрасуда у вези са њом, тј. било би пожељно употребити га у складу са захтевима комуникативне наставе за развој интеркултурне свести. Другим речима, интеркултурни изазов се заснива мање на томе да се акумулирају знања о извесној култури код ученика (...) већ да се она доведу у везу тако што ће их ученик поредити или супротстављати. (Fath 2010: 2) Познавање, свест и разумевање односа (битних сличности и разлика) између света одакле долазимо и света према коме идемо су категорије на којима почива интеркултурни доживљај света.

Врло често реклама представља место где се сусрећу традиционално и модерно (рекламе 1, 2, 3, 5, 7 и 16). У реклами бр. 1 алудира се на бајку *Црвенкапа*, при чему се радња одвија у футуристичком декору, где Црвенкапа, напарфемисана Шанелом 5, надмудрује вука. Главна идеја ове рекламе је да је Црвенапа постала жена која доминира, уместо да буде потчињена и уплашена од вука. У реклами бр. 7 приказан је „сукоб“ између жене, која користи „старомодне“ предмете (дрвене бојице, самолепљиве папириће у боји за остављање порука, свеску за судоку, књигу), и њеног мужа који сматра да таблет-рачунар са својим апликацијама може све то да замени. Међутим реклама добија потпуно други ток, где на крају поново традиционално побеђује модерно, са слоганом *Le papier a un grand avenir*.

Што се тиче шпанских реклама, на сусрет традиционалног и модерног наилазимо у реклами бр. 16 кроз слику мачо мушкарца, некад и сад. Раније је то био најјачи мушкарац, онај који никада не плаче и који истовремено излази са више жена, а данас је то привржени мушкарац који мења пелене, уме да укључи веш-машину и који се не устручава да на друштвеној мрежи Фејсбук напише да је у вези.

На основу анализе нашег корпуса, можемо да закључимо да и француске и шпанске реклама могу подједнако да послуже за усвајање интеркултурне компетенције.

3.2. Рекламни спот у циљу развијања вештина језичке рецепције, продукције и интеракције

Рекламни спот као аутентични аудио-визуелни материјал омогућава контекстуализацију сваке комуникативне ситуације смештајући је како просторно, тако и временски, приказујући реални језички модел. Заправо њихова форма подсећа на драматизоване мини-ситуације где се јављају разноврсни визуелни елементи и технички ефекти, а хумор је један од њихових главних адута. Такође усмеравају пажњу на невербалне елементе комуникације захваљујући којима се олакшава њено разумевање. Ле Виет[2] (2009: 2) говори и о лингвистичкој (семиотичкој) вредности

[2] Аутор издваја и следеће педагошке вредности рекламних спотова:
- социолошка вредност: будући да представљају тежњи и идеологија савременог друштва, рекламе представљају одлично средство за обраду одређених актуелних тема
- културолошка вредност: омогућавају нам да ближе упознамо културу и цивилизацију циљног језика, да је упоредимо са културом изворног језика и да укажемо на чињеницу да оне често утичу једна на другу - интеркултуралност
- реторичка вредност: сама природа рекламе јесте да увери и убеди потрошача и може да се употреби у сврху развијања реторичких способности ученика.

рекламних спотова: „рекламни спот представља посебан спој лингвистичких и сликовних знакова и на тај начин нуди бројне педагошке активности (рад на слици, на тексту / транскрипцији, слоганима итд)“.

У рекламном споту се у свега неколико секунди појави на десетине слика које приказују људе, грађевине, превозна средства, ентеријер, одевне предмете, комаде намештаја, најразличитије производе, храну, пиће, националне симболе и сл. Ове слике се могу употребити за описивање, представљање нових јединица вокабулара. У већем броју реклама присутни су извесни језички модели са граматичким и лексичким садржајима, а у рекламама у којима су изостављени, у први план стављена је музика којом се постижу жељени ефекти.

3.2.1. Језичка рецепција

Када је реч о језичкој рецепцији, уочено је да велики број реклама може да се употреби у циљу развијања лексичке компетенције. Тако примере вокабулара у вези са храном сусрећемо у рекламама бр. 9 (*poulet*, *oignons*, *curry*, *crème fraîche*, *lait*, *coriandre*), 12 (*el tabaco*, *el anís*, *el vinito*, *la sal*, *el café*), 13 (*el jamón*, *las tapas*, *el tomate*, *el aceite de oliva*, *la cerveza*) и 19 (*el tinto de verano*). Рекламе 10 и 11 уводе вокабулар за упућивање комплимената. Једна од занимљивости на коју смо овде наишле јесте употреба неуједначеног броја комплимената у реклами за мултинационалну компанију Нивеа која је рађена по истом моделу за француско и шпанско тржиште. Наиме, у француској верзији употребљена су четири комплимента (*T'as l'air reposée*, *T'as l'air en forme*, *T'as super bonne mine*, *T'es radieuse*), а у шпанској само два (*Estás guapísima*, *Qué buena cara*). Упућивање комплимената среће се и у реклами 15 (*Le gustas mucho*, *Está loca por ti*, *Le encanta tu pelo*, *tus ojos*, *tu sonrisa*, *Te adora*). У њима се појављују и стручнији појмови из домена козметике (*la coenzima*, *las arrugas*, *energizante* / *gamme Q10*, *crème d'énergie*, *rides*). У рекламама 13 и 16 присутне су јединице вокабулара које се односе на одећу (*la camisa*, *el traje de luz* ; *las mayas*, *los pañales*). Реклама 13, између осталог, даје лексичке јединице неопходне за описивање једне регије (*el mar*, *el campo*, *la nieve*, *el desierto*, *la tierra*).

Поред лексичке компетенције, анализиране рекламе могу да се употребе и за развијање граматичке компетенције. Прошла времена заступљена су у великој мери у рекламама 12 (el pretérito indefinido: ‘’A los sesenta años *me quité* del tabaco, no *fue* fácil pero lo *conseguí*, cuando *cumplí* setenta *dejé* el anís, con fuerza de voluntad *me quité* hasta el vinito de las comidas... ‘’) и 20 (el pretérito imperfecto: ‘’Hace 30 años todo *era* diferente. Ya entonces *luchábamos* juntos, *sufríamos* juntos, *llorábamos* juntos, *soñábamos* juntos...”). Реклама 15 илуструје индиректни говор (Madre: ‘’Dile a tu padre *que tiene que arreglar la luz de la entrada*.” Hijo: ‘’Sí, vale, que dice mama *que tienes que arreglar la luz de la entrada*.” Padre: ‘’*Estoy muy ocupado*.” Hijo: Dice *que está muy ocupado*”.)

Сматрамо да не би требало занемарити ни прагматичку компетенцију будући да смо увиделе да поједине рекламе контекстуализују извесне говорне чинове. Тако на пример говорни чин *наредбе* уочавамо у рекламама 6 (*Couché ! Debout ! Assis ! Mange !*) и 19 (¡*Pásame* un tinto de verano!). Пример за изражавање *претпоставке* срећемо у рекламама 8 (*Si je ne peux pas assister à un match, je regarderai un match. Si je ne peux pas regarder un match, je lirai le compte rendu d'un match*), 14 (*¿Qué harías si te encontraras una cartera*?) і 19 (*Si no hay tinto de verano La Casera, no hay verano*). Говорни чин *правдања* присутан је у реклами 19 (*Es que no hay*.)

3.2.2. Језичка продукција и интеракција

Будући да свака реклама има најмање једног протагонисту, незаобилазна вежба за развијање **језичке продукције** јесте описивање његовог физичког изгледа и карактера. Друга неизоставна тема јесте приповедање у прошлости и планирање будућности. Када говоримо о опису, анализиране рекламе нам намећу следеће теме: мода и Версај (реклама 1 и 2), Париз (реклама 3), место становања (рекламе 5 и 12), музеји (реклама 5), уређаји најновијих технологија (реклама 7), регија (реклама 13), идеалан мушкарац (реклама 16). Следе теме из свакодневног живота: хобији и спорт (рекламе 4, 8, 12, 13, 14, 16, 18 и 20), уобичајене дневне активности (рекламе 12, 16 и 17),

исхрана (рекламе 9 и 13), нега лица (рекламе 10 и 11), лична хигијена и одећа (рекламе 7, 16, 17 и 18), модерне технологије (реклама 7), видео игрице (реклама 8), породица (рекламе 9, 15 и 17) и путовања (рекламе 4, 5, 13 и 18).

За увежбавање вештине **језичке интеракције** издвајамо за давање савета рекламе 12 и 15 и инструкција 4, 6, 9, 13, 15 и 19, за упућивање комплимената рекламе 10, 11 и 15 и изражавање претпоставки рекламе 7, 8 и 14.

У наставку дајемо сажет приказ примера језичке рецепције, продукције и интеракције до којих смо дошле кроз анализу нашег корпуса.

Р. бр. рекламе	Језичка рецепција	Језичка продукција и интеракција
1.		карактер личности; бајке
2.		мода
3.		опис Париза
4.		оријентација у простору
5.		место становања; музеји; путовања
6.	императив, давање наредби	наредбе; кућни љубимци
7.		модерна технологија
8.	кондиционалне реченице	претпоставке; спорт, видео игрице
9.	вокабулар у вези са храном	исхрана; писање рецепата
10. и 11.	давање комплимената; козметика	комплименти; козметички производи
12.	прошла времена; лоше навике и здрав живот	приповедање у прошлости; опис ентеријера; давање савета
13.	упознавање одређене регије	представљање шпанских регија и поређење са сопственом
14.	2. тип кондиционала	претпоставке
15.	индиректни говор	(ин)директни говор; породични односи
16.	карактер; свакодневне активности мушкарца	типичан vs идеални мушкарац
17.	типичан дан у животу једне домаћице	улога домаћице некад и сад
18.		обућа; одећа; хобији
19.	императив, 1. тип кондиционала, деминутиви, конструкција *es que + presente de indicativo*	путовања; клима
20.	имперфекат	уобичајене радње у прошлости; спорт

Приликом анализе корпуса, уочиле смо да француске рекламе у већој мери могу да се употребе за увежбавање језичке продукције и интеракције, док су могућности за језичку рецепцију у знатно мањој мери присутне. Испоставило се да, за разлику од њих, шпанске рекламе нуде далеко више језичких модела и више су усмерене на језичку рецепцију.

4. ЗАКЉУЧАК

Будући да савремена настава пред наставника ставља захтеве за иновативним техникама и примену модерних наставних средстава и метода наставе, та чињеница за последицу има неминовно увођење интернета и мултимедија у учионицу и а самим тиме и све више аудио-визуелног материјала, па тако, између осталог, и рекламних спотова. Они поседују извесне одлике које их чине посебно захвалним за примену у настави страних језика: блиски су данашњим ученици-

ма који су навикнути да примају информације путем слике (интернета, телевизије, биоскопа), аутентични су, забавни, кратко трају и подстичу развој креативности. Рекламни спотови, попут осталих аутентичних докумената који се користе у комуникативним методама за учење страних језика, имају за циљ да прекину монотонију коју подразумева рад са уџбеницима, тако што се ученици непосредно упознавају са језичком реалношћу изворних говорника. Исто тако, могуће их је прилодити за рад са различитим нивоима полазника.

Међутим, разноврсност рекламног материјала који се употребљава у настави може да буде мач са две оштрице који само наставник адекватном применом може да контролише. (Álvarez Valdés y Gómez Sacristán 2004: 1). Овај проблем наставник може лако да реши тако што ће пажљиво бирати материјал и прилагодити задатке нивоу знања ученика. Рад са рекламним спотом може изискивати дужу припрему, будући да га треба одгледати више пута пре самог часа, проучити његов контекст, а затим осмислити мотивишуће вежбе, а при том имајући у виду индивидуалне карактеристике ученика, њихово порекло, интересовања и сл.

На основу анализе нашег корпуса, сачињеног од француских и шпанских рекламних спотова, дошле смо до закључка да рекламе помажу не само у развијању (интер)културне компетенције, већ и у развијању вештина језичке рецепције, продукције и интеракције, уз извесне разлике и преклапања култура.

Наиме, француске рекламе најчешће прибегавају стереотипним сликама богатства, елеганције, гламура, док су шпанске рекламе ближе животу обичног човека и често приказују његову свакодневицу: врло чест мотив је фудбал, што се објашњава чињеницом да је овај спорт важан и неизоставни део културе на Иберијском полуострву. Такође смо приметиле да су шпанске рекламе знатно богатије лексичким садржајима и више помажу у развијању вештине усменог разумевања. С друге стране, могућности за језичку рецепцију су у знатно мањој мери присутне у француским рекламама, које су врло често лексички празније јер је у први план стављена музика, слика или само једна реч. Када су у питању језичка продукција и интеракција, оно што је заједничко за француске и шпанске рекламе јесте чињеница да се могу подједнако употребити за увежбавање ових вештина.

Свакако да има још аспеката употребе рекламног спота које треба истражити (на пример рад са слоганима), стратегија које треба развити, а на предавачима је да увек буду у кораку са новим тенденцијама како би што боље применили аутентичне документе у настави страних језика.

Корпус

Chanel: http://www.culturepub.fr/videos/chanel-n%C2%B05-le-loup
Dior: http://www.culturepub.fr/videos/dior-j-adore-galerie-des-glaces
Peugeot 406: http://www.culturepub.fr/videos/peugeot-406-le-baiser-de-l-hotel-de-ville
Parisien : http://www.youtube.com/watch?v=rxJ3UbDqaJo
SNCF: http://www.culturepub.fr/videos/sncf-tgv-le-musee
Nestle: http://www.culturepub.fr/videos/nestle-barrettes-l-homme-obeissant
Le Trèfle http://www.youtube.com/watch?v=FtPjpuhs-jA
Fifa: http://www.youtube.com/watch?v=rhVPE0nMo7I
Philadelphia: http://www.youtube.com/watch?v=Ut_gko8bl2g
Nivea 1: http://www.youtube.com/watch?v=Qgk6E0dEUPA
Nivea 2: http://www.youtube.com/watch?v=KLvuoszMnOE
Atlético Madrid: http://www.youtube.com/watch?v=3EtqkDLgC-E
Cruzcampo: http://www.youtube.com/watch?v=Rf3KwoDL33M
Coca Cola 1: http://www.youtube.com/watch?v=jvivItey78Q
Coca Cola 2 : http://www.youtube.com/watch?v=jU0OVTlYg9Q
Coca Cola light: http://www.youtube.com/watch?v=H42iLQcA3NQ
Scottex: http://www.youtube.com/watch?v=Ns9106Zbn1c
Camper: http://www.youtube.com/watch?v=jLvetd8iXQ8

Tinto de verano La Casera: http://www.youtube.com/watch?v=iYHLCeVELe4
Adidas: http://www.youtube.com/watch?v=II5QVyLrouc

Литература

Álvarez Valdés, J., Gómez Sacristán, M.L. (2004). El cine en la clase de ELE: El hijo de la novia. En *Red ELE*. 1. Доступно на:
http://www.educacion.gob.es/dctm/redele/Material-RedEle/Revista/2004_01/2004_redELE_1_01Alvarez.pdf?documentId=0901e72b80e06a6c

Amenós Pons, J. (1999). Largometrajes en el aula de ELE. Algunos criterios de selección y explotación.
Nuevas perspectivas en la enseñanza del español como lengua extranjera: actas del X Congreso Internacional de ASELE (Cádiz, 22-25 de septiembre de 1999). Vol.2, 769-784. Доступно на: http://cvc.cervantes.es/Ensenanza/Biblioteca_Ele/asele/pdf/10/10_0765.pdf

Compte, C. (1993). La vidéo en classe de langue. Paris : Hachette.

Corpas Viñals, J. (2000). La utilización del video en el aula de ELE. El componente cultural. En *Red ELE*. Número 1.

Cruz M., Álvarez D.O. (2003). *El componente intercultural en los anuncios publicitarios o como vender gazpacho en Finlandia.* XIV Congreso Internacional de ASELE, Burgos.

Fath, N.-E. (2010). *De l'apport interculturel du spot publicitaire en didactique du FLE*. Доступно на: http://www.sudlangues.sn/IMG/pdf/20Sudlangues_1_.pdf

Jancsó, K. *Los spots publicitarios en la clase de E/LE*.
Доступно на: http://www.doredin.mec.es/documentos/00820113013300.pdf

Jensen, E. D., Vinther T. (2003). *Enseñar lengua con vídeo: El input visual-auditivo como estímulo de la conexión entre pragmática y contenido. Un estudio piloto*. Universidad de Copenhague.
Доступно на: http://magenta.ruc.dk/cuid/publikationer/publikationer/XVI-SRK-Pub/TVI/TVI03-Jensen-Vinther/

Lamprea, M., Mora J. (2000). *Los anuncios publicitarios de televisión en la clase de españo*l. Actas del XI congreso internacional ASELE. Доступно на: http://cvc.cervantes.es/ensenanza/biblioteca_ele/asele/pdf/11/11_0843.pdf

Le Viet, D. (2009). *Message publicitaire et son utilisation dans la classe de français*. Доступно на: http://tainguyenso.vnu.edu.vn/jspui/bitstream/123456789/7641/1/ACTES%20du%20Seminaire%2018.pdf

Meler, M. (2005). *Un anuncio televisivo en la enseñanza de E/LE. Una aproximación a los componentes socioculturales.* Доступно на: http://www.canela.org.es/cuadernoscanela/canelapdf/cc17meler.pdf

Ortega, E. (1991). *Lengua y cultura en la clase de E/LE: el uso de la publicidad*. Actas del III congreso internacional ASELE. Доступно на: http://cvc.cervantes.es/ensenanza/biblioteca_ele/asele/pdf/03/03_0261.pdf

Pinar G. A. (2012). Cultura y publicidad en la clase de ELE. Propuesta didáctica para un curso de conversación. *Marco ELE*. Núm. 14.

Porcher, L. (1995). *Le français langue étrangère*. Paris : Hachette Éducation.
Доступно на: http://marcoele.com/descargas/14/pinar-cultura_publicidad.pdf

Радусин-Бардић, Н. (2009). Савремени француски филм у настави француског као страног језика. *Годишњак Филозофског факултетаУниверзитета у Новом Саду*XXXIV (1). 181–90.

Sánchez Rodríguez, N. (1999). El cine en el aula de E/LE In *El cine: Otra dimension del discurso artistíco.* Vol 2. Jose Luis Caramés Lage et al. (Ed.). 369–83. Oviedo: Universidad de Oviedo.

Савет Европе. (2003). *Заједнички европски оквир за живе језике*. (ЗЕО) Подгорица: Министарство просвете.

Toro Escudero, J. I. (2009). *Enseñanza del español a través del cine hispano. Aplicaciones específicas en la clase de cultura.* Elenet. Доступно на: http://marcoele.com/descargas/china/ji.toro_cinehispano.pdf

Vázquez, L. (2006). El cine como vehículo de cultura en la clase de ELE. En *Frecuencia L. Didáctica acción. 32.* 36–41. Доступно на: http://www.edinumen.es/index.php?option=com_content&task=view&id=164&Itemid=32

Зграбљић Ротар, Н. (2005). Медији – Медијска писменост, медијски садржаји и медијски утјецаји. 1-15. Доступно на: http://djelatnici.unizd.hr/~nrotar/Medpismed.pdf

LE SPOT PUBLICITAIRE EN TANT QUE DOCUMENT AUTHENTIQUE
EN CLASSE DE LANGUE ÉTRANGÈRE

Résumé

Cet article porte sur l'utilisation des spots publicitaires en classe de langue étrangère. À travers l'analyse d'une vingtaine de spots publicitaires français et espagnols, nous montrons les possibilités de leur exploitation en classe de langue. Plus précisément, nous définissons leur apport au développement de la compétence (inter)culturelle mais aussi à celui de la réception, production et interaction langagières. Les publicités françaises recourent le plus souvent aux images stéréotypées représentant le luxe et l'élégance, tandis que les publicités espagnoles sont plus proches de la vie des gens ordinaires et présentent souvent leur vie quotidienne. Un des motifs fréquents de ces dernières est le football, ce qui s'explique par le fait que c'est un aspect incontournable de la culture espagnole. Nous avons également remarqué que, d'un côté, dans les publicités espagnoles, le support verbal de l'image est plus important que dans les publicités françaises ; ainsi elles peuvent plus contribuer au développement de la compréhension orale. D'un autre côté, les publicités françaises sont beaucoup plus pauvres du point de vue du lexique car c'est la musique, les images qui sont mises au premier plan. Pour ce qui est de la production et de l'interaction langagières, ce qui est commun pour les spots publicitaires français et espagnols, c'est le fait qu'ils peuvent contribuer de manière égale à la pratique de ces compétences.

Mots-clés: spot publicitaire, interculturalité, compétences langagières, français, serbe.

Vanja Manić Matić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
manicvyu@yahoo.com

Sanja Maričić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
maricic.sanja@gmail.com

Nataša Popović
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
natachapopovic@yahoo.fr

Elenmari Pletikos Olof – Jelena Vlašić Duić

GOVORNA IZRAŽAJNOST UMJETNIČKOG PROZNOG TEKSTA

U postizanju govorne izražajnosti govorni interpretator služi se prozodijskim sredstvima koja su povezana i isprepletena: tonom, intonacijom, intenzitetom, tempom govora, načinom izgovora, bojom glasa i stankama. U radu istražujemo kakvo se interpretativno čitanje priče *Čudnovate zgode šegrta Hlapića* slušačima sviđa, a na temelju analize nekih prozodijskih elemenata pokušavamo protumačiti zašto. Ulomke su pročitala dva profesionalna glumca (M. Bosanac i D. Sidor) i sedmero studenata nastavničkoga smjera. Snimke govorne interpretacije dane su na procjenu studentima Filozofskog fakulteta (u kategorijama: *glas, izražajnost, razgovijetnost, standardnost* i *sviđa mi se*) i učenicima trećeg razreda osnove škole (u kategoriji: *sviđa mi se*). Rezultati su pokazali da interpretatori čija se govorna izvedba najviše sviđa slušačima imaju prije svega ugodan glas nižeg osnovnog tona i uravnoteženog spektra, dok interpretatori čija se izvedba najmanje sviđa slušačima imaju viši osnovni ton i spektralni oblik s pojačanim područjem nazalnosti. U dobroj interpretaciji intonacije, stanke i brzina govora usklađeni su s tekstom.

Ključne riječi: govorna izražajnost, prozodija, čitanje naglas, stilovi čitanja naglas, interpretativno čitanje

1. UVOD

1.1. Vrste glasnoga čitanja

Da bi izrazio svoje stavove, emocije, logičnost izraza, uvjerljivost, komunikacijsku živost i prirodnost, govornik se služi različitim prozodijskim sredstvima: tonom, intonacijom, intenzitetom, tempom govora, načinom izgovora glasnika, stankama, ritmom, bojom glasa, spektralnim sastavom glasa, govornim modulacijama, mimikom i gestom (Škarić, 1991: 284-305) . Sva su ta prozodijska sredstva povezana i isprepletena, a vješt će ih govornik i interpretator znati upotrijebiti tako da govorna izvedba zvuči dobro i zanimljivo.

Postoje različite vrste glasnoga čitanja: čitačko, spikersko, minimalno interpretativno i dobro interpretativno čitanje (Škarić, 2003:51). Čitačko je ono čitanje u kojem se svaka riječ izgovara kao da se nabraja pa takvo čitanje zvuči monotono. Čitač ne može interpretirati rečenicu jer ne razumije njezin smisao dok je izgovara, nego ga (možda) razumije tek naknadno. U takvom se čitanju ne poštuju glasovni zakoni (ne provode se fonološki uvjetovane glasovne promjene), a klitike se često izgovaraju odvojeno od naglasne riječi, ili se čak i naglašavaju. U tzv. spikerskom čitanju rečenice koje imaju istu sintaktičku konstrukciju jednako se izgovaraju (istim rasporedom pauza, rečeničnih naglasaka, istom intonacijom i brzinom), bez obzira na to kome su upućene i kakav je njihov sadržaj. Takvo je čitanje bolje od čitačkoga jer se poštuju glasovni zakoni, a uporaba prozodijskih sredstava, iako je tipska, ipak je bolja od pukoga nabrajanja. Škarić takvo čitanje uspoređuje sa skandiranjem versifikacijskih obrazaca (ibid: 53). Za minimalno interpretativno čitanje potrebno je unaprijed poznavati tekst, razumjeti njegovo značenje. Da bi postigao takvu, logičku interpretaciju, čitatelj mora procijeniti količine informacija u različitim dijelovima teksta i s obzirom na to upotrijebiti određene kombinacije prozodijskih sredstava: dijelove s više informacija izgovorit će višim tonom, glasnije, usporenim tempom, razgovjetnijim izgovorom i rečeničnim naglaskom, a manje količine informacija nižim tonom, tiše, brže i slivenije (manje razgovijetno). Stanke i rečenični naglasak u pismu se ne označavaju, pa je za njih odgovoran čitatelj, on ih mora otkriti. Minimalno interpretativno čitaju glumci na čitačkim probama, tako bi trebali čitati novinari i voditelji na televiziji.

Da bi postigao dobru interpretaciju, čitatelj toj minimalnoj interpretaciji mora dodati i svoj odnos prema tekstu. Taj odnos može biti kritičan, neozbiljan, ozbiljan, svečan, čitatelj može izražavati zadovoljstvo, ljutnju, tugu... Takvo čitanje naglas nalikuje glumčevu kazivanju, zvuči prirodno kao govorenje, uvjerljivo kao izricanje vlastitih riječi, a postiže se vještom i raznolikom uporabom prozodijskih sredstava: česte su promjene tona, intonacije imaju širok raspon, intenzitet raste i pada, stanke su izražajne i raznolike, boja glasa služi oslikavanju smislova, a mimika i geste se pojačavaju. Interpretatori umjetničkoga proznog teksta trebaju težiti upravo takvom čitanju jer je u komunikacijski živom čitanju i slušatelj uključen: njemu se čita i na njega se želi impresivno djelovati, želi se izazvati njegov što intenzivniji doživljaj.

Svako je ozvučenje teksta istodobno i njegova interpretacija, a dobra interpretacija nekoga teksta podrazumijeva da se svaki novi tekst tumači na nov način i za različitu prigodu (i različitu publiku) različito. Interpretacija teksta ima onoliko koliko ima i njegovih čitatelja. Kad dobar interpretator ozvuči umjetnički tekst, on zapravo tumači njegov intelektualni i emocionalni sadržaj i tako otkriva poruku koju tekst sadrži (Pranjić, 1996: 191-201).

Podbevšek (2008) usustavljuje nazive i podjelu govornih interpretacija te ističe dva kriterija bitna za podjelu: vrste govorenja (glasno čitanje ili govorenje napamet) i literarni rod (prozni, lirski i dramski tekst). U hrvatskom se školskom sustavu jedino recitaciji, govorenju lirskog teksta napamet i izvedbi dramskoga teksta pridaje posebna pozornost (npr. recitatorske i dramske skupine česta su izborna aktivnost u školama). Glasno čitanje proznoga teksta uglavnom se zanemaruje, kao da se podrazumijeva da to svatko može i kao da za to nisu potrebne posebne vještine. U komparativnoj auditivnoj studiji Podbevšek (2006) analizira razlike nastavničkih govornih interpretacija (koje naziva *školskim interpretacijama*) i umjetničkih interpretacija te zaključuje da su velike razlike u jačini i kvaliteti pojedinih prozodijskih elemenata, kao i u broju ortoepskih i drugih pogrešaka. Nastavnici u svojim govornim interpretacijama koriste prozodijska sredstva samo u svrhu ostvarivanja sintaktičko-logičkih cjelina, paze na dikciju, a afektivnost im nije izražajna. Umjetničke, pak, govorne interpretacije *često narušavaju logiku sintakse te stvaraju iluziju prirodnoga govora i imaju izrazito naglašenu afektivnost* (ibid: 304).

U ovom će se radu istraživati interpretacije umjetničkoga proznog teksta, a interpretatori su dvoje profesionalnih glumaca i sedmero budućih nastavnika, studenata nastavničkoga smjera filoloških studija Sveučilišta u Zagrebu. Očekuje se da njihova glasna čitanja pripadaju skupini dobroga interpretativnog čitanja. Interpretacija je govornoumjetnički čin *pa* nastavnici ne bi trebali biti samo posrednici između autora umjetničkoga djela i teksta, nego u pravom smislu riječi dobri interpretatori: *posrednici-staraoci*, *umjetnici-interpretatori* (Novaković, 1982:133).

1.2. Nastavnici: govorni uzori i interpretatori

Mnoga istraživanja ističu važnost glasnoga čitanja djeci od najranije dobi jer se pokazalo da glasno čitanje i pričanje razvija u djetetu osjećaj sigurnosti i povjerenja u odrasle (Neuman i Dickinson, 2001). Kroz zajedničko iskustvo čitanja dijete se zbližava s roditeljem; glasno čitanje potiče razvoj govora, percepcije, koncentracije, vještinu slušanja, pamćenja, sposobnosti zaključivanja, kritičkog mišljenja, mašte, motivacije za pričanje i pismeno izražavanje; omogućuje djetetu stjecanje znanja, informacija, obogaćuje rječnik; potiče prepoznavanje i razumijevanje svojih i tuđih osjećaja i razumijevanje socijalnih odnosa, pravila ponašanja; osoba koja djetetu čita upoznaje njegove interese, sposobnosti, potrebe, strahove, moguće probleme... U mnogim zemljama postoje projekti kojima se promovira glasno čitanje od najranije dobi, primjerice, američki projekti *Born to read* i *Reach Out and Read*, *Nati per leggere* (Italija), *Zum Lesen geboren* (Njemačka), *Bookstart* (Velika Britanija), *Naci para leer* (Španjolska), *Rođeni za čitanje* (Hrvatska). U njima roditelji uče o važnosti čitanja djeci rane dobi i tome što i kako čitati, a u programe su uključeni i pedijatri i knjižničari. Već u rodilištu dijete dobiva svoju prvu knjigu, a u daljnjem provođenju projekta sudjeluju dječji vrtići, obiteljski centri, knjižnice, medicinski centri, mediji, volonteri i poznate osobe kako bi se privukla pozornost javnosti (Radonić i Stričević, 2009).

Kad dijete krene u školu, učitelj će postati model prema kojem će oblikovati svoje govorne i jezične kompetencije, pa se od nastavnika očekuje da budu vrsni govornici i interpretatori te da imaju visok stupanj komunikacijske kompetencije (dakako, ulogu modela i dalje imaju roditelji). Kvalitetnim glasnim čitanjem u razredu nastavnik će (1) poboljšati učenikovu vještinu čitanja i slušanja; (2) izgraditi socio-emotivnu vezu sa svojim učenicima i (3) zadobiti i održati interes i napetost slušatelja – učenika (Sutton et al, 2007). Važno je čitati učenicima jer ih to motivira za čitanje i razvija ljubav prema čitanju te unapređuje čitanje s razumijevanjem, vokabular te općenito jezični i govorni razvoj. Često se ističe da samo educiran, emotivan i entuzijastičan govornik može zaokupiti i zadržati pozornost učenika, a od nastavnika se, dakako, očekuje da je dobro educiran u metodici čitanja.

U Hrvatskoj nema većih istraživanja o tome koliko često učitelji i nastavnici glasno čitaju svojim učenicima, pa ni o tome što im čitaju. Američka istraživanja o količini čitanja u osnovnoj školi (elementary school) pokazuju velike oscilacije: rezultati variraju od nešto manje od polovice pa do tri četvrtine učitelja koji svaki dan čitaju glasno svojim učenicima (prema: Hoffman et al, 1993 i Jacobs et al, 2000). U višim je razredima čitanje manje zastupljeno nego u nižim razredima: što je razred viši, glasnog je čitanja manje, a više čitaju nastavnici s kraćim nastavničkim stažem, nego oni s dužim (Jacobs et al, 2000).

U studiji pod naslovom *Poučavanje čitanja u Europi: Okruženje, politike i prakse* koju je 2011. izradila mreža Eurydice[1] analizira se čitalačka pismenost i čimbenici koji utječu na stjecanje čitalačkih vještina od trogodišnjaka do petnaestogodišnjaka (Eurydice, 2011). Riječ je o znanstvenom istraživanju u kojem su obrađene četiri ključne teme: nastavni pristupi, rješavanje teškoća u učenju, promicanje čitanja izvan škole i obrazovanje nastavnika. Pokazalo se da je u 2009. godini otprilike jedan od pet petnaestogodišnjaka u EU imao teškoća u čitanju. Svi kurikuli za osnovnu školu ističu važnost promicanja učeničkog interesa za čitanjem i uživanja u čitanju, ali da bi se teškoće u čitanju mogle riješiti, ističe se potreba kontinuiranog stručnog usavršavanja nastavnika. Međutim, nastavnici se uglavnom nemaju prilike specijalizirati u području čitanja, pa su nastavnici specijalizirani za čitanje dostupni samo u pet zemalja: Irskoj, Malti, Ujedinjenom Kraljevstvu, Norveškoj, Danskoj, dok su u Švedskoj, Finskoj i Islandu nastavnicima kao podrška u razredu dostupni defektolozi specijalizirani za čitanje (Eurydice, 2011: 73-82). Istraživanja koja se bave čitanjem nastavnika najčešće su usmjerena na proučavanje nastavnih strategija i razumijevanje teksta, a vrlo je malo istraživanja koja se bave glasnim čitanjem nastavnika. Ni istraživanje Eurydicea ne spominje detaljnije o kakvoj je izobrazbi u području čitanja riječ, ali podrazumijeva se da bi takva izobrazba trebala obuhvatiti i edukaciju glasnoga čitanja nastavnika.

1.3. Stilovi čitanja naglas u razredu

Dickinson i Smith (1994) klasificiraju stilove čitanja naglas u razredu u tri skupine s obzirom na dominantni interakcijski obrazac: (1) konstruktivni stil čitanja, (2) didaktičko-interakcijski i (3) izvedbeni stil. (1) Konstruktivan stil čitanja je onaj u kojem prije, poslije i za vrijeme čitanja nastavnici i učenici sudjeluju u duljem, analitičkom razgovoru. Komentira se pročitano, potiče na zaključivanje i objašnjava se što nije jasno. Najdulje se razgovara za vrijeme čitanja, a vrlo kratko prije i poslije čitanja. (2) I u didaktičko-interakcijskom stilu razgovor prije i poslije čitanja je kratak, razgovor za vrijeme čitanja ograničen je na provjeru neposrednog prisjećanja i to tako što učitelj traži da učenici ponove dijelove pročitanog teksta (najčešće prozivaju one učenike koji ometaju rad i tako kontroliraju atmosferu u razredu) ili da odgovore na jednostavna pitanja o činjeničnim detaljima koja su u funkciji provjere razumijevanja (takva su pitanja vrlo česta u osnovnim školama). (3) Izvedbeni stil priču tretira kao estetski doživljaj koji se tek minimalno smije remetiti (cjelovitost se smije narušiti tek ponekim komentarom). Vrlo se malo razgovora tijekom čitanja, a puno prije i poslije. Kao uvod u čitanje učitelj nerijetko navodi

[1] Mreža Eurydice analizira europske obrazovne sustave i politike. Od 2011. godine sastoji se od 37 nacionalnih jedinica sa sjedištem u svima 33 zemljama koje sudjeluju u europskom Programu cjeloživotnog učenja (države članice Europske unije, zemlje članice Europske udruge slobodne trgovine - EFTA, Hrvatska i Turska). Mrežom koordinira i upravlja europska Izvršna agencija za obrazovanje, audiovizualnu politiku i kulturu (EACEA) u Bruxellesu.

razloge izbora određene knjige (npr. to je njima omiljena knjiga) ili navodi o kome/čemu knjiga govori. Ono malo što se govori za vrijeme čitanja upućeno je pojašnjenju vokabulara, razumijevanju likova, poticanju očekivanja (što će dalje biti). Budući da se ne želi remetiti cjelovitost i kontinuitet priče, najviše se razgovara nakon čitanja cijele knjige i to analitički: priča se rekonstruira, a pročitano se povezuje s dječjim životnim iskustvima. Istraživači navode da djeca na kraju čitanja knjige, ako im se sviđa kraj, često spontano plješću. Poštuje se kontinuitet priče i ne želi se ometati užitak čitanja, pa se raspravlja tek nakon što je cijela priča pročitana.

Dickinson i Smith (ibid.) istraživanje su proveli u 25 američkih predškolskih razreda (četverogodišnjaka) i na temelju analize audiovizualnih snimki utvrdili su karakteristike tih triju različitih vrsta glasnoga čitanja. Godinu dana nakon snimanja testirali su vokabular i vještinu razumijevanja (petogodišnjaka). Pokazalo se da je izvedbeni, cjelovit pristup, u kojem se tekst čita bez ili s vrlo malo razgovora za vrijeme čitanja dao najbolje rezultate: takvi su učenici najviše napredovali u vokabularu i u razumijevanju. Ukupna količina razgovora uopće nije bila povezana s kasnijim razvojem vještina razumijevanja i vokabulara. Autori zaključuju da se učitelji ne bi trebali zaustavljati i razgovarati (objašnjavati) za vrijeme čitanja. Rezultati su također pokazali da učinak razgovora prije i nakon čitanja može biti koristan, a da je rasprava nakon čitanja najvjerojatnije korisna.

U nastavi se često koristi i slušanje interpretativnog čitanja, a zvučni su zapisi knjiga sve dostupniji i sve ih je više. Rezultati istraživanja koje se bavilo usporedbom percepcije učiteljevog interpretativnog čitanja i slušanja interpretativnog čitanja sa CD-a u nižim razredima osnovne škole pokazali su da su interesi za učiteljevo čitanje i slušanje snimki podjednaki ili da čak prevladava interes za slušanje interpretativnoga čitanja sa CD-a (Grahovac-Pražić i Mesić, 2009). Istraživači su bili iznenađeni rezultatom jer su pretpostavili da bi zbog posebne vezanosti učenika razredne nastave za učitelja i odnosa povjerenja koji vlada u učionicama učenici trebali prednost dati živoj riječi (ibid: 121). Snimljeno interpretativno čitanje najbliže je izvedbenome stilu čitanja jer se također poštuje kontinuitet književnog djela, ne ometa se užitak čitanja, a razgovor prije čitanja i raspravu nakon čitanja vode nastavnici. U nastavi se trebaju koristiti kvalitetne zvučne knjige koje su snimili govorni profesionalci (najčešće glumci), od kojih se očekuje dobra govorna izvedba.

1.4. Afektivnost i poetičnost u interpretativnom čitanju

Čini se da je granica između dobrog interpretativnog čitanja i glume mala, ako je uopće ima. Obično se naglašava da dobar interpretator, recitator, svoj tekst ne iznosi kao direktan izraz svojega unutarnjeg doživljaja, nego da iznosi svoj umjetnički doživljaj izazvan tim tekstom, a da u glumi tekst potpuno postaje svojina glumca (Škarić, 2003). Glumac govori kao da je to njegov vlastiti tekst, kao da upravo doživljava to o čemu govori. Pritom se, međutim, baš kao i ne-glumački interpretator koristi hotimičnim slikama, općeprihvaćenim i nedvosmislenim izražajnim znakovima kojima oponaša opći krik, npr. tugu, sreću, bol...

O velikoj sličnosti između interpretacije izvedbenoga stila i glumačke interpretacije govori i Jana Wright. Ističe da se afektivnost u glasnom čitanju intenzivno proučava upravo zadnjih desetak godina i da studije pokazuju kako glasno čitanje koje sadrži emocionalnu, socijalno-emocionalnu komponentu i osobnu interakciju, kod interpretatora razvija i sve veću želju za glasnim čitanjem te da takvo čitanje smatraju smislenijim, vrednijim (Wright, 2011:73). Analizirajući razlike u interpretativnom čitanju nastavnika i glumaca Podbevšek (2006) zaključuje da je jedna od glavnih razlika upravo u afektivnosti koja nedostaje u nastavničkoj, a obiluje u glumačkoj izvedbi.

Moschovaki, Meadows i Pellegrini (2007) istraživali su afektivnost govornih interpretatora te proučavali kako afektivno glasno čitanje utječe na afektivne reakcije djece vrtićke dobi. Analizirali su tri skupine afektivnih sredstava kojima se nastavnici koriste u glasnom izvedbenom čitanju: intonaciju, dramatizaciju i osobni angažman interpretatora. U kategoriji intonacije proučavali su stanke isticanja i spor tempo koji je također u funkciji isticanja; dijagramske znakove kao što su duljenje riječi kojima se oslikava

veličina, dužina i trajanje; šaptanje ili podizanje glasa za isticanje riječi ili zadobivanje pozornosti. I neke dijelove teksta: dijaloge, upitne rečenice i rime autori također uvrštavaju u istu kategoriju koju nazivaju *intonacijom* (Moschovaki at al, 2007: 409), iako bi prema prihvaćenoj fonetskoj terminologiji, a s obzirom na ono što pod nazivom *intonacija* uključuju, prikladniji naziv bio prozodija. Dramatizacija se postiže uživljavanjem u ulogu, oživljavanjem dijaloga promjenama u glasu, a u kategoriju osobnog angažmana pripadaju izražavanja osobnog interesa učitelja za tekst, izražavanje zadovoljstva, uzbuđenja, empatije ili tuge. Svoj osobni angažman učitelj/interpretator može izraziti na dva načina: tekstualno ili glasom (intonacijom). Svim su se navedenim afektivnim kategorijama i sredstvima koristili i interpretatori čije interpretativno čitanje analiziramo u ovom radu nekima više nekima manje, manje ili više uspješno.

2. ISTRAŽIVANJE

2.1. Cilj

U istraživanju se na primjeru glumačke i studentske (buduće nastavničke) interpretacije priče *Čudnovate zgode šegrta Hlapića* Ivane Brlić Mažuranić istražuje motivacija slušatelja za slušanje pojedinog interpretatora. Provjerava se koliko u izvedbenom stilu čitanja neki prozodijski elementi doprinose izražajnosti govorne interpretacije umjetničkog teksta i što govornu izvedbu čini dobrom, zanimljivom, dopadljivom. Pretpostavlja se da ton, intonacija, tempo, stanke i boja glasa imaju ključnu ulogu u ostvarenju govorne izražajnosti. Rezultati akustičke analize nekih prozodijskih elemenata usporedit će se s rezultatima percepcije.

2.2. Materijal i metoda

Ulomke iz knjige Čudnovate zgode šegrta Hlapića Ivane Brlić Mažuranić čitala su dva profesionalna glumca: Mira Bosanac i Dubravko Sidor (korištena je zvučna knjiga *Čudnovate zgode šegrta Hlapića*) te studenti nastavničkoga smjera Filozofskoga fakulteta i studenti Odjela kroatologije (također nastavničkoga smjera) Hrvatskih studija u Zagrebu. Studenti su u listopadu 2012. snimljeni u tonskom studiju Odsjeka za fonetiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, pa se snimke profesionalnih glumaca i studenata nisu razlikovale u kvaliteti. Svi su interpretatori unaprijed bili upoznati s tekstom (dobili su tekst najmanje dan prije) i znali su da će ga trebati izražajno pročitati (neki su unosili oznake u tekst: podcrtali riječi, označili vertikalnim crtama stanke, označili naglaske). Prije snimanja dobili su uputu da tekst trebaju pročitati interpretativno, kao da ga čitaju učenicima trećeg razreda.

U preliminarnom istraživanju snimljeno je 18 studenata nastavničkoga smjera, čije su interpretacije procjenjivali studenti (N=21) u kategorijama: *glas, izražajnost, razgovijetnost* i *sviđa mi se* ocjenama od 1 do 5. Od njih je izabrano sedam interpretacija: po tri koje su najbolje i najlošije ukupno ocijenjene i jedna iz skupine srednje ocijenjenih (tri muška i četiri ženska glasa). U tom je preliminarnom testiranju najslabije ocijenjeni student interpretator imao prosječnu ukupnu ocjenu 2,79, a najbolji ocijenjeni je imao 4,26; glumci interpretatori imali su, kao što je i očekivano, najviše ocjene 4,76 i 4,75.

U istraživanju je u konačnici korišteno devet snimaka (dvaju profesionalnih interpretatora i sedmero odabranih studenata). Čitani su ulomci: Malim čitateljima (Uvod) i iz I. poglavlja (Kod majstora Mrkonje): Šegrt Hlapić i Čizmice. U snimci je tijek teksta bio neprekinut, samo su se nizale različite interpretacije koje su izrezane tako da je pojedinačni stimulus trajao od 20 do 30 sekunda (pazilo se na to da se ne naruši cjelina teksta). Svaki je interpretator bio zastupljen s dva ulomka. Ukupno je procjenjivano 18 zvučnih stimulusa (po dva ulomka od svakog interpretatora). Na početku istraživanja dana su i dva stimulusa za vježbu, da bi se ispitanici upoznali s načinom provedbe eksperimenta.

Čitani ulomci dani su na procjenu studentima treće, četvrte i pete godine studija raznih studijskih programa na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (N=49) koji su ocjenama od 1 do 5 u kategorijama

glas, izražajnost, razgovijetnost, standardnost i *sviđa mi se* procjenjivali pojedine interpretatore. Priča Čudnovate zgode šegrta Hlapića I. B. Mažuranić obavezna je lektira za učenike trećih razreda osnovnih škola, pa su u analizi percepcije sudjelovali i učenici trećeg razreda Osnovne škole Trnjanska u Zagrebu (N=20). Učenici su trebali odgovoriti na pitanje Sviđa li ti se način na koji je pročitano? Upitnik je prilagođen njihovu uzrastu pa im je umjesto ocjena, za svaki stimulus ponuđeno pet slikovitih znakova (emotikona), od kojih su trebali izabrati jedan: s usnama prema dolje i namrštenih obrva u značenju: uopće mi se ne sviđa; s usnama prema dolje: ne sviđa mi se; s ravnim usnama: ravnodušan stav: i sviđa i ne sviđa; nasmijan, smješko, s usnama prema gore u značenju: sviđa mi se; smješko s podignutim rukama u značenju: jako mi se sviđa. U analizi rezultata svakom je od tih slikovitih znakova pridružena ocjena (od 1 do 5). Treba također napomenuti da *Čudnovate zgode šegrta Hlapića* prije istraživanja još nisu obrađivali na nastavi.

Osim anketa kojima se ispitivalo kako slušatelji percipiraju pojedine govorne interpretacije, analizirani su i prozodijski elementi govora: osnovni ton (Hz), tempo govora (izražen brojem slogova u sekundi), tempo artikulacije (izražen brojem slogova u sekundi, a iz trajanja interpretacije su izuzete sve stanke duže od 200 ms) i dugotrajni prosječni spektralni oblik glasa. Analizirani su i specifični intonacijski obrasci koji se pojavljuju u nekim govornim interpretacijama i mjesta u tekstu na kojima se ostvaruju stanke.

2.3. Rezultati i rasprava

Tablica 1. Prosječna ocjena koliko se studentima i učenicima sviđa govorna interpretacija teksta

Interpretatori	**Studenti (N=49)**		**Učenici (N=20)**	
	sr. vrij.	st. dev.	sr. vrij.	st. dev.
Dubravko Sidor	**4,70**	0,54	**3,88**	1,39
Mira Bosanac	**4,50**	0,71	**3,60**	0,76
S. K. (ž)	**3,87**	0,82	**4,30**	0,77
I. P. (m)	**3,83**	0,86	**3,33**	1,23
A. M. (ž)	**2,98**	0,98	**3,43**	0,75
M. B. (ž)	**2,98**	0,92	**4,30**	0,97
J. M. (m)	**2,98**	0,84	**3,85**	1,00
B. S. (m)	**2,86**	0,85	**3,53**	1,28
M. C. (ž)	**2,36**	0,90	**3,45**	1,30

U tablici 1 prikazani su rezultati procjene koliko se studentima i učenicima sviđa govorna interpretacija pojedinih interpretatora. Raspon od najboljih, tj. onih koji se studentima najviše sviđaju (profesionalni interpretatori Sidor i Bosanac) do najlošijih, tj. onih koji se studentima najmanje sviđaju (M.C.) je velik, oko 2,3 boda, dok je prosječni raspon ocjena koje su davali učenici puno manji i iznosi tek jedan bod (najviše im se sviđaju ulomci koje čitaju studentice S.K. i M.B. – ocjena 4,3, a najmanje ulomci koje čita I.P. – ocjena 3,33). Budući da su standardne devijacije uz prosječne ocjene učenika velike može se zaključiti da je zadatak procjene govorne interpretacije za djecu bio težak ili nejasan te da na temelju ovog istraživanja ne možemo zaključiti čija im se govorna interpretacija sviđa, a čija ne.

Zbog mogućih varijacija u izražajnosti i utjecaja sadržaja na procjenu interpretacije, za svakog smo interpretatora na procjenu dale po dva ulomka. Uspoređujući ocjene studenata u dvama odlomcima, rezultati pokazuju da su prosječne ocjene vrlo slične, a rezultati t-testa pokazuju da nema značajne razlike među prosjecima. Uspoređujući ocjene učenika trećeg razreda u dvama ulomcima, rezultati pokazuju da su prosječne ocjene ponekad slične, ponekad različite i da na njih jasno utječe sadržaj teksta.

O utjecaju sadržaja na ocjenu jasno upućuju i sljedeći primjeri: Prvi ulomak koji interpretira M.B., a koji govori o majstorovoj tuzi i žalosti, ocijenjen je s prosječnom ocjenom 3,9 (*Majstoru Mrkonji dogodila se jedanput u životu velika žalost i nesreća, pa je od onda bio vrlo tvrda srca. Kakva se nesreća dogodila majstoru Mrkonji, to će se istom mnogo kasnije iz ove knjige saznati*). Drugi ulomak, također u izvedbi M.B., ocijenjen je visokom ocjenom 4,7 iako nema zamjetne razlike u govornoj izražajnosti, ali jasno je da su učenici ponovno (bez obzira na uputu) procjenjivali sadržaj jer je ovaj bolje ocijenjeni ulomak puno optimističniji (*Legne dakle Hlapić na svoju slamnjaču, ugasne svijeću koja je još malo virila iz krumpira i počne razmišljati. Mislio je Hlapić, mislio, a onda odluči da će u noći pobjeći od majstora Mrkonje i da će otići u svijet. Premda to nije bilo lako, a bilo je i pogibeljno, ipak je Hlapić to izveo. Što god šegrt može da zamisli, to može i izvesti.*) Slično se dogodilo i s izvedbama Mire Bosanac: ulomak u kojem se govori o hrabrosti, mudrosti i dobroti Hlapića učenici u ocijenili prosječnom ocjenom 4,05 (s.d. = 0,76), a ulomak u kojem majstor strašno viče na Hlapića i tuče ga čizmicama po leđima dobio je prosječnu ocjenu 3,15. Da bi se utjecaj sadržaja na procjenu govorne izvedbe smanjio, u daljnjem bi istraživanju učenicima trebalo najprije jednom pustiti snimku u cijelosti (da se s tekstom upoznaju, da ga dožive), a zatim im dati pojedinačne ulomke na procjenu.

Tablica 2. Rezultati procjene interpretacije u pojedinim ispitivanim kategorijama (N=49)

	glas	s.d.	izražaj-nost	s.d.	razgo-vijetnost	s.d.	standar-dnost	s.d.	svidja mi se	s.d.
D. Sidor	**4,59**	0,69	**4,80**	0,52	**4,64**	0,61	**4,73**	0,55	**4,70**	0,54
M. Bosanac	**4,42**	0,75	**4,72**	0,55	**4,69**	0,51	**4,78**	0,57	**4,50**	0,71
S. K. (ž)	**4,22**	0,70	**3,91**	0,89	**4,36**	0,69	**4,21**	0,75	**3,87**	0,82
I. P. (m)	**4,06**	0,81	**3,57**	1,12	**4,58**	0,59	**4,46**	0,73	**3,83**	0,86
A. M. (ž)	**3,23**	0,89	**3,36**	0,96	**3,44**	0,92	**3,69**	0,95	**2,98**	0,98
M. B (ž)	**3,15**	0,83	**3,11**	1,01	**3,31**	1,01	**3,28**	0,97	**2,98**	0,92
J. M. (m)	**3,41**	0,78	**2,91**	0,97	**3,71**	0,75	**3,10**	1,11	**2,98**	0,84
B. S. (m)	**3,23**	0,78	**2,79**	0,82	**3,11**	0,87	**3,31**	0,80	**2,86**	0,85
M. C. (ž)	**2,18**	0,69	**3,32**	0,86	**3,55**	0,86	**3,36**	1,01	**2,36**	0,90

Tablica 3. Koeficijent korelacije (r) između ocjenjivanih karakteristika govorne interpretacije (na temelju procjene studenata N=49)

	glas	izražajnost	razgovijetnost	standard	sviđa mi se
glas	1				
izražajnost	0,52	1,00			
razgovijetnost	0,57	0,57	1,00		
standard	0,48	0,46	0,54	1	
sviđa mi se	0,78	0,64	0,63	0,54	1

Tablica 4. Prosječne vrijednosti osnovnog tona i tempa za devet interpretatora

	Osnovni ton (Hz)			Tempo (slog/s)	
	sr. vrij.	st. dev.		Tempo govora	Tempo artikulacije
D. Sidor (m)	95	47,5		5,8	6,4
M. Bosanac (ž)	173	48,5		4,7	5,2
S.K. (ž)	189	48,0		5,1	5,6
I.P. (m)	100	39,5		4,0	5,0
A.M. (ž)	241	33,0		5,2	5,6
M.B. (ž)	214	37,5		5,4	6,2
J.M. (m)	112	22,5		5,0	5,6
B.S. (m)	115	23,5		5,8	6,3
M.C. (ž)	237	45,5		4,8	5,1

Jedna od pretpostavki bila je da će na ocjenu koliko se slušačima sviđa interpretacija velik utjecaj imati osnovni ton i boja glasa. Rezultati analize (v. tablicu 3) to potvrđuju jer je koeficijent korelacije između procjene glasa i kategorije *sviđa mi se* vrlo velik (r = 0,78), čak veći od koeficijenta korelacije između procjene izražajnosti i kategorije *sviđa mi se* (r = 0,64). Uspoređujući rezultate perceptivne procjene (v. tablicu 1.), rezultate akustičke analize osnovnog tona (v. tablicu 4) i analize spektralnog oblika glasa (v. sliku 1), možemo zaključiti da interpretatori čija se govorna izvedba najviše sviđa slušačima studentima imaju prije svega ugodan glas nižeg osnovnog tona i uravnoteženog spektra, dok interpretatori čija se izvedba najmanje sviđa slušačima imaju viši osnovni ton i spektralni oblik s pojačanim područjem nazalnosti i punoće. Muški interpretatori najviših prosječnih ocjena u kategoriji sviđanja: D. Sidor (4,70) i I.P. (3,83) imaju nizak osnovni ton (D. Sidor 95 Hz, a I.P. 100 Hz), a muški interpretatori čija se izvedba najmanje sviđa slušačima J.M. (2,98) i B.S. (2,86) imaju prosječno 10-20 Hz viši osnovni ton (J.M. 112 Hz, a B.S. 115 Hz). Istraživanje zvučnih osobina ugode glasa dokazuje da muški glasovi koji se ocjenjuju izrazito lijepima imaju prosječnu fundamentalnu frekvenciju 84 Hz, a pojedinačne prosječne frekvencije glasova tih govornika iznose od 70 do 107 Hz (Varošanec-Škarić, 1997: 97). Podaci istraživanja dopadljivosti interpretacije potpuno se uklapaju u ove okvire. Glasovi lošije procijenjenih interpretacija muških studenata u području su prosječnog osnovnog tona, koji je tek nešto povišen od osnovnog tona najugodnijih glasova, no njihove su interpretacije manjeg tonskog raspona i na to upućuje podatak o standardnoj devijaciji prosjeka osnovnog tona. Kod bolje procijenjenih interpretatora dvostruko su veće vrijednosti standardne devijacije osnovnog tona što ukazuje na veće raspone intonacije.

Od ženskih govornika studentima su se najviše sviđale interpretacije M. Bosanac (ocjena 4,50) i S.K. (ocjena 3,87) čiji glasovi imaju osnovni ton mnogo niži (M. Bosanac 173 Hz; S.K. 189 Hz) nego interpretatorice čiji se čitanje studentima manje sviđalo. Studentima se najmanje dopala interpretacija M.C. (2,36), a ona je dobila i najnižu ocjenu za procjenu kvalitete glasa (2,18), na što je zasigurno utjecao visok osnovni ton (237 Hz).

a) najbolje procijenjeni ženski glas S.K. (ocjena glasa 4,22)

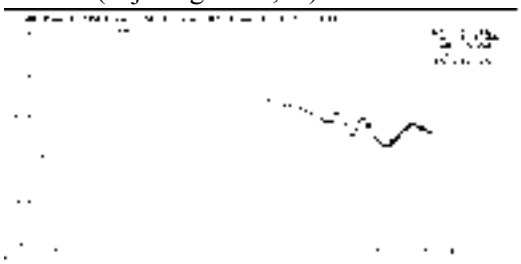

c) najbolje procijenjeni muški glas I.P. (ocjena glasa 4,06)

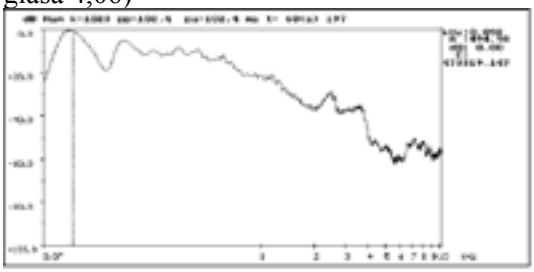

b) najlošije procijenjeni ženski glas M.C. (ocjena glasa 2,18)

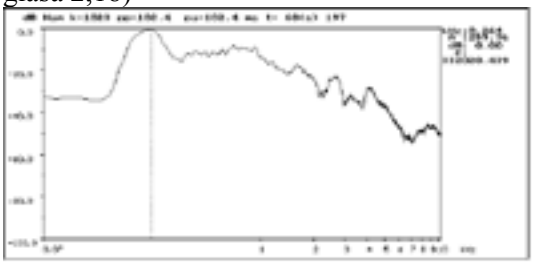

d) najlošije procijenjeni muški glas B.S. (ocjena glasa 3,23)

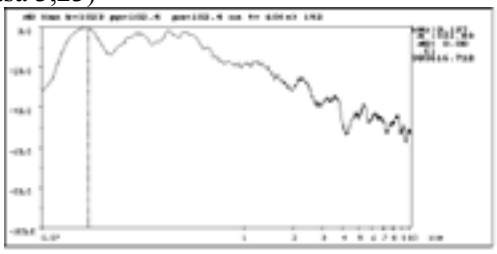

Slika 1. Boja glasa: dugotrajni prosječni spektar glasova studenata interpretatora

Osim visine i jačine osnovnog tona i drugi elementi spektralnoga oblika glasa znatno utječu na percepciju ugodnoga ili neugodnoga glasa, a time i na opći dojam o govornoj interpretaciji. Za ilustraciju na slici 1 nalaze se slike dugotrajnog prosječnog spektra (analiza jedne minute govorne interpretacije) najbolje i najlošije procijenjenih glasova studenata interpretatora (glasove glumaca koji su procijenjeni kao najugodniji izostavljamo). Od muških glasova studenata najbolje je procijenjen I.P. (4,06), a najlošije B.S. (3,23). Od ženskih glasova studenata najugodniji je glas S.K. (4,22), a najmanje ugodan je glas M.C. (2,18). Uspoređujući slike spektralnog oblika, može se vidjeti da ugodniji glasovi (slike 1a i 1c) imaju uravnoteženiji pad spektra i jasno istaknut četvrti i peti formant, dok manje ugodni glasovi (slike 1b i 1d) imaju pojačanje u dijelu spektra koji je karakterističan za punoću, kojom se naziva pojačanje u spektru na frekvencijama od 400 do 800 Hz (Škarić, 1991: 292), i nosnost, koju karakterizira pojačanje na spektru od 200 do 400 Hz (ibid. 293).

Rezultati analize tempa govora i tempa artikulacije (v. tablicu 4) ne upućuju na povezanost ukupnog tempa i izražajnosti interpretacije. Interpretatori čitaju prosječnim tempom govora u rasponu od 4,0 do 5,8 slog/s, što odgovara prosječnom tempu govora izmjerenom za spikersko čitanje umjetničkog teksta koji iznosi od 4,7 do 5,8 slog/s (izračunato prema podacima iz: Bakran, 1984: 29). Usporede li se rezultati tempa artikulacije interpretatora u rasponu od 5,0 do 6,4 slog/s s prosječnim tempom artikulacije izmjerenim za hrvatski koji iznosi od 5,4 do 8,3 slog/s (ibid.), vidljivo je da je troje interpretatora sporije od prosječnog tempa artikulacije, a ostali su bliži donjoj granici raspona tempa artikulacije za hrvatski govor.

Prosječna brzina govora i količina stanka su prozodijski elementi koji ne govore mnogo sami za sebe, već je za dobru govornu interpretaciju važna njihova usklađenost s tekstom. Brži tempo čitanja dijelova teksta koji su manje informativni i dijelova koji su sadržajno uzbudljiviji, a sporiji tempo čitanja dijelova koji se ističu ili teksta čiji emotivni sadržaj odgovara sporijem tempu doprinosi izražajnosti govorne interpretacije. Podatke o općem tempu čitanja ne možemo povezati niti s podacima o razgovijetnosti govora (v. tablicu 2). Iako se može očekivati da sporiji tempo artikulacije omogućuje veću razgovijetnost, podaci dobiveni u istraživanju ne potvrđuju tu hipotezu. Naime, i interpretatori koji

imaju najveću razgovijetnost (ocjene 4,69 i 4,64) imaju vrijednosti tempa artikulacije (5,2 i 6,4 slog/s) podjednake kao i interpretatori s najmanjom razgovijetnosti (ocjene 3,11 i 3,55) i s prosječnim tempom artikulacije (6,3 i 5,1 slog/s).

Iako neki prozodijski elementi, kao što su osnovni ton i boja glasa, imaju utjecaj na ukupni dojam o govoru, tek usklađenost prozodijskih elemenata sa sadržajem teksta čini pojedinu interpretaciju iznimno dobrom ili lošom. Lošije ocijenjeni interpretatori imaju intonacijske obrasce koji upućuju na *lažnu izražajnost*, a karakteriziraju ih česti patetični lukovi i ravne jezgre na krajevima intonacijskih jedinica. Buduća nastavnica M.C. ima upravo takvu interpretaciju: intonacijsku jedinicu počinje vrlo visokim tonom koji do kraja intonacijske jedinice opada, ali svejedno ostaje visok, pa prevladavaju srednje visoke, ravne završne jezgre (tipične za nabrajanje i za dječji govor). Takav se intonacijski obrazac ponavlja i stvara monotoniju: sve je jednako važno (onda i nevažno) pa zvuči kao afektacija, kao pretjerana, a onda i lažna izražajnost. Stanke ostvaruje na pogrešnom mjestu (*No kad je gospodin došao sa svojim* (stanka) *sinom po čizme*), a fonološki uvjetovanu promjenu ispadanja suglasnika [t] ne provodi, nego izgovara hiperkorektno: [čudi**t** ćete se].

U primjeru dobre, izražajne interpretacije studentice S.K. uopće nema patetičnih lukova, završeci intonacijskih jedinica su silazni ili (rjeđe) uzlazni, a vrlo rijetko ravni (samo ako je riječ o nabrajanju), dok su stanke u funkciji isticanja riječi koja slijedi. Isto vrijedi i za druge, najbolje procijenjene interpretacije. Dobri interpretatori znali su ozvučiti i smijeh. Tekst koji sadrži smiješne elemente izgovorili su tako da su govorni prolaz (i usne) namjestili u spljošteni nacrtni oblik kojim se proizvode svijetli zvukovi (takvim nacrtnim oblikom izgovaraju se, npr. glasovi: *i, c, z, s*; Škarić, 1991: 128). Na taj je način S.K. pročitala ulomak: *Hlapić je bio uvijek dobre volje, pa kad je vidio da mora nositi te hlače, počeo se i sam šaliti. Kreketao je "kre-kre" kao žaba kad god je obukao zelene hlače.*

Moschovaki, Meadows i Pellegrini (2007) govore o afektivnosti u glasnom čitanju, ali bilo bi potrebno razlikovati afektivnost od poetičnosti jer se afektivnost interpretatora i afektivne reakcije djece razlikuju u samoj srži. Afektivnost interpretatora nije spontana, neposredna, nego je poetski čin jer kad interpretator *glumi* bol ili strah, taj bol ili strah nisu afektivni izrazi jer ne kazuju da tog interpretatora baš tada nešto boli ili da se nečega boji, nego on stvara taj izraz/sliku bola ili straha i zato je to poetika, a ne afektivnost u govoru (Škarić, 2003). Međutim, za razliku od odrasle publike koja će takve poetske izraze bola ili straha prepoznati kao dobro odglumljene pa će biti ushićena (prepoznajući u tome poetski čin), djeca će reagirati spontano, neposredno, afektivno: stvarno će se rastužiti, prestrašiti, razveseliti. Dječje su reakcije izravne i intenzivne, njihov afektivni izraz nije naučen, nego sasvim spontan i istinit. U našem se istraživanju nisu proučavale afektivne reakcije djece, ali treba napomenuti reakcije učenika trećega razreda nakon što su čuli tekst: *Premda to nije bilo lako, a bilo je i pogibeljno, ipak je Hlapić to izveo. Što god šegrt može da zamisli, to može i izvesti.* Neki su se učenici glasno nasmijali, neki su digli ruku u znak odobravanja, neki su se samo osmjehnuli, gotovo svi u razredu izrazili su na neki način zadovoljstvo, očito suosjećajući s Hlapićem. Također se i nemogućnost učenika da odvoje način interpretacije od samoga sadržaja, tj. rezultati koji pokazuju da je sadržaj bio presudan u procjenjivanju, pokazuju koliko je njihov afektivni angažman jak i kako jaku ulogu imaju osjećaji.

U ovom istraživanju nije bilo ni izvrsnih, a ni jako loših studentskih interpretacija. Prosječna ocjena u kategoriji *sviđa mi se* kretala se od 2,79 (najlošije procijenjeni) do 4,26 (najbolje procijenjeni student-interpretatora). U nastavku istraživanja planira se uključiti i takve – iznimno dobre i iznimno loše interpretacije.

3. ZAKLJUČAK

Školski sustav usmjeren je njegovanju pisanoga izraza, a zanemaruje se kultiviranje govora. Budući da glasno čitanje u razredu utječe na poboljšanje učenikove vještine čitanja i slušanja te izgrađuje socio-emotivnu vezu između nastavnika i učenika, potrebno je educirati nastavnike u glasnom čitanju. Nije dovoljno čitati spikerski ili minimalno interpretativno, iako su te vrste čitanja česte u školama.

Takva su čitanja proznoga teksta monotona i površna, govori se kao po nekoj šabloni i svaki se tekst kazuje na isti način.

U radu istražujemo prozodijske elemente govorne izvedbe pri čitanju proznoga teksta. Cilj rada je istražiti što se slušačima sviđa te u kakvoj su korelaciji elementi prozodije s općim dojmom o izražajnosti, glasu, razgovijetnosti i standardnosti. Polazimo od pretpostavke da će interpretator čiji se način čitanja slušateljima sviđa lakše moći pobuditi njihovo zanimanje, pa da će pozornije i s većom koncentracijom slušati tekst. Istraživanje je pokazalo da neki prozodijski elementi kao što su osnovni ton i boja glasa imaju utjecaj na ukupni dojam o govornoj interpretaciji: što je glas nižega osnovnog tona i uravnoteženijega spektra, to se cjelokupna izvedba slušateljima više sviđa. Međutim, kod većine prozodijskih elemenata, primjerice kod intonacije, stanki i brzine govora, tek njihova usklađenost sa sadržajem teksta čini pojedinu interpretaciju iznimno dobrom ili lošom.

Iako se od govorne interpretacije u pedagoškoj praksi ne može očekivati izvedba kakva se očekuje od vrhunskih glumaca, nastavnici bi trebali težiti dobroj govornoj interpretaciji koja obiluje afektivnošću. Stoga smatramo da bi tijekom školovanja budući nastavnici jezika trebali imati praksu koja uključuje fonetske vježbe izgovora, vježbe za glas i vježbe govorne glumačke interpretacije. Nastavnici posebno trebaju njegovati izvedbeni stil u kojem se poštuje kontinuitet priče i koji ne ometa užitak čitanja jer se raspravlja tek nakon što je djelo pročitano. Trebaju koristiti i kvalitetne zvučne snimke jer i njih, kao i učiteljevo čitanje, učenici vole slušati. Ovo istraživanje pokazuje da zvučna knjiga *Čudnovate zgode šegrta Hlapića* sadrži izvrsne interpretacije Mire Bosanac i Dubravka Sidora, pa preporučujemo učiteljima da obogate nastavu prezentirajući učenicima dijelove te knjige.

Autorice zahvaljuju studentima Hrvatskih studija i Filozofskog fakulteta u Zagrebu te ravnateljici, učiteljici i učenicima 3. razreda Osnovne škole Trnjanska u Zagrebu na sudjelovanju u istraživanju.

Literatura

Bakran, J. (1984). Tempo-činilac vremenske organizacije govora, *Suvremena lingvistika* 25/26, str. 27-31.

Dickinson, D. K., i Smith, M. W. (1994). Long-term effects of preschool teachers book readings on low-income children s vocabulary and story comprehension. *Reading Research Quarterly*, 29, str. 104-122.

Eurydice (2011). *Teaching Reading in Europe: Contexts, Policies and Practices,* na http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/130EN.pdf <15. siječnja 2013.>

Grahovac-Pražić, V. i Mesić, D. (2009). Poetski interesi učenika razredne nastave*, Metodički obzori*, 4 (1-2), str. 113-123.

Hoffman, J., Roser, N. L. i Battle, J. (1993). Reading Aloud in Classrooms: From the Modal Toward a "Model" *Reading Teacher* 46 (6), str. 496-507.

Jacobs, J.S., Morrison, T.G., Swinyard, W.R. (2000). Reading aloud to students: a national probability study of classroom reading practices of elementary school teachers*, Reading Psychology*, 21, str. 171–193.

Moschovaki, E., Meadows, S., Pellegrini, A. (2007). Teacher's affective presentation of children's book and youth children's display of affective engagement during classroom book reading, *European Journal of Psychology of Education*, 22 (4), str. 405-420.

Neuman, S.B., Dickinson, D.K. (2001). *Handbook of Early Literacy Research*. New York: Guilford Press.

Novaković, N. (1982). *Govorna interpretacija umjetničkoga teksta*. Zagreb: Školska knjiga.

Podbevšek, K. (2006). *Govorna interpretacija literarnih besedil v pedagoški in umetniški praksi.* Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.

Podbevšek, K. (2008). Tipologija govornih interpretacija*, Govor* 25 (1), str. 93-109.

Pranjić, K. (1996). *Jezikom i stilom kroza književnost*. Zagreb: Školska knjiga.

Radonić, M. i Stričević, I. (2009). Rođeni za čitanje: promocija ranog glasnog čitanja djeci od najranije dobi, *Pediatrica Croatica* 53 (1), str. 7-11.

Sutton, M., Sofka, A., Bojczyk, K.E., Curenton, S.M. (2007) Assessing the quality of storybook reading, u: Pence, K.L. (ur.), *Assessment in emergent literacy*. San Diego: Plural Pub, str. 227-265.

Škarić, I. (1991). Fonetika hrvatskoga književnog jezika. U: Babić S. i sur. Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika: Nacrt za gramatiku. Zagreb: HAZU - Globus, str. 61-379.

Škarić, I. (2003). *Temeljci suvremenoga govorništva*. Zagreb: Školska knjiga. Varošanec-Škarić, G. (1997). *Zvučne osobine ugode glasa,* disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.
Wright, J.D. (2011). *Teacher read-aloud style and delivery: Fiction and nonfiction texts,* ProQuest Dissertations and Theses.

Izvori

Brlić Mažuranić, I. (1994). Šegrt Hlapić, *Izabrana djela I*. Zagreb: Naša djeca.
Brlić Mažuranić, I. (1997). Zvučna knjiga, *Čudnovate zgode šegrta Hlapića*, kazuju Mira Bosanac i Dubravko Sidor. Slavonski Brod: Volim Brod.

SPEECH EXPRESSIVITY OF LITERARY PROSAIC TEXTS

Summary

The purpose of this paper was to examine the prosodic elements used in the speech interpretation of *The Strange Adventures of Hlapić the Apprentice* and to explore how prosody influences listeners' perception. The passages from *Hlapić the Apprentice* were read by two actors (B. Bosanac and D. Sidor) and by seven students, mostly future teachers of Croatian. The recordings of nine interpreters were assessed by students of the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb (N=49) and by elementary scool pupils in 3rd grade (N=20). The student assessment included five categories: voice, diction perspicuity, expressiveness, standard pronunciation and subjective attitude, i.e. how the listener liked the interpretation. In each category the interpretations were evaluated on a scale from 1 (very bad) to 5 (very good). Pupils assessment had only the question how much they like the interpretation. The results revealed that interpreters whose delivery listeners liked the most have a pleasant voice which shows a lower fundamental frequency and balanced spectra. Interpreters whose delivery the listeners didn't like have a voice with a higher fundamental frequency and a spectral shape with salient frequencies in the range caracteristic for nasal voice. Interpretations assessed as unlikeable have specific intonation phrases which indicates false expressiveness, like high pitch accents followed by a high boundary tone, the so-called "expressive curve".

Keywords: read-allouds, reading style, interpretative reading, speech expresivity, prosody

Elenmari Pletikos Olof
University of Zagreb, Croatia
Faculty od Humanities and Social Sciences,
epletikos@ffzg.hr

Jelena Vlašić Duić
University of Zagreb, Croatia
Faculty od Humanities and Social Sciences,
jvduic@ffzg.hr

Biljana Radić-Bojanić – Jagoda Topalov

AFEKTIVNI FILTER I USVAJANJE GRAMATIČKIH SADRŽAJA

U ovom radu prikazani su rezultati istraživanja usmerenog na ispitivanje efekata nastave u kojoj su kombinovani kognitivni i afektivni elementi u cilju boljeg usvajanja gramatičkih sadržaja engleskog kao stranog. Nacrtom istraživanja obuhvaćenje su eksperimentalna grupa (N=25) koja je pratila kombinovanu afektivno-kognitivnu nastavu i kontrolna grupa (N=23) koja je imala tradicionalnu nastavu usmerenu ka kognitivnim faktorima. Prema dobijenim rezultatima, postoje statistički značajne razlike između ispitivanih grupa, posebno u zadacima koji od ispitanika zahtevaju više nivoe kognitivne obrade i dublje razumevanje obrađivanog materijala.

Ključne reči: kognitivni i afektivni domen, hipoteza afektivnog filtera, nastava engleskog jezika, usvajanje gramatičkih sadržaja.

1. UVOD

Tokom pedesetih godina dvadesetog veka, neo-bihejviorista Bendžamin Blum sa saradnicima razvija model koji povezuje spoljašnje i unutrašnje ponašanje pojedinaca (Bloom & Krathwohl, 1956). Nivoi intelektualnog delovanja koje su definisali i razvili uključuju tri domena sa dodirnim tačkama: kognitivni (intelektualni), afektivni (odnosi se na stavove i emocije) i psihomotorni (fizički) domen. Ovom podelom proces učenja je dobio fizičku manifestaciju koju je moguće posmatrati i analizirati (Jordan, Carlile & Stack, 2008), tako da svaki od pomenutih domena predstavlja skup različitih ponašanja i sastoji se iz hijerarhijski uređenih komponenti.

Kognitivni domen odnosi se na načine na koje se unutrašnje znanje ispoljava spoljašnjim ponašanjem (Bloom & Krathwohl, 1956). Najniže mesto na stepenovanoj lestvici kognitivnog domena zauzima znanje, koje od učenika zahteva prepoznavanje ili prisećanje date informacije. Na mestu više nalazi se razumevanje, pri kojem se od učenika očekuje da pokaže kako razume primljene informacije u dovoljnoj meri da bi mogao da ih mentalno organizuje i uređuje. Na stupnju primene, učenik treba da primenjuje informacije, principe i pravila i koristi naučeno. Naredna tri nivoa, odnosno analiza, sinteza i evaluacija, zahtevaju od učenika upotrebu viših nivoa mišljenja. Pa tako, prilikom analize učenik treba da identifikuje razloge, otkrije dokaze i dođe do zaključaka. Prilikom evaluacije, učenik treba da proceni u kojoj meri je validna određena ideja ili predloženo rešenje. Konačno, na nivou sinteze, od učenika se očekuje da pokaže da je sposoban za originalno i kreativno mišljenje. Ponašanje koje učenici ispoljavaju, dakle, razvija se od prepoznavanja obrađivanog materijala do sposobnosti da se proceni vrednost znanja. Na primer, učenje i usvajanje jezika kreće se od prostog prepoznavanja određene reči na najnižem nivou do sposobnosti da se proceni neko književno delo na jeziku koji se uči i za njega se veže vrednosni sud. Važno je, međutim, napomenuti i da pomenuti nivoi ne moraju po pravilu da idu jedan za drugim (Jordan, Carlile & Stack, 2008). Tako se aktivnosti koje se koriste u nastavi na ranom uzrastu ne moraju ograničavati na niže nivoe kognitivne taksonomije, dok odrasli učenici jezika mogu istovremeno obrađivati materijal na različitim nivoima, poput znanja i analize.

Afektivni domen se, s druge strane, odnosi na stavove, vrednosti i emocije učenika (Krathwohl, Bloom & Masia, 1973) i usredsređuje se na emotivno ponašanje pojedinca. Za razliku od kognitivnog domena, afektivni uključuje reakcije i osećanja, bila ona pozitivna ili negativna, koja su povezana sa emotivnim ponašanjem, znanjem i uverenjima. Afektivni domen potencijalno utiče na uložen napor tokom učenja i na kognitivne procese koji su tom prilikom aktivni, i takođe ga čini uređena skala koja uključuje prijem, odgovor, vrednovanje, organizaciju, i internalizaciju vrednosti. Prilikom prijema od

učenika se očekuje da bude mentalno prisutan i da obraća pažnju na ono što se oko njega dešava. Nadalje, komponenta odgovora zapravo znači da učenik reaguje na pitanja i učestvuje u diskusijama. Vrednovanje je proces tokom kojeg učenici pridaju određene vrednosti predmetima, pojavama ili ponašanju. Prilikom organizacije učenici organizuju vrednosti po prioritetima tako što se različite vrednosti suprotstavljaju, te se potom rešavaju konflikti među njima, da bi se na kraju stvorio jedinstven sistem vrednosti. Naposletku, komponenta internalizacije vrednosti zapravo znači da učenici prikazuju usvojene društvene ili profesionalne standarde i vrednosti, čime otkrivaju da su te vrednosti uspešno integrisali. Skala afektivnog domena korisna je prilikom kategorizacije ličnih vrednosti – ponašanje evoluira od prostog obraćanja pažnje do integracije vrednosti i njihovog transfera na druge prikladne situacije. To ponašanje je, dakle, dosledno, predvidljivo i, što je najbitnije, karakteristično za učenika. On, s jedne strane, može da radi samostalno, ali može i da, s druge strane, sarađuje u grupnim aktivnostima, pri čemu koristi objektivan pristup u rešavanju problema (Topalov i Radić-Bojanić, 2009).

2. HIPOTEZA AFEKTIVNOG FILTERA

Krašen (Krashen, 1987) navodi da se afektivni faktori motivacije, samouverenosti i anksioznosti u procesu učenja nalaze u snažnijoj korelaciji sa uspehom koji se meri testovima sposobnosti komunikacije, nego testovima koji mere formalno jezičko znanje. U skladu s tim, Krašen i Terel (Krashen & Terrell, 1983) formulišu „hipotezu afektivnog filtera“, koji kao metaforička barijera koja sprečava ili propušta input predstavlja faktor individualnih razlika među učenicima, tako da oni koji imaju negativnije i nepovoljnije stavove prema stranom jeziku, njegovoj kulturi i govornicima, ne samo da će zahtevati manje jezičkog unosa, materijala i kontakta, nego će imati i visok afektivni filter: čak i ako razumeju poruku, input neće dopreti do kognitivnih struktura koje se bave usvajanjem jezika. S druge strane, učenici sa usmerenijim, definisanijim i pozitivnijim stavovima će i želeti da dobiju više inputa, i imaće niži afektivni filter, pa će zbog te afektivne otvorenosti i stavova biti otvoreniji i za input, koji će se brže i trajnije internalizovati (Krashen, 1987: 31). Na smer razvoja afektivnog fitera kod učenika uticaja će imati motivacija, samopouzdanje i anksioznost.

U literaturi postoji načelno slaganje da je motivacija osnovni pokretač zahvaljujući kome započinjemo s određenim delovanjem, a zatim pri istom ne posustajemo, već ga održavamo. Međutim, mada se motivacija kao termin često koristi kako prilikom istraživanja, tako i u kontekstu učionice, čini se da je to slaganje ipak samo načelno. Među brojnim teorijama zastupljenim u savremenoj kognitivnoj psihologiji za teoriju samoodređenja u današnje vreme dato je ubedljivo najviše empirijskih dokaza. Desaj i Rajan (Deci & Ryan, 1985), tvorci ove teorije, smatraju da je ljudima urođena potreba da budu nezavisni, da sami donose odluke i da imaju kontrolu nad onim čime se bave. Motivisane radnje su ili samoodređene, ukoliko pojedinac sam donosi odluku da se njima bavi, tj. ukoliko su posledica unutrašnje motivacije, ili kontrolisane, ukoliko su posledica pritisaka ili podsticaja iz okoline, dakle posledica spoljašnje motivacije. Nivo motivisanosti opada u slučajevima kada ljudi nemaju mogućnost samoodređenja. Teorija ističe da kontekst u kome će unutrašnja motivacija ljudi biti podsticana mora da zadovolji tri urođene psihološke potrebe: potrebu za nezavisnošću (mogućnost samoodređenja pri izboru cilja i odabiru načina na koji će se do cilja doći), potrebu za razvojem sposobnosti i veština (u pitanju su sposobnosti i veštine pomoću kojih upravljamo svojim okruženjem) i potrebu za pripadanjem (društvene veze koje razvijamo putem interakcije s drugim ljudima). Drugim rečima, svim ljudima je zajednička motivacija da formiraju veze s ljudima iz svog okruženja, da veruju da su sposobni da funkcionišu u tom okruženju, te da sami odlučuju kako će se u tom okruženju ponašati. U učionici moguće je zadovoljiti pomenute potrebe ukoliko se učenicima daju logični razlozi pomoću kojih oni razumeju svrhu određene lekcije ili vežbe, i u tome pronalaze ličnu korist, ukoliko nastavnici uzimaju u obzir osećanja učenika kada od njih zahtevaju da urade nešto što oni ne žele da rade (nastavnici posebno vreme odvajaju da objasne učenicima zašto je potrebno uraditi određenu aktivnost), i, konačno, ukoliko nastavnici organizuju dinamiku interakcije u učionici u kojoj se neguje izbor, a ne kontrola.

Iako je u pitanju čisto psihološki konstrukt, samopouzdanje se već tradicionalno dovodi u vezu sa postignućem u okviru učionice. Samopouzdanje se zasniva na uverenjima koje osoba ima o svojim osobinama i sposobnostima, i kao takvo je povezano s Bandurinim konceptom poverenja u vlastite sposobnosti (Bandura, 1997). Smatra se da nisko samopouzdanje kao rezultat daje manju sigurnost u sopstvene postupke i reči, što se u učionici svakako odražava na emocije i otvorenost prema novim i drugačijim sadržajima; nasuprot toga, visoko samopouzdanje podrazumeva emocionalnu stabilnost i veru u sebe i svoje postupke, te u učionici takvi učenici posledično imaju niži afektivni filter i povišenu otvorenost prema inputu. Međutim, istraživanja daju i pozitivne i negativne korelacije između samopouzdanja i ostvarenog napretka u učenju jezika, ukazujući na zaključak da je u pitanju veoma složen konstrukt koji nije direktno povezan sa očiglednim trendovima u postignuću učenika.

Naposletku, anksioznost, treći faktor koji je povezan sa karakteristikama afektivnog filtera, javlja se u tri oblika: kao osobina ličnosti, kao stanje i kao situaciono uslovljena karakteristika. Prvi oblik podrazumeva anksioznost kao stalnu predispoziciju ličnosti, povezanu sa vaspitanjem i u bliskoj je vezi sa slikom o sebi. Drugi oblik se odnosi na anksioznost u određenom trenutku u određenoj situaciji i predstavlja kombinaciju anksioznosti kao osobine i kao situaciono uslovljene karakteristike, a često se može povezivati sa određenom osobom, npr. nastavnikom. Treći oblik anksioznosti motivisan je tipom situacije ili događajem, npr. ispitom, javnim obraćanjem, učešćem u aktivnostima na času, itd. U nastavnom kontekstu anksioznost najpre zavisi od nivoa znanja jezika na kojem se učenik nalazi. Kod početnika, anksioznost je slabo zastupljena i uglavnom je ograničena na stanje, pa je i uticaj na postignuće veoma mali. Nasuprot njima, kod naprednijih učenika slabi rezultati koje učenici ostvaruju i loša iskustva vezana za učenje doprinose razvoju anksioznosti, što dalje vodi ka novim slabim rezultatima. Takođe, često se dešava da učenici ispoljavaju anksioznost kada se porede sa drugima i ustanove da su u zaostatku, dok će napredovanje u polju jezika i komunikacije značiti i smanjenje anksioznosti. Osim toga, mnogi učenici se osećaju ugroženim pitanjima nastavnika, te se može zaključiti da se anksioznost javlja najčešće u sprezi sa usmenim izražavanjem, naročito pred grupom ljudi. Ukoliko je usmerena na pravi način, anksioznost učenicima zaista i može da pomogne da motivisano čine veće napore u procesu učenja, i da, dobivši bolje rezultate i pravi podsticaj, napreduju u svakom pogledu u usvajanju stranog jezika.

Stavljeno u kontekst nastave, ovo znači da nastavni ciljevi ne treba da se odnose samo na stvaranje razumljivog inputa za učenike, nego i na stvaranje situacije koja generiše i podstiče nizak afektivni filter, čime se ujedno učenici otvaraju ka boljem razumevanju, prihvatanju i, naposletku, usvajanju prezentovanih sadržaja. Efikasan nastavnik je, dakle, osoba koja učenicima pruža input i prezentuje ga na prijemčljiv i razumljiv način u situaciji sa niskom anksioznošću (Krashen, 1987: 32).

3. PROMOVISANJE AFEKTIVNIH I KOGNITIVNIH FAKTORA U UČIONICI

Funkcija emocija jeste da se učenici usredsređuju na radnje koje su povezane sa ličnim ciljevima, pri čemu su na delu dvosmerni uticaji – emocije utiču na kognitivnu obradu podataka i društvenu interakciju, kao što kognitivna obrada podataka i društvena interakcija utiču na emocije. Emocije mogu da promene način na koji učenik doživljava situaciju kao i ishod kognitivnog napora, pošto mogu da podstaknu, blokiraju ili prekinu kogniciju ili određeno ponašanje. Afektivna stanja učenika izuzetno su promenljivog karaktera i kao takva utiču ne samo na ukupni napredak u učenju, već i na dinamiku pojedine aktivnosti koja im se zadaje.

Na nastanak i osobine novih afektivno-kognitivnih struktura uticaće kontekst učionice, zajedno sa svim varijablama koje taj kontekst čine. Učenici razvijaju pozitivna osećanja prema učenju i do samog učenja dolazi ukoliko nastavnici u prvi plan najpre stave potrebu za aktivnim učešćem u aktivnostima na času, zatim ukoliko od učenika imaju visoka očekivanja, i, naposletku, ukoliko podstiču razvoj kooperativnog principa među učenicima. Konstrukti cilja (Locke & Latham, 1990) i poverenja u vlastite sposobnosti (Bandura, 1997) posebno se ističu i predstavljaju snažne činioce na putu ka uspešnosti.

Jasno određen cilj u učionici pomaže učenicima da usmere svoju pažnju, da ulože napore, duže istraju u njima i da razviju nove strategije (Topalov, 2011). Ciljevi učenicima daju informaciju o tome kakav napredak se od njih očekuje kako bi mogli usmeriti svoje ponašanje i tom prilikom ga procenjivati; s druge strane, nastavnikova povratna informacija omogućuje im da sebi postave razumne ciljeve i da procenjuju svoje ponašanje, kako bi, ukoliko je potrebno, prilagodili uloženi trud i modifikovali smer ponašanja ili korišćene strategije zarad ostvarenja cilja.

Poverenje u vlastite sposobnosti, kao svest koju pojedinac ima o sopstvenoj moći da započne i dovrši određene zadatke, takođe će uticati na izbor zadataka i problema kojima će pojedinac pristupiti, na veru u uspešnost, na trud koji će biti uložen, kao i na istrajnost prilikom rešavanja zadatka, dakle uticaće na ponašanje i na afektivna stanja (Topalov, 2011). Kada je vera u vlastite sposobnosti jaka, pojedinci učestvuju u radnjama pomoću kojih razvijaju veštine i sposobnosti.

Kognitivni i afektivni faktori se aktiviraju ukoliko nastavnik koristi aktivnosti i iskustva koja se temelje na interesima samih učenika, i koja od učenika zahtevaju da smisleno doprinose diskusijama o obrađivanom materijalu. Nastavnici, dakle, treba da razviju niz strategija kojima će učenike dodatno uključiti u nastavni proces. Uz to, učenicima treba da daju do znanja da je uspeh ponekad sam po sebi nagrada, i da motivaciju i pozitivne stravove treba da potraže u sebi. Putem kreativnih, stimulišućih vežbi koje od učenika zahtevaju da izraze mišljenja i osećanja, te neku drugu sličnu afektivnu reakciju, afektivni filter se spušta, što čini te učenike otvorenijima i prijemčljivijima za nove sadržaje i saznanja.

4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Istraživanje predstavljeno u ovom radu polazi od pretpostavke da afektivni elementi, koji su u učionici tradicionalno slabije zastupljeni od kognitivnih elemenata, predstavljaju jednako važan faktor uticaja na nivo akademskog postignuća učenika i da, samim tim, postoji potreba da se koriste kao metod obogaćenja nastave stranog jezika. Istraživačko pitanje od koga smo krenuli jeste: Da li strukturisani kognitivno-afektivni input doprinosi boljem usvajanju engleskih brojivih i nebrojivih imenica od tradicionalnog inputa koji se zasniva na kognitivnim elementima?

U skladu s postavljenim istraživačkim pitanjem, formulisali smo sledeće nulte hipoteze:

- H0(1) – Nema statistički značajne razlike između kontrolne i eksperimentalne grupe na završnom testu.
- H0(2) – Nema statistički značajne razlike između rezultata eksperimentalne grupe na početnom i na završnom testu.

4.1. Ispitanici i tok eksperimenta

Ispitanike u ovom istraživanju činilo je ukupno četrdeset i osam (N=48) studenata prve i druge godine Filozofskog fakulteta koji su na B2 nivou *Zajedničkog Evropskog okvira za jezike* slušali kurs engleskog jezika po izboru. Nasumičnim izborom jedna grupa je odabrana za eksperimentalnu, sa ukupno dvadeset i pet studenata (NE=25), a druga za kontrolnu, sa ukupno dvadeset i tri studenta (NK=23).

Za gramatičku jedinicu iz inputa odabrane su engleske brojive i nebrojive imenice. Nekoliko je razloga zbog koga je napravljen ovakav izbor. Naime, brojivost imenica često predstavlja učenicima koncept koji teže usvajaju, s obzirom na to da postoje značajne jezičke i konceptualne razlike između maternjeg i stranog jezika (na primer, *information* je nebrojiva imenica u engleskom, dok je *informacija* brojiva u srpskom). Nadalje, bilo je moguće osmisliti i pronaći u relevantnoj literaturi veliki broj aktivnosti i vežbi pomoću kojih bi ove imenice bile obrađivane. Konačno, u okviru brojivosti mogli smo identifikovati značajan skup frekventnih reči koje se koriste na svim referentnim nivoima znanja jezika.

Na početku eksperimenta, obe grupe su uradile test kojim je provereno početno poznavanje brojivih i nebrojivih imenica engleskog jezika. Nakon toga je usledio input u trajanju od deset nedelja, odnosno četrdeset časova, tokom čega je eksperimentalna grupa pratila nastavu prema strukturisanom inputu

koji je podrazumevao kombinaciju kognitivnih i afektivnih faktora. Nastava se zasnivala na radu u paru i grupi, na igranju igara, i na radu sa autentičnim materijalima, koristeći teme zasnovane na interesima samih učenika. Tabele 1 i 2 daju primere vežbi koje su korišćene na časovima.

Turn out your pockets
Students write down on a piece of paper the contents of their pockets (bag, wallet) without using quantifiers or articles. Each student takes a paper they did not write. Making full sentences from the nouns on paper, they describe the contents of one's pockets and decide which person wrote each.

Tabela 1: Primer aktivnosti u paru u eksperimentalnoj grupi

I'm going on a picnic and I'm bringing…
The teacher starts the game by saying *I'm going on a picnic and I'm bringing some tea*. A student repeats what the teacher said and adds something new. If they add an uncountable noun, the teacher tells them they are welcome to come. If they add a countable noun, they cannot come and have to wait their turn to try again.

Tabela 2: Primer igre u eksperimentalnoj grupi

Nasuprot tome, kontrolna grupa je obrađivala brojivost imenica isključivo putem vežbi koje su uključivale kognitivne faktore. Tipičan primer takve vežbe dat je u Tabeli 3.

Decide whether these nouns are countable (C) or uncountable (U).
The **children** are playing in the garden. I don't like **milk.** I prefer **tea**. **Scientists** say that the environment is threatened by pollution. My mother uses **butter** to prepare cakes. There are a lot of **windows** in our classroom. We need some **glue** to fix this vase. The **waiters** in this restaurant are very professional. My father drinks two big **glasses** of water every morning.

Tabela 3: Primer vežbe u kontrolnoj grupi

Po završetku eksperimentalnog toka obe grupe se uradile završni test poznavanja brojivosti imenica kako bi se utvrdilo da li su pomenuti inputi uticali na usvajanje materijala i na koji način.

4.2. Tehnike prikupljanja podataka i analize

Za potrebe eksperimenta sačinjen je test koji je kroz tri različita tipa zadataka ispitao u kojoj meri su studenti usvojili brojivost engleskih imenica. Paralelne forme testa date su pre početka eksperimenta i po njegovom završetku. Tipovi zadataka koji su u test uključeni bili su (1) pitanje sa više ponuđenih odgovora sa datim kontekstom, (2) uočavanje i ispravljanje grešaka u okviru jedne rečenice, i (3) određivanje brojivosti imenica bez datog konteksta.

Prikupljeni podaci su obrađeni najpre metodom deskriptivne analize, a zatim i metodom t-testa u statističkom paketu SPSS17.

5. REZULTATI

U ovom odeljku predstavljeni su rezultati dobijeni istraživanjem. Tabela 4 daje pregled rezultata početnog testiranja.

	AS	SD	t	p
Kontrolna grupa	21,45	3,81	-1,026	,316
Eksperimentalna grupa	22,84	2,82		

Tabela 4: Rezultati početnog testiranja

Početnim testiranjem je ustanovljeno da studenti kontrolne grupe ostvaruju prosečno 21,45 bodova, a studenti eksperimentalne grupe 22,84. Rezultati t-testa nezavisnih uzoraka nejednake varijanse otkrivaju da ne postoji značajna statistička razlika između dve ispitivane grupe (p=0,316), što znači da se studenti na početku inputa ne razlikuju po svom poznavanju engleskih brojivih i nebrojivih imenica i da je moguće započeti eksperiment.

	AS	SD	t	p
Kontrolna grupa	23,63	3,80	**-3,014**	**,006**
Eksperimentalna grupa	27,53	2,50		

Tabela 5: Rezultati završnog testiranja

Rezultati završnog testiranja prikazani u Tabeli 5 pokazuju da studenti iz kontrolne grupe ostvaruju u proseku 23,63 boda, dok je srednja vrednost rezultata studenata iz eksperimentalne grupe 27,53 boda. Statističkom obradom podataka dobijena t-vrednost od -3,014 uz p-vrednost od 0,006 pokazuje da je eksperimentalna grupa značajno bolje uradila završni test od kontrolne grupe. Na osnovu takvog stanja moguće je odbaciti prvu nultu hipotezu H0(1).

	AS	SD	t	p
1. zadatak - Kontrolna	-4,27	3,25	**-4,349**	**,001**
2. zadatak - Kontrolna	-,36	1	-1,203	,257
3. zadatak - Kontrolna	2,45	2,25	**3,614**	**,005**
Ukupno - Kontrolna	-2,18	4,07	-1,775	,106
1. zadatak - Eksperimentalna	-3,23	2,45	**-4,745**	**,000**
2. zadatak - Eksperimentalna	-1	1,04	**-3,464**	**,005**
3. zadatak - Eksperimentalna	-,46	2,43	-0,683	,508
Ukupno - Eksperimentalna	-4,69	3,62	**-4,666**	**,001**

Tabela 6: Parna analiza ostvarenog napretka

Analiza parnog t-testa izvršena je kako bismo stekli uvid u značajnost razlike u rezultatima koje su studenti ostvarili u pojedinačnim zadacima (v. Tabelu 6). U prvom zadatku, u kojem su studenti uz

pomoć konteksta rešavali gramatički problem, i kontrolna (p=0,001) i eksperimentalna grupa (p=0,000) ostvarila je značajan napredak u odnosu na početno testiranje. U drugom zadatku, gde je od studenata traženo da isprave greške u datim rečenicama, značajan napredak ostvarili su samo studenti iz eksperimentalne grupe (p=0,005). U trećem zadatku, gde su studenti bez konteksta određivali da li je data imenica brojiva ili nebrojiva, eksperimentalna grupa nije ostvarila značajnu razliku, dok su studenti iz kontrolne grupe značajno lošije uradili zadatak u odnosu na početno testiranje (p=0,005). Konačno, obradom celokupnog testa može se videti da kontrolna grupa, iako ima bolje rezultate u prvom zadatku, ne ostvaruje značajan napredak na završnom testiranju (p=0,106), dok je eksperimentalna grupa u celini značajno napredovala (p=0,001), tako da je moguće odbaciti i drugu istraživačku nultu hipotezu H0(2).

6. DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

U ovom radu istraživali smo uticaj kombinovanog kognitivno-afektivnog inputa na usvajanje brojivosti imenica engleskog jezika kao stranog. Cilj promena uvedenih u nastavu bio je da se utiče na usvajanje i dublje razumevanje brojivosti, kao i na internalizaciju sadržaja, na osnovu čega je cilj istraživanja bio da utvrdimo da li strukturisani kognitivno-afektivni input doprinosi boljem usvajanju engleskih brojivih i nebrojivih imenica od tradicionalnog inputa koji se zasniva na kognitivnim elementima. Rezultati ustraživanja dali su potvrdu istraživačkog pitanja, pri čemu je bilo moguće odbaciti obe nulte hipoteze.

Odbacivanjem prve nulte hipoteze koja predviđa da nema statistički značajne razlike između kontrolne i eksperimentalne grupe na završnom testu pokazali smo da je eksperimentalna grupa koja je pratila nastavu obogaćenu kognitivno-afektivnim inputom postigla bolje rezultate prilikom završnog testiranja od kontrolne grupe, što, takođe, potencijalno ukazuje i na povoljan uticaj ove metode nastave.

Druga nulta hipoteza da nema statistički značajne razlike između rezultata eksperimentalne grupe na početnom i na završnom testu koja je na osnovu dobijenih rezultata takođe odbačena pruža detaljniji uvid u problematiku i daje jasniju sliku procesa koji su bili aktivni tokom obrade testiranih sadržaja. Naime, uvidom u rezultate pojedinačnih zadataka i poređenjem njihovih rezultata između kontrolne i eksperimentalne grupe, moguće je doći do nekoliko zaključaka.

Poređenjem rezultata prvog zadatka moguće je konstatovati da su i kontrolna (p=0,001) i eksperimentalna grupa (p=0,000) napredovale u odnosu na početni test. Prvi zadatak je od ispitanika zahtevao da među ponuđenim odgovorima na osnovu datog konteksta odaberu tačnu opciju. Kada je u pitanju kognitivna obrada ovakvog zadatka, studenti najpre moraju da aktiviraju niže kognitivne nivoe znanja, razumevanja i primene, a zatim i nivo analize datog sadržaja kako bi uspešno rešili zadatak. Rezultati dobijeni istraživanjem pokazuju da su i tradicionalan input koji se zasnivao na kognitivnom domenu i strukturisani kognitivno-afektivni input jednako uspešni u razvijanju nižih nivoa obrade materijala.

Rezultati analize drugog zadatka pokazuju da kontrolna grupa nije ostvarila statistički značajnu razliku prilikom završnog testiranja, dok je eksperimentalna grupa (p=0,005) značajno napredovala u odnosu na početni test. Drugi zadatak je od studenata tražio da u datoj rečenici isprave greške vezane za brojivost imenica, dakle da pored pored nižih kognitivnih nivoa obrade aktiviraju i nivo evaluacije, na kojem moraju da zaključe u kojoj meri je predloženo rešeno validno. Na osnovu takvog stanja, moguće je zaključiti da se kombinovani kognitivno-afektivni input kojem je eksperimentalna grupa bila izložena nalazi u direktnoj vezi sa postignućem studenata i dubljom kognitivnom obradom materijala. Studenti koji nisu samo mehanički rešavali zadatke tokom vežbanja i tako učili pravila i izuzetke, već su implicitno, putem njima zabavnih sadržaja dolazili do pravog rešenja, a pravilima pristupali induktivno bolje su usvojili gramatičku jedinicu i ostvarili njeno dublje razumevanje.

Treći zadatak je od studenata tražio da odrede da li je ponuđena imenica brojiva ili nebrojiva, pri čemu studenti nisu imali kontekst rečenice koji bi im pomogao da zadatak reše. U odnosu na početno testiranje eksperimentalna grupa nije ostvarila značajno različit rezultat, dok je kontrolna grupa (p=0,005) ovaj zadatak značajno lošije uradila u odnosu na početni test. Rezultati eksperimentalne grupe upućuju

na zaključak da strukturisani input kome su bili izloženi nije u potpunosti doprineo internalizaciji obrađivanog sadržaja, s obzirom na to da je za rešavanje ovog zadatka potrebno duboko razumevanje materije i najviši nivo kognitivne obrade. Aktiviranjem nivoa sinteze student oko zadate imenice sam formira rečenicu i proverava njenu validnost, za šta je potrebno usvajanje i internalizacija brojivosti imenica. Verovatno je da vremenski period od deset nedelja koliko je eksperiment trajao jednostavno nije bio dovoljan da do toga dođe. Nasuprot tome, značajno slabiji rezultat kontrolne grupe sam po sebi je alarmantan i upućuje na zaključak da ne samo što studenti nisu internalizovali sadržaj, niti su bili u stanju da aktiviraju više nivoe kognitivne obrade, već je kod ove grupe čak došlo do remećenja informacija u nižim kognitivnim nivoima. Znanje i razumevanje koje su studenti pokazali na početku eksperimenta prilikom rešavanja trećeg zadatka bilo je neupotrebljivo. Mada su gramatička pravila naučili tokom trajanja eksperimenta, studenti iz kontrolne grupe ih pritom nisu usvojili, što je rezultiralo i niskom retencijom tih informacija i slabom mogućnošću njihove primene.

Značaj dobijenih rezultata ogleda se pre svega u praktičnoj primenjivosti teorijskih postavki predstavljenog eksperimenta u konkretnim okvirima učionice. Suština rada na afektivnim faktorima nije stvaranje pozitivne atmosfere zarad nje same. Naprotiv, krajnji cilj uvek mora biti usvajanje predavanog materijala, što je u velikoj meri olakšano ukoliko student razume cilj aktivnosti kojom se bavi i slobodno izražava svoje misli i osećanja baveći se temama koje ga zanimaju.

Jedno od ograničenja opisanog istraživanja tiče se trajanja inputa. Rezultati koje smo dobili upućuju na zaključak da je potrebna duža izloženost kognitivno-afektivnom inputu kako bi studenti uspešno usvojili gramatičku jedinicu, i kako bi došlo do njenog dubljeg razumevanja i internalizacije.

Literatura

Bandura, A. (1997). *Self-efficacy in Changing Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bloom, B. & Krathwohl, D. (1956). *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals, Handbook I: Cognitive Domain.* New York: Longman Green.

Deci, E. & Ryan, R. (1985). *Intrinsic Motivation and Self-determination in Human Behavior*. New York: Plenum.

Jordan, A., Carlile, O. & Stack, A. (2008). *Approaches to Learning: A Guide for Teachers*. Maidenhead, England: Open University Press.

Krashen, S. D. (1987). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. New York: Prentice Hall International.

Krashen, S. D. & Terrell, T. (1983). *The Natural Approach: Language Acquisition in the Classroom.* Oxford: Pergamon.

Krathwohl, D., Bloom, B. & Masia, B. (1973). *Taxonomy of Educational Objectives, the Classification of Educational Goals. Handbook II: Affective Domain.* New York: David McKay Co., Inc.

Locke, E. & Latham, G. (1990). *A Theory of Goal Setting and Task Performance*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Topalov, J. (2011). *Motivacija u nastavi stranog jezika.* Novi Sad: Filozofski fakultet.

Topalov, J. i Radić-Bojanić, B. (2010). Kognitivni i afektivni faktori u nastavi stranog jezika. *Primenjena lingvistika* 11, 27-34.

AFFECTIVE FILTER AND THE ACQUISITION OF GRAMMATICAL CONTENT

Summary

The paper deals with affective factors in ELT by focussing first on their general implications in the acquisition of various grammatical categories and then by investigating these claims in a classroom research dealing with the acquisition of count and non-count nouns. The research includes an experimental and a control group of college students (N=25+23) at the beginning of the B2 level, who used the same coursebook. The only difference was the enrichment of the input in the experimental group with highly creative, stimulating and personalized exercises

intended to deepen the understanding and acquisition of count and non-count nouns, especially context-bound changes of non-count into count nouns. Both groups were tested at the beginning and at the end of the research and the results show improvement and deeper understanding of the subject matter. Finally, wider implications of the affective approach to foreign language teaching are outlined in the concluding remarks.

Key words: cognitive and affective domain, Affective Filter Hypothesis, English language teaching, acquisition of grammatical content.

Biljana Radić Bojanić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
radic.bojanic@gmail.com

Jagoda Topalov
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
jagoda.topalov@gmail.com

Vesna Simović

MESTO I FUNKCIJA KNJIŽEVNOG TEKSTA U UDŽBENICIMA FRANCUSKOG JEZIKA

Cilj ovog rada je da utvrdi zastupljenost i način prezentacije književnog teksta u savremenim udžbenicima francuskog jezika. U radu se ispituje kako se književni tekst koristi u učenju stranog jezika i koja vrsta aktivnosti ga prati. Prividno odsutan iz nastave u metodološkim pravcima prve polovine XX veka, u komunikativnom pristupu književni tekst se smatra autentičnim dokumentom i zastupljen je od početka učenja stranog jezika. Da bi se utvrdilo mesto i funkcija književnog teksta u udžbenicima francuskog jezika, analiziraće se nekoliko savremenih udžbenika francuskih autora. Očekuje se da navedena analiza pokaže koja vrsta književnog teksta je u njima zastupljena, u kom obimu, da li je književni tekst zastupljen u celom udžbeničkom kompletu, tj. na svim nivoima učenja, koje kompetencije se razvijaju radom na ovom dokumentu, da li aktivnosti koje ga prate uvažavaju žanrovske i estetske specifičnosti kojima se književni tekst izdvaja od ostalih vrsta tekstova korišćenih u nastavi stranog jezika i sl.

Ključne reči: nastava i učenje stranog jezika, književni tekst, udžbenici francuskog jezika

1. UVOD

Književni tekst je u učenju stranih jezika prisutan vekovima. Od sveprisutnosti do prividno potpunog odsustva, njegovo mesto i funkcija menjali su se u zavisnosti od metodološkog pravca u nastavi stranih jezika koji je preovladavao u određenoj epohi. Okosnica gramatičko-prevodilačke metode po kojoj su se strani jezici učili sve do kraja XIX veka, neretko i kasnije, književni tekst je svoje povlašćeno mesto u narednim decenijama ustupio drugim nastavnim materijalima i prividno nestao iz nastavne prakse. Izbor nastavnih materijala bio je, logično, u direktnoj vezi sa trenutno prihvaćenom metodološkom orijentacijom u učenju stranih jezika koja je opet zavisila od ciljeva samog učenja. Sa promenom ciljeva učenja stranih jezika menjale su se i metode učenja i nastavni materijali. Tako su različiti metodološki pravci u nastavi stranih jezika koji su obeležili XX vek imali različit odnos prema književnom tekstu. Kako se cilj učenja stranih jezika pomerao sa učenja radi razvijanja analitičkih i intelektualnih sposobnosti, sticanja estetskog i etičkog obrazovanja ka pragmatičnijim ciljevima korišćenja tog jezika u svakodnevnoj komunikaciji, tako je i književni tekst ustupao svoje mesto neautentičnim (sintetičkim) i semiautentičnim tekstovima, sastavljanim i prilagođavanim od strane autora udžbenika. Oni su bili pravljeni da ilustruju neki jezički fenomen ili obrađivanu temu, a u skladu sa predviđenom progresijom u učenju stranih jezika. Na početnim nivoima učenja korišćenjem ovakvih materijala postizali su se efikasni rezultati:učenici bi bili osposobljeni za elementarnu svakodnevnu komunikaciju. Izmišljeni dijalozi koji su učenicima omogućavali da savladaju veštine razumevanja i izražavanja nisu, međutim, mogli da im prenesu kulturnu realnost zemlje čiji su jezik učili. Likovi u dijalozima bili su bez pravog psihološkog profila, nalazili su se u stereotipnim komunikativnim situacijama, reagovali konvencionalno u namerno neutralno prikazanim socijalnim sredinama. Sedamdesetih godina XX veka počelo je intenzivnije promišljanje ovog problema. Pokušaj da se nadomesti kulturološka komponenta koja je nedostajala u lekcijama kao i da se odgovori na kritike o nedovoljnoj zastupljenosti pisanog koda rezultirao je diversifikacijom nastavnog materijala. Razvijanje razumevanja i govora ostao je primarni cilj učenja jezika, ali se u nastavu uključuje sve više tekstova različitih vrsta. Ovo je period kada u nastavi jezika počinju da se koriste raznovrsni dokumenti korišćeni u svakodnevnom životu izvornih govornika, kasnije nazvani autentični. Smatralo se da oni mogu da aktiviraju predznanja učenika, da podstaknu njihovo interesovanje i motivišu ih jer daju sliku svakodnevne stvarnosti i aktuelnosti, tj. kulturološki su relevantni za društvo čiji se jezik uči. Tako su, od sedamdesetih godina prošlog veka, sa definisanjem

komunikativnog pristupa, u udžbenicima mogli da se vide najrazličitiji funkcionalni, nefikcionalni tekstovi (reklame, novinski članci, redovi vožnje, repertoari bioskopa i pozorišta, oglasi, meniji restorana, statistički podaci), stručni, naučni kao i književni. Sa komunikativnim pristupom dakle, književni tekst, viđen kao sastavni deo autentične svakodnevne komunikacije za koju se učenici osposobljavaju, ponovo je postao legitimni deo nastavnog materijala od prvih nivoa učenja. Našao je svoje mesto u udžbenicima uz ostale autentične dokumente (Točanac-Milivojev 1997, Cuq, Gruca 2005, Durbaba 2011). Međutim, delom zbog specifičnosti samih ciljeva učenja stranog jezika, delom zbog osobenosti književnog teksta, njegovog vekovnog statusa jezičkog uzora i ogledala estetskih i moralnih vrednosti, kao i predrasuda o teškoćama koje predstavlja za razumevanje, ova vrsta teksta nikada u udžbenicima nije bila zastupljen u jednakoj meri kao ostali autentični dokumenti. I kad ih ima u udžbenicima, ono što čini njihovu distinktivnu razliku, može se reći i prednost u odnosu na ostale autentične dokumente – njihova estetska, umetnička i kulturološka vrednost, nije dovoljno iskorišćeno u nastavi stranog jezika. Književni tekst najčešće služi za sticanje čitalačke i opštejezičke kompetencije. Utoliko se njegova funkcija u udžbeniku ne razlikuje od funkcije ostalih vrsta tekstova. Na osnovu uvida koji pružaju udžbenici, reklo bi se da postoji izvestan raskorak između teorijskog promišljanja ovog pitanja i sprovođenja u praksu zaključaka i rezultata do kojih se došlo. Naime, brojne konferencije kao i istraživanja sprovedena poslednjih nekoliko decenija koja su za rezultat imala teorijske radove o funkciji književnog teksta u nastavi stranih jezika svedoče o svesti stručnjaka o važnosti ove teme, različitim aspektima njenog sagledavanja i mogućim praktičnim rešenjima.[1] Sudeći po udžbenicima pak, reklo bi se da za njihove autore nema velike razlike između književnog i drugih autentičnih tekstova. Najčešće se predlažu aktivnosti za njegovo globalno razumevanje, bez insistiranja na žanrovskim i estetskim specifičnostima kojima se književni tekst izdvaja od ostalih vrsta tekstova korišćenih u nastavi stranog jezika. Da bi se utvrdilo mesto i funkcija književnog teksta u udžbenicima francuskog jezika analiziraće se nekoliko savremenih udžbenika francuskih autora. Očekuje se da navedena analiza pokaže koja vrsta književnog teksta je u njima zastupljena, u kom obimu (odlomak ili integralna verzija), na kom mestu u okviru nastavne celine je predstavljen, iz kojih epoha su izabrani pisci, da li neki književni žanr dominira, da li postoji veza između zastupljenosti određenog književnog žanra i nivoa učenja, da li je književni tekst prisutan u celom udžbeničkom kompletu, tj. na svim nivoima učenja, kakve aktivnosti ga prate, koje kompetencije se razvijaju radom na ovom tekstu i sl.

2. KNJIŽEVNI TEKST U UDŽBENICIMA

Korpus koji je analiziran ovom prilikom sačinjen je od 15 udžbenika francuskih autora namenjenih učenju francuskog jezika. Reč je o metodama *Champion* 1 i 2; *Belleville* 1, 2, 3; *Campus* 1, 2, 3, 4; *Taxi*! 1, 2, 3 i *Forum* 1, 2, 3. Objavile su ih renomirane francuske izdavačke kuće Didier, CLE International i Hachette, specijalizovane u oblasti didaktike francuskog jezika kao stranog, poznate po svojim izdanjima udžbeničkih kompleta, priručnika i pomoćne literature. Ovo su metode opšteg tipa, namenjene adolescentima i odraslima. Koncipirane su tako da odgovaraju nivoima propisanim *Zajedničkim evropskim okvirom za žive jezike* (*ZEO*), tj. učenju francuskog jezika od početnog A1 do naprednog B2 nivoa. U predgovorima su definisane odlike udžbenika, specifičnosti i ciljevi učenja jezika koji se mogu ostvariti pomoću ovih udžbenika. Opšti cilj svih udžbenika u knjigama 1 i 2 autori definišu kao omogućavanje sticanja komunikativne kompetencije u svakodnevnim životnim situacijama. U knjigama 3 i

[1] Niz referentnih, danas nezaobilaznih publikacija o mestu i ulozi književnog teksta u učenju stranih jezika objavljeno je između 1980 i 2000 godine: Peytard, J. et alii. (1982). *Littérature et classe de langue*, Paris, Hatier-Crédif, LAL; *Littérature et enseignement – La perspective du lecteur.* (1988). *Le français dans le monde,* n. Spécial, Recherches et Applications, Paris, Hachette; Goldenstein, J.-P. (1990). *Entrées en littérature,* Paris, Hachette; Adam J.-M. (1991). *Langue et littérature – Analyses pragmatiques et textuelles,* Paris, Hachette; Les Cahiers de l'ASDIFLE. (1991). n.3, *Les enseignements de la littérature*, Actes des 7e rencontres; Cicurel, F. (1991). *Lectures interactives en langue étrangère*, Paris, Hachette; Naturel, M. (1995). *Pour la littérature. De l'extrait à l'oeuvre*, Paris, CLE International; Séoud, A. (1997). *Pour une didactique de la littérature*, Paris, Didier, LAL; Albert M.-C., Souchon M. (2000). *Les Textes littéraires en classe de langue*, Paris, Hachette.

4 ovaj opšti cilj je dopunjen još jednim, specifičnijim, a to je bolje poznavanje savremene Francuske i ponašanja Francuza. Da bi ostvarili predviđene ciljeve, autori nude učenicima raznovrsne dokumente i aktivnosti koji će im omogućiti da steknu, sistematizuju i prošire svoja jezička i kulturološka znanja, veštine i navike u korišćenju francuskog jezika.

Već od samog „Predgovora" svakog udžbenika primetan je različit odnos prema književnom tekstu. Autori najčešće dokumente zastupljene u udžbeniku predstavljaju uopšteno kao pisane i usmene, ne precizirajući vrstu teksta. U pojedinim udžbenicima, književni tekst se izdvaja od ostalih autentičnih dokumenata koji se obično nabrajaju u zagradi[2] i time se već nagoveštava njegova češća i sistematska zastupljenost. Najređi je slučaj da se već u „Predgovoru" ukazuje na posebno mesto koje će imati ova vrsta dokumenta, tj. na posebnu rubriku u okviru koje će se on redovno naći.

2.1. Jedan izuzetak

Na osnovu pregledanog korpusa može se reći da samo jedna od navedenih metoda ne sadrži književne tekstove niti dokumente koji bi na njih upućivali (korice knjiga, fotografije pisaca, citate iz književnih dela i sl.) Reč je o metodi *Champion 1* i *2* čija upotreba je kod nas dosta raširena.[3] Autori ne daju nikakvo obrazloženje za svoj izbor tekstova niti poseban razlog za odsustvo književnog teksta iz udžbenika. U ovom udžbeničkom kompletu uočljiva je dominacija sintetičkih dokumenata, čak i u knjizi 2 kad su učenici u stanju da čitaju i razumeju jednostavnije autentične tekstove i razgovaraju o njima. Ovakav pristup u savremenim francuskim udžbenicima nije čest i može se objasniti željom autora da očuvaju striktnu jezičku progresiju i kontrolišu uvođenje nove leksike u nastavi, što im korišćenje prvenstveno sintetičkih tekstova i omogućava. Retki autentični dokumenti (nekoliko reprodukcija plakata i kratkih odlomaka novinskih članaka) unose ipak dozu aktuelnosti i otkrivaju učenicima, makar i škrto, elemente francuske realnosti.

2.2. Za početak, bez književnosti

Osim jednog odlomka Preverove pesme u metodi *Taxi! 1*, ni jedan od pregledanih udžbenika ne sadrži književne tekstove u prvoj knjizi. Umesto toga, književnost je u pojedinim udžbenicima prisutna posredno – najčešće kroz fotografije naslovnih strana objavljenih romana ili kroz delove novinskih članaka u kojima se govori o književnosti. Svi ovi dokumenti omogućavaju da se o književnosti govori i da ona, makar posredno, bude prisutna u udžbeniku. Čini se da je stav autora udžbenika da su originalni književni tekstovi teški za razumevanje početnicima. Činjenica je da književni tekst može predstavljati teškoću za razumevanje, ne samo zbog svojih jezičkih specifičnosti, elemenata i struktura kojima početnici još ne vladaju. Ne sme se zaboraviti da prepreku u razumevanju mogu predstavljati i kulturološki elementi imanentni književnom tekstu kao odrazu kulture u kojoj je nastao, a koja je učenicima još uvek strana. Ove teškoće se, međutim, mogu prevazići adekvatnim izborom tekstova u udžbeniku. Kratki književni tekstovi, sa univerzalnim temama, iskazani jednostavnim jezičkim sredstvima mogu da deluju podsticajno na učenike. Poetske forme su posebno pogodne za rad na početnim nivoima učenja jezika ukoliko ih prate odgovarajuće aktivnosti. Svojim univerzalnim, a učenicima prepoznatljivim i bliskim temama mogu da ih navedu na razmišljanje ili razmenu mišljenja. Muzikalnost, zvučnost i ritmičnost poezije može da doprinese boljem pamćenju prozodijskih elemenata stranog jezika. Čitajući naglas

[2] Ovakva vrsta klasifikacije sreće se i u teorijskoj literaturi, v. Cuq, J.-P., Gruca I. (2005). *Cours de didactique du français langue étrangère et seconde*, PUG

[3] Ovo izdanje izdavačke kuće CLE International koristi se godinama unazad u niškim kao i u gimnazijama u regionu u kojima se francuski jezik uči kao početni. Znatan broj gimnazijalaca, dakle, završava svoje srednjoškolsko obrazovanje i dolazi do nivoa praga poznavanja jednog stranog jezika, a da nikada nije pročitalo ni jednu strofu, ni jedan pasus književnog teksta u originalu, niti je iz udžbenika saznalo makar za ime nekog francuskog pisca čije delo inače nije u sastavu obavezne školske lektire koja se čita u prevodu, u okviru nastave maternjeg jezika!

poeziju, učenici otkrivaju na najprirodniji način akcenat slogova, reči, rečenica, melodijski tok, dužinu glasova, rečeničnu intonaciju, pauze. Svi ovi elementi znatno utiču na iskazivanje i prijem informacija i mogu da modifikuju iskaz, pa im se otuda poklanja velika pažnja u komunikativnom pristupu. Kako funkcija ovih elemenata postaje vidljiva u procesu komunikacije, njihovo uvežbavanje u autentičnoj situaciji upotrebe jezika moglo bi biti svrsishodnije od uobičajenog uvežbavanja slušanjem i ponavljanjem izolovanih glasova ili pojedinačnih reči.

2.3. Prvi književni tekstovi

Ako se izuzmu knjige početnog nivoa, može se reći da su književni tekstovi prisutni u svim ostalim knjigama udžbeničkih kompleta.[4] Od ukupno 84 književna teksta zastupljena u svim udžbeničkim kompletima, u knjigama drugog nivoa ima ih 10, na trećem nivou čak 65, dok ih je na najvišem, četvrtom 9.[5]

Suprotno mogućem očekivanju da u knjigama 2 dominira poezija kao kraća forma pogodnija za razumevanje na početnim nivoima učenja, zastupljeni su svi književni rodovi: poezija i proza u gotovo istom broju (pet pesama prema četiri prozna odlomka), kao i jedan dramski tekst. Relativno mali broj književnih tekstova mogao bi se shvatiti kao stav autora udžbenika da na ovom nivou učenici još uvek ne raspolažu dovoljnim brojem jezičkih kompetencija za čitanje i razumevanje književnih tekstova. Uostalom, ako se analiziraju odgovarajući deskriptori za A2 nivo *ZEO* (2003: 35, 43) na koji se autori svih udžbenika pozivaju, vidi se da su oni usmereni na ostvarivanje društvenih odnosa i kontakata u radnoj i životnoj sredini. Znanja i veštine kojima bi učenici trebalo da vladaju na ovom nivou odnose se na pristojno socijalno ponašanje prilagođeno jednostavnim komunikativnim situacijama, tj. interakciju: ljubazno postavljanje ili odgovaranje na pitanja o svakodnevnim profesionalnim aktivnostima ili hobijima; kratki razgovori u svakodnevnim situacijama van kuće (prodavnica, pošta, banka, javni prevoz,...). Drugim rečima, od učenika se očekuje da razume i razmeni jednostavne i direktne informacije o svakodnevnim i poznatim stvarima. Jasno je zašto na ovim početnim nivoima, u knjigama 1 i 2, dominiraju funkcionalni autentični dokumenti (oglasi, katalozi, reklame, formulari, red vožnje,...) koji pripremaju učenike za razumevanje i delovanje u jednostavnim svakodnevnim komunikativnim situacijama u zemlji čiji jezik uče.

Na nivou B1 kom odgovaraju knjige 3 udžbenikâ za učenje francuskog jezika, od učenika se očekuje da osim uspešnog uspostavljanja kontakata koje je savladao na prethodnom nivou, može vešto da se suoči sa (ne)predviđenim situacijama iz svakodnevnog života i reaguje na njih (*ZEO* 2003:44). Količina informacija na koje se reaguje povećava se, kao i oblasti iz kojih su te informacije: dok je na početnim nivoima (A1/A2) fokus bio na delovanju u profesionalnoj i socijalnoj sferi (područje javnih aktivnosti) (*ZEO* 2003:23), na naprednim nivoima učenja jezika (B1/B2) učenici primaju i emituju veći broj informacija vezanih za privatno područje aktivnosti (*ZEO* 2003:57). Deskriptori *ZEO* pokazuju da bi na ovom nivou učenici trebalo da budu sposobni da razumeju tekstove napisane jednostavnim jezikom, opise događaja ili iskazana osećanja. Takođe, oni bi trebalo da budu u stanju da usmeno ili pisanim putem iznesu svoja osećanja, razmišljanja ili iskustva; da ispričaju događaje u kojima su učestvovali, svoje planove i želje. Kako u oblast privatnih aktivnosti spada i zadovoljstvo čitanja, od njih se očekuje da mogu da prepričaju deo iz pročitane knjige ili svoje reakcije u vezi sa tim.

Knjige nivoa 3 odslikavaju ovu situaciju: primetan je znatno veći broj književnih tekstova u odnosu na knjige prethodnog nivoa. Zastupljeno je čak 65 tekstova od kojih gotovo tri četvrtine proznih (47 proznih prema 15 poetskih i 3 dramska teksta). Na ovom B1 nivou učenja stranog jezika, učenici već

[4] Razmatrani udžbenici nemaju svi isti broj knjiga/nivoa (1-4), međutim sve knjige, bez obzira na izdavača, usklađene su sa nivoima predviđenim *ZEO*. Tako knjiga 1 svakog od pregledanih užbeničkih kompleta odgovara nivoima A1 i A2, knjiga 2 sistematizuje znanja i veštine sa nivoa A2 i priprema učenike za nivo B1, dok je knjiga 3 u skladu sa nivoom B1 *Zajedničkog okvira*. Najređe zastupljena u kompletima, knjiga 4 osposobljava učenike za kompetencije predviđene nivoom B2.

[5] Podsećamo da je od pet razmatranih kompleta samo jedan imao knjigu 4.

dovoljno dobro vladaju jezičkim kompetencijama da mogu da razumeju ovu vrstu tekstova. Razlozi za ubedljivu dominantnost proznih tekstova mogu da budu različiti. Odlomak proznog teksta koji početnike može da obeshrabri svojom dužinom ili jezičkim izrazom, na ovom nivou učenja lakše se čita. Učenici su sposobniji da prate duže odlomke. Zahvaljujući svom čitalačkom iskustvu na maternjem jeziku učenici prepoznaju raznovrsne forme i tipove proznog teksta što im olakšava razumevanje. Raznoliki prozni tekstovi (narativni, ekspresivni, deskriptivni,...) nude modele izražavanja koji učenicima mogu da posluže kao uzor pri ostvarivanju kompetencija predviđenih *ZEO*-om: ispričati događaje, opisati osećanja,... Najzad, tematska podudarnost izabranog književnog odlomka sa temom cele nastavne celine i drugih dokumenata u okviru nje vidljivija je kod proznih tekstova, pa i to može biti jedan od razloga za veći broj tekstova ovog žanra u udžbenicima.

U knjizi 4 udžbeničkog kompleta zastupljena je gotovo isključivo proza (7 proznih i po jedan poetski i dramski tekst). Primetna je velika razlika u dužini zastupljenih odlomaka u odnosu na knjige prethodnih nivoa. Na ovom naprednom nivou očekuje se da učenik može da prati duge tekstove, ne samo narativne ili deskriptivne već i polemičke, one u kojima autor iznosi svoje stavove i argumente. Otuda su na ovom nivou tekstovi najduži i najsloženiji. Prisutni su esejistički, kritički i filozofski tekstovi za čije su razumevanje potrebne dobro razvijene jezičke kompetencije. Logično je da je ova vrsta tekstova data u četvrtoj knjizi jer su to zahtevni tekstovi koji traže intelektualno angažovanje, kako za razumevanje tako i za izražavanje svog mišljenja povodom izabranih tema, što se najčešće očekuje od učenika.

2.4. Izabrani pisci

U svim pregledanim udžbenicima najzastupljeniji su tekstovi književnika XX veka. Od ukupno 74 navedena pisca, njih 60 su savremeni. Za njima su autori iz XIX veka (11), a sporadično se mogu naći i odlomci pisaca iz ranijih epoha (Ronsar iz XVI, Volter i Monteskje iz XVIII veka). Francuska književnost XIX veka zastupljena je najvećim imenima: Zola, Bodler, Flober, Stendal, Igo, Balzak. Razlozi za prisustvo ovih pisaca u udžbeniku su nesumnjivo književno-kulturni. Ovi pisci predstavljaju francusku književnu tradiciju čiji je uticaj nadaleko prešao granice Francuske i obeležio evropske književnosti. Njihova dela se danas preštampavaju kao obavezna lektira i izvan granica Francuske. Brojne filmske i pozorišne adaptacije približila su ih najširoj publici nudeći uvek drugačija, aktuelna viđenja ovih remekdela, potvrđujući tako njihov položaj simbola u kulturnom sistemu za koji se vezuju.

Među piscima XX veka zastupljenim u udžbenicima uočavaju se dve grupe: s jedne strane to su pisci koji su, kao i ovi iz XIX veka, već postali deo francuske književne i kulturne baštine: Apoliner, Sartr, Kami, Perek, Keno, Desnos, Valeri i dr. Oni su zvanično etablirani i priznati, kako od strane književne istorije tako i od kulturno-obrazovnih institucija. Njihovo stvaralaštvo uticalo je na potonje generacije pisaca, a njihova dela su nezaobilazna u školskom obrazovanju.

Sa druge strane su aktuelni i popularni pisci čija se dela godinama unazad prodaju u velikim tiražima: F. Delerm, J. Reza, A. Notomb, P. Modiano, N. Hjuston i dr. To su pisci čija dela uprkos uspehu i prihvatanju od strane publike nisu još uvek i institucionalno prihvaćena. Ovakav izbor autora može se protumačiti na više načina.

Etablirani pisci čija je književna i estetska vrednost potvrđena i od strane institucija i od strane suda vremena obezbeđuju udžbenicima duh trajnosti, pouzdanih vrednosti. Njihovi tekstovi u udžbeniku istovremeno su i autentični dokument i svedočanstvo kulturne baštine koje doprinosi kulturnoj identifikaciji jednog društva. Ova dvostruka uloga posebno je naglašena kada je ovakav književni tekst u rubrici „Civilizacija“. Tada je on i fizički izdvojen od ostalih vrsta dokumenata, ima neku vrstu „počasnog mesta“ na kraju tematske celine sa ciljem da ilustruje određeni aspekat francuske kulture.

Za razliku od njih, prisutnost popularnih uspešnih pisaca ne dozvoljava da se udžbenik doživi kao tradicionalna hrestomatija izabranih pisaca iz lektire što bi moglo da pobudi negativne konotacije na prevodno-gramatičku metodu. Savremeni pisci su svojim tiražima, uspehom, medijskom zastupljenošću čvrsto postavljeni u sadašnji trenutak i donose udžbeniku onu preko potrebnu aktuelnost i vezu

sa današnjicom. Šire posmatrano, oni predstavljaju aktuelnost francuske književne produkcije što može da podstakne učenike da potraže njihova integralna dela (mnogi su i prevedeni kod nas). Uprkos višegodišnjem komercijalnom uspehu i popularnosti, budućnost i trajanje ovih popularnih pisaca se možda u ovom trenutku ne može sa sigurnošću predvideti, kao ni njihov budući institucionalni status. Ono što im se, međutim, ne može osporiti je činjenica da su njihovi tekstovi kao autentični dokument trajniji i aktuelniji od drugih dokumenata te vrste (novinskih tekstova, npr). Naviknuti da autentične dokumente vezujemo za štampu ili one koji se koriste u svakodnevnom životu, književni tekstovi iz prethodnih epoha često, neopravdano, izgledaju učenicima kao manje autentični ili manje deo aktuelne čitalačke prakse. Činjenica da je dotovo četiri petine predstavljenih pisaca iz XX veka ukazuje na želju autora da prikažu sliku savremene književnosti, bliže sadašnjem trenutku pa samim tim i učenicima. Tekstovi savremenih autora svedoče o društvu i temama koje su učenicima prepoznatljive i iskustveno bliske, a koje su iskazane jezičkim registrom primerenijim nivou njihovog jezičkog znanja. Odslikavajući istovremeno i književnu aktuelnost i interesovanja čitalaca, tekstovi popularnih pisaca povezuju učenike sa neposrednom čitalačkom praksom izvornih govornika u sadašnjem trenutku, što doprinosi i aktuelnosti i modernosti samog udžbenika. Predstavljanje savremenih pisaca u udžbeniku može da ima dvostruku prednost: s jedne strane, aktuelna popularna književna produkcija zastupljena u udžbeniku ističe aspekat autentičnosti izabranih dokumenata dok sa druge, savremeni etablirani pisci, kao i najveća imena francuske književne prikazuju perspektivu kulturne baštine i utvrđenih kulturnih vrednosti. Pažljiv izbor i zastupljenost svih ovih pisaca u udžbeniku pruža zapravo mogućnost učenicima da se upozna sa raznovrsnim tekstovima sa kojima izvorni govornik realno dolazi u dodir u svojoj autentičnoj čitalačkoj praksi (Riquois 2008, 2011).

2.5. Mesto književnog teksta u udžbeniku

Mesto i dužina predstavljenih književnih tekstova u udžbenicima je različita. Dužina izabranih odlomaka u knjigama 2 i 3 kreće se od nekoliko redova do nekoliko pasusa teksta. Razlike su primetne ne toliko između knjiga jednog udžbeničkog kompleta, koliko od metode do metode, tj. koncepcije autora: tekstovi u udžbenicima *Campus* 2 i 3 su gotovo iste dužine (kratki), za razliku od onih u *Bellevillu 2 i 3* (dugi). Zastupljeni odlomci tematski su uvek u skladu sa nastavnom celinom u čijem sastavu se nalaze. Kad su dati na početku tematske jedinice služe često kao „pokretač“, tekst koji uvodi temu jedinice i podstiče na aktivnosti. Prate ga vežbe razumevanja i izražavanja. Na kraju poglavlja, u rubrikama naslovljenim „Čitanje“ ili „Civilizacija“, često prikazuje kulturološke aspekte u vezi sa temom poglavlja. Književni tekst se sreće i u sredini tematske jedinice. Tada je obično osnova za gramatičke vežbe. Ova upotreba književnog teksta je najmanje autentična jer briše svaku specifičnost ove vrste teksta i koristi samo njegov jezički aspekat. Estetska funkcija teksta nema više nikakvu važnost kao ni njegov sadržaj, on postaje predložak za promenu glagola po vremenima, vežbe interpunkcije i sl.

2.6. Aktivnosti uz književni tekst

Aktivnosti koje prate književne tekstove zastupljene u udžbenicima francuskog jezika mogu se podeliti na vežbe razumevanja i vežbe pisanog i usmenog izražavanja. Pitanja koja proveravaju razumevanje teksta su najčešće opšta pitanja o likovima, mestu, vremenu, okolnostima dešavanja radnje. Ova prva faza razumevanja teksta omogućava učeniku da odgovori na opšta pitanja: ko? šta? gde? kako? zašto?, primenjiva za razumevanje bilo koje komunikativne situacije. Ove aktivnosti gotovo uvek su dopunjene leksičkim vežbama koje za cilj imaju da pomognu učenicima u razumevanju nepoznatih reči. Najčešći tip tih vežbi zahteva od učenika da u tekstu pronađu sinonime za ponuđene reči i izraze. Obe vrste predloženih aktivnosti omogućavaju učeniku postupno razumevanje teksta tokom kojeg on može da proverava, ispravlja ili potvrđuje svoje pretpostavke o značenju. Informacije do kojih je došao kao i jezičke elemente koje je uočio može da upotrebi, i da ih na taj način usvoji, u sledećoj vrsti aktivnosti

koja gotovo uvek sledi za vežbama razumevanja. To su vežbe koje podstiču usmeno ili pisano izražavanje ličnog mišljenja, iskustva, osećanja ili kreativno izražavanje. Kao i u autentičnoj čitalačkoj situaciji, učenik otkriva tekst, čita ga, razmišlja o njemu i daje svoje mišljenje. Vežbe koje podstiču usmeno izražavanje učenika su brojne, bilo da je reč o iznošenju svojih utisaka, sećanja koja je pročitani tekst izazvao ili o argumentovanju svojih stavova i debati podstaknutoj temom i iznetim stavovima u tekstu. Od vežbi koje podstiču pisano izražavanje najčešće su pastiš i rezime. Pastiš je vežba pisanja koja počiva na pažljivom čitanju, uočavanju odlika stila i strukture ali ostavlja učeniku prostor za slobodno izražavanje. Ova vežba je naročito česta posle čitanja poetskih tekstova. Od učenika se traži da ispoštuje formu ili temu pročitane pesme ili da iskoristi neke jezičke konstrukcije iz nje i da po uzoru na nju napiše tekst koji će biti rezultat ličnog izraza. Čak i kad se koriste strukture iz polaznog teksta, to nije ponavljanje i imitacija književnog teksta već odgovor na njega, iznošenje sopstvenih emocija i unošenje sopstvenog bića.

Aktivnosti koje upućuju na razmišljanje o specifičnostima ili formalnim karakteristikama književnog teksta, one u kojima se koriste termini književne teorije su retke, ali se mogu naći u knjizi 4 udžbeničkog kompleta. Na ovom nivou, pored vežbi za razumevanje teksta, leksike i slobodnog ili kreativnog izražavanja, najčešće zastupljene su vežbe rezimiranja i debata. Naime, na ovom nivou, jezičke kompetencije učenika približavaju se već onima koje poseduje izvorni govornik. Od učenika se očekuje sposobnost uviđanja i razumevanja značaja teme i kulturnih aspekata teksta ali pre svega kritički odnos prema njima. Pored književnih, učenicima se nude i esejistički i kritički tekstovi. Da bi mogli kritički da sude o njima neophodno je „odvajanje“ od teksta, analiza i interpretacija. Predložene aktivnosti vode učenike ka kritičkom mišljenju, prosuđivanju i zauzimanju stava. Ukoliko je reč o debati, učenik treba da raspolaže dovoljnim jezičkim sredstvima ne samo da iskaže, već i da argumentuje i odbrani svoj stav. Vežbe rezimiranja prate duže pripovedne i esejističke tekstove. One zahtevaju intelektualni napor uočavanja i izdvajanja bitnih delova od manje važnih i njihovog preformulisanja u novu, samu po sebi razumljivu celinu. Kako je za to potrebna sposobnost analitičkog mišljenja i visok nivo jezičke kompetencije, logično je da su zastupljene na višim nivoima učenja.

3. ZAKLJUČAK

Pitanje mesta i funkcije književnog teksta u udžbenicima stranog jezika je zapravo pitanje izbora najprimerenijih ciljeva didaktičke upotrebe ovog specifičnog autentičnog dokumenta. Autentično čitanje književnog teksta teško je ostvarivo u učionici. Čitanje je, najpre, usamljenički čin koji se najčešće odvija u posebnim uslovima: u miru, na određenom mestu, u određenom raspoloženju ... Ono što se čita rezultat je samostalnog izbora na osnovu sopstvenog ukusa i interesovanja. Cilj takvog čitanja je najčešće zadovoljstvo otkrivanja događaja i ličnosti sa kojima se manje ili više identifikujemo. U učionici ovo iskustvo postaje kolektivno, izbor su napravili drugi (nastavnik ili autori udžbenika), tekst je najčešće kratak odlomak koji se čita naglas, a zadovoljstvo pri čitanju ili doživljeni utisak najčešće nije predmet aktivnosti koje prate tekst. Pitanje je da li je moguće i u kojoj meri rekonstruisati situaciju i ciljeve autentične čitalačke situacije u okvirima institucionalizovane nastave stranog jezika i kakvu bi korist od toga imali učenici.

Cilj nastave stranog jezika je neosporno učenje jezika i kulture. Prednost književnog teksta je što on omogućava učenje oba ova aspekta. Koji će od njih biti u prvom planu zavisiće od aktivnosti koje ga prate. U udžbeniku književni tekst može da bude dat u rubrici koja se odnosi na gramatiku, civilizaciju ili razumevanje pisanog teksta. Kako će ga učenici percipirati i kojim će se strategijama služiti za njegovo čitanje, da li će osim jezičkih uočiti i njegove estetske i kulturološke vrednosti zavisiće od predviđenih aktivnosti koje su date uz tekst.

Generalno, u razmatranim udžbenicima, vežbe za rad na književnom tekstu razvijaju i receptivne i produktivne veštine: književni tekst je tako, kao i drugi autentični dokumenti, upotrebljen prvenstveno sa namerom da razvija jezičku kompetenciju, eventualno da bude izvor kulturoloških znanja. Sudeći

po predloženim aktivnostima za razumevanje i usmeno izražavanje, reklo bi se da se književni tekst ne razlikuje od drugih vrsta tekstova u udžbeniku: razumevanju književnog teksta se najčešće pristupa po načelima globalnog pristupa, definisanog još početkom osamdesetih godina prošlog veka. Ovaj pristup definisan je za razumevanje prvenstveno funkcionalnih tekstova po ugledu na realne uslove čitanja i autentičnu čitalačku situaciju u kojoj se čita sa nekom namerom, iz tačno određenih razloga, vrlo često profesionalnih (Moirand 1979). Vežbe usmenog izražavanja podstiču učenike da iznesu svoje mišljenje, utiske ili iskustva vezana za temu teksta, slično kao i kad se radi na drugim autentičnim dokumentima. Međutim, neke od vežbi za pisano izražavanje koje prate književni tekst specifične su i ne sreću se uz ostale vrste tekstova u udžbeniku. To su, pre svega, vežbe kreativnog pisanja (pastiš, „zamisli nastavak ...“ i sl.) koje zahtevaju prvenstveno pažljivo čitanje, a onda i ličnu implikaciju učenika koji subjektivnim izrazom odgovara na pročitani tekst.

Ne sme se zaboraviti da je uz učenje jezika i kulture jednako važan cilj nastave stranog jezika i razvijanje želje za čitanjem i čitalačkih navika. Često se razvijanje motivacije i zadovoljstva u čitanju kao cilj podređuje sticanju proceduralnih i deklarativnih jezičkih znanja. Uživanje u čitanju trebalo bi da bude jednako legitiman cilj nastave stranog jezika (Séoud 1997). Neosporno je da se u nastavi stranog jezika književni kao i svaki drugi tekst čita u cilju sticanja jezičkih znanja i veština, da je književni tekst posebno značajan zbog svojih estetskih, moralnih i kulturnih vrednosti i sl. Činjenica je, međutim, da se samo ova vrsta teksta može čitati zbog estetskog uživanja. Zadovoljstvo i želja za čitanjem stvaraju čitaoce, vrstu koja je usled promenjenih navika i uslova života kao i dominacije i agresivnosti elektronskih medija sve malobrojnija. Spoljašnji uslovi koji prate autentičan čitalački čin u učionici se, istina, ne mogu stvoriti. Ono što se, pak, može, to je podstaći zainteresovanost učenika za čitanje, privući ih promišljenim izborom tekstova koji odgovaraju njihovom jezičkom nivou, koji su im tematski bliski i koji su praćeni aktivnostima koje čitanje na stranom jeziku približavaju autentičnoj čitalačkoj situaciji na maternjem jeziku. U tom smislu, gramatičke vežbe koje se rade na književnim tekstovima nisu adekvatan izbor. Za razliku od njih, pitanja koja omogućavaju globalno ili detaljnije razumevanje, vežbe koje navode učenike da iskažu svoje mišljenje ili utiske, svoje emocije, da odgovore na tekst u pisanoj formi nastavljajući ga, izmišljajući drugačiji kraj ili oponašajući formalne odlike pročitanog teksta, približavaju čitanje književnog teksta na stranom jeziku autentičnom čitalačkom činu, a smisao se konstruiše zahvaljujući strategijama bližim onima koje se koriste u autentičnim situacijama van učionice. Ne treba posebno isticati činjenicu da su učenici ovako pripremljeni za čitanje mnogo bliži autonomiji, jednom od važnih ciljeva komunikativnog pristupa u nastavi stranih jezika (Riquois 2008, 2011). Književni tekst može biti jedno od važnih sredstava u ostvarivanju ovog cilja. Van učionice, uz malu mogućnost za susret sa izvornim govornicima, ne uvek dostupan Internet, u nedostatku medijskih podsticaja (emisija, filmova, muzike na ciljnom jeziku), knjiga je uvek pri ruci i omogućava kontakt sa stranim jezikom. Osposobiti učenike da koriste samostalno književni tekst može biti jedan od realnih i opravdanih ciljeva nastave stranog jezika. Adekvatni književni tekstovi u udžbenicima i aktivnosti koje ih prate su prvi važan korak ka tom cilju.

Literatura

Campà, À. et alii. (2000). *Forum 1-3*. Méthode de français, livre de l'élève. Paris: Hachette.

Cuny, F., Johnson, A.-M., Gallier T. et alii. (2004). *Belleville 1-3*. Méthode de français, livre de l'élève. Paris: CLE International.

Cuq J.-P., Gruca I. (2005). *Cours de didactique du français langue étrangère seconde*. Paris: PUG.

Durbaba, O. (2011). *Teorija i praksa učenja i nastave stranih jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Girardet, J., Pécheur, J. (2002). *Campus1-4*. Méthode de français, livre de l'élève. Paris: CLE International.

Menand, R. et alii. (2003-2004). *Taxi!1-3.* Méthode de français, livre de l'élève. Paris: Hachette.

Moirand, S. (1979). *Situations d'écrit*. Paris: CLE International.

Monnerie-Goarin, A., Siréjols, É. (2001). *Champion 1-2*. Méthode de français, livre de l'élève. Paris: CLE International.

Zajednički evropski okvir za žive jezike. Učenje, nastava, ocenjivanje (2003). Podgorica: Republika Crna Gora, Vlada Republike Crne Gore, Ministarstvo prosvjete i nauke.

Riquois, E. (2011). Exploitation pédagogique du texte littéraire et lecture littéraire en FLE: un équilibre fragile, pristupljeno 1.6.2012. < www.unige.ch/litteratures2010/contributions_files/Riquois2010.pdf>

Riquois, E. (2008). Les implicites du texte littéraire dans les manuels. *Cahiers de langue et de littérature*, 5, 133-150

Séoud, A. (1997). *Pour une didactique de la littérature*. Paris: Didier, LAL.

Točanac-Milivojev, D. (1997). *Metode u nastavi i učenju stranog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

THE POSITION AND FUNCTION OF LITERARY TEXT IN FRENCH LANGUAGE LEARNING TEXTBOOKS

Summary

The objective of this article is to determine how much and in what way literary texts are present in contemporary French language learning textbooks. The article examines the ways literary texts are used in foreign language learning, as well as what kinds of activities accompany such texts. Seemingly absent from language teaching in methodological trends of the first half of XX century, literary text has been present in the communicative approach from the beginning of foreign language learning and it is considered an authentic document. For the purpose of determining the position and function of literary text in French language learning textbooks, several contemporary textbooks by French authors will be analyzed. The analysis is expected to answer the following questions: what kind of literary text is included in the textbooks, in what scope, if the literary text is included in all the textbook volumes, that is, on all learning levels, what competences are developed while studying this text, if the accompanying activities are in line with genre and esthetic characteristics which differentiate a literary text from other kinds of text used in foreign language teaching etc.

Keywords: foreign language teaching and learning, literary text, French language learning textbooks

Vesna Simović
Univerzitet u Nišu, Srbija
Filozofski fakultet
vesna.simovic@filfak.ni.ac.rs

Војкан Стојичић

„ГРЧКА (НИ)ЈЕ САМО СУНЦЕ И МОРЕ...“[1]

Полазећи од интегративне и инструменталне мотивације, у раду се износе разлози због којих су студенти неохеленистике одлучили да упишу студије модерног грчког језика, књижевности и културе на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Аутор се бави различитим елементима који утичу на мотивацију за учење модерног грчког језика, представљајући резултате емпиријског истраживања спроведеног на Катедри за неохеленске студије у вези са мотивационим ставовима студената прве године, али и стереотипима и представи које студенти имају о Грчкој, Грцима и грчком језику. Анализирају се резултати анкетирања педесет студената неохеленистике, али и друштвена утрошивост као битан фактор присутан код ових студената, који је у знатној мери утицао на њихову мотивацију и усмерио их ка студијама неохеленистике.

Кључне речи: мотивација, друштвена утрошивост, студије неохеленистике, Грци и Грчка

1. УВОД

Мотивација, која игра веома важну улогу како при одабиру страног језика, тако и у његовом усвајању, чест је предмет проучавања у примењеној лингвистици данас. Многи научници из различитих области баве се мотивацијом и ставовима као кључним факторима у процесу усвајања страног језика, од којих свакако треба поменути Гарднера, Дорнеиа и Елиса (Robert Gardner, 1985; Zoltán Dörnyei, 2001, Rod Ellis, 2003).

Канадски психолози Гарднер и Ламберт, заступници социопсихолошког приступа[2], још су се средином XX века бавили мотивацијом као предусловом за успешно организовање наставе и стицање квалитетног знања и активне употребе језика[3] (Gardner and Lambert, 1959, 1985).

Елис, у својој општој дефиницији мотивације наводи да она „укључује ставове и афективна стања која утичу на количину труда који ученици уложе како би научили страни језик“ (Ellis, 2003: 75), док Гарднер и Мек Интајер сматрају да управо ставови представљају афективну варијаблу и да се убрајају у једну од најзначајнијих компоненти учења и наставе страних језика (Gardner and MacIntyre, 1993). Гас и Селинкер се надовезују на Гарднеров став и додају да мотивација укључује четири битна фактора: циљ, труд, жељу за постизањем одређеног циља и ставове који иду у прилог одређеној активности (Gardner, 1985; Gass and Selinker, 2008). Рот истиче да је став, према традиционалном схватању, тенденција човека да на одређене особине, објекте и ситуације реагује позитивно или негативно (Rot, 1987: 292). Гарднер дефинише мотивацију као ступањ до ког се појединац труди да научи страни језик, због жеље и задовољства који из тога произилазе (Gardner, 1985). Заговорници периода заснованог на когницији, нису одбацили Гарднерова размишљања, већ су повезали мотивацију са факторима контекста истичући мотивациону психологију, те се у овом периоду истиче појединац као и начин на који он размишља о својим

[1] Овај рад је урађен у оквиру пројекта Министарства провете и науке Републике Србије „*Језици и културе у времену и простору*“, број 178002.

[2] Како се прва истраживања о мотивацији у процесу усвајања Л2 јављају средином прошлога века, у литератури се обично помињу следећа три периода: 1) социопсихолошки (траје од шездесетих до деведесетих година прошлог века), 2) период заснован на когницији (током деведесетих година) и 3) период оријентисан на процес (који се јавља током 2000. године), (Хорњак, 2012: 444).

[3] Гарднер и Ламберт су своју теорију првобитно примењивали на проблем учења француског језика у Канади, као двојезичној средини. Спроведена истраживања су недвосмислено показала да је од великог значаја за учење француског језика да ли је појединац мотивисан да ближе упозна француску културу и да успостави ближе односе са људима који говоре француски.

могућностима, ограничењима и претходном знању (Dörnyei, 2005: 75). Период који је оријентисан на процес приказује мотивацију како се мења током времена као и потенцијални значај временске перспективе (Dörnyei, 2005: 83). Дефинисана и као „стање когнитивне и емоционалне узбуђености, што доводи до свесних одлука да се делује“ (Williams and Burden, 2001: 120), мотивација одређује интересовање ученика за одређену тему као и износ времена и напора који је он спреман и вољан да инвестира (Nait Brahim, 2008: 70).

2. ВРСТЕ МОТИВАЦИЈА

Мотивација, као покретачка снага човековог деловања према одређеном циљу, тесно је повезана са ставовима, а ставови према неком страном језику битно утичу на мотивацију за учење (Ђоровић и Јанковић, 2009: 466). У научној периодици могуће је пронаћи више подела мотивације. Елис наводи различите врсте мотивације: инструменталну, интегративну, резултативну и интристичку (Ellis, 2003: 75), док Браун издваја три типа мотивације: глобалну, ситуациону и мотивацију за решавање одређеног задатка (Brown, 1987: 115).

Инструментална мотивација се односи на мотивацију за учење страног језика као средства за постизање одређеног циља, односно „учење језика из функционалних разлога“ (Хорњак, 2012: 446). Под овим се подразумева напредовање у каријери, читање стручне литературе и превођење, па је у многим случајевима то, како Елис сматра, одлучујући фактор за постизање успеха при учењу (Ellis, 2003: 75). Она је директно повезана са конкретном употребом језика као лингвистичког инструмента и њено присуство доводи до постизања циљева као што су промена посла, побољшање статуса или позиције на послу и/или у друштву, са чиме се слаже и Савил-Тројке који наводи да она „укључује перцепцију чисто практичних разлога при учењу страног језика, као што је повећавање могућности запошљавања, стицање престижа и моћи, приступ научним и стручним информацијама или само полагање испита“ (Saville-Troike, 2006: 86). Језик је, у овом случају, инструмент у постизању таквог циља. Вучо и др. сматрају да на ову мотивацију утичу различити фактори, почев од броја говорника и њихове дифузије у свету, преко потребе да се са тим земљама успостави економска сарадња, до размене добара која су изнутра повезана са социо-економским и културним идентитетом (Вучо, Недељковић и Митић, 2007: 500).

Интегративна мотивација се односи на прихватање особина културе чији се језик учи и она је релевантна за „досељенике који уче циљни језик земље у којој су се настанили, како би постали репрезентативни чланови те језичке заједнице“ (Gardner and Lambert, 1972:14; цит. у Baker 1992:32). Гарднер посебан значај даје овом типу мотивације која је усмерена ка интеграцији, истичући да се језик не може никада заиста научити уколико се не воли култура народа чији се језик изучава (Gardner, 2000: 10-24). Када је реч о учењу циљног језика, Фалк сматра да су најуспешнији они ученици који воле људе који говоре тај језик, који се диве њиховој култури и имају јаку жељу да постану слични са њима или да се чак интегришу у друштво у коме се користи тај језик (Falk, 1978). Савил-Тројке истиче да су у овом случају емоционални и афективни фактори доминантни, као и да релативни ефекат једне или друге мотивације зависи од сложених личних и друштвених фактора (Saville-Troike, 2006: 86).

Када је реч о учењу страног језика, и интегративна и инструментална мотивација су кључни елементи за постизање успеха, али више студија је показало да је управо интегративна мотивација та који је заслужна за постизање дугорочних успеха у учењу и усвајању Л2 (Taylor, Meynard and Rheault, 1977; Ellis, 1997; Crookes et al, 1991). Како Норис-Холт наводи, а према Елису, у неким почетним истраживањима која су спроводили Гарднер и Ламберт, интегративна мотивација је у формалном окружењу посматрана као потребнија у односу на инструменталну (Ellis, 1997, цит. у Norris-Holt, 2001). Међутим, веома је важно напоменути да је и инструментална мотивација призната као значајан фактор у неким истраживањима, док се интегративна мотивација у великом броју студија дугорочно повезује са успешним усвајањем другог језика (Norris-Holt,

2001). Иста ауторка наводи да су код ученика чешће присутни инструментални разлози у односу на интегративне, с обзиром да су ученици који подржавају интегративни приступ у учењу језика обично високо мотивисани и укупно посматрано успешнији у учењу страног језика (Norris-Holt, 2001).

3. ПОЈМОВИ *ДРУШТВЕНА УТРОШИВОСТ* И *ЈЕЗИЧКО ТРЖИШТЕ*

Према Ведовели и Барни, друштвена утрошивост језика један је од основних елемената привлачности једног језика (Vedovelli and Barni, 2005: 170, цит. у Vučo et al, 2007: 500). Питање шире друштвене утрошивости једног језика као и могућност његовог прихватања и ширења у другим срединама представљају један од релевантних предмета социолингвистичких истраживања (Vedovelli et al, 2009: 14). Друштвена утрошивост једног језика представља један од кључних елемената који битно утиче на популарност сваког језика ван његових националних граница, а може се посматрати и као практична исплативост знања једног језика у некој страној средини (Стојичић и Мутавџић, 2011: 268). Како је у данашње време неопходно обезбедити значајна финансијска средства за студирање неког језика, питање опредељења за одређени језик или језике који ће се изучавати директно се повезује са економском исплативошћу изучавања тог језика као Л2 у страној средини[4]. Како Гогас наводи, присутни су и други фактори који утичу на опредељење кандидата за студије неког страног језика, поред друштвене утрошивости, јер, да би неко био у стању да разуме и културу једног народа, он мора добро овладати језиком тога народа, пошто ће једино на тај начин избећи било коју врсту отуђења и заиста постати део тог друштва, наравно, уколико то заиста и жели (Gogas, 2008: 244). Зато се слажемо и са Варабјевим да се питање односа и повезаности језика, културе, као и директне мотивисаности странаца за учење било ког језика као страног сматрају најважнијим (Воробьев 1999: 126). Ништа мање нису битни уврежени колективни стереотипи и предрасуде о неком народу, будући да колективно памћење једног друштва умногоме одређује опредељење целокупне заједнице према језику/ језицима који ће се као страни изучавати на њеној територији (Стојичић и Мутавџић, 2011: 270). Калвет у својим истраживањима наводи термин „језичко тржиште“, као битну социолошку категорију, будући да јасно показује да ли је и у ком обиму један страни језик привлачан, интересантан и прихватљив за учење на међународном нивоу (Calvet, 2000: 154). Како Вучо и др. наводе, „овај процес је резултат не само унутрашњег семиотичког идентитета језика, већ и система који у језик претаче друштвену и производну динамику заједница, институционалне политике промоције дифузије одређеног језика, способност друштава да понуде сопствени друштвени и културни идентитет уобличен у тачке ослонца, успешне и престижне моделе“ (Вучо, Недељковић и Митић, 2007: 500).

4. ИСТРАЖИВАЊЕ

Како се мотивација генерално сматра једним од основних параметара који одређују степен активног учешћа ученика у процесу учења (Androulakis, 2008: 70), ово истраживање је замишљено као испитивање ставова студената прве године на Катедри за неохеленске студије Филолошког

[4] С обзиром да су велике грчке компаније последњих година присутне на економском тржишту Србије, студирање/ учење грчког језика у Србији показало се као велика предност. На основу опште лингвистичке слике и већински и мањински језици на Балканском полуострву припадају групи такозваних „малих“ језика (Ferguson, 1996: 269-270, Stewart, 1968: 542). По броју нативних говорника грчки језик заузима 74. место са 12,3 милиона. Лингвиста Brian D. Joseph наводи податак да у Републици Грчкој има око 11 милиона нативних говорника, а у Републици Кипар око 600 хиљада. Грчки језик се данас говори у многим срединама и енклавама широм Медитерана и Црног мора, укључујући и југ Италије, Александрију, и регион око Крима. У новијој историји, Грци су мигрирали на многе локације широм Европе, Аусталије и Северне Америке, стварајући тако дијаспору у којој, према неким проценама, има око 2,5 милиона говорника. Како Хариду и Рали наводе у својим студијама, грчки језик као Л2 данас у свету говори приближно два милиона људи (Χαρίδου, 1992: 216; Ράλλη, 1994: 335-337).

факултета БУ. Настојали смо да сазнамо колико су студенти мотивисани, односно који су њихови (мотивациони) ставови по питању изучавања овог језика, као и које представе и предрасуде имају о Грцима и Грчкој. Циљеви овог истраживања били су да се утврди коју врсту мотивације студенти поседују, колико предзнања имају о Грцима и Грчкој као и који су културни стереотипи присутни. Хипотезе су биле да студенти неохеленистике поседују и инструменталну (у већој мери) и интегративну (у мањој мери) мотивацију, да поседују одређена културолошка знања о Грцима и Грчкој као и одређене културне стереотипе.

Истраживање за потребе овог рада обављено је у новембру 2011. године на Катедри за неохеленске студије Филолошког факултета БУ. Нашом анкетом обухваћена је група од педесет студената прве године (четрдесет две студенткиње и осам студената, узраста од деветнаест до двадесет три године). Као инструмент истаживања коришћена је анкета[5] састављена од педесет шест питања, разврстаних у три дела. Највећи број питања представљала су она отвореног типа, што је анализу датих одговора учинило захтевнијом.

Резултати овог истраживања делом су потврдили наше хипотезе, али су их делом и оповргли. Највећи број анкетираних студената посетио је Грчку, углавном Атину и летовалишта у Егејској Македонији (Халкидики, Паралија, Неи Пори, Платамон, Аспровалта), ређе острва (Родос, Закинтос, Тасос и Крф). Свега 15% анкетираних није никада било у Грчкој. Највећи број анкетираних студената написао је да им се грчки језик веома свиђа и да је то језик који највише воле. Свега 2% анкетираних је равнодушно према језику или им се он свиђа, „али нису претерано одушевљени“. Анкетирани сматрају да је грчки језик леп и мелодичан, а прва асоцијација када чују реч „Грчка“ је море (чак 71% анкетираних написало је овај одговор!). Тек на другом месту су уметност, историја и митологија, иако је Грчка колевка европске и светске културе. Један део анкетираних Грчка асоцира на православље, али и на гирос, корумпираност и кризу (8%).

Напознатији грчки градови су Атина и Солун (86%), а према анкети, највећи број би волео да посети Атину, што се из образложења која су писали повезује са културом и историјом (Акропољ), иако се стиче утисак да престоницу доживљавају као сублимацију читаве државе, наводећи да у њој могу пронаћи и видети све оно што се може видети и у остатку земље! У одговорима се најчешће срећу следећи стереотипи: „Атина-Акропољ“, „Атина-Партенон“, „Атина-Олимпијакос“, „Атина-евзони[6] (војна стража)“, „Атина- најбољи град на свету“ и сл. Солун, главни град покрајине Македонија своју популарност дугује стереотипима као што су „близина“, „менталитет који је сличан српском“, „прави Балканци, као и ми“, „опуштена атмосфера као код куће/ као у Београду“, занемарујући историјске тековине овог, другог по величини града у Грчкој.

Типичан Грк је по оцени највећег броја анкетираних (85%) „црнопут, црне косе, нижег раста, специфичног (великог) носа, модерно обучен“. Петнаест процената анкетираних сматра да се млађе генерације мушкараца у Грчкој облачи крајње недолично, „превише женствено“. Типична Гркиња је по оцени највећег броја анкетираних (92%) „нижег раста, ширих кукова (пунија, дебела), црне косе“. Пет процената анкетираних сматра да „типична Гркиња жели да буде вечита плавуша“, а свега три процента анкетираних сматра да је „лепа и витка“.

Најпознатији Грци, према мишљењу анкетираних су на првом месту „Аристотел, Платон и Сократ“, затим следе „Рига од Фере, Марија Калас, Аристотел Оназис, али и Јоргос Бабињотис[7]. Затим следе политичари „Јоргос Папандреу, Елефтериос Венизелос и други“. Да је утицај мас-медија велики на студенте неохеленистике, показују и одговори да је Андонис Ремос

[5] Велику захвалност аутор овог рада дугује проф. др Јулијани Вучо, која је уступила модел анкете коришћене у ранијим истраживањима са сличном тематиком.

[6] Занимљив је и податак да је један број анкетираних (5%) на ово питање свој одговор написао мајускулама, мислећи на гранични прелаз између БЈР Македоније и Републике Грчке. Можда не бисмо ни схватили да мисле на овај појам, да нисмо прочитали синтагме „дуго чекање“, „досадна граница“ и сл.

[7] Проф. др Јоргос Бабињотис је један од најпознатијих грчких лингвиста; обављао је и функције ректора Универзитета у Атини и министра просвете и вера у Влади Републике Грчке; аутор је великог монолингвалног речника који студенти користе.

„најбољи грчки певач“, а „Деспина Ванди најбоља певачица која у исто време, иако има више од педест година, изгледа најбоље на целој грчкој естради“!

Што се тиче учења грчког језика, највећи број анкетираних студената сматра да је грчки језик „веома тежак, али да су интернет, професори и занимљиви приручници за учење овог језика допринели да заволе језик, као и да је довољно леп да брзо заборављају на тешкоће у савладавању градива“. Највећи број анкетираних је уписао студије неохеленистике „због лепоте језика, културе и прелепе Грчке“, а мањи број „због могућности лаког проналажења запослења са овим језиком“. По завршетку студија неохеленистике, највећи број испитаника би волео да се бави некњижевним превођењем и да ради у туризму, док би мањи број анкетираних радио у просвети и грчким фирмама као инокресподенти.

5. ЗАКЉУЧАК

Анализирајући резултате анкете, долази се до закључка да је код највећег број анкетираних студената присутна инструментална мотивација, док је код мањег броја присутна интегративна мотивација. Интегративна мотивација је углавном присутна код оних студената који су дужи временски период боравили, односно живели у Грчкој или на Кипру и који су основношколско и средњошколско образовање стекли управо у овим земљама. Ови студенти су у анкети јасно назначили да им је жеља да заврше студије неохеленистике и да грчки језик предају као страни у некој од бројих образовних институција у овим двема државама.

Како Браун наводи, интегративна и инструментална мотивација се не морају узајамно искључивати. Ученици ретко изаберу само једну врсту мотивације приликом учења другог језика, већ комбинацију обе оријентације, наводећи пример страних студената који живе у САД и који уче енглески језик због академских потреба, док у исто време стреме ка интеграцији у друштво и културу ове земље (Brown, 2000).

Иако је реч о пилот-анкети, општи закључак је да студенти који уписују студије неохеленистике у Београду долазе са одређеним предзањем о грчкој историји и Грчкој генерално; под утицајем јавног мњења имају изграђену одређену слику о Грцима и Грчкој, наводећи одређене (културне) стереотипе.

Важно је напоменути да мотивација заиста представља значајан фактор у процесу учења страних језика и да у великој мери утиче на резултате учења. Овај вид анкетирања могао би да постане пракса, с обзиром да је на тај начин могуће стећи бољи и прецизнији увид у стечено знање будућих студента, као и у стварне потребе и њихова очекивања.

Литература

Androulakis, G. (2008). Les attitudes linguistiques et culturelles á l’ère de la ondilaisation et leur rôle dans l appropriation des langues: le cas des élèves en Grèce. Στα *Πρακτικά του διεθνούς Συνεδρίου «Ευρωπαϊκό έτος διαπολιτισμικού διαλόγου: Συνομιλώντας με τις γλώσσες- πολιτισμούς»*, 69-82. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.

Baker, C. (1992). *Attitudes and Language*. Clevedon: Multilingual Matters.

Brown, D. (1987). *Principles of Language Learning and Teaching*. London: Pearson Longman.

Brown, D. (2000). *Principles of language learning and teaching* (4th ed.). Englewood Cliffs NJ: Prentice-Hall.

Calvet, L. (2000). *Le marche aux languages*. Paris: Plon.

Crookes, G., and Schmidt R.W. (1991). Motivation: Reopening the research agenda. *Language Learning*, 41(4), 469-512.

Dorniei, Z. (2005). *The Psychology of the Language Learner*. London: Lawrence Erlbaum Associates.

Dorniei, Z. and Skehan, P. (2003). Individual Differences in Second Language Learning. *The Handbook of Second Language Acquisition*. Malden: Blackwell Publishing Ltd.

Ђоровић, Д, Јанковић, В. (2009). Настава италијанског језика на нематичним факултетима: очекивање и потребе студената. У *Савремена проучавања језика и књижевности, књига 1*, 463-472.

Ellis, R. (1997). *The study of second language acquisition*. Oxford University Press.
Ellis, R. (2003). *Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
Falk, J. (1978). *Linguistics and language: A survey of basic concepts and implications* (2nd ed.). John Wiley and Sons.
Ferguson, A. (1996). The Role of Arabic in Ethiopia: A Sociolinguistic Perspective. In *Sociolinguistic Perspectives-Papers on Language in Society 1959-1994.* New York-Oxford: Oxford University Press.
Gardner, R. C. (2000). Correlation, causation, motivation, and second language acquisition. *Canadian Psychology*, 41, 10-24.
Gardner, R.C. and McIntyre, P.D. (1993): A student's contributions to second-language learning. Part II: Affective variables. *Language Teaching* 26, 1-11.
Gardner, R. C. and Lambert, W. E. (1959). Motivational variables in second language acquisition. *Canadian Journal of Psychology 13*, 266-272.
Gardner, R. C. and Lambert, W.E. (1972). *Attitudes and motivation in second language learning.* Rowley: Newbury House.
Gass, S. & Selinker, L. (2008). *Second Language Acquisition*. New York: Routhledge.
Gogas, Th. (2008). Intercultural Communication and the Organic Intellectuals Στα *Πρακτικά του 2ου Διεθνούς Συνεδρίου «Η διδασκαλία των ξένων γλωσσών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση»*, 235-246. Ηγουμενίτσα: Carpe Diem.
Χαρίδου, Ν. (1992). Το σήμερα των Νέων Ελληνικών: οι ξένοι ομιλητές της γλώσσας μας στον κόσμο". Στα *Πρακτικά 10ου Γλωσσολογικού Συνεδρίου Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 207-223. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
Хорњак, С. (2012). Фактор мотивације у процесу усвајања страних језика. У *Савремена проучавања језика и књижевности, књига 1*, 443-452.
Ράλλη, Α. (1994). Η γλώσσα μας στις ξένες χώρες – μια προσπάθεια στατιστικής έρευνας. Στα *Πρακτικά 12ου Γλωσσολογικού Συνεδρίου Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 328-341. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
Rot, N. (1987). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
Saville-Troike, M. (2006). *Introducing Second Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
Stewart, A. (1968). Sociolinguistic Typology of Multilingualism. In *Readings in the Sociology of Language*, 531-545. The Hague: Mounton Publishers.
Stojičić, V., Mutavdžić, P. (2011). Motivacija grčkih studenata za učenje savremenog srpskog kao stranog jezika. U *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi II*. Beograd: Filološki fakultet.
Taylor, D.M., Meynard, R., and Rheault, E. (1977). Threat to ethnic identity and second-language learning. In *Language, ethnicity and intergroup relations*, 99-118. Academic Press.
Vedovelli, M., Barni, M. (2005). Da ''Italiano 200'' all'Osservatorio Linguistico Permanente. *Merica. Forme della cultura italoamericana*. Roma: Cosmo Iannone Editore, 167-186.
Vedovelli, M., Barni, M., Bagna, C. and Marchetti, S. (2009). *Vademecum – Le certificazioni di competenza linguistica in italiano come lingua straniera*. Siena-Roma: FAPI.
Воробьев, В. В. (1999). *Лингвокультурология: теория и методы*. Москва: Издательство РУДН.
Vučo et al. (2007). Italija s ove strane Jadrana. Motivacioni stavovi i kulturni stereotipi studenata italijanistike. U *Savremene tendencije u nastavi jezika i književnosti*, 499-507. Beograd: Filološki fakultet
Williams, M. and R. Burden. (2001). *Psychology for Language Teachers: A Social Constructivist Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
Nait Brahim, A. (2008). Oppositional motivation: insights into a new psychological predisposition in facing the other in Arab societies. *Philologia 6*, 69-76.
Norris-Holt, J. (2001). Motivation as a Contributing Factor in Second Language Acquisition. In *The Internet TESL Journal, Vol. VII, No. 6.*

GREECE IS (NOT) JUST THE SUN AND THE SEE…

Summary

Motivation is very important factor in the second language acquisition. Many researchers believe that is possible to see the direct influence of motivation on the results of learning. This presented paper investigates the way cultural aspects are formatted through learning of a foreign language. It focuses on the views of Serbian students about Greece, Greeks and Greek culture. More specifically, it examines the way Greek culture is perceived by the students of the Department of Modern Greek Language and Literature at the University of Belgrade. In order to justify our argument we have conducted an empirical research, through the use of a questionnaire. The sample has been chosen among the first year students and for this purpose the questions set involved topics from history, religion, literature, science, politics, nowadays Greece and life-style.

Keywords: motivation, language acquisition, modern Greek studies, Greeks, Greece

Vojkan Stojičić
University of Belgrade, Serbia
Faculty of Philology
vojkans@hotmail.com

Rita Scotti Jurić – Ivana Lalli Paćelat

DIDATTICHE IMPLICITE ED ESPLICITE TRA APPRENDIMENTI E ACQUISIZIONE

L'essere competenti in una lingua significa saper generare frasi, distinguere le ambiguità ed esprimere giudizi sulla grammatica di una frase. A questa conoscenza astratta, interiorizzata, si aggiunge un'altra competenza che guida il parlante verso l'uso concreto della lingua per conseguire determinati scopi. In tal modo si vuole ricondurre il processo di apprendimento guidato, in contesto formale, a quello sviluppato in contesti informali e ricomporre così un quadro unitario secondo la prospettiva acquisizionale.
La finalità della ricerca, condotta su una campionatura di 782 alunni delle scuole dell'Istria, è quella di esaminare l'ambiente multiculturale e plurilinguistico caratterizzato da un apprendimento e un'acquisizione della lingua italiana. Nell'individuare le strategie esplicite/implicite dell'apprendimento/acquisizione in ambiente pluruilingue ci siamo serviti di due livelli di analisi: i tipi di apprendimento/acquisizione e le finalità dello studio linguistico. L'analisi statistica, che verrà discussa nel saggio ha evidenziato differenze sostanziali fra apprendimento e acquisizione.

Parole chiave: apprendimento, acquisizione, competenza lingistica e competenza comunicativa

1. APPRENDIMENTO E ACQUISIZIONE

Compito della competenza linguistica e comunicativa è quello di descrivere la lingua per capire come nelle rappresentazioni mentali si associano forme e significati. L'essere competenti in una lingua significa saper generare frasi che siano riconosciute come tali dagli altri membri di quella lingua. Il *linguaggio interno* è la proprietà della mente che attraverso la *competenza grammaticale* (Chomsky, 1965) esprime la conoscenza innata, quale sistema interiorizzato di conoscenze, attraverso la quale un parlante conosce una lingua anche a livello inconsapevole poiché la sa parlare. Questo sapere linguistico permette al parlante di creare un'infinità di frasi, di distinguere le ambiguità e di esprimere giudizi di accettabilità o meno sulla grammatica di una frase. E' una conoscenza astratta, interiorizzata che guida la conoscenza della lingua. Il *linguaggio esterno*, invece, è l'uso della lingua nel comunicare con una *competenza comunicativa* (Dell Hymes, 1972) *o pragmatica* (Chomsky, 1980) attraverso la quale il parlante sa come usare concretamente la lingua in situazioni per conseguire determinati scopi. Si tratta della capacità di usare la conoscenza in accordo con le convenzioni e il contesto.

Da quanto espresso, si desume che le competenze linguistico-comunicative, ossia l'insieme delle capacità astratte di un sistema, sono vincolate dalle conoscenze già acquisite: da una competenza esplicita, consapevole ed esprimibile linguisticamente come oggetto di riflessione (ciò che una persona *sà di sapere* o crede di sapere) e da una competenza tacita, l'insieme del bagaglio esperto ed ereditato che permette di interagire col mondo (l'espressione del *saper come* agire in una determinata situazione). Quest'ultima è per la maggior parte costituita da procedure automatiche, senza controllo o attenzione, non consapevole, riconoscibile solo a posteriori. E' intimamente collegata alla *competenza d'azione*, o *conoscenza procedurale*, che genera risultati espliciti, in cui la persona sa come deve agire ma non è detto che sia anche capace di esplicitare che cosa l'ha portata ad agire in quel modo (Antonietti, 2000).

La relazione tra le conoscenze tacite ed esplicite corrisponde al rapporto che c'è tra il vissuto e il simbolico, cioè dalla conoscenza implicita si può costruire una teoria proposizionale, come dalla conoscenza esplicita si può strutturare una conoscenza procedurale. La dialettica tra esplicito e tacito realizzata nell'interazione con l'ambiente risveglia una particolare attenzione agli interventi educativi che realizzano situazioni formative utili a far emergere nel soggetto le sue abilità potenziali implicite, trasformandole in comunicabili.

Considerare il processo formativo in termini di flussi di interazione sociale, e il contesto formativo come un universo di socialità, significa in qualche modo immettere all'interno di tale contesto un'istanza di apertura, di creatività e di non prevedibilità delle formenell'interazione fra i soggetti in esso coinvolti. In tal modo si vuole ricondurre il processo di apprendimento guidato in contesti formali (quello che grossomodo avviene nelle aule scolastiche) a quello sviluppato fuori dei contesti formali (nelle interazioni dirette con i parlanti nativi) e ricomporre un quadro unitario secondo la prospettiva acquisizionale. La capacità di formulare una richiesta o dare un'informazione non comporta l'insegnamento delle regole della morfosintassi quando lo studente non è pronto, ma un innalzamento della consapevolezza su certi problemi comunicativi e un intenso lavoro mnemonico, meccanico di espansione frasale a partire da formati d'interazione routinari e formule ad alta frequenza. Non dobbiamo però aspettarci che gli elementi acquisiti nella pratica comunicativa vengano impartiti subito in maniera produttiva e procedurale, come avviene per gli elementi governati dalle regole.

Gli elementi linguistici insegnati nelle classi portano all'apprendimento della competenza linguistica, ma questo processo guidato, con selezioni e graduazioni del materiale linguistico, il più delle volte non dà i frutti desiderati. Per una più completa acquisizione della competanza comunicativa si ha bisogno di apprendimenti spontanei, fuori dalla classe, che guidano gli apprendenti lungo un percorso naturale di acquisizione della L2: con contatti diretti con parlanti nativi, giocando, lavorando, guardando la TV, ecc. Oggi appare scontata la strategia di armonizzare i processi naturali di apprendimento spontaneo e quelli didattici, tipici dei contesti di istruzione formale. Quanto questa tattica didattica sia veramente presente ed auspicata nelle scuole vedremo dalla ricerca che presentiamo.

2. LA RICERCA

L'ambiente multiculturale e plurilinguistico dell'Istria è caratterizzato da un apprendimento e un'acquisizione linguistica che ingloba strategie esplicite e implicite. L'obiettivo di questa ricerca è quello di far capire che gli elementi pragmalinguistici non sono insegnabili subito in quanto non dipendono esclusivamente da fattori linguistici, ma anche da quelli extra-linguistici (soggettivi e ambientali) che influenzano il processo di apprendimento della L2. Nell'individuare gli elementi espliciti/impliciti nello studio della lingua in ambiente pluruilingue ci siamo serviti di due livelli di analisi: i luoghi (ossia i tipi) di apprendimento/acquisizione (implicito ed esplicito) e le finalità dello studio linguistico.

Un insegnamento caratterizzato da maggiore istituzionalità determina atteggiamenti di apprendimento piuttosto espliciti e sezionati. Questa situazione è riscontrabile in asili, scuole e corsi serali. Gli ambienti più aperti, caratterizzati da scambi linguistici informali, come la famiglia, soggiorni in ambiente straniero, contatti con parlanti nativi, contatti con televisione, film e musica straniera, promuovono in definitiva un'acquisizione piuttosto implicita e integrata.

Anche le finalità dello studio della lingua possono esser viste secondo un'ottica di apprendimento guidato oppure di acquisizione spontanea. Nel primo caso si tratta di elementi legati più propriamente ai vari segmenti linguistici, partento dalla fonetica/fonologia, morfologia, semantica, sintassi e lessico. Si tratta di un insegnamento che promuove finalità di tipo: imparare a leggere e scrivere bene, imparare le regole grammaticali, parlare correttamente, imparare un alto numero di vocaboli, imparare a tradurre bene, avere una buona pronuncia. Nel secondo caso abbiamo a che fare con apprendimenti che si basano su elementi pragmatico-comunicativi (come lo sono gli atti linguistici culturali e interculturali).

2.1. I soggetti

La presente ricerca è parte integrante di uno studio più ampio condotto in Istria, relativo all'apprendimento bilingue e pluriculturale della popolazione scolastica. Una prima ricerca condotta nelle scuole medie superiori croate su una campionatura di 512 studenti di età che varia tra i 15 e i 18 anni, (Scotti Jurić, 2008) è stata ampliata anche alle scuole elementari croate su alunni dagli 11 ai 14 anni

(N=271; F=157; M=114). Complessivamente il corpus conta 782 soggetti, tra alunni e studenti (499 femmine e 283 maschi).

2.2. Metodologia

Dal questionario che comprendeva più domande, in questa sede abbiamo estratto ed analizzato le seguenti due:
1. *Dove e quando hai imparato la L2, L3, L4?*
2. *Che cosa ritieni sia più importante nello studio della lingua straniera?*

La seconda domanda richiedeva una valutazione degli 8 item proposti a seconda dell'importanza che attribuivano a ciascuna voce, creando una lista dal più importante (no. 1) al meno importante (no. 8). Con la prima domanda abbiamo analizzato il valore dell'apprendimento istituzionalizzato formale in rapporto all'acquisizione spontanea e informale. La seconda domanda invece ha chiarito le nostre aspettative riguardo alle finalità dello studio di una lingua, anche questa volta contraddistinte in finalità prettamente linguistiche e finalità pragmatico-comunicative e culturologiche.

3. ANALISI DEI DATI E RISULTATI

3.1. Apprendimento ed acquisizione della L2

Tabella 1. Luoghi di apprendimento

Lingua	Scuola	All'asilo	A scuola	Ai corsi serali
L2	SE	11,5%	81,1%	5,2%
	SMS	14,3%	75,6%	12,9%
L3	SE	16,5%	85,9%	5,6%
	SMS	7,8%	80,5%	8,8%
L4	SE	1,1%	12,6%	1,1%
	SMS	1,4%	26,6%	4,5%

La seconda e la terza lingua si imparano per la maggior parte a scuola, anche se sembra sia stato abbastanza incisivo il periodo di frequesnza dell'asilo. Gli studenti delle medie superiori hanno esperienze positive nello studio delle lingue nei corsi serali presso le scuole di lingue straniere. Per lo studio di ulteriori lingue la scuola può fare poco in quanto non ci sono strutture dove si possano studiare più di due o tre lingue straniere.

Tabella 2. Luoghi di acquisizione

Lingua	Scuola	In famiglia	Con la musica / TV	Nel paese straniero
L2	SE	26,7%	44,4%	6,3%
	SMS	22,3%	65,4%	14,8%
L3	SE	14,1%	38,1%	6,3%
	SMS	15,6%	42,2%	12,7%
L4	SE	7,1%	10,7%	4,1%
	SMS	4,9%	13,5%	5,7%

L'apprendimento informale viene favorito soprattutto dall'ascolto delle canzoni straniere, e i ragazzi più grandi sembrano approfittare di più di questa possibilità. Significativo è l'apprendimento in famiglia, ovviamente laddove la situazione plurilingue è presente e viva.

In linea di massima possiamo concludere che a motivare maggiormente i giovani istriani all'apprendimento delle lingue rimane la buona vecchia scuola che ovviamente ha una funzione principale sia per quanto riguarda l'offerta della seconda che della terza lingua, seguita subito da un'alleata molto forte: la televisione con la musica e i film in lingua straniera o seconda. A incidere in maniera leggermente sostenuta è la famiglia che, vista l'età adolescenziale, ha meno influenza sugli apprendenti più giovani. Più basse sono le percentuali di coloro che hanno imparato la lingua straniera nel paese dove si parla la lingua che studiano. Anche questo dato è ragionevole se si pensa alle insufficienti possibilità finanziarie dei genitori che si troverebbero a mantenere i figli ancor minorenni, e senza reddito personale, all'estero per un tempo più o meno prolungato. Lo stesso vale per i corsi serali di lingua o i viaggi all'estero: si tratta di finanziamenti extra che i giovani non si possono permettere in prima persona. Il periodo di permanenza all'asilo, dove hanno appreso una lingua diversa da quella madre, è ormai lontana nel tempo per cui ha inciso poco sulla loro struttura linguistica attuale. Ovviamente questo bagaglio linguistico sommesso e trascurato potrebbe riaffiorare in tempi più maturi dettati dalle future necessità linguistiche e culturali dell'individuo. Nonostante l'autonomia linguistica assegnata ai parlanti, non è comunque possibile prescindere dai valori a cui la cultura istriana attinge. Nel giovane i sentimenti di coerenza e appartenenza si rafforzano grazie all'integrazione tra la particolarità della sua esperienza in quanto croatofono e l'universalità di quella collettiva - istriana, tra un carattere personale e uno comunitario. Ecco che quindi assieme all'identità personale e privata si può sviluppare, in maniera integrata e non scindibile, un'identità culturale italiana/istriana concepita come patrimonio globale evolutivo dell'individuo e dei gruppi sociali ai quali egli appartiene.

E' interessante vedere ora dove e quando hanno imparato le lingue e se c'è differenza tra i due gruppi analizzati.

Tabella 3. Luoghi di apprendimento in base al sesso (in percentuale)

Lingua	Scuola	Sesso	A scuola	In asilo
L2	SE	F	86,1	12,0
		M	72,2	10,4
	SMS	F	81,3	12,7
		M	65,5[1]	16,9
L3	SE	F	88,6	22,2
		M	80,0	8,7[2]
	SMS	F	85,6	7,9
		M	69,5[3]	7,3
SE		F	12,0	0,6
		M	13,0	1,7
	SMS	F	30,4	1,4
		M	18,8[4]	1,1

Dalla tabella è visibile una maggiore certezza da parte delle ragazze nell'individuare la classe come fonte principale e insostituibile di insegnamento linguistico. Oltre l'80% degli alunni SE e studenti SMS dichiarano di aver imparato la L2 a scuola. Il rapporto per le femmine è significativamente più alto rispetto ai maschi. La permanenza all'asilo sembra essere significativa per molte ragazze quando si

[1] χ^2=16,39; df=1; p<.001.
[2] χ^2=8,75; df=1; p<.003.
[3] χ^2=19,79; df=1; p<.001.
[4] χ^2=10,3; df=1; p<.001.

parla di terza lingua, fatto che non ci sorprende vista la notevole importanza negli ultimi anni di asili con lingua di apprendimento inglese presenti nel territorio.

Tabella 4. Luoghi di acquisizione in base al sesso (in percentuale)

Lingua	Scuola	Sesso	Con TV/musica/ film	Nel paese straniero	In famiglia
L2	SE	F	46,8	6,3	26,6
		M	40,0	6,1	26,1
	SMS	F	66,1	15,2	23,3
		M	66,7	13,6	20,3
L3	SE	F	41,89	5,1	12,7
		M	32,2	7,8	15,7
	SMS	F	47,7	14,1	16,3
		M	32,2[5]	10,7	16,4
L4	SE	F	13,3	3,8	6,2
		M	7,0	4,3	7,8
	SMS	F	14,6	5,7	6,2
		M	11,3	5,1	2,3

Quando invece si parla di acquisizione libera e spontanea di una lingua, va detto innanzitutto che la percentuale delle ragazze e dei ragazzi concorda quasi perfettamente per quanto riguarda la possibilità di imparare la L2 dalla televisione e attraveso la musica. Questo dato risulta essere molto importante per l'applicazione di questo tipo di didattiche anche in classe, essendoci la certezza di fare cosa gradita sia alle femmine che ai maschi. Parità di opinione anche per quanto riguarda l'apprendimento della L2 nel paese straniero, per cui si tratta di un altro momento di incontro dei due sessi. A questo punto ci pare chiaro che l'inserimento di gite nelle abitudini scolastiche potrebbe riusltare una strategia molto conveniente per l'apprendimento delle lingue. Anche per quanto riguarda la terza lingua i ragazzi sembrano dipendere meno dalla scuola rispetto alle ragazze.[6] Ascoltando la musica e guardando la televisione, quando si tratta di una L3 i due sessi non sono più concordi: quasi la metà delle ragazze continua ad esserne interessata, mentre oltre i due terzi dei ragazzi sono scoraggiati ed autovalutano le proprie capacità comunicative con valori più bassi rispetto alle loro coetanee. E' possiblie che per questo motivo facciano più fatica a seguire i programmi televisivi stranier per cui la maggioranza vi rinuncia.[7]

La L4 viene appresa a scuola solo per un terzo delle ragazze, mentre i ragazzi scendono a percentuali più base ancora. Questo dato è giustificabile se si prende in considerazione che lo studio di più lingue viene attivato nei licei linguistici dove la popolazione scolastica è stata pittosto femminile.[8]

3.2. Finalità dello studio linguistico

Il secondo elemento di analisi che chiarisce ulteriormente il concetto delle diversità tra acquisizione e apprendimento di una lingua, ossia tra uno studio implicito e uno esplicito, sono le finalità che uno studente ritiene impellenti nello studio di una L2.

Le statistiche precedenti hanno evidenziato che la scuola è il luogo privilegiato dello studio delle lingue per i giovani istriani. Le medie matematiche e la deviazione standard che presenteremo ora

[5] χ^2=11,74; df=1; p<.001.

[6] χ^2=19,80; df=1; p<.001.

[7] χ^2=14,04; df=1; p<.001

[8] χ^2=7,81; df=1; p<.005.

spiegheranno più da vicino quali sono gli elementi che vengono ritenuti essenziali per un buon apprendimento linguistico in ambito istituzionale. Si tratta di elementi cognitivi e metacognitivi fondamentali per uno studio sistematico e progressivo: il saper leggere e scrivere correttamente, l'apprendimento delle regole grammaticali, il saper parlare correttamente, conoscere molte parole, ossia avere un buon bagaglio lessicale, avere una buona pronuncia, e altre motivazioni ancora.

Tabella 5. Finalità di apprendimento della L2

*Scuo*la	**Valori**	**Leggere / scrivere**	Regole gramm.	**Parlare corrett.**	**Vocab.**	**Tradurre bene**	**Buona pronun.**
SE	M	4,35	4,04	4,63	4,30	4,04	4,07
	DS	0,94	1,06	0,79	1,05	1,20	1,15
SMS	M	4,06	3,56	4,46	4,23	4	3,88
	DS	0,94	1,04	0,89	0,92	1,01	1,05

Ogni elemento è stato valutato con un voto da 1 a 5, per cui la valutazione dell'importanza dell'acquisizione linguistica è rappresentabile come segue.

Se saper parlare correttamente è la finalità più ambita dai ragazzi più giovani (SE) e da quelli più grandi (SMS), ma anche leggere e scrivere. Conoscere le regole grammaticali è decisamente la meno gettonata sia dagli uni che dagli altri, seguita subito dal desiderio di avere una buona pronuncia o di tradurre.

Di seguito diamo i valori relativi ad altre finalità come il saper comportarsi nelle situazioni più svariate con parlanti nativi, conoscere la cultura e le tradizioni del paese la cui lingua si studia.

Tabella 6. Finalità di acquisizione della L2

Scuola	**Valori**	**Comp. Pragma.-situaz.**	**Cultura /abitud.**
SE	M	4,36	3,53
	DS	0,97	1,30
SMS	M	4,32	3,17
	DS	0,94	1,12

Alunni e studenti ritengono „molto importanti" anche le attività che portano ad un'acquisizione pragmatica e situazionale del linguaggio, ma differiscono nella valutazione della conoscenza della cultura e delle abitudini del paese la cui lingua si studia: i più giovani la considerano comunque „molto importante" , mentre i loro colleghi delle superiori non li ritengono elementi di studio indispensabili per l'apprendimento linguistico.

Tabella 7. Finalità di apprendimento in base al sesso (SE)

Domanda	**Sesso**	**No.**	**M**	**DS**	**t**	**p**
Leggere e scrivere	F	157	4,42	0,85	0,236	0,627
	M	114	4,23	0,92		
Regole grammaticali	F	157	4,08	1,04	0,36	0,849
	M	113	4,03	1,02		
Parlare correttamente	F	157	4,73	0,58	4,22	0,001
	M	114	4,54	0,80		
Vocabolario	F	157	4,44	0,88	5,252	0,023
	M	114	4,17	1,10		

Tradurre	F	157	4,23	1,09	8,34	0,004
	M	114	3,81	1,21		
Pronuncia	F	157	4,21	1,07	0,60	0,806
	M	114	3,96	1,13		

Dalla tabella 7 è visiblie che le femmine hanno una media superiore in tutte le risposte il che dimostra una maggiore motivazione nello studio delle lingue. Diciamo che parlare correttamente è la cosa più importante per tutti e due i sessi, che si è dimostrata anche statisticamente significativa. La cosa meno importante per le femmine è studiare le regole grammaticali (statisticamente n. s.) e per i maschi fare le traduzioni (sttatisticamente significativo).

Tabella 8. Finalità di acquisizione in base al sesso (SE)

Domanda	**Sesso**	**No.**	**M**	**DS**	**t**	**p**
Competenza pragmatico-comunicativa	F	157	4,36	0,97	0,000	0,987
	M	114	4,33	0,93		
Cultura e abitudini	F	157	3,66	1,26	0,047	0,829
	M	114	3,41	1,27		

Anche per quanto riguarda la competenza pragmatico-comunicativa le femmine hanno una media superiore rispetto ai loro coetanei maschi. Va sottolineato il fatto che gli alunni della SE non sono abituati ad apprezzare il nuovo approccio alla lingua e al linguaggio, quello comunicativo-affettivo conoscendolo di meno, ma „guazzano“ meglio nell'approccio tradizionale, quello grammaticale-traduttivo al quale sono abituati ormai da anni. Ne sono testimoni le medie che rispecchiano le loro preferenze e che di conseguenza sono molto basse.

Tabella 9. Finalità di apprendimento delle lingue in base al sesso (SMS)

Domanda	**Sesso**	**No.**	**M**	**DS**	**t**	**p**
Leggere e scrivere	F	369	4,18	0,91	20,777	0,001
	M	177	3,77	1,07		
Regole grammaticali	F	369	3,86	2,99	7,566	0,006
	M	177	3,22	1,10		
Parlare correttamente	F	369	4,63	0,69		
	M	177	4,07	1,18		
Vocabolario	F	369	4,49	2,91	49,368	0,001
	M	177	3,99	1,07		
Tradurre	F	369	4,09	0,98	4,924	0,027
	M	177	3,74	1,16		
Pronuncia	F	369	4,04	0,99		
	M	177	3,52	1,16		

Anche a livello si scuola media superiore sono le ragazze ad essere maggiormente motivate, fatto visibile dalle medie che sono costantemente superiori a quelle dei ragazzi. Per di più le risposte sono tutte statisticamente significative. La situazione rimane immutata anche per quanto riguarda l'idea che hanno del motivo per cui si studia una lingua: per parlare correttamente e non per conoscere le regole grammaticali.

Tabella 10. Finalità di acquisizione in base al sesso (SMS)

Domanda	Sesso	No.	M	DS	f	p
Competenza pragmatico-comunicat.	F	369	4,40	0,88	0,566	0,452
	M	177	4,58	4,37		
Cultura e abitudini	F	369	3,35	1,12	25,940	0,001
	M	177	2,84	1,05		

Scendono ancora di più le medie relative a finalità che aspirano a qualcosa di più della semplice correttezza dell'enunciato. I ragazzi non sono preparati a volere di più da un insegnamento scolastico, per cui non anelano neppure ad un approccio diverso e non sentono il bisogno di raffinare ulteriori competenze comunicative come la spigliatezza nella comunicazione interpersonale, fatta di una miriade di atti linguistici della quotidianita': linguaggio metaforico, ironico, implicito, doppi sensi, ecc.

4. CONCLUSIONE

L'analisi statistica di questa ricerca ha evidenziato chiaramente le differenze sostanziali fra apprendimenti e insegnamenti, tra metodologie implicite ed esplicite. Il corpus analizzato non mostra una particolare differenza tra le esperienze linguistiche di alunni e studenti. Indipendentemente dall'età o dal sesso, tutti i giovnani sottoposti ad esame dichiarano che lo studio delle lingue viene coltivato e offerto prevalentemente dalla scuola, o comunque da ambienti che danno un indirizzo formale alla competenza linguistica. Dichiarano comunque di apprezzare un'acquisizione linguistica di tipo implicito, in ambienti comunicativi aperti, con opportunità di comunicazione più simili all'apprendimento naturale della lingua madre, come in famiglia, nel paese straniero o nei mass media. Questi dati giustificano le ipotesi epresse dai teorici analizzati nella parte introduttiva del preente saggio secondo i quali la lingua verrebbe vissuta nella società e nella cultura che veicola e non nell'esclusivo isolamento di un'ambiente artificiale come può essere una classe. Questo è il suggerimento che ci viene anche dall'etnografia della comunicazione di Hymes (1964), uno dei primi approcci che aveva preso in seria considerazione la cultura e la civiltà nello studio di una lingua seconda. In questa prospettiva l'analisi si estende dal linguaggio alla totalità dei sistemi di segni di una certa società, con lo scopo di esaminare le abitudini comunicative (e non solo quelle linguistiche) di una società nel loro insieme. Per capire come si realizza la vita quotidiana e come si produce un ordine attraverso la routine, occorre un'analisi tanto delle condizioni dichiarate e manifeste quanto di quelle non esplicitate, che presiedono l'ordinamento della vita quotidiana.

I dati della presente ricerca desiderano incoraggiare gli insegnati di L2 a veicolare nelle loro classi sia i significati letterali, ossia espliciti (facilitati dalla mediazione degli stessi insegnanti), sia quelli impliciti che si manifestano soprattutto nella libera interazione e che non sono sempre comprensibili dal contesto. Per capire il significato implicito bisonga capire le regole della conversazione, il contesto del discorso, il contesto extralinguistico, le conoscenze generali condivise. Per questo motivo i giovani hanno bisogno, oltre ad una buona iniziazione di tipo scolastico-formale, di spazi e momenti dedicati alla libera gestione della comunicazione linguistica in usi e funzioni quanto più diversificate tra loro. Stando a quanto suggerisce Antonietti (2000, 12), gli alunni possederebbero "*una competenza concettuale implicita che potrebbe essere /.../ di origine innata. Il bambino /.../ manifesterebbe progressivamente le proprie abilità di cui è precocemente dotato grazie all'evoluzione che compie verso l'accessibilità consapevole della conoscenza implicita di cui è portatore.*"

Bibliografia

Antonietti, A., (2000). Competenze implicite: la mente conversazionale, *Scuola materna*, 87, 9, pp. 10-12. Brescia : La Scuola.

Carli, L., Rodini, C., (a cura di), (2007). *Le forme di intersoggettività. L'esplicito nelle relazioni interpersonali.* Milano : Cortina Raffaello Ed.,.

Chomsky, N. (1980). *Rules and representations.* New York: Columbia University Press.

Chomsky, Noam. (1965), *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge : MA: MIT Press.

Dell Hymes, (1972). Models of the Interaction of Language and Social Life, *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*, Gumperz, J. J., Hymes, D. (ed.), Holt, Rinehart & Winston.

Scotti Jurić, R., (2008). *Elementi formali/informali dell'apprendimento linguistico: per una continuità dell'identità italiana nell'Istria bilingue,* Atti del Convegno internazionale „L'Italia vista dagli altri". Banja Luka, pp. 115-128.

IMPLICIT AND EXPLICIT TEACHING BETWEEN LEARNING AND ACQUISITION

Summary

To be competent in one language means to know how to generate sentences, how to distinguish the ambiguities and make judgments about the grammar in one sentence. To this abstract knowledge, internalized, you add another skill that drives the speaker to the actual use of the language in order to achieve certain purposes. Therefore, following the acquisitional perspective, we want to recompose a framework that unifies the acquisition developed in informal contexts and the process of guided learning in formal contexts.

The aim of the research, conducted on a sample of 782 school children of Istria, is to examine the multicultural and multilingual environment which is characterized by learning and acquisition of the Italian language. For identifying strategies explicit/implicit learning/acquisition in multilingual environment, we used two levels of analysis: the types of learning/acquisition and the purpose of the study of languages. The statistical analysis, which will be discussed in the essay showed substantial differences between learning and acquisition.

The language is experienced in society and culture, not only in the artificial isolation of an environment, like a class. In this perspective, we have to extends the analysis from language to all the sign systems of one society, in order to examine the communication habits (and not just linguistic ones) of a comunity.

Keywords: learning, acquisition, linguistic competence and communicative competence.

Rita Scotti Jurić
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Hrvatska
Odjel za Studij na talijanskom jeziku
rscotti@unipu.hr

Jurić – Ivana Lalli Paćelat
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Hrvatska
Odjel za Studij na talijanskom jeziku
ilalli@unipu.hr

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

811.1(082)
821.09(082)
008(082)
371.3::811(082)

ЈЕЗИЦИ и културе у времену и простору : тематски зборник. 2. 1 / [уреднице Снежана Гудурић, Марија Стефановић]. - Нови Сад : Филозофски факултет, 2013 (Будисава : КриМел). - 469 стр. ; 28 cm

Радови на више језика. - Библиографија уз сваки рад. -Резимеи на више језика.

ISBN 978-86-6065-178-7

a) Европски језици - Зборници b) Европска књижевност -Зоорници c) Култура - Зборници d) Страни језици -Настава - Методика - Зборници
COBISS.SR-ID 281521671